AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1896.

II. RÆKKE.

11. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

IV.

INDHOLD AF AARGANGEN

1896.

I Texten er der indtrykt følgende Afbildninger:

S. 202—3, 210—20, 226, 230, 234, 240—52 258, 265—77, 283—85: Enkeltheder af jydske Granitkirker, ved Prof. Magnus Petersen efter Tegninger af F. Uldall.

S. 305—418: Oldsager fra Danmarks Stenalder. Figurerne S. 305 og 383 ere zinkographerede af F. Hendriksen efter Photographi, S. 327, 329, 340, 363 efter Tegning af Prof. Magnus Petersen, S. 381, 389, 391, 393 efter Tegning af G. V. Blom; de øvrige ere tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen.

I.

PRÆMYKENISKE OLDSAGER.

Bidrag til studiet af Grækenlands ældste kultur[1].

AF

CHR. BLINKENBERG.

Til de sikreste af de resultater, som den arkæologiske forskning gennem mange enkelt-undersøgelser har fastslået, hører den erkendelse, at den forhistoriske kulturudvikling i de forskellige dele af Europa ikke er at opfatte som en række enkelt-fænomener uden sammenhæng, men som strömninger, der fra fælles kilder har forgrenet sig ud over det store område. Lige siden den videnskabelige behandling af Nordens oldtidsminder begyndte, har den nordiske arkæologi draget de forhistoriske tidsrum i andre egne af Europa ind under studiet og derfra hentet bidrag til belysning af den hjemlige oldtidskultur.

Det er derfor heller ikke förste gang, at det æmne, der er genstand for den foreliggende undersøgelse, bringes på bane i Oldskriftselskabets tidsskrifter og forhandlinger. I års-

---

[1] Hovedindholdet af nærværende afhandling er meddelt i Oldskriftselskabets møde i februar 1895.

beretningen for 1838 er der offentliggjort meddelelser om nogle af de nedenfor omhandlede oldsager, der allerede da — kort tid efter, at Thomsen havde fremsat sin tredeling af Nordens oldtid — opfattedes som vidnesbyrd om, at Syd-Europa i en fjærn fortid havde gennemgået en lignende udvikling som vort fædreland. Senere har Worsaae og Sophus Müller i deres arbejder om den ældste bronzealder berört det samme æmne. Fundet fra Amorgos (s. 28 ff.) og flere af de andre oldsager i Antiksamlingen har desuden været forelagte i selskabets møder i tidligere år.

Det afsnit af Grækenlands forhistoriske kultur, som i det følgende søges belyst, frembyder på mange punkter mærkelige analogier til forhold i Nord-Europas oldtid. Ikke blot forefindes væsentlig samme gravskikke og, hvad deraf kan sluttes, samme tro om livet i den anden verden, men også på en række andre punkter viser der sig iöjnefaldende overensstemmelser. På dette sted skal heraf kun fremhæves, at den dekorative kunst anvender de samme elementer, som kendes fra den ældste bronzealder i Norden, og at en så ejendommelig skik som tatovering, der for nylig af Sophus Müller er påvist i Danmarks bronzealder, genfindes i det ældste afsnit af Grækenlands. Som allerede udtalt, er disse analogier noget andet og mere end tilfældige paralleler. Forholdene i Sydens oldtid er på dette og andre punkter forudsætninger for de tilsvarende i Nordens. Det er at vente, at sammenhængen i udviklingen vil træde frem med endnu större klarhed, når den præmykeniske tid gennem fremtidige udgravninger bliver fyldigere kendt. I nærværende undersøgelse er det forsøgt at samle det foreliggende materiale, at belyse det ved, hvor det lader sig göre, at påvise forbindelsen med de gamle orientalske kulturer og vise hen til analogier i Mellem- og Nord-Europas oldtid og således at yde et bidrag til studiet af den ældste bronzealder i Europa.

I. Findesteder og fundforhold.

Dels i rejseberetninger fra Grækenland, dels i den arkæologiske litteratur findes ret jævnlig afbildet og beskrevet græske oldsager af et særegent, primitivt præg, der tyder på meget höj alder. De danner en egen gruppe, om hvis kronologiske stilling der efter de sidste tiårs udgravninger i det store og hele ikke kan være tvivl. Det er tiden forud for den mykeniske kulturperiode, de tilhører, hvorfor de i den foreliggende undersøgelse betegnes med navnet præmykeniske oldsager.

Bidrag til forståelsen af dem er især ydede af Köhler, Bent, Dümmler, Wolters og Perrot[1]. En oversigt over det hele foreliggende materiale og en sammenhængende bearbejdelse deraf er derimod ikke given; i den spredte litteratur, som behandler æmnet, findes fremsat stærkt divergerende anskuelser, oldsagsformerne er stundom fejlagtigt opfattede, og der er jævnlig gjort urigtige synspunkter gældende. Idet de herhenhørende oldsager i Nationalmuseets Antiksamling nu forelægges i afbildning og beskrivelse, vil det derfor være naturligt hertil at knytte en kort topografisk oversigt over den hele gruppe, for saa vidt litteraturen har været mig bekendt og tilgængelig, og at drøfte nogle af de spörgsmål, som knytter sig dertil. En sammenhængende og udtömmende behandling af hele æmnet skal derimod ikke tilsigtes her, da de fleste af fundene ikke er mig bekendte af selvsyn.

Hovedmassen af de præmykeniske oldsager stammer fra gravfund på øerne i Archipelagos; en mindre del hidrörer fra grave på det græske fastland og på Lilleasiens vestlige kyst. Uden for grave kendes kun isolerede fund, der kan antages at tilhøre samme tid. Flere forfattere har villet henføre forskellige bopladser på øerne til den præmykeniske

---

[1] Se litteraturangivelserne i den topografiske oversigt s. 55—64, til hvilken der i det følgende henvises ved de til stednavnene föjede bogstaver.

periode; men i de fleste tilfælde er denne bestemmelse sikkert urigtig, i andre såre tvivlsom. Ved Fylakopi på Melos [A] har Dümmler i et kulturlag, som en gammel bebyggelse har efterladt, fundet obsidianredskaber og lerkar, som han sammenstiller med oldsagerne fra gravene; grundlaget herfor er imidlertid, som senere (s. 32 f.) skal påvises, meget løst, og enkelte stykker fra kulturlaget er af yngre oprindelse. I det lave farvand mellem Oliaros og den lille ø Despotiko skal der efter Bent [Oliaros A] ligge grundvolden af et hus og andre rester af en boplads, på hvilken der er fundet lerkar af samme art som de, der forekommer i gravene på øen; det sidste grunder sig dog alene på meddelelser fra fiskerne, og man turde derfor rettest se bort derfra. På en höj ved *ἐς τὸν κάπρον* på Amorgos [AC] er der påvist forskellige levninger af en forhistorisk bebyggelse; men dennes alder er endnu ukendt. Det samme er tilfældet med en formodet boplads på Oliaros (jfr. s. 46). De bekendte ruiner under de vulkanske lag på Therasia og Thera [G], som af Dümmler og andre forfattere antages for præmykeniske, er sikkert yngre; både efter lerkarrenes tekniske behandling og ornamentik og efter kunststilen i vægmalerierne må de henføres til et tidligt afsnit af den mykeniske periode. Endelig er også et mærkeligt fund fra en drypstenshule på Chios [A], som af Ed. Meyer o. a. sammenstilles med gravfundene, sandsynligvis fra en senere tid (jfr. s. 15).

Vi må da indtil videre holde os alene til gravfundene. Den störste del af disse er ganske vist kommen for dagen ved markarbejde og tilfældige gravninger, og brugbare iagttagelser om gravformen er i så fald sjælden gjorte. Det følger af sig selv, at efterretninger om sådanne fund må benyttes med megen varsomhed. Man tör således næppe, med Dümmler, bygge på fundet Amorgos K, der efter meddelelse indeholdt så uensartede sager som et bronzesværd (eller, som Dümmler kalder det, en usædvanlig lang dolk), en sølvhjælm og et marmoridol af sædvanlig art. Adskillige yngre fund

er i litteraturen med urette henførte til den præmykeniske tid og har kun bidraget til at forvanske opfattelsen deraf; atter andre får stå hen som aldeles tvivlsomme. Forunderligst af alt er det, at Dümmler o. a. har kunnet antage et fund, som indeholdt en fibula af den for Dipylon-perioden særegne form, for præmykenisk[1]; fibulaen forekommer i sin simpleste form först i de yngste mykeniske fund. — Fra enkelte steder foreligger dog bedre oplysninger[2], som gör det muligt at danne sig et nogenlunde pålideligt og fyldigt billede af den præmykeniske tids gravform og gravskik. Större eller mindre, sammenhængende gravpladser er iagttagne paa forbjærget Triopion ved Knidos [A] og på flere af øerne: Amorgos, Karpathos [A], Melos [A], Oliaros [A], Syros [A][3].

Gravene ligger tæt under overfladen og har intet ydre kendemærke. De omhyggeligst byggede har nogenlunde kvadratisk form; de er c. 1 m. lange og brede; dybden angives noget forskelligt, fra c. 0.50 til c. 1.60 m. Sex stenplader danner gravens fire sider, dens bund og dens loft. Stundom har man ladet sig nöje med et mindre antal stenplader, især når graven anlagdes på en skrånende bjærgside, hvor den naturlige klippe kunde danne dens væg på en eller flere sider. Mindre omhyggeligt byggede grave kan have mere uregelmæssig, aflang eller trekantet form. Af de anførte mål fremgår, at liget ikke kan have ligget udstrakt i graven. Antagelig har det været bisat i siddende stilling,

---

1 Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1886, 23, Beilage 2, 3—4.

2 Amorgos [A—F. I. L. M]; Herakleia [A]; Keros [A]; Oliaros [A]; Syros [A].

3 Nekropolen på Telos, i hvis grave Bent (Journal of hellenic studies 1885, 235) fandt fiskeben, æg og figener (rester af maden, som var medgiven de døde), er derimod næppe så gammel; i alt fald har Bent ikke anført nogle af de for den præmykeniske tid karakteriske oldsager som fundne her.

en gravskik, hvorpå der kendes exempler fra langt senere tid[1]. På Oliaros, hvor Bent undersøgte c. 40 grave, blev der jævnlig fundet rester af to, tre eller fire skeletter i een grav[2]. På Amorgos fik Bent underretning om, at een grav havde indeholdt levninger af tolv individer[2]. Hvor vidt dette forholder sig rigtigt, får stå hen; Dümmler angiver intet om skeletternes antal i de af ham undersøgte grave [Amorgos A ff.], hvori knoklerne derfor må antages at have været så opløste, at en bestemmelse heraf ikke har været mulig. Gravens forside har, efter alt at dömme, tjent som indgang; den har altid eller så godt som altid et særligt lukke: en lodret stenplade [Amorgos] eller en ophobning af mindre sten [Oliaros]. Ved den sidste gravlægning har man temmelig skodesløst skubbet resterne af de tidligere begravede til side; Bent beretter, at han ofte fandt knoklerne liggende i stor uorden [Oliaros A].

Foruden liget nedlagdes i graven et större eller mindre gravudstyr, smykker af sten og sølv, idoler af sten, kar af brændt ler, sten og sølv, forskellige redskaber, sjældnere våben. Så vidt man hidtil kan se, råder der ikke helt faste regler for gravgodsets art og omfang. I hovedsagen har dog de senere års undersøgelser stadfæstet den karakteristik deraf, som Ross, der kendte de græske øer bedre end nogen anden, der havde set mange gravfund i bøndernes eje og modtaget talrige meddelelser om andre, har givet for 40 år siden[3]: »det sædvanlige og temmelig konstante gravgods består, efter hvad jeg har set og hørt, af følgende: en eller flere, 4—6 tommer brede, næsten halvkugleformede marmorskåle, simple og uden dekoration; en eller flere, fingerbrede, nogle tommer

---

[1] Grav ved Dipylon, som bl. a. indeholdt et gulddiadem og kar med malede geometriske ornamenter: Brückner og Pernice, Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1893, 109. (Smlgn. de der anførte fund.)

[2] Journal of the anthropological institute 1885, 139.

[3] Archäologische Aufsätze I 1855, 53.

lange, sædvanlig knækkede, tveæggede strimler eller klinger af en sort, skinnende, glasagtig sten (obsidian?) og en eller flere af de nøgne kvindelige marmorfigurer.« Ejendommelige for de præmykeniske grave er stenkarrene og stenidolerne, der ikke forekommer i andre fund. De större kar har utvivlsomt indeholdt mad og drikke til den døde. Madrester er dog, så vidt jeg ved, kun bevarede i et enkelt tilfælde: en marmorskål, som blev funden i en grav på Oliaros[1], indeholdt en del muslingeskaller. Fra en noget yngre tid vides det, at havmuslinger hørte til den daglige kost; i et af husene på Thera fandtes skaller af udelukkende spiselige muslingearter iblandt skår af lerkar, hvori de havde været hensatte[2]; kulturlaget i drypstenshulen på Chios [A] indeholdt foruden knokler af husdyr også muslingeskaller. — Den ovenfor anførte iagttagelse, at flere skeletter ofte findes sammen, er i mange tilfælde af betydning for at forstå gravgodsets sammensætning, idet eet fund jævnlig har indeholdt flere exemplarer af samme genstand[3].

II. Idoler.

Af oldsagerne fra de præmykeniske grave har stenidolerne tidligst vakt opmærksomhed. De klassiske arkæologer interesserede sig tidligere næsten alene for figurlige fremstillinger, især sådanne, der kunde sættes i forbindelse med religion og mythologi. Man havde vel langt fra klare forestillinger om stenidolernes alder, men var dog på det rene med, at de hidrörte fra den græske kunsts barndomstid, og at de havde religiøs betydning. Det er derfor forståeligt, at de i ret betydeligt antal har fundet vej til de forskellige museer og er blevne afbildede i den arkæologiske litteratur.

---

[1] Bent, Journal of hellenic studies 1884, 52.
[2] Fouqué, Santorin et ses éruptions 1879, 114.
[3] 4 idoler: Amorgos D; Keros A; Sparta A. 3 idoler: Syros B. 2 idoler: Oliaros A. 2 syle: Amorgos D. O. s. fr.

De fleste forestiller en nøgen menneskeskikkelse. Ansigtet har aldrig nogen antydning af skæg. Da detaillerne i legemsbygningen ofte er gengivne meget flygtigt, kan bestemmelsen af figurernes kön i mange tilfælde være usikker. Enkelte [Amorgos U, V; Oliaros B] er, efter Wolters, sikkert mandlige[1]. Hvor vidt figurerne fra Keros [A] forestiller mandlige eller kvindelige væsener, må efter den udgivne afbildning siges at være tvivlsomt; at brystpartiet ikke har udpræget kvindelig form, kan ikke afgöre spörgsmålet, da dette også stundom er tilfældet ved sikkert kvindelige figurer. Bent har antaget et idol fra Paros [B] for mandligt; men hans egne ord viser, at denne antagelse hviler på et ganske usikkert grundlag. En figur i British Museum beskrives i museumskataloget[2] som mandlig. Om denne figurs kön kan der ikke rejses tvivl; men det udgivne fotografi[3] af den viser, at den afviger stærkt fra de andre idoler, og vækker formodning om, at den ikke er ægte. Endelig har Thiersch sikkert uret i at opfatte en figur fra Paros [C] som mandlig; den er, som udtalt af S. Reinach, uden al tvivl kvindelig.

Fig. 1. 1/6

De figurer, der tör betragtes som mandlige, er således meget få i tal. Det er en kvindeskikkelse, den overvejende part af idolerne forestiller, hvorfor ogsaa de, ved hvilke enhver angivelse af könnet mangler, rettest opfattes som kvindelige. I flere enkeltheder er der nogen forskel på dem, hvorefter de lader sig inddele i følgende grupper.

---

[1] Jfr. Perrot, Histoire de l'art VI 744.
[2] Guide to the second vase room II 1878, s. 42 nr. 10.
[3] Photographs from the collections of the British Museum, London 1872, IV, 1, nr. 613 (figuren længst til höjre).

1. Armene og benene (med fødderne) er fuldt udførte; armene hviler på legemets forside, venstre arm over höjre.

a. Benene er strakte. Denne type er den almindeligst forekommende; exempler: Euboia A, Naxos B, Nisyros A, Oliaros A[1], Serifos B. I Antiksamlingen er den repræsenteret ved to exemplarer. Det ene (nr. 1624), som er afbildet i hosstående fig. 1, stammer fra Amorgos. Det er 0.50 höjt; det nederste af benene mangler; overfladen er noget beskadiget ved rensning; i øvrigt er figuren vel bevaret. Brysterne er kun svagt antydede, andre detailler (fingrene, könsdelen) derimod klart angivne. — Den anden figur af denne art (nr. AB b 139) er funden på Thera. Den er 0.152 höj. Det nederste af benene mangler. Brysterne er tydeligt angivne; de sidder ikke lige höjt, en skødesløshed, der også ellers forekommer[2]. Figuren er tidligere omtalt af Conze[3], der efter en oplysning, han har modtaget i Kjøbenhavn, meddeler, at den er funden i samme grav som det bekendte store lerkar med malede geometriske ornamenter[4]. Denne angivelse om fundforholdene er afgjort urigtig; der antydes heller intet derom i Oldskriftselskabets årsberetning for 1838, s. 13—14 (årsmødet 31/1 1839), hvor figuren er omtalt kort efter, at den er kommen til Kjøbenhavn.

Fig. 2. 1/4 Fig. 3. 1/4

1 Bent, Journal of hellenic studies 1884, 50 nr. 5 og 8.

2 Photographs from the collections of the British Museum, l. c. (figuren i midten).

3 Sitzungsberichte der Wiener Akademie LXXIII. 1873, 239-40.

4 Conze, Melische Thongefässe S. VII (vignette). S. Birket Smith, De malede Vaser i Antikkabinettet nr. 8. — Den samme urigtige meddelelse findes i Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, 4. sess., Copenh. 1875, 486.

b. Benene er svagt böjede. Exempler: Amorgos L, Naxos B, Paros C. Et exemplar i Antiksamlingen (nr. AB b 320), som er afbildet i fig. 2, stammer fra Keos. Det er 0.10 höjt. Et stykke af baghovedet mangler; ellers er figuren vel bevaret. Af legemets detailler er brysterne og tæerne tydeligt angivne, fingrene derimod ikke.

2. Armene og benene (med fødderne) er fuldt udførte; armene hviler på legemets forside i samme höjde; hænderne mødes foran.

a. Benene er strakte. Exempler: Amorgos D, Delos A, Attike A (noget afvigende).

b. Benene er svagt böjede. Exempler: to figurer fra Sparta [A][1]; ved de sværere legemsformer og arbejdets karakter afviger de vel en del fra de øvrige idoler, men må dog henregnes til samme gruppe.

3. Armene antydes ved fremspringende knopper på legemets sider; benene (med fødderne) er derimod fuldt udførte. Exempler: to idoler fra Oliaros [A] og to fra Naxos [C].

4. Armene som ved 3; forneden ender figuren i een eller to afrundede spidser, som antyder benene. Exempler: Delfoi A, Paros B.

5. »Violinformede« idoler, brede forneden. Exempler: to figurer fra Oliaros [A]. Detailler i legemsbygningen, der fattes ved de fleste figurer af gruppe 4—5, findes dog stundom angivne ved indridsning på lignende måde som ved de mere udarbejdede idoler af gruppe 1—2: Amorgos W, Paros E.

Denne række omfatter alle hovedtyperne; derimod er der ved den her opstillede inddeling ikke taget hensyn til de mange forekommende variationer i enkeltheder, der kan skyldes större eller mindre omhyggelighed eller dygtighed, forskel i tid og sted inden for det præmykeniske kulturområde. Benene kan således ved gruppe 1—3 alene være adskilte ved en fure på for- og bagsiden eller frit udarbejdede. Over-

---

[1] Jfr. en figur af brændt ler fra Thrakien [A], se s. 42[2].

armene hænger for det meste sammen med siden; stundom er dog stenen gennembrudt på dette sted. Nogle af figurerne er flade og kantede, andre har mere naturligt rundede former. Af legemets detailler (fingre, tæer o. s. v.) kan flere eller færre være udarbejdede. Efter de anførte forskelligheder lader der sig vel skelne mellem mere eller mindre fuldkomne gengivelser af kvindeskikkelsen; men det vil dog, som nedenfor skal påvises, være misligt at bruge dette til basis for en kronologisk inddeling af figurerne. De under a—b anførte idoler af gruppe 1—2 står hinanden meget nær; om der virkelig er tilsigtet en forskel i stillingen, som Wolters mener[1], kan vel endog være tvivlsomt (jfr. Melos H).

Den 5. gruppe er nær beslægtet med nogle genstande af sten, som Schliemann har fundet på Hissarlik[2]. Man har rejst tvivl om, hvor vidt disse, som Schliemann antog, var gudebilleder, og søgt at opfatte dem som redskaber til forskellig brug. Schuchardt udtaler den mulighed, at de simpleste af dem kan have været trådvindsler[3], og at de andre så at sige tilfældigt kan have udviklet sig af dem. Hvorledes der af trådvindsler kan udvikle sig stykker som Ilios nr. 201, der er 0.24 höjt, er imidlertid ganske uklart.

Efter den nöje sammenhæng mellem stykkerne fra Hissarlik og de her behandlede præmykeniske idoler må Schliemanns anskuelse anses for utvivlsomt rigtig. Det var nu vel muligt, som Perrot, der deler denne opfattelse, har forsøgt[4], ved hjælp af det foreliggende materiale at forbinde de to yderled (1. og 5. gruppe) i den ovenfor angivne inddeling af idolerne med en række mellemformer og derved konstruere en udviklingsrække, i hvilken den ene form syntes naturligt at være opstået af den anden. Herimod lader der sig dog

---

[1] Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1891, 53.
[2] I »den brændte by«, Ilios nr. 197 ff.
[3] Schliemanns Ausgrabungen 1890, 89.
[4] Histoire de l'art VI 737.

rejse vægtige indvendinger. Der er en brat kløft mellem de idoler, hvis arme blot er antydede ved fremspringende knopper på siderne, og dem, som holder armene på brystet. En sådan anskuelse vilde heller ikke finde nogen hjemmel i fundforholdene: idoler, der måtte betegnes som vidt adskilte led i den lange udvikling, kan findes under forhold, der ikke tyder på nogen stor adskillelse i tid. Forholdene inden for selve den præmykeniske kulturkreds taler således ikke til gunst for den opfattelse, at de mere fuldkomne fremstillinger af kvindeskikkelsen ved en jævn og langsom proces skulde have udviklet sig selvstændigt af de primitive idoler. Men hertil kommer et andet punkt. De forasiatiske folkeslag har i den tid, som de præmykeniske grave tilhører, haft gudebilleder, der viser stor lighed med de fuldkomneste af de her behandlede idoler. De forestiller frugtbarhedsgudinden, der med begge hænder presser mælken frem af sine bryster. Terrakottafigurer af denne art kendes i stort antal fra Fönikien og Kypros, hvor de, ligesom de præmykeniske idoler, hørte til det almindelige gravudstyr. På et stort antal gamle babyloniske cylindre, hvis alder vel ikke kan angives med fuld sikkerhed, men som snarere må henføres til 3. end til 2. årtusinde f. Chr., findes den samme fremstilling; i enkelte tilfælde er figuren tydeligt betegnet som en tempelstatue, der er genstand for tilbedelse. Også til det ægæiske havs kyster er tilsvarende billeder komne i tidlig tid; på Hissarlik har Schliemann fundet en blyfigur af denne art[1]. De asiatiske billeders lighed med præmykeniske idoler af 1.—2. gruppe er under disse forhold for stor til at være tilfældig. Idolerne er öjensynlig efterligninger efter de fremmede for-

---

[1] I »den brændte by«, Ilios nr. 226. Afbildningen er ofte gentagen, f. ex. Schuchardt, Schliemanns Ausgrabungen. s. 80, Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 653. — Jfr. den af Reinach udgivne støbeform. Revue archéologique 1885, I, 54—61.

billeder[1]. Den væsentligste afvigelse findes i hændernes holdning. Men det er sandsynligt, at det oprindelige motivs betydning på vandringen fra folk til folk er gået tabt; en nöjagtig gengivelse deraf kunde vel også volde den uøvede hånd vanskelighed. De to under 1—2 beskrevne armstillinger angiver to forskellige måder, på hvilke befolkningen på det ægæiske havs øer og kyster har søgt at efterligne det.

Men er det givet, at idolerne af gruppe 1—2 er fremkomne ved efterligning af Istar-figurerne, da kan de ikke ved jævn udvikling være opståede af de »violinformede« idoler. Omvendt lod det sig vel tænke, at den sidst nævnte gruppe og de hermed nær beslægtede troiske idoler havde de mere fuldkomne gudebilleder til forudsætning og havde udviklet sig af dem ved, at formen efterhånden ved slet

---

[1] Dette er nu almindelig anerkendt: Lenormant, Les antiquités de la Troade et l'histoire primitive des contrées grecques I, 1876, 46. Furtwängler i Roschers Lexikon der Mythologie I, 407. Köhler, Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1884, 156 ff. Dümmler, sstds. 1886, 38. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 739 f. — Salomon Reinach, Revue archéologique 1895, I, 367—394, anerkender overensstemmelsen mellem den asiatiske gudinde og de præmykeniske idoler, indrömmer. at den kun kan forklares ved overførelse fra den ene kulturkreds til den anden, men antager, at denne er foregået i modsat retning. En udførlig drøftelse af denne anskuelse er det her ikke stedet til; den hænger nöje sammen med den måde, hvorpå Reinach i det hele betragter Forasiens gamle kultur og dens forhold til nabolandenes. Han antager, at det er den lavt stående præmykeniske kultur, der har påvirket den langt höjere babyloniske, og miskender de præmykeniske idolers flove, udtryksløse karakter, der alene finder sin forklaring, når de antages for anden—tredje hånds efterligninger. Han går ud fra så vovelige forudsætninger som, at alle cylindrene med den nøgne gudinde og de kypriske idoler skulde være yngre end 12. årh. (et punkt, han i øvrigt behandler med megen lethed, l. c. 391), og at »la sculpture primitive de l'Archipel n'offre par d'autres types analogues à ceux de l'art babylonien« (se nedenfor, s. 18 f.).

efterligning og stadig barbarisering udviskedes mere og mere. Men en sådan antagelse finder ingen hjemmel i fundforholdene.

Der bliver da kun een mulighed tilbage. Befolkningen på det ægæiske havs øer og kyster må, dengang den lærte de asiatiske gudebilleder at kende, have haft en anden, mere primitiv idolform (gruppe 5; Schliemanns Ilios nr. 197 ff.), hvis ælde og oprindelse vi foreløbig savner ethvert middel til at bestemme; i al sin råhed synes denne snarest at skulle forestille en beklædt kvindeskikkelse[1]. Beröringen med Asien førte til, at folket som udtryk for sine religiøse forestillinger optog og efterlignede den asiatiske gudindetype. Men ved siden heraf holdt den gamle idolform sig dog, dels uforandret, dels i noget modificeret skikkelse (Paros E, Amorgos W), og der opstod mellemformer (gruppe 3—4) mellem den og de mere fuldkomne gudebilleder.

Det foran udviklede har allerede vist, hvilken betydning vi skal tillægge de præmykeniske stenfigurer. Det er gudebilleder. Vi kan gå endnu et skridt videre. Gravskikken er primitiv og usammensat. Gravgodset består af genstande, som har tjent til brug i livet, og som nedlægges for af den døde at bruges på samme måde i det andet liv. Det er da på forhånd sandsynligt, at stenfigurerne ikke er andet end de fetischer eller gudebilleder, som den døde har tilbedt, som har beskyttet ham og bragt ham lykke, mens han var her på jorden, og som han har fået med i graven, for at de også der skulde yde ham hjælp. Mere sammensatte forestillinger vil det ikke være rimeligt at se udtrykte i den skik at nedlægge idolerne i graven. Eet forhold taler stærkt for rigtigheden heraf. Sædvanlig er idolerne små; men der kendes to figurer, der har været så store, at det var nød-

[1] Blandt de troiske idoler består nr. 197, 202, 204—10, 212—23 kun af to, endda ikke altid bestemt adskilte led, hoved og krop; nr. 201 har lignende form, kun med knopper, der antyder armene; på nr. 199—200 (af ben) er midjen angiven.

vendigt at sønderslå dem, for at de kunde få plads i datidens små grave[1]. Disse er altså næppe forfærdigede alene for at nedlægges i grave. Endelig stemmer det også med den opfattelse, her göres gældende, at de troiske idoler er fundne i hustomter og altså ikke forfærdigede til gravbrug.

Endnu skal kun tilföjes, hvad allerede flere har gjort opmærksom på, at idolerne er blevne til i de egne, hvor de findes. Der er overalt anvendt hjemligt materiale: på øerne i Ægæerhavet sædvanlig det grovkornede marmor, som brydes på flere af dem, i Attike [B] pentelisk marmor, på Karpathos [A] en sort, i egnen ved Sparta [A] en hvid kalksten. Den eneste undtagelse er en figur fra Delfoi [A], der angives at være af marmor fra øerne; men på den anden side vides intet andet om dens herkomst end, at den skal være funden »på marken i eller umiddelbart ved landsbyen«. Wolters har påvist[2], at de tidligere meddelelser om idoler af andet materiale (brændt ler, bly) er urigtige. Et hoved af brændt ler fra hulefundet på Chios [A] er i hele sin form forskelligt fra stenidolerne og bör derfor ikke sammenstilles med dem; desuden viser lerkarrene i samme fund hen til en yngre tid. Om en »sølvfigur uden hoved«, som Bent har fundet på Oliaros [A], foreligger ingen nærmere oplysninger.

At man har foretrukket at forme figurerne af bløde stenarter fremfor af ler, har antagelig sin grund i, at de gamle, hjemlige idoler var af samme materiale; desuden havde man större øvelse i at behandle stenen, som anvendtes til allehånde kar, redskaber og smykker. Gennemgående er idolerne flade, som de måtte blive, når de tildannedes af løshugne stenfliser. Alle stærke fremspring

---

[1] Amorgos T var 1.53 höj, Amorgos S endnu höjere (jfr. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 744).

[2] Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1891, 55; jfr. dog s. 42[2].

undgås så meget som muligt; fødderne danner derfor sædvanlig en stump vinkel med benene. Bearbejdelsen synes alene at have bestået i slibning, skrabning og indridsning, og der er intet, som tyder på, at der er benyttet andet end stenværktöj hertil. I enkelte tilfælde er öjnene dannede af en mörkere stenart og indlagte (Amorgos U; Delos A?). Stundom findes spor af, at öjnene og andre detailler har været malede[1]. Trods deres rå udseende bærer dog de mere fuldkomne idoler (gruppe 1—2) præg af en art stil: ikke blot legemets holdning, men også de enkelte legemsdeles, f. ex. hovedets, form gengives ingenlunde efter den enkelte arbejders tykke, men efter konventionelle regler.

Foruden den enkelte stående figur forekommer der også, om end sjældnere, mere sammensatte fremstillinger, som her kort skal anføres.

6. I fig. 3 (s. 9) er afbildet et 0.223 höjt idol i Antiksamlingen (nr. AB b 139), der er fundet på Ios. På hovedet har det en forlængelse, hvis form tydeligst ses på bagsiden. Sammenligning med et idol fra Paros [C] viser, at forlængelsen er rest af en mindre figur, der har haft samme form som den store og stået på dens hoved. Idolet er brudt midt over lårene; overfladen er delvis fortæret, mest i ansigtet og på höjre lår; venstre fod og störste delen af den mindre figur mangler. Der findes ingen antydning af tæer og fingre; brysterne er derimod tydeligt angivne. — Gruppens betydning kan, som udtalt af Perrot[2], ikke være tvivlsom: det er en moderlig gudinde med sit barn, den forestiller. Et direkte forbillede i den orientalske kunst er mig ikke bekendt; de kypriske idoler, som forestiller den moderlige gudinde, holder barnet i armen ligesom de tilsvarende mykeniske.

7. To figurer med halvmåne på hovedet [Triopion C, Tenos A] kendes kun gennem Bents beskrivelse. En til-

---

[1] Se nedenfor, s. 41[2].

[2] Histoire de l'art VI 740.

svarende fremstilling er ret almindelig i Syrien, men betragtes som forholdsvis ung[1]. Hvor vidt Bent har opfattet figurerne rigtigt, kan måske være tvivlsomt.

8. Et brudstykke fra Amorgos [X] beskrives af Bent som rest af en gruppe af to personer, af hvilke den ene lægger armen om den andens ryg; den udgivne afbildning

Fig. 4. (Figurerne $^1/_3$, karrene $^1/_6$).

er yderst slet og tillader intet selvstændigt skön. Grupper af denne art forekommer i tidlig tid ellers kun i Ægypten, hvor de hører til de almindeligste gravfremstillinger[2].

---

[1] Ed. Meyer i Roschers Lexikon der Mythologie I, 652.
[2] Se exemplerne hos Sauer, Die Anfänge der statuarischen Gruppe, s. 7.

9. Musicerende figurer kendes fra flere fund. En grav på Triopion [B] indeholdt en figur, der spiller på harpe, en grav på Keros [A] to af de almindelige idoler, en stående figur, som blæser paa dobbeltflöjte, og en siddende, som spiller på harpe; en harpespillende figur af ukendt proveniens findes i museet i Bonn. Efter fotografier, som Gehejmeråd Dr. Wagner velvilligt har ladet udføre, gengives i fig. 4 et samlet fund fra Thera [A], som ifølge godhedsfuldt tilsendte oplysninger 1838 fra Major Malers samling kom til museet i Karlsruhe. Det omfatter følgende stykker: harpespillende figur (nr. B. 863), 0.154 höj; lignende (B. 864), 0.165 höj, stolens bageste ben er moderne; marmorskål med fod (B. 865), 0.055 höj, 0.087 bred; lignende (B. 866); marmorskål uden fod (B. 867), 0.07 höj, 0.207 bred; lignende (B. 868), 0.045 höj, 0.152 bred. Marmorskålen uden fod hører, som udtalt s. 6, til det almindeligst forekommende gravgods [jfr. Amorgos A, B, E, M; Syros B o. s. v.]; skåle med fod er sjældnere, men kendes dog fra andre samtidige grave [Amorgos A; Syros B; jfr. Sparta A]. De ejendommelige figurlige fremstillinger er rigtigt forklarede af Köhler [Keros A] ved en henvisning til den rolle, som flöjten og harpen (eller sambukaen) fra ældgammel tid spillede i den orientalske kultus. Utvivlsomt forestiller de musicerende figurer mennesker, der på østerlandsk vis dyrker den store gudinde, som idolerne giver et billede af, med sang og spil. Fra yngre tider foreligger, især i kypriske gravfund, analoge fremstillinger, som stotter denne opfattelse[1]. Af större betydning er den analogi, vi finder i et relief fra Telloh med billedet af en siddende harpespiller; det hidrörer fra Gudeas tid[2] og har i sin helhed indeholdt en fremstilling

---

[1] Dümmler, Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1886, 39.

[2] Gudeas levetid sættes af Hommel (Iwan Müllers Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft III s. 23) til c. 3100 f. Chr.

af den sakrale musik og sang[1]. Dette forhold giver vidnesbyrd om, at den præmykeniske befolknings gudsdyrkelse er bleven paavirket fra For-Asien i langt höjere grad, end der i og for sig kunde sluttes af, at dens gudebilleder er efterligninger efter en asiatisk type.

Til slutning skal endnu anføres et enkelt træk, som, så underordnet det end er, dog viser, hvor vidt den asiatiske kultur kan have ytret sin indflydelse. Medens stolen, hvorpå de afbildede harpespillende figurer sidder, har den simplest mulige og så at sige naturlige form, er den, som bærer den tilsvarende figur fra Keros [A] af mere sammensat konstruktion; samme form af stolens nederste parti genfindes i statuariske fremstillinger fra Telloh med Gudeas navn[2], en lighed, der efter det foran udviklede ikke kan betragtes som tilfældig.

III. Lerkar; yngre fund; ornamentik.

I det følgende skal der søges givet en karakteristik af den præmykeniske tids keramik, og det skal forsøges, væsentlig ved en undersøgelse af lerkarrene, at give en rigtigere bestemmelse af en række fund, som almindelig anses for samtidige med sten-idolerne og sten-karrene. Det vil da være naturligt at fremsætte nogle bemærkninger om de synspunkter, som lægges til grund for bedömmelsen af disse forhold.

Lige fra den mykeniske tidsalder indtager den græske keramik en overlegen stilling i sammenligning med nabofolkenes. Græske kar har i næsten et helt årtusinde været en søgt handelsvare på middelhavets kyster; i Siciliens grave

[1] Perrot et Chipiez, Histoire de l'art II 601 fig. 291. De Sarzec, Découvertes en Chaldée, pl. 23. Maspéro, Histoire ancienne des peuples de l'orient classique 1895, 610—11.

[2] Perrot et Chipiez, l. c. 594 fig. 286, 597 fig. 288. De Sarzec, l. c. pl. 9, 14, 17, 19. Maspéro, l. c. 611.

findes der mykeniske kar sammen med pottetöj af hjemligt arbejde, i Etruriens er lidt yngre græske stilarter repræsenterede ved mange exemplarer. Grunden hertil må i den ældste tid ikke alene søges i den större kunstneriske smag, som viser sig i de græske kars form og dekoration, men lige så vel i den overlegne græske teknik. I virkeligheden hører de græske kar i teknisk henseende til en anden, höjere orden end de italiske og andre europæiske folks pottemagerarbejder. Ved tilvirkningen er altid benyttet drejeskive og lukket ovn, som tillader en stærk brænding. Lermassen er omhyggeligt renset, hårdt brændt og sædvanlig meget lys. Karret danner et selvstændigt, organisk leddelt hele, har een eller flere hanke, en fod, der yder sikker støtte, og som ved en særlig profil skiller sig fra bugen. For at anvende det kræves derfor ikke ydre hjælpemidler af andet materiale, som snore til at bære eller hænge det i, særligt underlag til at stille det på. Både formen og ornamenternes fordeling på fladen er bestemt ved tilvirkningen på den roterende skive. Ornamenterne frembringes væsentlig ved maling eller ved hjælp af hule forme, som aftrykkes i leret inden brændingen. Med andre ord, den græske keramik udnytter alle materialets egenskaber fuldt ud. Den kræver så stor dygtighed, så gode mekaniske hjælpemidler og så regelbunden behandling, at den må forudsætte et særligt, höjt stående pottemagerhåndværk. — En betragtning af de lerkar, som de italiske og andre europæiske folk har frembragt inden påvirkningen fra Grækenland, vil vise, at de på næsten alle de anførte punkter afviger fra de græske. De er arbejder af lavere rang. Kun den græske keramik kan betegnes som teknisk fuldkommen. De andre folkeslag i Europa står i dette punkt alle på et lavere stadium; det er en primitiv keramik, vi finder hos dem, ligesom hos mange exotiske folk i nutiden[1]. Det herved vundne synspunkt skal der-

[1] Primitive keramiske arbejder forekommer også i den græske oldtid som rustiske produkter; fra Dipylonperioden anføres

efter lægges til grund for en betragtning af den præmykeniske tids pottemagerarbejde.

I gravene synes der altid at have været nedlagt et större eller mindre antal kar med mad, drikke o. a. Når enkelte fund siges ingen kar at have indeholdt, behøver man ikke deraf at slutte til nogen afvigelse fra den almindelige gravskik; kalebasser, flasker, fade og skåle af træ, dåser af spån og bark, som må antages at have været kendte og benyttede, måtte opløses fuldstændigt ved at henligge i jorden. Fra en enkelt, særlig rig grav [Amorgos D] foreligger to småkar af sølv[1]. Ellers er det anvendte materiale enten ler eller bløde stenarter. Blandt disse er marmoret hyppigst benyttet; dog forekommer også kar, dannede af andre bjærgarter, som hvid kalksten [Sparta A], den bløde sifniske sten[2] [Amorgos A; Melos D], »natronagalmatolith«[3] [Amorgos AA] og glimmerskifer(?) [Syros B]. Stenkarrene forekommer i forskellig form og störrelse, fra små dåser til

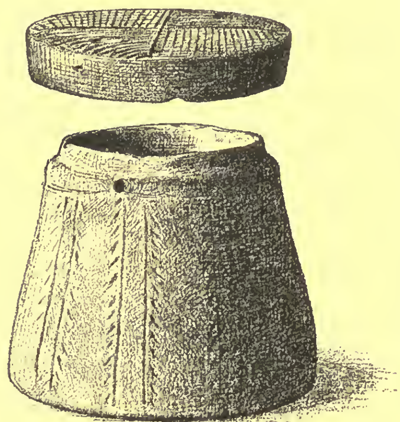
exempler af Brückner og Pernice i Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1893, 137—139. Foruden allehånde tarvelige småkar (som Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen XV 101, 102, XVI 108) er det især een bestemt art af kar, der således er bleven tilbage i udviklingen, nemlig de store beholdere (pithoi), der benyttedes til opbevaring af foder, levnedsmidler o. a. sager. Fabricius, Mittheilungen 1886, 144—147 pl. 4, beskriver tolv sådanne, der er fundne sammen med mykeniske kar i Knossos på Kreta; deres dekoration består af pålagte lerstrimler med ovale indtrykte gruber, indridsede streger o. s. v. En pithos med indpressede og indridsede ornamenter (spiraler, parallelstreger, kryds o. lign.) fra gravpladsen ved Dipylon er afbildet i Mittheilungen 1893, 134; rester af et kar af samme art er fundne på Akropolis; en anden pithos fra Dipylon er alene dekoreret med indridsede streger og hagekors, Mitth. l. c. 119.

1 Om Amorgos K henvises til min bemærkning s. 4.

2 Dette materiale benyttedes også i historisk tid, Plinius, Natur. hist. 36, 159; Theofrast, περὶ λίθων 42; jfr. Dümmler, Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1886, 445.

3 Se Dümmler l. c.

store skåle og spande. Så vidt man kan skönne efter de udgivne fundberetninger, er de i gravene omtrent lige så almindelige som lerkarrene. Allerede dette giver et vink om, hvilket kulturtrin gravene tilhører. Intet folk, der til fuldkommenhed forstår at behandle leret, vil i et sådant omfang anvende stenen, der kræver uforholdsmæssig tid og flid for at formes til brugbare kar. Dette er kun tænkeligt hos et folk, hvis keramik endnu står på det primitive stadium. I alle senere tidsrum har Grækenlands befolkning kun i ringe omfang anvendt stenen på denne måde, sædvanlig kun til særlige formål, hvortil dette materiale egnede sig bedre end andet.

Fig. 5. 1/2

Den slutning, vi synes berettigede til at drage heraf, stadfæstes fuldkomment ved en nærmere betragtning af selve lerkarrene. De vil vise sig at være væsentlig forskellige fra de yngre græske kar, men derimod nær beslægtede med dem, som kendes fra landene uden for det græske kulturområde.

Af kar, som med sikkerhed kan henføres til den præmykeniske kultur, findes to i Antiksamlingen, gengivne i fig. 5—6. Fundforholdene kendes vel ikke, men både efter findestederne og efter sikre analogier kan der ikke være tvivl om, at de stammer fra de her behandlede grave.

Under fig. 5 er afbildet en dåse med låg (nr. CVIII 631), funden på Serifos og hjembragt af Falbe. Dåsen er 0.07 höj, forneden 0.083, foroven 0.055 bred; låget 0.014

höjt, 0.073 bredt. Lermassen er gråsort, ornamenterne indridsede. På dåsens yderside findes en vandret streg tæt under falsen til låget, neden for den otte lodrette bånd, dannede af to parallele linier med korte, nedadvendte skråstreger ved siden, og een gang en enkelt lodret linie, ligeledes

Fig. 6. 1/3

med korte skråstreger på begge sider. Lågets overside er ved et kors delt i fire segmenter; disse er fyldte med tætte parallele streger, afvexlende på den ene og på den anden led. I dåsens sider er inden brændingen umiddelbart under lågfalsen boret to huller, ligeledes i låget; de sidstes rande er sprungne af, hvilket utvivlsomt skyldes slid af en snor, som har tjent til at løfte låget af med.

Fig. 6 gengiver, fra oven og fra siden, et låg (nr. 3245), der er fundet på Sikinos [A]. Det er 0.048 höjt, foroven 0.196, forneden 0.18 bredt. Halvdelen af hanken mangler; overfladen er flere steder afskallet. I den chokoladebrune lermasse findes indblandet glimmer og småsten. Ornamenterne er dannede ved indridsning og indpresning. Om hankens ydre flig ses en omløbende linie, på dens yderside tæt stillede korte streger. På den opad vendende flade er der langs randen ved en dobbelt række indpressede kileformede figurer, som afvexlende vender spidsen indad og udad, dannet et ophöjet zigzagornament. I midten findes syv koncentriske kredse. Rummet mellem randen og midten er delt i tre koncentriske, ringformede bælter; hvert af disse udfyldes af et fem gange gentaget, fortsat spiralornament, dannet af to parallele linier, som løber skråt indenfra udad, og hvis omböjede ender griber ind i hinanden som hager; i det midterste bælte krydses de to linier midt imellem spiralerne af to punkterede linier. Om lågets side findes øverst en række indprikkede korte, lodrette streger, nederst en række indpressede kileformede figurer med spidsen nedad; mellem disse to borter er otte gange gentaget et fortsat spiralornament, med krydsende punkterede linier, af samme art som ovenfor beskrevet, kun at liniernes ender er böjede to gange om. — Låget til et kar, der er fundet på Syros [B] sammen med marmoridoler, frembyder i mange henseender væsentlig lighed med låget fra Sikinos: på dets overside findes i midten koncentriske kredse, langs randen en zigzagbort, indenfor denne to ringformede bælter med »falske« spiraler (jfr. s. 39).

De to afbildede stykker horer til tidsalderens bedste keramiske frembringelser. De vidner om ikke ringe dygtighed og smag, men peger dog ikke ud over det stadium, der her er betegnet som primitiv keramik, og lader sig i enhver henseende sammenstille med de lerkar, som ellers kendes fra de præmykeniske grave, og hvis væsentligste ejendommeligheder herefter skal anføres.

Lermassen, hvoraf karrene er formede, er sjælden vel renset, hyppigere blandet med grus og småsten. Ved brændingen har den antaget en mörk, grålig, rødlig eller brunlig farve. De fleste kar er utvivlsomt tilvirkede uden hjælp af drejeskive. Bent antager nogle af dem, der fandtes på Oliaros [A], for drejede; men hans egne ord viser, at han ikke har fundet sikre beviser herpå. Til støtte herfor kunde anføres nogle exempler fra det ældste lag på Hissarlik; men da de er meget få, tör man ikke regne sikkert med dem[1]. I det andet og de følgende lag tiltager de drejede kar i antal; dog har de håndgjorte overvægten i alle de lag, som ligger forud for det mykeniske, og större kar er altid håndgjorte[2]. Man tör heraf slutte, at befolkningen på Hissarlik vel allerede har kendt pottemagerskiven, inden den mykeniske kultur nåede derhen, men at dette redskab endnu har haft en ret ufuldkommen form[3]. Afgörelsen af, hvor vidt et kar er håndgjort eller drejet, kan tit være vanskelig, når overfladen er glattet; de to her afbildede må dog antages at være formede uden anvendelse af drejeskive.

Medens det således efter det hidtil foreliggende materiale må henstå uafgjort, i hvilket omfang den præmykeniske befolkning har benyttet pottemagerskiven, er det sikkert, at dette redskab ikke har sat sit præg på karrenes form og dekoration[4]. Når et kar drejes på skive, får det naturligt

---

[1] Schliemann, Troja fig. 5 = Schuchardt, Schliemanns Ausgrabungen fig. 16. Ilios fig. 23 = Schuchardt fig. 14.

[2] Schliemann. Troja s. 34. Ilios s. 214.

[3] Den mykeniske keramik forudsætter derimod, som ovenfor udtalt, den helt gennemførte anvendelse af drejeskiven. Det er derfor naturligt, at de homeriske digtere er fuldt fortrolige dermed, hvad der fremgår af sammenligningen i Iliaden 18, 599—601. De ældste græske afbildninger af pottemagerskiven findes på korinthiske lertavler fra 7. årh. f. Chr., Antike Denkmäler I, 1 pl. 8 nr. 17—18.

[4] For dekorationens vedkommende henvises til bemærkningerne s. 36 ff.

en særlig fod, der tjener det til støtte under forfærdigelsen og siden i den praktiske anvendelse. I den græske keramik er foden derfor et naturligt, selvstændigt led af karret, medens den, der former et kar i hånden, vil foretrække en jævnt rundet underside. Skal karret kunne stå, vil man da enten give det tre ben[1] eller afskære en del af dets underside, så at der forneden fremkommer en rund, plan flade. Hyppig bibeholdes bugens runding, og der må da benyttes et særligt underlag til at sætte karret på[2]. De lerkar, som foreligger fra de præmykeniske grave, er i denne henseende fuldt ud primitive: sædvanlig er de runde forneden [Oliaros A: 4 exempler; Syros B], sjældnere plane [Amorgos B: 3 exempler]; kun eet af de udgivne [Amorgos B] har, hvis tegningen er rigtig, en særlig profileret fod.

Hyppigst savner karrene hanke. Man har båret dem i en snor, som blev trukken gennem gennemborede knopper på siderne[3]. Dette træk, som genfindes næsten overalt — fra Ægypten til Norden — i primitiv keramik, har sin naturlige forklaring i den let brændte lermasses ringe sammenhængskraft. Hanken måtte, undtagen ved helt små kar,

---

1 Talrige exempler i Hissarlik-fundene.

2 I Kahun (XII dynasti) har Flinders Petrie fundet forskellige underlag til dette brug, runde af brændt ler (Kahun, Gurob and Hawara s. 25 pl. 12—13 nr. 28—30, 36—38, 85—88, 99—101) og firkantede eller runde af sten (l. c. s. 25). I de ældre lag på Hissarlik er der fundet både gennemborede stenskiver (Schliemann, Ilios s. 298) og ringe af brændt ler (l. c. nr. 630, 1211). Underlag af den sidst nævnte art er, hvad Museumsassistent Neergaard har gjort mig opmærksom på, almindelige i pælebygningerne i Schweiz: Keller, Pfahlbauten 5ter Bericht, Zürich 1863, pl. 12, 21; 8ter Bericht, Zürich 1879, pl. 2, 27 s. 9; Desor, Die Pfahlbauten des Neuenburger Sees, Frankfurt 1866, fig. 26; G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, Paris 1881, nr. 1083; Gross, Les Protohelvètes, Berlin 1883, pl. 22, 16.

3 Exempler: Amorgos B; Oliaros A; Syros B. Et kar fra Oliaros [A] har hank.

være meget udsat for at sønderbrydes. For den præmykeniske kulturs vedkommende kan yderligere henvises til, at man var vant til at forme kar af sten, hvoraf der kun ved meget arbejde lod sig udskære egentlige hanke, men forholdsvis let små øskener. Medens sådanne forekommer meget almindelig[1], kendes kun eet stenkar med egentlig hank [Kythera A], og det kan måske være tvivl underkastet, hvor vidt det tilhører den præmykeniske tid. Man var så fortrolig med at løfte et kar ved hjælp af snore, at endog låget til en så lille dåse som den i fig. 5 afbildede blev gennemboret, for at en flettet hank kunde anbringes deri. Ligeledes har låget til en dåse af sten fra Amorgos [A] og til et lerkar fra Syros [B] to par huller til snore.

For så vidt der findes ornamenter, er de for det meste dannede ved indridsning eller indpresning i det våde ler. Pålagte lerstrimler med fingerindtryk, der andensteds hyppig forekommer, kendes der, måske tilfældigt, kun eet exempel på [Amorgos C]. Den tredje fremgangsmåde, som primitiv keramik anvender ved dekoration, nemlig at give selve karret en plastisk form[2], forekommer ikke i den her behandlede gruppe.

Efter at dette overblik over den præmykeniske keramik har givet et indtryk af dennes helt igennem ensartede, primitive karakter, skal vi betragte et gravfund fra Amorgos [G], der, siden Dümmler har behandlet det[3], almindelig henføres til den præmykeniske tid. Det omfatter følgende stykker:

---

1 Amorgos A, E, Q; Naxos D; Oliaros C; Syros B; jfr. Sparta A.

2 Almindeligt i fundene fra Hissarlik og Kypros og hos flere exotiske folkeslag.

3 Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1886, s. 21 ff. Beilage 2. De numre, hvorunder karrene der er anførte, bibeholdes i nærværende afhandling.

G 1. (Antiksamlingen nr. 3264; fig. 7 forneden til venstre). Kande, 0.30 höj. Rødt ler, glattet overflade; på hver side af den svajede munding en afrundet knop, ellers uden ornamenter. Overfladen delvis dækket af kalkskorpe; et stykke af mundingens bagside mangler.

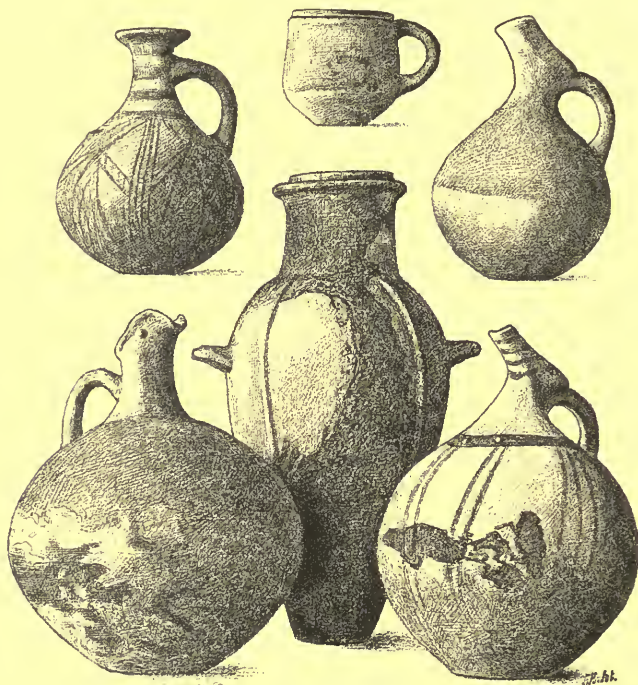

Fig. 7. 1/6

G 2. (Nr. 3266; fig. 7 foroven til höjre). Kande, 0.21 höj. Leret lyst gulligt; overfladen på den nederste halvdel glattet, på den øverste ru. Der ses tydelige spor af, at karret er drejet på skive. På forsiden under halsen to afrundede knopper, ellers uden ornamenter.

G 3. (Nr. 3267; fig. 7 foroven til venstre). Kande, 0.20 höj. Lyst rosafarvet ler med et svagt skinnende dæk-

lag, hvis farve vexler fra rødbrunt til brunt. Mundingen rund; på forsiden under halsen to afrundede knopper. Retliniede ornamenter malede med mat hvidgul farve. Om halsen tre brede vandrette striber, en lignende ved overgangen fra hals til bug. Fra denne til bunden fem lodrette bånd, som består af fire parallele linier; i hvert af mellemrummene findes to ved toppunktet sammenstødende trekanter, udfyldte med streger, som krydser hverandre; skrå tværbånd, dannede af to ved talrige småstreger forbundne parallele linier, går fra trekanternes toppunkt til de lodrette bånd.

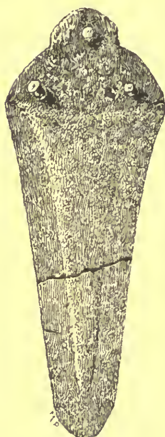
G 4. (Nr. 3268; fig. 7 foroven i midten). Kop, 0.09 höj. Leret lyst gulligt; overfladen glattet. Der ses tydelige spor af, at karret er drejet på skive. Overfladen delvis dækket af kalkskorpe. — Til fundet hører et 0.085 bredt, 0.012 tykt låg af rødt ler med to huller; mulig har det været bestemt for karret G 4.

G 5. (Nr. 3265; fig. 7 forneden til höjre). Kande, 0.285 höj. Leret lyst gulligt; overfladen glattet. På forsiden under halsen to korteformede knopper, der sidder skævt i forhold til mundingen. Retliniede ornamenter malede med mat brun farve. På mundingens underside fire tværstriber; om bugens øverste del en bred vandret stribe, der fortsætter sig om hankens nedre ende; fra denne stribe ned til bunden otte lodrette bånd, de syv dannede af to streger, der forneden løber sammen, det ottende på lignende måde af tre streger. Et stykke af mundingens forreste del mangler; overfladen delvis dækket af kalkskorpe.

G 6. (Nr. 3268 a; fig. 7 forneden i midten). Langstrakt kar med to vandrette, gennemborede fremspring på siden, 0.37 höjt. Leret lyst gulligt; overfladen glattet. På hver side findes to ophöjede lodrette lister, der når fra halsens nederste del til lidt oven for bunden. Overfladen for en del dækket af kalkskorpe. — Til karret hører et 0.083 bredt, 0.008 tykt låg af gråt finkornet marmor, med en fals

på undersiden, en fure om kanten og to omhyggeligt drejede bikubeformede huller til en snor.

G 7. (Nr. 3269; fig. 8). Dolk af bronze, 0.114 lang. Foroven findes tre nagler til fæstet, der mod klingen har været afsluttet i en svagt udbuet linie. Overbrudt og sammensat. Stærkt medtaget af oxydation; dog skelnes de tynde ægge tydeligt fra det sværere midtparti[1].

Fig. 8. 1/2

Til fundet hører endvidere nogle stærkt opløste skeletdele, navnlig stykker af kraniet, og en hjærtemusling; om der har været flere sådanne (jfr. s. 7), eller det er en skal, der tilfældigt er kommen i graven, vides ikke. Dümmler meddeler, at graven tillige indeholdt et gaffelformet stykke bly, 0.09 langt; det er ikke fulgt med fundet til Kjøbenhavn.

Dette fund er af anden art end de tidligere omtalte. Karrene er drejede på skive. Lermassen, hvoraf de er formede, har ved brændingen fået en lys, rødlig eller gullig farve. Fem af dem har hank. På to findes malede ornamenter; indridsede ornamenter forekommer ikke. Alt dette stiller dem i bestemt modsætning til de tidligere behandlede kar; de repræsenterer et yngre, mere fremskredet stadium. Fremdeles indeholdt fundet intet af det for de præmykeniske grave ejendommelige udstyr, idoler og stenkar. Heller ikke de andensteds fremdragne kar af lignende art (jfr. s. 33) vides at være fundne sammen med sådanne genstande. Intet af de mange sikre præmykeniske gravfund har indeholdt

[1] Både Dümmlers tegning og hans beskrivelse af dolken er yderst uheldig. Han skildrer de to stykker, hvori den var brudt, som »eine kurze breite Lanzenspitze aus Bronce von 4,5 cm. Länge mit drei Nagellöchern (Beilage 1,7)« og »ein anderes formloseres Broncestück von 6,5 cm.«

lerkar af denne type. Dolken er, ved den korte grebtunge og adskillelsen mellem æggene og midtpartiet, forskellig fra dem, som vides at være fundne sammen med idoler [Amorgos L[1]] og således med sikkerhed kan henføres til den præmykeniske tid. Endelig skal endnu nævnes, at graven, hvorfra det her afbildede fund stammer, afviger fra den s. 5 beskrevne gravform. Efter de oplysninger, som Dümmler har tilvejebragt, lå den dybt under overfladen og var for en del opført af mindre stene. Skönt disse oplysninger er alt andet end fyldestgörende, tyder de dog på en gravform, der har mere lighed med gravene på borgen i Mykenai end med de præmykeniske.

Alt, hvad her er fremført, viser hen til en senere tid end den, der i denne undersøgelse betegnes med navnet præmykenisk. Dümmler, den eneste, der udførligt har udtalt sig om dette spörgsmål[2], kommer til det modsatte resultat; han betragter fundet Amorgos G som samtidigt med gravene, der indeholder stenkar og sten-idoler. Til støtte herfor anfører han fund fra Thera [G], Syros [A] og fra en boplads og nekropol ved Fylakopi på Melos [A]. Om det förste kan jeg fatte mig kort; det tilhører et tidligt afsnit af den mykeniske kulturperiode[3], og de på Thera forekommende grove, ikke ornamenterede kar kan ikke bevise, at det er samtidigt med de præmykeniske grave. Gravpladsen på Syros, der kun kendes af Pappadopulos's lidet heldige beskrivelse og af forskellige enkeltfund, har indeholdt grave fra meget forskellige perioder[4]; at der på denne gravplads

---

[1] Samme type som Sophus Müller, Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1882, 335 fig. 34; (jfr. Worsaae, Aarbøger 1879, 343, 9).

[2] Mittheilungen l. c. s. 25 ff.

[3] Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen s. 18—22. Jfr. bemærkningerne om lerkarrenes tekniske behandling hos Dumont-Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre I s. 32.

[4] De af Dümmler l. c. s. 35 citerede »pyxides en albâtre et à couvercle tournant et se fixant comme celui de théières« turde således næppe være ældre end 5.—4. årh. f. Chr.

sandsynligvis er fundet både malede vaser og marmor-idoler, beviser således ikke, at disse genstande er samtidige. Tilbage er da fundene fra Fylakopi på Melos. Nekropolen var, da Dümmler så den, forlængst plyndret; han har kun haft de på overfladen liggende, bortkastede skår af lerkar at holde sig til, samt forskellige oldsager, som til dels opbevaredes hos bønderne på øen, og hvis fundforhold ikke kendes med sikkerhed. Herefter synes der i nekropolen at være fundet både sten-idoler, kar af samme art som Amorgos G og endelig mykeniske oldsager; med andre ord, også denne gravplads har omfattet grave fra forskellige tidsaldre, og beviset for, at malede lerkar forekommer i præmykenisk tid, kan ikke hentes herfra. Heller ikke bopladsen yder et sådant. Kulturlag efterladte af en bebyggelse, der kan have varet lange tider, tör ikke betragtes som en enhed af samme art som et gravfund; der kræves en grundig undersøgelse, inden der kan udtales et sikkert skön om, at de i sådanne lag fundne genstande er absolut samtidige, og man tör ikke påstå dette om sager, som er opsamlede ved et kort besøg på stedet. Denne indvending kan ikke afvises, når bopladsen ved Fylakopi skal benyttes som grundlag for kronologiske bestemmelser. Men selv bortset herfra er den af Dümmler fremdragne overensstemmelse mellem oldsagerne fra kulturlaget og dem, der findes i de præmykeniske grave, overmåde ringe. Den indskrænker sig til en vis lighed i det grove, tarvelige pottemagerarbejde, medens de omhyggeligere udførte kar er vidt forskellige. Det eneste grundlag, hvorpå Dümmler støtter sin hypothese om, at kulturlaget ved Fylakopi er samtidigt med de præmykeniske grave, er i virkeligheden

a) nogle skåle af lidet karakteristisk form og uden ornamenter; lignende kan forekomme i tidlig mykenisk tid ved siden af de mere fuldkomne kar, jfr. fundene fra Thera [G], Dümmler l. c. s. 33,

b) fragmenter af »store tykvæggede kar« med primitive ornamenter, hvorom henvises til min bemærkning s. 21.

Derimod er der ved Fylakopi hverken fundet mindre lerkar med øskener til snore og indridsede ornamenter eller andre karakteristiske præmykeniske oldsager. De eneste af Dümmler anførte stykker, som tilsteder en datering, er fragmenter af kar med malede spiraler, der hidtil ikke er påviste för den mykeniske periode, og der er intet fremdraget, som forbyder at henføre kulturlaget i sin helhed hertil. Med sikkerhed kan dog, som ovenfor udtalt, intet siges herom, inden stedet er blevet grundigere undersøgt.

Dümmlers undersøgelser kan således ikke omstøde det resultat, der fremgik af en betragtning af fundet Amorgos G, nemlig at det tilhører en senere tid end de præmykeniske grave. Inden dets tidsstilling søges yderligere bestemt, skal i korthed anføres de stykker, der viser så nöje overensstemmelse dermed, at de tör anses for samtidige, nemlig tre kander, hvis findested er ukendt [I-L], og en række kar af forskellige former, som kort för 1830 er fundne på Melos[1]. Et af disse [Melos E] er kommet til Dresden[2], en betydelig samling til museet i Sèvres [Melos F]. Kanderne har samme form som de i fig. 7 afbildede fra Amorgos, den tekniske behandling er den samme, dekorationen ligeledes; der forekommer både lodrette rundstave[3], brunmalede lodrette bånd, dannede af parallele linier[4], og retliniede ornamenter malede med hvidgul farve[5]. De anførte kar må

---

[1] De af Dümmler citerede kar fra Syros [E] har mykeniske ornamenter; det mærkelige fund »fra Marseille« (Dumont, Bulletin de correspondance hellénique VIII pl. 13 B, s. 188) anser jeg det for rigtigst at lade ude af betragtning.

[2] Dümmler l. c. p. 32 angiver, ved en mærkelig misforståelse, at det er fundet på Chiliodromia.

[3] Brongniart et Riocreux, Description méthodique du musée céramique de Sèvres s. 52—53 nr. 388 b pl. 13, 6; Dumont-Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre I s. 39 e.

[4] Brongniart et Riocreux l. c. nr. 388 a pl. 13, 5; Dumont-Chaplain l. c. s. 39 a og f.

[5] Brongniart et Riocreux l. c. nr. 388 l pl. 13, 3.

derfor i et og alt sammenstilles med Amorgos G[1]. Dümmler meddeler (efter mundtlig tradition på øen?), at nekropolen ved Fylakopi blev plyndret på fribedskrigens tid, at fundene blev førte bort på fremmede skibe, og at den största del deraf skal være kommen til Frankrig. Der kan herefter ikke være nogen tvivl om, at karrene i Sèvres og i Dresden stammer herfra, så meget mere som Dümmler endnu på stedet fandt skår af samme art[2].

Det ligger nær at sammenligne den således udskilte fundgruppe med de ældste »mykeniske« fund. Her finder vi for det förste nöje overensstemmelse i teknisk henseende: leret er lyst eller sjældnere rødt, drejeskiven gennemgående anvendt, dekorationen malet med mat farve. For det andet er den af Dümmler fremdragne lighed mellem udprægede, karakteristiske karformer[3] vel ikke så stor, at karrene fra

---

[1] Det er muligt, at der i den af Brongniart og Riocreux l. c. beskrevne samling også findes yngre stykker. Den repræsenterer jo ikke eet samlet fund. Jeg har imidlertid ovenfor kun taget hensyn til dem, der med sikkerhed kan antages for samtidige med de i fig. 7 afbildede kar.

[2] l. c. s. 31.

[3] Kanderne med opadböjet tud og de slanke kar med to gennemborede fremspring på siderne. — Dümmlers udvikling l. c. s. 32—33 er i øvrigt på andre punkter lidet heldig. Han benytter til sammenligning kar, hvis fundforhold er ukendte, som om det var givet, at de hidrörte fra præmykeniske grave. Dobbeltkarret fra Amorgos [Polytechnion nr. 2198; Mittheilungen l. c. Beilage 2, 7] er næppe fundet i en sådan; både dets form og dets dekoration viser hen til den mykeniske tid (jfr. Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen s. 32 og 83). Også de af Köhler (Mittheilungen 1884, 161) beskrevne kar er sandsynligvis mykeniske, og der forlyder intet om, at de skulde hidröre fra præmykeniske grave. Fremdeles er det en misforståelse, at det theræiske kar, som repræsenteres ved afbildningen hos Dumont-Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre pl. I, 2, skulde være »et grovere exemplar af den amorginske type G 6«; hele karrets form er bleven slankere, halsen er tyndere, skulder

Thera kan betragtes som samtidige, men dog betydelig nok til, at der må antages en sammenhæng i udviklingen. Den væsentligste afvigelse viser sig i ornamenterne. Af de dyre- og plantemotiver, der er almindelige i den ældre mykeniske keramik, forekommer endnu ingen i den fundgruppe, der repræsenteres ved de afbildede kar fra Amorgos. Disses ornamenter er i det væsentlige de samme som de, der findes indridsede på de præmykeniske kar[1]. En anden reminiscens fra den primitive keramik er bundens form. Karrene er forneden plant afskårne, uden fod. Endnu i den ældre mykeniske tid har karrenes underside stundom denne form; men det langt overvejende antal har en særlig fod, hvis profil skiller sig fra bugens.

Fundet fra Amorgos indtager altså en mellemstilling mellem den primitive og den teknisk fuldkomne keramik, eller med andre ord mellem de præmykeniske og de mykeniske fund. De tråde, som knytter det til den efterfolgende periode, er talrigere og stærkere end de, som forbinder det med den foregående. Om dette og de andre samtidige fund repræsenterer et længere tidsrum med bestemt afgrænsede ejendommeligheder eller et indledningsstadium, hvoraf den mykeniske kultur hurtigt udvikler sig, er det efter det foreliggende materiale ikke muligt at afgöre. Vil man, trods dette forbehold, give dem et særligt navn, kunde de, efter en vel kendt analogi, kaldes *protomykeniske*. Om den malede kar-dekoration er en selvstændig opfindelse i de græske lande eller lån fra en fremmed kulturkreds, lader sig næppe bestemme ved de forhåndenværende midler. Her

---

og bug er adskilte, bugen har fået en anden profil, der minder om andre mykeniske kar, og øskenerne på siden er på to af de fire exemplarer, som kendes, blevne til ornamentale knopper — kort sagt karrene fra Thera repræsenterer et yngre stadium, så vidt vi ved, det sidste, inden denne særegne karform uddøde.

[1] Jfr. bemærkningerne s. 36 f.

skal kun mindes om en iagttagelse af Ohnefalsch-Richter med hensyn til gravene på Kypros[1]: »wann die ersten assyrobabylonischen Cylinder mit Keilinschriften erscheinen, dann treten auch mit einem Male die Vasen mit bemalten Ornamenten auf«.

Endnu står tilbage at omtale den præmykeniske tids ornamentik. Det billede, denne frembyder, er, efter at den foregående undersøgelse har udskilt det yngre materiale, som Dümmler o. a. med urette havde henført til perioden, såre simpelt. Der anvendes to forskellige ornament-systemer, rette linier i flere forbindelser og spiraler. Disse to systemer skiller sig skarpt fra hinanden og skal derfor betragtes hvert for sig.

Indridsede retliniede ornamenter forekommer så at sige overalt i primitiv keramik og har sandsynligvis været i brug i Grækenland allerede för den her behandlede periode. Et jævnlig forekommende mønster af denne art, retvinklede trekanter udfyldte med parallele streger[2], har en meget vid udbredelse. Mere ejendommeligt er derimod et særegent vertikalt dekorationsprincip, der i de præmykeniske fund er repræsenteret ved flere exempler: karrets flade er som overspændt med et system af lodrette linier, der undertiden foroven forbindes ved et vandret bånd[3]. Det samme dekorationssystem genfindes på de ældste (»protomykeniske«) kar med malede ornamenter; kun har det her undertiden en lidt kunstigere form[4]. Det er muligt, at man heri kun skal se en stræben efter at led-

---

[1] Zeitschrift für Assyriologie 1888, 65.

[2] Melos D; Oliaros A; Serifos C; Syros B (lille dåse af sten af samme form som Amorgos A).

[3] Amorgos B; Oliaros A; Serifos C.

[4] Amorgos G; Melos E, F. — Som en sidste efterklang deraf betragter jeg dekorationen på en række mykeniske kander, Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen VIII 50. XIII 89. XX 148.

dele karrets flade på en for öjet tiltalende måde. En sådan leddeling udføres i senere tiders keramik altid ved vandrette striber, der males på karret, medens det roterer på pottemagerskiven[1]; men i en tid, hvor denne endnu ikke var almindelig anvendt, kunde i og for sig en vertikal dekoration falde lige så naturlig. Imidlertid får man ved at betragte de anførte exempler det indtryk, at der er en bestemt mening udtalt i dekorationen. Forbilledet herfor er da sandsynligvis kar, af ler eller andet materiale, som var omspundne med et net af snore, hvori de kunde bæres[2].

I mærkelig modsætning til denne tarvelige retliniede ornamentik står den fuldt udviklede, konsekvent gennemførte spiraldekoration på andre stykker fra den præmykeniske tid. Som exempler herpå kan anføres: to dåser af sten[3] [Amorgos A; Melos D], et hængesmykke af sten [Kufonisia A] og det fig. 6 afbildede låg af brændt ler [Sikinos A]. I hosstående fig. 9 er i naturlig störrelse, fra siden og fra neden, gengivet et hængesmykke (eller signet?) af grålig

---

[1] Enkelte kar af den »protomykeniske« gruppe, som Melos E, viser tilløb hertil, i det der både foroven og forneden er malet flere vandrette striber over hverandre.

[2] Jfr. de ovenfor, s. 26—27, fremførte bemærkninger. Græskarflasker måtte, for bekvemt at bæres, omslynges med snore og benyttes den dag idag på denne måde. Den bekendte plastiske netdekoration på oldlatinske kar (f. ex. Archæologia 42. bd., 1869, pl. 10 nr. 7—8) synes at forudsætte lignende forbilleder. Net til at bære lerkar i kendes fra Kahun (12. dynasti); Flinders Petrie. Kahun, Gurob and Hawara s. 28: wide network was made of this rope to enclose jars; a ring passed round the lower end of the jar, the net covered the sides, and joined into a handle of rope at the top. — Om »snordekorationen« på yngre stenalders kar fra Nord- og Mellem-Europa (se f. ex. A. Götze, Die Gefässformen und Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik im Flussgebiete der Saale, Disp. Jena 1891) står i forbindelse hermed, kan her ikke undersøges.

[3] En tredje, der er funden på Kreta [A], gör indtryk af at tilhøre en yngre tid.

sten, som tilhører Antiksamlingen (nr. 282). Stykket er købt i Grækenland. Dets fundforhold kendes ikke; men både efter form[1], materiale og ornamentik er det sandsynligt, at det hidrörer fra en præmykenisk grav. Det er utænkeligt, at den spiralornamentik, vi forefinder på de anførte genstande, skulde være selvstændigt værk af en kultur, hvis metalteknik stod i sin förste barndom, og hvis dekorationskunst i øvrigt indskrænkede sig til få og lidet varierede kombinationer af rette linier. Den må være lån fra en anden kulturkreds.

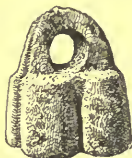

Fig. 9. 1/1

I de lag på Hissarlik, der findes under resterne fra den mykeniske tid, er der vel fundet genstande smykkede med spiraler, lerkar med knopper eller fødder, der er rullede sammen i sneglehusform[2], og guldsmykker med brilleformede dobbeltspiraler, dannede af oprullede metaltråde, som loddedes fast[3]. Men man kan dog her ikke tale om en egentlig spiralornamentik. Spiralen benyttes kun som enkeltmotiv; hvor det er en större flade, der skal dekoreres, anbringes den ene løst, mekanisk ved siden af den anden. Der er et vidt spring herfra til den dekoration, som møder os i de præmykeniske fund; her er motivet fuldtgennemført, den rullende linies bevægelse fortsættes uden afbrydelse over hele den dekorerede flade. En ornamentik af denne art kendes i det tidsrum, hvorom her er tale, ellers næppe med sikkerhed uden for Ægypten, hvor det ved de senere års udgravninger er påvist, at den går tilbage til 3. årtusinde f. Chr. (12. dynasti) og allerede da havde fundet vej til smågenstande, som benyttedes almindelig i det dag-

[1] Jfr. Amorgos D; Kufonisia A.
[2] Schliemann, Ilios nr. 256, 261; jfr. nr. 231, 349, 354.
[3] l. c. nr. 834, 873, 874.

lige liv[1]. Afstanden mellem de to kulturområder er ikke större, end at en beröring vel er mulig, om vi end ikke kan påvise, ad hvilke veje den er gået; i den følgende periode yder de græske fund vidnesbyrd nok om en livlig forbindelse med Nillandet.

Sammen med den fuldt udviklede spiralornamentik optræder i Nord- og Mellem-Europa et motiv, som i grunden kun er en let ændring deraf: istedenfor de fortsatte spiraler kan findes systemer af koncentriske cirkler stillede ved siden af hverandre, hyppig forbundne ved skrå tangenter. I den mykeniske kunst spiller dette ornament ikke nogen rolle, i Dipylonperioden forekommer det langt almindeligere end de egentlige spiraler. Man har heraf udledet den slutning, at disse såkaldte »falske spiraler« overalt skulde tilhøre en yngre tid[2]. Fundene fra de senere år taler dog ikke til gunst for denne hypothese. I de præmykeniske fund forekommer de »falske« spiraler ved siden af de »ægte«[3], og det samme er tilfældet i Ægypten i det mellemste riges tid[4].

---

[1] Morgan. Fouilles à Dahchour, 1895 s. 62 fig. 132; s. 109 fig. 259. Flinders Petrie, Illahun, Kahun and Gurob pl. 8. Kahun, Gurob and Hawara pl. 10. Desuden forekommer spiralerne på mange skarabæer med navne fra det gamle riges tid, se Flinders Petrie, Historical scarabs. — Allerede Dümmler (l. c. s. 42) havde, uden nærmere motivering, erklæret spiralornamentet, som han kun kendte fra to stykker, for ægyptisk. Når han antager dåsen fra Amorgos [A] for i sin helhed at være efterligning af et importeret forbillede af bronze og endog tænker sig, at man med forsæt har valgt den grönlige stenart »um die Patina des Metalles wiederzugeben«, går han afgjort for vidt; en dåse af selv samme form med de hjemlige retliniede ornamenter (stregfyldte trekanter) foreligger i fundet Syros B.

[2] Montelius, Om den nordiska bronsålderns ornamentik (K. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akad:s månadsblad 1881).

[3] To lerkar i fundet Syros B; jfr. to smykker, Amorgos D.

[4] Seglaftryk, Kahun (12. dynasti): Flinders Petrie, Illahun, Kahun and Gurob pl. 10, 182.

Til bort om den spiralsmykkede flade på låget fra Sikinos (fig. 6) er benyttet en ophöjet zigzaglinie. Motivets form gör det klart, at det er afledet fra arbejde i andet materiale, hvori man var vant til at udskære ornamenterne; i leret vilde det ligge nærmere at indridse linien. Anvendt på samme måde genfindes den ophöjede zigzaglinie på to lerkar fra Syros [B] og udskåren på låget til en dåse af sten fra Amorgos [A]. At man var fortrolig med dette ornament, kan allerede skönnes deraf, at pottemageren har haft et eget tresidet stempel, som han pressede i leret for at frembringe den ophöjede linie. Med det samme stempel er der om siden af låget fra Sikinos indpresset en enkelt række kileformede figurer, et ornament, der således må antages at have udviklet sig af fordybningerne, som gav zigzaglinien relief. Som selvstændigt ornament genfindes lignende trekantede fordybninger på hængesmykket fra Kufonisia [A].

Det her skildrede system af ornamenter ledsager, i væsentlig samme forbindelse, den udviklede spiraldekoration på dens vandring helt op til Norden[1].

IV. Toilettesager; tatovering; ragning.

Mange af gravene har indeholdt smykker af forskellig art og forskelligt materiale (sølv, sten): perler og hængesmykker [Amorgos D; Sparta A; Kufonisia A], armringe og halsringe [Amorgos M; Oliaros A]. Der er fremdeles fundet en række kar af sten og brændt ler, der efter deres form og ringe störrelse ikke kan have tjent som madkar, men efter alle analogier må bestemmes som beholdere for salve, sminke eller andre toilettemidler. Til denne gruppe hører först og fremmest en del små dåser med låg [Amorgos A; Melos D; Serifos A; Syros B]. Endvidere mener jeg hertil at turde henregne forskellige andre småkar, som

[1] Jfr. Sophus Müller, Vor Oldtid s. 260 ff.

en 0.045 höj dunk af brændt ler [Amorgos B] og to 0.038 og 0.03 höje skåle af sten [Sparta A]. Deres form er vel den samme som de store kars, og en anden tydning af disse stykker var derfor mulig: de kunde opfattes som miniatur-efterligninger af större kar, medgivne den døde som ækvivalent for sådanne, hvortil der fra senere tider lod sig anføre mange paralleler; men da de præmykeniske fund i øvrigt ingen analogier frembyder for en sådan opfattelse, og den vilde forudsætte en vidt fremskreden afslibning af forestillingerne om gravgodsets betydning, turde det være rigtigst at antage de nævnte småkar og andre lignende for bestemte til brug ved toilettet. Endelig foreligger i flere exemplarer af brændt ler, sten og sølv [Amorgos D, AA] et ejendommeligt lille redskab, som naturligst kan antages at have haft en lignende bestemmelse. Det er en konisk beholder, fast forbunden med en ring, hvori der kunde anbringes et skaft[1].

Af denne oversigt over genstande, der med större eller mindre sikkerhed kan bestemmes som toilettesager, fremgår, at man har lagt vægt på at give den døde midler til at sörge for puds og pynt med i graven. Under primitive kulturforhold spiller omsorgen for toilettet ofte en stor rolle og er tit på mange måder sammenkædet med rangsforholdene og med de religiøse forestillinger. Der er derfor intet unaturligt i at finde toilettesager talrigt repræsenterede i den præmykeniske tids gravgods.

Et træk, der peger i samme retning, har Wolters fremdraget. Hovedet af et stort idol fra Amorgos [S] er dekoreret med røde striber: een ned ad næsen, fire lodrette på begge kinder under öjnene, fire buede linier tværs over panden[2]. Meningen hermed kan næppe være uklar: figurens

---

[1] Perrot, Histoire de l'art VI 911 kalder det, næppe med rette, en ske.

[2] På dette idol, der må være bevaret under særlig gunstige forhold, var öjnene angivne med sort farve. Det er herefter tilladt at antage, at legemets detailler også på de andre

ansigt er forestillet malet eller tatoveret[1]. I samme afhandling har Wolters udgivet et idol fra Sparta [A] med indridsede figurer (zigzaglinier, kvadrater) på höjre og venstre overarm[2]. Endvidere har han henvist til de talrige efterretninger, græske og latinske forfattere har meddelt om ansigtsmaling og tatovering hos deres barbariske naboer i Europa og Asien[3], og til de i vasebilleder ret almindelige fremstillinger af tatoverede Thrakerinder. Endelig har Wolters gjort opmærksom på, at der i gravene stundom er fundet rester af farve: jorden, som fyldte et marmorbæger fra en grav på Amorgos [A], var farvet stærkt blå, en flad marmorskål fra samme grav indeholdt rester af rød farve, en anden, hvis findested er ukendt [F], havde spor af rødt på indersiden, et »bearbejdet stykke ben« var fyldt med et blåt stof [Amorgos K]. Heraf fremgår, at den præmykeniske befolkning har brugt at male eller tatovere sig og i alt fald i visse tilfælde har givet de døde midlerne hertil med i graven.

---

idoler for en del har været antydede ved maling. På flere er der fundet rester deraf. Wolters nævner en figur fra Amorgos [L] med malede öjne og een fra Ios [B] med spor af rødt på bryst og i ansigt. Mund og öjne var malede med rødt på en figur fra Serifos [B]. Også på et idol af ukendt herkomst findes røde farvespor, British Museum, Guide to the second vase room II 1878, s. 40—42 nr. 8.

[1] K. Sittls mening, at det skulde forestille »en med ar bedækket kriger«, er et flygtigt indfald, der ikke behøver at gendrives (Iwan Müllers Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft VI 457).

[2] En mærkelig parallel til idolet fra Sparta foreligger i en terrakottafigur, der er funden i en gravhöj i Thrakien [A]; den har S-formede ornamenter på brystet, underlivet og den øverste del af lårene. I hvilket forhold denne figur står til de præmykeniske fund, kan foreløbig ikke afgöres.

[3] Samlede hos W. Jöst, Tätowiren, Narbenzeichnen und Körperbemalen s. 44 og 102; jfr. Sophus Müller, Vor Oldtid s. 237 ff.

Wolters antager, at figurerne på de ovennævnte idoler må tænkes malede, ikke tatoverede. Det sidste er dog af flere grunde det sandsynligste. For det förste er ornamenterne på idolet fra Sparta[1] indridsede i stenen, hvilket har sin naturligste forklaring, når de skal forestille et varigt billede, medens der ikke kan drages den modsatte slutning af, at linierne på idolet fra Amorgos blot er malede, idet også öjnene på dette idol kun er angivne ved maling. For det andet har mønstrene en rent lineær form; det er ikke större eller mindre flader, der er udfyldte med farve, men der er kun tegnet tynde streger, hvad der bedre svarer til tatovering end til maling. Endnu skal anføres, at et af disse mønstre (zigzaglinier) genfindes i vasebilleder fra 5. årh. f. Chr. på Thrakerinders arme[2], hvor vi af samtidige litterære efterretninger ved, at det skal forestille tatovering, frembragt med en spids nål og farve.

Det er herefter venteligt, at også sylen eller nålen, som brugtes til tatoveringen, undertiden er bleven nedlagt i gravene. Den behøver ikke derfor at have hørt til det almindelig forekommende gravgods. Vi ved ikke, i hvilket omfang tatovering var brugelig, om den mulig indskrænkedes til visse klasser eller stænder af befolkningen. Det er også muligt, at tatovere-redskaber kun er medgivne den døde, når hans tatovering ikke var bleven afsluttet i levende live. Tatoveresylen kan fremdeles undertiden have været et så spinkelt redskab, at dens form er bleven ukendelig ved, at den har henligget i jorden, eller at den i al fald ikke har vakt opmærksomhed ved fundets optagelse[3]. I et par tilfælde er dog bevaret en syl, der naturligst opfattes som bestemt til brug ved tatovering. Hosstående fig. 10 gengiver et 0.141

---

[1] Jfr. terrakottafiguren fra Thrakien [A].

[2] Schöne, Museo Bocchi nr. 167 pl. 3, 2.

[3] I een grav [Amorgos B] fandtes således i en skål af brændt ler »et brudstykke af en tynd bronzenål«.

langt exemplar i Antiksamlingen (nr. 3263), der stammer fra Grækenland, men hvis findested er ukendt. Skaftet er af »natronagalmatolith« (jfr. s. 21), 0.098 langt, sylen 0.043 lang, overbrudt og sammensat, spidsen afbrudt; den er dannet af en firkantet bronzetråd, der løber spidst til, idet den ved skaftet er 0.002 tyk, ved den afbrudte ende derimod kun 0.001. To skafter af samme form fandtes i graven Amorgos D. Dümmler kalder dem nålehoveder, en öjensynlig urigtig betegnelse; nålehoveder af en sådan form kendes næppe nogensteds, profileringen passer langt bedre til et

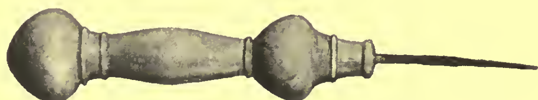

Fig. 10. 1/2

håndtag og lader sig f. ex. sammenstille med visse mykeniske sværdfæster[1]. På Antiksamlingens exemplar løber desuden, som anført, bronzetråden spidst til og kan ikke have været meget længere, end den nu er; dette stykke kan derfor ikke have været en nål. Efter det foran udviklede vil det være naturligst at opfatte disse stykker som tatovere-redskaber. Denne opfattelse lader sig støtte ved analogier fra gravfund i andre egne af Europa, hvor sylen forekommer som gravgods i forbindelse med toilettesager og under sådanne forhold, at den ikke kan opfattes som arbejdsredskab[2].

Tatovering synes kun at høre hjemme på et vist kulturtrin[3]. I Grækenland må denne skik være opgiven ved den

---

[1] Se Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1882, 286. (Henvisningen til denne analogi skylder jeg Museumsdirektør Dr. Sophus Müller).

[2] I danske fund foreligger således exemplarer med skaft af rav. — En udførligere motiveret redegörelse for disse stykkers bestemmelse findes hos Sophus Müller, Vor Oldtid s. 237 ff.

[3] Jfr. Sophus Müller l. c.

mykeniske periodes begyndelse; der findes i denne tid intet spor deraf, hverken i gravgodset eller i de billedlige fremstillinger. Det er derfor forståeligt, at Grækerne i historisk tid ingen erindring havde derom, og at de betragtede deres naboer mod øst og nord med samme öjne, hvormed vi betragter tatoverede »vilde«. At tatoveringen i enkelte egne under særlige forhold kan have holdt sig længere end i andre, er dog rimeligt. Et minde derom er mulig bevaret i en notits hos Polemon[1]. I den græske kunst kan næppe påvises andre fremstillinger af tatoverede mennesker end de ovenfor omtalte vasebilleder. Figurerne på to af Benndorf[2] udgivne terrakottamasker fra Chiusi kan ikke forestille tatovering, da Etruskerne i så fald måtte have efterladt sig mange andre minder herom. Med hensyn til en af de bekendte sardiske bronzefigurer antager La Marmora[3], at nogle indridsninger på störste delen af dens forside skal betegne tatovering, og Gerhard slutter sig hertil[4]. Figurens ægthed er imidlertid ikke hævet over tvivl, og selv om så var, lod indridsningerne sig lige så vel forklare på anden måde. Endelig skal endnu nævnes, at Flinders Petrie i Kahun har fundet en figur af blåt glaseret ler »with tattoo marks of spots or lines on the thighs«[5], et stykke, der, så vidt jeg ved, hidtil står isoleret i Ægypten.

---

[1] Preller, Polemonis periegetæ fragmm. 56 = Athenaios 462 a. Der er her tale om en underordnet klasse af befolkningen i Herakleia ved Oite. Det navn, disse folk bar, Kylikranes, afledes af, at de havde billedet af et bæger (kylix) »indridset« på skulderen. Om denne etymologi end har liden rimelighed, synes Polemon ikke at kunne være kommen til den uden at have haft en eller anden beretning om, at tatovering var et stammemærke hos Kylikranerne.

[2] Antike Gesichtshelme und Sepulcralmasken s. 42—47 pl. 11.

[3] Voyage en Sardaigne, 2. partie s. 199.

[4] Abhandlungen der Berliner Akademie 1846, 612.

[5] Kahun, Gurob and Hawara s. 30. Illahun, Kahun and Gurob pl. 13, 20 s. 9.

Et af de præmykeniske gravfund [Amorgos L] indeholdt to dolke af bronze, et andet [Amorgos M] en spydspids og en »mejsel«, et tredje [Syros B] et »kleines Bronze-(oder Kupfer-?) Gerät, kurz, breit, meisselförmig, dünn, mit einem Nagel zur Befestigung des verlorenen Griffs«. Fremdeles har Dümmler [Amorgos N] udgivet to dolke[1] og to mejsler, som han uden at meddele sikre oplysninger om fundforholdene henfører til den præmykeniske tid; det er derfor vel muligt, at de stammer fra noget yngre grave. Selv om nu de anforte få tilfælde ved fremtidige undersøgelser skulde blive forogede med flere, tör det dog, med det store antal undersogte grave for öje, sikkert siges, at våben og værktöj ikke hører til det regelmæssigt forekommende gravgods. Det vigtigste arbejdsredskab, oxen, er ikke påvist i et eneste tilfælde.

Dette forhold bliver af betydning, når der skal søges en forklaring af obsidiansagerne, der forekommer i gravene næsten lige så hyppig som idolerne og karrene (jfr. s. 6—7). Vulkanske lag, som indeholder obsidian, findes på Melos[2], Kimolos[3] og Thera[4]; hvor vidt de på den sidst nævnte ø går tilbage til præmykenisk tid, er dog måske tvivlsomt. Bent meddeler, at en höj på Oliaros er oversået dermed[5]; indtil nærmere efterretning herom foreligger, kan man dog, som Dümmler gör opmærksom på[6], lige så vel antage, at det er rester af en boplads, som Bent har fundet. Obsidianen behandledes på samme måde som flinten i andre egne af

[1] Den ene kalder han en spydspids.

[2] Fiedler, Reise durch Griechenland II 389. Szabó, Congrès international d'authropologie et d'archéologie préhistoriques, 8. session, Budapest 1877, I 98—100.

[3] Fiedler l. c. 359.

[4] Ross, Inselreisen I 180. Fiedler l. c. 475.

[5] Journal of hellenic studies 1884, 52.

[6] Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1886, 43.

Europa; dog kunde den på grund af sin skrøbelighed ikke anvendes til redskaber, der var udsatte for stærkt slid eller for stød. Bortset fra spåner og affald af ubestemt form kendes fra Grækenland næppe andre sager af dette materiale end flækkeblokke, flækker og pilespidser[1]. Pilespidsernes form er ikke til at tage fejl af. Derimod er flækkerne og flækkeblokkene stundom blevne misforståede af de forskere, der har behandlet de præmykeniske fund. Når således Ross 1837 skriver, at idolerne i gravene på Ios [A] jævnlig findes sammen med pilespidser af obsidian, og 1839, at han på Thera [B] erhvervede lignende genstande fra gravfund, kan udtrykket »pilespidser« kun skyldes en urigtig opfattelse af flækkernes bestemmelse[2]. Virkelige pilespidser vides aldrig siden at være fundne i de præmykeniske grave, Bent gör udtrykkeligt opmærksom på, at gravene på Oliaros [A] ingen indeholdt, og Ross selv omtaler dem heller ikke mere i sin 1855 givne karakteristik af gravgodset (se s. 6), hvor han i tydelige ord beskriver flækkerne, skönt deres brug og bestemmelse endnu er ham gådefuld. — På lignende måde har Dümmler åbenbart misforstået flækkeblokkene. Når han om bopladsen ved Fylakopi på Melos [A] meddeler, at »der i hundredvis findes obsidianredskaber af de to bekendte grundformer, flækken og hammeren«, må heri skjule sig en misforståelse af formen, da materialet ikke er til at tage fejl af. Hamre af den skøre obsidian er utænkelige. »De to bekendte grundformer« er netop flækken og blokken, hvoraf flækken udhugges.

---

[1] Antiksamlingen ejer exemplarer af alle tre former. Afbildninger er udgivne i Zeitschrift für Ethnologie 1873 pl. 14.

[2] Også Lenormant, Les antiquités de la Troade etc. I, Paris 1876, 46 omtaler, sandsynligvis efter Ross, »pilespidser« fundne sammen med idolerne. Af ytringer i hans ældre skrifter fremgår, at hans »preuves positives« gælder obsidiansager i almindelighed, ikke specielt pilespidser.

Det eneste redskab af obsidian, der sikkert vides at være fundet i de præmykeniske grave, er da flækken, der ikke blot af Ross nævnes som sædvanligt gravgods, men også foreligger i flere sikre, i nyere tid beskrevne fund [Amorgos C, M; Oliaros A; jfr. Naxos E]. I reglen synes der at findes flere stykker sammen. I enkelte tilfælde forekommer også flækkeblokken som gravgods, hvilket mulig kan give et vink om, at man stundom tildannede flækken umiddelbart, för den skulde bruges. Iblandt fundet Amorgos M anføres således »et c. 0.04 tykt, mangekantet stykke obsidian«. Også den af Dümmler fra graven Amorgos A afbildede 0.09 lange »obsidianhammer« tör man, i betragtning af skitsernes karakter, anse for en flækkeblok.

Skal der søges en forklaring af hensigten med at nedlægge flækkerne i graven, må gravgodsets hele karakter tages i betragtning. De tör næppe opfattes som egentligt værktöj, da dette vilde forudsætte andre forestillinger om det andet liv, end der ellers ytrer sig i det gravudstyr, som medgives de døde. Snarere må forklaringen søges i en anden retning. Vi så ovenfor, at toilettesager var talrigt repræsenterede i fundene. Eet toiletteredskab, som forekommer almindelig i forhistoriske fund i andre egne af Europa, nemlig rageniven, er dog endnu ikke påvist iblandt sagerne fra de præmykeniske grave. På forhånd er det rimeligt, at ragning har været skik hos et folk, der lagde vægt på toilettet; der kunde også anføres analogier fra kulturområder, der i tid og sted berörer det præmykeniske[1]. De mandlige idolers ansigt (jfr. s. 8) har samme form som de kvindeliges; tör der lægges nogen vægt herpå, måtte heraf sluttes, at det var skik helt at afrage skægget. På den anden side lader obsidianflækkerne sig meget vel anvende som ragekniver. Juan de Torquemada, der i sit værk om Mexiko beskriver

[1] Se den hos Helbig, Das homerische Epos[2] 249 ff. anførte litteratur.

fremgangsmåden med obsidianens tilhugning[1], fortæller, at de afragede skægget lige så godt som stålknive, men hurtig sløvedes, hvorfor der hver gang måtte bruges nogle stykker. Har flækkerne været nedlagte i gravene for at tjene som rageknive, er deres ofte spinkle form fuldt forklarlig; det er fremdeles forståeligt, at de sædvanlig findes flere sammen, og at også blokken, hvoraf nye kunde afspaltes, forekommer som gravgods[2].

V. Fundenes tidsstilling; den kariske theori.

Dümmlers henvisning af de her behandlede fund til en periode, der er yngre end de to ældste lag på Hissarlik og ældre end den mykeniske kultur[3], er i det store og hele utvivlsomt rigtig, om end urigtig datering af flere fund, som ovenfor påvist, på flere punkter har ført til fejlslutninger. Gravgodset har en ældre, mere primitiv karakter end i den mykeniske tid. Metaltekniken står i sin förste barndom; våben er sjældne og af yderst simpel form; sværd mangler ganske. Guld forekommer ikke, derimod vel sølv, der kunde udvindes i Grækenland selv, allerede findes i det ældste Troja og på Kypros optræder lige så tidlig som kobberet[4]. Tatoveringen og idolernes form viser hen til samfundsforhold og religiøse forestillinger, der er forsvundne i den mykeniske tid. Dekorationen af kar og andre gen-

[1] Veinte iun libros rituales i monarchia Indiana, Madrid 1723, 2. Bd. 13, 34 s. 489—490 (henvisningen hertil skylder jeg Museumsinspektør Kr. Bahnson).

[2] For nylig er jeg bleven opmærksom på, at Bent mulig har været inde på en lignende opfattelse. I Journal of the anthropological institute 1885, 136 siger han »Cortes found the barbers of the Aztec capital shaving natives with obsidian razors«, dog uden direkte at benytte dette til forklaring af flækkernes forekomst i de præmykeniske grave.

[3] Mittheilungen l. c. s. 38 ff.

[4] Ohnefalsch-Richter hos Much, Die Kupferzeit[2] 157.

stande omfatter endnu kun to elementer, den hjemlige retliniede ornamentik og det udefra optagne spiralmønster. Keramiken er primitiv og vidt forskellig fra den mykeniske tids. Berettigelsen af navnet præmykenisk ligger imidlertid ikke alene heri. På de fleste af øerne efterfølges den her behandlede kultur ligesom på fastlandet af en mykenisk periode, flere steder, hvor fundene foreligger i rigeligere mængde, af en kultur, der må henføres til det ældste afsnit af denne.

Den tidsbestemmelse, vi herved når til, er imidlertid kun relativ, og det er ikke udelukket, at den præmykeniske kultur i enkelte egne af det stærkt delte område kan have holdt sig længere end i andre, så at enkelte af de her behandlede fund kan være samtidige med mykeniske fra andre steder. Til en kronologisk adskillelse mellem ældre og yngre afsnit inden for den præmykeniske tid foreligger endnu for lidet vel oplyst materiale. Det kan ses, at den repræsenterer et langt åremål. Fundene er talrige og nekropolerne jævnt fordelte over et stort område; de findes på ganske små øer og i afsides og lidet frugtbare egne af de större[1].

Den mykeniske kulturs blomstringstid beregnes efter de ægyptiske genstande, som findes sammen med de mykeniske, til det 15. og de nærmest følgende århundreder. Herefter synes de præmykeniske grave at måtte tilhøre begyndelsen af 2. årtusinde för Chr. og for en del at kunne nå tilbage til slutningen af 3. årtusinde. Af den ovenfor omtalte beröring med fremmede kulturkredse, den asiatiske og den ægyptiske, lader der sig intet udlede, som strider imod denne tidsbestemmelse, men på den anden side heller intet, som kan bidrage til nærmere at præcisere den. Flinders Petries fund af formentlig ægæiske sager i Kahun (12. dynasti)[2] er

[1] Jfr Dümmler l. c. s. 42.

[2] Kahun, Gurob and Hawara pl. 27 nr. 199—202 s. 25—26. 42. Illahun, Kahun and Gurob pl. 1 s. 9—11.

ikke benyttede ved denne undersøgelse, da jeg intet deraf kender af selvsyn og efter de udgivne afbildninger ikke kan dele hans anskuelse om deres ægæiske oprindelse.

Det er forsøgt ad andre veje at vinde en tidsbestemmelse for fundene på Thera, der kunde få indflydelse på den her givne datering af de præmykeniske grave. Det er forståeligt, at Fouqué i sit store værk[1] fra et geologisk standpunkt har villet opstille en sandsynlighedsberegning af tidspunktet for det store vulkanske udbrud, som forvandlede den frugtbare ø til et Pompeji. Han gör det kun med meget forbehold, og det er ubilligt at benytte de runde tal, som geologen må regne med, til arkæologiske dateringer[2]. Da dette imidlertid sker, skal Fouqués beregninger her kort anføres. Der behøves ingen specielle kundskaber for at se, at de geologiske talstörrelser er inkommensurable med de tidsbestemmelser, arkæologien benytter. Efter det præhistoriske udbrud har der været en rolig periode indtil 196 f. Chr., derefter følger en række udbrud, som fortsættes ind i de förste århundreder af vor tidsregning, så en rolig periode på c. 1000 år og nye udbrud fra 15. årh. e. Chr. Da udbrudene forud for den förste rolige periode kan skönnes at have været meget voldsommere end de, der begyndte 196 f. Chr., kan den antages at have varet dobbelt så længe som den anden; de förste udbrud ansættes herefter til c. 2000 år f. Chr. Fouqués andet raisonnement er af lignende art. På tuflag, der er yngre end de præhistoriske byer, men ældre end den græske bebyggelse fra 8. årh. f. Chr., findes havmuslinger, som viser, at lagene i det mellemliggende tidsrum må have været sænkede og atter hævede over havfladen; til denne

---

1 Santorin et ses éruptions, Paris 1879, 129—131.

2 Som Dümmler o. a. har gjort, Mittheilungen l. c. s. 34. Bent har denne tanke tiltalt i så höj grad, at han venter sig, at man engang skal kunne nå til at bestemme gravenes alder på Oliaros [A] ved at beregne, når en sænkning ved øen har fundet sted.

sænkning og hævning må være medgået lang tid, der anslås til 10—12 århundreder. — Endelig har Fouqué anført en betragtning, der skyldes Lenormant[1]. Efter græsk tradition skal Fönikerne være komne til øen i det 15. årh. f. Chr.; følgelig når traditionen så langt tilbage, og da den intet minde har bevaret om den store katastrofe, må denne være ældre. I virkeligheden har dette raisonnement lige så liden værd for arkæologen som de geologiske tidsbestemmelser. Der findes ingen græsk tradition, som giver brugbare holdepunkter for kronologien i det andet årtusinde f. Chr.

Lige fra den tid, da de förste idoler blev bekendtgjorte i litteraturen, har man rejst og søgt at besvare spörgsmålet om, hvad det er for en nation, den særegne, gamle kultur tilhører. Lenormant, der meget ofte, men rigtignok meget løst har behandlet fundene, henførte dem længe, ligesom flere ældre forfattere, til Fönikerne, uden dog herfor at anføre grunde, der egner sig til at diskuteres[2]; senere fremsatte han den noget rigtigere opfattelse, at idolerne var »les grossières copies faites par les indigènes«[3]. I den nyere tid har den anskuelse, som allerede Thiersch fremførte, at gravene hidrörer fra en karisk befolkning, efterhånden vundet större og större tilslutning; Furtwängler og Löschke, Ed. Meyer og Collignon har hver fra sit standpunkt udtalt sig for denne theori[4], der således nu kan betragtes som almindelig fastslået. Dümmler, der i modsætning hertil opstiller den hypothese, at den præmykeniske kultur snarest måtte anses

---

[1] Revue archéologique 1866 II 430. Les antiquités de la Troade etc. I 1876, 41.

[2] Se f. ex. Les premières civilisations II 1874, 376.

[3] Les antiquités de la Troade etc. I 1876, 46.

[4] Thiersch, Abhandlungen der Münchener Akademie I 1835, 585—586. Furtwängler og Löschke. Mykenische Vasen s. VI[2]. Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II 1893 § 77—80. Collignon, Histoire de la sculpture grecque I 1892, s. 18—20.

for lelegisk[1], går i virkeligheden ud fra de samme forudsætninger som de forskere, der forsvarer den kariske theori. Alene Wolters udtaler[2], at det ethnografiske spörgsmål rettest må betragtes som åbent endnu.

Hos græske forfattere findes sagn om, at øerne i det ægæiske hav engang i fordums tid havde været beboet af en karisk eller lelegisk befolkning, der af Grækerne blev fordreven til den sydlige del af Lilleasiens vestkyst, hvor den havde sit hjem i historisk tid, og hvor Karerne selv, efter Herodots vidnesbyrd, mente, at de altid havde boet. Skal dette bruges til udgangspunkt for en løsning af det ethnografiske spörgsmål, som knytter sig til de præmykeniske fund, må man, efter hvad der foran er udviklet, antage, at Grækerne i 5. årh. f. Chr. skulde have haft en tradition om tilstande, der var ophørte omkring midten af 2. årtusinde f. Chr. Men en sådan antagelse er umulig, når man ved, hvor usikker og famlende en tradition Grækerne havde om beboelsesforholdene i deres land mange århundreder senere. Theorien er fremkommen i en tid, da den mykeniske kultur var ukendt, og man derfor vel kunde tænke sig, at de såkaldte kariske fund lå et par århundreder eller så forud for det historisk kendte tidsrum. Efter at vi har lært at kende, hvor langt et åremål der skiller dem derfra, burde den være opgiven.

Til støtte for den anføres det bekendte sted hos Thukydides I 8 (jfr. III 104), der vel er det ældste exempel på anvendelse af udgravningsmateriale til grundlag for arkæologiske slutninger og derfor har en vis interesse. Men når det citeres som et kildested, hvorefter det her omhandlede spörgsmål kan afgöres, beror det på en misforståelse. Thukydides står lige så fremmed overfor den fjærne præmy-

---

[1] Mittheilungen l. c. s. 44 ff.

[2] Mittheilungen des deutschen archäologischen Instituts in Athen 1891, 47—48.

keniske tid som den moderne arkæolog; han drager kun, så godt han kan, sine slutninger af det ham foreliggende materiale. Som bevis for, at Karerne havde boet på øerne i gammel tid, anfører han følgende. Da Athenerne i den peloponnesiske krig 426—425 f. Chr. rensede øen Delos ved at optage alle gravkisterne med levningerne af dem, der var døde på øen, viste det sig, at over halvdelen var Karere; »de kunde kendes både på det medgivne våbenudstyr og på den måde, hvorpå Karerne den dag idag begraver deres døde.« Det er nu for det förste alt andet end sikkert, at de grave, Thukydides sigter til, skulde være de præmykeniske. Furtwängler mener, at udtrykket »optage gravkisterne« (*ἀναιρεῖν τὰς θήκας*) passer så slående på den præmykeniske gravform, at der ikke kan være tale om andre; i virkeligheden passer den også på senere tiders gravformer, når undtages de i klippevæggene indhuggede grave. Dümmlers indvending, at våbengaver netop ikke er karakteristiske for de præmykeniske grave, besvares med at antage en forvanskning i texten hos Thukydides (*ὅπλων* rettes til *νεκρῶν*).

Men om man nu end forudsætter, at den græske historikers beretning virkelig gælder de her behandlede grave, hvor kan da nogen for alvor tro, at Karerne, Grækernes naboer og efter Herodot deres læremestre i våbenbrug, i 5. årh. f. Chr. har bevaret redskaber og gravskikke, der så nöje stemmede med dem, der var i brug på de græske øer i tiden för 1500, at Thukydides har haft et virkeligt, solidt grundlag til at slutte, at de ældgamle grave skriver sig fra en karisk befolkning? Et folk, der skulde have levet ved Middelhavets kyst, i nær beröring med Grækerne og andre kulturfolk, fra midten af 2. årtusinde til 5. årh. f. Chr., uden at dets hele kultur havde undergået en fuldstændig forandring, er utænkeligt. Derimod er det meget vel tænkeligt, at Karernes bohave (kar, redskaber o. s. v.) og deres gravskikke i flere retninger kan have haft et ældre, mindre civiliseret præg end Grækernes i det 5. årh. f. Chr., og at

Thukydides af denne i virkeligheden overfladiske lighed med de gamle grave, som ryddedes på Delos, kan have sluttet, at disse var kariske. Men det kan ikke være bindende for vor opfattelse. I virkeligheden ved vi ikke, hvad det er for en nation, der har stedet sine døde til hvile i de ældgamle præmykeniske grave. Der er ingen udsigt til at få dette opklaret, för de vanskelige spörgsmål, som knytter sig til den mykeniske kultur og de folk, som den tilhørte, er besvarede. At benytte græsk tradition og græske forfattervidnesbyrd fra 5. årh. f. Chr. til at skyde en genvej uden om disse spörgsmål, lader sig ikke göre.

VI. Topografisk oversigt.

Fund, som efter den foregående undersøgelse ikke kan henregnes til den præmykeniske periode, eller hvis alder endnu må siges at være tvivlsom, er mærkede med *.

Lilleasiens kyst.

Triopion.

A. Flere grave med idoler af marmor: Bent, Journal of hellenic studies 1888, 82 (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art V 905—6); herfra B og C.

B. Figur af marmor, siddende harpespiller (se A).

C. Idol med halvmåne på hovedet (se A).

Øerne i Archipelagos.

Amorgos[1].

A. Gravfund: Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, s. 17—18 (A), Beilage 1.

B. Gravfund: Dümmler l. c. 18—19 (B), Beilage 2.

---

[1] Gravpladserne beskrevne af Dümmler l. c. 15—46; kort over dem l. c., Beilage 1. (Jfr. Ross, Archäologische Aufsätze I 52).

C. Gravfund: Dümmler l. c. 19—20 (C), Beilage 2.

D. Gravfund: Dümmler l. c. 20—21 (D), Beilage 1; Wolters, Mittheilungen etc. 1891, 49—50. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 741 fig. 333).

E. Gravfund: Dümmler l. c. 21 (E), Beilage 1.

F. Gravfund: Dümmler l. c. 21 (F), Beilage 2.

*G. Gravfund: Dümmler l. c. 21—22 og 24 (G), Beilage 2; Aarbøger 1896, 28 ff.

*H. Gravfund (spydspids[1]): Dümmler l. c. 21 og 24, Beilage 1, 8.

I. Gravfund (skår af lerkar): Dümmler l. c. 21.

[*K. Gravfund (fra *Νοτινά*): Dümmler l. c. 24, Beilage 1, 4—5. Jfr. bemærkningen Aarbøger 1896, 4].

L. Gravfund: Wolters, Mittheilungen etc. 1891, 48.

M. Gravfund: Köhler, Mittheilungen etc. 1884, 160.

*N. Våben og værktöj af bronze: Dümmler l. c. 24—25, Beilage 1, 6. 9—11. Jfr. Sophus Müller, Aarbøger 1882, 334 f.

*O. Kar af brændt ler[2]: Dümmler l. c. 23, Beilage 2, 1.

P. Kar af marmor: Dümmler l. c. 23 (jfr. Beilage 1, 2).

Q. Kar af marmor: Dümmler l. c. 23—24, Beilage 1, 3.

*R. Gravfund (c. 500 tenvægte): Dümmler l. c. 32.

S. Hoved af et idol af marmor: Wolters l. c. 46. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 742 fig. 336).

T. Idol af marmor: Wolters l. c. 47.

U. Idol af marmor, 0.31 höjt: Wolters l. c. 51.

V. Idol af marmor, 0.255 höjt: Wolters l. c. 51.

W. Idol af marmor, 0.05 höjt: Wolters l. c. 51.

---

[1] Dümmler erklærer naglehullernes stilling for »räthselhaft«; en nær analogi foreligger dog i de af Sophus Müller, Aarbøger 1882, 335 f. omhandlede stykker.

[2] Karrets alder kan foreløbig næppe bestemmes med fuld sikkerhed; den nærmeste analogi dertil er et kar fra Melos [F], Brongniart et Riocreux, Description méthodique du musée céramique de Sèvres s. 52—53, nr. 388 c, pl. 13, 7.

X. Brudstykke af en figurgruppe af marmor: Bent, Journal of hellenic studies 1884, 51.

Y. Idol af marmor: Archäologischer Anzeiger 1891, 133.

Z. Idol af marmor: Aarbøger 1896, 8—9.

AA. Småkar af sten: Wolters l. c. 50—51. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 911 fig. 463).

*AB. Kværnstene (?): Dumont, Revue archéologique 1867 II 143.

*AC. Bytomt ved ἐς τὸν κάπρον: Dümmler l. c. 28.

Chios.

*A. Hulefund: Studniczka, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1888, 183—5. (Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II § 77—80. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 735).

Delos.

A. Idol af marmor: Kgl. Museen in Berlin, Verzeichniss der Skulpturen Nr. 577.

Euboia.

A. To idoler af marmor: Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 54.

Herakleia.

A. Grave med idoler af marmor: Ross, Inselreisen II 35.

Ios.

A. Gravfund, idoler af marmor og »pilespidser« af obsidian: Ross, Kunstblatt 1837 nr. 103 (jfr. Ross, Archäologische Aufsätze I 52).

B. Idol af marmor: Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 49.

C. Idol af marmor: Aarbøger 1896, 16.

[*D. Idol af bly: Ross, Archäologische Aufsätze II 492. Sandsynligvis falskt: Wolters l. c. 55].

Karpathos.

A. Gravfund, idol af kalksten: Bent, Journal of hellenic studies 1885, 235. (S. Reinach, Revue archéologique 1887 II 84. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 735).

Keos.

A. Idol af marmor: Aarbøger 1896, 10.

Keros.

A. Gravfund: Köhler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1884, 156—162 pl. 6. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 760—1 fig. 357—8. Collignon, Histoire de la sculpture grecque I 1892, 19 fig. 6—7).

Kreta.

*A. Dåse af »serpentin«: Undset, Zeitschrift für Ethnologie 1890, 17.

*B. »Gravfund«: Hirst, Athenæum 26. november 1887 nr. 3135. (Berliner philologische Wochenschrift 1888, 34. S. Reinach, Revue archéologique 1888 I 83 = Chroniques d'Orient 424). Jfr. efterskriften s. 64.

Kufonisia.

*A. Gravfund: Ross, Inselreisen II 37.

B. Hængesmykke (amulet, seglsten?): Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 25, Beilage 1, 1.

Kythera.

A. Kar af marmor: Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 53. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 909 fig. 460).

Melos.

A. Gravplads og bytomt ved Fylakopi: Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 26—32.

B. To idoler af marmor: Dümmler l. c. 29.

C. Kar af marmor: Dümmler l. c. 29.

D. Dåse af sten: Lindenschmit, Alterthümer I 10, 3, nr. 3. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 910 fig. 461. (W. Christ und J. Lauth, Führer durch das k. Antiquarium, München 1883, 25. Undset, Zeitschrift für Ethnologie 1883, 214. 1890, 17. Dümmler l. c. 446. Montelius, Archiv für Anthropologie XXI 1892—3, 23. XXIII 1895, 464.

*E. Kar af brændt ler: Fiedler, Reise durch Griechenland II 376 pl. 2, 18.

*F. Flere kar af brændt ler: Brongniart et Riocreux, Description méthodique du musée céramique de Sèvres s. 52—53 pl. 13.

G. Idol af marmor: Lenormant, Les premières civilisations II 376.

H. Idol af marmor tilhorende Professor Sam Wide i Lund; efter modtagne oplysninger mulig identisk med en af de under B anførte figurer. Type: mellemform mellem gruppe 1 a og 1 b (Aarbøger 1896, 9—10); 0.128 höjt.

Naxos[1].

A. Idoler af marmor: Ross, Archäologische Aufsätze I 52.

B. To idoler af marmor: Le Bas-Reinach, Monuments figurés 111 pl. 123, 2—3. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 739 fig. 331).

C. Tre idoler af marmor og et redskab af kalksten, fundne ved Trymalia: Fiedler, Reise durch Griechenland II 314—5 pl. 2 og 5. (Gerhard, Abhandlungen der Berliner Akademie 1846 pl. 4, 1—2. 4. Archäologischer Anzeiger 1891, 130).

D. Kar af marmor: Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 23 Beilage 1, 2.

E. Obsidianflækker, fundne i en grav: Fiedler l. c. 389.

Nisyros.

A. Idol af marmor: Kgl. Museen in Berlin, Verzeichniss der Skulpturen nr. 575.

Oliaros.

A. Gravpladser, gravfund og boplads beskrevne af Bent, Journal of hellenic studies 1884, 47—58; Journal of the anthropological institute 1885, 134—141[2]. (Archäologischer Anzeiger 1889, 108. 1891, 131.)

---

[1] De to af Köhler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1884, 157 omtalte idoler er, efter godhedsfuld meddelelse fra Gehejmeråd Dr. E. Wagner, identiske med de under Paros C anførte.

[2] Bents værk The Cyclads (London 1885) findes ikke her i byen og har ikke kunnet skaffes gennem boghandelen.

B. Idol af marmor: Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 51.

C. Tvillingkar af marmor: Wolters l. c. 56. (Findestedet kendes ikke med fuld sikkerhed).

*D. Kar af brændt ler: Köhler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1884, 161.

Paros.

A. Gravplads på øens østside: Bent, Journal of hellenic studies 1884, 58.

B. To idoler af marmor: Bent l. c. 50.

C. To idoler af marmor: Thiersch, Abhandlungen der Münchener Akademie 1835, 585—6. (Gerhard, Abhandlungen der Berliner Akademie 1846, 613 pl. 4, 3. S. Reinach, Revue archéologique 1887 I 102. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 740 fig. 332).

D. Idol af marmor: Ross, Archäologische Aufsätze I 54.

E. Idol af marmor: Löwy, Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich 1887, 152.

Rheneia.

A. Idoler af marmor: Ross, Archäologische Aufsätze I 52.

Serifos.

A. Idol af marmor: Kgl. Museen in Berlin, Verzeichniss der Skulpturen nr. 574. (Findestedet kendes ikke med fuld sikkerhed).

B. Idol af marmor: l. c. nr. 576. (Findestedet kendes ikke med fuld sikkerhed).

C. Dåse med låg, af brændt ler: Aarbøger 1896, 22 f.

Sikinos.

A. Låg til et kar, af brændt ler: Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen s. 32. Aarbøger 1896, 23 f.

Syros.

A. Gravplads ved Chalandriani: Pappadopulos, Revue archéologique 1862 VI 224 ff. (Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 34).

B. Gravfund: Furtwängler, Archäologischer Anzeiger 1893, 102.

C. Idol af marmor: Klon Stefanos, Ἀθήναιον 1875 pl. A (jfr. 1874, 520).

D. Idol af marmor: British Museum, guide to the second vase room II 42 nr. 9.

*E. Kar af brændt ler: Collignon, Catalogue des vases peints du musée de la société archéologique d'Athènes, Paris 1878 nr. 1—2. (Dümmler l. c. 34. Dumont et Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre I 23).

Tenos.

A. Idol af marmor: Bent, Journal of hellenic studies 1888, 82.

Thera.

A. Gravfund: Walz, Über die Polychromie der antiken Skulptur, Tübingen 1853, 9 pl. 1, 2. Aarbøger 1896, 17 f. (Köhler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1884, 157 f.).

B. Gravfund: Ross, Inselreisen I 181. (Ross, Archäologische Aufsätze I 52).

C. Idol af marmor: Conze, Sitzungsberichte der Wiener Akademie 1873 LXXIII 239—240. Aarbøger 1896, 9.

D. Idol af marmor: De Witte, De quelques antiquités rapportées de Grèce par Fr. Lenormant s. 22. Archäologische Zeitung 1866, 294*. Lenormant, Comptes-rendus de l'académie des inscriptions et belles-lettres 1866, 272—3. Lenormant, Les premières civilisations II 378. Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 55.

*E. Kar af brændt ler: Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 33 (Polytechnion 2814).

*F. Kar af brændt ler: Dümmler l. c. 31, Beilage 2, 6.

*G. Huse under de vulkanske lag på Thera og Therasia. Af den rige litteratur herom anføres: Fouqué, Santorin et ses éruptions, Paris 1879, 94—131. Burnouf, Mémoires sur l'antiquité, Paris 1879, 109—133. Dumont et Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre I 19—42. Dümmler l. c.

33. Furtwängler og Löschke, Mykenische Vasen s. 18—22. Christomanos, Korrespondenzblatt der deutschen anthropologischen Gesellschaft 1889, 215.

Det europæiske fastland.

Attike.

A. Idol af marmor, fundet af Lord Aberdeen i en grav: Walpole, Memoirs relating to European and Asiatic Turkey s. 541. (K. O. Müller, Denkmäler der alten Kunst I pl. 2, 15. Ross, Archäologische Aufsätze I 53. Dümmler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1886, 36. Wolters, Mittheilungen etc. 1891, 55 og 57).

B. Overkrop af et idol af marmor, fra Akropolis's sydlige skrænt: Wolters l. c. 56—57.

C. Skår af lerkar, fundne på Akropolis: Gräf, Archäologischer Anzeiger 1893, 16.

D. Efter godhedsfuld meddelelse af Professor Dr. V. Schmidt findes i museet i Eleusis et af de sædvanlige idoler af marmor, 0.25—0.30 höjt, der således må antages at være fundet der.

Delfoi.

A. Idol af marmor: Joh. Schmidt, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1881, 361. (Dümmler, Mittheilungen etc. 1886, 36. Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 736 fig. 325).

Spartas omegn.

A. Gravfund: Wolters, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1891, 52 f. (Perrot et Chipiez, Histoire de l'art VI 741 fig. 334).

Tiryns.

A. Forskellige genstande fundne i lagene under kongeborgen: Schliemann, Tiryns s. 62—93. Mykenae s. 18—21.

Thrakien.

*A. Idol af brændt ler: S. Reinach, Revue archéologique 1895 I 379 fig. 3.

Ukendt findested.

A. En række idoler af marmor: British Museum, Guide to the second vase room II 1878, s. 40—42. Photographs from the collections of the British Museum, London 1872, IV, I nr. 613. (Collignon, Histoire de la sculpture grecque I 1892, 18 fig. 5).

B. Idol af marmor, i Arolsen: Gädechens, Die Antiken zu Arolsen nr. 2. (Bernoulli, Aphrodite s. 3).

C. Den øverste halvdel af et idol af marmor, tilhørende Professor Sam Wide i Lund; 0.20 höj. Marmoret gennembrudt mellem overarmene og siderne; bug og bryst hæver sig usædvanlig stærkt frem.

D. Idol af marmor, i Odessa: Furtwängler, Berliner philologische Wochenschrift 1888, 1516. (S. Reinach, Revue archéologique 1889 II 113).

E. En figur af marmor, forestillende en siddende harpespiller, findes efter godhedsfuld meddelelse af Dr. E. Pernice i museet i Bonn.

F. Kar af marmor: Köhler, Mittheilungen des archäologischen Instituts in Athen 1884, 160.

G. Hængesmykke (amulet, seglsten?) af grå sten: Aarbøger 1896, 37—38.

H. Syl: Aarbøger 1896, 44.

*I. Kar af brændt ler: Dumont et Chaplain, Les céramiques de la Grèce propre I 39, a.

*K. Kar af brændt ler: Dumont et Chaplain l. c. 39, e.

*L. Kar af brændt ler: Dumont et Chaplain l. c. 39, f.

*M. Kar af brændt ler. angives at være fundet 1837 i Marseille: Dumont, Bulletin de correspondance hellénique 1884, 188 ff. pl. 13.

EFTERSKRIFT.

Arthur J. Evans's fortræffelige skrift *Cretan pictographs and prae-phoenician script* kom först her til byen, efter at mit arbejde var indleveret til Aarbøgernes redaktion; samme forfatters afhandling i *Journal of hellenic studies* 1895 har jeg ikke set. Jeg har anset det for rigtigst ikke at foretage nogensomhelst ændring af hensyn til Evans's bog, men tilföjer her nogle henvisninger dertil.

Evans antager ligesom jeg, at forudsætningen for Mellem- og Nord-Europas *spiralornamentik* må søges i den præmykeniske, ikke i den mykeniske tid, og finder ligeledes kilden til den præmykeniske spiralornamentik i den ægyptiske kunst på 12. dynastis tid (s. 59 ff., jfr. Aarb. 1896, 37—40).

I nye fund fra Kreta har Evans foruden spiralornamentiken påvist andre forhold (*figurer på seglstene;* ejendommelige *stenkar*), der viser nær forbindelse med Ægypten i præmykenisk tid.

Ved betragtning af *idolerne* fra gravpladsen ved Faistos på Kreta kommer Evans ad en anden vej til væsentlig samme opfattelse af deres forhold til den orientalske kunst som jeg (s. 134 f., jfr. Aarb. 1896, 11—14).

Flere af *fundene fra Amorgos* er nu i Ashmolean Museum (Evans s. 56). Et af idolerne Amorgos D er gengivet i en större og tydeligere afbildning hos Evans s. 129.

Fundet fra *gravpladsen ved Faistos* (Kreta B) er udførligt behandlet af Evans s. 104—136. Han viser, at det indeholder genstande fra forskellige tider, af hvilke dog de yngste er ældre end den mykeniske kulturs blomstringstid.

Af det nævnte fund afbildes s. 59 en »buttonlike steatite of quatrefoil shape«, hvis ophöjede spiralornament er det samme som på det foran, s. 38 fig. 9, afbildede stykke; når jeg har henført dette til præmykenisk tid, vinder denne bestemmelse herved yderligere sikkerhed.

DEN PAABEGYNDTE UDGRAVNING AF VITSKØL KLOSTERKIRKE VED LØGSTØR.

En foreløbig Beretning fra Nationalmuseets 2den Afdeling

VED

HENRY PETERSEN.

Vitskøl Klosterkirke er opført af Valdemar d. I. i Aaret 1158, efter hvad Stiftelsesbrevet (aftrykt i Thorkelin: Diplomatorium Arnemagnæanum S. 15) udtaler, som Tak til Gud, der havde frelst ham ved Overfaldet i Roskilde Kongsgaard (d. 9. August 1157) og kæmpet med ham i den aabne Fejde, i hvilken han »knuste Forræderne og blandt dem Niddingsdaadens Ophavsmand« (Slaget paa Grathe Hede d. 23. Oktober 1157). Det var Cistercienserordenen, som Ærkebisp Æskil nogen Tid iforvejen havde ført her til Landet, i hvis Hænder Kongen lagde den nye Stiftelse i Vitskøl (Vitæ schola, som Stedsnavnet fortolkedes paa Latin). Vel vare de første Munke fra det forladte Kloster i Varnhem, Vestergøtland; men Hovedstammen kom dog fra Ærkebiskop Æskils Klosterstiftelse i Esrom. Vitskøls Anseelse voksede hurtigt: allerede i det følgende Aarti blev det Moder til Øm Kloster. Det blev et af vore mest ansete og rigeste Herreklostre. Efter at det var inddraget ved Reformationen, mageskiftede Kongen det i 1573 med Bjørn Andersen til Stenalt af Slægten Bjørn, og saaledes veg det gamle Klosternavn for Herregaardsnavnet Bjørnsholm, medens omtrent samtidigt

Navnet Bjørnsholm for Stig Andersen Hvides Gaard i Djursland maatte vige for Navnet Høgholm. Under det Navn, Herremanden har givet Ejendommen, besiddes Vitskøl Kloster nu af Fru I. Thalbitzer, Enke efter Capitain i Marinen H. Thalbitzer.

Man modtager endnu fuldstændig Indtrykket af den gamle firsidede Klostergaard (cfr. Afb. i »Danske Herregaarde« XX4). De to parallele Længer til vestre og østre Side staa endnu, hvad Murene angaar, i hvert Fald i den halve Højde bevarede fra Klostertiden; den søndre Længe er nedbrudt, den nordre Længe er tildels nybygget, tildels ombygget, da Kirken 1668 indrettedes i denne Længe, efter at den fordums Klosterkirke, der lidt længere mod NØ. havde afsluttet Klostergaarden til denne Side, var sunken i Grus. Dette synes foraarsaget ved de kejserlige Troppers Hærgninger i Jylland 1627—29, ved hvilken Lejlighed Kirken først skal være bleven berøvet sit kostbare Metaltag; det har rimeligvis været af Bly, men Traditionen kalder det et Kobbertag. I en udateret Indberetning i Rigsarkivet om Kirkernes Tilstand i Himmersyssel, der maa være fra Christian d. IV.'s Tid og før Aar 1630, hedder det: »Kirkens Bygfældighed kan ikke taxeres, for den er ganske øde og forfalden, og holdes nu Gudstjeneste og Prædiken paa Fruerstuen«. I en Commissionsbetænkning i Rigsarkivet om Brøstfældigheden af Kirkerne i Viborg og i Vendelbo Stifter fra 1650 hedder det om Bjørnsholm Kirke, at den er nedfalden, men dette maa allerede være sket rum Tid forinden, idet der 1631 advares mod Kirkernes Bygfældighed i Almindelighed, »at de ikke skulde falde ned, som siden aldrig igjen kunne opbygges, som med Bjørnsholm Kirke og m. fl. allerede sket er«.

Alene Klosterets Ælde og Historie maatte tilskynde Nationalmuseet til ved Udgravninger at søge Oplysning om den nedfaldne Kirke. Men hertil kom en anden Omstændighed: Gamle Sagn fortælle i høje Toner om den i Grus

sunkne Kirkes Pragt; Marmor prydede den indvendig, den lignede i sit Ydre St. Peter »eller« Mariæ Rotundæ Kirke i Rom — hedder det i Danske Atlas; i Pontoppidans: Annales eccleciasticæ (I. 387) siges Vitskøl Klosterkirke at have været den skønneste Kirke i Norden!

Selvfølgelig kan man ikke lægge saa nøje Vægt paa disse Sammenligninger. Man har en Maalestok for Korrektheden af foregaaende Aarhundreders arkitektoniske Paralleler i den Omstændighed, at Aaker paa Bornholm sammenstilles med Lunds Domkirke. Men hertil kommer, at Vitskøl var et Cistercienserkloster, og at Ordensreglerne forbøde at udstyre denne Ordens Kirker med nogen særlig Pragt. Hvad f. Ex. Grundplanen angik, var det endog forbudt at give Choret en halvrund Afslutning (Apsis). Hvor skønne Kirkerum der endda kunde fremstaa for Cistercienserne, se vi i Absalons Klosterkirke i Sorø og i den noget yngre Klosterkirke i Løgum i Sønderjylland; alle de 6 andre danske Cistercienserkirker have delt Skæbne med Vitskøl at nedbrydes efter Reformationen eller at forvandles fuldstændigt i arkitektonisk Henseende som Holme Kloster (Brahe-Trolleborg Kirke, Aarbøger 1887).

Det vilde neppe kunne anses for umuligt, at en ældre paa det udsete Sted staaende Kirkebygning, som udmærkede sig ved sin Bygningsmaade, kunde ved delvis Ombygning, navnlig ved Forandring af eller Tilbygning til Chorpartiet komme til at stemme i Hovedsagen med Cistercienserordenens Forskrifter. Omstændighederne kunde gøre det ønskeligt, at man for at faa Klosteret hurtigt etableret benyttede, hvad der af Bygninger var forhaanden. Ved Vitskøl Klosters Stiftelse vare baade Abbed og Munke fra det forladte Varnhem rede til at tage Ejendommen i Besiddelse, istedenfor længere at tære paa Esrom Klosters da endnu ikke rigelige Indkomster. Og mærkes maa det, at Vitskøl i Kongens Stiftelsesbrev kaldes »villa Vitscuel«, og at der i Betegnelsen villa godt kunde ligge en By stor nok til at være en Kirkeby,

hvis Gaarde bleve nedlagte og sløjfede for at give Plads for Cisterciensers klosteret.

Nationalmuseet kunde saa meget snarere planlægge Udgravningen paa Klosterkirkens Tomt, som Indberetningen i Museets Arkiv om nuv. Museumsinspecteur Kr. Bahnsons og Kunstmaler Rondahls antikvariske Undersøgelsesrejse i Slet Herred 1885 oplyser, at der i Terrainet tæt Nord for den nuværende Kirkebygning ragede Murlevninger frem af en større Bygning, ligesom der i det nævnte Arkiv fra 1866 fandtes en Indberetning af Prof. Kornerup om nogle af den kgl. Bygningsinspecteur Prof. Winstrup foretagne Prøvegravninger, hvorved Murværk og Piller af Tegl vare fremdragne og allerede af ham ansete for at være Ruiner af Klosterkirken. I det sidstnævnte Aar var nemlig Statskassen Ejer af Bjørnsholm, hvad den havde været siden 1828, da den overtog Ejendommen for Gjæld. I 1866 ønskede de stedlige Myndigheder at udvide Kirkegaarden, der omgiver den gamle Klosterkirkes Tomt, over denne Plads. Ved denne Lejlighed havde vedkommende Bygningsinspecteur i sit Embeds Medfør ved nogle mindre Prøvegravninger overbevist sig om, at der virkelig paa dette Sted under den temmelig betydelige kratbevoxede Jordhøjning kunde spores Bygningsfundamenter, og Finantsministeriet forespurgte derfor Worsaae om, hvorvidt Pladsen, paa hvilken Kirken havde staaet, kunde ofres til Kirkegaard, eller om han ikke, i hvert Fald forinden dette skete, vilde bekoste en Udgravning. Paa Worsaaes Anmodning rejste Professor Kornerup til Bjørnsholm, og i en udførlig og varm Indstilling anbefaler Professoren absolut Fredning, i hvert Fald Fredningens Forbehold ved Gaardens forestaaende Bortsalg, saa at en Undersøgelse kunde udsættes, indtil de fornødne Midler maatte foreligge. Worsaae affattede en Indstilling til Finantsministeriet ganske i Overensstemmelse hermed, men henstillede tillige, at en Sum af 500 Rdlr. stilledes til hans Disposition til en Udgravning. Han udbad sig i hvert Fald underrettet om Ministeriets

endelige Resolution i Sagen. Men denne Resolution fremsendtes aldrig, og nogen Concept, der viser den efterspurgt, foreligger ikke. Gaarden blev solgt, uden at nogetsomhelst Forbehold toges, hvad yderligere er godtgjort ved Birkedommer i Løgstør P. Rosenørns omhyggelige Eftersøgen i Embedsprotokollerne.

Det var saaledes udelukkende den nuværende Ejerindes Imødekommen overfor det videnskabelige Formaals Fremme, Nationalmuseet maatte haabe paa; dets Henvendelse blev besvaret med største Velvillie. I Forening med Architekten Professor J. B. Løffler paabegyndte Affatteren af denne Beretning i Maj 1895 Udgravningsarbejdet, hvis foreløbige Resultater herved forelægges; de ville godtgøre Nationalmuseets Berettigelse til at foranledige det af Kultusministeren paa Finantsloven $18^{96}/_{97}$ optagne Forslag til en extraordinair Bevilling til Udgravningernes Fortsættelse.

Ved Prof. Løfflers og min Ankomst til Bjørnsholm var det os paafaldende ikke blot at iagttage, at Klosterkirkens Tomt var bleven bevaret uden at blive inddraget i Kirkegaarden, men tillige at erfare, at der inden Gaardens Salg uden Worsaaes Vidende havde været stillet en større Sum — det sagdes 1000 Kr. — til Bygningsinspecteurens Raadighed, hvorved han havde ladet sine Prøvegravninger udvide til Udgravninger af en betydelig Del af Tomten. Ingensomhelst skriftlig Beretning herom foreligger i Museets Arkiv, ingen Opmaaling er bleven udført, ingen Tegning indsendt. Der var ikke gjort det mindste for at skærme de fremgravede Ruiner. De vare derfor for en Del paany overgroede.

Nationalmuseets Udgravning maatte derfor begynde med at bortrense Jord og Affald fra alle det tidligere fremgravne Ruinpartis Grundlinier. Dette Parti var en betydelig Del af Klosterkirkens Vestende. Det viste sig snart at være et af Tegl muret anseligt Rum. Alle Sidemure vare bevarede, Vestmuren i 2—4 Alens Højde, og Rummet saas at have

indesluttet svære, fritstaaende Hvælvingspiller i to Rækker fra V.-Ø., der havde delt Kirken i et Midtskib med jævnsides løbende Sideskibe, der havde staaet i Forbindelse med Midtskibet ved aabne Buer. Den nordlige Mur af Kirkefløjen fra 1668, langs hvilken Jordfylden ved Udgravningen var bleven liggende i sin fulde Højde, viste sig næsten op til Tagskægget at have den gamle Klosterkirkes søndre Mur indbygget i sin nordre Sidemur; dette fremgik til Overflod deraf, at der paa Ydersiden imod Ruinen endnu sad en af de Granitconsoller, der havde optaget en over søndre Sideskib fra en fritstaaende Murpille spændt Bue.

Af alle de architektoniske Enkeltheder var det os klart, at denne Del af Klosterkirken — hvad allerede Prof. Kornerup i 1866 havde formodet af de da ved Bygningsinspecteurens Prøvegravninger fremdragne Partier — ikke kunde være en Bygning fra Valdemar den stores Dage. Men der foreligger da ogsaa historiske Data, som paa Forhaand maatte gøre det sandsynligt, at der kunde være sket Ombygninger af den oprindelige Bygning i større eller mindre Udstrækning. 1287 brændte nemlig Kirken ifølge forskjellige Aarbøger (cfr. Citaterne i Registeret til Script. rer. Dan.) og i 1504 (l. c. IV. 463) indviedes den paany efter en Restauration.

Med en vis Rimelighed kunde det formodes, at Kirken fra Valdemar den stores Tid havde været opført af hugne Granitkvadre; i Egnen findes smukke Exempler i denne Retning af romansk Kirkebygningskunst; særlig maa fremhæves den kun 2½ Mil fra Vitskøl beliggende Skarpsalling Kirke (Aarbøger 1867). Det maatte derfor forekomme os ret betegnende at se, hvor udstrakt en Anvendelse der i den nu paany fremgravede Del af Teglstenskirken var gjort af Bygningsdele fra en romansk Granitkirke. Under Vestmuren fulgtes i 50 Fods Længde en Sokkel af huggen Granit med Skraakant; under et Hjørnefremspring var anbragt en oprindelig Hjørnesten med et af de karakteristiske romanske

Dyrehoveder i stærkt Relief paa øverste Hjørne. Der bevaredes paa Bjørnsholm flere Granitkapitæler, Baser, Brudstykker af Søjleskafter o. s. v.; to omvendt paa hinanden stillede Granitkapitæler dannede Fodstykket til Kirkens Døbebækken — dens Døbefont. Antallet af »Hjørnestene« blandt de i Granitsokkelen anbragte Kvadre var, saavidt Sokkelen blev fremgravet, 14. Blandt de til Nabogaarden Gunderupgaard i sin Tid henførte Granitsten, som opbrødes paa Vitskøl Klostertomt — og herom foreligger historiske Aktstykker — er paavist et Stykke af en Granitsøjle, hvis Tværmaal er 2′ 3″.

Det var klart af disse Bygningsdeles Art, at de ikke hidrørte fra en Kirke, bygget som en almindelig Landsbykirke. Men hertil kom, at der i Fundamenterne til Teglstenskirken navnlig mod Nord sad ikke faa buet tilhugne Stene; Buen var saa flad, at de aabenbart vanskeligt kunde antages at have siddet i en Apsisrunding til en Kirke, som alene var paa Størrelse med en Landsbykirke.

Men forøvrigt behøve de buet tilhugne Granitkvadre ikke at have hørt til Apsider; de kunne ogsaa have siddet i en rund Overbygning, som med Kuppelhvælving har hævet sig over Taget af Skibet eller over det Kors, hvori Skib og Chor kunne have været samlede, hvis da ikke Kirken i det hele har været en central anlagt Bygning med et rundt Taarn over Midten. Vi vilde derved komme hen mod de gamle Traditioner om Kirkens Ejendommelighed i Bygningsmaade og dennes Overensstemmelse med Maria rotunda og med Peters-Kirken.

Men hvorom Alting er, en saadan Kirke kan ikke være bygget fra Grunden som Cistercienserkirke. Munkene maa have forefundet den i villa Vitscuel og saa have omdannet den ved en Tilbygning, der kunde tillade Cistercienserordenen at benytte den som Klosterkirke. Saa indtræffer Branden 1287, og senere Ombygningen i Tiden nær forud for 1504. Materialerne fra den fordums Granitkirke benyttes ved Gjen-

opførelsen af Tegl. Det er vel saa, at f. Ex. en arkitektonisk Detail som Consollen paa søndre Mur kunde vise hen paa Tiden c. 1500, snarere end paa c. 1300, hvad ogsaa gjælder en løstfunden Consol af en fra hin forskellig Form. Og i samme Retning kunde Pillernes indbyrdes Skævhed og andre Uregelmæssigheder pege; en enkelt af dem udmærker sig fremfor de andre ved, at dens Sokkel er samlet af tildannede Kvadersten af den ovenomtalte Granitbygning, deriblandt en Sokkelsten med Skraakant og Hjørneblad. Men lignende Uregelmæssigheder finde vi allerede fra det 13de Aarhundredes første Halvdel i Roskilde Domkirkes Teglstenspiller; thi ogsaa disses Granitsokler kunne ses samlede paa en meget uregelmæssig Maade af forskelligartede Bygningssten fra en ældre Granitbygning.

Men paa den anden Side, staa Pillerne end noget skævt for hinanden, have de dog en til en vis Grad rig Profilering, og der fandtes midt for Midtskibets Vestmur saavel paa Ydersiden som paa Indersiden glasserede Profilsten, som godt kunde være fra c. 1300 og i hvert Fald kunde tænkes at være fra et særligt udsmykket stort Vindue midt i Vestmuren. Usikkerheden i Tidsbestemmelsen for Ombygningen af Kirkens Vestdel paavirkes særligt deraf, at den Restauration, der afsluttedes med Indvielsen 1504 efter Meddelelsens Ordlyd navnlig synes at have vedkommet Choret og væsenligt dettes Overdel med Tag og Hvælvinger. Hvad der ikke destomindre fastholdt Tanken om den senere Middelalder som Ombygningstid for Klosterkirkens Vestparti, var den Omstændighed, at Sokkelen under Klosterhusene, hvis Grundmure neppe kunne være ældre end c. 1500, var lagt ganske som Kirkens af Bygningsdele fra en Granitkirke, hvorimellem Stene med Relieffigurer. Muligt var det, at Ombygningen af Kirkens Vestende hidrører fra en Brand i det 15de Aarhundrede, om hvilken Historien ikke har bevaret nogen Efterretning.

Paa denne Maade voxede Problemernes Tal ved den paabegyndte Udgravning; vi maatte nu absolut søge videre

for om muligt at finde faste Holdepunkter for Klosterkirkens Bygningshistorie. Men Arbejdet voldte til en vis Grad Betænkelighed; der laa udentvivl langt over Halvdelen af Kirketomten tilbage under et Jorddække af 4 Alens Mægtighed, og ovenpaa det groede Krat og Træer: en fuldstændig Udgravning vilde langt overskride de til Nationalmuseets Raadighed staaende Midler. Vi indskrænkede os derfor til nogle mindre Prøvegravninger. Vi søgte ind fra Østsiden i Jordbanken for muligt at støde paa Østenden af Klosterkirken, og Forsøget lykkedes. Vi traf paa Fundamenterne af Choret, der viste dette bygget af Tegl sat paa en Sokkel af hugne Granitkvadre med Skraakant. Højchoret var i Overensstemmelse med Cistercienserordenens Forskrifter lige afsluttet, men betegnende nok, til begge Ender af Højchorets Sokkel sluttede der sig to buede Sokler, som viste, at man ikke mente at have forbrudt sig mod Ordenens Regler ved at lade de i Flugt med Sideskibene løbende Sidechor afslutte i halvrunde Apsider. Men et andet Resultat blev strax klart: Denne Bygningsdel var tydeligt grundlagt i romansk Tid af det Materiale, som Valdemar den store siges at have været den første til at anvende indenfor sine Riger og Lande. Uvilkaarligt droges man til en Sammenligning mellem den Teglstenskirke, der saaledes fandtes Spor af i Vitskøl, og Teglstenskirkerne fra Valdemars Tid i Ringsted og Sorø. Det var tydeligt, at der ikke kunde være sket nogen Ombygning fra Grunden af Østpartiet ved 1500, men ved Fundet af Klosterkirkens østre Endemur var det paa den anden Side klart, at Vitskøl Kirkes Hoveddimensioner i Middelalderens Slutning nogenledes kunde fastslaas. Sammenholder vi den med Ringsted Kirke og med den omtrent samtidige Cistercienserkirke i Sorø, er dens Længde indvendig 170 Fod, c. 40 Fod ringere end hine Kirkers, men Bredden er derimod i Forhold betydeligere:

I Vitskøl	er	Midtskibet	33	Fod
i Sorø	»	»	32	»
i Ringsted	»	»	24	»

Sideskibenes	Bredde	er	i Vitskøl	15—15	Fod
»	»	»	i Sorø	13—13	»
»	»	»	i Ringsted	10—12	»

Det kan da ikke have været andet end, at det mægtige Pillerum — og at Pillerne stode i Række hele Kirken igennem fra V.—Ø., overbeviste vi os snart om — i fordums Dage har gjort et stærkt Indtryk paa den, der dvælede indenfor Kirkens Mure, saa stærkt, at man ikke vidste at pege paa Vitskøl Klosterkirkes Lige i Landet selv.

Pladsen for Pillerne i Choret kunde nogenledes beregnes efter dem i Kirkens Vestende. Der forefandtes da ogsaa Levninger af dem i den nordlige Række, hvor der gravedes ned; de vare af Tegl, men i en Tilstand, der viste, at der havde været anvendt Krudt ved Kirkens Nedbrydning. Soklerne stode dog nogenledes godt bevarede, og den ene af Pillerne ledte derved strax Professor Løffler til en betydningsfuld Iagttagelse; dens Murstensprydelser med vexlende Halvsøjler og Teglsten med et skarpt udadvendende Hjørne var nøjagtig af samme Art, som vi finde dem i Ringsted Kirke i det under Valdemar den store opførte Chorparti.

Hvad allerede Kirkens østlige Afslutning havde vakt Tanken om, var saaledes paa en afgjørende Maade bekræftet; i Vitskøl Kirke have vi, i hvert Fald for den østre Dels Vedkommende, et Monument om vor romanske Teglstensarchitektur, der hvad Tid og Bygherre saa vel som hvad Anselighed angaar, staar jevnsides med de Monumenter paa Sjæland, som have en fremragende Betydning for vor Architekturhistorie blandt Valdemartidens Mindesmærker. Der er ikke bevaret nogen romansk Teglstenskirke i det vestlige Jylland. Ogsaa heri ligger der et Moment, som i en videre Egn kan have vakt en beundrende Opmærksomhed for Vitskøl Klosterkirke.

Det bestemte Tilknytningspunkt, som den anførte Enkelthed ydede til hine sjælandske Teglstenskirker, blev snart suppleret. En tilfældig Omstændighed foranledigede en Indgravning i Jordhøjningens vestlige Side i en lidt sydøstligere Retning end Skibets sydlige Mur pegede. Vi stødte her paa en Mur i samme Retning som denne og paa en dertil stødende muret Halvpille. Dennes Profilering: tre retvinklede Fremspring med en Halvsøjle paa den stærkt fremspringende Midtled, hvilken Halvsøjle viste baade et Skaftet omgivende ringdannet Led og en Base med Hjørneblade, harmonerede fortrinligt med den først anførte, mod Ringsted Kirke pegende Murprydelse. Det var ikke blot selve de arkitektoniske Led, som saaledes samstemmede, ogsaa Murstensmaterialets Behandlingsmaade viste mod den fra Sjæland udgaaende Byggevirksomhed i det 12te Aarhundrede: Stenene sporedes nemlig riflede paa Yderfladerne.

Omstændighederne nødte til at standse videre Eftergravninger. Havde man end næsten Skridt for Skridt gjort betydningsfulde Iagttagelser til Oplysning om Vitskøl Klosterkirke, havde disse Iagttagelser stedse stillet nye Problemer, som kun en fuldstændig Udgravning vil kunne løse. Kun paa denne Maade kan f. Ex. Tidsforholdet mellem Teglstenspartierne i Kirkens Vestende og i dens Østende fastsættes. Skulde det vise sig, at der i den romanske Østendes Midte er anbragt Enkeltheder fra den samme nedbrndte Granitkirke, som i den gothiske Vestende, vil tillige det Spørgsmaal kunne besvares, om den Granitkirke, som kan antages at have staaet i Vitskøl By, helt eller kun delvis er nedrevet 1158.

Det er fremdeles derved muligt, at den fortsatte Udgravning kan komme til at yde et Bidrag til Belysning af Spørgsmaalet om de jydske Granitkirkers Ælde, hvorom der har rejst sig en videnskabelig Discussion, efter at først Pastor Dr. J. Helms i det af Kirkeministeriet udgivne Værk: Sallinglands Kirker (cfr. V. Koch i Aarbøger 1895; J. B. Løffler

i Hist. Tidskr. 1895) har vakt Tvivl, om man med Aarstallet paa Gjellerup Kirke 1140 som Udgangspunkt kunde antage, at Granitkirkerne paa ganske enkelte nær stode opførte inden det 12te Aarhundredes Udgang, eller om man ikke langt snarere skulde sige, at de for et væsentligt Antals Vedkommende først ere blevne byggede i det 13de Aarhundrede. Har der staaet en Granitkirke i Vitskøl, før Klosteret stiftedes, maa den senest være opført i det 12te Aarhundredes første Halvdel. At Teglstenskirken er bygget snart efter Stiftelsen af Klosteret, fremgaar af de omtalte Enkeltheder, der vise Overensstemmelser imellem Vitskøl og Ringsted. Udsmykningsmotivet paa Sokkelen med de vexlende Halvsøjler og Murstene stillede i Vinkel findes som sagt i Ringsted Kirkes Chor. Dette vides at have staaet færdigt 1170, da d. 25. Juni den store Højtid fejres, hvorved Knud Lavards gyldne Helgenskrin stilles paa Hojalteret, og Kongens Søn Knud (VI) krones. Stiftelsesaaret for Vitskøl er 1158; nu er hine Motivers Anvendelse i Udsmykningen af de architektoniske Led saa individuel, at vi tør antage, at det er en og samme Kunstner, der har ledet Bygningsarbejdet begge Steder, muligt endog opført Vitskøl Klosters Chor før Ringsteds.

Min Medarbejder, Prof. Løffler, gjorde opmærksom paa en almindelig Betragtning, som Fastsættelsen af Tiden c. 1158 for den romanske Teglstenskirke i Vitskøl maatte fremkalde. Vi kjende fra andre Steder i Landet, hvorledes Landsbykirkerne have laant ikke blot Materiale, men ogsaa Arkitekturformer fra den Kirke, der ved sin Beliggenhed eller ved sin Anseelse var den centrale i Egnen — saaledes var det i Jylland, efter at Tufstensdomkirken var rejst i Ribe, saaledes bleve Forholdene paa Sjæland, da først Valdemars og Absalons store Teglstens-Klosterkirker stode rejste i Ringsted og Sorø. Hvorfor viser det samme sig da ikke at være blevet Tilfælde i Vitskøl-Egnen? Ganske simpelt fordi Vitskøl Klosterkirke, hvori Teglen anvendes, ikke var den første, men den sidste Stenkirke i denne Egn; alle Landsby-

kirkerne stode opbyggede af Sten, gjennemgaaende af hugne Granitkvadre fra længere eller kortere Tid tilbage forud for 1158. Mellem disse Kirker var en Kirke som Skarpsallings, hvis Henførelse til en saa tidlig Tid i og for sig ikke kan overraske.

Allerede i 1866 har Prof. Kornerup i den ovenomtalte Indberetning til Directionen for de antikvariske Mindesmærker henpeget paa visse Ligheder mellem Granitkirken i Skarpsalling og de Rester af en Granitkirke, der bevaredes paa Bjørnsholm i Gaarden, Haven og i Kirken, og han søgte deraf at bestemme deres Samtidighed, idet han i Granitkirken i Vitskøl, som rimeligt var, saa Valdemar den stores Klosterkirke.

Fra Klosterkirkens Tomt er, som allerede ovenfor sagt, allerede forlængst bortført Stenmaterialer bl. a. til Gunderupgaard, og kun Overtro har, som Pontoppidan fortæller i Annales eccl., foranlediget, at en fortsat Bortførsel af disse standsede. Ved Besigtigelsen af de paa Gunderupgaard værende Stene fandtes det her afbildede Brudstykke af en Søjle, der senere af Gaardens Ejer, Landmandsbanken, beredvilligt overlodes til Nationalmuseet. Naar vi lægge Mærke til, hvor klart den drejede Træsøjle fremtræder efterlignet i Sten ligetil de fine Linier om de glatte Led, er det et Fingerpeg om, at Granitkirken i Vitskøl ikke staar Træarkitekturen fra Harald Blaatands Dage fjærn. Med Teglstenskirken fra 1158 som Udgangspunkt og Gjellerup Kirke med Aarstallet 1140 som sikkert Holdepunkt maa vi langt snarere kunne føre mange Granitkirker tilbage til 11te Aarhundrede end ned i det 13de. I 1086 arbejdes der faktisk i Odense paa den nye Marias og St. Albans Kirke, hvis Materiale »udmærket Stentavleværk« er fastslaaet som hugne Kvadre.

Brudende.

Der er saaledes Udsigt til, at Udgravningerne af Vitskøl Klosterkirke, foruden at give os mærkelige Oplysninger om dette Klosters Historie, der udspringer fra Overfaldet paa Kongerne Knud og Valdemar i Roskilde Kongsgaard, kunne bidrage til at supplere de faa Data, der haves til Besvarelse af et arkitekturhistorisk Spørgsmaal af største Interesse for vor Middelalders Archæologi.

KAN *HISTORIA DE PROFECTIONE DANORUM IN TERRAM SANCTAM* REGNES TIL DANMARKS LITTERATUR?

AF

KR. KÅLUND.

I begyndelsen af det 17. århundrede opdagedes i Lübeck et pergamenthåndskrift, indeholdende to hidtil ukendte latinske skrifter, nemlig en af munken Theodoricus forfattet norsk historie, der går fra Harald hårfager til Sigurd Jorsalafarers død, og en anonym beretning om et af nogle danske stormænd efter Jerusalems fald 1187 i forening med norske korsfarere foretaget tog til det hellige land. Membranen kan ikke længer påvises og var allerede i forrige århundrede forsvunden, men teksten er bevaret, dels gennem en trykt udgave, dels ved afskrifter[1].

---

[1] Udgivne blev bægge afhandlinger først i Amsterdam 1684 af B. C. Kirchmann, en sönnesön af opdageren, med benyttelse af farfaderens materiale, senere i Scriptores rer. Dan. V efter et papirhåndskrift i den Arnamagnæanske samling. Med benyttelse af alle håndskrifter og andre kilder er endvidere Theodoriks historie udgivet af G. Storm i Monumenta hist. Norv. 1880, der i indledningen hertil så vel som i Christiania Vidsk. Selsk. Forh. 1875 nærmere behandler håndskrifternes indbyrdes forhold og Theodoriks forfatterskab. — Af Profectio . . in terram sanctam (der i øvrigt rettere burde benævnes . . in *(sål.)* Hierosolymam, som titlen i selve kilderne lyder) haves en omtrentlig oversættelse, dog med adskillige udeladelser og nogle unöjagtigheder, i Wolffs

Korstog-skriftet antoges ved sin fremkomst at være forfattet af en dansk gejstlig, og uagtet dette lejlighedsvis er blevet betvivlet — særlig af P. A. Munch (Det norske Folks Historie III, d. 223 og 1039), der fremhæver, at stærke grunde taler for forfatterens norske herkomst —, opføres værket dog fremdeles i historiske og litterærhistoriske fremstillinger som dansk, ja man har endog vænnet sig til at henføre forfatteren til en bestemt dansk klosterstiftelse, nemlig Børglum[1].

Fortællingen i og for sig savner ingenlunde interesse. I 27 kapitler beretter forfatteren (uden angivelse af årstal) om Jerusalems erobring, de pavelige legaters meddelelse herom på rigsmødet i Odense, Esbern snares opfordring til at tage korset og de derved foranledigede begivenheder. 15 hövdinger forener sig, men kun 5 gennemfører beslutningen[2]. Disse bryder op (1191), samles ved Hals, støder ved Kongshelle til Nordmanden Ulv fra Louvnes med 200 mand, besøger Tunsberg, hvorfra nogle opsøger kong Sverre i Oslo, sejler til Seloerne og derfra efter Ulvs opfordring til Bergen, hvor de Danske, der i øvrigt ved natlige optöjer havde vakt ufred i byen, har et møde med kong Sverre. På den videre fart skilles korsfarerne af storm og uvejr og ved forskellige forhalinger. Ulv går sin egen vej, et af de danske skibe lider skibbrud, og de andre reddes kun med besvær. Stormen har forslået dem til Frisland, hvor de lander i byen Stavoren.

Journal for Politik etc. I, 1802; i uddrag findes beretningen gengivet i 1. bind af Nyerups Historisk-statistiske Skildring af Danmark samt mere eller mindre udførlig refereret i forskellige senere arbejder. I det følgende citeres det første af disse skrifter Theod., det andet Prof.

[1] Eksempelvis anføres P. Riant, Skandinavernes Korstog, Kbh. 1868, og J. Paludan, Danmarks Literatur i Middelalderen I, Kbh. 1896. Også G. Storm (Monumenta) har en tilsvarende angivelse.

[2] Forfatteren omtaler slet ikke de Danskes deltagelse i det dansk-frisiske korstog 1189.

Her sælges skibene, og rejsen fortsættes over land til Venedig og derfra til det hellige land, hvor der netop (1192) er stilstand mellem Muhamedanere og kristne, så at de uden ulæmpe kan besøge de hellige steder. Nogle vender derefter hjem over Apulien og Rom, andre over Konstantinopel, hvor de venlig modtages af Væringerne.

Hvad der ved gennemlæsningen af dette skrift straks falder i öjnene, er to af forfatteren i den latinske tekst indflettede nordiske ordsprog. Det ene, der lægges Ulv fra Lonvnes i munden, da han efter korsfarernes opbrud fra Bergen advarer sin danske rejsefælle Sven mod at forhaste sig (med indledningsordene »illud utiqve usitatum proverbium nostrum non fallit, qvo dicitur« etc.) lyder — med enkelte ved afskrivermisforståelse nødvendiggjorte berigtigelser — *biðendr byr eigo en bráðir andróðr,* det andet, som forfatteren uden kommentar indskyder i sin egen skildring af sølivets farer, *fastr er á foldo fótr*[1]. Bægge er, som det vil ses, i ren norrøn (vestnordisk, oldnorsk-islandsk) sprogform. Det første, der betyder »De, der giver sig tid til at vænte, får bør, de, der har hastværk, modvind (egl. roning mod vinden)«, foreligger aldeles enslydende (kun med sideformen *andróða* for *andróðr*) i Alexanders saga (Unger s. 119); det andet, der, i modsætning til havets usikkerhed, fremhæver »Fast er (ɔ: står) foden på jorden«, er næppe andensteds bevaret, men i sin form fuldtud klassisk. Ingen af disse sætninger kunde lyde således i middelalderlig dansk; de fuldt bevarede konjugations- og deklinationsendelser samt tvelyd, anvendelsen af bogstavet ð, ligesom selve ordforrådet og konstruktion, viser, at sætningerne ikke blot er udsagte, men også nedskrevne af en mand fra det norsk-islandske

---

[1] Bogstavret gengivne, med varianter tilsatte i parentes, har de i kildernes overlevering følgende form: *Bihande (Bibande, Bybande) byr eigo (cigo) en(-) brad'er (brader) and'rod'r (and'rodr)* og *Fastr er à (a) foldo foer.*

sprogområde. Særlige norvagismer lader sig ifølge sagens natur ikke i disse ord påvise, men på forhånd er der ingen grund til her at vænte nogen islandsk forfatter.

Går vi til de i beretningen forekommende person- og stedsnavne (samt enkelte fællesnavne af nordisk rod), vil dette resultat angående forfatterens nationalitet bestyrkes og tillige umiskendelige norvagismer kunne påvises. Når de krigsskibe (naves piraticæ), som de danske korsfarere udrustede, betegnes som skibe »qvas *sneckas* appellamus«, ligger snarest til grund herfor ordet *snekkja* i norrøn form, da ledingsskibene i Danmark ikke kaldtes således og ordet overhovedet næppe lader sig påvise i ældre dansk sprog. Men at man i benævnelsen på den for Bergen karakteristiske törfisk *skreið* (»qvi vocantur *screitz*«) har ordet givet i hjemlig form, viser ganske afgjort så vel den bevarede tvelyd som åndelydens betegnelse.

Af nordiske steds- og folkenavne frembyder følgende i en eller anden henseende sproglig interesse. Ved Lesci (ɔ: Lesei, Læssø) udholder korsfarerne efter afrejsen fra Hals en storm; derfra når de en sikker havn i Ekerei ved Norges sydgrænse (nu Öckerö vest for Hisingen, svensk); floden Elf (Götaelven), der ved sit udløb forgrener sig om øen Hising, beskrives, og der berettes, hvorledes denne øs höjre side huser Goutos og Danos, den venstre derimod Northmannos; 3 'leugas' fra elvens munding ligger byen Konunghellia, hvor Ulv fra Loufnes med sine Nordmænd holdt til (stedet, hvorefter denne mand benævnes, antages at svare til gården Løvnæs i Nordre Trondhjems amt). I anledning af besøget i Tunsberg(h) beskrives byen med den foranliggende ø Mocerei (ɔ: Niotarei, nu Nøterø). Det næste anløbssted er nogle øer, »som vi kalde« Seleir (= Seloyas i kapitelfortegnelse og overskrift, havnen Sælø nordvest for Lindesnæs)[1]. Efter urolighederne i Bergen

[1] quas S. appellamus.

lægger de danske skibe sig længere bort fra byen i Florcuuagh (ɔ: Floruvagh, nu Florevåg, på østsiden af den lige over for Bergen liggende Askø). Endelig nævnes som sidste anløbssted i Norge øen Stolm (omtrent ud for Hardangerfjord). Under opholdet i Konstantinopel omtales kejserens nordiske livvagt Weringæ. I normaliseret norrøn ortografi vilde de pågældende navne få følgende udseende *Hlésey, Ekrey, Elfr, Hísing, Gautar, Norðmenn, Konungahella, Laufnes, Túnsberg, Njótarey, Seleyjar, Flóruvágr, Stolm, Væringjar.* Ved bedömmelsen af navnene, som de fremtræder i beretningen, må de i sproglig ukyndighed begrundede, næsten uundgåelige afskriverforvanskninger tages i betragtning, hvorved ikke blot naturligvis sådanne former som Lesci, Mocerei, Florcuuagh[1] er opståede, men som sandsynligvis også har påvirket ord som Seleir m. fl. Påfaldende er det, at ei overalt her anvendes for ey. Men også som navnene foreligger, er den norrøne sprogform umiskendelig ved bevarede tvelyd. I steden for ey og au foretrækkes i norske håndskrifter oy og ou; sådanne særlig norske ejendommeligheder foreligger i navnet på Gøterne Goutos og i Loufnes (hvilket hyppig forekommende ord overalt skrives således) samt i kapiteloverskriften Seloyas. Bortset fra alt andet er jo i øvrigt den til anførelsen af Seløerne knyttede bemærkning »som vi kalde S.« egenlig afgörende for forfatterens nationalitet[2]. Skrivemåden Les- for Hles- (i Læssø) er i sin orden, da i Oldnorsk *h* bortfalder foran *l*. Konung- (i Konunghellia) går tilbage til den norske form, th i Northmannos gengiver rimeligvis ð. Ordet Weringæ er en ligefrem gengivelse af det udelukkende den norrøne litteratur tilhørende Væringjar (sing. Væringi); endelsen er besynderlig, men kan muligvis forklares ved fejllæsning af -ar som -æ. Ved behandlingen af de nordiske navne synes forfatteren at have

---

1 Variant: Floreuvagh.

2 Sml. hermed det tidligere anførte »som vi kalde sneckas«.

gjort sig til regel at bortkaste nominativmærket *-r* (Elf, -vagh), men i øvrigt beholde de norske former så temlig uforandrede: Seleir viser vistnok tilbage til Seleyjar, med bibeholdt nordisk flertalsendelse (og denne sandsynligvis angivet ved en interlinear-forkortelse); det idelig genkommende ei for ey turde snarere føres på afskrivernes regning end grunde sig på forfatterens påvirkning af de latinske omgivelser.

Hvad forfatterens nordiske personnavne angår, latiniseres de mere bekendte (Esbernus, Suuerus, Palno, Thorkillus, Tuco). Det hyppig forekommende Ulv (oldn. *Úlfr*) skrives undertiden i nom. Ulf, men sædvanlig Ulfus, med regelmæssig latinsk deklination. Ved siden af det sædvanlige Suueino forekommer Suuein; bægge former vidner ved bevaret tvelyd om norrønt forfatterskab, så meget mere som navnet bæres af en Dansk. Uböjelige synes navnene Kari (Simon filius K.) og Skori (socium nomine S.) at være brugte, men vidner ved deres *i* (for *e*) om norrøn hjemmelsmand. Uböjet er ligeledes (sml. s. 89 anmærkn.) navnet Stigh (filius S. Albi). Navnet Ago (vistnok = Agge, da det holdes ude fra Ako = Åke) forekommer, besynderlig nok, i akkusativ som Agi og har altså muligvis været brugt uböjeligt af forfatteren (oldn. Aggi). Den norske helgeninde Sunnifa kaldes Sunnif.

Om forfatterens person giver skriftet så godt som ingen oplysninger. Han betegnes i overskriften til den indledende dedikation som kannik (frater X. canonicus), der, da han havde lejlighed til at göre den ærværdige herres bekendtskab, til hvem indledningen er stilet (Reverendo domino K. [DelaG: C.]; — vestra sanctitas, som han i slutningskapitlet tituleres), af denne hørte om dem, som »de partibus nostris« (ɔ: fra Norden? — eller: med Norge som udgangspunkt?) havde begivet sig til Jerusalem, og opfordredes til at nedskrive en beretning om deres bedrifter; dog synes dette ifølge en senere ytring i fortalen også at være sket efter de hjemvendte korsfareres opfordring (rogatu illarum venerabilium personarum etc.).

Ved omtalen af Tunsberg angiver han til forklaring af byens udførlige beskrivelse, at han har levet her i længere tid. Men i selve beretningen tyder adskilligt, foruden sprog og vendinger, på, at forfatteren er norsk. Således kan fremhæves hans ligelige og indgående lokalkundskab overalt i Norge, hans blik for købstædernes og bybefolkningens ejendommeligheder og frem for alt hans fulde forståelse af de norske historiske forhold og kong Sverres personlighed. Intet tyder på, at han selv har været om bord på flåden, men han dvæler med særlig interesse ved Sven Torkelssöns af ulykken forfulgte skib, nærmest vistnok på grund af en her ombordværende mand Mathæus, der med lærd dannelse forbandt krigskyndighed, og om hvis optræden han véd nöje besked[1].

Så vel skriftets opbevaringsmåde som dets ydre form samt fremstilling og stil minder påfaldende om den allerede tidligere nævnte latinske Norges historie af munken Theodoricus, umiddelbart efter hvilken det følger i den håndskriftlige overlevering uden forbindelse med andre tekster. Dette arbejde, der har vakt fortjænt opmærksomhed, er den ældste bevarede fremstilling af de norske kongers historie. Det går, som nævnt, fra Harald hårfager til Sigurd Jorsalafarers død og støtter sig ifølge forfatterens angivelser helt igennem på Islændernes meddelelser. Om forfatteren ved man intet andet, end at han i dedikationsoverskriften med

[1] De tilsyneladende vidnesbyrd om, at forfatteren til Prof. skriver om landsmænd, som ligger i sådanne udtryk som populus noster (kap. 21 — i en parallel mellem populus Hebræus, der gik med törre fødder over det røde hav, og korsfarerne, der ledede over havet) og majores nostri (kap. 23 — om korsfarerne under opholdet i Venedig) [sml. negotiatoribus nostris kap. 24 og viatores nostri kap. 27], kan næppe overfor alt modstridende tillægges beviskraft og må vistnok føres tilbage til en opfattelse af de dansk-norske deltagere i korstoget som en enhed eller, snarere, til en frasemæssig anvendelse af »nostri«.

navns nævnelse vender sig med sit skrift til sin herre og fader ærkebispen i Nidaros Augustinus (ɔ: Eysteinn), og at overskrift og slutningsfrase betegner det som historia Theodrici monachi. At Norge er hans fødeland, fremgår af hans egne udtalelser, ligesom hans nordiske ordformer er udpræget norske. Af indre grunde må værket antages forfattet i årene 1177—80.

Man har allerede tidligere[1] været opmærksom på den overordenlige lighed, der findes mellem Theod. og Prof. i ydre anordning. Bægge begynder med en prolog, der indeholder dedikation (men hvis forste del i Prof. er afdelt som epistola). Derefter følger en samlet indholdsoversigt, dannet ved sammenstilling af kapiteloverskrifterne, derpå de enkelte kapitler, hvert med sin overskrift. Også indgangs- og slutningsformlen (Incipit — Explicit) er den samme i bægge. G. Storm har, grundet på visse afvigelser i ordformer, formodet, at overskrifterne ikke skyldes forfatteren selv. Men selv om disse er tilföjede af en afskriver (og da sikkert samtidig i bægge arbejder), er dette dog vel som sædvanlig sket på dertil antydet plads og uden ny kapitelinddeling eller lignende gennemgribende omredaktion, der i al fald ikke kan have strakt sig til den ejendommelige prologs stilling til pågældende værk. Ejendommelig for Theod. er forf.s tilböjelighed for klassiske og efterklassiske, patristiske og bibelske citater samt digressioner, hvorom han i fortalen siger, at han for at underholde læserne på passende steder har tilföjet sådanne efter de gamle kronografers vis, — men rigtignok kommer de som regel höjst umotiveret. Noget lignende gælder om forfatterens citater (poetiske og prosaiske), der imponerer ved deres mangfoldighed, selv om han for en del kun kender dem fra excerpter hos senere forfattere. Den samme citations- og digressionslyst vil straks ved gennemlæsningen af Prof. falde i öjnene og desforuden en mærkelig

[1] G. Storm, Monumenta hist. Norv.

lighed i almindelige betragtninger og stående vendinger. Allerede i indledningen til Prof. citeres Vergil (også nævnt i Theod.) og anføres et sted af Lucas. Esbern snare lægger forf. et vers af Juvenal i munden. Ellers er citaterne her efter sagens natur overvejende bibelske (kap. 1 citat fra Mathæus og Lucas samt en profetisk sentens; kap. 2 Davids salmer, Jeremias; kap. 5 Salmerne; kap. 6 Mathæus og 1 Cor., Genesis; kap. 10 gammel-testamentligt citat; kap. 14 Moses og Mathæus; kap. 19 Hebr.; kap. 20 Salm.). I kap. 6 forekommer en höjst mærkelig digression — det forjættede land allegorisk forklaret om jomfru Maria —, der i besynderlighed kan sammenlignes med adskillige hos Theod. (om Charybdis, Menneskeslægtens forringelse, Ærgerrighed, Varsler osv.), og som afsluttes med et forsvar for digressioner (sml. Theod.) og med en overgangsfrase af samme art som dem, hvorved Theod. jævnlig vender tilbage til den historiske beretnings fortsættelse; en tilsvarende overgangsfrase findes — foruden flere andre steder — kap. 18, hvor forfatteren tillige hentyder til sin uøvede fremstilling i aldeles samme udtryk (rudi stilo), hvormed en tilsvarende undskyldning göres ved slutningen af Theod., hvilket sted igen bör sammenlignes med fortalen til Prof. Som mere naturlige, om end i og for sig unødvendige digressioner kan fremdeles de gennem hele Prof. forekommende sidebetragtninger og forklaringer betragtes.

Forfatterens personlige opfattelse og livsbetragtning synes også i bægge skrifter at frembyde stor lighed. Kap. 1 i Prof. vies til beklagelser over den både ude og hjemme tiltagende ufred, ledsaget af troløshed og fordærvelse i det offenlige og private liv; også kirkens forfald (luxuria, simonia) dadles. Hermed kan sammenholdes slutningskapitlet i Theod., der, som grund for forfatteren til at standse beretningen ved Sigurd Jorsalafarers død, i de stærkeste udtryk fremhæver den de påfølgende borgerkrige ledsagende fordærvelse, samt advarslerne Theod. kap. 5 og 23 mod at give kirken

verdslig magt. — I Prof. kap. 5 priser forfatteren gennem Esbern snares mund fortiden på den fordærvede nutids bekostning (sml. foruden ovenstående tillige Theod. kap. 18, der har en digression om menneskeslægtens forringelse) og lader ham anbefale kamp for guds sag fremfor borgerkrig, af hvis rædsler, som bemærket, forfatteren til Theod. er stærkt betaget (at norske borgerkriges ulykker bragte riget til afgrundens rand, berøres også Prof. kap. 13). I samme tale gives den bekendte forklaring af Longobardernes navn; en tilsvarende findes Theod. kap. 17 — bægge steder lige umotiveret anbragt. — Prof.s stærke udfald mod drikfældigheden i de norske stæder (Tunsberg, Bergen) tör vistnok også ses i sammenhæng med Theod.s klager over Nordmændenes sædelige forfald.

Ejendommelig er de to skrifters stilling til Norges politiske forhold. Theod. er skrevet midt under borgerkrigene, kort efter Sverres fremtræden; mod dennes tilhængere (Birkebenerne) tog ærkebispen parti, og forfatterens standpunkt er omtrent herved givet. Dog indskrænker han sig — bortset fra borgerkrigenes almindelige fordömmelse i slutningskapitlet — til at antyde sin stemning ved lejlighedsvis ringeagtende at omtale en af Birkebenernes tronprætendenter samt ved hentydninger til Trøndernes vægelsind (hos hvem Birkebenerne havde deres hovedtilhold) og Nordmændenes lyst til at opstille tronprætendenter. Prof., som næppe er skreven för efter Sverres død (1202), da en almindelig forsoning indtrådte, bevarer i visse udtryk minder om forfatterens uvilje overfor borgerkrige og de dermed følgende forvildelser, og i kap. 13, hvor han giver en udsigt over den nærmest foregående tids begivenheder i Norge, er hans omtale af Sverre i dennes forhold til modkongen Magnus Erlingssön ikke synderlig velvillig ('de fleste var han så forhadt, at han kunde anses som en anden Hismael'). Dette forhindrer ham imidlertid ikke fra, hvor han ellers skildrer Sverre, at fremhæve hans store ævner og personlige elskværdighed, og om

birkebenerhövdingen Ulv fra Louvnes ved han kun godt at berette. Overhovedet må det dog siges, at udtalelserne i Theod. og Prof. i denne henseende vel lader sig forlige. Brugen af nordiske ord og ordformer forekommer både i Theod. og Prof. i större udstrækning og mindre omformede end sædvanlig i middelalderlig latin. Dog går, fraset ordsprogene, Theod. i denne henseende videre end Prof., idet næsten alle person- og stedsnavne gengives i ren oldnorsk form og med bevaret oldnorsk böjning midt i den latinske tekst. Denne forskel er muligvis tildels begrundet i, at Theod.s forfatter fik sine meddelelser umiddelbart fra islandske hjemmelsmænd og skrev udelukkende for Nordmænd, medens Prof. er knyttet til dansk tradition og vel også beregnet for danske læsere, muligvis også påvirket af den sandsynlige afstand mellem de to skrifters affattelsestid[1].

Af alt det forangående turde fremgå, at der mellem Theod. og Prof. finder en umiskendelig sammenhørighed sted. De kendes kun umiddelbart forbundne; deres ydre anordning (inddeling m. v.) er aldeles ensartet; bægge skyldes ifølge sprogform m. v. en Nordmand, og bægge har i stil og tankegang påfaldende overensstemmelse. Resultatet heraf synes dette, at enten må Prof. være en art studie efter Theod. eller Theodorik være forfatter til bægge skrifter. En sådan bevidst efterligning af et bestemt forbillede er vistnok eksempelløs og noget nær ugörlig; den anden mulighed må da foretrækkes, hvis ikke væsenlige indvendinger taler der-

---

[1] Ret ejendommeligt er det, at man til trods for den ellers gennemførte oldnorske böjning i Theod. kan findes uböjelige forbindelser som filius Hacon mali (kap. 14 og 20), cum quodam nomine Eigil (kap. 31 — sml. kap. 15 og 31, hvor nominativerne Einar og Hacon står som ablativ —), da personnavnenes behandling i Prof. frembyder noget tilsvarende.

imod[1]. Tiden volder ingen særlige vanskeligheder. Forfatteren til Prof. har været samtidig med de skildrede begivenheder (det 1191—93 stedfindende korstog), men omtaler dem dog som tilhørende fortiden; han kan således vel have skrevet c. 10 år senere, altså 20—25 år efter affattelsen af Theod. Större vanskelighed frembyder den omstændighed, at forfatteren til Theod. kaldes 'Theodoricus monachus', forfatteren til Prof. 'frater X. canonicus'. Vel er det, som forhen nævnt, ikke aldeles sikkert, at tillægget »monachus« stammer fra Theodorik selv, men betegnelsens rigtighed forudsat, bliver spörgsmålet, om den samme mand kan betegnes som monachus og canonicus. Det besvares sædvanlig benægtende, er dog måske for præmonstratenser-kannikernes vedkommende ikke så aldeles afgjort. Men navnlig synes den mulighed ingenlunde udelukket, særlig under den tids forhold i Norge, at Theodorik, skönt munk andenstedsfra, senere er bleven optagen i et præmonstratenser-kloster (eller muligvis blandt regulære kanniker overhovedet). Da kunde Prof.s indgående kendskab til Tunsberg og forfatterens længere ophold her skyldes Theodoriks optagelse blandt de derværende præmonstratenser-brødre.

At den norske forfatter til Prof. — hvad enten nu Theodorik eller en anden — er kommen til at behandle danske forhold og behandler dem i en særdeles velvillig ånd, er ikke så uforklarligt endda. Danmark var under Sverres

---

[1] Først efter at tanken om Theodoriks forfatterskab til Prof. uafhængig var opstået hos mig, så jeg tilfældig, at allerede P. A. Munch i sin Norske Folks Historie III, d. 1039 havde henkastet en lignende formodning. — I en fra Gram stammende note, der er föjet til udgaven af det længere hen omtalte brev fra den ældre J. Kirchmann til Meursius, og som giver oplysning om udgaven af Theod.-Prof. 1684, tillægges om det sidste arbejdes ukendte forfatter »sed hunc incertum auctorem Theodoricum monachum adpellatum fuisse inter doctos constat«.

mangeårige kampe hovedtilholdsstedet for hans modstandere, når de måtte søge ud af landet, deriblandt ikke mindst for den höje gejstlighed, der var afsagte fjender af den bandsatte konge og i Danmark i Absalon havde en ivrig beskytter. Ærkebiskop Eysteinn, hvem Theodorik tilegner sin krønike, valgte vel som landflygtig i årene 1180—83 England til opholdssted; men hans efterfølger Erik flygtede til Danmark 1190 og tilbragte derefter flere år her. Biskop Nikolaus af Oslo søgte til Danmark 1196 og oftere, flere andre norske biskopper havde deres ophold her i årene 1199—1202. Om en af Sverres verdslige modstandere, Simon Kåressön, der levede som landflygtig i Danmark 1188—90 og herfra i forbindelse med den danske hövding Sven Torkelssön (en af de 5 korsfarere) gjorde et indfald i Norge, men faldt 1190, beretter Prof. udførligere. Har forfatteren af Prof. været i disse fordrevne prælaters følge, er hans interesse for danske forhold forklarlig, og det historisk-patriotiske sving, han giver Esbern snares tale, lader måske endog formode, at han ikke har været ubekendt med den samtidige, af national ånd bårne historieskrivning her (særlig Saxo).

Om forfatteren har taget fast ophold i Danmark eller overhovedet har skrevet sin beretning her, lader sig ikke oplyse; det fremgår ikke en gang med bestemthed, at denne er skrevet for en Dansk. Dette sidste er dog det sandsynligste så vel efter æmnets natur og den påfaldende tavshed om de norske deltageres videre skæbne, efter at Ulv og de Danske ved storm er blevne skilte, som på grund af de oplysninger forfatteren finder det nødvendigt at give om norske lokaliteter og norsk historie. Når man har villet sætte forfatteren i forbindelse med præmonstratenserklosteret og bispesædet Børglum i det nordlige Jylland, synes dette ret gådefuldt[1].

---

[1] Prof. nævner ingen sådan lokalitet og af danske gejstlige (foruden Absalon) kun en biskop Tuco som beslægtet med

At det eneste middelalderlige håndskrift af Theod.-Prof., hvorom man har kundskab, fandtes i Lübeck, stiller dets utvivlsomt norske indhold i et underligt fjærnhedsforhold til moderlandet. Theod., der antages skrevet i Trondhjems stift, har ikke efterladt sig spor her og er vel ikke i disse nordlige egne af landet bleven forenet med Prof. Så vel dette skrifts ejendommelige beskaffenhed som den vej sydefter, det fælles håndskrift har taget, lader formode, at Theodoriks krønike tidlig (af forfatteren?) er ført til det sydlige Norge, her har fået Prof. vedhængt og Theod.-Prof. samlede derefter ved en eller andet ukendt tilfældighed førte ud af landet. Det kunde være fristende at forestille sig, at Theodorik selv havde endt sine dage udenfor Norge og bragt sine arbejder med sig. På grund af kapitelover-skrifterne, der viser tegn til at hidrøre fra en anden, om end en Nordmand, bliver det dog sandsynligst, at Theod.-Prof. først efter at være gäede over i andres hænder end forfatterens har forladt landet.

---

korsfareren Åke i følgende forbindelse: »Tertius Ako nomen habuit, qui similiter strenuitate pollebat et genere. Erat enim venerabilis viri nepos, Tuconis episcopi, qui præ ceteris conceptum desiderium ardentiori æmulabatur affectu, vicem cotis gerere non destitit, cunctos qvos poterat acuendo« (kap. 6). Enten er denne mand biskop Tuco i Børglum, som døde c. 1177, og da gælder den efterfølgende relativsætning, ifølge hvilken han fremfor alle andre skulde have opretholdt korsfarernes iver, ikke ham, men Ako, hvad der dog, selv med forandret interpunktion, lyder meget tvungent; eller navnet Tuco er indkommet ved forveksling, snarest muligvis med Trugot (navnet paa den daværende Børglum-biskop), også en betænkelig udvej, der dog vistnok må foretrækkes, da Ako i kap. 22 simpelthen benævnes »A. nepos domini episcopi«, som om denne endnu levede. Men i intet tilfælde lader sig på dette sted støtte nogen formodning om forfatterens forbindelse med Børglum, ja navneforvekslingen bliver vel kun hos en fremmed forklarlig.

Om disse og lignende enkeltheder lader sig knap nok noget gætte. Kortelig sammenfattet kan man sige: de to arbejder skyldes utvivlsomt en Nordmand og höjst sandsynlig bægge den samme forfatter, altså Theodorik. I så tilfælde kan denne påvises i virksomhed c. 25 år efter, at han har skrevet sin krønike, og antages at have stået i nær berøring med den höje danske gejstlighed, sandsynligvis på grund af et længere ophold her i landet begrundet i de politiske uroligheder i Norge omkring år 1200 — har altså sandsynligvis haft en ret omtumlet skæbne. Dette vilde give Prof. en ganske særlig tillokkelse. Men bortset herfra og fra selve indholdet vidner det lille skrift på en ualmindelig håndgribelig måde om de nöje forbindelser, som de norske borgerkrige skabte mellem danske og norske politiske kredse, og overrasker ved at vise, hvor selvfølgelig den indbyrdes forståelse, endog af det skrevne sprog, endnu betragtedes, uagtet dansk i virkeligheden allerede havde fjærnet sig temlig langt fra det fælles stamsprog.

[Først efter ovenstående fremstillings trykning har jeg modtaget Norsk historisk Tidsskrift 3. R. III, 3. H. (1895) med den deri indeholdte interessante afhandling af professor L. Daae »Om Historieskriveren Theodricus Monachus« og må derfor nöjes med at henvise til forfatterens redegörelse, ifølge hvilken Theodorik skulde være identisk med den norske biskop Tore af Hamar (c. 1190—97), om hvem det kan påvises, at han under navnet Theodoricus har været optaget blandt de regulære Augustiner-kanniker ved St. Victor i Paris, var nær knyttet til den bekendte franskfødte abbed Vilhelm i Æbelholt kloster i Nord-Sæland, men tillige, som det synes, forholdsvis velvillig stemt overfor kong Sverre, og som skal være død pludselig i Danmark på tilbagevejen fra en rejse til Rom. Prof. D. fremhæver bestemt, at titelbetegnelsen (monachus) i indlednings- og slutningsordene i Theod., som ikke hidrørende fra forfatteren selv, er betyd-

ningsløs, og påviser tillige, at visse omstændigheder snarere taler mod end for, at skriftet er udgået fra et Trondhjemsk kloster. Også under forudsætning af prof. D.s formodnings rigtighed vil næppe muligheden for identiteten af Theod.s og Prof.s forfatter være udelukket, om end de nærmere omstændigheder vilde forme sig noget anderledes end ovenfor antaget.]

Det håndskriftlige forhold. Det pergamenthåndskrift af de to hidtil ukendte historiske arbejder, Theod. og Prof., som rektor og bibliotekar J. Kirchmann i Lübeck var så heldig at finde i tiden mellem 1620, da han blev bibliotekar, og 1625, giver han desværre kun sparsomme oplysninger om. Dog fremgår det af et brev fra ham til historiografen Meursius i Sorø af 29. oktb. 1633, at han, da han for en del år tilbage af senatet i Lübeck fik overdraget tilsynet med det da oprettede bibliotek, blandt de bøger, som forvaredes på rådhuset, fandt et håndskrift af Josefus, ved hvis slutning de to afhandlinger befandt sig (manuscriptum Josephum Latinum — at det var en membran, beretter han andensteds —, in cujus calce additi erant duo tractatus etc.). For få år siden, da kansleren Kristian Friis var tilstede ved fredsforhandlingerne mellem den danske konge og kejseren, havde Friis set og gennemlæst disse, og opmuntret ham til at udgive dem, hvad han ogsaa havde lovet, men hidtil var bleven forhindret i ved de vanskelige bogtrykkerforhold og andre arbejder. Han beder Meursius meddele sig, hvis tilsvarende skrifter skulde findes i Danmark, hvad M. besvarer benægtende (J. Meursii Opera XI, Florentiæ 1762, s. 568). Dette håndskrifts alder kan selvfølgelig nu vanskelig bestemmes; at det ikke har gengivet originalen fejlfrit, ses bl. a. af Prof. kap. 25, hvor et citat (klagevers over Jerusalem) må være oversprunget. Tilsvarende meddelelser om sit fund som nysnævnte, men kortere, ledsaget af lignende forespörgsler havde J. Kirchmann allerede 1625 og de følgende år gjort forskellige danske videnskabsdyrkere og stormænd (sml. med de i Monumenta anførte skrivelser et brev fra Th. Bussius i Slesvig til Holger Rosenkrantz, maj 1626, om samme sag, hvoraf ses, at Kirchmann den gang tænkte på at dedicere kongen sit værk — aftrykt i Kirkehist. Smlr. 3. R. VI, s. 319—20); i et brev til Kristian Friis, maj 1629, anmælder han, at han ønsker at tilegne ham den påtænkte udgave. Blandt de lærde, med hvem Kirchmann brevvekslede om sit fund, var den danske historiograf St. Stephanius, der lige så lidt som andre kendte noget til de pågældende skrifter

og 1634 ivrig opfordrer opdageren til at udgive dem. 1637 modtog Stephanius fra Kirchmann en forespörgsel om nordiske ord i Prof. (deriblandt ordsprogene), som han lod gå videre til O. Worm, da han selv erklærer sig ukyndig i det gamle nordiske sprog. Worm sender sit svar til Stephanius og giver her en tolkning af ordsprogene (se Wormii Epistolæ I, s. 177—78); denne forklaring genfinder man for det enes vedkommende i alt væsenligt i Stephanius' 1645 udkomne noter til Saxo, hvor i prologen s. 114 sætningen bíðendr byr eigo etc. af forfatteren benyttes som oplysende parallel. I mellemtiden kunde det synes, at et nyt håndskrift var dukket op, idet Stephanius i et brev til Kirchmann 1642 underretter denne om, at en ven nylig havde meddelt ham to håndskrevne afhandlinger, henholdsvis om de Danskes tog til Jerusalem og en norsk kronike, og tilföjer indholdsoversigt, hvoraf det ses, hvad Stephanius heller ikke tvivler om, at det er de samme arbejder, hvorom Kirchmann oftere har skrevet til ham; han beder K. om bekræftelse på dette, samt underretning om, når han vænter at kunne udgive disse, da St. ønsker at ledsage udgaven med nogle noter til bægge arbejder. Stephanius synes dog ikke at tillægge kundskaben om dette håndskrift nogen betydning, han omtaler det ikke nærmere, og selv efter den ældre Kirchmanns død 1643 fremhæver han i sine noter til Saxo så vel som i et brev til den ældre K.s sön 1647 udelukkende ønskeligheden af, at den Kirchmannske udgave må se lyset. Da så mange fremragende Danskes opmærksomhed var bleven henledet på det gjorte fund og kanslerens navn endog knyttet til den påtænkte udgave, kan i årenes løb en afskrift let have fundet vejen herop, og det er på forhånd sandsynligt, at Stephanius' 1642 opdukkende kendskab til afhandlingerne stammer fra en sådan. Med sikkerhed tror jeg — afvigende fra resultatet i Monumenta — dette vil fremgå af en nærmere undersøgelse. Det Stephaniuske håndskrift er nemlig bevaret i St.s egenhændige med noter forsynede afskrift i den de la Gardieske samling i Upsala universitetsbibliotek (medens man intet videre hører om originalen) og udgör tilligemed et papirhåndskrift fra 17. årh. i den Arnamagnæanske samling, der ifølge G. Storm skal være skrevet af en fætter af den endelige udgiver (den ældste Kirchmanns sönnesön) og efter sin beskaffenhed må antages afskrevet efter den af den gamle Kirchmann benyttede afskrift af membranen, de eneste nu kendte håndskrifter af de to afhandlinger. Allerede den overordenlige ukyndighed, hvormed latinen er gengivet, gör det usandsynligt, at arbejdet skulde skyldes nogen professionel afskriver fra en ældre tid, og den nöje overensstemmelse på alle væsenlige punkter mellem Steph. og AM. taler for en umiddelbar fællesafstamning for disse. En sådan ens-

artet oprindelse bliver uafviselig ved visse ejendommeligheder i originalens gengivelse. Således har bægge håndskrifter efter prologens citat af Vergil ordene »Hæc figura vocatur Asteismos« (Asterismos! Steph.). Denne sætning er som en öjensynlig tilsat glosse udeladt i Kirchm.s udgave; men at den har stået i det for denne til grund liggende håndskrift, ses af, at i den udgaven ledsagende index (öjensynlig optaget således som den fandtes blandt den ældre Kirchmanns forarbejder) står »Asteismos, figura Rhetorica. Prolog«. Endvidere findes i bægge afskrifter på visse tvivlsomme steder de samme forkortelser bibeholdte, for at vise, hvorledes originalen havde ordet, således på ét sted efter sibi $\overset{1}{s}$ sat i parentes, og to steder uden opløsning skrevet $\overset{1}{s}$, hvor udgaven har valgt at indsætte autem (eller muligvis oplost forkortelsen således ved at opfatte *s* som *a*). Et sted har bægge afskrifter *gra*tis med et *e* eller *æ* som bibeholdt forkortelsesmærke over linjen, da man har opfattet ^{w} som et sådant bogstav og derfor været uvis om ordet. Et sted står hos bægge $\overset{o}{X}$ for Christus. Et sted har DelaG. q^{a}m, hvor Kirchm. har quum, men AM. quam. Sandsynligvis ligger samme, temlig tidlig efter opdagelsen tagne membranafskrift til grund for DelaG. og AM., men således, at denne inden AM.s tilblivelse ved fornyet jævnføring med membranen af en kyndigere latiner er bleven berigtiget. Endelig er så, som forberedelse til udgivelsen, den latinske tekst yderligere bleven afpudset, inden den aftryktes i den Kirchmannske udgave.

OM GAMLE DANSKE LANDSBYFORMER.

ET OMRIDS

AF

P. LAURIDSEN.

Under et fleraarigt Studium af Sønderjyllands Nationalitetsforhold traf jeg paa nogle Landsbyplaner fra Angel og Husumegnen (se Fig. 14), der vakte min største Interesse. De lignede ikke de Former, jeg kendte fra min Hjemstavn, heller ikke det Billede af vor Landsby, jeg havde dannet mig ved Læsning af moderne Skrifter, og lige saa lidt lykkedes det mig i vor ældre Literatur at finde sikre Bidrag til deres Forstaaelse; men da jeg paa den anden Side anede her at staa over for et nyt Skelnemærke mellem dansk og saksisk Bosættelsesmaade, over for noget typisk, vendte jeg mig til vor store, utrykte Kortsamling i Matrikulsarkivet og gennemarbejdede samtidig vor agrarhistoriske Literatur. En foreløbig Frugt af dette Arbejde er det foreliggende Omrids af gamle danske Landsbyformer.

Som bekendt er Professor Oluf Christian Olufsen Grundlægger af den agrarhistoriske Videnskab. Han fødtes 1764 i Viborg, tog Landmaalereksamen og arbejdede i Faget fra 1783—88 under Udskiftningen, men gik senere helt op i literær og videnskabelig Syssel. Hos danske Læsere er han, betegnende nok, bedst kendt som den stærkt omstridte Forfatter af »Gulddaasen«, men han har skrevet andre Ting, der fortjene lige saa megen, ja langt større Opmærksomhed.

Olufsen var en original Forsker, der gik sine egne Veje og kæmpede sig frem ad utraadte Stier med et »altid vaagent, iagttagende og ofte dybtskuende Blik«[1]. Med varm Kærlighed til dansk Natur og dansk Folkeliv studerede han den Vexelvirkning mellem dem, den inderlige Formæling af begge, hvorpaa vor økonomiske Kultur beror. Han var Anthropogeograf.

Den modneste Frugt af hans videnskabelige Livsværk er: »Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i de ældste Tider, især i det trettende Aarhundrede«[2]. Det er kun en lille Afhandling paa 112 Sider, men med den har han grundlagt en Videnskab og sikret sig et Navn i Verdensliteraturen.

Den Slægt, der tilintetgjorde Markfællesskabet her i Landet, havde intet Øje hverken for dets Oprindelse eller dets historiske Berettigelse. Landets ældgamle Dyrkningsmaade stedtes til Jorde uden Forstaaelse og uden Sympathi. Kun een Mand i Samtiden formaaede at hæve sig op over Døgnets Synsmaade. Professor Olufsens Sagkundskab og originale Storsyn satte ham i Stand til at opfatte den gamle Dyrkningsmaade, ikke som en Frugt »af Uvidenhed og Stupiditæt hos vore Forfædre«, men som en nødvendig Kulturform, der oprindelig havde muliggjort Landets Opdyrkning og senere baaret Udviklingen gennem Aartusinder.

Det væsentlige i hans ovennævnte Afhandling er en Monografi over den gamle danske Landsby, støttet paa Iagttagelser i Marken, Provinslovenes Vedtægter og historisk Studium. I et gammeldags-originalt Sprog, i simple og klare Linier giver han et træffende Billede af vore ældre Kulturformer. Han blev Markfællesskabets Historiker. Det er hans Fortjeneste, at den rette Forstaaelse af denne ærvær-

---

[1] Johannes C. H. R. Steenstrup: Fra Fortid og Nutid. Kbhvn. 1889.

[2] Vidensk. Selskabs Skrifter. 1821. Særtrykket citeres i denne Afhandling.

dige Institution fastholdtes for Eftertiden netop i det Øjeblik, da Systemet forsvandt fra vort Lands Agre. Han repræsenterede en Viden, som ikke fandtes hos nogen anden. Indsigten var gaaet tabt ikke alene her hjemme, men i hele Vestevropa, og netop derfor danner hans ovennævnte Afhandling Udgangspunktet, Grundlaget for en hel agrarhistorisk Literatur, lige fra hans nærmeste Arvtager, Prof. Georg Hanssen, til G. Waitz, W. Roscher, A. Meitzen o. m. a. Han dannede Skole, om ikke herhjemme, saa i Tyskland.

Med denne Ros skal ikke være sagt, at hans Monografi er fejlfri. Han gaar ud fra en Forudsætning om Landets første Bebyggelse, der ganske stemmer med Datidens ukritiske Synsmaade, men ikke kan bestaa for en realhistorisk Undersøgelse. Ligeledes er en Del af hans Detailmeddelelser enten urigtig eller falsk opfattet, og som man kunde vente, ere hans Ordforklaringer kun lidet tilfredsstillende i vore Dage; men dette forringer ikke Totaliteten: den inderlige Forstaaelse af Emnet og den klare Redegørelse for det væsentlige.

Kun paa et Punkt svigter han os ganske. Han beskriver paa det nøjeste Fællesskabets Organisation, dets Tofter, Marker, Ovredrev og Veje, dets Rets-, Rebnings- og Dyrkningsforhold m. m., men selve Landsbyen i snevrere Forstand, dens Form, Gaardenes Beliggenhed til hverandre og de Forhold, der knytte sig hertil, altsaa det Centrum, hvorfra hele Virksomheden udgik, lader han i væsentlige Retninger uomtalt. Professoren Olufsen synes at have glemt, hvad Landmaaleren Olufsen ofte maa have set og sandsynligvis ogsaa maalt og aftegnet. Han ser, at Landsbyerne ere fødte med Markfællesskabet, men han overser, at de ere prægede i lige saa lovbundne og karakteristiske Former som de Marker, der dyrkes fra dem. Han kender Provinslovenes Vink om vore ældre Byformer, men han undlader at belyse disse Vink ved Hjælp af Datidens endnu delvis uforstyrrede Byer, og det lykkes ham derfor ikke at skaffe fuld Klarhed til Veje over Forhold, som dengang endnu med Lethed kunde oplyses. Denne

Ufuldkommenhed sætter paa flere Steder Spor i hans Undersøgelse.

Efter Olufsen er der intet gjort herhjemme. Hans geniale Elev, Georg Hanssen, havde intet Førstehaands-Kendskab til danske Forhold, og han naar ikke videre end Forgængeren, ja kun i en Anmærkning af følgende Indhold berører han Spørgsmaalet: »Hält man alle Bestimmungen über die Dorfstrasse, die 4 Dorfwege, die Errichtung des Hauptzaunes, die Tofte u. s. w. zusammen, so ist es nicht unwahrscheinlich, dass in den ältesten Zeiten die Dörfer, wo das Terrain es zuliess, eine regelmässige Form erhielten. Eine solche ist mir jedoch ausser auf Fehmarn nur in einzelnen Dörfern des östlichen Holsteins . . . noch gegenwärtig erkennbar vorgekommen, wird aber, zum wenigsten in den von den Wenden angelegten Dörfern, früher allgemein gewesen sein»[1].

Dette er ganske vagt, og endnu 1889 mener Professor August Meitzen at kunne indordne vore Landsbyformer under den tyske »Haufendorf«, ligesom han — ganske uberettiget selvfølgelig — antager, at Olufsen har indsamlet sine agrarhistoriske Erfaringer i Vagrien og Femern. »Auch die Schilderungen der Dorflagen, die er (ɔ: Olufsen) giebt, passen bei eingehender Erwägung nur auf die gedachten strassenförmigen Dörfer der Colonisation der Slawengegenden, nicht auf die haufenförmigen Dorfanlagen der alten Volksgebiete. Man wird deshalb annehmen dürfen, dass er seine grundlegenden Erfahrungen vorzugsweise in Wagrien und Fehmarn gesammelt hat, also auf dem Boden späterer und entwickelterer Siedelungsunternehmungen«[2].

Ved disse Bemærkninger føres vi lige ind paa Sagens Kærne. Hvorledes var den gamle danske Landsbyform?

---

[1] Dr. Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen. Leipzig. 1880 I S. 41. Anm. 2.

[2] Festgabe für Georg Hanssen zum 31. Mai 1889. S. 13.

I hvilket Forhold stod den til den tyske og slaviske Bosættelsestype, og hvad kunne vi i andre Retninger lære ved et nøjere Studium af den?

I. Om Landsbyernes Hovedformer.

Vor Literatur[1] indeholder intet af Betydning om Byformerne, og naar vi ville indhente Oplysninger om dem, ere vi derfor henviste til Landsbyerne selv. Men Nutidsiagttagelser paa Aastederne ere omtrent lige saa betydningsløse eller rent ud misvisende. Det sidste Aarhundredes Kulturudvikling har med rivende Fart ført os henimod Enemærkegaardene. Udskiftningen og Udflytningen i forrige Aarhundrede, fortsatte Magelæg og Udflytninger i dette have sprængt vore gamle Landsbyer, brudt de traditionelle Linier, udvisket deres Karakterpræg eller i hvert Fald gjort dem til sørgelige Rester af fordums Storhed, og kun det øvede Øje kan endnu hist og her finde Antydninger af de oprindelige Forhold. Vi maa altsaa tilbage til Tiden før Udskiftningen; Undersøgelsen maa bygges paa ældre Landsbykort, og heldigvis tillade Kilderne — i hvert Fald delvis — en saadan Undersøgelse.

Da den store Landboreform fandt Sted i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede, forlangte Rentekammeret, at der til dette skulde indsendes et Eksemplar af de optagne Bykort, og saaledes opstod en righoldig og maaske ret enestaaende Samling, der omfatter den største Del af vore Landsbyer og viser os disses Former i det Øjeblik, da de traadte ud af det tusindaarige Markfællesskab.

Men uheldigvis afleveredes kun Kopier, der i mange Henseender ere højst utilfredsstillende. For det første med-

---

[1] R. Meiborg: Slesvigske Bøndergaarde. Kbhvn. 1892. S. 118. Her afbildes en Landsbyplan, men Forfatteren meddeler ikke, hvorfra den er hentet, og man lades i Uvidenhed om, hvorvidt den er et Virkelighedsbillede eller blot en Konstruktion.

tage de ikke de gamle Fællesskabs-Inddelinger af Bymarken, og — hvad der er særlig uheldigt for vort nærværende Emne — de udelade en hel Mængde Enkeltheder i og omkring Byen. Desuden ere de ofte skodesløst behandlede fra Tegnerens Haand, overmalede med Matrikuleringsmærker, makulerede ved Overkradsning og Gennemprikning, forslidte og medtagne; og det maa mildest talt betegnes som utilgiveligt, at Originalerne, der ikke havde disse Mangler og lagdes til Grund for Udskiftningen, faa Lov til at raadne op i Bykommunernes Gemmer, hvis de da ikke forlængst ere tilintetgjorte af Utøj og Væde. Det er alt nu, kun nogle Menneskealdre efter Fællesskabets Ophævelse, et rent Lykketræf, om Forskeren kan opdrive eller faa Adgang til saadanne Kort, ja i mange Egne af Landet er det maaske slet ikke muligt. I en Tid og i et Samfund, hvor der gøres saa meget for at bevare Minderne fra Fortiden, synes denne Ligegyldighed over for Landets ældgamle Ejendoms- og Dyrkningsformer ganske uforklarlig.

Det er altsaa et mangelfuldt og tilsyneladende ogsaa et meget moderne Kildeapparat, vi maa arbejde med, hvorfor det kunde synes urigtigt at tillægge det større Værd. Men dette vilde dog være en overfladisk Betragtning. Før Udskiftningen var Byformen smeddet saaledes ind i Markfællesskabet, at den kun højst vanskelig kunde forandres. De gamle Botofter kunde ikke opgives og nye ikke skaffes til Veje, ja selv ubetydelige Ændringer ikke foretages, med mindre hele Bylaget var enigt og gav sit Minde. — — »Om man ikkun vil bygge et Fag Hus eller to eller anlægge en liden Bihave, skal der først holdes en polsk Rigsdag; der skal først handles med alle, man skal give gode Ord til Bønder og Proprietærer, til Landsbyfogeder og Fogeder, til Favoriter, til Koner, Jomfruer, Frøkener og Fruer, man skal bruge Kneb og Overtalelser, Drikke- og Stikkepenge; kort sagt, man skal anvende alle de Kunster, en Richelieu nogensinde har forstaaet og brugt, og dog undertiden gøre sig

forgæves Umage, om en eneste af denne polske Rigsdags Mænd trækker Sabelen ud og raaber: »Jeg vil ikke!« [1]

Denne Skildring er selvfølgelig overdreven; men Vanskelighederne vare tilstede. »Bystedet« bestod af den indre Gadeplads, der var Fællesjord og ikke maatte bebygges, og af de gamle Botofter, der holdtes i Særeje. Bag dem begyndte Fællesfanget eller Vangen, og af den kunde intet Areal udskilles uden Forstyrrelse af Agerfordelingen. Samejet holdt Botofterne i Spændetrøje fra begge Sider, og dette maatte i høj Grad bidrage til Byformens Bevarelse. Af en Sammenligning med Bestemmelserne i det 13de Aarhundredes Provinslove fremgaar det, at mange Byer dengang hovedsagelig maa have havt samme Udseende som i det 18de Aarhundrede; den Konservatisme, eller om man vil, den Stagnation, der i et og alt prægede vort Landboliv i ældre Tid, maatte særlig gøre sig gældende i de Centrer, hvor Fællesskabet havde sin Rod og sin Norm. Bykort fra 1760—1800 afbilde derfor ofte middelalderlige, ja muligvis endnu langt ældre Dannelser, og de ere saaledes et Kildeapparat af høj Rang, værdifulde Levninger fra en ellers ukendt Fortid.

Alligevel mener jeg ikke, at dette Apparat kan benyttes uden omhyggelig Kritik, og endnu mindre, at alle Landsbyer skulde være os lige gode og lige oplysende. Foreløbig ser jeg ganske bort fra den store Kreds af Byer, hvis Navne (særlig ved Endelserne -rup, -strup, -drup, -rød, -holt, -skov osv.) røbe, at de ere secundære Dannelser, altsaa fremfor alt Torperne og dertil svarende Anlæg, der ere opstaaede enten ved Udflytning paa ældre Byers Marker eller ved Rydning i Skovovredrev eller Almindinger. Jeg gør dette ikke saa meget, fordi deres Former afvige fra andre, men fordi de som Aflæggerbyer ere mindre vejledende, naar

---

[1] I. D. W. Westenholtz: Om de Aarsager, som hindre Folkemængdens Tiltagelse i Bondestanden. Kbhvn. 1772.

vi søge efter Grundtyperne, og jeg skal senere komme tilbage til dem.

I første Linie maa Opmærksomheden fæstes paa Adelbyerne, der som Regel ere kendelige paa deres Størrelse (Gaardantal), Arealtilliggende og Navne, særlig paa de karakteristiske Endelser -lev, -løse, -um, -inge, -by, -sted osv. Men denne Indskrænkning er endnu ikke tilstrækkelig. Vort tusindaarige Rige er kun altfor tit blevet hærget med Ild og Sværd, Fortiden har ofte faret ilde med vore Landsbyer: Nedlæggelse, Afbrydning, øde Gaarde og Ildsvaader have paa forskellig Vis bidraget til at opløse og omdanne dem, ja i nogle af de mest udsatte Landsdele vare de oprindelige Former sikkert udviskede endog længe før Udskiftningen. Desuden fremgaar det af Provinslovene, at Adelbyen, selv i den tidlige Middelalder, kan have været Genstand for betydelige Omdannelser ad Frivillighedens Vej. Bylaget havde Magt til at forandre Anlægsplanen ved Oprettelsen af »svorne Tofter« (se S. 142), ved Udflytning og Bosættelse i Vangen og ved Anlæggelse af Torper, ja hele Adelbyer kunde opløses, og Bystedet deles som enhver anden Jord mellem Udflytterne[1]. Det mest talende Eksempel paa en saadan Opløsning er maaske Adelby i Husby Herred ved Flensborg, hvor kun Kirken og Præstegaarden endnu findes paa det gamle Bysted, medens Sognets Jorder i umindelige Tider ere blevne dyrkede fra en Mængde mindre Byer, hvoriblandt Torperne: Sønderup, Tostrup og Tarup.

Ved mine grundlæggende Undersøgelser har jeg derfor særlig opsøgt saadanne Adelbyer, der enten for sig alene eller sammen med en anden Adelby danne et Sogn, der ikke har yngre Aflæggerbyer i sin Nærhed, der ved Kristendommens Indførelse alt var saa betydelig, at den kunde faa sin egen Kirke, og hvis hele samlede og afrundede Areal viser, at vi her staa over for ældgamle og uforstyrrede Dannelser.

---

[1] Jydske Lov I. 47, 48, 51.

For end yderligere at illustrere min Fremgangsmaade skal jeg nævne nogle faa saadanne Byer fra Sjælland. Lige vest for København i Smørum Herred ligge Brøndbyøster og -vester, Ledøje og Thorslunde, der hver danne et Sogn, Herstedvester (med Vridsloselille), Sengeløse (med Vadsby, Vridsløsemagle) og Herredsbyen Smørum. I Sømme Herred: Jyllinge. I Stevns Herred: Strøby, Varpelev og Lille Hedinge. I Tune Herred: Tune, Vindinge og Kavslunde. I Slagelse Herred: Hejninge, Gudum, Slots Bjergby, Lundforlund og Vemmelev (med Ormidslev, Forlev). I Vester Flakkebjerg Herred: Skørpinge og Tingjellinge osv.

Det er altsaa i saadanne Byer, at jeg har opsøgt Typerne. Deres Anlægsplaner har jeg opfattet som Grundformer, og efter at disse vare fundne, gjort Prøve paa Iagttagelsernes Rigtighed ved i Undersøgelsen at inddrage store Rækker af andre Byer, dels ved Benyttelsen af Matrikulsarkivets saakaldte Originaler, dels af Generalstabens Maalebordsblade. Paa denne Maade har jeg undersøgt Landets Hoveddele og mener at kunne opstille følgende Hovedtyper: I. Den sluttede By (Rundbyen), II. Langbyen, III. Terrainbyen.

Foreløbig behandler jeg disse Former rent geografisk uden at drage nogen som helst Følgeslutning og uden at belyse dem ad historisk Vej. Jeg beskriver simpelthen Byanlægene, som de fandtes ved Udskiftningen, sammenstiller dem med Nabolandenes Former og søger saaledes at skaffe en Oversigt og et brugbart Grundlag til Veje. Al dybere Forstaaelse henvises til et senere Afsnit, og her forudskikkes kun den Bemærkning, at der, naar jeg taler om en By, alene tænkes paa dennes Gaarde og deres Beliggenhed til hinanden. Vore ældre Byer bestod af Gaarde, Bymarken tilhørte Gaardene, og Ejerlaget dannedes af Gaardmænd; Smaabesidderne: Kaadnere og Husmænd, komme som yngre Snyltere slet ikke den gamle By ved og maa altid tænkes borte, for at man kan faa den rette Byform frem.

I. Den sluttede By (Rundbyen) er den mest karakteristiske og for store Dele af Landet den almindeligste Form. Navnet er valgt i Mangel af noget bedre og maa ikke tages bogstaveligt. Det betyder ikke netop, at Byen er rund, men at den er sluttet, at Bystedet er ombygget, at det har en peripherisk Begrænsning af Botofter og Bygninger. Typen udmærker sig ved, at Gaardene som i en Krans eller Ramme

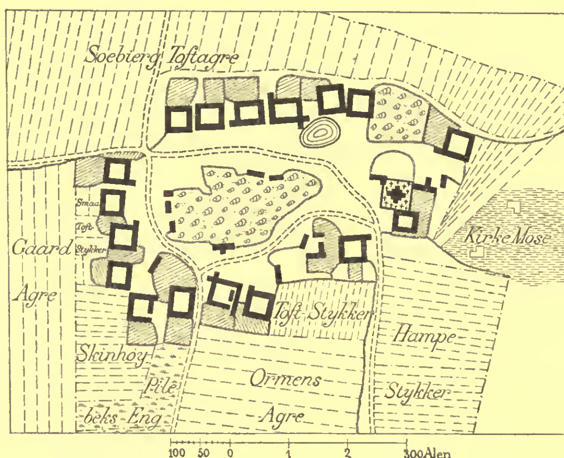

Fig. 1. Hejninge, Slagelse Herred. 1768.

omslutte og ombygge en stor aaben Plads, et Torv eller en »forta«. De ligge ordnede i symmetriske, lige eller letbøjede Rækker som Telte i en Lejr og forme Byen til et afsluttet Hele.

Alligevel er den ene By ikke et nøjagtigt Afbillede af den anden eller Formen saa fast, at man fra en enkelt kan slutte til mange andre. Jo mere man fordyber sig i Stoffet, des mere undres og glædes man over den Frihed og Mangesidethed, hvormed de gamle have efterlevet Vedtægterne, og over den rige anthropogeografiske Veksel, som disse gamle Kulturformer fremvise.

Snart danne Gaardrækkerne kredsagtige Figurer eller Ovaler (Hejninge, Somark Fig. 1, 2, Lisbjerg, Kirkestillinge, Forlev, Hallenslev), snart Kvadrater (Lundforlund Fig. 3), korte Parallelogrammer (Sengeløse Fig. 4), Rhomber (Herstedvester) eller trapezagtige Former (Tune, Vindinge, Skørpinge, Gerløv); men i alle Tilfælde tilstræbes en Omfatning, en Kringbygning af et stort, bygningsfrit Midtparti, og denne Regel brydes kun, hvor Kær- og Engstrækninger, altsaa

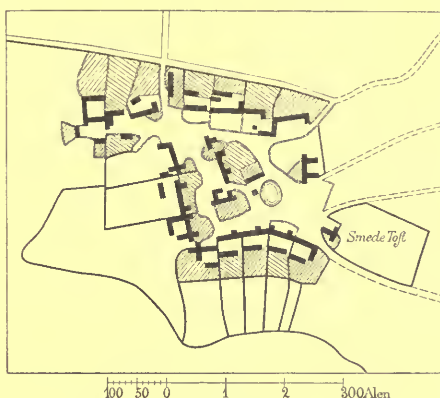

Fig. 2. Somark, Møen. 1784.

oprindelige Vanddrag, eller andre Terrainhindringer støde umiddelbart op til en af Byens Sider (Gimlinge).

Men selv med disse Figurer har jeg kun i ringe Grad antydet Formernes Rigdom. Enkelte ere dobbelte Byer og bestaa af to sammenbyggede Kredse, hver omkring sin egen Gadeplads og sit Gadekær (Staverby paa Falster, Menstrup). Mange meget store Byer bestaa egentlig kun af 3 eller 2 Gaardrækker; en kort, bebygget eller ubebygget Endeflade og to Langsider, der med en Udbugning paa Midten bøje sig sammen i den modsatte Ende omkring et halvt ovalt, noget tilspidset (konisk) Gadeparti (Brøndbyøster, Ledøje, Lille Hedinge, Vaaelse). — Undersøger man Sengeløses Byform

nærmere, vil man ligeledes snart opdage, at den egentlig ikke er en ombygget Parallelogramby. Paa de to korte Sider har den kun en enkelt Gaard, og væsentlig bestaar den af 2 parallele Gaardrækker, der ligge i en Afstand af 2—300 Alen fra hinanden og sikkerlig udgøre den oprindelige By, ja vi have saa meget mere Grund til denne Antagelse, som Gaarden vest for Kirken er Præsteboligen;

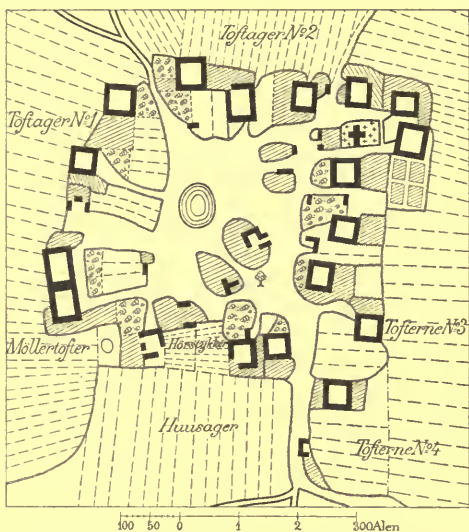

Fig. 3. Lundforlund, Slagelse Herred. 1770.

den har af nærliggende Grunde faaet sin Plads op ad Kirken, der er en yngre Gadebebyggelse. Den samme Byform findes i Smørum, Arvedore, Husum, Hemmershøj og i en Mængde andre sjællandske Byer. Byformen er et Parallelogram; men kun Langsiderne ere bebyggede, og Endelinierne lukkede med Hegn. Oprindelig havde jeg tænkt paa at udsondre disse Former til en særlig Type, men da en enkelt eller et Par Gaarde ofte gør Udslaget, da Overgangen fra dem til de ombyggede Parallelogrambyer i det hele taget er saa

svævende, og da de muligvis ere Grundlaget selv for de rundbyggede Byer, har jeg troet det rigtigst at omtale dem paa dette Sted. Herhen høre da ogsaa saadanne mere uregelmæssige Former, der omfatte Gadepartiet i en ufærdig Firkant (Arnfjolde Fig. 14), i Kileform (Bjergby paa Mors), eller som uden at danne bestemte matematiske Figurer omslutte et større Bytorv paa uregelmæssig Maade, ofte forenede med udløbende Bebyggelse langs en eller flere Veje, hvorved der

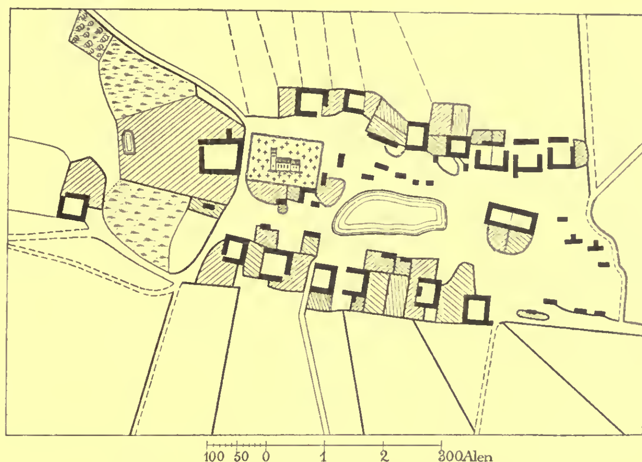

Fig. 4. Sengeløse, Smørum Herred. 1780.

dannes Blandingsformer mellem Rund- og Langbyen. (Havetofte Løjt, Gredsted, Jellinge, Hasle, Vejlby, Gudum o. m. a.).

Disse rundbyggede Adelbyer have stor anthropogeografisk Interesse. Som Regel ere de store Byer, Bystedet kan have et Areal paa over 30 Tdr. Land, oftest omfatte de fra 15 til 30 Gaarde, og hele Anlægsplanen viser hen til en oprindelig symmetrisk Ordning, der i hvert Fald i de mest primære Former udelukker enhver senere Tillempning. Alt er Orden og Regelrethed. Dette fremgaar af de medfølgende Tekstkort, og her skal jeg derfor ikke videre indlade mig paa denne Side af Sagen.

Derimod fortjener Bystedets Størrelse en nojere Omtale. Jeg opfatter Parallelogrambyerne Sengeløse, Arvedøre og Husum som gamle, i de oprindelige Vedtægter bundne Byer. En Arealberegning af Sengeloses Bysted vilde dog ikke være meget oplysende, eftersom Præstegaardens Botoft og Have er forlænget ud i Fællesfanget; derimod er det betegnende, at Byens 16 Gaarde ere grupperede omkring en Gadeplads paa c. 19 Tdr. Land. I Arvedøre findes tilsvarende Forhold, og ifolge Generalstabens Kort bestaar Husum Bysted af c. 23 Tdr. Land. Lille Hedinge bestod 1798 af 23 Gaarde, ordnede i 2 noget buede Rækker. Bystedet havde en Længde af 1000 Alen og en vekslende Bredde af 300, 450 og 200 Alen. De samme Forhold genfindes i Vaaelse og Ledøje. Skorpinge i V. Flakkebjerg Herred bestod 1768 af 18 Gaarde. Bystedet danner en ombygget Trapez, der har en Længde af 700, en største Bredde af 600 og en mindste af 220 Alen. Byarealet er altsaa mere end 280,000 □ Al. eller 20 Tdr. Land stort. Paa Gadepladsen ligge Kirken, Præstegaarden samt nogle Landbol og Huse, der som Nydannelser ikke komme den oprindelige By ved. Her som alle Vegne ligge Gaardene i ydre Rækker og omslutte de yngre Bydele, der ere opvoksede, efter at Byvedtægterne havde mistet deres regulerende Indflydelse. — Vindinge i Tune Herred bestod ved Udskiftningen 1782 af 22 Gaarde, ordnede i trapezformede Rækker; Bystedets Areal kan anslaas til c. 350,000 □ Al. eller 25 Tdr. Land, og Gadepladsen — foruden Kirken, Kirkegaarden og nogle Smaahuse — var 195,330 □ Al. eller næsten 14 Tdr. Land. Gundsømagle, Herstedøster, Sønder Kongerslev, Lundforlund og mange andre havde Bysteder paa 30 Tdr. Land og derover. Tune[1] i Tune Herred havde ved Kortlægningen 1795 25 Gaarde, kransstillede i

[1] Jeg meddeler ikke noget Kort over Vindinge og Tune, da »Originalerne« ere for medtagne til at kunne eftertegnes med Sikkerhed.

en noget skæv Firkant omkring en meget stor Gadeplads, hvorpaa Kirken og nogle Landbol etc. Fra Nord til Syd kan Bystedets Middelbredde anslaas til 600 Alen og dets Længde til c. 800 Alen; det omfatter altsaa et Areal paa 34—35 Tdr. Land.

Tune er en meget gammel By; det vil ikke sige meget, at den nævnes i Kong Valdemars Jordebog, men som Herredsby maa dens Oprindelse sikkert søges oppe i den forhistoriske Tid. Her kunde vi altsaa mene at staa lige over for en Urby og at have Lov til at drage visse Slutninger om saadanne Landsbyers Anlægsmaade. Nogle faa Familier vilde ikke bebygge et Bysted paa 35 Tdr. Land eller slaa sig ned omkring en Gadeplads paa 15—20 Tdr., og det alene af den Grund, at deres Bosættelse derved maatte tabe ethvert Bypræg, — og senere, tilfældige Sammenflytninger kunde ikke grupperes paa den anførte, symmetriske Maade uden under en kraftig og varig Overledelse, der ikke kan forudsættes.

I disse sammenbyggede Byer have adskillige Forfattere derfor villet se naturlige Udviklinger af vore nomadiserende Forfædres Lejrpladser. Da Slægtflokkene udskilte sig og satte sig i varig Besiddelse af de store Bymarker, anlagde de samtidig Byerne i de Former, som her ere beskrevne. De opfattes som Samlags-Foretagender af alt bestaaende Foreninger. — Hidtil havde Kvægavl været Hovederhvervet; i det nye Levesæt maatte Kvæget ligeledes indgaa som et af de vigtigste Erhvervselementer; det skulde beskyttes mod fejdende Naboer og vilde Dyr og om Natten bringes i Sikkerhed indenfor Bypladsens Hegn, under Ejernes og Vagtholdenes Tilsyn, og det var derfor naturligt, at Byen blev lukket, fik Form af en Runding eller Firkant med en aaben Plads i Midten omkring en Vanding. Byformen er valgt med rigtigt Blik for de geometriske Figurers Natur. Kredsen og Kvadratet indeslutte det største Rum med den korteste peripheriske Begrænsning, og jo mere Byerne nærme sig disse

Figurer, i des gunstigere Forhold staa altsaa de ydre Hegns- og Forsvarsliniers Længde til det indesluttede Areals Størrelse, des lettere kunde saadanne Byer indhegnes, overses, bevogtes og forsvares [1].

Det er utvivlsomt, at adskillige af disse Hensyn have gjort sig gældende ved den Regulering, der gav Byerne deres endelige Form, men enhver Slutning fra disse Former til den oprindelige Bosættelsesmaade maa — som det senere skal paavises — anses for overilet og uhistorisk. Kun Et kunne vi med Sikkerhed sige, og det er, at disse Byer fra gammel Tid have bestaaet af betydelige Ejerlag og af denne Grund havt Brug for store Bysteder. Ad anden Vej, særlig ved meget omfattende Areal- og Hartkornsberegninger, har Prof. Johannes C. H. R. Steenstrup [2] paavist, at vore Adelbyer paa -by, -løv, -løse, -inge etc. ere oprindelig store Byer ɔ: Byer med vidtløftige Jordtilliggender, og de her fremsatte Bemærkninger slutte sig nøje til denne Opfattelse, idet de tillade os at paavise dette Forhold ogsaa inden for selve Byanlæget.

Med Undtagelse af Vestjyllands Hedeegne syd for Limfjorden og Bornholm findes den sluttede By udbredt over hele Landet, fra Svans til op imod Skagen og fra Hedefladerne til Sundet [3]; men fortrinsvis hører den hjemme paa Sjælland og i Østjylland fra Limfjorden til ned imod Horsens Fjord, hvor den største Del af Adelbyerne og mange Torper ere prægede i denne Form. En Opregning af disse vilde dog paa dette Sted være uoverkommelig og tillige ufornøden, da man ved Hjælp af Generalstabens Maalebords- og Atlasblade endnu er i Stand til at paavise dem i snesevis.

---

[1] P. v. Möller: Strödda Utkast rörande Svenska Jordbrukets Historie. Stockholm. 1881. S. 194.

[2] Historisk Tidsskrift. 6. R. 5. B.

[3] Desværre kan jeg ikke oplyse noget om Skaane, da Matrikulskort fra denne Provins ikke have staaet til min Raadighed.

Den sluttede Byform har i Tidens Løb været Genstand for store Forstyrrelser, selv længe før Udskiftningen. Kulturudviklingen, den forøgede Opdyrkning, Bolenes Kløvning og Parcelering stillede Krav til nye Byggegrunde, som Bystedet ofte ikke kunde tilfredsstille uden Brud paa Regelmæssigheden, og der opstod da Tilbygninger, en Art Forstæder eller Byannexer, der ville blive omtalte i Afsnittet om Toften. Men ogsaa paa anden og mindre organisk Maade truedes Landsbyformen med Udviskning, og her vare det 11te og 12te Aarhundredes Kirkebygninger særlig farlige. Hyppigst opførtes de enten i eller umiddelbart op ad Byerne, enten paa Gadepladsen, i en af Gaardrækkerne eller bag ved en saadan. Den simpleste Form bestod i at give Kirken en Botoft ligesom en af Gaardene og at indordne den i Rækken, hvorved ethvert Brud paa Regelretheden blev undgaaet. Dette er sket i Herstedvester, Lundforlund etc.; men særlig i en Mængde østjydske Byer. Alligevel er det ikke det almindeligste, navnlig ikke paa Sjælland, hvad enten dette skyldtes Pladsmangel (idet Rækkerne vare optagne i Forvejen) eller en religiøs Følelse, der tilstræbte at give Kirken en mere fremtrædende Beliggenhed. Langt hyppigere træffes Kirken midt paa Gadepladsen, saaledes at Gaardene som en Krans sluttede sig omkring Kultusstedet, og dette paa een Gang blev Byens aandelige og materielle Centrum. Dette er Tilfældet med næsten alle Kirkebyer i Københavns Nærhed (Brøndbyøster, Sengeløse, Herstedøster, Glostrup, Ballerup, Tune, Vindinge etc.). Med Kirken fulgte imidlertid ofte Præstegaarden, altid Degneboligen, der laa paa Kirkens Grund, og Bypladsens Bebyggelse var saaledes indledet. — Endnu værre kunde det gaa, hvor Kirken anbragtes umiddelbart bag Gaardrækkerne ved en af Byens Hovedtilgange. Her var Plads nok til ny Bebyggelse, og i Middelalderen, før Livsopfattelsens Verdsliggørelse, har Kirken udøvet en dragende Magt paa Befolkningens Sind. Bønderne søgte hen og byggede om den, og i saadanne Byer kunde da opstaa hele

Forstæder omkring Kirken, sommetider endog med Gaarde i dobbelt Række, hvorved den gamle Bykreds truedes med at blive sprængt (Grindløse Fig. 5, Kirkestillinge, Tilst etc.).

Men desuden skabte Samfundsudviklingen og Ejendomsfordelingen to Underklasser i Landbefolkningen: Gaardsæderne og Husmændene. Disse havde ingen Jord, ingen Botoft i Byen, men kunde kun finde Byggegrund enten paa en Bondes

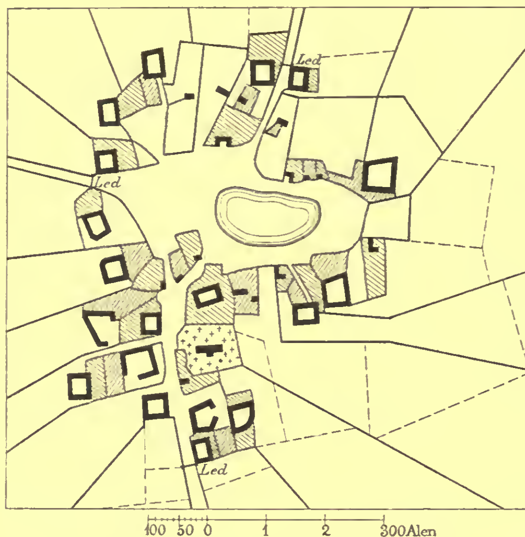

Fig. 5. Grindløse, Skam Herred. 1780.

Hustoft (se Grindløse) eller paa selve Gaden; de bleve Gadehusmænd (se Sengeløse). Da Byvedtægterne gik af Mode, forvandledes »fortaen« ofte til Byggetomter for Smaaejendomme, disse lagdes uden Plan hist og her, der opstod Gyder og Stræder, og den indre By omdannedes til en regellos Hob af Huse og Smaagaarde. Udskiftningen og Udflytningen fuldendte Ødelæggelsen, de bygningsfrie Dele af Gadejorden udskiftedes som enhver anden Mark og omdannedes til Fortofter eller Haver, og den ydre Ramme af Gaarde oploøstes. Alligevel kan man endnu i mange

Tilfælde skelne Byens gamle Form. De tilbageblevne Gaarde ligge vedvarende i Krans langs Byens Udkanter: det er den gamle, oprindelige By. I Midten findes derimod en Gruppe eller Hob af Huse og Smaaejendomme: det er den nye, om man vil, den moderne Bydel.

Det vilde have sin store Interesse, om der kunde anstilles en frugtbar Sammenligning mellem den sluttede

Fig. 6. S. Kongerslev, Aalborg Amt. 1812.

danske By og Nabolandenes Former, men for Tiden turde dette være temmelig umuligt; Anthropogeografien er endnu en altfor ung Videnskab. Saa vidt jeg ved, er den svenske Landsbyform aldrig bleven beskrevet eller belyst ad historisk Vej[1], og egentlig gælder det samme om den tyske. Overalt

[1] P. v. Möller: anf. Sted. S. 216. Her findes en Afbildning af Vartofte By i Skaraborgs Len; Gaardene ere opførte omkring en betydelig Gadeudvidelse.

vil man træffe denne sidste karakteriseret som »Haufendorf«, men saasnart man træder Spørgsmaalet nærmere og søger en fast Forklaring, viser det sig, at de forskellige Forfattere ere uenige om, hvad der skal forstaas ved en saadan By[1]. Jeg følger her A. Meitzens Forklaring, der i det mindste giver et holdbart Omrids[2]:

»Auf dem gesammten seit der Römerzeit deutschen Boden findet sich, abgesehen von den erwähnten Waldhufen, entweder nur der westfälische oder alpine Einzelhof, oder ein geschlossenes Dorf, welches auf die überraschendste Weise seinen Namen Dorf, turf, Haufen, rechtfertigt. In diesen zwischen Alpen und Niederrhein überall gleichmässig verbreiteten geschlossenen Dörfern, welche ursprünglich meist kreisförmig oder oblong mit Wallhecke und Graben umzogen waren, liegen die Gehöfte auf das planloseste neben einander gestreut. Nur durch Zufall bildet ein durchlaufender Landweg eine immer noch unregelmässig bleibende Strasse. Die meisten Gehöfte münden in kleine winklichte Sack- und Nebengässchen und sind nur mit Schwierigkeiten der Wagenfahrt zugänglich, Schwierigkeiten, die täglich empfunden werden, aber sich nur durch fast vollständigen Umbau des ganzen Dorfes beseitigen lassen würden.«

Her er altsaa en vis Overensstemmelse med den danske Type. Bystedet er aflangt eller kredsagtigt ligesom hos os, men derimod savnes den gennemførte indre Planmæssighed. Er denne Forskel oprindelig? Hvile de tyske Undersøgelser

---

[1] A. Meitzen: Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland. Conrads Jahrbücher für Nationalökonomie. Jena. 1879. S. 34. — G. H. Schmidt: Zur Agrargeschichte Lübecks und Ostholsteins. Zürich. 1887. — A. Gloy: Beiträge zur Siedelungskunde Nordalbingiens. Stuttgart. 1892. S. 31.

[2] A. Meitzen: anf. St. S. 34. A. Meitzens sidste store Værk: Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen. 1. Abth. Berliu 1896. I—III. er udkommet efter, at denne Afhandling var gaaet i Trykken, og jeg har derfor ikke kunnet benytte det.

paa et tilstrækkelig gammelt og tilstrækkelig rigt Materiale, eller med andre Ord, maa den tyske Haufendorfs indre Uorden ikke nærmest opfattes som et Udviklingsprodukt? Dette kan ikke afgøres ved Henvisning til tvivlsomme Steder hos Tacitus og Cæsar, men kun ved fordomsfrie historiske Undersøgelser. Som vi senere skulle se, har den danske Byform været i Bevægelse eller Udvikling gennem hele den historiske Tid, i de sidste Aarhundreder har vor Rundby med Kæmpeskridt nærmet sig »Haufendörfer-Typen«, idet den ydre Gaardrække er sprængt ved Udflytning, og Gadepladsen ved Bebyggelse er omdannet til et Virvar af Gyder og Stræder, men alligevel vilde det være ganske urigtigt med A. Meitzen at indordne den under den tyske Byform[1], med mindre ogsaa denne har gennemløbet en lignende Udvikling. Derom er intet oplyst.

Indtil Begyndelsen af det 13de Aarhundrede vare Venderne vore nærmeste Naboer imod Syd og Sydvest, og deres Byform har derfor Interesse for denne Undersøgelse. Her haves nogen Literatur. Allerede i Aaret 1845 offentliggjorde Victor Jacoby[2] en Studie over Byformen i det »Lüneburgische Wendland« og senere have A. Meitzen og A. Gloy[3] givet nye Bidrag; men alligevel savnes en alsidig historisk Belysning, en kyndig Vurdering af Typens Udviklingsforhold, men fremfor alt Benyttelsen af det store arkæologiske Stof, der i de sidste 50 Aar er bragt til Veje ved Undersøgelsen af de vendiske »Burgwälle«, ældgamle Bytomter, spredte over de førslaviske Dele af Østtyskland[4].

---

[1] Festgabe für Georg Hanssen zum 31te Mai 1889. S. 13.

[2] Agrarwesen des Altenburgischen Osterlandes. Illustrirte Zeitung 1845. — Slaven und Deutschthum. Hannover. 1856,

[3] Se foran S. 17.

[4] Jahrbücher d. Vereins f. meklenb. Geschichte und Altertumskunde. V—XXXVIII. Zeitschrift für Ethnologie. II—XXII. R. Behla: Die vorgeschichtligen Rundwälle im östlichen Deutschland. Berlin. 1888.

Jacoby beskriver den vendiske Byform, den saakaldte »Rundling«, som en regelmæssig rundbygget, sluttet og meget lille By. Gaardene ligge i Hesteskoform eller omslutte en oval, nærmest pæreformet Gadeplads med Vandinger. Husene ere gavlstillede, tæt sammenbyggede, og Botofterne og Haverne brede sig vifteformig ud imod Vangen. Byen er stærkt indhegnet og har kun en eneste Ind- og Udgang, der let kan lukkes, og Jacoby mener, at dette Anlæg skyldes strategiske Hensyn. Bystedet er lille, og kun et ringe Antal Familier, gennemsnitlig kun fem, have kunnet være Deltagere ved dets Bebyggelse.

Disse Byer ere utvivlsomt af vendisk Oprindelse. Omtrent hele Befolkningen i det lüneborgske »Wendland» talte Vendisk i det 16de Aarhundrede, og først henved Slutningen af det 18de uddøde Sproget. A. Meitzen[1] har paavist tilsvarende Former i Meklenborg, i det gamle pommerske Vendland til Leba, i Saale-Elbsletterne, i Mark Brandenborg, i Böhmen, ja, de forekomme endog dybt ind i Rusland[2]. Han siger: »Dass solche Dörfer bei der Kolonisation neu von Deutschen angelegt worden sein, dafür findet sich weder irgend eine urkundliche Spur, noch ein Grund der Vermuthung« (S. 37), og ligeledes bevise de oven omtalte »Rundwälle«, at Venderne ogsaa i den arkæologiske Tid have beboet lignende Bysteder.

Ved den konstante Form, den stærkt sammentrængte Bebyggelse, ved Botofternes vifteformige Stilling, ved den enkelte Ind- og Udgang, ved Bystedets ringe Udstrækning fremtræder »Rundlingen« som en meget karakteristisk og let kendelig Dannelse, der øjeblikkelig kan skelnes fra den sluttede danske By, ja de tvende Former have neppe andet tilfælles end den ubebyggede Gadeplads. Forsaavidt

---

[1] J. Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie. 32te B. S. 36. Sammesteds findes Afbildninger af den vendiske »Rundling«.

[2] A. v. Haxthausen; Studien über Rusland. II. S. 130.

synes Forholdet klart; her er hverken Slægtskab eller Paavirkning; men for nylig har en tysk Forfatter, Dr. A. Gloy, henledet Opmærksomheden paa nogle sluttede, formentlig vendiske Byformer i Ostholsten og Femern, om hvilke dette ikke kan siges[1].

Øen Femern tæller 40 Byer, der alle ere anlagte efter samme Plan. Bystedet er en rectangulær Plads, indrammet af Gaarde enten paa 4, paa 3 eller kun paa 2 Sider. Paa Gadepladsen findes Tingsted med Stene til Bylagets Medlemmer, Majtræ og Gadekær. Hele Byen er omgiven af Stendiger og har som Regel 3 eller 2 Udgange, der lukkes om Natten og tilses fra hosliggende Husmandsboliger[2]. — 37 af disse Byer nævnes i Kong Valdemars Jordebog og ere altsaa forholdsvis gamle Dannelser. Ifølge de preussiske »Messtischblätter« ere 5 af dem endnu bebyggede paa alle Sider, 12 paa tre og 15 paa to Sider; Resten er mere eller mindre udvisket. Hele Anlæget minder i allerhøjeste Grad om mange sjællandske Byer. Den kvadratiske Byform som i Lundforlund, Parallelogrambyer som Sengeløse, ja selv den ovale, tresidede Dannelse som i Lille Hedinge, Tvilling-Byformen som i Menstrup, forstadsagtige Tilbygninger ved »svorne« Tofter som i Vemmelov forekomme paa Øen (Kopendorf, Dänschendorf, Gollendorf etc.); kun er den strenge Regelmæssighed, støttet af den saksiske Byggemaade, skarpere opretholdt end paa Sjælland.

Forfatteren paaviser lignende Former i det lige over for liggende Fastland (Vagrien, Lauenborg etc.), der ligeledes beboedes af vendiske Stammer. Han omtaler rektangulære og trapezformede Byer som Grossen Brode, Gonnebæk, Krop, men særlig dog en Mængde Rund- og Ovalbyer, der, bortset fra den saksiske Husform, ere ordnede nøjagtig som de

---

[1] Anf. Sted. S. 27 flg.

[2] G. Hanssen: Historisch-statistische Darstellung der Insel Fehmarn. Altona. 1832. S. 132. A. Gloy: Anf. Sted. S. 41.

danske. Gaardrækkerne omslutte en stor, fri Gadeplads, hvorpaa Gadekær, Kirke og Skole, og ligesom i Danmark føre fire eller flere Veje ind paa denne Plads. (Se hans Afbildninger af Brunstorf og Siebenbäumen i Lauenborg og Eichede i Nærheden af Oldesloe, der alle tre kunne jevnstilles danske Former).

Naar man kender den sluttede danske By, forekommer det mig umuligt at føre disse Former tilbage til den vendiske »Rundling«, og Dr. Gloy's Forsøg brister da ogsaa paa alle Kanter. Han mener, at de hollandske og saksiske Nybyggere, som efter Vendernes Undertvingelse og Fordrivelse (1147—1230) bemægtigede sig Landet og sloge sig ned paa de gamle Bysteder, pietetsfuldt skulde have bevaret den gamle Byform og saaledes bragt den ned til vor Tid; men en saadan Gisning, og andet er det jo ikke, kunde kun faa Betydning, hvis Byformen bevislig var indskrænket til førslaviske Byer og ikke fandtes hverken i helt nye Byanlæg eller hos nærboende, ikke-vendiske Folk; men begge Dele er Tilfældet. Dr. Gloy har ikke skænket Femernlisten i Kong Valdemars Jordebog den Opmærksomhed, som den fortjener. Dens ældste Del, forfattet omkring Aar 1200[1], sondrer imellem Øens slaviske eller gamle Byer (villa slavica) og Nybyggerbyerne, der ere opstaaede i det 12te Aarhundrede og delvis have Navne efter danske Lensmænd[1]: »Hænric Scærpingethorp, Dauidthorp«; Bisdorp (villa episcopi), Niendorp (Nyaenthorp) — altsaa Byer, der bevislig ere opkaldte efter Mænd, som levede omkring Aar 1200, eller saadanne, der dengang kunde betegnes som »Nyby«. Men netop disse fire Byer ere strengt regulerede Former, uden at man kan forudsætte, at de ere opførte paa ældre slaviske Bytomter.

Hvis Forfatteren havde udstrakt sine Undersøgelser til Sønderjylland, ja blot til de sydligste Dele af dette Land, til Svans, Angel og Husumegnen, vilde han ogsaa her have

[1] J. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 428 flg.

gjort betænkelige Iagttagelser. Selv de preussiske Messtischblade — i historisk Forstand en altfor tarvelig og moderne Kilde — vise talrige Rundbyer i disse Egne, og ved Hjælp af ældre Kort kunne de forøges. De sluttede Byformer vise sig straks Nord for Ejder og Trene. Ifølge et Bykort fra 1808 saa Gettorp i Dänischwohld dengang ud ganske som en af de ovenbeskrevne sjællandske Byer. En stor, tildels dobbelt Kreds af Gaarde omsluttede et bygningsfrit Midtparti eller Torv, hvorpaa Kirken, og fire Veje, hver fra sit Verdenshjørne, førte gennem Gaardrækkerne ind paa denne Plads. Den samme Form genfindes i Suhrendorf, Pries, Hummelfeld, Svans, St. Waabs, Goltoft, Bol, Sonder Brarup, Rabild, Havetoft Løjt, Vitbæk, Arnfjolde (Fig. 14) osv. Uden Skel og Forskel glider denne Byform fra tidligere vendiske over i helt danske Egne, og det synes derfor urigtigt at tillægge den ethnografisk Oprindelse eller Betydning.

Denne Indvending rammer endnu føleligere et andet Afsnit af Dr. Gloys Afhandling. Ved Hjælp af Landsbyformerne søger han at paavise Vendernes Bosættelse ud over »limes saxoniae« helt hen imod Hamborg, omkring Størs øvre Løb og derfra i Nordvest over Nortorf op imod Rendsborg, d. v. s. ud til Hedefladerne i Midtholsten, ja selv paa enkelte Bakkeøer vil han have fundet Spor af den vendiske »Rundling«. »Es ergiebt sich also, dass die Westgrenze der Verbreitung des slawischen Dorftypus genau mit der des östlischen Geschiebelehms abschliesst. Wo weiter westwärts noch vereinzelte Inseln dieser Formation in der Heide vorkommen, da tragen sie zum Teil auch Spuren der Slawen.« (S. 38). Dette er meget mærkeligt, men det bliver endnu mere paafaldende derved, at jeg fra en anden Del af den jydske Halvø kan drage en nøje tilsvarende Parallel. Som alt bemærket hersker den sluttede Byform i Mellemøstjylland fra Horsens Fjord op til Limfjorden og kan imod Vest forfølges til Rullestensdannelsens Grænser eller til Hedefladerne, for atter sporadisk

at vise sig paa Bakkeøerne ude i disse, medens de øvrige Hedeegne ere bebyggede med Enestegaarde. I Fjends og Lysgaard Herred ligge Rundbyerne Søby, Fly, Vrov, Børsting, Sjørup, Torning m. fl. ud imod den store Karupflade, og paa den anden Side af samme, paa Hammerum Herreds store Bakkeø, træffes atter uregelmæssige og noget forkomne rundbyggede Byformer (f. Eks. Hestlund i Bording Sogn). Bebyggelsen er altsaa ganske som i Midtholsten, men her kan et ethnografisk Moment neppe skydes ind som Forklaringsgrund, og vi komme da til den simple Slutning, at paa den cimbriske Halvø er Byformen afhængig af Jordbundsforholdene. — I et senere Afsnit skal jeg søge at paavise, at der paa det Tidspunkt, da de holstenske »Wendlande« vare Genstand for saksisk Kolonisation, i Danmark og Sverige gennemførtes en Landboreform, der blandt andet krævede Byerne regulerede efter nøje Vedtægter; vore sluttede Byer have sandsynligvis faaet deres Form ved denne Regulering, og det ligger nær at antage, at de samtidige tyske Nybyggere have kendt og fulgt det samme System.

II. Langbyen i sin simpleste Form danner et smalt, rectangulært Bysted. Botofterne ligge ordnede højst regelmæssigt i to parallele Rækker langs en forholdsvis smal Gade, der ingensinde kan have været stort bredere. Deres Grænsehegn falde lodret ind paa Gadelinien, deres Dybde er langt større end deres Bredde, og som oftest ligge Gaardene Gaden saa nær, at denne ikke kan være bleven indsnevret ved Fortofter eller Forhaver. Byen har intet indre Torv, ja, ved det oprindelige Anlæg synes man end ikke at have ændset eller kendt Provinslovenes Vedtægt, der bestemmer, at »forta« skal være mindst 15 Favne bred. Kirken med Kirkegaard og Gadekær er retlinet indordnet i den ene Gaardrække og optager kun et Par Hustofters Plads. Ved Siden af Rundbyens Ødslen med Arealet tager denne Knaphed sig højst paafaldende ud, og det saa meget mere, som vi sikkert ogsaa her staa over for ældgamle Dannelser.

I og for sig ligger Formen meget nær ved de torækkede Parallelogrambyer. Disse vilde faa samme Form ved en Sammenskydning af Gaardrækkerne eller ved Udelukkelsen af den store Byplads (Smlgn. Sengeløse. Fig. 4), og Mellemformer ere ret hyppige. Saaledes viser den hosstaaende Byplan af Tornemark (Fig. 7) temmelig stærke Gadeudvidelser, Udby (Fig. 8) endnu betydeligere, og i begge afsluttes Gaden i en stor, halvt eller helt udenbyes Plads, der træder i Steden for Rundbyernes indre Bytorv. (Smlgn. næste Kapitel).

Dog træffes ogsaa mere sammensatte og uregelmæssige

Fig. 7. Tornemark, Korsør Amt. 1790.

Bysteder. I mange Tilfælde hidrører denne Uregelmæssighed fra, at en Markvej, lodret paa Bygaden, meget tidlig er bleven bebygget. Ved Vejenes Sammenstød opstod en Art indre Byplads, paa eller ved denne opførtes Kirken og de øvrige fælles Indretninger; Bønderne søgte at henlægge deres Gaarde i dens Nærhed, og omkring Kirkepladsen opførtes en Gruppe af Gaarde, der gav dette Parti en rundbygget Form, uden at en saadan dog har været tilstræbt ved det oprindelige Anlæg.

I de simpleste Former er Langbyen ligesaa fuldt som Rundbyen nøje begrænset og sluttet. Men Bystedet og Byformen havde ikke den bindende Magt. Efter Hærgninger, Ildsvaader eller andre Ulykker eller ved nødvendige Ud-

videlser kunde gamle eller nye Botofter forlægges ud over Gaden langs Vejene uden mindste Forstyrrelse af Regelretheden og uden egentligt Tab for Udflytterne. En stor Del af disse Langbyer vare derfor, selv længe før Udflytningen, saa opløste eller saa udviskede, at de kun have ringe Interesse i denne Sammenhæng, ja, muligvis have de aldrig været sluttede (se Afsnit IV). Langbyen og omdannede Former af den høre fortrinsvis hjemme i Sydjylland, Slesvig og den største Del af Fyen, men findes ogsaa i Landets øvrige Egne.

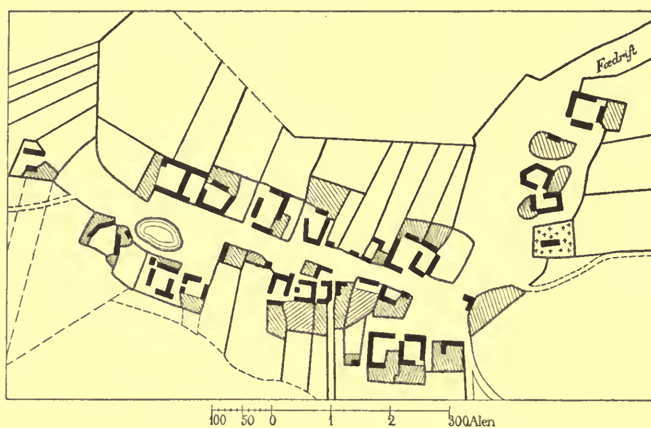

Fig 8. Udby, Randers Amt. 1780

Anlægsplanen er saa simpel og naturlig, at man kunde være tilbøjelig til at opfatte den som universel, som et Fælleseje for alle Folk. Men dette skal ikke være Tilfældet. Den var ukendt af Germanerne, og i Nordeuropa fandtes den oprindelig kun hos skandinaviske og vendiske Folk[1]. Forøvrigt henvises til de foran fremsatte Bemærkninger om Rundbyen.

III. Terrainbyen bestaar af en eneste Gaardrække, opført paa en Skraanings Fod ud imod en Sø, langs en Aa eller en Engstrækning, paa en gammel Havstok e. l. I det

[1] Conrads Jahrbücher etc. 1879. S. 32 B. S. 36.

givne Eksempel (Brovst i Thy Fig. 9) ligger Gaardrækken langs en Engstrækning, i Rødovre langs en Sø, i Thorslunde langs en Aa, i Jyllinge i Sømme Herred paa Havstokken ud imod Roskilde Fjord, i Vust og Klim ligeledes paa gamle Havstokke. Byformen er ret hyppig rundt omkring i Landet. Dens Byplads eller »forta« har megen Betydning for den rette Opfattelse af dette Begreb, og jeg skal derfor i det følgende Kapitel komme tilbage til den.

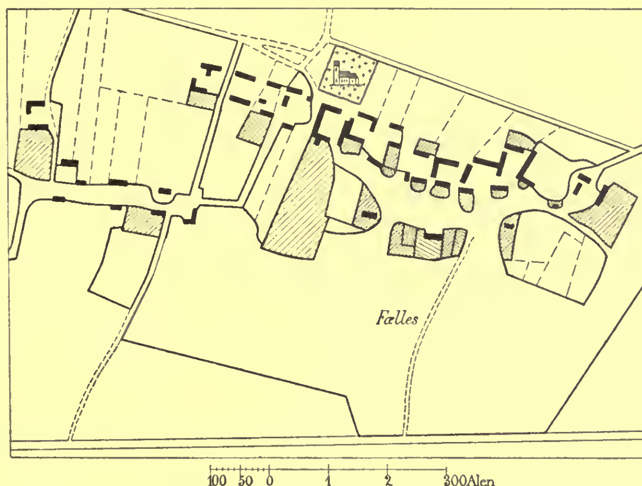

Fig. 9. Brovst i Thy. 1812.

II. Om Bypladsen eller „forta".

I Vestgötalagen, i skaanske og jydske Lov kaldes Bypladsen »forta«. Tilfredsstillende Forklaringer af og Oplysninger om dette Ord foreligge endnu ikke. I Oldislandsk, særlig i poetisk Talebrug, betyder tá en Sti, en Gang, en Vej. Samme Bemærkelse har det svenske Dialektord tå: »naut-tå, fä-tå, svin-tå«, altsaa en Sti eller Vej for Kvæg. Ligeledes tales i Uplandslagen om »tæbundin By«, d. v. s. en By, hvis Botofter helt omsluttes af en ydre Vej, saaledes at Gaardene afskæres fra Vangen. I ældre Dansk kendes For-

merne »fortæ, forta, fortaa«, der i Almindelighed anses for det samme Ord som vort Fortov, altsaa ligeledes en Gang eller Sti langs Husrækken, mellem denne og Gaden, en Græsstrimmel ud mod en Sø, langs en Strand, et smalt Jordstykke langs en Vold eller en Bygning, og i Dialektformen »Forte«, særlig i Sønder- og Nørrejylland: en inddiget Drivvej for Kreaturer, en indhegnet Mark-, Eng- eller Skovvej, en Indkørsel til en Gaard fra Gaden eller Landevejen, en snever Gennemgang eller Smøge mellem to Huse osv.[1].

I Overensstemmelse med disse Betydninger har man derfor villet forklare Provinslovens »forta« som Driftsvej og Passage ud fra Bondens Gaard til Gaden. »Da Gaden skulde støde til Forten« — siger Olufsen (S. 76) — »og denne igen til Gaardene og Tofterne, saa er det klart, at det egentlig er Gaden selv, der støder til disse, og Forte betyder da intet videre end et indbildt Rum mellem Gaardene og Gaden«. Rosenvinge og Schlyter[2] have væsentlig samme Forklaring, og den sidste minder desuden om, at Ordet i yngre Haandskrifter af Skaanske Lov søges oplyst ved Tillægget: »Det er Udgangen af deris Gaarde«.

Men uheldigvis slaar denne Forklaring ikke til. Det er kun lovhistoriske Theorier af Mænd, der havde ringe Kendskab til de gamle Byformer og derfor oversaa Realitetsforholdene. Saalænge man opfattede Gadepladsen kun som et andet Udtryk for Vejen igennem Byen, for Gade i moderne Forstand, kunde Tolkningen se ret tilfredsstillende ud. Men Jydske Lovs »forta« er ikke just Vejen igennem Byen, ikke Gaden alene, der end ikke nævnes, ikke Udgangen af Bøndernes Gaarde, ikke et »indbildt Rum« mellem Vejen og Botofterne, men ofte store Pladser, sommetider Marker paa

---

[1] G. Wigfussen: An Icelandic-Engl. Dictionary. — Iver Aasen: Norsk Ordbog. — J. E. Rietz: Svenskt Dialect Lexicon. — H. F. Feilberg: Ordbog over jydsk Almuesmaal.

[2] C. J. Schlyter: Ordbok til Samlingen af Sveriges gamle Lager. Lund. 1879.

10 til 20 Tdr. Land. Købstæderne havde ikke blot Fortov inde i Gaderne, mellem Rendestenen og Husene, men ogsaa fortaa udenfor Byporten, paa Marken, og hvorledes vil man faa disse ind under Tolkningen? De kunne dog umulig være indbildte Rum mellem Gaden og Gaardene.

Vi maa derfor søge et andet Udgangspunkt. En norsk Dialektform af Ordet er »Taag« (svarende til vort ældre Fortog), og dette Ord betyder en Kvægfold, en Grind, et smalt omgærdet Rum for Kreaturer paa Marken, indgærdet Plads for Kvæget, før det slippes ud paa Græsgangen[1]. Det svenske »tå« kan have den samme Bemærkelse. Tå er »oduglig betesmark, litan inhägnad betesmark för små kreatur«.[2] Det jydske »Forte« har en Bibetydning i samme Retning. Pastor Feilberg forklarer Ordets secundære Bemærkelse paa følgende Maade[3]: »Forte er en Græslod, bestaaende af Græsmark, Eng, Kær; ved Staby findes Pallesbjerg Forte. Norden og Østen for »æ Kloster« er der en Forte, som kaldes Klosterkær; en Mark kan udlægges som Forte (Holstebro), omtrent = Overdrev.«

Altsaa ogsaa her møde vi »Forte« som Betegnelse paa et Areal, en Mark, en Græsning, men savne desværre al videre Oplysning. Hvad vil det sige, at en Mark kan udlægges til Forte? Skete det derved, at den toges ud af Fællesfanget og indhegnedes for sig eller hvorledes? Forfatteren forklarer det ikke, men giver kun den Oplysning, at Forte er omtrent = Ovredrev. Dette turde maaske dog være for meget sagt. Baade Ovredrev og Forte ere Begreber, der udelukkende høre Fællesskabet til, og hvad der nu omkring i Landets forskellige Egne kan vides om dem, hviler paa en let svigtende Tradition. Alligevel vil jeg ikke

---

[1] J. Aasen: Norsk Ordbog. H. Ross. Norsk Ordbog. 1895.

[2] J. E. Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon. »Tån« er den Del af Græsmarken, som ligger nærmest Ladegaarden eller ind til nogen By eller Gaard.

[3] Ordbog over jydsk Almuesmaal.

frakende Bemærkningen Betydning. Paa jydske Udskiftningskort ses af og til, at Fædriften mellem Byen og Græsgangen eller Ovredrevet udmunder i et Indelukke fælles for hele Ejerlaget, i en indhegnet Samlingsplads med en Vanding. Ved Nørre Kongerslev f. Eks. omfatter denne Samlingsplads et Areal paa c. 98,000 □ Alen eller 7 Tdr. Land, og praktisk set er den en Del af Ovredrevet, uagtet den er tagen ud af den dyrkede Bymark. Jeg formoder, at det er Erindringen om den Slags Indelukker, der ligger til Grund for Pastor Feilbergs Forklaring af Ordet Forte. Prof. N. Falck, der var nordslesvigsk Bondesøn, og hvis Erindring naaede op til Fællesskabstiden, har en lignende Forklaring, der fortjener Opmærksomhed. »Forta ist ein Stück Land, welches zwar von der Gemeinweide unterschieden werde, jedoch ganz auf dieselbe Weise benutzt werden solle und ebenfalls Eigenthum der Gemeinde sei.«[1]

Denne Opfattelse støttes af andre gamle Landsbykort. Sørbymagle i Antvorskov Len havde Græsningsret i Søndre Ovredrev, der var skovgroet. En meget bred, 700 Alen lang Fægang førte fra Byen ud til dette, og Fægangen udmundede i en trælos Plads, der paa Kortet (fra 1770) kaldes »Fortoget«. Altsaa: den forreste Del af et Ovredrev omkring Fægangens Udmunding, hvor Byens Kvæg samledes til Malkning og Hjemførsel, bærer Navnet Fortog.

Paa et Kort fra 1810 over Bording Sogn, Hammerum Herred, findes Øst for Kirken og Kirkegaarden en flere Tønder Land stor, aaben Plads, der bærer Indskriften: »Fælleds. Kirkens Fortog«, og tilhørte hele Sognet. Saadanne Kirkens Fortog findes ogsaa andre Steder, og deres oprindelige Bestemmelse har øjensynlig været at afgive Samlingsplads for de kirkebesøgende, for Brude- og Ligskarernes Koretøjer og Heste, foruden at de muligvis tjente

[1] G. Hanssen: Agrarh. Abhandlungen. I. S. 39—N. Statsb. Magaz. II. S. 776.

som Oplagsplads for Bygnings- og Reparationsmateriel til Kirken. Da Bording Kirke ligger udenbys, have vi altsaa her Fortog som Betegnelse ikke alene paa en Plads, men paa en Samlingsplads ved en Bygning paa aaben Mark.

Disse Oplysninger, sammenholdte med de norske og svenske Bemærkelser af Ordet, berettige os til at antage, at »forta« (Fortog, Forte) ogsaa kan betyde en Samlingsplads, særlig en indhegnet Samlings- og Græsningsplads for Kvæg, og med denne Tolkning tror jeg det muligt at forstaa Provinslovenes og vore øvrige ældre Kilders Ytringer om denne Sag.

Jeg begynder med de yngste, mest afledede Forhold, med Købingernes »forta«. I ældre Tid, da Købstædernes Erhvervsliv endnu tildels hvilede paa Agerbrug og Kvægavl, maatte det være ganske naturligt, at der paa Bymarken, udenfor Porten, fandtes Indelukker, hvor Kvæget kunde samles og maaske ogsaa græsse i en Del af Døgnet, ja det vilde endogsaa være i høj Grad besparende og praktisk, om disse Indhegninger kom til at indeslutte større Græsmarker eller betydelige Dele af Byens Fælled. Dette har øjensynlig været Tilfældet. Saaledes hedder det fra København 1529[1]: »Her Jep Heye skiencte Kopnehaffn stadh jc marck for hans quegh, handh haffuer gangendes paa stadz forthaa«, — og i et Kongebrev af 11/5 1586[2] faa Helsingørs Borgere Ret til herefter at indhegne »forne forthaa oc grund jndtill skouffuen mere och widere end the till thesz hafft haffuer«, hvorfor Magistraten bemyndiges til at skifte og dele denne Fællesjord imellem dem.

I disse Tilfælde er der øjensynlig Tale om større Arealer; Københavns og Helsingørs »forta« er ikke ringe Indelukker,

---

1 Kbhvns. Diplom. I. S. 342. Smlgn. Rosenvinge: Gamle Love. IV. S. 110.

2 Geheime Arkivets Aarsber. III. Till. S. 71. Se forøvrigt Kalkars Ordbog.

men store Strækninger, der kunde optage og føde hele Kvægflokke eller udstykkes i Løkker til et stort Antal Borgere. Men naar de stærkt afledede Forhold tages i Betragtning, vilde det paa den anden Side være ganske urigtigt at tillægge denne Udvidelse af Begrebet nogen almen Betydning eller med Dr. Kalkar at identificere »forta« med Fælled. Jeg omtaler disse Købstadforhold væsentlig kun for skarpt at fremhæve, at »forta« og Gade ingenlunde kunne betragtes som Synonymer.

Klarest og mest enkelt vise Forholdene sig i de eenrækkede Terrainbyer. Ved det oprindelige Anlæg er der ikke gjort mindste Forsøg paa at ombygge et Gadeparti, men ikke des mindre findes her umiddelbart op til Gaardrækken en stor, for hele Byen fælles, indhegnet Lod, Byens Samlingsplads eller Grind, dens »forta«. Dette ses af det medfølgende Kort over Brovst i Thy (Fig. 9). Gaden er nærmest kun Vejen inde under Gaardrækken; forta'en derimod hele Fællesarealet syd for Byen, der i dette Tilfælde er forblevet ubebygget lige til Fællesskabets Ophævelse og først senere udskiftet. Det er hovedsagelig Eng. — Jyllinge i Sømme Herred havde en lignende »forta« mellem Gaardrækken, Roskildefjord og Hegnene paa de to andre Sider. Den bestod for største Delen af side Strandenge med talrige Kildevæld og blev senere delvis bebygget med en Række Gade- og Fiskerhuse, men endnu ved Udskiftningen i Slutningen af forrige Aarhundrede havde Byen en bygningsfri »forta« paa 182,890 □ Alen eller 13 Tdr. Land. I Thorslunde og andre Terrainbyer træffes tilsvarende Forhold.

Om Langbyernes »forta« er det vanskeligt at give sikre Oplysninger. Som alt nævnt, havde Nørre Kongerslev en udenbys Samlingsplads for Kvæget; i andre Byer var Fægangen eller Fædriften forsynet med Vandingssteder og saa bred, at den i og for sig kunde danne en udenbys »forta«[1].

[1] Engedal By i Davbjerg Sogn bestod af 3 Gaarde og havde en Fægang paa 57,470 □ Alen. Sjörup i Vrov Sogn havde

I Udby, Randers Amt, udmundede Bygaden i en stor »forta« umiddelbart op til Byen, hvorfra en bred Fædrift førte ud gennem Vangen til Ovredrevet (se Fig. 8); i Nørre Darum fortsattes Gaden mod Ost ud paa et Areal paa 256,000 □ Alen eller over 18 Tdr. Land, der kaldes »Sandgaden«, og herfra udgik Markvejene. I Varpelev i Stevns er »forta«'en med Gadekær lagt ind i den ene Gaardrække og optager saaledes en Del af Bysiden. I Tornemark minde Forholdene noget om Udby, og i mange andre Langbyer opstaar en indre Gadeplads derved, at en Tvervej føres lodret ind paa Bygaden. Det almindeligste har sandsynligvis dog været, at Langbyens Botofter omsluttede et uregelmæssigt Gadeparti med Udvidelser og Vanding, og Byen har da ikke havt nogen anden »forta«.

Men som sagt, det er altsammen temmelig usikkert. Langbyen har undergaaet store Ændringer, og dens Form udviskedes hyppigt længe før Udskiftningen. De vilde Dyrs Udryddelse, den større Retssikkerhed og en forandret Driftsmaade gjorde de udenbys Forter overflødige, Udskiftningen tilintetgjorde de sidste Rester af dem og efterlod altsaa kun en Langby uden disse karakteristiske Samlingspladser. I Nørre Darum og Kongerslev er sikkert enhver Erindring om disse forsvundne, og i Udby er »Forten« bleven bevaret alene derved, at Kirken i sin Tid opførtes paa den, hvorved den omdannedes til en Art Forstad for Byen. Som det er gaaet i disse 3 Tilfælde, er det maaske gaaet i mange hundrede.

I Rundbyen falde »forta« og Gade sammen, d. v. s. Gaden eller Byvejene ere en ringe Del af hin. Som beskrevet er Byen bygget omkring en stor, stærkt indhegnet, ledlukket Plads, og paa denne løb Vejene som Hjulspor fra Gadeled til Gadeled. »Forta« er Lovenes tekniske Udtryk for dette Bytorv med dets Færdselsveje.

---

en lignende Fægang, der var over 100 Alen bred og 6 à 700 Alen lang.

Provinslovene indeholde kun ringe Oplysning om dette Torvs Størrelse. »Forta scal were femtan fauhme breth eller sua breth som alle eghor wille at orues« (J. L. I. 56); men Meningen med det nævnte Maal kan kun være at fastsætte et Minimum. »Forta« paa 2—3—4 hundrede Alens Bredde ere ganske almindelige. En Torp som Getterup i Spjellerup Sogn, Onsild Herred, har et Torv paa 7, Fjeldsø i Rinds Herred paa 15, St. Brondum syd for Aalborg paa c. 18 Tdr. Land. Foran er anfort en Række tilsvarende Eksempler, de store Adelbyer rumme ofte Torve paa 10 til 20 Tdr. Land, og det var altsaa hele Marker, der laa inde i disse Byer. Forovrigt henvises til de medfølgende Byplaner.

Dette indre Byrum maa opfattes som Rundbyens store Fællesgaard. I Regelen havde Gaardene ingen Særveje ud til deres Marker, Hustoften afsluttedes ud ad til med et Hegn, og bag dette Hegn laa Vangen, udstykket i Agerstrimler, der fordeltes uden Hensyn til den enkelte Gaards Beliggenhed til dem. Bag sit Toftegærde traf Ejeren altsaa ikke eller dog kun rent tilfældigt sin egen Part af den nærmeste Aas. I enkelte Byer lob en Vej bag alle eller en Del af Botofterne, Byen var »tæbunden«, og i saadanne kunde Bonden altsaa komme ud af sin Gaard uden at passere »forta«en, men denne Ordning var sjelden (se Arnfjolde Fig. 14). Al Kørsel, hele Indbjergningen af Hø og Korn, ja hele Byens Driftsarbejde og Færdsel foregik ellers over denne Plads til Gadeleddene og Markvejene. Som Byens Grind eller Kvægfold var den desuden stærkt indhegnet af Botofternes indre Sten- eller Risgærder. Her samledes Byens Kvæg om Morgenen og afleveredes om Aftenen, naar Byhyrdens Dont var til Ende, og ofte tilbragte de vel Natten med paa Pladsen, hvorfor denne altid er forsynet med Vandinger eller Gadekær, ogsaa ofte med en Fællesbrond eller med naturlige Kildevæld.

Men foruden at være Fællesgaard og Kvægets Samlingsplads var den tillige Byens »forum«. Her stod Gade-

stevnet med Grande- eller Tingstenene og Majtræet (se Fig. 2)[1], under hvis Skygge den lille Republiks Anliggender drøftedes og afgjordes, og her samledes Ungdommen til Fest og Leg. Det er utvivlsomt, at denne Plads har været alle kær. Provindslovene tage den i kraftig Beskyttelse, Byfreden hvilede over den[2], Beboerne søgte at udsmykke den, og endnu i forrige Aarhundrede, førend Udskiftningen saa haardhændet og skaanselsløst tilintetgjorde vore Landsbyers Særpræg, fandtes mangen sjællandsk Byplads prydet med Lunde og Plantninger (Fig. I og II) eller med indhegnede, fælles Smaahaver til Hør og Kaal (se Arnfjolde Fig. 14 og det næste Kapitel).

De ejendommeligste Forhold indtræde dog, hvor Gaardrækkerne ere byggede om en Sø, saaledes at Bypladsen eller forta'en væsentlig er en Vandflade. De smukkeste, mig bekendte Eksempler paa denne Byform er Fjeldsø i Rinds Herred (Fig. 10), Voldsted i Hornum Herred og Sønderby i Baag Herred paa Fyen. Denne sidste By bestod ved Opmaalingen 1775 af 27 Gaarde, der med deres Botofter omsluttede den 207,890 □ Alen store Sønderby Sø. En Del af Søens østlige Del var dengang forvandlet til Eng, men ved den oprindelige Anlæggelse maa omtrent hele det indre Byareal have været Vand. Med endnu større Sikkerhed kunne de samme Iagttagelser gøres i Voldsted. Paa Udskiftningskortet 1786 er den en ovalagtig, helt ombygget By. Omtrent hele Gadepladsen er Sø, og Vejene løb enten bag om Byen eller langs Søbredden indenfor Gaardrækken. Paa et

---

[1] Bystevnet i Davinde paa Fyen var 15 Alen i Tvermaal. Hver Gaard i Byen havde sin Sten, nogle forsynede med Ejermærke, kredsstillede omkring Majtræet. Dette var en Lind, plantet 1818 af Geheimeraad Bülow til Sanderumgaard. — Den nord. Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888. II. S. 55.

[2] »Hwilken man, thæn annæn i heel slaar utæn sak innæn bysæns ræt ællær fortaa . . . . tha mistæ sint hovæt. — Univ. Jub. Saml. Bland. I. S. 148.

Kort fra 1813 af Landmaaler Bluhme har Søen et Areal paa 250,030 □ Alen, men er allerede da delvis forvandlet til Kærstrækninger, og paa Generalstabens Maalebordsblad er den svunden ind til et stort Gadekær (K. 25. Elleshøj.).

Disse Eksempler ere langt fra enestaaende, om end

Fig. 10. Fjeldsø, Rinds Herred. 1793.

maaske nogle af de mest karakteristiske. Alling ved Silkeborg, Esby og Agri paa Mols, St. Sjørup og Raaby pr. Udbyhøj, Gjævnø paa Stevns, Vissinge i Smørum Herred o. m. a. ere ligeledes Søbyer, byggede paa tilsvarende Maade.

Endnu skal jeg knytte nogle Bemærkninger til enkelte af Provinslovenes Bestemmelser om »forta«. I Jydske Lov I, 52 hedder det: »Melle tofte oc forta, melle tofte oc

akerland, melle scogh oc akerland . . . scule tolf egher meth there eeth gøre oc witæ.« (Smlgn. Eriks sjæll. Lov II, 53. Skaanske Lov). Her maa det i høj Grad forundre os, at Loven slet ikke taler om Skel mellem »forta« og Agerland. I de virkelige Rundbyer var det selvfølgeligt unødvendigt at omtale et saadant, da Botofterne helt omsluttede Gadepladsen, og denne saaledes ikke kom i Berøring med Vangen, men for Parallelogrambyerne med kun to Gaardrækker, for Langbyerne med en foranliggende, ikke ombygget »forta«, og for Terrainbyer med en Gadeplads, der sommetider paa 3 Sider stødte op til Fællesfanget, ja for mange uregelmæssige, særlig jydske Byer med faa Gaarde og store Gadepladser, der ofte rage mange 100 Alen ud i Bymarken, synes Lovens Ord langt fra omfattende eller specielle nok. Agrarhistorikeren Georg Hanssen har derfor — støttende sig til Lovens Tekst — villet negte saadanne halvt udenbys Forters Tilværelse. Han siger: »Es ist mir nicht wahrscheinlich, das forta auch neben dem Dorfe gelegen habe, wie Falck aus dem Jüt. Low I, 52 folgern zu müssen glaubt.« Dog tilføjer han i en Anmærkning følgende tildels træffende Bemærkninger: »Nur wenn ein ganzes Dorf aus einer einzigen Reihe von Häusern bestand, mochte eine solche Anlage des forta vorkommen; wo aber zwei oder vier gegenübergesetzte Reihen oder eine irregulaire Lage der Häuser existirten, war dies unpassend.«[1]

Man ser heraf, paa hvilke Fortolkningsafveje selv skarpsindige Forskere kunne komme, naar det rette Realitetsgrundlag, her et alsidigt Kendskab til vore gamle Byformer, savnes. Det er allerede paavist, at Bypladsen kunde ligge ved Siden af eller op til Byen, ikke alene i Terrain-, men ogsaa i Langbyerne, og G. Hanssens Ytring om Forholdene i de irregulære Byformer er ligesaa fejlagtig. Vi have en Mængde monstrøse Byer med store, kantede og udfligede

[1] Agrarh. Abhandl. I. S. 39.

Forter, der kun i ringe Grad vare ombyggede af Gaarde, og derfor, ikke paa et enkelt Punkt, men paa lange Strækninger, stødte op til Vangen; som Eksempler skal jeg nævne Sal i Ginding Herred og Vester Børsting i Vrov Sogn i Fjends Herred. Den sidste, der nævnes i Kong Valdemars Jordebog, bestod 1794 af omtrent en halv Snes Gaarde, samlede omkring en nærmest firkantet Forte, men denne sendte 2 Udløbere paa flere 100 Alens Længde ud i Bymarken, saaledes at Byens Fællesgade havde et Areal af 276,030 □ Alen eller paa det nærmeste 20 Tdr. Land. Det er selvfølgelig umuligt, at en halv Snes Gaarde kunde ombygge dette Areal, og der er heller ikke gjort det fjerneste Forsøg paa noget saadant. — Jydske Lov har kun Regelen, de almene Former og ikke monstrøse Afvigelser for Øje, og ved theoretiske Bevisførelser kan den kun benyttes indenfor en saadan fornuftig Begrænsning.

Forta, Fægang og Fælled ere paa en vis Maade Korrelativer indenfor Fællesskabet. Ikke alene tilhørte de hele Bylaget, ikke alene vare de fælles Jord (»Engi man ma byggi a forta, forthi forta er alle menz.« J. L. 1, 51), ikke alene benyttedes de til Kvægdrift og Græsning (»Hva sum sættes i wang fra athelby, scal a sint eghet kumæ sic til forta oc fæganga« 1, 48), og ikke alene forekomme de sædvanligst ved Siden af hverandre i ældre Skødebreves Opramsningsformularer[1], men i Virkeligheden vare de samhørende Led i det hele System. Tofterne korresponderede med Agerskifterne, forta'en med Fælleden; derfor hedder det i Jydske Lov (I, 51 og 52), at en Mand, hvad han end ejer i By, har Retskrav paa Adgang til forta, og ligeledes synes han, i hvert Fald i yngre Tider, at have havt en indskrænket Græsningsret paa Fælleden, selv om han ikke ejede Ager i

[1] S. R. D. VIII. S. 242. — D. Magas. IV. S. 10. — Hübertz: Aktstykker om Aarhus. I. S. 51. — Rosenvinge: Gl. Domme. III. S. 209. Ibid. S. 156, 210. Ibid. I. S. 96.

Vang. Mellem dette indre og ydre Fællesareal var Fægangen Forbindelsesvej, ligeledes baandlagt med Fællesskabs-Servituten.

Derimod vilde det være ganske urigtigt at opfatte Begreberne som Pleonasmer[1]. Forta er ikke Fælled eller omvendt, og ligesaa lidt er Fægang nogen af disse. Det kan ikke være rigtigt, naar Dr. Kalkar forklarer »forta« som »Kvægvej, Græsgang, Fælled«. Denne Tydning rammer ikke Lovens tekniske Mening eller naar ind til det karakteristiske i Sagen, og gennemser man hans Kilder, faar man det Indtryk, at han hovedsagelig har ladet sig vejlede af Købstædernes stærkt afledede Forhold og af Skødebrevenes skematiske Formularer, der af let forstaaelige Grunde opregne disse Fællesarealer ved Siden af hinanden uden dermed at tilsigte en Identificering. Sandsynligvis fandtes Fægangen eller Fædriften kun ved de Byer, der havde fast Fælled eller virkelige Ovredrev (Eks.: Kindertofte, Sørbymagle, Udby. Se Fig. 8, 10), men derimod ikke, hvor Tre- eller Femvangsbruget omfattede hele Bymarken, hvor snart den ene, snart den anden Vang udlagdes til Fællesgræsning, og hvor Fægangen altsaa maatte blive vekslende med Driften. I saadanne Byer benyttedes en eller anden af de sædvanlige Markveje til Fægang, uden at denne derved opnaaede en usædvanlig Bredde, og i Fællesskabets sidste Aarhundreder ere de karakteristiske »Fædrifter« — saavidt jeg har kunnet erfare — derfor temmelig sjeldne.

III. Om Toften.

Det vigtigste Afsnit i den gamle By var Tofterne. De bestemte ikke alene Gaardenes Beliggenhed til hinanden og derigennem Byens Form, men oprindelig ogsaa hele Agerordningen eller Skifternes Fordeling ude i Kulturarealet.

---

[1] G. Hanssen: anf. St. I. S. 40.

Botofterne vare Markfællesskabets Regulatorer, dets Sjæl; »tompt ær akærs moþer«[1].

Alligevel hviler der megen Uklarhed over disse Forhold. Fra Fællesskabets yngre Dage kan man ikke med fuld Sikkerhed slutte tilbage til Provinslovenes Tidsalder. I Slutningen af Middelalderen indførtes nye Skattenormer, Botofterne mistede deres fiskale Betydning, og deraf fulgte, at Lovsvedtægterne slappedes, at Tofternes Form og Størrelse maaske ikke reguleredes med samme Nøjagtighed som tidligere. Men desuden ere selve Provinslovenes Udtryk i og for sig tit uklare eller vanskelige, væsentlig fordi de slutte sig til Forhold, der vare almenkendte i Samtiden og derfor ikke trængte til nogen Forklaring, medens Nutiden savner Indsigt i dette Realitetsgrundlag og derfor ved rent theoretiske, lovhistoriske Fortolkninger alt for ofte er udsat for at tage fejl eller bringe yderligere Forvirring ind i Spørgsmaalene. Sikre Levninger fra Fortiden have mere historisk Værd end de skarpsindigste Fortolkninger, og ved en Undersøgelse af Markfællesskabets Tofter have bevarede Rester og umiddelbare Beskrivelser (paa Byplaner, Kort og i Markbøgerne) langt mere Betydning end Kofoed Anchers, Olufsens og Schlyters Tolkninger af Lovstederne.

Provinslovene tale om forskellige Slags Tofter. I Kong Eriks sjæll. Lov II, 54 hedder det: »Tolf aldunggæ . . . . skulæ swæriæ mællæn toftær ok mællæn gatæ, ok swa atær mællæn h o r h t o f t ok ollandæ, ok sithæn skulæ the repæ.« — I Jydske Lov I, 51. »Alle toft i by er sculæ haue forta, bathe g a m l æ toft oc s n o r n e t o f t. Thet ær sworæn toftæ of men take allæ en deld oc gøre hin til tofte ther fyre war akerland, tho suo at af then same snorne deld gøres forte«. I, 55. »Sua hegner man landbo toft ens then toft han boer sialf a oc sua garthsete toft oc sua h u i l k t o f t ther noker bygd er a, ther fyre war bygd en mark

[1] Upl, Lag. Wiþarbo B. c. 2.

deltes til reep.« (Sammenlign hermed Skaanske Lov III, 8—13, hvor Botofterne kaldes »husætoftær«).

I disse Lovsteder er der Tale om mindst tre Slags Tofter: Gamle Tofter, svorne Tofter og Hørtofter, og i J. L. I, 55 synes endelig at antydes en Forskel mellem bebyggede og ubebyggede Tofter. Paa denne Maade vilde vi altsaa faa fire Slags Tofter, medens Landbo- og Gaardsædetoften maa henregnes til Botoften, da Loven ikke her vil markere en Forskel mellem Tofterne, men mellem Besiddelsesforholdene.

Jydske Lovs gamle Tofter ere det samme som Botofter, Hovedtofter, Hustofter, Bygge- eller Aabyggetofter: den Plads med Hjelm-, Træ- og Kaalgaard, hvorpaa Bondens Huse stod. Derimod savnes en sikker Forklaring af suorne Tofter. Olufsen opfatter dem paa ganske moderne Vis som ubebyggede, indhegnede Jordstykker ved Gaardene til aparte Dyrkning og til Græsning af enkelte Stykker Kvæg. Han siger: »De soorne Tofter ere forsvundne. Navnet hores ikke mere, og af Sagen selv har jeg ikke været istand til at gjenkjende flere end et eneste, men ogsaa meget hyppigt Spor, ... nemlig et Agerskifte af korte Agre, som kaldes Tofte-Agre. Om disse Tofte-Agre, hvilke jeg holder for de i Jydske Lov I, 51 omtalte soorne Tofter, fordrer Loven, at de skulle ligge i Bye« osv.[1]. Men denne Tolkning overser en Del af Lovstedets Bestemmelse. Det udhæves gentagende, at saa vel gamle som svorne Tofter skulle have forta, at en Del af den svorne Toft skulde udlægges til forta, i det Ojeblik Arealet udskiltes af Vangen og modtog Særeje- eller Toftprivilegiet. Men naar de svorne Tofter ikke vare andet end »Toftagre«, Jordstykker bag Gaardene ude i Vangen, vilde det jo være umuligt at tage Dele af saadanne til forta, eftersom Botofterne med deres

[1] Olufsen: anf. St. S. 78. Smlgn. Kofod Anchers Udg. af J. Lov, S. 358 og Rosenvinges Udgave af Eriks sj. Lov, S. 366.

dobbelte Hegn mod forta og Vang afskar dem fra Gadepladsen (se Fig. 3).

Lige saa urigtige ere hans Bemærkninger om Tofte-Agre. Paa Olufsens Tid, under Matrikuleringen 1683—88, og saa langt vi overhovedet kunne naa tilbage, ere disse Tofte-Agre et almindeligt Agerfald eller en Aas, ligesom By-Agre, Gade-Agre, Hus-Agre, Kirke-Agre etc. i Byens

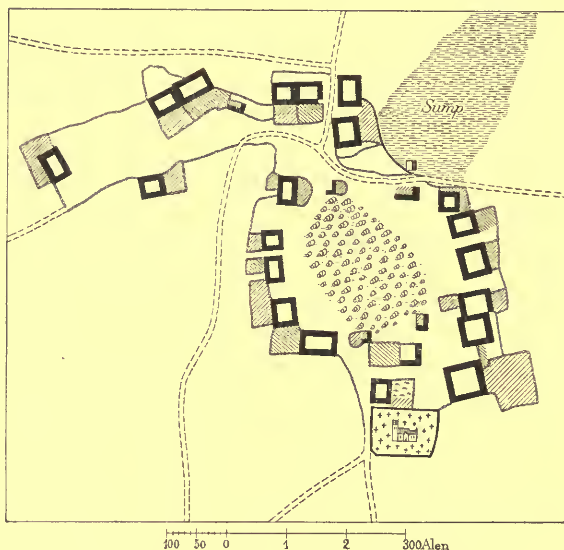

Fig. 11. Vemmeløv, Slagelse Herred. 1770.

Nærhed. De ere udstykkede i Skifter eller Lodder nøjagtig som enhver anden Aas, de høre slet ikke til Byen i snevrere Forstand, men absolut til Vangen, og det er derfor ganske uhjemlet at ville søge de svorne Tofter her.

Det anførte Kapitel af Jydske Lov handler om Byens Udvidelse og fastsætter de Regler, hvorefter en saadan Udvidelse kan ske. Der kan — siger den — indtages nye Botofter i og ved Byen af Jorder, som før vare Agerland, naar alle Bolsmændene ere enige (»of men take allæ en

deld«), og naar der af disse Jorder udlægges passende Stykker til forta eller til Gadepladsens Udvidelse. Svorne Tofter ere altsaa Botofter, og kun med Hensyn til Alderen adskille de sig fra gamle Tofter. Her er samme Forskel som mellem Veje af Arild og svorne (d. v. s. nye) Veje, der ere udlagte af de »tolf egher, (som) meth there eeth scule gøre oc witæ«. Naar Olufsen siger, at »Hustoften eller den gamle Toft endnu efter saa mange Aarhundreders Omtumlinger findes ved enhver Bondegaard, som ligger paa

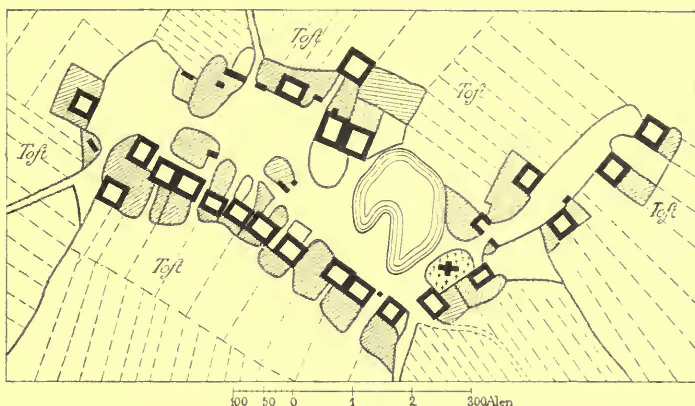

Fig. 12. Faardrup, Flakkebjerg Herred. 1770.

sit gamle Sted, medens derimod de soorne Tofter ere forsvundne«, saa er dette fra hans Synspunkt rigtigt, men i Virkeligheden ganske falsk, fordi de svorne Tofter ogsaa ere Hustofter og paa hans Tid vare tilstede rundt omkring i talrige Landsbyer.

At dette forholder sig saaledes, følger ligefrem af Besiddelsesforholdene. Naar en By ved Opdyrkning af nye Arealer, ved Rydning i Skov eller Alminding, ved Oprettelsen af nye Agerfald eller Aase, forøgede Bolenes Antal eller Gaardbestanden, kunde disse nye Gaarde ingensteds finde Plads i Byen efter den herskende Ordning. De gamle Botofter

havde deres vedtægtsmæssige eller lovbestemte Bredde og vare i privat Eje, paa Gaden maatte ikke bygges, i Vangen lige saa lidt, og de eneste Udveje vare altsaa enten at danne Aflæggerbyer, Torper, ude paa Marken eller at anlægge nye Botofter ved selve Byen. Udvidelsen skete ved en Forlængelse af forta'en ud i Agerlandet, og derom placeredes de nye Botofter. I Langbyerne kunde denne Forlængelse foregaa, uden at man nu er i Stand til at paavise den, men i de sluttede Rundbyer maatte disse »svorne« Botofter fremtræde som usystematiske Tilhæng, som Forlængelser af Gaden ud langs een eller flere Veje, og her tillade vore ældre Kort os endnu et Indblik i Udviklingens Gang. De hosstaaende Byplaner af Vemmeløv i Slagelse Herred og Faardrup i Vester Flakkebjerg Herred ere Afbildninger af saadanne udvidede Byer og give en Forestilling om, hvad man rettelig skal forstaa ved svorne Tofter, idet der ved begge disse Byer er opført ligesom en Forstad, en yngre tilbygget Del med Gaarde paa svorne Tofter, udtagne af Arealer, der før vare Agerland, og hvoraf ligeledes en Del er gjort til forta eller Gade (Fig. 11, 12). Det ejendommeligste Billed af en saadan udvidet By giver dog Hesselager i Gudme Herred paa Fyen. Oprindelig har den været en almindelig Parallelogramby, bebygget paa to Sider, den store Gaard paa den sydlige Kortside er Præstebolig, og Gadepladsen rummer tre store Vandinger, men derefter er den blevet udvidet ved fire parallele Tverveje, der løbe ned imod Sokkebæk og Mølledammen og ende i en stejl Skrænt, som hører med til Byens forta. Alle de Gaardpladser, der ligge langs disse Veje, maa opfattes som nye eller svorne Tofter (Fig. 13).

Agrarhistorikeren G. Hanssen[1] har gjort lignende Iagttagelser angaaende de udvidede Byer paa Femern, og A. Berntsen

---

[1] G. Hansen: anf. St. I. S. 36, 41.

forklarer de svorne Tofter ganske i Overensstemmelse med den her givne Fremstilling.[1]

Endnu mere forvirrede og uklare ere Forestillingerne om den 3dje Art Toft: Hortoften. I Kong Eriks Sj. Lov kaldes den »horhtoften« (»høræ toft, horghætoft, hortoft, høghæræ toft«), og af Contexten ses, at den har ligget ved

Fig. 13. Hesselager, Gudme Herred. 1795.

Byen ud imod Vangen (»Ollandæ«). Endvidere omtales den i samme Lov (II, 68), hvor der fastsættes halv Bøde for Fredsbrud paa Hortoften mod paa Hovedtoften; men andet vides ikke om den.

---

[1] A. Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbare Herlighed. S. 440 flg.

Rosenvinge oversætter Ordet ved de »højtliggende (»høghæræ«) Tofter« og fortsætter: »At forstaa det som Hørtoft (Toft, hvori der saas Hør) saaledes som i de nyere Haandskrifter og Oversættelsen A., lader sig vel neppe forsvare, da vi, uagtet Horavlen synes at have været temmelig udbredt i Norden (jvfr. Conferentsraad Schlegels Afhandling om Agerdyrkningens Tilstand under de første Valdemarer, i Skand. Literat. Selsk. Skrift. 1806. S. 303—4) mangle al Hjemmel for, at visse Tofter eller Agre ere blevne benævnede efter denne Sædart. Men antages endog Læsemaaden høghræ toft, bliver det endnu et Spørgsmaal, om det er rigtigt at oversætte det ved: de hojt liggende Tofter? maaske skal der ved højere Tofter forstaaes de fortrinligere Tofter, der laa ved Huset (i Modsætning til Udmarksjorderne), hvilke Loven i det følgende Capitel kalder houæthtoftær og Skaan. L. IV, 11 husætoftær (hos Anders Sunesen IV, 10 fundi digniores).« — I en følgende Anmærkning slutter Prof. Olufsen sig til denne Opfattelse og siger udtrykkelig: »De højtliggende Tofter, troer jeg, betyder de nærmeste eller Huustofterne.«[1]

Herimod indvender Agrarhistorikeren G. Hanssen, at Hørtoften ikke kan identificeres med Hustoften, da selve den sjællandske Lov skelner imellem dem (II, 54) og fastsætter forskellig Bøde for Fredsbrud paa Hørtoften og paa Hustoften (II, 68). Men da der i det sidstnævnte Kapitel tales om dem, »der bo ude paa Hørtoften«, vil han i den Art Tofter se yngre indrettede Bygge- og Havepladser, altsaa vel nærmest det samme som Jydske Lovs »svorne« Tofter, yngre Udvidelser af Bykomplexet. »Den soorne Toften des jütschen Low scheinen die Hörtofte des erich-seeländischen Gesetzes an die Seite gestellt werden zu können, wenn auch der Name der letzteren nicht darauf führt und bis jetzt nicht genügend erklärt ist .... Es ist wohl das Natürlichste diese

[1] Rosenvinges Udgave af Eriks sj. Lov. S. 365, 366.

Hörhtofte für später ausgelegte Hof- und Gärtenplatze für Neubaustellen bei zunehmender Bevölkerung zu halten«[1]. Til syvende og sidst løber hans Forklaring altsaa noget nær sammen med Rosenvinges og Olufsens, ogsaa han opfatter Hørhtoften som en (yngre) Botoft, og ingen af dem giver andet end Formodninger, der have ringe Værd.

Ved at gennemgaa en meget stor Mængde vestsjællandske Landsbykort er jeg bleven opmærksom paa, at der før Udskiftningen ved flere Byer fandtes smaa Lodder eller Skifter umiddelbart op til Hustofterne paa disses ydre Side ud imod Marken, og som oftest bære disse Lodder Navnet »Hørskifter, Hørstykker, Hørhave« (Eks.: Lundforlund, se Fig. 3, Føerløv, Hemmershøj, Vedby Nørre)[2]. I Almindelighed ligge de paa saadanne Steder, hvor Hustofterne ikke ere lige dybe, hvor forskellige Afsnit af Byens ydre Hegn springe snart kortere, snart længere ind i Vangen og paa 2 Sider afgrænse et Indhug fra Marken, der ikke uden Forstyrrelse af Regelretheden kunde lægges til den nærmeste Aas. Disse Stykker ere udstrimlede i ganske snevre Lodder, svarende omtrent til Byens Antal af Gaarde, de synes at være blevne henregnede til Byen i snevrere Forstand, og deres Beliggenhed maatte gøre det nødvendigt, at der ved en fornyet Rebning blev paavist Skel mellem dem og Vangen.

Her have vi altsaa Hjemmel for, at visse Lodder i eller ved Byen i Fællesskabets Dage ere blevne benævnede efter Hør, ja vi savne egentlig kun den sidste Del af Navnet for med Bestemthed at kunne paavise Lovens »Hørtoft« i disse Stykker. Men ogsaa dette findes. Ifølge det hosstaaende tyske Kort over Landsbyen Arnfjolde i Husum Amt (Fig. 14) fandtes her 1773 to Hørtofter, »Norder Flachstoft, Wester

[1] G. Hanssen: anf. St. I. S. 37—38.

[2] I Kindertofte kaldes de »Havestykker«, i Hejninge »Smaa Toftstykker«, i andre Byer forekomme »Hampestykker«. »Jomfrustykker« for saadanne smaa Skifter umiddelbart op til Byen.

Flachstoft«, paa selve forta'en. Efter min ovenfor givne Fremstilling maa Byen henregnes til den sluttede Form, men i ældre Tid har den sandsynligvis kun været ombygget paa den østlige, sydlige og vestlige Side, medens Gadepladsen mod Nord løb ud til Fællesfanget, og selv her kunde der altsaa være Tale om at fastsætte Grænsen mellem Hørtoft

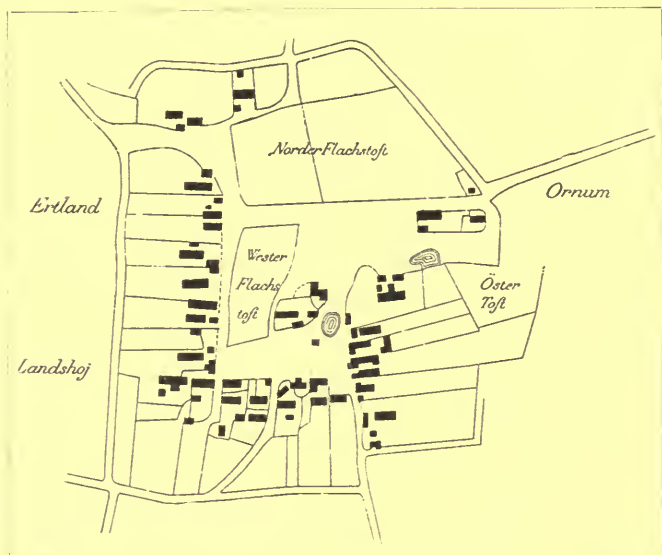

Fig. 14. Arnfjolde, Husum Amt. 1773.

og Ollændæ«[1]. Vi kunne altsaa ikke længere være i Tvivl om, hvad der skal forstaas ved Provinslovens »Hørtoft«.

[1] En saadan Benyttelse af Byens forta var vist ikke sjelden. I gamle Dokumenter tales hyppigt om »Gadeløkker«; som vi have set, fik Helsingørs Borgere 1586 Lov til at udskifte Byens »fortaa« i Løkker; men det mærkeligste findes dog i en Retterthingsdom 1558 fra Bigum i Vendsyssel, hvori det hedder: »Alle the hauffuer och gadelocker, som var indhegnit och indgierdit i forthe och fellidt indenbyes och udenbyes ock icke findis louglige aabyggestoffte at verre eller kand bliffue vedt magt medt lougen eller recessen, boer icke

Ogsaa hos Angelsachserne forekom saadanne Hørvænger, der kaldes »flaxham«[1]. Ligeledes omtales de i vor senere Literatur. I Afsnittet om Rebning siger A. Berntsen[2]. »Byes Indtægt er det Stykke Jord, som alle Bymænd tillige indtage af en deris Marker til Erfte eller Horsæd, hvilket Indtægt da kaldes Erfte eller Horvænge«; paa et Kort over Sørbymagle fra 1770 ligger dette Indtægt eller denne fælles Byjord netop ligesom Hørhaverne indkneben mellem Hustofterne, Gadehegnet og den bagved liggende Vang, og er vel kun et andet Ord for det samme Begreb. I Landmaaler-Instruxen ved Matrikuleringen 1683 hedder det: »Tofter, som man til Haver bruger paa Landet forstaas Frugt- og Kaalhaver samt gode Jorder som til Kaal og Hørfrø sommetider indgjærdes,«[3] og hermed kan endelig sammenlignes Pastor Feilbergs Beskrivelse[4] af Gadepladsen i Nordby paa Samsø.

Paa Sjælland har Hørtoften altsaa været et ringe Stykke Fællesjord eller et lidet Indvænge umiddelbart bag Hustofterne, sommetider grænsende helt op til Gadehegnet, og efter de givne Oplysninger kan Provinslovens Bestemmelse om, at 12 Oldinge skulle sværge Skel mellem »horhtoft ok ollandæ« ikke volde Vanskeligheder.

Hermed har jeg beskrevet de Toftformer, der kom Byen ved i snevrere Forstand. Det er muligt, at der allerede paa Provinslovenes Tid forekom en anden Art Tofter, nemlig nærliggende Dele af Vangen, visse Aase op til Byen, der vare stillede paa en lidt egen Maade inden for Fællesskabet

---

vedt magt at bliffue, men strax at odeleggis och igien optagis, och samme forthe at ligge under hou och horn, som thet tilforn giordt haffuer.« — Rosenvinge: Gl. Domme III. S. 208.

[1] C. M. Andrews: The old english manor. Baltimor 1892. S. 116.

[2] Danmarckis oc Norgis fructbare Herlighed. S. 456 flg.

[3] C. Thestrup: Danmarks og Norges Krigsarmatur. 1756. S. 387.

[4] Feilberg: Dansk Bondeliv. S. 56.

og paa moderne Vis kaldtes Tofter; i hvert Fald synes dette at kunne sluttes af Jydske Lovs ovenanførte Ytring. Senere forekomme disse ubebyggede Tofter meget hyppigt. »Toft« — siger A. Berntsen — »er et Stykke Jord i Vangen næst Bondens Gaard og ingen anden haver Part udi, omskjønt det ei kan være indgrøftet eller gierdet, som det lige vel gemenlig er. Dersom endog Gaarden ligger midt udi By, saa Toften ikke kan haves ved Gaarden, skal dog Bonden have Tofte i Vongen, ligesom han haver Forthe i By.« Forfatteren udtaler sig dog altfor bestemt og omfattende. Af Markbøgerne fra 1683—88 ses det, at mange Byer slet ikke havde den Art Tofter, det samme fremgaar af det forrige Aarhundredes Kort over Bymarkerne, og i Vestsjælland i det mindste vare de ikke indhegnede. Da de imidlertid ligge udenfor mit nærværende Emne, skal jeg her nøjes med disse Antydninger. —

De største Vanskeligheder knytte sig dog til selve Botoften, til Forstaaelsen af dens Betydning for Fællesskabets indre Ordning, dens Rolle i Solskiftesystemet o. a. m. Dette vil blive behandlet i det følgende Afsnit.

IV. Om Bosættelsesformerne og Solskiftet.

Betragter man under Et de symmetrisk anlagte Byer og de efter nøje Regler udstykkede Marker, der dyrkedes fra dem, faar man et meget stærkt Indtryk af, at Byformen og Markfællesskabet ere voksede op sammen, eller med andre Ord, at Byformen og Jordfordelingen kun ere to Sider af det samme urgamle Fællesskab, der fra de ældste Tider har bestemt Landets Bebyggelse og Opdyrkning, ja, man fristes endogsaa til fra det 17de og 18de Aarhundredes Byer og Bymarker at slutte tilbage til Landets ældste Kulturformer. Det er paa en saadan dristig Induktion, at Olufsen har grundlagt sin berømte Afhandling. Han siger selv, at han har maalt nogle hundrede Agerskifter; han havde altsaa et nøje, erfaringsmæssigt Kendskab til Fællesskabets Form om-

kring Aar 1780, og desuden kendte han Provinslovene fra det 13de Aarhundrede, men ellers anfører han ikke en eneste middelalderlig Kilde til Støtte for sin Opfattelse. Den Agerfordeling, han havde truffet paa ved Maalinger i Marken, genfandt han i Lovenes Vedtægter, og han sluttede deraf, at den var urgammel og maatte føres tilbage til Landets første Bebyggelse.

Deraf fulgte, at han maatte betragte vore ældste Landsbyer som Fællesforetagender af en »Kreds af Mænd« eller af alt bestaaende Foreninger. De ere ikke tilfældige Grupperinger om en enkelt Gaard som Kærne, de have ikke udviklet sig gradvis, og lige saa lidt ere de Resultater af tilfældige Sammenflytninger gennem Aarhundreder, men organiske Helheder, anlagte efter en bestemt Plan og gennemførte med det samme. »Begyndelsen til Anlæget — siger han — har vistnok været at bestemme, hvor Landsbyen skulde ligge, sandsynligvis ogsaa Byggepladsen og Hustoften for hver af de lodtagnes Gaarde. Dernæst udsaa man den Strækning, hvor det første Agerskifte skulde være, udmærkede dette og delte det i begge Ender i Agre mellem de lodtagne ved virkelige Maal . . . . Saa tog man en anden Strækning ind til et andet Agerskifte, delte dette ligesom det første og saa videre, indtil man havde nok.« Paa denne Maade opstod Dyrkningseenheden: Bolet, der omfattede Toft i By, Agre i de forskellige Aase og Andele i Skove, Græsgange og Heder. Bolet var et økonomisk Kvotum af Bymarken, og paa Danmarks »jevne og temmelig ligebeskafne Jordbund« skete Bebyggelsen ved Landsbyer.

Denne tiltalende, men historisk set ganske ubegrundede Gisning grebes af de tyske Agrarhistorikere Georg Hanssen, G. Maurer, A. Meitzen o. m. a Da de gammeltyske Love ikke indeholde noget af Betydning om Markfællesskabet, hentede de Grundlaget fra nordiske Lovsteder, men fortrinsvis fra Olufsen. Hans Opfattelse af Bolet, af Jordfordelingen, af Byens Oprindelse skødes ind under det tyske »Markgenossen-

schaft«, og ved Hjælp af knappe og vanskelige Steder hos Tacitus og Cæsar lykkedes det at opbygge en aandfuld Theori om Landboudviklingen lige fra Urgermanernes Nomadeliv til den holstenske Kobbeldrift. Det yngste og mest systematiserede Udslag af disse Theorier findes hos A. Meitzen[1], der søger at godtgøre, at vore ældste Landsbyer ere anlagte af Slægtflokke i det Øjeblik, da Stammerne traadte ud af Hyrdelivet og sloge sig ned paa faste Bopladser.

Her hjemme har Olufsens Opfattelse ikke kunnet glæde sig ved saa megen Sympathi eller en saa vidtrækkende Indflydelse. Den tiltraadtes ganske vist af Schlegel, Velschow og C. Molbech, men mødte haardnakket Modstand hos C. Paludan-Müller, og siden have yngre Forskere ikke indladt sig med Spørgsmaalet. I Paludan-Müllers berømte Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874) er hele anden Afdeling[2] en skarp, dels direkte, dels indirekte Kritik af Olufsens Grundopfattelse. »Hverken Olufsen eller Velschow — siger han — have holdt sig fri for at opstille deres Systemer paa en Forudsætning om Landets første Bebyggelse, der ikke alene ikke lader sig bevise, men som neppe udholder en alvorlig Prøvelse, og som derfor i Forbindelse med de mange i saa dunkel en Sag uundgaaelige Gjætninger vække Tvivl om Grundvoldens Fasthed og Bygningens Sikkerhed«.

Ligesom Olufsen begynder han sin Undersogelse med en Forklaring af Ordet Bol eller Mansus og definerer det som »et særskilt Stykke dyrket Jord«. Bol er et »Kvantitetsmaal, et sammenhængende Stykke af Jordens Overflade. I Kilderne findes Intet, der viser Bolet som en Samling af Jordstykker spredte over Bymarken, saaledes

[1] A. Meitzen: Volkshufe und Königshufe. Festgabe für Georg Hanssen. 1889. S. 26 flg. — A. Meitzen: Das Nomadenthum der Germanen und ihrer Nachbarn. — Verhandlungen des 2. Geographentages. Halle. 1882.

[2] Vidensk. Selsk. Skrifter. 5. R. 4. B. S. 229 flg.

som det tyske Hufe og den danske Bondegaard i Fællesskabets Tid; og det kan ikke forenes med, at en By kun udgjør eet Bol, eller med det saa hyppigt forekommende Tilfælde, at Gaarde eller Jordstykker ligge i et Bol, eller med de faste Navne paa saa mange Bol, der kjendelig ikke ere Navne paa Eiendomme, men paa Jordstykker. Ordet betegner tydeligt nok ikke et helt Jordbrug med alle dets Bygninger og alt dets Tilliggende, men den dyrkede Jord til et Jordbrug.«

Enhver Agrarhistoriker maa studse over denne Definition af et Begreb, hvis Forstaaelse troedes hævet over al væsentlig Tvivl. Hvis den højt ansete Historikers Forklaring kunde godtgøres, betød den intet mindre end en hel Revolution i Opfattelsen af vore ældste Landboforhold og maatte consequent føre til Nægtelsen af ethvert oprindeligt Jordfællesskab i de dyrkede Arealer. Forfatteren har været sig denne Consequens bevidst, men knap i Formen nøjes han med blot at antyde den, idet han stiller Bolet, det sammenhængende, dyrkede Areal, op som Modsætning til den adsplittede Besiddelsesform i den danske Bondegaard fra Fællesskabets Tid. Men desværre begrunder han ikke sin Opfattelse ved Henvisning til Kildesteder; thi Udtrykkene i Erkebiskop Askers Gavebrev: »Curiam Wesum habentem duos mansos, — Curiam Werpinge habentem mansum et molendinum« — kunne dog vel umulig forklare andet, end at Bol og Gaard allerede i det 12te Aarhundrede ikke vare identiske Begreber, og at den oprindelige Congruens med Tiden maatte hæves ved Sammenlæg og Kløvninger. Ligeledes er den Adskillelse, han vil gøre mellem et helt Jordbrug med alle dets Bygninger og alt dets Tilliggende, Ejendommen (S. 232) — i Modsætning til Jordstykkerne, alt for kunstlet for en Tid, da den egentlige Ejendom fortrinsvis var Ejendom i Jord.

Men desuden kan der fra de Censusbøger og andre Kilder, som P.-M. paaberaaber sig, fremdrages bestemte Eksempler paa, at Bolet ikke var et udelukkende dyrket

og lige saa lidt et særskilt eller sammenhængende Stykke Jord. Jeg henter mine Beviser fra jydske Forhold, dels fordi Bolet her længst beholdt sit oprindelige Indhold, upaavirket af yngre Skattenormer, dels og særlig fordi det her efter P.-M.s egen Forklaring endnu i det 13de og 14de Aarhundrede betød et Areal (S. 256). I Aarhusbogen, der behandler Ejendomsforhold hovedsagelig ældre end 1309, altsaa fra selve Provinslovenes Tid, hedder det om kirkeligt Jordegods i Vester Alling[1]. Hic habet mensa nostra unum bool & quartam partem alterius bool, que sunt quarta pars totius Wæsteralendmark & preter has terras habemus in Hiulæscogh duo Scogsland juxta curiam, in quibus seminatur ora annone. In aliis terris predictis possunt seminari singulis annis VI marchœ annone & plus, si esset culta, sed major pars est occupata silva & mirica, & colliguntur LXX plaustrata feni, & est hic silva pro pascuis XL porcorum vel circa. — Disse 1¼ Bol, Fjerdeparten af Vester Alling Mark, bestode altsaa af dyrkede Arealer til 6 Mark Udsæd, Eng til 70 Læs Hø og Oldenskov til 40 Svin foruden Hedestrækninger. Bolet er ikke et udelukkende dyrket Areal.

Sammesteds hedder det om lignende Jordegods i Laasby Sogn[1]. Hic habet mensa nostra fere dimidium bool, quia habet tres partes dimidii bool, & quartam habet Johannes Bruun, & in istis terris possunt seminari XII ore annone, sed mirica occupavit tertiam partem. Item colliguntur XXX plaustrata feni. Iste terre sic sunt deordinate & transposite per compossessores, quod modicam certitudinem de eis habere possumus; verum oportet, ut ad funiculum divisionis compellantur. — Altsaa ogsaa her træffes uopdyrket Bolsjord, og hvis Bolet bestod af et sammenhængende Stykke, ikke af flere Lodder rundt omkring paa Bymarken, vilde det være ufor-

---

[1] Script. rer. Dan. VI. S. 434.

staaeligt, hvorledes Kannikebordet kunde have en »maadelig Vished« om dets Ejendomsforhold, eller hvorledes Medejerne kunde bringe Forvirring ind i disse.

Endelig hedder det om kirkeligt Gods i Tistorf[1]: Hic habet mensa septem Fiæthring, que sunt fere medietas de Tistorpmark . . . . Quodlibet Fiæthring valet secundum estimacionem duas marchas auri, & in quodlibet Fiæthring jam seminantur tres ore annone vel circa, & colliguntur in Westerwang VI plaustrata feni, & in Osterwang duo plaustrata feni. — Fjerdingen, Bolets nærmeste Underafdeling, havde Jord baade i Vester- og Ostervang, og selv ikke den bestod altsaa af sammenhængende Jordstykker, men af Lodder i begge Byens Vange.

Disse Eksempler kunde foroges, men turde anses for tilstrækkelige. Det fremgaar heraf, at P.-M.s Definition af Bol ikke slaar til, hverken naar han betegner det som et opdyrket eller som et sammenhængende Jordstykke. Det er ganske uhjemlet at ville søge Bolet alene i Rebsjorden; det kunde tillige bestaa af Skov-, Eng- og Hedejorder, hvis disse fandtes paa Bymarken, og Professorens Bestemmelser ramme Sagen kun i det Tilfælde, hvor hele Bymarken var opdyrket og bestod af et eneste Bol. Overalt, hvor Bol og Bymark ikke faldt sammen, altsaa hovedsagelig overalt udenfor Smaatorperne og tilsvarende Nydannelser, maa Bolet opfattes som et Kvotum af Byens samlede Areal: dens Agre, Enge, Skove, Ovredrev og Heder. Det betød et Breddemaal for Rebsjorden i de forskellige Aase, et Antal Læs Hø for Engen og udmaalte eller ideelle Kvota for Bymarkens ovrige Bestanddele. Vore Provinslove beskrive Bolet som en Samling Agerskifter (»limæ«) i de forskellige Vange, knyttede til en Hovedtoft i By; Anders Suneson siger, at ved Rebningen deles hele Bymarken (tota villa) i lige værdifulde Lodder, der kaldes Bol, og ved Delingen sørges ligeledes for, at

[1] Script. rer. Dan. VI. S. 434, 431.

Tomterne og Botofterne gores lige store[1]; et andet Sted kalder han disse Tofter »fundi digniores«, fordi de ligesom staa i Spidsen for eller repræsentere Bolsarealerne i Byen. Bolene ere lige eller lige værdifulde Kvota (equales portiones) af hele Bymarken, ikke blot af de dyrkede Arealer, og naar P.-M. i sin Polemik imod den ældre Opfattelse (Olufsen og C. Molbech) vil negte, at Bolet bestod af en Samling Jordstykker, spredte over hele Bymarken, saa kunde man fristes til at svare ham med en af hans egne Vendinger og sige, at Rigtigheden af den ældre Opfattelse »ikke behøver at bevises: Enhver, der har læst Kildeskrifterne, erkjender den for notorisk.« (S. 231).

At Bolene allerede paa vore ældste skrevne Kilders Tid betegnede højst forskellige Værdier og vare forskellige ikke alene i de forskellige Landsdele, men endogsaa i den samme Egn, indrømmes, men deraf følger ikke, at de oprindelig vare forskellige, eller at der ikke ligger en Vurdering, et økonomisk Overslag til Grund for Inddelingen. Forskellighederne maatte nodvendigvis folge med Kultiveringen og Opdyrkningen. Det er gaaet med Bolsinddelingen, som det gaar med enhver Matrikulering: Værdimaalet bliver staaende, medens Udviklingen paa mange Maader forandrer de skyldsatte Værdier. Det er hævet over enhver Tvivl, at Bolet for det 12te og 13de Aarhundredes Bevidsthed endnu repræsenterede en nogenlunde bestemt økonomisk Værdi. Kun paa den Maade kan det forstaas, at det sjællandske Bol som Regel kunde falde sammen med den yngre Matrikulering efter Mark Skyld ɔ: efter Udsæd. 1180 kunde Knudsbrødrenes Jorder efter Vurdering anslaas til 30 Bol, og dette forudsætter, at Bolet omkring det nævnte Tidspunkt maa have været et kendt Værdimaal paa Fyen[2]. I Aarhusbogen op-

---

[1] Thorsens Udgave af skaanske Lov. S. 113.

[2] Johannes C. H. R. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 54. »Allerede tidligt maa i det østlige Danmark ved Ordet Bol (mansus) være forstaaet et Jordstykke

regnes alt det Stufland, der tilhørte Tilst Kirke. Foruden Fjerdeparten af »Tobbætorpmark«, bestod det af $7^1/_2$ Øre Sædland og Engstykker til 45 Læs Ho, »et omnes iste terre creduntur equipollere uni bool[1].« Men hele denne Værdsættelse vilde dog vel være temmelig meningsløs, hvis der ved Bol ikke forstodes en anerkendt, økonomisk Maalestok for Jord.

Naar Bolsinddelingen er foretaget, kan ikke oplyses. Mansus forekommer som Benævnelse paa Jordejendomme, saa langt vore skriftlige Kilder gaa tilbage, ja er endog knyttet til det Jordegods, som Svend Estridsen skænkede Lunde Domkirke. Bolet maa opfattes som vor ældste (ɔ: ældst kendte) Ejendoms- og Skatteenhed, og naar denne Forklaring fastholdes, turde det være muligt at naa frem til en noget sikrere Forstaaelse af vore ældre Agrarforhold, af Landsbyernes Oprindelse, Vækst og Form end den, Olufsen og adskillige tyske Forfattere have givet os.

Fra Kong Valdemars Jordebog og Roskildebogen kende vi Bolantallet i mange ødanske Byer. 1231 havde Øen Falster 365 Bol[2], hovedsagelig fordelte mellem de Byer, som endnu den Dag i Dag findes paa Øen. Ordner man disse Byer efter deres Bolantal, ville næsten alle Torperne falde ind under Rubriken 1—3 Bol, medens Hovedmassen af Adelbyerne (med Endelserne -lev, -by, -løse, -inge etc.) have fra 3 til 14 Bol. De samme Forhold genfindes paa Sjælland. Valby har 8 Bol, Utterslev 9, Husum 9, Særritslev 11, Sengeløse 16 osv., medens de fleste Torper og Rydbyer have

---

med bestemt Størrelse og Kvalitet. Endog i det 12te Aarh. synes et Bol i Fyen at være et fast Værdimaal, thi Knudsbrødrenes Jorder anslaas i et Brev af Absalon 1180 i Følge Vurdering til 30 Bol« etc.

[1] Scrip. r. Dan. VI. S. 428. I Begyndelsen hedder det endnu bestemtere: Habet autem ista ecclesia terras, que dicuntur Stuuf, equipollentes uni bool.

[2] Steenstrup anf. St. S. 415.

et langt mindre Antal[1]. — Ved et hurtigt Blik synes her at være et Skel mellem de to Bygrupper, ikke alene med Hensyn til Anlægstiden og Arealtilligendet, men ogsaa med Hensyn til Bosættelsesmaaden.

Jeg skal iklæde min Tankegang ganske konkrete Former. Ved Udskiftningen i forrige Aarhundrede bestod Sengeløse By af 16 Gaarde (Fig. 4), ved Matrikuleringen 1682[2] omfattede den ligeledes 16 Ejendomme, »alle af lige Skyld og Brug«, og i Roskildebogen[3] siges: »In ipsa villa sunt XVI bool terre«. Sengeløse har altsaa igennem mange Aarhundreder, formodentlig gennem hele den historiske Tid, bevaret den samme Jordfordeling; det 17de Aarhundredes Gaard dækker her det 13de Aarhundredes Bol, ja, vi have endogsaa Grund til at antage, at paa det fjerne Tidspunkt, da Bolsinddelingen gennemførtes, dyrkedes Byens Marker af 16 Bolsejere, der byggede og beboede den torækkede Parallelogramby, som er afbildet foran. 1682 var Sengeløse Bymark delt i 2 Vange med ialt 58 Aase eller Agerfald, og disse vare igen udstrimlede i 887 Agre. Til hvert Bol faldt — foruden en Engpart — altsaa gennemsnitlig 55 7/16 Lodder, fordelte omkring paa hele Bymarken. Dette stærkt udviklede Fællesskab i en By, der havde bevaret Kongruensen mellem Bol og Gaard, der i hele den historiske Tid ikke kan have været Genstand for nogen nævneværdig Ejendomsadsplittelse, er vel skikket til at modbevise Paludan-Müllers Paastand om, at Markfællesskabet skal have udviklet sig paa Bolsinddelingens Ruiner. Ligeledes synes Byformen at kunne tillægges stor Oprindelighed; Botofterne gaa sikkert lige saa langt tilbage som Bolsinddelingen, og Gadepladsen eller forta'en maa alt have været til Stede, da Kirken med Kirkegaarden opførtes paa den.

---

[1] Scrip. rer. Dan. VII. S. 49 flg,
[2] Markbogen over Sengeløse.
[3] Scrip. rer. Dan. VII. S. 64.

Dette Eksempel synes altsaa i allerhojeste Grad at stotte Olufsens Opfattelse. Her er det tilladt at slutte direkte fra det 18de Aarhundrede tilbage til en meget fjern Fortid. Baade med Hensyn til Navn, Byform og Jordfordeling maatte Sengelose betragtes som en Urby, hvis man overhovedet havde Ret til at tale om saadanne, og kunde man opstille hele Rækker af den Slags Byer, maatte man ubetinget give Olufsen Ret over for Paludan-Müller. Men uheldigvis tillade vore Kilder ikke — i hvert Fald ikke efter mit Kendskab til dem — en saadan Opstilling. Jeg kan kun nævne et Par Byer til (Væggerløse og Stovby), hvor det 18de Aarhundredes Gaard omtrentlig dækker Middelalderens Bol, i adskillige andre kan man vel paapege betydelige Tilnærmelser; men det er ikke Regelen. Dertil have selv meget store Byer altfor faa Bol til at begynde med. Meget tidligt ere Bolene blevne klovede i Fjerdinger, Ottinger eller endnu mindre Underafdelinger. Provinslovenes Skattenormer røbe uafbrudt denne Udstykning; i Censusbogerne tales hyppigt om Byer med faa Bol, men med mange Gaarde, om Gaarde med et Tilliggende af 2, 3, 4 Skilling Jord etc., og denne Udstykning fortsattes selvfølgelig gennem de senere Aarhundreder. De nye Gaarde maatte have Plads i Byen, de gamle Botofter sloge ikke til eller overbebyrdedes med Bygninger; der maatte oprettes nye eller »svorne« Tofter, og Byformens Omdannelse saaledes delvis holde Skridt med Udviklingen.

Ved Hjælp af Falsterlisten, Markbogerne og Udskiftningskortene kan denne Omdannelse delvis forfølges. Jeg skal anføre nogle Eksempler. I Jordebogen opfores Vaaelse (Valnæs) med 10 Bol, og Byen maa altsaa engang, uvist naar, have bestaaet af 10 lige store Ejendomme. Ved Matrikuleringen 1682 talte den 42 Ejendomme af Gaardmandsklassen og 7 Gaardsæder; ved Udskiftningen 1809, det tidligste Punkt, da Byformen bliver synlig for os, havde den 44 Gaard- eller Botofter, ordnede i to parallelle Rækker omkring en c. 1200 Alen lang Gade. Et nøjere Studium af

Kortet viser, at Byen falder i 2 Dele. Den ældre Del bestaar af en torækket Parallelogramby som Sengeløse omkring en 200 Alen bred »forta«. Paa denne ligger Kirken og Præstegaarden, ved dens Afslutninger i Nord og Syd føre 4 Veje ind i Byen, og et stort Gadekær afspærrer den fra den yngre Del, hvor Rækkerne ere skudte sammen omkring en 100 Alen bred Gade. — Kirkebyen Gundslev (Gundrizleflittle) opføres i Jordebogen med 6 Bol, men havde ved Udskiftningen 18 Gaarde, rektangulært ordnede omkring en Gadeplads paa c. 6 Tdr. Land. 1231 havde Gedesby 6 Bol, ved Udskiftningen 21 Gaarde, og her fremviser Kortet de samme Forhold som i Vaaelse. Den gamle By, der omslutter Kirken, Kirkegaarden og 2 Gadekær, er Rundby, den nyere bestaar derimod af 2 vis-à-vis stillede Gaardrækker omkring en smal Gade. Det hele ejendommelige Anlæg er »tæbundet«. Staverby i Skelby Sogn opføres med 8 Bol, men fremtræder 1809 med 17 Gaarde i udpræget dobbelt Byform. — Disse store Byformer kunne altsaa umulig føres tilbage til Bolsinddelingens Tid; her maa være foregaaet en senere Ordning.

De samme Iagttagelser springe endnu stærkere frem, saasnart man drager Torperne med ind i Undersøgelsen. Hovedmassen af de falstringske Torper bestod af 3, 2, 1 el. 1/2 Bol; men ved Udskiftningen fremtræde selv disse Byer i højst regelmæssig Form. Denne kan umulig være oprindelig, d. v. s., samtidig med Torpets første Bebyggelse; thi som Regel maa Smaatorpet være begyndt med en enkelt eller et Par Nybyggere, der forsynede sig godt med ledig Jord, og først forøget Opdyrkning og senere Kløvninger kunne have skabt Byen. Sønder Grimmelstrup er begyndt med eet Bol og ejedes 1231 af en enkelt Mand[1]; men ved Udskiftningen var Torpet en By paa 4 Gaarde i Halvkreds omkring

[1] Paludan-Müller anf. St. S. 215. Dermed vil jeg ikke have paastaaet, at Byen endnu 1231 kun bestod af eet Jordbrug.

en betydelig Gadeplads. Det samme gælder om Alkestrup i Maglebrænde Sogn, men 1809 omfattede den 5 Gaarde i gammel Byform. Baarup (Babæthorp) i L. Brænde Sogn bestod 1231 af 2 Bol, 1809 af 8 Gaarde i rundagtig Byform omkring Gaden. Ravnsø (Ranæs) i Nørre Alslev Sogn havde 1231 2 Bol, 1809 derimod 13 Gaarde, ordnede i to parallele Rækker omkring en meget stor Gadeplads. Bruserup i Væggerløse Sogn opføres i Listen med 1 Bol, men havde 1809 8 Gaarde omkring en Gadeplads paa 36,900 □ Alen. — Saaledes kunde man blive ved over hele Falster, men de anførte Eksempler turde være tilstrækkelige.

Endnu et andet Forhold i Falsterlisten fortjener at fremdrages. Den nævner slet ikke nogle nuværende Byer, særlig ikke Skovby, Sortsø og Havnsø i Gundslev Sogn; Fjenstrup i Maglebrænde Sogn; Ore, Næs og Hæsnæs i Aastrup Sogn; Bønnede, Skjolderup og Halskov i Horbelev Sogn; Byskov og Klodskov i Onslev Sogn og Kraghave i Tingsted Sogn.

Disse Byer vare antageligvis ikke til 1231, de ere Øens yngste, og deres Byform har derfor en vis Interesse. Ved Udskiftningen 1809 havde kun Byskov, Klodskov og tildels Ore gammel Byform omkring en Gadeudvidelse, medens de øvrige bestod af spredte Gaarde langs en Vej eller flere Veje uden noget systematisk Gadeanlæg eller anden Sammenhæng, uagtet flere af dem rummede fra 8 til 14 Gaarde. Desværre er Materialet for lille til at danne Grundlag for sikre Slutninger, men det peger dog hen paa, at de regulerede Byanlæg hovedsagelig tilhøre Tiden før det 13de Aarhundredes Midte.

Falsterlisten har saaledes hjulpet os til nogle Indblik i vore Landsbyers Udviklingshistorie, der turde være af Betydning. Jeg sammenfatter dem under følgende Punkter:

I. Paa det fjerne Tidspunkt, da Bolsinddelingen foretoges, fandtes saavel Byer som Enebol paa Øen, og ud fra de nu foreliggende Kilder kan det ingenlunde med Rette sluttes, at Bebyggelsen oprindelig er foregaaet

alene ved Byer, eller at Landet er blevet opdyrket udelukkende fra saadanne. Den Udvikling, vi kunne forfølge indenfor Torperne, spores ogsaa i Adelbyerne og kan paa et endnu tidligere Tidspunkt ogsaa have skabt dem. Med andre Ord: den oprindelige Bosættelsesform unddrager sig ganske vor Kundskab, og end ikke den dristigste Induktion kan sige noget om den.

II. Den Byform, vi lære at kende paa Udskiftningskortene, er ikke oprindelig, ja i de fleste Tilfælde end ikke samtidig med Bolsinddelingen, men maa opfattes som Resultat af en senere Udvikling og Regulering.

III. Denne Regulering synes at være ældre end det 13de Aarhundredes Midte eller at være gennemført — i hvert Fald for Østdanmarks Vedkommende — før Provinslovenes Tidsalder.

De falstringske Forhold kunne sikkert uden store Fejltagelser overføres paa andre Dele af Landet. Paa Sjælland møde vi nøjagtig de samme Tilstande. Af Censusbøgerne ses, at Torper og andre yngre Aflæggerbyer have udviklet sig fra en saare ringe Begyndelse (1 à 2 Bol) til betydelige Byer, regulerede paa samme symmetriske Maade som de ældre Former. Spredte Iagttagelser rundt omkring paa Øen vilde dog let blive tilfældige og mindre overbevisende, hvorfor jeg har valgt at gennemgaa en enkelt Egn. Antvorskov Len, der omfattede 60 Landsbyer, er ypperlig kortlagt i Aarene 1769—71; vi have ikke alene Th. Bugges instruktive og enestaaende Generalkort fra 1771, men samtidige Specialkort i 1/4000, i nitid og nøjagtig Udførelse over enhver By. 1770 var hele Bondebefolkningen samlet i Landsbyer ligesom paa Falster, og Enestegaarden er ukendt. 33 af Lenets Byer maa, naar vi lade os vejlede særlig af Bynavnene (der ende paa -by, -løv, -sted, -inge, -ager, -um, -else, -tofte, -sø), betragtes som Adelbyer; de omfattede tilsammen 469 Gaarde eller 14,1 Gaard i Gennemsnit pr. By. De øvrige 27 vare Torper (paa -strup, -rup, -drup, -rød og -vad); men af disse

havde Faardrup, Nordrup og Kelstrup henholdsvis 22, 20 og 14 Gaarde, altsaa et Ejendomstal og et Arealtilliggende, der stiller dem ganske jevnsides Adelbyerne. Den samme Iagttagelse kan gøres i andre sjællandske Egne. Af Roskildebogen ses det, at Ballerup havde et stort Bolantal[1], og før Udskiftningen var den en Rundby, der ikke stod tilbage for Omegnens største Adelbyer, og 1787 er Menstrup i Korsør Amt en udpræget Dobbeltby med 24 Gaarde. Saadanne Torper maa vel opfattes som de ældste Aflæggerbyer, grundede i en Tid, da Bebyggelsen var mindre fremskreden, og da der endnu fandtes store ledige Arealer. Paa Prof. Th. Bugges Generalkort ses ret, hvorledes Adelbyernes og Stortorpernes Marker brede sig i afrundede og fyldige Masser, medens Smaatorperne maa nøjes med Kiler og Stumper, ofte afskaarne fra Hovedbyens Areal ved Vandløb eller andre Naturhindringer, og i mange Tilfælde har man derigennem Nøglen til deres Oprindelse: afsidesliggende Jordstykker ere blevne udskilte til Torpets Anlæg.

Lenets øvrige 24 Torper have tilsammen 134 Gaarde eller i Gennemsnit 5,5 Gaarde pr. By. De mindste bestode af 2 eller 3 Gaarde, de største af 9, men alle uden Undtagelse have de den foran beskrevne Byform. Gaardene samle sig i symmetrisk Gruppering omkring en betydelig Gadeplads med Gadekær, ja, ofte ere de endog strængere regulerede Anlæg end selve Adelbyerne. — De to Arter af Byer ere opstaaede til forskellig Tid, under højst forskelligartede Forhold; de afvige fra hinanden i historisk, geografisk og økonomisk Henseende; men ikke des mindre synes Byformerne regulerede efter de samme Vedtægter. Hvorledes er dette gaaet til, og hvad kunne vi vide om denne Regulering?

Jydske Lov (I, 55) har en mærkelig Paragraf, hvis Hovedindhold er følgende: »Æn gær solskift a by . tha skal

[1] Scrip. rer Dan. VII. S. 67.

hwær man upgiuæ sin hæfth vm all marc . for vtæn of thæt ær ornum . æth kyrki stvf . et nokær manz en køp . thær mæn witæ æi hwæm skærthæ skal .... Sithæn repæs fyrst toftæ thær i by liggæ . swa at ængi man ma thet menæ . æn fellær nokær manz rep undær annens bygd . oc wil han æi rymæ thær a bor tha havæ hin wald thær a kallær at takæ af hans vbygd iord a marc hwaræ sum han wil rep for rep .... Swa sum toftæ skiftæs i by swa skiftæs all marcæ iord . thet sammæ of garth delæs vp . ænscæ hus deles vp«.

Lovstedet er knapt og ikke meget tydeligt, men det kan ses, at ved Solskifte maa forstaas en dobbelt Handling: Først selve Byens eller Botofternes Ordning og Udmaaling (Sithæn repæs fyrst toftæ thær i by liggæ), en Ordning, der ingenlunde behøvede at falde sammen med den ældre Tilstand (»æn fellær nokær manz rep undær annæns bygd«) — og dernæst en systematisk Rebning og Fordeling af Agerskifterne i Overensstemmelse med den nye Byregulering (Swa sum toftæ skiftæs i by swa skiftæs all marcæ iord). Denne Rebning omfattede hele det dyrkede Areal med Undtagelse af Ornum, Kirkestuf og særkøbt Jord; Kænnæland, Gribsjord, Ryd, kort sagt alle andre Enemærkejorder, droges med ind i den fælles Delingsmasse.

En Solrebning[1] af Øster Højsted i Slogs Herred i Sønderjylland 1513 slutter sig nøje til Lovstedets Forskrifter og er i flere Henseender meget oplysende. Arbejdet udførtes af 12 Selvejere paa følgende Maade: Først ordnede de Hustofterne eller Tomterne saaledes, at der til hver Otting lagdes en Toft paa 40 Roder (à 9 Alen) i Længden og 6 i Bredden; men en enkelt Bonde fik 8 Roder i Bredden, fordi hans Jord ikke var saa god som de øvriges, en anden tillagdes en Overskuds-Toft paa nogle Roder, fordi der var et unyttigt Vand i hans Hovedtoft[2] etc. etc. Efter at denne Byregulering var

[1] Scrip. rer. Dan. VIII. S. 41.

[2] Smlgn.: Eriks Sj. Lov. II. 54. Ær annær toft thær foræ brethær at hun war wærræ fallæn ællær watær . ællær thær

gennemført, vendte Rebsmændene sig til Marken og tilrebede hver Otting 2 Roder (18 Alen) »vor der ploeg und vør der lee thogande« i vaadt og tørt, i Eng og Græsning, altsaa i de forskellige Agerfald efter Bundens Beskaffenhed. — Endvidere fandtes paa Bymarken 2 Enemærker. I det ene havde hver Mand i Byen enten 1 eller 2 Stykker, men da det hverken var stenet eller stablet, inddiget eller omgrøftet, og altsaa ikke rettelig kunde betragtes som Ornum, blev det »svoret til Solrebet« (vør deme solrepe geschworen) og fordelt efter Byens Ottingtal. Det andet Enemærke, en Toft og en Eng, Solbjerg kaldet, havde ingen Hustoft i Byen og tilhorte en Mand paa Als, men da der ikke kunde føres Bevis for, at det var Særkøb, tillagde Rebsmændene ham en Hustoft af Allemandsjord (alle Inwaners Erde, Gadejord) i Højsted By, lige saa god som de ovriges, og svor Jorden til Solrebet, d. v. s., fordelte det mellem Byens Ottinger, der saaledes bleve forøgede med een.

Solrebning eller Solskifte er altsaa en Regulering af Byens Botofter efter Gaardenes Størrelse (ɔ: Matrikulstørrelse) og Toftejordens Beskaffenhed og en systematisk Inddeling af Marken i Agerfald og Agerskifter, og disse sidstes Fordeling uden Hensyn til ældre Hævd eller Brugsret (Ornum og Stuf undtagne), kun vejledet af det i Byen raadende Delingsgrundlag. Før Solskiftet blev Bymarken tvungen tilbage i hele Ejerlagets Haand, den enkelte maatte opgive alle erhvervede Sær- eller Brugsrettigheder, han beholdt kun en Aktie eller Dele af en Aktie i Samlagets Jord, et ideelt Kvotum, der enten udtryktes ved Bol eller Dele af et Bol, eller ved Mark Skyld eller dens Dele: Øre, Skilling etc., og først ved den nye Rebning tildeltes ham privatretlig Jordstykker i Forhold til dette Kvotum. Bag Solskiftet skjulte sig altsaa en paa Bymarken hvilende Fællesskabsservitut, der

---

war ænthingh brink i ællær dal ællær biærgh . tha ær thæt ræt at thæn hauæ meræ, thær wærræ hauær.

kunde tilintetgøre al Enemærkeejendom, al særlig Brugs- og Besiddelsesret til Kænnæland (Gribsjord, Ryd etc.) og fremtvinge en Ligedeling efter et forud givet Forhold.

Ved Hjælp af danske Kilder alene er det mig ikke muligt at uddybe Forstaaelsen videre. Hovedvanskeligheden ligger i, at man ikke kan se, hvorledes Ejendomsforholdene i Almindelighed vare ordnede før Solskiftet, hvilken Omvæltning dette Skifte betød, og hvorledes det kunde fremkaldes. I Østdanmark i hvert Fald var det gennemført før det 13de Aarhundrede; det omtales derfor slet ikke i Lovene fra denne Del af Landet, da Ejendomsfordelingen, By- og Agerordningen uigenkaldelig hvilede paa det, og de ældre Tilstande vare forsvundne. — I Sverige, hvor Udviklingen var længere tilbage, trængte Systemet derimod frem samtidig med Provinslovenes Kodificering, og her omtales det jevnsides med de Agrarforhold, som det afløste. I Midten af det 14de Aarhundrede naaede det til Sydfinland, hvor det kaldes det »svenske Skifte«, fordi det var indført fra Sverige, men dog ogsaa Solskifte[1], og fra disse Lande er det derfor muligt at hente nogle Oplysninger, der ogsaa have Værdi ved Belysningen af danske Forhold. De svenske Provinslove skelne imellem Byer, hvis Marker ligge i »hambri ok forni skipt« (gambla oskiptade byar) — og Byer »i rættri solskipt«. »Forni skipt« eller »Hamarskiptet« er endnu ikke fuldt forklaret, men saameget er sikkert, at det betegnede snarere en Brugs- end en virkelig Ejendomsret til Jord og Grund. Det var i hvert Fald delvis et periodisk Skifte[2], en vekslende,

[1] M. B Schybergson: Finlands Historia. 1887, II. S. 198.

[2] J. Kreüger: Studier rörande de agrariske förhållandenas utveckling i Sverige. Lund 1882. S. 17 flg. I en kgl. Resolution af $^{10}/_{9}$ 1743 hedder det endnu: Till förekommande af den olägenhet, som derigenom förorsakas, att en del allmoge på dess inegor hafva årsskiften, tillåter kgl. Maj. att den, som en faststående delning begär, må njuta den samma tillgodo etc. Smlgn. L. B. Falkmann: Om Mått och Vigt i Sverige. Stockholm 1884. S. 200 flg.

ikke definitiv Fordeling af Bymarken; ingen Ejendom kunde gælde »fori fasta fæþrini ok alda oþæl[1]«, enten paa Grund af den ovennævnte Turnus, eller fordi enhver kunde blive tvungen til at slaa sin Ejendom sammen med en anden eller andre til en fælles Delingsmasse[2].

Denne usikre Ejendomsform, dette »forni skipt«, kunde afløses af »Solskipt«, naar en enkelt Grundejer forlangte det. Han kunde kræve Byen ordnet efter Lovsvedtægterne, hvilket kaldtes at »læggia by til lagha læghis«. Deri indbefattedes: 1) en Byregulering, 2) en Ordning af Marken i Fald eller Aase efter Jordbundens Beskaffenhed, 3) en systematisk Fordeling af Agerskifterne indenfor disse Aase enten efter Botofternes Beliggenhed i By eller efter Lodtrækning (i Vestgötland), og 4) en definitiv Overgang fra et svævende Fællesskab til fuld privatretlig Besiddelse af de dyrkede Arealer[3].

I og for sig er Byreguleringen, Botofternes Ordning og Gaardenes Omplacering (der altsaa kunde være ledsaget af Nedbrydninger, smlgn. Jydske Lov I. 55), selve Solskiftet. Bystedet skulde bestaa af et Parallelogram, dette deltes ved en Gade, hvis Minimumsbredde anføres (smlgn. J. Lov om forta), i to Halvparallelogrammer etc.; ligeledes skulde hver Botoft bestaa af et Parallelogram, og derfor kalder Ragwald Ingemundsson Solskiftet en »quadrata divisio«, og de efter det regulerede Byer for »villa quadrata«[4]. — Botofterne ordnedes efter Solens Gang, d. v. s. efter Verdenshjørnerne,

---

[1] Schlyter. III. S. 339. IV. S. 337. XIII. S. 257. — Upl. Lag. Jb. 21. § 1. o. fl. St.

[2] Det er maaske ikke uden en dybere Forbindelse, at Paragrafen om Solskifte i J. Lov indledes med en mærkelig Bestemmelse om Mageskifte: »Engi man ma nothæ hin annæn til makæ skift vtæn hins annæns williæ. Æn gær solskift a by« osv. Magelæg synes altsaa tidligere at kunne være fremtvungne ogsaa i Jylland.

[3] K. v. Amira: Nordgermanisches Obligationsrecht. I. S. 605 flg.

[4] Magnus Erikssons Landslag. Schlyter X. Bb. 4. § 1. Anm. 81. § 5. Anm. 345, 348.

i Rækker, der gik fra Øst til Vest, fra Syd til Nord; deres Størrelse angav Ejendommenes Størrelse, og deres Beliggenhed eller Numer den Orden (paa Dansk: det Solfald), hvori Agerskifterne skulde følge paa hinanden ude paa Marken[1]. Alle disse Agerskifter, »deldir, teghar«, udrebedes efter »attung« eller Mark Skyld i proportionale Størrelser[2], og forsaavidt er Solskiftet en Udjevning af ældre Uregelmæssigheder, en »Jamforsel« eller »iamføri«. »Nu standær by j iamføri ok rættri solskipt .... þa ær tompt akærs moþer. Þa skal akær æptir tompt læggiæ[1]«.

Solskifteordningen var uigenkaldelig, den kunde ikke kuldkastes eller gentages, med mindre alle Ejendomsbesiddere gave deres Minde. Paa Grundlag af den definitive Ordning kunde der foretages Udjevninger, »iamnaþer«, af opstaaede Uregelmæsigheder, men en hel Omregulering var umulig. »Hawi ængin wald at rywæ thæn by, i rættri solskipt ligger, utæn allæ iorþeghandæ wiliæ[3]«.

I denne Belysning fremtræde vore middelalderlige By- og Ejendomsformer i skarpere Omrids, de komme os nærmere

---

[1] Svenskt Diplom. N. S. II. S. 807. »Herra Laffrinz kärdhe oppa Hanakindha häradhz thinghe, at Widingxro olaghlika lighat haffdhe i mangh aar oc beddis rät at byyn matte koma til jämföris or läggias äfftir rätto soolskipte; jac hanum tolff doandhe män nämpdhe, som akir oc ängh läggia sculdho äfftir thy tomptana lagho i bynom; for: dha herra Laffrinza .... tompt liggir synnarst i bynom näst solinne oc swa haffua the laght hanom badhe akir oc ängh oc huariom them i binom äghir akir oc ängh äffter thy tompta liggia, theem närmeer sool, som närmer liggia oc them fiärmer som fiärmer liggia«. (1414).

[2] Handlingar til upplysning af Finlands häfder. III. S. 112. »Sydhan Kaynemyby war dömpdher til iamföres oc rätha soolskipte kom oppa hustrv Anna deel III stengher jordt i hwarth byamall. (1447). — Se K. F. Söderwall: Ordbok öfver Svenska Medeltids-Språket. Lund. 1896. — C. J. Schlyter: Ordbok til Samlingen af Sveriges gl. Lager. (Se ogsaa Bihanget). H. Hildebrand: Sveriges Medeltid. I. S. 269.

[3] Upl. Lag. Wb.

og blive forstaaelige. Som alt beskrevet nærmer Hovedmassen af vore »Bysteder« sig til Kvadratet, Parallelogrammet, den langstrakte Oval eller nærliggende Mellemformer. Dette gælder saavel Adelbyerne som Torperne. Botofterne og Gaardene ligge ordnede i Rækker efter Verdenshjørnerne fra Syd til Nord, fra Øst til Vest; hele Byformen fremtræder i en Skikkelse, der umulig kan være opstaaet ved en tilfældig Sammenflytning gennem lange Tider eller ved en ukontroleret Udvikling. Den er et Produkt af Eftertanke, Plan og Regulering. I vort Naboland kaldtes denne Regulering Solskifte, af J. Lov se vi, at det samme System har havt Lovshævd hos os, og vi slutte heraf, at de foran beskrevne Byformer ere Resultater af dette, at de ere solskiftede Byformer.

Dette gælder lige saa fuldt om Markens Regulering, og her kan Beviset føres med endnu større Sikkerhed. Allerede J. Lov giver Grundregelen, at som Toft skiftes i By, saa skal al Markjord skiftes, men Eriks sj. Lov (II. 55—56) udtrykker dette ganske anderledes klart og concist: »Æn forutæn the giuæ ia allæ wethær . tha scal swa repæ hwært bool sum thæt war førræ at sol fallæt, ok swa sum hwærs houæthtoft falldær i byn, swa skal limænæ utæ læggæ a markkæ . Mæth thæt at houæth toftæn hafthæ akær i hwær wang til sin swa sol fallæn sum houæthtoftæn war siælf, tha ær han nærmær at witnæ at allæ limmænæ liggæ sum toftæn liggær etc. .... Swa sum før ær mælt swa skal ollændæ utæ a markkæ læggæ sol fallæt sum toftæn er hemæ sol fallæn».

Af disse Tekststeder er det klart, at Bo- eller Hovedtoften havde en repræsentativ Evne, at den saa at sige stod i Spidsen for alt Bolets Tilbehør af Jord, at den som et Hoved knyttede alle de mange spredte Led sammen til Bolsenheden, og at den ved sit Sted i Byen tjente som Rettesnor ved Agrenes Uddeling. I Byplanen havde den en bestemt Beliggenhed imod Solen, den kunde ligge Solen nærmest, d. v. s., være Nr. 1 i Rækken fra Syd eller Øst, eller fjernest

ɔ: Nr. 1 fra Nord eller Vest osv. Dette kaldtes dens Solfald, og derefter havde den sit Numer i Rækken[1]. Denne Beliggenhed eller dette Numer bestemte Agerordningen ude i Fællesfanget, altsaa Loddernes Solfald eller Følgerække fra Syd eller Øst, eftersom Aasen var rebdelt. Derfor kunde man fra Gaardens Numer slutte sig til Numrene paa dens Agre og omvendt. »Limænæ« i Marken faldt som Hovedtoften i By eller laa solfaldne, som Hjemtoften var solfalden, ja, under visse Omstændigheder kunde Toftens Ejer vel endogsaa reclamere de til denne efter Solfald hørende Agre. Ligeledes betegnede deres vedtægtsmæssige Bredde, om Bolet var helt, halvt eller endnu mere udstykket, og derigennem blev den tillige Skattenorm, eller som skaanske Lov udtrykker det: »For husætoft scal man læþing, innæ ok stuth rethæ«. — Byen i snevrere Forstand var en Mikrokosmos af hele Markfællesskabet, med eet Blik kunde man se, hvormeget hver Gaard ejede, og i hvilken Orden dens Kvota skulde søges.

Og endelig se vi af Tekststederne, at Solskiftet betegnede en definitiv Ordning, de dyrkede Arealers Overgang i fuld privatretlig Besiddelse under Dyrkningen. »Med mindre de give deres Samtykke alle, skal hvert Bol rebes saaledes, som det før var solfaldet«, men dette vil jo kun sige, at Agerfordelingen inden for hver Aas skal blive uforandret, at hver Mand skal beholde sine engang tildelte Lodder, og at en enkelt Stemme er tilstrækkelig til at afslaa enhver ny Fordeling. Uplandslagen og den yngre sjæl. Lov bevæge sig i

[1] Her skal jeg ikke nærmere indlade mig paa Solfaldsspørgsmaalet, en udførlig Behandling vilde kræve en Monografi. Kun skal jeg bemærke, at mange sjællandske Byer ved Matrikuleringen 1682 havde Agerskifterne fordelte ikke efter Solfald i egentlig Forstand, men snarere ved Lodtrækning. Smlgn. hermed A. Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbare Herlighed S. 460. — Professor Olufsens Fremstilling hos Rosenvinge (II. S. 367—8) slaar derfor ikke til. — Fra Markbøgerne kender jeg kun en eneste By, Vaaelse, der er rebet i streng Overensstemmelse med Provinslovenes Forskrifter.

ganske parallele Udtryk, og i begge Lande kunde der ved senere Rebninger kun tilsigtes at afhjælpe opstaaede Fejl eller Misligheder, ikke en hel ny Omlægning. — For de middelalderlige Landboforhold betegner Solskiftet sandsynligvis en lige saa stor Omvæltning som Udskiftningen i forrige Aarhundrede for det daværende Agrarvæsen. Det betyder, at de dyrkede Arealer under Kultiveringen kom i Privateje, og at Besidderen kunde nyde Frugten af enhver Grundforbedring.

Naar, hvorledes, ved hvem eller ad hvilke Veje dette System har banet sig Vej til Norden, kan paa Undersøgelsens nuværende Standpunkt ikke oplyses Den tidligere omtalte Lighed mellem danske og østholstenske Byformer kunde tyde paa en Forbindelse og maaske give en Anvisning, men de østholstenske Landboforhold ere endnu mindre oplyste end vore, og paa dem tør foreløbig intet bygges. Jeg kan kun sige, at i Østdanmark var Solskiftet gennemført eller synes gennemført før det 13de Aarhundrede, medens Halvøen med dens mere uensartede og ringere Jorder maaske var noget tilbage; men dette slutter jeg alene af, at J. Lov har en Paragraf om Systemet. Ligeledes er det sandsynligt, at dette ikke overalt blev gennemført med samme Fasthed og særlig, at Byreguleringen, der i saa høj Grad maatte støde an imod Befolkningens Vaner, mange Steder, særlig i Fyen og Sydjylland, blev ufuldstændig. Men som sagt, Kilderne svigte os paa alle Punkter. Vi kunne intet vide om Besiddelsesforholdenes Ordning, om Byformerne, om Bosættelsestyperne[1] før Solskiftets Indførelse.

Kun til to af Landets Egne naaede Systemet ikke. De nordlige Herreder i Ringkøbing Amt (Skodborg, Vandfuld og

---

[1] Det er muligt, at de Enemærkebol, som Censusbøgerne omtale, og som Paludan-Müller tillægger saa megen Betydning, ere Reminiscenser fra den tidligere Tilstand. — Se Sorøbogen. Script. r. Dan. IV. S. 477, 508, 599. Smlgn. Roskildebogen. Script. r. Dan. VII. S. 30. Item Johannes sutor habet dimidium bol, quod dicitur gamle bol.

Bølling Herreder) vare kun svagt og Bornholm slet ikke berørte af Solskiftet, men uheldigvis ere Jordbundsforholdene begge Steder saa forskellige fra det øvrige Lands, at de alene forhindre enhver frugtbar Sammenligning. Bosættelsesformen er Enestegaarden, og før Udskiftningen fandtes i begge Egne Arter af Fællesskab, der baade afveg fra den almindelige Form og tillige indbyrdes vare meget forskellige. I Vestjylland kaldtes det »Fled« og bestod i, at to eller flere Gaardmænd vel havde deres Jorder i en fælles Mark; men denne var ikke udstykket i alternerende Strimler eller Agre, men i større eller mindre Stykker, »Slojer«, der kunde omfatte betydelige Afsnit af de dyrkede Arealer[1]. — Paa Bornholm havde hver Gaard en betydelig Hjemmemark eller »Indlod« i fuld privatretlig Besiddelse, men som Deltager i et vidtstrakt Ejerlag, der kunde omfatte flere Sogne, havde den tillige Brugsret i en Mængde »Udlodder«, der laa i en Art Fællesskab, ja, hvoraf nogle endogsaa gik paa Aarsturnus fra den ene Bruger til den anden[2]. Det er højst sandsynligt, at vi her have Levninger af det, de svenske Provinslove kalde »forni skipt«.

Hovedresultatet af hele denne Undersøgelse er altsaa dette: Vore Landsbyer og Landsbymarker, saaledes som de forefandtes før Udskiftningen og kendes fra Provinslovene og andre Kilder, have faaet deres Form og Skikkelse ved en middelalderlig Regulering, der kaldes Solskifte. I Rigets Hoveddele har dette System tilintetgjort ethvert Minde eller Vidnesbyrd om ældre Tilstande, og ved Hjælp af skrevne Kilder kunne vi ikke komme tilbage til disse, hvorfor Spørgsmaalet om Landets ældre Bosættelses- og Dyrkningsformer muligvis kun kan løses ad arkæologisk Vej.

[1] Markbøgerne fra Bølling Herred.

[2] F. Thaarup: Bornholms Amt. Kbhvn. 1839. S. 25.

STUDIER ANGAAENDE KONGESPEILET.

AF

DR. LUDVIG DAAE.

I.

Det er muligt, at den Ros, som Kongespeilet saa ofte har faaet, stundom kan have været overdreven. Men vist er det, at et Par Forsøg, som i den nyere Tid have været gjorte paa at forringe dets Betydning, have været ubeføiede eller uoverlagte. Jeg tænker først paa Sv. Grundtvig, der — i sin Polemik mod Keysers posthume Literaturhistorie[1] — kun vilde indrømme Kongespeilet en Plads »langtover de andre Elucidarier fra Middelalderen«. For Grundtvig, der vilde gjøre den norsk-islandske Literatur til »oldnordisk«, hvad den desværre ikke er, hvor ønskeligt det end kunde have været, om saa havde været Tilfældet, gjaldt det i dette sit Indlæg at reducere Nordmændenes Del i denne Literatur til det mindst mulige. Dernæst tænker jeg paa Gudbrand Vigfusson. Han udtaler, at af Kongespeilets Indhold er det Stykke, som handler om Island og Grønland, det eneste, som man ikke gjerne kunde undvære! Denne Bemærkning fortjener ingen Gjendrivelse, og den er da ogsaa kun fremkommen i en uvillig Stemning. Vigfusson lægger nemlig ikke Skjul paa, at den megen Opmærksomhed og store Beundring,

[1] (Dansk) Hist. Tidsskrift 3 R. V. S. 540.

hvorfor Kongespeilet har været Gjenstand, volder hans islandske Sind nogen Ærgrelse, fordi han finder at Kongespeilet har vakt en Opsigt, større end Njála og Laxdølasaga[1].

Men trods al den Anerkjendelse, som Kongespeilet saa længe har nydt, har imidlertid et frugtbarere historisk Studium af Værket lige indtil vore Dage været umuliggjort af en nu noksom bekjendt Aarsag, den nemlig, at man antog det at være skrevet to, stundom endog flere Menneskealdre tidligere end i Virkeligheden er Tilfældet. Det er indlysende, at de Betragtninger, som man med et saa urigtigt Udgangspunkt anstillede over Skriftets Indhold, og den Maade, hvorpaa man overhovedet søgte at benytte dette i videnskabeligt Øiemed, for den største Deel maatte blive urigtige og misvisende.

Kongespeilet, der kun en eneste Gang[2] omtales i noget middelalderligt Skrift, nævnes vistnok for første Gang paa Tryk i Peder Claussøns Norges Beskrivelse[3], hvoraf maa sluttes, at Hr. Peder har besiddet et nu tabt Haandskrift[4].

Nogle Aar efterat Peder Claussøns Beskrivelse var trykt, sees Stephanius i Sorø at have eiet et Haandskrift, uden

---

[1] The chief value of our work is a digression in section I, chaps. 8—33, on the physical history not only of Ireland, but of Greenland and Iceland, the Wales and Seals, the Icebergs, the Northern Lights, the Icelandic Volcanoes and Springs and so on, all unique in its kind and greatly interesting. *All the rest might afford to miss but not this.* The style is sowewhat stelted and ornamental, like in Saxo, but for all that bald and prosaic, though full of good Norse common sense and even humour — *but is no classical work to be set off against the Icelandic Sagas.* It has however made a great stir in the literary world, greater than even Niála and Laxdæla did. Sturtunga Saga, ed. Vigfusson. Prolegomena (I. p. CXXXIX—CXL.)

[2] Arkiv for nordisk Filologi I. S. 110.

[3] Norrigis Bescriffuelse, Kbh. 1633, S. 83.

[4] P. Claussøn Friis Saml. Skrifter ved G. Storm, Fortalen S. LVI. Mon dette Haandskrift skulde være det samme, som Oversætteren Laurids Hanssøn sees at have kjendt (Werlauff i Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed I. S. 351)? Ogsaa Arild Huitfeldt har eiet Kongespeilet.

dog at have forstaaet at læse det. Han corresponderede herom med Ole Worm, som 1641 meddelte ham, at Kong Sverre skulde være Kongespeilets Forfatter, hvilket, saavidt jeg veed, er første Gang, at denne Antagelse, der længe har spøget i Manges Hoveder, er fremsat[1].

Men der gaves ogsaa dem, som vilde tillægge Kongespeilet en endnu høiere Ælde, ja gjøre det samtidigt med Literaturens ældste Spirer. Formedelst en Misforstaaelse af en i Kongespeilet forekommende Ytring om et »nylig« *(skømmu)* »til vort Land kommet Skrift« om Indiens Undre, der skulde have været dediceret den byzantinske Keiser Manuel Comnenus (1143—1180) henforte man Kongespeilet til denne Keisers Tid, til omtrent Midten af hans Regjering, og man vidste endog at udpege dets Forfatter! Som saadan ansaa man den bekjendte Væring og senere Lendermand Eindrid Unge († 1163) der naturligvis fra Constantinopel skulde have bragt den Keiseren dedicerede Bog hjem til Norge. Andre phantastiske Gjetninger vendte sig mod de høibyrdige Lendermænd Vidkunn Jonsson af Bjarkø og Nicolas Skjaldvarsson[2]. Tilsidst gjorde Munch (N. F. Hist. III. S. 399) en Conjectur, som med Rette maa forbause, naar man betænker,

---

[1] Olai Wormii Epistolæ I. S. 199. Endnu i Grundriss der german. Philologie von H. Paul (Strassburg 1893 II. S. 141) faar man læse, at Kongespeilet er »wahrscheinlich von K. Sverre selbst verfasst« !

[2] Se herom Grønlands historiske Mindesmærker III. S. 266 fgl. Eindrid Unge er overhovedet en Mand, som de »Lærdes« Phantasi har yndet at beskjæftige sig med. Saaledes henkaster Grev Paul Riant (Expéditions et pélerinages des Scandinaves &c.) en vild Gjetning, om at Eindrid kan have været identisk med den *ἀκόλουθος* Stephanos, der af Keiser Manuel i 1147 blev sendt over til Konrad III. i Lilleasien under det andet Korstog. Og i G. F. Hertzbergs Gesch. der Byzantiner (Onckens Allg. Gesch.), Berlin 1883 S. 312 kan man læse: »Die englischen und dänischen Garderegimenten, in denen *der junge, edle Däne Eindrid seiner Zeit eine glänzende Rolle spielte*« (!).

at den er udtalt af en saa udmærket Videnskabsmand. Han mener nemlig, at see Forfatteren i K. Sverres Sendemand Ulv af Lauvnes, en Mand der i selve Sverres Saga ligefrem kaldes en *þorparasonr*[1], altsaa en Parvenu, medens Kongespeilets Forfatter selv noksom giver tilkjende, at han er af fornem Æt og tilhører de fineste Kredse.

Hvor underligt det nu, da Literaturen studeres efter rationelle Principer, end tager sig ud, at man saaledes har villet henføre en Forfatter, der viser os den islandsk-norske Prosa paa et saa høit Udviklingstrin, til en saa umulig Tid, viser dog Erfaringen, at den Art Misforstaaelser ikke sjelden forekomme i Studiernes Barndomstid. Man erindre f. Ex., at man i det sextende Aarhundrede for Alvor og almindelig troede, at »Musaios«'s lille Digt om Hero og Leander, hvilket nødvendigvis maa være adskillige Aarhundreder yngre end Christus, tilhørte en Forfatter ældre end Homer. Og lige henimod vor Tid forestillede man sig, at de bekjendte *Anacreontea*, der, hvad allerede Versemaalet viser, neppe nok kunne kaldes antike, virkelig vare digtede af en i det sjette Aarhundrede før Christus levende Anakreon.

Imidlertid haves der dog ogsaa Vidnesbyrd om, at rigtigere Forestillinger om Kongespeilets Alder gjorde sig gjeldende allerede i det attende Aarhundrede, uden dog at kunne trænge igjennem.

Erik Pontoppidan stod, da han udgav det første Bind af sin Norges naturlige Historie 1752 (se Fortalen) i den Formening, at Kongespeilet, hvilket han alene kjendte af Citatet hos Peder Clausson, ikke mere existerede; han har

[1] Paa den anden Side maa det vistnok erindres, at i det mærkelige Skrift *de profectione Danorum* &c., som nys af Dr. Kålund er gjort til Gjenstand for indgaaende Behandling, omtales Ulf (Scr. R. D. V. 351) som *vir præclarus & elegans;* Munch mente, at Ulfs Hjemsted Lauvnes skulde være at søge i den Egn, hvor Kongespeilets Forfatter antyder selv at høre hjemme, men dette er urigtigt. Lauvnes ligger sydligere.

altsaa overseet Torfæi Gronlandia (Hafn. 1706), hvor Uddrag af Verket findes. Men i Fortalen til sit Verks andet Bind (1753) kunde han meddele et Brev fra Luxdorph, som, næst at meddele at Skriftet endnu var i Behold, oplyste Biskoppen om, at Kongespeilet ikke havde Noget med Sverre at gjore, men var fra Slutningen af det 13de eller vel endog Begyndelsen af 14de Aarhundrede, en Bemærkning, der dog vel ikke oprindelig skyldes den i Oldliteraturen neppe særlig bevandrede Luxdorph selv, men snarere hans literære Venner. Nogle Aar senere (1761) udtalte Suhm[1], at Kongespeilet »efter al Formodning« maatte henføres til Magnus Lagabøters Tidsalder dog til det trettende Aarhundrede. Senere talte imidlertid Suhm i en ganske anden Retning, thi i sin »Historie af Danmark«[2] henforer ogsaa han Verket til Sverres Tid. Da han imidlertid tilfoier, at Kongespeilet er »skrevet i Norge og siden oversat paa Islandsk« (!), lægger han noksom for Dagen, hvor stor hans Uvidenhed i Oldsproget var, og det er vist ikke tvivlsomt, at hans første forstandigere Udtalelse kun skyldes hans Ven Schoning, der netop ved den Tid som Rector i Throndhjem havde erhvervet sig en Afskrift af Kongespeilet og forberedte en Udgave deraf, der dog ikke kom til at see Lyset.

Forestillingen om, at Kongespeilet hidrørte fra Kong Sverres Tid eller endog fra ham selv, holdt sig uanfegtet og f. Ex. Keyser og Munch levede og døde i den. N. M. Petersen[3] var den Eneste, der havde Oie for, at Verket vistnok maatte være yngre eller, for at bruge hans egne Ord: »være forfattet nærmere henimod 1260«.

Omsider kom en militær Forfatter, der beskedent tilstod, at han ikke kunde læse Kongespeilet i Originalen, til at be-

---

[1] Throndhjemske Samlinger af Philaletho I. S. 188.
[2] VII. S. 671.
[3] Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie, Ann. f. nord. Oldk. og Historie 1861. S. 297.

grunde den rigtige Mening om dettes Tid. Det var den danske Oberst Otto Blom, der gjennem Studiet af det Afsnit af Verket, hvori de forskjellige Vaaben beskrives, indsaa, at Skildringen af disse umuligt kunde passe paa det tolvte Aarhundrede, men nødvendigvis tydede paa Midten af det trettende eller maaske en endnu lidt senere Tid[1], og siden have vistnok Alle forladt den tidligere Anskuelse, der egentlig ikke har fundet en eneste Forsvarer. En Afhandling af den berømte Naturforsker Japetus Steenstrup, der angik de i Kongespeilet omtalte »Havgerdinger« (Havjordskjælv) i Grønlandshavet[2], har, hvad neppe nogen betvivler, givet en ypperlig Forklaring af disse Naturphænomener, men Forfatterens Forsøg paa at godtgjøre, at Kongespeilet dog ikke kunde være saa meget yngre end den islandske Biskop (og Helgen) Gudmunds Besøg i Norge ved hans Ordination 1203, har ikke vundet Indgang og beroer i mine Tanker endog paa en sproglig Misforstaaelse af et Sted i Kongespeilet[3]. At

---

[1] Otto Blom. »Bemærkninger om Kongespeilets Affattelsestid, belyst ved den deri skildrede krigerske Udrustning og Vaabendragt« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1867, S. 65—109.

[2] J. Japetus S. Steenstrup: »Hvad er Kongespeilets Havgerdinger?« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1871, S. 118—170.

[3] Der staaer (Christiania-Udgaven S. 40); *Vér höfum fá þá hitta nýliga, er þaðan hafi komizk ok oss kynni þessi tidendi at segja.* Steenstrup oversætter: »Vi have først nylig truffet enkelte saadanne, som haver sluppet herfra og kunde fortælle os Tidender om sligt« og antager saa for givet, at disse reddede Personer have udgjort et og samme Reisefølge og at de kunde identificeres med Biskop Gudmund og hans Ledsagere (Biskúpa Søgur. I. S. 483). Han bemærker siden, at i Jens Erichsens Oversættelse af 1768: »Fordi vi haver nylig ikkun fundet faa, som haver sluppet« o. s. v. betyder »nylig ikkun« det samme som »ikkun nylig«. Men Stedets virkelige Mening kan ei være nogen anden end den: Vi have i den senere Tid kun stødt paa Faa, der have undsluppet o. s. v. Og det kan aldeles ikke efter Ordene paastaaes, at disse faa just skulde paa en-

Steenstrups Afhandling ikke desto mindre er af høi Interesse, er en anden Sag, og Mange ville vistnok med mig glæde sig over den smukke og sympathetiske Omtale, han skjænker Verket i det Hele, hvilket ogsaa gjælder en anden dansk Mands Studier over Kongespeilet, nemlig Dr. Carl Rosenbergs[1].

Den sidste videnskabelige Undersøgelse af Kongespeilets Alder skyldes min Collega, Prof. Gustav Storm[2]. Hans Grunde til at sætte Verkets Affattelse til Tiden 1250—1260, hvorved han altsaa kommer til samme Resultat som Blom, ere for mig afgjørende, og jeg gaar altsaa i det Følgende ud fra, at Storm og Blom have truffet det Rette.

Ved Hjelp af disse Bloms og Storms fortjenstlige Undersøgelser er man altsaa kommen saa vidt, at en Historiker nu kan studere Kongespeilet paa en fornuftig Maade og sammenholde det med Haakon Haakonsons Saga og andre samtidige Kilder istedetfor som før — til ingen Nytte — med Sverres Saga. Først herved er et virkeligt Udbytte blevet muligt.

II.

Det er en gammel Antagelse, at Kongespeilets nu ubekjendte Forfatter ogsaa selv bestemt har ønsket at være, ja endog har været ubekjendt for sin Samtid saaledes, som han virkelig blev det for Efterverdenen. Man henviser da naturligvis til de i Skriftets egen Indledning forekommende Ord, »at det ikke er nødvendigt at granske efter dens Navn

---

gang have været udsatte for Havgerdingen, med andre Ord, at der her sigtes til en eneste Begivenhed. St.'s Argumentation m. H. t. Kongespeilets Affattelse maa da hermed bortfalde.

[1] Nordboernes Aandsliv II. S. 611—619.

[2] »Om Tidsforholdet mellem Kongespeilet af Stjórn samt Baarlams og Josafats Sagaer« i Arkiv for nordisk Filologi III. (1885) S. 83—88.

og Stilling, som sammensatte og skrev denne Bog, at det ikke skal hænde, at Nogen forkaster hvad nyttigt der findes i Bogen enten af Foragt eller Avind eller nogetslags Fiendskab mod Forfatteren.« Men disse Ytringer fortjene neppe megen Vægt. For det første mener jeg, at der i Samtiden her i Norge ikke kan have været mere end yderst Faa, om forøvrigt Nogen, der sad inde med saa megen Lærdom og stilistisk Dygtighed, som Forfatteren overalt lægger for Dagen, og at man derfor temmelig snart vilde have forstaaet, hvem han var, især da han ved den særegne Forkjærlighed, som han aabenbart rober for Haalogaland og den nordligste Del af det nuværende Throndhjems Stift, selv gav sin Samtid et Fingerpeg og desuden ogsaa synes at give en anden mærkelig Oplysning om sig selv og sine Reiser, der nedenfor skal fremdrages. Og dernæst fortjener det vel at mærkes, at Forfatteren af den islandske Elucidarius i sin Indledning motiverer sin Anonymitet paa samme Maade, ja endog næsten med de samme Ord som Kongespeilets, om end i lidt kortere Form. Han skriver nemlig: »Men i den Hensigt fortaug jeg mit Navn, at Avind ikke skulde bevæge ulydige Mennesker til at forkaste et nyttigt Arbeide[1].« Elucidarius er som bekjendt ældre end Kongespeilets nu erkjendte Affattelsestid, og det er derfor ikke usandsynligt, at vor Forfatter har kjendt og har efterlignet det islandske Skrift. Men i ethvert Fald tror jeg ikke, at hans Ord er at betragte som andet end en Beskedenhedsphrase.

At Kongespeilets Forfatter har været en Mand af fornem Herkomst, er sandsynligt. Der antydes i selve Verket, at ogsaa hans Forfædre have tjent Kongerne. Det er ogsaa kjendeligt, at han omfatter de aristokratiske Familier med

[1] Annaler for nordisk Oldkyndighed 1857 S. 240 og 1858 S. 54. (Det første citerede Sted meddeles Elucidarius i Oversættelse, det andet i Original.)

stor Kjærlighed, og i deres økonomiske Nedgang paa Grund af Formuens Deling mellem mange Børn eller deres Uddøen seer han en stor Ulykke for Landet[1]. Man maa her tænke paa den Kjendsgjerning, at adskillige store Ætter forsvinde i Haakon Haakonsons Tid. Blindheimsættens Uddøen med Gregorius Jonsson omtales udtrykkelig og med et vist Vemod i Kongens Saga, og om mange Høvdinger, f. Ex. Arnbjørn Jonsson, er det at formode, at de ikke have efterladt Sønner. Der er overhoved, hvad allerede en Historiker[2] har gjort opmærksom paa, Grund til at tro, at Døden i Aarene 1240—1247 har bortrevet et usædvanligt stort Antal ældre og yngre Lendermænd, og at det har været vanskeligt at faa deres Pladse besatte med hoibyrdige Eftermænd.

At Forfatteren af Kongespeilet, der aabenbart har været i Kongens Tjeneste, skulde have været Lendermand, hvad Keyser i sin Tid har formodet[3], forekommer mig usandsynligt, endskjønt det i selve Skriftet antydes, at han har været en af Kongens Raadgivere[4]. Overhoved kan jeg ikke tænke mig ham som Hirdmand af den sædvanlige Art, det vil sige for at bruge et moderne Udtryk, som en Militær; han siger da ogsaa om sig selv kun at han har været *Konungs maðr* og *innan hirðar*. Tingen er, at vor Forfatter umiskjendelig gjør Indtrykket af en Mand, hvem Studier og boglig Syssel ikke har været en Bisag, en Beskjæftigelse i Fristunder, men hans Livsgjerning og Hovedsag. Ganske vist gaves der paa hans Tid paa det høieste Trin i Samfundet ogsaa udenfor Geistligheden Nogle, skjønt det neppe har været mange, der havde tilegnet sig boglig Kundskab og lært Latin, altsaa været »Klerke«. Vi erfare, at Kong Haakon selv af Matthæus Parisiensis kaldes *bene literatus*, at Skule Jarls uægte Søn

---

[1] Christiania-Udgaven S. 75.
[2] G. Storm i Norsk hist. Tidsskrift 2 R. IV. S. 164.
[3] Fortalen til Christiania-Udgaven af Kongespeilet, S. VIII.
[4] Christiania-Udgaven S. 4.

Peter var en »god Klerk«, at Knut Jarl faar det samme Prædicat og særlig roses for sin Naturkundskab og sit Kjendskab til Stene. Men medens saadant for alle disse har været Sideinteresser, møde vi i Kongespeilets Forfatter en lærd Mand af Profession. Han udtaler den høieste Begeistring for Bøger og siger, at »alle Menneskers Vid er mindre end deres, der hente Visdom af Bøger«[1], og han afviser med dyb Foragt og med en kjendelig Selvfølelse saadanne Personer, der gjøre sig til af en overfladisk Skolelærdom: »Naar en saadan kommer af Skolen, forekommer han sig selv strax at være en god Klerk og gjør sig meget til deraf, om han træffer En, der Intet har lært, men støder han paa en virkelig Klerk, da veed han selv Ingenting«[2]. Vel er der i hans Verk meget faa ligefremme Citater af andre Skrifter, og hvad angaaer to af de Autorer, han nævner, Isidorus og Gregorius, da har han neppe selv læst dem (om den sidste siger han endog ligefrem, at han kun har »spurgt«, hvad der berettes i hin Paves Dialogus). Det er imidlertid klart, at han er en god Latiner og han har udentvivl ogsaa selv fulgt den Lære, som han lader »Faderen« indskjærpe Sønnen, nemlig at lære ogsaa saamange andre Sprog, som muligt, især Vælsk (Fransk). Han har en synlig Forkjærlighed for Astronomi og anden Naturvidenskab og vistnok saa gode theologiske Kundskaber, at han kunde maale sig med de fleste Prælater, ihvorvel han beskedent henviser »Sønnen« til i theologiske Materier heller at raadspørge »Lærefædre«[3], hvorved han aabenbart antyder, at han selv ikke er *lærðr maðr* efter Datidens Talebrug, det vil sige ikke Geistlig af Vielse.

Hvad der imidlertid er at lægge endnu mere Vægt paa hos Kongespeilets Forfatter end hans øiensynlige Belæsthed

---

1 Christiania-Udgaven S. 6.
2 Sammesteds S. 57.
3 Sammesteds S. 70.

og Kundskabsmasse, er hans fremragende og aabenbart gjennem mange Aars flittige Øvelser erhvervede stilistiske Talent. Enhver, der forstaar at bedømme Stil og har nogen Erfaring om, ad hvilke Veie man bliver Stilist, vil sande, at Forfatterens elegante Fremstilling og store Herredømme over Sproget noksom viser, at Kongespeilet er den modne Frugt af lange Tiders Anstrengelser, med andre Ord, at Forfatteren maa have brugt Pennen i lange Tider, inden han blev istand til at frembringe et saadant Verk.

Overbevisningen om, at dette er Tilfældet, har bragt mig paa den, som jeg tror berettigede Tanke, at Kongespeilets Forfatter »inden Hirden« netop har indtaget den Stilling, i hvilken en saadan Mands Egenskaber saavel maatte udkræves, som udvikles, med andre Ord, at han har været en Art Cantsler hos Kong Haakon og besørget hans Brevvexling, maaske især den latinske, der førtes med fremmede Fyrster. Paa den Maade forklares ogsaa bedst, at hans Behandling af sit Modersmaal saa tydelig røber Paavirkning og Efterligning af Latinens runde og velformede Sætningsbygning.

Det turde derhos ikke være umuligt, at vor Forfatter ogsaa paa anden Maade har kunnet tjene sin Konge ved dennes Hof. Mon Kongen skulde have kunnet finde en bedre Lærer for sine Sønner end denne Forfatter, i hvis Verk vi lære at kjende en ligesaa meget fra Charakterens og Tænkemaadens som fra Kundskabernes Side udmærket Mand? Hvad der først bragte mig ind paa denne Formodning, er en Udtalelse af Josafat-Sagaens Udgivere, om at Sproget i den norske Bearbeidelse af denne religiøse Roman stærkt minder om Kongespeilets. Da nu hin Saga angives at være oversat af den unge Kong Haakon, eller dog at staa i Forbindelse med ham, vilde denne Overensstemmelse mellem de to bevislig omtrent samtidige Skrifter let forklares, naar man i Haakon tænker sig en Discipel af Kongespeilets Forfatter. Tanken drives uvilkaarlig endnu videre: Mon ikke Kongespeilet selv oprindelig kunde være bestemt just til

Belæring for Kongesønnerne Haakon og Magnus, og mon ikke dette turde være den sande Grund til, at Verket har faaet Navnet *Speculum Regale?* Og tænker man sig nu vor Forfatter som en Art norsk Fénelon, da bliver den Indflydelse, som Kongespeilet — hvad der forlængst er erkjendt — har øvet paa Magnus Haakonssons Lovgivning endnu naturligere og forklarligere, end ellers.

III.

Bestræber jeg mig nu for saavidt muligt at udfinde, hvad der forøvrigt kan vides eller formodes om Kongespeilets ubekjendte Forfatter, da vil det indrømmes, at Beskaffenheden af hans Verk lægger usædvanlig store Hindringer i Veien for Tilfredsstillelsen af en saadan Videbegjærlighed. Thi er nogen Bog blottet for Omtale af historiske Navne og Begivenheder (udenfor Bibelhistoriens Omraader), da sikkert Kongespeilet. Ikke en eneste norsk Mand er i dette nævnt ved Navn. Forfatterens Bemærkninger ere næsten altid ganske abstracte, og det Eneste, hvoraf man hidtil har ment at kunde finde en Oplysning om Forfatterens eget Liv, er de bekjendte Ytringer om Haalogaland, Andenes og Vaagen og de astromiske Bemærkninger, der tyde paa et Sted i den nordlige Del af det nuværende Throndhjems Stift[1].

Men der gives dog Steder i Kongespeilet, navnlig et saadant, af hvilke der kan drages flere sandsynlige Slutninger om Forfatterens Liv, men disse have hidtil været oversete.

Kongespeilets Forfatter maa sikkert have været en bereist Mand og have indsamlet en betydelig Del af sine Kundskaber langt borte fra sit norske Fædreland.

---

[1] See om det sidste Punkt: Professor Hans Geelmuydens Afhandling: »Om Stedet for Kongespeilets Forfattelse« i Arkiv for nordisk Filologi I. S. 205—208.

Allerede hans berømte Bemærkning om Latinen og det »vælske« Sprog[1], at disse »gaa videst«, peger paa en personlig Erfaring om den Nytte, Sprogkundskaber medføre for den, der færdes i fjerne Lande. Dernæst maa fremhæves et mærkeligt, men hidtil ingenlunde efter Fortjeneste paaagtet Sted om den Tids Nordmænds Reiser til Jorsalaland. Af Haakons Saga vide vi vistnok, at paa denne Konges Tid foretoges ikke faa Reiser til det hellige Land af Nordmænd inden de høieste Kredse. Men det Sted i Kongespeilet[2], hvorpaa jeg her tænker, viser os, at Reiserne til Palæstina have gaaet for sig i en større Udstrækning, end hidtil vistnok antaget. Det lyder saaledes: »Naar en uvidende Mand farer til Jerusalem, da tror han sig selv at være en Viismand og fortæller om sin Reise saadanne Ting, som forekomme den, der forstaar sig derpaa, at være idel Taabelighed og Bespottelighed.« Jeg kan her ikke undlade at tænke paa Holberg, der ligeledes idelig revsede taabelige Udenlandsreiser men dog — selv var saa stor en Voyageur! Med andre Ord, jeg formoder, at Forfatteren af Kongespeilet selv har været i det hellige Land, og at han bl. A. der har havt god Anvendelse for sin Kundskab i Latin og »Vælsk«. Og den Maade hvorpaa han — efter hvad det seer ud til, som en Kjender — omtaler det hellige Lands Klimat[3], peger i samme Retning.

Paa det sidst citerede Sted nævner han ved Siden af Jorsalaland ogsaa »Pul«, (Apulien, det normanniske Rige i Syditalien). Han »sander« en Bemærkning om Syditaliens og det hellige Lands Hede med den Tilføielse, at der dog gives endnu langt varmere Steder o. s. v. At han, der, som sagt, sjelden anfører bestemte Navne, just nævner disse

---

[1] Christiania-Udgaven S. 6.
[2] Sammesteds S. 57.
[3] S. 16.

Steder i Forening, giver en Formodning om personligt Kjendskab til dem.

Der er ogsaa et Sted i Kongespeilet, hvoraf man fristes til at gjore sig en Tanke om, hvad der kan have foranlediget hans Reiser. Det er der hvor han[1] udtaler sig om Gesandtskaber i Kongens Tjeneste til »andre Konger og Paven«. Vi skulle senere i en anden Forbindelse vende tilbage til dette Sted. Her fremhæve vi kun den synlige Interesse, hvormed Forfatteren fremhæver just denne Kongens Ret, Retten til at sende, hvem han vil ud i saadanne Ærinder, samt den Bemærkning at der kræves et særligt »Mandevid« til at være Sendemand, hvilket kan synes at tyde paa en selvbevidst Følelse af personlig at have været anseet for skikket til saadan Forretning. Og det vil jo aldrig kunde negtes, at en Mand af de Egenskaber, som vor Forfatter aabenbart i høi Grad har besiddet, nemlig mangesidige Kundskaber i Almindelighed og udstrakt Sprogkundskab i Særdeleshed i Forening med den Klogskab og Livserfaring, endelig ogsaa den Penneførelse hvorom hans Verk overalt vidner, maatte synes i ualmindelig Grad at egne sig til Diplomat efter den Tids Leilighed, navnlig maaske til Tolk og Sekretær for et Gesandtskab.

Denne min Formodning vilde jeg ansee i høi Grad bestyrket, for ikke at sige beviist, ifald jeg turde holde mig til den ligefremme Ordlyd af det Sted af Kongespeilet, som nu maa omtales. Det findes i 13de Capitel[2]. Her hedder det: *Ek hefi spurt i Sikiley, at þar er mikill eldsofrgangr* o. s. v. Ordret altsaa: Jeg har paa Sicilien erfaret o. s. v. Skulde man følge denne bogstavelige Oversættelse, hvortil jeg for mit Vedkommende har været stærkt fristet, og altsaa fastslaa at Kongespeilets Forfatter personlig havde besøgt Sicilien, da vilde det, naar man tillige erindrer de stadige Forbindelser, der, som bekjendt i mange Aar fandt Sted mellem Kong

[1] S. 62.
[2] S. 33.

Haakon Haakonsson og »Puls« saavelsom Siciliens daværende Herre, Keiser Frederik den Anden, være hoist rimeligt og berettiget at tænke sig, at Forfatteren i kongeligt Ærinde havde besøgt disse Lande.

Nogle af vore udmærkede Kjendere af det gamle norske Sprog, der have viist mig den Godhed at meddele mig philologiske Bemærkninger til det foreliggende Sted, gjøre imidlertid opmærksom paa, at dette Sted maaske bør fortolkes anderledes. Prof. Sophus Bugge har — uden dog at benegte, at den bogstavelige Oversættelse jo kan være den rette — anført et Exempel paa, at en Tidsbestemmelse er trukket over fra den Gjenstandssætning, hvori den logisk hører hjemme, til Hovedsætningen, saasom i Volsunga Saga Cap. 1: *þat er nu at segja eitthvert sinn, at Sigi ferr at dyra veidi.* Derfor mener han, at vel ogsaa en Stedsbestemmelse (her: *i Sikiley*) kunde paa samme Maade fra Gjenstandssætningen drages over i Hovedsætningen. »Derfor tror jeg (skriver Bugge), at *Ek hafi spurt i Sikiley, at þar* o. s. v. kan betyde: Jeg har hørt, at der paa Sicilien o. s. v. Professer Unger har meent, at Forf., om han havde villet sige, at han selv paa Sicilien havde hørt noget, da havde sagt *Ek spurða,* ikke *ek hefi spurt.* Endnu bestemtere har Rector M. Nygaard i Drammen, der særlig har syslet med det gamle norske Sprogs Syntax, i et Brev til Bugge udtalt sig for, at *i Sikiley* egentlig hører hjemme i Gjenstandssætningen[1]. Mærkes kan jo ogsaa, at i Kongespeilets Editio

[1] Jeg hidsætter af Rectorens Brev følgende: »Jeg tror bestemt, at det omtalte Sted er at oversætte: Jeg har hørt, at der paa Sicilien o. s. v., ikke: Jeg har paa Sicilien hørt o. s. v. Hvis Forf. vilde have udtrykt det sidste, havde han vist sagt noget saadant som: þá er ek var i Sikiley, spurða ek. Læser man Texten i Sammenhæng (i Brenners Udg. S. 30) vil man ikke finde det mere paafaldende, at *i Sikiley* staar foran at-Sætningen, end at det samme er Tilfældet baade *i ðialogo* og *i þessum eldi er á Islandi er.* Meningen paa de to sidste Steder er jo: Det er mig sagt, at den hellige

princeps (Halfdan Einersons Udgave, S. 143) oversættes Stedet saa: »Jeg haver hørt om Sicilien, at« o. s. v. Ligeoverfor saadanne Autoriteter vover jeg naturligvis ikke at hævde den bogstavelige Oversættelse af Stedet saaledes, at jeg derpaa alene tør bygge en Paastand om Forfatterens personlige Bekjendtskab med Sicilien. Men, at han dog har været der, bliver dog ikke saa urimeligt endda, naar man tænker paa de ovenanførte Steder om Pul og Jorsalaland. Derhos mærke man sig, at Forf. ikke citerer Pave Gregors Dialog, som en Bog, han selv har læst, men alene kjender den af Andres Fortælling. Det er da aabenbart rimeligere, at han har hørt denne Bog og dens Indhold omtale i Udlandet og da maaskee paa Sicilien selv, hvor jo lettest hin Antagelse af Gregor kunde komme paa Tale, end i Norge, hvor Skriftet, naar det var ubekjendt eller utilgjængeligt for Kongespeilets lærde Forfatter, neppe har været i andre Nordmænds Hænder.

Og i ethvert Tilfælde er det mærkeligt, hvorledes saavel Forfatterens Kjendskab til mange af de Ting, han omtaler, som ogsaa hans Anskuelser i væsentlige Puncter, synes bedst og lettest at kunne forklares, naar man turde antage, at han har været vidt bereist og at han netop særlig har besøgt Keiser Frederik den Andens italienske Rige. Og fastholdes maa det, at af de Gesandskaber, som Kong Haakon har udsendt til denne Keiser, har idetmindste et maattet opsøge Frederik paa Sicilien. Nu er det med et Skuffelsens Suk, at vi tage for os Beretningerne i Haakons Saga om Gesandtskaberne til Keiser Frederik, ikke fordi vi egentlig med Rimelighed kunde vente meget større Udførlighed i Omtalen af dem, men fordi de nødvendige chronologiske Oplysninger mangle, ligesom Sagaskriveren ogsaa som oftest har undladt

G. har udtalt i Dialogus o. s. v. og: Man finder det dog mere sandsynligt, at i denne Ild, som er paa Island, der er o. s. v.«

at angive de Steder, hvor Keiseren, naar Gesandtskaberne naaede ham, havde sit Opholdssted.

Stederne ere følgende. Først omtales i Anledning af Andres Skjaldarbands Reise til det hellige Land, der angives at have fundet Sted ved Aar 1229, at Kong Haakon, da Andres blev borte, forgjæves henvendte sig til Keiser Frederik »og andre sine Venner« for at faa Efterretninger om ham; Efterspørgslen maa da antages at have fundet Sted ikke i selve 1229, men i et af de følgende Aar. Sagaens Udtryk tyde imidlertid paa, at Forbindelsen mellem Kong Haakon og Keiseren allerede da maa have bestaaet en Tid. Under 1237 faar man Besked om, at Keiseren havde »længe før den Tid« indledet denne Forbindelse ved at sende Elefanter til Kong Haakon og Hertug Skule. Derefter vare Sendefærder blevne hyppige mellem Keiseren og Norge. Som den første Sendemand nævnes Gudleik af Ask og her tilføies, at han traf Keiseren i *Sikiley*. Naar kan nu denne Ambassade have fundet Sted? Som bekjendt har man et udmærket Diplomatarium, i hvilket alle bekjendte Breve fra Frederik den Anden omhyggeligt ere samlede[1]. Af disse fortløbende Breve, hvis Dateringer give et Itinerarium for Keiser Frederiks Regjeringstid, vil erfares, at Frederik efter (1220) at være vendt tilbage til sine Arvelande fra Tydskland som der almindelig anerkjendt Konge, har besøgt Sicilien tre Gange, nemlig først en kortere Tid i 1221, dernæst i 1223 da man i Juni finder ham »in urbe felici Panormi«, et Ophold paa

[1] J. L. A. Huillard-Bréholles: Historia diplomatica Friderici 2[di], Parisiis 1852—1861. I I IV. 4⁰. (Om Forf. kan bl. a. henvises til J. v. Döllingers Akademische Vorträge II. (Nördlingen 1889) S. 178.) Det eneste Sted i dette prægtige Verk, hvor Norge omtales, er et Brev fra Keiseren til Kong Henrik III. af England af 1241 (V. p. 1153), hvori de fleste europæiske Riger opregnes med tilføiede Epitheter saasom: Fertilis Anglia, navalis Dacia, pacis ignara Burgundia, cruenta Hibernia, palustris Scotia, *glacialis Norvegia*.

Øen, der blev langvarigt og strakte sig i det mindste til 31 Marts 1225, paa hvilken Dag han endnu er i Palermo, hvorimod han i Mai findes i sin vanlige Fastlandsresidents Foggia, og endelig i 1233, da man finder ham i Messina den 8 Mai; han er endnu paa Øen i Begyndelsen af 1235, i hvilket Aar han saa, som bekjendt, efter mange Aars Forløb atter vendte tilbage til Tydskland.

I hvilket af disse Aar det norske Gesandtskab indtraf paa Sicilien, eller i hvilke Aar det skede, thi den Mulighed er naturligvis ikke udelukket, at flere af Ambassaderne kom did, kan ikke afgjøres. Dog synes 1221 at være for tidligt, til at man kan antage Forbindelsen allerede da aabnet, og 1235 aabenbart for sildigt for et første Gesandtskab, hvorfor 1223—25 er det sandsynligste.

Som Chefer for de senere Gesandtskaber nævnes Nikolas Paalssøn (Paal Vaagaskalms Søn), hvis Modtagelse i »Keiserens Gaard« angives at have været udsædvanlig berømmelig, kun Skade, at vi ei erfare, hvor denne »Gaard« (Hoffet) befandt sig, enten Nord eller Syd for Alperne. Senere for Roar Kongsfrænde paa Kongens og Baard Isaksbroder paa Hertugens Vegne sammen afsted, fremdeles uden at vi erfare, hvor Keiseren befandt sig. Alt dette synes at være skeet inden Udgangen af 1237. Senere for en Tydsker Henrik mellem begge Herskere, i 1241 var et keiserligt Gesandtskab i Norge og endelig, lige ved den Tid, da Keiseren døde, sendtes Askatin, den senere Biskop i Bergen, og Aamunde efter.

Kunde man nu antage, at vor Forfatter har været anvendt som Medlem af et Gesandtskab eller flere saadanne til Keiser Frederik, vilde der herved kastes et interessant Lys over hans Verk.

Det vilde da strax følge af sig selv, at den Beskrivelse af Vaaben, Beleiringsredskaber o. s. v. af en Art, som for en stor Del ikke forekom i Norge, hvor navnlig systematiske Beleiringer af stærke Fæstninger ikke fandt Sted, skyldes

den rige Anledning, som en eller flere Gesandtskabsreiser til Frederik den Anden har givet til at gjøre Iagttagelser paa disse Omraader. Man kan vist ogsaa med temmelig Tryghed sige, at flere af de Regler, som i Kongespeilet gives for Hoflivet og Ceremoniellet, skyldes Forfatterens Bekjendtskab til et rigere og elegantere Hof, end det norske, f. Ex. naar, der omtales, hvorledes man har at forholde sig, naar Kongen har Besøg af fremmede Konger, hvilket paa den Tid ikke er indtruffet hertillands. Men det er dog ikke saadanne forholdsvis mindre vigtige Ting, hvorpaa jeg fortrinsvis tænker. Hvad jeg egentlig lægger Vægt paa, er at man i Kongespeilet paatagelig forefinder politiske Anskuelser, Meninger og Synsmaader der i en mærkelig Grad minde om den Statsforfatning, som Frederik den Anden, byggende paa normanniske Traditioner, siden 1220 havde gjennemført i sit syditalienske Arverige. Og her gjelder det at erindre, at medens en nordisk Reisende med almindelige Forudsætninger maaskee ikke vilde have havt let for at tilegne sig en virkelig Forstaaelse af denne eiendommelige Stat, et Særsyn i Middelalderen, besad Kongespeilets Forfatter uden Tvivl saadanne Betingelser i en Grad, som i det høieste kun ganske faa af hans Landsmænd.

Frederik II., der fandt sig i, at Lensfyrsterne mere og mere rev Magten til sig i det tydske Rige, saaledes at Keisermagten i dette snart skulde blive en Skygge, regjerede derimod i sine Arvelande som absolut Hersker og gjennemførte et bureaukratisk System, der omspændte det hele Samfund og, skjønt det apulisk-siciliske Rige var paveligt Len, forstod Keiseren ogsaa at gjøre sig Biskopperne underdanige og at knytte dem saaledes til sig, at de i den store Kamp mellem ham og Paven for den større Del bleve ham tro.

Nu er ogsaa Kongespeilets Forfatter (trods sin Kjærlighed til Aristokratiet) at betragte som ligefrem Absolutist. Sin Betragtning af Kongemagtens ubegrændsede Ret har han selv udtrykt saaledes:

»Kongen eier saavel det hele Rige som alt Folket, der er i Riget, og alle de Mænd, som ere i hans Rige, ere ham Tjeneste skyldige, naar han behøver den, og Kongen har Ret til at befale enhver Bonde, som han dertil finder skikket, at gaa i Sendefærd til udenlandske Høvdinger, hvis Nogen dertil besidder tilstrækkeligt Mandevid, og ligesaa, om Kongen byder Bønder til at være Skibsstyrere med sig, da maa Enhver, som dertil udnævnes, fare, selv om han ikke er hans haandgangne Mand, men hans Thegn. Og hvilkensomhelst Klerk eller Biskop i hans Rige, hvem Kongen byder at gaa i Sendefærd til andre Konger eller til Paven, har at reise, med mindre han vil have Kongens Uvenskab og blive jaget ud af hans Rige[1]. Og fordi alle Mænd ere Kongen Tjeneste skyldige, da maa det synes enhver viis Mand meget magtpaaliggende at være i fuld Trøst og Venskab med Kongen« o. s. v.[2] Og paa et følgende Sted hedder det: »Alle de Manddrab ere uden Synd, som skee paa hans Befaling. — Kongen er meget æret og ophøiet paa Jorden og alle bøie sig for ham som for en Gud, og Grunden dertil er den, at en Konge forestiller den guddommelige Hoihed, thi han bærer Guds eget Navn og sidder i det høieste Dommersæde paa Jorden, saa at det er at agte, ligesom man ærede Gud selv, naar man ærer Kongen«[3].

Med Føie kan det vistnok siges, at saadanne Udtalelser om Kongemagtens Rettigheder gaa betydelig ud over, hvad man for denne Tid kan ansee for begrundet i »Norges offentlige Ret«. Undersaatterne besade dog endnu en anerkjendt Del i Lovgivningen, de kunde ikke uden videre be-

---

[1] Det er interessant at see, at en Afskriver, formodentlig en Geistlig, har taget Forargelse af disse Ytringer om Geistlighedens Pligter, idet han har udeladt disse Linier og i deres Sted indsat følgende Ord: »Ogsaa Klerker og Præster styrke Kongens Rige, men især Biskopper og Abbeder«!

[2] Christiania-Udgaven S. 62—63.

[3] Sammesteds S. 103, 104.

skattes, og Ledingspligten var ingenlunde uindskrænket. Men derimod passer en saadan Opfatning af Kongemagten meget vel med Keiser Frederik II.s Herredømme i det siciliske Rige, naar han f. Ex. ligefrem udtaler: »*Nos domini sumus personarum*«[1]. Der er i Kongespeilet et Par Steder[2], hvor Forfatteren med særlig Forkjærlighed omtaler en unævnt Monark, paa det ene Sted en »Konge«, som han kalder »berømt, mægtig, vel oplært i alt Mandevid og selv retfærdig i alle Domme«, paa det andet Sted en »Keiser«, der faar omtrent de samme Lovord. Om han her har tænkt paa Frederik II., derom tør jeg naturligvis ikke have nogen Mening. At der kan være Steder i Verket, hvor han tænker paa sin egen Konge, Haakon, er sandsynligt, og et af dem vil jeg anføre, fordi det Billede han giver af en ideel Konge, i ikke ringe Grad stemmer med Sturla Thordssons Skildring af Kong Haakon i dennes Saga. Jeg hidsætter begge Steder:

Kongespeilet:[3]	Sagaen:
»Det er det første i en Konges Væsen, at alle bør nære en stor Frygt og Rædsel for ham, saa at Ingen skal være uden Skræk, som hører ham nævne. Men han selv bør vise sig naadig og venlig mod alle gode Mænd, at Ingen skal have saa stor Frygt for ham, at han blues for at fremføre sine nodvendige Anliggender for ham for hans Strengheds Skyld.«	»Kong Haakon var Alles Glæde, naar han var blid i Hu, men barsk og frygtelig, naar han var vred. Han var munter, livlig og rask i sit Væsen, blid mod Fattige og Nødlidende, thi om hans Sind var aldrig saa tungt, talte han dog altid venlig til dem.«

Man kunde maaske tro, at Kongespeilet her har ligget opslaaet paa Sagaskriverens Bord?

---

[1] Eduard Winkelmann, Gesch. Keiser Friedrich, des Zw. u. seiner Reiche, Berlin 1863, S. 380. Man vil i dette Verk samt i F. W. Schirrmachers Keiser Friedr. d. Zw. B. 2. Göttingen 1861, finde udførlige Oplysninger om Keiseren ogsaa som Konge af begge Sicilier.

[2] Christiania-Udg. S. 140, 196.

[3] Sammesteds S. 105.

Et af de skjønneste og interessanteste Stykker af Verket ere de to Capitler (35—36), der handle om Uaar paa Folkets Sæder, Aarsagerne hertil og Maaden, hvorpaa de ytre sig. At der her er tænkt paa Norges Historie under Borgerkrigen, er vel en Selvfølge, og nogle Træk i Skildringen gjelde maaskee Kampene mellem Harald Gilles Sønner. Men Meget har ganske vist Hensyn til de Aar, da Kong Haakon og Skule Jarl levede i ulægeligt Fiendskab.

IV.

Siden Kongespeilets omtrentlige Forfattelsestid omsider er bleven bragt paa det Rene, har endnu ingen gjort noget Forsøg paa at udfinde dets Forfatters Navn. Det synes, som om man har anseet et Forsøg i denne Retning for at være ligesaa unyttigt som Grublerier over Cirkelens Qvadratur. Med fuld Sikkerhed at udpege Manden vil maaskee heller aldrig nogensinde lykkes. Imidlertid maatte det dog synes underligt, om en Forfatter af saa betydelige Egenskaber, som dens, hvem dette Verk skyldes, især da han tillige maa have været fornem og høitstaaende, slet ikke skulde, om end kun i Forbigaaende, forekomme iblandt de mange Navne i Haakon Haakonsøns Saga eller de øvrige samtidige Kilder. Under en længere Tids Studium af disse har jeg derfor saa godt jeg formaaede det, speidet efter et Navn, hvori jeg kunde tænke mig at gjenfinde den store Anonym. Kun et eneste saadant har jeg meent at kunne fæste mig ved. Det er en paa et Par Steder forekommende *Meistari Vilhjalmr.*

I Begyndelsen af Aaret 1240, da Kong Haakon stod i Begreb med at drage i Krigen mod sin oprørske Svigerfader, blev, hedder det i Sagaen, »om Aftenen en underlig Stjerne synlig i Bergen, meget større og frygteligere end de andre og ligesom med et Skaft.« »Kongen«, hedder det videre, »lod Mester Vilhjalmr kalde til sig, og da denne saa Stjernen, sagde han: Gud være os naadig! Dette er et

mærkeligt Syn, denne Stjerne hedder cometa[1], og den sees forud for anseede Høvdingers Frafald eller store Slag«. Her have vi altsaa blandt Kongens Omgivelser en Mand, hvem han strax, da Talen er om et astronomisk Spørgsmaal, lader kalde for sig for at høre hans Mening om dette. Uvilkaarlig maa man strax tænke paa, at ogsaa Kongespeilets Forfatter baade selv lægger astronomisk Viden for Dagen og udtrykkelig anbefaler Kundskaber i denne Retning som saare nyttige og eftertragtelsesværdige[2]. Og Manden er tillige *meistari*, Magister, har altsaa studeret udenlands og derfra hjembragt en Grad. Endvidere er han den eneste mig bekjendte Mand i Kongens Tjeneste, hvem Magistertitelen tillægges[3].

Munch har i vor Mag. Vilhelm villet see den samme Vilhelm, der omtales i Sturlunga Saga[4] som en Læge, der opererede Thorgils Skade paa Munden, efterat de forud havde accorderet om Betalingen. Herimod gjør jeg bestemt Indsigelse. Lægen Vilhelm nævnes nemlig ikke som *meistari*, en Titel, der for Indehaveren af en saadan Lærdomsgrad var inhærent; man betænke ogsaa, at Haakons Saga og Sturlunga Saga hidrøre fra en og samme Forfatter. At Magister Vilhelm har indtaget en langt høiere Samfundsstilling end hin Læge, vil desuden klart nok fremgaa af det Document, som vi nedenfor skulle betragte, thi paa den Plads

---

[1] Denne Komet omtales ogsaa af Matthæus Parisiensis (Chron. majora, ed. Luard IV, p. 4) saaledes; »Per totum mensem Februarium tempore serotino apparuit versus occidentem quaedam fusca stella emittens radium versus orientem, quam esse cometam multi veraciter asserebant«.

[2] Christiania-Udgaven S. 7.

[3] Den første Magister, jeg veed at have stødt paa i Norge, forekommer i et udateret af Biskop Paal i Bergen (1170—90) udstedt Brev (Dipl. Norv. VIII. Nr. 2); »Arnulfer meistari«, maaskee en Udlænding. Ved Aar 1220 (D. N. III. Nr. 1) nævnes to Chorsbrødre i Throndhjem og i 1224 (D. N. I. Nr. 7) en af Biskop Nicolas' Chorsbrødre i Oslo, som Magistre.

[4] Vigfussons Udg. II. p. 113.

i dette, som vor Magister indtager, vilde en saadan Læges Navn aldrig være kommet ind.

Det er det saare mærkelige Diplom, ved hvilket Kong Haakon fornyer Magnus Erlingssons Gave til Bispestolen af Stavanger By[1], hvilket Brev jeg nys i en anden Afhandling har behandlet[2]. Det er udateret, men maa, da Askell deri nævnes som Biskop i Stavanger, falde i Tiden 1226—1254, og da en af de deri nævnte Lendermænd, Ivar Nev, næppe forekommer efter 1235, kan Brevet, hvilket Munch uden tilstrækkelig Grund, henfører til 1243, neppe være meget yngre end førstnævnte Aar. Som Vidner anføres i Brevet først Dronning Margrete, dernæst tre Lendermænd, saa Meistari Vilhjalm, saa en Kongens Capellan, der ligeledes hed Vilhjalm[3] (Bote) samt endelig en Hirdpræst[4]. Vilhjalms Plads lige efter Lendermændene, men lige foran Hirdpræsterne er mærkelig, fordi det netop er den samme, der senere i Hirdskraaen (N. G. L. II. S. 406—409) anvises Cantsleren. Derfor tror jeg, at Mag. Vilhjalm har indtaget en saadan Stilling (naturligvis uden den da endnu ikke indførte Titel) hos Kong Haakon og seer i ham Concipisten af Documentet, hvis reale, her os ligegyldige Hovedindhold, Kongen, da han taler i første Person Singularis, maaskee personlig i det mindste tildels har sat i Stil. Fra Haakons Tid kjendes yderst faa norske Diplomer, ja — foruden nogle Retterbøder — kun

[1] Norges gamle Love I. S. 448 og Dipl. Nor. I. Nr. 51.

[2] Norsk hist. Tidsskr. 3. R. IV. (Min Afhdl. om Reins-Ætten, der er under Pressen.)

[3] Ogsaa denne anden Vilhelm nævnes i Sagaen, han havde 1240 Tilsyn med den unge Kongeson Haakon, hvem Faderen modtog, da han drog ud for at kjæmpe med Skule.

[4] Storm, der i Forbigaaende omtaler Brevet i Norsk hist. Tidsskr. 2. R. IV. S. 167, slaar disse tre Mænd sammen under Betegnelsen »tre Præster«, men i mine Tanker er det langtfra givet at Meistari Vilhjalm skulde være Præst, og overhoved var vel »Kongens Capellan« den fornemste Præst i Hirden.

dette Stavangerdiplom og et ældre Diplom fra Nidaros, hvori der (c. 1220) indrømmes Erkebiskoppen Myntrettighed [1]. Sammenlignes disse to Diplomer, da er der den Forskjel mellem dem, at Myntbrevet uden videre gaar lige løs paa Sagen, medens vort Stavangerdiplom har en meget elegant og omhyggelig stiliseret Indledning. Jeg kan ikke andet end finde, at denne Indledning baade i sin Aand og sin Form minder om Kongespeilet, og i førstnævnte Henseende tænker jeg særlig paa Verkets sidste Capitel, hvor »Faderen« fremstiller Kongedømmets og Episcopatets gjensidige Forpligtelser og udhæver, at »det ikke tilkommer Kongen at tage noget bort fra det Huus, over hvilket Biskoppen er sat«. Et saadant Tilfælde forelaa jo her: en Gave fra Kong Magnus var af senere Konger »taget bort fra Biskoppens Huus«. Til Sammenligning med Kongespeilet anfører jeg nu Diplomets Indledningsord:

»Margfalleg scylda kræfr bæde rika oc orika þa sem vid cristni hava tekit at soema gud oc hans helgu kirkiu med allum þeim lutum er gud hevir þeim lett. En albra hællzt ber þeim allom er gud hevir med riki oc med høfdingjar namne gøfgat at stydia hana oc styrkia til allra rettra luta en i ængum stad af henne at draga þa luti sem goder menn oc guds vinir hava til hennar lagt [2].«

Hvad angaar selve Mandens Navn, Vilhjalm, da var dette paa denne Tid ikke ganske sjeldent i Norge. Særlig

---

[1] Dipl Now. III. Nr. 1.

[2] Dette Diplom, hvis Original findes i den arnamagnæanske Samling, beskrives (N. G. L. I. 449), og man erfarer, at »Skriften, der er efter Linier, er udmærket fast og smuk«. Det kunde ligne Kongespeilets Forf. at være en god Kalligraph. Det vilde forøvrigt være interessant, om vort Rigsarchiv havde et photographisk Billede deraf og tillige for Sammenlignings Skyld Photographier af de latinske Originaldiplomer fra Kong Haakon, der findes i Lübeck. (Dipl. Now. V.)

forekommer det gjentagne Gange i den fornemme Æt, der boede paa Torgar i Brønø (Haalogaland). Man mærke, at Forfatteren særlig fremhæver dette Landskab og de nærmeste Egne i Syd for samme i sit Skrift, hvilket man endog har antaget at være forfattet deroppe. Tænkeligt altsaa, at han har tilhørt Ætten fra Torgar eller været beslægtet med den.

(Christiania, 10. Oct. 1896.)

DE JYDSKE GRANITKIRKERS ALDER.

AF

F. ULDALL,
ARCHITEKT.

I Indledningen til Værket over Sallinglands Kirker, Rødding Herred, har Dr. phil., Pastor J. Helms godtgjort, at de jydske Granitkirker naa betydeligt længere ned i Tiden, end man i Almindelighed har været tilbøielig til at tro. Den høitærede Forfatter antager det for sandsynligt, »dels at flere af de ved Opførelsen mindst omhyggeligt behandlede Kvaderstenskirker hidrøre fra dette (ɔ: det 13de) Aarhundredes anden Halvdel, dels at det netop er i dette Tidsrum, at det raa Kampestens-Murværk er kommet til efterhaanden at gjøre sig mere og mere gjældende i Kirkernes Ydre[1] .....«, og henstiller som det sandsynligste, »at Tidsrummet for Opførelsen af Jyllands Kvaderstenskirker er udløbet omtrent samtidigt med det trettende Aarh.[2] .....«

Jeg er aldeles enig med Dr. H. i, at en stor Del af de jydske Granitkirker ere yngre, end de hidtil have været ansete for; men naar denne Forfatter siger: »Utvivlsomt er der allerede i det tolvte Aarh. blevet bygget en meget betydelig

---

[1] Allerede saa tidligt som i 1840 havde Dr. phil. H. N. A. Jensen, Præst i Gelting i Sønderjylland det rette Blik for, at de af raa og kløvet Granit opførte Kirker ere yngre end de, der ere beklædte med huggen Kamp. Se »Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig«, S. 73.
[2] S. XXI.

Del af Granitkirkerne, og det vistnok fornemmelig med Ribe som Udgangspunkt, i den sydlige og vestlige Del af Nørrejylland«[1], da er jeg med Hensyn til denne Sætnings Slutning, hvad Tidspunktet angaaer, af en ganske modsat Mening. Dr. H. skriver i Anm. paa samme Sted: »Det vil blive bemærket, at det ikke er fra den sydvestlige Del af Jylland, at jeg i det foregaaende har kunnet fremdrage Exempler paa Landsbykirker med et klart udtalt sent Præg. Et andet charakteristisk Træk ved denne Egns Kirker er ogsaa deres Fattigdom paa Skulpturer og allermest paa Dyrebilleder med yngre Præg. Sandsynligvis hænger dette sammen med, at de gjennemgaaende turde være ældre end Flertallet af dem længere nord- og østpaa«. Paa samme Side siger Forfatteren: »Nærmere oplysende Kjendsgjerninger fra Mindesmærkerne selv vil sikkert nok Fremtiden bringe«.

Da jeg nu er saa heldig fra mine Undersøgelsesreiser at kunne anføre endel slige Kjendsgjerninger til Belysning af Forholdet, vil jeg gjøre de jydske Granitkirker til Gjenstand for Betragtning og fremdrage adskillige Enkeltheder, hvortil der hidtil neppe er taget det fornødne Hensyn, naar der blev skjønnet over Kirkernes sandsynlige Alder. Foreløbig holder jeg mig til den sydvestlige Del af Halvoen, hvor Dr. H. jo mener, at de ældste Granitkirker skulle findes. Vi træffe da først Jerne (Esbjerg), der med sin spidsbuede Granitchorbue og sit runde Vindue[2] lige mod Øst i Apsis, hvis Inderside er opført af Munkesten, medens ellers næsten over-

---

[1] S. XXI, 1ste Sp. Udhævelserne ere gjorte af nærværende Forfatter.

[2] Jeg maa her henlede Opmærksomheden paa, at jeg foranlediget ved en Skrivefeil i mine paa Stedet gjorte Optegnelser fra 1881 har i min Afhandling »Om Vinduerne i de jydske Granitk.« i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 289 angivet, at der skulde være en rund Lysaabning paa Nords. af Choret i Deibjerg, hvilket ved en i 1895 foretagen fornyet Undersøgelse har viist sig ikke at være Tilfældet.

alt i Kirken Murenes indre Del bestaaer af raa Kamp, dog umuligt kan høre til de ældste Granitkirker i Jylland[1]. Det skal tilføies, at det øverste Sokkelskifte paa Chorrundingen har samme Profil som paa Soklen af de yngste Partier af Ribe Domkirke, dog at det er lidt simplere end i denne, samt at det nederste sluttes af en steil Skraakant.

En ganske særlig Betydning, synes mig, maa tilskrives Vester-Nykirke. Dr. H. siger om Rom Kirke: »De fleste af de her forekommende Gesimser have nemlig meget sene og vilkaarlige Former, og det Samme gjælder om Vinduerne, af hvilke det østligste er ovalt og de to andre i Apsis ere cirkelformede«[2]. Jeg har før henledet Opmærksomheden paa det ovale Vindue i Chorgavlen af Vester-Nykirke[3], og den Maade, hvorpaa det er prydet, gjør det desuden endnu mere charakteristisk end det i Rom. Vester-Nykirke kan altsaa paa Grund af »sine meget sene og vilkaarlige Former« kun henregnes til de yngste af de af Granitkvadre opførte, jydske Kirker. Denne Bygning er jo imidlertid blot en enkelt af den Gruppe i Vardeegnen, hvis Vinduer jeg tidligere har beskrevet, og som udmærke sig ved deres Prydelser af Halvsøiler eller Rundstave og Ornamenter i lavt Relief; men Overenstemmelsen i Enkelthederne og Udførelsen er saa stor, at der neppe kan være Tvivl om, at alle de til den nævnte Gruppe hørende Kirker[4], selv om de skulde være lidt ældre end

[1] Dr. H. har i sit fortrinlige Værk »Danske Tufstenskirker«, 1894, S. 104, Anm. selv gjort opmærksom paa det runde Vindue og den spidsbuede Chorbue i »den øiensynligt meget sent byggede Granitkirke«.

[2] Indledn. til »Sallinglands K., Rødding H.« S. XIX, 2den Sp. Udhævelsen er gjort af nærværende Forf.

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 287—288.

[4] Nemlig: Faaborg, Grimstrup, Alslev, Bryndum, Skads og Gjørding. Med Hensyn til de anvendte Ornamenter slutte sig endvidere hertil Tjæreborg, hvor rhinsk Tuf fremtræder i Langhusets øvre Partier, samt de længere bortliggende Kirker i Ulfborg og Brorup.

Vester-Nykirke, ikke kunne regnes til nogen tidligere Tid end til henimod Midten af det 13de Aarh.

Dr. H. beskriver flere af disse Kirker udførligt i sit Værk »Danske Tufstenskirker« saaledes Alslev[1], angaaende hvilken Forfatteren siger, »at det tidligst byggede Parti, Choret«, som er beklædt med hugne Granitkvadre, »er fra en temmelig sen Tid og neppe meget ældre end Skibet«, hvis større vestlige Del har sine Mure opførte af rhinsk Tuf. Man maa være den nævnte Forfatter meget taknemmelig for den udførlige Omtale, som han lader den anselige og interessante Bryndum Kirke blive tildel[2], særlig for det Afsnit, der omhandler Chorets Hvælvinger og den hele architektoniske Udsmykning af Murens Inderside i Apsis. Jeg troer imidlertid ikke, at Dr. H. har Ret i, at det nustaaende Chor med Apsis skulde være yngre end Langhuset. Dette sidste i sit Anlæg storslaaede Parti maa jo ogsaa oprindelig have fordret et meget anseligt Chor, da der i modsat Fald var kommet et Misforhold tilstede i hele Bygningen. De Grunde, hvorfor jeg ikke kan dele Dr. H.s Anskuelse, skal jeg søge at fremsætte.

Hvad nu først Sokkelforholdene angaaer, da er det ganske vist blandt de jydske Granitkirker et — saavidt jeg mindes — enestaaende Tilfælde, naar vi paa Langhuset i Bryndum se en Dobbeltsokkel med det med et mere sammensat Profil forsynede Skifte anbragt nederst og det simplere med en almindelig Skraakant derover. Hvor kun et enkelt Parti af en Granitkirke har Dobbeltsokkel, er det derimod fortrinsvis Apsis eller Choret, der er smykket saaledes. Betragte vi nu imidlertid den Maade, hvorpaa det med Skraakant forsynede enkelte Sokkelskifte paa Choret i Bryndum støder til det nederste Skifte af Langhusets Dobbeltsokkel i Hjørnet mod Syd, kan den klodsagtige Afslutning af dettes attiske Profil, mod hvilken Chorets Skraakant løber, vistnok kun tyde paa Samtidighed af de tvende Bygningspartier. I det tilsvarende Hjørne mod Nord har man brugt en noget anden Fremgangsmaade for at lade de tvende uens Sokler støde til hinanden, idet Skraakanten er bleven underhugget for at naa

[1] S. 149.

[2] Nysnævnte Værk navnlig S. 89—91 og 102—103.

helt op til Hjørnet ovenover Langhusets Profil; men Vanskelighederne herved have, som det synes, netop fremkaldt den beskrevne Ordning ved Sydsiden. Meget afgjørende for min Mening om Samtidighed synes det mig at være, at Skiftegangen i Hjørnet mod Nord er aldeles den samme i hele Høiden af Choret som paa Langhuset. Mod Syd stemmer denne ogsaa overens paa den langt overveiende Del af Murene, medens der dog i en Høide af et Par Alen over Jordlinien spores Afvigelser, der neppe kunne have anden Grund end den aldeles tilfældige, der skriver sig fra Størrelsen af det raa Materiale, som var forhaanden paa Byggepladsen Man har saaledes f. Ex. ikke kunnet skaffe tilstrækkelig mange 1′ 8″ høie Granitkvadre og har derfor hjulpet sig ved at lade 2 lave Skifter paa Choret tilsammen udgjøre nøiagtig den tilsvarende betydelige Høide paa Langhuset[1].

Den meget sjeldne, lille Dør (Fig. 1, a, b) paa Chorets Nordside nær Langhusets østre Gavl, hvilken oprindelig har været Geistlighedens Indgang, og som i 1887 atter er bleven aabnet, antager Dr. H. for en tiloversbleven Rest af et ældre Chor. Det forekommer mig netop, at denne Dør, der ved sin ydre Form med de ligesom Vinduessmigsten dannede Sider og med sin eiendommelige Overligger er enestaaende i Jylland, tyder paa en sen Tid. Om Døren siger Forfatteren: »Og dernæst d e t t e, hvorfor har man dog ved den tilmurede og tildels af Sakristiet dækkede Dør vestligst paa Chorets Nordside ladet denne og Vinduet derover komme i den Grad nær sammen, at det for at faae Plads til det sidstes Saalbænksten har været nødvendigt at gjøre et stærkt Indhug i den derunder værende meget omhyggeligt og smukt profilerede Dørbues Overdel?« Jeg skal ikke nægte, at det har forundret mig meget at læse disse Ord af den udmærkede Forsker; t h i d e r e r i k k e g j o r t n o g e t s o m h e l s t I n d h u g i D ø r s t e n e n f o r a t f a a e P l a d s t i l S a a l b æ n k s t e n e n e n d s i g e d a e t » s t æ r k t I n d h u g «. Forholdene ere derimod saaledes (Fig. 1), at Saalbænkstenen hviler umiddelbart ovenpaa Dørstenen[2]. Dens Forflade har ved den østre Ende under Skraaningen en Høide af omtrent 6″ og ved den vestre af 5″, hvoraf følger, at Saalbænkstenens Underkant er hulet lidt for at passe

[1] Lignende Forhold har jeg fundet ved flere andre jydske Granitkirker, f. Ex. Ølst ved Randers, uden at der her er Tale om forskjellig Alder af Langhus og Chor.

[2] En tilsvarende Ordning sees ved den sjeldne, oprindelige Vinduesblinding over Bueslaget af det nordre Portal i Leirskov, der, som det senere skal omtales, hører til de yngste Kvaderstenskirker i Jylland.

ned mod Dørstenens buede Overkant. Den lille Dør og det derover værende Vindue kunne derfor efter min Mening ingenlunde

Fig. 1 a. Bryndum. Chorportal. 1/24.

afgive noget Bevis for, at hin skulde skrive sig fra en Rest af et ældre Chor og dette fra en senere Ombygning.

Af særdeles Interesse er, hvad Dr. H. oplyser om Materialet i Indersiderne af Murene i Apsis og Chor[1] samt om dettes Hvælvinger. Men ogsaa en Undersøgelse af de indre Flader af Langhusets Mure turde være af Betydning med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt det nuværende Chor kan være yngre end Langhuset eller ikke. Jeg skal saaledes særlig nævne, at begge de oprindelige Portaler paa Langhuset indadtil sluttes af Segmentbuer, der kun kunne antages for samtidige med Bygningen. Af disse Buer er den søndre opført af røde Munkesten, og Sandsynligheden taler for, at det Samme er Tilfældet med den nordre; men denne er dækket af et saa ualmindelig tykt Lag Kalkpuds, at jeg ikke ansaae mig for berettiget til at hugge det igjennem for at fuldende Undersøgelsen. Den lille Chordør har indadtil sine Sider dannede af glathugne Granitkvadre, og ganske i Modsætning til Langhusets Portaler sluttes den foroven af en aflang-firkantet Sten ligeledes af Kamp[2]. Sammenligne vi nu Dørenes forskjellige Afdækningsmaader, pege disse vistnok i Retning af, at Choret er ældre end Langhuset eller nøiagtigere udtrykt, at Kirken er bygget fra Øst til Vest paa samme Maade, som det almindelig var Tilfældet. Den rhinske Tuf finde vi anvendt i de indvendige Bueslag over de 2 vestligste, oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside, hvor de

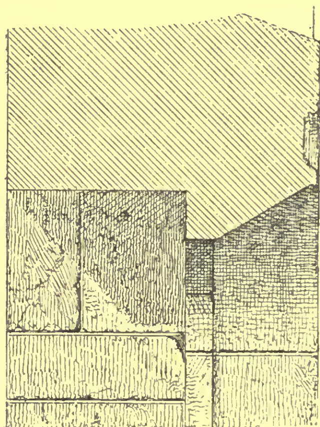

Fig. 1 b. Bryndum. Profil af Chorportalet. 1/24.

---

[1] At det vestligste Vindue paa Chorets Sydside indv. var omgivet af rhinsk Tuf, og at der fandtes røde Munkesten i de nedre Partier af Apsis, var mig dog allerede bekjendt i 1886 ved de Undersøgelser og Opmaalinger, som jeg da foretog i Anledning af Indsætningen af de nye Vinduer i Chorets Sydside og Gjenaabningen af Døren mod Nord.

[2] Paa Architekt V. Ahlmann's perspektiviske Tegning af Choret i Dr. H.'s Værk, S. 89, vises Døren feilagtig sluttet af en Segmentbue, hvorimod den er rigtig angivet i Længdesnittet S. 90.

sees ovenover de i dette Parti senere indbyggede Hvælvinger. Det kunde synes, som om den forhaandenværende Tuf væsentlig er sluppen op, da man først byggede Choret; men at der endnu har været saa meget tilbage, at man med Forsæt just har benyttet dette lethandlelige Materiale til deraf at tilskjære Kilestenene i de nævnte Vinduesbuer istedetfor at danne dem af den haarde Granit. Naar Vinduerne i Chor og Apsis ikke have faaet deres ydre Partier smykkede paa tilsvarende Maade som Langhusets, seer jeg heri kun et Bevis for, at Udsmykningerne ere blevne indhuggede, efterat Murene vare opførte, og at Arbeidet paa Kirkens østre Partier i denne Henseende altsaa er kommen til at staa ufuldendt. Dr. H. lægger megen Vægt paa, at Vinduerne i Choret paa en iøinefaldende Maade ere større end de i Skibet. Ogsaa jeg har ikke overseet dette Træk og har netop nævnt det i Afhandlingen »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker«[1]; men samtidig har jeg anført 15 andre Exempler, hvor ganske det Samme er Tilfældet, og af hvilke tilmed de 3 ere hentede fra Varde- og 1 fra Esbjergegnen, altsaa netop fra Nabolaget. Jeg seer derfor ikke rettere, end at man i alle disse og endnu flere Tilfælde kun har gjort Vinduerne i Choret størst for at faae mest Lys paa det Sted i Kirken, hvor Gudstjenesten fortrinsvis holdtes[2].

Dr. H. taler om Chorbuens Profiler og sætter blandt andet foranlediget heraf Skibets Opførelse til Begyndelsen af det 13de Aarh. Det nævnes derimod ikke, at Chorbuen har en Antydning af Hesteskoformen[3] ligesom de 3 Buer i Portalet foran »Kathoveddør« i Ribe Domkirke[4]. Ogsaa skal det her anføres, at Chorbuens Piller ere opførte af røde Munkesten, ligesom det samme Materiale siges at danne selve Buen, hvad Forholdene dog ikke tillode mig at overbevise mig om.

Dr. H. har paaviist efter de af Architekt Ahlmann foretagne Undersøgelser, at Hvælvingerne i Choret ere samtidige med denne

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 231.

[2] Sammenlign hermed, hvad C. O. Arcadius siger i sin »Gumlösa Kyrka«. Lund 1891, S. 10, i Almindelighed om Choret: »Denna plats, där en eller flera tjänstförrättande präster befunno sig, var bättre försedd med fönster och desutom upplyst genom brinnande ljus.«

[3] Som vi senere skulle se, forekommer den tilsvarende Form i ikke ganske faa Granitkirker næsten spredte over hele Jylland.

[4] »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 39.

Del af Kirken og skrive sig fra Midten af det 13de Aarh. Mon vi ikke heri tør se den rette Tidsangivelse ikke alene for Chorets og Chorrundingens, men ogsaa for Skibets Opførelse?

Vester-Nebel (Varde), hvis Materiale dels er huggen, dels raa Granit, tør vistnok henføres til en endnu lidt senere Tid end den øvrige Gruppe med de rigt prydede Vinduer. Ogsaa i denne Kirke se vi et Vindue, som er forsynet med en Rundstav, der helt omgiver det og sluttes af en Lilie paa Overliggeren, ligesom det bør fremhæves, at dens Granitdøbefont blandt andet prydes af en Frise af Rundbuer, der skjære hinanden, hvilket Motiv, som bekjendt, tilhører Overgangsstilen. Murene hvile paa et enkelt Sokkelskifte med steil, hulet Skraakant. Lindknud, som ligeledes er bygget af huggen og raa Granit, har sin nordre Indgang, der er smal og lav, omgivet af røde Munkesten og sluttet af en flad Bue, medens Chorbuens Piller delvis bestaa af hugne Granitkvadre, selve Buen derimod af brændte Sten. Sokkelskiftet paa Ydermurene har i Overkanten en stor Rundstav. der udgjør en Kvartcirkel med klodsagtige Fremspring paa Hjørnerne ligesom paa Søilefodstykkerne paa det vestre Portal af Ribe Domkirke[1]. Kirken kan neppe regnes for ældre end fra Slutningen af det 13de eller lidt ind i det 14de Aarh. Folding, der er opført af raa og kløvet Granit, har enkelt Sokkelskifte med hulet Skraakant, og Vinduerne gjøre sig bemærkede ved deres slanke Form. Guldager, som er bygget af samme Materiale som Folding, udmærker sig ved sin Dobbeltsokkel, der er en Sjeldenhed paa en af raa Kamp opført, jydsk Kirke.

Til Halvøens yngste Kirker maa høre Lønne, som ligger endel nordligere end de foregaaende og er bygget i Over-

[1] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 89 og Afbildn. S. XIV, Fig. 4.
Brørup har paa det øverste Skifte af Langhusets Dobbeltsokkel samme Profil som i Lindknud og mod Nordvest 1 Hjørneklods.

gangs- eller Spidsbuestil væsentlig af raa Kamp dog med endel hugne Granitkvadre i Langhusets Sydside. Indersiden af dettes Spidsgavle er dannet af smaa, flade »Havsten«. Kirken har mistet sit Chor. Den oprindelige, søndre Indgang er meget lav og sluttet af en Spidsbue af brændte Sten, hvilken indadtil er anbragt under en flad Bue. Kirken synes ikke at kunne være ældre end fra det 14de Aarh. Heinsvig, hvis Langhus er af raa Granit, medens Choret er af mindre omhyggeligt hugne Granitkvadre, maa regnes til Slutningen af det foregaaende Aarh. Chorbuen, som er oprindelig, er her en Rundbue af huggen Granit; men den mangler ganske særlig Gesims, og Lysningsmaalet af selve Buen er lidt større end det tilsvarende Maal mellem Pillerne.

Dr. Richard Haupt skjænker den saakaldte »overgribende Chorbue« særlig Opmærksomhed ved Omtalen af Rødding Kirke i det Torninglehnske[1] samt Egvad og Hjerting ligeledes i Sønderjylland. I denne Afhandling skal jeg oftere nævne Exempler paa overgribende Chorbuer, der kun kunne hidrøre fra en temmelig sen Tid[2].

At dømme efter den sjeldne Maade, paa hvilken Chorets Vinduer i Horne[3] (Varde) ere afsluttede indvendig, kan Kirken neppe regnes til nogen tidligere Tid end det 13de Aarh.s

---

[1] »Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein«, 1ste B. S. 416.

[2] Den halvcirkelformede Chorbue i den af røde Munkesten opførte Kirke i Holeby paa Lolland er stærkt »overgribende«. Kirken er med sine romanske Vinduer og sit spidsbuede Chorportal opført i Overgangsstil og maa tilhøre det 13de Aarh. Se Prof. Magnus Petersen's Indberetning (hvori der dog ikke udtales noget om den sandsynlige Alder) og Architekt Axel Berg's Tegninger i Nationalmuseets Archiv. Da man i Middelalderens Slutning nedbrød den gamle Granitchorbue i Ølst Kirke og erstattede den ved en meget videre Rundbue af Munkesten, gjordes denne »overgribende«. Dette udførtes samtidig med, at Chorets Bjælkeloft afløstes af en Stjernehvælving.

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1894, S. 283, Fig. 11.

sidste Halvdel, og dette Tilfælde giver Anledning til Sammenligning med et Par andre jydske Granitkirker, som ogsaa ere opførte i Overgangsstil og derfor ligeledes tilhøre en sen Tid. Den ene af disse, Grindsted, ligger i den Del af Jylland, som jeg for Tiden nærmest har for Øie. Denne Kirke er væsentligt bygget af hugne Granitkvadre, dog Langhusets Nordside tildels af raa Kamp. Her sees indvendig i den flade Chorgavl en meget sjelden, med Kirken samtidig Niche for Høialtret, hvilken har en Bredde af omtrent 7' 6" og en Høide af 10' 3" fra det nuværende Bræddegulv til Overkanten af Gesimsstenene. Disse bære den gavlformede Afslutning, der dannes af 2 omtrent 4' 6" lange, skraatstillede Stenbjælker, som mødes i en lodret Fuge i Toppunktet af den ligebenede Trekant. Nichens mod Choret vendte Hjørner bestaa overalt af hugne Granitkvadre. Dens Dybde synes at udgjore omtrent 1' 2"; men et Bræddepanel er anbragt paa en saadan Maade bag Altertavlen, at det ved min Nærværelse umuliggjorde en videre Undersøgelse navnlig af Formen af Nichens Bagvæg. Den anden Kirke, Sønder-Nissum, ligger endel nordligere. Her er det søndre Portal seet udvendig fra en simpel aflang-firkantet Døraabning omgiven af glathugne Granitkvadre; men indadtil sluttes Lysningen foroven af 4 Stenbjælker, hvoraf 2 bag hinanden ere stillede skraat fra hver Side og mødes i Midten, saa de danne samme Hovedform som ved Nichen i Grindsted og Chorvinduerne i Horne[1].

---

[1] Dr. Richard Haupt omtaler et Par Exempler paa lignende Hovedform for den indv. Begrænsning af Dørene nemlig i Hansühn i Kreds Oldenburg, hvor Kirken er bygget i Overgangsstil omtr. 1210 af raa Granit (se 2det B. S. 26—27), og i den tidligere Kirke i Klein-Wesenberg i Stormarn, der ogsaa skrev sig fra Begyndelsen af det 13de Aarh., men var af Munkesten og i Spidsbuestil (se samme B. S. 551—552). Lignende tresidet Begrænsning forekommer paa Portalerne af Eskildstrup paa Falster og Vaabensted paa Lolland, begge Murstenskirker fra det 13de Aarh.

Naar Dr. Helms taler om Fattigdommen paa Skulpturer og allermest paa Dyrebilleder med yngre Præg i den sydvestlige Del af Jylland og heri vil se en Grund til den formentlige betydelige Ælde af denne Egns Granitkirker, da har jeg i Afhandlingen »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker« paaviist, at der paa de rigtprydede Vinduer i Vardeegnen just findes mange Skulpturer, rigtignok med Motiver fra Planteverdenen; men Dyrebilleder og andre Fremstillinger med sent Præg mangle da ikke heller. I Skads se vi saaledes paa en Kvader i Chorgavlen hugget et Billede af St. Huberts Hjort med Korset mellem Gevirerne[1], og den meget lille, oprindelige Indgang for Geistligheden paa Sydsiden af Choret i Faaborg har paa sin Midte foroven et Bladornament med en Dyrefigur ved hver Side[2]. Paa eet af Kapitælerne af det søileprydede søndre Portal i Føvling findes paa den ene Side en lille Dyrefigur, der nærmest ligner en Hund, og paa den anden et Bladornament. Dr. H. kalder denne »en af Nørrejyllands ældste, anseligste og mest velbyggede Granitkirker«[3], dog siger Forfatteren senere, at den »utvivlsomt er noget yngre end Andst Kirke«[4]. Den sidste af disse Betegnelser vilde jeg give Fortrinet; men jeg skal minde om, at Chorbuen her i Føvling — ligesom førnævnt i Bryndum — krummer sig lidt indad forneden, og at Profilet, en omvendt Karnis, paa det øverste Skifte af

[1] Naar Prof. Løffler formoder i sin »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger«, S. 115, at Afbildningen paa Dækstenen fra Hammel Kirkes nordre Portal (Fig. 79) er enestaaende her i Landet, er det samme Motiv altsaa behandlet i Skads om end paa en mindre fremtrædende Plads. Dr. H. nævner denne Figur i »Danske Tufstenskirker«, S. 100, men ikke, at Hjorten bærer et Kors, hvad der dog er af særlig Betydning.

[2] Da Forfatteren saae denne Dør i 1887. hindrede Tilmuringen i at iagttage alle dens Enkeltheder. Dr. H. nævner disse »indridsede« Dyrefigurer i »Danske Tufstensk.«, S. 92, Anm. ***.

[3] »Danske Tufstensk.«, S. 88.

[4] Samme Værk, S. 101.

Dobbeltsoklen, som pryder den oprindelige Bygning, er en Efterligning af det tilsvarende Led paa det yngste Parti af Ribe Domkirke nemlig Vestfaçaden med sine af Overgangsstil eller Gothik stærkt paavirkede Former. Forfatteren siger jo om dette: »Derimod synes den yngre Del og navnlig Portalet ikke at være ældre end fra noget ind i det 13de Aarh.«[1]. Dette kunde vel bringe os til at tro, at Føvling Kirke mulig ikke kan være ældre end det nysnævnte yngste Parti af Domkirken. Interessante, lave Reliefer findes endvidere paa Portalerne af de noget længere mod Øst og Nord liggende Kirker i Veien[2], Bække og Grindsted. I den førstnævnte af disse vidner Sokkelprofilet, der væsentlig bestaaer af en Rundstav og en stærkt sammentrykket Karnis, om en sen Tid.

Om Janderup, hvor vi finde den langt overveiende Del af Murene udvendig beklædte med hugne Granitkvadre, skjøndt Partier af Langhuset ere opførte af rhinsk Tuf, var der vel Grund til at gjøre et Par Bemærkninger. Kirken tør nemlig, især naar vi se hen til de flade Bueslag, der indadtil slutte Langhusets oprindelige, nu tilmurede Portaler, ikke kaldes opført i ren romansk Stil, men snarere i en Overgangsstil. I det nordre Portal findes røde Munkesten anvendte i den ydre Rundbue afvexlende med Skifter af Tuf som Prydelse. De endnu bevarede, men tilmurede ældste Vinduer udmærke sig ved deres slanke Form. Tjæreborg har ligesom Janderup Murene væsentlig byggede af hugne Granitkvadre, skjøndt ogsaa Partier af disse bestaa af rhinsk Tuf. Det af Kamp omgivne Vindue paa Chorets Nordside hører til de slankeste, der findes noget Sted i de jydske Granitkirker[3]. Dr. H. siger om Tjæreborg og Hunderup Kirker, at de ere »først fra en noget senere Tid«[4].

---

[1] »Ribe Domk.«, Sp. 96.

[2] Denne er desværre bleven nedbrudt i 1896.

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 232—233 og Anm. øverst sidstn. Sted.

[4] »Danske Tufstensk.«, S. 148.

Vi have seet i det foregaaende, at det ikke er i den sydvestlige Del af Halvøen, at man skal søge de ældste jydske Granitkirker, og en nøiere Undersøgelse vil vistnok lige saa lidt lade os kunne paavise dem i den sydostlige Del, idet der her er forholdsvis færre Kirker, som udvendig ere byggede udelukkende af hugne Granitkvadre, medens endel er enten af raa eller kløvet Kamp, af dette Materiale i Forbindelse med Fraadsten eller og alene af denne Stenart. Granitkvadrene ere i Reglen i disse Egne behandlede med liden Omhu, saa at der ofte findes dybe Huller i deres Forflade. Dette er saaledes f. Ex. Tilfældet med Harte (Kolding), hvor Tympanon paa det søileprydede søndre Portal er forsynet med 3 svagt indhuggede, ligearmede Kors, hvoraf det midterste er betydeligt større end de andre. Det nederste Skifte af Dobbeltsoklen viser her paa et Par Steder Hjørneklodser, og saadanne sees ogsaa paa det øverste af Dobbeltsoklen i Verst paa de mod Øst vendende Hjørner af Langhuset og Choret. Blandt de af hugne Granitkvadre opførte Kirker, som bære umiskjendelige Spor af Overgangsstil, skal jeg nævne Tavlov (Fredericia) hvis eiendommeligt dannede søndre Portal har sin østre Søiles Skaft ottekantet[1], medens den vestres viser den sæd-

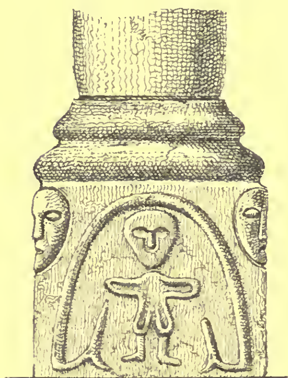

Fig. 2. Tavlov. Søjlefodstykke. 1/8.

[1] Saadanne Søiler ere meget sjeldne i de jydske Kirkebygninger, og Opmærksomheden skal derfor henledes paa, at der i Præstegaardens Have i Østbirk (Horsens) findes 2 ottekantede Søileskafter af Granit. Disse maa antages at have hørt til et af Kirkens Portaler. Af dennes ældste Partier staaer nu kun Langhuset tilbage, som er opført af raa Granit og Fraadsten og maa skrive sig fra Slutningen af det 13de Aarh.

vanlige runde Form. Baade Kapitælerne og Fodstykkerne ere formede paa en høist vilkaarlig Maade (Fig. 2). Kvadrene i Langhuset og Choret ere grovt huggede, og disse Partier hvile paa en Dobbeltsokkel, hvis øverste Skifte prydes af en omvendt Karnis, der dog har et udartet Præg, medens det nederste sluttes af en Skraakant, som tildels er temmelig steil og lidt hulet. Her skal ogsaa mindes om, at den i ganske lavt Relief huggede Krigerskikkelse paa en Vinduesoverligger fra denne Kirke kun synes at kunne vise hen til en sen Tid[1]. I Bredstrup, som iøvrigt er bygget af raa og kløvet Granit, sluttes det søndre Portal af en Elipsebue af Kilesten, huggede af Kamp, og i Erritsø, hvis Mure ere af samme Materiale som i hin Kirke, findes endog 2 saadanne, temmelig fladtrykte Buer i det tilsvarende Portal. Det søndre Portal i Leirskov (Kolding) er en rundbuet Døraabning af huggen Granit, som sidder i en dyb Blinding[2], hvilken udadtil sluttes af en — ganske vist noget ubehjælpsomt bygget — Spidsbue, ligeledes af Kamp (Fig. 3), medens Portalet indadtil har flade Dæksten. Det oprindelige, søndre (nu vestre), meget anselige Portal i Egtved (Kolding) (Fig. 4) udmærker sig særlig ved sin aldeles spidsbuede Afslutning, ved den Omstændighed, at Skafterne af det inderste Søilepar ere ottekantede[3], og at der — ganske i Modsætning til det Almindelige — ikke findes nogen Dækplade som Overgangsled mellem Kapitælerne og Buerne. Søilerne have den betydelige Høide af omtrent 7' 10". Et mindre Stykke af hvert Søileskaft er hugget i

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 277.

[2] Da denne ved Indsætningen af en Dør i Nutiden tildels er udmuret med Mursten. er det ikke muligt at se, hvorvidt Kilestenene, som danne Rundbuen, naa helt op til Spidsbuen eller ikke, hvad jo imidlertid er uden Betydning for det foreliggende Spørgsmaal.

[3] Sammenlign, hvad Dr. Helms siger i »Ribe Domk.«, Sp. 71—73 om de tvende ottekantede Søiler i det nordre Galleri og se Tavle XIV, Fig. 8.

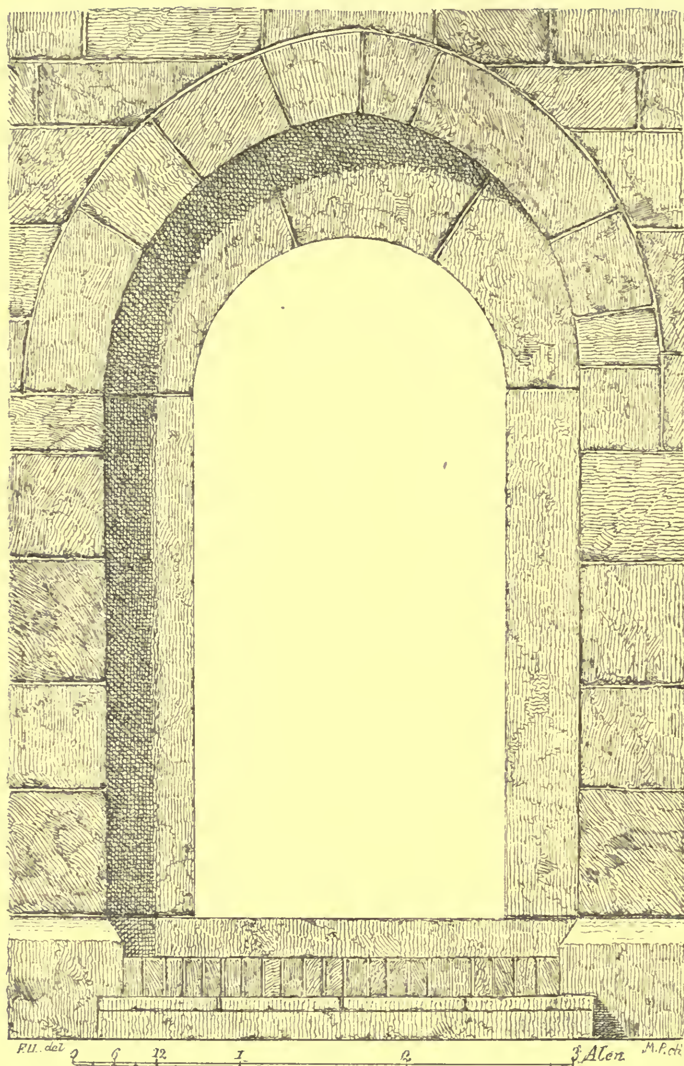

Fig. 3. Leirskov. Det søndre Portal.

Eet med sit Fodstykke. Paa 5 af Spidsbuernes Kilesten finde vi falske Fuger anbragte, der dels vise sig paa For-

fladen, dels paa Underfladen. Portalet har intet Tympanon og har neppe nogensinde havt et saadant. Det spidsbuede Portal i Forbindelse med den runde Lysaabning, som findes i Chorgavlen, og de mindre omhyggeligt behandlede Granitkvadre kunne kun lade os henføre denne Kirke til Slutningen af det 13de Aarh. Fra samme Aarh. maa regnes Kirken i Bramdrup[1] med sine tilsvarende Kvadre, sin Dobbeltsokkel, hvoraf det øverste Skifte er forsynet med en omvendt Karnis i Overkanten og det nederste tildels med en steil Skraakant, samt sin kredsformede Lysaabning i Chorrundingen. I Vorbasse, Gjesten, Verst[2], Ødis og Taps ere Granitkvadrene ligeledes ufuldkomment behandlede, og den temmelig steile Skraakant paa Gjesten Kirkes enkelte Sokkelskifte ligesom paa det nederste af Dobbeltsoklen i Taps turde være et yderligere Tegn paa sen Oprindelse. Ødis Kirke blev ombygget af Mursten i 1856—57; men Kvadrene fra den gamle Bygning ere benyttede til en høi Fód indtil Vinduernes Underkant. Kirkerne i Sest, Hjarup og Heils[3], der ere opførte dels af huggen, dels af raa og kløvet Granit, kunne antagelig ikke være ældre end fra det 13de Aarh.s Midte eller snarere Slutning. Det Samme gjælder om Stenderup, hvor Langhusets Mure væsentlig bestaa af sidstnævnte Materiale, medens de i Choret og Apsis ere af grovt hugne Granitkvadre. Dobbeltsoklen viser her tildels en meget steil og hulet Skraakant paa begge Skifter. Bjert, Vester-Nebel og Eltang (Kolding), hvis Mure alle ere byggede af raa og kløvet Granit, og hvoraf den førstes ganske mangle Sokkel undtagen paa Chorrundingen, medens Vester-Nebel har Soklen forsynet med en steil og lidt hulet Skraakant, og Eltang viser et enkelt Sokkelskifte med om-

---

[1] Ombyggedes i 1880 under Ledelse af afdøde Justitsraad, kgl. Bygningsinspekteur Winstrup.

[2] Denne Kirke er nedbrudt og en ny opført i 1896.

[3] I den sidstnævnte Kirke synes et Parti øverst i Langhusets nordre Mur at bestaa af Fraadsten.

vendt Karnis, der paa Langhusets og Chorets Hjørner mod Nordost prydes af Mandehoveder, saavelsom Piedsted (Fre-

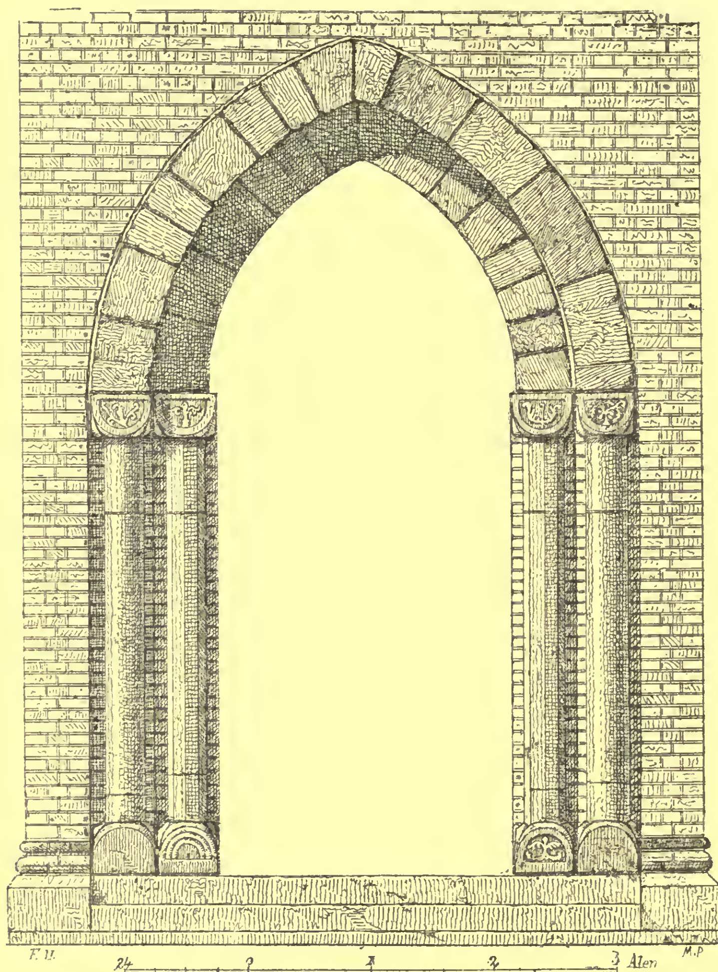

Fig. 4. Egtved. Det vestre Portal.

dericia), der ogsaa er af tilsvarende Materiale, maa altsaa høre til Jyllands yngste Granitkirker. Det Samme var Til-

fældet med Almind (Kolding), hvilken ligeledes var bygget af raa og kløvet Kamp, men som i 1887 blev helt nedbrudt og ombygget, tildels med Benyttelse af det gamle Materiale. Paa Soklen af denne Kirkes Chor se vi atter de tidligere omtalte Hjørneklodser. I Smidstrup træffes de mindre omhyggeligt behandlede Granitkvadre, og i Vilstrup er Materialet raa og huggen Granit samt Fraadsten. De endnu staaende, oprindelige Partier af den i 1868 tildels ombyggede Store-Dalby mellem Horsens og Veile ere reiste af raa og kløvet Kamp og mangle ganske Sokkel. Chorbuens nedre Parti tilligemed Pillerne er bygget af huggen Granit, men det øvre af røde Munkesten. Denne Bue, som er oprindelig, er noget tilspidset og krummer indad forneden mod de svære Kragsten. Pillerne have ikke heller Sokkel; men ved hver Side rage simple, udkløvede Sten fra Hjørnet langt frem i Lysningen.

Dr. Helms gjør i sit Værk over Ribe Domkirke[1] opmærksom paa den store Lighed, der er mellem Enkelthederne i denne og Store-Andst Kirke (Kolding), og seer heri Sandsynlighed for, at den sidstnævnte er bygget nær samtidig med Domkirkens ældre Partier (omtr. 1145). Ogsaa i »Danske Tufstenskirker« omtaler Forfatteren denne interessante Kirke udførligt[2]. Uden at jeg i nogen Maade vil miskjende den store Indflydelse, som Ribe Domkirke har havt paa mange af vore Kirkers Stil — og efter hvad Dr. H. oplyser altsaa navnlig paa den i Store-Andst — skal jeg dog henlede Opmærksomheden paa nogle faa af dennes Enkeltheder, navnlig da jeg ikke ganske kan følge Forfatteren i hans Omtale af disse. Dr. H. siger saaledes i »Ribe Domkirke«, Sp. 103 angaaende Andst: »Men naar der i et saa ringe Antal Enkeltheder er blevet varieret saa stærkt, at der deri er blevet givet Efterligninger af de allerfleste af dem, der forekomme paa den større Bygnings ældre Afsnit, og derimod ingen af dem, der ere særligt betegnende for dens yngre«[3] o. s. v. Her skal jeg indvende, at den omvendte Karnis, som afslutter det øverste Skifte paa Dobbeltsoklen i Andst jo efter Forfatterens eget Sigende er ligesom det tilsvarende Led paa Domkirkens

[1] Sp. 102—103.

[2] Særlig Side 99—100.

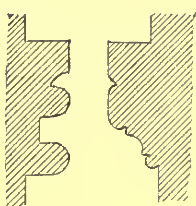
[3] Udhævet af nærværende Forfatter.

søndre Galleri og paa Vestfaçaden, der høre til de yngre og yngste Partier. Jeg har tidligere nævnt, at den omvendte Karnis pryder det øverste Skifte af Dobbeltsoklen paa Kirkerne i Føvling og Bramdrup samt paa Chorrundingen i Jerne, og hertil skal føies, at vi se det samme Led paa det enkelte Sokkelskifte i Malt (under Profilet er her en fordybet Rille) og Vamdrup, saa Domkirken og Store-Andst ere ikke ene herom i disse Egne[1]. Fremhæves bør det vistnok, at Sokkelprofilet paa alle de 6 Landsbykirker dog er simplere end Forbilledet, idet de smaa Lister paa hver Side af Karnisen ere udeladte. Kun i Føvling er den nederste af disse bevaret. Det er kjendeligt, at Karnisen paa Efterligningerne staaer steilere end paa Domkirkens Vestfaçade. Ved Omtalen af Løvkapitælerne paa Store-Andst Kirkes søndre Portal har Dr. H. gjort opmærksom paa Stenhuggerens ringere Færdighed, og det er vel den samme Grund, der gjør sig gjældende ligeoverfor den tarveligere Udforelse af Sokkelprofilerne paa de nævnte Kirker. Forfatteren siger endvidere om Store-Andst Kirke: »Noget endnu mærkeligere træder os imidlertid imode inde i Kirken selv. Paa den af omhyggeligt tilhugne Kvadre og Kilesten smukt byggede Chorbue viser nemlig hver af de to mod hinanden vendende Kragbaand os til vor Overraskelse et aldeles forskjelligt Profil; men hver af dem viser sig tillige blot som Gjentagelser af Gesimsformer i Domkirken[2].« Dr. H. synes ikke at være bekjendt med, at forskjellige Profiler paa een og samme Chorbues Gesimssten ere et meget hyppigt forekommende Træk i de jydske Granitkirker, dog ganske vist fortrinsvis i de nordligere Egne af Halvøen (se Afbildningerne Side 217). Allerede i 1862 iagttog jeg denne Forskjel paa Chorbuen i Rubjerg (Hjørring), og senere har jeg fundet den saa ofte ved andre Kirker, at jeg slet ikke seer nogen Grund til Overraskelse heri. Til dette Emne skal jeg atter senere vende tilbage. Her skal nævnes de Kirker, hvis Mure oprindelig ere udvendig beklædte med hugne Granitkvadre, og i hvilke jeg har iagttaget forskjellige Gesimsprofiler i Chorbuen, ligesom det er Tilfældet i Store-Andst: Tornby, Rubjerg (Hjørring); Biersted, Norholm, Romdrup, Gjerding, Skjørping (Fig. 6), Store-Brøndum (Aalborg), Næsborg (Fig. 7), Skarp-Salling, Haubro (Løgstør);

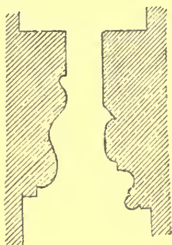
[1] Sammenl. »Ribe Domk.« øverst og midt paa Sp. 103. I »Danske Tufstensk.« S. 100 nævner Dr. H. derimod Ligheden mellem Profilet paa Dobbeltsoklen i Føvling og i Andst.

[2] »Ribe Domk.« Sp. 102. »Ogsaa i »Danske Tufstensk.« S. 100, 1ste Sp. henleder Forfatteren særlig Opmærksomheden paa denne Omstændighed.

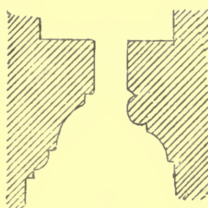
Chorbueprofiler.

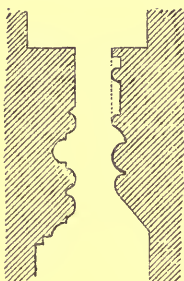
a. *b.*
Fig. 5. Hassing.

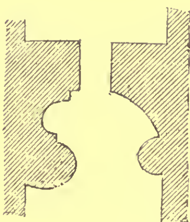
a. *b.*
Fig. 6. Skjørping.

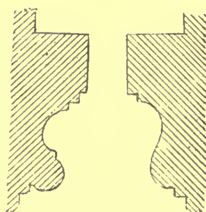
a. *b.*
Fig. 7. Næsborg.

a. *b.*
Fig. 8. Sædding.

a. *b.*
Fig. 9. Nørre Snede.

a. *b.*
Fig. 10. Vamdrup.

Sokkelprofiler.

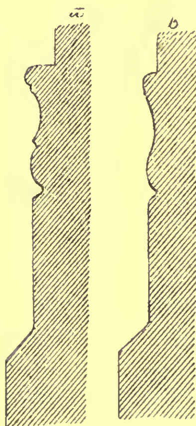

Fig. 11.
Veirum.

Fig. 12.
Gjøttrup.

Fig. 13.
Føvlum.

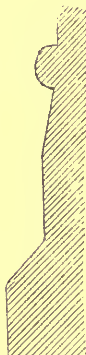

Fig. 14.
Vildbjerg.

Fig. 15.
Engbjerg.

Gjøttrup, Torup, Øsløs (Vester-Hanherred); Kaastrup, Skinnerup, Vang, Tilsted, Skyum, Villerslev, Hassing (Fig. 5), Ydby, Helligsø (Thy); Seierslev, Flade, Skallerup, Galtrup, Tødsø, Ovtrup, Vester-Assels, Øster-Assels (Mors); Hygum, Houe (Lemvig); Vile, Hjerk, Balling (Skive); Haderup, Maabjerg, Vinding (Holstebro); Sædding (Fig. 8) (Ringkjøbing); Rind (Viborg); Giver (Hobro); Hem (Mariager); Voer, Veilby, Sønderbæk. Skjød, Lerbjerg, Rud, Halling — den sidste nu nedbrudt — (Randers); Trige, Aaby — denne sidste ligeledes nedbrudt — (Aarhus); Dallerup, Alling (Silkeborg); Felding (Herning); Randlev (Odder); Kattrup (Skanderborg); Nørre-Snede (Fig. 9), Nim, Hvirring, Øster-Snede (Horsens); Vamdrup (Fig. 10) (Kolding); Øse (Varde) og Gjørding (Esbjerg).

Af saadanne Kirker, der dels ere byggede af hugne Granitkvadre, dels af raa Granit, og som have forskjelligt Profil paa Chorbuens Gesimssten, kunne nævnes: Hjorthede (Viborg); Favsing (Holstebro); Hjortshøi (Aarhus) og Grindsted (Veile). I Hjortshøi ere Gesimsstenene indmurede i Langhusets Nord- og Sydside.

Øster-Alling (Randers) og Egaa, Veilby samt Tilst (Aarhus), der ere opførte af raa og kløvet Granit, have ligeledes forskjellige Gesimsprofiler i Chorbuen.

Som Exempler paa Kvaderstenskirker i Jylland, der have disse Profiler nogenlunde ensdannede, kunne nævnes: Seilstrup (Hjørring); Sennels (Thy); Solbjerg, Redsted, Hvidbjerg (Mors); Vonsild (Løgstor) samt Hvornum (Hobro).

Den stærke Varieren af Enkelthedernes Former tør overhovedet neppe siges at være noget Særkjende alene for Andst; men lignende Forhold kunne paavises for mange jydske Granitkirker og fortrinsvis for de yngre af disse.

Flere af Granitkirkerne i Koldingegnen ville vel endnu være Omtale værd. Der er saaledes først Skanderup, i hvilken nogle Træk i en paafaldende Grad pege hen paa en sen Tid. Dette gjælder saaledes det nordre Portal, der er af særlig Interesse. Her er nemlig den Eiendommelighed, at dette ikke som sædvanlig ved de større Portaler sluttes af Halvcirkelbuer, men derimod af Segmentbuer, af hvilke den nederste har en snoet Rundstav i Underkanten. Buerne bæres af profilerede Gesimssten. Portalet er ikke prydet af Søiler; men nærmest den høie, smalle Døraabning findes glathugne Karmsten, medens de yderste Hjørner dannes af

almindelige Kvadre. Paa Tympanon fremstilles i lavt Relief 3 siddende Figurer, af hvilke den midterste er Christus med den høire Haand oprakt til Velsignelse og med den venstre holdende Livets Bog paa Skjødet. Frelseren har Korsglorie om Hovedet. Af de andre er den til venstre (for Beskueren) St. Peder med Nøglen i sin udstrakte venstre Haand og den til høire en mandlig Figur med Scepter i den løftede høire Arm og holdende en Bog i venstre Haand foran paa Brystet. Et stærkt Spring i Skiftegangen paa Langhusets Nordside og den Omstændighed, at det vestligste Vindue er noget bredere i Lysaabningen end de 2 andre øst for Portalet, ligesom at andre Afvigelser gjøre sig gjældende, kan mulig tyde paa, at der er indtraadt en Standsning i Arbeidet, saa at Langhusets vestre Del kan være lidt yngre end Kirkens østre Partier. Ogsaa Døbefonten i Skanderup fortjener at nævnes dels paa Grund af sit Materiale og dels for sin Udsmykning. Her er nemlig Sandstenen anvendt, men kun til Fodstykket, medens Kummen er af huggen Kamp. Denne sidste er væsentlig glathuggen kun med et Par Profiler. Naar man har valgt den blødere og mere medgjørlige Sandsten til Fodstykket, maa det være for desto bedre at kunne fremstille dets tildels sjeldne Prydelser. Paa de tvende Hjørner findes saaledes et Vædderhoved, paa det tredie en Figur, der viser os det lille nøgne Barn, som skal døbes, og paa det fjerde Præsten i sit Ornat. At Vædderhovederne her som oftere ellers staa som Betegnelse for Christus, kan neppe være Tvivl underkastet. Mulig kan dette Fodstykke være indført færdigt fra Udlandet eller hugget af en Arbeider, der har erhvervet sig særlig Dygtighed ved Ribe Domkirkes Opførelse.

At Wesersandstenen findes anvendt i en ikke ringe Udstrækning i det anselige, søndre Portal i Vamdrup, forekommer mig just ei heller at vise hen til det 12te Aarh.[1].

---

[1] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 7, hvor Forf. siger, at Sandstenen ei synes at forekomme i de aller-

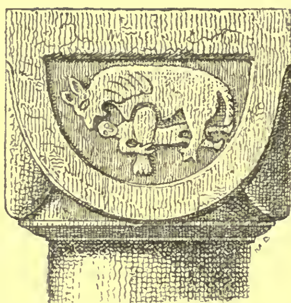

Fig. 16 a. Vamdrup. Kapitæl. 1/8.

Det er 3 af Kapitælerne (Fig. 16 a) og ligesaa mange af Fodstykkerne (Fig. 16 b) samt en Mængde af Kilestenene i Buerne, der ere af dette Materiale. Det 4de Kapitæl, som er af Kamp, er langt simplere smykket end de øvrige, der have rige Prydelser fra Dyre- og Planteverdenen m. v. Ogsaa de eiendommelige Prydelser, som findes paa Fodstykkerne af Portalets tvende Søilepar, vise hen til en sen Tid. Dækpladerne over de yderste Søiler vende kun Profilet, der er som paa den omvendte, attiske Sokkel, ind mod Lysningen, men ikke ud mod Syd, hvad i ethvert Tilfælde er sjeldent ved saa anselige, søilesmykkede Portaler som dette. Der findes intet Tympanon, og denne sidste Omstændighed turde mulig være af Vigtighed, idet det Samme, som bekjendt, gjælder om det yngste af Portalerne i Ribe Domkirke, Hovedportalet paa Vest-

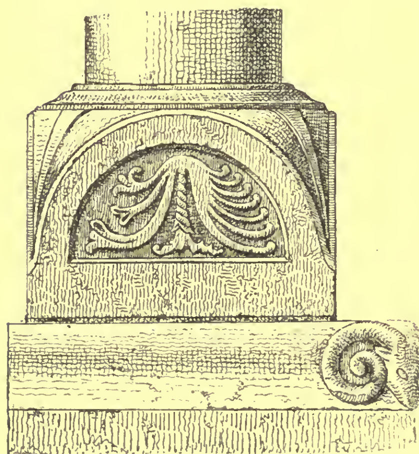

Fig 16 b. Vamdrup. Søilefodstykke. 1/8.

ældste Partier af Domkirken. Dr. H. siger endvidere i »Danske Tufstensk.« S. 62, Sp. 2, at Sandstenen, der er hentet fra Udlandet, saavidt ham bekjendt, ikke findes i selve Bygningen i andre Kirker paa den jydske Halvø end i Ribe Domk. og i Gammel Kirke paa Pelvorm. Senere skal jeg nævne endnu eet Tilfælde foruden Vamdrup.

façaden. I flere Retninger har det nordre Portal i Vamdrup meget tilfælles med det tilsvarende i Skanderup, i andre er der derimod betydelig Forskjel. Ligheden træder stærkest frem i de lave Reliefer paa Tympanon. Sammenligningen kan iøvrigt udvides betydelig; thi det er i høi Grad paafaldende, hvilken Ensartethed man sporer i Hovedtrækkene i Anordningen af de 3 Figurer paa Tympanon i Store-Andst[1], Skanderup, Vamdrup, Bække, Grindsted og Øster-Nykirke, alle i Ribe Stift.

Kirken i Øster-Starup har en stor Interesse paa Grund af sine i ualmindelig kraftigt Relief udførte Stenbilleder, som smykke Ydermurene. Disse ere udvendig beklædte med groft hugne Granitkvadre, og Kirken bestod oprindelig af et Langhus og et omtrent kvadratisk Chor, hvortil der sluttede sig en Apsis. Denne sidste er desværre forlængst nedbrudt og Choret da udvidet mod Øst, hvor det forsynedes med en flad Altervaeg. Denne Forlængelse er væsentlig udført af Mursten. I 1880 ere atter betydelige Ombygningsarbeider foretagne ved Kirkens Sydside under Ledelse af Winstrup.

Blandt Stenbillederne vækker især et ved Østsiden af det søndre Portal, hvilket senere er overbygget af Vaabenhuset, Opmærksomhed. Paa en mægtig Kvader, der har en Høide af omtrent 3' og en Længde af 4', fremstilles i stærkt Relief St. Michaels Kamp med Dragen, et Billede, som er meget charakteristisk udført. Erkeenglen, hvis Hoved omgives af en Glorie, medens Klædebonnet fastholdes af et Spænde i Korsform og har Bræmme som en Perlestav forneden, jager en Lanse (noget sønderslaaet) i Dragens Gab. Hans Fødder hvile paa dens Hale, der ender i Løvværk. Dragen har Vinger og dens Hals og Hale store Skjæl[2]. Af ganske særlig Interesse er det at finde paa det nordøstlige Hjørne af det forlængede Chor lige ved Jordlinien Forparten af en Løvefigur, der springer frit frem fra Sidemuren, hvor den altsaa ikke indtager sin oprindelige Plads.

---

[1] »Danske Tufstensk.« af Jacob Helms. S. 99 og Architekt A. Clemmensens Afbildn. i »Ældre nord. Architektur«, III. Række, S. I.

[2] Fremstillingen er meget anseligere end det flade Relief af samme Indhold, som Professor Løffler har omtalt og afbildet i »Udsigt over Danmarks Kirkebygn. fra den tidl. Middelalder«, S. 115 og 118.

Denne sjeldne Figur minder meget om Løven paa det ene Hjørne af Choret i Lime i Salling[1], og har vistnok oprindelig været anbragt ganske paa tilsvarende Maade som denne, altsaa springende frem fra Gavlen mod Øst oppe ved Tagskjæget. Betragter man nu særlig denne Figur, hvis Former maa kaldes raat udførte, og de om mere Færdighed vidnende, mærkelige Stenbilleder paa Murenes Ydersider, vilde man vistnok være tilbøielig til at regne Bygningen blandt de ældste af de jydske Granitkirker. Andre Ting tyde imidlertid paa, at det neppe kan forholde sig saaledes. Der sigtes herved navnlig til de Søilerester, som endnu ere levnede af den gamle Chorrunding, og som have faaet Plads ved Vaabenhusets østre Mur. Disse Rester udvise, at Søilerne have været Trekvartsøiler, hvad der ikke er Tilfældet ved nogen anden endnu staaende Granitkirke paa Halvøen. Et Søilefodstykke er endnu bevaret, der har en eiendommelig Form, og hvis nedre Del foruden et Par Hjørneblade har en Krans af skjældannede Blade. Et ringformet Led danner Overgangen til selve Søileskaftet. Under Fodstykket er en Sokkel, hvis Overkant paa de 3 i sin Tid fritstaaende Sider prydes af en dobbelt Tovsnoning. Denne Sokkel har sprunget stærkt frem foran Chorrundingens Mur som en firkantet Klods. Her spores vistnok Ribe Domkirkes Paavirkning[2]. Soklen paa Langhuset og den oprindelige Del af Choret udgjør et enkelt Skifte med Profil, der vel er afledet af det attiske Sokkelprofil, men ikke vidner om nogen meget høi Ælde. Øster-Starup Kirke synes mig ikke at kunne være ældre end omtrent fra Aar 1200.

Den flere Gange nævnte steile Skraakant som Sokkelprofil sees ofte i visse Egne af Jylland, medens den ganske mangler i andre. Blandt de Kirker, hvor jeg har fundet den mest udpræget, kunne nævnes Ryde (Holstebro), Ljørslev (Mors) og Skjærum (Frederikshavn). I Rubjerg (Hjørring), Engbjerg (Lemvig) (Fig. 15), Næsborg og Malle (Løgstør) samt Kattrup (Horsens) har Soklen kun tildels steil Skraakant, som det sidste Sted er hulet. Dette sees ogsaa paa den af mindre omhyggeligt hugne Granitkvadre og Fraadsten opførte Kirke i Tolstrup (Horsens). At denne

---

[1] Se »Sallinglands K., Rødding H.«. Afbildn. S. 12 og 16.

[2] Se »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Afbildn af Soklen paa Apsis, S. XI.

Art Skraakant er benyttet paa Kirkerne i Ryde (Holstebro), Bredstrup (Fredericia), Vester-Nebel og Viuf (Kolding), hvis Mure ere reiste af raa og klovet Granit dog som sædvanlig med hugne Kvadre i de udvendige Hjørner m. v., anseer jeg navnlig for betydningsfuldt med Hensyn til Tidsbestemmelsen for de Kirker, der overhovedet fremvise dette Led. Det Samme maa siges at gjælde om Volstrup Kirke (Sæby), som i alt Væsentligt oprindelig er bygget af store røde Mursten i Munkeskifte, men som tildels hviler paa et Par Skifter huggen Granit, af hvilke det nederste er en Sokkel med steil Skraakant, som adskillige Steder er lidt hulet. Sindal Kirke (Hjørring), hvis Chor oprindelig synes at have været udvendig helt beklædt med hugne Granitkvadre, medens den ældre, østre Del af Langhuset er af store røde Mursten i Munkeskifte, har paa disse Partier ogsaa Sokkel med en temmelig steil Skraakant. I den nærliggende Myg-dal Kirke, som iøvrigt er helt opført af sidstnævnte Materiale, findes ogsaa et Skifte Granitsokkel, hvis tilsvarende Led endogsaa er en meget steil og tildels hulet Skraakant. I Bjergby (Hjørring) er der den Eiendommelighed, at Soklens Skraakant paa Langhusets vestre Del er ganske ualmindeligt fladtliggende. Paa Kirkerne i Torup (Vester-Hanherred) og Sønderhaa (Thy) er den derimod overalt fladtliggende, ligesom dette tildels ogsaa er Tilfældet i Nørre-Snede (Horsens). Ved Bedømmelsen af Alderen af de Monumenter i Jylland, der vise den steile Skraakant, har det Betydning, at dette Profil oftere sees paa de yngre Partier af de af grønlig Sandsten opførte Kirker i Soest i Westfalen, og at det samme Led, men hulet, forekommer paa Soklen af det nordre Portal i »Liebfrauenkirche« i Bremen, der væsentlig skriver sig fra det 13de Aarh. Det nævnte Portal kan i ethvert Tilfælde ikke være ældre. Et nærmere Forbillede have vi, naar vi se hen til den steile Skraakant paa flere af Søilerne i det nordre Galleri i Ribe Domkirke,

hvilke »hidrøre fra en noget senere Tid end den egentlige romanske Periode«[1].

Hvirring (Horsens) viser os forskjellige Tegn paa, at den maa tilhøre det 13de Aarh. Dette gjælder saaledes om Chorets Sokkelprofil, en meget steil Skraakant med en kraftig fremtrædende Rundstav, den runde Aabning mod Syd i Apsis og navnlig den anselige, elipseformede Granitchorbue, hvis profilerede Gesimssten paa forskjellig Maade ere rigt udsmykkede. Den temmelig lille og uanselige Kirke i Nim, der udvendig er bygget af hugne Granitkvadre, viser kun et Par Sokkelsten ved Langhusets vestre Ende, men mangler ellers ganske Sokkel, hvad der uden Tvivl maa lade os henføre den til en forholdsvis sen Tid. Det er meget sjeldent at finde en med hugne Granitkvadre beklædt Kirke ganske uden Sokkel. I Underup vidner Profilet paa Chorbuens Gesimssten om Overgangsstil, og Diameteren af denne Bue er betydeligt større end Afstanden mellem Pillerne.

Udsmykningen af Apsis af Kirken i Gosmer er ogsaa af særlig Betydning i det foreliggende Spørgsmaal. Dens Yderside deles ved 2 Pilastre i Hjørnerne ind mod Chorgavlen og 4 slanke Halvsøiler i 5 Felter, der hvert afsluttes af en stor Rundbue. Eiendommeligt er det imidlertid at se, at disse Buer ikke som paa det tilsvarende Parti af Rær Kirke (Thy) omgives med Bueslag af Kilesten, men derimod ere udhuggede i et Par vandret liggende, almindelige Skifter Kvadre[2]. Gesimsstykket paa Halvsøilernes Kapitæler er et fint og lavt Led[3], som er hugget i Eet med disse, og paa

[1] »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 71 og 72 samt Afbildn. S. XIV, 5—10. Den fladtliggende Skraakant, der er meget sjelden her i Jylland, mangler heller ikke sit Forbillede i Domkirken. Se anf. Værk, S. XIV, Fig. 1.

[2] Sammenlign. hvad Dr. H. siger i Indledningen til »Sallinglands K., Rødding H.«, S. XIX om Buen over et af Vinduerne i Rom og om denne Kirkes Alder.

[3] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms. Sp. 71—72 og Afbildn. S. XIV, 5—8 og 10.

Fodstykkerne er det paafaldende, at den Rundstav, som er lige over Plinthen, og som er forsynet med 2 Hjørneblade, er aldeles uforholdsmæssig stor imod den øvre, meget lille Rundstav og Hulliste. Ogsaa det sjeldne Chorportal[1] viser hen til en Overgangstid. Rundstaven, som omgiver Dørfeltet, udgaaer her fra et lille Fodstykke udhugget i selve Kirkens Sokkel, og Kapitæler findes ikke. Reliefet i Tympanon fremstiller Christi Nedtagelse af Korset.

Chorbuen i Randlev (Odder) er med sin Udsmykning aldeles enestaaende her i Danmark og kunde vel derfor fortjene en udførligere Beskrivelse. Buen er halvcirkelformet; men i en Afstand af omtrent 9" over dens Gesimser skyde et Par mægtige, forholdsvis flade Sten ud fra dens Sider og mødes i en Fuge omtrent i Midtlinien (Fig. 17 a, b). Tænke vi os nu tilbage til den Tid, da Kirken byggedes, ere de 2 Sten med deres Fremstillinger i lavt Relief som en opslaaet Billedbibel for Menigmand og det første, der mødte hans Øie ved Indtrædelsen. Stenene omgives nær deres Rand af et Par snoede Rundstave, af hvilke den øverste danner en flad Bue, og hver af dem er ved svære Pilastre, der forbindes med Buer, hvoraf nogle ere fladtrykte, delt i 3 Felter. Fra det lille Kapitæl paa hver Pilaster skyder et Bladornament op imellem Buerne.

I det midterste Felt paa den nordre Sten vises Gud Fader staaende i et langt Klædebon og rækkende Hænderne ud mod Adam, som i det 3die Felt skjuler sig bag et af Paradishavens Træer og holder den høire Haand op for Ansigtet. At der med hin Figur virkelig menes Skaberen, er udenfor al Tvivl, og Stenhuggeren har særlig fremhævet denne Afbildning ved over Buens Midte at hugge et Kors, der mangler ved alle de andre 5 Buer. Bag Gud Fader staaer Eva med udbredte Arme i det første Felt. Begge vore første Forældre ere viste paa-

[1] Ved den Ombygning, som Størstedelen af Kirken undergik i 1865 eller 66 under Ledelse af afdøde Architekt Tvede, blev dette Portal rykket bort fra sin oprindelige Plads tæt ved Langhusets østre Gavl og flyttet nærmere hen imod Chorrundingen.

klædte, og Klædningen holdes sammen ved en Snor om Livet. Navnet Adam staaer i Majuskler under det 3die Felt; men —

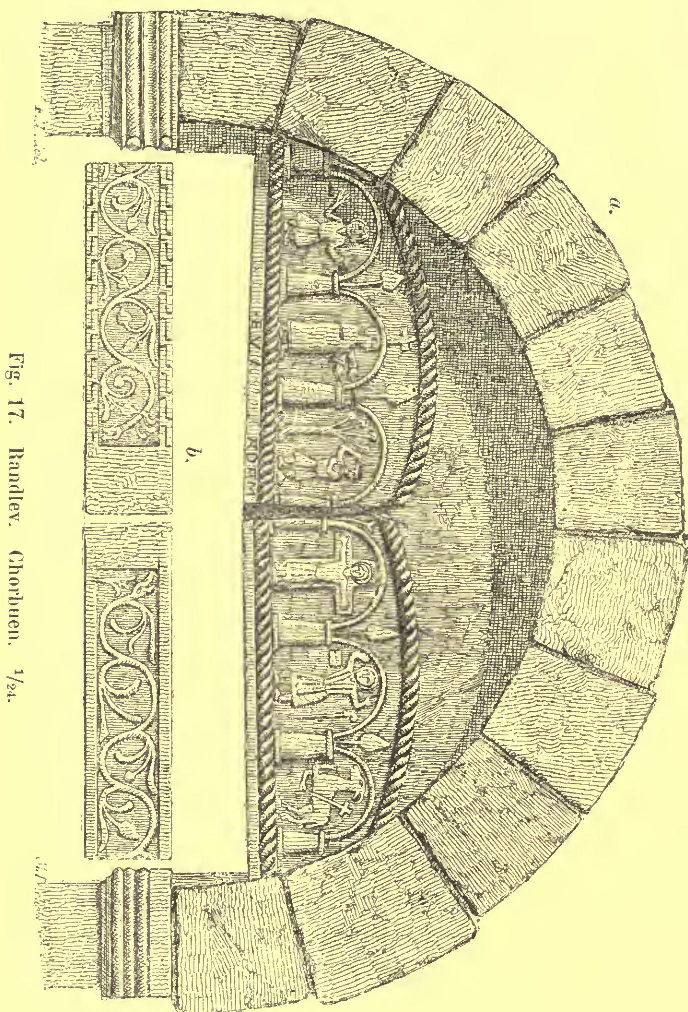

Fig. 17. Randlev. Chorbuen. 1/24.

morsomt nok — under Gud Faders Billede har Stenhuggeren begyndt at hugge Evas Navn og er holdt op midt i det sidste

Bogstav, da han blev sin Feiltagelse vaer. Medens den forste af Billedstenene saaledes leder vor Tanke hen paa det gamle Testamente, dreie Afbildningerne paa den anden sig udelukkende om det nye. Her sees nemlig: Krusifixet, Christus som Ypperstepræst staaende ved et Alter og med Hyrdestaven ved sin Side samt endelig det Guds Lam. Frelseren afbildes paa Korset med en smal Glorie om Hovedet (mærkeligt nok ikke Korsglorie), med adskilte Fødder, der ei hvile paa noget Fodbrædt, og iklædt en lang Kjortel. Det sidste er, som bekjendt, en Sjeldenhed[1]. Lammet vises som Vædder med lange Horn. Underfladen af de tvende Billedsten prydes indenfor flade Rammer (Fig. 17 b), hvoraf den paa den nordre er dannet som en à la grec, af et Par stiliserede Drager, der ende i rigt Lovværk, hvilket ligesom de spidse Blade ovenover de førnævnte Pilasterkapitæler aldeles tydeligt ikke have den gamle romanske Charakter. Kirken tor derfor ikke henfores til nogen tidligere Tid end den forste Halvdel af det 13de Aarh., maaske endog en lidt senere.

Den af raa Granit opførte lille, uanselige Kirke i Nølev i samme Egn mangler ganske Sokkel, men udmærker sig ved sin sjeldne Granitdøbefont. Denne er udhuggen i eet Stykke, hvis storste, øvre Del er cylinderformet, hvorunder kommer en kraftig Rundstav med fordybede Linier og nederst den lave, glathuggede Fod. Kummen prydes af 7 Rundbuer baarne af smaa Pilastre, der foroven ende i Bladornamenter. Desuden sees den korsfæstede Christus, som dog ikke staaer under nogen af disse Buer. Frelseren er ogsaa her paaklædt i en Kjortel, der naaer lidt nedenfor Knæerne, og har smal Glorie om Hovedet samt adskilte Fødder. Under Rundbuerne findes Figurer i lavt Relief. Et Sted sees saaledes Syndefaldet, et andet en enkelt Figur, der synes mulig at kunne være Kirkens Værnehelgen, da den afbildes med Glorie om Hovedet. Under de øvrige Buer ere Dyrefigurer. Der er en høi Grad af Lighed mellem Charakteren af Prydelserne paa denne Døbefont og Figurerne paa Chorbuen i Randlev, hvilket taler for omtrentlig Samtidighed, dog at Nølev Kirke efter sit Materiale maa ansees for den yngste.

---

[1] Se »Middelalderens Fremstillinger af Christus paa Korset« af J. Kornerup i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1871, S. 253.

Kirkerne i Hvilsted, Saxild, Bjerager og Halling i samme Egn, der ogsaa ere byggede af raa Granit, maa regnes til Slutningen af det 13de Aarh. Disse Kirker mangle ganske Sokkel undtagen Bjerager. Det søndre, senere tilmurede, simple Portal i denne har sit store, glathuggede Tympanon kun liggende 2" tilbage for Forfladen af Bueslaget, som omgiver det[1].

Som det var at vente, viser en Undersøgelse af de saa afsides liggende, smaa Kirker paa Øerne udenfor Horsens Fjord: Endelave, Alrø og Hjarnø, at de tilhøre en sen Tid. Disse Kirker ere alle byggede af raa og klovet Granit, dog at røde Munkesten ogsaa forekomme i deres Mure særlig omkring Døre og Vinduer som oprindeligt Materiale. Forsaavidt der kan være Tale om nogen Stil i de tarvelige Enkeltheder, som Kirkerne frembyde, er den ikke romansk, men maa snarere kaldes Overgangsstil eller vel endog Gothik. Ingen af Kirkerne har særlig Sokkel; kun Alrø har havt Indgang fra begge Sider, og allevegne manglede der ganske Vinduer mod Nord. I Kirken paa Hjarnø ere de udvendige Hjørner ikke som sædvanlig opførte af nogenlunde firhugne Granitkvadre, men blot af raa Kamp, og et lille, oprindeligt Vindue paa Langhusets Sydside, som kun viser en tilnærmelsesvis rundbuet Form, har sit Bueslag dannet paa lignende Maade. Der sees overhovedet kun en eneste afbanet Granitsten i hele Kirken nemlig en Kvader i Langhusets sydvestlige Hjørne. Paa Endelave ere de udvendige Hjørner ei heller dannede af hugne Kvadre, men kun af udklovede. Ydermurene paa Kirken i Alrø ere saa lave, at jeg staaende paa Jorden med min oprakte Haand kunde naa Chorets Tagskjæg. De 3 Kirker kunne ikke antages opførte før langt ind i det 14de Aarh.

I Malling, Maarslet, Tranbjerg og Folby (Aarhus) se

---

[1] Sammenlign hermed, hvad senere bliver meddelt om de flade Portaler i Thy.

vi atter Murene beklædte med mindre omhyggeligt tildannede Granitkvadre, og i den sidstnævnte mangle de ganske Sokkel.

Nogle Enkeltheder ved et Par af disse Kirker maa jeg her fremdrage. Paa Vestsiden af det i forholdsvis tidlig Tid tilbyggede Taarn i Malling, hvoraf de øvre Partier senere ere ganske omdannede, sees tydelige Spor af en høi, tilmuret Indgang, der synes i sin Tid at have fort ind til en Trappe i den tykke Mur. Doraabningen sluttes af et halvrundt, eiendommeligt prydet Tympanon, der indenfor sit Profil har Feltet forsynet med 5 Rundbuer, som bæres af Pilastre, og over de midterste af disse sidste sees 3 rudeformede Figurer. Arbeidets Charakter minder meget om Billedstenene paa Chorbuen i Randlev og Dobefonten i Nølev. Paa Nordsiden af Langhuset i Malling sees lige over Soklen en ved svagt indhuggede Linier fremstillet, mandlig Figur, der synes at have Sværd og Skede samt et lille Kors foran sig. Stenen er indsat saaledes, at Figuren har Hovedet vendt nedad. Tranbjerg Kirke udmærker sig ved sine interessante Portaler, af hvilke det nordre har de smaa Kapitæler paa de 2 Halvsøiler gjorte af gulgraa Sandsten. Reliefet paa dette Portals halvrunde Tympanon viser Christi Nedtagelse af Korset, dog at selve dette ikke sees, men foruden Hovedfiguren 5 andre, hvoraf de 3 holde det døde Legeme. Portalet sluttes af et Bueslag bestaaende af 7 Kilesten, der have et rigt Profil, som væsentlig dannes af Rundstave og Hullister. Det søndre Portal er endnu anseligere. Dets to Halvsøiler ere betydeligt større end de fornævnte, og Forsiden af deres Kapitæler prydes af en Dyrefigur, nemlig en Ørn og en Løve (Evangelistsymbolerne), og den mod Lysningen vendende Flade af romansk Løvværk. Kapitælerne bære den mægtige aflang-firkantede Overliggersten, paa hvilken er hugget et halvrundt Felt, der omgives af en kraftig Rundstav, som svarer til Halvsøilerne. Udenom denne er atter en lille Rundstav. I Dørfeltet fremstilles Christus paa Korset med Korsglorie, adskilte Fødder og Klæde om Lænderne. Paa høire Side (for Beskueren) staaer St. Johannes med en Bog i den venstre Haand og med den høire pegende paa Frelseren, og paa den anden Side findes en ligeledes staaende Engel. Ved Figurerne sees tvende Indskrifter i Majuskler, af hvilke den ene let læses: **SCANCTVS IOhANMES**[1]; men den anden volder endel Vanskelighed, dog synes den at gjøre det utvivlsomt, at Englen her staaer som Evangelisten Matthei Symbol. I Stenens øverste Hjørne til

[1] Som det vil sees, har Stenhuggeren gjort en Feil i hvert af disse Ord.

venstre er hugget i stærkere Relief en springende Løve samt foran denne et Mandehoved, bagved en Ørn og nedenunder en Centaur, der holder i sin Hale. Øverst til høire paa Stenen sees en Mand med Skjold og Sværd, hvilken staaer foran en langt større Løvefigur; desuden vises her en Ørn.

Stenbillederne paa Portalerne i et Par af Granitkirkerne i Skanderborgegnen forekomme mig at faae forøget Interesse, naar de sees i Sammenligning med de beskrevne paa Chorbuen i Randlev og Tympanon i Malling. Der sigtes til

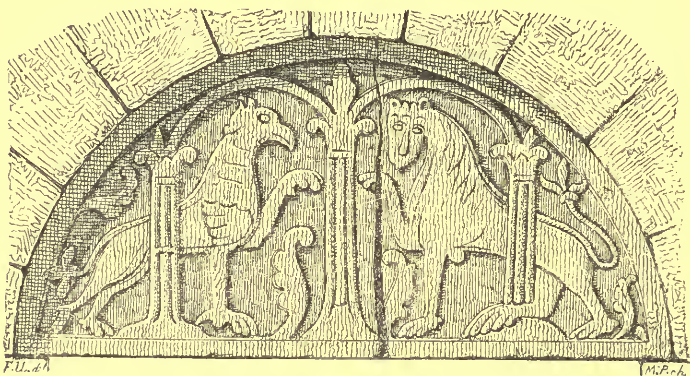

Fig. 18. Stilling. Tympanon. 1/16.

Stilling og Vitved. I den førstnævnte af disse har Udsmykningen af Overliggeren paa begge Portalerne i Hovedtrækkene ens Charakter, medens Enkelthederne ere forskjellige. Mod Nord sees paa Midten af Tympanon en kort og svær Pilaster, fra hvilken er spændt en fladtrykt Bue ud til hver Side, hvor den støtter sig til en spinklere Pilaster. Op af den midterste skyder sig et Bladornament, og saavel dennes som Sidepilastrenes Kapitæler og Fodstykker have høist vilkaarlige Former. Den større Del af Stenens Flade optages af et Par mod hinanden springende Hunde, hvis Haler ende i Løvværk. Det søndre Portal har ogsaa sin Tympanon inddelt ved 3 Pilastre og 2 flade Buer; men her

minde de førstnævntes Hovedstykker stærkt om det joniske Kapitæl med sine Voluter; ud af dem alle skyder et Bladornament, og Skafterne ere forsynede med Kannelurer, medens det her er en Grif og en Løve, som danne den væsentligste Del af Udsmykningen (Fig. 18). Paa begge Portalerne ere saavel Pilastrene med Buer som Stenbillederne udførte i meget lavt Relief og omgivne af en Ramme.

I Vitved ligger foran Vaabenhuset et meget anseligt Tympanon, der formodentlig har hørt til det tildels ødelagte, nordre Portal. Denne Sten, der har en Længde af 6' og en Høide af 2' 6", deles ved Pilastre af eiendommelig Form i 5 Felter, af hvilke de 3 midterste sluttes af Buer, der ere noget fladtrykte. I det midterste Felt, som er betydeligt høiere og bredere end de andre, fremstilles den korsfæstede Christus med smal Glorie om Hovedet, hvilken dog ikke er Korsglorie, og med et Skjort om Lænderne; Fødderne ere adskilte, og en Nagle er tydeligt angivet i hver af dem. Over Christi Hoved sees Gud Faders velsignende Haand og under hver af Korsets Arme et Træ af særegen Form staaende paa et Fodstykke. Disse Træer skulle uden Tvivl minde om de Kors, hvorpaa de 2 Røvere lede Døden. De tvende midterste af Pilastrene ende ogsaa her i Løvværk. I Feltet tilvenstre og nærmest Frelseren sees Maria, Jesu Moder, med Krone paa Hovedet og tilhøire Johannes med Glorie. Bag denne, altsaa længst tilhøire, vises en Ørn og i Feltet yderst tilvenstre en Løve eller Grif.

Nordvest for Aarhus ligger den lille Skeiby Kirke, hvis senere tilbyggede Taarn kun rager meget lidt op over de øvrige Mure, saa den ikke gjør sig synderligt gjældende i Landskabet. Skjøndt denne Bygning er meget uanselig i sit Ydre, finde vi her Enkeltheder, der ere en nøiere Betragtning værd, og som have en ikke ringe Betydning for det Spørgsmaal, der omtales i denne Afhandling. Murene ere oprindelig reiste dels af hugne Granitkvadre, dels af raa og kløvet Kamp, og Kirken bestod da kun af et Langhus og Chor med flad Altervæg i Øst. Partier af Ydermurene have undergaaet betydelige Ombygninger, hvortil smaa Mursten ere anvendte. Af smykkende Led træffes dog endnu nogle. Murene hvile paa en Sokkel med Skraa-

kant, der har en Vinkel af omtrent 45°, men med endel mindre Fremspring end det pleier at være Tilfældet paa de ældste Granitkirker. Langhusets Nordside har aldrig havt Vinduer, og der sees heller ingen Spor af, at her nogensinde har været en Indgang. Det oprindelige, søndre Portal er ganske fjernet fra sin Plads ved denne Sides Ombygning eller Skalmuring; men Tympanon er i Nutiden indsat over en ny Dør i Taarnets Sydside. Denne Sten fremstiller paa sit halvrunde Felt et Par i meget svagt Relief huggede, mod hinanden vendte, Løver eller Griffer. Den lille Chorbue er imidlertid den af Kirkens Enkeltheder, der har den største Interesse, idet den, skjøndt samtidig med den oprindelige Bygning, er spidsbuet og opført af røde Munkesten. Buen er lidt indadkrummet forneden og desuden »overgribende«. Den udgaaer fra et Par ensdannede Gesimssten af huggen Granit, hvilke kun springe frem imod Lysningen og som i Underkanterne have det omvendte, attiske Sokkelprofil, dog at Formerne af dette ere noget sløve. Paa den mod Langhuset vendende Ende af den nordre Sten sees Forparten af et i meget svagt Relief hugget, firføddet Dyr. Buens Piller ere idetmindste tildels af hugne Granitkvadre; men Overkalkningen hindrede her en nøiere Undersøgelse. Der sees ingen Sokkel; men det er jo muligt, at en saadan kan skjule sig under Gulvlinien. Det er vistnok af Vigtighed og meget oplysende, at vi i denne Kirke se det anførte, svagt huggede Relief paa Tympanon samtidigt med Chorbuen af den beskrevne Form og Materiale, og det kan neppe lade os antage den før opført før i sidste Halvdel af det 13de Aarh.

I Aarhusegnen findes en større Gruppe af Kirker, hvis Mure oprindelig ere reiste af raa og kløvet Granit, og som for Størstedelen kun vise os meget tarvelige Enkeltheder. Hertil høre: Viby, Braband, Aarslev, Skjørring (vest for Aarhus), Tilst, Veilby, Egaa og Hornslet. Medens Murene i Viby hvile paa et enkelt Sokkelskifte med Skraakant, mangle de andre ganske Sokkel. Denne er ogsaa den eneste

af disse Kirker, som har Chorrunding. Chorbuen i Veilby er den oprindelige lille Rundbue, der er lidt »overgribende«. Det søndre Portal har aldrig havt Tympanon, og de smaa, med Bygningen samtidige Vinduer, hvoraf der endnu benyttes 1 paa hver Side af Langhuset, ere her temmelig slanke i Formen. Det er væsentlig kun i Tilst, at man har anvendt nogen Udsmykning paa enkelte Partier af Bygningen, saaledes paa Portalerne. Her staaer nemlig en fritstaaende Søile paa hver Side af det søndre Portal, hvilken ovenover Kapitælerne fortsætter sig som en kraftig Rundstav, der er udmeislet i 6 særlige Sten, og omgiver det glathugne Tympanon, hvori kun er et halvrundt fordybet Felt. Som Sjeldenhed maa det ogsaa mærkes ved dette Portal, at den vestre Søiles Skaft er langt tykkere end den østres, og spidser meget betydeligt til opad. Portalets Gesimser ere noget forskjelligt profilerede. Det Samme er, men i endnu høiere Grad, Tilfældet med den oprindelige Granitchorbues Kragbaand, og meget eiendommeligt er det at finde baade disse og Pillernes Sokkelsten anbragte i ganske forskjellig Høide. Endelig er Rundbuen »overgribende« og nedefter noget indadkrummet. Se vi hen til Døbefonten, finde vi dens Kumme prydet med Dobbeltløver; men hele Hovedformen ligesom ogsaa Figurernes Charakter pege paa en noget yngre Tid end den, i hvilken mange af Kvaderstenskirkerne paa Jyllands Østkyst reistes. Løvernes Kroppe ere huggede i lavt Relief; den Maade, hvorpaa de sno deres Haler i hinanden, pleie vi ikke at finde paa de ældste Fonte, og det Samme gjælder om det spidse Blad, som ender Halerne. De Mandehoveder, som hvert Par Løvekroppe har fælles, ere ogsaa forholdsvis mindre fremspringende, end det ellers sees.

I Skiveholme er Langhuset bygget af raa og kløvet Granit samt Fraadsten, medens Chorets nedre Del er opført af sidstnævnte Materiale og den øvre af røde Munkesten, som her er oprindeligt Murværk. Chorets Hvælving er af særlig Interesse, idet den er samtidig med Bygningen. Dens

4 Ribber, hvis Profil dels dannes af 2 Rundstave med et derimellem værende spidsbuet Led (Fig. 19 a), dels kun er et saadant større Led (Fig. 19 b), samle sig i en nedhængende Knap (Fig. 19) i Midten og minde derved meget om en lignende Ordning af Hvælvingerne i Choret i Bryndum ved Varde[1] og den i Apsis af Grønbæk Kirke, der senere vil blive omtalt. Et særligt Rum, der er dækket af en 3′ 6″ dyb Elipsebue, slutter Choret mod Øst, men har oprindelig dannet Overgangen til en Apsis, der senere er nedbrudt. Chorbuen, som er af Munkesten, er meget »overgribende« samt noget tilspidset og maa antages for oprindelig. Dens Piller ere meget lave, hvorved dens Charakter afviger stærkt fra de romanske Chorbuers. Skiveholme maa ligesom den nysnævnte Gruppe Kirker af raa og kløvet Granit regnes til det 13de Aarh. og rimeligvis til dets sidste Halvdel.

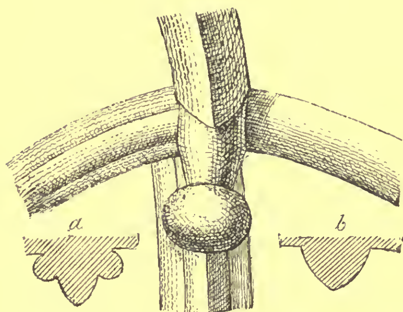

Fig. 19. Skiveholme. Af Chorhvælvingen.

Gaa vi over til Jyllands Vestkyst for at betragte Kirkerne i Ringkjobing—Lemvigegnen, ville vi der finde Tegn til, at disse ikke kunne henføres til de ældste blandt de jydske Granitkirker. De forholdsvis nær ved hverandre liggende Kirker i Skjern, Faster, Sædding og Hanning vise alle en mindre omhyggelig Behandling af Granitkvadrene. I den første af disse sees paa den aflang-firkantede Overligger af det simple nordre Portal endel svagt indhuggede Stregeornamenter. Hanning har en temmelig steil Skraakant paa det nederste Skifte af Sydsidens Dobbeltsokkel, ligesom det Samme ogsaa gjælder om nogle af Stenene i det

[1] Se »Danske Tufstensk.« af Jacob Helms. S. 89—92.

enkelte Sokkelskifte paa Langhuset af Faster Kirke. Her er Chorbuen lidt »overgribende«. Imellem de nysnævnte Kirker ligger Bølling. Kvadrene i dennes Chor ere meget grovt behandlede, og den vestlige, langt overveiende Del af Langhuset er kun opført af raa og kløvet Granit. Soklens Skraakant har en Vinkel af omtrent 45°; men paa et Par Steder af den sees lignende Hjørneklodser som dem, der forekomme paa de yngste Partier af Vestfaçaden af Ribe Domkirke. I Ulfborg finde vi atter Soklens Skraakant temmelig steil. Strellev sydost for Ringkjøbing er væsentligt bygget af raa og kløvet Granit, dog enkelte Partier af Langhuset af Kvadre. Murene hvile paa et enkelt Sokkelskifte med Skraakant. I Stavning ere den oprindelige Kirkes Mure reiste af grovt hugne Granitkvadre. Chorbuen, som er af huggen Kamp, er samtidig med den øvrige Bygning og stærkt »overgribende«. Den bæres af et Par mægtige Gesimssten, der i Underkanten prydes af snoede Rundstave. Kirken i Staby, der er bygget af hugne Granitkvadre, dog stærkt indblandede med Jernsandsten i de østre Partier, vil vel Ingen, der kjender dens interessante Apsis med de slanke Halvsøiler og de firkløverformede og smaa runde Lysaabninger, henføre til en tidligere Tid end første Halvdel af det 13de Aarh. Paa Vaabenhusets Loft viser sig lige over det søndre Portal et oprindeligt, senere tilmuret Vindue[1], som ved sin meget slanke Form kun kan støtte den anførte Tidsbestemmelse for Kirken. Til samme Tid maa henregnes Velling med sit med Dyrefigurer i lavt Relief[2] omgivne søndre Portal og Resterne af den snart efter Kirkens Opførelse tilbyggede Forhal[3].

---

[1] Se »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1894, S. 118 og 132.

[2] Se Architekt Cl. Wiinholts Tegning i »Ældre nord. Architektur«, II S., 3. R., S. 10 og Dr. J. Helms' Indledning til »Sallinglands K., Rødding H.«, S. XVII, Anm. **.

[3] Om den fladtrykte Form af Vinduesbuen i Forhallen se: »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1894, S. 228.

Ved Bedommelsen af He Kirkes og særlig dens Forhals og Taarnpartis Alder forekommer den Omstændighed mig af Betydning, at alle de 4 store Buer indvendig i Forhallens nederste Stokværk have Elipseform, hvilken maa henregnes til Overgangsstil. Endvidere er Reliefet paa Vestportalets Tympanon kun meget svagt fremtrædende, og dette Portals Soiler ere stærkt tilspidsede opad. Kapitælerne og Fodstykkerne i Taarnets Hjornesoiler ere desuden udhuggede i en Kvadersten i fast Forbindelse med selve Muren. Kirkens Granitdøbefont, der er af en bestemt Type med Bægerform, synes ikke at kunne vise hen til nogen tidligere Tid end noget ind i det 13de Aarh., saa muligt er det, at den forst er hugget, dengang Forhallen med Taarnet tilfoiedes.

Kirkerne i Hoven og Madum (Ringkjøbing), Ferring (Lemvig), Favsing og Humlum (Struer) samt Jegindo, der udvendig dels ere byggede af hugne Granitkvadre, dels af raa og klovet Granit, tor neppe tænkes ældre end det 13de Aarh.s sidste Halvdel, og det Samme maa sikkert gjælde om Vem (Lemvig) og Ryde (Holstebro), hvor Murene saa at sige udelukkende bestaa af sidstnævnte Materialier, dog at der som sædvanlig findes hugne Hjornekvadre. Enkelthederne i den uanselige Kirke i Vem ere meget simple, og Sokkel mangler ganske. Ferring viser umiskjendelige Spor af Overgangsstil, som mulig endog tor lade os henfore den til Begyndelsen af det 14de Aarh. Her er det ligesom oftere navnlig Choret, der udvendig er bygget af Kvadre, medens den storre, vestre Del af Langhusets Mure kun dannes af raa og klovet Granit[1]. Choret hviler paa et enkelt Sokkelskifte med Skraakant, hvorimod der ikke findes Sokkel paa Langhuset. Chorbuens Piller ere af store, hugne

[1] Dette stemmer særdeles godt med, hvad Dr. Helms har paaviist, at de af raa og klovet Granit opforte, jydske Kirker ere yngre end Kvaderstenskirkerne. Som bekjendt, ere Kirkerne byggede fra Ost til Vest.

Granitkvadre, selve Buen derimod af Munkesten; men ligesom det foran er seet ved flere af de yngre Mindesmærker, fortsætter den sig lidt over Halvcirklen og krummer indad mod de anselige Granitgesimssten, hvis Profil er en Skraakant. Langhusets østre Gavlmur udmærker sig ved, at den paa hver Side af Buen lige ved Ydermuren har en omtrent 1′ 2″ dyb, spidsbuet, af Munkesten omgivet Niche for et Sidealter. Disse Nicher, hvis Bredde er omtrent 2′ 11″, og som sluttes af en flad Bagvæg, ere aldeles utvivlsomt samtidige med selve Kirken. Hertil skal føies, at Choret er forsynet med en meget eiendommelig Art Kuppelhvælving, der ogsaa kun kan være oprindelig. Olstrup Kirke (Ringkjøbing), som er lille og uanselig, har fra først af kun havt Langhus og Chor. Disses nedre Dele ere udvendig beklædte med hugne Granitkvadre, og medens den øvre Del af Murene i hint Parti bestaaer af raa Granit, er den i Choret af Munkesten. Af sidstnævnte Materiale er ogsaa den smukke lille Frise af Spidsbuer, der paa Chorets Nordside slutter sig til det derværende Vindue af samme Form. Der er vel Sandsynlighed for, at det nævnte Parti af Choret er oprindeligt; men i saa Fald kan det kun henvise Kirken til en sen Tid, hvad ogsaa bestyrkes af den Omstændighed, at det nordre Portal udadtil afsluttes af en noget tilspidset Bue. Trans (Lemvig), som udvendig er bygget af hugne Granitkvadre, viser ogsaa Spor af Overgangsstil. Begge de oprindelige Portaler, der senere ere tilmurede, sluttes nemlig her udadtil af en flad Bue af Munkesten. Chorbuen, som har Halvcirkelform, er med Undtagelse af dens Gesimser af samme Materiale og er ligeledes samtidig med Bygningen. I Lomborg (Lemvig) samt Idum og Asp (Holstebro) se vi atter Exempler paa den mangelfulde Behandling af Kvadrene, og den anselige Kirke i Tim (Ringkjøbing) har sit Langhus og Chor byggede i Eet saavel udsom indvendig, og dette er den oprindelige Ordning. Chorbuens Pillers Sokkelsten i Hygum (Lemvig) ere forskjelligt

dannede; den søndre er den rigest udstyrede og viser det attiske Sokkelprofil, hvorunder er en Perlestav[1]. Paa flere Kirker i Holstebroegnen forekomme Profiler, der vise hen til en forholdsvis sen Tid. Dette er saaledes i høi Grad Tilfældet med det meget sløve Profil paa det øverste Skifte af Dobbeltsoklen i Veirum (Fig. 11 a, b) og med det enkelte Sokkelskifte paa Choret i Maabjerg. Omtrent til Aar 1300 maa formentlig henregnes den lave og uanselige Kirke i Nees (Lemvig), der er bygget dels af hugne Granitkvadre, dels — i høiere Grad — af meget smaa, aldeles raa Granitsten og Kalksten, ligesom Munkesten ogsaa sees anvendte[2].

---

[1] Ligesom vi forhen have seet, at det er hyppigt i de jydske Granitkirker at finde Chorbuer med forskjelligt dannede Gesimssten, er det Samme ikke sjeldent Tilfældet for Pillernes Soklers Vedkommende; men disse ere ofte begravede under den nuværende Gulvlinie, saa man er hindret i at undersøge dem.

[2] Professor Løffler mener i sin Afhandling »Fra hvilken Tid ere vore Brudstenskirker?« i Hist. Tidsskr., 6. R., 1895, S. 422, at Dr. Helms »har gjort sig skyldig i en betydelig Misforstaaelse« med Hensyn til Bur Kirke, idet Professoren kun opfatter den nuværende Kirke »som Rester — Absis samt et delvis ombygget, mod Vest forlænget Chor — af en forholdsvis meget anselig romansk Bygning«. Jeg skal her minde om, at flere Omstændigheder tale for, at Dr. H.'s Anskuelse om Kirkens Alder er den rette. Der findes saaledes ingen Rundbue som Adskillelse mellem Choret og Apsis, og dette Parti har aldrig havt Halvkuppelhvælving, men er kun dækket af et Bjælkeloft. Kirkens østlige Partier have Dobbeltsokkel, hvorimod Langhusets vestre Gavl og den dertil stødende Del af dets Sydside kun har et enkelt Sokkelskifte med Skraakant (som det nederste Skifte af Dobbeltsoklen). De tvende Portaler ere anbragte ligeoverfor hinanden henimod Langhusets vestre Ende, saaledes som det pleier at være Tilfældet. Det nordre er ombygget, men det søndre er bevaret med Undtagelse af dets øverste Del, navnlig selve Overliggeren, og omgivet af glathugne Kvadre. For mine Øine seer det ud, som om det Spring i Skiftegangen, der tildels findes paa Langhusets Sydside, kun er foranlediget ved den Omstændig-

En Kirke, der har særlig Interesse paa Grund af Maaden, hvorpaa Materialet er behandlet, er Estvad (Skive). Den bestaaer oprindelig af Langhus og Chor og er bygget i Overgangsstil dels af Granitkvadre, dels af raa Kamp. En stor Del af Kvadrene ere meget raat huggede og egentlig blot udkløvede. Særlig Sokkel findes ikke. Det oprindelige Vindue i Chorgavlen udmærker sig ved, at Buen i den udvendige Overliggersten, hvilken er af huggen Granit, er kjendelig tilspidset, hvad der derimod ikke er Tilfældet med den indvendige Bue over det samme Vindue. Den lille og meget uanselige Kirke paa Venø har sit Langhus og Chor byggede i Eet. De meget lave Mure ere reiste af raa og klovet Kamp, dog ere Hjørnerne dannede af store røde Mursten. Sokkel mangler ganske, og om særlig Architektur er der saa at sige ikke Tale. Kirkens Nordside har aldrig havt Indgang, og Langhuset har i ethvert Tilfælde paa den nævnte Side ogsaa ganske savnet Vinduer. Hele Kirkens indv. Længde udgjør kun 31′ 6″ og dens Bredde 13′ 6″. Der er neppe nogen Grund til at antage Venø Kirke bygget før langt ind i det 14de Aarh.

Naar man har undersøgt Kirkerne i Thy, maa man snart være paa det Rene med, at Vestervig-Klosterkirke overgaaer alle de andre i Alder, og jeg skulde tro, at den er den eneste, som her skriver sig fra det 12te Aarh. Desværre ere jo mange af Klosterkirkens Enkeltheder gaaede tabt, saa det vil være vanskeligt nu nøiere at paavise, hvilken Indflydelse dens Architektur har havt paa de yngre og mindre Granitkirker, der ere reiste omkring den. Ret

---

hed, at man har villet spare det betydelige Arbeide, der var forbundet med at hugge det profilerede øvre Sokkelskifte. Jeg har i denne Afhandling paaviist, at mange Granitkirker endog helt mangle Sokkel paa de vestre Partier, naar disse kun ere opførte af raa og klovet Kamp. Ogsaa paa Kvaderstenskirker kan man have sparet under selve Arbeidets Udførelse.

mærkeligt er det dog at se, at vi i de tæt nord for Vestervig liggende Kirker i Ørum, Hassing, Hvidbjerg-vesten Aa og Sonderhaa hvert Sted finde en lignende, rund Aabning som den, der nu har Plads i Vestsiden af Klosterkirkens Taarn. En ganske særdeles Betydning har Villerslev paa Grund af sin fuldkommen spidsbuede Granitchorbue (Fig. 20), der er den mest udprægede, som findes i de jydske Kvader-

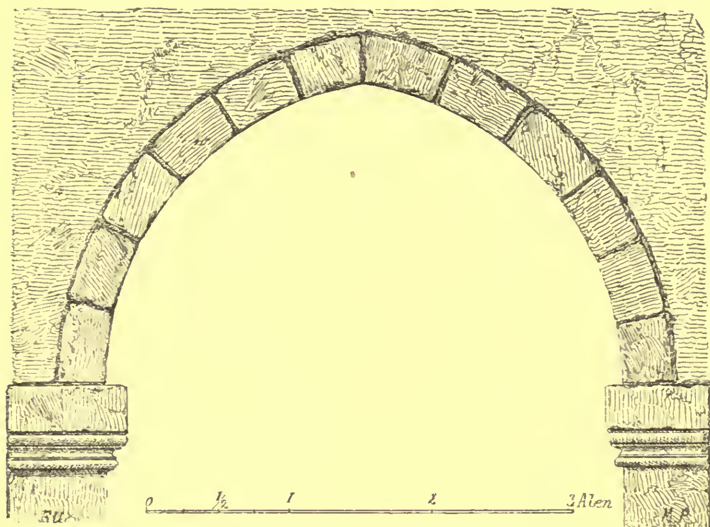

Fig. 20. Villerslev. Chorbuen.

stenskirker. Den eiendommelige Maade, hvorpaa den af 2 Skifter bestaaende Gesims paa Chorrundingen slutter sig til dennes Vindue, peger ogsaa hen paa en sen Tid, og det Samme gjælder om Soklens temmelig steile Skraakant. Portalerne i Villerslev ere ganske simple, firkantede Doraabninger, som ere høie og smalle, paa Siderne begrænsede af almindelige, glathugne Granitkvadre og sluttede af en rektangulair Dæksten. Ovenover denne sees et glathugget Tympanon, der kun ligger et Par Tommer tilbage for Murfladen

og omgives af det halvrunde Bueslag af Kilesten. Paa det søndre Portal bestaaer det tilsvarende Dørfelt af 2 Sten, der støde sammen i en lodret Fuge. Slige Portaler, hvori Manglen paa Dybde er det fremherskende, har jeg fortrinsvis fundet her i Thy. At de forekomme sammen med den spidsbuede Granitchorbue i Villerslev, henviser dem til en Overgangstid. De sees exempelvis i Kirkerne i Hurup, Øster-Hørdum, Nørhaa, Snedsted og Skjoldborg. Maaske ville de kunne paavises i endnu flere Kirker i samme Egn; men dels vanskeliggjøres Undersøgelserne ofte ved den Maade, hvorpaa Vaabenhusets Loft ligger, dels ere flere Portaler her næsten helt ødelagte ved senere Ombygninger. Af de anførte Portaler er det nordre i Nørhaa af særlig Interesse, fordi det paa Indersiden omgives af Munkesten, der ere samtidige med selve Bygningen og foroven danne en spidsbuet Blinding. Kirken i Øster-Hørdum har et enkelt Sokkelskifte med steil Skraakant. Ældre end det 13de Aarh. kunne ikke heller Kirkerne i Harring og Tilsted være med deres oprindelige, tilspidsede Chorbuer af huggen Kamp. I den første Kirke sees raa Granit tildels i Langhusets Nordside. I Tilsted gaaer Vilkaarligheden endog saa vidt, at Chorbuens Gesimssten ikke nøies med som saa ofte at vise 2 forskjellige Profiler, men forøge Tallet til 4. Pillerne mangle Sokkel. I Lyngs paa Thyholm har den lille Kirke bevaret sin oprindelige Chorbue, som er ganske svagt tilspidset, hvad dog kun er kjendeligt fra Choret. Buen, som er stærkt »overgribende« ved den søndre Side, er ligesom Pillerne pudset med Kalk, og de sidste have en profileret Gesims; men heller ikke paa disse findes Sokkel. I Sennels sees over det nordre Portals aflang-firkantede Dæksten en elipseformet Niche, der omgives af Kilesten. Buen er ikke fladtrykt som ved Portalerne i Tapdrup (Viborg), Bredstrup og Erritsø (Fredericia); men dens Høide er betydeligt større end dens halve Grundlinie[1]. I Vang have

[1] Høiden er 1′ 11″, Grundlinien 2′ 11″ og Dybden 11″.

Chorbuens Gesimser i høieste Grad tilfældige Former, der vidne om en Forfaldstid. Det Samme er Tilfældet med den ene af Gesimsstenene paa Chorbuen i Hassing (Fig. 5). Kirken i Vester-Vandet drager særlig Opmærksomheden paa sig ved sin Plan. Denne Bygning bestaaer af Langhus og Chor, der sete udvendig fra oprindelig ere byggede i Eet, medens de indvendig ere adskilte ved en Chorbue. Til Choret slutter sig en Apsis. Kirken udmærker sig desuden ved sit Granitalterbord, der vistnok er aldeles enestaaende her i Landet. Den sædvanlige Form for Alterbordene har man her fraveget, idet dette ialt kun bestaaer af 3 Sten, nemlig en Sokkel med 4 skraatstillede Sideflader, en Tærning og den mægtige Dækplade med en Skraakant forneden. Paa Tærningens Forflade er i ophoiet Arbeide hugget en Cirkel, fra hvilken 4 Straaler udgaa, een imod hvert Hjorne. I dens søndre Flade er en svagt fordybet Figur, der kun udgjor omtrent de tre Fjerdedele af en Cirkel.

De rigt udstyrede Apsider i Kirkerne i Hillerslev og Rær med deres smækkre Halvsoiler og lave Reliefer kunne ikke antages at være ældre end omtrent det 13de Aarhundredes Midte. I Hillerslev ere Halsringene paa Halvsoilernes Kapitæler stærkt fremspringende for Soileskaftet[1] og tildels prydede med Tovsnoning, ligesom her enten slet ikke findes nogen Dækplade som Overgangsled mellem Kapitælet og Rundbuerne eller kun en ganske svag Antydning af en saadan hugget i Eet med Kapitælet og, paa een af Halvsoilerne visende foroven et skraat Aflob, som det sees paa Gesimsbaandene i gothisk Stil. Ikke mindre mærkelige ere Fodstykkerne, af hvilke de 3 have et kantet Profil (Fig. 21) paa Ringen over samme[2], og et enkelt viser en omtrent 3"

---

[1] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Texten Side 71 nederst og Afbildn. Side XIV, Fig. 5—8 og 10.

[2] Sammenlign »Sallinglands K., Rodding H.« Indledn. S. XVIII, Sp. 1 og Afbildn. af en Halvsoiles Fodstykke S. 5.

hoi Hals, som danner et Overgangsled mellem selve Fodstykkets nedre Del og Ringen, der atter støder til Søileskaftet. Den Maade, hvorpaa Vinduet i Apsis er prydet med en Overgangsform fra Rundstaven til Halvsøilen ligesom de omgivende Stens Dyrefigurer navnlig den paa Overliggeren, som kun er udført ved Konturlinier, synes ogsaa kun at kunne pege hen paa det nævnte Aarhundrede[1].

Paa Apsis af Kirken i Rær findes vel over Kapitælerne særlige Gesimsstykker; men disses Profil med de meget fine Led i Underkanten bringer Tanken hen paa en Overgangsstil. Professor Løffler har med Rette gjort opmærksom paa Halvsøilernes eiendommeligt formede Fodstykker[2]; thi disse ere aldeles enestaaende her i Landet. I »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker«, S. 242, Anm. har jeg nævnt, at Langhusets vestre Gavl og den største Del af dets Nordside er af de saakaldte »Havsten«, smaa, ganske raa Kalksten og Flint. Denne Omstændighed i Forbindelse med det i meget lavt Relief huggede Bladornament paa Midten af Tympanon af det senere tilmurede nordre Portal kan ikke heller vise os hen til nogen tidligere Tid end det 13. Aarh. Til samme Tid som Hillerslev og Rær Kirker maa formentlig henregnes Tømmerby i Vester-Hanherred med sit

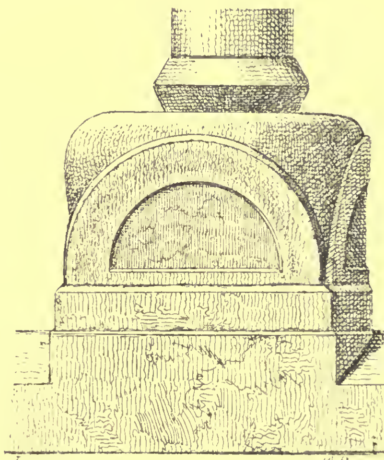

Fig. 21. Hillerslev. Søilefod. 1/8.

[1] Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1894, Afbildn. S. 265.
[2] Se »Udsigt over Danmarks Kirkebygn. fra den tidl. Middelalder«, S. 113 samt Fig. 73, S. 115.

rige Profil omkring Chorrundingens Vindue og dennes Frise med de meget smaa Rundbuer[1]. Mellem et Par af disse er anbragt et Mandehoved som Kragsten. Apsis i Tømmerby udmærker sig særlig ved sin Rigdom paa Stenbilleder i Relief, hvilke ellers ere temmelig sjeldne i disse Egne af Jylland.

Den anselige Kirke i Sjørring er den eneste i Thy, som har sine Portaler paa Langhuset prydede af fritstaaende Søiler, nemlig 1 paa hver Side af det nordre og 2 paa hver Side af det søndre Portal[2].

---

[1] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 47: »De meget smaa Buer i Friserne pleie, som bekjendt, hyppigst at hidrøre fra en sen Tid«. I »Om Vinduerne i de jydske Granitk.« Side 243 har jeg gjort opmærksom paa den eiendommelige Maade, hvorpaa Saalbænkstenen i Chorrundingens og Chorets Vinduer ere dannede, ligesom Side 283, at det ene af Vinduerne paa Chorets Nordside sluttes af en Segmentbue.

[2] Kvadrene paa Kirkens Sydside omsattes i 1875, ved hvilken Leilighed det søndre Portal, hvis Brudstykker for Størstedelen dengang fandtes paa Kirkegaarden navnlig som Indhegning omkring den Steenstrupske Familiebegravelse, atter opsattes paa sin oprindelige Plads dog uden at benyttes som Indgang, I 1890 maatte hele Langhusets Nordside og Apsis ombygges. Disse forskjellige Arbeider ledede af Forfatteren. Professor Løffler nævner i sin »Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder«, Side 118 blandt andre Kirker Sjørring, »hvor tre fritstaaende Søiler ere reiste til begge Sider for Indgangen«. Dette passer saaledes ikke med de virkelige Forhold, og mellem Professorens 5 Exempler paa slige Portaler ere uheldigvis kun de 3 rigtige nemlig: Aalum, Vorning og Rybjerg; thi i Linaa findes heller ikke 3 fritstaaende Søiler paa hver Side, men kun 2 saadanne, der staa inderst, og foran disse er i hver af de store Karmsten hugget en Halvsøile (Fig. 22). Da denne Ordning af Søilerne, som sees ved begge Kirkens Indgange, er enestaaende blandt de jydske Granitportaler, hvor Halvsøilerne, saafremt de findes i Forbindelse med fulde Søiler, ellers altid pleie at staa inderst, havde der vistnok været god Grund for Professor

I Sjørring have Søilerne paa det nordre Portal Balusterform[1], idet Skaftet er bredest paa Midten, hvor der dog findes et særeget Led bestaaende af en Hulliste og Rundstav, samt for hver Ende har et cylinderformet Led, som danner Overgangen til Fodstykket og Kapitælet[2]. Denne Form af Søiler er meget sjelden her i Landet. Et andet Exempel kan dog nævnes, nemlig Børglum, hvor der ved den nuværende Herregaard findes Halvdelen af en saadan Søile, der ligesom forskjellige andre Brudstykker[3], som ligge her, kun kunne have hørt til den ældste romanske Klosterkirke, der var bygget af huggen Kamp. Søileskaftet i Børglum har været endnu pynteligere end i Sjørring, idet det er delt i forskjellige Belter med nogle fine Rundstave. Af andre Enkeltheder ved den sidstnævnte Kirke skal anføres den oprindelige, senere tilmurede, lille Dør paa Chorets Sydside, der afsluttes paa en meget sjelden Maade, idet Overliggeren springer som et for Regnen beskyttende Tag frem foran Façaden. Noget lignende har jeg ikke fundet paa nogen anden jydsk Granitkirke. Endelig bør det bemærkes, at Kirken paa hver Side af Chorbuen og vendt imod Langhuset har en rundbuet, oprindelig Alterniche, der i Plan er

---

Løffler til at beskrive et saa sjeldent Tilfælde i Overensstemmelse med de faktiske Forhold. Det skal endnu tilføies, at der paa et Par af Fodstykkerne paa det søndre (nu vestre) Portal af Linaa Kirke findes Dyrefigurer af Bestiarietypen, og at alle Enkeltheder i begge Portalerne iøvrigt vise hen til en sen Tid, samt at de nævnte Halvsøiler se ud, som om de aldrig vare blevne fuldt færdige.

1 Se Afbildn. i »Udsigt over Danmarks Kirkebygn. fra den tidl. Middelalder« af J. B. Løffler, Side 21.

2 Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 69 og Afbildn. S. XIV. 1.

3 Disse Brudstykker vise blandt andet ogsaa, at den store Apsis har været prydet af Halvsøiler, der have havt den betydelige Diameter af 10¼" og have baaret en Frise af Rundbuer, hver udhugget i een Sten paa lignende Maade som f. Ex. i Veierslev (Mors).

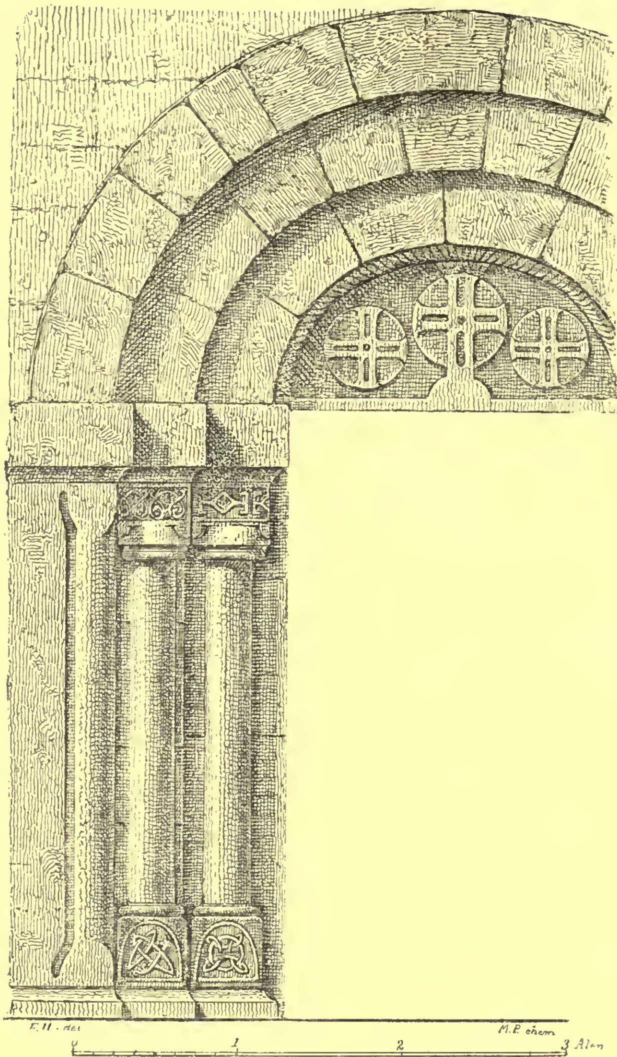

Fig. 22. Linaa. Det nordre Portal.

betydelig fladere end en Halvcirkel. Det synes mig, at man dels af Hensyn til de ovennævnte Enkeltheder, dels paa

Grund af de falske Fuger, som forekomme paa Kirkens oprindelige Vinduer[1], ikke tør ansætte denne til en tidligere Tid end Aar 1200.

I Thy forekomme de firkløverformede Granitdøbefonte hyppigere end noget andet Sted i Jylland, nemlig i Nors, Sennels, Skjoldborg, Snedsted, Harring og Hassing samt i Øsløs i Vester-Hanherred. Ogsaa paa Mors findes de i Solbjerg, Blidstrup og Todsø samt i Salling i Lyby og Torum. Endvidere sees saadanne Fonte i Fabjerg (Lemvig), Aistrup (Nibe) og Ravnkilde (Hobro). Den senere nævnte Font i Grønbæk er den sydligste af denne Art i Jylland. Fontene i St. Olai Kirke i Hjørring og i Gimsing (Struer) have ogsaa Kummen af Firkløverform, men den bæres af 4 sammenknippede Søiler, hvorved disse adskille sig betydeligt fra de ovennævnte.

Granitkirkerne paa Mors frembyde adskillige Vidnesbyrd om, at de med Undtagelse af Veierslev og Karby ere byggede i en forholdsvis sen Tid. Kvadrene i Veierslev, der tildels have en ganske ualmindelig Størrelse, ere meget grovt huggede og minde i den Henseende om dem i Lime i Salling. Et andet Berøringspunkt mellem de 2 Kirker er det ligeledes meget grovt dannede Stenbillede, som i Veierslev springer frit frem fra Chorgavlen over Taget af Apsis, og som viser Forparten af en Hest med sin Sadel[2]. Mulig indtager dette Billede nu ikke sin oprindelige Plads, idet der paa Gavlmuren over Chorbuen under Tagfladen sees tydelige Spor af, at Kirken engang er undergaaet en Brand, som maa antages at have givet Anledning til forskjellige Ombygningsarbeider, navnlig i dens østre Partier. En ganske tilsvarende Gesims med Skraakant som den, der i Lime bærer Granitbuen, som fører fra Choret ind til Apsis, se vi ogsaa her i Veierslev, og begge Steder fortsætter Gesimsen sig ualmindelig langt ind i Alternichen[3]. Hvad den ydre Ud-

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, Side 248 og 258.

[2] Sammenlign hermed de 2 Stenbilleder i Hjørnerne af Chorgavlen i Lime Kirke i »Sallinglands K., Rødding H.« Texten S. 7 samt Afbildn. S. 12 og 16.

[3] Se det nysnævnte Værk, Afbildn. S. 12, Længdesnittet.

smykning af Chorrundingen i denne Kirke angaaer, spores navnlig Stenhuggerens Mangel paa Øvelse i at behandle den haarde Kamp, naar det gjælder Enkelthederne i Halvsøilerne og de Konsoler, der bære den rundbuede Frise. Udladningen af Fodstykkerne og Kapitælerne paa de 2 Halvsøiler er paafaldende lille ud over Søileskafternes Diameter, og paa Fodstykkerne sees høie Hjørneblade, medens Kapitælerne ganske mangle Halsring. Kragstenene, der bære Frisens Rundbuer, ere dels dannede som Mandehoveder[1], dels smykkede paa anden Maade; en lille, liggende Dyrefigur (Løve) sees saaledes paa den sydligste af disse. Paafaldende er det ved denne Chorrunding, at den ganske mangler Lisener i Hjørnerne ind mod Choret, til hvilke Frisen kunde støtte sig[2].

I Karby er det væsentlig kun Chorrundingen, der udvendig oprindelig er opført af hugne Granitkvadre, medens Choret og Langhuset her for Størstedelen ere byggede af raa Granit. Det sidstnævnte Parti er imidlertid i Middelalderens Slutning forlænget betydeligt mod Vest med store Mursten, ligesom brændte Sten overhovedet ere benyttede til senere Ombygninger. Det er beklageligt, at den interessante Apsis er ødelagt i saa høi en Grad ved disse, hvad særlig gjælder dens Vindue[3], Rundbuefrisen og den søndre af de tvende Lisener, som i Hjørnerne ind mod Choret i Forbindelse med de 2 Halvsøiler, der ere anbragte længere mod Øst, have baaret denne. Ligesom i Veierslev og Lime bæres Rundbuen af huggen Granit, som fører fra Choret til Chorrundingen, af en Gesims med Skraakant, medens Chorbuen her i Karby, skjøndt den er oprindelig, ganske mangler en

[1] Ogsaa heri er der et Berøringspunkt med Udsmykningen af Forhallen i Lime.

[2] I 1885 ere Granitkvadrene paa Chorrundingen og Chorgavlen ommurede, og de Partier af Frisen m. v., der manglede, huggede af nyt.

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 272—274.

saadan. Det kunde synes, at man først har paatænkt at give den hele Bygning en rigere Udstyrelse, men ikke har magtet at fuldføre Planen; thi der er en mærkelig Uovereensstemmelse i den Maade, hvorpaa Apsis[1] og de vestligere Partier ere byggede. Maaske er der efter Opførelsen af Chorrundingen indtraadt en Standsning i Arbeidet. Det er just ikke let at bedømme Alderen af de tvende Kirker i Veierslev og Karby; men jeg skulde nærmest tro, at hin maa sættes til Midten af det 12. Aarh., og dennes ældste Partier til omtrent Aar 1200.

Granitchorbuerne i Lodderup og Frøslev ere kjendeligt tilspidsede, og af disse er navnlig den sidste af Interesse ved sine Stenbilleder.

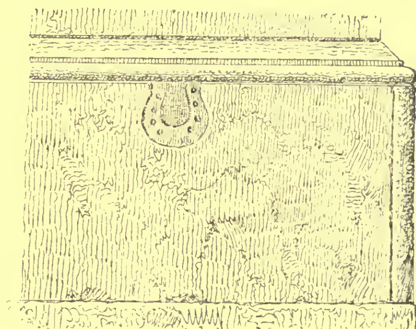

Fig. 23. Frøslev. Sokkel. 1/12.

Paa den søndre Sokkelsten findes saaledes paa den Flade, der vender mod Buens Lysning, en meget tydelig indhugget Hestesko, hvori endnu de 8 Søm sees (Fig. 23), og paa den modsatte Sokkelsten er der et Billede af en Fugl, der overalt er fordybet i samme Plan indenfor Konturlinien[2]. Det forekommer mig ret eiendommeligt at kunne lære af hint Stenbillede, at ligesom man nu i Reglen bruger 8 Søm i Hesteskoen, var det Samme Tilfældet, da Frøslev Kirke byggedes i det 13de Aarhundrede.

Enkelthederne i Kirkens nordre Portal, hvilket paa hver Side har en fritstaaende Søile, vise Overgangsstil.

---

[1] En Tegning af dette Parti, saaledes som det var inden den uheldige Ombygning, opbevares i Nationalmuseets Archiv.

[2] Denne simple Maade, paa hvilken en Dyrefigur er fremstillet, er meget sjelden. Som bekjendt sees der jo derimod ofte mindre, fordybede, mest geometriske Figurer paa Granitkirkernes Ydersider.

Dette gjælder ligeledes om Profilerne af de meget stærkt fremspringende Gesimser paa Chorbuen i Lødderup. Ved Planen af Bjergby Kirke maa mærkes, at Langhus og Chor saavel ud- som indvendig ere byggede i Eet, og at Apsis kun er forholdsvis lidt fremtrædende foran Chorgavlen, samtidig med at den har en temmelig betydelig, udvendig Bredde fra Nord til Syd. Chorrundingen i Øster-Assels og Ørding er ligeledes flad[1]. I Elsø findes Portalerne paafaldende nær ved Langhusets vestre Gavl, og Overliggeren af det oprindelig granitindfattede Vindue paa Chorets Nordside har ikke som sædvanlig en Halvcirkelbue, men en Segmentbue[2]. Det enkelte Sokkelskifte med den steile Skraakant sees overalt eller tildels i følgende Kirker: Skallerup, Erslev, Rakkeby og Ljørslev samt paa Chorrundingen i Seierslev.

Begive vi os nu atter nord for Limfjorden, træffe vi flere umiskjendelige Spor af Overgangsstil. Paa Vestsiden af den interessante Forhal i Beistrup ere saaledes de 2 af Buerne mellem Pilastrene, hvormed Façaden smykkes, elipsedannede, idet Høiden er større end Halvdelen af Grundlinien, og den yderste af Portalbuerne sammesteds har oprindelig været ganske svagt tilspidset[3]. Portalets tvende Soiler ere af sjelden Form, idet de ganske mangle Kapitæler, men kun have en simpel Gesims, der bærer Bueslagene. Vinduet paa Chorets Nordside sluttes indadtil af en høi, elipseformet Bue. Torslev Kirke udmærker sig ved sin anselige Størrelse og de høie Mure. Her sluttes den

[1] Sammenlign hermed, hvad Prof. J. Kornerup siger i »Salling Kirke ved Løgstør« i Aarbogerne for 1867, S. 154, og Dr. J. Helms om Chorrundingen i »Ribe Domk.«, Sp. 25.

[2] Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1894, S, 282.

[3] Efter den i Nutiden foretagne Ombygning af Forhallen med det derover værende Taarn, hvilken ledede af afdøde Architekt H. Paludan i Viborg, er Tilspidsningen af Portalbuen imidlertid ikke mere kjendelig.

lille Dør paa Chorets Nordside af en Spidsbue[1], der omgives af et Profil, som hviler paa det øverste Skifte af Dobbeltsoklen (Fig. 24 a, b). Et andet Træk, der vidner om en sen Tid, er det Afspring, som i Høide med Tagskjæget sees udvendig paa Chorgavlen, saaledes at Murtykkelsen ovenover dette er mindre end nedenunder; det nedre Parti sluttes af en Skraakant som paa en almindelig Sokkel. Den uanselige Kirke i Lild, hvis Mure dannes af raa Granit, Flint og Munkesten, er opført i Overgangsstil eller Spidsbuestil. Den brændte Sten er blandt andet benyttet i de udvendige Hjørner, og alle Enkeltheder ere meget simple. Her findes saaledes aldeles ingen Sokkel. Det søndre Portal bestaaer af en større, spidsbuet Blinding, i hvilken en firkantet Dør er anbragt i Nutiden, og det tilmurede nordre viser sig som en lav, elipsebuet Blinding. Chorbuen er en Spidsbue af Mursten, der dog er noget fortrykt, og som bæres af et Par simple Gesimsbaand, medens Pillerne ikke have særlig Sokkel, men kun hvile paa nogle raa Granitsten. Lild Kirke maa antages for opført i det 14de Aarhundrede. Murene i Aggersborg Kirke hvile paa et enkelt Sokkelskifte med steil Skraakant. Her findes paa Chorets Sydside en oprindelig Dør for Geistligheden, der omgives af almindelige, glathugne Kvadre og sluttes af et Bueslag af Kilesten, men som ikke

---

[1] Architekt V. Koch mener (Aarbøgerne 1895, S. 197) »at Buestenene meget godt kunne have været tilhugne til en rund Bue, og at kun den uregelmæssige Henmuring af disse har frembragt en Form af en rigtignok meget skjæv Spidsbue«. Hr. K. siger fremdeles, »at der ingen lodret Midtfuge findes«. Den øverste Fuge i Façaden ligger netop i Issepunktet (ikke indadtil), men dette falder ei sammen med Dørens Midtlinie. De andre Fuger sigte ikke mod 1, men mod 2 Centre, hvad, som bekjendt, just charakteriserer Spidsbuen i Modsætning til Rundbuen. Særlig efterat Døren atter er bleven aabnet i 1895, sees det, at den aldeles utvivlsomt altid har været og fremdeles er afsluttet af en Spidsbue. Sammenlign Leirskov-Portalet (Fig. 3), hvor Spidsbuen ogsaa er skjæv omtrent paa lignende Maade som i Torslev.

har Gesimssten eller Tympanon. Døren udmærker sig imidlertid ved sin slanke Form. Dette gjælder ogsaa Hoved-

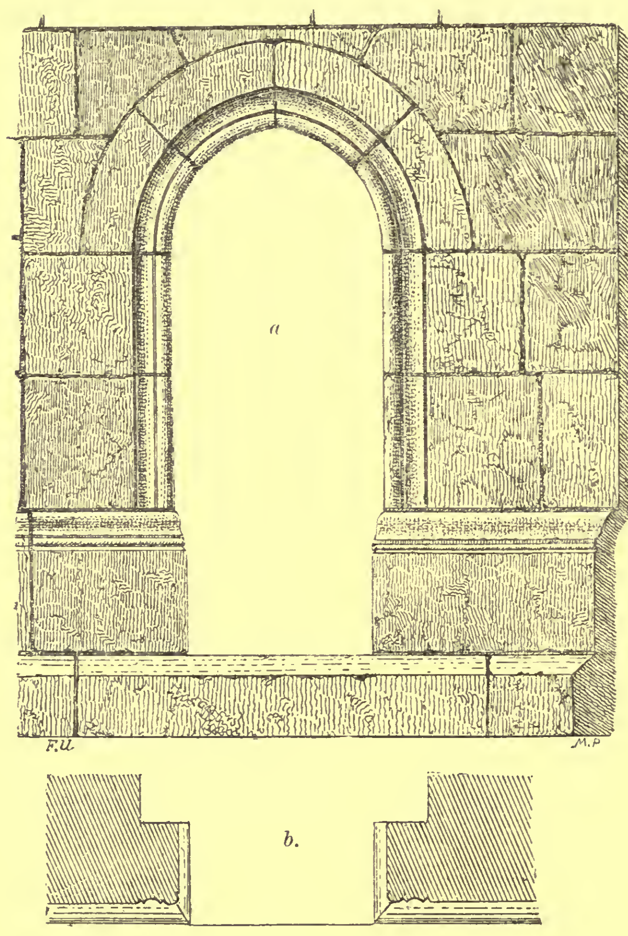

Fig. 24. Torslev. Chorportal. 1/24.

portalerne i Kollerup. Den øvre Del af begge disse er bortbrudt; men da jeg i 1870 første Gang undersøgte Kirken,

fandt jeg det nordre Portal endnu i sin oprindelige Tilstand sluttet af en Rundbue af Kilesten, som blev baaren af et Par Gesimssten med hulet Skraakant. Disse sidste Sten ere dog endnu levnede. Portalet er tilmuret. Gjøttrup og Kjettrup Kirker have Sokkel med Skraakant paa Langhuset og Choret; men paa Apsis bestaaer den af 2 Skifter, af hvilke det øverste viser et Profil, der vel er afledet af det attiske Sokkelprofil, men kun er meget lidt udpræget (Fig. 12). Det nederste Skifte er forsynet med en Skraakant, som i Kjettrup er lidt hulet. Overliggeren paa Vinduet i Nordsiden af Choret i Klim prydes af en Frise af Spidsbuer[1]. Tranum har en Dobbeltsokkel, hvis øverste Skifte ender med en lidt hulet Skraakant, medens det nederste har en vandret Overflade. Slige større vandrette Afspring sees kun paa de yngre Granitkirker og fornemmelig i de nordligste Egne af Jylland.

I Vendsyssel have Granitkirkerne gjennemgaaende et sent Præg. Her maa den oprindelige, prægtige, romanske Børglum-Klosterkirke have været det Sted, hvorfra Forbillederne hentedes. Dette hindrer dog ikke i at antage de mindre Kirker for betydeligt yngre end denne. Ganske det samme Sokkelprofil, som endnu sees paa det nordre Sideskib af Klosterkirken, og som bestaaer af en hulet Skraakant med en lille Fals under, gjenfinde vi, blot omvendt, paa Chorbuens Gesimssten i følgende Kirker: Veiby, Emb, Vraa,

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 278. Den Tegning af Vinduesoverliggeren fra Klim, som Architekt V. Koch i 1895 erklærer for »nødvendig«, har været opbevaret i Nationalmuseets Archiv siden 1870, da jeg indsendte den dertil. Naar Hr. K. i nysnævnte Tidsskrift, 1895, S. 198 beklager, at jeg ikke har viist Vinduerne fra Estvad, Meirup og Helligsø i Tegning, maa jeg hertil svare, at det jo ikke er muligt at afbilde enhver Ting, man nævner i sin Afhandling, og at Tidsskriftets Format desuden vilde gjøre det vanskeligt at vise Buernes svage Tilspidsning, der dog paa selve Stedet let opfattes af Øiet.

Serridslev, Jerslev, Hellevad samt Bjergby, og i Rakkeby spores endnu det samme Profil; men her er det i høi Grad udvisket og misforstaaet. Ogsaa i Tværsted, Uggerby, Ugilt, Stenum og Hellum bæres Chorbuen af en lille Gesims med hulet Skraakant. I Jerslev har Chorbuen Elipseform, og i Serridslev var denne Bue ogsaa oprindelig noget fladtrykt, om end en senere Forskydning tillige kan paavises. Chorbuen i Hormested viser en Antydning af Hesteskoformen, og dens Piller have Sokkel med en hulet Skraakant, hvilket Profil ogsaa sees paa det tilsvarende Led af selve Kirken. I Skjærum er denne Bue »overgribende«. Furreby Kirke hviler paa en Sokkel, hvis Profil er noget afvigende paa de forskjellige Steder, idet det hist og her væsentlig kun bestaaer af en steil, lidt udhulet Skraakant med et Par Riller under, men andre Steder er noget rigere. Et oprindeligt, senere tilmuret Vindue sluttes udvendig af en Elipsebue, hvis Høide er større end den halve Grundlinie. I den tæt ved liggende Nørre-Lyngby Kirke ere Choret og endel af Langhuset byggede af hugne Granitkvadre, medens Resten af det sidstnævnte er af raa Granit, hvilket Materiale neppe kan henvise til nogen ældre Tid end Slutningen af det 13de Aarhundrede. Soklens Skraakant er ogsaa her steil og hulet; men der synes ganske at mangle Sokkel paa de Partier af Langhuset, som ere af raa Granit. I Astrup, hvilken er opført dels af hugne Granitkvadre, dels af store, røde Mursten, og som er i Overgangsstil, har Soklen ogsaa Form som nysnævnt. I Mosbjerg er dens Skraakant meget steil og hulet, og paa Chorbuens Piller se vi ogsaa et tilsvarende Profil. Skallerup (Hjørring) og Øster-Brønderslev[1] (Aalborg) maa vi paa Grund af deres runde Aabninger henføre til en forholdsvis sen Tid. Paa den »overgribende« Chorbue i Tornby ere Gesimsstenene ganske forskjelligt profilerede. Ingstrup Kirke, som har sin Chorrunding prydet af en Ge-

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 288 og 290.

sims med Skraakant og derunder en Frise af smaa Rundbuer lignende den i Tommerby, kan ikke antages opført før i den første Halvdel af det 13de Aarhundrede. Saltum Kirke har et om Overgangsstil mindende Vindue paa Langhusets Nordside[1]. Et lignende har jeg ikke truffet noget andet Sted i Jylland. I Tværsted sees atter den steile Skraakant paa Soklen, dog have enkelte af Chorets Sokkelsten en omvendt Karnis i Overkanten. Hune Kirke bestaaer oprindelig af Langhus, Chor og Chorrunding. Dette Parti, som er anseligt og har næsten samme udvendige Bredde som Choret, prydes af en Dobbeltsokkel, hvis øverste Skifte viser en meget flad og slov Efterligning af det attiske Sokkelprofil.

I Vendsyssel findes ikke et eneste Portal med fritstaaende Søiler ved Siderne, og den langt overveiende Del af Portalerne her ere kun simple Doraabninger, der ere omgivne med glathugne Granitkvadre og sluttede foroven af en aflang-firkantet Dæksten. Nævnes skal dog det søndre Portal i Bjergby (Hjørring), der sluttes af et halvrundt Tympanon, som omgives af 3 Rundstave, og paa hvis Felt er afbildet Lammet med Korset, en kvindelig Figur med langt Haar ned ad Nakken og en Fugl. Ved de sidstnævnte Figurer kunne vi kun tænke paa Maria, Jesu Moder, og Evangelisten Johannes (Joh. Evang. Kap. XIX, V. 26). I samme Kirkes Vaabenhus er indsat et Tympanon med en udhugget Lindorm, hvilket uden Tvivl oprindelig har hørt til det nordre, senere forstyrrede Portal. Chorbuen, som er den oprindelige, er høi og slank i sine Forhold, hvad der i Forbindelse med det, der tidligere er meddelt om Soklen, neppe kan vise os hen til nogen anden Tid end det 13de Aarhundredes første Halvdel. Ogsaa i Tolstrup træffe vi et høit og slankt Forhold i det nordre Portal. Dets Sider begrænses af almindelige, glathugne Kvadre; men umiddelbart

[1] Nysnævnte Tidsskrift, S. 244 nederst.

over den aflang-firkantede Dæksten, nær hvis Underkant findes et dybt Profil, er et mindre, halvrundt Tympanon. Paa denne Kirke, der nu kun har Langhus og Chor, men hvis Chorrunding i sin Tid er nedbrudt, sees paa det enkelte Sokkelskifte ikke mindre end 4 forskjellige Profiler, af hvilke det paa Chorets Nord- og Sydside er en lidt hulet Skraakant, medens de øvrige fremvise meget vilkaarlige Former, der pege hen paa en Overgangsstil. Det ene af de sidste Profiler findes paa de Sokkelsten, som have hørt til den nedbrudte Chorrunding. Endvidere bør det ikke oversees, at begge de ganske simple, firkantede Granitportaler i Harridslev, der endnu ere bevarede i deres oprindelige Stand, det nordre dog tilmuret, indadtil sluttes af Rundbuer af Mursten, hvad ogsaa kun kan vise hen til en sen Tid. Nørre-Sundby Kirke hviler paa en Sokkel med en meget steil og hulet Skraakant, og i Horsens (Aalborg) iagttages tildels lignende Forhold, men mindre stærkt udprægede.

Adskillige af Kirkerne mellem Limfjorden og Mariagerfjord vise tydelige Tegn til, at de ikke kunne regnes blandt Jyllands ældste Granitkirker. Først standse vi ved den mærkelige Kirke i Nørre-Tranders[1], der udmærker sig ved sin Forhal eller Underbygning for et Taarn. Denne, der er samtidig med Bygningens øvrige oprindelige Partier, Langhus, Chor og Chorrunding, springer med sine tykke Ydermure udvendig 1′ 3″ frem foran Langhusets Mure. Umiddelbart stødende op til Forhallens østre Gavlmur findes de tvende Portaler. Ved hver Side af disse er 1 fritstaaende Søile, hvis Skaft bærer det af Bladornamenter og Perlestave prydede Tærningkapitæl uden nogen Halsring. Søilernes Fodstykker ere ogsaa charakteristiske, hvad navnlig gjælder det nordre Portals, som have klodsagtige Fremspring paa Hjørnerne. Tilsvarende Fremspring sees paa den fritstaaende

[1] Se »Nørre-Tranders Kirke« af F. Uldall i »Samlinger til jydsk Hist. og Topografi«, 1873, 4de B. 3die H., S. 221.

Søile, som staaer i Forhallens Midte og bærer de 4 Rundbuer af huggen Kamp, som atter støtte Kuppelhvælvingerne. Søileskaftet er kjendeligt tilspidset opefter[1]. Sidefladerne paa Kapitælet ere forneden tvedelte; der findes en lille Halsring og nærmest denne en Krans af Blade. Forhallens Mure have ingen Udsmykning med Pilastre og Buer saaledes som i He og Beistrup; men det er paafaldende, at det øverste Skifte af dens Dobbeltsokkel har et Profil, som dannes paa en temmelig vilkaarlig Maade ved 2 Rundstave umiddelbart over hinanden. De ovennævnte Enkeltheder synes mig kun at kunne vise hen til det 13de Aarhundredes første Halvdel. I Romdrup have Chorbuens Gesimssten stærkt Fremspring; men de temmelig sløve Profiler ere forskjelligt dannede. Buens Piller have mod Sædvane 2 Skifter Sokkel, af hvilke det øverste viser en lidt udhulet, steil Skraakant, der svarer til Sokkelprofilet paa Ydermurene. Granitchorbuerne i Øster-Hornum og Skjørping[2] ere tilspidsede, den første dog kun ganske svagt. I Øster-Hornum gjenfinde vi den samme om en sen Tid vidnende Form i det vestligste Vindue paa Langhusets Nordside, dog ligeledes kun svagt antydet[3]. Det nordre Portal i Skjørping udmærker sig ved, at det er betydeligt smallere opad end ved Soklen, samt at dets aflang-firkantede Dæksten er prydet paa en eiendommelig Maade. Paa denne Stens Forside er nemlig ved svagt ind-

---

[1] Det Samme gjælder ogsaa om den Søile, der staaer i Midten af Forhallen i Beistrup.

[2] Gesimsstenene have forskjelligt Profil (Fig. 6 a, b).

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 244. Architekt V. Koch stiller sig tvivlende med Hensyn til, hvad jeg har oplyst om Vinduesbuens svagt tilspidsede Form. Det følger af sig selv, at jeg ikke vilde have henledet Opmærksomheden paa denne, hvis der var nogen Mulighed for, at den hidrørte fra »en tilfældig Uregelmæssighed« eller »en senere Ommuring«. En »omhyggelig udført Opmaalingstegning« af Vinduet fremvistes i Oldskriftselskabets Møde d. 16de Februar 1886.

huggede Linier fremstillet en Frise bestaaende af 7 flade Buer baarne af Søiler med en Art Kapitæler (Fig. 25). For hver Ende af Frisen staaer en syvarmet Lysestage. Portalets Sider ere opmurede af almindelige, glathugne Kvadre. Det tilmurede søndre Portal, der tildels er ødelagt, sluttes af et glathugget halvrundt Tympanon, som ligger i Flade med selve Façaden, og udenom hvilket findes et Bueslag bestaaende af 3 Kilesten. Paa den midterste af disse er i Midtlinien fremstillet et svagt fordybet Kors, hvis 3 Grene

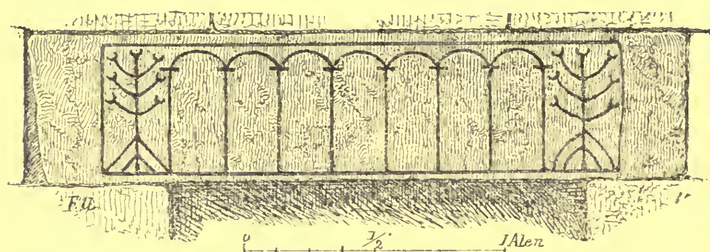

Fig. 25. Skjørping. Portaloverligger.

hver ender i en lille Cirkel. I meget nær Forbindelse med Skjørping staaer den tæt derved liggende, uanselige, lille Kirke i Gjerding, hvor vi finde de aflang-firkantede Dæksten af begge Portalerne[1] prydede paa tilsvarende Maade, som nylig er beskreven med Hensyn til det nordre i Skjørping. Kun i Enkelthederne gjøre nogle smaa Uoverensstemmelser sig gjældende; men Udførelsen er dog i den Grad lignende, at man nærmest maa tænke sig, at det er een og samme Haand, der har virket ved begge disse Kirker. Stenene, der have dannet Indfatningen til det oprindelige søndre Portal paa Volsted Kirke, ere i sin Tid fjernede og

[1] Da Forfatteren i 1886 undersøgte Gjerding Kirke, fandtes Dækstenen, som hørte til det oprindelige søndre Portal, henliggende paa Kirkegaarden, ligesom Sporene af denne Indgang iøvrigt vare udslettede.

nu anbragte i Vaabenhuset, tildels som Indfatning for Døren. Disse Karmsten ere forsynede med meget interessante lave Reliefer (hvoriblandt Dyrefigurer af Bestiarietypen), der ere tilveiebragte paa den af Dr. Helms under Omtalen af Grønbæk Kirkes Portal beskrevne Maade ved, »at Partierne udenom dem ere uddybede«[1]. Murene i Volsted Kirke, som ogsaa er lille og uanselig, hvile paa et enkelt Sokkelskifte, hvis Skraakant er lidt hulet og paa Choret tildels steil. Den lille, taarnløse Kirke i Komdrup har sine Façader for Størstedelen beklædte med hugne Granitkvadre; men den øvre Del af Langhusets Nordside er udvendig bygget af store gule Mursten i Munkeskifte, indvendig af raa Kamp, hvad der alt her er oprindeligt Murværk, og maa lade os henføre Kirken til det 13de Aarhundrede. Ogsaa denne Kirke har et enkelt Sokkelskifte med steil Skraakant, der er lidt hulet[2]. Den meget anselige Kirke i Gunderup, hvis Mure have en betydelig Høide, har paa Chorets Sydside bevaret den oprindelige, lille Indgang for Geistligheden paa den sædvanlige Plads nær op imod Langhusets østre Gavlmur. De store Karmsten bære en af 4 Kilesten bestaaende Rundbue; men Gesims findes ikke. Karmstenene og Buen ere derimod prydede af en kraftig Rundstav, der paa hver Side hviler paa et Fodstykke, hvilket er hugget ned i selve Kirkens Sokkel, som foroven sluttes af en Skraakant[3].

---

[1] Se »Sallinglands K., Rødding H.« Indledn. S. XVI.

[2] I 1884 undergik Langhusets Sydside, dets vestre Gavl og en mindre Del af dets Nordside en Ombygning, ligesom et nyt Vaabenhus opførtes under Ledelse af Forfatteren.

[3] Da Forfatteren undersøgte Kirken sidste Gang i 1889, var den omtalte Indgang tilmuret paa en saadan Maade, at det ikke lod sig afgjøre, om her findes Tympanon eller ikke. Den nævnte Ordning, der ogsaa gjenfindes ved flere andre Portaler i de jydske Granitkirker, f. Eks. paa det søndre paa Langhuset i Dostrup (Hobro) og Linde (Randers) — Chorportalet i Gosmer er alt nævnt tidligere — synes utvivlsomt at henvise til det 13de Aarh. Sammenlign »Ribe

Fodstykkerne have det attiske Sokkelprofil. De tvende endnu bevarede, dog tilmurede, oprindelige Vinduer paa Langhusets Nordside, som hvert omgives af en Rundstav, udmærke sig ved deres slanke Form. I Nørholm ere Relieferne paa Langhusets Sydside, som maa antages at have hørt til det herværende — nu ødelagte — Portal, udførte paa samme Maade som i Volsted. Her sees saaledes Lammet med Korset og bag samme nogle svagt indhuggede Figurer, hvoriblandt et ligearmet Kors indeni en Cirkel (Indvielseskorset) og et Trekløverblad. Disse Reliefer synes kun at kunne henvise til det oftnævnte 13de Aarhundrede. Fra samme Tid kan ogsaa kun Freilev skrive sig, da Udsmykningen paa Vinduet i Langhusets Nordside i hoi Grad minder om Overgangsstil, ligesom Lyngby, hvis søndre Portal er meget ødelagt ved Ombygning, men som dog endnu har bevaret sin interessante Overligger, der er aflang-firkantet afsluttet, og paa hvis midterste, halvrunde Felt er anbragt endel forskjellige Rundstave, af hvilke et Par danne et Andreaskors paa Midten. Udenom Feltet er Stenen prydet med svagt indhuggede Dyrefigurer, af hvilke den tilhoire synes at være en Løve; men disse skjules for en stor Del af en Bjælke i Vaabenhusets lavtliggende Loft. Paa Dobbeltsoklen af Chorrundingen i Gudum minder Profilet paa det øverste Skifte vel om sit Forbillede, den attiske Sokkel; men det er i den Grad fladt, at dets største Fremspring for Façaden kun maaler ½ Tom. Gesimsen paa det nordre Portal i Fræer viser meget vilkaarlige og sløve Profiler. Dette Portal, som sluttes af en Rundbue, der dannes af 4 Kilesten af meget ulige Størrelse, har intet Tympanon. Paa Kirkegaarden i Skibsted og Aardestrup[1] findes Vindues-

Domk.« af Jacob Helms, Tavle X og XVI, 8. En Rundstav med Fodstykke sees her at omgive de med Hoikirkens Hvælvingers Indbygning samtidige, spidsbuede Vinduer.

[1] Denne Kirke er, siden Forfatteren saae den i 1883, underkastet en større Istandsættelse under Ledelse af Architekt Estrup i Horsens.

overliggere prydede med rige Profiler omkring Rundbuen.

Det meget sjeldne Vindue paa Nordsiden af Choret i Vokslev[1] (Nibe) har et Profil, der minder stærkt om Gothiken. Dette Vindue gjør det utvivlsomt, at Kirken ikke tør regnes til nogen tidligere Tid end den første Halvdel af det 13de Aarhundrede. I Veggerby er Granitchorbuen noget fladtrykt, og i Giver afsluttes det søndre Portal af et halvrundt Tympanon, der mod Sædvane ligger i Flugt med Façaden og ikke omgives af noget Bueslag, hvorimod Stenen ved lodrette Linier paa Midten deles i tvende Felter. I den sidstnævnte Kirke mærkes endvidere den høie og slanke oprindelige Granitchorbue, der bæres af et Par Gesimssten med forskjelligt Profil. Kirkens Indre har i det Hele smukke Forhold.

En i 1894 foretagen Ombygning af Langhusets og tildels Chorets Sydside ligesom hele Chorbuens Mur i Eidrup gav en særlig god Leilighed til nøie at undersøge denne Kirke. Den gamle Chorbue, der var samtidig med selve Bygningen, spændte ligesaa vidt som Chorets indvendige Bredde, og medens dens Piller tildels vare opførte af hugne Granitkvadre med profilerede Gesimssten, men ganske uden Sokkel, bestod hele Buen af Munkesten. Ydermurene havde ikke kunnet modstaa det svære Tryk af denne og Gavlen over Samme, saa at de (navnlig den søndre) vare spændte meget ud af Lod, og selve Buen havde tildels mistet sin oprindelige, rundbuede Form. Chorbuens Bygningsmaade og Materiale vise hen til en sen Tid[2]. Tisted Kirke ved Ho-

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1894, S. 263—264. Architekt Koch siger i samme Tidsskrift for 1895, S. 199 om dette Vindues Profil: »Dette er ganske vist en usædvanlig, men dog formentlig ikke nogen for den senere romanske Kunst overraskende Profilering«. Hertil maa svares, at Vinduet i ethvert Tilfælde er enestaaende i Jylland.

[2] Det var nødvendigt at opføre den nye Chorbue noget smallere end den gamle for at skaffe tilstrækkeligt Modtryk.

bro har sine udvendige Mure oprindelig beklædte med hugne Granitkvadre, og den samtidige Chorbues Piller ere af samme Materiale. Selve Buen er derimod en Spidsbue af Munkesten. Dobbeltsoklen paa Chorets Mure viser Profil paa det øverste Skifte og steil Skraakant paa det nederste. I Grynderup er Granitchorbuen »overgribende«; paa dens Piller findes ogsaa Sokkel med temmelig steil Skraakant. De ret nær hinanden liggende Kirker i Sønderup og Brorstrup afgive Exempel paa, at Chorbuen oprindelig er hugget af Halvcirkelform; men desuagtet har man enten strax, da Kirken opførtes eller mulig først senere, benyttet Kilestenene til en Spidsbue. I Brorstrup, hvor den øverste Del af Buen er af Munkesten, viser selve Kirkens Sokkel ogsaa hen til en sen Tid. Til samme Tid maa ogsaa regnes Binderup og Rold, hvor Langhusets Nordside væsentlig er bygget af raa Granit. I Binderup har Kirkens oprindelige Del Dobbeltsokkel, hvis øverste Skifte prydes af en meget steilt staaende Karnis.

Chorbuen i Siem er af Interesse, fordi dens mod Langhuset vendte, søndre Hjørne har en høi Karmsten, der er prydet af et, navnlig af Rundstave dannet, Profil. Paa den nederste Buesten paa hver Side sees ogsaa et Profil, der saaledes har været bestemt til at smykke hele Rundbuen, men aldrig er blevet fuldført. Buens Piller mangle Sokkel. Dette er ogsaa Tilfældet med Chorbuens Piller i Torup. Som noget særeget ved Planen af flere af denne Egns Kirker skal nævnes, at Portalerne ere anbragte betydeligt nærmere ved Langhusets vestre Gavl, end det pleier at være Tilfældet. Dette gjælder saaledes i høi Grad om Gjerding, Siem og Torup. Den sidstnævnte Kirke og Ove[1] har hver et med Profil rigt prydet oprindeligt Vindue, ligesom det Samme har været Tilfældet med tvende i Rostrup.

Fra Løgstøregnen kunne ogsaa flere Exempler paa

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 260.

Granitkirker fremdrages, der ifølge deres Enkeltheder ikke kunne antages at være ældre end fra første Halvdel af det 13de Aarhundrede. I Løgsted er Granitchorbuen saaledes tilspidset, og af Soklerne paa dens Piller sluttes den nordre kun af en Skraakant, medens den søndre prydes af det attiske Sokkelprofil. Chorbuens Gesimssten i Kornum ere simple og temmelig raat huggede, og saavel her som i Vilsted og tildels i Næsborg og Malle[1], Skarp-Salling og Gundersted har Soklen den steile Skraakant. Chorbuens Gesimssten i Næsborg have forskjelligt Profil (Fig. 7 a, b)[2]. Choret i Vester-Hornum udmærker sig ved en smukt profileret Granitgesims, der ikke alene pryder dets Sidemure, men mod Sædvane ogsaa strækker sig vandret hen over Gavlen. Denne Ordning har jeg kun fundet eet Sted til, nemlig i Vinderslev (Silkeborg)[3]. Ullits Kirke er bygget i Overgangsstil, og dens væsentlig med hugne Granitkvadre beklædte Mure hvile paa et enkelt Sokkelskifte med steil Skraakant. Det nordre Portal er kun en lille, smal, fladbuet Døraabning, omgiven af Munkesten, af hvilket Materiale ogsaa den lille, halvcirkelformede Chorbue, som hverken har Gesims eller Sokkel, er bygget. Baade den nævnte Indgang og Chorbuen ere samtidige med selve Kirken. Vognsild og Alstrup vise os den Sjældenhed, at de fra deres Opførelse ganske have manglet et nordre Portal paa Langhuset, hvad der ligesom den tildels steile og hulede Skraakant paa den østre Del af den sidstnævnte Kirke viser hen til en temmelig sen Tid. Fovlum Kirkes

---

[1] Soklen paa Choret af denne Kirke bestaaer af 2 Skifter i Flugt med hinanden.

[2] Ogsaa i Skarp-Salling er det saaledes. Se Prof. J. Kornerups Afbildn. i Aarbøgerne for 1867.

[3] Strandby Kirke har en ualmindelig smuk Sokkel, der under hele Bygningen bestaaer af 3 Skifter, af hvilke de 2 nederste ere i Flugt med hinanden. Dobbeltsoklen paa Choret er endel rigere end paa Langhuset; men begge Steder sluttes det mellemste Skifte af en steil Skraakant.

Mure, der have en ret anselig Høide, hvile paa en Dobbeltsokkel, hvis øverste Skifte har det attiske Profil og springer stærkt frem foran det nederste, glathuggede (Fig. 13). En slig Ordning er meget sjelden — næsten enestaaende — ved de jydske Granitkirker[1]. Begge Portalerne i Fovlum ere bevarede og anbragte paafaldende nær ved Langhusets vestre Gavl. Af disse er det navnlig det senere tilmurede søndre[2], som har Interesse.

De ovenover Dobbeltsoklen stillede lodrette Karmsten have i Hjørnet ind mod Døraabningen en Halvsøile, ovenover hvilken sees en Gesims med Karnis, der bærer den af 7 Kilesten bestaaende Rundbue. De 3 øverste af disse Sten prydes af Reliefer. Paa den midterste af dem vises, som det synes, et stærkt fremspringende, eiendommeligt Dyrehoved, under hvilket Forbenene komme tilsyne, og paa hver af de tilstødende Sten en mandlig Figur, hvoraf den ene holder et Sværd i Haanden og den anden et Slags Spyd. En Rundstav er huggen i Kilestenenes yderste og inderste Rand.

I Farsø pege ogsaa alle Enkeltheder paa en sen Tid. Dette gjælder saaledes Dobbeltsoklen, hvis øverste Skifte foroven viser en meget lille Hulliste og en langt større Rundstav, medens det nederste sluttes af en steil Skraakant. Forholdene i det nordre Portal ere slanke. Rundstaven, som i Hjørnet af Kvaderstenene begynder lige over Dobbeltsoklen, fortsætter sig uden nogen Afbrydelse af Gesims op paa Rundbuens Kilesten, der omslutte Tympanon, som smykkes af en Dobbeltløve i meget lavt Relief. Det med hugne Granitkvadre tilmurede søndre Portal har sin Rundbue baaren af et Par Gesimssten; men disses Profil, der er sammensat af Rundstave og Hullister, er paafaldende sløvt. Som Sjeldenhed skal det bemærkes, at Høiden af Kilestenene i Buen tiltager fra Gesimsstenene op mod Midtlinien, hvad dog er langt mere fremtrædende ved Øst- end

[1] Sammenlign »Ribe Domk.« af Jacob Helms, Sp. 69, hvor der tales om Tilnærmelse til Gothiken.

[2] Se Tegningen i Traps Beskrivelse, 2den Udg., V. B., S. 319.

ved Vestsiden. De tilbageværende oprindelige Vinduer udmærke sig ved, at de alle have Profil, der er mere eller mindre rigt, paa Overliggeren og Smigstenene. Chorbuen har temmelig slanke Forhold, og i denne gjenfinde vi det ovennævnte Gesimsprofil fra det søndre Portal, kun at de forskjellige Led ere endnu sløvere. Pillernes enkelte Sok-

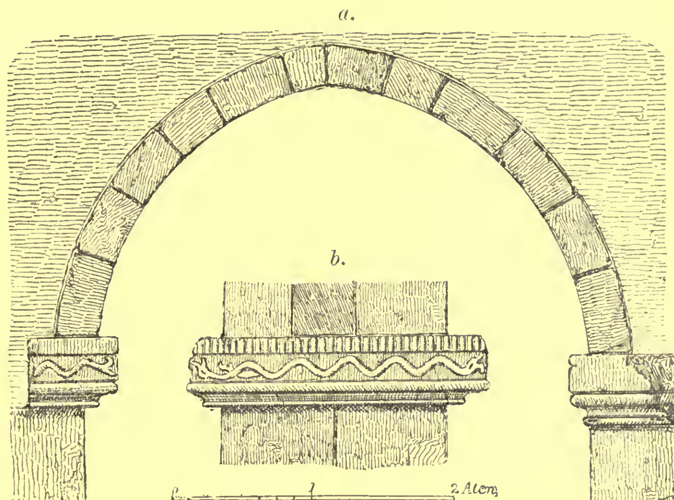

Fig. 26. Vorde. Chorbuen.

kelskifte har steil Skraakant. Denne Egns Granitkirker have overhovedet ikke sjeldent deres Vinduer prydede med Profiler, og medens nogle af disse, som i Strandby, Vester-Hornum og Vonsild kun omgives af een kraftig Rundstav, har Vinduet paa Nordsiden af Choret i den noget sydligere liggende Fjelsø Kirke ikke mindre end 3 saadanne Stave[1]. Paa den aflang-firkantede Sten, der dækker over det søndre

[1] Flere andre af de oprindelige Vinduer i denne Kirke have været smykkede paa tilsvarende Maade, idet Brudstykker af disse fandtes omkring ved Kirken og atter i Nutiden ere blevne benyttede ved Istandsættelsen.

Portal, er hugget et Par ved svagt fordybede Linier fremstillede, eiendommelige Ornamenter bestaaende af flade Buer, der dels overskjære, dels slynge sig i hverandre. Ovenover denne Sten, men under Bueslaget er Pladsen for Tympanon optagen af endel glathugne Kvadre med lodrette og vandrette Fuger. I den nærliggende Østerbølle Kirke møde vi endnu mere talende Vidnesbyrd om Overgangsstil. Her viser nemlig Bueslaget i det tilmurede, nordre Portal en svag Tilspidsning, og dette bæres af et Par Gesimssten, der have forskjelligt Profil. Dette gjælder ogsaa om de Sten, der bære Tympanon af det lille Chorportal paa denne Kirke[1].

Betragte vi nu Granitkirkerne nedad mod Viborg, hvor man dog skulde vente at finde den langt overveiende Del af dem stærkt paavirkede af Domkirkens Architektur, træffe vi der tilspidsede Granitchorbuer i de 3 Kirker i Bjerregrav, (Rinds Herred) samt Vorde (Fig. 26 a, b) og Kvols. Den førstnævnte har ikke Chorbuen foroven endende skarpt, men lidt afrundet.

I Vorde, hvor Chorbuens Gesimssten ere meget svære, er den nordre paa den mod Lysningen vendende Flade prydet af en Lindorm i svagt Relief (Fig. 26 b), ligesom Begyndelsen til en saadan er antydet paa den mod Langhuset vendende Ende af samme Sten. I Kvols optages Hjørnet af Chorbuens Kilesten ind imod sidstnævnte Parti af en kraftig Rundstav. I Rødding (Viborg), Rind og Vinkel ere Chorbuens Gesimsprofiler meget sløve, og det Samme gjælder om Profilet paa det øverste Skifte af Dobbeltsoklen paa den sidstnævnte Kirke samt paa det tilsvarende Sted i Vindum. Chorbuens Pillers stærkt fremspringende Sokkel i Vinkel

[1] Ligesom det tidligere er paaviist, at Chorbuens Gesimser ofte have forskjelligt Profil, er det Samme ikke sjeldent Tilfældet med Portalernes tilsvarende Led. Exempler herpaa sees saaledes i Fræer (Aalborg), Fjelsø, Nørre-Vinge (Hobro), Nørbæk (Randers). Tilst (Aarhus), Odder samt Sinding (Silkeborg).

minder vel endnu tildels om de øverste Hovedled af den attiske Sokkel; men naar vi her se denne i høieste Grad misforstaaet, tør vi vistnok antage en rum Tid for hengaaet, fra dengang Viborg Domkirke byggedes, til man begyndte paa den langt mindre Landsbykirke i Vinkel. Til en sen Tid maa høre Kobberup ved Skive, hvis søndre Portal har et Par fritstaaende Søiler med Skafter, der ere tilspidsede saavel opad som nedad og med Kapitæler og Fodstykker med højst mærkelige, vilkaarlige Former og Udsmykning (Fig. 27). Hvad der navnlig ved disse Søiler er saa ualmindeligt, er de høie, tildels koniske Led, som danne Overgangen fra Søileskaftet til Kapitælet og Fodstykket. En Kirke, der i ganske særlig Grad fortjener Opmærksomhed, er den lille Tapdrup ved Viborg, der oprindelig bestaaer af Langhus, Chor og Chorrunding. Nordsiden af det førstnævnte Parti er næsten udelukkende opført af raa og kløvet Granit, medens Murene i den øvrige Del af Bygningen for Størstedelen ere beklædte med hugne Kvadre af Kamp. Det søndre Portal viser i høi Grad Overgangsstil. Paa hver Side har det 3 fritstaaende Søiler, hvis Skafter have meget forskjellig Længde og Diameter (Fig. 28). Vilkaarligheden gjør sig her endvidere stærkt gjældende i Fodstykkernes og navnlig Kapi-

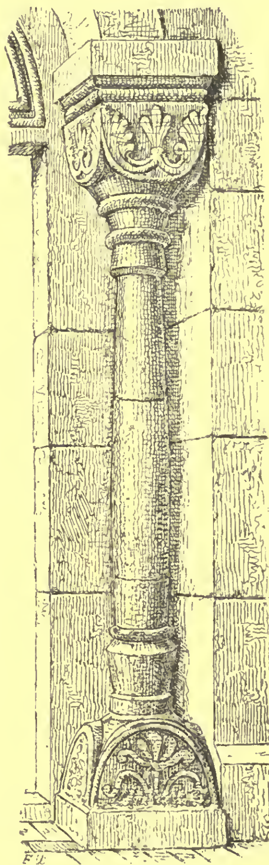

Fig. 27. Kobberup. Portalsøile.

tælernes Former. De sidste minde saa at sige ikke om det romanske Tærningkapitæl, men have meget mere et Udseende, som om deres nedre Partier vare dreiede istedetfor huggede[1]. Paa et af Kapitælerne er paa hver af de 2 Sideflader hugget 3 Rundbuer og herunder de 3 Nagler, hvormed Frelseren korsfæstedes[2]. Et enkelt af Søileskafterne er stærkt tilspidset opad. Portalet afsluttes af 3 Elipsebuer, og et 5 Tom. bredt Rum mellem den inderste og midterste af disse er udmuret med raa Granit.

Dr. Helms mener, at Grinderslev-Klosterkirke og Lem i Salling tilhøre det 13de Aarhundredes første Halvdel eller Midte[3], og jeg skulde tro, at det ved nøiere Betragtning vil vise sig, at næsten alle de andre af hugne Granitkvadre opførte Kirker i Salling, dog med Undtagelse af Lime, der jo iøvrigt ikke udelukkende bestaaer af dette Materiale, efter deres Enkeltheder ogsaa maa regnes til samme Aarhundrede. Nogle af de vigtigste Exempler skal jeg her nævne. Den temmelig anselige Kirke i Lyby har oprindelig bestaaet af Langhus, Chor og Chorrunding, af hvilke den sidstnævnte er nedbrudt. Her træffe vi forskjellige Enkeltheder, der minde endel om Kirken i Lem. De buede Sok-

[1] Sammenlign hermed, hvad Dr. Helms siger i »Ribe Domk.« Sp. 69 om de Søilefodstykker, der se ud som dreiede, og »som bære Præget af en stærk Tilnærmelse til Gothiken«. Se Afbildn. S. XIV, 1.

[2] Selve Tallet 3 synes her at spille en vis Rolle med Hensyn til Tidsbestemmelsen, idet »alle Krucifixer lige til hen imod Aaret 1300 afbildes med adskilte Fødder, hvad enten disse ere naglede eller ikke«. Se J. Kornerup »Middelalderens Fremstillinger af Christus paa Korset« i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1871, S. 254.

[3] Se Indledningen til »Sallinglands K., Rødding H.«, S. XIX. Dr. H. er navnlig med Hensyn til sin Anskuelse om Grinderslev-Klosterkirkes Alder bleven stærkt modsagt af Architekt V. Koch i Indledningen til samme Værks 2den Afd. Nørre Herred. Jeg for mit Vedkommende føler mig mere overtydet om, at Lem tilhører det 13de Aarh., end at Grinderslev gjør det.

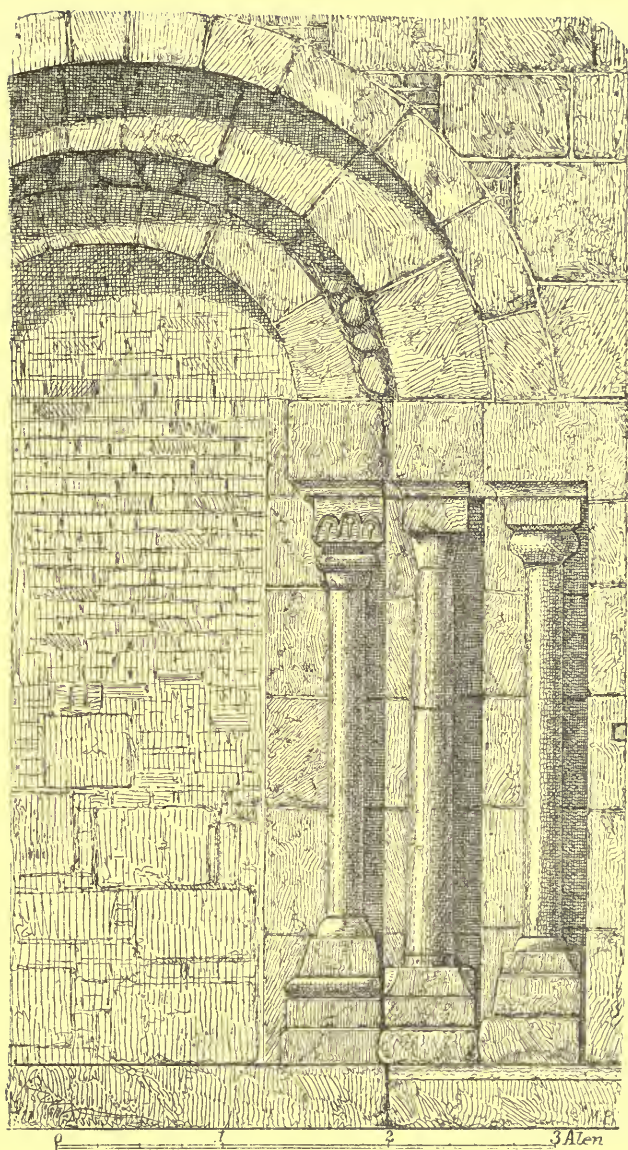

Fig. 28. Tapdrup. Det søndre Portal.

kelsten af den gamle Apsis ere anvendte i Soklen af den nuværende Chorgavl. Disse Sten udvise samme Profil som Soklen paa Chorrundingen i Lem kun med en ubetydelig Forskjel, der blandt andet bestaaer i, at Udladningen er lidt stærkere i Lyby end i Lem. Den nedbrudte Chorrunding har ogsaa været prydet med Halvsøiler[1], thi et Par af de bevarede, buede Sokkelsten vise endnu den omtrent 1′ $5^1/_4$″ brede Plinth, der har baaren een af disse. Da det tilsvarende Led i Lem kun har en Bredde af 1′ 1″, synes der i Lyby at maatte have været en Art Overgang fra dette til til selve Søilefodstykket.

I Værket over Kirkerne i »Nørre Herred« viser Architekt V. Koch, Side 38, Afbildningen af en Sten med et Ornament, der nu er indmuret i Lyby Kirkes Sydside, og som oprindelig har været anbragt over et af Søilekapitælerne i Apsis. Af Stenen vil det fremgaa, at dette Parti har været prydet med tilsvarende smaa Buer som i Lem. Buestenen fra Lyby passer endog næsten fuldstændig med de lignende i hin Kirke. Som Dørtrin foran det senere tilbyggede Vaabenhus i Lyby findes en Vinduesoverligger[2], der ved sin med 3 Lokker forsynede Rundstav minder meget om den tilsvarende Sten paa Apsis af Lem Kirke. Det Samme gjælder ogsaa Vinduesoverliggeren fra Jebjerg Kirke[3], hvilken nu har Plads paa Kirkegaarden, og som har Forfladen prydet af Dyrefigurer i Relief.

I Volling træffe vi en i flere Henseender meget interessant, lille Granitkirke, hvis eiendommelige, nordre Portal med sine tvende fritstaaende Søiler i høi Grad minder om en Forfaldstid fra den romanske Stil, idet Søileskafterne ikke ere runde i Plan, men fladtrykte. Kirkens mærkelige, lille Granitalterbord bestaaer af en Dækplade, der bæres af 4 Piller i Hjørnerne, hvoraf de tvende bageste kun ere firkantede og ganske simpelt dannede, medens de forreste nærme sig til Søileformen og have en Art Fodstykke, men intet Kapitæl. De forreste Piller, der ere stærkt tilspidsede opad,

[1] Sammenlign »Sallinglands K., Rødding H.« Afbildn. Tavle 4.
[2] Se nysnævnte Værk, anden Afd. »Nørre Herred«, S. 36.
[3] Se nævnte Værk, Afbildn. S. 29.

have i deres største øvre Del omtrent samme Plan som de nysnævnte Portalsøiler[1]. Endnu eet Exempel paa firkantede Piller sees i Salling, nemlig i Brøndum ved det nordre Portal, der ved hver Side har en saadan med Tærningkapitæl. Kapitælerne ere forskjelligt dannede. Kirken i Rybjerg har 2 anselige Portaler paa Langhuset[2]. Det søndre er med sine 3 fritstaaende Søilepar det rigest udstyrede[3]; men det nordre, som paa hver Side har tvende Halvsøiler, forekommer mig med Hensyn til Spørgsmaalet om Kirkens Alder at være af den største Interesse, idet det giver klart Bevis for, at den maa skrive sig fra en sen Tid. Halvsøilerne have nemlig ingen særskilte Kapitæler[4]; men umiddelbart over hine findes Gesimssten, der bære Rundbuerne, som omslutte det glathuggede Dørfelt. I Harre er Granitchorbuen svagt tilspidset, og den krummer sig lidt indad forneden.

Et Par Kirker af raa og kløvet Granit i Salling skulle ligeledes nævnes: Otting og Veiby. I dem begge forekomme ogsaa Munkesten som oprindeligt Materiale, nemlig i den meget lille Chorbue i Otting, hvilken har den romanske Form, men ganske mangler Gesims og Sokkel, samt omkring Nordsidens Vinduer m. v. i Veiby[5]. Denne Kirkes Ydermure hvile paa et enkelt Sokkelskifte med Skraakant, men et saadant findes kun under Langhuset i Otting, medens Choret her ganske fattes Sokkel. Chorbuen i Veiby er »overgribende«. De tvende Kirker maa antages at være opførte i sidste Halvdel af det 13de Aarh.

Blandt Kirkerne i Hobroegnen skulle nævnes Bigum og Lindum. Det nordre Portal paa disse udmærker sig ved,

---

[1] Sammenlign. Granitalterbordet i Rødding i »Sallinglands K., Rødding H.« S. 14 og Afbildn. Tavle 31.

[2] Se »Sallinglands K., anden Afd., Nørre H.« Afbildn. S. 13 og 14.

[3] Portalet ligesom overhovedet Granitkvadrene paa Langhusets Sydside ombyggedes i 1876 under nærværende Forfatters Ledelse.

[4] Sammenlign, hvad før er sagt om Vestportalet paa Forhallen i Beistrup.

[5] Se »Sallinglands K., Rødding H.« Texten S. 4, Afbildn. S. 9 og 10 samt »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.«, 1894, S. 309 og 311.

at Karmstenenes mod Lysningen vendte Hjørner optages af en Halvsøile, hvis Kapitæl er et Mandehoved, og hvis Fodstykke kun er svagt udpræget. Hele Maaden, hvorpaa Arbeidet er udført, minder i høi Grad om Udskjæring i Træ, saa Dørstolper i gamle Trækirker eller Bjælkehuse synes her at maatte have været Forbillede. Kun eet Sted til i Jylland har jeg seet en lignende Søile med Mandehoved som Kapitæl, nemlig paa den Karmsten, der har hørt til Torslev

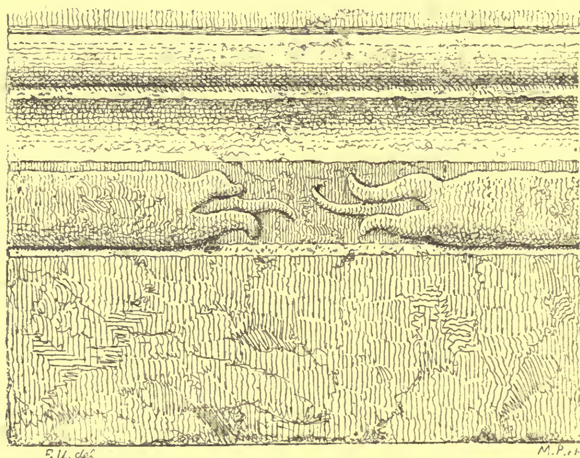

Fig. 29. Vindblæs. Sokkel. 1/8.

Kirke i Øster-Hanherred[1]. Da det imidlertid ovenfor er paaviist, at denne Kirke med sit spidsbuede, lille Chorportal maa høre til de yngre Granitkirker, tager man neppe Feil i ogsaa at henregne Bigum og Lindum til disse just paa Grund af den meget lignende Udsmykning af det nordre Portal. Hertil kommer ogsaa, at Profilet paa Kragstenene af Portalet i Bigum er i høi Grad sløvt og viser hen til en Forfaldstid.

---

[1] Se Afbildn. i »Udsigt over Danmarks Kirkebygn. fra den tidl. Middelalder« af J. B. Løffler, S. 21.

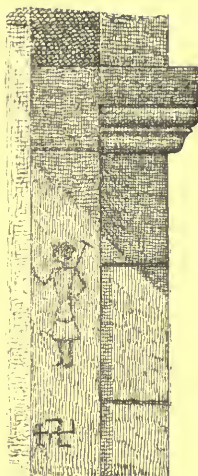

Fig. 30 a. Vindblæs. 1/24.

I Vorning (Hobro) er det nordre Portal mod Sædvane langt rigere udstyret end det søndre, der kun omgives af glathugne Karmsten. Det førstnævnte har derimod paa hver Side 3 fritstaaende Søiler, hvis Kapitæler, der nærmest maa kaldes Tærningkapitæler, have en meget sammentrykt Form. Disse Kapitæler med deres Gesimser minde i høi Grad om dem i Krypten i Viborg Domkirke; men Karnisen paa Gesimsstenene i Vorning mangler ganske den smukke Form, som vi se paa det tilsvarende Led i Domkirken. I Søilefodstykkerne i Landsbykirken har man vel søgt at bringe Afvexling tilveie; men her er det navnlig kjendeligt, at Formerne ere ganske anderledes plumpe end i Forbilledet. En Omstændighed som den, at Midtpunktet af Skaftet paa det yderste Søilepar staaer langt fra det tilsvarende Punkt af Fodstykket, kan ikke gjøre nogen god architektonisk Virkning. Kirken tør neppe sættes til nogen tidligere Tid end omkring 1200. I Afhandlingen »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker« har jeg gjort opmærksom paa, at de udvendige Hjørner i Snæbum Kirke for Størstedelen ere opførte af røde Munkesten som oprindeligt Materiale, medens Murene iøvrigt væsentlig bestaa af raa og kløvet Granit. Denne Bygning maa antages at skrive sig fra den sidste Halvdel af det 13de Aarhundrede.

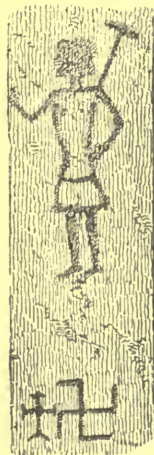

Fig. 30 b. Vindblæs. 1/12.

En Kirke i Mariageregnen, der har en ganske særlig Interesse, er den høitliggende Vindblæs, som er kjendelig i lang Afstand.

De høie Mure hvile paa et enkelt Sokkelskifte, hvis Profil er afledet af det attiske Sokkelprofil, medens dog dets nedre Led ere lidet udprægede. Dets nederste Rundstav er dannet som Midgaardsormen, som altsaa har lagt sig omkring hele Kirken, og hvis tvende Ender hver med sit Hoved med den lange Tunge fremstrakt mødes paa Chorets Sydside (Fig. 29). At den nævnte Prydelse virkelig kun kan forklares saaledes, faae vi fuld Bekræftelse paa, naar vi paa Karmstenen af det iøvrigt temmelig simple, søndre Portal se Guden Thor fremstillet ved fordybede Konturlinier, med sin Hammer paa Nakken og Styrkebelte om Livet (Fig. 30 a, b). Under Figuren er Hagekorset anbragt, og umiddelbart ved samme det christne Kors. Thor har fældet Midgaardsormen og Christendommen beseiret Hedenskabet. Paa ingen anden Kirke i Danmark har jeg seet Hedenskabet og Christendommen stillede i den Grad ligeoverfor hinanden som just her. Kirken har ogsaa paa Chorets Sydside et meget sjeldent, lille Portal, hvis i lavt Relief udførte Fremstillinger omgives af Rammer.

Hem i samme Egn, der hører til Kirkerne, som have havt oprindelige Taarne, maa ogsaa nævnes. Her er det søndre Portal, som er et smukt Exempel paa Gruppen »Baandsløifeportalerne«, endnu bevaret. Det har i hver af de 2 mod Lysningen vendte Hjørner af de høie Karmsten en snoet Halvsøile; men medens denne ganske mangler eget Fodstykke og kun hviler paa Skraakanten af Kirkens Sokkel, ere de meget langstrakte Kapitæler huggede i et Par særlige Sten, som atter bære den firkantede Overligger med sin Baandsløife. Den nævnte Kapitælform viser sig iøvrigt paa flere af de til denne Gruppe hørende Portaler, saaledes navnlig paa Nordsiden af Langhuset i Lem (Randers) og Sydsiden af Mørke (Aarhus). Disse fortjene særlig at fremhæves, fordi de i Modsætning til de øvrige paa hver Side have en fritstaaende Søile, der hvert Sted, om end paa forskjellig Maade, har det profilerede Fodstykke udhugget i Soklens Hjørnesten. Kapitælerne ere ligeledes huggede i Enderne af særlige Kvadre, der ere fast forbundne med selve Muren. Skafterne paa Halvsøilerne af det søndre Portal i Lem ere riflede og det vestre tillige snoet. Dette

sees ogsaa paa den ene Halvsøile af det tilsvarende Portal i Kousted. Til den omtalte Gruppe, der er særegen for Egnen omkring Randers, høre: Ølst, Gimming, Lem, Tvede, Gassum, Hem, Kousted, Grensten, Skjern og Mørke. Af disse har vel hidtil det søndre Portal i Ølst været det mest bekjendte, fordi flere Forfattere, saaledes Direktenr Sophus Müller og Professor Løffler have omtalt og afbildet dets Overliggersten[1]; men andre af de ovennævnte Portaler ere iøvrigt fuldt saa charakteristiske. Forskjellige Enkeltheder i flere af de til denne Gruppe hørende Kirker tyde paa, at de fleste af dem neppe tør regnes til en tidligere Tid end det 13de Aarhundredes første Halvdel, enkelte endogsaa lidt senere. Det sidste gjælder især om Grensten[2]. Ved Nedbrydningen af denne Kirke fandtes under Alterbordet en Portaloverligger med Baandsløifeornament benyttet som Grundsten. Denne Overligger maa oprindelig have hørt til et Chorportal; thi begge de meget simple firkantede Døraabninger paa Langhuset, hvoraf kun den søndre havde sine høie Karmsten forsynede med en Rundstav uden Fodstykke eller Kapitæl, fandtes endnu ganske urørte, det nordre dog tilmuret. Den oprindelige Granitchorbue var tilspidset, og dens Piller havde meget svære Gesimser, der viste Profil saavel mod Buens Lysning som mod Langhuset; men Sokkel manglede fuldstændigt. Baandsløifeornamenterne i denne Kirke ligesom i Gimming, Tvede og Skjern vidne om, at Traditionen har tabt sig, saa der er kommet noget fladt og kjedeligt ind, der f. Eks. ikke sees i det kraftige Relief i Ølst. Chorportalet i Tvede udmærker sig

[1] Se »Dyreornamentik i Norden« i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1880, S. 307 og »Udsigt over Danmarks Kirkebygn. fra den tidl. Middelalder«, S. 20. Stenen fra Gassum findes nu i Nationalmuseet.

[2] Den lille Granitkirke nedbrødes i 1885, og en ny Kirke opførtes af Mursten efter Tegninger af Architekt Olivarius i Randers.

ved sine for et sligt Portal ualmindeligt slanke Forhold. Skjern Kirke viser flere Spor af Overgangsstil, hvad saaledes gjælder om et Søilekapitæl paa det søndre Portal og de smaa Spidsbuer, som pryde de tvende af Døbefontens Fodstykkes fire Sider[1].

Enkelte af Kirkerne mellem Mariager- og Randersfjord have Sokkelprofiler, der vise hen til en sen Tid, hvad saaledes er Tilfældet med Gjerlev og Hald. Det Samme gjælder ogsaa om Enkelthederne i den sidstnævnte Kirkes søndre Portal. I Linde ere Karmstenene af det tilsvarende Portal forsynede med en kraftig Rundstav, som fortsætter sig omkring det halvrunde Felt paa den aflang-firkantede Overligger. Rundstaven udgaaer fra et Fodstykke med det attiske Sokkelprofil; men her findes aldeles intet Kapitæl[2]. Til det 13de Aarhundrede maa formentlig ogsaa henføres Kirken i Vester-Velling. Dennes søndre Portal har i Hjørnet af hver af Karmstenene en Rundstav, der dog ikke er ført igjennem i disses fulde Høide, men er afsluttet for Enderne paa en eiendommelig Maade uden egentligt Fodstykke eller Kapitæl[3]. Paa Overliggeren er hugget et kun lidet fordybet,

---

[1] Naar Professor Løffler i sit i Anmærkningen nysnævnte Værk Side 114 omtaler Ølst Portalet mellem dem, der have »charakteristiske Skulpturarbeider i lavt Relief« og »Karmstenene ganske eller tildels prydede med Billedarbeider,« kan jeg ikke følge ham; thi der findes overhovedet ikke andre Reliefer paa samme end det, den nævnte Forfatter selv har afbildet, og det er derfor aldeles misvisende at omtale dette Portal sammen med dem i Velling, Gjellerup og Tulstrup m. fl., fra hvilke det netop adskiller sig i høi Grad.

[2] Det er tidligere paaviist, at denne Overgangsform maa tilhøre det 13de Aarh. Sammenlign »Ribe Domk.“ af Jacob Helms, Tavle X og XVI, 8.

[3] Dette kan sammenlignes med det fornævnte, væsentlig af Sandsten opførte, nordre Portal paa »Liebfrauenkirche« i Bremen fra det 13de Aarh., hvilket er romansk i sin Hovedform, medens Enkelthederne ere stærkt paavirkede af den gothiske Stil.

elipsebuet Felt, som omgives af en mindre Rundstav, og paa dettes Midte er fremstillet i svagt Relief og i raat Arbeide

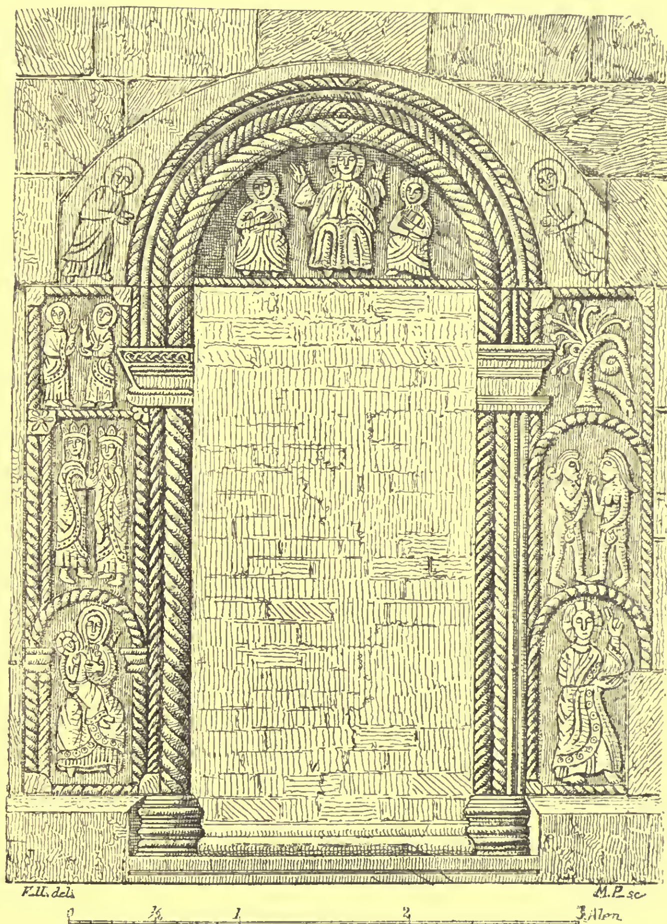

Fig. 31. Vejlby. Det søndre Portal.

Christus indbydende sin Menighed. Hovedet og de oprakte Hænder ere uformeligt store, og det første vises uden Glorie, hvad der, som bekjendt, er en Sjeldenhed. Døbefonten i

Langaa afgiver mulig ogsaa et Bevis paa denne Kirkes forholdsvis yngre Alder. Den har et usædvanligt høit Fodstykke, og Kummen prydes af svagt indhuggede Spidsbuer.

I Nørbæk sluttes det nordre Portal af en Elipsebue af Munkesten, der hviler paa de tvende profilerede Kragsten af huggen Granit.

En Kirke øst for Randers, hvis interessante Portaler ogsaa vise hen til saa sen en Tid som det oftnævnte 13de Aarhundrede, er Veilby. De udmærke sig dels ved deres store Rigdom paa Stenbilleder i lavt Relief, dels ved de eiendommelige Former af Halvsøilernes Gesimser og Fodstykker, der vidne om, at al god Tradition her er glemt.

Det tilmurede, søndre Portal (Fig. 31) er det rigest udstyrede; men over de architektoniske Former i Udsmykningen hviler næsten en endnu større Grad af Tilfældighed end ved det nordre. Paa det søndre Portal sees en Mængde, for største Delen snoede Rundstave, af hvilke de kraftigste ere nærmest Døraabningen, medens endel af de mindre ere benyttede til Inddeling af hver af de svære Karmsten i 3 Felter, hvori Reliefbillederne ere anbragte. Den østre Karmsten viser os Syndefaldet. I det øverste Felt fremstilles saaledes Slangen i Træet, hvis Grene ende i knudeformede Blade, som næsten Intet have tilfælles med den almindelige romanske Bladform. Herunder sees Adam og Eva, der holder Æblet i Haanden. De skjule deres Nøgenhed med Figenblade. Nederst staaer Christus i en bræmmet Kjortel; han har Korsglorie om Hovedet og holder, mærkeligt nok, den venstre Haand oprakt til Velsignelse. Den ligeoverfor værende Hovedfremstilling paa den vestre Karmsten er Jomfru Maria. Jesu Moder afbildes siddende og rækkende Barnet, der her er viist paaklædt og med Korsglorie om Hovedet, Verdenskuglen. I Feltet ovenover sees de hellige Konger bringende Gaver; men Pladsen har kun tilladt Stenhuggeren at vise de 2 af disse. De bære lange, bræmmede Klæder og have en aaben Krone paa Hovedet. I det mindre, øverste Felt fremstilles et Par mod hinanden vendte Mænd med Glorie om Hovedet og Haanden oprakt, rimeligvis Christi Disciple[1]. Et lille Træk ved dette Portal bør særlig

[1] Fremstillingen hentyder formodentlig til Ordene: »Gaaer hen, gjører alle Folk til mine Disciple, idet I døbe i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn (Math. Evang. 28. Kap. 19. Vers).

nævnes, idet det minder om de gamle kobberdrevne Altertavler i forskjellige jydske Kirker og om Antemensalet af Træ i Borbjerg Kirke ved Holstebro. Lignende sexbladede Rosetter, som vi finde paa disse i Skjæringspunkterne af Rammerne, der danne Felterne, se vi nemlig paa de tilsvarende Steder paa den beskrevne, vestre Karmsten; men disse mindre Prydelser, der ligesom selve Relieferne først have været bestemte til at hugges, efterat Stenene vare indmurede, ere kun komne til Udførelse enkelte Steder. Paa det halvrunde Felt af den mægtige Overligger[1], hvilket omgives af 3 snoede og 1 glat Rundstav, afbildes Christus med Korsglorie og oprækkende begge Hænder, idet han indbyder sin Menighed. Ved Siderne sees et Par Figurer, der holde Bøger, hvoraf den ene vel er Johannes. Stenens Hjørner udenfor Rundstavene optages af et Par med svagt indhuggede Konturlinier fremstillede tilbedende Figurer med Glorie om Hovedet[2]. Paa de store Karmsten af det nordre Portal træffe vi ogsaa de kraftige, snoede Halvsøiler; men her findes kun Reliefer paa den bredere, vestre Stens Forflade. Øverst sees Kong Saul i siddende Stilling med Krone paa Hovedet holdende et mægtigt Sværd i Haanden, og herunder David, der slaaer Harpen for ham. En ellers tom Plads i Rummet foran Davids Hoved er udfyldt med 6 Halvkugler, hvis Betydning, om den er sindbilledlig, vel ikke er let at forklare[3]. Dette Portal har et Par særlige, smaa Kvadre indskudte mellem Halvsøilernes Gesims og selve Overliggeren. Dennes Hjørne optages af en stor Rundstav, der her ikke er snoet, og som fortsætter sig omkring den ualmindeligt store Overliggers elipsebuede Felt. Desuden prydes disse Sten af endel mindre Rundstave, ligesom der er hugget et Par Dyrefigurer, uvist hvilke, paa de smaa Karmsten. Et større Dyr, der synes at have mest Lighed med en Bjørn, optager den midterste Del af Feltet, og i Stenens Hjørner udenfor Rundstavene sees mod Øst en Løve med fremstrakt Tunge og med Halen endende trekløftet, samt mod Vest en Hund. De store Karmstens mod Lysningen vendte Flade optages ogsaa af Rundstave og den vestre desuden af et Fletværk. Den Maade, paa hvilken Portalerne i den nærliggende Ørsted

---

[1] Denne Sten er, saavidt vides i 1867, udbrudt af Muren og et Støbejernsvindue indsat paa dens Plads.

[2] Det søndre Portal i Rimsø minder ved sin Udstyrelse meget om det beskrevne i Veilby og maa antages for samtidigt med dette.

[3] Skulde Halvkuglerne mulig hentyde til Stenene i Davids Slynge?

Kirke ere rigt smykkede med Stenbilleder, synes kun at kunne henvise denne til at være omtrent samtidig med Veilby.

I Virring ere Langhusets og Chorets Mure byggede af raa og kløvet Granit uden Sokkel, dog er Kridtsten benyttet til de konstruktive og smykkende Led, særlig til Chorbuen. De tilbagestaaende nedre Dele af det oprindelige Taarn ere saavel udvendig som indvendig beklædte med hugne Granitkvadre. I Taarnpartiet hvile Murene paa en Dobbeltsokkel. Virring Kirke hørte under Essenbæk Kloster[1]. Denne Omstændighed maa dog udentvivl tillægges Betydning, idet det altsaa er de kunstforstandige Benediktinermunke i det ganske nærliggende Kloster, der have bygget Virring Kirke med sin Chorbue[2], der er saa afvigende fra alle i de øvrige Kirker i Omegnen, og man kan jo næsten sige paa hele Halvøen.

Kirkerne i Øster-Alling, Vester-Alling, Hemmed og Ebdrup, hvor Murene i de oprindelige Partier bestaa af raa og kløvet Granit, maa henregnes til det 13de Aarhundrede, og det Samme er mulig ogsaa Tilfældet med Avning og Nimtofte, hvor kun Apsis er bygget af dette Materiale, medens Ydersiderne af disse Kirkers Mure ellers ere beklædte med hugne Granitkvadre. Fjellerup har sine østre Partier byggede som sidstnævnt, medens vi kun træffe den raa og kløvede Granit i de vestre, og lignende Forhold sees tildels i Kolind. I Rosmus er den største Del af Langhusets Mure opført paa tilsvarende Maade, medens Kirkens østre Partier, Choret og Apsis, vare af Kridtstenskvadre, men nedbrødes i 1864 og erstattedes af et Chor af almindelige Mursten og med flad Altervæg i Øst.

---

[1] Se Traps Beskrivelse, 2den Udg., V. B., S. 593.

[2] Architekt V. Koch omtaler og afbilder denne i sin Afhandling »Om normanniske og irske Bygningsformer i danske Kirker« i Aarb. for 1895, S. 232. Bygningen kaldes her »Kridtstenskirken« i Virring, men, som det vil sees, ikke med Rette.

I Grenaa-Ebeltoftegnen findes en større Gruppe Kirker, hvis oprindelige Hovedmateriale er raa og klovet Granit. Til Samme høre: Hoed, Hyllested, Agri, Knebel, Vistoft, Tved, Roelse og Helgenæs. Disse Kirker ere tildels byggede i Overgangsstil; i flere af dem forekomme spidsbuede Chorbuer af Munkesten, der ere samtidige med de smaa oprindelige, granitindfattede, romanske Vinduer. Enkelthederne i denne Gruppe ere i det hele i høi Grad simple, og dette i Forbindelse med, hvad ovenfor er sagt, lader mig antage, at disse Kirker neppe tør regnes for ældre end fra Begyndelsen eller maaske endog henimod Midten af det 14de Aarhundrede.

I Randers-Aarhusegnen træffe vi ogsaa undertiden Granitkirker, hvis Enkeltheder synes at forudsætte, at de maa tilhøre en forholdsvis sen Tid. Aarslev (Randers) er dels bygget af Kvadre, dels, dog i mindre Grad, af raa Granit. Karmstenene af det tilmurede nordre Portal ere glathugne; men dettes Tympanon, hvis Felt omgives af en snoet Rundstav, viser en meget plumpt hugget Christus paa Korset, der er fremstillet paaklædt. Paa hver af Korsets vandrette Arme staaer en Due, hvad der ikke er Tilfældet med noget andet Krucifix paa de jydske Granitkirker[1]. I Haslund er det enkelte Sokkelskiftes Profil vel en Efterligning af det attiske; men Ledføiningen er kun lidet kraftig. I Krogsbæk ere Langhusets og Chorets Mure udvendig beklædte med hugne Granitkvadre; men Chorrundingen er bygget af raa Granit og hviler kun paa et enkelt Skifte Kvadre i Flugt med selve Muren. Langhusets østre Spidsgavl er ligeledes kun af raa Granit. Skjød Kirke har Gesimsstenene paa sin Chorbue forsynede med forskjelligt Profil. Medens vi se en steil Skraakant paa den ene Sten, prydes den anden af

[1] Sammenlign hermed, hvad Hofpræst F. W. Schubart siger i sit fortrinlige Værk »Die Glocken im Herzogtum Anhalt«, S. 362—364 om det med Duer prydede Krusifix paa den store Klokke i Mühlstedt.

en tredobbelt Rundstav[1]. I Hadbjerg møde vi atter en tilspidset Granitchorbue, der bæres af et Par simple, glathugne Gesimssten, forneden med en lille Afkantning; men paa en ganske uformelig Maade springende stærkt frem mod Langhuset. Sokkel sees ikke paa Chorbuens Piller; hvis de have en saadan, skjules den under Gulvet. Det søndre Portal i denne Kirke viser meget vilkaarlige Former, der i høi Grad minde om Overgangsstil. Paa hver Side findes en Søile; men Søileskafterne ere af ganske forskjellig Længde, og tilsvarende Uoverensstemmelser træffer man i næsten alle Portalets Enkeltheder. Ørum Kirke (Galten Herred) udmærker sig ved sit rigt udstyrede søndre Portal. Dette har paa hver Side ligeledes een fritstaaende Søile, hvis Kapitæl prydes paa det mod Lysningen vendte Hjørne af en Pelikan og sluttes foroven af en stærkt profileret, dobbelt Rundbue. I Kirkens vestre Gavl, nemlig i den tilbagestaaende nedre Del af et senere tilbygget Taarn, sad tidligere en Kvader med et meget fremspringende Mandehoved, og paa samme Sten var i svage Omrids hugget en Figur, der holdt en Øxe over dette Hoved. Formodentlig fremstilledes her en Helgen, der led Martyrdøden[2]. Den rige Profilering af Portalbuerne og den omtalte Figur synes at sige os, at Kirken skriver sig fra en temmelig sen Tid. Det Samme er Tilfældet med den meget uanselige, lille Kirke i Lerbjerg, hvor Sidekarmstenene paa det søndre Portal have Figurer, der kun ere meget svagt antydede, medens Stenenes mod Lysningen vendte Hjørner optages af en snoet Rundstav, som ogsaa omgiver Overliggerens Felt, paa hvilket vises et Par Dyr med fælles Hoved. I Forbin-

[1] Dr. Helms viser os, at dette Profil er benyttet paa Ribberne i nogle af Hvælvingerne i Ribe Domk. efter 1283. Se »Ribe Domk.« Sp. 140. Det samme Profil omgiver det oprindelige Vindue paa Nordsiden af Langhuset i Langaa Kirke.

[2] Efterat den paagjældende Del af Kirken er bleven ombygget i Nutiden under Ledelse af Architekt V. Ahlmann i Aarhus, har jeg forgjæves søgt efter denne mærkelige Kvadersten.

delse med, hvad der er sagt om Figurerne paa den vestre Gavl af Ørum Kirke og paa Portalet i Lerbjerg, skal det ogsaa nævnes, at vi paa Chorgavlen af den nærliggende Vitten Kirke se en Hjørnesten, hvorpaa er indhugget en Dyrefigur i temmelig svage Omrids (Løven af Juda?)

Den meget grove Maade, paa hvilken de temmelig smaa Granitkvadre, der i Forbindelse med Fraadsten danne Materialet i Grundfør Kirke, ere behandlede, kan vistnok ogsaa kun lade os i denne se en Bygning fra det 13de Aarhundrede. Det vestre Parti optages af en oprindelig Forhal eller Underbygning for et Taarn. Noget saadant findes dog nu ikke. I Trige ere de oprindelige Portaler, der nu begge ere tilmurede, meget slanke, hvad særlig gjælder om det nordre. Dette har paa hver Side en Halvsøile med Kapitæl og Fodstykke. Det sidste har en sjelden Form (Fig. 32), og dets øverste Led minder meget om Halsringen paa flere af de pragtfulde Søiler i det nordre Galleri i Ribe Domkirke, der »hidrøre fra en noget senere Tid end den egentlige romanske Periode«.[1] Fodstykkerne hvile paa Kirkens Sokkel, som kun er lidet fremspringende, og hvis Overkant har et Profil bestaaende af en Hulliste og en derunder værende, mindre Rundstav. Kapitælerne ere kun meget

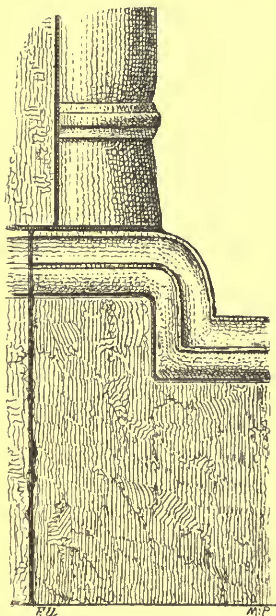
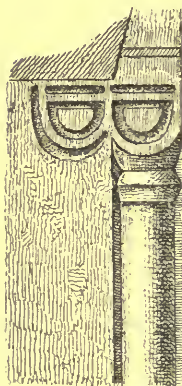

Fig. 32. Trige. Af det nordre Portal. 1/8.

[1] Se »Ribe Domk.« af Jacob Helms, S. 71—72 og Afbildn. S. XIV, Fig. 5.

svagt udformede, og det Samme gjælder en menneskelig Figur og en Dyrefigur, der sees meget utydeligt umiddelbart derved. Overliggeren er femsidet afsluttet, og Halvsøilerne fortsætte sig op paa denne som en Rundstav, der omgiver det halvrunde glatte Felt. Udenom Rundstaven gaaer en ved fine Linier fremstillet Frise af Halvcirkler, der ender med en Cirkel, hvori et Kors i Stenens øverste Spids. Det søndre Portal adskiller sig i flere Retninger betydeligt fra det beskrevne. Her ere Halvsøilerne hugne i særlige, høie Karmsten; de raat dannede Fodstykker ere udarbeidede i selve Soklen, og her er det Kapitælerne (Fig. 33), som vise den tilspidsede Halsring. Profilet, der paa den aflang-firkantede Overligger omgiver det halvrunde Felt, er rigere end paa det nordre Portal, og selve Feltet prydes af Christus paa Korset, en temmelig raat hugget Figur, der vises med en Antydning af Korsglorie, med et kort tunget Skjort om Lænderne og med adskilte Fødder, hvilke ikke støttes af noget Fodbrædt. Selve Korset er stærkere fremtrædende, end det pleier at være Tilfældet, og dets Fod hviler paa en vandret liggende, snoet Rundstav.

Fig. 33. Trige. Af det søndre Portal. 1/8.

Den nærliggende Kirke i Todbjerg skal ogsaa nævnes paa Grund af sine interessante Portaler. Det er særlig det søndre, der har Betydning for det foreliggende Spørgsmaal. Dette Portal begrænses paa hver Side af en kraftig Halvsøile, hvis Fodstykke skjules under Vaabenhusgulvet. Tærningkapitælerne smykkes af Løvefigurer og Planteornamenter. Nærmest Halsringen findes desuden paa Hjørnet mod Døraabningen et Mandehoved, og Gesimsen, som kun er 2″ høi, bestaaer af en Plade med en lille Skraakant under og er hugget i Eet med selve Kapitælet (Fig. 34). Selve Dørfeltet

viser os den korsfæstede Christus; men medens i Trige denne fremstilles alene, er Frelseren her omgiven af Bifigurerne. Vi se saaledes den romerske Soldat, der stikker sit Spyd i Christi venstre Side, og en anden mandlig Figur, som i den ene Haand holder Hammeren, der er benyttet ved Korsfæstelsen, og i den anden, som det synes, Isopstænglen med Svampen. Yderst ude ved den ene Side staaer Maria[1], Jesu Moder, og ved den anden Johannes med en Bog i Haanden.

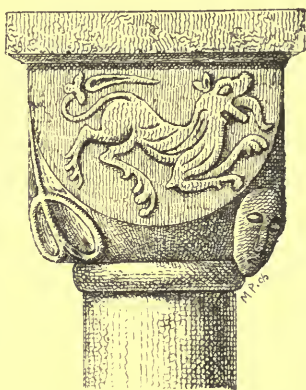

Fig. 34. Todbjerg. Kapitæl. 1/8.

De oprindelige Portaler paa Kirken i Røgen ere desværre fjernede ved Ombygning; men et sjeldent, temmelig lille Tympanon, der maa antages at have hørt til et af disse, er bleven anbragt udvendig i den yngre Chorgavl. Paa det halvrunde Felt af den nævnte Doroverligger vises i Relief Christus med Korsglorie. Frelseren opрækker den høire Haand til Velsignelse, og den venstre stikker han i Gabet af et Udyr. Han fremstilles altsaa som det Ondes Betvinger. Chorbuen er den oprindelige Rundbue, som bæres af en simpel Gesims med en lille Skraakant, og den er »overgribende.« Kirken kan neppe henregnes til nogen tidligere Tid end omtrent Aar 1200.

Jeg vender mig nu til den midterste Del af Halvoen for at betragte Granitkirkerne og vil da begynde med Egnen mellem Viborg og Silkeborg. Dr. Helms har givet et Udgangspunkt i Indledningen til »Sallinglands Kirker, Rødding Herred«, hvor der siges: »Exempelvis kan her nævnes Serup Kirke n. v. for Silkeborg, hvis talrige enkeltstaaende Dyrefigurer paa Portalsøilernes Kapitæler og Fodstykker røbe

---

[1] Denne Figur, som vises med meget vide Ærmer, minder i høi Grad om flere lignende paa Portalerne i Gosmer.

en sen Tid«.[1] Det glæder mig, at dette vigtige Punkt saaledes er bleven fremdraget, idet det hjælper mægtigt til at datere en hel Gruppe af Granitkirker i samme Egn, hvor rigt udstyrede Portaler just forekomme saa ualmindelig hyppigt. At det er Viborg Domkirkes Indflydelse, som her spores, kan der neppe være nogen Tvivl om; men Enkelthederne i Portalerne vise gjennemgaaende hen til en ikke lidet senere Tid end den, i hvilken denne reistes, og i flere af Kirkerne stemme de nøie overeens med dem i Portalet i Serup, saa Sandsynligheden taler for, at de endog maa være gjorte af den samme Mester, som huggede Ornamenterne paa dette. Hvad her er sagt, gjælder navnlig om Hørup, Levring og Lemming; men hvis vi gjennemgaa Portalerne i de øvrige af den nævnte Gruppe nemlig: Almind, Vinderslev, Sinding[2], Kragelund, Funder, Seiling og Balle, ville vi finde saa mange Berøringspunkter, at det synes i høi Grad rimeligt, at næsten alle disse Kirker ere opførte i een og samme Tid, der ligger meget nær ved den, i hvilken Serup byggedes. Dr. H. siger i »Ribe Domkirke«[3] ved at omtale det vestre Hovedportal: »Som en for den senere Tid, hvilken

---

[1] S. XXI, Anm. *. Det er det vestre (oprindelig vistnok søndre) Portal, hvorom Talen er. Der findes paa hver Side 2 fulde Søiler og 1 Halvsøile, og det er ikke alene Dyrefigurer, men ogsaa Planteornamenter, hvormed Portalet smykkes. Tympanon mangler; men der har rimeligvis oprindelig været et saadant. Den indre Bue af det med Kirken samtidige, senere tilmurede Vindue i Chorgavlen er noget fladttykt. Heller ikke bør det lades unævnt, at Prydelserne paa den bægerformede Granitdøbefont kun ere udførte med indhuggede Konturlinier. Naar Dr. H. omtaler »den yderst mangelfulde Behandling af de hugne Sokkelsten og Kvadre i den største Del af Bygningen«, maa Forfatteren have overseet, at Stenenes nuværende Tilstand skriver sig fra en Brand, der ogsaa har raset i Bygningens Indre, hvor den har efterladt sine Spor paa de stærkt beskadigede Gesimssten i Chorbuen.

[2] Se Architekt Erik Schjodtes Afbildn. af dette Portal i »Tegn. af ældre nord. Architektur«, sjette R., 3die H., S. 8.

[3] Sp. 88.

denne Dør tilhører, charakteristisk Egenhed lægge vi Mærke til, at Søilefødder, Kapitæler og Gesimser her ere i fast Forbindelse med selve Døren og dens Hjørnepiller, og ikke, saaledes som det i den tidligere ublandet romanske Periode oftest var Tildældet, uden indre Sammenhæng dermed og simpelthen blot henstillede foran deres Sideflader«. Anvende vi nu dette paa hele den her omtalte Gruppe Granitkirker mellem Viborg og Silkeborg, ville vi se, at af dens Portaler er det kun det nordre i Sinding og det søndre i Balle, der udelukkende prydes af fritstaaende Søiler, idet hint paa hver Side har 1 og dette 2 saadanne. I Levring sees saaledes det oprindelige, søndre (nu vestre) Portal smykket med 3 Halvsøiler paa hver Side[1]; paa Portalet i Seiling[2], det nordre i Kragelund og begge i Funder er Antallet 2 paa hver Side, medens vi paa begge Portaler i Almind og paa det søndre i Kragelund kun se 1 saadan paa hver Side. Paa det nordre Portal i Vinderslev og det oprindelig søndre (nu vestre) i Horup er Ordningen ganske den samme som i Serup nemlig 2 fritstaaende Søiler og 1 Halvsøile ved hver Side. I Lemming findes paa det Portal, som er henflyttet til Vestsiden af Taarnet, 1 fritstaaende Søile og 1 Halvsøile paa hver Side[3]. I næsten alle de til Gruppen hørende Kirker se vi saaledes enten ganske eller tildels de af Dr. H. nævnte Bygningsdele »i fast Forbindelse med selve Døren og dens Hjørnepiller«, hvad altsaa tilligemed Ornamenterne kun kan vise hen til en forholdsvis sen Tid. Det maa imidlertid stærkt betones, som spillende en vigtig Rolle i det hele Spørgsmaal om de jydske Granitkirkers Alder, at

[1] Det nordre Portal i denne Kirke er tilmuret paa en saadan Maade, at det ikke kan nøiere undersøges.

[2] Dette er nu paa Taarnets Vestside. Portalernes oprindelige Plads er ikke mere kjendelig, idet hele Kirken er ombygget, hvad der formentlig er skeet i 1782 samtidig med, at Taarnet tilføiedes.

[3] Ogsaa denne Kirke er, som det synes, ganske ombygget, da Taarnet opførtes i 1786.

det af Dr. H. paapegede Træk fra det vestre Portal i Ribe Domkirke overhovedet gjenfindes i en meget stor og udentvivl den langt overveiende Del af de Portaler, der ere soileprydede.

Egnen mellem Randers og Viborg har flere Portaler, som ere rigt prydede med fritstaaende Soiler og derfor gjore et endnu mere festligt Indtryk end de nylig beskrevne. Dette er saaledes Tilfældet med Aalum, Bjerregrav (Sonderlyng Herred) og Vinkel, hvor det sondre Portal har 3 Soiler paa hver Side. Af disse Portaler har det i Aalum alt længe været vel kjendt[1]. Dets Tympanon viser os Himmeldronningen med Jesusbarnet og de hellige 3 Konger, der bringe Gaver, samt Flugten til Ægypten. I Bjerregrav er Dorfeltet derimod glathugget; men dette Portal udmærkede sig ved sine smukke Forhold, indtil man ved Ombygningen i Nutiden desværre har odelagt Formen af den tredobbelte Rundbue, som sluttede samme. Det nordre Portal i denne Kirke er ligesom i Aalum langt simplere udstyret end det sondre, og har kun en Rundstav hugget i Hjørnet af de store Karmsten. I Vinkel er derimod Portalet paa Nordsiden forsynet med en fritstaaende Soile paa hver Side. De 3 Kirker bindes temmelig noie til hverandre ved, at de alle have Chorrunding, og ved et og samme Sokkelprofil. Her findes nemlig Dobbeltsokkel, hvis overste Skifte viser en Hulliste og en Rundstav (Pude) i Overkanten, hvilke Led i Reglen ere slove, hvad navnlig gjælder hint, medens det nederste Skifte har en Skraakant. Den samme Dobbeltsokkel se vi i Vindum, der ligeledes har Apsis. Denne Kirke har 1 fritstaaende Søile paa hver Side af de 2 Portaler, og i Mammen er der foruden denne en Halvsoile. Taanum er med Hensyn til Enkelthederne i Portalerne og Soklen langt tarveligere udstyret end de ovennævnte Kirker; men Charakteren af Reliefet paa Tympanon paa den sondre Side samt den Omstændighed, at den ogsaa har Apsis, binder den dog til disse, navnlig til Aalum. I Vammen, der ligeledes har Chorrunding, findes 1 fritstaaende Soile paa hver Side af det søndre Portal, medens det nordre er forsynet med Halvsoiler. Portalerne ere her anbragte paafaldende nær ved Langhusets vestre Gavl. Denne Kirke har overalt Dobbeltsokkel paa sine oprindelige Partier.

---

[1] Se Afbildn. i Traps Beskrivelse, 2den Udg., V. B., S. 439, og Architekt Th. Groth's Tegn. i »Studiereiser af Kunstakademiets Elever«, S. 9.

Sporge vi nu om, naar det er sandsynligt, at disse anselige Kirker i Randers—Viborgegnen ere opførte, maa Svaret vel lyde, at de ifølge deres Enkeltheder ligge nærmere ved den Tid, da Viborg Domkirkes Mure reistes. end den tidligere omtalte Gruppe mellem Viborg og Silkeborg, og jeg skulde tro, at de maa henhøre til Tiden nærmest henimod Aar 1200. Idetmindste noget yngre er vistnok Bjerring Kirke med sin oprindelige Forhal og Apsis. Her har det nordre Portal 2 fritstaaende Søiler og 1 Halvsøile paa hver Side, medens det søndre, der altsaa har været regnet for det underordnede, sammesteds kun smykkes af 2 Halvsøiler. Dobbeltsoklen her svarer iøvrigt til den i flere af de nylig beskrevne Kirker. Endnu een Kirke i denne Egn skal nævnes, nemlig Ørum, paa Grund af sit nordre Portal[1]. Dette har paa hver Side 1 Søile, hvis Skaft er fritstaaende, medens Fodstykket, Kapitælet og Gesimsen ere i fast Forbindelse med Muren. Kapitælernes mod Dørlysningen vendende Hjørne viser en Fugl (Due eller Pelikan?) i Hautrelief, og den dobbelte Rundbue, som slutter Portalet, prydes af et meget rigt Profil. Hvorvidt der oprindelig har været et Tympanon, kan nu neppe afgjøres. Den med Kirken samtidige Chorbues Gesimssten ere meget plumpe. Med disse Enkeltheder for Øje tager man neppe Feil i at henføre Kirken til det 13de Aarhundredes 1ste Halvdel.

Et Par Kirker i Randers—Viborgegnen ere byggede saavel af huggen som af raa Granit, nemlig Hjorthede og Veirum. Af disse er navnlig den første af Betydning for Spørgsmaalet om Granitkirkernes Alder. Her er det Choret og tildels et mindre Parti af Langhusets østre Ende, der udvendig ere byggede af hugne Granitkvadre paa et enkelt Sokkelskifte med Skraakant, medens den større Del af Skibet bestaaer af raa og kløvet Granit og mangler ganske

---

[1] Se Architekt V. Ahlmanns Afbildn. i »Ældre nord. Architektur«, 3die R., S. 4.

Sokkel. Chorbuen af huggen Kamp er lidt tilspidset og bæres af et Par forskjelligt dannede Gesimssten, idet den nordre forneden har en tildels steil Skraakant, medens den søndre er prydet af en snoet Rundstav. Vest for Viborg er Gammelstrup bygget dels af hugne Granitkvadre, dels af raa Kamp. I Viborg—Skiveegnen træffe vi endvidere de oprindelige Partier af Laastrup, Ravnstrup, Finderup, Romlund, Borris, Taarup og Lunde opførte af raa og kløvet Granit.

I Indledningen til »Sallinglands Kirker, Rødding Herred«, S. XXI, Anm. * siger Dr. Helms: »Selv i den aller mest primitivt udseende af dette Slags Kirker, som er bleven mig bekjendt, den i Øster-Hjerting i Tørninglehn, findes der Kvadre paa de nævnte Steder (nemlig i Murhjørnerne og Foden). Jeg skal i Modsætning hertil gjøre opmærksom paa, at vi i Midtjylland virkelig have enkelte Kirker af raa Granit, der ikke engang have tildannede Hjørnekvadre. Dette er nemlig Tilfældet med Hodsager (Holstebro) samt Tjørring og Sunds[1] (Herning). Disse Kirker mangle ogsaa ganske Sokkel. Det er overhovedet ikke, som det synes at fremgaa af Dr. H.'s Ord, Reglen, at de af raa og kløvet Granit opførte, jydske Kirker have en tilhuggen Fod; men en saadan forekommer tværtimod snarere kun som Undtagelse.

Af de nysnævnte Kirker er Hodsager lille, lav og uanselig, samt bestaaer oprindelig kun af Langhus og Chor, der ere byggede i Eet, altsaa uden Chorbue, og med den østre Ende af store røde Mursten. Om særlig Architektur kan der ikke være Tale, dog maa Kirken, naar Hensyn tages til de Segmentbuer, der afslutte dens simple Døraabninger og Blindingen af et lille, oprindeligt Vindue, som omgives af røde Munkesten, nærmest siges bygget i senere gothisk Stil. Der findes neppe en kløvet

---

[1] Allerede i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1894. S. 306, har jeg nævnt denne Omstændighed. Som det vil erindres, er i nærværende Afhandling oplyst, at Forholdene ere tilsvarende i Kirken paa Hjarnø. Sunds er for faa Aar siden nedbrudt og en ny Kirke opført.

Sten i Kirkens Mure. I Tjørring, der er bygget i Overgangsstil, er der særligt Langhus og Chor; men Hjørnerne af Murene ere kun opførte af aldeles raa eller simpelt udkløvede Sten, og det nordre Portal, som er tilmuret, er en aflang-firkantet Døraabning, der i Façaden kun er omgiven paa Siderne af raa Kamp og dækket af en lang udkløvet Sten af samme Materiale. Indadtil sees Portalet som en Blinding, der omgives af raa Granit og sluttes af en noget tilspidset Bue, som er bygget af simple, kløvede Granitsten. Chorbuen, der er en stor Rundbue af Munkesten bæres af et Par smaa, i Tværsnit firkantede Gesimsbaand, og er samtidig med den øvrige Bygning. Det forekommer mig, at man ikke kan tænke sig de 3 nylig omtalte, yderst tarvelige Kirkebygninger opførte før langt hen i det 14de Aarhundrede.

Gaa vi nogle Mil mod Sydost, træffe vi den lille uanselige Kirke i Vrads, der væsentlig er bygget af raa Granit, dog med tildannede Hjørnekvadre. Kun under den vestre Gavl, hvis større nedre Del er beklædt med Kvadre, findes en Sokkel med Skraakant. Det nordre Portal er en rundbuet Døraabning, som omgives af røde Munkesten, og der synes aldrig at have været nogen søndre Indgang eller noget Vindue i Chorgavlen. Chorbuen er den oprindelige Rundbue, som er opført af sidstnævnte Materiale, medens dens Piller tildels ere af huggen Granit. Buen er »overgribende«. Døbefonten i denne Kirke er af Interesse og viser formentlig hen til det 13de Aarhundredes Slutning. Den er hugget i Kalksten og er lille, med ottekantet Kumme og rundt Fodstykke. Kummen er prydet med en Mængde Felter, der sluttes trekløverbladformet. Istedetfor Kapitæler findes under Buerne tildels rige Rosetter, og fra disse udgaa skarpe Ribber, som samle sig nedad mod Fodstykkets øvre Rundstav.

Saafremt en overveiende Del af de jydske Granitkirker turde henregnes til det 12te Aarhundrede, var det vel sandsynligt, at en direkte Indflydelse fra Gjellerup[1], der, som

---

[1] Architekt V. Koch siger i sin Afhandling »De jydske Granitkirkers Alder« i »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1895, S. 182: »Dr. Helms gaaer ud fra, hvad der iøvrigt ikke er beviist, at Gjellerup Kirke, opført 1140, er den ældste.« Det er jo ganske vist, at der ikke er ført noget saadant Bevis, hvad der vel neppe nogensinde lader sig føre; men det maa vel indrømmes, at der er meget ringe Sandsynlighed for, at der skulde være bygget endel almindelige Landsbykirker af hugne Granitkvadre omkring paa Halvøen, allerede inden Domkirkerne i Ribe og Viborg paabegyndtes.

bekjendt, er bygget 1140, maatte kunne spores først og fremmest i de omliggende Kirker, og man skulde da tro, at disse maatte være opførte i en Tid, der laa det nævnte Aarstal nogenlunde nær. Dette er imidlertid saa lidet Tilfældet, at endel af Kirkerne der i Egnen netop frembyde Enkeltheder, der vise i modsat Retning. I Sneibjerg hvile saaledes Langhusets og Chorets Mure paa et enkelt Sokkelskifte, hvis Profil vel minder om den attiske Sokkel, men er i høi Grad sløvt, hvad navnlig gjælder om Hullisten mellem de 2 Rundstave. De bevarede, oprindelige Vinduer have Saalbænksten, hvad ikke er Tilfældet i Gjellerup. Den lille, uanselige Kirke i Timring er fra først af udvendig opført af hugne Granitkvadre, men er for en stor Del ombygget i 1773, saa der nu kun findes faa Spor af dens oprindelige Architektur. Det skal dog bemærkes, at der i Vaabenhusets Mur er indsat et Par Granitoverliggere fra Vinduerne i den gamle Kirke, hvoraf den ene er prydet med en Rundstav om Buen og den anden med tvende. Slige Prydelser findes ikke paa Vinduerne i de ældste jydske Landsbykirker af huggen Kamp. I Sinding har den ligeledes lille og lave Kirke sit Langhus og Chor udvendig opførte af mindre omhyggeligt behandlede Granitkvadre. Murene ere ogsaa her blevne meget ombyggede, og det søndre Portal er af den Grund ganske ødelagt, dog angives dets omtrentlige Plads endnu ved en aflang-firkantet Sten, der har tjent som Overligger, og som er smykket af et interessant Relief med eiendommelige Slyngninger og en menneskelig Figur samt en Dyrefigur, der alt minder meget om Træskjærerarbeide. En Kirke, i hvilken vi finde meget mærkelige Enkeltheder, er Vildbjerg. Murene i Langhus og Chor, hvis Ydersider ere beklædte med hugne Granitkvadre, hvile paa en Dobbeltsokkel. Dennes øverste Skifte har Profil bestaaende af en Rundstav, under hvilken sees en meget steil Skraakant, og paa det nederste Skifte har Skraakanten en Vinkel af omtrent 45° (Fig. 14). Det søndre Portal benyttes endnu, og har paa hver Side en

Halvsøile, der ikke er indhugget i nogen særlig, enkelt Karmsten, men i de almindelige Skifter. Halvsøilerne have Fodstykke og Gesims; mod Sædvane findes derimod ikke noget særligt Kapitæl under denne, men kun en Antydning af et saadant hugget i selve Gesimsen. Overliggerstenen er gavlformet afsluttet og prydet af tvende Rundbuer, der bæres af en lille Halvsøile i Midten. Buerne omgives af en kraftig Rundstav, og over dem er i Stenens Midtlinie hugget et Kors. Det tilmurede, nordre Portal er simplere og har ingen Halvsøiler. Hvad der imidlertid giver dette Interesse, er den særegne Maade, paa hvilken Overliggeren i Murens Inderside er udsmykket. De beskrevne, forskjellige Bygningsdele overgaaes dog af Chordøren, som er i høi Grad sjelden, og hvis Udsmykning er enestaaende her i Landet. Denne Chordør er nemlig firkantet, og dens mod Langhuset vendte Hjørner optages af et Par svære Halvsøiler, der vel have Fodstykke; men som ganske mangle Kapitæl. Disse Halvsøiler fortsætte sig, idet de danne hver sin Rundbue, op paa Overliggerstenene, som mødes i Midtlinien. De 2 Felter, der fremkomme herved, prydes paa forskjellig Maade, nemlig det søndre med et Relief forestillende en Mand, der stikker sit Sværd i Gabet af et firføddet Dyr, hvilket synes at være en Bjørn, og den nordre ved et Profil gjennem Midtlinien. Det samme Profil, blot langt større, se vi paa den nordligste af de mod Choret vendende Overliggersten, medens den søndre prydes af en lille Halvsøile i Midten. I Sønder-Felding er den oprindelige Granitchorbue, hvilken bæres af et Par mægtige Gesimssten, der have ganske forskjellige Profiler og Udsmykning, elipseformet. Ogsaa i Eistrup finde vi en Chorbue af særlig Betydning. Dens Piller ligesom Gesimserne ere af huggen Granit; men selve Rundbuen, der er kalket, synes kun tildels at være af dette Materiale. I hvert af Pillernes Hjørner saavel mod Langhuset som mod Choret sees en Halvsøile, der ikke har Kapitæl, men udgaaer fra et Fodstykke hugget i samme Kvader som den

nedre Del af Søileskaftet. Gesimserne prydes hver af 4 Rundbuer ind mod Lysningen og 1 mod Langhuset; kun den søndre Sten viser desuden en saadan Bue mod Choret. Dettes oprindelige Vinduer ere paa Overliggeren og Saalbænkstenen forsynede med Rundstave; mod Nord sees endog 2 saadanne paa den førstnævnte Sten.

I Afhandlingen »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker« har jeg oplyst, at særlige Saalbænksten navnlig forekomme i visse Egne af Halvøen, medens de ere sjeldne i andre[1]. Da denne Maade at afslutte Vinduerne paa fortrinsvis sees i de Kvaderstenskirker, der vise os de yngste Enkeltheder, og af og til ogsaa forekomme i de af raa og kløvet Granit opførte, er der vel Grund til heraf at drage nogen Lære med Hensyn til disse Kirkers indbyrdes Alder.

Nogle Exempler ville yderligere vise dette. Saalbænkstenene ere saaledes anvendte ved Vinduerne i Tilsted, Villerslev og Harring[2] i Thy samt Jerne (Esbjerg), der have spidsbuede Chorbuer, i Ræer, Staby, Lem — den sidste ved Skive — og tildels i Hillerslev med deres med smekkre Halvsøiler rigt prydede Chorrundinger, ligesom tildels i Tømmerby. Vi se ogsaa denne nedre Afslutning af Vinduerne i følgende Kirker, som have runde Aabninger: Sønderhaa og Hassing (Thy), Torring (Lemvig), Grimstrup og Faaborg (Varde), Gaarslev (Veile) og Harte (Kolding) samt tildels i Ørum (Thy). Af særlig Betydning er det ogsaa, at Saalbænkstenene forekomme i Vester-Nykirke (Varde) sammen med det mærkelige ovale Vindue i Chorgavlen og i Egtved (Kolding), hvor vi have saavel den runde Lysaabning som det fuldstændigt spidsbuede Portal. I Bjergby paa Mors, hvis Plan, som førnævnt, viser hen til en sen Tid, og i Helligsø (Thy) og Meirup (Holstebro), hvor en enkelt Vinduesbue, som er hugget i een Sten, er tilspidset, ere ogsaa Saalbænkstenene anvendte. Denne Maade at slutte Vinduerne paa forneden findes ligeledes benyttet i Freilev (Aalborg), hvis ene Vinduesoverligger i høi Grad vidner om Overgangsstil, i Ullits (Løgstør) med sit fladbuede nordre Portal omgivet af Munkesten, i Horne (Varde), hvor vi have den eiendommelige Afdækning af Chorets Vinduer,

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 242—243.
[2] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 242.

i Leierskov (Kolding) med den dybe, spidsbuede Blinding, som udadtil omgiver det søndre Portal, samt i Vamdrup og tildels Skanderup (Kolding) med deres interessante Portaler o. s. v. I Randersegnen er der, som jeg tidligere har gjort opmærksom paa, kun meget faa Granitkirker med særlige Saalbænksten; men naar der blandt disse findes tvende med saa udpræget sene Enkeltheder som Ørum (Galten Herred) og navnlig Veilby, tør vi uden Tvivl antage disse sidste Kirker for yngre end de omliggende.

Det skal nu villig indrømmes, at der blandt de mange Granitkirker i Jylland ogsaa vil kunne nævnes Exempler paa tydelige Vidnesbyrd om Paavirkning af den gothiske Stil, uden at de paagjældende Kirkers Vinduer derfor have faaet særlige, nedhuggede Saalbænksten; men man vil ikke kunne paavise disse Sten i de Granitkirker, der sikkert høre til de ældste paa Halvøen nemlig: Vestervig Klosterkirke[1], Gjellerup, Lime (Skive) og Veierslev[2] (Mors). I de tvende Klosterkirker Ørslev og Vreilev ere særlige Saalbænksten ikke heller anvendte ved noget af de oprindelige Vinduer. Vi vide vel ikke, hvornaar disse ere byggede, og begge ere undergaaede betydelige Forandringer i Tidens Løb; men Sandsynligheden taler dog for, at de maa regnes blandt de ældste af de jydske Granitkirker[3].

---

[1] Her er dog levnet en som Saalbænksten dannet Kvader af en lille Lysaabning, der har været meget mindre end et almindeligt Vindue. Stenen findes nu paa et tilfældigt Sted i Ydermuren af det søndre Sideskib.

[2] Ved alle Vinduer i den nuværende Viborg Domkirke findes særlige nedhugne Saalbænksten; men dette synes ikke oprindelig at have været saaledes, og de tynde Plader, som fandtes i Vinduerne i Apsis til Beskyttelse mod Regnvandet, maa være indlagte i nyere Tider, og have vistnok fra først af været Ligsten over Grave fra Renaissancetiden. Se: »Danske Mindesmærker«, Tavle XVII.

[3] I Traps Beskrivelse hedder det i 2den Udg. V. B., S. 79 om Vreilevkloster: »Det synes at have staaet i Afhængighedsforhold til det et Par Mil vestligere beliggende Børglum Kloster, hvorfor ogsaa Daugaard bemærker, at man kunde formode, at det har været af Præmonstratenserordenen og en Aflægger af dette Kloster. Stiftelsesaaret er ubekjendt;

Gaa vi nu tilbage til Gjellerup, vil det være paafaldende, at den langt overveiende Del af de Granitkirker, som omgive denne ældgamle Bygning, just have deres Vinduer forsynede med Saalbænksten, hvilke denne mangler. Kun 2 Kirker i nogenlunde Nærhed af Gjellerup mangle disse ved de endnu bevarede Vinduer, nemlig Rind og Bording; ellers maa vi saa langt bort som til Aulum, Kragelund, Nørre-Snede, Brande og Faster, inden der træffes Kvaderstenskirker, hvor det Samme er Tilfældet.

Spørger man nu, hvor vi da i Jylland næst efter de ovennævnte ganske faa skulle søge de ældre Granitkirker, mener jeg, at Svaret maa blive: blandt dem, hvis Enkeltheder i det hele nærme sig mest til dem, vi se i Gjellerup. Dette gjælder fortrinsvis om Kirkerne paa en stor Del af Østkysten, der rettest kan betegnes som liggende mellem Skanderborg og Mariagerfjord. I disse Egne træffes som Regel ingen Chorrunding, men det simple enkelte Sokkelskifte, hvis Skraakant, der springer ret kraftigt frem, danner en Vinkel af omtrent 45° med det vandrette Plan og kun sjelden er lidt hulet. Fremdeles ere Vinduerne her simpelt udstyrede uden særlige Saalbænksten og uden Profiler paa Smigstenene eller den aflang-firkantede Overligger samt uden Reliefer paa denne. Falske Fuger forekomme ikke paa Portaler eller Vinduer. Der er et ret godt Forhold mellem Vinduernes Høide og Bredde; men de ere ikke nær saa slanke (ɔ: ikke saa sene) som de, vi ofte finde paa Vestkysten[1]. Portalerne savne, naar de ere sluttede af Rund-

---

men at det ligger langt tilbage i Tiden, kjendes deraf, at »Wræhlef Kloster« allerede nævnes i Fru Gro's Testament af 1268«. Ifl. samme Forfatter sætter Suhm Stiftelsen af det berømte Børglum Kloster til 1128.

[1] Aarb. f nord. Oldk. og Hist. 1894. S. 233, Anm.

Architekt V. Koch siger i »De jydske Granitkirkers Alder« i nysnævnte Tidsskrift for 1895, S. 200 ved at tale om rundbuede Vinduer af langstrakt Form: »Saadanne bibeholdtes jo, som alt bemærket, længe i det 13de Aarhundredes Overgangsstil ved Siden af spidse Buer i andre Bygningsdele«.

buer, ikke Tympanon. Chorbuen danner en Halvcirkel, der ikke er »overgribende«, ei heller indadkrummet forneden. Det er her yderst sjeldent at finde Munkesten anvendte som oprindeligt Materiale i Kirker, der have deres Mures Ydersider beklædte med hugne Granitkvadre. Hvad Døbefonten angaaer, da er den af en bestemt Type, nemlig som den i Gjellerup, det vil sige, den er sædvanlig bred og lav, Fodstykket temmelig underordnet, men Kummen prydet med Dobbeltløver eller andre Dyre- og Menneskefigurer, Løvværk o. s. v. i lavere eller høiere Relief. Sædvanlig ere Dobbeltløvernes Hoveder stærkt fremtrædende, og have Charakteren af mandlige — meget sjelden kvindelige — Menneskehoveder, medens selve Kroppene ere langt lavere. Det være ingenlunde sagt, at disse Fonte ikke skulde forekomme udenfor den nævnte Grænse; men de findes tættest indenfor samme og aftage derfra stærkt i Mængde mod Nord, Syd og Vest. Kun i een Kirke nord for Limfjorden, nemlig i Hals, som er bygget i den senere Middelalder af Munkesten, finde vi Fonten prydet saaledes; men her er denne langt ældre end Bygningen. Naar vi langs hele Jyllands Vestkyst kun se 2 Kirker, nemlig Deibjerg og Strellev, med Fonte, der nærme sig til den beskrevne ældste Type, og naar denne aldeles ikke forekommer i Thy, paa Mors eller i Salling, men vi tværtimod i alle disse Egne som Regel møde Fonte med slankere Former og langt simplere Udstyrelse, mener jeg, at det herved i Forbindelse med, hvad i det foregaaende er meddelt om de øvrige Enkeltheder i de jydske Granitkirker, maa være godtgjort, at de ældre af disse som Helhed maa søges paa Østkysten.

Dr. Helms siger i 1884, at Spor af Overgangsstil ikke ganske mangler paa enkelte[1] af de jydske Granitkirker[2] og nævner flere Exempler herpaa; men Architekt V. Koch

[1] Udhævet af Uldall.

[2] Indledn. til »Sallinglands K., Rødding H.« S. XV.

har desuagtet udtalt i 1893, idet Rom og Grinderslev Klosterkirke nævnes: »at intet Træk er paaviist, som med god Grund lader sig henføre til det 13de Aarhundredes Overgangsstil, saaledes som den især fremtræder ved Rhinen«, og fortsætter i næste Punktum: »Det Samme kan sikkert siges at gjælde for alle de af Granitkvadre byggede jydske Landsbykirker, i det mindste saa vidt de ere nærværende Forfatter bekjendte[1]. Hr. K.'s Ytringer om hele den foreliggende Sag ere øiensynlig fremkomne uden Kjendskab til mit Foredrag i Oldskriftselskabets Møde den 16de Februar 1886 og navnlig »den lange Række Tegninger, som illustrerede samme«, og som nævnedes i Referatet i Bladene.

Dr. H. har vistnok med god Grund dateret Grønbæk Kirke til det 13de Aarhundredes første Halvdel eller Midte[2]. Architekt V. Koch siger herom: »At Kirken er opført senere end 12. Aarhundrede, er jo vel muligt, men aldeles ikke beviist og lader sig ikke bevise paa det angivne Grundlag af vage og lidet udgrægede Former«[3]. Mig forekommer det netop, at Formerne ere meget udprægede, og dette maa da vel især gjælde om de fritstaaende Granitsøiler paa Ydersiden af Apsis, der ere aldeles enestaaende paa dette Parti af en jydsk Granitkirke. Er den firkloverformede Døbefont virkelig ogsaa en »lidet udpræget Form«? Nei ingenlunde! Jeg skal ogsaa nævne, at de skarpe Ribber, der fra Kummens Rundbuer samle sig ned mod Fodstykket, ikke findes paa Døbefontene fra den egentlige romanske Tid, men derimod kun forekomme i Overgangsstil eller Gothik.[4]

---

[1] Indledn. til »Sallinglands K. anden Afdeling Nørre H.«, S. 5. Udhævelsen af den sidste Sætning er gjort af Uldall.

[2] Indledn. til »Sallinglands K., Rodding H.«, S. XVI—XVII og XIX.

[3] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1895, S. 192.

[4] Sammenlign Fonten i St. Povls Kirke paa Bornholm. Om denne Kirke siger Hr. K. i »Sallinglands K. Nørre H.«, S. 5., Anm. **, at den nordre Dør »sikkert ogsaa tilhører Over-

Dr. H. omtaler, at Professor Høyen har gjort opmærksom paa den Maade, hvorpaa Relieferne paa Portalerne i Grønbæk og Christrup ere udførte, og hin Forfatter stiller netop Dyrene af Bestiarietypen i Modsætning til det 12te Aarhundredes mere plumpe Dyreskikkelser[1]. Mon dette dog ikke skulde være temmelig »afgjørende« med Hensyn til Tidsbestemmelsen af de mange Monumenter, der ere prydede med slige Reliefer? Hr. K. siger selv: »Der kan vel neppe være Tvivl om, at disse Figurer (nemlig af Bestiarietypen) maa henføres til den senere romanske Stilperiode; hvor vidt denne imidlertid for de jydske Kirkers Vedkommende maa henlægges til Slutningen af det 12. eller Begyndelsen, ja maaske endog tildels Slutningen af det 13. Aarhundrede, lader sig neppe endnu fastslaa«.[2] Dr. H. nævner ikke den for vore Granitkirker meget sjeldne — eller saavidt jeg veed enestaaende — Maade, hvorpaa Halvkuppelhvælvingen i Apsis i Grønbæk er bygget. Jeg skal derfor meddele, at denne Hvælving, der er samtidig med Apsis, er forsynet med 4 profilerede Ribber, der bæres af Granitkonsoler, og som foroven samle sig i en stor nedhængende Knap, der, saavidt det lader sig se fra Gulvet, er af samme Materiale. Dette Ribbeprofil kan kun kaldes gothisk eller dog i ethvert Tilfælde gothicerende (Sammenlign Fig. 19 a). Det bestaaer

gangsstilen«. Sammenlign ligeledes, hvad jeg ovenfor har meddelt om den gothiske Døbefont i Vrads.

Det er overhovedet ret eiendommeligt at se den samme Forfatter, der i 1893 siger om Døbefontene i Torum og Lyby i Salling: »snarere maa deres udprægede Firkløverform og øvrige Udformning henføre dem til en forholdsvis sen Tid«, udtale i 1895, at den firkløverformede Døbefont i Grønbæk Kirke »ingenlunde er afgjørende med Hensyn til Tidsbestemmelsen, da det er en vag og lidet udpræget Form«. Se V, Koch »Sallinglands K. Nørre H.« S. 3, nederst Sp. 1 og »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1895, S. 192.

[1] Indledn. til »Sallinglands K., Rødding H.«, S. XVI—XVII.

[2] Indledn. til samme Værks »Nørre H.«, S. 3—4.

af 3 Stave ved Siden af hverandre, af hvilke den sværere midterste har et tilspidset Profil. Det glæder mig meget at kunne fremhæve dette Træk just fra Grønbæk Kirke[1].

Hr. K. siger i Slutningen af sin Afhandling[2], hvor der tales om den delvise Anvendelse af Tegl: »Noget som vi, som bekjendt, i Jyllands Granitkirker aldeles ikke kjende[3], skjøndt her synes at have været nok saa megen Grund til at tage den bekvemme Tegl til Hjælp i den store Mængde Nybygninger af Granit, som Dr. H. mener, at der opførtes i det 13. Aarhundrede, altsaa paa en Tid, da Teglen var kjendt og benyttet over hele Danmark, ogsaa i Jylland«. Som det vil sees, er det et ret betydeligt Antal jydske Granitkirker, om hvilke jeg i denne Afhandling trods Hr. K.'s bestemte Udtalelse om det Modsatte har paaviist, at Teglen forekommer enten i det Ydre eller det Indre af Murene samtidig med Graniten, og dette gjælder baade Kvaderstenskirker og saadanne, der ere byggede af

---

[1] Jeg beder Læseren sammenligne denne Kjendsgjerning med Architekt V. Kochs Ord om »den spidse Bue eller det tilspidsede Ribbeprofil, der afgjort tilhører Overgangsstilen og indlede den gothiske Periode«. (Udhævet af nærværende Forfatter). En anden Udtalelse af Hr. K. vil det ogsaa være heldigt at minde om just i Forbindelse med, hvad nylig er oplyst, nemlig denne: »De spidse Tufstensbuer i den af Dr. Helms fremdragne Bryndum Kirke tilhøre jo, ligesom hele Choret, afgjort Overgangsstilen og, ifølge Hvælvingernes Form, sandsynligvis endda en forholdsvis sen Periode i denne.« Hvælvingen i Apsis i Grønbæk har altsaa sin nedhængende Knap i Toppunktet ligesom Bryndum; men der er den væsentlige Forskjel, at Ribberne i den førstnævnte, som alt bemærket, hvile paa Konsoler, og at deres Profil er mere udpræget gothisk end i Bryndum. Se Indledn. til »Sallinglands K. Nørre H.«, S. 5, »Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.« 1895, S. 197. og Afbildn. i »Danske Tufstenskirker« af Dr. Jakob Helms, S. 90 og 92.

[2] Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1895, S. 200—201.

[3] Udhævet af nærværende Forfatter.

raa og kløvet Kamp. Jeg har dog nu et Haab om, at den nævnte Forfatter idetmindste for alle disse Bygningers Vedkommende vil indrømme Dr. H. og mig »den forholdsvis sene Opførelsestid«.[1]

Det synes at være mindre heldigt, at Architekt V. Koch i en videnskabelig Forhandling simpelthen benægter eller dog drager i Tvivl alt, hvad han selv ikke har seet. Mere hensynsfuldt havde det vistnok været, om denne Forfatter havde ladet Resultaterne af mine Undersøgelser staa ved Magt, indtil han selv havde foretaget »omhyggelige Opmaalinger« og gjennem disse beviist, at de tilspidsede og spidse Bueformer, paa hvilke jeg saavel for 11 Aar siden som nu har henledet Opmærksomheden, »hidrøre fra Tilfældigheder og unøiagtig Udførelse«.

Naar jeg i det foregaaende i nogle Punkter ikke har kunnet slutte mig til Dr. Helms' Opfattelse, vil man have seet, at det nærmest har dreiet sig om Enkeltheder; men i det vigtige Hovedspørgsmaal om, hvorvidt Granitkirkerne i Jylland for en stor Del ere yngre, end man hidtil har været tilbøielig til at antage, deler jeg den nævnte ud-

---

[1] Professor Løffler gjør i sin Afhandling »Fra hvilken Tid ere vore Brudstenskirker?« i »Hist. Tidskr.«. 6. R. 1895, S. 413—414 det Spørgsmaal, hvorpaa det beroer, at vi saa at sige aldrig træffe Tegl til Indfatninger om rundbuede Vinduer og Døre i Kirkebygninger af raa og kløvet Kamp. — For Vinduernes Vedkommende har jeg tidligere gjort opmærksom paa: Veiby (Skive), Skiveholme (Aarhus) og Lumby (Odense), hvortil endvidere kan føies Vistoft (Ebeltoft). Da endel af de yngre Granitkirker tildels eller ganske have manglet Vinduer paa Nordsiden, og da Sydsidens, som bekjendt, næsten overalt ere i høi Grad ombyggede og udvidede, forekommer Sagen mig ikke særlig paafaldende. At det ikke er Rundbuer, men andre og senere Former af Buer, der i Tegl som oprindeligt Materiale afslutte adskillige af de jydske Portaler, som jeg ovenfor har fremdraget, kan jo kun gjøre dem yngre, end Professoren hidtil har været tilbøielig til at antage.

mærkede Archæologs Anskuelse, og naar Dr. H. siger: »Paa hvilken Side af Aar 1200 Antallet er størst, maatte vistnok indtil videre helst forblive et aabent Spørgsmaal[1], drister jeg mig til, støttet paa mine Undersøgelser af alle Halvøens gamle Landsbykirker, at udtale som min Mening, at det er det mindste Antal Granitkirker, hvis Enkeltheder henvise til det 12te Aarhundrede; men at den overveiende Del af de af tilhugne Kvadersten opførte maa skrive sig fra det 13de, og at endogsaa Murene i en ikke ganske ringe Del af de Kirker, der ere af raa og kløvet Granit, først reistes et godt Stykke ind i det 14de Aarhundrede.

[1] »Sallinglands K., Rødding H.« Indledn. S. XXI, 2den Sp. øverst.

NYE STENALDERS FORMER.

VED

SOPHUS MÜLLER.

Det har endnu ikke lykkedes den nordiske Archæologi at frembringe et Værk, der kunde jævnstilles med Sir John Evans' monsterværdige Skrift om Storbritanniens Stenalder, idet det omfattede Helheden og dog gav Enkelthederne en til Bunden gaaende Behandling. Den langt rigere og ustandselig forøgede Stofmasse, som forelaa i Norden, nødte til at henvise den mere specielle Undersøgelse til egne Skrifter og til i Helhedsarbeidet kun at give Resultaterne i sammentrængt Form. Men heraf fulgte, at mange enkelte Former og særlige Spørgsmaal forbleve upaaagtede eller dog kun løselig berørtes.

Som et Bidrag til det udfyldende Arbeide, der efterhaanden maa foretages, meddeles her en Række enkelte Undersøgelser. De ere vel anlagte i forskjellig Retning, men

staa dog for største Del i ret nøie indbyrdes Forhold. Fortrinsvis valgtes de senest fremkomne og endnu lidet kjendte Enkeltformer.

Saare meget af det her meddelte, dels selve Fundene, dels Oplysninger og Bidrag til Tydningen, skyldes de danske Provindsmuseers virksomme og kyndige Bestyrelser ligesom ogsaa flere varmt interesserede Samlere og andre Venner af Oldforskningen. Det vil af denne Publikation sees, at der nu som tidligere, til Fremme af Studiet, findes et nært Samarbeide og et fast Sammenhold indenfor den archæologiske Kreds.

I. Den arktiske Stenalders Former i Danmark.

Medens der ikke vides tidligere i Danmark at være fremdraget noget Fund af forarbeidet Rensdyrtak, kan der nu meddeles om tre saadanne Stykker fundne paa forskjellige Steder.

Det under Fig. 1 afbildede Redskab blev i 1889 optaget ved Vesterhavet, noget syd for Rubjerg Knude, omtrent ved Skjellet mellem Rubjerg og Lyngby Sogne. Det laa paa den flade Strand, i Ler, der antoges at være nedstyrtet øverst fra Klinten, hvor der findes et Stenalders Kulturlag, dækket af Flyvesand. Fundet indkom til Museet for Vendsyssel i Hjørring[1] og blev i 1897 paa Grund af dets særlige Betydning i videnskabelig Henseende velvillig overgivet til Nationalmuseet.

Redskabet er dannet af en Rensdyrtak[2], der er afskaaren for begge Ender til en Længde af 46 cm. Ved den

---

[1] Det sendtes derefter til zoologisk Bestemmelse til Etatsraad Jap. Steenstrup, hos hvem det opbevaredes til 1897. Paa samme Maade har det næstomtalte Stykke beroet hos Etatsr. Steenstrup fra 1890 til 1897.

[2] Denne og alle følgende zoologiske Bestemmelser og Angivelser skyldes Vice-Inspector Herluf Winge.

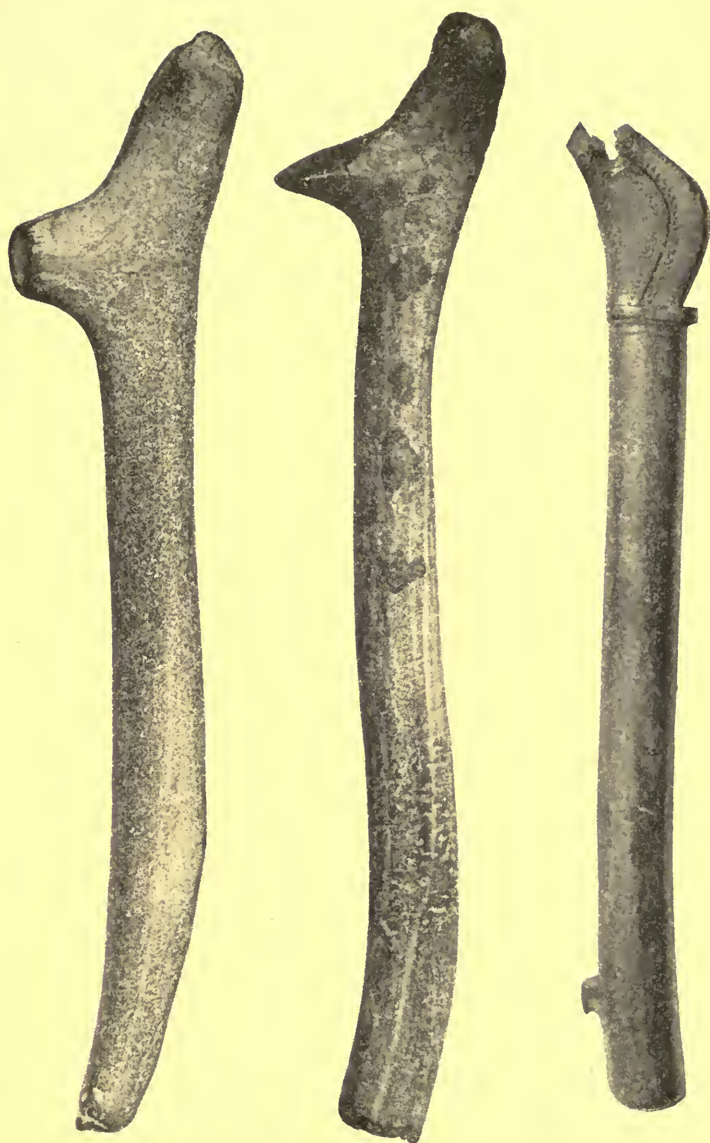

Fig. 1—3. c. 1/3.

i Figuren opadvendende Ende er Takkens Rod fjærnet. Der sees her dels forskjellige Brud, dels fuldstændig afslidte Flader, men kun enkelte, lidet dybe Skrab- eller Snitmærker. Det tilvenstre fremstaaende Parti er den overskaarne Øiegren. Fra Enden fører et aflangt Hul 2½ cm. ind i Grenen. Yderst er Hullet 2¼ cm. langt, 1 cm. bredt; indefter trækker det sig noget sammen, men er dog endnu 2 cm. fra Mundingen c. 1 cm. langt og næsten ½ cm. bredt. De indre Vægge ere jævne, omend noget forvitrede. Mærker af Redskaber sees ikke i eller omkring Hullet; Randene ere glat afrundede ved Slid.

Hullet synes ikke at kunne hidrøre fra Forvitring. Det har vistnok været bestemt til Optagelse af et Stenblad, der tjente som Skærpe. Herefter og efter hele Formen maa Stykket bestemmes som et Slagvaaben. En væsentlig Støtte for denne Opfattelse afgive visse gamle, oftere afbildede Vaaben fra Nordvest-Amerika, der ligeledes ere dannede af Rensdyrtak[1]. Det samme Parti af Takken er benyttet paa ganske tilsvarende Maade, og i Enden af den overskaarne Øiegren er der anbragt et Stenblad. Ligheden i Vaabnets Form og Indretning er fuldstændig.

Nedad den i Afbildningen ikke fremadvendende Side af Skaftet løber en i Takken dybt indridset Linie, vistnok en naturlig Aare, der er uddybet. Ligeledes findes nedenfor Øiegrenen efter Skaftets Længde et 12 cm. langt Baand, dannet af en tredobbelt Zikzaklinie (Fig. 4), uregelmæssig og tilfældig indridset, ganske overfladisk og delvis bortslidt. Dette Slags Indridsninger, der næppe kunne betegnes

---

[1] Report of the U. S. National Museum, Washington 1890, Pl. XLVI. Royal Society of Canada, Proceedings and Transactions, Montreal 1892, X, S. 51. Friedrich Ratzel, Völkerkunde, Leipzig 1886, S. 749. A. Woldt, Capitain Jacobsens Reise an der Nordwestküste Amerikas, Leipzig 1884, S. 54. Disse Henvisninger har Museumsassistent C. Fredstrup godhedsfuldt samlet.

som Ornamenter, men alene ere Udtryk for Haandens Leg i en ledig Time, gjenfindes ved flere nedenfor omtalte Stykker og ved nogle Sager, der henhøre til den arktiske Stenalders Gruppe[1].

Tæt indenfor den nedre Ende sees et langt Snitmærke tværs over Stangen. Randen om den noget ujævnt afskaarne Ende er rundt afslidt; saaledes ogsaa Randene ved et 12 cm. langt Brud, der fra Enden strækker sig opad Skaftet. Stykket er i det Hele stærkt afslidt, medens dog Overfladen er fast og ikke forvitret. Slidet kan hidrøre fra, at Stykket, medens det henlaa paa Stranden, er blevet rullet af Vandet. Hvor Benvævet er blottet, sees det fyldt med Ler. Stykket har et lignende Udseende som forskjellige Hjortetakssager, der ere optagne af Ler eller Dynd.

Det i Fig. 2 gjengivne Stykke fandtes i 1890 ved Udgravningen af et Bassin ved Odense Kanal. Det indgik først i Museet i Odense, men afgaves ved Bestyrelsens paaskjønnelsesværdige Imødekommen i 1897 til Nationalmuseet.

Fig. 4. 1/1.

Længden er omtrent som ved det først beskrevne Stykke, 47 cm., og samme Parti af en Rensdyrtak er benyttet. Øverst er Rodenden bortskaaren; Snitmærkerne ere udjævnede og bortslidte. Mindre Snit og Skrab sees dog enkelte Steder, navnlig nedad Siden mod Øiegrenen. Hele Fladen bagved Grenen er stærkt brudt og hullet, som om der har været slaaet og hamret med dette Parti.

Ved en skraa Overskjæring er Øiegrenen afkortet til et meiselformet Fremspring, skarpt afsluttet og tillige noget afstødt ved Brug. Gjennemskjæringsfladen er jævnt afglattet,

---

[1] Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Aarsberetning f. 1877, S. 119; 1879, Pl. 10, Fig. 60; 1881, Pl. 1, Fig. 3.

med dybere liggende Tværbølger og overfladiske Længderidser — disse for Stenalderen charakteristiske Forarbeidningsmærker, som oftere ville blive nævnte i de følgende Afsnit. Fladen er fuldstændig bevaret, ialfald kun haandslidt.

Det angives af dette Parti ligesom af Stykkets hele Form, at ogsaa dette Redskab har været bestemt til at anvendes som Slagvaaben. Flere af de foran omtalte Indianervaaben ere ikke forsynede med særligt Skærpe, men have virket alene med den overskaarne Øiegren. Et Slagparti ganske som ved den foreliggende Renoxe, formet som en bred, fremspringende Tommel, findes ved to mærkelige, store Bronzealders-Køller[1]. At skærpe et Slagvaaben saaledes maa da falde naturligt.

Skaftet er nogenlunde lige afskaaret forneden. Indenfor Randen sees flere Snitmærker, korte og dybe, men afslidte. Fra Enden er der i Midten af Benvævet et rundt, 5½ cm. dybt, yderst 1½ cm. bredt og indadtil tilspidset Hul. Væggene ere glatte, Hornmassen fast og ikke stærkt forvitret. Hullet kan saaledes ikke antages at være fremkommet ved en Opløsning af Vævet. Det kunde tænkes, at der har været indsat en tilskaaren Benprop, som dette kjendes fra Nakkeenden paa flere ældre Stenalders Øxer baade fra Ind- og Udlandet[2]; det paagjældende Parti, med det blottede Benvæv i den overskaarne Stang, svarer ganske til Renøxens Skaftende. Snarere skulde det dog antages, at der i Hullet har været indsat en Plok til en Bærerem; en saadan findes ved Oxerne af Rensdyrtak fra Nordvest-Amerika.

Flere af Takkens naturlige Længdeaarer ere dybt opridsede ligesom ved det først omtalte Stykke. Tilfældige Ridser og Skrab sees hist og her. Henimod den nedre Ende findes i et Bælte af Haandsbredde rundt om Skaftet en Mængde spredtstillede Smaahuller og korte Skrab — om forsætlig

---

[1] Lindenschmit, Alterthümer, III, VI, Pl. I. 7—8.
[2] L'Anthropologie, Paris 1893. IV, S. 385.

anbragte for herved at give bedre Hold paa det slidte Skaft, eller tilfældig fremkomne ved, at det brugtes som Hammer, skal lades uafgjort. Disse Mærker ligne iøvrigt Slagmærkerne foroven paa Nakken, og det var forstaaeligt nok, om man, naar Vaabnet lejlighedsvis brugtes som Hammer, havde taget det, snart ved den ene, snart ved den anden Ende. Stykket har været meget i Hænde. Den faste og velbevarede Flade har det Glatte og Blanke, som synes at hidrøre fra Haandslid.

Ved det tredie, 42 cm. lange Stykke, Fig. 3, er Takken benyttet anderledes end ved de to foregaaende. Den i Figuren nedadvendende Ende er Rodenden. Øverst findes det flade Parti, hvor Stangen, efter et langt, lige Stykke, begynder at dele sig i Grene. Heraf er der dannet et ret sammensat Led, med flade Bredsider, der begge paa ensartet Maade ere delte i to Planer, med en udbuet, flad Smalside (tilhøire i Figuren) og modsat denne en indbuet Side, der runder jævnt over i de to Flader. For Enden er dette Parti afbrudt, saaledes at Stykkets Bestemmelse er uvis. Der findes ved Bruddet en 1/2 cm. bred Gjennemboring, som det synes, til en Nagle med bredt Hoved, og tæt derved spores paa begge Bredsider en begyndende Udvidelse. Fremdeles er den udbuede Sidekant henimod Bruddet noget afskaaren med store Snit, øiensynlig for at passe til en derpaa hvilende Flade. Der maa altsaa have været anbragt et Stykke — vistnok af Metal — ved Enden af Takken. Sammen med dette er det isiddende Parti blevet afbrudt. Det foreliggende Redskab er saaledes et Skaft, mulig til et Slagvaaben af lignende Art som de først omtalte.

Under det flade Hoved findes et fremspringende Tværbaand. Derefter er Skaftet regelmæssig trindt tildannet. Henimod den nedre Ende er Oiegrenen borttagen og Benvævet blottet; ved Forvitring er der her fremkommet en Fordybning. En Rest af Grenen er bevaret i en lille, velformet Tap, der maa have tjent til Støtte for en Haandrem

el. lign. Den lige afskaarne, men ved Slid afrundede Ende viser et rundt, kun 1½ cm. dybt Hul i Benvævet, utvivlsomt hidrørende fra Forvitring.

Stykket er prydet med omhyggelig udførte Zikzakbaand. Mellem let indridsede Linier er der anbragt ret dybt udskaarne, smaa Trekanter, ordnede i modstaaende Rækker, saaledes at Ornamentet dannes mellem de forbi hinanden skydende Spidser. Den udbuede Sidekant foroven har 1 Baand, de flade Sider hver 4. Dernæst har det fremspringende Tværled 1 Baand. To andre sees umiddelbart nedenfor løbende rundt om Skaftet, og fra disse udgaaer paa begge Sider et Dobbeltbaand, der strækker sig til et ligeledes dobbelt Tværbaand længere nede. Endelig sees et enkelt Baand tæt ovenfor den udskaarne Tap og et andet umiddelbart ved Skaftets Ende. Alt dette er udført paa ensartet Maade, kun med nogen Afvexling i Trekanternes Størrelse og Baandenes Bredde.

Ornamenterne ere paa de mest udsatte Steder mere eller mindre, for en Del næsten fuldstændig bortslidte. Dette skyldes øiensynlig Haandslid, som tillige har givet den forud overalt jævnt overarbeidede Flade en fuldkommen Glathed og Glans. Stykket er fortræffelig bevaret og har samme Præg som mosefundne Sager fra Oldtiden. Fra Stenalderen kan det dog ikke hidrøre; de velbekjendte Mærker af Stenredskaber sees intetsteds. Ornamenterne og den hele Tildannelse pege mod en senere Tid; Borehullet og Afskjæringen ved Hovedet maa være udførte med Metal. Fra danske Fund kjendes dog ikke noget Metalstykke, der kunde anbringes ved Skaftets Hoved.

Dette Stykke indkom i 1874 til Nationalmuseet som testamentarisk Gave efter Figurmaler Holger Roed. Det angaves at være fundet i en Mose ved Kragevig, Allerslev Sogn ved Præstø, hvilket ogsaa var paaskrevet selve Stykket. Først efter Modtagelsen af de foran omtalte Vaaben af

Rensdyrtak blev det seet, at ogsaa dette var gjort af samme Materiale.

De her beskrevne Vaaben af Rensdyrtak stille et Problem af en egen Vanskelighed. Der forelaa hidtil intet, som tydede paa, at Landets Beboere have været i Berøring med Rensdyret; mellem de Tusinder af Knogler, som ere fremdragne af Skaldyngerne, er der ikke fundet nogen Levning af dette Dyr.

Men kunne de ikke hidtil være undgaaede Opmærksomhed eller af en eller anden Grund være forblevne skjulte? Herpaa svares der, at det stiller sig som lidet sandsynligt, at Rensdyret har levet under de Naturforhold, der kjendes fra de ældste hidtil afdækkede Bopladser. De gamle Skaldynger tilhøre en Tid, da Egen dannede Skove omkring i Landet. Umuligt var det vel ikke, at Rensdyret kunde have holdt sig som en hensygnende Bestand, men dog høist usandsynligt. Og kunde et saadant Forhold end forklare de to først omtalte Stykker, der bære Stenalderens Præg, vilde dog det tredie, der maa henføres til en Metaltid, forblive uforklaret.

Forudsat, at dette Stykkes Tid er rigtig angiven, er fremdeles den Mulighed udelukket, at disse Vaaben kunne være Minder fra en hidtil ganske ukjendt, ældste Bebyggelse af Landet, forud for Skaldyngernes Tid. Men hellerikke de to første kunne med nogen Grund henføres til den palæolithiske Tid, fra hvilken der i Vesteuropa foreligger talrige forarbeidede Rensdyrtakker, men ingen formet til et Slagvaaben af nogenlunde lignende Form. Indianerøxerne fra Nordvest-Amerika, der have en saa stor Overensstemmelse med de to danske Stykker, bleve allerede for mange Aar siden sammenstillede med palæolithiske Redskaber af Rensdyrtak, men uden at der fandtes at være nogen virkelig Lighed[1].

[1] E. Lartet a. H. Christy, Reliquiæ Aquitanicæ, London 1865, S. 37. Salomon Reinach, Antiquités Nationales, Paris, I, S. 232.

Det kunde da antages, at disse Stykker vare gjorte dels i Stenalderen, dels senere af forefundne Takker af det forlængst uddøde Dyr. Men i Stenalderen, som denne Periode hidtil kjendes fra Fundene, vare Rensdyrets Takker ikke lettere tilgængelige end nutildags; de dækkedes af Moser og faste Lag. Og kunde Tilfældet end en og anden Gang have bragt et Sæt Takker for Dagen, vilde det være lidet sandsynligt, at tre Beviser herfor skulde være komne os i Hænde.

De tre Takker kunne saaledes ikke henføres til Dyr, der have levet her i Landet enten samtidig med Mennesket eller forud. De maa være indførte hertil, forarbeidede eller uforarbeidede. Det lod sig da tænke, at Redskaberne vare medførte af Isen i Glacialperioden; men dette stemmer ikke med deres Form, der ikke er palæolithisk. Saaledes er der ingen anden Udvei end at antage en Indførsel ved Mennesker i den Tid, til hvilken Vaabene synes at høre, i Stenalderen og i en tidlig Metaltid, og da fra et af Rensdyrets Hjemlande i disse senere Tider, det nordlige Norge, Sverige eller Rusland.

Dette vil ikke findes usandsynligt, naar det erindres, hvad der ad archæologisk Vei er paavist om Samkvem mellem Folkene i Europa fra de fjærneste Tider af. De danske Fund have vel hidtil kun givet Beviser for Forbindelser mod Syd og Vest; men Veiene førte jo over Danmark videre mod Nord, og meget forstaaeligt vilde det være, om et og andet Stykke var bragt sydpaa ad de samme Veie. Sporene af en saadan Udvexling gjennem hele den skandinaviske Halvø ere allerede paaviste og rigtig tydede. I Vesterbotten i det nordlige Sverige er der truffet Depoter af sydfra importerede Flintsager[1], og omvendt er der indtil Norges og Sveriges sydligste Landskaber fundet Sager af Skifer og Sandsten udgaaede fra den arktisk-lappiske Gruppe. At disse Forbindelser

[1] Oscar Montelius. Sveriges Forntid. S. 58; Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 168 og ndfr. anf. Skrifter.

strakte sig længere sydpaa end hidtil formodet, synes bestemt at angives af flere i Danmark fundne Sager.

Fig. 5 viser to Fragmenter af en Spydspids af grøngraa Lerskifer[1]. De mod hinanden vendende Brud ere nye og passe ikke sammen; dog skjønnes det af mange Smaatræk,

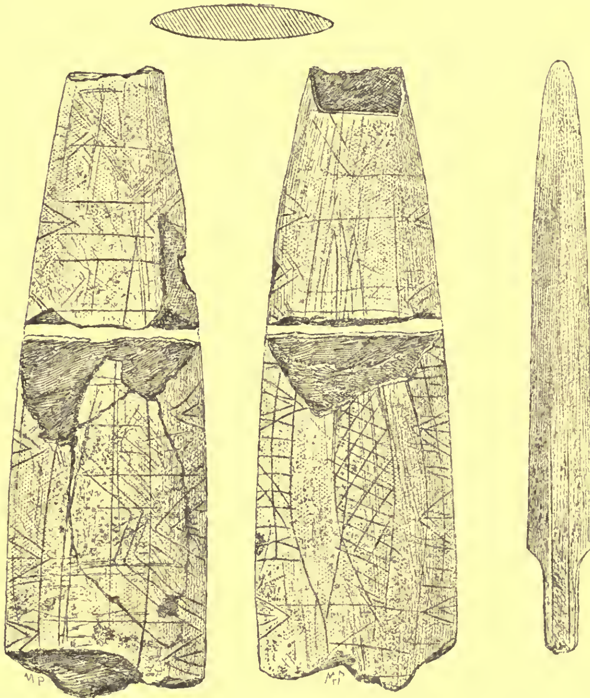

Fig. 5. ²/₃. Fig. 6. ²/₃.

at de to Fragmenter have hørt til samme Spydspids, og at kun lidet mangler imellem dem. Ogsaa Bruddene ved begge Ender synes at være nye. Stykket er omhyggelig glattet paa begge Flader og langs de ret stumpe Kanter. Med en fin Spids

[1] Denne og de følgende Bestemmelser skyldes Prof. mineral. N. V. Ussing.

er der paa begge Sider udført ganske løse og flygtige Indridsninger, langs Kanterne spidst sammenstillede Linier, over og indenfor dem forskjellige simple Stregforbindelser. Mange andre Ridser ere ganske tilfældige, fremkomne ved Tildannelsen af den bløde Sten. Dette Stykke hører til det store Vaalse-Fund fra den ældre Stenalder[1]. Det er sammen med de øvrige Sager optaget under Jordarbeide i Anledning af et Inddæmningsforetagende, saaledes at der efter Fundforholdene vel kunde reises Tvivl om Stykkets Tid. Rimelig Anledning hertil findes dog ikke.

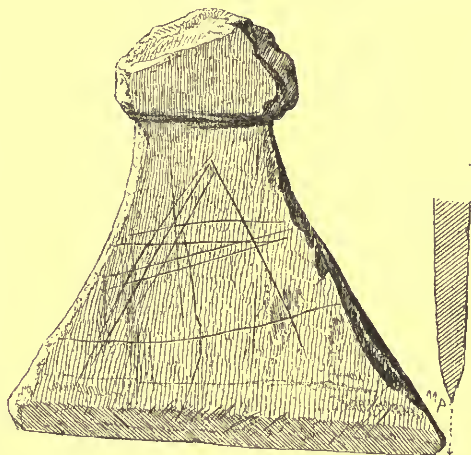

Fig. 7. ½.

Fig. 6 er en Pilspids af graa Lerskifer (Griffelskifer), glatskrabet, med Skaftspids og skarpe Ægge og med den ene Flade hvælvet, den anden delt ved en skarp Midtlinie. Den hører til et paalidelig optaget og charakteristisk Fund fra en Jættestue paa Bornholm[2].

Fra en anden vel undersøgt bornholmsk Jættestue hidrører det under Fig. 7 afbildede Stykke af fintkornet Sandsten, optaget sammen med mange yngre Stenalders Sager af

[1] Mus. Nr. A 2008. Se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, S. 166.

[2] E. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1886, S. 248, Nr. 14.

almindelig Art[1]. Det er dannet af en tyk Plade, tilhugget og tilskaaret langs Sidekanter og Overdel og forsynet med en lang og lige, fra begge Sider skraat afskaaren og skarp Æg. En dybt indskaaren Tværlinie paa begge Flader skiller Blad og Greb. Stykket ligner gammel-grønlandske Uloer af Hvalben og Sten. Begge Sideflader vise overfladiske Indridsninger af samme Art som paa Spydspidsen.

Disse tre Stykker maa efter deres Form, Behandling og Dekoration med løst indridsede Tegninger utvivlsomt henføres til den arktiske Stenalder. Ret nøie lignende Sager ere i større Antal fremdragne i det nordligste Sverige og Norge og enkeltvis sydpaa gjennem hele den skandinaviske Halvø[2]. Hermed stemmer ogsaa ret vel, hvad der kan oplyses om Materialet. Ifølge godhedsfuld Meddelelse fra Prof. mineral. N. V. Ussing »bestaaer intet af de tre Stykker af en Stenart, der kjendes faststaaende i Bornholms eller Skaanes Undergrund, og hellerikke mellem løse Marksten mindes det, at disse Stenarter ere trufne. Dog er det ikke umuligt at saadanne kunne forekomme.«

Foruden disse Stensager maa her nævnes to Øxer dannede af Elsdyrhorn, de eneste Redskaber af dette Materiale, der vides at være fundne i Danmark[3]. Vel er det erfaret ved de sidste Aars Undersøgelser i den store Skaldynge ved Ertebølle, at Elsdyret har levet i Danmark sammen med

---

[1] E. Vedel anf. St. Nr. 12; A. P. Madsen, Gravhøie og Gravfund, Kjøbenhavn 1896, Pl. 34.

[2] O. Rygh og O. Montelius i Congrès d'anthropologie et d'archéologie, Stockholm 1876, S. 177 og 188. O. Rygh, Norske Oldsager, Christiania 1885. Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Aarsberetning f. 1874 Pl. 1, 1879 Pl. 10, 1880 Pl. 1, 1886 Pl. 1. Oscar Montelius, Les temps préhistoriques en Suède, Paris 1895, S. 49. Kgl. Vitterhets Academiens Månadsblad, 1874, S. 147.

[3] Mus. Nr. A 8277, modtaget fra Aarhus Museum 1888 og sandsynligvis fundet i Jylland; afbildet Fig. 8. Mus. Nr. A 8826, fra Egnen om Hillerød.

Mennesket, idet der i Dyngen optoges nogle Knogler af dette Dyr. Hellerikke kunne Naturforholdene have hindret Elsdyret i at leve her i Stenalderen; de to bearbeidede Horn give da ikke noget bestemt Bevis for Forbindelser med nordligere Egne. Imidlertid er den ene af Øxerne, Fig. 8, af ganske samme Form som et i Norge fundet Stykke, ligeledes af Elsdyrhorn og vistnok med god Grund henført til den arktiske Stenalder[1]. Den anden, en noget medtagen Tværøxe med Skafthul, har en Del Lighed med et norsk Stykke, der hører til et større arktisk Fund[2].

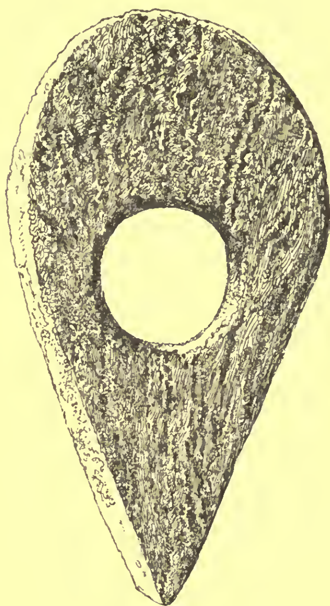

Fig. 8. 1/2.

Ere samtlige her omtalte, i Danmark fundne Stykker af Rensdyrtak, Sten og Elsdyrhorn med Rette bragte i Forbindelse med fremmede, nordlige Egne, da have de en egen Interesse. De vilde vidne om Berøringer begyndte i de ældste Tider og fortsatte gjennem den yngre Stenalder indtil Metaltiden[3]. Noget nærmere om dette Forhold, om man herfra drog histop eller omvendt, og om Opholdene vare kort- eller langvarige, skal intet udtales.

En langt større Betydning vilde det dog have, at de

---

[1] O. Rygh, Norske Oldsager, Fig. 44.

[2] Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, Aarsberetning f. 1871, S. 104.

[3] Jvfr. Kgl. Vitterhets Academiens Månadsblad 1887, S. 110.

danske Fund kunde give Bevis for, at en arktisk, sandsynligvis lappisk Befolkning havde indtaget sin Plads allerede samtidig med den skandinaviske Stenalder, og at alt dengang de Vaaben- og Redskabsformer vare uddannede, der senere bevaredes hos nordlig boende Folk, nogle Steder indtil Nutiden.

II. Øxeskafter fra Skaldyngernes Tid.

Det fremmedagtige ved de i foregaaende Afsnit omhandlede Sager af Rensdyrtak træder end tydeligere frem ved en Sammenligning med andre nylig fremdragne Slagvaaben. Tilhørende den Del af Stenalderen, der er forholdsvis vel oplyst ved de mange ensartede Skaldynge-, Kyst- og Søfund, frembyde disse Vaaben i Form og Indretning kjendelige Forskjelligheder fra hine, og det til dem benyttede Materiale er Hjortetak[1].

I den Række af 6 af disse Stykker, der her først skal betragtes, hidrøre de fleste, Nr. 1—5, fra det i Literaturen allerede ofte nævnte Findested inderst i Kolding Fjord; kun Nr. 6 hører andetsteds hen, idet det er optaget paa den ligesaa bekjendte, dækkede Boplads i Vaalse Vig ved Falsters Nordkyst[2]. Fundene fra begge disse Steder høre til de største og mest charakteristiske fra de gamle Skaldyngers Tid. De her omhandlede Stykker af Hjortetak ere optagne

[1] Til Forstaaelsen af de i dette og følgende Afsnit behandlede Sager fra deres Naturside har Vice-Inspector Herluf Winge med sjælden og paaskjønnelsesværdig Beredvillighed meddelt Veiledning og Oplysning.

[2] Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 20. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, S. 166 og 169. Stykkerne Nr. 1 og 5 ere i 1896 blevne godhedsfuldt afgivne til Nationalmuseet fra Museet paa Koldinghus. Nr. 2—4 indkom i 1888 til Nationalmuseet sammen med en betydelig Samling fra Kolding Fjord; de have Mus. Nr. A 8659. Nr. 6 bærer Mus. Nr. 5239.

sammen med de øvrige Sager, de bære tydelige Mærker af Forarbeidning med Stenredskaber, og de staa i nært Forhold til andre Sager, der af indre Grunde ikke kunne henføres til en senere Periode (se S. 325 flg.). Der er da ingen Anledning til at betvivle, at de jo hidrøre fra den ældre Stenalder.

1. Det er naturligt først at undersøge det omhyggeligst behandlede og i Enkelthederne mest udformede Stykke. Forfærdigerens Hensigt maa her træde klarest frem. Tillige er dette under Fig. 9—10 afbildede Stykke i det Hele fortræffelig bevaret; kun er det ved Optagelsen blevet overbrudt i Midten, og ved den smalle, i Figuren nedadvendende Ende er det afbrudt. Ikke usandsynligt har det havt Takkens hele Længde ligesom det nedenfor under Fig. 12 afbildede Stykke; noget sikkert kan dog ikke udtales herom. Længden fra Ende til anden er nu i lige Linie 65 cm.; den største Tykkelse er $4^1/_2$ cm.

Hjortetakkens udskydende Grene ere fjærnede indtil deres første Udspring, og de paagjældende Partier ere udjævnede, saa at de ligge ganske i Flugt med de tilstødende Dele af Takken. Fra den runde Gjennembrydning foroven er Takken fremdeles gjennem hele Længden mere eller mindre dybt behandlet i Overfladen, saaledes at den overalt frembyder en jævn og glat Runding, fladere eller mere hvælvet paa de forskjellige Steder. Der er foretaget en glat Afskrabning efter Længden, som dette kjendes fra mange Stenalders Sager af Hjortetak og Ben; herved er der efterladt talrige fine Ridser, synlige for det blotte Øie. Men desuden er Overfladen saa blank, som den næppe kan være bleven uden ved Slid. Stykket maa ofte have været i Haanden.

Fra Gjennembrydningen af og ud til den i Figuren opadvendende Ende forandrer Formen sig, og Fladen har en anden Charakter. Mod den indvendige Krumning af Takken — i dens naturlige Stilling er dette den indadvendende Side, »Indersiden«, som den i det følgende vil blive betegnet —

Fig. 9—11. 1/4.

breder der sig en jævn Flade omkring Hullet. Denne støder til den ene Side omtrent under en ret Vinkel sammen med en lignende, dog mindre plan Flade; til den anden Side mødes den med Takkens naturlige Runding, som er bevaret i omtrent en Trediedel af Omkredsen (se Fig. 10). Her er Takkens furede Ydre ikke fjærnet. Hellerikke ere de to tilskaarne Flader fuldstændig afglattede; de velbekjendte, dybe Snit- og Skrabmærker efterladte af Stenredskaber sees paa mange Steder.

Stykket afsluttes i en mod Længderetningen skraanende, noget ujævn Flade. Det er den naturlige, ikke afglattede Rodflade paa en afkastet Tak. Herved sees mod den udvendige Krumning, »Ydersiden«, en fremstaaende, afrundet Tap, godt 1 cm. bred og høi; den dannes af et Parti af den iøvrigt bortskaarne Krands om Rodenden.

Gjennembrydningen er oval, mod Takkens Inderside 3 cm. vid, mod Ydersiden $2^1/_2$ cm. Ved Midten er Vidden noget ringere end yderst mod begge Aabninger. De indre Vægge ere ret jævne og glatte. Hullet staaer ikke lodret paa Længderetningen, men noget skraat, saaledes at det mod den indvendige Krumning viser opefter, mod den udvendige nedefter.

Hele det tildannede Stykke ligger omtrent i samme Plan (se Fig. 9), medens den naturlige Hjortetak har buet sig kjendelig til begge Sider ud fra dette Plan. Det har ved Tildannelsen været Hensigten at komme bort fra de naturlige Ud- og Indbøininger og at opnaa den plane Bøining. Derfor er der over store Partier, afvexlende til de to Sider, fjærnet meget af Stammens Masse, saaledes at det porøse Indre er blottet. Naar Takken, som det nævntes, ved Gjennembrydningen og i Flugt med den er bleven stærkt og fladt afskaaren til den ene Side, da skeete dette alene for at bringe dette Parti i Plan med den øvrige Stamme; til den anden Side er den naturlige Runding bevaret, fordi denne ikke kunde fjærnes, uden at det jævne Forløb herved forstyrredes.

Stykket danner et regelmæssig bøiet, trindt og glat Skaft, som var godt og behageligt at fatte om. Hullet har været bestemt til Fastgjørelse af et Skærpe. I de samtidige Flintøxer og Skivespaltere havde man Ægredskaber af passende Størrelser, tilspidsede mod Nakken og saaledes svarende til Hullets Form. Dog er det tvivlsomt, om Stenen blev anbragt umiddelbart i Skaftet. Hullet er vel lille, og den flade Afskjæring omkring det tyder paa en anden Indretning. Den kan have tjent som Anlæg for et Mellemstykke af Horn eller Træ; i dettes Forside var Stenen anbragt, og fra dets Bagside udgik en Tap, der sluttede i Hullet. Denne Indretning kjendes fra mange skæftede Stenøxer, optagne i schweiziske Pælebygninger. Ogsaa paa Ny Guinea have Øxerne et lignende, langt Mellemstykke. Det er da en Anordning, som ligger nær, beregnet paa at bringe Bladet langt frem foran Skaftet[1].

Flintbladet ragede frem fra Skaftets indvendige Krumning. Selve Æggen viste efter Hullets Retning skraat opefter; saaledes stillet vilde den, paa Grund af Skaftets Bøining, netop komme til at virke med hele sin Bredde, naar Hugget blev ført[2]. Mulig har det øverste, ufuldstændig glattede Parti været omviklet med Remme, dels for at styrke denne udsatte Del af Skaftet, dels for bedre at fæstne Flintbladet eller det Mellemstykke, hvori det sad. Den lille, bagtil fremstaaende Tap har skullet hindre disse Baand i at glide ud over Skaftets Hoved, eller den har snarere afgivet Støttepunkt for et Baand, hvorved Øxen blev ophængt (jvfr. Stykket Nr. 6). Forøget med et fremtrædende Parti ved Hovedet, der bragte Æggen ud foran Skaftet, vilde dette Stykke, om end anderledes indrettet, ligne de foran omtalte Vaaben af Rensdyrtak. Den tunge og seige Hjortetak vilde danne et ligesaa kraftigt Værge.

---

[1] Se herom G. V. Smith, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, S. 388 flg.
[2] Jvfr. sidst anf. St. S. 389.

Med den her fremsatte Tydning er der allerede taget Hensyn til Enkelthederne ved de i det følgende beskrevne, noget afvigende Hjortetaksstykker. Et enkelt saadant Redskab vil altid efterlade Tvivl. Opfattelsen vinder først Sikkerhed, naar den viser sig at gjælde for flere Stykker og da navnlig, naar disse frembyde de samme Enkeltheder i ændret Form. Iovrigt er der ved Tydningen af disse Stykker ikke noget stort Valg. Der kunde efter Tilstandene i den ældre Stenalder og efter, hvad der kjendes fra Folk paa et lignende Trin, vel tænkes paa Buer eller paa Dele af Baade, Kjøretøier og Seletøi til Trækdyr; men til disse Sager synes de foreliggende Stykker ikke at kunne passe.

2. Ogsaa det som Fig. 11 afbildede Stykke er godt bevaret[1]. Det er dog overbrudt ved Hullet, og et lille Parti mod Takkens Forside er her bortsmuldret. Henimod Skaftets nederste Ende findes nogle Revner og Afskrabninger af Overfladen. Yderst er Stykket afbrudt eller afstødt; hvor langt det oprindelig har været, lader sig saaledes ikke afgjøre. Længden er nu 64 cm., maalt i lige Linie fra Ende til anden, Tykkelsen ved Midten c. 4 cm.

Den væsentligste Afvigelse i Hovedformen fra det først omtalte Stykke hidrører fra, at Takken danner en mindre regelmæssig Bue, der hellerikke ligger i samme Plan, men løber ud og ind. I alle Indbøiningerne, paa tre Steder, er den naturlige, furede Overflade bevaret uforandret; ellers er Fladen overalt mere eller mindre overarbeidet. Ved denne delvise Bevaring og delvise Fjærnelse af Overfladen har det været Hensigten saavidt muligt at give Takken en regelmæssig Krumning i samme Plan.

I to Udbøininger, hvor der har været Grene at fjærne, er meget af Stammens Masse borttaget, saaledes at Benvævet blottedes over lange og brede, nogenlunde lige Flader.

---

[1] Dette Stykke er allerede afbildet i Aarb. f nord. Oldk. 1892 S. 170, men i mindre Maalestok og seet fra modsat Side.

Den ene af disse ligger just nedenfor Midten, den anden ved Gjennembrydningen foroven og i samme Flugt som den. Her fandtes ogsaa ved det først beskrevne Stykke en lige Flade. Tilsvarende er ogsaa den Hullet omgivende Flade paa Takkens Inderside.

Gjennembrydningen ligger her mindre skraat mod Længderetningen i det paagjældende Parti. Den er af oval Form, mod Takkens Inderside dog noget kantet. Her er Vidden 3 cm., mod Ydersiden kun 2½ cm. De indre Vægge ere ret jævne.

En Del af Rodfladen med omgivende Krands er bevaret, dannende en uregelmæssig Knob. Desuden er der imellem denne og Hullet en svag Indsænkning tværs over Skaftets udvendige Runding. Disse Enkeltheder tyde paa, at der har været en Bevikling med Remme. Saaledes ogsaa det, at hele Partiet nærmest omkring Hullet og ud til den afsluttende Knob viser dybe, ikke udjævnede Snit og Skrab af Flintægge, hvorimod Resten af Stykket, undtagen som alt nævnt i Indbøiningerne, er jævnt afskrabet. Saa glat er Fladen vel ikke som ved det foran beskrevne Skaft; dybere liggende, jævnsides følgende Tværbølger, overarbeidede ved Længdeskrabning, sees overalt. Dog er Fladen fuldstændig jævn og har tillige den særegne Glathed, der synes at hidrøre fra Haandens Slid.

3. Et 40 cm. langt Brudstykke, den øverste Del af et lignende Skaft. Tykkelsen er 4 cm. Takken er fra Dyrets venstre Side, hvad der ogsaa gjælder om 1 og 2.

Rodenden er rundt afskaaren, og største Delen af Krandsen er fjærnet. Kun et 2½ cm. langt Parti er bevaret, dannende et Fremspring som ved de i det foregaaende omtalte Stykker. Indtil Gjennembrydningen er atter her den naturlige Yderflade bevaret til den ene Side, fjærnet til den anden. Ogsaa her sees omkring og ovenfor Hullet en større, ret jævn Flade.

Hullets nærmeste Rand er 9 cm. fra Rodenden; det staaer endnu mere skraat mod Længderetningen end ved Nr. 1. Til den ene Side er Aabningen oval, 3½ cm. lang; til den anden er der kun bevaret en lille Del af Hullets Rand; det øvrige er afbrudt ligesom ogsaa omtrent det Halve af Tykkelsen gjennem Resten af Stangen indtil Brudenden. Længdekanterne i dette itubrudte Parti ere glat tilskaarne. Stykket er saaledes indrettet til Brug paa ny Vis, f. Ex. til at fastbindes paa et Skaft, der erstattede det afbrudte Stykke.

Fra Gjennembrydningen og nedefter har ogsaa dette Fragment været glatskrabet. Overfladen er dog temmelig stærkt forvitret.

4. Et 16 cm. langt Brudstykke, den øverste Del af et Hjortetaks Skaft som foregaaende indtil nedenfor Skafthullet.

Af Rodenden og Krandsen er der bevaret et større Parti dannende en Knob af lignende Form som ved Nr. 2. Nedenfor sees en Flade omkring Gjennembrydningens større Aabning ganske som ved de foran beskrevne Stykker; her findes dog ogsaa en Flade til den modsatte Side, saaledes at Fragmentet er omtrent firkantet, c. 3 cm. bredt, 2 cm. tykt.

Hullet, hvis nærmeste Rand er 8 cm. fra Rodenden, er skraatstillet omtrent som ved Nr. 1. Det er ovalt, til den ene Side 3½, til den anden 3 cm. vidt ved Aabningerne, men indvendig kun 2 cm. Stykket sees at være delvis glatskrabet; men Yderfladen er temmelig stærkt forvitret.

5. Et 20 cm. langt Fragment af en Hjortetaks Stamme, indtil 3½ cm. tykt.

Begge Ender vise Brud. I det ene af disse er der dog bevaret en lille Del af Randen om en Gjennembrydning som ved de foran beskrevne Skafter. Her sees ogsaa en flad Afskjæring som ved de øvrige. Opadtil mod Skaftets Hoved er hellerikke her Takkens naturlige Yderflade borttagen, hvorimod Stykket iøvrigt er glatskrabet. Dette er altsaa et Fragment af et Skaft ganske af samme Art som de andre.

Det skiller sig imidlertid fra dem ved at frembyde Ornamenter, som skulle omtales i det følgende Afsnit (S. 332 Nr. 4).

6. Et 34 cm. langt Fragment bestaaende af den nederste Del af en Hjortetak.

Rodfladen er væsentlig uforandret. Omtrent Halvdelen af Krandsen er borttagen. Under den bevarede Del er der fra Takkens Side skraat op i Rodfladen boret et rundt, c. 1 cm. vidt Hul, der har været bestemt til at optage et Baand. Dette Hul synes at erstatte det Fremspring, som findes bagtil ved Hovedet paa de andre Skafter.

$7^1/_2$ cm. fra Rodfladen findes en oval Gjennembrydning, mere skraatstillet end ved Nr. 1, til den ene Side $3^1/_2$, til den anden $2^1/_2$ cm. vid og ikke smallere indvendig. Ovenfor Hullet er den naturlige Yderflade ikke fjærnet; nedenfor er Stykket rundtom fuldstændig glatskrabet, med de ved Nr. 2 omtalte, jævnsides følgende Tværbølger. Tykkelsen er 3 cm.

Som dette sidste Stykke i Hovedsagen stemmer med de nærmest foregaaende, saaledes ligne de alle i det væsentlige det første omtalte, hvis Bestemmelse er klart udtrykt i Hovedform og Enkeltheder. De maa antages alle at have været Skafter til Slagvaaben fra Skaldyngernes Tid. En anden Række lignende Skafter, dog afvigende i det væsentligste Punkt, nemlig Hovedets Indretning, skal blive omtalt i det følgende Afsnit.

III. Bore-Ornamentik i den ældre Stenalder.

I adskillige Aar har det store, under Fig. 12 afbildede Hjortetaksstykke været kjendt. Helt dækket, som det er, med Ornamenter af egen Art og Stil var det Gjenstand for Undren; men absolut intet kunde siges om det. Andre Fund have nylig givet Sammenligningsstof. Nu kan dette Stykke indtage sin rette Plads med al den Berømmelse, det fortjener.

1. Det har været en Hjortetak med tre Sidegrene. Dyret har altsaa været en Otte-Ender, og Takken er fra dets høire Side. Længden er c. 80 cm. De to øverste Grene ere bortskaarne indtil Grunden. Arrene ligge i Flugt med Stangen, og Randene ere fuldstændig glatskrabede. Den nederste Gren er noget dybere afskaaren og tillige indadskraanende mod Rodenden. Arret danner en ret jævn Flade, og Takken er her indtil en Trediedel saa tynd som nærmest ovenfor (se Fig. 13). Fremdeles er der til begge Sider af Fladen foretaget en skraa Afskjæring, hvorved der er dannet en svag Indsnøring i Takken. Endelig er Rodenden i Flugt med dette Parti fjærnet i omtrent en Trediedel af Bredden. De dybe Indsnit, hvorved dette Stykke løsnedes, ere til de to Sider meget kjendelige. Resten af selve Rodfladen og den omgivende Krands ere uforandrede.

Nærmest ved Krandsen har Takken beholdt sin naturlige, furede Udside. Iøvrigt er den gjennem hele Længden fuldstændig glatskrabet, saaledes at den overalt frembyder en jævn Runding. Iagttagelsen af Mærker, som maatte være efterladte ved Forarbeidningen, vanskeliggjøres ved, at Stykket af Hensyn til Konserveringen er blevet behandlet med et for tyktflydende Stof. Det har dog høilig trængt til at styrkes, idet den øverste Skal flere Steder havde løsnet sig; større Partier ere saaledes gaaede tabt.

I 8—10 cm. Afstand fra Rodfladen begynder et Væv af Ornamenter asmmensatte af talrige smaa, fuldstændig regelmæssige og kredsrunde Fordybninger. Ganske lignende findes paa de nedenfor omtalte Stykker. De ere øiensynlig overalt dannede ved Indboring med en Spids. Paa de forskjellige Stykker og ogsaa paa et og samme Stykke ere Indboringerne af noget afvexlende Størrelse, $^1/_2$—$2^1/_2$ mm. brede. Oftest ere de dog partivis ensartede, ganske fine eller noget bredere og snart spidse, snart afrundede i Bunden, Alt hidrørende fra Boreinstrumentets Form og vel navnlig fra, om dette enten var ganske frisk eller noget slidt. Paa Stykket Fig. 12

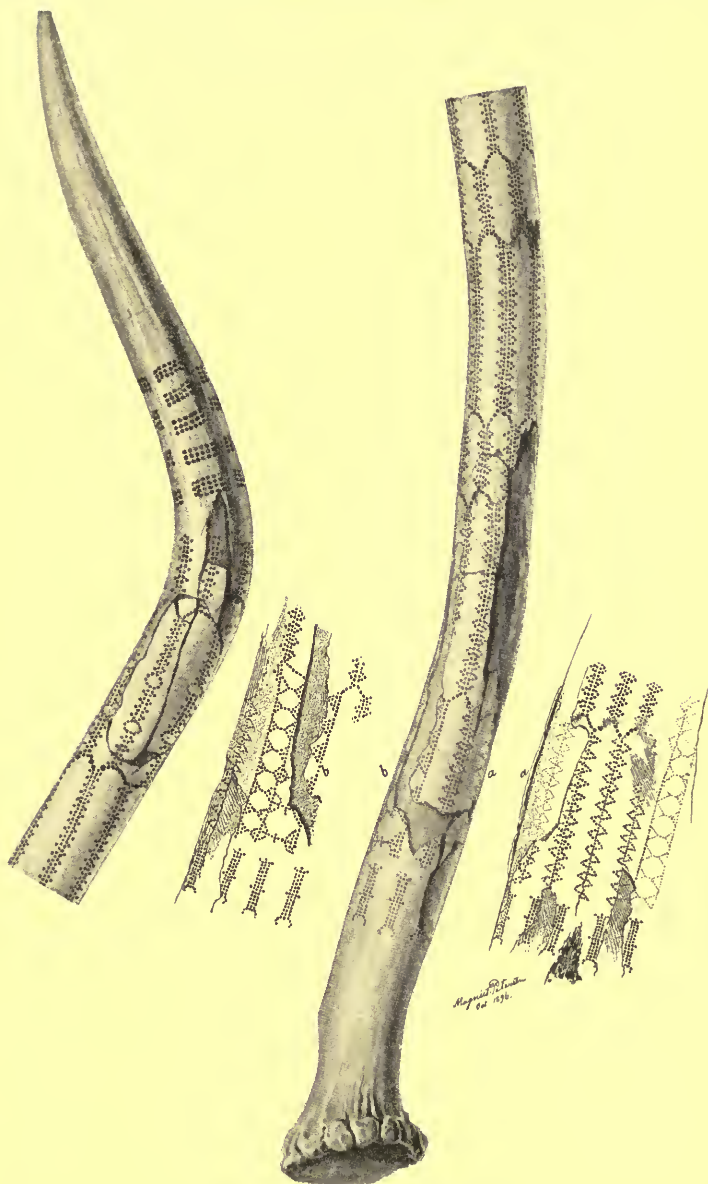

Fig. 12. 1/4

tiltage Hullerne i Størrelse op imod Spidsen. Nogle Steder vise Fordybningerne i Midten en lille, afrundet Høining; andetsteds ere de omgivne af en svagt fordybet Kreds. Dette er Feil fremkomne ved Boreinstrumentets Beskadigelse under Brugen. Det første maa hidrøre fra, at Spidsen har faaet et Brud, det sidste fra, at den, efter længe at være brugt indtil en vis Dybde, har faaet et lille, indslidt Fremspring, som da ved for dyb Indboring dannede en svagt fordybet Ring. Disse Feil ere dog lidet fremtrædende og bemærkes kun ved en skarpere Iagttagelse. Afstanden mellem Hullerne er vel noget forskjellig; af og til støde de umiddelbart sammen eller skjære ind i hinanden. Gjennemgaaende er Udførelsen dog omhyggelig og sirlig.

Det er blevet godtgjort ved Forsøg, der godhedsfuldt ere blevne foretagne af Kunstdreierfirmaet J. G. Schwartz & Søn, at ganske tilsvarende Fordybninger med Lethed kunne udbores i Hjortetak ved en Benspids af tilfældig Form fremkommen ved Kløvning, eller ved en Flintspids ligeledes dannet ved simpel Knusning. Ført alene i Haanden virker dog Benspidsen kun svagt, og med Flinten kan der ikke dannes Huller, der have samme Præg af at være inddreiede som de foreliggende Ornamenter. Der maa have været anvendt et Omdreiningsmiddel. Spidsen har været fæstet til en Stang, og denne er dreiet ved Baand og Bue. Med et saadant Drilbor udføres Arbeidet let og sikkert. Naar Flinten anvendes, behøver Buen kun at bevæges et Par Gange, for at Hullet skal være dannet; ved Benet kræves noget længere Tid. Ogsaa de omtalte Feil indfandt sig af sig selv under Forsøgene.

Mønstrene paa det store Stykke Fig. 12 danne 10 Bælter omkring Takken, smalle vexlende med brede, de fleste forbundne indbyrdes. Afbildningen viser Takkens Bagside, hvor Ornamenterne brede sig regelmæssig. Paa Forsiden have Arrene efter de borttagne Sidegrene foraarsaget For-

styrrelser i Mønstrene, idet disse ikke have kunnet anbringes i det ved Afskjæringen blottede, porose Indre af Takken.

Nederst mod Rodenden er der anbragt 8 aflange Mønstre, ved et Mellemrum adskilte fra det nærmest følgende Bælte og uden indbyrdes Forbindelse. Ganske tilsvarende Mønstre findes paa det nedenfor omtalte Stykke Nr. 3 henimod Spidsen.

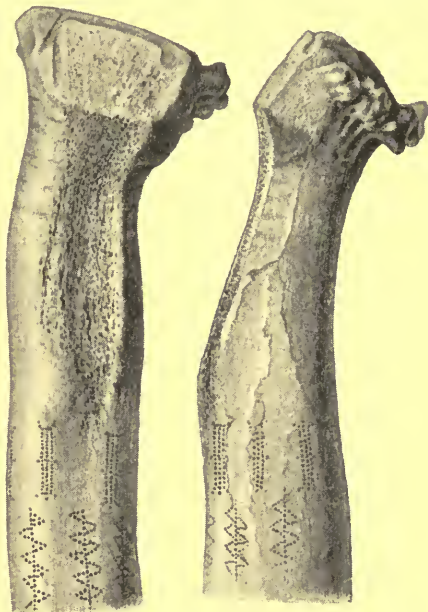

Fig. 13. 1/2.

Det følgende, c. 7 cm. brede Bælte viser i en enkelt Stribe det Mønster, der fortsættes op gjennem Takken. Iøvrigt er Ornamentet afvexlende; Grundmotivet synes at være Længdelinier, langs hvilke der er stillet Trekanter. Det er, som Arbeideren her, ved Begyndelsen, ikke ret har været klar over, hvilket Mønster han vilde vælge.

Derpaa følger et c. 8 cm. bredt Bælte med 8 Længdestriber, af hvilke dog 2 ere bortskallede. Her findes kun det gjennemgaaende Motiv, dobbelte Punktrækker med trekantstillede Trehuller til begge Sider.

Dobbeltlinierne dele sig derefter i Enkeltlinier, der atter samles til Dobbeltlinier i det næste Bælte; saaledes dannes Forbindelsen bestandig opefter. Dette første smalle Bælte er c. 3 cm. bredt, med 8 Baand, af hvilke dog 1 er bortskallet.

Det næste, $6^{1}/_{2}$—8 cm. brede Bælte har atter 8 Længdebaand. En afskaaren Sidegren formindsker Pladsen i dette

Bælte. To af Baandene bøie til Siden langs Arrets Rande, og 4 af Dobbeltlinierne ledsages kun af Enkelthuller, ikke af Trehuller.

Atter et smalt Bælte, c. 3 cm. bredt, men kun med 7 Længdebaand. Det er Arret efter den borttagne Gren, som har frembragt denne Uregelmæssighed; der var ikke Plads til det 8. Baand. Tillige ere Ornamentstriberne smallere, kun bestaaende af en enkelt Punktrække, langs hvilken til begge Sider en Række af Trehuller.

Det næste, c. $8^1/_2$ cm. brede Bælte har paany 8 Længdestriber, men smalle, kun bestaaende af Dobbeltlinier ved hvilke Enkelthuller. Takken er efterhaanden bleven tyndere; for at faa Plads til 8 Baand maatte de gjøres smallere.

Arret efter den øverste Gren begynder i det følgende, c. 7 cm. brede Bælte. Der er da kun blevet Plads til 7 Striber, atter sammensatte af Dobbeltlinier med Enkelthuller, men alle aabnende sig paa to Steder i en Oval.

Det paafølgende, $2^1/_2$—$3^1/_2$ cm. brede Bælte har kun 5 smalle Længdestriber. Arrets største Bredde falder her.

Afslutningen dannes af $1^1/_2$—2 cm. lange Striber, der ligge paatværs af Takkens Længderetning. Snart 4, snart 5 Striber, hver dannet af 3 eller 4 Punktlinier, ere anbragte i 4 Rækker op imod Spidsen.

2. Overensstemmende med dette fuldstændig bevarede Stykke er et Fragment af en Hjortetak, bestaaende af Takkens nederste, tykke Del. Det er afbrudt 26 cm. fra Rodfladen og tillige afspaltet gjennem hele Længden, saaledes at ikke fuldt den halve Tykkelse er bevaret. Ved denne Beskadigelse er Takkens Forside gaaet tabt. Just det Parti mangler, der paa det først beskrevne Stykke var særlig tildannet. Dog spores der til begge Sider af Bruddet en skraa Tilskjæring ganske som ved hint. Det kan da antages, at dette i det Hele har været tildannet paa lignende Maade. Rodfladen er dog her ikke delvis afskaaren, og Krandsen mangler helt

rundt; der sees imidlertid ingen Snitmærker, saaledes at den mulig er tilfældig afslaaet.

Det nærmest tilstødende Parti af Stammen viser Takkens naturlige Overflade. Resten af Stykket er fuldstændig glatskrabet, dog frembydende fine Længderidser. 7—9 cm. fra Rodfladen begynder et Net af Ornamenter der i Art og

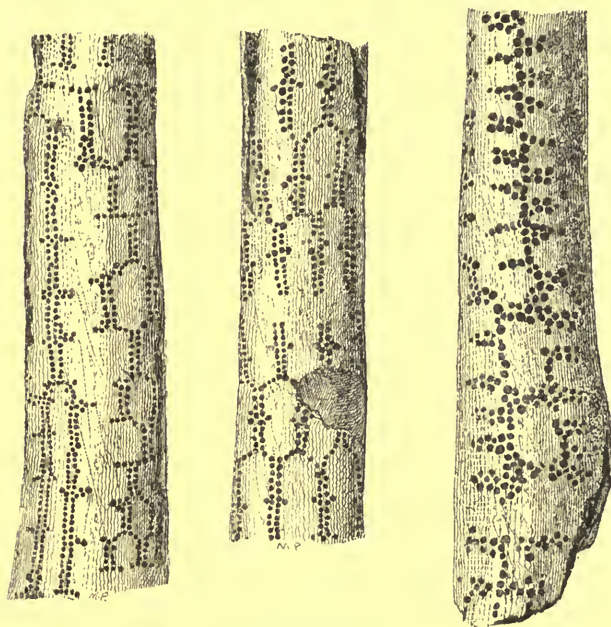

Fig. 14—16. 1/2.

Udførelse ganske svare til de i det foregaaende omtalte. Mønstrene ere dog noget afvigende. Det nederste Parti er gjengivet i Fig. 14. Atter her har Forfærdigeren i Begyndelsen vaklet mellem forskjellige Motiver; opefter synes han at være kommen ind i et bestemt Mønster, det tilhøire i Figuren angivne, som ogsaa mødes ved Stykket Nr. 3. To Punktlinier løbe jævnsides paa et lille Stykke, bøie derefter fra hinanden for at mødes med andre Punktlinier, med hvilke

de saa følges for atter at bøie til Siden o. s. fremd. Ornamenterne fortsættes indtil Fragmentets Ende og til dets Længdebrud.

3. Et 52 cm. langt Fragment af den øvre Del af en Hjortetak, itubrudt og med flere Huller og Afspaltninger efter Længden. Sidegrenene ere fjærnede, og hele Stykket er glatskrabet, idet dog Redskabet har efterladt de oftere nævnte, fine Ridser. I en Længde af 40 cm. er Takken rundt om dækket med indborede Ornamenter, for største Delen ganske lignende Mønstrene paa Stykket Nr. 2 (tilhøire i Figuren). Mulig have da begge disse Fragmenter hørt til samme Tak, og hvis saa er, mangler der kun ubetydeligt i den fulde Længde. Enkelte Partier ligne dog, som alt nævnt, det nederste Mønster paa Stykket Nr. 1; for andre findes intet ganske tilsvarede paa de øvrige foreliggende Stykker. Charakteren og Udførelsen er imidlertid ganske overensstemmende. Ornamenterne danne sammenhængende Netværk rundt om Takken, tildels ordnede i Bælter, der ere adskilte ved Mellemrum. Fig. 15 viser to af disse Bælter. Mønstret er bestemt fastholdt, Indboringerne variere ikke meget i Størrelse, den indbyrdes Afstand er ret nøiagtig passet; det er smukt og omhyggeligt Arbeide. Kun ved Arret efter den sidste Gren henimod Spidsen, hvor Takken er mest uregelmæssig, er der nye og usammenhængende Mønstre. Ligesom ved Stykket Nr. 1 er det yderste Parti ikke ornamenteret.

4. Det foran S. 324 omtalte Hjortetaks-Fragment er rundt om dækket af indborede Ornamenter, der begynde c. 2 cm. nedenfor Gjennembrydningen. Det er tillige her, som alt nævnt, glatskrabet, hvorimod Takkens Yderflade er bevaret uforandret opefter mod Skaftets Hoved. Mønstret er mere afvexlende og uregelmæssigt end ved de øvrige Stykker og tillige noget afvigende, idet Motivet er langt fremskydende Spidser paa begge Sider af en Punktlinie (Fig. 16). Hullerne ere snart meget dybt, snart ganske let indborede;

de skjære ofte ind i hinanden. Dette Stykke er temmelig skjødesløst behandlet.

Af disse 4 Stykker ere Nr. 2 og 3 saa fragmenterede, at de ikke kunne give nærmere Oplysning om den oprindelige Form af det Redskab, hvortil de hørte, eller om dettes Bestemmelse. Nr. 1 er derimod saa vel bevaret, at der maa kunne siges noget om, hvad Hensigten var med dette fuldt tildannede og rigt ornamenterede Stykke. Et Vink herom synes Fragmentet Nr. 4 at give; det har hørt til et Øxeskaft, men bærer samme Ornamenter som den store Hjortetak, der ikke har nogen Gjennembrydning til et Flintblad. I Stedet for har den paa samme Sted, tæt indenfor Rodenden, en tilskaaren Flade og en Indsnævring til Støtte for Baand (Fig. 13). Det ligger da nær at antage, at dette Stykke har hav en lignende Bestemmelse som hint, at det dannede Skaftet til et Slagvaaben; kun var Flintbladet eller den Skede, som fastholdt det, her bundet til Skaftet, medens det hist var indtappet i det. Paa samme Maade skulde da Stykkerne Nr. 2 og 3 have været anvendte.

Fig. 17. 1/2.

5. Herhen hører endnu eet Stykke, dog uden Ornamenter og iøvrigt noget afvigende (Fig. 17). Det er en svær Hjortetak fra Dyrets høire Side Stykkets oprindelige Længde lader sig ikke angive, idet det er afbrudt 57 cm. fra Rodenden. Forøvrigt er det særdeles vel bevaret. De udskydende Grene ere fuldstændig fjærnede; Stederne, hvor de skjød frem, ere udjævnede, og Stangen er overalt glat og trindt afskrabet som ved Stykkerne 1—4. Godt Halvdelen af

Rodfladen med den omgivende Krands findes i naturlig Form. Resten — ligesom ved Nr. 1 fortil paa Takken — er skraat bortskaaren; Snitmærkerne sees tydelig ved en af Randene. Over det nærmest tilstødende Parti er, atter som ved de foran beskrevne Stykker, Takkens Yderflade delvis urort. Der sees ikke noget Ar efter en fjærnet Øiegren. Denne er her abnorm og rudimentær, bestaaende i en lidet fremtrædende, afrundet Knob. Paa dette Sted er det, at der ved de først beskrevne Skafter findes en Gjennembrydning til et Flintblad, og ved det store Stykke Fig. 12—13 et fladt Anlæg. Den her uforandret bevarede, fremtrædende Knob kunde angive, at Stykket har været bestemt til at bruges som Kølle. Ogsaa uden noget tilføiet Flintblad vilde det være et kraftigt og tungt Vaaben. Takken har tilhørt et gammelt Dyr, mindst en Otte-Ender, hvad der ogsaa gjælder om alle de i dette og foregaaende Afsnit beskrevne Stykker, der tillade en Bestemmelse.

Om da alle disse Stykker have dannet Hug- og Slagvaaben fra den ældre Stenalder, er dette et Træk af Betydning at indføie i det fra visse Sider meget detaillerede, fra andre høist mangelfulde Billede, der efter talrige og store Fund kan tegnes af Forholdene i Skaldyngernes Tid. Vigtigere er det dog, at de sidst omhandlede Stykker vise, at der i hine Tider raadedes over en eiendommelig ornamental Kunst, hvad der hidtil var ganske ukjendt.

Intet vakte Formodningen om, at Begyndelsen til egentlig kunstnerisk Virksomhed laa saa langt tilbage i Tiden. Tusinder af Flintsager viste, at Formningen og Behandlingen af Stenen endnu ikke var naaet ret langt frem; den Skjønhedssands, der i Stenalderens yngre Afsnit faaer saa klart et Udtryk i Stensager, der ere lige fortrinlig formede og omhyggelig overarbeidede i det Ydre, sporedes ikke her. Talrige Brugsgjenstande af Hjortetak og Knogler røbede ikke, at Formsands og ornamental Trang var vaagnet. Ikke anderledes stod det med Lerkarrene, der alle henhørte til to

bestemte, ganske simple Former, og som i det høieste vare prydede med Indsnit ved Randen, tilsyneladende den allerførste Begyndelse til en ornamental Udsmykning.

Og nu vise disse Hjortetaksstykker, at denne Befolkning af Jægere og Fiskere, der førte en haard Tilværelse rundt om Havkysterne og paa de smaa Øer, uden andet Husdyr end Hunden og uden Kjendskab til Agerbrug, havde en fast og smuk Ornamentik. Thi det er ikke ringe og ubehjælpsomme Forsøg, som her foreligge. Tværtimod ere Elementerne paa bestemt og ensartet Maade samlede til Systemer, og disse gjentages under visse Variationer, saaledes at det er klart, at de ere Udtryk for en fast Smag og en kunstnerisk Villie. Meget Arbeide er der ofret paa denne store Fladedekoration, og megen Omhu har den krævet. Det er egentlig ornamental Kunst, som her foreligger.

Det laa da nær at tvivle om, at disse dekorerede Stykker virkelig hidrøre fra den ældre Stenalder.

Efter Fundforholdene kunde det store Stykke Fig. 12 vel tilhøre en senere Tid; det er optaget af Fiskere i Silkeborg Sø, saavidt vides uden Forbindelse med andre Sager. Det hører til den betydelige Oldsagsamling, der eies af prakt. Læge Lindemann i Horsens, af hvem Stykket godhedsfuldt er fremsendt til Undersøgelse og Afbildning.

De tre andre Stykker henhøre til det foran nævnte Fund fra Kolding Fjord (S. 317); fremdragne i 1896 bleve de med paaskjønnelsesværdig Imødekommen af Museet paa Koldinghus overgivne til Nationalmuseet. Sammestedsfra hidrører det under Nr. 5 omtalte Stykke[1]. Det aabne Findested i Kolding Bys Havn, hvor Sagerne fremkomme ved Opmudringsarbeide, og hvor der sammen med talrige Gjenstande fra ældre Stenalder er truffet enkelte fra yngre Tider, udelukker vel ikke fuldstændig Muligheden af, at ogsaa de her omhandlede Hjortetaksstykker kunne tilhøre en senere

---

[1] Mus. Nr. A 8655.

Tid. Men at de for det første hidrøre fra Stenalderen, er givet baade ved de paa disse Stykker forekommende, dybere Mærker af Snit og Skrab og ved den eiendommelige Glatskrabning med fine Længderidser; begge Dele kjendes godt fra Stenalders Gjenstande af Dyrehorn og Ben. At de dernæst ikke kunne være fra den yngre Stenalder, fremgaaer af, at de omtalte Mønstre bestemt skille sig fra de i Stenalderens senere Afsnit hyppig forekommende og fra talrige Fund vel bekjendte Ornamenter. Der findes et vist Slægtskab; dette er umiskjendeligt og af særlig Interesse, som det strax nedenfor skal vises. Men det er klart, at baade Mønstre og Udførelsesmaade maa tilhøre Tidsrummet forud for de store Stengraves Tid, og da efter Fundforholdene just det Afsnit, der repræsenteres af de store Skaldynge-, Kyst- og Søfund.

Det er altsaa en Ornamentik, der er ældre end al anden ornamental Kunst i Norden. Med Undren sees det, at der fandtes en ældre og mere primitiv Ornamentik end den, der foreligger fra den yngre Stenalder, og det kan tilføies, at man undrer sig over, at dette ikke forud er blevet anet. Den yngre Stenalders Ornamentik er nemlig ingenlunde primitiv; den staaer i Forhold til ret fremskredne Udviklinger i det øvrige Europa, og dens Oprindelse og Fremvæxt lader sig ikke paavise indenfor dens egen Kreds. Det burde være seet, at der laa noget forud. Dette er det, som nu er kommet frem ved de ornamenterede Hjortetakssager.

Men repræsentere nu disse et første Stadium, da maatte det vel kunne sees baade, hvorledes man er faldet paa at foretage disse Indboringer og, hvorledes Mønstrene ere fremkomne. Noget afgjørende kan der vel ikke fremføres i denne Sag; men en Formodning kan dog fremføres under Benyttelse af Momenter hentede fra forskjellig Side.

Det synes da først at være af Betydning, at tilsvarende Indboringer træffes paa andre Steder af Jorden, baade hos Æskimoerne og hos Negrene, mulig ogsaa hos andre Natur-

folk. Navnlig i Østgrønland spille indborede Smaahuller af Art og Størrelse som de foran omtalte en ret fremtrædende Rolle i den ingenlunde fattige Ornamentik; de ere snart ordnede i Baand og Linier, snart dække de hele Flader[1]. Men ogsaa paa Elfenbenssager fra det indre Afrika, navnlig paa Blæsehorn, sees der hyppig en Fladedekoration med indborede Huller, der i Et og Alt svarer til Boringerne paa Hjortetaksstykkerne[2]. Kun træffes de foran omtalte Borefeil hverken paa Sager fra Grønland eller fra Afrika, idet der begge Steder blev anvendt en Jernspids og ikke som i Danmarks Stenalder enten Ben eller Flint.

Paa vidt adskilte Steder og under høist forskjellige Forhold er Mennesket saaledes blevet ført til, paa ensartet Maade, at ornamentere ved Indboring. Der maa da vel have været et fælles Udgangspunkt. Som Æskimoerne saaledes havde ogsaa Negrene de Huller for Øie, som Borestokken, der fremkaldte Ilden, efterlod i det underliggende Træstykke. Ved gjentagen Brug viste dette Grupper af fladt indborede Huller, der minde om de her omhandlede, kun at de ere betydelig større[3]. Ildgjøringen er overalt en vigtig Akt. Det var forstaaeligt, om Naturfolk herfra havde hentet et Motiv til ornamental Udsmykning.

Har dette nu ogsaa været Tilfældet i Danmarks ældste Stenalder, da vilde dette angive, hvorledes man dengang skaffede sig Ild, et endnu usikkert Punkt, idet der ikke i Fundene fra denne Periode har kunnet paavises Redskaber hertil. Det har da været et Apparat med Borestok og Baand, altsaa af sammensat Form, men dog vidt udbredt

---

[1] G. Holm, Den østgrønlandske Expedition 1883—85, II, Kjøbenhavn 1888.

[2] Nationalmuseets ethnographiske Samling, fra Stammer ved Øvre- og Mellem-Kongo og fra Bongoer og Monbuttuer.

[3] Walter Hough, Fire-making Apparatus, Washington 1890 (Report of the National Museum 1887—88). Edward B. Tylor, Early history of mankind, 2. ed. London 1870, S. 240.

hos lavt staaende Folk[1]. Det anvendes af Æskimoerne, og ved Siden heraf anvendes Boret almindelig til Haandværksbrug, tidligere forsynet med Spids af Sten eller Ben.

Men paa Hjortetaksstykkerne fremtræde Indboringerne ikke i simpel Anordning og til Fladedækning som i Grønland og i Afrika. De ere samlede i visse Mønstre; hvorledes ere disse fremkomne? Deres Særkjende er, at Indstikningerne løbe i Linier, der samles to og to for snart efter at skilles og derpaa at mødes med andre; langs med Linierne staa til høire og venstre enkelte eller flere Stik, samlede i Trekanter eller udløbende Spidser. Det er som Broderimønstre, som alle disse Stik vare gjorte med Naalen, som om det var Sting efterladte af fortløbende Traade. Skulde denne Ornamentik ikke være en Efterligning af Synings-Ornamenter? I Skind og Læder var der sat Stik paa Stik med Benprenen; Senetraade vare dragne gjennem dem; der var dannet en Syornamentik, og det er denne, som findes overført paa Hornmassen. Noget tilsvarende træffes i Østgrønland. Den ret sammensatte Ornamentik synes udviklet ved Broderi med Skindstrimler og Senetraad og derefter overført paa Ben.

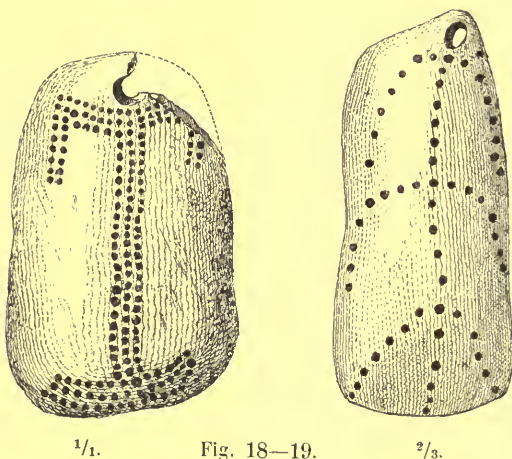
Det skulde da være saa, at den ældste Ornamentik i Norden er fremkommen gjennem Udsyning. Fra denne Grund skulde den yngre Stenalders Ornamentik være fremgaaet. Den har i Virkeligheden meget, der minder om Udsyninger. Herved kunde der findes en naturlig Forklaring for den paafaldende faste Anvendelse af indstukne Ornamenter og af Cardiumsmønstre, der vise Prik ved Prik. Fordi det oprindelig og i Grunden var Syornamenter, som udførtes, vedblev man at udprikke Linien i Stedet for at indridse den, og Cardien faldt man paa at bruge, fordi dens tandede Rand gav Punktrækker, der lignede Syningens Sting.

Til en videre Anvendelse af Indboringer i tidlige Afsnit

[1] Sidst anf. St.

af Danmarks Stenalder findes der visse Antydninger[1]. De ældste Ravfund indeholde ofte Stykker, der paa egen Maade ere prydede med Indboringer i Kanter og paa Flader. Man kan ikke undlade at mindes de endnu saa gaadefulde skaalformede Fordybninger, der træffes paa Stenflader, snart i ringe Antal, snart som en fuldstændig Dekoration. Kun faa ere dog de Stykker, der kunne umiddelbart sammenstilles med den her omhandlede Ornamentik.

Fig. 18 viser et Hængesmykke af Rav med indborede Punktrækker ordnede i Striber paa begge Stykkets Flader.

1/1. Fig. 18—19. 2/3.

Et andet Ravsmykke af lignende Form, Fig. 19, har paa begge Sider buede Rækker af noget større og dybere indborede Huller. Disse to Stykker opbevares fra gammel Tid i Nationalmuseet uden angivet Findested.

Fig. 20 gjengiver et Benredskab dannet af et udspaltet Stykke Knogle. Det er overalt glatskrabet paa sædvanlig Maade, saaledes at der er efterladt talrige, fine Længderidser og noget bredere Striber. Den ene Side, tilvenstre i Af-

[1] Tilsvarende, indborede Ornamenter anvendtes sansynligvis ogsaa andetsteds i Europa; se L'Anthropologie, Paris 1893, IV, S. 385.

bildningen, er svagt hvælvet, den anden for en Del noget hul efter Knoglens naturlige Form. Kanterne ere vel ret tynde, men dog afrundede ogsaa henimod Spidsen undtagen til den ene, mere buede Side. Kanten er her nærmest henimod Spidsen tyndere og nogenlunde skarp. Ved den brede Ende findes et Bærehul. Hele Stykket har en fuldstændig blank Overflade, sandsynligvis hidrørende fra Haandens Slid. Det maa utvivlsomt opfattes som et Ægredskab bestemt til at virke med den skarpe Kant foroven. Lignende Stykker ere nedenfor bestemte som Madknive (Afsnit VI).

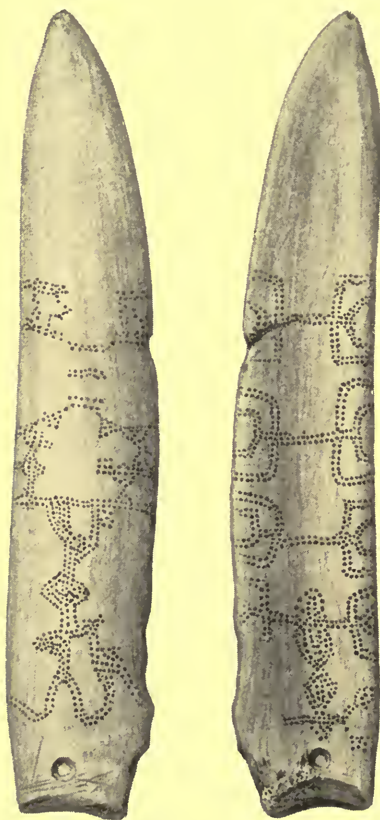

Fig. 20. ²/₃.

Begge Siderne ere dækkede med indborede Ornamenter, omend for største Delen svagere fordybede end de foran omtalte, saa dog ganske tilsvarende og udførte paa samme Maade. Størrelsen af de enkelte Boringer er noget forskjellig; hvor de staa dybest, er Midten sænket under en fladere afdreiet Ring, hvad der foran anførtes som Bevis for en Udførelse ved Boring.

Paa den hvælvede Side findes der kun delvis symmetriske Mønstre; for en Del ere Tegningerne af anden Art. Figurlige Fremstillinger skulde dog ikke ventes her. Der haves saa

lidt af Billeder fra Nordens Stenalder, at man næsten ugjærne træffer en ny Undtagelse fra den Regel, at Stenalderen kun havde en lineær Kunst. Og dog kan man ikke vægre sig for at erkjende, at her findes Billeder, de ældste hidtil trufne Fremstillinger af Mennesker og Dyr. Nærmest ved Stykkets brede Ende sees en Menneskefigur. Benene ere adskilte; den høire Arm er bøiet ind mod Brystet, den venstre gaaer over i en ubestemmelig Figur, som ligeledes løber i Et med det venstre Ben. I det store runde Hoved lader der sig vanskelig finde Linier, som kunne angive Ansigtets Detailler. Umiddelbart fra Hovedet reiser der sig en Fugl, med Hovedet tilhøire og med stor, vifteformet Hale. Over et Tværbaand sees dernæst tilhøire to Fugle, den nederste stillet umiddelbart paa Baandet med Hovedet tilvenstre, den øverste staaende paa Ryggen af den anden med Hovedet tilhøire. Begge have trekantede Haler. De to modsvarende Figurer tilvenstre frembyde ikke saadanne Enkeltheder, at det bestemt kan siges, at ogsaa disse skulle forestille Fugle; det har dog vist været Meningen. Om de følgende Tegninger skal intet udtales. Den anden Side af Kniven er for største Delen fyldt med symmetriske Mønstre; kun nederst mod den brede Ende synes der at være en bestemt Fremstilling.

Dette Stykkes Findested kjendes ikke; det opbevares fra ældre Tid i Museet i Odense. Endnu synes det at staa ganske ene ved Siden af Hjortetakssagerne. Engang publicerede ville disse faa Stykker dog vistnok snart samle andre beslægtede Sager om sig.

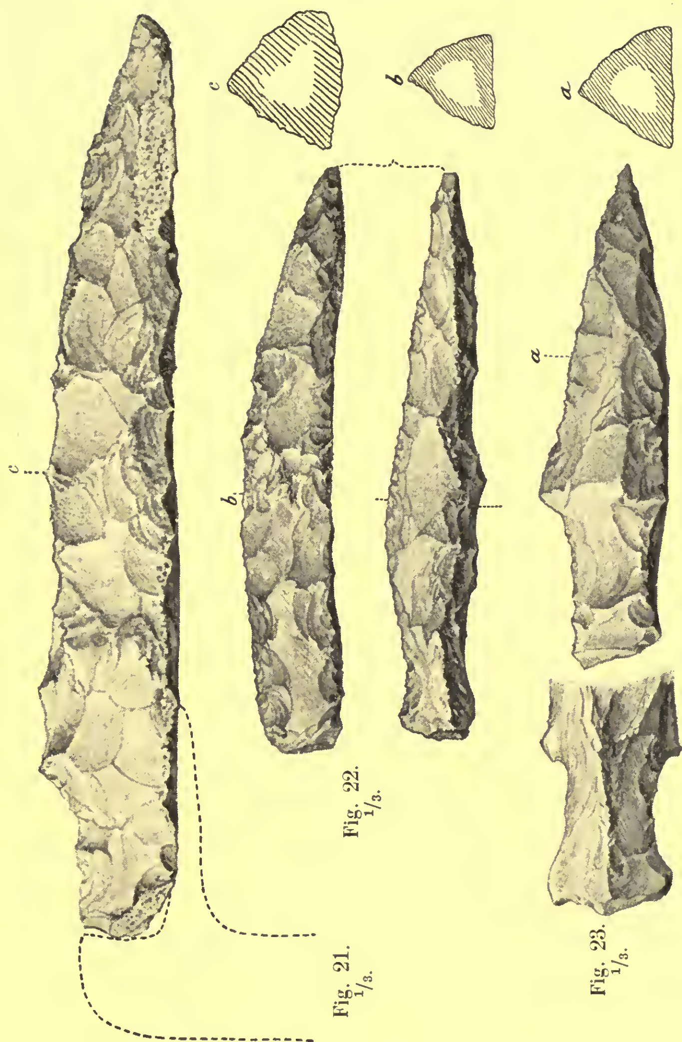
IV. Spidsøxer til Vaabenbrug.

Et som Gave fra Hr. Apotheker Norgaard, Skive, til Nationalmuseet indkommet Flintstykke forklarer flere tidligere uforstaaede Former og giver tillige Oplysning om et Stenalders Vaaben af hidtil ukjendt Art.

Det er et aflangt, tresidet, ved den ene Ende bredt afsluttet, mod den anden tilspidset Stykke, afbildet under Fig. 21. Længden er 36 cm. Det hører saaledes til de største Flintstykker fra Stenalderen og overgaaes ikke af ret mange. Tilhugningen er udført uden nøiere Beregning eller særlig Færdighed. Kanterne vise den eiendommelige Knusning af Flintmassen, som hidrører fra stærke Slag. Ved Stykkets Nakke og paa den i Afbildningen synlige Side findes Rester af den naturlige Flintkjærnes Skorpe. De store og dybe Ar over den ujævne Flade minde om Sagerne fra den ældre Stenalder.

Gjennem hele Længden er Stykket nogenlunde tresidet. Det har øiensynlig været Hensigten overalt at give Redskabet denne Form, og hvor den ikke ret er kommen frem, der hidrører dette fra Vanskeligheder ved Flintmassen og fra manglende Øvelse. En af Siderne naaer en Bredde af 5½ cm.; de to andre ere omtrent 1 cm. smallere. Den videre Betragtning af Stykket vil vise, at denne Forskjel næppe er tilfældig fremkommen. Den bredere Side er helt igjennem plan; de to smallere ere svagt buede, og den mellem dem liggende Kant er kjendelig hvælvet ved Midten og navnlig nedadbuet henimod Spidsen. Af denne Kant og af de smallere Sider er der indtil c. 7 cm. fra Nakken borthugget næsten en Fjerdedel af Stykkets hele Tykkelse. Der er saaledes dannet et smallere Parti, der efter mange Analogier med Sikkerhed kan siges at være indrettet af Hensyn til Skæftningen. Nakken er nogenlunde lige og jævnt afskaaren. Spidsen er meget stump, c. 2 cm. bred; den har sin oprindelige Form, eller er dog kun ganske ubetydelig afstødt.

Efter Flintstykkets hele Form og dets Enkeltheder maa det antages at have været anbragt paa et Skaft, i det væsentlige som dette er antydet i Afbildningen. Den plane og bredere Side maa have sluttet til Skaftet; Nakken har sandsynligvis støttet mod et Fremspring; Indsnævringen er dannet af Hensyn til Fastbindingen. Det har saaledes

været en Hakke eller en Spidsøxe bestemt til at bruges som Vaaben.

Et andet foreliggende Stykke, Mus. Nr. A 1158, er af ganske tilsvarende Form. Tykkelsen er den samme, og

Længden har været mindst ligesaa stor. Nu maaler Stykket dog kun 32 cm., idet Nakkepartiet er afbrudt og mangler. Tilhugningsmaaden, Resterne af Skorpe, den ene flade Side og den over denne liggende buede Kant, den tykke, c. 2 cm. brede Spids, som her er ganske ubeskadiget — Alt er som ved det først beskrevne Stykke. Et tredie, Mus. Nr. A 1159, har samme Form og Charakter, ligesom Tykkelsen er den samme; det er dog kun et 15 cm. langt Fragment. Endnu haves et fjerde Stykke, Mus. Nr. A 1665, fuldstændigt og ubeskadiget, men kun 22 cm. langt. Bredden er her omtrent ens for alle tre Sider, c. 5 cm., og Indsnævringen ved Nakken er svagt fremtrædende. Den plane Side dannes af en sammenhængende Afspaltningsflade.

Naar Opmærksomheden forst er vakt for disse meget svære Flintstykker, bemærkes det, at de væsentlige Træk gjenfindes ved flere andre af ringere Dimensioner. Fig. 22 viser eet af disse, Mus. Nr. A 6410. Det er tresidet, let buet efter Længden, og ved Nakken findes Udhugninger til Baand. Grundfladen under den buede Ryg dannes ligesom ved det sidst omtalte, svære Stykke af en gjennemgaaende Afspaltningsflade; ved Nakken findes Rester af Skorpe. Men Tykkelsen er her kun $3^1/_2$—4 cm., Længden $22^1/_2$ cm., og Odden er ret fint og spidst tilhugget. Saaledes ogsaa ved et andet, 21 cm. langt og 3—$3^1/_2$ cm. tykt Stykke, Mus. Nr. A 1267; indenfor Nakken findes dybe Udhugninger. Dette Stykke er dog firkantet, idet der er benyttet et fladt Stykke Flint, hvis Skorpe er bevaret paa to modstaaende Sider. Et tredie Stykke, Mus. Nr. 16166, af omtrent samme Dimensioner er atter tresidet, men Spidsen er her beskadiget.

Vel noget afvigende i Form fra de øvrige, men ikkedestomindre betydelig sikrende den givne Bestemmelse er det under Fig. 23 gjengivne Stykke. Behandlingen af Flinten er ligesaa ubehjælpsom og grov som ved de ovenfor omtalte. Kanterne vise knuste Partier; Kjærnens Skorpe sees paa Nakke og Side; kun selve Spidsen er ret omhyggelig tildannet.

Ogsaa her er en af de tre Sider ikke bleven udhugget ved Nakken, hvorimod de to andre Sider og alle tre Kanter ere dybt tilhuggede til Anbringelse af Baand. Formen er mere udpræget end ved de andre her omtalte Stykker, saaledes at der er større Sikkerhed for, at Enkelthederne ere rigtig opfattede. De angive bestemt, at Stykket har været fastbundet paa et vinkelbøiet Skaft.

Fra disse formentlig ganske forstaaelige Stykker skal Betragtningen ikke føres videre til andre, af mindre Størrelse og ikke tilstrækkelig udpræget Form. Navnlig i den ældre Stenalders Bopladsfund foreligger der ganske vist ikke faa aflange, tilspidsede Flintstykker, for en Del indrettede til Skæftning og saaledes mulig af samme Bestemmelse. Sikkerheden for, at her virkelig er en Berøring, er dog for ringe, og andre Oldsagformer af lignende Art, navnlig de lange og de tykke Bor med trekantet Spids, forøge Vanskeligheden for en sikker Opfattelse. Indtil Stoffet forøges, maa man nøies med i den anførte lille Række Stykker at lære at kjende en ny Art af Vaaben fra Stenalderen. At disse ere ældre end de store Stengraves Tid, er næppe Tvivl underkastet. Vaabnene fik dengang andre og smukkere Former, og Flinten blev tildannet med større Omhu. De her omhandlede Stykker maatte tillige foreligge i større Antal, dersom de vare fra den Tid, da Vaaben almindelig bleve nedlagte i Gravene. De hidrøre sandsynligvis fra det lange, mellem de gamle Skaldynger og Stengravene liggende Tidsafsnit, der kun kjendes fra spredt fundne Oldsager, alle af mere eller mindre sjælden Form. Som de øvrige ere hellerikke Spidsøxerne trufne i Forbindelse med andre Oldsager. Det først omtalte Stykke er fundet ved Kobberup, Fjends Herred, Viborg Amt, det sidste er fra Torup paa Samsø. Mus. Nr. A 1267 er fra Hadsund ved Mariager Fjord, Mus. Nr. A 1158 fra Mullerup, Løve H., Holbæks Amt. Disse Vaaben have saaledes været anvendte paa forskjellige Steder i Landet.

V. Den ældre Stenalders Flintøxer og Meisler[1].

Med Kjendskab til det nu foreliggende, store Stof af Fund fra den ældre Stenalder har man vanskeligt ved at tro, at der har været Tvivl om Opfattelsen af denne Periodes alleralmindeligste Former, Øxerne og Meislerne af Flint. Det maa da erindres, at det var faa og ubetydelige Fund, hvorom Tvivlene reistes i 1861, og at de saalænge bevaredes, forklares af, at det efterhaanden saa stærkt forøgede Stof ikke ret blev inddraget i Undersøgelsen. Dog maa det undre, at ikke det første Blik paa de Flintægge, hvorom Striden stod, bragte enhver Tvivl til at forstumme. Det var Ægge dannede ved Skjæringen af to Afspaltningsflader. Saadanne Ægge kunde ikke, saa paastodes det, virke ved Hug; Flintæggen maatte slibes for at bide. Og dog vidstes det, at den almindelige Skjæreæg overalt i Stenalderen dannedes ved to sammenstødende Afspaltningsflader; saaledes er det jo ved enhver Flintflække. Men kunde en saadan Æg bruges til at skjære med, under Anvendelse af Haandens Tryk, saa maatte den sikkerlig langt bedre kunne tjene ved Hug, førte med Armens Kraft. Det blev overseet, at denne Æg, dannet ved hinanden skjærende Afspaltningsflader, er særdeles skarp, langt skarpere end den omhyggelig tilslebne Flintæg; seet under Loupe er denne tyk og stump i Sammenligning med hin. Det var, hvad selve Æggens Skarphed angaaer, bedre Redskaber, hvorover man raadede i den ældre Stenalder, end senere, da Slibning blev almindelig anvendt. I andre Retninger skete derimod store Fremskridt. Ved fin Tilhugning og Afslibning blev der fremstillet en jævnere og

---

[1] Det her meddelte slutter sig supplerende til ældre Undersøgelser over samme Æmne i Aarb. f. nord. Oldk. 1888 og 1890, og til Ytringer i »Vor Oldtid« S. 31. Arbeider af Henry Petersen, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, og L. Zinck, Stenaldersstudier, II, 1893, nødvendiggjøre en fortsat Fremførelse af Materiale og Iagttagelser.

mere regelmæssig Æg; der blev dannet lange, fuldstændig glatte Ægflader; Æggen gjordes bredere, og Øxen blev større og tungere — Alt af Betydning for Hugget. Den yngre Stenalders Øxer vare bedre, skjøndt Æggens Skarphed var ringere. Saa klart nu dette end er, vil en Betragtning af flere nyfremdragne Stykker ikke lidet bidrage til at fæstne

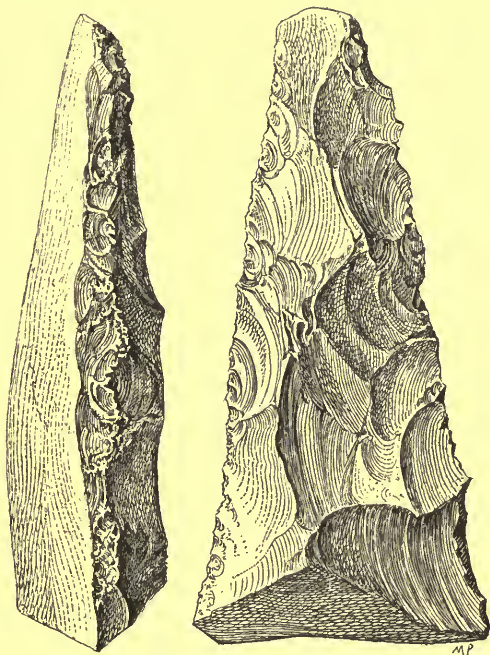

Fig. 24. 1/3.

Opfattelsen af den ældre Stenalders almindelige Huggeredskaber med uslebne Ægge. Et enkelt charakteristisk Stykke kan undertiden være afgjørende for store Rækker.

Et saadant er det under Fig. 24 i en Trediedel Størrelse afbildede Flintstykke[1]. Længden er 25½ cm., Bredden ved

[1] Mus. Nr. A 10667.

Æggen $11^1/_2$ cm. Den hele Form, den betydelige Størrelse og navnlig den tynde, lige og skarpe Æg stille det udenfor Tvivl, at dette er en Øxe. Men den frembyder alle de typiske Træk, som bestandig vende tilbage ved de almindelig forekommende Skivespaltere af ringe Størrelse. Den ene Bredside viser helt igjennem en sammenhængende Afspaltningsflade; Stykket er altsaa gjort af en Skive. Den anden Side er ujævnt tilhugget med raske Slag. Sidekanterne ere grovt tildannede gjennem hele Længden. Æggen er fremkommen ved Skjæringen af to Afspaltningsflader — de to først fremstillede; derefter er Stykket videre udformet. Alle disse Træk findes ved Hovedmassen af Skivespalterne. Saaledes og ikke anderledes vilde og maatte man efter Materialets Art og efter de Fordringer, man havde, fremstille det almindeligste, i daglig Brug anvendte Redskab.

Dette er den største Øxe af denne Art, som kjendes. I 1888 angaves det største Stykke til 17 cm.[1]. Siden da er der fremkommet to længere, det her omtalte og en meget lignende, kun c. 3 cm. kortere Øxe. De antages begge at være fundne ved Grusgravning paa en Husmandslod ved Ruds Vedby, Løve Herred, Holbæks Amt[2].

At der kun undtagelsesvis er dannet saa store Stykker, er vel forstaaeligt. Det har ikke været let at afslaa den store Skive, der tjente som Forarbeide. Mulig er det halvt tilfældigt, at det stærke Slag, som krævedes hertil, har frembragt en stor, glat Afspaltningsflade; denne har da indbudt til at danne en Øxe af usædvanlig Størrelse. I Reglen opnaaede man kun at faa mindre Skiver, og derefter maatte Øxerne rette sig; de bleve kun smaa.

Have de store og brede Skivespaltere en egen Beviskraft ved Bestemmelsen af Formen som Ægværktøi, da ere

---

[1] Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Stenalderen, 14.
[2] Disse to Stykker ere allerede nævnte i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 310 Anm.

de meget smaa og smalle Stykker hellerikke uden Betydning i saa Henseende. De vise den samme Form, en overensstemmende Tildannelsesmaade og en tilsvarende Æg. Knyttede til hinanden ved overordentlig talrige Stykker af alle mellemliggende Størrelser maa Yderleddene have havt en fælles Bestemmelse og den samme som Mellemstørrelserne. Og ingen anden tilfredsstillende Fællesbestemmelse er funden eller vil kunne findes end den, at samtlige Stykker have skullet virke ved deres Æg. Der behøvedes til forskjellige større og mindre, haardere og lettere Arbeider, til Anvendelse som Øxe eller Meisel, som Vaaben eller Værktøi, Stykker af vexlende Størrelse og Ægge af forskjellig Bredde.

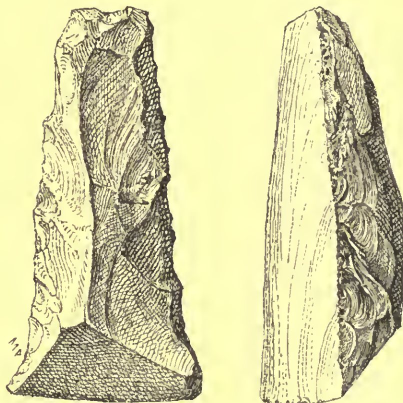

Fig. 25. 1/1.

De senere Aar have bragt en Række smaa Skivespaltere paa c. 5 cm. og enkelte endnu kortere, den mindste kun 3½ cm. lang. Et af disse Stykker er afbildet i fuld Størrelse under Fig. 25[1]. Det viser alle de samme typiske Træk som det største, foran afbildede Stykke. Disse smaa Former have utvivlsomt været skæftede og forte som Meisler. Ægbredden er 2—3 cm. Ogsaa længere Stykker med smal Meiselæg, tidligere meget sjældne, ere efterhaanden fremkomne i adskillige Exemplarer. Det længste og smukkeste Stykke er afbildet under Fig. 26[2]. Æggen ligger som sædvanlig mellem to Afspaltningsflader; men undtagelsesvis ere her begge Bredsiderne tilhuggede med mange Slag.

---

[1] Mus. Nr. A 12612. [2] Mus. Nr. A 12337.

Meislen fremstilledes ogsaa ved Omdannelse af Øxen. Naar den brede Æg var bleven delvis beskadiget ved Brud, lod Resten sig dog anvende, idet man af det brede Ægredskab dannede et smalt. Saaledes gjorde man det ogsaa i den yngre Stenalder; der haves Rækker af Meisler, der ere fremstillede af beskadigede Øxer, ligesom der overhovedet særdeles almindelig af det store, medtagne Flintstykke, dels ved simpel Afhugning, dels ved videre Omdannelse, blev gjort et mindre Redskab, hvortil Stykket var brugeligt[1]. Denne nye Benyttelse af Materialet, svarende til Omstøbningen i Bronzealderen og Omsmedningen i Jernalderen, har i det Hele sin Interesse. I det her omhandlede Tilfælde, ved Ægværktøiet fra den ældre Stenalder, er denne Proces af særlig Betydning, idet den giver et nyt Bevis for Redskabernes Bestemmelse. Ved Fjærnelsen af det beskadigede Parti paa den brede Skivespalter og ved den nye Tilhugning er det vist, at det var den skarpe Kant, den endnu uskadte Rest af Æggen, hvorpaa det kom an ved disse Stykker.

Fig. 26. 2/3.

Fem saaledes formede Meisler indeholdtes i en 1896 modtagen Sendelse af et Hundrede Stensager opsamlede paa forstyrrede Bopladser fra den ældre Stenalder ved Fannerup og Havknude i Grenaa-Egnen. Fig. 27 gjengiver en af disse. Det har, som det vil sees, fra først af været en regulær Skivespalter. Begge Æghjørner ere fjærnede, og de herved

[1] Müller, Stenalderen, 209—211.

fremkomne nye Kanter ere stump tilhugne gjennem hele Længden; saaledes har man tilveiebragt den ønskede, smalle Æg. Flere ganske tilsvarende, men tidligere ikke bemærkede Stykker forelaa allerede forud i Fund fra en anden Del af Landet[1].

Træskafter til alle disse Redskaber ere ikke fremkomne;

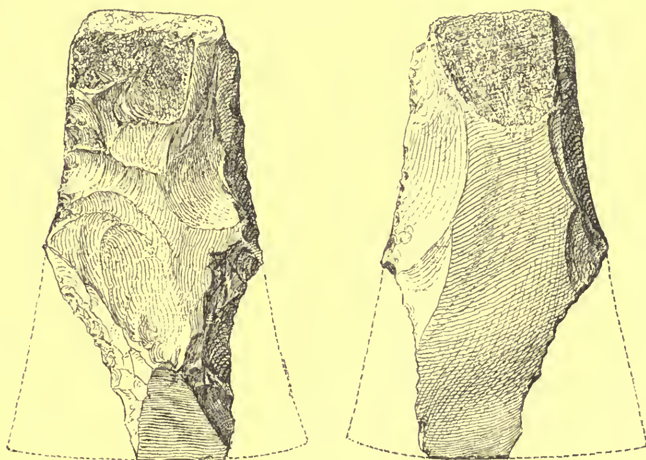

Fig. 27. 2/3.

men Haabet om, at dette engang vil ske, er voxet, efterat nye Fund have bragt Bevis for, at Træ under særlige Forhold kan bevare sin oprindelige Form, trods de Aartusinder, som skille os fra den ældre Stenalder. I 1896 er der ved Opmudringsarbeider paa den foran nævnte Fundplads i Kolding Havn (S. 335) blevet indsamlet 7 Hjortetaksøxer af den ældre Stenalders sædvanlige Form[2], alle med Rest

[1] Mus. Nr. A 2772, 2774, 3257, fra Farø, Bogø Sogn, Møenbo Herred; A 3663, fra Sprove Land, Damsholte Sogn, Møen.
[2] Müller, Stenalderen, 24.

af Træskaftet. Fundet blev strax indsendt til Nationalmuseet for her at præpareres, og man kunde da forvisse sig om, at det i Skafthullerne endnu urørt siddende Træstykke virkelig hørte til Øxen og var en Del af Skaftet. Der var overalt anvendt en naturlig, ikke tildannet Gren; den omgivende Bark iagttoges ved to af Stykkerne. Et af dem undersøgtes mikroscopisk og viste sig at være Hassel. Kun ved en af Øxerne, som ved Kolding Museums Imødekommen er indgaaet i Nationalmuseet, var Skaftets øverste Ende bevaret; den var jævnt og glat afrundet. Tykkelsen var ved alle Stykkerne c. 2 cm. Oprindelig har Skaftet dog været et Par mm. tykkere. Træet sluttede nemlig løst i Hullet, omgivet paa alle Sider af et tyndt Lag Dynd; i Tidens Løb maa der være foregaaet en svag Sammentrækning i den efterhaanden fuldstændig bløde Træmasse.

Fig. 28. 2/3.

Indtil lignende heldige Fund bringe skæftede Skivespaltere for Dagen, maa man nøies med de Vink om Skæftningen, som selve Flintstykkerne give. Det tør da udtales, at ikke faa Stykker ere tydelig tildannede til Fastbinding eller til Indsætning i Skaftet. Sidekanterne ere undertiden indbuede paa eiendommelig Maade (Fig. 28), eller Stykket er næsten spidst afsluttet ved Nakken. Vistnok ere disse Træk kun lidet fremtrædende, ligesom de ikke sees ved ret mange Stykker. Men saaledes staaer det ogsaa med andre Redskaber fra den ældre Stenalder. Kun sjælden findes en særlig Tilhugning beregnet alene paa Skæftningen.

Betegnende i saa Henseende ere de i mange Hundrede Exemplarer foreliggende Flækkeskrabere[1]. Kun et forholdsvis ringe Antal med indbuet Æg har en tilhugget Skaftspids[2], og først nylig er der fremkommet enkelte Flækkeskrabere med udbuet Æg, der vise Indhugninger fra begge Sider dannede af Hensyn til Fastbindingen (Fig. 29[3]). Disse faa Stykker ere af Betydning, idet de sikkert vise, at ogsaa alle de øvrige vare forsynede med Skaft. Man gjorde sig dog ikke den Umage at forme dem til Fastbinding, ligesom der overhovedet, i stærk Modsætning til hvad der senere var Tilfældet, kun sjælden spores Lyst og Trang hos den ældre Stenalders Folk til at gjøre noget udover, hvad der nødvendig krævedes, forat Redskaberne kunde bruges efter deres Bestemmelse.

Fig. 29. ²/₃.

Man nøiedes sikkerlig ofte med daarlige Huggeægge og med ligegyldig formede Redskaber. At der dog ogsaa havdes regelmæssig tildannede Stykker med fortrinlige Ægge, vise for Skivespalternes Vedkommende de foran afbildede og mange andre Stykker. Først i de senere Aar er derimod den anden Hovedform af Øxer fra den ældre Stenalder, ikke tilhuggede af en Skive, men af en Flintkjærne, bleven repræsenteret af en større Række Stykker med Ægge af bedste Art.

Som det ved Spalterne gjaldt om at faa en lige Æg, dannet af to Afspaltningsflader, saaledes skulde disse Øxer helst have en udbuet Æg, fremstillet paa samme Maade. Der maa have hørt baade Øvelse og Held til at gjøre denne

---

[1] Müller, Stenalderen, 10—13.
[2] Anf. St. 13.
[3] Fundet 1896 paa Valby Bakke, ved Kjøbenhavn. Et lignende Stykke er forud afbildet (Müller, Stenalderen, 12). Skaftspids findes ved Mus. Nr. A 2115.

jævnt buet, skarp og passende svær. Fig. 30 viser et saadant Ægparti af en spidsnakket Øxe[1], mulig det bedst lykkede, som kjendes[2]. Skjæringslinien mellem de to Ægflader er 7 cm. lang; de smaa Brud ved Æggen ere fremkomne ved Beskadigelser i gammel og ny Tid.

Dette er et typisk Exempel paa en Øxe med tilhuggen Æg, bestemt til at bruges saaledes, uden Slibning. Æggen er det først formede ved saadanne Stykker; hele den øvrige Tilhugning er udført senere. Men skulde Stykket slibes, da

Fig. 30. 1/2.

var det unyttigt, at Æggen netop var af denne Art; Afspaltningsfladerne bleve jo bortslebne. Ved Forarbeiderne til de yngre, slebne Øxer er Æggen stadig gjort med mange Slag, ved den ældre Stenalders Øxer, der brugtes uslebne, derimod med saa faa Slag som muligt, og helst kun med to.

---

[1] Müller, Stenalderen, 18.

[2] Opbevaret i Museet i Aarhus, Nr. 2543, og publiceret med godhedsfuld Tilladelse af Museumsbestyrelsens Formand, Hr. Overretssagfører A. Reeh. — Fundet i Stevns.

VI. Madknive af Flint og Ben.

En ret talrig Gruppe Former hører hverken hjemme i de gamle Skaldyngers eller i Stengravenes Tid[1]. De hidrøre fra en Mellemtid, da Opholdene ved Kysterne under Benyttelse af Østers og andre Skaldyr som Hovednæringsmiddel vare, omend ikke fuldstændig ophørte, saa dog ikke længere almindelige, og da paa den anden Side den yngre Befolkning af Agerdyrkere og Kvægavlere endnu ikke var begyndt at opføre de store Stengrave. Den ældre Stenalders Redskaber, som disse foreligge fra Skaldyngerne, vare gaaede af Brug, og det Sæt af Gjenstande, der almindelig træffes i Stengravene, var endnu ikke fremkommet.

Til de for denne Mellemtid eiendommelige Former høre talrige Spyd- og Dolk-lignende Flintblade, der ikke, som de yngre Former, ere tilspidsede mod Skaftenden, men derimod fortsættes med omtrent samme Bredde indtil den lige eller rundt afskaarne Ende (se Fig. 31).

Hvorledes de forskjellige Former af denne Art vare skæftede, og hvilke der anvendtes til Spyd, hvilke til Dolke eller Knive, var hidtil noget tvivlsomt. Det formodedes, at visse, oftest tyndt tilhuggede Flintblade havde den sidste Bestemmelse, idet Æggen ved mange af dem fra et vist Punkt, 7—9 cm. fra Skaftenden, bøier let indad. Denne Indsnævring af Bladet maatte hidrøre fra en Opskærpning; den øvrige Del skulde have været indsat i et Skaft eller omvundet med Baand, som dannede Grebet. Fig. 31 viser et Stykke af denne Art. Ved flere løber Bladet paa lignende Maade spidst til; adskillige andre bevare dog Bredden indtil henimod Spidsen, hvor Æglinierne bøie afrundet sammen, som dette skal nærmere omtales nedenfor ved andre beslægtede Flintblade (Fig. 35—36).

Imod Tanken om en Bevikling for at danne et Haand-

---

[1] Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 44.

greb kunde imidlertid indvendes, at det vilde være paafaldende, om Bladet skulde være tilhugget ganske ensartet gjennem

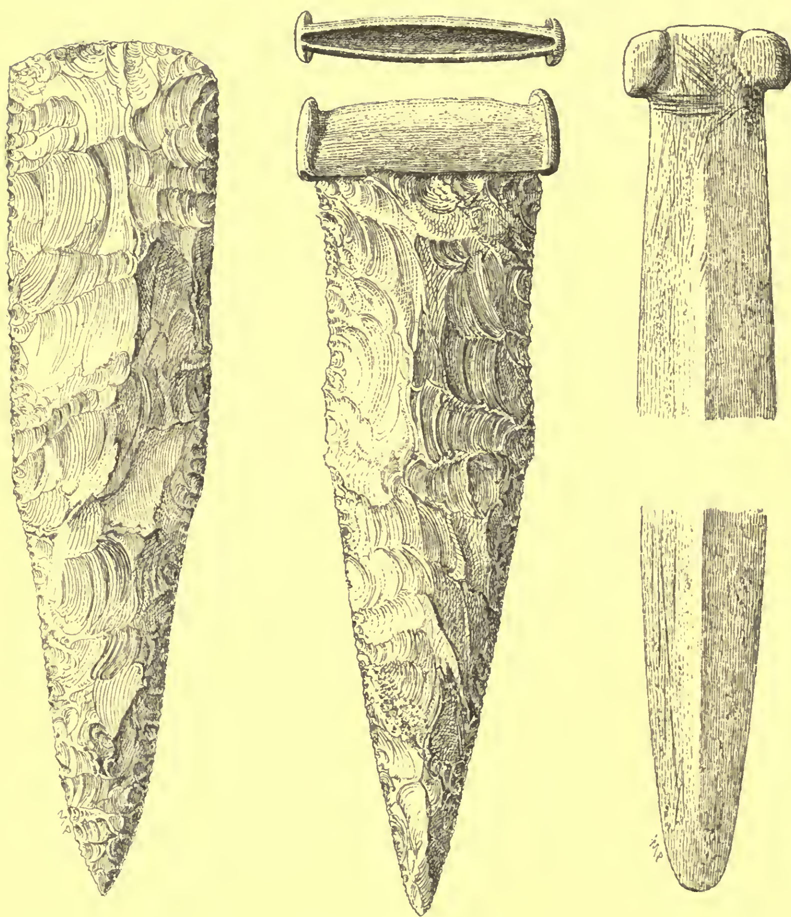

Fig. 31—33. ²/₃.

hele Længden og med Æg helt ud til den brede Ende, naar et stort Parti var bestemt til at dækkes. At dette dog har været saa, vil sees af et Flintblad af her omhandlede Art, med delvis bevaret Skæftning (Fig. 32). Det fandtes i en fyensk

Mose, i Rønninge Sogn, Aasum Herred[1], indgik først i Odense Museum og blev derefter som et særlig mærkeligt Stykke deponeret i Nationalmuseet.

Flintbladet er ret godt og tillige tyndt hugget, men dog af ringere Arbeide end mange iøvrigt tilsvarende Stykker. Paa dets brede Ende var der efter Finderens Forklaring ved Optagelsen anbragt et tilskaaret Benstykke, som fremstillet i Fig. 32. Det er omhyggelig tildannet og glatskrabet, med afrundet Ryg, ved hvis Hjørner der findes sirlige, fremtrædende Knopper, og med en dyb Udskjæring, ganske svarende i Længde og Bredde til Flintstykkets Endeparti. Indenfor Knopperne spores usikkert blanke Striber skraat hen over Bendoppens Ryg; de kunne hidrøre fra, at disse Steder have været dækkede af Læderbaand. Bladet har været omviklet, og Baandene ere førte om Bendoppen indenfor Knopperne; disse tjente til at fastholde Beviklingen. Hvor langt denne naaede, angives af den svage Bøining i Bladets Æg c. 9 cm. fra Spidsen. Udenfor er Æggen let opskærpet; det c. 6 cm. lange Stykke indenfor, altsaa af Haandsbredde, er noget uregelmæssig tilhugget.

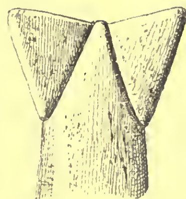

Fig. 34. ²/₃.

Dette Stykke er af en egen Vigtighed. Det oplyser ikke blot om Skæftningen af alle de beslægtede Flintblade og viser, at de have været Knive eller Dolke. Men tillige bringer det en vis Sikkerhed for, at der med Rette skjelnes mellem Spyd og Dolke efter Opskærpningen: de Former, som ofte vise opskærpede Ægge, have været Knive eller Dolke ligesom det her omhandlede Stykke, hvorimod de, som ikke træffes opskærpede, have været Spyd.

[1] Denne og mange andre Oplysninger vedrørende Odense Museum skyldes godhedsfulde Meddelelser fra Hr. L. Rasmussen i Museets Bestyrelse.

Fig. 35. 2/3.

Den eiendommelige Skæftning med en vel udskaaren Bendop har faaet en Parallel i et Fund af Bensager, som Nationalmuseet skylder Hr. Arthur Feddersens Godhed. Foruden 6 indbyrdes noget forskjellige Naale eller Prene af Ben indeholder dette Fund 4 lange Blade af Ben, det ene dog fragmenteret, alle med en bred Afslutning, der minder om Flintknivens Endedop (Fig. 33—34).

Det er 22—25 cm. lange, tynde Blade udskaarne af en Knogle og fuldstændig glat afpudsede. Overfladen har en egen Blankhed, der synes at hidrøre fra Slid. Den ene Side er jævn og flad; saaledes ogsaa den anden Side ved eet af Stykkerne. Ved de øvrige hæver derimod Fladen sig til en lidet fremtrædende Kant gjennem største Delen af Bladets Midte (Fig. 33). Bredden er ved de forskjellige Stykker 1½—2¾ cm., jævnt aftagende henimod den stumpe, smalt afrundede Spids. Bladet er her en Del tyndere end længere nede, og Kanterne, som nedadtil ere ret svære og afrundede, blive omkring Spidsen og henimod den meget tynde og nogenlunde skarpe. Det er Ægge til at skjære med, om de end efter Materialets Art ere temmelig sløve. Den modsatte, brede Ende viser ved alle Stykkerne et tykt Tværparti trædende frem over Bladets Kanter, enten med to omhyggelig tildannede Hjørner (Fig. 34),

eller noget uregelmæssig formet og med kun svagt antydede Endeknopper (Fig. 33).

Der er i alle Enkeltheder, Bladets Form, dets Tykkelse og Tværpartiet ved den brede Ende, en vis Overensstemmelse mellem disse Benblade og det nys omtalte, skæftede Flintblad. Ogsaa disse have da vel havt en Bevikling i Haandsbredde, fastholdt ved det brede Endeparti. Tynde Benblade af ganske tilsvarende Art, men uden, eller kun med en svagt fremtrædende Udvidelse ved Skaftenden, forelaa allerede tidligere i enkelte Exemplarer[1].

At alle disse Stykker ere Ægredskaber, og at de tjente som Knive, kan ikke drages i Tvivl. Til haarde Stoffer kunde de dog ikke bruges. De synes derimod ret anvendelige til at dele den tilberedte, kogte eller stegte Føde, Kjød o. A. Det skjønnes heller ikke, hvorfor Stenalderens Folk ikke skulde have været forsynede med Madknive; der havdes jo nette, baade større og mindre Skeer af Træ og Ler.

Hvis saa er, stiller det sig som ikke usandsynligt, at de nysomtalte Flintknive ogsaa have været Mad- eller Kjødknive. Mod en Anvendelse som Dolk taler det, at Spidsen oftere er noget stump, og at den ved Opskærpning, som alt berørt (S. 355), kan blive

Fig. 36. ²/₃.

[1] Müller, Stenalderen, 194.

næsten afrundet. Til Arbeidsbrug ere de efter Æggens Art kun lidet anvendelige; tillige er der den Eiendommelighed, at de kun ere fundne let opskærpede, men ikke med et lignende stærkt Slid, som almindelig træffes ved Værktøiet.

Herfra er det vistnok tilladt at strække Betragtningen videre, til forskjellige Flintsager, for hvilke der hidtil ikke har kunnet fremsættes nogen Forklaring, hvorved det dog maa bemærkes, at de først i de senere Aar ere ret komne frem, saaledes at deres Særpræg kan erkjendes.

Fig. 37. 2/3.

Der sigtes til en Række Flintblade af lignende Form og Charakter som de ovenfor omtalte, tynde, med fine Ægge gjennem hele Længden og lige afskaarne for Skaftenden, men skillende sig fra dem ved, at de ikke ere smalt tilløbende mod Spidsen. Ved nogle tiltager Bredden endog kjendelig (Fig. 35). Ved de fleste er den uforandret indtil henimod Spidsen (Fig. 36), hvor Æggene bøie rundt sammen for at mødes i et svagt fremtrædende Hjørne. Enkelte afsluttes i en ganske jævnt afrundet Linie. Formen er ret afvexlende; undertiden nærmer den sig til de foran (S. 355) omhandlede Flintblade. Sammen med dem danne disse Stykker en samlet, stor Gruppe med mange Variationer, der alene i Nationalmuseet foreligge i henved 50 Exemplarer med en Længde af 14—27 cm.

En egentlig Od have de henimod Spidsen brede Flintblade aldrig; en Anvendelse som Dolk er derfor udelukket.

At de skulde have hort til et eller andet eiendommeligt Hug- eller Slagvaaben, er lidet sandsynligt efter det tynde Blads store Skrobelighed. De ere Ægredskaber; dette viser de altid meget fine Ægge. Som Værktoi have de dog ikke været anvendte; de findes nemlig stedse kun let opskærpede. Det Fig. 36 afbildede Stykke viser den sædvanlige Opskærpning, her strækkende sig indtil 9 cm. fra Spidsen. Saaledes ligger det da nær at bestemme disse Flintblade som Mad- eller Kjødknive, hvortil de vilde være meget tjenlige. Den sirlige Behandling af Flinten var vel forstaaelig ved saadanne Redskaber. Nogle ere sande Luxusstykker, henhorende til de bedste og eleganteste Flintsager, som kjendes.

Fig. 38. ²/₃.

Fra disse Former ledes man naturlig til en Betragtning af visse ligeledes hidtil upaaagtede og uforstaaelige Flintstykker, med fladt, skeformet Blad og med Skaft, vel foreliggende i adskillige Exemplarer, men sædvanlig usikkert og skjodesløst behandlede. Fuldstændig klare i Formen ere dog de to under Fig. 37 og 38 afbildede Stykker. De ere godt huggede og have intet af det uregelmæssige og blandede, som mærker de omdannede og tilfældig formede Sager, der ofte træffes, og som i Reglen ikke opfordre til en nærmere Undersogelse. Disse to Stykker have fra først af havt den Form, hvorunder de nu foreligge, og de ere gjorte efter klart Fortsæt og til bestemt Brug. Det runde, flade Blad er ret tyndt hugget, med en jævn, men just ikke skarp Kant helt rundt indtil Skaftet. Som disse Stykker ere, kunne de næppe tænkes brugte til andet end til Madens Tilberedning eller dens Indtagelse. En sikrere Bestemmelse vil kunne gives, naar der fremkommer

flere og varierende Stykker, som dette pleier at ske, naar en Form først er publiceret.

Den sidste Form er her nærmest medtagen paa Grund af det Forhold, hvori den staaer til de andre foran omtalte Flint- og Benknive. Efter Antal og Art have disse en almindelig Interesse og en desto større, naar der tør gaaes ud fra, at de i det Hele ere ældre end Stengravenes Tid og altsaa ligge forud for de talrige Knive og Dolke med Skaft helt udhugget i Flint. Disse mærkelig udviklede, ja fuldendte Former, hvis Skaft er afsluttet i udskydende Hjørner, kunne vel tænkes dannede efter de ældre Flintknive med Bendop ved Enden af Skaftet. Det ene skæftede Stykke Fig. 32 har ikke mindst Betydning ved saaledes at slutte Forbindelsen mellem chronologisk forskjellige Former, hvis indbyrdes Forhold tidligere ikke var erkjendt.

VII. Dolke dannede af Albueben.

Under Vanskelighederne ved sikkert at paavise de spidse Vaaben fra Stenalderens ældste Tider er det af Betydning, at der foreligger een Form, der næppe kan opfattes paa anden Maade. Den har tillige Interesse ved at have været vidt udbredt og længe fastholdt, og ikke mindst ved at være særdeles primitiv, givet Mennesket af Naturen næsten fuldt færdig til Brug.

Kronhjortens Albueben er fra Midten og nedefter fast forbundet med Spolebenet; foroven fastholdes det derimod kun ved Senebaand (Fig. 39). Den øvre Ende løsnes derfor uden Vanskelighed fra Spolebenet, og frigjort skilles dette Parti af Knoglen let og med et splintformet Brud fra den nedre, fastsiddende Del. — Disse og alle følgende naturhistoriske Oplysninger skyldes Vice-Inspector Herluf Winge.

Det saaledes fremkomne Knoglefragment blev benyttet paa konstant Maade, idet Brudenden formedes til en jævnt

tilløbende Spids. Tildannelsen udførtes ved Afskrabning med Flintægge, Flækker eller Spaaner, som have efterladt finere

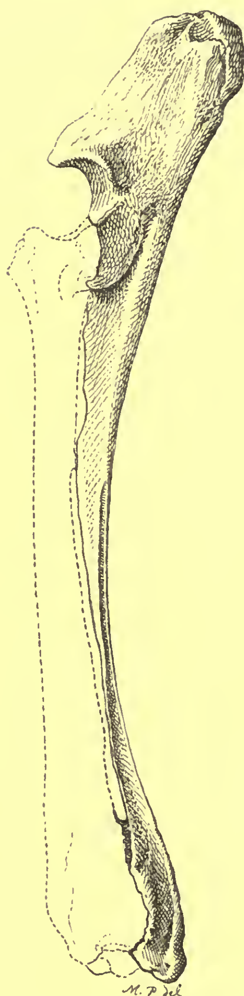

Fig. 39. Albueben og Spoleben af en Kronhjort. 1/3.

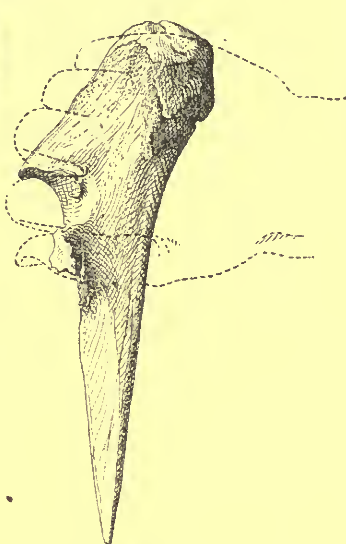

Fig. 40. Mus. Nr. A 11213. 1/2.

Fig. 41. Mus. Nr A 2974. 1/2.

eller grovere Længderidser, undertiden ogsaa smalle Længdeflader. Afskrabningen er navnlig foretagen henimod selve Odden og langs hele Spidsens Kanter; ved den indvendige, mod Spolebenet vendende Kant naa Skrabemærkerne op til den nedre Ledflade, udvendig strække de sig noget længere. Den øvrige Del af Knoglen er ikke afskrabet.

Den tildannede Spids, maalt fra den nederste Ledflade, har en vexlende Længde af 4—10 cm. Afstumpning

og Brud med paafølgende ny Tildannelse maatte efterhaanden afkorte Redskabet. Kun paa det som Fig. 40 afbildede Stykke er Odden bevaret ganske uskadt; den er omhyggelig trindt tildannet, men noget stump. Af samme Art har Odden været ved de øvrige foreliggende Stykker, af hvilke flere kun vise ubetydelige Brud.

Der haves 8 Exemplarer af dette Redskab, dannede dels af høire, dels af venstre Knogler af Kronhjort. To Par hidrøre fra de bekjendte jydske Skaldynger ved Meilgaard[1] og Ertebølle[2], som have ydet store Fund fra den ældre Stenalder. Tre ere fremdragne i samtidige Dynger ved Fannerup, nord for Kolindsund, og ved Krabbesholm, nær Skive[3]. Eet er optaget paa Frihavnsterrainet ved Kjøbenhavn[4].

Naar den ældre Stenalders Folk benyttede just denne Knogle til deraf at danne et spidst Redskab, da laa dette først i, at Spidsen var let dannet af det smalt tilløbende Knoglefragment. Men det laa vist ogsaa deri, at den samme Knogle afgav et godt Haandtag uden at behøve mindste Forandring. Den for Enden afrundede Albueudvæxt med dens flade Sider uden Fremspring eller Kanter falder særdeles godt i Haanden og passer den i Bredde. Der gives ikke bedre Greb paa en Dolk.

Det er sjælden, at det saa klart som her kan sees, hvorledes en Form fra først af er opstaaet. Ved Maaltidet maatte Knoglerne skilles ad, for at Kjødet kunde nydes. Overarmsbenet var revet ud af sit Leie. Den venstre Haand holdt forneden om den samlede Underarmsknogle. Den høire Haand har da grebet om Albueudvæxten for at faa denne Knogle løsnet fra Spolebenet; den knækkede af, og

---

[1] Mus. Nr. 14906.

[2] Mus. Nr. E 216. 1671.

[3] Mus. Nr. 19216, 19218, 16467.

[4] Mus. Nr. A 11213. I Kongresberetning, Kjøbenhavn 1875, Pl. XIII, ere to Stykker afbildede, fra Skaldyngen ved Sølager.

Haanden havde Grebet om en Dolk, der kun behøvede en ringe Tilspidsning. Fig. 40 viser, hvorledes man naturlig tager paa Dolken, og ganske saaledes er der grebet om Albueudvæxten for at løsne den.

Hvor godt man syntes om dette let tilveiebragte Redskab, fremgaaer af, at det brugtes endnu i den yngre Stenalder. Tilsvarende Bendolke, dannede af Albueben, foreligge fra tre Jættestuer paa Sjælland og Lolland[1]. Men, betegnende nok for de forandrede Tilstande, ere de ikke af Hjorte, men af Tamoxer. Disse Stykker ere alle temmelig medtagne i det Ydre og ufuldstændige i den øvre Ende; de to synes at have været rundt afskaarne foroven ligesom Fig. 41, og tillige mangler den nedre Ledflade. Spidsens Længde maaler ved de forskjellige Stykker $4^1/_2$—$9^1/_2$ cm.

Fra uvis Tid ere tre Bendolke, ligeledes dannede af Albueben af Tamoxer. Ved to af dem, som ere optagne i Nakskov Fjord[2], ere Ledfladerne bortskaarne; tillige ere de ufuldstændige om den øvre Ende. De have vistnok været rundt afskaarne (Fig. 41).

Ganske tilsvarende Redskaber, dannede af Hjortens eller Oxens Albueben, kjendes fra Stenalders Fund omkring i Europa[3]. Det er en af de Former, der ere at henregne til Periodens Fælleseie. Den er fremkommen udenfor Danmark og medbragt af de første Indvandrere.

---

[1] Mus. Nr. 6337, Bildso Mark, Stillinge Sogn, Slagelse Herred. Mus. Nr. A 10957, Tjæreby Mark, Taarnborg Sogn, Slagelse Herred. Mus. Nr. A 11095, Rødby Landsogn, Fuglse Herred.

[2] Mus. Nr. A 2974.

[3] G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, Paris 1881, Pl. 40. M. Much, Kunsthistorischer Atlas der K. K. Centralcommission, Wien 1889, Pl. 6. F. Garrigou et H. Filhol, Age de la pierre polie dans les cavernes des Pyrénées, Paris. Pl. 1. Zeitschrift für Ethnologie, Berlin 1875, VII. Pl. 14. G. Scarabelli Gommi Flamini, Stazione prehistorica sul monte del Castellaccio, Imola 1887, Pl. 22. Et Stykke fra Mosseedorf i Schweiz opbevares i Nationalmuseet.

VIII. Anvendelsen af Svinets Huggetand.

Ret et frisk og sandt Indtryk af Livet i den førmetalliske Tid faaer man ved at se, hvorledes Mennesket tilfredsstillede sine Fornødenheder. Hvad Metallerne senere ydede, det erstattedes dengang fra forskjellig Side. Man fandt det Stof, der behøvedes, og det benyttedes i enhver Retning, til Nytte i Livet og til Glæde for Sindet.

Baade en daglig anvendt Kniv og et iøinefaldende Smykke fandt man i Ornens Huggetand.

Det ved Fig. 42 gjengivne Stykke er dannet af en Vild-

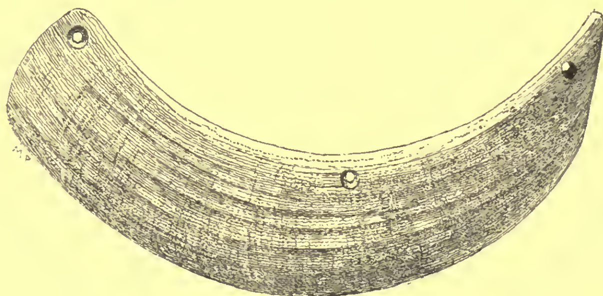

Fig. 42. 2/3.

ornes nedre Hjørnetand fra venstre Side. Hele Tandens udadvendende Side er fjærnet; kun den indvendige blanke, Emailside er bevaret. Fortil, mod Spidsen, er Tanden lige afskaaren efter en Linie, der falder skraat mod Stykkets Længderetning; bagtil danner Afskjæringen en flad Bue. Begge Ender ere omhyggelig glat afpudsede.

Ligesaa nøiagtig er Stykkets Bagside afglattet. Det viser en jævnt afskrabet Flade, dækket af de sædvanlige, fine, dog for det blotte Øie synlige Længderidser. Ved denne Afskrabning er der dannet en helt igjennem ligelig svær Plade, gjennem Midten 2—3 mm. tyk og tyndere ved Længdekanterne.

Forsiden er vel meget blank, men skulde ikke antages at være overarbeidet. Ved stærk Forstørrelse sees det dog,

at Emailens Glans for en Del hidrører fra en fuldstændig Afpudsning efter Længden. Fladen er tæt dækket med særdeles fine Ridser, fremkomne ved en Afslibning eller Polering.

Tæt indenfor Overkanten findes tre smaa Huller. De sees at være udførte ved Boring, væsentlig fra Bagsiden, idet Aabningen her har en storre Vidde end fortil.

Den i sig selv tiltrækkende Naturgjenstand, et stort, hvidt og blankt Emailstykke, er saaledes bleven forarbeidet med al Omhu og Nøiagtighed. Senere Tider have ikke ofret mere paa Behandlingen af værdifuldt Metal. Den naturlige Email var et af de smukkeste Stoffer, som kjendtes; man gjorde da det bedst mulige ud deraf for at bruge det til Pynt. At Stykket har været fastbundet eller tilsyet, vise Gjennemboringerne langs Kanten. Det passer godt om Halsen; nærmere lader Anbringelsesmaaden sig ikke bestemme.

Dette Stykke hører til et Fund fra en Jættestue paa Otterup Mark, Odense Amt. Som hidtil ganske enestaaende mellem danske Fund blev det i 1896 af Museet i Odense overgivet til Nationalmuseet.

Fra en Mose paa Langeland foreligge to store Vildornetænder optagne sammen (Fig. 43)[1]. Det er en venstre og en høire Tand af samme Dyr. Ved Rodenden ere de ikke ganske fuldstændige; iøvrigt ere de ret vel bevarede. Hele Bagsiden paa begge Tænder er stærkt afskrabet, saaledes at der er efterladt fuldt synlige Ridser; dette navnlig paa de naturlige Slidflader, hvis Form dog ikke herved er forandret. Paa Tændernes Forside, baade over næsten hele den indadvendende og den udadvendende Flade findes derimod langt finere Længderidser. De ere kun svagt synlige eller ikke synlige for det blotte Øie, og de have i det Hele samme Charakter som Ridserne paa Forsiden af den først omtalte Emailplade. De maa opfattes som hidrørende fra en Afpudsning. Man har villet fjærne de naturlige, smaa Ujævn-

[1] Mus. Nr. 18408.

heder for saaledes at give Emailen en større Glans. Fremdeles ere begge Tænderne gjennemborede ganske paa samme Sted, ved den udadvendende Overkant tæt bagved Slidfladen. Hullerne ere udførte paa samme Maade. Paa begge Sider af Kanten er der skaaret eller skrabet en lang Fordybning,

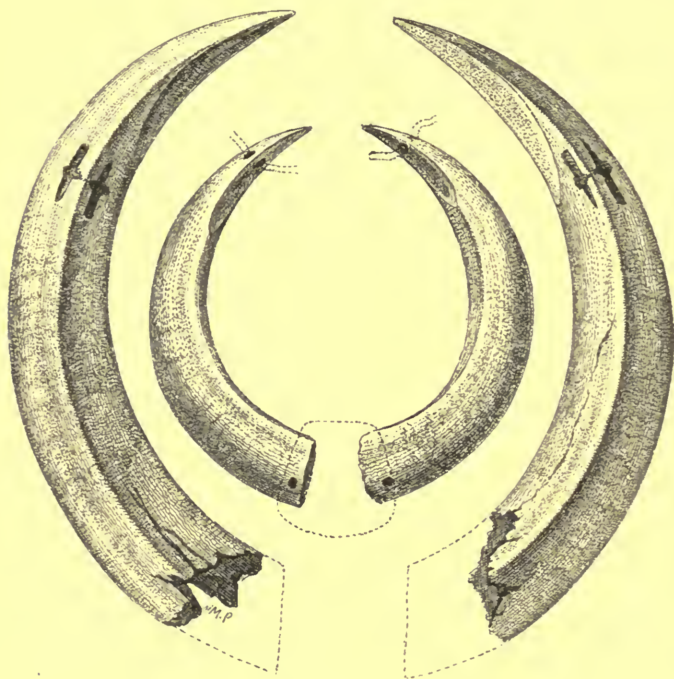

Fig. 43. ²/₃.

og i dennes Bund er der ved Midten og fra begge Sider foretaget en Indboring, saaledes at Boringerne mødes under Kanten.

Afpudsede ligesom det først omtalte Stykke skulde også disse Tænder antages at have været bestemte til Pynt. Lige store, af samme Dyr, ensartet behandlede og optagne sammen synes de fremdeles at have dannet et samlet Smykke. Enhver, der under disse Overveielser tager de to Stykker i Haanden, vil strax sammenstille de to symmetrisk halvrunde

Tænder til en Kreds, med Rodenderne mod hinanden og Bærehullerne modstillede. Fast forbundne ved Roden og med Spidserne sammenholdte ved den Snor, der gik gjennem Hullerne, vilde de danne en Ringprydelse, der passede for Arm eller Bryst.

For en saadan Opfattelse er det nu en Støtte, at Mennesket andetsteds paa Jorden har dannet et samlet Smykke af et Par Svinetænder just paa angivne Maade, ved at forene dem ved Roden og tillige gjennembore dem ved Spidsen til Optagelse af en Snor. Saadanne Prydelser kjendes baade fra Folk paa Sydhavsøerne og fra Stammer i det indre Afrika. Til Sammenligning med det nordiske Stykke er der indvendig i Fig. 43 afbildet en tilsvarende Ringprydelse fra Ny Guinea[1]. Ligesom i Norden ere Tænderne oftest glatpudsede efter Længden. Det maa da falde Mennesket ganske naturligt at danne et Smykke af denne Art.

Fig. 44. $^2/_3$.

Mellem Fund fra Danmark vides der endnu kun at foreligge eet Smykke gjort af Svinets Huggetand, et Hængesmykke af velbekjendt Form, men sædvanlig dannet af en afsavet Takende af Kronhjort[2]. Tanden er lige afskaaren ved Roden og gjennemboret herfra ud gjennem Bagsiden; Stykket er derved blevet indrettet til Ophængning ved en Snor. Gjennem hele Længden er Tanden trindt afskrabet, meget stærkt, saaledes at Emailen kun er bevaret i et Par Længdestriber; den er derefter bleven glat afpudset, ligesaa fint som For-

[1] I Nationalmuseets ethnographiske Samling haves saadanne Smykker fra Ny Guinea og fra Stammer ved Ubangi, foruden flere andre Stykker baade fra Sydhavsøerne og fra Afrika.

[2] Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Stenalderen, 247.

siden af Emailpladen Fig. 42. Dette Stykke hører til et fyensk Jættestuefund[1].

Fra Udlandet kjendes derimod mange Exempler paa, at Huggetanden blev anvendt som Smykke, snart kun Emailsiden, med Huller langs Kanten eller ved Enderne, snart hele Tanden, forsynet med et Hul ved Rodenden[2]. Brugen af Svinets nedre Hjørnetand til Pynt var vistnok fælles for den europæiske Stenalder og just paa de forskjellige Maader, som angives ved de omtalte danske Stykker. Lignende Prydelser dannedes fremdeles i Australien, Afrika og Sydamerika. Det var da universelle Smykker for Naturfolkene.

Mindre vel kjendt er Huggetandens Anvendelse som Kniv. Der er hidtil kun fremkommet lidet herom i den hjemlige Literatur og næsten intet i Udlandet[3]. Bestemtere Oplysninger om dette eiendommelige Redskab kunne nu gives efter nye Fund.

Som paa saa mange andre Punkter deler Stoffet sig ogsaa her strax i to chronologiske Grupper: i den ældre Stenalder, Skaldyngernes Tid, anvendtes alene Vildsvinets Huggetand, i den yngre Stenalder, de store Stengraves Tid, benyttedes fortrinsvis Tamdyrets. Disse Bestemmelser og overhovedet alle naturhistoriske Oplysninger ere meddelte af Herluf Winge.

Et stærkt medtaget Redskab, helst opslidt og med alle de Beskadigelser, som i Reglen følge af Brugen, vil sædvanlig give de bedste Oplysninger om, hvorledes det blev

---

[1] Mus. Nr. A 908.

[2] F. Ex. Månadsblad, Stockholm 1887, S. 110. G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique. Paris 1881, Pl. 63, 64. Ferdinand Keller, Pfahlbauten, Zürich, 1. Bericht, S. 77; 3. Bericht, S. 79, 84; 6. Bericht, S. 280. M. Much, Kunsthistorischer Atlas der K. K. Centralcommission, I, Wien 1889, Pl. 43. William Greenwell, British barrows, Oxford 1877, Register: Boarstusk. Wosinsky, Prähistorisches Schanzwerk von Lengyel, Budapest 1888—91, fl. St.

[3] Müller, anf. St. 145, og de sidst anførte Skrifter.

anvendt. Ualmindelig heldigt i saa Henseende er det Fig. 46 afbildede Stykke. Det giver Forstaaelsen af alle Enkeltheder ved Huggetandsknivene i den ældre Gruppe.

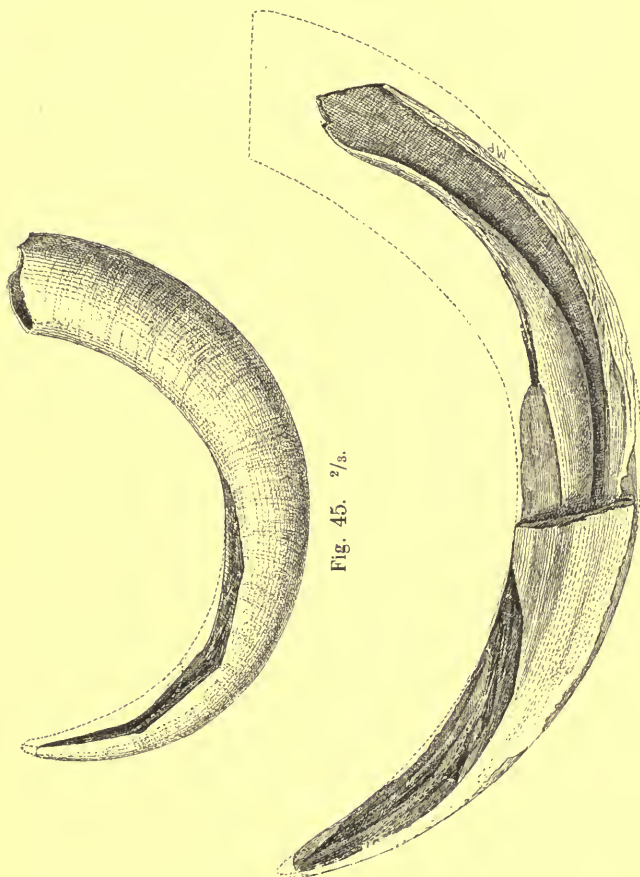

Fig. 45. $^2/_3$.

Fig. 46. $^2/_3$.

Det er en Vildornes nedre Hjørnetand fra høire Side. Foruden dens nuværende Form viser Afbildningen tillige Tandens oprindelige Skikkelse, som den var, da den udtoges af Svinets Kjæbe. Det sees, at den forreste Halvdel er

dybt nedskaaren under den naturlige Slidflade, medens den bageste er afsprængt efter Længden. Hvert af disse Partier maa betragtes for sig.

Nærmest Spidsen og langs Tandens udadvendende Side — i Afbildningen vendt bagud — er der bevaret et lille Parti af den naturlige Slidflade, om ikke urørt, saa dog væsentlig uforandret. Saaledes ogsaa ved andre foreliggende Stykker. Det er altsaa ikke med Tandens Udside, at der er arbeidet, eller med dens Spids; denne er stedse ret bred og uslidt, omend oftere noget afskrabet. Indskjæringen sænker sig derimod gjennem Tandens Indside, hvor Emailen er sværest og bredest; saaledes ogsaa ved alle de øvrige Exemplarer. Tanden viser her en jævnt indbuet Flade, tæt dækket med de foran omtalte lange, tætstillede, jævnsides løbende og hinanden krydsende eller berørende Længderidser, grovere og finere, de fleste tydelig at se med blotte Øine. De ere fremkomne ved Skrabning med Flintægge, Flækker eller Spaaner.

Denne Afskrabning maa være foretagen for at skærpe Kanten langs Emailsiden. Allerede den naturlige Slidflade frembød her en skarp Kant, og foreliggende Stykker vise, at denne blev anvendt som Æg. Den Slidkant, som var fremkommen ved Dyrets egen Brug af Tanden, blev uden Forandring anvendt af Mennesket. Men naar Emailkanten efterhaanden var bleven rundslidt, maatte den afskrabes for paany at kunne bide. Saaledes dannedes og fordybedes efterhaanden Afskrabningsfladen, indtil den naaede saa vidt som ved det her omhandlede Stykke. Ægvinklen mellem de to Flader, der i Begyndelsen var ret spids, er her bleven saa stor, at Redskabet var lidet anvendeligt eller vel ubrugeligt.

Paa Tandens indadvendende Side — i Afbildningen vendt fremad — sees, navnlig umiddelbart langs med den afskrabede Kant, talrige Mærker af Slid. De ligne væsentlig de Slidmærker, som Dr. K. J. V. Steenstrup har paavist

paa Skivespalterne[1], og dette, at Slidet var iagttaget paa Flinten, har foranlediget, at det her blev bemærket paa Emailen.

Det er korte Ridser, oftest enkeltvis liggende, kun tætstillede paa visse Strækninger, hvor Fladen vistnok hæver sig noget og saaledes gav mere Modstand. De løbe lige eller skraat mod Æggen, men ikke i Flugt med den; først og fremmest skille de sig dog fra Skrabningsridserne ved at være særdeles fine, kun synlige under stærk Forstørrelse. Disse Ridser maa hidrøre fra Slid af det Stof, som blev afskrabet eller afskaaret med den buede Æg. For dybere Mærker var den meget haarde Email ikke modtagelig.

Ogsaa paa Forsiden af den naturlig slidte Tand findes der vel lignende Ridser; men disse ligge over hverandre i alle Retninger, og navnlig maa det ved Opfattelsen af de her omhandlede Slidmærker erindres, at de samle sig langs den kunstig dannede Kant dybt under den naturlige Slidflade.

Den anden Halvdel af Tanden er afspaltet saaledes, at væsentlig kun den udadvendende Side er bevaret. Huggetanden er altid tilbøielig til at dele sig saaledes efter Længden, naar den tørrer. Hertil er nu kommet Spændingen i Stykket under Brugen, idet Haanden, der havde omfattet Rodenden, virkede i een Retning, og Ægpartiet fik et modsat Tryk. Tanden er ikke forsætlig spaltet, men er sprungen itu. Herefter er dog Brugen af Redskabet bleven fortsat; den afspaltede Ende er fremdeles bleven anvendt som Greb. Dette fremgaaer af, at Kanten paa længere Strækninger til begge Sider er grovt afskrabet paa sædvanlig Maade; der var vel her skarpe Partier, som generede Haanden.

Tanden har altsaa et Æg- og et Grebparti, det første opslidt, det sidste stærkt beskadiget. Den hører til det foran nævnte Fund fra Koldingfjord (S. 351). En Ægende med endnu kjendeligere Slidmærker paa Emailsiden, en Venstre-Tand,

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 360.

hører til et Skaldyngefund fra Fannerup[1]. Adskillige Stykker, de fleste dog kun Fragmenter, mellem hvilke ogsaa flere efter Længden afspaltede og derefter delvis afskrabede Grebender, foreligge i de bekjendte store Fund fra Ertebølle og Havnø. Alle disse Tænder ere af Vildsvin. Fundene hidrøre alle fra den ældre Stenalder.

En stor Vildsvinetand, fra Dyrets venstre Side, funden paa en Mark under Herregaarden Havnø ved Mariager Fjord, afviger noget fra de tidligere betragtede, men kun saaledes, at den hele Opfattelse af Redskabet herved bekræftes[2]. Tanden er særdeles dybt afskrabet i Bagsiden gjennem et meget længere Parti end de øvrige Stykker. Æglinien har en Længde af 15 cm., medens den ellers ved Vildsvinetænderne ikke overskrider 9 cm. Særdeles kjendelige Slidmærker af ovenomtalt Art findes her langs hele Æggen — ogsaa over det Parti, som skjultes i Dyrets Kjæbe. Ridserne kunne da ikke være fremkomne ved Dyrets Slid, men maa hidrøre fra Menneskets Anvendelse af Stykket. Dette Exemplar er af særlig Betydning, idet Bestemmelsen af disse Sager som Æg-redskaber væsentlig beroer paa, at de fine Ridser i Emailfladen rettelig opfattes som Brugsmærker.

Et ikke lidet afvigende Udseende have de fleste tilsvarende Redskaber fra den yngre Stenalder, idet de ere tagne ikke fra Vildsvin, men fra Tamdyr. Spinklere, mere krum og navnlig kortere, høist 16 cm. lang, er Tanden i næsten hele sin Længde bleven tagen i Brug som Knivsblad. Ved de fleste foreliggende Stykker er hele Bagsiden afskrabet fra Spidsen indtil henimod eller umiddelbart ved Rodenden, og Æggen strækker sig næsten ligesaa langt. Dette viser, at hellerikke disse Redskaber have været anbragte i et Skaft.

Ved de stærkt afskrabede og altsaa meget brugte Stykker danne Æglinien og Tandens Bagside oftere ikke en jævn

---

[1] Mus. Nr. 14287. [2] Mus. Nr. 11004.

Bue, men brydes under flere Vinkler (Fig. 45); disse maatte let fremkomme ved Længdeskrabningen over den stærkt krummede Flade. Alle Skraberidser ere ganske som ved Vildsvinetænderne.

Enkelte Stykker ere meget lidt afskrabede, saaledes at den naturlige Slidflade er uforandret; de fleste ere derimod kjendelig indhulede. Æggen ligger atter her stadig ved den indvendige Side af Tanden. Fine Slidridser som de foran omtalte sees ogsaa her paa Emailfladen løbende lige eller skraat mod Æggen[1]. En Polering af Tandens Forside svarende til Afpudsningen ved de med Bærehuller forsynede Vildsvinetænder spores ved flere Stykker. Kun ved et enkelt er hele Emailsiden overpudset[2].

Det angaves i 1888, at der havdes 9 Stykker i 6 Fund. Antallet er nu fordoblet, idet et Fund har ydet 8 Stykker, et andet 1 Stykke. Samtlige Fund hidrøre fra Jættestuer paa Fyen og Sjælland med omliggende Øer[3].

Mellem disse 18 Stykker findes kun 1 Venstretand. Det kan forstaaes, at Høiretanden er bleven foretrukken, idet man med den har kunnet snitte »til sig«. Venstretanden maatte, ført med høire Haand, bruges i modsat Retning. I de samme Fund foreligge dog endnu 2 Venstretænder; men disses Bagside er kun lidet afskrabet, og den naturlige Slidflade er ikke forandret. Det er, som Venstretanden ikke ret har været brugelig. Mellem disse 20 Stykker findes kun 1 Vildsvinetand.

Man spørger nu, om det var muligt at skjære med saadanne Knive, og derpaa vil der strax fra een og anden Side blive svaret, at det var ganske umuligt. Hellere maatte det dog hedde, at Nutidens Kulturmenneske har vanskeligt ved

---

[1] Navnlig ved Mus. Nr. A 8220.

[2] Et af de største Stykker, Mus. Nr. A 11173.

[3] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888. S. 277 og Mus. Nr. A 8220 og A 11172.

at anvende slige Redskaker. Næppe saaledes for Naturmennesket; det har brugt langt tarveligere Værktøi.

Liden Beviskraft have dog de Analogier, der her kunne hentes fra andre Verdensdele. Beviset ligger i Rækken af mere eller mindre brugte Stykker, fra den næsten uforandrede Tand til den fuldstændig opslidte, i Slidmærkerne langs Æggen og ikke mindst i, at denne stadig ligger ved Tandens bredeste Emailside.

Men om man hellere, end at der blev snittet, vil antage, at der skrabedes med disse Ægge, da stiller denne Forskjel sig som temmelig betydningsløs. Skrabning og Skjæring ligge ikke langt fra hinanden, særlig da i Stenalderen. Noget afgørende kunde hellerikke siges i denne Sag.

Dog kan der mindes om, at Ben og Horn blev behandlet saaledes, at Fladen til en Begyndelse sønderdeltes ved Indsnit med den Flintflække, der altid stod til Raadighed, og at derefter Flintæggen blev sat i Arbeide til Skrabning og Skjæring paatværs af de første Indsnit. Ved den forberedende Behandling svækkedes Fladens Modstandskraft og aabnedes Veien for Æggen[1]. Paa lignende Maade kan ogsaa Træets Flade være bleven delt paa Kryds og Tværs med Flinten, førend Huggetanden blev tagen i Brug; den har da nok kunnet virke.

Betænkes maa det ogsaa, at man næppe har kunnet undvære et saadant Redskab, eller at der i hvert Fald var god Brug for det. Som et Baandjern eller en Hulkniv har det vel været benyttet indvendig i Trækar o. lign. Til Skjære-Arbeide i saadanne indre Rundinger kunde der ikke fra anden Side skaffes et passende Redskab. Flinten lader sig kun dele med ganske svagt buede Ægge. Den buede Huggeæg havde man i Huløxen — det buede Stemmejern i Hulmeislen — den buede Skrabeæg i Skiveskraberne. Man

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888, S. 273.

har da ogsaa havt Brug for en hul Skjæreæg, og denne fandt man, fuldt færdig fra Naturens Haand, i Svinets Hjørnetand.

IX. Det største Flintstykke fra Nordens Stenalder.

Et Flintstykke af ganske enestaaende Form har sjælden Krav paa særlig Opmærksomhed. Det er først og fremmest de almindelige og gjennemgaaende Forhold, der søges oplyste; hvad der derimod skyldes et eller andet særligt Forhold, mulig Enkeltmands Indfald, har kun Interesse, forsaavidt det i sig selv har Betydning. Dette er utvivlsomt Tilfældet med det under Fig. 47 afbildede Stykke, allerede paa Grund af dets mærkelige Størrelse[1]. Med sin Længde af 50 cm. er det større end alle hidtil i Norden fremdragne Stensager. Nærmest efter det kommer en i Vestergötland funden Øxe, 46,7 cm. lang[2], og en jydsk Øxe paa 46,5 cm.[3] De derefter følgende Øxer og Spyd ere atter nogle Centimeter kortere.

Det er et øxeformet Stykke, med bredt Ægparti og stærkt forlænget Nakke. Udgaaende fra Æghjørnerne fortsættes Sidekanterne gjennem hele Længden efter en noget bugtet Linie. Rask og kraftig førte Slag ere faldne til begge Sider af denne Linie; pletvis er Flintmassen endog knust under de stærke Slag. Arrene efter Afspaltningen ere store og af forskjellig Dybde. En finere Efterhugning sees intetsteds; den vilde hellerikke have kunnet fjærne Uregelmæssighederne. Behandlingen minder ganske om den ældre Stenalders Arbeider og har intet af de paafølgende Tiders Dygtighed og Omhu.

---

[1] Mus. Nr. A 6210.

[2] Oscar Montelius, Sveriges Forntid, S. 71. Göteborgs ock Bohusläns fornminnen och historia, Göteborg 1894, S. 220.

[3] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886, S. 220.

I Øxens smallere, ved Nakken skarpt afsluttede Parti hæver Flinten sig tykt og knudret mellem Sidekanterne. Tykkelsen naaer 7 cm. Ægpartiet er et Par Centimeter tyndere. Hele den ene Flade viser Flintkjærnens ru Skorpe; den anden er ret jævn og glat, fremkommen ved en enkelt Afspaltning. Disse to Flader fortælle, hvorledes Stykket er blevet til. Paa en Flintkjærne af usædvanlig Størrelse førtes der et kraftigt Slag, saaledes at der fremkom en 20 cm. bred, glat Flade, der paa et langt Stykke mødtes med Kjærnens Udside under en

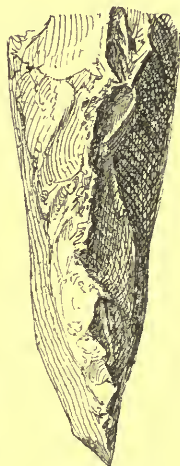

Fig. 47. 1/8.

spids Vinkel. Dette brede, tynde og skarpe Parti paa det store Flintstykke vakte Lysten til at gjøre et Arbeide af ganske særlige Dimensioner. Kanten var dog ikke tilstrækkelig jævn til at benyttes som Æg; der blev hjulpet paa den ved en Række tætstillede Afspaltninger, alle vendte mod den glatte Ægside. Saaledes dannedes der en svagt buet, ret jævn og taalelig skarp Æg. Til Arbeidsbrug har den dog været lidet tjenlig. Øxen har vistnok skullet bruges som Vaaben, med et Træskaft fastgjort ved Midten.

De anførte Enkeltheder sige, at Stykket ikke er et Forarbeide; det er fuldt færdigt. Som Flintens Behandling saaledes henviser ogsaa Formen og Tildannelsen, med den skarpe Kant som første Udgangspunkt, til Skivespalterne (se S. 346) som de nærmest beslægtede Former. Egentlig er det kun den betydelige Størrelse og de dermed følgende Forandringer i Grundformen, som gjøre Forskjellen. Denne Øxe maa sikkert opfattes som et Pragtstykke fra den ældre Stenalder. Senere vilde et Flintstykke af særlig og udmærket Art ikke være blevet tilhugget paa denne Vis eller i denne Form.

Øxen er optagen i Tiis-Sø, hvor Halleby Aa har sit Udløb. Ved usædvanlig lav Vandstand i 1884 tørlagdes Søens Kant; her laa Stykket c. 12 Favne fra den sædvanlige Bred. Nær omkring Stedet og over den tilstødende Strækning er der fra Tid til anden optaget mange Oldsager fra forskjellige Afsnit af Oldtiden ligesom ogsaa fra den ældste Middelalder.

X. De ypperste Spydspidser fra Stengravenes Tid.

De ypperste Arbeider have en egen Betydning. De vise, hvad der stod som Maalet for Bestræbelserne, hvad der betragtedes som den høieste Kunst. Og vistnok kan det nu, efter snart hundrede Aars Indsamling under de heldigste Forhold, med Hensyn til en og anden Art af Sager antages,

at det bedste af, hvad der er fremdraget, saa omtrent viser det høieste, hvortil der i det Hele blev naaet. Saaledes staaer det med Spydspidserne fra de store Stengraves Tid. De tre hver i sin Art fortrinligste Stykker ere gjengivne i en Trediedel Størrelse under Fig. 48—50.

Det første indkom i 1873 til Nationalmuseet som Gave fra Skolelærer J. A. Trøstrup i Torsted. Det er fundet i en Høi i Vildbjerg Sogn, Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt[1]. Med en Længde af 44 cm. var det dengang den største Spydspids, som kjendtes, og siden da er den ikke bleven overtruffen af nogen anden. Mange jydske Stykker komme den dog nær, ligesom de ere af ganske tilsvarende Form og Tilhugning; ogsaa Stenen synes at være den samme, en egen, mørkegraa Flint. Disse Spyd ere af ejendommelig Art, ret kjendelig skillende sig fra de samtidige Former fra Øerne.

Særpræget beroer paa flere, stadig tilbagevendende Forhold. Æggene løbe fuldstændig jævnt buede fra Od til Skaftende, eller dog kun med en næsten umærkelig Indbøining ved Skaftpartiet. Med Fig. 48 kan sammenlignes det bornholmske Spyd Fig. 49, der paa det nævnte Sted viser en kjendelig indbøiet Linie. Bladet er fremdeles noget hvælvet, ikke ganske fladt som ved det anførte, østdanske Spyd. Tykkelsen er derfor ofte ikke saa ringe og gaaer selv ved de slankeste Stykker ikke stort ned under 1 cm. Endnu sværere er Skaftenden, der i Reglen er ujævnt hugget; den skulde have Styrke, og den blev dækket af Beviklingen om Træstagen. Det eiendommeligste Træk ved disse Spyd er dog den skraatliggende Parallelhugning.

Ved Tilhugning af en jævn Flade er det ellers en Regel for alt Flintarbeide, at Arret ligger omtrent tværs imod den Kant, ud fra hvilken Spaanen var afslagen (se f. Ex. Fig. 49). En Afvigelse herfra er enten uforsætlig eller beregnet paa et eller andet tilfældig fremkommet Forhold, et ved tidligere

---

[1] Mus. Nr. A 1654.

Fig. 48—50. 1/3.

Slag efterladt Fremspring, der skulde fjærnes el. lign. Ved disse jydske Spyd har man derimod med Flid givet Arrene en skraa Retning mod Bladets Længde; ganske paa tværs af det ligge de yderst sjælden.

Denne skraa Stilling synes at høre sammen med den saakaldte Parallelhugning, hvorved der efterlodes lange, smalle, jævnsides løbende Ar, af omtrent samme Bredde og stedse af meget ringe Dybde. Hvor denne Tilhugning træffes, i Danmark eller i Ægypten, spores en Tilbøielighed til at lægge Arret skraat imod Kanten. Ved disse jydske Spyd, og overhovedet ved næsten al skraa Parallelhugning i Danmark anvendt paa større Stykker, ligge Arrene fremdeles saaledes, at de, naar Stykket betragtes efter Længden (saaledes som Fig. 48 er stillet for Læseren), løbe opad tilvenstre og nedad tilhøire ╲, men ikke omvendt ╱. Saaledes ligge de, hvad enten Stykket betragtes fra Spidsen eller fra Skaftenden, og hvad enten Afslagningen, som dette vises af Slagbolgerne i Flinten, er foregaaet fra den mod Høire eller den mod Venstre vendende Kant. Det er ens paa begge Sider af Bladet, idet Arrene ligge i modsat Retning paa de to Flader, krydsvis for hverandre ╳.

Arrenes skraa Stilling, ned mod Høire og op mod Venstre, maa have en Grund, og denne kan næppe være nogen anden end, at Flintstykket under Tilhugningen stadig holdtes i samme Stilling til Arbeideren, og at Slaget altid førtes med samme Haand. Om der blev trykket fraoven og nedad eller omvendt, lader sig ikke afgjøre, og hellerikke vise Arrene, om der blev arbeidet med hoire eller med venstre Haand. De sige kun, at det altid var den samme Haand, der blev brugt. Arbeidet var altsaa i Stenalderen ligesom i vore Dage ulige fordelt mellem de to Hænder. Sandsynligheden er da for, at man var rethaandet. Der har forgjæves været spurgt om, hvorledes denne Sag forholdt sig i den fjærne Oldtid.

Under Tilhugningen holdtes muligvis Flintstykket i venstre Haand efter sin Længde ud fra Kroppen, og Trykket gaves med høire Haand, saaledes at Bevægelsen førte skraat ud fra Arbeideren. Stykket blev, som Slagbolgerne vise, af og til vendt, for at Afspaltningen kunde foretages paa fordelagtigste Maade.

Ved de her omhandlede Spyd har Parallelhugningen oftest den Eiendommelighed, at den ikke er foretagen i samme Udstrækning fra begge Kanter, men videst fra den ene af dem. Ellers er det Reglen ved Flintarbeidet, at Fladen er omtrent lige meget tilhugget fra begge modstaaende Kanter. Her er der fra den ene Kant afslaaet saa lange Spaaner som muligt — oftere af hele Bladets Bredde, medens der fra den anden kun er taget, hvad det forud ikke var lykkedes at faa med. Arrenes største Længde er 6 cm., deres Bredde $^1/_2$—1 cm. Dybden kan oftest kun beregnes i Brøkdele af en Millimeter. Fig. 51 viser et saadant, udmærket behandlet Parti; efterat Fladen var tilhugget, ere begge Æggene blevne skærpede. Denne Behandling kan betegnes som hel Parallelhugning, medens Tilhugningen er halv, naar den er ført lige langt fra to modstaaende Kanter.

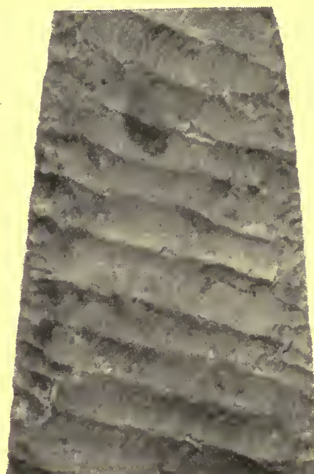

Fig. 51. $^2/_3$.

Det skjønnes let, at denne Behandlingsmaade af Flinten maa betegnes som Kunst og tillige som det høieste, hvortil man naaede i den nordiske Stenalder. Allerede den halve Parallelhugning og den delvise, anvendt pletvis, blandet med Glathugning, som den træffes i hele Norden, henhører

under Kunsten og ikke under Haandværket. Dette fremgaaer af, at den ikke træffes ved Sager, hvis Flade var bestemt til Slibning, men alene ved Former, der brugtes uslebne. Øxerne, som skulde tilslibes, kunne have den mest fuldkomne Glathugning, der frembyder mindst ligesaa jævn og glat en Flade som den, der opnaaedes ved Parallelhugning. Men næppe nogen Øxe viser denne sidste Behandlingsmaade. Den kan da ikke siges at have indfundet sig af sig selv paa Grund af Flintens Natur; det var tværtimod Kunst, beregnet paa at give Skjønhedsindtryk.

Dette sees ogsaa deraf, at Parallelhugningen var stærkt begrænset i Tid og Rum. Den betegner overalt den høieste Udvikling i Stenalderen. I Norden træffes denne Fladebehandling aldrig ved den ældre Stenalders Sager og næppe forud for de store Stengraves Tid. Den har egentlig kun en fast Anvendelse ved Spydspidser og Dolke med Skaft fra dette Tidsafsnit. Hvilken Rolle Parallelhugningen spiller i Udlandet, er vanskeligt at afgjøre. Den forekommer vel i flere af Europas Flintegne, men ikke nogetsteds, idetmindste paa større Flintblade, ganske almindelig som i Danmark. Oplysende i saa Henseende er det, at Sir John Evans i sin Fremstilling af den engelske Stenalder ofrer en særlig Omtale paa nogle Pilespidser med Parallelhugning[1]. De træffes kun i en enkelt Egn af England, og de siges »blandt alle engelske Flintsager at være de, som ved Overfladens Behandling mest nærme sig de danske Dolke og Spyd med deres beundringsvækkende riflede Tilhugning«.

Kun i Ægypten har Parallelhugningen været ligesaa almindelig som i Danmark[2]. Udførelsen er endog betydelig heldigere, Sikkerheden og Regelmæssigheden større, hvad der vistnok for en ikke ringe Del beroer paa, at Flintmassen

[1] Stone implements, London 1872, S. 350.

[2] J. de Morgan, Recherches sur les origines de l'Egypte, Paris 1896.

var bedre. Den hele Parallelhugning er dog ved de jydske Spydspidser mere gjennemført end ved de ægyptiske Knive, ligesom ogsaa de nordiske Flintsager i Almindelighed have Forrangen baade i Størrelse og i Form. Ved andet Flintarbeide i Norden, selv de allerskjønneste Dolke, og ved de færre Stykker fra Udlandet, som her kunne komme i Betragtning, synes man ikke at være naaet videre end til halv Parallelhugning, idet Fladen er lige stærkt tilhugget fra begge modstaaende Kanter.

Fra de talrige og store jydske Spyd, udgaaede fra en muligvis meget lokaliseret Fabrikation, skille de samtidige og tilsvarende Former fra Øerne sig ikke lidet. Parallelhugningen spiller kun en underordnet Rolle, og ved de større Spyd synes den ikke at være anvendt. Meget lange Spydspidser ere overhovedet sjældne. Paa Sjælland fremkom, saavidt vides, først i 1893 et Spyd, der naaede en Længde af 34½ cm.[1] Ganske enestaaende er et Fund fra Corselitze paa Falster[2], hvori et Stykke paa 42½ cm., et paa 38, et paa 37 cm. og dertil 12 andre med aftagende Længde. Fra samtlige danske Øer forelaa der først i 1896 et Stykke, der fuldt kan sammenstilles med det foran omtalte jydske. Det hidrører fra en Mose i Nylarsker Sogn paa Bornholm og blev af Museet i Rønne godhedsfuldt afgivet til Nationalmuseet.

Dette fortrinlig udførte Spyd er afbildet under Fig. 49. Længden er 44 cm. Tykkelsen er i det bredeste Parti ½—1 cm. Skaftenden er noget sværere af Hensyn til Styrken. Fladerne ere glat huggede, uden nogen fremspringende Kant. Æglinierne ere trukne ganske symmetrisk og uden den mindste Ujævnhed. Selve Æggene ere overalt saa tynde og skarpe, som det var muligt at fremstille dem.

Overfladen er behandlet paa ganske anden Maade end ved de foran omtalte, jydske Spyd. Arrene ligge uregel-

[1] Mus. Nr. A 11820. [2] Mus. Nr. A 8072.

mæssig mellem hverandre; deres Længde og Bredde er høist forskjellig. Der er her kun tilsigtet en Jævning af Fladen, men ikke en Ornamentering saaledes som hist; det er den almindelige Flinttilhugning, dog ikke særlig beregnet paa at forme, men paa at glatte. Arrene lægge sig fladt og bredt med en Dybde af mindre end en Millimeter. Denne Tilhugning har en særegen Charakter og opnaaedes sikkert kun ved en egen Fremgangsmaade. Man kan give den Navn af Glathugning. Ligesaa almindeligt det er, at de store jydske Spyd fra Stengravenes Tid ere parallelhuggede, ligesaa almindeligt er det, at den tilsvarende Form fra Øerne er glathugget.

Spydbladets Sider ere ikke hvælvede, men flade, og nedenfor Midten bøie Æggene noget indad, saaledes at der dannes et særskilt Skaftparti. Ved disse Træk skille mange større og mindre, paa Sjælland og omliggende Øer fremkomne Spyd sig fra de samtidige jydske. Om det foreliggende Stykke skulde være gjort paa Bornholm, eller det er indført fra et nærliggende Omraade, Skaane eller Øgruppen, lader sig næppe afgjøre.

Efter Størrelse, Form og Behandling maa dette og det foran omtalte, jydske Spyd betegnes som Pragtstykker, mulig uovertrufne under hele den yngre Stenalder. De første Mestre i Flinttilhugning have formet dem. Som Kunstarbeider af høi Rang ere de blevne skattede i hin Tid. Fra dette technisk-æsthetiske Synspunkt maa vi forsøge at betragte saadanne Stykker, om vi ønske ret at forstaa og vurdere dem.

Atter et ganske særeget Præg har det tredie, under Fig. 50 afbildede Stykke[1]. Formen er vel den sædvanlige ved jydske Spyd — dette Stykke er i 1873 fremdraget af en Høi i Nautrup Sogn, Harre Herred. Længden er ogsaa omtrent som ved de to foregaaende, 43 cm. Men begge Spydets Flader ere omhyggelig afslebne gjennem hele Længden, kun

[1] Mus. Nr A 1519.

at dybere Ar ere efterladte hist og her. Æggene ere uslebne og ligeledes Odden; den skarpe Kanthugning er ikke fjærnet. Slibningen er saaledes en Afpudsning, anvendt ved dette sjælden store Stykke for at give det forøget Tiltrækning.

Der har dog været en særlig Grund til, at man gav dette Spyd en sleben og ikke en tilhugget Flade. I en Afstand af c. 15 cm. (i Afbildningen c. 5 cm.) fra Skaftenden sees en c. 3 cm. bred Knast i Flinten, som det har været umuligt at hugge bort, eller dog for risikabelt ved et saa stort og derfor værdifuldt Flintstykke. Denne Knast maatte da slibes bort, og man er herved bleven ført til at afslibe hele Fladen.

At Forholdet er saaledes, fremgaaer af, at der paa særdeles mange tilhuggede Flintspyd sees en lignende afsleben Knast eller andre slebne Smaapartier, som Tilhugningen havde efterladt inde paa Fladen, saaledes at de ikke kunde fjærnes paa sædvanlig Maade. Paa Spydet Fig. 48 sees et saadant lille, afslebet Parti c. 15 cm. (i Afbildningen c. 5 cm.) fra Skaftenden. Ikke ualmindelig er hele Midtpartiet af et Dolk- eller Spydblad afslebet, idet Tilhugningen fra begge Kanter ikke har kunnet føres tilstrækkelig langt ind.

En fuldstændigere Afslibning som ved det her omhandlede Stykke træffes derimod særdeles sjælden. Af samme Form vides der kun at foreligge endnu eet stort og bredt, over hele Fladen slebet Spyd; Længden er 41 cm.[1] Ved Siden af Slibningen frembyder dette Stykke den Eiendommelighed, at der midt paa den ene Side findes et 5 og 3 cm. langt og bredt, dybtliggende Parti, hvor Flintkjærnens naturlige Skorpe er bevaret uforandret — en ujævn, kalkholdig Plet midt i den fint afslebne Flade. Ogsaa nedad mod Skaft-

[1] Mus. Nr. A 11989. Dette Spyd er af Sagfører Hammer i Silkeborg, gjennem Oldsagsamlingen i Viborg, blevet skjænket til Nationalmuseet. Det er fundet i en Mose i Sminge, Gjern Herred, Aarhus Amt.

enden sees dybt indgribende, naturlige Huller. Hellerikke Formen er saa regelmæssig som ved Hovedmassen af de talrig foreliggende Spyd, idet Bladet efter Længden bøier noget ud og ind.

Dette Stykke giver, saavidt det skjønnes, et Bevis, vanskeligt at tilveiebringe ad anden Vei, for, at Stenalderens Folk vurderede et Spydblad paa samme Maade, som det vurderes i vore Dage, efter dets Længde. Paa det buede Flintstykke med den dybtliggende Skorpe og med Huller, der kunde foranledige Brud, vilde man ikke have ofret den sjælden anvendte Slibning, dersom ikke Længden havde givet det en betydelig Værdi. Det samme kan iøvrigt sees paa mange andre Flintsager, navnlig Øxer, der høre til de allerstørste og fortrinligst behandlede; de frembyde selv paa iøinefaldende Steder dybe Huller eller skjæmmende Rester af Skorpe. Ved meget store Stykker har man maattet se bort herfra.

Det synes herefter, at de tre afbildede Flintspyd, de største, som kjendes, ere med Rette allerede paa Grund af deres Længde blevne betegnede som de ypperste, der ere bevarede fra den yngre Stenalder. Den Behandling, som Flintmassen i disse Spyd har faaet, den bedste, hvorover man raadede i det vestlige Danmark, dels Parallelhugningen, dels Afslibningen, og ligeledes i det østlige Danmark, nemlig Glathugningen, viser tillige, at Stenalderens Mænd have skattet disse Vaaben høit.

XI. Ravsmykker fra Dyssernes og Jættestuernes Tid.

Et stort, øxeformet Ravstykke, Fig. 52, blev i 1894 indsendt til Nationalmuseet af prakt. Læge H. Hansen i Uby ved Kallundborg. Han havde fundet det henliggende hos Husmand Jens Larsen, Uby, som tre Aar forud havde op-

taget det i en af de sammenbyggede Jættestuer, der, omgivne af en fælles, stærkt medtagen Høi, findes paa hans Lod Matr. Nr. 23 h af Uby, Arts Herred, Holbæk Amt. De to ved den ene Ende sammenstødende Stuer ere begge noget forstyrrede. Den større har havt en Længde af c. 22′, den mindre af c. 18′; fra hver af dem udgaaer en c. 19′ lang Gang. Mindesmærket blev fredlyst i 1881. Forud vare Stuerne blevne tømte; en Del Jordfyld laa dog igjen, og øverst i denne var det, at Husmanden havde fundet Ravstykket, inde i den mindre Stue, tæt op til den nordligste Hjørnesten ved Gangen. Det har altsaa været Gravgods.

Ravøxen har en Længde af 12 cm. og hører saaledes til de største forarbeidede Ravstykker, der kjendes fra Nor-

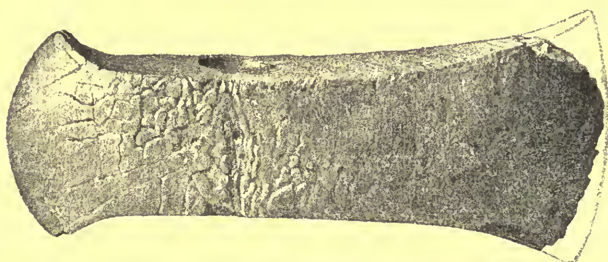

Fig. 52. ²/₃.

dens Oldtid. Kun et enkelt har samme Størrelse, og meget faa komme det nær. Formen er smuk og Behandlingen omhyggelig. Fladerne have været glat afpudsede, med skarpt og nøiagtig trukne Kanter. Stykket er ogsaa vel bevaret, kun med let forvitret, ru Yderside og overfladisk gjennemkrydset af fine Revner. Disse træffes i Reglen ved Oldtidsrav, der har henligget forholdsvis tørt i Gravene. Overfladen har da tillige, naar den ikke bliver fæstnet ved Præparation, en stor Tilbøielighed til at skalle af. Herunder har Ravøxen lidt noget ved Ægpartiet og et Par andre Steder, idet den, som angivet, først blev indsendt efter flere Aars Forløb.

Formen gjengiver indtil de mindste Enkeltheder alle de Træk, som kjendes fra mange Stenoxer: den fra Midten jævnt tiltagende Bredde, den høie, afrundede Nakke, de ganske svagt hvælvede Sider, det at den opadvendende Flade er noget mere plan, lidt mindre buet end den nedad mod Skaftet vendende. Samme Forskjel, snart meget fremtrædende, snart som her ved Ravøxen næppe følelig, kan iagttages ved mangfoldige Stridsøxer af Sten. Øiet krævede, at Øxens Hovedform skulde have et let Fald indad mod Skaftet, et ret mærkeligt Vidnesbyrd baade om fin Skjønhedssands overfor et saadant Forhold og tillige om de Fordringer, der i Stenalderen stilledes til gode Vaaben. Paa samme Sted, hvor de tilsvarende Stenøxer ere gjennemborede til Optagelse af Skaftet, ikke ganske ved Midten, men nærmere henimod Nakken, har ogsaa Ravøxen et efter hele Formen rummeligt Skafthul. Det har lige, glatte Vægge som ved det udborede Hul i Stenøxerne; dog er det ikke ganske cylindrisk, idet Vidden efter Øxens Længde er 1,5 cm., efter dens Bredde 1,3 cm.

Ogsaa med Hensyn til Størrelse findes der ganske tilsvarende Stridsøxer; andre ere dels større, dels mindre. Formen er almindelig i Danmark og træffes under mange Variationer[1]. Ved nogle Stykker er Udvidelsen mod Nakken og mod Æggen endnu svagere end ved Ravøxen, ved andre ere disse Træk, der betinge Særformen ved denne Gruppe Øxer, mere fremtrædende. Æg og Nakke kunne dernæst blive meget brede, med stærkt bøiet Udlinie og endende i spidst tilløbende og elegant formede Hjørner.

Fig. 53 viser Kulminationen af denne Form, før den ved fortsat Omdannelse træder frem i væsentlig forandret Skikkelse. Dette Stykke, 19 cm. langt, af en lys, graabrun Stenart og med blankt afpudsede Flader, er det paa engang

---

[1] Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Stenalderen, 93—95.

største og skjønneste, der kjendes af denne Form. Det blev i 1894 skjænket til Museet efter afd. Provst E. Langhoff; c. 30 Aar forud var det fundet i en Gravhøi tæt syd for Lyngby, i Randers Amts Sønder Herred. Af Stridsoxer, der vise samme forfinede og stærkt udviklede Form, eier Nationalmuseet, foruden mange af ringere Art, 6 Stykker, 16—19 cm. lange, der komme den her afbildede meget nær i Elegance og smuk Konservation. De tre ere fundne i Jylland, de tre paa Sjælland og Møen.

Som det yderste Led i Rækken af disse Stenoxer har hjemme i hele Danmark, saaledes ogsaa de forudliggende,

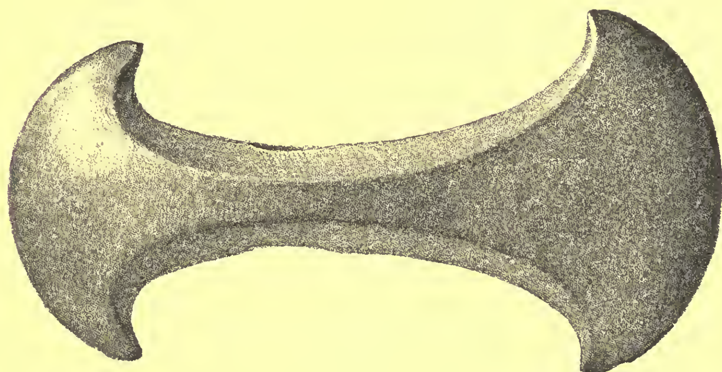

Fig. 53. 1/2.

simplere Former indtil den, der findes gjengiven i Ravoxen. De træffes fremdeles alle paa hele den nordiske Stenalders Omraade, i det sydlige Skandinavien og det vestligere Nordtydskland, og Grundformen gjenfindes i den fransk-britiske Stenalder. Det Høidepunkt i Formudvikling og Skjønhed, som repræsenteres af den her afbildede Stridsoxe fra Lyngby, er dog kun naaet i Norden.

Ravoxen er altsaa en Gjengivelse af en Stridsoxe af Sten; den er af vidt udbredt og vel bekjendt Form, hørende hjemme i den yngre Stenalder, de store Stengraves Tid. Saa

vidt, til Tid, Forekomst og Forhold til andre Oldsagformer, ledes man sikkert af det rigt foreliggende Stof; men spørges der om dette eiendommelige Stykkes Bestemmelse, da falder Dommen mindre sikkert.

Optaget i en Grav skulde det antages at have tjent til personligt Udstyr. Det kan have været anvendt som Smykke ligesom de talrige mere eller mindre øxedannede Ravperler, hvis Form sædvanlig antages at gjengive et religiøst Symbol[1]. Vel ere disse Perler oftest af langt beskednere Størrelse, men enkelte af forskjellig Form naa dog en Længde af 8 og 9 eller endog 11 cm. Det at Gjennemboringen her er bred, som til et Skaft, og ikke som ved alle de øxeformede Ravperler smal, til Optagelse af en Snor, kunde vel tyde paa, at Anvendelsen ikke har været den samme. For en Del kan denne Forskjel dog bero paa Ravøxens ualmindelige Størrelse. Endnu et andet, i Bohuslen fundet, ligeledes meget stort Ravstykke, 8,3 cm. langt, har en ligesaa klart udpræget, omend simplere Øxeform og et tilsvarende bredt Skafthul[2]. Ved Forfærdigelsen af disse to Stykker, der i alle Enkeltheder saa nøie efterligne Stenøxer, har det været fuldt bevidst, at det var et helligt Symbol, der skulde formes, en Amulet, der tillige skulde tjene til Prydelse, medens Smykkets Betydning har været mere uklar for dem, der gjorde de talrige, oftest mindre Perler, der ikke sjælden fjærne sig meget fra Øxeformen. De to store Ravøxer fra Sverige og Danmark have da et eget Værd som bevisende Øxens religiøse Betydning i Stenalderen.

Det gjælder om hele Gruppen af øxeformede Ravperler og om alle samtidige Ravsmykker, fra Jættestuernes Tid, at indskaarne Ornamenter næsten fuldstændig mangle. Overhovedet kjendtes der tidligere fra alle forskjellige Tidsafsnit

[1] Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 154.

[2] Oscar Montelius, Les temps préhistoriques en Suède, Paris 1895, S. 39.

kun ganske enestaaende Exempler paa, at Stenalders Rav blev udstyret med andre Ornamenter end de foran omtalte Indboringer (S. 339). Det er da af Betydning, at der kan samles en lille Række af Smykker ornamenterede med ensartede, eiendommelige Indskjæringer.

Det største af disse er afbildet under Fig. 54. Den 10 og $7^1/_2$ cm. lange og brede Ravskive, paa Midten 2 cm. tyk,

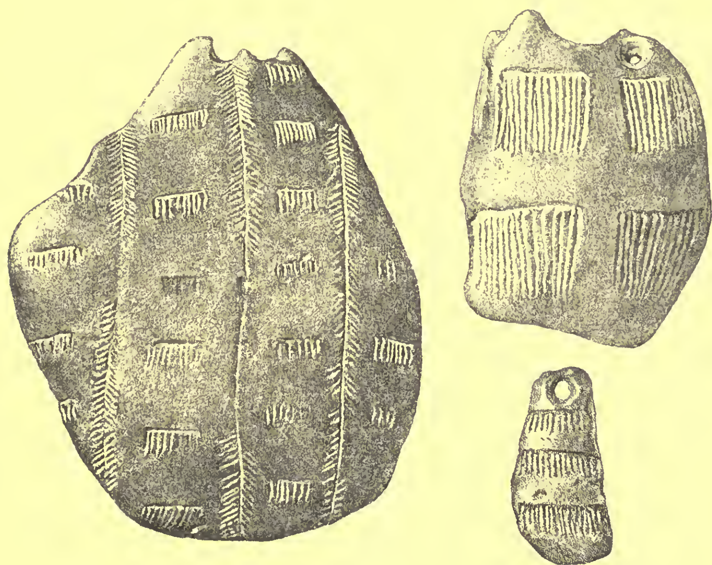

Fig. 54—56. $^2/_3$.

med to modstaaende, fladt hvælvede Sider og uregelmæssig Omkreds, er vistnok ganske af naturlig Form. Ved det fremskydende Hjørne foroven har der tæt indenfor Kanten været anbragt to Bærehuller, det ene vistnok tilføiet, efterat det først anbragte var blevet udslidt eller beskadiget ved Brud. At Kanten nu er afbrudt midt igjennem begge Hullerne, skyldes en Beskadigelse fremkommen i ny Tid; dette skjønnes af, at Bruddet er frisk og ikke farvet af Tiden, saaledes som det er Tilfældet med den øvrige Flade.

Paa begge Sider findes let indridsede Ornamenter, stærkt udslidte over den hvælvede Midte, der har været mest udsat, men vel bevarede paa de mod Kanten skraanende Partier. Smykket har altsaa længe været baaret, snart med den ene, snart med den anden Side vendende udad. Ornamenterne ere paa begge Sider af samme Charakter, men forskjellige i Enkelthederne. Fladerne ere lodret delte ved en Midtlinie, den ene tillige ved en Linie til hver Side af denne. Langs med alle disse vertikale Linier er der anbragt korte, tætstillede Skraastreger, oftest til begge Sider af Linien og vinkelstillede mod hverandre, enkelte Steder dog fortsættende hinanden eller kun udførte til den ene Side. Dette skyldes Uagtsomhed ved Udførelsen, som det kjendes fra al Ornamentik. Ogsaa anden Uregelmæssighed og Mangel paa Symmetri, mange Skjævheder og Unoiagtigheder baade ved dette og ved de i det følgende nævnte Stykker hidrøre ligeledes fra, at Ornamenterne ere indskaarne hurtig og uden noiere Beregning, et Forhold der har sin Interesse, idet det viser, at Mønstrene vare vel bekjendte og laa nær for Haanden. De havde da sikkert nok en almindelig Anvendelse i Tidens Ornamentik.

Ved Siden af og imellem de vertikale Linier er Fladen fyldt med det for disse Ravsmykker eiendommelige Dekorationselement, en horizontal Linie, fra hvilken der udgaaer en tæt Række af nogenlunde lige lange, nedadløbende Linier. Ogsaa nær Kanten, hvor der ikke var Plads til hele Ornamentet, er der dog anbragt et Stykke af det.

Ravstykket Fig. 56[1] viser samme Ornament i noget ændret Skikkelse. Paa begge Bredsider findes tre Tværbaand, dannede af en horizontal Linie, hvorved en tæt Række nedadløbende Linier. Baandene fortsættes ikke om Smalsiderne og ligge ikke ganske i Flugt med hinanden paa de to Bredsider; dette gjælder ogsaa om det først omtalte Stykke.

---

[1] Mus. Nr. A 5080. Findestedet ukjendt.

Ogsaa dette er et Ravstykke af naturlig Form, 4 cm. langt, med Bærehul i den ene Ende.

Saaledes ogsaa de andre Stykker. Et omtrent firkantet, 5 og 6 cm. bredt, naturligt Ravstykke (Fig. 55)[1] er paa to modstaaende Flader dekoreret med 4 af de omtalte Ornamentdele stillede parvis over hinanden. De ere 1½—2 cm. brede; de nedadløbende Linier ere her indtil 2 cm. lange. Paa en af Smalsiderne har der været Plads til omtrent Halvdelen af Ornamentet. Dette Stykke har to Bærehuller, det ene overbrudt i gammel Tid og formentlig derefter erstattet af det andet.

Et c. 3 og 4 cm. bredt og langt, naturligt Ravstykke med Bærehul ved et fremskydende Hjørne har tværs over begge Bredsider et enkelt Ornamentbaand. De tætstillede, nedadløbende Linier ere c. 1½ cm. lange. Atter ved de sidstnævnte Stykker fortsættes Ornamentbaandene ikke omkring Kanterne og staa paa de to Sider ikke i Flugt med hinanden[2].

De to ved Fig. 54 og 55 gjengivne Stykker ere fremdragne enkeltvis paa forskjellige Steder i Jylland; det første blev i 1896 godhedsfuldt overladt Nationalmuseet af Museet i Odense. I denne Samling opbevares det sidstbeskrevne Stykke fra gammel Tid uden Angivelse af Findestedet[3].

Et fast anvendt Ornament, som det her omhandlede synes at være, har en egen Tiltrækning, naar det første Gang iagttages, og naar det dertil er noget uklart, hvor det har sin Plads imellem de forskjellige Tidsgrupper. Dette viser nemlig, at Ornamentet giver virkelig ny Kundskab og

---

[1] Mus. Nr. A 1352. Opfisket i Limfjorden.

[2] Herhen hører endnu det store af Finn Magnussen i Runamo, Kjøbenhavn 1841, S. 591, omtalte og afbildede Ravstykke, der dog foruden et beslægtet Ornament frembyder forskjellige, meget afvigende Mønstre.

[3] Museumsbestyrer Rasmussen har velvillig henledet Opmærksomheden paa dette Stykke.

væsentlig dybere Indblik i det endnu kun delvis opklarede Stilforløb gjennem Stenalderen.

At disse Ravsmykker ikke ere samtidige med den foran omtalte Gruppe af øxeformede Perler fra Jættestuerne, vil være klart efter det alt bemærkede. Da Jættestuerne reistes, blev Ravet formet, men ikke ornamenteret. Disse Smykker ere ikke formede, men udstyrede med Ornamenter. Til det paafølgende Afsnit kunne de ikke henføres; Kisterne og Enkeltgravene have deres egne Ravformer, vel bekjendte fra talrige Fund. Ligesaa lidt til de gamle Skaldyngers Tid, hvis Boreornamentik foran er belyst. Der maa da søges til Tidsrummet mellem Skaldyngerne og Jættestuerne, men dog nær hen til de sidste, idet de let fordybede Stregornamenter, navnlig de vertikale Linier med tætstillede Skraastreger noget minde om Ornamenter paa de i de store Gravstuer ofte fremdragne Lerkar, navnlig Hængekarrene. Det vilde da blive Dyssernes, de smaa Stuers Tid; og virkelig er det saa, at Lerkarrene fra denne Periode regelmæssig frembyde en Dekoration, der har en ikke ringe Lighed med det her omhandlede Ornament paa Ravsmykkerne. Tætstillede, nedadløbende Linier, undertiden udgaaende fra en horizontalt dragen Linie, sædvanlig fordelte i Felter, der adskilles ved smalle Striber og Lister eller ved Streger med hosstillede Skraastreger, pryde Bugen paa de for Dysserne charakteristiske Krukker med høi Hals[1]. Uformet Rav spiller en fremtrædende Rolle mellem Prydelserne fra disse Grave, hvis Indhold endnu er meget utilstrækkelig kjendt. I dette sidste Forhold kunde det ligge, at de ornamenterede Ravperler først nu ere blevne bemærkede.

Ornamentet ligner nedhængende Fryndser. Man kunde give det Navn herefter og kalde det Fryndse-Ornamentet. Om Ligheden er ganske tilfældig, eller om Forbilledet skulde være hentet fra en almindelig Prydelse paa Klædedragten,

[1] Sophus Müller, Stenalderen 229.

maa lades uafgjort. En stærk Anakronisme vilde dette i hvert Fald ikke være, idet den ældste Bronzealders Kvinder bare korte Rækker af Fryndser anbragte i Rækker over hinanden ved Bæltestedet.

XII. Tilstødning af Stensager. Forarbeider af Bjergarter.

Medens Flintarbeidets Technik har været Gjenstand for omhyggeligt Studium fra mange Sider, har man kun sjælden ofret de forskjellige i Stenalderen benyttede Bjergarter videre Opmærksomhed. I Flintstykkets krusede Overflade fortælle de blanke, uforandrede Ar baade hurtig og klart om de foretagne Afspaltninger; men Vaaben og Redskaber af de øvrige Stenarter vise jævne og ofte forvitrede Flader, der ere vanskelige at tyde og mindre tiltrækkende for Øiet. Undersøges maa det dog engang, hvorledes disse forskjelligartede Arbeidsøxer, Stridsøxer, Hammere og Køller ere blevne tildannede, der udgjøre saa betydelig en Brøkdel af samtlige Efterladenskaber fra Stenalderen. Det vil da findes, at der ved Bjergarterne raadede en egen Technik, afvigende fra den, der kjendes fra Flintarbeidet.

Det er ikke med Forsøg paa Gjenfremstilling af saadanne Sager, at denne Undersøgelse maa begynde. Selve de foreliggende Sager i deres Helhed maa adsporges; de ville ikke undlade at give tydeligt Svar, og dette kan da til Sikkerhed prøves ved Forsøg. Dog vil det strax ved Betragtningen af samtlige Gjenstande af de forskjellige Bjergarter vise sig, at særdeles mange kun give ringe Bidrag til Spørgsmaalet om Forarbeidningen, idet Overfladen er kjendelig medtagen af Forvitring. Ved mange andre stiller det sig som mere eller mindre tvivlsomt, om dette ogsaa gjælder for deres Vedkommende. Et betydeligt Antal kan dog efter særlige Forhold, hvorom nærmere nedenfor, betragtes som

havende ganske eller væsentlig samme Ydre som i Oldtiden. Paa disse maa Opmærksomheden til en Begyndelse fæstes.

De mange fuldt færdige Stykker med deres glat afpudsede, blanke Overflade oplyse om Forarbeidningens sidste Akt. De ere afslebne ligesom Flintsagerne. Sliberidserne ere vel mindre tydelige end paa Flinten, men træde dog ofte klart frem under Forstørrelse[1]. Her er da ingen Forvitring foregaaet; den glatte Afpudsning har væsentlig bidraget til at beskytte Fladen.

Skulde det nu formodes, at Slibningen har været andet og mere end en Afpudsning, at selve Formen er bleven fremstillet ved Slibning, da skjønnes det let, at dette ikke har været saa. Der kjendes ikke noget slebet Stykke, som ikke er fuldt tildannet. Alle foreliggende, ikke helt udformede Stykker ere uslebne. Ligesom ved Flinten tjente Slibningen da kun til at skærpe Æggen, og dertil gav den Fladerne en tiltalende Glathed og Glans.

Formningen er hellerikke foregaaet under Afspaltning, som dette stedse er Tilfældet med Flinten. Det kan fremsættes som almindelig Regel, vunden ved Erfaringer fra den lange Aarrækkes Indsamlinger, at Redskaber af de her omhandlede Bjergarter, Grønsten, Sandsten, Granit, Porphyr o. s. v., ikke vise Ar efter Udspaltninger saaledes som Flintsagerne. Hvad der kan anføres som Undtagelser herfra, er ikke meget. Paa Bornholm, der i saa mange Henseender indtager en Særstilling, er der fremdraget adskillige raat udkløvede Øxer af Sandsten eller Grønsten, dog alle af de ældste Former, store Spaltere og but- eller spidsnakkede Øxer. Ogsaa slebne Stykker af sidstnævnte Art vise dybtliggende Brudflader[2]. Fra Hesselø haves enkelte raat tilkløvede Stykker, dog af ubestemmelig Form[3]. En og anden Grøn-

---

[1] F. Ex. Mus. Nr. 22030, 22036, 22037, A 2196, A 11591.

[2] E. Vedel, Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kjøbenhavn 1897, S. 3.

[3] Mus. Nr. 22309, A 453.

stens-Øxe, næsten altid af de ældre, but- og spidsnakkede Former, kan i den iøvrigt jævnt overarbeidede Flade have dybtliggende Ar efter Brud. Ganske enkelte afbrudte Æg-ender ere ved Tilkløvning blevne indrettede til ny Skæftning, hvad der er almindeligt ved Flinten[1]. Det kan vel saaledes ikke siges, at Afspaltning aldrig er foretagen ved Bjergarterne; kun laa dette udenfor fast og almindelig Praxis, ligesom det vistnok kun skete i ældre Tider.

Hvor sjælden Tilkløvningen var, fremgaaer bedst deraf, at der næppe kjendes noget Stykke, der efter en Beskadigelse er blevet opskærpet ved Afspaltning, som dette stadig

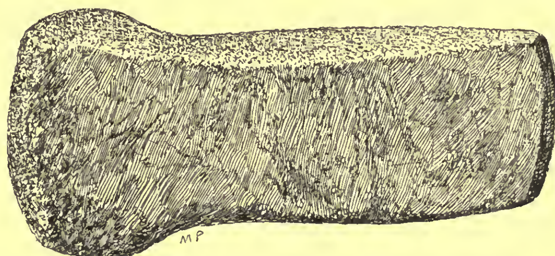

Fig. 57. 1/3.

foretoges ved Flintsagerne. Intet Stykke af alle de yngre Former, der er halvt slebet, viser Tilhugningsar over Resten af Fladen, som dette almindelig forekommer ved Flinten. Der foreligger næppe noget tilhugget Stykke, der kunde betegnes som et Forarbeide i sin første Begyndelse eller paa et tidligt Stadium. Ligesaalidt findes der noget Bevis for, at Stenen deltes ved Savning, som dette kjendes fra Tydskland og Schweiz.

Derimod haves der enkelte Stenstykker, i hvilke der er udarbeidet nogle Partier af en Stridsøxe, medens de iøvrigt vise en naturlig Rullestens Form og Flader. Et Stykke af denne Art er gjengivet under Fig. 57[2]). Den i Afbildningen

[1] Müller, Stenalderen, 210. [2] Mus. Nr. A 11043.

fremadvendende Side har Stenens naturlige Overflade. Ogsaa Æg- og Nakkeenderne ere kun lidet forandrede; Stenen har ikke været længere. Den anden Bredside er derimod grovt bearbeidet, dog uden at vise Ar efter Afspaltninger eller Brudflader, og begge Smalsider ere ret jævnt tildannede, med en stærkt ru eller smaathullet Overflade. Det maa efter saadanne Stykker antages, at der til Fremstilling af de her omhandlede Vaaben og Redskaber opsøgtes Rullestene af Former, der saavidt muligt nærmede sig til de Stykker, der skulde dannes. Den rigelige Adgang til mindre Rullestene af allehaande Former gjorde, at man ikke indlod sig paa at dele større Stene ved Klovning eller Savning.

Alt, hvad der haves af Forarbeider i en eller anden Bjergart, er behandlet i Overfladen paa samme Maade som Smalsiderne i den sidst omtalte, paabegyndte Øxe. Fladerne ere jævne, men ru og oversaaede med tætstillede, smaa Fordybninger. I mange Tilfælde vil kun det øvede Øie kunne skjelne mellem en saaledes bearbeidet, ikke forvitret Flade og den gjennemhullede, ru Forvitringsflade; i andre lader der sig næppe se nogen Forskjel. Forvitringen kan ligesom Forarbeidningen lægge et sammenhængende, finthullet Mønster over Stenfladen. Dog give mange Stykker Vished for, at det er den sidste og ikke den første Faktor, der har virket. Hvor enkelte slebne Partier, der sees at være ganske uforvitrede, ere sidestillede med ru og uslebne Flader, der maa det antages, at hellerikke disse sidste ere paavirkede af Forvitring. Gode Exempler afgive navnlig Stridsøxerne, hvis Bredsider oftere ere slebne, medens Smalsiderne have den ru Flade, og but- og spidsnakkede Arbeidsøxer, ved hvilke Ægfladerne ere delvis slebne, medens Resten er usleben.

Fig. 58 viser en Øxe, der er ganske uberørt af Forvitring[1]. Begge Bredsider ere fint afslebne fra Æggen til over Midten; Resten af Bredsiderne fremvise den sædvanlige

---

[1] Mus. Nr. A 12994.

jævne, hullede Forarbeidningsflade. Der haves en Række saadanne Stykker. Det antages oftere[1], at det uslebne Parti ved Nakken skulde efter foretagen Slibning være forsætlig ru overarbeidet, forat Øxebladet saaledes bedre kunde fastholdes i Skaftet. At dette ikke kan være saa, fremgaaer af, at Smalsiderne helt igjennem vise den samme Overflade.

Tildannelsen af Bjergarterne skete da ved en Proces, som efterlod en finthullet Flade. Man har talt om en Tilhugning ved Meisel; der findes ingen Mærker af et saadant Redskab. Hvad der skulde fjærnes, blev afstødt eller afknust. Der maa være arbeidet med Sten; andet Materiale

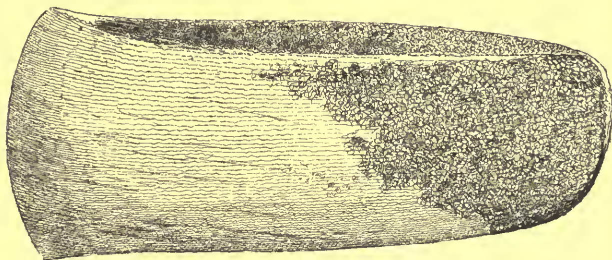

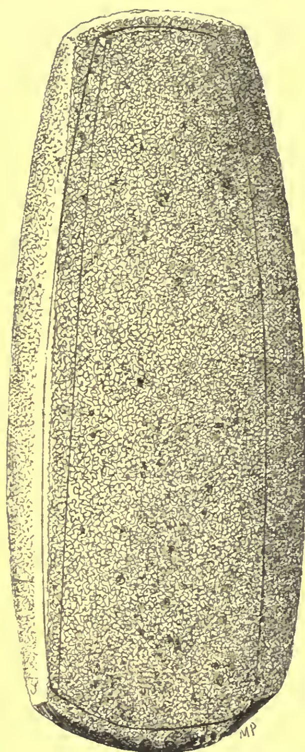
Fig. 58. 1/2.

til dette Brug havdes ikke. Sandsynligvis benyttedes Flinten. Den er haardere end Bjergarterne; den kløves let i Spidser og Kanter, der virke kraftig; den holder sig frisk ved bestandig under Slagene at brydes i nye Spidser. Bjergarterne maa antages at være forarbeidede med skarpkantet Flint.

Dette bekræftes ved Forsøg foretagne i Nationalmuseet af en Billedhugger. Der arbeidedes med større Flintknuder af almindelig forekommende Art[2]. Det Stykke, der skulde formes, blev holdt i venstre Haand; Slagstenen førtes med kraftige Slag af høire Haand. Der fremstilledes uden Vanske-

[1] John Evans, Stone implements, S. 117 og 123; Gabriel de Mortillet, Musée préhistorique, Pl. 47, 430.

[2] Müller, anf. St. 37.

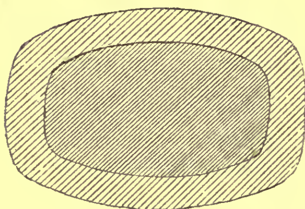

Fig. 59. 1/3.

lighed jævne Flader, der i Et og Alt svarede til Oldsagernes tilstødte Flader. I Begyndelsen virkede Knuden kraftig med sine fremstaaende Spidser; efterhaanden afsloges disse, og Flinten arbeidede da daarligere. Den fik endelig samme Form og Udseende som de almindelige Flintkugler[1] og gjorde da kun ringe Nytte. Med friskbrudt Flint gik Arbeidet derimod uformodet hurtig. En overbrudt Øxe forsynedes med ny Æg i Løbet af nogle Timer; en middelstor Øxe af simpel Form maa antages at kunne dannes af en Sten, der har en nogenlunde tilsvarende Form, i Løbet af nogle Dage.

Videre Oplysning om Fremgangsmaaden ved Bjergarternes Tildannelse kan vindes af de ufærdige Stykker, ved hvilke Tilstødningen er standset paa et tidligere eller senere Stadium. Sager af denne Art vare indtil de senere Aar særdeles sjældne; de have kun været lidet omtalte. Nu foreligger der et betydeligt Antal, men rigtignok under det ved første Syn noget paafaldende Forhold, at visse Former

[1] Müller, anf. St. 38.

næsten ganske mangle som Forarbeider, medens andre ere ret fyldig repræsenterede.

Af de ældste, ikke særdeles sjældne Former, de but- og spidsnakkede Øxer, kjendes næppe noget Stykke, der tydelig giver sig tilkjende som et Forarbeide. Den derefter følgende tyndnakkede Øxe, der er saa overmaade almindelig i færdig Stand, er, saavidt vides, kun repræsenteret af to Stykker.

Fig. 60. 1/3.

Det ene[1] er et eiendommeligt udseende, svært Stenstykke, 2—3 cm. tykt ved Enderne og helt igjennem omtrent en halv Gang saa bredt og tykt som en færdig Øxe af samme Længde. For at vise denne Forskjel er der i Afbildningen Fig. 59 indtegnet en fuldt tildannet og sleben Øxe. Men skjøndt saaledes megen Stenmasse skulde afknuses langsomt Lag for Lag, før den endelige Form kom frem, er dog allerede paa dette tidlige Stadium hele Formen anlagt, med de jævne Flader, de svagt buede Smalsider, de hvælvede Bredsider og med rette Forhold mellem Bredde og Tykkelse.

Det andet Stykke, Fig. 60[2], er videre fremmet. Bredden og Tykkelsen nærme sig mere til, hvad der sluttelig skulde naaes, dog at Æg- og Nakkeender endnu ere omtrent ligesaa svære som ved det først omtalte. Hovedformen og de jævne Flader ere ogsaa her fastholdte. Paa en af Smalsiderne, vendt fremad i Afbildningen, sees det, at Fladen er arbeidet

[1] Mus. Nr. A 7912. [2] Mus. Nr. A 1248.

ned langs med den ene Længdekant, medens der ved den modsatte endnu staaer en hoiere Stribe. Saaledes afstødte man altsaa Stykke for Stykke. Arbeidet er vistnok gaaet istaa just paa dette Sted.

Vendes Blikket fra de ældre Former, der ere samtidige med Dysserne eller ældre end dem, til de yngre Øxer med Skafthul, der tilhøre Jættestuernes og Enkeltgravenes Tid, da træffes her talrige Forarbeider. Der opbevares i Nationalmuseet c. et Hundrede charakteristiske Stykker af denne Art, Halvdelen Stridsøxer i mange forskjellige Former[1], Halvdelen almindelige, ensdannede Arbeidsøxer[2].

Det synes altsaa, at der ved Forekomsten eller Manglen af Forarbeider gjør sig en vis Tidsforskjel gjældende. Det kunde være fulgt med den indre Udvikling gjennem Stenalderen, at Forarbeidningen af Stensagerne først efterhaanden antog en fast og mere haandværksmæssig Form, saaledes at der blev fremstillet Forarbeider af særeget Snit og Præg. I saa Fald maatte dette dog ogsaa kunne spores ved Flintarbeidet; og tildels synes dette virkelig at være Tilfældet. Egentlige Forarbeider af Flint, de saakaldte Planker til Øxer, Meisler og Spydspidser[3], foreligge kun for de yngre Former. Hvorvidt overhovedet dette, paa haandværksmæssig Maade at fremstille Forarbeider til senere fortsat Behandling, er et for Norden eiendommeligt Træk hængende sammen med den længere og hoiere Udvikling, som Stenalderen her fik i Sammenligning med de sydlige og vestlige Grupper, kan efter det endnu foreliggende ikke afgjøres. Ialfald har denne Side af Stenalderens Haandværk hidtil ikke tiltrukket sig Opmærksomheden i Udlandet[4].

---

[1] Müller, Stenalderen, 72, 85, 86, 92—95, 99, 100, 103, 105, 107, 108, 114.

[2] Sidst anf. St. 88.

[3] Sidst anf. St. 206 flg.

[4] Se dog John Evans, Stone implements, S. 184, om det ikke fuldt gjennemborede Skafthul.

Forarbeiderne til Øxerne med Skafthul frembyde gjennemgaaende de samme Eiendommeligheder som de foran afbildede Grønstens-Stykker. Allerede paa et tidligt Stadium

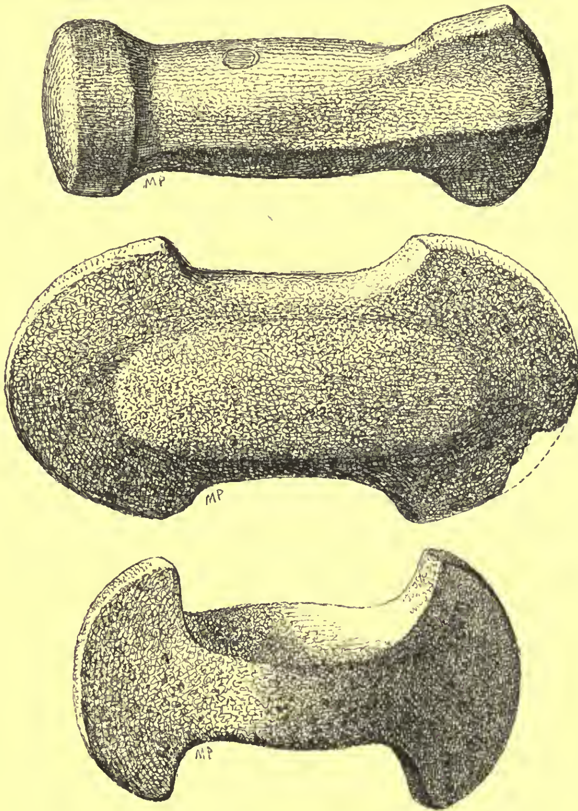

Fig. 61—63. 1/3.

af Tildannelsen fik Stykket sin Hovedform, skjøndt Dimensionerne vare langt større, end man vilde have dem ved den færdige Øxe. Navnlig holdtes Æg- og Nakkeenderne svære, idet man saaledes indtil videre beskyttede disse mere skrøbelige Partier. Ved Afstødning fjærnedes Massen ligelig fra alle Sider, saaledes at den færdige Øxe blev smallere, tyndere

og vel ogsaa kortere end Forarbeidet. Skafthullet blev ofte afsat ved en let Indboring; heri havde man en Støtte under den videre Tildannelse. Gjennemboret blev Øxen derimod som Regel først, naar Formen var helt udarbeidet; derefter fulgte Afslibningen.

Fig. 61 giver et typisk Exempel paa et af disse Forarbeider[1]. En af de fine og slanke Øxer som Müller, Stenalderen, 100—101, med skarpkantet, bagtil hvælvet Knap og udsveiet, tynd Æg, ligger skjult i dette kluntede Stykke, der dog viser alle de Hovedtræk, der skulde komme frem i den færdige Øxe. Ved visse Stridsøxer, som Müller, Stenalderen,

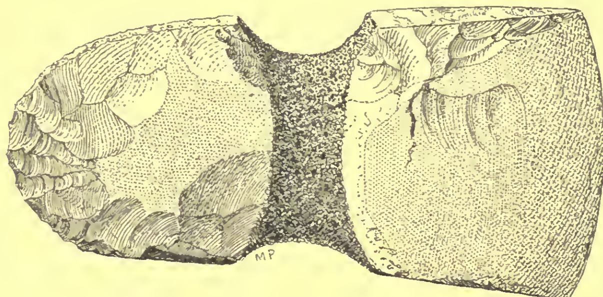

Fig. 64. 1/2.

103, træffes der en ligesaa tyk og ikke tilskærpet Æg som ved Forarbeiderne. Skulde disse ikke have givet Anledning til, at man gav Øxen denne usædvanlige, ganske stumpe Æg? Den var given i Forarbeidet; man fandt, at den egentlig var tilstrækkelig for et Slagvaaben, og man lod den da uforandret.

Fig. 62[2] viser et tidligt Stadium af en af de almindelig forekommende Stridsøxer, til hvilke det foran S. 391 afbildede, fuldendte Stykke hører. Hovedformen er allerede angiven, Æggens og Nakkens Linier og Udvidelsen over Skafthullet; og dog har det været Arbeideren klart, at de

[1] Mus. Nr. 26501. [2] Mus. Nr. A 13383.

Linier og Flader, som tilsidst skulde komme frem, laa meget dybere. Stykket er ens paa begge Sider. Et Parti er afsprængt ved Æggen, vistnok i Oldtiden og just Anledningen til, at Arbeidet standsedes.

Et regulært Forarbeide af samme Art er gjengivet i Fig. 63[1]. Tildannelsen er fort langt videre; dog er Stykket endnu betydelig sværere, end den færdige Øxe skulde være; Nakken er endnu for tyk, og Æggen er fjærnt fra at være skærpet. Alle de her afbildede Stykker, Fig. 61—63, have en væsentlig uforvitret Overflade fremkommen ved den særegne Tilstødning, der regelmæssig foretoges ved Bjergarterne.

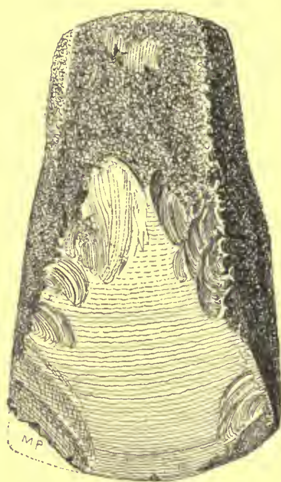

Fig. 65. 1/2.

Ved Flinten spores denne Proces kun svagt. Den blev anvendt, hvor der ikke kunde afslaaes Spaaner, og hvor der tillige var tilstrækkelig Masse til, at der ikke kunde befrygtes en Sønderslagning ved Tilstødningen.

Regelmæssig blev denne Proces kun anvendt ved Flintkuglerne[2]. Man indlod sig ikke paa den vanskelige Sag at danne Kugleformen ved Afspaltning. At knuse Formen frem var derimod let gjort. Nedenfor omtales det (S. 413 flg.), at hvælvede og indbuede Flader, som ikke kunde hugges, bleve delvis dannede ved Tilstødning. Undtagelsesvis har man givet en tyndnakket Øxe en Skaftrende i Stedet for at fastgjøre den paa sædvanlig Vis; en saadan Fordybning findes oftere hugget[3], men lod sig ogsaa tilstøde (Fig. 64)[4]. Saaledes toges denne Fremgangsmaade til Hjælp i mange særlige Tilfælde.

---

[1] Mus. Nr. A 13384. [2] Müller, Stenalderen, 38.
[3] Müller, Stenalderen, 211.
[4] Mus. Nr. A 3982 (her afbildet) og A 419.

En Række Flintøxer har ved Skaftenden en mere eller mindre afknust Overflade (Fig. 65, Mus. Nr. A 5852)[1]. Oftest have de tillige den Eiendommelighed, at Nakken ikke er tilhugget, men dannet ved et Brud. Øxebladet er knækket foran Skafthullet. Man ønskede paany at anbringe Stykket i det samme Skaft; men den nye, ved Bruddet dannede Nakkeende var, paa Grund af Øxens henimod Æggen tiltagende Bredde, for tyk til Hullet. Man kunde da udvide dette, men foretrak at gjøre Øxen slankere; det var nok saa let. Var nu Øxen meget for stor til Hullet, blev den tilhugget[2]. Hvis den derimod kun var en Ubetydelighed for svær, kunde der ved Afspaltning let blive fjærnet for meget, saa at Bladet ikke vilde slutte fast i Hullet. Overfladen blev da tyndt afstødt.

Ved Flintens Formning er Tilstødningen altsaa en Hjælpeproces, anvendt i særlige Tilfælde; paa lignende Maade toges Afslibningen til Hjælp, som dette foran blev omtalt (S. 387). Ved Bjergarterne havde Tilstødningen derimod en fast Anvendelse som den eneste regulære Maade, hvorpaa Formningen udførtes.

XIII. Slagsten af Flint.

Det er ikke ret længe siden, at der blev paavist et almindelig forekommende, men hidtil ukjendt Redskab anvendt ved Flintens Tilhugning[3]. Denne Slagstok af Hjortetak er senere bleven truffen overalt, hvor der afdækkedes en nogenlunde righoldig Boplads enten fra den ældre eller den yngre Stenalder. Formen har vist sig at være fuldstændig konstant og ganske som den først blev beskreven; men Materialet er blevet betydelig forøget, saaledes at der nu foreligger smukke Exemplarer af Redskabet i alle Stadier af Tildannelse og Brug.

---

[1] Se den herhen hørende Række i Nationalmuseet.
[2] Müller. Stenalderen, 70.
[3] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1888, S. 274.

Fig. 66 viser Enden af en ikke fuldt tildannet Slagstok. Grenens yderste Spids er fjærnet paa den ved Arbeider i Ben og Horn sædvanlig anvendte Maade: der er skaaret en Fure rundt om Spidsen, og denne er da brækket af. Midt i Endefladen sees et lille, fremstaaende Parti efterladt ved Afbrydningen. En afbrudt og som værdiløs bortkastet Spids er afbildet under Fig. 67. En velbevaret Ende af en fuldtfærdig Slagstok er dernæst gjengiven ved Fig. 68; den glatte, svagt hvælvede

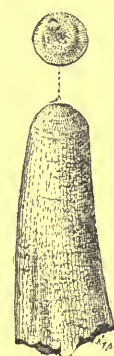

Fig. 68. 1/1.

Fig. 70. 1/1.

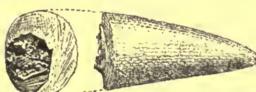

Fig. 66. 1/1. Fig. 67. 1/1. Fig. 69. 1/1.

Flade synes frisk tildannet og ubrugt; i Midten spores Bruddet, hvorved Spidsen fjærnedes. Under Fig. 69 sees Enden af en Slagstok med den sædvanlige Beskadigelse, idet der mod Stokkens indvendige Krumning er afslaaet en Splint. Redskabet var herved blevet ubrugeligt. I denne Stand er Hovedmassen af de paa Bopladserne optagne Slagstokke. Endelig viser Fig. 70 en Splint afslaaet af Redskabets Ende. Disse og andre lignende Stykker foreligge i de store Bopladsfund fra Koldingfjord, Ertebølle, Meilgaard og Vester Ulslev.

Med Kjendskab til disse allerede i Mængde foreliggende Redskaber kan utvivlsomt en mindre talrig Række Flintstykker bestemmes som Slagsten til Flinttilhugning. Det første Stykke af denne Art[1], afbildet under Fig. 71, iagttoges og bestemtes af Kaptain G. V. Smith, i Aarhus-Museets Bestyrelse.

Det er et omhyggelig tilhugget, regelmæssig firkantet Flintstykke, bredest ved Midten og noget tilspidset mod begge Ender, hvor der findes runde, let hvælvede Flader, c. 3/4 og 1 cm. brede. Fladerne ere jævne og glatte, dog ikke afslidte, men tilstødte eller afknuste, idet de fremvise talrige, fine Brud. Form og Størrelse af Slagpartiet minde særdeles meget om Enden af Hjortetaksstokken. Flintstykkets hele Tildannelse og dets Længde af 13 cm. stemme vel med den Antagelse, at det, fort umiddelbart i Haanden, blev anvendt ved finere Flinttilhugning.

Fig. 71. 2/3.

Tilsvarende, vel formede Slagsten ere hidtil ikke fremkomne. Derimod foreligge adskillige grovt tildannede Stykker, der vise ganske samme Slagflade. Det er aflangt tilhugne Flintstykker, nogenlunde tre- eller firsidede, oftere dog ganske uregelmæssige. Snart er Tykkelsen størst ved Midten og aftagende mod begge Ender ligesom ved det først omtalte Stykke, og i saa Fald kunne begge Enderne have Slagmærker. Snart ere de tykke i den ene Ende, tilspidsede mod den anden, hvor Slagfladen findes (Fig. 72[2]). Længden vexler mellem 7 og 18 cm.; Tykkelsen naaer 2—4 cm.; Slagfladen, der er svagt eller dybere brudt ved Afstødning, er 1/2—2 cm. bred. En Række saadanne Stykker foreligger i Aarhus-Museet[3] og i Nationalmuseet op-

[1] Mus. Nr. A 11282, fundet i Jylland.

[2] Fra Samsø. Indkommet 1896.

[3] Samlede af Bestyrelsens Formand, Overretssagfører A. Reeh, hvem Meddelelserne om disse Stykker skyldes.

tagne enkeltvis paa mange forskjellige Steder, eller sammen med andre Stenalders Sager efterladte paa Bopladser. Mange andre svare i det Hele til disse, kun at Slagenden ikke viser den samme fine Afstødning, men enten større Brud eller en uskadt, skarp Kant. Ogsaa disse ere muligvis Slagsten, kun dels stærkere, dels mindre anvendte.

I Udlandet har det forlængst været antaget, at der til Flintens Formning blev benyttet aflange, tilhuggede Flintstykker, og saadanne findes undertiden afbildede[1]. Bestemmelsen er navnlig given efter den afrundede Ende, som disse Stykker fremvise. Efter hvad der foreligger, turde det dog være tvivlsomt, om de paagjældende Stykker virkelig ere Slagsten og ikke snarere Ildsten af almindelig forekommende Art, bestemmelige navnlig ved, at saadanne oftere ere optagne i Bronzealderens Grave sammen med Svovlkis. Enderne ere ved disse Stykker ikke afstødte, men blank afslidte, og Formen er ikke som ovenfor angivet. Dog skal det ikke paastaaes, at der nogenlunde sikkert kan skjelnes mellem det Slid, som Svovlkisen har efterladt, og de fine Brud, som Slaget paa Flinten frembragte. Det synes meget vanskeligt at skjelne mellem disse Redskaber.

Fig. 72. 2/3.

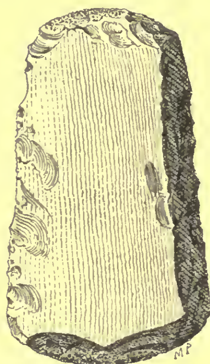
Visse andre aflange Flintstykker med Slagmærker ere ligeledes oftere blevne omtalte i Udlandet[2], medens de i Danmark endnu ikke have været Gjenstand for Opmærksomhed. Større Flintstykker, navnlig Fragmenter af Øxer, men dog ogsaa Flækkeblokke eller anden tilslagen Flint,

---

[1] John Evans, Stone implements, S. 37, 157, 367. G. de Mortillet, Musée préhistorique. Pl. 45, 411.
[2] F. Ex. John Evans, anf. St. S. 199.

findes meget hyppig afstødt paa Ender og Kanter. Til Exempel tjener det under Fig. 73 afbildede Brudstykke af en sleben Øxe.

Det er stedse Flintstykker med en vis Masse og af Vægt, saa store, at Haanden bekvemt omfatter dem. De have virket til Stød eller Knusning, der har efterladt større eller mindre, ret jævnt afsplintrede Flader og navnlig afstødte Kanter. Tilhuggede til dette særlige Brug synes disse Stykker aldrig at være. Der er benyttet tilfældig fremkommen, skarpkantet Flint, som havde en passende Form og Størrelse. Fremdeles har der været almindelig Brug for disse Sten, idet de træffes ret hyppigt, dels enkeltvis, dels i større Antal paa Bopladserne.

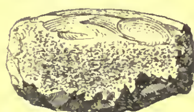

Fig. 73. 1/2.
Mus. Nr. A 6929.

For en nærmere Bestemmelse gives næppe sikkert Holdepunkt. Ikke usandsynligt er det dog, at disse Stykker have været anvendte ved den i foregaaende Afsnit omhandlede Tilstødning af Bjergarterne. Skarpkantet Flint af lignende Masse og Vægt maa være anvendt ved denne Proces. De efterladte Mærker vilde just blive saadanne. Men navnlig taler herfor det Forhold, at Afstødningen stedse synes at være ophørt, naar de fremstaaende Spidser i Brud og Kanter vare fjærnede; uden dem vilde Slaget ikke virke følelig paa Bjergarterne.

Om de mange Sten af rund Form, Flint eller Bjergarter, der sædvanlig opfattes som Slagsten, er Diskussionen endnu ikke afsluttet[1]. Noget væsentlig nyt kunde dog for Øieblikket næppe fremføres herom.

[1] F. Ex. G. de Mortillet, anf. St. Pl. 31. John Evans, anf. St. S. 223. J. de Morgan, Recherches sur les origines de l'Egypte, Paris 1896, S. 91. Müller, Stenalderen, 37, 38, 200; Vor Oldtid, S. 36, 165.

XIV. Flintsager af Bjergartformer.

For den yngre Stenalders tidligere Stadium er det almindelig Regel, at Formerne dannes af lige eller hvælvede Flader, der skjæres i lige eller udbuede Linier. Det var vel den almindelig anvendte Slibning, paa store, let indbuede Stenflader, som gjorde, at disse simple Former længe bleve fastholdte. Først med den videre Udvikling fremkom de indbuede Flader og Kanter og de med dem følgende udsveiede Hjørner, vel bekjendte navnlig fra de skjønne Fæster paa de nordiske Flintdolke og fra de i forskjellige Bjergarter formede og mangfoldig varierede Stridsøxer, hvis Udviklingshistorie endnu danner et uløst Problem. Den samme yngre og livligere Formstil er udtrykt i forskjellige Flintarbeider, som tidligere ikke kjendtes fra Danmarks Stenalder.

Fig. 74 viser en dobbeltægget Øxe af Flint[1]. Udførelsen er omhyggelig, hele Formen symmetrisk, begge Ægge noiagtig skærpede og næsten ganske ensdannede. Opadtil findes en lige, nedad en stærkt indbuet Flade, mod hvilken sidste Æggene falde rundt ind. Slibningen er langtfra fuldstændig, men indskrænket til Æggene og den nærmest tilstødende Flade. Begge Smalsider ere kun tilhuggede, den nedadvendende tillige afknust over et stort Parti i Midten, hvor Flintmassen ikke har villet give sig for Slaget.

Der foreligger endnu eet Stykke af denne Form, ligesom det første optaget i Omegnen af Grenaa. Ogsaa dette er afbildet her, idet baade Ligheden og Uligheden er af Betydning (Fig. 75). Slibningen er anvendt med samme Begrænsning, hvad der ogsaa vil blive bemærket ved de i det følgende omtalte, beslægtede Former; kun Bredsiderne ere delvis slebne. I Formen er der den Forskjel, at Øxens For- og Bagparti have en indbyrdes meget afvigende Bredde. Udførelsen er ligesaa smuk som ved det foregaaende Stykke; de manglende

---

[1] I 1897 indgaaet i Nationalmuseet med prakt. Læge Neergaards Samling.

Partier ved de øverste Æghjørner sees at være afbrudte i ny Tid. Dette fortræffelige Stykke eies af Grosserer Joh. Jørgensen i Grenaa, som godhedsfuldt har tilladt, at det afbildedes.

Flintøxen Fig. 76[1] er formet om et naturligt, regelmæssig rundt Hul i Stenen, $2^1/_2$ cm. vidt, der tjente som Skafthul. Tilhugningen er god og omhyggelig, Formen klart gjennemført, med glatte Flader og skarpe Kanter. Begge Skafthulsfladerne ere med fuldt Forsæt bøiede efter Længden, saaledes at hele Formen er buet. Alene Ægpartiet er afpudset ved Slibning.

Indtil for faa Aar siden var det en Regel uden Undtagelse, at alle Flintøxer, baade af ældre og yngre Former, og hvad enten de havde tjent som Ret- eller som Tværøxer, vare symmetriske for et Længdesnit midt gjennem Bredsiderne. Æggen viste sig ved alle uslidte Stykker lige stærkt bøiet mod begge Hjørner (f. Ex. Fig. 58). Kun ved slidte eller beskadigede og derefter opskærpede og paany slebne Stykker iagttoges det ofte, at Æggen bøiede stærkere indad mod det ene Hjørne. Denne Skjævhed var forstaaelig. Retøxen kommer let til at virke mest med sit nedre Ægparti, hvorfor dette lettest beskadiges. Af Hensyn hertil er Æggen ved Stenalderens Stridsøxer, formede af Bjergarter, sædvanlig trukken noget indad forneden (se S. 390), hvad der atter træffes ved Bronzeøxen med Skafthul og ved Jernøxen indtil vore Dage. Flintøxen fandtes derimod stadig hugget uden en saadan Skjævhed i Æglinien.

Først A. Reeh og G. V. Smith iagttoge, at der gaves Øxer af Flint, hvis Æg allerede fra ny af havde denne Form, og som tillige frembøde en let Bøining efter Længden[2]. Det var en jydsk Form eiendommelig for den sene Stenalders Enkeltgrave. Ved de dengang foreliggende Stykker vare de bestemmende Træk dog lidet fremtrædende og noget

[1] Mus. Nr. A 11011. Fundet ved Skjelby, Falsters Sønder Herred
[2] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891. S. 333.

Fig. 76. 1/2.

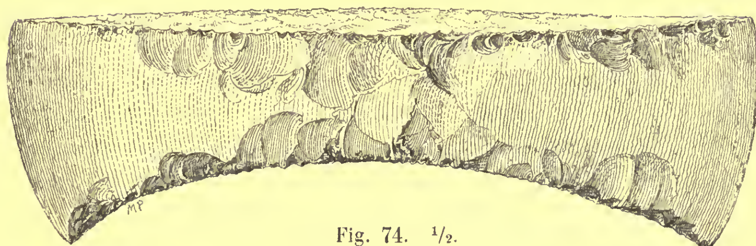

Fig. 74. 1/2.

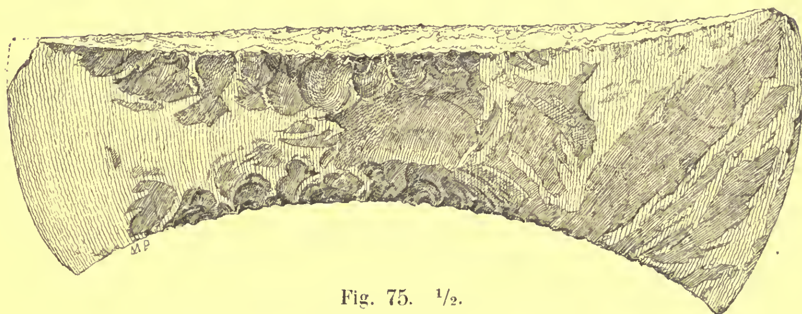

Fig. 75. 1/2.

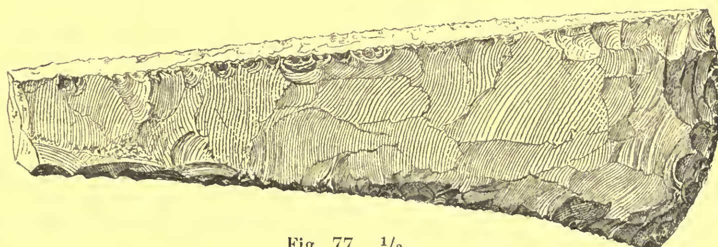

Fig. 77. 1/3.

vanskelige at vurdere; det var kun Øxer af ringe Størrelse og dertil slebne, saaledes at Formen mulig kunde være noget forandret under Brugen. Afgjørende Bevis for, at der var seet fuldstændig rigtig, og at der virkelig gives en saadan særlig Form af Øxer, er imidlertid senere bragt af to meget store Stykker, 27 og 29 cm. lange, og begge uslebne, saaledes at Æggens Skjævhed ikke kan være fremkommen ved Slid og Opskærpning (Fig. 77)[1]. Opadtil have disse ligesom ogsaa de mindre Øxer en lige Flade, hvorimod den nedadvendende Smalside er indbuet, omend kun ganske svagt. Det væsentligste Særmærke er, at Æggen bøier mere indad mod det ene Hjørne end mod det andet. I andre Henseender skiller denne Form sig ikke fra de almindelige tyknakkede Oxer; kun synes Slibningen i Reglen at være anvendt med en lignende Begrænsning som ved Fig. 74—76.

Dette sidste Forhold gjenfindes ved de mere almindelig forekommende, bredæggede Øxer, der ved den udsveiede Æg og de indbuede Smalsider vise sig som sammenhørende med de her beskrevne, sjældne Former. Det mest udprægede Stykke af denne Art, der hidtil er fundet, er gjengivet under Fig. 78[2]. Ved den eiendommelige Formstil, den begrænsede Slibning og den oftest ringe Storrelse, samle alle disse Øxer sig til en egen Gruppe henhorende til Slutningen af Stenalderen.

Hvorledes der er kommet denne Bevægelighed og dette Liv i Flintformen, saa afvigende fra den eiendommelige Stivhed i Linierne, dette maatte nu helst kunne paavises. De i Bjergarterne udviklede Former, navnlig Stridsøxerne med deres buede Flader og udskydende Hjørner, kunde da antages at have havt Indflydelse paa Flintarbeidet. En enkelt Form er saaledes nylig erfaret at være simpelthen overført

---

[1] Mus. Nr. A 12111, fundet i Ødum Sogn, Randers Amt, og modtaget gjennem Museet i Aarhus. Mus. Nr. A 12212, af ukjendt Findested.

[2] Mus. Nr. A 6686. Fundet ved Ballerup, Smørum Herred, Kjøbenhavns Amt.

fra Bjergarterne til Flinten, for hvilken Stenart den efter sin Oprindelse er ganske fremmed.

Den gjennemborede Stenkugle til Anbringelse paa Skaft for at bruges som Vaaben-Kølle[1] maatte fremstilles i de mindre haarde Stenarter, der tillode en Boring. Flintens naturlige Huller have dog givet Anledning til, at der dannedes Køller ogsaa af denne Sten. Den hvælvede Kugleflade var imidlertid vanskelig at danne i Flint. Kun ved omhyggelig

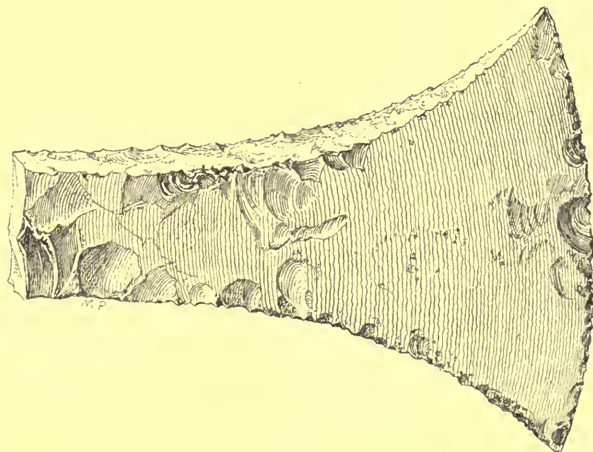

Fig. 78. 1/2.

beregnede Afspaltninger, udførte fra modsatte Sider, har den under Fig. 80 afbildede Flintkølle[2] faaet en jævnt hvælvet Flade; nogle tilbagestaaende skarpe Kanter langs den Linie, hvor Slagene faldt, ere fjærnede ved Afstødning. Ved et andet Stykke, Fig. 79[3], er Formen endog for største Delen

---

[1] Müller, Stenalderen, 121.
[2] Mus. Nr. A 11072. Omtrent Halvdelen af Stykket er afslaaet. Fundet i Randers-Egnen og modtaget af Museet i Randers.
[3] Distriktslæge V. Dreyer har henledet Opmærksomheden paa dette til hans Oldsagsamling hørende Stykke og har godhedsfuldt tilladt, at det afbildedes.

bleven fremstillet ved denne Hjælpeproces; kun Midten af Siden viser Ar efter Tilhugning. Begge de afbildede Køller have naturligt Skafthul, temmelig regelmæssig rundt og 2—3 cm. vidt. Der kan endnu kun anføres to saadanne rundt om dels tilhuggede, dels afstødte Køller[1]. Ret hyppig træffes derimod naturlige Flintkugler med et lignende Hul, men kun ubetydelig afstødte; ogsaa disse have muligvis været anvendte som Køller.

Som ved disse Vaaben saaledes kunde der ved den ovenfor afbildede Øxe med naturligt Skafthul siges at være

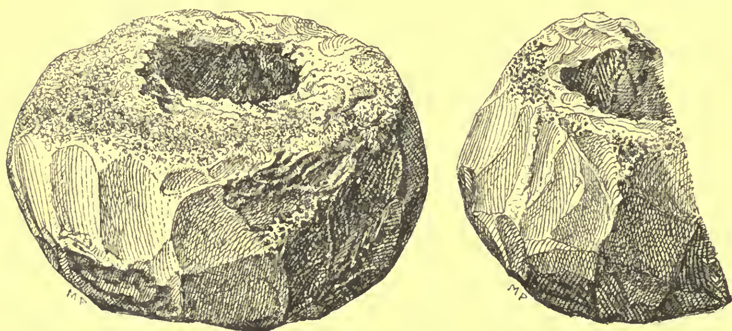

Fig. 79—80. 2/3.

foregaaet en Formoverførelse fra Bjergarterne til Flint. Øxen dannedes saa at sige kun for Skafthullets Skyld; Formen blev paavirket af Stridsøxerne i andre Stenarter[2]. Paa lignende

[1] Mus. Nr. A 2927, A 9567.

[2] Alle de øvrige Flintøxer med naturligt Skafthul (Müller, Stenalderen, 90), af hvilke der foreligger en halv Snes Stykker, ere mere eller mindre skjødesløst huggede og usikkert formede. Skafthullet er ved de fleste temmelig daarligt, uregelmæssigt og endog skraatstillet, saaledes at Øxens Æg og Skaftet have dannet en Vinkel mod hinanden. Kun omtrent Halvdelen viser Slibning og alene ved Æggen. Det er øiensynlig Vaaben, der ere hastig dannede og kun til Nødhjælp i Stedet for Stridsøxer af en Bjergart.

Maade kunde det staa med de andre Flintformer, hvis indbuede Flader og udskydende Hjørner minde om Stridsøxerne. Dog synes denne Forklaring ikke ret tilfredsstillende. Der er vel stor Formlighed mellem Dobbeltøxerne Fig. 74—75 og almindelig forekommende jydske Stridsøxer dannede af Bjergarter[1]. Ogsaa disse have den øvre Smalside plan, den anden indbuet; de tiltage paa lignende Maade i Bredde mod begge Ender, og Æggene falde rundt indad mod den indbuede Flade. Endelig ligner Omridset ganske; men der findes den væsentlige Forskjel, at ikke en eneste af disse talrig foreliggende Stridsøxer er dobbeltægget; de have altid en tyk Nakke. Ligeledes kjendes der ingen Øxer af Bjergarter, der ganske kunne sammenstilles med de andre her omhandlede Flintformer.

Snarere maa det antages, at de mere bøiede, for Flinten oprindelig fremmede Former, der vise sig mod Stenalderens Slutning, ere fremkomne jævnsides med og paa samme Maade som de tilsvarende Former i andre Stenarter. Om det var en indre Udvikling gjennem Stenalderen, der førte til dette Resultat, eller om Bronzealderen saaledes satte sit første Mærke, førend den nye Tid ret brød igjennem, dette oftere drøftede Spørgsmaal lader sig endnu næppe endelig besvare.

---

[1] Müller, Stenalderen, 76.

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1897.

II. RÆKKE.

12. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1897.

SIGURDARKVIDA EN SKAMMA
ELLER DET SÅKALDTE TREDJE SIGURDSKVAD.

AF

FINNUR JÓNSSON.

I.

Dette Eddadigt, som til trods for sin længde (71 vers) kaldes det »korte Sigurdskvad«, findes kun i codex regius (2365 4⁰ gml. kgl. samling), hvor det står mellem det såkaldte første Gudrunskvad og digtet om Brynhilds helridt *(helreið)*. Hovedhensigten med det første Gudrunskvad er at fremstille Gudruns dybe smærte og Brynhilds sindsstemning efter Sigurds død. Det har egenlig ingen episk fremadskriden i begivenhedernes rækkefølge, men er nærmest af psykologisk art og betydning; det er da heller ikke benyttet i Völsungasaga. »Helridtets« betydning er også af en psykologisk art. Digtet antyder og forudsætter en af hovedpersonernes, Brynhilds, død og danner således en fortsættelse af »det korte Sigurdskvad«, der ender med at omtale Brynhilds sidste stunder.

Indholdet af dette digt er ellers i al korthed følgende: Sigurd kommer til Gjuke og bliver hans sönners fostbroder. Datteren Gudrun bliver ham »tilbudt«; han og Gjukes sönner rejser til Brynhild, men Sigurd alene kommer, i Gunnars skikkelse, hele vejen (ɔ: gennem vaverluen) og sover hos Brynhild med nøgent sværd imellem dem; hun var sig ingen fejl eller last bevidst — »men skæbnen var dem grum«

(v. 1—5). Nu kommer der et spring i fremstillingen. [Brynhild er bleven Gunnars hustru og har fået den svig at vide, hun var bleven genstand for; dette forudsættes som bekendt[1] og anses for unødvendigt at bemærke]. Hun sværger dog at ville have Sigurd, eller også skal han dø (v. 6—7). Brynhilds græmmelse og onde tanker beskrives, og hun opfordrer Gunnar til at dræbe Sigurd (v. 8—12); hans tanker og tvivlrådige betragtninger anføres dels refererende, dels i en samtale med Högne; denne fraråder at göre Sigurd mén og ytrer, at Brynhilds planer er for store (v. 13—19), hvorpå Gunnar udtaler som sin endelige beslutning, at han vil ægge den yngre broder Guthorm, der ikke har aflagt eder til Sigurd (jfr. v. 1), til at dræbe denne (v. 20); Guthorm lader sig let bevæge, og drabet fuldføres, men Sigurd får tid og kraft til selv at hævne sig (v. 21—23). Gudrun, der er slumret ind ved Sigurds side, vågner og bryder ud i sorgens klager, men trøstes af den døende Sigurd, der undskylder Brynhilds store kærlighed til ham; »kvinden sukkede, kongen lod sit liv« (v. 24—29), men Brynhild lo af sit ganske hjærte, da hun hørte Gudruns klage; Gunnar tyder hendes latter som et udslag ikke af glæde, men af dæmonisk dødstanke og uhygge, hvorpå Brynhild meddeler Gunnar sin sörgelige historie, at hun kun har elsket én, og antyder, at hun ikke vil leve (v. 30—41); Gunnar og andre beder hende om at opgive disse tanker; kun Högne taler for at lade hende selv råde (v. 42—46). Brynhild tilföjer sig banesåret, efter at hun har set nogle af sine tærner ombringe sig, medens hun uddeler smykker til andre, der ikke vil dø (v. 47—50). Herefter begynder Brynhilds lange, sidste enetale (v. 51—71), hvori hun først giver Gunnar en udsigt over fremtidens begivenheder: forliget mellem ham og Gudrun, dennes giftermål med Atle, Gunnars bejlen til Oddrun,

[1] På en behændig måde udtales det dog i v. 7; dette viser, at der intet er tabt mellem v. 5 og 6.

hans og Atles død, Gudruns 3. giftermål med Jonakr, Svanhilds skæbne og Sigurds æts uddøen. Endelig udtaler hun sine ønsker om, hvorledes hendes begravelse skal foregå; hun vil brændes ved siden af Sigurd med et sværd imellem dem som fordum. Digtet ender med det vemodige vers: »Meget har jeg fortalt dig; mere vilde jeg sige, hvis skæbnen gav mig mere tid; min stemme svigter, såret brænder, sandt har jeg sagt, nu svinder mit liv«.

Jeg har i min litteraturhistorie (I, 287—91) hævdet, at dette digt er forfattet af én digter, og at det ikke, som det tidligere af *Edzardi* (i Germania XXIII) og *Symons* (Paul-Braunes Beiträge zur gesch. d. deut. spr. u. litt. III) var blevet forfægtet, er sammenstykket af forskellige, oprindelig ikke sammenhængende bestanddele. Jeg havde allerede skrevet om digtet, da jeg fik det sidste hæfte af *Müllenhoffs* Deutsche altertumskunde V, hvori han giver sin analyse og opfattelse af digtet og dets beskaffenhed. Da jeg, efter at have læst Müllenhoffs udvikling, ikke kunde forandre min opfattelse af digtet og heller ikke mente at kunne indlade mig på en vidtløftig polemik mod ham, tilföjede jeg en ganske kort bemærkning i en note (s. 287), for at læseren kunde se, at jeg ikke havde været uvidende om Müllenhoffs opfattelse. Da denne senere er blevet hævdet og søgt støttet, og da spörgsmålet har en ikke ringe betydning ikke blot for dette ene digts vedkommende, men også for Eddakritiken i det hele, tillader jeg mig her at optage det til fornyet behandling, navnlig fordi jeg vedblivende må hævde min opfattelse af digtet som rigtig og ikke kan erkende berettigelsen af at antage, at det ikke skulde være et sammenhængende hele af én forfatter.

II.

Af tidligere meninger angående det her pågældende digt skal følgende anføres. I sin vigtige afhandling om Völsungasaga i Beiträge zur gesch. der deutschen sprache u. literatur

III (1876) har *B. Symons* (s. 260 f.) bl. a. udtalt, at digtet »i dets nuværende form ikke udgör et oprindelig sammenhængende hele«, og »at dette er ubestridt«. De 5 første strofer skulde ikke fra først af have hørt til digtet. Mod Kölbing, der i Germania XXI, 92 havde påstået det modsatte, bemærker Symons, at disse strofer er ganske i strid med Eddadigtenes indretning, »som uden lang indledning går løs på, hvad der egenlig skal meddeles«; men han tilföjer, og det er i denne sammenhæng vigtigt, at »dette naturligvis kun gælder de ældre, virkelig folkelige blandt dem [Eddadigtene]«. Digtets kærne ifølge Symons er fremstillingen af Sigurds og Brynhilds død, og denne skulde være noget af det ældste, der foreligger i Eddadigtene; denne kærne skulde bestå af str. 6—52, og den skulde indeholde sagnet i dets ældre form (ang. Sigurds død m. m.).

Dernæst har *A. Edzardi* behandlet digtet i Germania XXIII, 174—84 (1878). Også han begynder med at udtale, at det må betragtes som utvivlsomt, at digtet ikke er bevaret i dets oprindelige form, og han slutter sig til Symons' udtalelser om den oprindelige kærne. Om str. 1—5 siges, at de næsten kun er sammenflikkede af lån fra andre digte, hvilket nærmere søges godtgjort. Str. 53—64 og 71 har benyttet Oddrúnargrátr og Guðrúnarhvöt, og 65—70 kan heller ikke have tilhørt det gamle kvad; med andre ord: indledning og slutning »er åbenbart yngre end digtets mellemste del«, men der tilföjes, hvad der atter i denne sammenhæng er meget vigtigt, at »sproglige overensstemmelser dog viser, at også denne del [ɔ: den mellemste] har fået sin nuværende form af forfatteren til str. 1—5, som vel er identisk med forfatteren til slutningen«. Der antages altså her en gennemgående bearbejdervirksomhed af og tildigtning til et ældre digt om Sigurd og Brynhild. Derefter gennemgås enkelte vers, særlig 37—41, der »egenlig ikke tilhører digtet« (det er Brynhilds betragtninger over sine giftermålstilböjeligheder og sit forhold

til Sigurd, hvem hun alene elskede). Til disse vers vil vi senere vende tilbage.[1]

Endelig har *K. Müllenhoff* behandlet digtet i sin Deutsche altertumskunde V, særlig 373—387 [udg. 1891]. Han går endnu mere i detaljer end nogen af de nævnte lærde. Efter at have omtalt Bugges formodning om, at digtets navn tyder på, at man har haft et længere Sigurdskvad, hvoraf det såkaldte »Brot« skulde være en del, en formodning, som Müllenhoff behager at kalde »lidet begrundet, men som man dog ikke uden videre ganske tör afvise« [hvad der dog altid er en agtværdig indrömmelse], udtaler han uden videre, at der »måske er en anden forklaring at foretrække«, og denne skulde være, at der engang har været et »kort Sigurdskvad af gammel oprindelse«, som senere blev »forvansket ved interpolationer, så at det kom til at svulme op til det digt, der nu kaldes så«. »Er denne antagelse berettiget, må den filologiske kritik være i stand til at fjærne de senere indskud og klarlægge det gamle Sigurdskvad eller i det mindste dets brudstykker«. Og nu går Müllenhoff over til i det enkelte at undersøge og kritisere digtet og opløse det i dets enkelte bestanddele. Vi vil i det følgende særlig komme til at beskæftige os med Müllenhoffs sønderlemmelse og skal derfor ikke her komme nærmere ind derpå. Kun bemærkes, at ifølge hans udvikling skulde digtet oprindelig have bestået af omtr. 30 strofer. — I sin anmældelse af Deut. altertumskunde V_2 har *Heinzel* (i Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1892, 44 ff.) kritiseret mange enkelte punkter hos Müllenhoff, og han udtaler til slutning en stærk tvivl om hans ovenfor anførte udtalelse og om værdien af den art filologisk kritik, som Müllenhoff anvender.

I sin afhandling Sigfrid und Brunhild i Zeitschr. f. deut. Philol. XXIV, s. 1—32, har *Symons* behandlet enkelte vers-

[1] I sin oversættelse betragter *H. Gering* v. 37—39 ligefrem som en interpolation og sætter dem derfor i klammer.

grupper i digtet (v. 1—5, 34—41, jfr. ovf. Edzardi). — I Anzeiger f. deut. alt. u. deut. litt. XXII, 1896, har *F. Niedner* i en anmeldelse af min litteraturhistorie (s. 342) kort fremhævet sin tilslutning til de ældre meninger om digtets art og udtalt sig mod min opfattelse; dernæst har han i Eddische fragen i Zeitschr. f. deut. alt. XLI, 1896, udførlig behandlet digtet (s. 55—64). Af Niedners her udviklede meninger skal særlig fremhæves [1], at han antager en sammenslutning af to recensioner i str. 21—31 (21, 22_{1-4} [Sigurds død og hævn], 24, 25_{1-4} [Gudruns opvågnen i sængen], 25_{4-8}, 28 [Sigurds sidste ord], 29_{1-2} [Sigurds død og Gudruns fortvivlelse] på den ene side, og 22_{5-8}, 23 [Sigurds død og hævn], hvorpå der mangler noget, 26—27 [Sigurds sidste ord], 29_{3} ff. [Sigurds død og Gudruns fortvivlelse], 30—31 [Brynhilds latter og Gunnars irettesættelse; det hertil svarende i den første recension skulde så være tabt] på den anden side); den første af disse skulde være den yngste. Atter her har vi altså en antagelse af en temlig indviklet sammenarbejdelse af to oprindelig forskellige recensioner eller digte. Niedner slutter derfor med at udtale, at man med rette må betvivle digtets fulde samhørighed i den overleverede form og fastholde en ældre kærne, således som Müllenhoff antog. — I Beiträge o. s. v. XXII, 115—34 har *S. Bugge* behandlet forskellige steder i digtet, men uden at komme nærmere ind på dets indre sammenhæng eller form. — Endelig skal bemærkes, at *G. Vigfússon* i Corp. poet. bor. I, 293, hvor digtet kaldes »The long lay of Brunhild«, har betragtet det som et sammenhængende hele, og er gået så vidt imod de ovf. omtalte forsøg på at udskille de formentlig uægte dele og skille det ad i forskellige partier, at han end også påstår, at det såkaldte Helreið Brynhildar er en del af denne Sigurðarkviða, en mening, som ikke behøver nogen gendrivelse, og som vi derfor i det følgende helt vil se bort

---

[1] Han behandler her også str. 34—40 [36—38], hvorom nedenfor.

fra[1]. Om digtet selv udtales, at det er »founded on a grandiose conception, though most unequal in execution«; heri er der noget rigtigt.

Bortset fra den sidstnævnte udtalelse synes der altså mellem de øvrige anførte meninger om digtet at være större eller mindre enighed til stede, eller med andre ord: en overensstemmelse angående hovedsagen, d. e. digtets formentlig uoprindelige form og delvise sammenflikning eller sammenstøbning af ældre og yngre bestanddele. Vi bliver derfor i det følgende nødt til at gennemgå digtet i detaljer og da først betragte dets overleveringsform noget nærmere.

III.

Af digtets 71 vers (Bugges versinddeling) er der 31, der, hvad linjeantallet angår, er abnorme, d. v. s. enten tæller færre eller flere linjer end de sædvanlige 8. — 7 består kun af **4** linjer: 9, 19, 21, 43, 46, 48, 59. — 8 kun af **6** linjer: 7, 23, 41, 52, 54, 55, 57, 66. — Andre består af **10**, ialt 11: 4, 8, 11, 14, 31, 37, 39, 56, 58, 60, 65, — eller **12**: 18, 36, 44, 45, — eller endelig **14**: 13.

Dette er nu ganske sikkert ikke oprindeligt alt sammen, hvis overhovedet noget af disse således beskafne vers stammer fra digtets egenlige forfatter. De to første slags vers, — som vi ikke her skal gennemgå enkeltvis — er alle af en sådan art, at man føler, at der mangler noget. Sætningen er enten mangelfuld eller afsnuppet, som f. eks. i v. 7; her er de 4 sidste linjer et godt sammenhængende hele (»hans hustru er Gudrun, men jeg Gunnars; de grumme norner har tildelt mig langvarig længsel«); de to første linjer lyder: »et

[1] Når Vigfússon siger, at Helreið ikke i cod. regius er betegnet [marked off] som et digt for sig, kan enhver ved et blik i den fototypiske udg. s. 71 se, hvor uefterrettelig denne udtalelse er. Overskriften og den store initial er et fuldt bevis for skriverens opfattelse.

(ell. de) ord sagde jeg nu — det fortryder jeg —«; herpå mangler der åbenbart to linjer, hvori Brynhilds »ord« nærmere forklaredes, sikkert en relativ sætning. V. 9 (4 ll.) lyder så: »Jeg går berøvet min vilje [lyst] og mand; jeg må glæde mig af grum hu [med grumhed i sind]«, og hermed slutter Brynhilds tale; men denne afslutning er höjst utilfredsstillende og unaturlig. V. 21 hedder: »Let var det at ægge den hårdsindede [Guthorm], sværdet stod i Sigurds hjærte«. Det nytter ikke her at ville antage en kort, kraftig, episk fremstilling; en sådan korthed er andet end den bekendte knaphed, som Eddakvadsdigterne lægger for dagen; her mangler sikkert den mellemste del af verset, — og således videre.

Hvad de andre vers, der indeholder overskydende linjer, angår, er, bortset fra v. 13, de på 12 linjer de færreste. V. 18 indeholder først 8 linjer, der ganske bestemt udgör et sprogligt sammenhængende hele (»Vi ved ingen lykkeligere — end os — på jorden, medens vi fire styrer landet og den hunske kriger [Sigurd] lever, eller noget herligere svogerskab på jorden»). Hertil föjes så: »dersom vi længe opfoder 5 sönner, ætgode kunde [vi] føde«; her er enhver sammenhæng med det foregående afbrudt eller ulogisk, ja, det er næsten ikke muligt at få nogen ordenlig mening i disse 4 linjer indbyrdes, som de foreligger. Enten er de en ren interpolation, eller de er en del af et vers, hvis øvrige del er tabt. — v. 36 består først af 8 linjer, der utvivlsomt udgör et godt hele. Brynhild ytrer, at Atle har truet hende med ikke at ville give hende guld eller jordegods, medmindre hun giftede sig; herpå følger i 4 linjer ordret: »da han gav mig meget ung at eje [her mangler objektet] og talte mig meget ung øre« [ɔ: gav mig gods]; her mangler der åbenbart noget foran disse 4 linjer; dette »da« o. s. v. er ganske meningsløst; mulig er disse linjer en ren interpolation; i øvrigt hører de til de mest omstridte vers i digtet, hvorom mere i det følgende. — V. 44 og 45 indledes bægge

med den i Eddadigtene i det hele usædvanlige, men ikke ukendte bemærkning, at nu »tager N. N. ordet« el. lign. (»Han [ɔ: Gunnar] kaldte på Högne til samtale«, »Det gav Högne svar på«), noget som fra indholdets side er ganske overflødigt. I v. 45 er disse — to — linjer sikkert en tilföjelse; i v. 44 kunde de — to — indledende linjer have stået i slutningen af et foranstående vers (v. 43 er kun et halvvers). Men der bliver alligevel to vers på 10 linjer tilbage; i dem bægge er dog et linjepar (i v. 44 l. 5—6, i v. 45 l. 9—10) ganske overflødigt og til dels af en rent forstyrrende art; i det sidste vers er der i en så klar og simpel sammenhæng som: »hun kom med nød og næppe frem af moderskødet til sorg og kummer for mangen en mand« indskudt — efter »moderskødet« — denne meningsløse gentagelse: »hun er altid (!) født til elendighed« (!). I øvrigt har man på andre måder i de her nævnte vers søgt at restituere det oprindelige antal af 8 linjer.

V. 13 består af 14 linjer. De 8 første linjer danner et vel ordnet hele: »Gunnar blev bange og ængstelig, var tvivlrådig og sad (grublende) hele dagen; han vidste ikke rigtig, hvad der for ham var sömmeligst at göre«; hertil föjes som umiddelbar fortsættelse: »eller hvad der for ham var bedst at göre, siden han vidste, at han var Völsungen [Sigurd] berøvet[1] og stort savn [obj. til vidste] efter Sigurd«. Her foreligger der en, efter min mening, håndgribelig interpolation eller, rettere sagt, tildigtning fra meget sene tider; de to første linjer (l. 9—10) er en umotiveret og meningsløs gentagelse tildels i de samme ord (blot med *bazt* for *sæmst*) af l. 7—8, og atter er l. 13—14 blot en gentagelse af l. 11—12; det hele er en meget kejtet udvidelse; hertil kommer så den meget unge dativform *vǫlsung* f. *vǫlsungi;* en sådan form er ikke ældre end fra 12. el. 13. årh. Dette afgör efter min mening sagen.

[1] Gerings oversættelse beror her på en tekstrettelse, som Hildebrand har optaget, en rettelse, der er ganske unødvendig.

Vi kommer nu til versene på 10 linjer. I to tilfælde finder vi indledningslinjer (14, 31): »Forskelligt han tænkte jævnlang stund«, »Det sagde Gunnar, haukstalders fyrste«. I bægge disse vers er disse linjer lige mistænkelige; det forste linjepar står jo umiddelbart efter den lige omtalte tildigtning, og det gentager kun — og det på en klodset måde — hvad der udførlig er omtalt i foregående vers (den ægte del); fortsættelsen: »det var ham imod, at hustruen (hans hustru) gik fra kongedömmet«, hvorpå Gunnar kalder på Högne, passer slet ikke til indledningen. Det sidste linjepar har allerede Dietrich og Grundtvig erklæret for uægte. I de øvrige tilfælde findes et linjepar, der allevegne er mildest talt overflødigt og kun indeholder en forklaring, intet menneske behøvede: 1. »og hende (Gudrun) Sigurd svøber i lin«[1], hvortil föjes »den hunske konge sin hustru at elske«, v. 8[2]; — 2. »medmindre du lader Sigurd dø«, v. 11, hertil föjes: »og du, konge, overvinder [ɔ: dræber] den anden [ɔ. Sigurd]«; Bugge har antaget disse linjer for uægte; — 3. »han var i öjnene eder ulig og i udseende ganske anderledes (end I), v. 39; hertil föjes: »dog anser I eder for folkekonger» [det samme ord »folkekonge« står allerede i l. 2; slige gentagelser undgik man]; Bugge, Ettmüller og Grundtvig har med urette antaget l. 7—8 for uægte; — 4. »hun (ɔ: Oddrun) vil elske dig, som jeg burde have gjort«, v. 58; hertil föjes: »dersom skæbnen var bleven os god«, en sætning, der unægtelig lyder påfaldende i Brynhilds mund, eftersom hun dog måtte tænkes at fastholde den opfattelse, at det af skæbnen var bestemt, at hun og Sigurd (og ikke Gunnar) skulde elske hinanden; i alle tilfælde er tilföjelsen både hvad sprog og indhold angår, lige anstødelig; — 5. »opfør så rummelig en borg [ligbrændingsstabel] på marken, at der er lige stor

---

[1] Udtryk om det ægteskabelige samliv.

[2] Ordene hænger ikke engang syntaktisk sammen med det foregående.

plads til os alle«, v. 65; hertil föjes ganske mat og overflødig »dem, der døde med Sigurd«; Grundtvig og Hildebrand antager her en tilsætning. I alle disse tilfælde udgör det overskydende linjepar l. 9—10. Således vistnok også i v. 4: »hverken kyssede han [Sigurd] møen [Brynhild, ɔ: på Hindsfjæld], ej heller hævede den hunske konge hende til sin arm (ɔ: favntag)«; her har Bugge og Grundtvig villet udskyde l. 7—8, men dette er sikkert urigtigt; kysset og favntaget har en så radikal betydning, ikke mindst det sidste, for hele sammenhængen, at ingen af delene kan undværes. Derimod er l. 9—10: »den unge mø overdrog han til Gjukes sön« så meget mere undværlige; det fremgik jo af det hele, at det ikke var på egne vegne, at Sigurd bejlede til Brynhild, og ligefrem at fremhæve, at Sigurd overlod hende til Gunnar, var unødvendigt; det ligger i hele den forudgående beskrivelse af, hvad der foregik. — V. 37 lyder: »da var mit sind tvivlrådigt, om jeg skulde ægte en mand eller fælde val [ɔ: være valkyrje] (l. 1—4), kraftig i brynjen for min broders skyld[1] (l. 5—6); det monne da almenkendt være mangen en mand til men og savn«. Foruden at dette vers hører til det omtalte omstridte parti, er det klart, at sammenhængen mellem de første 6 og de sidste 4 linjer er overordenlig tynd, eller, rettere sagt, meget uklar; hvad er dette »det«?, og hvorpå går det? Heller ikke synes det indlysende, hvorledes Brynhilds tidligere vaklen og tvivl kan betegnes som »almenkendt og årsag til folks men og savn«. Her skulde man snarest være tilböjelig til at antage sammenstøbning af to versbestanddele. — V. 60 lyder: »Det vil ej heller vare længe, för Atle skal livet miste (l. 1—4), sin lykke og sine sönners liv (l. 5—6), thi Gudrun dræber(?) ham i sængen med vredt sind ved skarpe ægge«. Det forekommer mig klart,

---

[1] »for at trodse min broder« (H. Gering) kan ikke være en rigtig gengivelse.

at forf. til dette vers udelukkende har villet fremhæve Brynhilds spådom om Atles død; — i samme öjeblik og efter dette at omtale, at han tillige vil miste »sin lykke og sine sönner« (ɔ: dem Gudrun lod dræbe), er, forekommer det mig, ligefrem grænsende til dumhed og kan kun skyldes en meget uheldig interpolator; linjerne er antagne at være uægte af Dietrich, Bugge og Grundtvig, også af Ettmüller. Endelig er der v. 56; her findes der efter l. 1—2 (»Du vil bortgifte Gudrun til en fornem mand«) to linjer, hvis form i sproglig henseende er lige så umulig, som deres plads i sammenhængen er det: *skeyti skæða, skatna mengi* (»ob überhaupt echt (?)« Hildebrand); hvis en interpolation overhovedet nogen steds er håndgribelig, må det være her.

Til slutning skal det bemærkes, at et vers, 68, nu består af 9 linjer; men det er ved første blik klart, at, når l. 1—2 hedder: *Liggi okkar | enn i milli* og l. 4—5: *egghvast earn | svá endr lagið,* må l. 3: *malmr hringvariðr* være et senere tillæg; den står isoleret og uden nogen rimbogstavforbindelse med det øvrige. I begyndelsen af v. 63 mangler de to første linjer, der dog mulig er oversprungne af skriveren af codex regius.

Af alt dette er det tydeligt, at digtet er os overleveret i en ikke lidet forvansket skikkelse; men heraf følger atter, at det i sin helhed, som det nu foreligger, ikke kan høre til de yngste i samlingen, men står i det mindste på samme eller lignende trin som de digte, der overhovedet erkendes at stamme fra det 10. og 11. årh. At det ikke hidrører fra 12. årh. eller tiden omkr. 1200 viser bedst en sammenligning f. eks. med Grípisspá, hvori alle vers består af 8 linjer; regelmæssigheden er fuldstændig, og der er ikke en linje, der mangler; heller ikke én, der er tilovers.

Dernæst er det klart — og det har netop i denne sammenhæng en betydning —, at disse forvanskninger er nogenlunde ligelig fordelte over det hele fra v. 4 af til

og med v. 68[1]. Hvis man var berettiget til heraf at drage nogen slutning, måtte denne ganske sikkert falde ud til fordel for den mening, at digtet overhovedet udgjorde et sammenhængende hele. Dette støttes kraftig ved en anden omstændighed, digtets metriske beskaffenhed.

I de heltedigte, der er forfattede i fornyrðislag, og deraf er Sig.-kviða et, er versemålet gennemgående fuldt regelmæssigt; firstavelseslinjen med de sædvanlige opløsninger og forkortelser overholdes temlig nöjagtig. Men der gives undtagelser.

Ifølge Sievers' fremstilling (i Beiträge osv. VI, 308—9, jfr. Altg. metr. s. 68) findes trestavelseslinjer éngang i Brot[2], 2 gange i Helgakviða hund. I, 9 gange i Guðr. kv. I (men heraf falder to bort: *hana lǫttu*, læs *hána l.*, *sem lauf sé*, læs *séi*), 27 gange i Sig.-kviða (heraf bortfalder dog i det mindste 6: *kynbirt*, *egghvast járn*, læs *earn*, — *fullgœdd fé*, læs *féi*, — *mart sagðak*, læs *m. s. þér* eller *m. sagða ek*, — *blóðugt sár*, læs *sœir b. s.* og mulig *fyr mann hvern*, læs *hverjan* og *aptan hvern* d. s. Sievers' 67 findes ikke i cod., men er lavet af Grimm. Således vilde der i hvert fald blive 19 eksempler tilbage, hvilket er et meget höjt tal, to gange i Guðr. kv. II (men de må bægge bortfalde, da *lyngfiskr langr* beror på urigtig læsning af *l. lagar* og *ǫll jǫfurs* står i en forvansket sammenhæng), én gang i Guðr.kv. III og endelig 5 gange i Guðr. hvöt (heraf bortfalder dog de 3: *svefni ór*, læs *svefni ór vǫkðu*, jfr. Hamð. 6 i cod. reg.,

---

1 I den 1., 4. og 7. tier er der 4 vers forvanskede, i den 2. 5, i den 3. 2, i den 5. 6, i den 6. 7, — efter den ovf. fremførte inddeling. At denne statistik er uden al værdi, er imidlertid indlysende, og der kan intet bygges på den. Forskellen må bero på rene tilfældigheder.

2 Når man lægger mærke til, at den foranstående linje består af 5 stavelser *(einn vakði Gunnarr;* den pågældende derimod lyder: *ǫllum lengr)*, er der næppe tvivl om, at disse to linjer oprindelig har lydt: *einn lengr G.* | *ǫllum vakði* (se min udg.).

meir þóttusk, læs *m. þ. þeir* — subjektet kan ikke her udelades; den af Sievers til sidst anførte linje lyder i hdskr. *eikikǫstinn;* der er altså de fire stavelser tilstede; ikke desto mindre er ordet galt, men det bör ikke rettes til *-kǫst*, men til *-kǫstu*, jfr. min udg.; der er åbenbart tale om to bål, jfr. det følgende: »lad det under fyrsten [Sigurd] höjest blive«, hvoraf modsætningen til det andet giver sig selv). Efter sin statistik antager Sievers den her påviste indblanding af trestavelseslinjer som en »bevidst kunstform«, men han antager en sådan kun for Guðr. kv. I, Sigurðarkv. og Guðr. hvöt (eksemplerne herfra er dog betydelig reducerede) foruden de halvmytiske digte Rígsþula og Hyndluljóð (henholdsvis 26 og 9 tilfælde), idet han udtaler, at »i de øvrige digte er sådanne linjer sandsynligvis at ændre per conjecturam«; dette kan dog næppe ske m. h. t. de to steder fra Helg. hund. og stedet i Guðr. kv. III. Blandt de nævnte digte udmærker Sigurðarkviða sig ved det störste antal af trestavelseslinjer (bortset fra Rígspula), nemlig ifølge ovenstående, 19, hvortil endnu to kommer (*afar titt* 14_4 og *sínar hendr* $25_2 = 29_4$), i alt altså 21. De findes: 5_4, 6_2, 8_2, $13_{8.[10]}$, 14_4, $24_{3.6}$, $25_2 = 29_4$, $26_{6.8}$, 27_3, 30_7, 39_6, 56_{10}, 61_6, 62_7, 63_7, 64_2, 70_5, 71_5. Heraf bortfalder atter 13_{10} som formentlig senere tildigtet (se ovf.); et par tilfælde, som 14_4, 61_6, beror mulig på forvanskning og kan rettes (se min udg.). Også i dette tilfælde fordeles disse tilsyneladende uregelmæssigheder nogenlunde ligelig på hele digtet, når man ser bort fra v. 40—55, der ingen sådanne har at opvise. Til gengæld bör det betones, at 61—71 står på samme trin i denne metriske henseende som v. 5—30, 39. En regelmæssigere fordeling eller brug af sådanne trestavelseslinjer vilde det være forgæves at kræve.

Mindre betydning end trestavelseslinjerne har de indblandede virkelige femstavelseslinjer, der også findes sporadisk i andre digte. I vort digt findes de på følgende temlig sikre steder: 2_3, 3_8, 4_{1-3}, 5_1, $7_{2\,6}$, $10_{2.7}$, 12_7, 15_7,

17_1, 24_1, 27_1, 32_8, $33_{1.2}$, 34_1, 38_3, 43_3, 46_1, $51_{1.5}$, 56_{1-2}, $61_{1.4\,5}$, 62_5, 64_1, $66_{1.5}$, 67_1. Atter her ser vi en metrisk ensartethed hele digtet igennem fra først til sidst. Også med hensyn til denne tilsyneladende uregelmæssighed synes dette digt at overgå alle andre.

Overfor denne metriske kendsgærning, der, for ikke at sige beviser, så dog i det mindste gör det höjst sandsynligt, at vi har med ét digt og én forfatter at göre, skal der meget vigtige og stærke grunde til at antage det sammenflikket af oprindelig usammenhængende dele, tilmed da der gives sproglige ejendommeligheder, der fører i samme retning. Af disse skal jeg her særlig udpege to ord, der synes at være »forfatterens« yndlingsudtryk. Det ene er det hyppig brugte *ungr* og sammensætninger deraf: Sigurd kaldes »den unge Völsung« ($1_3 = 3_5$), »den unge Sigurd« (2_7), Gudrun »den unge Gudrun« (2_3), Brynhild »ung af alder« (51_3); Sigurd kaldes »en svend meget ung« (*mǫg frumungan* 6_7), Gudrun »en brud meget ung« (*brúðr frumunga* 25_7, jfr. *mey frumunga* om Brynhild ved en efterligning i det vistnok tilföjede linjepar 4_{9-10} og, at Brynhild kalder sig to gange i tillæget til 36 *jóðung*, hvilket sikkert har samme betydning som *frumung;* bægge disse betegnelser forekommer i hele literaturen kun i dette ene digt). Ligeså ejendommeligt er det, at der både i $1_3 = 3_5$, $2_{3.7}$ og 25_7 bruges den svage form af adj. uden den bestemte artikel. — Det andet ord er »den hunske« (hunniske) om Sigurd: 4_7, 18_5, 66_5, 67_1, — man lægge mærke til disse fra digtets forskelligste partier hæntede steder; desuden findes betegnelsen i det interpolerede (?) sted i v. 8 også om Sigurd. Også denne brug af ordet er enestående og sikkert opkommet ved en misforståelse af brugen deraf i andre digte (jfr. nedenfor).

Hertil skal föjes nogle andre ejendommeligheder i stilen, hvoraf nogle kunde synes at have en mindre betydning; et par af dem er i hvert fald karakteristiske nok. »At dø« udtrykkes helt i gennem på en meget ensartet, tildels på samme

måde, nemlig ved hjælp af vb. *láta* med dativ: 15_6 *(fjǫrvi)*, 33_{5-6} (? *ǫnd*, sikkert dativ), 53_8 *(ǫndu)* og uden den sædvanlige dativ: 71_8; man sammenligne hermed lignende udtryk som: *ǫndu týna* 60_4, *aldri týna* 51_8, 62_4 (og 29_{1-2}: *Kona varp ǫndu | en konungr fjǫrvi*); *láta landi* findes 10_4. *Meiðmar* (guld) findes 2_2, 15_8, 38_4, 46_4. Bægge disse udtryk er også ejendommelige for dette digt i modsætning til alle andre Eddadigte, hvor de kun findes sporadisk og en enkelt gang. *Grimmar urðir* findes 5_8 og er identisk med *ljótar nornir* 7_5; *erfinyti* 26_2 er identisk med *erfivǫrðr* 63_3. Ordsprog og ordsproglige talemåder findes v. 12, 21, 53 *(skalat ulf ala | ungan lengi; Dælt vas at eggja | óbilgjarnan; mona yðvart far | alt i sundi)*.

Alt dette taler på det stærkeste for én forfatter; og der kunde anføres endnu mere fra den rent sproglige fremstilling, der tyder på det samme, og som viser en ensartethed fra først til sidst. Ejendommeligt for digtets personer er deres vidtløftige og navnlig ræsonnerende ene- og samtaler. Men dette kan atter kun være en forfatterejendommelighed; jeg behøver ikke her at komme nærmere ind på dette, men jeg kan ikke undlade her stærkt at betone, at i den episke indledning (de omstridte første 5 vers, hvor man ikke skulde synes der var plads til forfatter-ræsonnementer) fremtræder den selvsamme tilböjelighed til at ræsonnere; således i v. 3_{7-8} *(hann of átti [*hdskrs: *ætti] | ef [hann] eiga knætti)*; ligeledes er v. 5 i grunden lutter betragtninger — og ikke egenlig nogen episk fremstilling. Denne ejendommelighed er, efter min mening, for denne indledning af en afgörende betydning.

Til slutning kan her kortelig göres opmærksom pä, at v. 68 ved ordene: »end [atter] skal der ligge imellem os æghvast jærn, som det fordum lå« åbenbart hentyder til den episke fremstilling i v. 4: »Den sydrøne mand [Sigurd] lagde nøgent sværd, runeprydet klinge, mellem hende og sig«. Det sidste viser tilbage til det første. De, der i gamle dage

foretog en sammenstøbning af digte — eller sagaer — eller overhovedet tillod sig tildigtninger, var i reglen alt andet end heldige netop med hensyn til den slags overensstemmelser som den her udpegede. Når en sådan findes, er der overvejende sandsynlighed for, at vi har med én og samme forfatter at göre. Ligeledes peger v. 17 og 20 tydelig tilbage til v. 1 (fostbroderederne mellem Sigurd og Gjukesönnerne).

Hvad den formelle indretning af versene angår, skal jeg her til slutning fremhæve en oftere forekommende ejendommelighed, der findes i alle digtets dele. I reglen deles et vers i to lige dele, således at de 4 første og de 4 sidste linjer udgör to helheder, der kan være mere eller mindre skarpt afgrænsede. Langt sjældnere findes det, at l. 3—4 og 5—6 (eller 1—4 og 5—6) udgör et uafbrudt hele, en sætningshelhed for sig; det findes sporadisk særlig i Helg. hund. I. og enkelte andre steder (i fornyrðislagsdigtene) I denne henseende indtager Sig. kv. skamma også en særegen plads, idet den nævnte ejendommelighed findes på følgende steder: v. 3, 5, 10, 16—18, 29, 35, 36, 38, 44, 57, 69. Det er dog her ikke det forholdsvis store antal, der er vigtigst; det kunde hænge sammen med digtets usædvanlige længde; men det er fordelingen over alle digtets dele, der her er hovedsagen — og atter føres vi da til den samme slutnings-betragtning: at digtet som helhed er af én forfatter.

IV.

Vi skal nu gå over til at betragte de fremkomne meninger om digtet og dets enkelte bestanddele og da særlig Müllenhoffs. Der må begyndes med en betragtning af de første 5 vers.

Efter at Symons først havde udtalt, at disse vers var uægte, er dette overhovedet blevet almindelig antaget. »De giver, hedder det, et orienterende overblik over tidligere be-

givenheder«[1], og dette skulde være imod Eddadigtenes bygning (Symons; jfr. ovf.); fremdeles skal »de være sammensatte af lån (anklänge) fra andre digte« (Edzardi). Hvis dette, navnlig det sidstanførte, skal være grunde imod versenes ægthed, er de i hvert fald meget tarvelige, ja, jeg vover at påstå, at hvis Edzardi har ret — og derimod har jeg intet at indvende —, er det en grund mere til at anse versene for ægte, i det mindste i alder svarende til det øvrige digt. Symons' begrundelse er utilstrækkelig. En digter, som havde foresat sig — af hvilken grund, det nu være vil — at digte et kvad, hvis hovedindhold skulde blive det, der her findes i v. 6—52 (71), kunde næppe på nogen måde undgå at give sine tilhørere et »orienterende overblik« over dette egenlige indholds forhistorie og derved give det dets uundværlige begrundelse og forståelse. Det forstår sig, en eller anden kunde måske have forudsat eller tænkt sig, at han hos sine tilhørere kunde forudsætte et kendskab til situationens forhistorie; men det er ægte nordisk, spec. norsk-islandsk, netop at tage denne med i omrids; således er alle islandske sagaer dannede efter denne regel; en »episk indledning« er så at sige noget, der hører til. Og ser vi på Eddadigtene, bliver resultatet det samme. Navnlig Völuspá begynder ab ovo. Vafþr. begynder med en kort samtale mellem Odin og Frigg, hvortil knyttes et rent episk vers om Odins rejse — disse vers er kun en indledning til den følgende ordstrid mellem Odin og Vafþr., der oplyser og motiverer. Noget lignende gælder Skírn., Hymiskv., Lokas., Þrymskv., Baldrs dr., Rígsþ., Völundarkv., Gróttas. Hvad heltedigtene angår, har først og fremmest Helgakv. hund. I en indledning, der, efter min opfattelse, temlig nöje

[1] Symons henviser i så henseende til *Lüning* (s. 386); jeg vil hertil föje, at Lüning kalder de 4 første vers »åbenbart senere tildigtede«. I øvrigt står Lüning naturligvis på et meget gammeldags standpunkt m. h. t. Eddadigtningen.

svarer til Sig. sk. Hele forskellen er, at den dér er noget længere, navnlig beskrivelsen af Helges fødsel; men v. 10 er et kort og ganske sikkert kun orienterende og motiverende vers; en sådan hovedbegivenhed i Helges liv som drabet af Hunding, der gav ham hans tilnavn, affærdiges her så at sige med de simpleste ord i to linjer — og hvorfor? fordi det hele allerede var vidtløftig beskrevet i et andet og ældre digt. Her var det nok, i al korthed at minde derom, for at der ikke skulde være et hul i den episke fremstilling, og fordi digteren havde tænkt sig et andet hovedindhold for sit digt. Det ældre digt, hvori kong Hundings fald er blevet beskrevet, er ganske sikkert Völsungakv. en forna (Helg. hund. II), hvor dog de pågældende vers er tabte og nu erstattede med et prosastykke (mellem v. 4 og 6). Noget lignende er også tilfældet med Sig. sk. I et andet digt var Sigurds ridt gennem vaverluen og alt, hvad dermed nærmest sammenhænger, blevet behandlet, nemlig i Sig. kv. »en meiri«. I Guðr. kv. I findes også en episk indledning (og her begynder denne med selvsamme formel som Sig. kv.); hovedsagen i dette digt er Gudruns tale og de andre kvinders fortællinger, der afføder denne. Et tilløb til en episk indledning har også Oddr. gr. og Atlakv., ligeledes Atlamál og Guðr. hv.; også Hamð. har utvivlsomt haft en sådan. Der er således ikke det ringeste påfaldende i indledningen til Sig. sk.; tværtimod, den er ganske naturlig, for ikke at sige naturnødvendig. Hvis digtet tilhører de yngre kvad i det hele — hvorom der overhovedet næppe kan være tvivl — er denne begyndelse ved sin ejendommelige indgangsformel: »Det var i gamle dage, at« o. s. v. fuldstændig svarende til digtets formentlige alder. Lüning har set ret, når han betragter de »fire« vers som unge; men han har uret i at frakende dem samhørighed med det øvrige, hvilket fra hans og hans tids standpunkt er vel forklarligt.

Når vi nu ser hen til den logiske forbindelse mellem denne indledning og fortsættelsen (v. 6 ff.), kan den over-

hovedet ikke tænkes nöjere eller bedre. Brynhild nævnes ved navn i v. 3; i v. 4 betegnes hun ved »kvinde« (kona), i v. 5 blot ved »hun«, og så kommer v. 6 med sit »Ene sad hun ude«; forf. går dermed over til at skildre et enkelt udbrud af Brynhilds stadige hævnfølelse og i v. 7 hendes permanente sjælslidelse; hendes samliv med Gunnar og hendes vandel i det hele er skildret eller, rettere sagt, antydet i v. 5. Her er således en så udmærket tankesammenhæng, at man kun kan undres over, at den ikke skal være oprindelig, eller at man vil klippe tråden over. Når så hertil kommer den ovf. påviste lighed i form og sprog mellem de 5 vers og de øvrige, anser jeg det for uimodsigelig sikkert, at v. 1—5 i virkeligheden er digtets ægte og oprindelige begyndelse; der er ingen holdbar grund til at fjærne dem fra det øvrige.

Hermed er også Müllenhoffs mening om disse 5 vers imodegået. Han mener, at »de er sikkert gamle og smukke; de er simple og jævne som Þrymskviða, og måske det ældste stykke, som vi besidder af Niflungedigtkresen«. Dette er tildels urigtigt, tildels overdrevet. Ganske vist er versene simple, men nogen særlig skönhed besidder de ikke, og hvad alderen angår, har Müllenhoff, som i øvrigt så ofte, set mærkelig fejl; så har Lüning her haft skarpere blik. I det hele var Müllenhoff fuldstændig i vildrede med bedömmelsen af Eddadigtenes alder, og hans bemærkninger derom er i reglen skæve, hvilket har sin naturlige forklaring. Når så Müllenhoff forlanger, at digteren efter at have sagt, at »grumme norner« har skyld i Brynhilds ulykke, måtte have fortsat med beskrivelsen af, hvorledes nornerne har virket, ɔ: striden mellem Gudrun og Brynhild, har allerede *Heinzel* i sin anmældelse af DA V_2 vist det fuldkommen grundløse i denne fordring, og deri har han ret. Striden mellem dronningerne forudsættes som bekendt, og nornernes virksomhed er antydet i selve indledningen. Hertil kommer, at det må erindres, at indholdet af v. 5 er Brynhilds al-

mindelige og gentagne betragtninger under samlivet med Gunnar. Müllenhoff har således fuldstændig misforstået det hele.

På grund af sin betragtningsmåde er da Müllenhoff nødt til anse de følgende vers som interpolerede; »tonen forandres, og helten skifter«, idet det nu er Brynhild, der ene spiller hovedrollen. De følgende strofer til og med 21 søger Müllenhoff nu at udskyde som uægte og som indbyrdes tildels usammenhængende. Hans antagelser og formentlige påvisninger heraf er imidlertid ganske utilfredsstillende, tilmed fordi de er prægede af meget subjektive antagelser om et ældre, smukt digt og dettes formodede indhold, hvad og hvorledes det skulde have været, hvorved også betegnelsen »det korte« (Sigurdskvad) synes at have spillet en væsenlig rolle. Også her har Heinzel gjort træffende bemærkninger mod Müllenhoff. Når denne f. eks. ytrer, at man efter indledningen ikke væntede, at Brynhild skulde optræde som den skinsyge kvinde, er dette netop ved indledningen »velbegrundet«. Ja, det er jo hovedmotivet for Brynhilds hele færd og fordring om Sigurds død, at hun elsker ham og ham alene og ikke under Gudrun ham som ægtefælle; i forbindelse hermed må da skinsyge mod Gudrun spille en rolle, foruden at hele den svig, Brynhild overhovedet har været genstand for, må ægge hende, opflamme hele hendes valkyrjesjæl. Derfor er hendes udbrud i v. 6: »Have skal jeg Sigurd, eller også skal han dø« — fuldstændig i samklang med det hele, hendes historie og hendes karakter, og fuldkommen på sin plads. Når hun så straks efter ytrer: »Der sagde jeg et ord — som jeg fortryder (hvorpå et linjepar mangler); Gudrun er hans hustru, men jeg Gunnars, — en lang længsel tildelte nornerne mig«, er meningen så tydelig som ønskeligt. Den første sætning (linjepar) er i følge Mhff. »wunderlich« og dens betydning uklar; dette erklærer Heinzel ikke at kunne forstå; »Brynhild bereut ihre ehebrecherischen gelüste« siger han. Sagen er den, at Bryn-

hild straks indser det umulige i sit første alternativ: »jeg skal have Sigurd« — de var jo bægge gifte — og fortryder det — »for det vilde være for lang tid at længes« ɔ: til Gunnar og Gudrun døde, så at Brynhild og Sigurd uhindret kunde giftes. Der bliver altså kun det andet alternativ tilbage: *eða þó svelti*[1] (ɔ: *Sigurðr*); det er derfor dette, der nu bliver enerådende i hendes sind, det hvorpå al hendes tragten rettes. Denne pludselig opståede hævntanke gærer og får tid til at modnes ved hendes ensomme gåen ude omkring på de øde ismarker, som digteren lader hendes hjem være omgivet af — denne sammenstilling af hendes hævnsvulmende tanker og de øde marker, hvor intet forstyrrer, og alt det golde svarer så fuldstændig til hendes elskov-berøvede hjærte, er en ejendommelig og virkelig smuk poetisk tanke. Præsens: »hun går ofte« finder Mhff. påfaldende, som om han ikke vidste, hvor ganske almindeligt præs. hist. er i det gamle sprog, ikke mindst da, når der er tale om noget, der gentager sig. Aldrig har præsens her været påfaldende for nogen, der behersker det gamle sprog tilfulde. Hertil föjes et vers, hvori digteren lader Brynhilds indre uro få afløb i ord (men verset er mangelfuldt): »Jeg savner min elskov og min ægtefælle — bægge to«; der findes her en mærkelig — i skjaldepoesien ikke usædvanlig — ordstilling (*vilja* | *vers ok* f. *vilja* | *ok vers*), der dog mulig hidrører fra en afskriver (*ok vers* vilde i metrisk henseende være rigtigt); men den berettiger ingenlunde Mhff.s hårde udtryk: »stymperarbejde«. Indholdet af v. 6—9 er så fortræffeligt, ja så poetisk beåndet og logisk, at Mhff.s totale fejlsyn derpå næsten er ubegribeligt. V. 10 fortsætter den her analyserede tankegang fuldstændig logisk: »Hun æggedes af denne [opsamlede] vrede til drab« [ɔ: til at lade Sigurd

[1] At der i hdskr. står *svelti*, er hævet over enhver tvivl (se den fototyp. udg. af cod. reg.). Heinzels tvivl om prikken under *a* [i *svelta*] er grundløs. *Svelta* infin. om Sigurd er her syntaktisk umuligt.

dræbe], og digteren lader hende derfor direkte henvende sig til Gunnar med en opfordring til at dræbe Sigurd tilligemed hans sön: i modsat fald truer hun med at forlade ham — »du skal miste både mit land og mig selv«. At sönnen også skal ryddes af vejen, motiverer hun ved, at bagefter »er enhvers hånd villigere til forlig, når [den dræbtes] sön ikke mere er i live«[1]; dette er aldeles korrekt; det var sikkert i oldtiden en erfaring, at når der ingen sön var, blev en dræbt ikke hævnet, i det mindste ikke kraftig nok (jfr. Háv: »Sjælden står bavtasten ved den banede vej, medmindre den rejses af sön for fader«). Her er alt passende og forståeligt; det bliver derfor atter ubegribeligt, når Mhff. om linjerne: »Hun æggedes o. s. v.«, ytrer, at de er »næppe forståelige«, og foreslår at ændre *hvetjask* (»æggede sig«) til *hvetja* (»æggede«, med underforstået objekt ɔ: Gunnar, hvad der alene af sproglige grunde er uantageligt). »Höjst ejendommeligt« skal det være, at Brynhild truer Gunnar med, at han skal miste hendes »land«; dette er dog ikke påfaldende. At Brynhild måtte have en medgift, siger sig selv, og fremtræder desuden åbenlyst i v. 36, hvor Brynhild siger, at Atle har truet hende med hverken at dele med hende »guld eller jordejendomme«, medmindre hun giftede sig; dette står ganske vist i en omstridt versgruppe, hvorom mere i det følgende. Til det samme hentydes der i Gunnars ord i v. 15: »jeg vil för lade mit liv end gå glip af hendes *meiðmar* ɔ: klenodier, kostbare ejendele«; hermed menes næppe smykker alene. — Mhff. kalder Brynhilds opfordring til Gunnar »sælsom« (sonderbar) og ytrer, at hun ikke motiverer den, hverken ved sin elskov, eller ved at tale om den svig, hun har været genstand for. Nej, naturligvis — havde jeg nær sagt; digteren har tydelig nok

---

[1] Hun siger også: »en ung ulv skal ikke længe opfødes, jfr. ordsproget: »der er ulv i en ung sön« *(ulfr er í ungum syni)*, Sigrdr. 35.

beskrevet hendes sindstilstand, og hvorledes hendes plan er modnet; at Gunnar ikke har været uvidende om hendes tanker og kender striden mellem hende og Gudrun, der jo er etslags primus motor, forudsættes helt naturlig. Det er resultatet, der her, som så ofte, udtrykkes, og det med al ønskelig klarhed og udførlighed. Brynhilds fordring kalder Mhff. »uhørt og ganske umotiveret«; det sidste er, som påvist, urigtigt[1]; at fordringen er »uhørt« er heller ikke det rigtige udtryk.

Nu bliver Gunnar »bange og angstfuld« og begynder at gruble over, hvad han bör göre; hans vaklende betragtninger gengives. Her kan man nu påstå, at digteren har opfattet Gunnars heltekarakter forkert; men derved er der intet at göre; karakteristikken af ham er i digtet gennemført — og den samme findes desuden i andre digte. Gunnars overvejelser er derfor velbegrundede og velforståelige, ligesom også det, at han rådfører sig med Högne, der fraråder ham at svige Sigurd og bryde troskabsederne; men Gunnar kan ikke komme bort fra tanken om, at Brynhild så vil forlade ham; for at der nu ingen ed skal brydes, finder Gunnar på den udvej at lade Guthorm udføre drabet; »han var udenfor de svorne eder«. Man mene, hvad man vil, om Högne og hans svar; det motiverer i hvert tilfælde, at det er Guthorm og ikke Gunnar selv, der udfører Sigurds drab; for så vidt er alt i orden, den logiske kontinuitet bevaret og motiveringen given. Når Mhff. kalder Gunnars opfordring til Högne om at dræbe Sigurd for at komme i besiddelse af hans gods og så leve i fred og ro bagefter for »skamløs og fræk«, ja, så er atter disse udtryk ikke just de rigtige, og når han påstår, at den ikke stemmer med den gamle digtnings og »des heldentums« ånd, vover jeg til gengæld at sige, at den netop stemmer med oldtidens og

---

[1] I sætningen *hveim verðr hǫlða* osv. opfatter Mhff. *hveim* som spörgende, hvad der atter er urigtigt.

altså også med olddigtningens ånd; »das heldentum« er et vidt begreb, og det skal jeg ikke strides om. Gunnar var ifølge det hele nødt til at betragte Sigurd som sin fjende, som den, der medførte en stadig uro for hans ægteskabelige samliv med Brynhild, og på et sådant punkt var vore forfædre meget nöjeregnende. Var man så engang kommen til at betragte en mand som sin modstander, handlede man som f. eks. Háv. 127 råder til (»giv ej dine fjender fred«), og så forstår man Gunnars handlemåde. Når Gunnar fremhæver besiddelsen af Sigurds skat, har det sin grund i Gunnars frygt for at sige Högne den rene sandhed og i hans tro på, at denne derved snarere vil gå ind på sagen; det kan tillige have sin grund i digterens hele grundsyn på Högne og hans karakter, uagtet han lader denne tage mere hensyn til ederne end til guldlysten. Her er således atter intet hold i Mhff.s indvendinger. Jeg skal ikke dvæle ved hans udtalelser om de 4 interpolerede linjer i v. 18 (se ovf.), da disse intet har med den logiske sammenhæng at göre.

Således har vi set, at v. 1—20 danner et uafbrudt, smukt og i alle måder logisk sammenhængende hele.

V. 20, der, hvad også Heinzel har bemærket, sikkert er mangelfuldt, beskriver kort og energisk Sigurds påfølgende drab; det er ligesom en indledning til et nyt afsnit, en ny akt med sceneforandring. Vi er nu i Sigurds og Gudruns sovekammer. Guthorm kommer ind, gennemborer Sigurd og bliver straks hugget midt over af Sigurds aldrig svigtende sværd Gramr. »Let var det at ægge den ufortrødne . . . . . sværdet stod i Sigurds hjærte. — Den kamplystne [Sigurd] foretog hævnen i salen og kastede sit sværd efter den ufortrødne. Gramr flöj med kraft mod Guthorm, det underblanke stål, ud af kongens hånd«. Hvad er der at udsætte på disse kraftige strofer? Svarer de ikke ganske til, hvad man væntede, hvad indholdet i det mindste angår? Ordlyden selv kunde have været anderledes, men sikkert ikke bedre. Og herom vover Mhff. at påstå, at v. 21, det om drabet,

ikke kan være oprindeligt, navnlig i forhold til 22; det her forekommende »ufortrødne« skal være benyttet i v. 21, dette vers altså yngre end hint, der finder nåde for Mhff.s öjne[1]. Alt dette behover ingen som helst alvorlig gendrivelse.

Fra og med v. 22 følger »et par gode gamle strofer«, d. v. s. beskrivelsen af Guthorms død og Gudruns opvågnen. De derpå følgende strofer »er atter meget betænkelige«. I v. 25 forekommer samme udtryk (Gudrun slår hænderne sammen) som i v. 29, og så er det naturligvis »lån« derfra. At Gudrun udtrykker sin sorg, først, idet hun vågner, og det således, at Sigurd derved vågner til live for at sige hende det sidste trøstende ord, og atter når Sigurd opgiver ånden på samme måde, blot med en endnu intensivere kraft (»bægrene klirrede og gæssene i gården skreg derved« i ovrigt lån fra et andet digt) — det er dog i sandhed ret naturligt. Sigurd trøster hende med, at »hun har brødre i live«; »men det er en slet trøst«, siger Mhff., »eftersom Sigurd straks efter i v. 26 forudsiger sin söns død foranlediget ved hendes brodre«. Dette kunde se antageligt ud. Men for det første fremstilles søskende-kærligheden i Eddadigtene som det helligste og stærkeste slægtskabsbånd (se min Litt. hist. I, 87—88); Sigurds trost er altså for så vidt ganske i sin orden og efter oldtidens opfattelse. Hvad Sigurd ytrer om sin söns skæbne, har Mhff. misforstået; der står blot: »Jeg har en for ung sön, der ikke kan fjærne sig fra fjendehuset«; der udtales her blot en angst for sönnen og måske derved en opfordring til moderen om at være

[1] Som en prøve på Mhff s subjektive fordringer anføres bl. a. her, at »man vænter (!), at da Guthorm er den handlende i v. 21, skal han også være det i 22 (!), og at udtrykket »i salen« forudsætter. at denne sal för må være nævnt. Nej, den behover kun at forudsættes i sagnet og i digterens og alle tilhoreres bevidsthed — det er nok; den kan desuden have været nævnet i den tabte del af v. 21, jfr. Heinzel.

agtpågivende; den sidste halvdel af verset er så dunkel,[1] at der intet kan bygges derpå. Når så Sigurd udtaler, at han nu forstår sammenhængen, at det er Brynhild, der alene volder hele ulykken (ɔ: hans død), og at det er hendes elskov til ham, der har drevet hende frem, medens han intet har forbrudt mod Gunnar, og nærmere forklarer hvorledes (jfr. hvad der allerede stod i v. 4), skulde man ikke tro, at der herimod kunde göres indvendinger. Mhff. gör dog sådanne, men under den antagelse, at strofen (28) forudsætter, at Sigurd er bleven beskyldt for brud på sit løfte, og at hans ophold hos Brynhild ikke har været rent fra hans side, hvad der ikke för er antydet i digtet. Denne antagelse er imidlertid fejlagtig, skönt det er muligt, at digteren har kendt beskyldningen. Sigurd siger kun, at han intet har forbrudt, og at det er Brynhilds ubetvingelige elskov, der volder hans død; det er, som han først nu i dødsöjeblikket[2] rigtig bliver klar over, hvor stærk hendes lidenskab har været, hvor rasende hendes hævnlyst er bleven, fordi hun under alle omstændigheder er bleven ført bag lyset og derved er kommen til at bryde sin ed, den hun ubesindig havde aflagt, under den — i øvrigt rigtige — forudsætning, at det kun var Sigurd, der havde mod til at ride igennem vaverluen.

Mod v. 30—31 indvender Mhff., at de rimelig beror på efterligning fra ældre digte; men dette er ingen indvending mod versenes ægthed i dette digt. Når han indvender mod 31, at det er påfaldende, hvor hårdt Gunnar nu tiltaler Brynhild, har Heinzel givet det rette svar herpå. Gunnar ser, at Brynhild trods det, at hun har fået sit ønske opfyldt og som følge deraf skulde være jublende glad, netop nu ved budskabet om Sigurds død er mærket af dødelig sorg. Hendes stærke latter, der ikke er jubelens hjærtelige,

---

[1] Edzardi har behandlet den i Germania XXIII, men på en lidet tilfredsstillende måde.

[2] Der var den tro i oldtiden, at døende menneskers åndelige blik var mere skærpet end ellers.

men dødstankens kolde latter, og den følgende samtale mellem hende og Gunnar er præget af en realistisk kraft og psykologisk sandhed, som gör digteren ære, hvad enten det hele er hans eget påfund, eller det mulig beror på ældre digte. Den logiske sammenhæng er uovertræffelig. Når Gunnar ytrer, at hun fortjænte, at hun så broderen Atle dræbt, gör han dette, fordi han tror, at han derved kan göre det stærkeste indtryk på Brynhild og således bringe hende til fornuft. Men hun svarer herpä koldt og hånligt. Herom bruger Mhff. udtrykket: »ganz ungerecht sagt Gunnar« osv.!

Med v. 34 begynder Brynhilds tale til Gunnar, hvori hun omtaler sin skæbne og sin beslutning om at dø. Denne sidste er motiveret ved hendes livs hele tragik, der fremstilles i v. 35 ff., og som har nåt sit höjdepunkt i Sigurds død, forårsaget ved hende, og den er tillige forberedt ved v. 31, hvor digteren lader Gunnar udtale, at han tror, at hun er dødsmærket *(feig)*, hvad han slutter af hendes »kolde« latter og hendes forandrede udseende. Der er altså fuldt logisk forbindelse mellem disse vers (v. 34—41) og det foregående; det ene er en fortsættelse af det andet. Mhff. udtaler, at Brynhild pludselig går over til at omtale sin ungdomsskæbne, men dette, der er rigtigt, göres med det specielle formål for öje at motivere, hvad Mhff. ikke omtaler, og derfor kommer han til det skæve resultat, at »man nu kan genkende den samme elendige (sic!) forfatter«, som för har drevet sit spil, og som nu »arbejder videre uden at støtte sig til ældre digte«. Der er her ingen »elendighed« tilstede i Müllenhoffsk forstand. Derimod har Hildebrand formodet, at v. 37—41 = 36—38, 40—41 (Bugge) er hæntet fra et andet digt (hvorhos det her bör bemærkes, at v. 39 i Bugges udg. i hdskr. står efter 36); han stotter sig her til fremstillingen i Völsungas., der er kortere og lyder: »jeg mente, at ingen af eder skulde blive min, da I, tre konger, red der til vor gård (I). Men siden kaldte Atle mig til

samtale og spurgte, om jeg vilde have ham, som red Grane; han lignede ikke eder og da trolovede jeg mig med Sigmunds sön og med ingen anden (II)« osv. Indholdet af de tilsvarende vers er følgende: »Jeg vilde ikke giftes, för I Gjukunger red til vår gård, tre på heste, folkekonger (v. 35 Völs. I); da trolovede jeg mig med ham, som sad med guld på Granes ryg; han lignede ikke eder i nogen henseende (v. 39 Bugge = Völs. II[1]): så fortsættes der med: »Og Atle sagde mig da (jfr. Völs. II beg.), at han hverken vilde dele med mig ejendele, guld eller jorder, medmindre jeg giftede mig, og intet af det erhværvede gods . . . . ., da han gav mig ung og udredede mig øre (v. 36); da var jeg i tvivl, om jeg skulde kæmpe eller fælde val [*vega eða val fella* er tekstens ord; jeg kan ikke se, at der er mening heri; *eða* tilkendegiver en modsætning, og jeg har derfor formodet *ver eiga* for *vega*], kraftig i brynje for min broders skyld [disse linjer er vistnok interpolation, se ovf.]; det blev da almenkendt mangen en mand til sindskval (v. 37); vi lod da vor pagt komme i stand; jeg fik större lyst til at eje Sigmuuds söns (jfr. Völs. II; det er klart, at Völs.s forf. har haft alle de samme vers som cod. reg.) klenodier og røde ringe; men nogen anden mands ære vilde jeg aldrig [ɔ: havde jeg aldrig villet] modtage (v. 39); [herpå følger så vistnok med rette v. 36 ɔ: Bugges v. 39]. Jeg elskede kun én og ikke flere; jeg har aldrig været vægelsindet; det vil Atle alt senere se, når han erfarer min død (v. 40); nu skal ikke mere den klejnmodige kvinde [ɔ: Gudrun] leve sammen med en andens mand . . . det er hævnen for mine sorger« (v. 41).[2]

---

[1] Heinzel udtaler sig bestemt imod flytningen af dette vers, og i alle tilfælde har samme tekst som i cod. reg., hvad v. 35—36 angår, foreligget for Völs.-forf. Men Heinzel har uret i at mene, at *hétumk* kan opfattes anderledes end som medium. Bugge har vel derfor alligevel ret i at flytte verset, forudsat at alle versene er ægte.

[2] Det sidste vers har Mhff. fuldstændig misforstået.

I alt dette er der i og for sig god sammenhæng, og det genfindes et andet sted i Völs. (jfr. Edzardi, der i hovedsagen slutter sig til Hildebrand m. h. t. v. 37—41). Også Heinzel forsvarer sammenhængen og betegner Mhff.s indvendinger mod v. 41 som uforståelige. Heri er jeg enig. V. 40—41 er ganske sikkert ægte; de passer til hele det foregående og indeholder intet anstødeligt, men hører nöje sammen med det følgende og motiverer dette tildels. Hvis noget her er interpoleret, måtte det med Gering indskrænkes til v. 36—38 (Bugge; om 36_{9-12} se ovf.), og vi vil da betragte disse vers noget nærmere. Spörgsmålet er, hvorvidt indholdet af disse vers er i strid med den sagnform, som ellers fremtræder i digtet, navnlig dets indledning. I denne findes, som ovf. bemærket, en ganske kort beretning om Gjukungernes bejlerfærd; Sigurd ledsager dem; der fortælles intet om, hvorhen de red; der fortælles om Sigurds færd ved hin samværen med Brynhild; ridtet gennem vaverluen antydes derved og forudsættes. Men hele beretningen er, som ovf. bemærket, kort og udtogsmæssig. V. 36—38 tilligemed v. 35 forudsætter, at Gjukungerne (Gunnar og Högne) og Sigurd en gang er komne til Atle, samt at Sigurd da har bejlet til Brynhild på egne vegne og fået hendes jaord, efter at hun i nogen tid har været i tvivl om, hvorvidt hun overhovedet skulde gifte sig. Ved samme lejlighed ser Gunnar hende (jfr. Edzardi s. 177—178). Dette kan nu meget godt forliges med indledningens fremstilling, og der behøver ingen modsigelse at antages her. Efter at Sigurd har bejlet til Brynhild, drager han tilbage til Gjukungerne; her giftes han med Gudrun (vistnok fordi han drikker glemselsdrikken), hvorpå han drager med Gunnar og Högne til Brynhild, der imidlertid har begivet sig til og opholdt sig på fjældet omgivet af vaverluen; hun vænter på Sigurd og på ham alene; derfor har hun aflagt den ubesindige ed, ifølge hvilken hun tvinges til at ægte Gunnar, der — tilsyneladende — har redet igennem vaverluen. Sigurds første møde med Bryn-

hild vilde da svare til den anden bekendte sagnforms møde med hende som Sigrdrifa på Hindsfjæld, der naturligvis er ældre. Som bekendt findes der i Völsungas. kap. 24 beretningen om et møde mellem Sigurd og Brynhild hos hendes fosterfader Heime; det er åbenbart dette møde, der skönt anderledes fremstillet i sagaen (jfr. Grípisspá) er identisk med eller en yngre reminiscens af det, som vort digt omtaler. Jeg kan således ikke indse, at de pågældende vers står i nogen som helst strid med indledningen, og finder derfor ingen grund til med Gering at erklære dem eller — med Hildebrand og Edzardi — endnu flere for uægte; men omflytningen af v. 36 er og bliver uundgåelig[1].

Den her foretagne gennemgang og analyse af digtet med påvisningen af, hvorledes alle dets vers til og med v. 41 hænger udmærket sammen og udgör et logisk hele, der til tider hæver sig til poetisk fremstilling af rang, er i grunden tillige en gendrivelse af *Niedners* forsøg på at vise, at der i v. 21—31 foreligger en sammenstøbning af to digte eller recensioner. De stilistiske uligheder, som der efter ham skal findes i dette parti (11 vers), er af en altfor underordnet betydning til, at man kan slutte noget derfra; den slags ting kan bero og beror altfor meget på rene tilfældigheder; dertil er også de i betragtning kommende vers altfor få. Hvis der er nogle af den slags uligheder, bör de forklares anderledes.

Det at Brynhild i v. 40 har antydet sin nærforestående død, måtte göre et stærkt indtryk på Gunnar, som jo efter Sigurds død måtte tro, at han nu vilde kunne leve sammen med hende i fred og ro til sine dages ende (jfr. ovf.). Men han indser straks, at tvinges kunde hun ikke; han har derfor kun den eneste udvej at bede hende om at besinde sig og slippe dødstanken. Dette gör han (v. 42) og flere andre,

[1] Tiltrods for *Symons'* bemærkninger Zeitschr. XXIV. 25—26; når Symons her forstår v. 36—38 som hentydende til et angreb på Atles borg, er dette en misforståelse. En sådan kamp antydes ikke.

men hun er ubönhørlig (v. 43). Atter rådfører han sig, som engang för, med Högne og viser således en konsekvent opførsel. Men Högne giver et svar, der for Gunnar er utilfredsstillende; »lad hende bare dø; hun har stiftet ulykke nok«, lyder det fra Högnes standpunkt ret naturlige svar; det var jo hende selv, der vilde dø, og det måtte han jo mene var nok. V. 46, 47_{1-4} fortæller, at Gunnar så vender tilbage til Brynhild, hvor han ser, hvad der imidlertid var sket. Brynhild uddelte klenodier og havde overtalt nogle af sine tærner til frivillig at følge sig i døden; der lå de allerede som lig, hvorpå Brynhild ifører sig guldbrynjen og gennemborer sig. Alt dette danner, som man ser, en ulastelig sammenhæng. Når Mhff. ytrer, at Högnes nedsættende ord om Brynhild står i den stærkeste strid med, hvad v. 5 udtaler om hende, er dette atter en misforståelse. Heinzels bemærkning, at denne strid beror på, at det i v. 5 er Brynhild selv, der taler, vilde være mere træffende, hvis det var hende, der talte i v. 5, men det er ikke tilfældet; det er digteren, der taler. Det kommer for resten ud på et. Der er i virkeligheden ikke den fjærneste modsigelse mellem v. 5 og Högnes ord. Brynhild var fuldstændig uskyldig på det trin, v. 5 forudsætter; efter Sigurds drab kan Högne alligevel sige om hende, hvad han siger, tilmed da dette ikke er værre, end at hun er født mangen en til sorg og kummer. Der bortfalder således enhver grund til med Mhff. at antage en interpolation og kun i v. 47_{5-8} at se »et brudstykke af et gammelt smukt digt«. I v. 49—52 uddeler Brynhild guld og kostbarheder til de levende »salkvinder«, der nægter at følge hende i døden med den motivering (v. 50), at der er tilstrækkelig mange døde, og at andre må sørge for »hæderen« ɔ: en sömmelig ligbrænding og begravelse af de døde eller sömmelig omhu for deres eftermæle. Brynhild ytrer da, at hun ikke vil tvinge nogen mod sin vilje, »dog vil der brænde mindre guld på eders legeme, når I engang dør«; hermed slutter v. 52 (eller rettere med et uforståeligt linje-

par). V. 47_{5-8} og 48 anser Mhff. for gamle og ægte, hvortil også 49 slutter sig. V. 50 derimod skulde være uægte, fordi der ikke i det foregående er fremført en direkte opfordring til tærnerne om at dø, og fordi ordene »Alle tav til det råd« minder for meget om Brot 15: »Alle tav til det ord«. Den sidste indvending er uden al værdi, al den stund Mhff. ikke har bevist og ikke har kunnet bevise umuligheden af et direkte lån eller en efterligning; lånet passer derimod ganske til den opfattelse, vi gör gældende, og til digtets hele art. Hvad den første indvending angår, er den tilbagevist af Heinzel, idet han bemærker, at tærnernes svar er en tilstrækkelig oplysning om, hvilken betingelse Brynhild har stillet, idet hun tilbød de rigelige gaver; det er den slags underforståelser, som just ikke var nødvendige, men de gör teksten i virkeligheden ikke mindre klar, og i de ældre og bedre digte er de almindelige. I hvert tilfælde kunde sammenhængen forklares så, at ternerne på grund af det foregående havde forstået Brynhilds tilbud om guld som opfordring til at dø, og det vilde være nok. Men er der ingen grund til at udskyde v. 50, bliver 51—52 stående. Mhff. bærer sig her ad på en ejendommelig måde; han vil slöjfe 50 og 51_{1-4}, men beholde 51_{5-8} og 52, fordi de »slutter sig godt til v. 49«; det gör de jo, men det gör også 50, 51_{1-4}.

Vi er nu komne til digtets sidste del, v. 53—71, som Symons-Edzardi anser for senere tildigtning; denne del falder atter i to afdelinger: v. 53—64, der indeholder Brynhilds forudsigelse om Gudruns og Gunnars skæbne m. m., og 65—70, der indeholder hendes sidste bön til Gunnar om, hvorledes hendes og Sigurds bålfærd skal foregå; 71 danner et fortræffeligt afslutningsvers på det hele. Sin opfattelse har Symons egenlig ikke begrundet; han siger kun: »den hele [dette er nu ikke rigtigt] slutning er igen en af de yndede forudsigelser, der sammenfatter alt det fremtidige in nuce og som allerede kender den unge Oddrun-episode« [Odd-

runs og Gunnars kærlighed, se: Oddrúnargrátr]. Dette er ikke, hvad der kan kaldes en begrundelse. Og ikke bedre bevendt er det med Edzardi, der også taler om en forudsigelse »efter senere tids smag«, men rigtig derfra udskiller v. 65—70; om disse hedder det så, i øvrigt betegnende nok, at »de ikke uden 53—64 og 71 ret vel kunde tilhøre det gamle digt«. Det rigtige heri er, at alle versene fra 53—71 danner et sammenhængende hele, og det er godt, at Edzardi har anerkendt dette. Lad os så se, hvorledes Müllenhoff stiller sig til dette parti.

Han betragter da v. 53: »sæt dig ned Gunnar, jeg vil sige dig, at den lyse brud [jeg selv] er døden nær; men skönt jeg dør, er ikke eders skib helt og holdent forlist« (Mhff.s forståelse af dette udtryk er urigtig), som ægte og altså dannende en god fortsættelse af v. 52, hvad det også i virkeligheden gör. »Derefter kunde man snarere vænte en udførligere forudsigelse m. h. t. Gunnar, end m. h. t. Gudrun, således som den i virkeligheden findes i v. 54 ff«, siger Mhff; »forvirringen i forudsigelsen selv samt benyttelsen af de yngre og yngste sange tyder klart på en interpolation«; denne skulde her bestå i 54—56, som alene taler om Gudrun.

Heri er der tildels unöjagtigheder, tildels skævheder. For det første har Brynhild allerede i v. 53 antydet flere personers skæbne end Gunnars alene (eders skib), og hvem kan hun da snarere have tænkt på end netop de to hovedpersoner, der efter Sigurds og Brynhilds død endnu var i live, nemlig Gunnar og Gudrun; forholdet mellem disse to var netop det, der først af alt måtte blive genstand for betragtning. Vilde Gudrun søge hævn over Gunnar, der jo var skyld i Sigurds død? eller hvad? Svaret herpå indeholdes straks i v. 54: »Forligte vil I to, du og Gudrun (hun nævnes ved navn), blive, för end du tror«; dette siges også åbenbart som en trøst for Gunnar.

I disse to linjer omtales altså Gudrun og Gunnar under ét. Skulde dertil nu føjes en videre forudsigelse, følger det

af sig selv, at denne lige så naturlig måtte komme til at gælde Gudrun som Gunnar. At digteren først tager Gudrun, har dobbelt grund: for det første den, at Brynhild allerede har nævnet hende ved navn, og dernæst den, at det, ifølge Brynhilds hele forhold til Gudrun, var og måtte være denne, der ligesom først faldt hende i tanke og uvilkårlig først blev genstand for omtale. I og for sig er prioritetsspörgsmålet her ret ligegyldigt; men ét må hævdes — og det göres også af Heinzel — at det er naturligt, ja næsten påkrævet, at både Gunnar og Gudrun omtales til slutning af Brynhild.

V. 56 slutter med at omtale Gudruns giftermål med Atle; og dette var, som Heinzel bemærker, indledningen til Gunnars undergang. I v. 57 antyder Brynhild den behandling, hun har måttet lide; det danner en passende overgang til Gunnar og hans fremtidige skæbne og ulykke. Brynhild vil dermed, ikke uden en vis vemodig skadefryd, sige: »ilde har I behandlet mig, men det vil også gå eder og da dig, Gunnar, derefter; da er gengældelsens stund slået«. Atter her er det elskovens magt, der er med i spillet. Gunnar og Oddrun, Atles søster, elsker hinanden mod Atles vilje (v. 58), og følgen bliver, at Gunnar bliver kastet i en ormegård (v. 59; kun en vershalvdel; resten: Gunnars død, mangler); hævnen herfor, Atles død ved Gudruns virksomhed, vil så ikke udeblive (v. 60). I hele dette stykke, v. 53—60, at tale om en »forvirring«, er ganske grebet ud af luften og hører ingen steder hjemme; her er der netop en så fortrinlig og vel ordnet sammenhæng, som tænkes kan. Er 53 »ægte«, så er også det følgende det. På grund af den nævnte ulykke, der jo hænger sammen med Gudruns giftermål med Atle, kommer Brynhild til den i v. 61 höjst naturlige og fornuftige betragtning, at det dog »vistnok var bedst for Gudrun at følge sin mand, hvis nogen fornem mand vilde give hende det råd[1],

[1] Mhff. indvender herimod, at det ikke ret passer; der skulde have stået: »dersom hun modtog gode mænds [ɔ: Brynhilds?] råd« er. Dette et mærkeligt fejlsyn. Hvad der står, er

og hvis hun havde samme sind (eller: mod?) som jeg«. Brynhild er altså atter naturlig kommen til at tænke på Gudrun, eftersom denne nu er alene tilbage, og hun forudsiger hendes ankomst til Jónakr, Svanhilds og Jormunrekks forhold og Svanhilds død — »dermed er Sigurds hele slægt uddød«; og nu tilföjer hun så karakteristisk: »så er Gudruns sorger så meget flere«; det er klangen af den sidste opblussen af hendes vrede på Gudrun og følelse af skadefryd, og dermed er hun for bestandig færdig med hende. Det er klart, at det er Gudrun, der for hende er et slags alfa og omega; med hende begynder Brynhilds forudsigelse, og med hende slutter den. Hvad kan man kræve mere m. h. t. god sammenhæng, psykologisk blik, ja poetisk finfølelse, end hvad der her kommer tilsyne? Det hele er af én støbning og af én forfatter. Og så skal omtrent det hele være en interpolation!

Med v. 65 ff. skal der så ifølge Mhff. atter begynde en række af ægte vers, der »slutter sig godt til v. 57«. V. 65—70 danner ganske sikkert et så logisk sammenhængende hele som muligt, og herom har ingen tvivlet, undtagen for så vidt Mhff. uden grund antager v. 70 (og måske 67) for »mistænkeligt«. Efter at Brynhild er færdig med Gunnars og Gudruns fremtid, henvender hun sig til Gunnar med sin »sidste bön« — hun mærker, hvorledes døden nærmer sig; og denne bön består da i, at der foretages en ligbrænding med passende udstyr og pragt, men hovedsagen er, at de to, hun og Sigurd, atter en gang som tilforn ligger side om side på samme måde: med sværdet imellem dem; det er symbolet på hendes uskyldighed; det er digterens venden tilbage til v. 4—5. Det er den smukke ramme om det hele, om alle ulykkerne i livet, dets elskovs-modgang, svig og drab; ligesom alt dette indlededes med Sigurds og Brynhilds samleje, der var så uskyldigt og rent som den hvide sne, således skal

absolut passende. Tanken hos Brynhild er: »Det nytter naturligvis ikke, at jeg giver det råd; men en eller anden mand med autoritet skulde göre det«.

det også afsluttes med deres livløse legemers liggen side om side på det flammende, fortærende ligbål. Her er virkelig en poetisk tanke af rang; om den skyldes digtets forfatter selv, eller den er lånt fra en ældre digter, er ganske ligegyldigt. Men hvis noget binder digtet i dets nuværende form sammen til en uopløselig enhed, så er det netop dette; og hvis en enkelt forfatters ånd nogensteds mærkes, må det være her. Og vi har i det foregående set, hvor udmærket tråden helt igennem i øvrigt er. Så ender digtet »med en smuk, ægte strofe« (Mhff).

Hvad der nu efter min mening uimodsigelig fremgår af den foranstående udvikling er, at hverken Symons-Edzardis opfattelse af vor Sigurðarkviða som sammenstykket af 3 dele, eller, og endnu mindre, Müllenhoffs antagelse — der dog tildels går imod hin — af en ligelig gennemført overarbejdelse eller interpolationsvirksomhed kan holde stand eller anses for rigtig.

Dette resultat svarer på det nöjeste til det, som ovenfor ved betragtning af sprog, form og andre ydre kriterier er bragt tilveje. Med andre ord: alt, både indre og ydre grunde, forener sig til at vidne for, at Sigurðarkviða en skamma er én forfatters frembringelse fra først til sidst, som den nu er, med undtagelse af enkelte linjer og versdele hist og her, hvorom ovenfor er talt.

Heraf følger bedömmelsen af digtets sagnform og øvrige ejendommeligheder med nødvendighed. Allerede begyndelsen vidner imod, at digtet skulde være meget gammelt eller tilhøre række af de ældste digte. De poetiske glimt, der fremtræder flere steder, er selv da ikke påfaldende eller viser nogen særlig höj alder. Fordi noget er smukt, behøver det ikke derfor at være gammelt; jfr. et så ungt digt som Sólarljóð, der dog ikke mangler sine skönheder. Jeg stemmer i så henseende overens med Heinzel i hans anmeldelse. Digtet kan ikke være ældre end fra det 11. årh. (jfr.

min Litt.-historie), snarest dets første del. Det låner udtryk fra flere andre digte (se fortegnelsen i det nævnte værk). Heriblandt har jeg også regnet Brot [ɔ: Sigurðarkviða en meiri] og Gudr. kv. I. Herimod har Niedner gjort indvendinger. I Gudr. kv. I, 16 hedder det: »Da [ɔ: da hun så Sigurds blodige hoved blottet; för havde hun siddet ved liget i navnløs smerte, uden at tårerne engang fik bryde frem] græd Gudrun, Gjukes datter, så at tårerne randt i stride stömme (her er et af tekstens ord som bekendt dunkelt) og gæssene i tunet[1], de herlige fugle, som kvinden ejed, skreg derved«. Den sidste bemærkning er her aldeles på sin plads og gör en fortrinlig virkning; navnlig skal den yderligere fremhæve, hvor stærk og höjlydt Gudruns gråd nu er i modsætning til hendes tidligere stumme sorg. Der kan derfor ingen tvivl være om, at vi her har med en primær anvendelse af dette motiv at göre:

I Sigurdskvadet (29) hedder det: kvinden (Gudrun) sukkede, og kongen lod sit liv; så hæftigt slog hun sine hænder sammen, »at bægrene i våen klirrede og gæssene skreg i tunet«. I sammenligning med det første sted forekommer det mig vedblivende som utvivlsomt, at dette er sekundært og beror på efterligning. For det første er gæssenes skrig en følge af forskelligartede anledninger; det er naturligere, at de tænkes frembragte ved den vedvarende höjlydte gråd end ved hændernes klask; i alle tilfælde er det langt mere poetisk. Og dernæst har vi her i Sig. kv. to sammenligningsgenstande (bægrene og gæssene), altså en akkumulation, som ganske sikkert vidner om uoprindelighed og mindre god smag — der fuldstændig svarer til den, digtet ellers bærer til skue. — I Brot hedder det (v. 10): »Da lo Brynhild — hele gården gav genlyd — første gang af sit

[1] Gæs var et slags speciel kvinde-ejendom. jfr. det oplysende sted i Norges gamle love I, 211 om døtres arv: »datteren får 5 får og alt lin og garn og ulden af 5 får og gæs, men sönnen alt, hvad der ellers er«.

ganske hjærte«, hvorpå hendes lykønskende ord til Sigurds banemænd følger. I Sig. sk. (v. 30) hedder det: »Da lo Brynhild, Budles datter, første gang o. s. v., da hun hørte Gudruns gråd«. Niedners bedömmelse, i øvrigt i tilslutning til Edzardi, af forholdet her er mig ufattelig. V. 10 i Brot er ikke blot en gentagelse af v. 8, men en intensiv fortsættelse deraf, der er fuldt på sin plads og i overensstemmelse med Brynhilds karakter. Niedner har derimod fuldkommen ret, når han synes, at Brynhilds pludselige latter som svar på Gudruns klage »er fuldt forståelig«; men det siger ikke stort, og derfor kan vershalvdelen derom godt være lån. Af afgörende betydning anser jeg fremdeles den anden linje at være, den som i Brot lyder »hele gården gav genlyd«, men i Sig. sk. »Budles datter«; at dette kunde tale for lån i Sig. sk. og ikke omvendt, indrömmer Niedner selv; der er i den første linje en primitiv kraft, som ganske savnes i den sidste. I øvrigt har lånet ikke ret stor betydning i dette enkelte tilfælde; der er så mange andre og sikre lån i digtet, som gör dets alders-forhold til hovedmassen af de andre heltedigte utvivlsomt.

Da nu Sig. kv. er forholdsvis ung, bliver dens indhold og form ikke i ringeste grad påfaldende. Derved forklares på det bedste dens mange lån og ikke mindst dens sagnkombination. Den minder på en måde om Hymiskviða. Jeg kan på det naturligste derved forklare mig, at forfatteren i et og samme digt hentyder både til Sigurds (første) møde med Brynhild hos Atle og til ridtet gennem vaverluen. Heller ikke er da forfatterens tilböjelighed m. h. t. forudsigelser og lange taler påfaldende. Tværtimod.

De, der herefter vil forfægte den mening, at Sigurdskvadet er sammensat af forskelligartede stykker eller overarbejdet [1],

[1] Jeg skal her bemærke, at når man ikke finder v. 1—5 benyttet i Völs. saga, kommer det naturligvis af disse strofers kortfattede indhold, der langt udforligere fandtes i andre digte, som stod til sagaforfatterens rådighed.

må fremkomme med ganske anderledes slående grunde end de, der hidtil er fremførte.

I det hele taget tör jeg påstå, at den slags overarbejdelser, som f. eks. Müllenhoff har antaget, overhovedet slet ikke foregik i oldtiden. Vi kan ikke med sikkerhed eller blot med nogen grad af sandsynlighed påvise et eneste eksempel på en sådan. Man kombinerede sagn og sagnmomenter til et mere eller mindre harmonisk eller naturligt hele og digtede derover et kvad; man interpolerede digte som Vspá f. eks. og Grimn., men disse mere eller mindre tilfældige interpolationer er af en ganske anden art og anderledes lette at tage og føle på. Den Müllenhoffske overarbejdelsesteori bör vistnok snarest lægges tilside som antikveret.

V.

Et vigtigt spörgsmål angående Sigurðarkviða er endnu kortelig at drøfte — nemlig digtets hjem. Er alderen nogenlunde uomtvistelig, er hjemstedet så meget mere omtvistet.

Jeg har i min litteraturhistorie søgt at fremføre adskilligt, der kunde tale for at henføre nogle af heltedigtene — foruden det bevislig grönlandske digt Atlamál — til den islandske koloni i Grönland. Der er i det hele 5 med Atlamál (mulig 6, hvis Helreið bör regnes dertil, hvad jeg ikke bestemt har turdet göre). Det mest karakteristiske for disse digte er deres længde, deres tilböjelighed til at lade personerne føre enetaler eller samtaler, en vis bredde i fremstillingen og medtagen af underordnede omstændigheder, et vist snævert syn på forholdene — foruden enkeltheder af forskellig art — uden at man dog kan frakende dem poetisk følelse, i det mindste glimtvis; hertil kommer så forekomsten af flere yngre sagntræk og kombinationer. Alt dette bærer Atlamál vidne om; de andre digte, der skulde være af grönlandsk oprindelse, er Helgakviða hundingsbana,

Guðrúnarhvǫt, Oddrúnargrátr og så vor Sigurðarkviða. Denne min »grönlandske teori« er fra visse sider bleven modtagen med kulde og delvis afvisning, og det endogså fra en side, hvorfra jeg snarest skulde have væntet tilslutning. Andre har ikke afvist tanken, men ikke villet gå så vidt som jeg. Til disse hører Niedner (Zeitschr. f. deut. alt. XLI, s. 55—56). Han slutter sig til mig m. h. t. Oddrúnargrátr og Guðrúnarhvǫt; derimod ikke på nogen måde m. h. t. Sigurðarkviða (derimod er Golther i Literaturblatt XVII, nr. 9, 1896, tilböjelig til at give mig ret m. h. t. dette digt; mere tvivl nærer han for de to andre nævnte digtes vedkommende — så delte kan meningerne være). Heller ikke har Bugge (i Beiträge osv. XXII, s. 132 f.) villet gå ind på, at Sig.kv. hidrørte fra Grönland.

Til trods for de indvendinger, der er blevne gjorte, finder jeg ingen grund til enten at opgive eller modificere min mening om de nævnte 4 digte (Atlamáls oprindelse er der jo ingen, der betvivler). Og hvad særlig Sigurðarkviða angår, må jeg hævde, i tilslutning til den her gennemførte påvisning af digtet som en organisk helhed, at blandt alle heltedigtene er der ikke ét, som i den grad kan stilles i klasse med Atlamál en grœnlenzku som Sigurðarkviða en skamma, så at hvis der er tale om, at noget andet end Atlamál kan være grönlandsk, er det dette digt. Nogle ny motiver eller grunde er jeg ikke i stand til at fremføre, hvad der efter min mening heller ikke behøves. Jeg skal her dvæle ved de gjorte indvendinger — for så vidt som jeg ikke för har imødegået dem. Niedner har, såvidt jeg kan se, kun det at indvende, at jeg betragter digtet som en helhed, som et digt, der for det meste er bevaret i sin oprindelige form; denne indvending er jo tilstrækkelig imødegået i det foregående[1]. Han synes at ville nægte, at digtets

[1] Jeg har derimod aldrig villet forklare »den dårlige strofeoverlevering« ved en grönlandsk »laxheit in formeller hin-

begyndelse, hvad jeg har lagt nogen vægt paa, ligner de andre digtes begyndelse, som jeg har antaget er yngre og grönlandske. Dette forstår jeg ikke. Ligheden er dog iöjnefaldende. Helg. hund. begynder med: *Ár vas alda þats* osv. [Det var i gamle tider, at], Oddr.grátr med: *Heyrðak segja í sǫgum fornum* [Jeg hørte sige i gamle sagn], Guðr.hvǫt med: *þá frák sennu* [Den tale har jeg hørt]; Atlamál med: *Frétt hefr ǫld óvo*[1] *þás endr* [Man har hørt om den strid, som fordum]. De tre sidste slutter sig meget nöje til hinanden i formel henseende; fælles for dem alle er den udtrykkelige fremhævelse af, at hvad der skal meddeles er ældgammelt; dette antydes i Guðr.hv. ved »jeg har hørt« — hvorved altid en tidsafstand betegnes. Men dette siger atter det samme som, hvad der direkte står i begyndelsen af Helg. hund. Når nu Sig.kv. begynder med *Ár vas þats Sigurðr*, kan dette kun forstås som, at det »var i gamle dage, at Sigurd osv.« — med andre ord: tanken er den samme alle steder og ligheden altså betegnende nok.

Når jeg har forklaret den ejendommelige brug af ordet *húnskr* som beroende på en misforståelse af dette ords brug i Guðr.kv. I — en misforståelse, som lettere skulde have kunnet finde sted i Grönland end i Norge eller på Island —, svares der, at »ordet forklares efter Müllenhoffs tydning udmærket som *suðrœnn* ved metonymi«. Denne tydnings abso-

---

sicht«, og har således ikke gjort mig skyldig i nogen »vilkårlighed«. Den alder, jeg tildeler digtet, er tilstrækkelig til at forklare overleveringsformen. Derimod har jeg udtalt en formodning om, at de i digtet forefundne mange 3- og 6-stavelseslinjer mulig beroede på dets grönlandske oprindelse. Men dette er noget ganske andet end den af Niedner omtalte »laxheit«.

[1] Forklaringen af hdskrs *ófo* som *ófǫ* ɔ: *ófá* betragter jeg som ganske mislykket. En sådan skrivemåde er ellers ukendt i hdskr. De af Bugge i fortalen s. ix—x anførte eksempler er dels af anden art, dels urigtig forklarede *(motsognir, drottom, hostv)*.

lute fortrin kan jeg rigtignok ikke forstå; fordi en forklaring er god, derfor kan en anden være ligeså god, ja mulig bedre. Da jeg ikke kan se, at »metonymi« i dette tilfælde er bedre end en let forklarlig »misforståelse«, bliver jeg ved min mening, som, vel at mærke, hvad dette ene ord angår, ikke er af nogen overdreven stor betydning.

Hvad jeg derimod har tillagt og endnu tillægger en afgörende betydning, er v. 8: »ofte går hun [Brynhild], opfyldt af ondt [tanke om hævn og drab], henover is og jökler hver aften« osv. Heri ser jeg med urokkelig overbevisning en hentydning til et grönlandsk landskab, vidnende om, hvad digteren alene kendte og i sin naive ukendskab til andre lande overførte på Brynhilds hjem — en hentydning, som efter min mening ikke kan være klarere.

Desværre tillader formerne *isa ok jǫkla* en i rent formel henseende dobbelt opfattelse; ordene kan både være acc. pl. og gen. pl. Bugge har opfattet dem som gen. og derved fået en parallel til det forangående *ills;* Brynhild skulde altså være opfyldt af »ondt, af ise og jökler«; hertil har — mærkeligt nok — min landsmand dr. B. M. Ólsen sluttet sig (Tímarit XV, 115). Udtrykket vilde for det første være absolut enestående; dernæst er det uæstetisk, men dette vilde ikke være grund nok til at erklære, at ordene ikke kunde være gen. Jeg hævder, at de simpelt hen er umulige som genitiv, fordi en Nordbo aldrig kunde falde på at sige, at en mand var opfyldt af »ise [tænk plur.!] og jökler«, ganske ligegyldigt, om jökler forstås som »isbjærge« eller som »istapper«. Et udtryk som dette strider og har altid stridt imod enhvers sprogfølelse; her er ikke tale om smag, hvorom der kan disputeres. Indtil noget som helst udtryk af lignende art påvises mig fra et ældre eller yngre, i norsk eller islandsk sprog affattet litterært mindesmærke, holder jeg fast på, at *isa ok jǫkla* er og kun kan være akkusativ. Det nytter ikke det mindste at henvise til, hvad latinske bombaster som Ovid har kunnet falde på

at sige, hvis overdrivelser og umådelighed i udtrykkene er velbekendt. Det berettiger ikke til at antage noget lignende i nordisk oldpoesi. Bugge påstår, at selv om ordene var akkusativ, behøvede digtet ikke derfor at være grönlandsk. Dette er naturligvis noget andet. Men efter hvad jeg kender til islandsk — og for så vidt også norsk — natur, og hvad jeg har læst om grönlandsk natur, og efter de billeder, jeg har set deraf, hævder jeg, at det pågældende udtryk er langt naturligere og mere nærliggende for en Grönlænder end for en Nordmand eller en Islænder, — tilmed da det »grönlandske« i udtrykket støttes ved så meget andet i selve digtet og dets lighed med Atlamál.

Når Bugge også fremhæver, at digteren ikke konsekvent har gennemført »grönlandske omgivelser« og som eksempel derpå anfører linjeparret »gæssene i tunet skreg derved« — så er dette overordenlig lidet træffende sagt. De nævnte linjer tyder hverken på norske, islandske eller grönlandske omgivelser, jeg tror heller ikke på shetlandske, orknøske eller syderøske; det er et sagntræk, og i dette tilfælde et direkte lån fra et andet digt, som så meget andet i Sig. kv. I øvrigt kan det ikke kræves, at sligt skal være »konsekvent gennemført«; det er simpelt hen umuligt. Men at der hos en digter, ligegyldigt i hvilket land han end lever, kan fremskinne eller glimtvis fremtræde den natur, han lever i, og den kultur, han måske alene kender, når han digter om fremmede forhold, er en uomtvistet kendsgærning, hvorpå der kunde anføres et utal af eksempler, tildels af den pudsigste art. At forf. til Sig. kv. vidste, at han ikke digtede om grönlandske forhold, men om personer og begivenheder, der var fjærnt skilte fra ham i tid og rum, er givet; det mundtlige sagn og de ældre digte, han kendte, har selvfølgelig og bevislig påvirket ham i en overvejende grad, men dog ikke således, at ikke hans egne kulturforhold, skal vi sige: i et ubevogtet öjeblik, har kunnet trænge sig frem i hans

tankegang og skaffe sig en beskeden, men betegnende plads i hans digtning.

Jeg öjner, fra mit standpunkt og syn på hele digtet, dets art og indretning, intet sandsynligere sted for dets tilblivelse end den islandske koloni i Grönland. Hvad der hidtil er blevet fremført mod denne antagelse, kan jeg ikke finde på nogen måde fyldestgörende.

Bugge har i sin nævnte afhandling sogt at forklare forskellige ord i digtet som så at sige rent angelsaksiske (eksempler: *sva bert* rettes til *ábert,* og dette er ags. *æbere* »manifestus«; *árar* = ags. *æror* »för«; *lengi* rettes til *lengja*, og dette er ags. *lenge* »tilhørende«; *ara* opfattes som *ára* = ags. *géara* »fordum« osv.). Digteren skulde altså i den grad have levet sig ind i angelsaksisk sprog, at han gang efter gang har optaget ord derfra og anvendt dem uden at blinke i sit ellers for det meste i rent norsk-islandsk sprog affattede digt. En sådan fremgangsmåde, der vilde stemple digtet som vestrønt, er imidlertid i höjeste grad usandsynlig, og jeg må for mit vedkommende principielt afvise den. Jeg kan i øvrigt ikke her, hvor fristende det end kunde være, komme nærmere ind på de af Bugge således forklarede steder eller her indlade mig på at drøfte enkelte steder i digtet i sproglig-eksegetisk henseende, hvortil der endnu kunde være anledning og trang.

Jeg vil slutte med at udtale, at jeg håber, at den behandling, som dette enkelte digt her har været genstand for, samt påvisningen af, at der ingen grund er til at antage sammenstøbninger af forskellige digte, som der er blevet antaget, måtte have en mere vidtrækkende betydning og også blive mere eller mindre taget til følge ved behandlingen af andre digte.

FORNLEMNINGEN VID HALLAHULT I BLEKING.

AF

D:R C. WIBLING.

Då man från Merserums station, belägen ungefär halfvägs mellan städerna Ronneby och Karlshamn, begifver sig norrut, färdes man ungefär 3 km. genom en af dessa leende och bördiga dalgångar, som äro så utmärkande för Bleking. I likhet med andra trakter inom det Blekingska kustlandet, är äfven denna dalgång rik på fornlemningar. På de omgifvande bergsåsarne finnas flera stenkummel, som minna om brons- och jernåldern, och i den af fet lera bildade dalbottnen anträffas ofta fynd, hvilka tala om en ganska framskriden kultur redan under stenålderns dagar. När man kommit förbi byn Törneryd, som ligger vid slutet af dalgången, förändrar emellertid landskapet plötsligt karaktär. Vilda förklyftningar i bergsmassan, som här höjer sig ganska betydligt (70 m. på ungefär 6 km.), jemte väldiga flyttblock och högar af kullersten vittna om naturkrafternas våldsamhet i denna trakt under svunna tider. Efter en ganska besvärlig färd uppför branta afsatser och genom trånga bergpass kommer man omsider fram till byn Hallahult, belägen på krönet af höjdpartiet. Härifrån har man en vidsträckt utsikt öfver den kringliggande nejden, som genom sina långsmala, klara bergsjöar och sina täta, delvis af barrträd bildade skogshult påminner om nordligare landskap. Att i en dylik vild trakt, hvars karga natur synes föga egnad att

locka till tidig bosättning, och der eljest ej några spår finnas efter forntida odling, anträffa en fornlemning af den ålder och beskaffenhet som den här belägna stensättningen måste derför väcka ej ringa förvåning.

Nämnda stenkrets (Fig. 1), som består af fem med egendomliga inhuggningar försedda stenblock, ligger strax nedanför

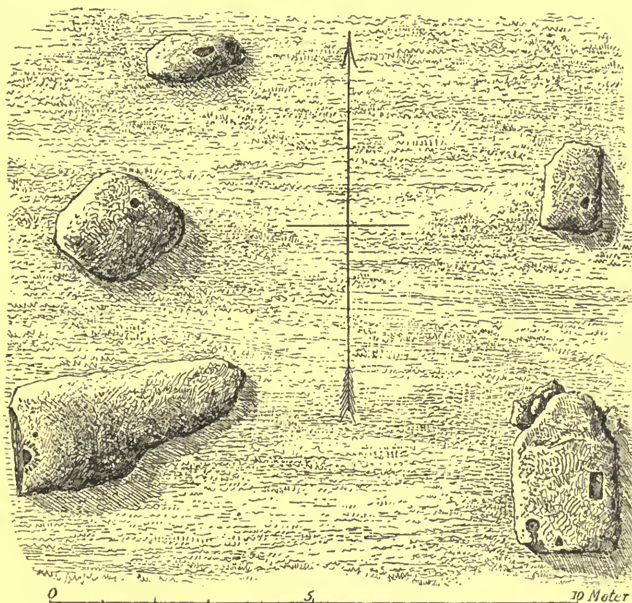

Fig. 1. Efter teckning af J. Silvén.

en af de öfre gårdarne i byn och på södra sluttningen af en bergshäll, som delvis omgifves af myrjord och sålunda fordom bildat en utskjutande udde. Marken, som här består af ett tunt moränlager, företer ej något anmärkningsvärdt, och flera af stenkretsens block synas redan vid dess bildning hafva befunnit sig på platsen. Till sin yttre form skilja de sig derför ej väsentligen från de närbelägna, och äfven stenkretsen är temligen oregelbunden. Det senare torde måhända bero derpå, att i norra och södra kanten

block borttagits, ehuru numera ej något gifver vid handen, att dylik åverkan skett. Ej heller finnas hvarken i grannskapet eller, såvidt man hittills har sig bekant, å byns egor några andra fornlemningar. I närheten af stenkretsen flödar en källa med ganska godt vatten.

Stenkretsens längd är från N.—S. 10 m. och från Ö.—V. 7 m. Dess sydöstra hörn bildas af ett aflångt och upptill

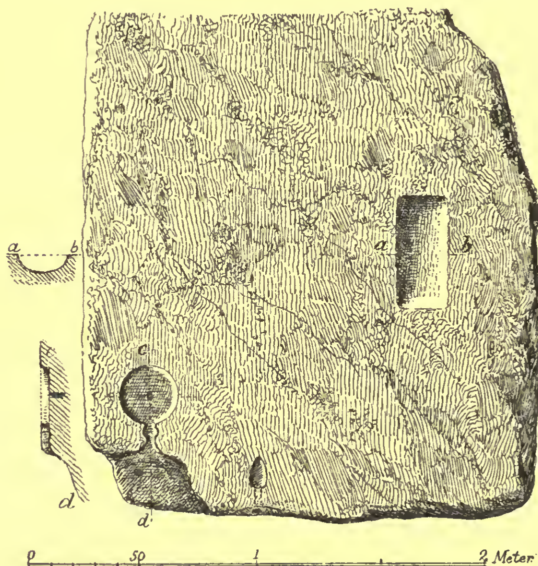

Fig. 2. Efter teckning af J. Silvén.

afplattadt större block (l. 2,8, br. 2 och h. 1,2 m.), hvars norra kant hvilar på ett underlag af några mindre stenar (Fig. 2). I blockets sydöstra kant finnas en cirkelrund fördjupning (d. 25, dj. 7 cm.), som i midten har ett mindre hål med en afbruten jernsprint. Från den cirkelrunda fördjupningen utgår åt S. en smal och något sluttande gång, som sträcker sig fram till en nedanför uthuggen afsats, troligen afsedd att uppbära något lämpligt kärl. Det hela antyder, att här varit anbragt en handqvarn, hvars öfversten aflägsnats.

Något Ö. om urhålkningen finnes en äggformig mindre fördjupning (l. 14, br. 8 cm.), som å blockets södra sida utmynnar i en cirkelrund pip. Å blockets östra kant har derjemte uthuggits en trågformig fördjupning (l. 48, br. 20 och dj. 5 cm.). — På ett afstånd af 3 m. N. om detta block ligger ett mindre sådant (l. 1,5, br. 1 och h. 1 m.), i hvilket finnes ett kompliceradt märke (l. 20, st. br. 8 och dj. 5 cm.). Ehuru långt ifrån otydlig, är dock denna urhålkning mera svårbestämlig. Mest sannolikt synes vara, att den föreställer aftrycket af någon mindre fot, möjligen efter något djur (Fig. 3). — Fullt bestämbar är deremot fördjupningen i det 6 m. N. V. härom

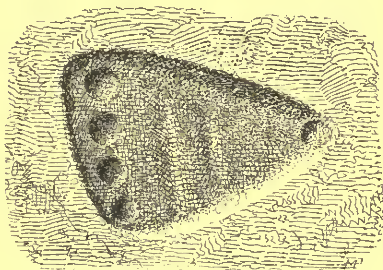

Fig. 3. Efter gipsaftryck. 1/5.

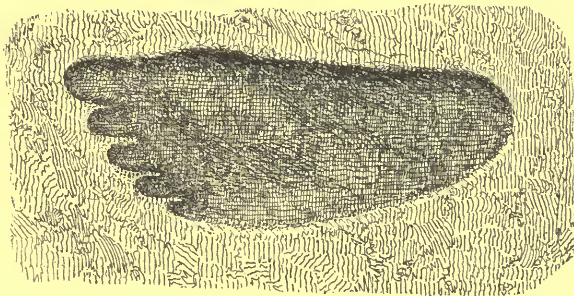

Fig. 4. Efter fotografi. 1/5.

belägna blocket (l. 2,2, br. 1 och h. 0,8 m.), i hvilket en större vensterfot (l. 30, st. br. 14 och dj. 5 cm.) blifvit uthuggen (Fig. 4). — Ungefär 2 m. S.V. om sistnämnda block finnes ett nästan rundt sådant (l. 2,6, br. 2,2, h. 0,95 m.), som är försedt med en skålformig fördjupning (d. 20, dj. 5 cm.) i

södra kanten[1]. — På ett afstånd af 1,5 m. S. om sistnämnda block och midt för det först beskrifna ligger ett aflångt och upptill afplattadt större dylikt (l. 4, st. br. 1,9 och m. br. 0,75 samt h. i V. 1,1 och i Ö. 0,5 m.) med sträckning och sluttning från V.—Ö. I blockets vestra kant finnes en halfcirkelformig fördjupning (d. 25, dj. 5 cm.), som omgifves af en runinskription (Fig. 5), bestående af det yngre runalfabetet[2]. Ett stycke N. O. om runraden har inhuggits ett cirkelrundt och nedtill afsmalnande hål (d. 5, dj. 8 cm.).

Fig. 5. Efter gipsaftryck. 1/6.

Ehuru sålunda denna fornlemning med sina egendomliga inhuggningar, hvilka alla äro förfärdigade med stor både

[1] I en stenhäll, som under egendomliga omständigheter anträffats å Hammerdals prestgårds egor inom Jämtland, finnes en skålformig urhålkning, som mycket påminner om denna. P. Olsson, »Minnen från Jämtlands hednatid«, Sv. fornminnesför:s tidskr. 1877, s. 295.

[2] Enligt godhetsfullt utlåtande af Prof. L. Wimmer om denna runinskription bemärkes att, såsom synes af figuren, h-runan har en afvikande form (+, i st. för *), hvarjämte den sista runan ᛦ i alfabetet saknas. Att detta edan ifrån början varit ofullständigt, synes mig emellertid framgå af såväl urhålkningens som stenens form. Säkert är, att åtminstone ej under de sista 150 åren någon åverkan skett, emedan redan då endast 15 runor funnos. Se afbildningen hos Mützell, »De territorio Bräkne.« Lond. Goth., p. 31.

omsorg och konstskicklighet, eger ej ringa intresse, har den dock på grund af sin aflägsenhet från den allmänna stråkvägen hittills ådragit sig föga uppmärksamhet. Visserligen omnämnes stenen med runinskriptionen redan 1747 af Mützell, men denne synes dock ej haft någon kännedom om de öfriga blocken, ej heller visar han sig vara i stånd att tolka de enkla och ganska tydliga runorna[1]. I nära öfverensstämmelse med denne relaterar Sjöborg 50 år senare runinskriptionen[2]. Äfven Worsaae fick sig blott meddelad denna, hvilken af honom förklarades bestå blott af runalfabetet[3]. Genom geologen Kjällström blef jag först gjord uppmärksam på stenkretsen vid Hallahult, och har jag två gånger besökt platsen. Första gången skedde detta i sällskap med landtbrukaren Sven Jönsson i Påtorp och sista gången tillsamman med artisten Jacob Silvén. På uppdrag af Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets akademien togos vid sistnämnda tillfälle gipsaftryck, fotografier och teckningar af samtliga blocken för att derigenom åt efterverlden bevara detta minnesmärke, hvilket i likhet med andra fornlemningar inom Bleking snart torde gå sin undergång till mötes.

Vid begge besöken anställde jag efterforskningar, huruvida inom eller i grannskapet af stenkretsen några fynd gjorts. Enligt uppgift af Riksdagsmannen Pehr Pehrsson i

---

1 I dennes förutn. arbete, p. 31, heter det: »Ad villam Hallahult intra limites Parochiæ nostræ, saxum runis exaratum conspicitur, quod in Wormio frustra quæsiveris. Nimia consonantium multitudo, lectionem reddit sane difficilem. forte tamen ita legi debet: Gudorm Niasts Broder lät märckia, Gutorm Niasti frater excidi curavit. Si hanc lectionem admiseris, litera M peculiarem bic sibi vindicat, a Græcorum Y parum diversam. Quis autem Gudorm fuerit dicere nequeo, nomen septentrione frequentissimum vel pueri norunt«.

2 Se dennes arbete, »utkast till Blekings historia och beskrifning«, d. II s. 236—327.

3 Se dennes arbete, »Blekingske Mindesmærker fra Hedenold«, s. 20.

Törneryd, hvilken fordom egt gård i Hallahult, lär inom stenkretsen hafva anträffats ett bronsvapen. I byn kunde man ej lemna närmare underrättelser derom, om än några trodde sig veta, att för många år sedan å nämnda plats ett vapen tillvaratagits. På ett afstånd af 60 cm. S. V. om blocket med handqvarnen hade deremot gårdens nuvarande egare hittat en jerndolk, som var omkring 25 cm. lång och befann sig helt nära jordytan. Detta skedde för ungefär 10 år sedan vid odlingsarbeten, som då företogos i och omkring stensättningen. Något annat fynd gjordes ej, och tyvärr hade äfven jerndolken, som lär varit mycket förrostad, numera förstörts. Derjemte upplyste man mig, att undersökningar å platsen företagits af framlidne Prosten A. Lundh, som dock ej anträffat något. Ehuru utsikterna sålunda voro ytterst ringa, lät jag emellertid på ett par ställen företaga gräfningar, men ej heller dessa ledde till något resultat. Lika fruktlöst hafva äfven mina försök utfallit att annorstädes inom Bleking anträffa någon liknande fornlemning.

Visserligen har man visat mig åtskilliga block med skålformiga mindre fördjupningar (diam. vanligen 6 cm.), eller s. k. älfvastenar, och enligt hvad man för mig uppgifvit finnas i Bleking äfven fotlika fördjupningar på ett par berghällar, nemligen en på Lefvalunda bys egor, strax Ö. om Ronneby, och en på Hoby skog, något V. om denna stad. Å förstnämnda ställe har jag, ehuru förgäfves, anställt efterforskningar, men sistnämnda plats har jag deremot ej haft tillfälle att besöka. Enligt uppgift af trovärdig person lär dock inhuggningen här mycket likna den å Hallahult afteckmade vensterfoten. Bland de talrika stenkretsar, hvilka jag varit i tillfälle att bese inom Bleking, finnas ej heller någon, som röjer frändskap med den i Hallahult belägna.

I närheten af Karlskrona ligger strax ofvanför byn Lyckeby en af sju större block bildad rundel, som på grund af sitt isolerade läge till en början syntes mig något påminna om fornlemningen vid Hallahult. En närmare efter-

forskning gaf emellertid vid handen, att Lyckeby-stenkretsen för ej så länge sedan bestått af nio block med en i midten rest sten och sålunda endast med afseende på blockens storlek afvek från den sedvanliga formen. Oaktadt marken fordom äfven härstädes blifvit uppodlad, anträffades också vid företagen gräfning talrika brända och obrända ben jämte andra fynd[1], som till fullo ådagalade, att platsen varit använd till begrafning, om den än derjemte haft någon annan bestämmelse[2]. Men ej blott inom Bleking saknas motstycke till Hallahultsfornlemningen utan, såvidt jag har mig bekant, äfven annorstädes i Norden.

Fotlika fördjupningar förekomma väl i vårt land ej blott ofta å hällristningar[3], utan äfven under andra förhållanden. Sålunda ligger på »Tingshögen« eller »Hoen«, belägen å Valla bys egor inom Bohuslän, en stenhäll med inhuggna mindre hål samt fyra »fotsulor«[4]. I Småland omtalas å flera flathallar s. k. »jättaspår«[5] och enligt uppgift af trovärdig person finnas dylika å ett större stenblock inom Källa socken på Öland. Så är också förhållandet i Dan-

---

[1] Förutom dylika från järnåldern anträffades i denna liksom i ett par stenkretsar, som jag för några år sedan undersökte i Småland, äfven några groft tillslagna flintskärfvor.

[2] Då häradsrätten för östra Bleking sedan urminnes tider sammanträdt i Lyckeby, och en bekant källa finnes strax nedanför stenkretsen, har den måhända under forntiden äfven varit använd till tings- och offerplats.

[3] Oscar Montelius, »Sveriges Hednatid«. s. 163.

[4] Se härom Tham »Göthiska monumenter«, Stockholm 1794, s. 7 och tab. VI Nr. 2. Samma sten är äfven afbildad i Sjöborgs arbete, »Samlingar för Nordens fornälskare«, d. III, pl. 14 och 15 fig. 28. Särskildt anmärkningsvärdt synes mig vara att längdmåttet såväl å de större som mindre af dessa figurer — att döma af Thams uppgift — är lika med motsvarande inhuggningar i Hallahults stensättningen.

[5] Hyltén-Cavallius, »Värend och Virdarne«, d. I, s. 32. Enl. mig meddelade uppgifter skola äfven handlika fördjupningar förekomma inom Småland, såsom på Ronnegårds egor inom Bredaryds socken m. fl. ställen.

mark[1] och i synnerhet i Norge[2], hvarest man flerestädes känner stenar och klippor med inhuggna fotlika figurer. Men ej blott dylika tecken utan äfven stenblock, i hvilka endast runalfabetet blifvit uthugget, förekomma annorstädes i Norden. Vid Ulleruds kyrka i Vermland ligger en dylik, som till formen liknar hälften af en qvarnsten, och en annan finnes i vapenhuset till Hjerpås Kyrka i Vestergötland[3]. Det ofvannämnda gäller emellertid blott mindre detaljer beträffande Hallahultsstenkretsen, och äfven derutinnan eger för öfrigt ej någon fullständig öfverensstämmelse rum. Då dertill alla bestämda fynd från Hallahult saknas, måste det vara ytterst svårt, för att ej säga omöjligt, att närmare angifva den här belägna fornlemningens ursprungliga ändamål. För min del är jag mest böjd för att antaga, det den varit ett offerställe, och äfven Professor Montelius, som tagit del af teckningarne, är af samma åsikt.

Att stenkretsen ej varit afsedd till att omsluta någon begrafningsplats synes mig framgå deraf, att hvarken vid odlingen, som endast lär bestått i s. k. »flåhackning«, ej heller vid de sedermera företagna undersökningarne några graffynd anträffats. I så fall borde nemligen dylika likaväl hafva funnits här som i stenkretsen vid Lyckeby, helst marken å begge ställena var temligen likartad. En närmare granskning af de särskilda inhuggningarne leder också till antagandet, att förutnämnda fornlemning haft en annan bestämmelse.

Som bekant är, återfinnes de fotlika figurerna såsom en helig symbol redan inom de indiska religionsformerna[4], och äfven hos romarne synas de egt en liknande betydelse. På

---

[1] Sophus Müller, »Vor Oldtid«, s. 606.

[2] Holmboe, »Om Helleristninger«. 2det afsnit (Særskilt aftryckt af Vid. Selskab. Forhandlinger for 1865.) s. 4—5.

[3] Holmberg, »Nordbon under Hednatiden«, s. 337.

[4] Hionen-thsang, Histoire s. 86 och dennes Memoires etc. s. 101, 239.

grund af deras talrika uppträdande å de nordiska minnesmärkena torde de helt visst också hos oss böra tillerkännas religiös innebörd[1]. De öfriga fördjupningarna synas mig ej heller gerna kunna förklaras annorlunda än såsom afsedda att begagnas vid offring, om man än numera på grund af bristande kännedom om detaljerna vid densamma, ej med bestämdhet kan afgöra detta. För stenkretsens religiösa bestämmelse talar för öfrigt den omständigheten, att runinskriptionen ej innehåller något som helst meddelande till efterverlden utan, såsom nämndt är, endast det yngre runalfabetet. Runorna användes nemligen af våra förfäder ej endast såsom skriftecken, utan tillades äfven en religiös och hemlighetsfull kraft, hvaraf man begagnade sig vid sejd och signerier[2]. Ett särskildt intresse eger runinskriptionen äfven, då det gäller att bestämma stenkretsens ålder.

Frånser man uppgifterna om bronsfyndet, hvilka äro alltför sväfvande för att kunna tillerkännas något vidare afseende, är runinskriptionen, snart sagdt, det enda, till hvilket man härutinnan har att hålla sig. Den möjligheten är naturligtvis ej helt och hållet utesluten, att runinskriptionen sedermera tillkommit. Flera omständigheter, såsom dennas nära anslutning till den halfcirkelformiga fördjupningen, samtliga urhålkningarnes — att döma af det yttre — skenbara samtidighet samt den i det närbelägna blocket ännu qvarsittande jernsprinten, tala emellertid mot ett dylikt antagande. Det är derför mest sannolikt, att stenkretsen i sin helhet, såsom runinskriptionen antyder, leder sitt ursprung först från slutet af jernåldern. Tager man derjemte hänsyn till platsens aflägsenhet från den mera bebygda trakten, så torde

---

[1] Sophus Müllers förutnämnda arbete, s. 419—420 och 606. Som bekant, finnes äfven i Kåba en sten med större, fotlika fördjupningar, som uppgifvas härröra från Ismael, och af muhammedanerna betraktas med synnerlig vördnad.

[2] Montelius förutn. arbete, s. 355—356, samt Holmbergs förutn. arbete, s. 335.

man måhända ej utan skäl kunna anse den såsom en »ultimo refugio« för den hedniska kultur, hvars ifrigaste anhängare här, synas det, äfven sedan kristendomen vunnit större spridning, kunnat ostördt förrätta sina offer och dermed förenade ceremonier.

Just i dessa trakter bibehöll sig länge och hårdnackadt den hedniska kulten. Först i medlet af det 11te århundradet började kristendomen vinna insteg inom Bleking [1], och, såsom Sigurd Jorsalafares bekanta korståg, den s. k. Kalmareledung, nogsamt visar, fasthöllo inbyggarne i sydöstra Småland ännu i början af det 12te århundradet vid sina förfäders tro [2]. Att fornlemningen vid Hallahult är nästan enastående i sitt slag, beror åter helt visst derpå, att liksom denna plats troligen på grund af sitt afskilda läge af den gamla lärans anhängare befunnits lämplig för sitt ändamål, så har den af samma skäl också undgått de nyomvändas förstörelselusta. Å mera bebygda trakter aflägsnades deremot efter kristendomens införande hastigt nog spåren efter den hedniska gudsdyrkan. De större och mera bekanta offerställena blefvo vanligen förvandlade till kristna kyrkor [3], medan de mindre förstördes. Om detta slags fornlemningar gäller nemligen nog i allmänhet Worsaaes ord: »disse maatte nødvendig forsvinde ved Christendommens Indførelse og forsvinde sporløst, at de ikke skulde vække Forargelse og muligen lokke nogle af de nye, neppe ivrige Christne til Frafald fra den rette Tro [4].

---

[1] Sjöborg. Blekings historia, d. I, s. 29.

[2] Snorre Sturleson, »Konungaboken« (Hildebrands edition), d. III, s. 139—140.

[3] Se härom min uppsats, »Lunds Domkyrkas grund«, Aarbøger, s. 216—217, samt Montelius förutn. arbete, s. 336. Med kännedom om offerplatsernas sedvanliga förvandling till kyrkor synes det mig ej vara utan sin betydelse, att de båda förutnämnda enstaka blocken med runalfabetet just finnas vid dylika.

[4] Worsaaes förutn. arbete, s. 28.

BAUTASTENE I DET HØIE NORDEN.

AF

O. NICOLAISSEN.

Mindesmerker fra hint tidsrum, der gaar forud for historiens optegnelser, forekommer ikke saa sjelden i det nordligste Norge, som man kunde tro, naar der tages hensyn til disse egnes fjerne beliggenhed fra de landskaber, hvor den skandinaviske folkestamme først træder frem i historiens lys. Disse mindesmerker bestaar af gravhauger og bautastene. De sidste staar oftest enkeltvis paa toppen eller i kanten af en gravhaug, undertiden et stykke fra den enkelte gravhaug eller fra et større gravfelt. Størrelsen er forskjellig; medens nogle har en høide af 4 meter over jorden, er andre kun en halv meter høie. Bredden og tykkelsen er ligeledes forskjellig. Stenens fod under jordfladen er ofte en meter lang og omgiven af mindre stene, der enkeltvis stikker frem af jorden; disse sidste tjener til at støtte bautastenen og hindre den fra at falde ned. Ofte har denne en heldende stilling, hvilken vel hidrører fra forskydninger i jordmassen, som omgiver den. Af og til er bautastenene obeliskformede, oftest har de dog flade sider, ringe tykkelse og en høide, der er 2—3 gange større end tykkelsen.

Til herr professor Rygh i Kristiania, der godhedsfuldt har gjennemseet manuskriptet, aflægges herved min forbindtligste tak.
Forf.

At reise bautastene over den afdøde er, som bekjendt, en meget gammel skik i norden. I grave tæt ved enkelte af de nordlandske bautastene er der fundet gjenstande fra ældre jernalder, og der er saaledes hengaaet 12—13 aarhundreder, siden stenene reistes. Andre er meget yngre og hidrører fra tidsrummet umiddelbart før kristendommen indførtes, og begravelsen ved kirkerne afløste hedningetidens begravelsesskikke. Af optegnelser fra oldtiden og af senere iagttagelser fremgaar, at bautastene reistes saavel ved brændte som ubrændte lig. Om kong Vanlande i Sverige heder det, at hans lig blev brændt, og bautasten reistes ved hans gravhaug[1].

Over hvilke personer er de nordlandske bautastene reiste? Ja, derom ved man saare lidet; thi

»Bauta paa høien har intet tegn.
Og saga har glemt, hvad hun vidste.«

Kun om den bekjendte Thorolf Kveldulvssøn, der blev fældet af Norges konge, Harald haarfagre, og hauglagt paa sin gaard Sandnes paa Alstenø, melder sagaerne, at der reistes bautastene ved hans gravhaug[2]. Men af disse bautastene er nu ingen tilbage; den sidste blev for flere aar siden nedtaget og brugt til husebygning. Om enkelte andre haves uklare sagn; men om de fleste heder det, at jøtner har brugt dem som vaaben i kampen mod hverandre og med sine vældige buer skudt dem ud mod sine mægtige modstandere. Deraf navnet »Pila«, hvormed saa mange af disse gamle mindesmerker benævnes. Sandsynligvis er flere af bautastenene reiste til minde om hoiættede høvdinger, som har faaet sit sidste hvilested i nærheden, eller om tapre mænd, som har udmerket sig i datidens krige. Af de oldnorske sagaer ved man, at den, som med mod og klogskab kjæmpede i slaget og faldt med ære, hædredes med bautastene. Blandt disse kan nævnes den tapre Egil Ulserk, der i Haakon Adalsteins-

[1] Ynglingesaga i Heimskringla, kap. 16. [2] Egils saga, kap. 22.

fostres kamp med Erik Blodøkses sønner faldt i slaget ved Rastarkalv[1]. Mange af mindestenene er vel ogsaa reiste af den hedenfarnes nærmeste slegtninger som et talende vidnesbyrd om disses kjærlighed og høiagtelse for den afdøde. I den nordiske oldtid var det jo almindelig skik, at søn reiste bautasten til minde om sin fader; derfor priser ogsaa et af nordens gamle digte den mand lykkelig, som efterlader sig sønner, der kan reise bautastene efter ham; thi,

»sjaldan bautasteinar
standa brautu nær,
nema reisi niðr at nið[2].«

Ingen af de nordlandske bautastene naar en saadan høide, som enkelte af det slags oldtidsminder har i det sydlige Norge. Stenen paa Avaldsnes i Stavanger amt er saaledes omtrent dobbelt saa høi som Nordlands høieste bautasten. Den skal ifølge sagaerne sammen med flere andre bautastene være reist til minde om kong Augvald og hans ko[3].

Ingen runeindskrift er indgravet paa det nordlige Norges bautastene. Om en og anden, som nu er borttaget, heder det, at der har været indhugget bogstaver paa den. Andre har kanske havt saadan indskrift; men stenens overflade er i tidens løb bleven forvitret, og inskriptionen, som muligens fandtes der, udslettet. Antallet af bautastene maa ogsaa der nord have været adskilligt større i fortiden end nutildags. Paa flere gaarde hører man tale om saadanne stene, som tidligere er nedtagne og bortførte; undertiden er de i kaadhed eller ren ødelæggelseslyst blevne istykkerslaaede, oftest er de anvendte til trappetrin foran huse, til sylmure eller skorstenspiber. Nogle er ogsaa nedfaldne og overgroede af plantevækster, der senere forraadnede og nu danner et muldlag, der dækker den omstyrtede sten. De tiloversblevne skal

[1] Fagrskinna, kap. 31 og Haakon den godes saga i Heimskringla, kap. 29.
[2] Haavamaal, v. 71.
[3] Flatøbogen I, s. 375. Norske fornlevninger 347.

nedenfor omtales med henvisninger til de skrifter, hvor de tidligere findes omtalte. For orienteringens skyld er distrikternes beliggenhed afsat efter professor Munchs kart over det nordlige Norge.

Nordlands Amt.

Binddalens prestegjæld.

65° 10′ n. br. 29° ø. l.

Paa pladsen Gjeldsand under gaarden Opdal har tidligere staaet en bautasten, som nu er nedfalden. Paa selve gaarden er gravhauger, og der er funden oldsager fra den arktiske stenalder og fra jernalderen[1].

Vikestad. Paa eidet mellem denne gaard og Bursvikbotn stod i 1868 en bautasten, 1.57 m. høi, største bredde 63 cm., smalere øverst og henved 13 cm. tyk. Den syntes at have havt runeindskrift, der dog var bortslidt. I 1883 var den borttaget. Paa gaarden er flere gravhauger[2].

Vatsaas. Paa gaarden har været tre bautastene, den mindste forsvunden, en større bruges nu til trappe foran kirken; af den tredje laa et stykke paa Grotnesset; det var 2.50 cm. langt og tresidet, resten var paa sin oprindelige plads i Baulien. Paa gaarden er flere gravhauger[3].

Heilstad. Paa gaarden er gravhauger; nær en saadan laa en nedfalden bautasten, 3 m. lang. Oldsager fra ældre jernalder er fundne paa gaarden[4].

Fuglestad. Her staar en bautasten 2 m. høi, en anden er omkastet. Paa gaarden er et større gravfelt med hauger af rnnd eller aflang form[5].

Stavøi. Paa gaardens sydvestside staar en trekantet bautasten, 1 m. høi; der er ogsaa gravhauger[6].

---

[1] Kgl. norske videnskabsselskabs skrift. 1883, s. 56. [2] Sammesteds, s. 58. [3] Kgl. n. v. skr. 1883, s. 59. [4] Smsteds, s. 60 og aarsb. f. 1880, s. 179, [5] Smsteds, s. 61. [6] Smsteds, s. 62.

Brønø prestegjæld.
65° 25' n. br. 29° 40' ø. l.

I annekssognet Vik.

Sund. Her er en bautasten, 2.15 m. høi, ved enden af en langhaug. Tæt ved denne en rundhaug, hvori oldsager skal være fundne. Flere gravhauger paa gaarden[1].

Vaag. Nær to gravhauger af rund form staar en bautasten, 1 m. høi. En anden liggende Sten, 2.45 m. lang, 65 cm. bred, kan muligens være en nedfalden bautasten. Paa gaarden er flere gravhauger og oldsager fundne[2].

I hovedsognet.

Trælnes. Ved en stenrøs skal der tidligere have staaet en mandshøi bautasten, der nu er borte. Der er flere gravhauger, og oldsager skal være fundne der[3].

Vægø prestegjæld.
65° 35' n. br. 29° 40' ø. l.

Paa gaardene Floa og Kjul var der i 1835 bautastene; størrelsen ikke opgivet[4].

Tjøtø prestegjæld.
65° 50' n. br. 30° 19' østl. l.

Tjøtø. Mellem prestegaarden og Tjøtø gaard er to bautastene, en paa hver side af Vejen. Den ene, der kaldes »Lekamøens kjevle«, er 2 m. høi, 32 og 54 cm. bred og tyk. Den anden, »Lekamøens bagstehelle«, er 2.52 m. høi, 1.50 m. bred og 25 cm. tyk. 100 meter fra samme staar en bautasten, »Lekamøens emne«, 1.45 m. høi, 40 à 50 cm. bred og af trekantet gjennemsnit. 800 skridt nordøst for kirken staar

[1] Kgl. n. v. skr. 1883, s. 63. [2] Smsteds, s. 63. [3] Smsteds, s. 67.
[4] Kraft: Topografisk statistisk beskrivelse over kongeriget Norge, VI, s. 435.

en fjerde bautasten, »Lekamøens spø«, 3 m. høi, ca. 50 cm. bred og henved 30 cm. tyk[1].

Tjøtø var i oldtiden beboet af en mægtig æt, blandt hvis medlemmer skalden Eivind skaldespilder, en af kong Haakon Adalstensfostres mest betroede mænd, samt Haarek, der var en af anførerne for bondehæren i Stiklestadslaget, hvor kong Olav den hellige faldt, er de mest kjendte.

Navnene paa gaardens bautastene hidrører fra sagnet om jøtnen Hestmanden, der forfulgte jøtunkvinden, Lekmøen. Med pilen, som han skjød efter hende, gjennemborede han fjeldet Torphatten; begge blev til sten og staar nu som karakteristiske fjelde, jøtnen paa Hestmandø paa Helgeland, jøtunkvinden paa Lekø. Bautastenene brugte hun, naar hun bagede fladbrød. Bagstehellen er bordet, hvorpaa brødet kjevledes ud. Emnet er deigstykket, hvoraf brødleiven dannedes, spøen er tenen, hvormed brødet lagdes paa jernet.

Den gamle nordlandsdigter, presten Peter Dass, har for ca. 200 aar siden besunget bautastenene paa Tjøtø i følgende vers:

»Paa Tjøtøens deilig' og drabelig' ø
Maa jeg mit poetiske pulver udstrø,
Der findes oprettede stene,

Som staar over jorden helt steilende brat,
Og er dog af menneskens hænder nedsat,
Hvad skal man om saadanne mene?

En part af de stener slig storlighed har,
At var der ti hester forspændet i par,
Urokket de lode dem være.

Jeg dømmer udaf min enfoldighed saa,
At saadanne stener er plantet at staa
Til kjæmpers afmindelses ære.

---

[1] Kraft: VI, s. 435 samt i N. F., s. 676 fg. og i kgl. n. v. skr. f. 1883, s. 75.

Man læser at fordum var kjæmpernes sæd,
Hvor de sig udvalgte begravelsessted,
Lod de monumenter oprette.

Paa det deres navnes lovværdig respect
Hos den efterlevendes alder og slegt
Ei skuld' af hukommelse sættes«[1].

Alstadhaug prestegjæld.

65° 55' n. br. 30° 10' ø. l.

Skeid. Paa flad mark ligger en stor sten, 2.10 m. lang, 2 m. bred, 95 cm. tyk. Der er indhugget: ELADR ASEMD. En lignende sten nær ved har indskriften: AJSJU. Om stenene tidligere har staaet, vides ikke. Paa gaarden er gravhauger[2]. Indskrifterne er naturligvis fra senere tider.

I annekset Stamnes.

Sandnes. Her boede i oldtiden Thorolf Kveldulvssøn, der blev dræbt af Harald haarfagre. Sagaerne siger, at der »reistes bautastene efter ham«[3]. Nu er der ingen bautastene paa gaarden; den sidste, der kaldtes »Thorolfsstenen«, blev for endel aar siden nedtaget og indlagt i sylmuren under fogedgaarden. Den ansloges til en længde af 1.75 m. og sagdes at staa paa Thorolfs grav, der dog ikke var nogen haug, men kun et fremspring i bakkeleiet[4].

Herø prestegjæld.

66° n. br. 30° ø. l.

Skar. En nedfalden sten, der dog muligens er en merkesten, 1.9 m. lang, 30 cm. bred, 25 cm. tyk. Paa gaarden er gravhauger[5].

Berfjord. Her stod tidligere en »usedvanlig stor bautasten«, der er nedtaget og istykkerslaaet. Et stykke af den

---

[1] Nordlands trompet af P. Dass ved A. Erichsen, s. 123 fg.
[2] Kgl. n. v. skr. 1883, s. 78. [3] Egils saga, kap. 22.
[4] Kgl. n. v. skr. 1883, s. 79. [5] Smsteds, s. 81.

laa i 1883 udenfor et hus; det var 3.50 m. langt. Nær ved skal have staaet en anden bautasten. Paa gaarden er gravhauger[1].

Nordvik. Paa gaarden er en heldende bautasten, 1.90 m. høi, 60 cm. bred og 32 cm. tyk; der er ogsaa gravhauger[2].

Lurø prestegjæld.

66° 20′ n. br. 30° 30′ ø. l.

Tonnes. Her findes en trekantet bautasten, 1.30 m. høi, de to sider 30, den tredje 20 cm. bred. Den har tidligere staaet ved en nu udkastet stenrøs, men er senere flyttet til en rundhaug. Paa gaarden er gravhauger[3].

Rødø prestegjæld.

66° 40′ n. br. 30° 40′ ø. l.

Nord for prestegaarden i et skar staar en oventil spids sten, 1.80 m. høi, ca. 2 m. i omkreds, dels tre- dels firkantet tversnit. 150 skridt fra den en rundhaug[4].

Nedre Valle. Bautasten, 1.30 m. høi, 40 og 22 cm. bred og tyk, tæt ved 8 gravhauger af rund form[5].

I annekssognet Melø.

Melø. I en gravhaug af rund form staar en bautasten, 2.06 m. høi, 80 cm. bred og 22 cm. tyk. Ved søhusene stod tidligere en større bautasten, der blev slaaet istykker[6]. Den sidste er formentlig den hos Kraft VI, s. 436 omtalte, der skal have været 3.29 m. (»5¼ alen«) høi. Andre steder nævnes tidligere tre gravhauger med en bautasten ved hver haug[7].

Dalen. En stor bautasten, 3.60 m. høi, 82 cm. bred, smalere øverst og 14 cm. tyk. Den staar i en liden rundhaug. Paa gaarden er flere gravhauger og oldsager fundne[8].

---

[1] Smsteds, s. 83. [2] Kgl. n. v. skr. 1883, s. 83.
[3] Kgl. n. v. skr. 1884, s. 39. [4] Smsteds, s. 41.
[5] Kgl. n. v. skr. 1884, s. 42. [6] Smsteds, s. 43.
[7] Kallske saml. fol. 212. N. F., s. 683. [8] Aarsb. f. 1885, s. 18.

Fore. Paa gaarden stod tidligere en nu nedtagen bautasten i en stenring, der formentlig var fundamentet af en gravhaug[1].

Gildeskaal prestegjæld.

67° 10′ n. br. 31° 40′ ø. l.

Vaag. I kanten af en stor rundhaug, der nu er udkastet, ligger en sten, der formentlig tidligere har staaet opreist og er 1.80 m. lang, 54 cm. bred, smalere i den ene ende[2].

Bodø (Bodin) prestegjeld.

67° 20′ n. br. 32° ø. l.

Paa husmandspladsen Vaagøen under prestegaarden er to omstyrtede bautastene ved en kratbevokset, ujevn forhøining; den største er over 4 m. lang, bredden ved toppen 50 cm., den anden 2.90 m. lang. Paa prestegaarden og den tætved liggende Bodø gaard er mange gravhauger[3].

Hernes. Af de hos Kraft[4] omtalte »mange bautastene«, som fandtes paa gaarden, staar nu ingen tilbage. Den sidste af dem stod ved en stor gravhaug, Kvitrørhaugen, nær stranden, og ligger nu inde paa gaardspladsen hos en af opsidderne paa Hernes. Den er 2 m. lang, dens største bredde 42 cm., 12 cm. tyk. Paa gaarden er flere gravhauger[5].

Løding. Ved en lav, nu borttaget rundhaug laa tidligere en sten, som antoges at have staaet ved gravhaugen. Dens længde var 2.50 cm.[6].

Skjerstad prestegjeld.

67° 15′ n. br. 32° 40′ ø. l.

Ljones. De bautastene af 2 meters tykkelse, som i 1743[7] fandtes paa gaarden ved de der i stort antal forekommende gravhauger, er i senere tider nedtagne og brugte til husebygning. Men i gaardens udmark paa Graddodden

---

1 Smsteds, s. 20. 2 Smsteds, s. 17. 3 Aarsb. 1885, s. 2.
4 VI, s. 437. 5 Aarsb. 1885, s. 2. 6 Smsteds, s. 4.
7 N. F., s. 684 efter Kallske saml. (i Kbhvns kgl. bibl.) fol. 212.

staar i en rundhaug en bautasten af 1.80 m. høide, 30 cm. bredde og 20 cm. tyk[1].

Lund. I annekssognet Fauske. Her var tigligere paa indmarken en nu udgravet rundhaug, i hvis nordlige og sydlige kant stod bautastene, der nu er borttagne[2].

Kjærringø prestegjæld.

67° 30′ n. br. 32° 30′ ø. l.

Mellem gaardene Alsos og Os staar i udmarken ovenfor Sildkiphaugerne nær flere forhøininger, der formentlig er forstyrrede gravhauger, en sten af 1 meters høide og af bautastensform. 10 skridt fra denne ligger en 2 meter lang sten af samme form, formentlig en nedfalden bautasten[3].

Strandaa. Ved pladsen Sandgraven stod tidligere paa en liden forhøining en bautasten, nu nedtaget og brugt i et gjerde. Den var over 2 m. lang, 40—50 cm. bred. Paa gaarden er flere gravhauger og oldsager fundne fra yngre jernalder[4].

Steigen prestegjæld.

68° n. br. 32° 30′ ø. l.

Steigen. Her staar Nordlands høieste bautasten, ca. 4.50 m. høi, men forholdsvis smal og tynd. I nærheden flere gravhauger. Paa Hagbartsholmen nedenfor gaarden i kanten af en delvis udgravet rundhaug staar en bautasten af 1.50 m. høide, 40 cm. bred, men smalere mod toppen. Flere oldfund baade fra ældre og yngre jernalder er gjorte paa gaarden[5].

Fra Engeløen, hvorpaa gaarden ligger, nævnes landnamsmænd paa Island. Om den store bautasten fortæller sagnet, at den er reist over en i kampen falden smaakonge.

Eidet. Paa en vold ved gaarden staar de saakaldte Jotulstene, 7 i tallet. Mod nord staar tre i rad med henholdsvis 5 og 2 skridts mellemrum. 20 skridt syd for de

[1] Aarsb. 1883, s. 20. [2] Smsteds, s. 23. [3] Smsteds, s. 18.
[4] Smsteds, s. 19 og for 1892, s. 1 fg. [5] Aarsb. 1883, s. 1, og 1896, s. 11. N. F., s. 686.

første er to med 17 skridts afstand mellem hver; en af disse er nedfalden, da man har gravet rundt om den; nogle skridt nord for disse ligger den sjette, omkring hvilken jorden ogsaa er udgravet; den er 1.50 m. lang, og omtrent halvdelen af den har tidligere staaet over jordfladen. De andre 5 er ca. 84 cm. høie og af form som bautastene. Den 7de har kun toppen over jorden. De er enten mindesmerker over afdøde eller indhegning om et thingsted[1].

Paa Skogø mellem Hammer og Lillesæter staar en liden bautasten, kun 42 cm. høi, i den nordøstlige kant af en gravhaug, der i 1896 blev udgravet af forfatteren, og hvori fandtes 3 bøilespænder af bronce fra ældre jernalder, et haandsneldhjul af klebersten samt stykker af en lerurne[2].

Lund paa Lundøen. Paa indmarken er en bautasten, 2.30 cm. høi, 60 cm. bred. 50 skridt nordøst for den er en stor gravhaug. Oldsager er fundne paa gaarden[3].

I anneksognet Ledingen.

Trov. Omgiven af en langagtig forhøining staar en bautasten, 1.70 m. høi, 37 cm. bred nederst, længere oppe lidt smalere, hvorpaa bredden tiltager op mod toppen, der har halvrund form[4].

Grubstad. Ved en gravhaug staar en bautasten af 1.70 m. høide, 75 cm. bred[5].

Hammerø prestegjæld.

68° 10′ n. br. 33° 30′ ø. l.

Uteide. Her stod tidligere en bautasten af mandshøide tæt ved en stor gravhaug, hvori er gjort fund fra ældre jernalder. Stenen er nedtaget, istykkerslaaet og brugt til husmur. Nogle skridt sydvest for haugen 5 lave, opreiste

---

[1] Aarsb. f. 1883, s. 4 fg.

[2] Smsteds, s. 6 og i den til det akademiske kollegium indsendte beretning, der vil blive trykt i aarsb. f. 1896.

[3] Aarsb. f. 1883, s. 8.

[4] Smsteds, s. 10. [5] Smsteds, s. 12.

stene; de 4 danner en langagtig firkant, i hvis midte den femte staar. Har formentlig været offerplads eller thingsted[1].

Tysfjordens prestegjæld.
68° 10′ n. br. 34° ø. l.

Storjord. Paa indmarken er den saakaldte »Kjæmpestenen«, formentlig en bautasten. Den har en sterkt heldende stilling, er over 2 m. lang og 16 cm. bred[2].

Lødingens prestegjæld.
68° 20′ n. br. 33° 30′ ø. l.

Balstad i annekset Hol. Bautasten 1.86 m. høi, ca. 27 cm. bred. Flere gravhauger paa gaarden[3].

Lofotøerne.

Gimsø anneks til Vaagen.
68° 18′ n. br. 32° ø. l.

Ved pladsen Stensvik mellem gaardene Strømnes og Lokvik paa Østvaagøens nordside staar omgivet af smaa uregelmæssige forhøininger en bautasten; den har spids top, er 2.30 m. høi og 58 cm. bred. Var en tid nedfalden, men er atter reist paa det sted, hvor den før stod[4].

Sand paa Gimsø. Paa pladsen Kleiven staar paa en liden forhøining den i N. F., s. 89 og fg. omtalte bautasten, 1.54 m. høi, 56 cm. bred. Nær denne har tidligere staaet en med 2 rader runer beskreven sten; runerne var dog dels afslidte, dels ulæselige. Paa stedet er flere gravhauger; nær disse stod tidligere i rad med et skridts afstand mellem hver 13 spidse stene; de var ganske lave, saa at kun toppene stod over jordfladen og er nu borttagne[5].

Runestenen indkom i 1868 til Bergens museum. Ifølge velvillig meddelelse fra herr professor Rygh er indskriften for

[1] Aarsb. 1883, s. 14. [2] Aarsb. f. 1886, s. 3. [3] Aarsb. f. 1876, s. 17 fg.
[4] Aarsb. 1884, s. 5. [5] Aarsb. 1868, s. 98 og 1884, s. 5 fg.

slidt til, at der i virkeligheden kan faas synderligt ud af den. Hos Stephens III, s. 338 er dens stedsangivelse feilagtig Stavanger.

Borge prestegjæld.

68° 10' n. br. 31° 30' ø. l.

Vagle (rettere Val). Ved en grøftomgivet rundhaug stod før med lige mellemrum 4 stene, hver af en meters høide; alle er nu nedtagne[1].

I annekssognet Valberg.

Moland. Nær en rundhaug stod før en bautasten, 1.79 m. lang, 61 cm. bred, 36 cm. tyk; er nu nedfalden. 14 skridt fra denne en sterkt heldende mindre sten[2].

Malnes. Paa Sjaaholmen stod tidligere »reiste stene« nær udkastede gravhauger; de er nu nedfaldne[3].

Horne. Paa indmarken staar en bautasten, 1.83 m. høi, 44 cm. bred, øverst 20, nederst 16 cm. tyk. Omtales i Bloms reise i nordlandene, s. 350, hvor dens høide feilagtig opgives til 4 alen[4].

Buksnes prestegjæld.

68° 5' n. br. 31° 20' ø. l

Storeide. En stor bautasten, som tidligere ifølge Kraft VI, s. 438 og N. F., s. 689 stod paa gaarden, er nu borttaget. Der er flere gravhauger[5].

Bolle. Paa en gravhaug af rund form ligger en omstyrtet bautasten, smal med flade sider og 2.38 m. lang. Der er gravet i haugens top, og dette har foraarsaget stenens omstyrten[6].

Ramsvik i annekssognet Hol. I en grøftomgivet rundhaug staar en bautasten, 1.42 m., meget bred i forhold til høiden, men ganske tynd. Forer navnet »Pila« og siges skudt af en jøtun efter sin fiende[7].

---

[1] Aarsb. 1884, s. 11. [2] Smsteds 1890, s. 1. [3] Smsteds 1890, s. 2.
[4] N. F. 489 og aarsb. 1890, s. 2. [5] Aarsb. 1884, s. 15.
[6] Smsteds, s. 16. [7] Smsteds, s. 19.

Vesteraalens øgruppe.

Hadsels prestegjæld.

68° 30′ n. br. 32° 30′ ø. l.

Grundfør paa Østvaagø. I midten af en gravhaug staar bautastenen »Ræka«. Navnet hidrører fra dens lighed med bladet af en skuffel. Den er 2.42 m. høi, bredden øverst 1.42 m., nederst smalere. Omtalt i N. F., s. 690. Paa gaarden er talrige gravhauger. I bautastenens top er nu boret et hul, hvori en jernstang med en vindfløi. Sagn om, at en jotun skal have brugt Ræka som skovl, da han kastede op den lange veilignende moræne mellem Grundfør og nabogaarden[1].

Guldstad paa Hadseløen. Paa Hammervolden stod i rudimenterne af en gravhaug en liden bautasten, 1.12 m. høi, 76 cm. bred nederst, 4 cm. øverst. Paa gaarden er flere gravhauger[2].

Bredvik. Ved en gravhaug stod tidligere en bautasten af 2 meters længde; kun en tredjedel af stenen stod over jordfladen[3].

Husby. Her stod tidligere en bautasten ved en gravhaug, omtalt hos Kraft VI, s. 438 og N. F. s. 690. Var borttaget i 1875[4].

Øksnes prestegjæld.

68° 50′ n. br. 32° 50′ ø. l.

Paa Nonoerne ved gaarden Andsletten ligger ved en gravhaug en liden nedfalden bautasten af 1 meters længde og paa Sunderøen en sten af lignende høide ved en gravhaug. Har en tid været nedfaldet, men atter reist[5].

Bø prestegjæld.

68° 40′ n. br. 32° 20′ ø. l.

Svino. I begge ender af en langhaug staar en spids sten, 1 m. høi. Paa oen er et af Nordlands største gravfelter[6].

---

[1] Smsteds, s. 3 fg. [2] Aarsb. 1875, s. 113. [3] Smsteds 1887, s. 2.
[4] Smsteds 1875, s. 113. [5] Smsteds, s. 144 fg.
[6] Smsteds, s. 158.

Ramberg. Ved den ene ende af en langhaug staar en spids sten af ringe høide[1].

Dvergberg prestegjæld.
69° 10' n br. 33° 30' ø. l.

Haugnes i anneksognet Andenes. Paa Bautevolden ligger nær bækken Bauta en sten, henved 1.88 m. lang, 50 cm. bred; den skal tidligere have staaet opreist. Paa dens ene Side er indhugget Θ D. Paa stedet er flere gravhauger[2].

Nord-Mjelde. Paa Egøen ligger en sten, 1.56 m. lang, der tidligere skal have staaet ved en gravhaug, hvoraf der er flere paa øen[3].

Tromsø Amt.

Kvedfjords prestegjæld.
68° 50' n. br. 33° 40' ø. l.

Utstrand. En bautasten, 2.25 m. høi, ganske flad paa de to sider og temmelig bred med skarpe kanter. Paa gaarden er gravhauger[4].

Øines paa Kvedøen. Paa Leite er en bautasten, 2 m. høi, tæt ved en gravhaug. Den har en tid været omkastet, men er atter opreist[5].

Hemmestad. Paa en flad vold ved søen staar en bautasten, 2,82 m. høi, »meget smal og aldeles spids,« nær ved en større gravhaug[6].

Raa. Indenfor søndre kirkegaardsmur staar en heldende bautasten, henved 3 meter høi, smal og spids[7].

En i N. F. s. 694 omtalt bautasten paa Strand nævnes ikke af Winther og er saaledes sandsynligvis nedtaget.

---

1 Aarsb. 1887, s. 6. 2 Smsteds 1878, s. 9. 3 Smsteds, s. 30.
4 Smsteds f. 1874, s. 105. N. F. s. 794. 5 Aarsb. f. 1874, s. 109.
6 Smsteds, s. 108 og N. F. s. 694.
7 Smsteds, s. 105 fg. og N. F. s. 194.

Trondenes prestegjæld.

68° 50′ n. br. 34° 20′ ø. l.

Vaskinn paa Grytøen. Nær et større gravfelt staar en liden bautasten, 80 cm. høi, 50 cm. bred. I en af haugerne er fundet oldsager fra ældre jernalder[1].

Bjarkø prestegjæld.

69° n. br. 34° 20′ ø. l.

Øvergaard paa Bjarkø. Her staar en bautasten, 2 m. høi, 32 cm. bred. Nær denne stod en anden, noget høiere, som nu er nedtaget. Paa gaarden er flere gravhauger[2]. Bjarkø var i begyndelsen af det ellevte aarhundrede bopæl for Thore Hund, lendermand hos kong Olav den hellige, og en af anførerne for bondehæren i slaget ved Stiklestad, hvor kongen faldt. Thore Hund antages at have boet paa Øvergaard.

Ibestad prestegjæld.

68° 50′ n. br. 34° 40′ ø. l.

Nord-Roldnes. Her har tidligere ved en gravhaug staaet en bautasten af mandshøide, nu borttaget[3].

Tranø prestegjæld.

69° 20′ n. br. 35° ø. l.

Stangnes. Ved en gravhaug stod før en bautasten, 2.42 m. lang, 52 cm. bred, 30 cm. tyk, nu nedtaget og lagt ind i sylmuren af et hus[4]. Paa gaarden er flere gravhauger og oldsager fundne fra ældre jernalder.

Skatvik. Ved to rundhauger staar ved hver en liden sten, ca. 30 cm. høi[5].

Berg i annekssognet Dyrø. Paa gaarden er gravhauger og en bautasten, 1.77 m. høi, 63 cm. bred, ca. 10 cm. tyk[6].

---

[1] Aarsb. f. 1895, s. 7.
[2] Kraft VI, s. 537, N. F. s. 698 og aarsb. f. 1874, s. 118.
[3] Aarsb. 1878, s. 51. [4] Smsteds f. 1887, s. 15.
[5] Smsteds 1888, s. 3. [6] Smsteds 1878, s. 58.

Bergs prestegjæld.

69° 30' n. br. 35° ø. l.

Sifjorden i annekssognet Thorsken. Ved en gravhaug stod tidligere en bautasten, 1.32 m. lang, 4 cm. bred, 20 cm. tyk. Blev nedtaget og brugt i sylmuren af et nu nedtaget hus. Den ligger nu et godt stykke fra gravhaugen[1].

Veimanden. »Seglstenen« antages reist af mennesker, men vistnok med urette. Den staar i kanten af en stenur og er 1.80 m. høi, 40 cm. tyk, 1 m. bred. Fire indhuggede bogstaver paa den ene side hidrører fra nyeste tid[2].

Karlsø prestegjæld.

70° n. br. 35° 30' ø. l.

I Burøsund skal før have staaet en runesten omtalt i N. F. s. 702. Nutiden kjender intet til den.

Finmarkens amt.

Tanens prestegjæld.

70° 40' n. br. 46° ø. l.

Paa Kvitnes yderst ved Tanafjorden ikke langt fra fjeldet Tanahornet er en nu omstyrtet bautasten, 1 m. lang, 50 cm. bred; omtales flere steder. Rundt om den var i 1891 en stor grav med en del flade heller i og omkring graven; disse har muligens været et nu ødelagt gravkammer[3].

Nesseby prestegjæld.

70° 20' n. br. 47° ø. l.

Mortensnes. Her staar en temmelig stor bautasten, 2.38 m. høi over jorden, under jordfladen har den en længde af 1.10 m. Bredden er 36 cm., tykkelsen 12 cm. Den er omgiven af 14 koncentriske ringe af sten; disse er lave og

---

[1] Aarsb. 1887, s. 10. [2] Smsteds s. 10.

[3] Nor III. 4, s. 125. N. F. s. 705 og aarsb. 1891, s .4.

hæver sig kun ubetydelig over jordfladen. Der er neppe nogen tvivl om, at stenen er reist af skandinaver til minde om en anseet mand[1]. Lapperne kalder den Zævdse—gædge ɔ: bautasten.

Mellem Lille-Agnsnæs og Biganjarga staar en 2 meter høi sten, og ikke langt fra denne en lav gravhaug[2].

De saakaldte Finnekirker er store stene, der ikke har bautastenens form, eller ogsaa fritstaaende klippeblokke. De er ikke reiste til minde om afdøde, men af naturen satte paa sin plads. De forekommer i Finmarken og enkeltvis i Nordland. Saavel i hedensk som kristelig tid har lapperne foretaget sine ofringer i nærheden af disse stene, der delvis har været gjenstand for guddommelig tilbedelse.

Forkortelser og henvisninger.

Kraft ɔ: Jens Krafts Topografisk-statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge. Kristiania 1820—35.

N. F. ɔ: Norske Fornlevninger af antikvar Nicolaysen. Kristiania 1862—66.

Kgl. n. v. skr. ɔ: Kongelige norske Videnskabsselskabs Skrifter. Trondhjem.

Aarsb. ɔ: Aarsberetninger fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Kristiania.

De citerede steder i aarsberetningerne er for 1874—76 a overlærer Winther og for 1878 af rektor Horst, der tidligere har været bestyrer af Tromsø museums oldsamling; for de øvrige aarsberetningers vedkommende af samlingens nuværende bestyrer, denne afhandlings forfatter.

[1] Friis, En sommer i Finmarken, s. 119 fg. N. F. s. 708. Illustreret Nyhedsblad f. 1858, nr. 51, hvor stenen er afbildet og aarsb. f. 1891, s. 9.

[2] Aarsb. f. 1891, s. 10.

NORMANNERTOGENE TIL DEN SPANSKE HALVØ.

AF

A. FABRICIUS.

Spanieland og Myklegård
de ligge så langt af led, (oldn. afleiðis af leið, vej)

hedder det i den gamle vise om »Knud af Myklegård«. Sjældnere nåede Nordboerne Spanien på deres vikingetog; det blev betragtet som grænsen for deres fremtrængen mod vest, ligesom Miklegård mod øst. Englands og Frankrigs kyster lå jo langt nærmere og gave dem nok at gøre.

Medens de Danske allerede 515 første gang nævnes hos Gregor af Tours[1] som hjemsøgende Frankrigs kyster under kong Chochilaic (Hugleikr), hengår der over tre hundrede år, inden vi finde dem på de spanske. Det var først, da den uro greb Norden, der fødte de store Normannertoge i 9. og 10. århundrede, at raden kom til Spanien, medens det dog er sandsynligt, at enkelte Nordboer også tidligere kunne have forsøgt sig her på vikingetog.

Vel fortæller Alfons den lærdes krønike gamle sagn om en langt tidligere hjemsøgelse, ja endog erobring af Nordboer, der føres tilbage til tiden før Kartagernes nedsættelse og herredømme i Spanien. Der fortælles mange fabelagtige ting om disse folk, der i flæng kaldes Almojuces, Almozudes,

---

[1] Gregorius Turonensis, Bouquet, Rer. Gallic. et Franc. Scr. l. III, c. 3 p. 187.

Almonides og Almunices[1], former, der alle ere forvanskede af ordet Madjus, det arabiske navn på alle Nordens folkeslag. Det er vistnok det samme ord som Magus, Mager, der stammer fra Østerland og navnlig fra Persien, da grundbetydningen er ildtilbeder, afgudsdyrker, hedning. De gammelspanske sagn fortælle, at »nogle af disse folk flygtede til de kolde øer, som Norge og Danmark og Preussen, hvilke de bemægtigede sig. Derpå byggede de mange skibe og bleve meget mægtige på havet. De vilde erobre alle lande, der fandtes ved søkysterne, England, Skotland, Irland, Gallien og Spanien«, hvilket og skete. Disse uhistoriske sagn om Spaniens oldtid synes at være genskin og afspejling af de senere historiske fortællinger om Normannernes angreb, der bleve flyttede tilbage i tiden, eller forvanskninger og gengangere af dem. Da Alfons den lærdes krønike ikke vidste, hvor den skulde anbringe dem, har den med vilkårlighed hensat dem i den fjærne old. Sotelo, der fuldstændigst har behandlet Galiciens historie, erklærer det hele for en opdigtelse, som »oplyste folk ikke kunne tro«[2].

Vende vi os fra fablerne og sagnene til den historiske tid, til den gæringsperiode, som det mellemste og sydlige Evropa havde gennemgået i folkevandringen, så var det en urolig tid, da folkene joge hverandre som skyer på en mørk og stormfuld dag[3]. Syden var begyndt at komme til ro, da kom uvejret til Norden, og den uro, hvoraf det blev grebet, fremkaldte flere århundreders Normannertoge. Nordboerne søgte berømmelse ved våbendåd og bytte, og det nordiske ord: at leita sèr sæmdar ok at afla sèr fjár (at søge sig

---

[1] Det udmærkede håndskrift fra Escorial af Cronica general de Alfonso el sabio, der tilhører la biblioteca de la Real Academia de Historia i Madrid, har således fol. 7 i overskriften Almunices, i teksten derimod Almujuces. Om ordet Majus se Gayangos' oversættelse af Makkari I, p. 323.

[2] Cap. 7 fol. 127 in manusc.

[3] N. M. Petersen, Danmarks historie i hedenold II, 215.

hæder og erhverve sig gods) er gengivet i Duchesnes compendio de la historia de España[1]: »poniendo toda su gloria en hacer desembarcos, robar los lugares de la costa y enriquecerse con los despojos« (sætte al sin ære i at gøre landgang, plyndre kysterne og berige sig med bytte). Og deres vej betegnedes ved blodstrømme og brændende byer.

Enkelte vikinger kunne vel tidligere have kendt og hjemsøgt Spaniens kyster, ja endog være trængte ind gennem Gibraltarstrædet i Middelhavet, som det ses af fortællingen hos munken af St. Gallen[2] om Karl den stores bekymring over at se normanniske skibe i Middelhavet ved Frankrigs sydkyst og hans klage over de ulykker, disse folk vilde føre over hans efterkommere; men det var dog først henimod midten af det 9. århundrede, at større normanniske flåder viste sig i disse egne. I de spanske kroniker er navnet som oftest forvansket til Lormani, Lormanes, Lodormani, Lordomani, Leodomani, Lotimani, Lothomani, medens det dog ikke sjælden findes i de rigtigere former Normanni, Nortmani, Nordomanni, som hos Roderik af Toledo[3] og Mariana[4], der tilføjer, at »normando« betyder hombre del norte (mand fra norden). Disse folk skildres som meget grusomme og de værste fjender, Spanien endnu havde set, ja langt værre end arvefjenden Maurerne selv, og deres frygtelige odelæggelser overgå al beskrivelse. Mænd og kvinder, oldinge og børn myrdede de uden forskel, ja dyrene selv dræbte de blot af myrdelyst. I deres vilde grusomhed og rasende berserkergang udryddede de ikke blot alt levende,

---

1 t. I, 259.

2 l. II, c. 22, de rebus gestis Caroli Magni i Canisii Thesaur. Monument. t. II, Scr. Rer. Germanic. t. II, p. 757.

3 hist. Arabum c. 26 kalder dem blot gentes in navibus, og først c. 28 nævnes de i overskriften: de navibus Normannorum.

4 hist. de España l. VII, c. 14: Salidos de Dacia y de Norvegia, como el mismo nombre lo declara que fueron gentes septentrionales (ca normando quiere decir hombre del norte).

men ødelagde huse og haver, opbrændte byer, kirker og klostre og hærgede marker og vinbjærge, når de ikke fandt bytte nok. Intet under, at den tids kroniker kalde de ilde sete gæster »blodtørstige barbarer«, »glubende ulve« og »Belials sønner«. De gjorde ingen forskel på kristne og Maurer, og i tre århundreder målte de deres sværd og økser med de kristnes i Galicien og Maurernes på Andalusiens sletter.

Det var en selvfølge, at de på deres toge fik nærmere kendskab til landet, som de kaldte Spánn, Spánland og Spánlønd, endvidere med mere sydlandske former Spánaland, Spanía, Spaníaland og Yspanía, nærmest dannede af det latinske Hispania. Kysterne bleve dem især bekendte, navnlig de, som de så ofte havde hjemsøgt, som Galiciens, Algarbes og Andalusiens[1]. Det siges at ligge mellem Lángbarðaland og Frakkland, et udtryk, der viser, at landet alene er blevet betragtet fra søsiden. Galicía, Galizuland, betragtes ofte som et særskilt land og kaldes undertiden Jakobsland[2] efter apostlen Jakobs helligdom i Compostella, et navn, der også findes i de latinske kroniker (terra beati Jacobi; terra regis de sancto Jacobo)[3]. Her lå Ferrol, Far, hvor korsfarerne landede for at drage op til S. Jakob. Det er især Sigurd Jorsalafars tog, der kaster lys over Spanien. Han rejste fra Galicien vest om Spanien og kom til Sintre og Lissibon; Portigal betragtedes endnu som en del af Spanien. Ved Lissabon var grænsen mellem det kristne og det hedenske Spanien (Spánn hinn kristni og hinn heiðni) »så at alle de herreder,

[1] Werlauff, Symbolæ ad geographiam medii ævi ex monumentis Islandicis p. 11. Fornaldar Søgur Norðrlanda I, s. 323.

[2] Sigurd Jorsalafars Saga k. 4, Orkn. S. s. 294.

[3] Chron. Andrensis monasterii i d'Achery, Specilegium ed. 1723, t. II, p. 108. Bromton i Script. Historiæ Anglicanæ ed. Twysden p. 1178.

der ligge vest (ɔ: syd) derfor, ere hedenske«. Tagofloden (Tög) fører guld med sig, som Rymbegla fortæller[1]; men denne samling af kronologi, astronomi, geografi og naturhistorie er en mindre pålidelig sammenblanding af forskellige kilder[2]. Maurerlandet kaldes Serkland ɔ: Saracenerlandet paa begge sider af Gibraltarstrædet, ja endog i Asien[3]; indbyggerne kaldes Serkir, Serkjar, Blámenn, og Gaðis, Cadiz, kendes af Knytlinga saga som det sted, hvor Evropa ender, og Afrika begynder[4]. Det mærkeligste sted af alle var Njörfa—Njörva—Nörvasund, det oldnordiske navn paa Gibraltarstrædet, vistnok af det angelsaksiske nearu, engelsk narrow, snæver, trang, også i en forvansket form kaldet Naruese, engelsk narrow sea, strictum mare i Albert af Stades itinerarium, strictus Marrochitanus i Mauritius' itinerarium og Stólpasund (ligesom strædet ved Konstantinopel) af Erkúles Stólpar, Herkules' støtter[5]. Et snævert sund mellem to søer hedder efter Ihres Glossarium[6] på svensk nor, og det danske nor betyder et vand, der går ind i landet og har forbindelse med havet ved en smal rende[7], t. e. Stege, Korsor, Skelskor nor, Norsminde syd for Aarhus. I Sønderjylland hedder det nør: Selker, Haddeby nør. Denne form ligger altså nærmest ved Nörvasund, der åbenbart betyder »det snævre sund«, så at »strictum mare« i Albert af Stades itinerarium ligefrem er en oversættelse deraf.

Efterretningerne om Nordboernes anfald på de spanske kyster må søges dels i de gamle spanske kilder, der nærmest omtale anfaldene på det kristne Nordspanien, navnlig Galicien, og hvorfra nogle enkeltheder ere gåede over i de

---

[1] p. 350. [2] Auriferus Tagus i Scr. Rer. Germ. XVII, p. 829, Portugalliæ mon. hist. I, p. 103. [3] Således om Persien i Stjórn. Serkland it mikla, Heimskr. I, p. 5. [4] s. 415 »þángat til tekr Evrópa, en þaðan frá Affríka«. [5] Fornmanna s., XI, s. 416. [6] II, 257: fretum angustum inter duos lacus. [7] Videnskab.s selskabs ordbog s. 123.

danske kildeskrifter, t. e. i Chronologia Anschariana i Scriptores rerum Danicarum I., hvor endog Sebastian af Salamanca ordret anføres; dels i de arabiske, der for største delen først ere fremdragne i den nyeste tid, især ved den lærde Reinhard Dozy, professor i Lejden, der har udgivet og oversat mange arabiske historiske tekster af betydeligt indhold; dels endelig i de oldnordiske sagaer, der vel intet meddele om de tidligere anfald, men mod slutningen træde til som fuldstændiggørende de sydlandske kilder, t. e. om Olaf den hellige og senere Sigurd Jorsalafar.

De vigtigste **spanske** kilder om Normanneranfaldene ere: Chronicon Sebastiani Salmanticensis sive Alphonsi Magni, fordi nogle anse kong Alfons 3. den store († 912) selv for at være dens forfatter. Men uden tvivl er denne dog biskop Sebastian af Salamanca, hvis værk er blevet ikke lidet forvansket ved senere tilføjelser[1]. Kroniken går fra år 763 til 866, giver historien om det asturiske riges udvikling, men er partisk, især for de kristne i kampen mod Maurerne, og temmelig udsmykket med fabler og undere.

Samtidig med de fortalte begivenheder ligesom denne er Chronicon Albeldense i España sagrada t. XIII, p. 417, der kaldes således, fordi den er udgiven efter et håndskrift fra klostret Alvelda 1½ mil fra Logroño ved Ebro. Den er forfattet 881 og siden fortsat til 883 og er den vigtigste, udførligste og pålideligste kilde til de første asturiske kongers historie indtil år 883.

Chronicon Sampiri, biskop af Astorga, i España sagrada t. XIV p. 438, ret troværdig, fortsætter Sebastian fra 866 til 982.

Chronicon Pelagii Ovetensis episcopi, biskop 1101 til 1129, i España sagr. t. XIV p. 466, fortsætter igen Sampiro

---

[1] Det findes trykt i Ferreras spanske historie t. XVI, p. 9 og i España sagrada t. XIII, p. 475, dette hovedværk for Spaniens ældre historie.

indtil 1109. Forfatteren, der levede indtil 1143, lægger vind på opdigtelse og fabler — han kaldes derfor fabulosus — og giver sig endog af med at interpolere og forfalske andre krøniker. Har intet væsentligt om Normannerne.

Ligeledes munken af Silos i España sagrada t. XVII, p. 270, der optager hele Sampiro og fortsætter ham til 1065.

Ikke samtidige kilder ere diakon Lucas Tudensis (af Tuy i Galicien) til 1274, i A. Schotti Hispania illustrata t. IV, og ærkebiskop Roderik Ximenez af Toledo til 1243[1], fra 13. århundrede; de lide begge af opdigtelser og poetiske udsmykninger. Derimod er Roderiks historia Arabum, ligeledes i Hisp. illustr. t. II., mere pålidelig og grunder sig hovedsagelig på arabiske kilder. Han og Alfons den lærde ere de eneste spanske forfattere, der synes at have benyttet disse.

Vigtig for Galiciens historie især ved de samtidige begivenheder, der fortælles indtil 1138, er Historia Compostellana i Esp. sagr. t. XIX, skreven i begyndelsen af 12. århundrede på ærkebiskop Diego Gelmirez' foranstaltning, som det hedder i begyndelsen: »Didacus episcopus jussit hunc librum fieri«. Denne ærgærrige prælat var en født Galicier, blev biskop i Compostella 1100 og hvilede ikke, før han 1120 havde fået sit bispedømme ophøjet af paven til ærkebispedømme. Han levede endnu 1139[2]. Da han fandt sin galiciske kirke »rudis et indisciplinata«, som det hedder i Hist. Compost.[3], søgte han at reformere den efter fransk mønster og sendte sine gejstlige til Frankrig[4] for at uddannes, især i Cluny[5], ligesom han også indkaldte en del franske. Ligesom til en anden tid kardinal Richelieu lod sine sekretærer skrive sine memoirer, således lod Diego tre af sine kanniker efter aktstykker skrive historia Compostellana. Kun

[1] Rodericus Toletanus de rebus Hispaniæ i Hisp. illust. t. II.
[2] Esp. sag. t. XIX, p. 327. [3] p. 255.
[4] ibid: »applicuit animum, ut consuetudines Ecclesiarum Franciæ ibi plantaret«. [5] p. 346.

den ene af dem var Galicier, nemlig Nuño Alfonso, der var skatmester for kirken i Compostella og 1112 blev biskop i Mondonedo i det nordostlige Galicien; de to andre vare Franskmænd, nemlig Hugo, siden biskop af Porto, og hovedforfatteren Girard fra Beauvais. Hist. Compost. er vigtig for Spaniens kirkehistorie, er meget fuldstændig for de første 38 år af 12. århundrede og bør forbindes med de to Chronica Iriensia (fra 560 til 982) i Esp. sagr. XX, p. 598, der have mange gode efterretninger, ligesom Chronicon Compostellanum (indtil 1126) og Annales Compostellani (indtil 1248). — Chronicon Ovetense hos Ferreras t. XVI, p. 59 går fra folkevandringen 409 til 850, og Chronicon Lusitanum i España sagrada t. XIV, p. 402, der er kortfattet, men ret nøjagtig i tidsregningen, går fra 311 til 1184. Under navn af Chronicon Gothorum er den trykt i Portugalliæ monumenta historica, diplomata et regesta I.

Et hovedværk for Spaniens ældre historie er Cronica general af kong Alfons 10. den lærde, el sábio, ikke den vise, som man sædvanlig oversætter det. Han regerede 1252 til 1284 og samlede de gamle spanske sagn til en sammenhængende historie[1]. Af de spanske kilder fulgte han især Lucas af Tuy og Roderik af Toledo; desuden benyttede han mange gamle historiske digte, ligesom Livius hos Romerne. Disse gengives saa tro, at de tydelig fremtræde i teksten, da han ikke har gjort sig den umage at lade rim og tonefald forsvinde. Også har han havt nogle gode og troværdige arabiske kilder, især til de senere tider, thi de, der afhandle den arabiske erobring af Spanien, ere i høj grad udsmykkede med æventyr og fabler. Alfons har kun anvendt liden kritik, thi, som Dozy siger, »den historiske kritik fandtes dengang ikke i det kristne Spanien«. Alligevel har han indlagt sig stor fortjeneste ved sit værk. Det har

[1] Gil de Zárate, resúmen de literatura p. 36.

bevaret indholdet af en mængde episke digte, der ellers havde været tabte, og det har frembragt den gamle ægte kastilianske prosa, ikke den matte, afblegede, kraft- og saftløse, der mangler karakter og individuelt præg og ofte kun er ordret oversættelse fra fransk, men den gamle, sande kastilianske prosa, der udtrykker så tro den kraftige og rige, alvorlige, ædle og naive spanske karakter, medens de andre folk i Evropa endnu ikke havde frembragt et sådant prosaværk. Alfons forstod selv arabisk og kan selv have oversat sine kilder, hvis talemåder og vendinger gengives ligefrem ordret. Florian d'Ocampo, der gav den første meget slette udgave af dette værk 1541, er den eneste, der har ment, at det ikke var skrevet af Alfons selv, men på hans befaling.

Men alle håndskrifter bære hans navn til titel, og en forfatter, der har ikke ringe fortjeneste af Spaniens historie, markien af Mondejar, Gaspar Ibañez de Segovia, har i Memorias históricas del Rei D. Alonzo el sábio, Madrid 1777 p. 466—68, påvist, at Alfons selv siger i fortalen, at han har skrevet denne historie, og hans nevø D. Juan Manuel siger det samme i sin indledning til et uddrag af krøniken.

Kunik, sekretær ved akademiet i Petersborg, har behandlet det første anfald 844 i »die Berufung der Schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slawen t. II, p. 285—320«, der udkom 1845, og professor Kruse i Dorpat har 1847 også det andet 859 i »Chronica Nortmannorum inde ab a. 777 usque ad a. 879; ad verbum ex Francicis, Anglosaxonicis, Hibernicis, Scandinavicis, Slavicis, Serbicis, Bulgaricis, Arabicis et Byzantinis annalibus repetitum, Hamburg og Gotha 1851 p. 158—164, 255—256. Men uagtet denne klingende titel er samlingen langt fra at være fuldstændig; den mangler endog meget bekendte latinske tekster og de bedste og fuldstændigste arabiske. Foruden to stykker af Roderiks historia Arabum og nogle mindre nøjagtige notitser hos Cardonne og Conde, have de kun kendt den smule, der findes om Normannerne hos Ahmed ibn-abi-Yakub, Abulfeda,

Nowairi og Makkari, de to sidste endog kun af Gayangos' ofte unøjagtige oversættelse.

De vigtigste **arabiske** forfattere, der fortælle eller berøre Normannernes indfald i Spanien, ere efter tidsfølgen:

Ibn-al-Kutia fra 10. årh., der giver ikke blot den ældste, men tillige den vigtigste og indholdsrigeste fortælling om det første anfald; først fremdraget af Dozy i Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen-âge, IIIème ed. 1881, vol. II, tekst append. XXXIV, oversættelse p. 259—264, efter man. de Paris, anciens fonds n° 706 fol. 26 r.—27 v. Kutia betyder »søn af Gotherinden«. Han nedstammede nemlig fra Sara, en sønnedatter af Witiza, der havde ægtet kalifen Omar 2.s frigivne, og deres søn Ibrahim var Ibn-al-Kutias oldefader. Ibn-al-Kutia var altså Ommiadernes klient (mawla) og har som sådan ingen velvilje mod de kristne. Som født Andalusier studerede han i Sevilla og blev Spaniens største filolog. Sine disciple dikterede han de historiske fortællinger, der dannede hans Spaniens historie. Den begyndte nemlig således: »Abu-Bekr Mohammed ibn-Omar ibn-Abdo'l-aziz — det var hans fulde navn — har fortalt os følgende«. Denne livlige fortæller og fortjenstlige historiker døde i Cordoba 977 (367).

Ibn-Hayan, født i Cordoba 987, død 1076, Ommiadernes klient, ypperlig historieskriver, der kender nabostaternes historie, forstod romansk og vistnok har havt kristne kilder. Vi have kun et af de ti bind af hans annaler, Moktabis, og af de 60 bind af hans hovedværk Matin kun brudstykker og uddrag hos andre forfattere, især hos Ihn-Khaldun, men disse stykker ere kostelige og må samles med omhu. Et sådant har Dozy, Recherches II. app. XXXIV efter man. Oxford f. 17 v., overs. p. 286. I ham og Ibn-Hazm nåede den spansk-arabiske historieskrivning sit højdepunkt i 11. årh.

Geografen Al Bekri, ligeledes Spanier, død 1094, skrev sit geografiske værk al mesalik wal memalik ɔ: veje og riger, udgivet af de Slane, handler især om Spanien og Afrika.

Ibn-Adhari, flittig samler, skrev efter eget udsagn 1299, kaldes af Ibno 'l Khatib i dennes biografiske leksikon forfatter til »Bayano' l mogrib« og »Marokkaner« (al Marré-koschi), men Dozy har ellers slet ingen efterretninger kunnet finde om ham[1]; udgivet af Dozy, t. II, p. 89—91, oversat i Recherches II, p. 255--259. Han anfører i fortællingen om Normannernes første indfald to kilder, den nu ukendte Bahdja an-nafs, der formodentlig er tabt, og Dorar al-kalâyid waghorar al-fawâyid af Abu Amir (Mohammed ibn-Ahmed ibn-Amir) Salimi, der synes at have levet i 11. eller 12. årh. og, efter uddrag hos flere forfattere at dømme, må have skrevet sin historie i et slags rimet prosa. Denne form kan også tydelig kendes i gengivelserne hos Ibn-Adhari[2].

Ibn-Dihya, død 1235, se Museum 1891, indledningen til Al-Ghazals gesandtskab til Madjuskongen, hvilken fortælling vi alene skylde ham.

Nowairi, født i en lille by i Spanien af samme navn 1284, død 1332, frugtbar forfatter. Teksten, Dozy, Rech. II, app. XXXIV, oversættelse p. 253—255.

Ibn-Khaldun, født i Tunis 1332, var af en berømt familie i Sevilla og blev 1364 sendt som gesandt af sultan Mohammed 5. af Granada til Peter den grusomme; har en del genealogiske og kronologiske fejl, måske nærmest på grund af, at han forfattede sit værk langt borte fra Spanien. Det fremgår af hans ytringer i værket selv, at han 1380 opholdt sig i Tunis, 1392 i Kairo, hvor han døde 1406.

Makkari, egentlig Ahmed ben-Muhammed, sædvanlig kaldet Makkari efter sin fødeby, den lille by Makkarah nær ved Tlemsan i Algier, holdt forelæsninger i Damaskus og samlede brudstykkerne af de bedste arabiske forfattere

---

[1] Introd. p. 79.

[2] Til andet anfald tekst II, p. 99 og oversættelse Dozy Rech. p. 279—281. Ibn-Adhari har kopieret Arib ibn-Sad fra Cordoba, Hakam 2.s sekretær og klient, der skrev o. 977.

til en Spaniens historie. Han døde i Kairo 1631. Hans værk lider af en del trættende og forstyrrende gentagelser på grund af, at det er sammensat af mange andre. Det er udgivet i udtog i en mindre nøjagtig engelsk oversættelse af Pascual Gayangos i London 1840—43: History of the Mohommedan dynasties in Spain 2 b.; teksten udg. af Dozy o. a., Lejden 1855—61.

I begyndelsen af dette århundrede forsøgte José Antonio Conde på en del arabiske kilder at skrive »historia de la dominacion de los Arabes en España«, der udkom i Madrid 1820 og en tid var meget anset. Gayangos fulgte ham i sin kritiske historie af de spanske Araber, og Romey kalder ham i sin Spaniens historie t. VI, p. 2 en mester, hvilket bringer Dozy i sin indledning til Recherches at anvende på dem et ord efter Goethe: »L'un des deux frères brisait des pots, l'autre, des cruches. Ménage ruineux!« og om Conde: »Quidquid attigeris, ulcus est!« Han kendte ikke synderligt mere arabisk end bogstaverne, opfandt med stor ugenerthed facta og data, og idet han lod, som han oversatte tro, har han narret selv dygtige orientalister. Dozy kalder ham en lygtemand, der helst må glemmes og overspringes, og anvender på ham ordene i Berte aus grands piés I:

Aprentif jugléor et escrivain mari,
Ont l'ystoire faussée, onques mès ne vi si.

Ved nærmere bekendtskab viser hans værk sig sammensat af biografiske noter uden orden og kritik; den samme person forekommer under forskellige navne, og forskellige personer under samme navn; den anden del er en unøjagtig oversættelse af Karittás, og med sin levende indbildningskraft har han fyldt hullerne og fjærnet vanskelighederne. Han døde 1820 i nød og elendighed. Den spanske regering kunde aldrig glemme, at han havde tjent Josef Bonaparte, og man siger. at den endog spærrede ham adgangen til de arabiske håndskrifter i Escorial. Dette tab havde dog mindre at sige, dels på grund af Condes udygtighed til at bruge dem, dels

fordi de derværende arabiske håndskrifter vare yngre og af ringe værd, da de fleste af de ældre vare blevne opbrændte af inkvisitionen. Således lod den fanatiske Kardinal Cisneros på torvene i Granada opbrænde 18000 arabiske bøger, hvilket tal Robles i sin historie over Maurernes opstand, for at forherlige sin helt, driver op til »en million og 5000«. Hvad denne auto-da-fé havde levnet, blev for største delen tilintetgjort ved ildebranden i Escorial i sidste århundrede.

Condes værk har følgelig tabt al betydning. Skarpt har Renan domfældt det i Journal des Debats: »L'histoire de Conde fourmille de bévues et de non-sens. D'un même individu Conde en fait deux ou trois; un homme meurt deux fois, et quelque fois avant d'être né; des infinitifs deviennent des noms de villes; des personnages imaginaires jouent des rôles imaginaires aussi. Se servant, par exemple, du Dictionnaire biographique d'Ibn-al-Abbar, Conde ne remarque pas que l'ordre des feuillets a été troublé par un relieur maladroit; il brouille à tort et à travers les vies des grands hommes du quatrième et du cinquième siècle de l'hégire, et sort bravement de ce pêle-mêle à travers les coq-à-l'âne les plus réjouissants.«

Det er den lærde Reinhard Dozy, professor i historie i Lejden, død 29. april 1883, der ved sin ualmindelige kundskab til det arabiske og sin som oftest grundige kritik har brudt en ny bane og ved sin udgivelse af tekster og sin oversættelse af dem har givet adgang til et betydeligt udvidet studium af den spansk-arabiske historie.

Af Nordboer har Werlauff i Annaler for nordisk oldkyndighed 1836—1837 forsøgt at give en fremstilling af »Nordboernes bekendtskab med den pyrenæiske halvø«; men han havde næsten ingen dokumenter til sin rådighed. De arabiske kilder kunde han ikke kende, og de latinske kendte han kun på anden hånd, da han måtte anføre dem efter Ferreras historie og Aschbach, »Geschichte der Ommajaden in Spanien« og ikke havde España sagrada, hvor de hoved-

sagelig findes. Her findes også vigtige, ja uundværlige undersøgelser af den skarpsindige Florez, deriblandt over biskopperne i Compostella på denne tid, der vise, hvor forsigtig man må benytte Historia Compostellana, Chronicon Iriense og vita Sancti Rudesindi, da partiskhed af partihensyn har gjort sig gældende ved deres affattelse.

Endelig har Johannes Steenstrup i sit værk om Normannertiden II, 287—302 efter Dozy givet en kort fremstilling af Normannernes toge til Spanien i 9. århundrede.

Mooyer i Minden har nærmest fulgt Werlauff i »die Einfälle der Normannen in die pyrenäische Halbinsel, 1844«.

Første anfald 844.

Samtlige spanske forfattere ere enige om, at det var under den dådkraftige kong Ramiro 1. af Asturien, der regerede 842 til 850, at Normannerne »det grumme folk, der aldrig for havde været set i vore egne«[1], for første gang anfaldt Spaniens kyster[2]. De kom fra Frankrig, hvor de kun havde fundet ringe modstand, da kærnen af de frankiske krigere var falden 841 i slaget ved Fontenet mellem Ludvig den frommes sønner. Under Hasting og Bjorn Jærnside hærgede Normannerne grueligt Seines, Loires og Garonnes bredder. Nu kom raden til Spanien.

Det var i året 844, at en normannisk flåde, der havde hjemsøgt Garonnes bredder lige op til Toulouse, kom til Asturiens kyster. En enkelt kilde[3] siger, at den blev dreven

---

[1] Luc. Tudensis, Hisp. illust. IV, p. 77: »Gens crudelissima et in partibus nostris antea non visa«. Munken af Silos, Esp. sagr. XVII, p. 289: »nostris in finibus antea non cognita«.

[2] Chron. Albeldense, Esp. sag. XIII, p. 452: »Eo tempore Lordomani primi in Asturias venerunt«. Roder. Tolet., hist. Arabum c. 26 kalder dem blot gentes in navibus, et nævner dem først c. 28 i overskriften: de navibus Normannorum.

[3] Fragm. Hist. Armoric. hos Martène II, 883, Bouquet VII, 47: »ventus violentus eos coactos Galleciam deduxit«.

derhen af en voldsom storm. Da de havde plyndret i egnen om Gijon (Gegio)[1], men ikke vovede at angribe denne stad, fordi den var så stærkt befæstet, sejlede de til det gamle fyrtårn nær ved Coruña, som endnu bærer navn af Herkules tårn og dengang kaldtes Farum Brigantium[2], og hærgede omegnen paa det skrækkeligste. Forgæves gjorde de forsøg på at bemægtige sig staden, der forsvarede sig så tappert med skyderedskaber[3], at de mistede mange folk. Snart lod også den kække kong Ramiro høre fra sig. Han samlede en hær af sine stridbare bjærgboer i Galicien og Asturien, førte dem mod de fjender, som de for første gang så[4], og overvandt disse i en blodig træfning ved Herkules tårn[5]. De tiloversblevne flygtede til skibene, men Ramiro forfulgte dem, fratog dem meget af deres bytte og skal have opbrændt

---

[1] Hist. Compost. l, 1, c. 2.

[2] Chron. Sebastiani Esp. sagr. XIII, p. 486: »Itaque subsequenti tempore Nordomannorum classes per septentrionalem Oceanum ad littus Gegionis civitatis adveniunt, et inde ad locum qui dicitur Farum Bregantium, perrexerunt.« Esp. sagr. XIX, p. 13 fg. Ikke Ferrol, som Werlauff mener i Annaler for nordisk oldkyndighed 1836—37 s. 25, jfr. Dozy, Recherches II, 253. Der fandtes også et Herkules tårn ved Tarragona. Dette lå 1/3 legua eller en fjerdingvej nord for Coruña på den yderste spidse ud mod havet og omtales af Paulus Orosius; ligeledes i Alfons den lærdes kronike f. 7 om spejlet i tårnet, hvori skibene sås ude på havet, og som folkene fra norden frygtede, indtil de ved et krigspuds nærmede sig det og sloge det i stykker. Florian de Ocampo l. I, c. 16 anser det med rette for et fyrtårn, (Esp. sagr. XIX p. 13).

[3] Prudentius, Ann. Bertiniani ad ann. 844: »partim balistariorum occursu, partim tempestate maris intercepti dispereunt.«

[4] Chron. gen. de Alfonso el Sábio t. II fol. 25 efter Luc. Tud. og munken af Silos: »que nunqua la aun tanto uieran en tota tierra de España.«

[5] Mon. Silensis, E. s. XVII, p. 289: »juxta Farum Brigantinum maximam ejusdem partem prostravit.« Fragm. Armoric. l. c. »Gallecii omnes exceptis 30 navibus interfecerunt.«

70 af deres skibe, et tal, der dog synes overdrevet, og hvorom både ældre og nyere forfattere, som Mariana[1], opkaste tvivl. Kongen begav sig glad og sejrstolt tillige med sin dronning Urraca til San Jago og modtoges der festligt af biskop Pedro. Til tak for sejren skænkede dronningen apostlen Jakob prægtige gaver af guld, sølv og silke.

De spanske historikere juble over denne sejrvinding, som de tillægge megen betydning. »Denne sejr, siger Florez, må regnes til de fortrinligste, vor historie beretter, fordi Normannernes magt var så betydelig, at alene en del af den, der undslap, kunde gøre så stort nederlag blandt Maurerne ved Sevilla[2].« Og den nyeste spanske historieskriver Modesto Lafuente[3] erklærer det for en stor hæder for Asturiens konge at have kunnet beskytte sine små stater mod hine frygtelige voldsmænd, der havde »plantet deres ødelæggelser midt i store og mægtige stater.«

Imidlertid havde Normannernes hærgninger efterladt sig mange sørgelige spor. Egnen omkring Coruña var ødelagt og det mange mile ind i landet; landsbyer, kirker og klostre lå i aske.

Med træfningen ved Herkules tårn var imidlertid Normannernes angreb år 844 paa de spanske kyster ingenlunde forbi. Skønt de havde lidt meget, blev de dog snart forstærkede ved landsmænd, der stødte til dem, så at de atter kunde gå angrebsvis frem. Sebastian[4] siger udtrykkeligt, at det var de samme Normanner, der havde angrebet Galicien, nemlig »de, der vare blevne tilbage af dem«[5]. Men da de havde tabt lysten til atter at måle sig med den tapre Ramiro og hans hårdføre, krigerske bjærgboer, sejlede de omkring

---

[1] l. VII, c. 14: »dado que el número de las naves parece muy grande«. Script. Rer. Danic. I, 532. »Numerus vix fidem facit.« [2] España sagrada t. XXXVII, p. 195. [3] t. III, p. 291.
[4] p. 486.
[5] Estoria de los godos p. 75: »los que pudieron escapar por mar en naves corrieron et fizieron grand danno en Sevilla.«

Punta Nerija[1] og Cap Finisterre og syd på, plyndrende og hærgende kysterne. De have da ødelagt kirken San Cyprian de Cálogo, der var grundlagt af bisp Fructuosus tæt ved byen Villanueva de Aroza på vestkysten af provinsen Pontevedra, men den blev kort efter genopbygt af Gundialdo, som det ses af hans brev af 846 (Æra 884)[2]. Derpå droge de til Lissabon, der dengang endnu var i Maurernes magt[3], og kom således i fjendtlig berøring med det blomstrende mauriske rige eller Andalos, som Araberne for øvrigt kaldte hele Spanien. På den tid var dette land delt imellem Araberne og de kristne, der efterhånden havde trængt Maurerne — som Araberne i Spanien sædvanlig kaldes — tilbage og stiftet riger i Leon, Navarra, Aragon og Barcellona.

Medens de små kristelige stater i det nordlige Spanien, der ligesom vare voksede frem af bjærgene, med anstrængelse under duelige fyrster forsvarede deres selvstændighed og kun lidt efter lidt udvidede sig fra en ringe begyndelse, havde de ommiadiske kalifer i Cordoba hævdet deres rige til en højde, der endog fordunklede moderriget i Bagdad. Ved siden af moskeerne rejste der sig højskoler, der snart bleve de første i Evropa, thi Ommiaderne lige fra grundlæggeren Abderamen 1. elskede og fremmede gavmildt kunster og videnskaber. Kanaler og landeveje anlagdes, handel og agerdyrkning blomstrede.

---

[1] Nerium promontorium i Script. Rer. Dan. I, 532.

[2] Det findes omtalt i Fr. Xavier Manuels añales del reyno de Galicia t. 11, p. 362 og Yepes, cron. de la orden de San Benito t. IV, p. 93.

[3] Scr. Rer. Dan. I, p. 532: »Olisponem urbem, quæ ad Maurorum ditionem redierat, omni belli injuria fatigarunt.« Men Lissabon var dengang endnu ingenlunde bleven frataget Maurerne af de kristne, så at der kunde være tale om at det atter var kommet under Maurernes herredømme. Udtrykket »redierat« er altså unøjagtigt. Det var først i det 12. århundrede, at byen blev flere gange taget og atter tabt af de kristne.

[4] Recherches I, p. 301 fg.

Det oprindelige vilde østerlandske despoti havde formildet sig under det milde ommiadiske scepter. Ædelmod og tapperhed gik hånd i hånd med rigdom og dannelse. Arabernes gamle krigerske ånd var endnu ikke vanslægtet og svækket ved yppighed og blødagtighed. Den ædle og milde, lærde og højtdannede Abderamen 2. (822—852), der selv skrev skønne digte, herskede dengang i Cordoba og forstod ikke blot fredens, men også krigens kunster, hvilket han nu viste ved tappert at forsvare sit land.

Det kom ham fortræffeligt tilpas, at både hans hær og flåde vare i god stand. Araberne havde allerede tidlig mærket, hvor stor betydning en stærk flåde i Middelhavet havde for dem, og de havde derfor ivrigt lagt vind på søvæsnet, der oprindelig havde været noget ganske fremmed for dem som beboere af Arabiens ørkner. Krydsende vagtskibe gave underretning om fjendtlige skibes opsejling, så at det ikke var let at overrumple, ja fjenderne måtte gå frem med stor forsigtighed, da enkelte skibe let kunde blive afskårne. Ingen steder mistede Normannerne så mange skibe som på Spaniens kyster, og de dygtige muselmanske sømænd og krigere vidste således at sætte sig i respekt hos Normannerne, at disse kun to gange i 9. århundrede hjemsøgte disse kyster. Moslem vare ikke bange for Normannerne, hvor frygtelige fjender disse end vare, og nu skulde Odins tilbedere fra norden og Muhameds tilhængere i syden som værdige modstandere prøve kræfter paa Andalusiens sletter.

Om Normannernes første anfald fortæller den ældste af de arabiske historieskrivere **Ibn-al-Kutia** uden anden tidsangivelse end år 230 således:

Abderamen lod opføre den store moske i Sevilla, og da denne bys mure vare blevne ødelagte af Madjus 230, lod han dem opbygge på ny. Disse barbarers ankomst udbredte rædsel blandt beboerne. Alle toge flugten og søgte et til-

---

[1] Dozy II, append. XXXIV.

flugtssted, dels i bjærgene i omegnen, dels i Carmona. I hele vesten var der ingen, der vovede at kæmpe med dem; følgelig kaldte man indbyggerne i Cordoba og de nærliggende landskaber til våben, så snart som Madjus vare landede på kysten i det yderste vesten og havde bemægtiget sig sletten ved Lissabon.

Anførerne stillede sig med deres tropper ved Carmona, men da fjenderne besad en ualmindelig tapperhed, vovede de ikke at angribe dem, før end tropperne fra grænsen vare ankomne. Disse kom endelig, og blandt dem var Musa-ibn-Kasi. Abderamen havde havt megen møje med at få hjælp af denne anfører; han havde været nødt til at smigre for ham og erindre ham om de bånd, der forenede deres familier. En af Musas forfædre var nemlig gået over til islam efter kalifen Walids onske og var på denne måde bleven hans klient. Musa havde da endelig ladet sig bevæge og var gået syd på med en talrig hær; men da han var kommen i nærheden af Carmona, vilde han hverken forene sig med de andre skarer fra grænserne, eller med overanførernes hær; han slog sin lejr for sig selv.

Da hovdingerne for tropperne fra grænserne havde forlangt underretning om fjendens bevægelser, svarede overanføreren dem, at Majus hver dag sendte afdelinger hen imod Firrich[2], Lacant[3], Cordoba og Moron[4]. Da spurgte

---

[1] Om denne berømte, mægtige hovding i Aragonien af slægten Beni-Kasi, der nedstammede fra en vestgotisk familie og havde gjort sig uafhængig af Abderamen 2, se Dozy, Recherches I, p. 212 fg. Musa blev til sidst dødelig såret af sin egen svigersøn Israk, statholder i Guadalaxara, da han belejrede ham der 862.

[2] Et befæstet sted nordost for Sevilla, ikke langt fra Constantina. Se Edrisi p. 207, éd. de Leyde og Yakut t. III, p. 889.

[3] Efter Yakut t. IV, p. 363 lå der to fæstninger af navnet Lacant i prov. Merida lige over for hinanden. Dozy, Rech. II, s. 260 note 3 mener, at dette sted, der ofte omtales af arabiske forfattere, måske fandtes nær ved Fuente de Cantos nordvest for Sevilla. [4] $5^1/_2$ danske mil sydost for Sevilla.

de andre dem, om der ikke i nærheden af Sevilla var et sted, hvor de kunde lægge sig i baghold uden at blive opdagede, og da overanføreren havde angivet dem landsbyen Quintos-Maâfir[1] sydost for Sevilla, begave de sig derhen midt om natten og lagde sig i baghold der. En af deres folk, der var forsynet med et risknippe, blev sat til at holde udkig fra landsbyens gamle kirketårn.

Ved solopgang meldte vagten en trop af 16000 (?) Madjus, der vendte sig mod Moron. Moslem lode dem komme forbi, afskare dem så tilbagevejen til Sevilla og nedhuggede dem.

Derpå rykkede hærførerne frem, trængte ind i Sevilla og fandt befalingsmanden belejret i slottet. Han forenede sig med dem, og indbyggerne vendte i stor mængde tilbage til byen.

Foruden den afdeling, der var bleven nedhugget, havde to andre hobe af Madjus sat sig i bevægelse, den ene i retningen af Lacant, den anden mod stammen Beni-'l-Laiths kvarter i Cordoba. Men da de Madjus, som endnu vare i Sevilla, så Moslemhæren komme og erfarede den ulykke, der havde ramt den afdeling, der var gået mod Moron, indskibede de sig pludselig. Da de sejlede op ad floden mod et slot[2], mødte de deres landsmænd, og da disse også havde indskibet sig, gave de sig alle til at sejle ned ad floden, medens landets beboere overøste dem med skældsord og slyngede stene på dem. Da de vare komne en mil neden for Sevilla, raabte Madjus til dem: »Lad os i fred, dersom I ønske at løskøbe fangerne«. Folk holdt nu op med at kaste på dem,

---

[1] Quintos nævnes i Repartimiento de Alfonso X hos Espinosa, hist. de Sevilla fol 16 col. 2. Da Maâfir var navnet på en arabisk stamme. har denne vistnok ejet byen.

[2] Dette slots navn skrives forskelligt af Ibn-al-Kutia og Ibn-Haiyan, som siger, at det var det første, man kom til, når man drog op ad floden, og at det lå 8 mile eller 2 leguas fra Sevilla. Det blev ødelagt af den ommiadiske sultan Abdallahs tropper.

og de tillode alle at løskøbe fangerne. Man betalte en løsesum for de fleste af dem, men Madjus vilde hverken modtage guld eller sølv; de toge kun klæder og levnetsmidler.

Efter at have forladt Sevilla, begave de sig til Nekor, hvor de gjorde Ibn-Salihs bedstefader til fange; men emiren Abderamen ibn-Hakam udløste ham, og af erkendtlighed for denne velgerning have Beni-Saliherne stedse stået i venskabsforhold til Omayaderne. Derpå plyndrede Madjus på én gang begge kyster, og på dette tog, der varede i fjorten år (!), kom de til Rum landet (ɔ: Italien) og til Alexandrien[1].

Da den store moske i Sevilla var færdig, drømte Abderamen, at han trådte ind i den og i kibla[2] fandt profeten død og indsvøbt i et liglagen. Da han vågnede, var han meget bedrøvet, og da han havde spurgt sandsigerne om denne drøms betydning, svarede de ham, at gudstjenesten skulde ophøre i denne moske. Dette skete, da Madjus havde bemægtiget sig byen.

Flere shejker i Sevilla have fortalt, at Madjus skøde brændende pile op på moskeens tag, og at dele af taget, som disse pile nåede, styrtede ned. Endnu den dag i dag kan man der se spor af disse pile. Da Madjus mærkede, at det ikke paa denne måde vilde lykkes dem at afbrænde moskeen, opdyngede de træ og rørfletninger i et af skibene. De havde i sinde at sætte ild deri og haabede, at ilden skulde nå taget; men en ung mand, der kom fra mihrab, mødte dem. Han jog dem ud af moskeen og hindrede dem i at vende tilbage i de tre følgende dage indtil den dag, da det store

---

[1] Alt dette om Nekor og Alexandrien hører til det andet anfald af Normannerne 859, som Ibn-al-Kutia har sammenblandet med det første.

[2] Med mihrab; den østlige del af moskeen, der vender mod Mekka, hvor imamen opholdt sig, det helligste, svarer til vort kor.

slag blev holdt. Madjus sagde, at den unge mand, der havde drevet dem ud af moskeen, besad en overordentlig skønhed[1].

Fra den tid tog emiren Abderamen sikkerhedsforanstaltninger. Han lod bygge et arsenal i Sevilla, befalede at bygge skibe og udskrev søfolk på Andalusiens kyster; han tillagde dem meget høje lønninger og forsynede dem med krigsmaskiner og nafta. Da Madjus kom tilbage anden gang i året 244 (19. april 858—7. april 859) under emir Mohammeds regering, indlod man sig i kamp med dem ved mundingen af floden, og da de vare blevne slagne og flere af deres skibe vare blevne opbrændte, droge de bort[2].

Den næste i tidsfølgen, **Ibn-Adharis**, fortælling lyder således: »I året 229 (30. september 843—17. september 844) fik man i hovedstaden et brev fra Wahballah ibn-Hazm, statholder i Lissabon. Han meldte deri, at Madjus havde vist sig paa kysterne af hans provins i 54 skibe og lige så mange mindre fartøjer. Abberamen gav ham ligesom alle statholderne i de andre provinser ved havet fuldmagt til at tage de forholdsregler, som omstændighederne krævede.

Sevillas indtagelse af Madjus i året 230. Madjus ankom i omtrent 80 skibe, og man skulde have sagt, at de havde opfyldt havet med mørkerøde fugle, ligesom de havde fyldt menneskenes hjærter med frygt og bæven. Efter at være gåede i land ved Lissabon sejlede de til Cadiz, derpå til Sidona og siden til Sevilla. De belejrede denne stad og toge den med storm. Efter at have ladet indbyggerne lide fangenskabets eller dødens rædsler, bleve de der i syv dage, i hvilke de lode folket tømme den bitre skål.

---

[1] Ibn-al-Kutia vil åbenbart betegne, at han har været en engel. Den hellige Martin frelste ligeledes Tours kort i forvejen fra Normannerne.

[2] Når Gayangos i sin udgave af Razi p. 98 angiver, at der i Akhbar madjmua fol. 77 findes vigtige ting om dette anfald 844, og der intet findes, da forveksler han dette værk med Ibn-al-Kutias, der findes i samme bind.

Så snart som Abderamen havde fået underretning herom, gav han hadjiben Isa ibn-Chohaid[1] befalingen over rytteriet. Moslem ilede med at samle sig under denne anførers banner og at forene sig med ham så nøje, som øjenlåget er forenet med øjet. Abdallah ibn-Kolaib, Ibn-Wasim og andre høje høvdinger gave sig også afsted med rytteriet. Overanføreren opslog sit hovedkvarter i Axarafe[2] og skrev til statholderne rundt omkring for at befale dem at kalde deres undergivne til våben. Disse begave sig da til Cordoba, og gildingen Nasr førte dem til hæren.

Imidlertid modtoge Madjus uophørlig forstærkninger og efter forfatteren til bogen Bahdja an-nafs bleve de ved i tretten dage at dræbe mændene og slæbe kvinder og børn bort i trældom; men i stedet for tretten dage siger forfatteren til Dorar al-kalayid syv dage, og vi have fulgt ham oven for.

Efter at have holdt nogle træfninger med Moslem begave de sig til Kaptel[3], hvor de bleve i tre dage. Derpå trængte de ind i Caura[4], 12 mile (ɔ: 3 lieues) fra Sevilla*, hvor de myrdede mange mennesker; derefter bemægtigede de sig Talyata[5], to mile (½ liene) fra Sevilla. Der tilbragte de

---

[1] Dette navn anføres af Ibn-al-Kutia fol. 35 v. på hadjiben eller den første minister i slutningen af Abderamen 2's regering og må derfor læses i stedet for ibn-Said. Familien Beni-Chohaid var meget anset.

[2] Bjærget Djebel Sheref ved Sevilla.

[3] Nu Isla menor, den ene af de to øer, som Guadalkivir danner.

[4] Nu Coria, omtales hos Plinius, og Araberne udtalte navnet ligesom Romerne (Lobb al-lobab, 214). Ibn-Haiyan f. 53 v. lægger den også 12 mile (ɔ: 3 leguas er $1^2/_3$ dansk mil) sydvest for Sevilla, men Spanierne kun 2 leguas, som Caro, Antig. de Sevilla f. 116 v., Morgado, hist. de Sevilla fol. 40, col. 1 og Madoz, diccionario geogr.-hist. under Coria del Rio. Milen hos Ibn-Adhari er noget over en halv dansk fjerdingvej og ¼ legua, 8 leguas 5 geografiske mil.

[5] Ikke Tejada, som de Slane vil i sin oversættelse af Ibn-Khaldun, Berbernes hist. t. II, p. 185, heller ikke Tablata

natten, og den følgende morgen viste de sig på et sted, der kaldes al-Fakkharin[1]. Derpå indskibede de sig igen, men siden holdt de et slag med Moslem, der bleve jagne på flugt og mistede så mange folk, at de ikke kunde tælles. Efter at være vendte tilbage til deres skibe sejlede Madjus til Sidona og derfra til Cadiz, efter at emiren Abderamen havde sendt sine anførere imod dem og man havde kæmpet med dem, snart med held og snart med tab. Da man til sidst anvendte krigsmaskiner mod dem og havde faaet forstærkning fra Cordoba, bleve Madjus jagne paa flugt. Man dræbte omtrent 500 af deres mænd og tog fire af deres skibe med alt, hvad de indeholdt. Ibn-Wasim lod dem brænde efter at have ladet alt sælge, der fandtes i dem. Derpå bleve de slagne ved Talyata tirsdagen 25. Safar i dette år (11. novbr. 844). Mange af dem bleve dræbte, andre bleve hængte i Sevilla, andre i palmetræerne ved Talyata, og tredive af deres skibe bleve brændte. De, der vare undslupne fra blodbadet, indskibede sig; de begave sig til Niebla, siden til Lissabon, og man hørte siden ikke mere tale om dem. De vare ankomne til Sevilla onsdagen 14. Moharram i året 230 (1. oktober 844), og 42 dage vare forløbne fra den dag, de trængte ind i Sevilla, indtil de droge bort, der vare undslupne fra sværdet. Deres anfører var bleven dræbt. For at straffe dem for deres forbrydelser, overgav Gud dem til nedsabling og tilintetgjorde dem, hvor talrige de end vare. Da de vare blevne overvundne, gjorde regeringen denne lykkelige begivenhed bekendt i alle provinserne, og emir Abderamen skrev også til Cinhadjaerne i Tanger for at

---

hos Roderic Toletanus, hist. Arabum hos Schott t. II, p. 175, men vistnok Talyata, 1/2 legua eller 1/4 dansk mil syd for Sevilla ved Guadairas udløb i Guadalkivir. Dozy, Recherches I, 308—311 kender ikke mindre end fire byer af dette navn i Andalusien.

[1] Alfarache, 1/2 mil sydvest for Sevilla på den anden side af Guadalkivir.

underrette dem om, at han med Guds bistand havde formået at tilintetgjøre Madjus. Med det samme sendte han dem hovederne af anføreren og 200 andre, nemlig de fornemste krigere af Madjus.

Den tredie hovedforfatter **Nowairi** meddeler følgende: Fortælling om hedningenes indfald i det muselmanske Spanien. I året 230 (18. september 844—6. september 845) gjorde Madjus fra de fjærne egne af Andalus[1] et indfald i Moslems land. De viste sig først ved Lissabon[2] i Dzu'l-hiddja i året 229 (20. avgust—17. september 844), og de bleve der tretten dage, i hvilke Moslem leverede dem flere kampe. Derpå gik de til Cadiz (Káyis) og derfra henimod Sidona[3]. Der stod et stort slag imellem dem og

---

[1] Dozy II, p. 253 har fundet vanskelighed ved dette udtryk og mener, at Nowairi har villet sige, at de kom fra Frankrig, hvor de plejede at tilbringe vinteren på øerne ved kysten; men da Maurerne kaldte hele Spanien Andalos, passer »de fjærne egne fra Andalos« godt på Galicien, hvorfra de netop kom til Maurernes land. Andalos (jfr. Andalusien) udledes sædvanlig af Vandalerne (Razi hos Ibn-Chebat p. 96) men Dozy, Rech. I, p. 301 mener, at det kommer af Tarifas gamle navn Andalos, der igen afløste det romerske Traducta, da Vandalerne herfra indskibede sig til Afrika efter Gregor af Tours II, 2: persequentibus Alemannis usque ad Traductam, transito mari Vandali per totam Africam et Mauritaniam sunt dispersi. Berberne, der landede under Tarif ved Andalos (Akhbar madjmua, Arib hos Ibn-Adhari t. II, p. 6), kunne (!) da have overført navnet Andalos først på Betica, siden på hele Spanien, medens de kaldte stedet selv Tarifa efter Tarif ɔ: den halvo, hvor Tarif landede. Det synes noget tvungent, på engang at afløse navnet på byen og overføre det på hele landet, og — det kommer jo så alligevel af Vandalerne, om end på anden hånd!

[2] Arabisk: Lishbúnah, tidligere Oshbuna, Romernes Olisipo, middelalderens Ulixbona, den gang en betydelig maurisk handelsstad.

[3] Shidunah, nu Medina Sidonia, hovedstaden i distriktet Shidunah, der strakte sig fra Guadalkivir til Gibraltar og

Moslem. Den 8. Moharram (25. september) sloge de sig ned 12 parasanger fra Sevilla. Moslem gik dem imøde, men 12. Moharram (29. september) lede de nederlag og mistede mange af deres folk. Derpå kom Madjus og sloge lejr to mile fra Sevilla. Indbyggerne i denne by gik ud mod dem og kæmpede mod dem, men 14. Moharram (1. oktober) bleve de slagne. Mange af dem bleve dræbte eller faldt i Madjus' hænder, der intet sparede, ikke engang lastdyrene. Da sejrherrerne vare trængte ind i byen, bleve de der en dag og en nat, hvorpå de vendte tilbage til deres skibe; men da de så Abderamens hær komme, ilede de den i møde. Muselmændene stode fast, og i kampen mistede 70 hedninger livet. De andre toge flugten og indskibede sig, da Muselmændene ikke vovede at forfølge dem.

Derpå sendte Abderamen en anden hær imod dem. Det kom da til et nyt slag, som var meget hårdnakket, men Madjus trak sig tilbage. Den 2. i den første Rebi (17. november) gav den muselmanske hær sig til at forfølge dem, og efter at have draget til sig de forstærkninger, der ankom fra alle sider, angreb den dem på ny og fra alle kanter. Madjus toge da flugten efter at have tabt omtrent 500 mand. Man tog fire skibe fra dem, som bleve opbrændte, efter at man havde taget, hvad de indeholdt. Derpå drog Madjus til Niebla[1], hvor de gjorde sig til herrer over en galej, og efter at have slået sig ned på en ø nær ved Corias[2] delte de der deres bytte. Muselmændene sejlede op ad floden (Tinto) for at angribe dem og dræbte to af dem. Madjus gave sig da igen på vej og gjorde et indfald i provinsen Sidona. De be-

---

også kaldtes Palestina. Således flyttedes østerlandske navne ofte over på spanske, t. e. Sevilla, Ishbilia kaldtes også Emessa og Damask.

[1] Arabisk: Liblah, romersk Ilipla ved Tintofloden, vest for Sevilla.

[2] Vistnok urigtigt navn, ligesom Cadiz, hvortil Gayangos gør det: her er tale om en ø nær ved Huelba, måske Saltes.

mægtigede sig der mange fødemidler og gjorde mange fanger, men to dage efter at de vare komne, ankom Abderamens skibe til Sevilla, og da de nærmede sig, vendte Majus om til Niebla, hvor de fore gennem landet og gjorde fanger. Derpå begave de sig til Ocsonoba[1] og derfra til Beja[2]. Da de endelig vare vendte tilbage til Lissabon, forlode de Spaniens kyster, så at man ikke mere hørte tale om dem, og man beroligede sig.«

Makkaris korte fortælling i History of the Muhammedan dynasties in Spain by Gayangos t. II, p. 116 er kun en forkortet gengivelse af Nowairi, men tilføjer til slutning: »Andalos blev befriet fra deres ødelæggelser. Abderamen besøgte selv de steder, hvor de vare trængte ind, oprettede skaden, de havde gjort, og ved at forstærke besætningerne sikrede han egnen mod fremtidige indfald af disse barbarer.« Mærkelig er Gayangos' oversættelse: »Madjus gik til »Lesla« og gjorde sig til herrer over »Shineba« istedet for »Niebla« og »en galej«.

Roderik af Toledo fra 13. århundrede i sin historia Arabum c. 26 følger næsten ordret Adhari og har kendt Nowairi; dog giver han noget nyt, som at Madjus belejrede Sevilla i tretten dage, kalder Talyata Tablada, hvilket er navnet på sletten omkring Sevilla, der altså forveksles med byen Talyata, og afdæmper noget den arabiske skildring ved at sætte 400 faldne af Madjus i stedet for 500 og ved at tilføje, at »også Araberne mistede mange folk.«

Cronicon general de Alfonso el Sábio følger i den grad Roderik, at den kun gengiver hans fremstilling

---

[1] Arab. Okshunbah, nu Estombar på sydkysten af Algarbe ved udløbet af den lille flod Sadao; Makkari p. 113 kalder den »en hovedstad, omgiven af byer og fæstninger«. Dozy, Rech. II, 255 lægger dens ruiner længere mod øst nord for Faro på et sted, som nu kaldes Estoy.

[2] I Alemtejo; Romernes Pax Julia, vistnok her provinsen Beja, da staden Beja ligger langt inde i landet.

med enkelte, til dels naive tillæg, t. e., at Abderamen sendte bud til Normannerne, at de ikke måtte trænge i hans land og gøre nogen fortræd, et bud, hvorom de naturligvis ikke brøde sig. Den tilbøjelighed til svulst og overdrivelse, der almindelig findes både hos spanske og arabiske forfattere, viser sig også her; »der faldt så mange i slaget ved Sevilla, at de ikke havde tal på dem« (que no auien cuenta); »der slæbtes så mange rigdomme og så meget bytte til skibene, at der var intet menneske, der kunde nævne tallet« (que non es omne (hombre) que darles puesse cuenta), udtryk, der minde om den arabiske forfatters ytring om slaget ved Lago de la Janda i Juli 711: »der døde så mange, at Gud alene, som skabte dem, kunde tælle dem« (murièron tantos, que solo Dios que los crió, los podria contar)[1]. Tidsregningen forstyrres ved, at angrebet på Galicien sættes 4 år ind i Ramiros regering 846 og bag efter anfaldet paa Andalusien, som krøniken lader foregå 3 år efter hans regerings tiltrædelse, altså 845.

I det hele hersker der overmåde stor forvirring i tidsregning med hensyn til Normannernes første anfald på Spanien. Angivelsen af året veksler mellem 827 og 847. Flere spanske forfattere anføre 827, som Rodericus Sanctius[2], Joh. Vasæus[3] og efter ham Scr. Rer. Dan.[4] i Chronologia Anschariana, men allerede Suhm, Hist. af Danmark[5] opkaster tvivl derom, og det er ganske tydeligt, at det er de samme begivenheder 827, som gentages 844. De fleste og bedste spanske kilder anføre årene mellem 843 og 847, og flere nyere forfattere lade toget mod Galicien foregå 843 og mod Andalusien 844. Munken af Silos angiver 843, hvem Conde har fulgt[6], og de

[1] Mnsc. fra Escorial t. II. fol. 24; Las invasiones de los Normandos i Los Historiadores Españoles por A. Fabricio, Leipzick 1858 p. 54 fg.
[2] Hist. Hisp. pars III, c. 10 i Hisp. illust. t. I, p. 159.
[3] Hispaniæ chronicon i Hisp. illust. t. I, p. 709.
[4] I, 513. [5] t. I, s. 61. [6] Hist. de la dominacion de los Arabes en España p. II, c. 45.

nyere, som Joseph Aschbach[1], have igen fulgt Conde, hvis mangel på kritik og deraf følgende mangel på nøjagtighed den nyere tid har blottet. Men de pålideligste spanske forfattere, som Ferreras[2], España sagrada[3], Annales Bertiniani[4], Chronologia Anschariana[5], have erklæret sig for 844, hvilket stemmer godt med de arabiske, der give den fuldstændigste og nøjagtigste fortælling, som Ibn-Kutia, Ibn-Adhari og Nowairi. Det var de samme Normanner, der vare slagne tilbage fra Galicien og havde tabt lysten til igen at forsøge sig der, som straks efter kastede sig ned over morerlandet efter at have draget forstærkninger til sig. De vendte altså ikke tilbage til deres hjem, som enkelte kilder fortælle, nemlig Roderik af Toledo[6], Fragm. Hist. Armoric.[7], men det er heller ikke let tænkeligt, at de skulde have overvintret mellem 844 og 845 på de fjendtlige galiciske kyster, hvor den stridbare Ramiro næppe havde ladet dem i ro. Men al denne tale om to år falder, når man lægger mærke til, at Roderik af Toledo på grund af sine arabiske kilder nævner to arabiske år, nemlig 229 (30. sept. 843—17. sept. 844) og derpå for toget til Andalusien: sequenti anno ɔ: 230 (18 sept. 844—6. sept. 845), hvorved de senere spanske skribenter må være blevne forledede til også at tale om to kristelige år, skønt begge de arabiske år forenes i det ene kristelige 844, hvis 18. sept. netop er den første dag i det arabiske år 230. Ibn-Adhari og især Nowairi er her afgørende, da han udtrykkelig nævner måneden Dzu'-l-hiddja (20. avgust—17. sept. 844) som tiden for Normannernes ankomst til Andalusien, og der bliver således god plads for begivenhederne i Galicien om sommeren før september, og i Andalusien om efteråret efter september. Dozy er også på det rene med ét år:

[1] Geschichte der Ommajaden in Spanien I, 254, note 25.
[2] Hist. de España 1716, t. IV, p. 177. [3] T. XXXVII, p. 195.
[4] P. 201 ad ann. 844. [5] Scr. Rer. Dan. I, 527.
[6] Hist. Arabum c. 26: »ad propria remearunt«.
[7] Hos Martène t. III, p. 833.

invasion de 844[1]. Mærkeligt nok anfører Chronologia Anschariana[2] dette angreb fra 844 også under 827 og 846, og lader det altså gå igen tre gange! Til Condes mærkværdigheder hører, at han kalder Djezirat al-Khadra (Algeziras) Gezira Cadis og udleder navnet Majus, som han kalder Magiog, af Gog og Magog, de bekendte navne i skriften[3], hvori Aschbach, som i alt for mange andre ting, alt for trofast har fulgt ham i sin Geschichte der Ommajaden[4].

Det er ikke uden stor vanskelighed, at man kan forbinde de arabiske hovedforfattere til en sammenhængende fremstilling, da de ofte modsige hverandre med hensyn til steders og begivenheders følge. Grunden er, som Dozy bemærker i indledningen til sin udgave af Ibn-Adhari, at de ikke ere samtidige fortællinger, men sagn, der først ere blevne nedskrevne i 10. århundrede, thi det varede længe, inden Araberne begyndte at skrive deres historie. Nogle uoverensstemmelser kunne have deres grund i, at Normannerne sjælden dannede en eneste hær, eller adløde en eneste anfører, men snart skilte sig ad og snart forenede sig, så at det ikke har været let for de arabiske forfattere at følge de enkelte afdelinger på deres veje.

Begivenhedernes gang i en sammenhængende fortælling synes at have været følgende: Ibn-Adhari og Nowairi fortælle især begyndelsen, Ibn-al-Kutia midten af begivenhederne, i Sevilla og omegn, og Nowairi slutningen.

Efter at være fordrevne af Ramiro fra Galicien, kastede Normannerne sig ned over det arabiske Spanien, udbredende skræk overalt. Mod enden af avgust eller begyndelsen af

---

[1] Recherches II, 252. [2] Scr. Rer. Dan. I, p. 532.
[3] II, cap. 45. [4] I, 254.

sept. 844 (Nowairi) viste de sig for Lissabon med omtrent 100 større og mindre skibe, gik i land og besatte egnen, hvor de bleve i 13 dage og kæmpede flere gange med Maurerne. Statholderen i Lissabon, Wahballah ibn-Hazm sendte brev til hovedstaden Cordoba for at melde deres ankomst, og fik af kalifen Abderamen ligesom de andre statholdere ved havet befaling og fuldmagt til at tage alle de nødvendige forholdsregler (Ibn-Adhari). Men i hele vesten var der ingen, som vovede at kæmpe med dem, og alles hjærter vare fulde af frygt og bæven.

Derpå sejlede de med omtrent 80 skibe til Cadiz og derfra til Sidona, hvor de holdt et stort slag med Maurerne (Now.). Den 25. sept. sloge de sig ned 12 parasanger fra Sevilla. Moslem gik imod dem, men bleve slagne 29. og tabte mange folk. Derpå lejrede Normannerne sig en fjerdingvej fra Sevilla. Indbyggerne bleve slagne 1. okt. (Now.).

Alle bleve grebne af rædsel og flygtede til bjærgene i omegnen eller til Carmona, hvor anførerne samlede deres tropper; men de vovede ikke at angribe fjenden, der besad en ualmindelig tapperhed, før end tropperne fra grænsen vare ankomne, der øjeblikkelig vare kaldte til våben (Ibn-al-Kutia).

Imidlertid toge Normannerne Sevilla med storm, men ikke slottet, hvor statholderen forsvarede sig. De søgte at stikke ild på den store moske ved at skyde brændende pile op på taget.

Imidlertid blev hele Sevillas omegn hærget og plyndret. Ibn-Adhari omtaler flere kampe, Normannernes hjemsøgen af Kaptel, nu Isla menor, hvor de bleve i tre dage, og hvorfra de begave sig til Cauria, Coria, hvor de dræbte mange mennesker. Derpå bemægtigede de sig Talyata, hvor de tilbragte natten, og den næste morgen Alfarache.

Endelig havde de mauriske anførere samlet deres tropper fra de forskellige sider. Iblandt grænsetropperne befandt sig den berømte høvding Musa ibn-Kasi fra Aragonien,

der slog lejr for sig selv. Anføreren for rytteriet var hadjiben Isa ibn-Chohaid, til hvem Maurerne strømmede. De forenede sig med ham ligeså nøje, som »øjenlåget slutter sig til øjet«. Andre højere officerer, Abdallah ibn-Kolaib, Ibn-Wasim og flere stødte til med deres rytteri; overanføreren tog sit hovedkvarter på bjærget Axarafe, nu Djebel Sheref ved Sevilla, og befalede statholderne at kalde deres undergivne til våben, hvilke gildingen Nasr førte fra Cordoba til hovedhæren (Ibn-Adhari).

Også Normannerne havde bestandig modtaget forstærkninger og sendte daglig fra Sevilla afdelinger til Firrich mod nord, Lakant mod nordvest, Cordoba mod nordost og Moron mod sydost. Da anførerne for grænsetropperne havde fået underretning herom fra hovedkvarteret, spurgte de, om der var et sted i nærheden af Sevilla, hvor de kunde lægge sig i baghold uden at blive sete. Overanførerne angave for dem landsbyen Quintos-Maâfir sydost for Sevilla, hvorhen de droge om natten og skjulte sig. På det gamle kirketårn satte de en af deres mænd, forsynet med et risknippe, til at holde udkig. Ved solopgang meldte han, at en afdeling af 16000(!) Normanner tog vejen til Moron. Maurerne lode dem komme forbi, men afskare dem så tilbagevejen til Sevilla og nedhuggede dem.

Derpå trængte hovedanførerne ind i Sevilla og befriede befalingsmanden, der var belejret i slottet. Indbyggerne vendte i stor mængde tilbage.

Da de Normanner, der endnu vare i Sevilla, så den mauriske hær rykke frem og erfarede den ulykke, som havde ramt den afdeling, der var gået mod Moron, indskibede de sig pludselig og sejlede op ad floden til et slot, en mil borte, hvor de mødte deres landsmænd, der vare gåede mod Lakant og Cordoba. Disse indskibede sig også, og alle gave de sig til at sejle ned ad floden igen, medens landets beboere overøste dem med skældsord og slyngede en del stene på dem. Da de vare komne en fjerdingvej neden for Sevilla, råbte

de: »Lad os i fred, dersom I ville løskøbe fangerne!« Der blev da betalt en løsepenge for de fleste af dem, men Normannerne vilde hverken modtage sølv eller guld, men kun klæder og levnetsmidler (Ibn-al-Kutia).

Flere slag bleve nu holdte i omegnen af Sevilla med afvekslende lykke. I et af dem tabte Normannerne 70 mand (Nowairi), i et andet Maurerne en utallig mængde folk. Til sidst brugte man krigsmaskiner imod dem, og da forstærkninger vare ankomne fra Cordoba, hævnede Maurerne deres nederlag ved en sejr ved Talyata 11. novbr. 844. Fangerne bleve hængte, dels i Sevilla, dels i palmetræerne ved Talyata, og 30 af deres skibe bleve brændte. De som vare blevne tilbage, indskibede sig, og Maurerne vovede ikke at forfølge dem. Ibn-Adhari siger bestemt, at 42 dage vare henløbne fra de vare trængte ind i Sevilla, indtil de droge bort derfra, nemlig fra 1. oktbr.—11. novbr., og at deres høvding var bleven dræbt.

Kampen synes nu at være bleven fortsat i provinsen Sidona, hvorhen Abderamen havde sendt en hær imod dem. Da der bestandig kom forstærkninger fra Cordoba og alle andre sider, bleve Normannerne uophørlig angrebne allesteds fra, og efter Nowairi lede de først et mindre tab og derpå et større nederlag 17. novbr., da de mistede omtrent 500 mand og 4 skibe, som Ibn-Wasim lod opbrænde efter at have tømt dem og solgt deres rige indhold.

Dette slag er åbenbart det samme som Ibn-Adhari sætter før slaget ved Talyata i Sevillas nærhed, der vistnok må føres herhen på grund af den bestemte tidsangivelse af 17. novbr.; thi ellers kan modsigelsen hos de to forfattere ikke løses. De, der vare undslupne, indskibede sig og droge til Niebla, hvor de toge en galej og delte deres bytte på en ø ved Corias? (Saltes?); men de bleve forstyrrede af Maurerne, der kom op ad floden og dræbte to Normanner. Efter Nowairi, der fuldstændigst fortæller slutningen, skulle de endnu engang have gjort indfald i provinsen Sidona og

have taget mange levnetsmidler og en del fanger; men to dage efter, da de hørte, at Abderamens flåde nærmede sig, vendte de tilbage til Niebla, hvor de gjorde mange fanger, og derfra til Oksonoba i Algarbe, Beja i Alemtejo og endelig til Lissabon, deres udgangspunkt, hvorpå de forsvandt, mismodige over deres tab, der havde berøvet dem lysten og håbet om at kunne blive der længere eller nedsætte sig der. Abderamen sendte bud om sejren rundt om i landet og hovederne af den faldne høvding og 200 andre af de fornemste normanniske krigere til Cinhadjaerne i Tanger. Den duelige fyrste var alle vegne på færde og traf sikkerhedsanstalter, lod bygge et arsenal i Sevilla og skibe, udskrev søfolk, hvem han gav høje lønninger og krigsmaskiner og nafta til at stikke ild på fjendens skibe, opbyggede Sevillas mure, lod folket i Coimbra og Santarem holde vagt på de vestlige kyster og opstillede beredent mandskab, der i en hast kunde melde fjendernes ankomst til alle sider og især til regeringen, kort sagt forsømte intet, så at man kunde tilbagevise det næste anfald 859.

Da en ulykke sjælden kommer alene, hjemsøgtes Spanien kort efter af en forfærdelig tørke og derpå af græshoppesværme, der fortærede, hvad tørken havde levnet, hvorpå som modsætning næste år 847 skybrud og regnskyl bragte ødelæggende oversvømmelser af floderne. Heraf fulgte en misvækst, der hindrede Abderamen i at føre krig med Ramiro, hvem han havde mistænkt for at have sendt ham Normannerne på halsen for at skille sig selv af med de besværlige gæster[1].

Så stor var den rædsel, som Normannernes grusomme plyndringer, vilde ødelæggelser og ubarmhjærtige myrdelyst som vilde dyrs havde indjaget Andalusiens Maurer, at de betragtede dem som »hele menneskeslægtens fjender« (enemígos de todo el género humano), og at Sevillas indbyggere

---

[1] Ferreras, historie von Spanien II, s. 657.

endog efter belejringens ophør vedbleve at flygte bort fra deres stad til Carmona og lode deres gods og rigdomme i stikken. Det rige og blomstrende land kunde nok lokke de begærlige voldsmænd, men ingen steder fandt de en så tapper modstand som her, om end de arabiske fremstillinger på østerlandsk vis ikke ere fri for overdrivelser, som når Ibn-al-Kutia lader den ene afdeling Normanner, der blev nedhugget ved Quintos-Maâfir, udgøre et ikke mindre tal end 16000(!), vistnok over det dobbelte af antallet af alle Normanner. Da Knud den store 1016 gjorde sit berømte tog til England, angiver Detmar af Merseburg 80 krigere på hvert skib. Efter antallet af de normanniske skibe, 80 til 100, kunde Normannernes antal næppe overstige 7 til 8000 mand, og Ibn-al-Kutia må i det mindste have et nul for meget. Frygten og rædslen forstørrer altid tallet. Det var mindre dette end deres tapperhed og våbenfærdighed, der gjorde dem overlegne. Tabet af skibe efter slaget ved Talyata synes hos Ibn-Adhari temmelig stort, nemlig 30 af 80, og Makkari, der synes at have anvendt kritik, siger i sin rigtignok kortfattede fremstilling blot, at »Moslem sloge dem på flugt og plyndrede og brændte »nogle« af deres skibe«.

Ahmed-el-Katib, der næsten er samtidig, da han skrev sit værk »om landene« i den sidste del af 9. århundrede, fortæller, at de vantro, som hos ham hedde el Rus, plyndrede og brændte Sevilla 844, og den berejste østerlænder genkender altså i dem det samme folk, der i østen havde erobret landet nord for det sorte hav, og hvis navne vidne om nordisk herkomst, t. e.: Rurik, Rørek, Sineus, Sune, Truvor, Thorvard, Oskold, Høskuld, Igor, Ingvar, Oleg, Helge, Olga, Helga o. s. v.[1]

At på samme tid, som toget 844 fandt sted, enkelte afdelinger Normanner have hærget på egen hånd, som ovenfor omtalt, ses af geografen **Bekri**[2]. Han fortæller om en sådan,

[1] Kunik, die Berufung der schwedischen Rodsen II, 287.
[2] Udgivet af de Slane, p. 111.

der tilfældig landede på vestkysten af Nordafrika, hvor Arzilla senere blev bygget, og dette skete på samme tid, som Normannerne første gang viste sig ved Lissabon:

»Byen Arzilla er af ny oprindelse og skylder sin anlæggelse en begivenhed, som vi nu ville fortælle. Madjus landede to gange på rheden, som nu til dags tjener den til havn. Den første gang foregave de at have gemt rige skatte på dette sted og sagde til Berberne, der havde forsamlet sig for at kæmpe med dem: »Vi ere ikke komne for at føre krig med eder; men dette sted skjuler rigdomme, som tilhøre os. Dersom i ville gå til side og sætte os i stand til at få dem igen, forpligte vi os til at dele med eder«. Berberne antoge dette forslag og holdt sig i afstand. Madjus gave sig til at grave i et stykke jord og fremdroge en mængde fordærvet hirse. Da Berberne så kornets gule farve, indbildte de sig, at det var guld, og løb til for at bemægtige sig det; Madjus bleve forskrækkede og flygtede til deres skibe. Da Berberne opdagede, at hele deres bytte bestod af hirse, fortrøde de hvad de havde gjort og indbøde Madjus til på ny at gå i land og tage deres rigdomme. Men de afsloge det og sagde til Afrikanerne: »I have én gang krænket eders løfter og fortjene ingen tillid mere hos os«. De toge straks afsted, sejlede til Spanien og landede ved Sevilla i året 229 under imamen Abderamen ibn-Hakams regering.«

Denne lille episode viser, at det ikke var nogen betydelig hob Normanner, siden den straks flygtede for Berberne, og at den har hørt til de forstærkninger, der efter Ibn-Adharis ovenanførte beretning ved Sevilla stødte til Normannerne. Fremdeles synes denne hob på Afrikas kyst at have opdaget en silo eller et skjult gemmested for korn, hvilket var et kosteligt fund for Normannerne på deres langvarige tog, da de ofte havde stor vanskelighed med at skaffe sig levnetsmidler. Derfor vilde de, som vi have set af Ibn-al-Kutias fortælling, ved Sevilla ikke modtage penge, men kun klæder og fodemidler som løsepenge for de fangne.

Slutningen af Bekris artikel fortæller om Normannernes tilbagekomst efter toget til Sevilla:

»Det andet anfald af Madjus fandt sted, da de havde forladt Spaniens kyster og af storm bleve drevne over til denne havn (Arzilla). Flere af deres skibe sank i det vestlige indløb til rheden, og deraf har dette sted fået og bevarer endnu den dag i dag navn af Madjusporten. Da byggede man en ribat på det sted, hvor nu byen Arzilla ligger, og man ilede derhen fra alle sider.« En ribat var oprindelig en befæstet kaserne på rigets grænse. Ikke alene egentlige krigere, men andre fromme muselmænd droge derhen for at kæmpe mod de vantro og holde andagtsøvelser i freden[1]. Byen har altså sin oprindelse fra et kastel, der var anlagt for at forsvare Nordafrikas vestkyst mod Normannerne.

Den skræk, som Normannernes ødelæggelser havde udbredt, forårsagede, at Catalonien 848, ved rygtet om deres hærgninger i Frankrig straks blev sat i forsvarsstand[2]. Hvor nødvendige Abderamens sikkerhedsforanstaltninger havde været, viste sig ved det andet anfald. Imidlertid ville vi her forbigå en ejendommelig, i sit slags enestående begivenhed, der var en følge af det første anfald, »Al-Ghazals sendelse af Abderamen til Norm.s konge« 845, som fuldstændig gengivet andensteds. Denne livlige rejseskildring, der viser Al-Ghazal som fuldendt diplomat hos kong Hårik, indeholder adskillige interessante meddelelser[3].

Andet anfald 859—861.

»Under Ordoño I.s regering viste Normannerne (Lordomani) sig for anden gang på Galiciens kyster, men de

---

[1] de Slane, Journ. asiatique, IIIe série t. XIII, p. 168.

[2] Ferreras, historie von Spanien II, 658.

[3] Efter Dozy i »Actes du 8e Congrès International des Orientalistes en 1889: L'ambassade d'al-Ghazal auprès du roi des Normands« par A. Fabricius, og på dansk i Museum 1891, s. 65—78.

bleve nedhuggede af Grev Pedro.« Det er alt, hvad Chronicon Albeldense c. 60 meddeler. Sebastian af Salamanca c. 26 er fuldstændigere: »På denne tid kom Normannerne for anden gang på vore kyster; derpå gik de til Spanien (således kalde de kristne spanske historieskrivere Maurerriget); de myrdede, brændte og plyndrede overalt, hærgende alle dette lands kyster. Efter at de derpå vare sejlede gjennem strædet, gjorde de sig til herrer over Nachor, en by i Mauritanien, hvor de dræbte en stor mængde muselmænd. Siden angrebe de øerne Majorka, Formentera og Minorka, hvor de udryddede befolkningen. Endelig gik de til Grækenland, og efter et tog på tre år vendte de tilbage til deres fædreland«.[1]

Langt rigere meddelelser give de arabiske forfattere som **Ibn-Adhari** t. II, p. 99: »I året 245 (8. april 859—27. mars 860) viste Madjus sig på ny, og denne gang i 62 skibe på de vestlige kyster; men de fandt dem vel bevogtede, thi muselmanske skibe krydsede fra Frankrigs kyster (langs Middelhavet) ind til Galiciens i det yderste vesten. To af deres skibe vare forud for de andre, men forfulgtes af de skibe, der bevogtede kysten, og bleve tagne i en havn i provinsen Beja. Man fandt i dem sølv, guld, fanger og forråd. Madjus' andre skibe sejlede frem langs med kysten og kom til mundingen af floden ved Sevilla. Da gav emiren (Mohammed) hæren befaling til at drage afsted og lod overalt bekendtgore, at man skulde stille sig under hadjiben Isâ-ibn-Hasans faner. — Madjus forlode mundingen af floden ved Sevilla og sejlede til Algeziras, som de indtoge, og hvor de brændte den store moske. Derpå satte de over til Afrika og udplyndrede dette lands beboere, hvorpå de vendte tilbage til Spaniens kyst, landede på kysten af Todmir og rykkede frem til fæstningen Orihuela. Der-

---

[1] Scr. Rer. Dan. I, p. 552; Chron. Iriense p. 602; intet i Sampiro eller munken af Silos.

efter sejlede de til Frankrig og tilbragte vinteren der. De gjorde der et stort antal fanger, bemægtigede sig mange penge og gjorde sig til herrer over en by, hvor de nedsatte sig, og som den dag i dag endnu bærer deres navn. Derpå vendte de tilbage til Spaniens kyst, men de havde allerede mistet mere end 40 af deres skibe[1], og da de havde indladt sig i slag med emir Mohammeds flåde på kysten af Sidona, mistede de endnu to, der vare ladede med store rigdomme. Deres andre skibe fortsatte deres rejse.«

Bekri (udgivet af de Slane, p. 92) fortæller om angrebet på Nekor: »Madjus (Gud forbande dem!) landede ved Nekor i året 244 (19. april 858—7. april 859). De toge byen, plyndrede den og gjorde dens indbyggere til slaver, undtagen dem, der havde reddet sig ved flugten. Blandt deres fanger fandtes Ama-arrahman og Khanula, døtre af Wakif ibn-Motacim ibn-Salih. Imam Mohammed ibn-Abderamen løskøbte dem. Madjus bleve otte dage i Nekor[2].«

Nowairi: Fortælling om Madjus' indfald i det muselmanske Spanien. »I året 245 kom Madjus i deres skibe for at angribe Spanien. De ankom i provinsen Sevilla, og da de havde bemægtiget sig dens hovedstad, brændte de der den store moske(?). Derpå satte de over til Afrika, hvorpå de vendte tilbage til Spanien, og da tropperne i Todmir havde taget flugten, gjorde de sig til herrer over fæstningen Orihuela. Derpå droge de frem til Frankrigs grænser, gjorde indfald i dette land og erholdt meget bytte og mange fanger. Under deres tilbagerejse mødte de emir Mohammeds flåde, begyndte en kamp med den og mistede fire af deres skibe, hvoraf to bleve brændte; hvad der fandtes i de to andre, faldt i muselmændenes hænder. Da begyndte Madjus at kæmpe med raseri, og en stor mængde muselmænd døde som martyrer.

[1] Vistnok i en hæftig storm, da de kom tilbage fra Italien; Benoît af S. More v. 1863 fg.

[2] Ibn Adhari I, p. 179 har benyttet dette sted af Bekri.

Madjus gik lige til byen Pampelona og gjorde Frankeren Garcia, herren over denne by, til fange. Denne løskøbte sig for 90,000 dinarer.«

I det eneste bind, der er levnet os af hans annaler, kommer **Ibn-Hayan**[1] tilfældig til at berøre dette tog. Idet han opregner dem, der havde gjort opstand mod sultan Abdallah, nævner han Saranbaki (Sadun ibn-Fath) og siger blandt andet om denne renegat: »Under Mohammeds regering blev han fangen af Madjus, der havde gjort landgang på Spaniens vestkyst. Han blev løskøbt af en jødisk købmand, der troede at gøre en god forretning. Saranbaki betalte nogen tid sin kreditor renten af den sum, som denne havde udlagt for ham; men siden flygtede han bort, glemte den tjeneste, som jøden havde vist ham, og lod ham tabe sine penge. Han kastede sig ind i bjærgene mellem Coimbra og Santarem, som endnu bære hans navn, og drev røveri både på muselmændenes og de kristnes ejendomme. Han havde mange æventyrlige hændelser, indtil han endelig blev ryddet af vejen af Alfons (3.), herre over Galicien.

Ibn-al-Kutia havde sammenblandet dette tog med det første, som han lod vare i 14 år og gå til Nekor og Alexandrien. Hvad han der fortalte om Nekor og Ibn-Salihs fangenskab, er urigtigt. Det var ikke fyrsten selv (der for øvrigt hed Said ibn-Idris), der blev fangen, men to af hans slægtninge, de hos Bekri omtalte prinsesser, og de bleve ikke løskøbte af Abderamen, men af hans søn og efterfølger Mohammed, som Bekri også fortæller. Uagtet alt, hvad Ibn-al-Kutia meddeler om dette tog, er unøjagtigt, støtter dog Dozy[2] på ham sin mening om at dette tog begyndte 858, fordi Ibn-al-Kutia lader toget 844 vare 14 år. Dette er lige så usikker en grund, som når han sammesteds anfører Bekri for 858, thi Bekris år 244 omfatter også 859

---

[1] Manusc. Oxford fol. 17ᵛ, udgivet af Dozy, Recherches II, append. XXXIV. [2] Recherches II, 281.

til 7. april. Derimod holde hovedforfatterne Nowairi og Ibn-Adhari afgjort på 859, da deres år 245 begynder med 8. april 859. Da toget varede tre år, bliver det altså 859—861, og ikke som Dozy mener 858—861.

Også Nowairi blander toget fra 844 ind i dette fra 859, når han siger, at moskeen i Sevilla blev brændt på dette i stedet for på hint. Men Ibn-Khaldun, der fortæller omtrent det samme som Nowairi, undgår denne fejl og siger: »Madjus landede ved Sevilla og derpå ved Algeciras, hvor de brændte moskeen[1].« Roderik af Toledo hist. Arabum c. 28 har fundet det samme hos den arabiske forfatter, han oversætter, men har misforstået ham og siger: »Eodem anno sexaginta naves a Normannia advenerunt, et Gelzirat, Alhadra et Mezquitas, undique deductis spoliis, cæde et incendio consumpserunt.« Dette er atter blevet misforstået af Werlauff s. 28 og flere, thi i stedet for at sige, at Normannerne plyndrede moskeen (mesquita) i Algeziras (Aldjezira al-khadra), er det gengivet med: »de plyndrede stæderne Algeziras, Alhadra i det portugisiske Estremadura(!) og Mesquitella i Beira(!).« Mærkelig er Ibn-Khalduns store kronologiske vildfarelse om dette tog. I sin »Berbernes historie«[2] sætter han Nekors indtagelse af Normannerne et helt århundrede for tidligt, nemlig år 144 i stedet for 244 eller 245, og lader dem blive udjagne af Nekor af Beranis-Berberne.

Om anfaldet på Afrika giver et gammelt irsk fragment, udgivet af O'Donovan: tree fragments copied from ancient sources by Dubhaltach mac Firbisigh p. 159—163 vigtige oplysninger. Det lader efter uroligheder i Lochlann (Danmark eg. søland) Regner Lodbrogs tre sønner med en stor hær drage til de brittiske øer. »Nu drev,« hedder det fremdeles, »deres overmod og ungdommelige ærgærrighed dem til at ro(?) over den kantabriske sø (ɔ: søen mellem Erin og Spanien),

---

[1] fol. 9 r.

[2] t. I, p. 283 i teksten, t. II, p. 139 i oversættelsen.

til de nåede Spanien, og de lode Spanien lide meget ondt baade ved manddrab og plyndring. Derefter sejlede de igennem det gaditanske stræde, der er det sted, hvor middelhavet går ud i det ydre ocean, og de landede i Afrika. Der kom det til kamp med Mauritanerne i et slag, hvor der blev gjort stort blodbad på Mauritanerne. Men en af sønnerne sagde, da han gik i kampen, til den anden: »Broder, det er en stor dumhed og galskab af os således at drage fra et land til et andet gennem hele verden og slå os selv ihjel i stedet for at forsvare vort fødeland og adlyde vor faders villie; han er nu alene og borte fra sit hjem lever han i et land, der ikke er hans eget; den søn, som vi lode blive hos ham, er bleven dræbt, således som det blev mig åbenbaret (dette var nemlig blevet ham åbenbaret i en drøm), og en anden søn er falden i et slag. Ja, det skulde undre mig, om fader selv er sluppen levende fra hint slag!« Og således forholdt det sig i virkeligheden.

Medens de talte disse ord, så de Mauritanernes slagorden rykke frem, og da den søn, som talte de nys nævnte ord, så det, styrtede han pludselig ind i kampen, og han nåede hen til kongen af Mauritanien, huggede efter ham med sit store sværd og afskar hans hånd. Slaget udkæmpedes med stor tapperhed på begge sider, skønt ingen af parterne vandt sejr i denne kamp, men begge vendte hjem til deres lejre, efter at mange mænd vare blevne dræbte på begge sider. Imidlertid æskede de hinanden til kamp den næste dag. Men kongen af Mauritanien flygtede fra sin lejr, og han flygtede ved nattetid efter at have mistet sin hånd. Da nu morgenen kom, iklædte Lochlanns (de Danske) sig deres rustninger og beredte sig med mod og fasthed på kampen. Men da Mauritanerne bemærkede, at deres konge havde ladet dem i stikken, flygtede de, efter at mange vare blevne nedhuggede med stort blodbad.

Derpå droge Lochlanns over landet og plyndrede og brændte hele egnen, og de bortførte en stor skare Mauritaner

som fanger til Erin, og disse ere de blå mænd på Erin, for Maurer er det samme som sorte mænd, og Mauritania er det samme som sorthed. Det var et under, om hver tredie mand af Lochlanns undslap mellem det store tal, som blev dræbt, og dem, som druknede i det gaditanske stræde. Disse blå mænd vare i sandhed længe på Erin. Mauritania ligger lige over for de baleariske øer.«

Denne irske beretning lader sig godt forene såvel med de spanske og arabiske kilder som med de nordiske sagaer, der også lade Regner Logbrogs sønner være bekymrede for faderens skæbne og ane hans død[1]. Cronicon de Alfonso el sabio[2] siger om kampene ved Nachor, som den kalder Nacoze, at Normannerne dræbte mange Maurer der[3]. Både Wace, Benoìt af S. More og Vilhelm af Jumièges nævne Bjørn Jærnside som deltager og anfører for toget tillige med Hasting, og Vilhelm[4] omtaler skibbruddet, hvorved Bjørn mistede en del af sine skibe. Der kastes lys over en episode af toget og over Lodbrogsønnernes deltagelse i samme[5].

Dettes gang synes at have været følgende:

En stor normannisk flåde, der først havde forsøgt sig på Frankrigs kyster, hjemsøgte 859 Galiciens og Asturiens kyster med ild og sværd. Her var den tapre Ramiro død 1. februar 850 og var bleven efterfulgt af sin søn Ordoño I. (850—866), der herskede over det nordvestlige Spanien indtil Duero, eller som det dengang kaldtes, kongeriget Asturien. Ordoño selv var helt optagen af sine rustninger mod Maurerne, men sendte straks udsøgte tropper til sin statholder Pedro, der gik imod Normannerne, fældede en stor mængde af dem og opbrændte en del af deres skibe. De tilovers-

---

[1] Fornald. Søgur I, 283: »en þeir vissu eigi herför hans, hversu hún hafði orðit, ok þó er þeim mikil forvitni á, hversu orðit hafði.«

[2] t. II, fol. 29. [3] »y mataron y muchos Moros«. [4] l. I, c. 11.

[5] Steenstrup, Normannerne I, p 91—97.

blevne indskibede sig[1] og forenede sig med deres landsmænd. »Det er værd at lægge mærke til, siger en senere spansk forfatter[2], at dette folk, der var så øvet i sejlads og plyndring, aldrig var sejrrigt i kongeriget Asturien, men altid blev ødelagt med sine skibe.«

Med 62 skibe anfaldt Bjørn Jærnside og Hasting nu Portugals og Maurerrigets kyster, som de fandt vel bevogtede af krydsende muselmanske skibe, der toge to normanniske med rig ladning i en havn i Beja. Derpå sejlede de til Guadalkivir (Ibn-Adhari) og fangede her renegaten Saranbaki, der siden blev røverhøvding (Ibn-Hayan). Da emiren Mohammed 1. (852—886), Abderamens søn og efterfølger, samlede tropper under hadjiben Isâ-ibn-Hasan, droge Madjus mod syd, hvis skibe efter Alfons den lærdes krønike[3] »vare vel byggede og vel forsynede med mandskab og alle fornødenheder«. De hærgede hele egnen og fore som et uvejr hen over landet, overalt efterladende sig sørgelige spor[4]. I Algeziras opbrændte de den store moske (Ibn-Adhari, Ibn-Khaldun, Roderik, Alfons den lærde)[5] og havde i det hele stor lyst til at hjemsøge moskeerne på grund af det rige bytte[6].

---

[1] Vasæus, Hisp. illustr. I, p. 591.

[2] España sagrada t. XXVII, p. 203.

[3] II, fol. 29: »en que auie LX naues bien bastidas y guarnidas dessa yente y de la que auien mester.« Ganske urigtigt sættes toget her til æra 873 eller 835.

[4] Conde l. II, c. 49 nævner desuden Raya eller Reiya (af det lat. Regio) med Malaga, Cartama, 12 leguas vest for Malaga noget oppe i landet ved floden Wadaljore, la Raduya, vistnok kyststrækningen, og lader dem ødelægge en mængde bygninger, fyrtårne, vagttårne og moskeer.

[5] Conde nævner her også som brændt la Mesquita de las Banderas eller Arrayat de la Banderas, en moske, der efter Xerif Edris lå ved søporten i Algeciras på det sted, hvor Tarik 711 skal have forsamlet sine arabiske høvdinge til et krigsråd.

[6] Alfons el sábio II, f. 29. »leuaron de las mezquitas muy grandes algos que fallaron y«.

Inden at emir Mohammeds tropper havde nået dem, vare de sejlede over til Afrika og vare trængte ind i staden Nachor, der nu igen hedder Nekur eller Nekor efter i lang tid at være bleven kaldt Mezemma. Den ligger 8 mile vestsydvest for Cap Tres-Forcas noget oppe i landet ved en flod af samme navn, der skiller mellem landskaberne Er Rif og Garet, og er nu til dags en af de spanske besiddelser på Afrikas kyst[1]. De plyndrede staden, dræbte mange af indbyggerne, som de spanske krøniker (Sebastian af Salam, Lucas Tudensis) kalde Kaldæer[2], og gjorde resten til slaver, undtagen dem, der havde reddet sig ved flugten, og dem, der løskøbtes, som Wakifs døtre. Den enes navn Ama-ar-rahmen er egentlig hunkon af Ab̒d-ar-rahman og betyder »den barmhjærtiges tjenerinde«. De bleve her i otte dage (Bekri), og herhen hører den i det gammelirske fragment omtalte kamp mellem Lodbrogssønnerne og Mauritanernes konge, der mistede sin hånd og flygtede, hvorpå de hærgede hele landet og bortførte en stor mængde Maurer eller »blåmænd« til Irland, hvor de levede længe.

Derpå vendte de tilbage til Andalus, landede på kysten af Todmir, nu Murcia, og toge Orihuela. Til søs hærgede og affolkede de de skønne baleariske øer, Majorka, Minorka, Iviza og Formentera[3], og til lands trængte de dybt ind lige til Pampelona, hvis herre, frankeren Garcia, de gjorde til deres fange[4]. Han løskøbte sig efter Ibn-Adhari for 90,000 dinarer, efter Ibn-Khaldun for 70,000. Nor-

---

[1] Suhm II, s. 214 har altså ganske rigtigt angivet dens beliggenhed.

[2] Chron. Sebast. p. 489, Lucas Tudensis p. 78: »Nachor civitatem Mauritaniæ invaserunt, ibique multitudinem Chaldæorum gladio interfecerunt.«

[3] Sebastian, Lucas Tudensis, Alfonso el sábio.

[4] Han var en søn af grev Iñigo af Bigorre og regerede i Navarra 857—882. Efter Ibn-Adhari t. II, p. 99—100, Nowairi år 246, Ibn-Khaldun fol. 9, Makkari I, p. 225—226 gjorde sultan Mahommed 860 eller 861 et tog mod denne kong Garcia.

mannerne vendte sig nu mod Roussillon, plyndrede et kloster ved den lille flod Tech, der danner grænsen mellem Frankrig og Spanien, hvor de pludselig kom og overrumplede munkene, bleve der i tre dage og stak klostret i brand ved deres bortgang[1]. De sejlede ind i Rhone, hærgede Nimes og Arles[2] og sloge sig ned på øen Camargues (Camaria), det triangelformede delta, som Rhonen danner ved sine mundinger[3]. De gjorde stort bytte rundt omkring af gods, fanger og penge, nedsatte sig i en by, hvortil de vendte tilbage fra deres plyndretog, og overvintrede der. Når Ibn-Adhari bemærker, at denne by endnu »den dag i dag« bærer deres navn, da er det ikke sikkert, at det var således på Ibn-Adharis tid eller i 13. århundrede, thi han har afskrevet Arib fra 10. århundrede[4], og meningen er da sandsynligvis, at navnet har holdt sig til 10. årh. eller i nogen tid. Grev Gerhard af Provence må imidlertid have tilbagevist et angreb af dem, siden han lykonskes derfor i et brev af abbed Lupus[5]. Ved forårets komme skulle de være dragne til Italien, have ødelagt Pisa og taget Luna ved den bekendte krigslist af Hasting. Derimod er det vel tvivlsomt, om de ere komne til Grækenland, som nogle fortælle[6]. Da de endelig,

[1] Massillon, ann. Bened. III, 673, Bouquet VII, 562: »Illo vivente, data est nobis, crassante diabolo, multitudo persequentium Normannorum qui et triduum ibi manentes et idem coenobium destruentes et super nos irruentes nihil nobis percipientibus occiderunt aliquos de nobis« (Marca, Marca Hispanica l. 3, c. 28).

[2] Chron. Nemaucense hos Pertz III, 219.

[3] Prudentius, Chronicon de gestis Normannorum ad ann. 859.

[4] Dozy, Recherches II, p. 283.

[5] Bouquet VII, 516, epist. 122: »illi laudes, illi gratiæ, illi exquisita præconia, quo auctore hostes molestissimos partim peremistis, partim fugastis«.

[6] t. e. Alfonso el sábio II, fol. 29: »empos esto fueron se por la mar a Grecia, y corrieron otrossi la tierra y ganaron y muy grand algo«. Sebastian p. 492: »Postea Græciam advecti, post triennium in patriam suam sunt reversi«. Ibn-al-Kutia: Madjus kom til landet Rum og Alexandrien (!).

vistnok i foråret 861, vilde vende tilbage, bleve de i det gaditanske stræde overfaldne af en voldsom storm, som Vilhelm af Jumièges, Benoît af S. More og Tree fragments kende, og mistede 40 af deres skibe (Ibn Adhari). I en kamp med sultan Mohammeds flåde på kysten af Sidonia tabte de endnu to, der bleve opbrændte, og andre to, der bleve tagne med store rigdomme (Ibn-Adhari). Forbitrede herover kæmpede Madjus med raseri, så at en stor mængde Moslem døde som martyrer (Nowairi). Madjus fortsatte nu rejsen og forenede sig med andre landsmænd, med hvem de droge til hertug Salomon i Bretagne[1].

Når de forskellige kilder sammenstilles, fremgår det af fortællingen selv, at dette angreb strakte sig over længere tid end et år og falder mellem 859 og 861. At de to beretninger, der findes hver for sig i Chronologia Anschariana,[2] må forenes, er indlysende. Lafuente[3] har efter Conde alene år 860.

Som følge af dette anfald søgte man at træffe sikkerhedsforanstaltninger både i det mauriske og det kristne Spanien. Mohammed 1. lod bygge skibe både i Cordoba, Sevilla og andre steder, hvor der var overflod på skibstømmer. Men da han 866 (det arabiske år 254) sendte denne flåde op for at hærge Galiciens kyster, blev den af storm slynget ind på klipperne og sønderslået. Roderik af Toledo (hist. Arabum c. 29) har her et ganske urigtigt årstal 879 (266).

Ordoños efterfølger, den duelige Alfons 3. eller den store (866—910), styrkede forsvaret. Alfons 2. el casto (792—842) havde o. 812 omgivet staden Oviedo med de høje mure, som den endnu har, »medens den før ingen havde

---

[1] Hincmar af Rheims ad ann. 862: »major autem pars Britannos, qui Salomone duce habitant in Neustria, petit, quibus et illi junguntur, qui in Hispania fuerant«.

[2] Scr. Rer. Dan. t. I, p. 552.

[3] III, p. 310.

eller kun meget ringe«[1]. Kastellet Gauzon, nu Gozon, blev da bygget af Alfons 3. på høje klipper over havet, tre leguas fra Oviedo og en fra Gijon, hvor dets ruiner endnu ses, og Morales siger sammesteds: »dette kastel var et fast værn for disse kyster og tillige et godt vagtsted (atalaya) for at opdage Normannernes skibe, der, som vi have set, i hine tider plejede at ile herhen og plyndre og ødelægge alt, hvad de kunde«[2]. Aschbach[3] og efter ham Werlauff[4] fejle altså, når de anføre Gauzon som et kastel ved Oviedo. At det faste Oviedo skulde tjene til et sikkert forvaringssted for kirkens skat, fremgår af den indskrift, som Alfons 3. først satte på kastellet og siden lod sætte på en sten i St. Salvatorskirken i denne by, hvor den efter Morales[5] endnu ses ved indgangen.

---

[1] Ambrosio de Morales, cron. general de España VIII, p. 20: »no teniendo antes ningunos ó muy flacos«.

[2] Alfons 3. skænkede kastellet til kirken S. Salvador, som han havde opført af marmor, og som var bleven indviet af bisperne Sisnand af Iria, Naustius af Coimbra og Recared af Lugo til at være Oviedos kathedral, og gavebrevet af 20. januar 905 siger: »Concedimus hic in Oveto illud castellum quod a fundamento construximus. et supra portam ipsius Castelli in uno lapide illam concessionem scribere in testimonio mandavimus sicut hic subtitulavimus. et foris juxta illud castellum palatium, ubi pausemus, magnum fabricavimus.« Derpå følger indskriften, som han havde ladet sætte først på kastellet og siden på S Salvatorskirken, om at han med sin hustru Scemena og fem børn havde opført denne fæstning »ad tuitionem munitionis thesauri aulæ hujus sanctæ ecclesiæ residendum indemme.« Tillige skænkede han til den prægtige S. Salvatorskirke i Oviedo (som Alfons 2. havde bygget i stedet for den af Maurerne ødelagte og besudlede fra kong Froilas tid ifølge gavebrev af 16. nov. 802: a gentilibus dirutum sordibusque contaminatum) både kastellet i Oviedo og Gauzon: »Castellum etiam concedimus Gauzonem cum ecclesia S. Salvatoris quæ est intra cum omni sua mandatione et cum ecclesiis suis, quæ sunt extra illud castellum, videlicet ecclesiam S. Mariæ« etc. Der var altså også en Salvatorskirke i Gauzon. Esp. sagr. XXXVII, p. 215. append p. 330.

[3] p. 344. [4] s. 29. [5] s. 21.

Den findes fuldstændig både hos Morales og i España sagrada[1] og omtaler som grund til Oviedos befæstning af Alfons 2. »det hedenske folkefærd, der plejede at gøre hyppige røveranfald«[2]. Det er altså tydeligt, at her er tale om Oviedo og ikke om Gozon, som Aschbach, Werlauff og flere have antaget, i den fejlagtige mening, at Gozon var Oviedos kastel. På Gozon lod Alfons 3. derimod opstille det kostbare kors, som han havde ladet forfærdige i sit 12. regeringsår eller 878, således som indskriften på korset selv siger[3]. Men til St. Salvators kirken i Oviedo lod han bringe helgenrelikvierne fra Toledo og andre spanske kirker, i den tro, at de vare i størst sikkerhed i denne af ham så stærkt befæstede stad[4].

Et helt århundredede skulde imidlertid henrinde, inden der skete et nyt betydeligt anfald af Normannerne, men dette blev til gengæld det længste og farligste af alle.

Tredie anfald 964.

Den tapre og udholdende modstand, som Normannerne havde fundet både hos kristne i Galicien og Maurer i Andalusien, har formodentlig i længere tid afskrækket dem fra at hjemsøge disse kyster med større anfald. Desuden var det jo så meget lettere at søge bytte på Englands og Frankrigs næsten forsvarsløse kyster. Imidlertid levede de i frisk minde på de spanske. Et bevis derpå er, at da folket i Lugo og omegn 910 aflagde kong Ordoño 2. deres hylding, medens Recared var biskop, og da de 953 hyldede biskop Hermenegild, var det på det vilkår, at de skulde befæste deres slotte

---

1 t. XXXVII, p. 216, app. p. 329.

2 »caventes quod absit, dum navalis gentilitas piratico solent exercitu properare, ne videatur aliquid deperire«.

3 Esp. sagr. XXXVII, p. 220.

4 Scr. Rer. Dan. V, 108 ad ann 878: »loco tutissimo asservari voluit«.

i byen Lugo og bo i dem, stedse beredte til at gøre modstand mod »Normannernes grumt rasende folk«[1]. Disse lode på den tid også undertiden høre fra sig, skønt de korte efterretninger derom ere mindre pålidelige. Således omtaler den arabiske forfatter Masudi, født i Bagdad, død i Ægypten 956, et anfald 910, og Ferreras[2] et andet ødelæggende 951, da mange stæder skulle være blevne plyndrede og mange folk dræbte eller bortførte i fangenskab. Det skal også have været et Normanneranfald, der o. 926 bragte biskop Naustius af Tuy (Tuda) til at trække sig tilbage[3] til klostret Labrugia sydost for Tuy ved floden Limia, der var grundet 915 af biskop Hermoygio[4]. Han vedblev her fra klostret at styre sit stift, hvor længe vides ikke, men 935 var Oveco biskop i Tuy[5].

Anfaldet 951 var årsag til, at kong Sancho 1. el gordo eller den tykke af Leon (955—966) overdrog biskop Sisenand af Iria at befæste San Jago med tårne, mure og grave på grund af Normannernes hårde og grusomme indfald[6], og for at apostlen Jakobs hellige legeme, der hvilede i San Jago, ikke ved et pludseligt overfald af fjenderne skulde falde i deres vold. Sisnando 2. Menendez[7] var en søn

---

[1] Esp. sagrada XL, p. 403 app. 23: »Et simus ibidem habitantes et dimicantes contra sevientem gentem Lothomanorum«. [2] III, 117.

[3] Esp. sagr. XXII app. 2, dokum. fra 1112.

[4] Esp. sagr. XXII, app. 2 dokum. fra 1112, p. 41.

[5] smst. p. 52. Sandoval, antiguedad de Tuy, Braga 1610, p. 59 i dok. fra 915: »loco vocato Labrugia rivo Limia, nobis (ɔ: Tuy) sub tuitione«.

[6] Chron. Iriense, c. 9 i Esp. sagr. XX p. 605: »propter diram sævamque incursionem Normannorum ac Frandensium prædarum dispendio Gallæciam sæpe afficientium.« Dozy, rech. II, 316 note 2 vil læse Trandensium (Trønder), men her menes sikkert franske Normanner. Smst.: »Ne forte beatissimi Jacobi Apostoli venerabile corpus ab illorum hostium occupatione subito caperetur.«

[7] Esp. sagr. XIX, 140 fgl.

af grev Menendo og Paterna, der var beslægtet med kongehuset. Efter sine forældres ønske og for deres gods havde han som diakon i Iria stiftet det berømte kloster Sobrado, Superaddo (Superatum) i distriktet og dalen Presares, en dags rejse fra San Jago og 8 leguas fra denne stad ved udspringet af Rio Tambre[1]. Hans forældre og brødre trådte efterhånden ind i dette kloster, som han særdeles yndede og skænkede rige gaver, t. e. byen Ostulata med kirken San Vicente og mange kostbarheder. Da han 952 »med nogen vold«[2] var valgt til biskop i Iria, viste han sig som en herskesyg, voldsom og tyrannisk mand. Den magt, kongen havde betroet ham til at befæste San Jago, misbrugte han til tyrannisk at plage kirkens vasaller med hårdt arbejde, så at de måtte trælle som slaver. Desuden beskyldtes han for forfængelighed og forlystelsessyge, for at bortødsle kirkens gods til at bygge sine paladser og klostre, Sobrado og dens aflægger Cinis, eller bortskænke det uden mådehold til sine slægtninge og med sit verdslige sind kun bekymre sig lidet om sit embede[3]. Forgæves gav kongen og stormændene ham flere gange alvorlige påmindelser og formaninger; den hov-

[1] Esp. sagr. XIX, p. 31. Der findes ikke mindre end 32 steder af navnet Sobrado i Galicien og kun et i prov. Leon, et i Asturien og et i Santander, ellers intet i Spanien. Dette kloster blev 1142 Bernhardinerkloster, bruges nu til fængsel, og dets brevbog (cartularium) i mns. i Bibl. de la Academía Real de la Historia i Madrid er meget vigtig for Galiciens historie.

[2] Hist. Compostellana l. I, c. 2, Esp. sagr. XX, p. 13: »quadam sorte potestatis succedentem.«

[3] Chron. Iriense i Esp. sagr. p. 605: »Sed cum nimium sæcularis et potens erat, familiæ ecclesiæ suæ oppressione imposita, ut sua palatia et monasteria alia, Ciniensem ac Superatum Canetamque strenue conderent, ast opes ecclesiasticas male distrahendo parentibus incunctanter et immorate largiretur.« Vita Rudesindi i Esp. sagr. XVIII p. 381: »Hic Sisnandus ludis, excessibus et vanitatibns attendens, officii sui curam parvi pendebat: imo ut flagitiosus, populo, clero et proceribus et Regi Sancio infestus erat.«

modige mand foragtede dem og tænkte endog på oprør mod kongen. Men da denne drog imod ham med en hær, vovede han trods sine fæstningsværker dog ikke at forsvare sig, blev afsat og indespærret i et mørkt fængsel[1]. Den ædle Rosendo, der kaldes Rudesindus, Reodosindus eller Rosenandus, blev kaldet fra sit klosterliv i Cellanova til at være hans efterfølger for at oprette, hvad hans slægtning havde forbrudt[2]. Kun nødig forlod han sit kære tilflugtssted, som han selv havde grundlagt, men han måtte til sidst give efter[3] for kongens og de stores indtrængende bønner. Det var en vanskelig og farlig tid, da Maurerne fra syd og Normannerne fra nord hjemsøgte Galicien, og han skulde snart komme til at måle sig med de sidst nævnte frygtelige fjender.

Rosendo[4], hvis navn er omgivet med en helgens glans, var fodt 26. novbr. 907. Hans fader var grev Gutierre Mendez, slægtning af kong Alfons 3. af Leon og statholder over en del af Galicien, og hans moder Alduara, Aldara eller Ilduara, datter af grev Hero. Himlen var virksom ved hans fødsel, som så ofte i de spanske legender. Medens grev Gutierre var borte i krig med Maurerne, gik Ilduara, der var bedrøvet over at have mistet flere børn straks efter deres dåb, den knudrede vej til kirken San Salvador på Cordubabjærget nær ved Villasalas for ligesom Samuels moder at bede til Herren. Da viste en engel sig for hende i en drøm og bebudede hende, at hun skulde føde en søn, der »skulde have stort navn for mennesker og stor fortjeneste hos Gud.« Hun sendte straks bud til sin mand om dette syn, og begge glædede sig meget. Den unge Rosendo, der opdroges af biskop

---

[1] Hist. Compost. l. 1, c. 2, Esp. sagr. XX, p. 13: »Sisnandum ... Rex Sanctius in tenebrosis carceribus obtrudi præcepit.«

[2] Vita Rudesindi i Portugalliæ Monumenta 1, p. 35: »ut consanguinei sui defectos suppleret.«

[3] smst. »Ille novum Episcopatum accipere nolebat, sed Rex cum Magnatibus contendit, quousque consensit et accepit.«

[4] Esp. sagr. XVIII, p. 75—108.

Sabarik 2. af Mondoñedo[1], en lærd og åndfuld mand, blev en alvorlig og kundskabsrig yngling, »berømt over hele Spanien.« Det er dog utroligt, at han allerede 927, som Florez vil, kun 18 år gammel blev biskop i San Martin de Mondoñedo, men det var snarere i decbr. 935, som Morales angiver. I sin ydmyghed fandt han sig uværdig dertil, men blev påmindet af Gud om at modtage valget. Da kong Sancho 927 havde skænket hans forældre landsbyen Villare[2], grundlagde han her 937 det berømte kloster Cellanova, hvis opførelse varede i 8 år. Det lå i distriktet Bubalo ved foden af bjærget Leporario, nu Leboreiro, mellem floderne Arnoja og Limia[3]. Så højt elskede han dette sted og klosterlivets ro, at han 942 frivillig nedlagde bispeembedet og trak sig som munk tilbage til Cellanova. Her underkastede han sig ydmyg og lydig den fromme abbed Franquillo og blev hans eftermand o. 960, indtil han efter Sisenands fængsling kom til at styre hans stift.

Da brød der et uvejr løs over Galicien. Hertug Richard 1. af Normandiet var 963 bleven angreben af grev Thiebault af Chartres og kong Lothar af Frankrig og vendte sig til moderlandet Danmark om hjælp som noget, der fulgte af sig selv:

De Danemarche fist uenir
Daneis e bons cumbateurs[4].

Denne gang var kong Harald Blåtand ikke selv med som tidligere 943. Men da freden var sluttet, vilde Richard gærne skille sig af med disse selvrådige og besværlige hjælpetropper. Nogle af dem lode sig på hans opfordring døbe, »men de, siger Dudo af S. Quentin, der hellere vilde vedblive i deres hedenske vildfarelser, fik vejvisere fra Cotentin, der førte dem til Spanien,« eller som Wace siger:

---

[1] p. 78 siger han det selv i sit gavebrev til Cellanova.
[2] Esp. sagr. XVIII, p. 325 app. XVII.
[3] Esp. sagr. XVII, p. 23.
[4] Roman de Rou I, p. 103 v. 1781.

De Costentin lur fist bons estrumanz baillier,
Ki bien sorent par mer e sigler e nagier.
Vers Espaigne turnerent en un pais plenier,
Dit e wit citez pristrent, qu' il firent trebuchi(er),
Ne sai que puis deuindrent, ne ceo saueir ne q(uier)[1].

De toge og opbrændte 18 stæder, og landet blev grusomt hærget med ild og sværd[2]. Bønderne samlede sig og angrebe dem, men efter en hård kamp lede de et stort nederlag. Da Normannerne tredie dagen efter gennemsøgte valpladsen og vendte de faldne for at plyndre dem, fandt de en del sorte eller »blåmænd«, som Nordboerne kaldte dem, »fra Æthiopien«, og hvad Dudo med rette undrer sig over, de fandt de dele af de sortes og Æthiopernes legemer, der lå på jorden og rørte ved den, hvidere end sne, medens de andre dele af dem havde beholdt deres gamle farve. Han undrer sig fremdeles over, hvorledes de lærde vilde bære sig ad med at forklare denne forvandling, da en Æthioper og en ravn ellers have en uimodsigelig lighed[3].

Vil man tillægge denne fabel noget værd, må vel kampen henlægges til de mauriske kyster eller Lissabon, som Dozy[4] vil, men 964 kendes intet anfald på disse, og hvorledes kommer så Rosendo til at kæmpe med Normannerne? — Under dette anfald 964 viste Rosendo meget mod, samlede en hær og drog imod dem, »stolende mere på Guds barmhjærtighed end på hæren, og gentagende salme 20,8: »Disse forlade sig på heste og vogne, men vi ville påkalde i Herren vor Guds navn«[5]. Det lykkedes ham også at drive Nor-

---

[1] smst. I, p. 197 v. 4414 fg.

[2] Dudo, de moribus et actis primorum Normanniæ ducum (Lairs udgave 1865 i Mém. de la Soc. des Antiquaires de Normandie p. 287—288). Will. Gemmeticus l. IV, 17.

[3] Dudo p. 288: »qui quum accidens corvo Æthiopique categorizant inseparabile esse.« [4] Dozy, Recherches II, p. 288.

[5] St. Rudesindi vita et miracula i Portugalliæ monum. I, 32—46, hvor munkene Stephan og Ordoño i Cellanova angives som forfattere.

mannerne tilbage, og ligeledes Maurerne, idet han havde forenet sig med greverne af Galicien[1]. Der siges, at Rosendo nu styrede en del af Galicien med en næsten kongelig magt[2].

To år efter, 966, bleve de mauriske kyster atter hjemsøgte af Normanner, der muligt kunne have sluttet sig til levningerne af hine fra 964. Ibn-Adhari, der rimeligvis har lånt fra den samtidige Arib, fortæller:[3]

»Den første Redjeb i år 355 (23. juni 966) fik kalifen Hakam 2. et brev fra Kasr abi-Danis (Alcacer do Sal i portugisisk Estremadura). Det meldte, at en flåde af Madjus havde vist sig i det vestlige hav nær ved nævnte sted; at beboerne på hele denne kyst vare meget urolige, fordi de vidste, at Madjus tidligere havde den vane at gøre indfald i Spanien, og endelig, at flåden bestod af 28 skibe. Derpå ankom der fra disse kyster flere andre breve, som indeholdt efterretninger om Madjus; de meldte blandt andre ting, at Madjus havde plyndret her og der, og at de vare komne lige til sletten ved Lissabon. Muselmændene gik da imod dem og leverede dem et slag, hvori mange af vore døde som martyrer; imidlertid fandt også flere vantro der deres død. Derpå kom den muselmanske flåde ud fra rheden ved Sevilla (ɔ: mundingen af Guadalkivir) og angreb Madjus' flåde i floden ved Silves. Vore gjorde flere fjendtlige skibe ukampdygtige, befriede de muselmanske fanger, der fandtes i dem, dræbte en stor mængde vantro og joge de andre på flugt. Siden ankom der hvert øjeblik nyheder om Madjus' bevægelser til Cordoba fra vestkysten, indtil Gud fjærnede dem«. Lidt efter siger han: »Samme år gav Hakam Ibn-Fotais befaling til at løbe ind igen i floden ved Cordoba og lade

---

[1] Morales, cron. gen. de España VIII, p. 260, der iblandt Normannerne omtaler »Flamencos«, Flamlændere, og siger, at de kun vare »poca gente« få folk. Ferreras hist. de España IV, p. 348. Flere spanske forfattere have det urigtige årstal 974.

[2] Rudesindi vita: »super partes Gallæciæ regias vices imperando exercebat.« [3] t. II, p. 254—255.

bygge skibe efter mønster af Madjus' skibe (Gud tilintetgøre dem!) Han håbede, at de skulde tage disse skibe for deres egne og nærme sig til dem.«

Ibn-Khaldun[1], som Makkari har afskrevet, sætter urigtigt år 354 i stedet for 355: »I dette år viste Madjus sig i havet og plyndrede sletterne omkring Lissabon; men efter at have leveret muselmændene et slag vendte de tilbage til deres skibe. Hakam pålagde sine anførere at beskytte kysterne og befalede sin admiral Abderamen ibn-Romahis i største hast at gå til søs. Snart fik man efterretning om, at de muselmanske tropper alle vegne havde slået fjenden.«

Fjerde anfald 968—970.

Kong Sancho 1. el gordo døde i slutningen af 966[2], og den femårige Ramiro 3. (966—982) besteg nu Leons trone. To kvinder, hans moder Theresa og hans faster Elvira, der var nonne i klostret San Salvador i Leon, skulde under hans mindreårighed føre regeringen, men det skete med svage hænder. Virkningerne heraf bleve snart sporede. De store søgte at gøre sig uafhængige og gjorde, hvad de vilde[3]. Den stridbare Sisenand slap ud af sit fængsel og trængte julenat 967 i våben og panser med draget sværd ind i Rosendos sovekammer i San Jago, hvor denne sov med flere andre gejstlige herrer. Med sin sværdod løftede han tæppet, så at Rosendo vågnede, og truede ham med døden, dersom han ikke opgav sit bispeembede og forlod staden. Rosendo bebrejdede ham hans voldsfærd og bebudede ham hans skæbne med skriftens ord: »Den som griber sværdet, skal omkomme

---

[1] fol. 16 v.

[2] Efter Sampiro har man angivet 967 som Sanchos dødsår, men munken af Silos har ret i (cap. 70) at anføre 966, thi dette år kaldes Ramiros første regeringsår i et dokument af 19. decbr. 966 (Risco, hist. de Leon t. I, p. 212—213).

[3] Monachus Silensis c. 70.

med sværd«. Ufortøvet forlod han San Jago og tog med glæde sin tilflugt til sit kære Cellanova eller S. Joannes de Cabrero, som han ikke mere synes at have forladt[1]. Men Sisenand herskede nu over Iria Stift, hvor under San Jago dengang hørte, med sin gamle voldsomhed og tyranniske færd[2]. Han skulde dog ikke længe komme til at nyde sin magt.

I Ramiro 3.s andet regeringsår[3] 968 landede i Galicien en anselig normannisk hær og flåde på 100 skibe under kong Gundered, i hvis navn man let genkender det oldnordiske Guðrøðr[4]; de spanske forfattere kalde ham snart Gundaredus, Gunderedus, snart Gundiredus og Gundericus, og nogle[5] kalde ham »konge«, formodentlig i betydning af søkonge, vikingehovding. Når en enkelt kilde nævner Normanner og »Franske«[6], må derved vel forstås franske Normanner, som de andre kunne have taget med ved at anløbe Normandiet på vejen, hvor den nordiske lyst til vikingefærd og æventyr endnu ingenlunde var udslukt. Under frygtelige ødelæggelser både af stæder og landsbyer, især i omegnen af San Jago, bredte de sig som en strøm over landet, og »der var ingen, der kunde gå imod dem og hindre dem«[7].

---

[1] Chron. Iriense, Esp. sagr. XX, p. 606. Hist. Compost. l. II, c. 2, p. 13, E. sagr. t. XIX.

[2] Chron. Iriense smst.: »Sisnandus tumidus et elevatus ad propriam rediit sedem« (Iriam); Hist Compost. smst.: »Sisnando denique in Pontificali Cathedra tyrannidis potestate permanente« . . . Florez har søgt at forsvare Sisenand mod disse beskyldninger, vistnok uden held (Esp. sagr. XIX, p. 152 fgl.).

[3] Sampiro c. 28, Esp. sagr. XIV, 457; Mon. Sil., Esp. s. t. XVII, p. 307.

[4] Findes 4 gange i Landnáma, deraf ét kongenavn.

[5] Sampiro og Rod. Tolet. V, c. 11.

[6] Chron. Iriense p. 606. »Normani et Frandenses et gens multa inimicorum.«

[7] Alfonso el Sábio, cron. gen. t. II, fol. 78. »Et fizieron grandes dannos a derredor de Santjague que non fallaron qui a ellos salliesse, nin estoruo les y ficiesse«. Sampiro,

De frygtelige fjender, som »landet næppe kunde rumme« (!)[1], skulle have oversvømmet hele Galicien lige til de cebreriske bjærge, Montes de Cebrero syd ost for Nogales, en vild bjærgegn, der danner grænsen mellem Galicien og Leon[2]. Alle vegne fra vendte de tilbage til deres skibe med stort bytte og mange fanger.

Endelig besluttede de at angribe San Jago, en rig og blomstrende stad, hvor de håbede at gøre stort bytte i de rige kirkeskatte, gaver fra fromme kristne, og i de mange kostbarheder, omegnens folk havdeført derhen for at bringe dem i sikkerhed. De droge da fra havnen Juncariæ[3] (Junqueira) ved bugten Ria de Aroza, hvor de havde deres flåde liggende, op mod Iria. Da den hæftige biskop Sisenand fik bud om, at de gjorde alle de mænd og kvinder, som de mødte på vejen, til fanger, slæbte dem med sig og udplyndrede og ødelagde landet, blev han greben af forbitrelse. Han iforer sig våben og rustning, iler med sine folk efter dem lige til Fornellos[4], hvor han kaster sig over dem som

---

Esp. sagr. XIV, 457: »strages multas facientes in gyro Sancti Jacobi Apostoli«.

[1] Morales VIII, p. 270: »la tierra no bastaba a mantenerlos«.

[2] Sampiro; »totam Galæciam deprædaverunt, usquequo pervenerunt ad Alpes montes Ecebrarii«. Mon. Silensis p. 307: »ad Pyreneos (!) montes Ezebrarii«. Luc. Tudensis, Hisp. illust. IV, 86: »ad Alpes montes Zebrarii«. Rod. Tolet. V. c. 11: »ad locum qui dicitur Onagrorum«. Alf. el Sábio II, fol. 78: »corrieron toda la tierra fasta el mont que dizen Ezebrero«. Estoria de los Godos p. 93: »legaron fasta un lugar que es dicho Onagro«. Morales VIII, p. 270 nævner Vincarias, Vinceiro i samme egn øst for Nogales, det eneste sted af dette navn i Galicien.

[3] Navnet er bevaret i Castello de Junqueira mellem byerne Caraminal og Palmeira, begge på den nordlige side af bugten Ria de Arosa

[4] Chron. Iriense c. 11, p. 606: »ut insanus armis indutus, cucurrit post eos usque ad Fornelos et intrans per medias acies cecidit«. Hist. Compost. l. I, c. 2, Esp. sagr. XX, p. 13: »sui exercitus robore circumvallatus in die mediantis

en rasende[1]. Det kom til et hæftigt og blodigt slag, og der kæmpedes med den største forbitrelse. Da Sisenand med større tapperhed end besindighed styrtede sig midt ind i fjendens række, blev han ramt i hovedet af en pil, der blev hans bane. Det var 29. mars 970 i fasten, at den kække biskop, der mere kæmpede som modig soldat end klog og kyndig feltherre, satte sit liv til for sin kirke mod de farlige fjender. Ved biskoppens fald flygtede hans folk, og Normannerne huserede atter med plyndring i det ulykkelige land, hvis konge var et barn på 7 år, og hvis formynderregering var to svage kvinder. Efter nogle[2] skulle de endog være

Quadragesimæ, usque ad prædium quod dicitur Fornellos, eos est insecutus, ubi pugnam agressionis acerrimæ cum iis incipiens, sanctissimi Reodosindi maledictionis sagitta percussus casu interveniente occisus est IIII kal. Aprilis Era I. XV (977), skal være I. VIII (970). Ferreras III, 124 har Tornellos, hvem Werlauff s. 31, Suhm III, 103—4, og Spruner i sit historiske atlas have fulgt, og Gandara, armas y triunfos de los hijos de Galicia p. 77, sætter som valplads campos de Mellid ved Rio Ulla øst for Sanjago og Arzua, men da håndskrifterne af Hist. Comp. og Chron. Iriense have Fornelos og Fornellos, som Morales p 270, Dozy, Rech. II, 295 og Lafuente III, 492 have fulgt, og udtrykkelig sige: »Iriam tendentes«, må man søge dette Fornelos, blandt de 19 byer af dette navn i Galicien, i omegnen af Iria, i ayuntamiento Teo, juntamiento Padron.

[1] Chron. Iriense c. 11: »ut insanus«.

[2] Annales Complutenses, Esp. sagr. XXIII, p. 311: »Sub Era MVIII venerunt Lodormani ad Campos« . . . Ligeledes Annales Toletani, smst. p. 382, der har Lordomani. Dozy, der selv omtaler Campi Gothici Rech. I, 124 fg., siger dog II, 295: »Il serait difficile de dire quel endroit est ce Campos, surtout parcequ'il doit être question, non pas d'un endroit peu considérable, mais d'une ville importante, renommée, connue de tout le monde. Tout s'éclaircit, si on lit Compos (?)« og vil derfor i Annales Complutenses rette Campos til Compos og så lade det være en forkortning af Compostella! Chron. Albeldense p. 451: »Campos quos dicunt Gothicos usque ad fluvium Dorium (Douro) cremavit« (Alfons 1). Rod. Tolet., de rebus Hisp. IV, 5:

trængte over de cebreriske bjærge ind til de gothiske sletter (Campi Gothici) nord for Douro, der havde fået dette navn, da den tapre gothiske kong Alfons 1. af Asturien (753—765) havde erobret denne strækning fra Maurerne og befolket den med befriede kristne fanger.

Uden tvivl faldt efter slaget ved Fornellos San Jago med helligdommen apostlen Jakobs grav i Normannernes magt. Endnu stod her kun den trækirke, som Alfons 2. havde ladet bygge på det sted, hvor biskop Theodomir af Iria 803 havde fundet en sarkofag med et lig, som han efter en højere indskydelse erklærede for apostlens. Legenden fortalte, at Jakobs disciple Athanasius og Theodorus skulde have ført hans henrettede legeme fra Palæstina til Galicien, og som sædvanligt manglede det ikke på brændende lys over graven, en klar stjærne og himmelsk musik som af engle. Spanien trængte nemlig til en fører i kampen mod de vantro Maurer, og man vilde gærne drage pilegrimme til stedet. Dette lykkedes, og snart rejste sig ved kirken en stad, der blev Galiciens største. Alfons 3. opførte 874—899 en prægtig stenkirke, og da den var bleven ødelagt af den berømte Almansor, byggede biskop Diego Gelmirez en ny 1096 til 1136. Som valfartssted stod San Jago i 11. og 12. årh. i Evropa kun tilbage for Rom. Så stærkt strømmede pilegrimme til fra alle lande, at man på kastiliansk kaldte mælkevejen »vejen til San Jago« (el camino de S.), og Ibn-Adhari nævner blandt dem endog »Kopter og Nubier«[1].

»Occupant etiam Campos Gothicos, qui ab Estola (nu Esla), Carrione, Pisorica (nu Pisuerga) et Doria fluminibus includuntur«, altså mellem Douro og dens bifloder mod nord. Fordi der boede mange Berber, der vare upålidelige og ofte gjorde opror. skønt de vare blevne kristne, kaldtes landet Malacutia ɔ: Mala Gothia, og deres efterkommere Maragotos (ɔ: Malagotos) bære endnu berbisk dragt, tale et hårdt, dårligt spansk og ere mulæseldrivere (arrieros).

[1] II, p. 316—318. Det senere navn Compostella forklares forskelligt, som Giacomo Apostolo (Esp. sagr. XIX p. 71),

Efter henimod tre års lidelser slog endelig hævnens og befrielsens stund for de betrængte Galiciere. Fjenden havde plyndret og ødelagt alt, hvad de vilde, indtil markens sæd og frugter. »Men Herren, for hvem intet er skjult, gengældte dem det og førte hævnen over dem; ligesom de slæbte kristne folk i fangenskab og myrdede mange med sværdet, således lede de også selv meget ondt, inden de kom ud af Galicien[1].« Da de endelig vilde vende tilbage til deres skibe med stort bytte og mange fanger, var der alle vegne samlet meget folk imod dem, og disse folk, hvis land var hærget, hvis huse vare brændte og hvis slægtninge vare myrdede, tørstede efter hævn. Med en anselig hær kastede greven af Galicien Gonsalo Sanchez[2] sig pludselig over dem, der belæssede med bytte vare komne i nærheden af deres skibe ikke langt fra Ferrol, da han vilde forhindre dem i at sejle bort med byttet og fangerne. Det kom til den hårdeste kamp, men »med den hellige Jakobs bistand« vandt grev Gonsalo sejr. De fleste faldt tillige med deres konge Gudrød, de øvrige bleve fangne, og »ingen blev tilbage, der kunde løfte våben imod de kristne eller gøre dem nogen skade«; byttet toges, fangerne bleve befriede og Normannernes skibe opbrændte.

Dette angreb var åbenbart det største og farligste af alle, hvad enten man tager hensyn til Galiciens sørgelige tilstand, eller til Normannernes antal, udbredelse eller lange ophold, der langt overgik et almindeligt plyndretogs og tyde-

---

Campus Apostoli (Lafuente III, 218) og Campus stellæ, hvor stjærnen stod over graven og lyste.

[1] Sampiro, Esp. sagr. XIV, 457.

[2] smst.: Gundisalvus Sancionis. Estoria de Godos p. 93: Garcia Sanchez. Werlauff s. 31 kalder ham efter Suhm III, 104 urigtigt Gonsalez Sanchez, eller med to efternavne, da -ez betyder søn; ligel.: »de cebreriske bjærge, hvor de nærmede sig kysten«, skønt de ligge langt inde i landet mellem Galicien og Leon.

ligt viser deres hensigt at ville nedsætte sig i landet, ligesom i århundredets begyndelse i Normandiet. — Sisenands fald i slaget ved Fornellos kan ikke sættes før 970 (29. mars), da han tilligemed Rosendo var til stede i juni 969 på kirkemødet i Navego[1], hvor de begge have underskrevet grev Osorio Gutierrez' testamente om oprettelsen af klostret Lorenzana[2], Sisenand som biskop af Iria, Rosendo som biskop af Dumio eller St. Martin de Mondoñedo. Da Rosendo dengang opholdt sig i sin »roligheds havn«[3] Cellanova, kan han have anvendt titlen på sin tidligere værdighed, eller han kan virkelig have styret Dumio stift fra Cellanova på grund af sin store anseelse som »betroet biskop« (episcopus commissus). Som sådan styrede han fra Cellanova siden Iria stift, hvilket ses af et dokument fra 974 om flytningen af bispesædet i Simancas til Leon, hvori han ydmygt kalder sig »den uværdige og med rette ringeste betroede biskop« over Iria stift[4]. Denne udmærkede mand døde i sit kære Cellanova 1. mars 977 og blev for sit fromme liv og sine mange undere optagen blandt helgene af Cælestin 3. 1195.

---

[1] Navego findes ikke mere, hverken i Madoz' diccionario geográfico etc. eller på Fr. Coellos specialkårt, men må have ligget i det sydøstlige Galicien øst for Minho, da »ad montem Navego« nævnes i en bestemmelse af grænserne for comitaterne i Galicien på conciliet i Lugo 569 under Sveverkongen Theodomir Mirus, Esp. sagr. XL, p. 347: »Sextus comitatus (i Lugo bispedømme) dicitur Pallarensis . . . venit Aeirosæ montes et protenditur ad montem Navego, ad castrum veniens Arburiæ Suliæ, conducens per flumen Bubale usque in Mineo finitur«. Bubale falder i Sil, der igen falder ud i Minho. Grænserne vare nemlig blevne forstyrrede »paganorum persecutione«.

[2] Esp. sagr XIX, p. 151. S. Salvador de Lorenzana mellem Mondo edo og Foz ved floden Masma.

[3] »portus tranquillitatis«, Hist. Compost. p. 13.

[4] Esp. sagr. XVIII, p. 401: »Indignus et merito ultimus Apostolicæ Cathedræ et Sedis Iriensis Rudesindus episcopus commissus«.

Med hensyn til tiden for toget hersker den sædvanlige forvirring i de spanske kroniker, der lade det falde mellem 939 og 980, og den klares ikke ved Florez' undersogelse i Esp. sagr. XIX, p. 151 fg. Alfonso el Sábio, Cron. gen. har blindt hen fulgt Roderik Tolet., de rebus Hispaniæ l. V c. 11 i Hisp. ill. t. II, p. 86, der har æra 977 e. 939. Joh. Vasæus, Hispaniæ cron. i Hisp. illust. t. I p. 718, har 941. En afskrift af Hist. Compostellana i Esp. sagr. XIX p. 151 angiver æra 1016 e. 978. Annales Toletani i Esp. sagr. XXIII p. 382 har efter en fejlskrivning i Annales Complutenses æra 1018 e. 980. Mariana, hist. de Esp. l. VIII c. 8 år 979; »duró dos años esta plaga«. Urimeligheden af alt dette er indlysende. De ældste kilder, Sampiro, munken af Silos og Lucas Tudensis, have alle sat anfaldet til Ramiros andet år, og Ambrosio de Morales, cron. gen. de Esp. VIII, l. 16 c. 32 p. 269—271, sætter udtrykkelig året for nederlaget ved Fornellos til 970. Dozy sammenblander tredie og fjerde anfald, som han gør til ét og lader vare 966 til 971, skønt det første efter Dudos og Vilhelm af Jumièges' vidnesbyrd må være sket 964, og foruden at rette Campos til Compos, blander han temmelig vilkårligt legenden om den hellige biskop Gonsalo ind deri.

Der fortælles nemlig, at denne hellige mand begav sig op på en høj med vid udsigt over havet for ligesom Mose at bede, og hver gang han gjorde en stansning, sank et af Normannernes skibe i dybet. Således forgik de alle på et eneste nær, nemlig anførerens, som Gud — og den hellige Gonsalo — lod blive i live, for at han kunde underrette sine landsmænd om det skete[1]. Gonsalo blev nu af folket

[1] Gandara, armas y triunfos de los hijos de Galicia t. IX, c. 18, lader hans årsfest holdes 1. nov., Xavier Manuel de la Huerta y Vega, añales del reyno de Galicia t. II, p. 360, Argaiz, theatr. de Mondoñedo c. 3, Scr. Rer. Dan. I, 535 efter Luitprandi cron., Madrid 1635, 4 p. 17: Gundisalvus Sanctus episcopus Mindoniensis vel Balobrigensis. Esp. sagr. XVIII, p. 288—291.

i egnen anset for helgen, skønt gejstligheden var derimod, da han ikke var kanoniseret; men den måtte opgive modstanden som unyttig. På stedet blev opført et kapel, Mourente[1], et meget besøgt valfartssted for søfolk, og et maleri af begivenheden blev ophængt i kirken i S. Martin de Mondoñedo. Da man 1648 åbnede folkehelgenens grav, fandt man ved siden af det velbevarede skelet en forgyldt bispestav, et bælte af silke og guld, stykker af andre prydelser, og der udgik selvfølgelig en behagelig duft[2]. Bispestaven vidner om, at han har været biskop, men når og hvor? Manuel og Gandara sætte underet til 846 og hans død til 850, men Mondoñedo blev først 866 bispesæde for Dumio stift, da det flyttedes herhen på grund af Maurernes ødelæggelser. Dozy[3] henfører ham da til 966 eller 968, alene af den grund, at der er et hul i Mondoñedos bisperække fra 942 til 969, hvor man passende kan anbringe ham, skønt han rigtignok får en meget snæver plads, da en ny biskop Theodomir, som Dozy antager for hans eftermand(!), var tilstede på kirkemødet i Navego 969. Da Gil Gonsales Davila i sin theatro de Mondoñedo siger, at hans lig blev ført herhen fra kirken i Britonia i Braga stift, da denne by blev ødelagt af Maurerne, og både han og Sandoval lade det være en maurisk flåde, der bliver ødelagt på Gonsalos bøn, bliver forvirringen endnu større. Den første siger endog bestemt, at det var kong Mohammed af Cordobas flåde, der 888 ved Gonsalos bønner gik til grunde på nordkysten af Galicien mellem Ribadeo og Vivero i havnen Masma. På grund af disse uopløselige modsigelser i det udsmykkede sagn, der ikke støttes af nogetsomhelst historisk dokument, hvorved Gonsalos tilværelse i Mondoñedo bevises, gør man vistnok bedst i at henføre det hele til de i Spanien så hyppige uhistoriske legenders række.

---

[1] Madoz, diccion. geogr. XI, p. 493.
[2] Esp. sagr., XVIII, 296.
[3] Recherches II, 291—294.

Normannernes hærgninger under det sidste store anfald havde efterladt sørgelige spor. Kirkerne vare afbrændte, helligdommene skændede; »i deres ringeagt for det hellige vare de meget værre end Maurerne«[1]. Kirken Santa Eulalia de Curtis, der lå 5 mile sydost for Coruña øst for Mesia ved Montes de la Tieyra, blev afbrændt, men den blev atter opbygt af bisp Peter af Iria, hvis brev af 1. juli 995 om kirkens fornyelse[2] fortæller: »Alt var i en blomstrende tilstand, indtil for den truende synds skyld Lotimanernes folk kom i landet og ødelagde denne kirke ligesom andre i nabolaget; dens præster bleve slæbte i fangenskab og myrdede med sværdet; skrifterne i kirken opbrændte de, så at der intet andet stod tilbage end stenene, der vare svedne af ilden. Dog overlevede munken Martin branden, et barnebarns barn[3] af kirkens grundlægger Placentius, med sine sønner Adolf og biskop Peter, der i hine dage for-

---

[1] Esp. sagr. XIX, 157: »los Normanos, que sin respetar á lo sagrado eran mas funestos que los Moros«.

[2] Karta, quam fecit Petrus episcopus Yrie de ecclesia Sancte Eulalie de Curtis i Esp. sagr. XIX, p. 384, efter originalen i Cartulario de Superaddo (Sobrado) fol. 56 i la Academía Real de la Historia i Madrid, hvorved biskop Peter skænker S[a] Eulalia sin ejendom. Manuel anfører dette brev i añales del reyno de Galicia, sml. Morales VIII, p. 4. Der må læses år MXXXIII i stedet for MXCVIII. Manuel har urigtigt anført år 867, se Esp. sagr. XIX, p. 183, og fejlagtigt Litomani i stedet for Lotimani.

[3] Martin kaldes i dokumentet nepos Placentii, men nepos betyder ikke blot sønne- eller datterson, men også broder- eller søstersøn, og endelig efterkommer i almindelighed. Da Placentius kaldes bisavus Martini, må han vel have været hans oldefader. At Martin kaldes confessor, betyder ikke martyr, men troende bekender, hellig; hans søn bisp Peter siger om ham i dokumentet Esp. sagr. XIX, p. 385, at han vandrede som »Dei servus per ordinem confessionis . . quousque de hac luce migravit mirifice ad Dominum«,

rettede en abbeds tjeneste[1] til Guds ære«. Men Peter, der var biskop i Iria fra 986 til omtrent år 1000, opbyggede atter kirken og klostret og elskede dette sted så højt, at han siden, efter at have nedlagt sit embede som biskop, trak sig tilbage til sit kære kloster Santa Eulalia og tilbragte der sine sidste dage.

Det har vist været på grund af dette anfald, at biskop Viliulf, der var bleven biskop i Tuy 952, omtrent 970 trak sig tilbage til klostret S. Esteban de Rivas de Sil på sydsiden af Sil, Minhos største biflod; men årsagen siges ikke udtrykkelig. Han var med de andre biskopper 969 i Navego og bekræftede med sin underskrift grev Osorios gavebrev til Lorenzana. Fra S. Esteban vedblev han at udøve biskopsmagten i Tuy stift og bekræfte privilegier — det sidste 999[2] — ganske ligesom Naustius og Rosendo.

En adelig dame Mumma Domna eller Donna Mumma skænkede 968 kastellet San Mamede, som hun havde ladet opføre ved Guimaraens til forsvar for klostret San Salvador i denne by imod Normannerne på et bjærg oven over klostret, for at munkene kunde søge tilflugt der. Ikke længe før dette testamente blev bekræftet »i manges nærværelse«, vare de forfølgende hedninger trængte ind i forstaden, og hun vilde beskytte klostret mod denne frygt[3].

Samtidige dokumenter vidne om, hvor dybt den rædsel, Normannerne vakte, havde fæstet sig i erindringen, når der tales om deres indfald, »Normannernes dage«, som en æra.

---

[1] Det har ikke været her i Santa Eulalia, at han var abbed, da han aldrig nævnes her, Esp. sagr. XIX, p. 176, men i S. Juan de Podio, nu Poyo, halvanden fjerdingvej vest for Pontavedra (Esp. sagr. XIX, 31).

[2] Esp. sagr. XXII, p. 57.

[3] Portugalliæ Mon. hist., dipl. et chartæ fasc. I, fol. 61: . . . »persecutio gentilium irruit in hujus nostris (!) religionis suburbium et ante illorum metum laboravimus castellum, quod vocitant sanctum Mames in locum prædictum (!) alpe latito quod est super hujus monasterio constructum«.

Således hedder det i et sådant til kirken Sancta Maria de Bonimento fra 992, at præsten Kristoffer havde svaret sin skyldige pligt af en ejendom til herren Guttier hvert år indtil hans død og ligeledes til sonnen Munio lige til »Normannernes dage«, da andre slægtninge opstode, rejste sag og satte Munio ud af besiddelsen[1].

Når Sampiro og andre med sædvanlig overdrivelse forsikre, at Normannerne i kampen nær ved Ferrol bleve nedhuggede til sidste mand, vare de dog endnu stærke nok til at tænke på et anfald på vestkysten af Andalusien, som Ibn-Adhari[2] fortæller: »I begyndelsen af måneden Ramadhan i år 360 (slutn. af juni og beg. af juli 971) fik man i Cordoba efterretning om, at Madjus-Alordomani (hvem Gud forbande!) havde vist sig på havet, og at de efter deres vane havde i sinde at angribe de vestlige kyster af Andalusien. Sultanen (Hakam 2.) befalede da sin admiral at begive sig så hurtigt som muligt til Almeria, føre til Sevilla flåden, der fandtes i denne havn, og samle alle de andre flådeafdelinger i de vestlige egne.« Da Ibn-Adhari ikke nævner dem mere, ere de vel blevne afskrækkede ved kalifens kraftige foranstaltninger og ere dragne hjem. Maurerlandet slap altså den gang med skrækken og gik fri. Intet større anfald omtales senere på disse kyster.

---

[1] Cartulario de Superaddo f. 51 siger i endnu slettere latin (som ofte på den tid i Spanien): »ut tenuisset Christophorus ipsa kasa(!) et ipsos testamentos(!) ad partem domini Guttier, ad faciendam ei obedientiam annis singulis secundum et fecit usque ad obitum suum, et post mortem d[ni] Guttier adimplevit inde servitium et obedientiam ad filium suum d[num] Munionem usque ad dies Lormanorum et ab ipsis diebus erexerunt alios parentes (!) et miserunt ipsa kasa (!) in contentionem et tulerunt eam de jure istius Munionis«.

[2] t. II, p. 257.

Senere anfald.

Bispedommerne Tuy, Braga og Orense vare så ødelagte, at biskopperne ikke kunde bo i dem[1], da bispesæderne selv lå i aske. Stiftet Tuy blev lagt ind under Iria[2], Braga og Orense under Lugo; men Orense blev snart genoprettet.

Fra nu af omtales kun ganske lejlighedsvis mindre betydelige indfald af Normannerne, og uden at der meddeles nærmere begivenheder. Biskop Hermenegild af Lugo (951—985) havde 1. nov. 953 sluttet et snævrere forbund[3] for at fjærne landeplagen. Alle gejstlige og alle de, som nøde de kirkegodser og jorder, som kaldes comitater[4], lovede at samle omegnens indbyggere i byen Lugo for at befæste den og forsvare den bedre, og Hermenegild lovede at forblive i Lugo og leve med dem både i medgang og modgang. »Dersom han svigtede dem og forlod den betroede hjord, vilde han være for dem landflygtig som en hedning, tolder og lejesvend, hvorimod de andre, der svigtede, underkastede sig strænge straffe, tab af deres ejendom, opbrænden af deres huse og legemlig tugtelse med piskeslag[5]. Normannerne kaldes »seviens gens Lothomanorum«. Dette forbund minder om lignende

---

[1] Esp. sagr. XVII, p. 74.

[2] Sædvanligt siges San Jago, men pave Urban 2.s bulle til franskmanden biskop Dalmacius om flytningen af bispesædet fra Iria til San Jago er først af 5. decbr. 1095, hvorpå den ærgærrige og snilde biskop Diego Gelmirez fik titel af ærkebisp 1120.

[3] Esp. sagr. XL, p. 146: »comunidad estrechamente unida en lo próspero y adverso«.

[4] smst.: »que gozaban de las haciendas ó tierras de la iglesia que se dician Comitatos.«

[5] app. 23 p. 403—4: »paganorum aciem resistentes. Et si quod absit, vobis fuero mentitus, sim vobis extorrem (!) sicut ethnicus et publicanus, & charitate & benevolentia vestra sicut mercenarius, comissa deserens gregem, qui fisus inde, et genetrici ejus nunquam ero mentitus ecclesiæ Dei et filio Beatæ Mariæ.«

foreninger i middelalderen, som Vetheman og hans stalbrødre i Roskilde. Men desuagtet blev Lugo omtrent 984 hjemsøgt af fremmede folk, der landede på kysten, trængte ind i byerne, plyndrede dem og gjorde al mulig fortræd[1].

En menneskealder efter, i året 1016, altså under Alfons 5. (999—1027), omtales ganske flygtigt et anfald på provinsen Braga, dengang under kongeriget Leon, da Portugal først i slutningen af århundredet fremstod — og det i sin første begyndelse — som en ny stat. »I æra 1054 (1016) 6. september kom Normannerne til Vermunds kastel, der ligger i provinsen Braga; greven der var dengang Alvitus Nuñez[2].« Dette før helt ukendte sted ligger 18 kilometre syd for Braga og 10 kilometre vest for Guimaraens i conselho (herred) Villa Nova de Famalicão, districto Minho. Her siges intet om, hvorledes det dengang gik Normannerne; men Prudentius af Sandoval, biskop i Tuy[3], siger, at Vermunds kastel, der

[1] p. 146: »gentes extrangeras, que arribando á la costa y entrando en los pueblos los robaban, y hacian en ellos otros daños.«

[2] Chron. Lusitanum i Esp. sagr. XIV, p. 407, som Chronica Gothorum i Portugalliæ mon. hist. I, p. 7. Sml. Pinto Leal art. Vermoim, der findes 8 gange som stednavn i Portugal.

[3] Iglesia de Tuy p. 49. Castellum de Vermui nævnes 1189 i Sancho 1.s testamente hos A. Hercolano, hist. de Portugal II, p. 442, der III, p. 417, notas siger: »Pedro Juliaõ eleito arcebispo de Braga e não confirmado por Gregorio X. era arcediago de Vermuim naquella diocese«, Ughelli, Italia sacra, vol. 1, col. 235, 1268. Vermund var et almindeligt navn, endog kongenavn hos Vestgoterne, ligesom hos Nordboerne; i Esp. sagr. t. XL Veremud o. år 760, c. San Salvador f. 3, år 980, Portug. mon. hist. I p. 6, år 882; agrum Veremudi, smst. p. 9, år 906, Vermud, Veremund, Esp. sagr. XL år 897, Verremud rex, c. San Salv. f. 5 år 1017; Veremut, Ann. Complut. 1038, senere Bermudus, Bermudes; o. Vermundr. Castellum Vermudij kaldes i en variant Castellum Vermundi, og stedet lyder: »æra 1054 (1016) octavo Idus Septembris venerunt Lormanes ad castellum Vermudij, quod est in provincia Bracharensi. Comes tunc ibi erat Alvitus Nuniz«.

var bygget af grev Vermuiz Forjaz, fra hvem greverne af Feira nedstamme, dengang blev ødelagt af Normannerne og først genopbygget efter 146 års forløb, altså 1162. Dozy[1] vil rette år 1016 til 1014 for at få det til at passe med Olaf den helliges tog på Spaniens kyster, der efter hans mening kan have været grunden til Tuys ødelæggelse og bispedømmets henlæggelse under S. Jakob, hvilket skete ved Alfons 5.s brev af 29. okt. 1024[2]. Efter at Alfons har omtalt, at de kristne meget længe havde hersket i Spanien, og at enhver provins var prydet med kirker, bispesæder og biskopper, fortsætter han: »Men ikke lang tid efter, da menneskenes synder formerede sig, blev kysten hærget af af Normanner[3], og da Tuda bispesæde er af alle det yderste og sidste, blev dets biskop, som boede der, med alle sine slæbt i fangenskab af fjenderne, der dræbte nogle og solgte andre og lagde hele staden øde, så at den i mange år har været som en sørgende enke[4]. Men siden, da den guddommelige barmhjærtighed, der anordner alt med mildhed og styrer alle ting, gav velsignelse dertil, have vi knækket mange af disse hårde halse[5] og med guds bistand udjaget dem af vort land. Lang tid efter have vi forhandlet med en an-

[1] Recherches II, 302: »dans ces petites chroniques, les chiffres sont souvent fautifs!«

[2] Esp. sagr. XIX app. p. 390 fg. med overskrift: Tudensis sedes post Normanorum vastationem ecclesiæ divi Jacobi attributa 1024.

[3] Leodemani vistnok skrivefejl for Lordomani.

[4] »vidua atque lugubris permansit«. Esp. sagr. XXII app. 2, p. 251 siger i Notitia de Naustio af år 1112: »Mortuo autem Adefonso episcopo seditiones et proelia multa in terra certe evenerint et Sedes Tudensis longo tempore sine pastore permansit.« Anfaldet er altså sket efter en biskops død i Tuy, der hed Alfons, men når? Og hvem var den ny biskop, der blev slæbt i fangenskab eller dræbt? Thi han synes aldrig at være kommen tilbage til Galicien, da han jo så vilde være bleven indsat på ny.

[5] »multas quidem inimicorum cervices fregimus.«

selig forsamling[1] af biskopper, grever og alle stormænd ved vort hof om at indsætte i alle sæder biskopper, som reglerne foreskrive[2]. Men da vi så dette bispesæde (Tuy) ødelagt, besudlet og nedstyrtet fra sin højde, have vi anset det for nødvendigt og båret omsorg for, at det kunde blive forenet med det apostolske sæde.« Han og hans dronning Urraca, der begge have underskrevet brevet, lægge øen Oneste til Sankt Jakob, som allerede Alfons 5.s bedstefader Alfons 4. havde skænket dertil tillige med andre øer[3]. På Oneste eller Honesto, nu Ons på vestsiden af provinsen Pontevedra, siger han »havde han bygget en prægtig stor stad[4] til at forsvare apostelsædet, for at det kan være trygt og beskyttet.« Dette er en overdrivelse; thi der var ikke plads til en »prægtig stor stad« på Ons, der kun bestod af nogle klipper med tårne fra Romertiden, som Romerne efter Mela henførte til kejser Avgust.

Da Alfons ved sin tronbestigelse 999 var meget ung, kun 8 år[5], kan han ikke godt have vundet den sejr over Normannerne, hvoraf han roser sig, før omtrent år 1014.

Allerede efter 47 års forløb blev dog bispedømmet Tuy genoprettet af infantinden Urraca, en datter af Fredesind 1. og søster til Alfons 6., ved et brev af 13. januar 1071, der er en gentagelse af Alfons 5.s. Den første biskop hed Georg (1071—1072[6]).

Fra samme tid og muligt fra samme angreb hidrører et gavebrev fra 1026, hvorved en dame Meitilli (Mathilde)[7], skænker Octicius den fjerde part af to gårde, som hun

---

1 »quorum facta est turba non modica.«

2 »sicut canonica sententia docet.« 3 Esp. sagr. XIX p. 196.

4 »civitatem miræ magnitudinis.«

5 Esp. sagr. XXXVIII, p. 8, 9. Den upålidelige Pelagius af Oviedo c. 5, lader ham 999 kun være 5 år gammel.

6 Esp. sagr. XXII, p. 63 app. I. har endog Leodomonii.

7 Germansk navn: Mahthildis, Mathildis, Mathilda, Mechthilt, Methilt, Mehtilda, Førstemann, altdeutsches namenbuch, indtil 8. årh.

besad i landsbyerne Cabanões eg Muradões, fordi han havde løskøbt hende og hendes datter Guncina af fangenskab på Normannernes skibe for de mest forskelligartede genstande, der vise, hvad Normannerne foretrak for penge som nødvendige ting for livets ophold langt borte fra hjemmet i fjendtligt land, nemlig for en ulveskindspels, et sværd, en skjorte, tre stykker lærred, en ko og tre skæpper fint salt[1].

Også Briter og Basker have hjemsøgt Galicien. Da Baskerne havde gjort oprør og befæstet sig i peña eller alpe de Lapio, hvorfra de gjorde store ulykker, plyndrede og brændte kirkerne, øvede røveri, drab og voldtægt, samlede grev Rodrigo Romariz 1032 sine baroner og ved hjælp af Normannerne indesluttede han bjærgfæstningen, tog den med storm, opbrændte og ødelagde den[2]. Vermund 3. (1028—37) gav kastellet de Lapio til bispesædet i Lugo og biskop Peter (1017—57). Det var gejstligheden og beboerne i Lugo, der især havde klaget til greven over disse Vascones.

Det var altså som hjælpetropper, at Normannerne her vare til stede, og der synes i 11. årh. at være indtrådt et fredeligere forhold. Da biskop Diego Gelmirez 1116 lod bygge skibe mod Maurerne, søgte han at drage Normanner til hjælp i denne kamp[3]. Portugisiske forfattere[4] tale om

[1] Portug. mon. hist. I, p. 161. »pro que comparastis nobis de kaptibo mici meitilli cum filia mea guncina et sakastis nobis de barcas de laudomanes et dedistis pro nobis uno manto lobeno (ulvepels) et uno spada (sværd) et uno kemiso (skjorte) et tres lenzos (lærreder) et una vaka et tres modios de sal finto.« (Dok. fra klostret Pedroso i Coimbra, nu i arch. nacion., Lissabon). Octicius har formodentlig været abbed i klostret Pedroso. Munkelatinen forbavser.

[2] Esp. sagr. XL, p. 410: » . . . in ecclesias et in meskinos (ulykker), de prædas et disrumptiones, et rausos (voldtægt) et homicidios et furtos eorum erat illa terra herma et desolata . . . Cum gens (!) Leodomanorum cerravit illa penna et pressit eam per fortia et cremavit et solavit ea« (!).

[3] Pinto Leal, art. Vianna.

[4] Pinto Leal, Theophilo Braga, Antiguidades de Lethes l. 2, c. 2 no. 265.

en nedsættelse af dem i Vianna ved udløbet af Lima, hvorhen de trak sig tilbage for den frygtelige Almanzor 988, der i bund og grund ødelagde deres nybygd Povoança, da han fandt den forladt af beboerne.

Vistnok var det mere mod Maurerne og andre folk end mod Normannerne, at biskop Cresconius af Iria (1048—66) opførte mure og tårne om San Jago[1] og befæstede kastellet Oneste med høje tårne og en stærk mur til kristenhedens forsvar[2].

Herhen begav han sig, da han mærkede, at døden nærmede sig, for her at ende sine dage[3]. At han med sin store krigsdygtighed i bund og grund skulde have udryddet Normannerne, der vare faldne ind i landet, er en åbenbar overdrivelse[4] som så ofte i de spanske krøniker.

Hans efterfølger Diego (Didacus) 1. (1070—88) fortsatte hans værk og opførte en del af kastellet; men det forroste værk med de høje tårne og den »meget stærke« mur må ikke have været meget solidt, siden kong Alfons 7. (1109—57) 1120 befalede bønderne i Galicien at opføre Castello Honesto på ny, da Cresconius' mure vare faldefærdige. De vare nemlig opførte af små sten med mellemlagte bjælker uden at være forbundne med kalk, så at de truede med at styrte sammen. Da Honesto var ligesom en »nøgle« eller et »segl« for hele Galicien, havde de fremmede folk, når de bemægtigede sig dette sted, lejlighed til at trænge ind i Galicien fra den derværende fæstning og ud-

---

1 Efter Hist. Compost. p. 15, l. I c. 10, Esp. sagr. t. XIX p. 195: »Levantó muros y torres para defender la ciudad de Santjago«.

2 Hist. Comp. p. 305, l. 2 c. 23. Cresconius idem castellum turribus excelsis atque muro firmissimo partim munierat.

3 Hist. Comp. p. 15, l. I, c. 10: » . . . ut instante vitæ ejus termino ad Castellum Honesti, quod ad defensionem Christianitatis construxerat, perveniret, in era 1. CIV metuendæ mortis incursu impulsus est.«

4 smst: »suæ militiæ circumspecta strenuitate Normanos, qui hanc terram invaserant, funditus exstinxit.«

plyndre landet. Biskop Didacus Gelmirez, der netop samme år 1120 fik San Jago ophøjet til ærkebispedømme, befriede bønderne for dette højst besværlige arbejde, idet han opførte de høje tårne og den meget stærke mur, således som de ses nu til dags[1]. Samme år kom Maurerne, men vovede ikke at angribe det faste kastel. Ærkebiskoppen byggede da et hovedtårn midt i kastellet; thi han frygtede for, »at Sarracenerne eller andre folk uformodentlig skulde trænge ind i kastellet og undertvinge St. Jakobs land. Dette tårn vilde borttage frygten for Sarracenernes og de andre folks indfald[2].« Herhen kunde ærkebispen søge som tilflugssted for sine fjender, når det behøvedes, og være i sikkerhed.

Det er tydeligt, at fæstningen nærmest er rettet imod Maurerne, og at Normannerne, der indbefattes under »de andre folk« tillige med Basker og Englændere, ikke længere spille en fremtrædende rolle. Da vare også de egentlige Normanneranfald, der havde varet i henved 200 år, forlængst ophørte. Vel skete der senere anfald af flåder fra Norden, der synes at kunne betragtes som en fortsættelse af disse, således som arabiske forfattere og Dozy[3] have gjort, der lade dem vare til midten af 12. århundrede, men det er nordiske korsfarere, som Araberne ikke kunde adskille fra de hedenske vikinger, da de fore lige så grusomt frem som disse på de mauriske kyster. Anfaldene bleve endog i 12. århundrede på det sidste talrigere end nogen sinde før, medens de andre lande i Evropa havde fred for dem. De glemte, at det nordlige Spanien var et kristent land, og erindrede kun, at deres forfædre havde huseret der som vikinger. Især hjemsøgte de dog Maurerne som vantro med stor grusomhed.

---

[1] Hist. Comp. II c. 23, 24 i Esp. sagr. XIX, p. 305—6: » . . . sicut res indicat usque in hodiernum diem.« Ruinerne ses endnu på sydostsiden af øen og stedet kaldes Doeste (XIX, 196).

[2] aliæ gentes. [3] II, 316.

Medens alle de her meddelte efterretninger så godt som udelukkende skyldes spanske og især arabiske kilder, er det særdeles mærkeligt, at den rige nordiske sagaliteratur, der jo gærne fortæller Nordboers bedrifter, næsten ganske tier om sådanne i Spanien. Det er kun fra slutningen af vikingetiden, at vi have den lille efterretning i Knytlinga saga[1]: »Ulf hed en jarl i Danmark. Han var en dygtig krigshelt; han for i Vesterviking, vandt og ødelagde Galizuland[2] og gjorde der meget hærværk, hvorfor han blev kaldt Galizu Ulf[3]. Han var gift med Bothild, en datter af Hakon Erikson jarl.« Saxe omtaler denne Ulf, Ulvo Gallicianus, som farfader til Erik Ejegods dronning Bothild[4]. Han kan altså efter tiden nok have været med på tog i Galicien i 11. århundrede, måske på biskop Cresconius' tid, hvorpå Dozy også gætter[5].

Olaf den helliges tog 1014[6], der blev så udsmykket med fabelagtige sagn, som at han fældede havfruen (margygr) og vildsvinet, danner overgangen til korstogene, da han synes at ville have sejlet til det hellige land. Dozy regner det til vikingetogene, og unægtelig var det en besynderlig og ejendommelig helgenfærd. Som de fleste ældre historikere har P. A. Munch[7] villet »reducere det hele til et hærgetog langs

---

[1] Fornmanna sögur XI p. 302.

[2] En variant har Vestr-Galicialand eller kyststrækningen.

[3] Sagaerne give hyppigt tilnavne efter stederne, hvor heltene have været: Hrafn Holmgarðsfari (Fornm. sögur II, p. 95), Hrafn Hlymreksfari (Landnáma p. 129), Sigurðr Jórsalafari o. s. v.

[4] l. XII, p. 596: »Botilda, quæ Ulvoni Galliciano ex filio Thrugoto neptis obvenerat.«

[5] Recherches II, p. 315.

[6] Snorre, Olaf den helliges saga kap. 14—17; Fornmanna Sögur IV, p. 54—55, Fagrskinna k. 86 o. a. Fablerne ere senere tildigtede for at forherlige den navnkundige nordiske kongehelt, i lighed med hvad der siden fortaltes i Norge om hans sejre over jætter og trolde.

[7] Det norske folks historie I, 2, s. 505 note 2.

kysterne af Bretagne og til dels til Poitou«; men ikke et eneste af de anførte steder lader sig påvise her. Sighvat skald, hvis drapa ligger til grund for sagaen, var en søn af den Thord, der havde fulgt Olaf på en del af hans toge[1], og havde altså fortællingen fra første hånd. Sigurd Syr havde hørt tale om Olafs bedrifter i Spanien[2]. Flere, t. e. Werlauff, have derfor været tilbøjelige til at søge de på toget nævnte steder på Spaniens vestkyst. Ringsfjord kunde da være den biscaiske bugt på grund af dens runding, Grislepolle mod vest Castropol i Asturien; det nærliggende Vilhelmby Villamea ved Rio Eo, Fetlafjord den store fjord ved Flavium Brigantium, nu Betanzos sydost for Coruña; derpå »helt mod syd« Seljepolle, enten Cilenorum aqua, nu Guardia ved Minhos munding, eller »vigen ved Sil«, Minhos største biflod[3], da det oldnordiske »pollr« netop betyder en indre lille vig eller bugt. Gunvaldsborg bliver da Tuy, hvis ødelæggelse ved Olaf skulde have foranlediget bispesædets henlæggelse til Iria. Om det nordiske navns oprindelse vides intet, med mindre Werlauffs gisning skulde være rigtig om at forbinde det med statholderens navn Gundisalvus, Gonzalo, der 970 uddrev Normannerne[4].

Hvad der imidlertid særligt taler for at henføre disse navne til Spanien, hvortil allerede Schøning er tilbøjelig, er, at Karlsá, det sidste punkt, der nævnes, hvor Olaf ligger og venter på god vind for at sejle til Njörvasund og derfra

---

[1] P. E. Müller, om Snorres kilder s. 234 i vidensk[s] selsk[s] afhandl. II, 1824.

[2] Saga Olafs hins helga k. 49: »Nu er Sigurðr hafði heyrt sagt frá bardagum þeim, er Olafr hafði haft i Austrlöndum ok i Suðrriki, i Germaníi ok vestr i Spanía.« Symbolæ ad historiam antiquiorem rerum Norvegicarum, udg. af Munch 1850: »Olavus interim Britones debellat, et usque Hispaniæ partes profectus, ibique clarissimos suæ victoriæ titulos relinquens, rediit.«

[3] Riant, Skandinavernes korstog p. 100.

[4] p. 35, note 2.

til Jerusalem, ikke kan være Garonne, men kun bugten ved Cadiz, hvor han kunde vente på god vind til at gå gennem Gibraltarstrædet; at her og ikke ved Garonne fandtes hedninger, som Nordboerne kaldte Maurerne, med hvilke Olaf kæmpede; at navnet Karlsá kan være givet af Nordboerne på grund af den navnkundige billedstøtte af den ni fod høje mand (karl), der gjorde dybt indtryk på Nordboerne og på Olaf, der her så ham i en drøm og af ham fik opfordring til at vende tilbage til sit fædreland. Endelig passer den æventyrlige skildring ikke på det af Nordboerne så vel kendte Frankrig, men på Spanien, der for dem ligesom for Romerne var »verdens ende«[1].

Sigurd Jorsalafars så berømte korstog, der berører Jakobsland[2] og de spanske og portugisiske kyster 1108—9, med hans hærgninger af Sintre, Lissibon, Formintera, Minörk og Ivitza, og de senere korstoge, hvori Nordboer deltoge, høre ikke herhid.

Om den nævnte støtte fortælles der så meget fantastisk, at man kunde fristes til at henvise den til fablernes verden, dersom den ikke omtaltes af næsten alle arabiske og en del kristne forfattere. Det er de berømte Herkules' støtter[3], som Herkules efter sagnet havde rejst ved verdens ende. De fandtes ved Cadiz og skulle i gamle dage være opførte af Fønikierne, enten som et religiøst monument til ære for

---

[1] Silius Italicus l. 17: »terrarum finis Gades«. Dozy, Recherches II, p. 310—311.

[2] Betragtes som et særskilt land ikke blot i sagaen: Chron. Andrense (d'Achery, spicilegium II, p. 808: »Principis Hispaniæ Aldefonsi, qui regnavit in Toleto et Legione, et in terra beati Jacobi;« hos Bromton i Script. Hist. Anglicanæ p. 1178: »terra regis de sancto Jacobo«.

[3] Dozy, Recherches II, 312—313, app. XXXV, Møvers, die Phoenizier II, p. 525 fg., Redlob, Thule k. 1, note 4. Fornm. XI, 416: Erkúles stólpar.

solen, Baal Hammar, eller snarere som et sømærke[1]. Det er særligt beskrevet af de arabiske forfattere[2] og Pseudo-Turpin[3]. Ibn el Wardhi[4] lader det være tre støtter, hvoraf den ene strakte armene mod ost for at befale dem, der kom sejlende fra Middelhavet, at vende tilbage, den anden vendte hånden mod sig selv for at tilkendegive dem, at de skulde standse, og den tredie strakte armene ud mod vest for at vise den kommende fare. Andre Arabere lade billedstøtterne være seks albuemål eller omtrent ni fod høje og på brystet bære en mystisk indskrift, sandsynligvis på fønikisk. Hver stod på sit fodstykke og ragede højt i vejret, da fodstykkerne igen hvilede på fire runde piller af sten; disse hævede sig ti albuemål op over havets overflade, havde hver femten albuemål i omkreds og vare forbundne med jærnkæder og bly. Det hele dannede en bygning uden indgang, 60, efter andre 100 albuemål høj. Vistnok har her, som så ofte, den østerlandske fantasi overdrevet, thi den ukendte geograf fra Almeria fra midten af 12. århundrede fortæller som øjenvidne[5]: »Det var en bygning af meget hårde sten, indbyrdes forbundne med kobberpiller; den stod i havet (efter andre på en ø eller endog på strandbredden) og var 60, efter andre 100 albuemål høj. Den bestod af en firkant, hvorpå der fandtes en anden, der havde udstrækningen af en trediedel af den første, og oven på den hvilede en tre-

---

[1] Joan Bautista Suarez de Salazar, grandezas y antigüedades de la isla y ciudad de Cadiz 1610, p. 149: » . . . despues sirvieron de raya a los majores andadores del mundo.« Dozy siger om denne bog: »C'est un vieux livre, mais qui est fait avec soin.«

[2] Abu-Hamid, Caswini t. II, p. 370, Dimachki p. 273, udg. af Mehren, Ibn-Jyas p. 361, Tohfat al-albab, mns. København no 25, fol. 9 r., Yakut t. IV, p. 6.

[3] Turpini hist. de vita Caroli magni.

[4] Margarita Mirabilium, udg. af Tornberg I, p. 121.

[5] Udg. af Dozy, Rech II, app. XXXV; mns. i British museum fol. 69 fg.

kantet bygning, der endte i en spids. Oven på denne spids var der en firkantet plade af hvidt marmor, der var to spand bred og ligeså høj, og denne plade bar en messingstøtte, der var seks albuemål høj. Den fremstillede en mand med langt skæg, klædt i en forgyldt kappe, der nåede ham lige til midt på benene. Hans ansigt var vendt mod nordvest. Hans venstre hånd var strakt bag ud, og han viste med sin pegefinger på indløbet til strædet. I sin højre hånd, der var dækket af hans kappe og udstrakt mod land, havde han en genstand, som man sædvanlig antog for en nøgle, men som i virkeligheden var en stok.«

Det var da altså ganske naturligt for Nordboerne at kalde stedet Karlsá efter den imponerende ni fod høje mandsstøtte, der gjorde dybt indtryk på deres sind, så at de i begyndelsen nærede frygt for at sejle ind i Middelhavet på grund af den udstrakte truende hånd, der ligesom advarende tilråbte dem sit: »vend om«. Tillige forklares herved ganske naturligt Olafs drøm om hin anselige, ærefrygtsbydende, frygtelige mand[1], der bød ham vende om. Overtroisk frygt for støtten har altså også spøgt i hans sind. Den samme forestilling om dens overnaturlige magt udtales også af arabiske forfattere, som Kitabul-jarafiyahs[2], »at den skønne støtte på Cadiztårnet udøvede trolddom over havet ved at vende sit blik og sin stav (altså en tryllestav) mod vest ud over søen«. Denne fortryllelse ophørte, da støtten blev borttagen i året 540 (1145) af den oprørske admiral Ali ibn-Isa ibn-Maimun, der i borgerkrigene mellem Almoravider og Almohader stod på de sidstes side, bemægtigede sig Cadiz og en tid lang herskede der som uafhængig fyrste. Han lod støtten tage ned, fordi han efter indbyggernes udsagn troede, at den var af purt guld. Det viste sig da, at den kun var

[1] Olafs saga helga k. 25: »gófugligr ok þekkiligr ok ógurligr«.
[2] Gayangos, history of the Mohammedan dynasties of Spain of Makkari I, p. 79.

af messing, men skønt den — måske for ikke at angribes af søvandet — kun var tyndt beklædt med guld, havde dog guldet en værdi af 12000 dinarer.

Isidor af Beja[1] og de fleste arabiske forfattere sige, at støtten havde en nøgle i hånden, men geografen fra Almeria siger udtrykkelig: »I den højre hånd holdt støtten en stav, som syntes kort på grund af dens højde i den genstand, hvorom der er tale; for øvrigt har en bygmester, der så støtten falde, forsikret mig, at det var en stav på 12 spand, og i enden havde den remme som en pisk«. Den falske Turpin lader den derimod i den højre hånd holde en stor nøgle[2]; Munken Mauritius fra Bergen i sin rejsebeskrivelse fra 1271 både nøgle og kølle, men han har aldrig set den, da den var forsvunden 125 år før hans rejse. Dog taler han om den som værende til, »vendende ansigtet mod Afrika(!) for at tilkendegive, at Cadiz er nøglen til Spanien på denne side«[3]. Yakut meddeler, at det stormfulde hav ikke blev bedre at befare, efter at støtten havde ladet sin nøgle falde, hvilket Cazwini[4] siger skete år 400 (1009 eller 1010), og at den blev bragt til herren over Ceuta og vejede tre pund, men dette er tvivlsomt, da geografen fra Almeria og Abu-

---

[1] I hans beskrivelse af Muzas ankomst til Spanien c. 30: »Muza et ipse, miserrimas adiens gentes, per columnas Herculis, brachium protendentes, et quasi tumi indicio portus aditum demonstrantes, vel clave in manu transitum Hispaniæ præsagantes« etc. Ordet tumi er gotisk, angels. þúma, oldn. þumall, eng. thumb, svensk tumme, dansk tommelfinger.

[2] Udg. af Rauber og Reiffenberg: »et manu dextra tenens clavam ingentem. Quæ scilicet clava« og: »Mox ut viderunt clavam lapsam« etc. Men Gaston Paris, de Pseudo—Turpin p. 22, har undersøgt 20 mnsc. i biblioth. Nationale, der alle have clavis og clavem.

[3] »In hac insula est statua Herculis tenens clauem et clauam verso voltu ad Affricam; dans intelligi quod Gades insula sit clauis Hispanie ex illa parte.« Han har vistnok fulgt en forfatter, der har havt clavem med clavam som variant i marginen (Dozy). [4] II, 370.

Hamid intet vide derom, og da orientalske forfattere som Yakut og Caswini ikke ere synderlig pålidelige med hensyn til Spanien.

Reinaud[1] har mulig forvekslet Herkules støtten med Herkulestemplet — der indtog hele den lille ø Heracleum, nu isla de Santo Petro — når han taler om den kolossale støtte, der her ragede i vejret på en høj(!) og sås langt fra. Efter Ibn-Jyas var den »solidt bygget i havet«, efter Abu-Hamid på en ø, efter Pseudo-Turpin på strandbredden. Den fønikiske Herkulesdyrkelse i Cadiz tålte desuden ingen gudebilleder eller støtter[2], men evig ild på altrene, ingen blodige ofringer, men røgelse. Støtten har altså ikke været noget afgudsbillede, som P. A. Munch antager[3], men har, som de arabiske forfattere formode, ligesom Herkulestårnene ved Coruña og Tarragona været bygget af Fønikierne til at vejlede skibene eller til sømærke.

Geografen af Almeria har givet følgende træffende almindelige skildring af Normannerne og deres skibe: »Engang var der på havet nogle store skibe, som Andalusierne kaldte korkur[4], forsynede med firkantede sejl. De vare bemandede med folk, der kaldtes Madjus, stærke, tapre og dristige søfolk. Ved deres ankomst flygtede indbyggerne på kysterne. Disse barbarers indfald vare periodiske; de fandt sted hvert sjette eller syvende år. Antallet af deres skibe var aldrig mindre end 40, undertiden steg det til 100. Disse sørøvere udplyndrede og fangede alle, som de fandt på søen. De kendte tårnet, som jeg har beskrevet (Herkulesstøtten), og følgende retningen, som støtten angav, vare de i stand til altid at trænge ind i Middelhavet og ødelægge kysterne

---

[1] Géografie d'Abulfeda II, p. 269.

[2] Silius Italicus l. 3. »sed nulla effigies simulacrave nota Deorum.« Salazar p. 242.

[3] Det norske folks hist. I, 1 p. 425 note 5.

[4] Det græske κέρκουρος, lat. cercurus, et skib, opfundet af Cyprioterne (Herodot).

af Andalusien og øerne langs med dem; undertiden dreve de det lige til Syriens kyster. Men da stotten var bleven odelagt, så man ikke mere deres korkur i disse egne, undtagen to, som forgik, det ene ved Mersa-l-Madjus (Madjushavnen) og det andet nær ved forbjærget Alaghar (Trafalgar). Dette skete i året 545 (1150).«

Munch har ret i, at »det dog næppe synes rimeligt, at vikingetogene skulde have været fortsatte så længe, som det her siges«[1]. Måske have andre folk, som Englændere, Basker eller franske Normanner gået under det tilvante navn af Madjus. Således hedder det ubestemt i Hist. Compost. om de sorøvere, der 1111 huserede i Galicien, men ædelmodigt sattes i frihed af biskop Diego Gelmirez, da de bleve hans fanger, at de kom fra England og vare »Englændere eller Normanner«. Man har måske næppe kendt deres hjemstavn. Er angivelsen Normanner (Normannigenæ) rigtig, må det være fra Frankrig. Mellem Normandiet og Spanien var der dengang megen forbindelse. En mægtig og stolt normannisk adelsmand, Roger af Toeni, der roste sig af at nedstamme fra Rolfs onkel Malahulce, forsvarede 1018—35 enkegrevinde Ermesinda af Barcellona mod Maurerne, mod hvem han øvede mange heltebedrifter, og fik til løn hendes datter Stephania til ægte. Barbastro mellem Saragossa og Lerida blev 1064 erobret af »Alordomoni«, hvilket Ibn-Hayan kalder dem ligesom Ibn-Adhari. Spanske sange omtale deres bedrifter og pilegrimsrejser til San Jago[2], og i

---

[1] I, p. 425, n. 5. Mersa-l-Madjus gætter Dozy II, 322 note 3 på at kunne være Babul Madjus (Madjusporten) hos Bekri f. 77, eller bugten ved Arzilla, hvor flere af Madjus' skibe forgik (se s. 37). Også nævnes Kasr-el-Madjus. Det arabiske mirosh, havn findes i Marsala på Sicilien, Marsa Scirocco, Scala, Muscetto, Forno, bugter på Malta.

[2] Agostin Duran, Romancero general t. I, p. 461 no. 700 om den normanniske greve, der befriede Fernan Gonzalez fra hans fangenskab i Navarra: »Vino allí un conde normando, Que pasaba en romería« (pilegrimsvandring til San Jago).

slaget ved Hastings red Vilhelm Erobrer en ædel spansk hest, som ridder Gautier Giffart havde bragt med som gave fra kong Alfons 6[1]. Blandt de kostelige ting, Rolf gav sine baroner, nævnes allerede spanske heste[2].

De spanske krøniker vide kun lidet eller intet om deres plageånders hjemland. En ukendt arabisk forfatter[3] fortæller: »Nord for Cadiz findes de lykkelige øer, hvor der er en mængde stæder og landsbyer. Derfra kommer et folk, som man kalder Madjus og er kristent. Den første af disse øer er Britanien, som ligger midt i verdenshavet, i en stor afstand nord for Spanien. Der findes hverken bjærge eller floder; dens beboere ere henviste til regnvand både til at drikke og til at vande jorden.« Dozy[4] og Riant[5] ere tilbøjelige til at se Orknøerne i disse dunkelt beskrevne »lykkelige« øer, hvis navn dog kun lidet passer på de ensformige, skovløse, med heder opfyldte Orknøer med deres få beboere, og her tænkes kun ganske ubestemt på de britiske øer, hvoraf Britanien særligt nævnes, og hvorfra Normannerne kunne have fået tilslutning og forstærkning af beslægtede folk, som de Danske i Nordengland, de Norske fra Nordskotland og øerne der-

---

[1] Rom. de Rou II, p. 329 v. 7557 fg.

Son boen cheval fist demander,
Ne poeit l'en meillor trover:
D'Espaigne li out enveie
Uns reis par mult grant amistie,

Arme ne presse ne dotast.
Se sis sires l'esperonast.
Gautier Giffart l'out amene,
Que a Saint Jame avoit este.

Den er sikkert sendt fra Alfons 6. af Leon (1065—1199), bejler til Vilhelms datter Agathe, der havde været trolovet med Harald Godvinsøn (Haraldo fuerat desponsata, Ord. Vit. II, 391); men hun døde på rejsen til Spanien af sorg, da hun elskede Harald, men afskyede Spanieren, som hun aldrig havde set, og bad til Gud om at blive fri for ham. Hendes ledsagere førte hendes lig tilbage, der blev begravet i Bayeux.

[2] Rom. de Rou I, p. 187 v. 4130: »Armes e palefreiz e chevals espaneis«.

[3] Hos Makkari I, p. 104, sml. Dozy recherches II, p. 317.

[4] smst. [5] s. 327.

omkring, t. e. Orknøerne, og endelig fra de små vikingeriger på Irland.

Al-Ghazals sendelse til Madjuskongen 845 spreder noget mere lys og synes at lade fremgå, at det egentlige Madjusrige var Danmark, navnlig ved den beskrivelse af landet, at »der var en stor ø i midten, omgiven af større og mindre øer, med fastland på begge sider,« hvilket alene kan passe på Danmark.[1]

I modsætning dertil kunde det ofte være uklart, hvorhen Normannerne gik, og hvor de bleve af. Benoît siger, at han ikke véd besked med de hyppige toge, om hvad de udrettede, hvorhen de gik, og hvor de til sidst ophørte.[2] Når ærkebiskop Elfeg af Canterburys biograf Osborn ret vil udmale de straffedomme, der ramte hans mordere Normannerne, lader han først 40, siden 25 af deres skibe blive drevne til fjærne, ukendte lande, og mandskabet blive ynkelig dræbt af beboerne, der med grund frygtede for, at de vare komne for at gøre fortræd.«[3] Skønt Dozy selv omtaler det lidet sandsynlige i, at man i England skulde betragte Spanien som et fjærnt og ukendt land, antager han dog på grund af tiden — Elfeg blev myrdet 19. april 1012 — dette tog for det samme som Olaf den helliges 1014, skønt Spanien slet ikke nævnes, og nederlaget mod Alfons 5. slet ikke stemmer med de nordiske beretninger. Dozy véd da ingen anden udvej end at henvise til Osborns hang til overdrivelser, for at forhøje sin helgens anseelse ved at udrydde hans fjender.[4]

Det har heller ikke været let at følge alle disse hyppige angreb, der undertiden skete næsten uafbrudt og snart her,

---

[1] Museum 1891 s. 76.

[2] Chron. des ducs de Normandie t. II, p. 314 v. 24734 fgl.: Car qu' il firent n'ou il alerent Ne saveir ou il s'aresterent, N'ai a dire, kar n'afiert mie Al estoire de Normendie.

[3] Scr. Rer. Dan. II, 453: »Quadraginta vero, itemque viginti quinque, ad exteras atque ignotas regiones appulsæ, et quasi quæ insidiarum gratia venissent, ab eisdem miserabiliter interemptæ. [4] Recherches II, 308.

snart der. Når Ibn-al-Kutia sammenblander det første og andet anfald til ét og lader det vare 14 år, er det muligt, at kysterne i denne lange tid ikke have havt ro for angreb. Der er åbenbart sket en del mindre anfald på de spanske kyster, som vi undertiden kunne spore, t. e. da Naustius c. 926 gik i Labrugia kloster, men som historien ikke kender, da kun de vigtigste ere omtalte i krønikerne. At de skete hyppigt, fremhæves ofte udtrykkeligt.[1] Snart forenede Normannerne sig, snart skilte de sig i flere afdelinger.[2]

Gærne løb de ind i mundingerne af de større floder, t. e. Minho, og der klages over, at »Tuy lå ved Minho, hvor Sarracener og Normanner plejede at trænge ind og angribe Tuy fra alle kanter.«[3] De sloge sig ned og satte sig fast på øer, særlig ved flodmundingerne, hvorhen de kunde ty og samle deres bytte, ligesom på de engelske og franske kyster, t. e. på øen Camargues i Rhones udløb.[4] I Spanien var øen ved Cadiz og øen Saltes, arab. Chaltich, flere gange i deres magt. Denne lå uden for Huelba og omtales af Gayangos og de Slane som halvø, men Edrisi siger,[5] at den er omgiven på alle sider af havet, og at »Madjus flere gange havde bemægtiget sig denne ø; hver gang indbyggerne

---

[1] Chron. Iriense c. 9: »propter diram sævamque incursionem Normanorum et Frandensium prædarum dispendio Gallæciam sæpe afficientium.« Dozy II, 316 vil læse Trandensium, Trønder!!!, hvilke næppe have været bekendte for Chron. Iriense, medens det sikkert betyder franske Normanner ligesom på tapetet i Bayeux. Esp. sagr. XXXVII, p. 216, Alfons 3.s indskrift: »dum navalis gentilitas piratico solent exercitu properare.«

[2] Hincmar af Rheims ad ann. 862: »Refectis navibus, Dani per mare petentes per plures classes se dividunt, et prout cuique visum est, in diversa velificant; major autem pars Britannos, qui Salomone duce habitant in Neustria, petit, quibus et illi junguntur, qui in Hispania fuerant.«

[3] Esp. sagr. XXII, p. 250 fg., notitia de Naustio: »multis proeliis undique impugnare.« [4] Prudentius ad ann. 859.

[5] p. 178.

hørte, at Madjus kom tilbage, skyndte de sig med at tage flugten.« Måske havde de mauriske fribyttere fra Andalusien, hvoriblandt udtrykkelig nævnes sørøvere fra Saltes, af dem lært i 12. årh. at gøre det samme på Galiciens kyster.[1]

Da Normannernes bytte atter gik tabt, er dette vel grunden til, at ingen kunstgenstande, våben, mønter o. s. v. fra Spanien ere fundne i Danmark og ses i de danske museer. At ingen minder om dem findes i Spanien, forklares let af deres korte ophold der. Dog mangle de ikke ganske. Pinho Leal tillægger Vianna normannisk oprindelse, og i dens omegn har Theodor Braga troet at finde sagnet om Vølund, ligesom han henfører byen Gondarem til en Norman Gundared, Guðrøðr, hvis efterkommere længe boede her (os Gondarens, Gondareis). Men hos Vestgoterne findes dette navn ofte i de gamle dokumenter i España sagrada og cartulairerne fra Sobrado og Cellanova, ligesom mange andre nordiske navne, t. e. Ansemund, *Ásmundr*, Balder, Egila, *Egill*, Ermond, *Hermundr*, Gemond, *Vemundr*, Gundemar, *Guðmarr*, Gundulf, *Gunnólfr*, Ketemond, *Ketilmundr*, Segemund, *Sigmundr*, Theudulf, Todolf, *Þjóðólfr*, Veremund o. fl. Vist er det, at forfatteren under sit ophold i Portugal 1892 fandt det normanniske navn bevaret i tre Lordomão i conselho de Coimbra, landsbyer (casales, logares) i tre nabosogne mod nord for denne by, fregresias de S. Paulo de Fradres, de Eiras og de S. Antonio das Olivaes. Den sidste hedder Lapas de Lordomaõ (ɔ: grotter, huler), de to første alene Lordomaõ. De ere de eneste af dette navn i hele Portugal og må hidrøre fra en fredelig nedsættelse af Normanner, vistnok ejendomme, som de have fået til løn for udviste tjenester, efter at deres egne anfald vare ophørte.

[1] Hist. Compost. l. I, c. 3 p. 197; Dozy II, 321.

160a

12 10 8

Fetlafjörðr? Far Farum Brigantium Nerium prom. Finis Vivero Lorenzana Ribadeo Masma Grislupollar? Gauzon Gegio Mondonedo Villamea Ovetum Flavium Brigantinum

S. Eulalia de Curtis Lugo Komnostel Sobrado Mellid Vincariæ Fornellos Tornellos Iria Juncaria Villanueva Ms Ezebrarius Leon S. Juan de Poiio Bavego Astorga Storga Oneste Ripas de Sil C. Silleiro Cyprian de Calogo Orense Celanova Maragotos Carrion

Seljupollar? Cilenorum aquæ Tuda Ginnvaldsborg? Palenz Limia Fianna Labrugia Campi Gothici Cava Brachara Dumium Pisorica Valdelikt eðr Avia Castellum Vermudii Oporto, Portus Cale Karlsá? S. Mamede Durius

K a s t e Salamanca Segov Avila Lordomão Loroun Coumbra S p á n n h i n

Tajo Tog Silere Alcobaza Túlet Santarem Alvitz Aviz Odiana Guadi Sintre Lissibon Leskebona Ulixibona Merida Badajoz Palmella Evora Alcazer do Sal Kasr abi Danis Sado

S p á n n h i n n Beja Firrich Guada Wad al Kebir Ourique Lacant Korthoba Alkassi? A l g a r b Al Fakkharin Carmona Ecija Aljesur Silves Niebla Sibilia Sagres Alvor Ocsonoba Ayamonte Tinto Coria Quintos Tharaf el gorab Huelba Talyata Tharaf el Arab Saltes Kaptal Moron Almadra Kezela Kabtur Reiya Albufeira Faro Karlsá? Rodete Jerez Ronda Malaga S. Maria de Harun Pharan Gadis Cartama Shidunah Cabo de Beta Lago de la Janda Tharaf el agarr Djezirat al Khadra Algecaras Cabo de Plata Djebel-Tarik Gibeltare Djezirat el Tarif Tarifa Njorvasund eðr Stólpasund Sebta Septum Ceuta Cabo de Spartiel Kasr Masmuda Tandscha Tanger Azilah Arzilla

12 10 8 6

Harald Tofte 1897

FRAKKLAND
Gaskún
Pampelona
Navare
Aragún
Saragossa
Barbastro
Katalónía
Narbon
Camaria
Massilia
Marseille
Lech
Ampurias
Gerun
St Feliu de Guixols
Barzalon
Tarragun
Tortosa
Isla de los porros
Manörk
Columbretes
Majorica
Valencia
Ivitza, Euisa
Formintera
Alachant
Orihuela
Todmir
Kartagena
Miðjarðarhaf
SPÁNALAND
Oldnordiske Navne
Romanske Navne
Arabiske Navne
Byer
Klostre
O° PARIS

161.

UDSIGT OVER OLDTIDSUDGRAVNINGER

FORETAGNE FOR NATIONALMUSEET I AARENE 1893—96.

VED

SOPHUS MÜLLER.

At søge Oldtidskundskab med Spaden i Haand er gammelt i vort Land. Allerede for halvfjerde Aarhundrede siden provedes denne Forskningsmaade; bestandig afbrudt og atter optagen spores den gjennem Tiderne. Først efter Midten af dette Aarhundrede fik dog disse Undersøgelser en sikrere Form og et klarere Maal. Ganske nylig vandt de tillige rette Omfang og Kraft ved den fra 1893 aarlig givne Statsbevilling.

Næppe vilde dette sidste Fremskridt være gjort, dersom der ikke tillige gaves en helt anden Opsøgning af jorddækkede Oldtidsminder. Formaalet herfor er ikke Kundskab, men Penge; Følgen bliver ikke Samlingen og Bevaringen af Oldtidens Arv, men tværtimod dens Adspittelse og Ødelæggelse.

Ogsaa dette, at søge »*jarðfé*«, er gammelt i Norden, saa gammelt som Odins Navn. Det hedder om Asernes øverste Gud, at han kjendte Stederne, hvor Skatte laa skjulte. Rolfs og hans Kæmpers Høie ved Leire siges at være opbrudte. I Saxos Tid blev der hemmelig om Natten

gravet i Balders Høi. De gamle Love satte Bestemmelser for »Guld og Sølv eller andre Ting, der findes i Høie«.[1]

Gjennem alle Tider er der gravet for at finde Oldtidens Guld og Sølv. Herom melde de talløse Høie, der før Mands Minde henlaa mærkede i det Ydre af Vold, og som nu ved deres tomme Indre minde om den Medfart, de have lidt. End ikke en af Landets største og mægtigste Høie, om hvilken alle senere Tider vidste, at den gjemte en kongelig Hersker, undgik denne Skjæbne. Skjult, saa at ikke engang Mindet derom bevaredes, er fordum den store Gravning ført helt ned til Kamret i Jellinge-Høien.

Men dette Gravrov tog ny Fart, efterat ikke alene Høienes Guld og Sølv, men ogsaa deres Indhold af uædelt Metal, Flint og Ler havde faaet Penges Værdi. Dette ligger allerede langt tilbage i Tiden. »Endnu for faa Aar siden«, skriver Thomas Broder Bircherod i 1701, »betragtede Almuen de tilfældig fremkomne Oldsager som noget Rageri og slængte det bort. Men efterat opvakte Hoveder have begyndt at grandske i Oldsagerne, udfritte Bønderne og love dem Douceurer for, hvad de bringe, begynde slige Ting at komme for Dagen og ligesom at opstaa af Gravene«.

I ganske andet Omfang ere dog Oldsagerne fremgravede i vort Aarhundrede, efter Dannelsen af mange offentlige og private Samlinger. Som Efterspørgslen steg, som Priserne fordobledes fra Aarti til Aarti, saaledes tiltog Iveren for at søge *jarðfé*. Nu som fordum omgives dette Arbeide af Taushed og Mørke. Det er paa de afsides Steder, i den stille Vintertid, naar Livet udendørs hviler, at der tages fat paa

[1] Se herom og for det følgende: E. C. Werlauff, Bemærkninger i Anledning af den til de nordiske Oldsagers Samling og Opbevaring nedsatte Commission, Kjøbenhavn 1808. E. C. Werlauff, Udkast til den nordiske Archæologies Historie i vort Fædreland, i Skand. Litter. Selsk. Skrifter, 1807. R. Nyerup, Oversyn over Fædrenelandets Mindesmærker fra Oldtiden, Kjøbenhavn 1806.

at kaste i Høiene. Men naar da Foraarssolen bryder frem, saa gabe de frisk aabnede Høie, og den omreisende Opkjøber vender vel forsynet tilbage til Byerne.

Denne Færd standser ikke, thi den er lønnende. Vel er der imod den reist et Bolværk af den offentlige Mening. Vel vogte manges Øine herpaa, de talrige Venner af vor Oldtid. Erfaringen viser, hvor lidet de se. Af dem, som have det Embedshverv at virke for Oldtidsmindernes Bevaring, udsendes Brev paa Brev, og varme Ord blive talte Aar for Aar, hvor Leilighed gives omkring i Landet. Dog foregaaer Plyndringen ustandselig.

For at redde Fundene fra de aabentliggende og udsatte Steder, fra de Oldtidspladser, som ubønhørlig kræves til Brug for Nutidens Liv, blev den første Bevilling i 1893 given til at foretage videnskabelige Udgravninger. Førend Oldtidens Minder for bestandig fjærnes, førend dens Efterladenskaber optages som et Rov, der paa Findestedet vurderes i Kobber, paa Salgspladsen i Guld, skulde Nationalmuseet være istand til at foretage en fuldstændig Undersøgelse.

Udforskningen af den Kundskab, der skjules i vor Jord, skulde nu endelig have Form og Skik. Som de forhen adsplittede Samlinger alt længe havde havt et Centrum i Statens Museum, saaledes skulde nu de gjennem mange Slægtled forgjæves foretagne Bestræbelser for ved Gravning helt at løfte de svundne Tiders Arv nu finde bedre Fremgang. Saa sent som dette skeete, saa nødvendigt var det.

Lige fra Ole Worms Dage beretter den hele Række af Forskere, Peder Syv, Caspar og Thomas Bartholin, Pontoppidan og Suhm og den lærde Kreds ved Aarhundredets Begyndelse om, hvorledes Høie og Dysser bleve aabnede og om, hvilken herlig Kundskab der kan øses af de fundne Sager. Gravninger foretoges for de mange store Samlere, forrest blandt dem atter Worm og Pontoppidan, dernæst Rector Schacht i Kjerteminde, Prof. Bircherod i Odense,

Grev Thott, Dr. med. Peder Deichmann og Lægen Joh. Chr. Fabricius. Ogsaa mangen af Landets Stormænd lod grave paa sine Gaarde. Men Alt, hvad der fremkom, er siden sporløst forsvundet. Det var spredte Bestræbelser, uden Plan og uden Midtpunkt. Afseet fra, hvad der indgik i det kgl. Kunstkammer, er der næppe noget bevaret af de forrige Aarhundreders store Samlinger. De ere skyllede bort af Tiden og saaledes ogsaa de øvrige Resultater af hine Tiders Gravninger.

Der krævedes da Aarhundreders Erfaringer, Aarhundreder, i hvilke Ødelæggelsen af Fortidsminderne ustandset fortsattes, forat Werlauff i 1807, samtidig med Dannelsen af National-museet, kunde fremsætte den nye Tids Fordringer til Undersøgelsen af Mindesmærker: »Man maatte først nøie undersøge deres indvendige Structur for saavel af denne som af deres udvendige Udseende at abstrahere Regler, hvorefter man nogenlunde kunde bedømme deres Alder. Naar man paa den Maade havde bragt alle Gravhøiene i visse Klasser, maatte man betragte alle dem i een Provinds eller eet Land for sig for maaske at opdage locale Forskjelligheder. Overhovedet ere dette Slags Mindesmærker, saa meget der end er skrevet derom, endnu langt fra at være tilstrækkelig undersogte eller benyttede«.

Men hellerikke nu bleve de enten undersøgte eller benyttede. Den i 1807 oprettede Kommission for Oldsagernes Opbevaring lod ikke foretage Gravninger. Man nøiedes med at modtage, hvad andre fremdrog, eller hvad Tilfældet bragte. Selv Undersøgelsen af det i Mai Maaned 1820 opdagede Kammer i den nordlige Kongehøi ved Jellinge blev overdragen til en Kaptain under Veivæsenet, og først i Slutningen af Juli indfandt sig to af Kommissionens Medlemmer.

Det var en Skoledreng, der først foretog Gravninger, som man nu vil dem; men han hed Worsaae. Hans første Udgravning, der nævnes i Literaturen, foretoges 1837 af den 16-aarige Discipel i Borgerdyd-Skolen, og mange fulgte

efter i de nærmeste Aar[1]. Gravningernes Maal var det samme som nu: ikke Oldsager, men Kundskab om Oldtiden. Vel lyder det meget beskedent i disse første videnskabelige Fundberetninger, »at de muligen kunne komme Yndere af Fædrelandets Oldsager til Nytte«; men at der mentes noget andet, det viser Udtalelsen om, »at det ikke kommer an paa alene at fremstille Udgravninger af Høie, hvis indre Beskaffenhed maatte være aldeles særegen; men at det snarere gjælder om at lære en Mængde at kjende; thi netop derved, at Gravenes Construction paa flere Steder iagttages at være den samme, fremkommer tilsidst et Resultat, der med temmelig Sikkerhed vil kunne antages at være brugbart for Historien«. »Ikke uden store Vanskeligheder og megen Usikkerhed kan man benytte Indberetninger om Høiundersøgelser, der ere foretagne af Bønder uden Tilsyn af kyndige Mænd.« »Noiagtige og paalidelige Beskrivelser over Udgravninger af Høie ere en aldeles nødvendig Betingelse for Archæologiens videre Fremskriden.« Men hvad en ung Mand tænkte og skrev, havde ikke meget at sige. Worsaaes archæologiske Virksomhed kom snart til at gaa i anden Retning, og først mange Aar senere kunde han som Styrer af Museet tænke paa at virkeliggjøre sin første Ungdoms Planer.

Hellerikke Thomsen, der i denne Periode indtil 1865 havde Ledelsen af Museet, var istand til at foretage Udgravninger. Det skulde da være, at Stedet laa i Kjøbenhavns umiddelbare Nærhed, som da den mærkelige Hvidegaards Grav ved Lyngby blev aabnet 1845. Museet foretog vel i 1859 en lille Gravning i Vimose paa Fyen; men dette var først, efterat der siden 1848 næsten aarlig var blevet indsendt Oldsager herfra, og efterat desuden Engelhardt Aaret forud havde gjort et rigt Fund i Thorsbjerg Mose i Slesvig.

---

[1] Ann. f. nord. Oldkynd. 1840—41 og 1844—45.

Thomsen havde fuldt op at gjøre med Dannelsen og Forøgelsen af de forskjellige Samlinger, der nu ere forenede i Nationalmuseet. Det archæologiske Oldtidsstudium var desuden et nyt Fag, som der oftest blev seet skjævt til af den indflydelsesrige lærde Kreds. Det gjaldt om foreløbig at arbeide det frem i al Stilhed og at tilveiebringe Materialet ved Gaver og for de ringest mulige Midler. At begjære Statstilskud til Udgravninger var altfor voveligt. Det vilde svække Sympathien for Samlingen.

I hele denne lange Periode, medens Museet vandt sin nationale og europæiske Betydning, ødelagdes Fortidsminderne ustandselig omkring i Landet, Fundene splittedes eller bleve i bedste Fald indsendte mere eller mindre ubrugelige for det videnskabelige Studium. Dette siges ikke for at reise nogen Anke mod hin Periodes høitfortjente Ledere, men for at minde om, hvor stort et Tab, voxende gjennem et halvt Aarhundrede, der er lidt, fordi det mentes, dette være med Rette eller ei, at der ikke kunde opnaaes de for Museets Virksomhed fornødne offentlige Midler.

At Udgravninger ikke dengang paabegyndtes, er saa meget mere paafaldende, som disse havde en trofast Ven i Kong Fred. d. VII allerede fra hans tidlige Ungdom af. Det Exempel, som gaves af den kongelige Archæolog, kunde vel have opfordret til Efterligning. Thi baade hos Prindsen og Kongen var Hengivelsen til den Syssel at fremdrage Oldtidslevninger af Jordens Skjod Udtryk for en sand og varig Interesse, der fremmedes ved personlig Deltagelse og under egen Iagttagelse. Men tilfældig maatte dette Arbeide blive efter de vexlende Opholdssteder, og som Reiserne faldt tillands eller tilvands. Der gravedes vel ogsaa mest for at fremdrage særlig mærkelige Fund. Bortseet fra de Udgravninger, hvis Ledelse var overdragen Worsaae og andre, have Kongens Undersøgelser ikke efterladt sig andet end en Række Fund.

I den Worsaaeske Periode kunde dette være blevet anderledes, idet Ledelsen af de archæologiske Forhold førtes af en Videnskabsmand, der klart saa disse Undersøgelsers hele Betydning, og som intet hellere vilde end give dem Fremme. Men først af Alt maatte Fredlysningsarbeidet og Tilsynet med de endnu bevarede Mindesmærker sættes i Værk og drives fremad. Det at have ordnet og fæstnet denne Sag er en af Worsaaes store Fortjenester. Til at foranstalte Udgravninger i større Omfang fattedes Midlerne, og det mentes ikke, at de kunde begjæres. Vel blev dette Omraade ingenlunde forsomt. Der blev under Worsaae, oftest dog kun naar der kunde opnaaes et særligt Tilskud, gjennemført en Række udmærkede og heldige Undersøgelser. Men sædvanlig kunde der kun graves, naar der havdes fuld Sikkerhed for, at Udbyttet vilde blive betydeligt. Først naar Tilfældet havde blottet et mærkeligt Fund, kunde Museet træde til. Saaledes blev det ikke undgaaet, at man af og til kom halvt eller helt for silde. Større, over flere Aar strakte Foretagender, der fik den Ro og de Afbrydelser, som det ofte er ønskeligt at lægge ind i en Udgravning, kunde ikke paabegyndes. Af Hensyn til Midlerne maatte der ofte sluttes, førend der ret var fuldendt. Ved Henvendelser om Undersøgelse af et Mindesmærke, der skulde sløifes, maatte man ikke sjælden nøies med at byde Ord for Handling; man formaaede kun indtrængende at opfordre til at vise Omhu og Agtpaagivenhed ved Oldsagernes Optagning. Det føltes haardt, at Undersøgelserne ikke kunde holde Skridt med Agerbruget, der nu langt mere end tidligere blev ødelæggende for Oldtidsminderne.

Hvormeget der i Løbet af dette Aarhundrede er faldet for Plov og Spade, er vanskeligt at overse. Agren skal udvides, og den skal forbedres; Hullet i Markfladen skal fyldes, der skal bygges, og der skal Sten paa Veiene. Gravhøien og Dyssen ere brugelige i alle disse Retninger, og tilvisse ere de blevne brugte. Som et Exempel blandt saare

mange gjengives her et Kort, maalt 1805, af nogle Marker under Systofte og Ourupgaard paa Falster, hvorpaa der findes afsat 22 Mindesmærker, der sikkert vare anseelige, siden de bleve indlagte paa Matrikulkortet. Af ialt 26 Høie, der have ligget spredte over denne lille Strækning, er 1 bleven fredlyst og 1 undersøgt i de sidste Aar. Alle de

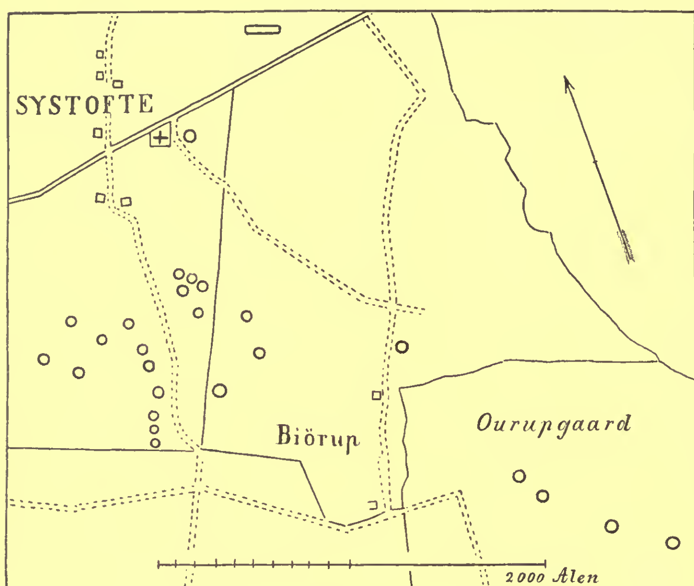

Fig. 1.

øvrige ere fuldstændig sløifede, eller der er kun levnet en svag Høining. Af de talrige Oldsager, de utvivlsomt have rummet, vides intet at være bevaret.

Alt imedens den nationale Oldforskning formede sig til en Videnskab, der vendte Omverdenens Opmærksomhed mod vort Land, bleve Oldtidsminderne saaledes sløifede i Mængde. Ødelæggelsen fortsattes som i tidligere Aarhundreder, og alle vidste det og saa Betydningen deraf. Ikke mindre end da

Bircherod i 1701 skrev »Om Aarsagerne til Oldsagernes Ødelæggelse i Norden«, ikke mindre end da Werlauff i 1807 formanede til, »at der dog maatte begyndes, medens der endnu var noget tilovers«, føltes det ogsaa i vor Tid, at hvert kommende Aar maatte bringe et uerstatteligt Tab. Men dog turde der ikke begjæres en Bevilling til at foretage Udgravninger. Endnu i 1885 maatte Museet indskrænke sig til, i en Skrivelse til Ministeriet af 23. Okt., at udtale Haabet om, »at der paa et gunstigere Tidspunkt maatte blive givet en passende Bevilling hertil«.

Men at Tiden dog endelig maatte være kommen til energisk Handling, stod ikke alene klart for Fagmanden og for den nærmere Museumskreds, men ogsaa for de talrige Venner, som Oldforskningen og Museet havde vundet omkring i Landet. Som et Udtryk for den almindelige Stemning hos Befolkningen tilsendtes der Museet i September 1892 følgende Henvendelse underskreven af 400 Mænd i Landets forskjellige Egne.

»Til Nationalmuseet.

Det ligger ikke fjærnt for den store Kreds af Mænd, der trindt om i Landet gjennem kortere eller længere Tid har fulgt Museets Virksomhed for Bevaringen af vore Monumenter fra den fjærne Oldtid og for Indsamlingen af Oldsager, at rette en samlet Henvendelse til Museet netop nu i disse Tider, hvor vi med Sorg have maattet se, hvorledes Fortidsminder, og da navnlig Høie og Dysser, forsvinde for det fremskridende Agerbrug. Mange af os ere traadte i nært Forhold til Museet og have saaledes været Vidne til baade, hvad der er udrettet og, hvad det har skortet paa.

Vi erkjende, at det er lykkedes og forhaabentlig ogsaa i Fremtiden skal lykkes saa nogenlunde at fredlyse og redde fra Undergang de fleste Fortidsminder af alle Arter, som rundt om i Landets forskjellige Dele egne sig til Fredning. Men det fremskridende Agerbrug medfører, at ikke alle For-

tidslevninger kunne bevares, og man bliver da overalt i Landet med Sorg Vidne til, at Oldtidsminder forsvinde, uden at der bevares af dem det, som dog kunde og burde reddes: de Oldsager, de indeholde, og Beretningen om deres Ydre og Indretning. Vi erkjende fuldt ud, at Museet ogsaa paa dette Punkt har ydet Alt, hvad der stod i dets Magt; men ligesaa klart har det været os, at de Midler, som staa til Raadighed, langtfra strække til.

Dag for Dag jævner Spaden Fylden fra Høiene ud over Markerne; Ploven skjærer gjennem Urnen paa Oldtidens Gravplads. Dyssen bliver ryddet og Borgvolden udjævnet, uden at Stedet forinden er blevet underkastet en sagkyndig Undersøgelse, fordi Midlerne til at foretage Udgravninger for ikke vare til Raadighed. Saaledes udrives jo samvittighedsløst de Blade af den eneste Bog, som indeholder Kundskaben om vore Forfædres Liv og Færden, og Skaden vil senere aldrig kunne udbedres.

Denne sørgelige Ødelæggelse af vore Fortidsminder i stort Omfang uden forud foretagen Undersøgelse bør sikkert ikke finde Sted.

I Erkjendelse heraf er det, at vi undertegnede, som kun ere faa blandt de mange, der tænke som vi, herved tillade os indtrængende at rette den Opfordring til Nationalmuseet, at det vil søge Midler til tilfredsstillende Undersøgelse af saadanne Fortidsminder, som kunne ventes at ville blive ødelagte i en nær Fremtid.

Vi nære den sikre Overbevisning, at Museet ikke forgjæves vil henvende sig til den danske Regjering og Rigsdag.«

Indbydelsen til denne Henvendelse var udgaaet fra Høiskolelærer Christoffer Bågø, Testrup, Premierlieutenant Daniel Bruun, Hobro, Lehnsgreve Chr. F. Danneskjold-Samsøe, til Grevskabet Samsø, Sognepræst Hans Dahl, Kjeldby paa Møen, Prakt. Læge V. Dreyer, Nørre Aaby, Lærer J. A. Jørgensen, Ibsker paa Bornholm,

Etatsraad Gustav Lotze, Odense, Proprietair C. F. Lund, Aldersro ved Kallundborg, Gaardeier Jacob Mikkelsen, Kardyb ved Stoholm, Gaardeier Jens Olsen, Landsgrav ved Slagelse og Amtmand E. Vedel, Sorø. Blandt Underskriverne fandtes c. 40 Folkerepræsentanter, de fleste Formænd i Landboforeningerne, mange Høiskoleforstandere, Præster og Lærere, dertil Amtsraadsmedlemmer, Bestyrelserne for Provindsmuseerne, Godseiere, Gaardeiere og Husmænd. Det var Premierlieutenant Daniel Bruun, senere bekjendt som Forskningsreisende udenfor Landet, der havde sat denne Sag i Værk. Ved en mangeaarig archæologisk Virksomhed i Jylland navnlig for Mindesmærkernes Fredlysning, havde han erfaret baade, hvor alvorligt Forholdet var og, hvor almindelig dette føltes.

Museets Svar under 17. Okt. s. A. lød saaledes:

»Til de Hrr. Indbydere til en Henvendelse til Nationalmuseet af September 1892.

Gjennem de Hrr. som Indbydere til en samlet Henvendelse til Nationalmuseet er der modtaget en Opfordring fra ca. 400 Mænd i Landets forskjellige Egne til at søge de nødvendige Midler til Undersøgelse af saadanne Fortidsminder, som ikke kunne bevares. Til de Anskuelser, som herved have været ledende, kan Museet fuldt ud slutte sig. Alt hvad der lader sig bevare af Landets Minder fra den fjærne Fortid, bør fredlyses for alle Tider; men hvad der maa give Plads for Nutidens Fordringer, bør sagkyndig undersøges, før det forsvinder. Men de mange trofaste og virksomme Venner af vore Oldtidsminder og af Nationalmuseet have ligesaa fuldt som dettes Direction erfaret, at man ikke engang mægtede at yde den Assistance, som ofte begjæredes til saadanne Undersøgelser, endsige kunne følge de uafbrudt fortsatte Sløifninger af Dysser og Høie omkring i vort Land.

Det er sikkert paa høie Tid og ganske nødvendigt, at

dette Forhold saavidt muligt forandres. Den Fordring, at intet Fortidsminde af nogen Betydning maa ødelægges uden forudgaaende Undersøgelse, er kun et simpelt Udtryk for Pietet for vore Minder og Sands for Fædrelandets Historie, ligesom ogsaa de videnskabelige Interesser, som Nationalmuseet skal fremme, kun saaledes ville ske Fyldest.

Museet vil følgelig ikke undlade snarest at forelægge de Hrrs. Udtalelse for Ministeriet og samtidig fremføre en Indstilling om, at der maatte søges en passende Bevilling.«

Efter derom fremført Andragende opnaaedes en Bevilling af 10,000 Kr. for Finantsaaret 18⁹³/₉₄, et ligesaa stort Beløb for de to følgende Aar og derefter en treaarig Bevilling af samme Størrelse. Heraf har aarlig et Beløb af 9,200 Kr. været til Disposition for Nationalmuseets 1. Afdeling, til Undersøgelser vedrørende Oldtiden.

Museet blev saaledes sat istand til med fuld Kraft og efter videre Plan at optage den Virksomhed for Fremdragelsen af Oldtidsfund, der gjennem Aarhundreder havde været udøvet saa tilfældig, saa afbrudt og med saa ringe Resultater. Det var de manges Ønske og Folkerepræsentationens Beslutning, som aabnede det nye Arbeidsfelt, ret i Overensstemmelse med den Maade, hvorpaa den nationale Oldforskning efterhaanden har reist sig. Fra først af anlagt paa god folkelig Grund er der vedblivende arbeidet med fra alle Sider. Saaledes fik Bygningen et eget Hold og sit eiendommelige Stilpræg.

Det samme burde kunne spores ogsaa i det nye Værk. For at vise, at dette ikke er glemt, og tillige for aabent at gjøre Rede for de Vilkaar, hvorunder der er arbeidet, de Veie, der fulgtes, de Maal, som naaedes, er den følgende Fremstilling affattet.

At der i vort agerdyrkende Land, hvor Plov og Spade aldrig have hvilet, endnu findes Tusinder og atter Tusinder

af gode archæologiske Arbeidspladser, er tilvisse saare mærkeligt. Oldtiden har i Danmark havt et Liv og en Fylde, hvis Omfang endnu ikke ret er overskuet, og hvis Betydning endnu mindre er fuldt forstaaet. Og dog menes der ved gode Arbeidspladser kun saadanne Oldtidslevninger, som ikke kunne bevares. Kun paa dem har Virksomheden været rettet, de ubeskyttede, de truede, de alt blottede eller aabent henliggende Minder. Saaledes de angrebne og delvis udgravede Høie, de overploiede eller udjævnede Jordmonumenter, hvis Grund endnu er uforstyrret, men truet ved det fortsatte Markarbeide, de fritliggende Dysser, hvis Dækstene ere bortførte, den nyopdagede Jættestue med uhindret Adgang til det Indre, de ganske lave Høie, hvori Graven kun dækkes af et ringe Jordlag, de ubeskyttede Urnegrave og Skeletgravene under flad Mark eller i Grusgrave, Kulturlagene fra de forskjellige Perioder, der henligge kun dækkede af Mulden, Fund i Moser, der benyttes til Tørv o. s. v. o. s. v. Hertil kom endnu de Monumenter, der maatte vige Pladsen for Nutidens Fordringer, hvor Jernbanen skulde gaa, eller Veie anlægges, hvor Heden skulde brydes eller Ageren øges.

Overfor Begjæringer om Udgravning af vel bevarede Monumenter er det stadig paa det bestemteste udtalt, at Museet ikke ønsker at foretage saadanne Udgravninger, hvis der paa nogen Maade kan opnaaes en Fredning. Hverken Forestillinger eller Penge ere sparede for at opnaa en Sikring for Fremtiden i Stedet for en Udgravning. Hvor det efter Forholdene skjønnedes, at en Høi vilde forblive urørt, saafremt Museet nægtede at overtage Gravningen, er Afslag givet, selv overfor en bestemt fastholdt Begjæring. Saaledes er mangen Fredlysning eller dog en Udsættelse af Ødelæggelsen opnaaet.

I et enkelt Tilfælde har denne Museets Tilbageholdenhed medført et beklageligt Tab. En af de anseeligste Gravhøie i Landet, »Trushøi«, 9,44 M. høi og 44 M. bred, paa Skallerup Mark, Baarse Herred, fuldstændig bevaret og vidt om synlig,

fordredes gjentagende undersøgt. Der blev i Stedet for tilbudt et passende Beløb for Fredningen, og da dette ikke modtoges, haabedes det, at den store Jordmasse vilde beskytte Monumentet. Bondens Ønske om at aabne Høien lod ham dog overvinde Vanskelighederne. Han gravede sig ind til det Indre, men ikke uden at tilsende Museet betimelig Underretning og ad bedste Vei. En forsinket Fremsendelse af Meldingen voldte dog, at Graven aabnedes og, at det mærkelige og enestaaende Fund blev grundig ødelagt[1].

I Lindholm Banker ved Nørre Sundby ligger en udstrakt Gravplads fra Vikingetiden med talrige Grave af egne og sjælden forekommende Former. De ere overdækkede af et mægtigt Flyvesands Lag, saaledes at Pladsen skulde antages at være tilstrækkelig beskyttet. Ligesaa vel forsvaret synes den at være fra anden Side, idet denne Art af Grave fra Oldtidens Slutning vides kun at indeholde et tarveligt, af Ligbaalet medtaget Gravgods. En Udgravning vilde saaledes ikke pekuniært kunne lønne sig. Der syntes da at være Udsigt til, at Pladsen kunde henligge sikker og beskyttet, saaledes at Afgjørelsen af Spørgsmaalet om Afdækningen for at hæve den videnskabelige Skat kunde overlades til et kommende Aarhundrede. Ikkedestomindre har en for varmt interesseret Amateur gjentagende gravet sig ned paa forskjellige Steder og væsentlig forringet den videnskabelige Betydning, som denne Plads engang kan faa. Museet vil dog vedblivende trods al modtagen Opfordring afholde sig fra denne Undersøgelse. Det maa haabes, at denne Tilbageholdenhed overfor en Undersøgelse, som kan udskydes, vil vække Lysten til at følge det hermed givne Exempel.

Overhovedet lader Nationalmuseet intet Middel ubenyttet til at gjøre det klart for Befolkningen, at Mindesmærkerne hellere maa bevares urørte end udgraves. Indsendte Oldsager modtages ikke, naar der efter Forholdene opstaaer For-

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1895 S. 361.

modning om, at der er blevet gravet for at fremskaffe Salgsobjecter. Den Omstændighed, at Kjøbet af et Fund kan anspore til fortsatte Gravninger, paaminder om at vise en stor Tilbageholdenhed. Ved flere Leiligheder har Nationalmuseet anmodet de offentlige Provindssamlinger om ikke at kjøbe visse her tilbageviste Fund, og i Anledning af omfattende Høiødelæggelser foretagne i jydske Egne har Museet udsendt en Rundskrivelse, der henleder Opmærksomheden paa Forholdet i sin Almindelighed. Det udtaltes herved som en Regel, at

»et Museum ikke maa kjøbe Oldsager, der ere fremkomne ved Udgravninger, iværksatte for at skaffe Sager til Salg. En Undtagelse tør kun gjøres, naar Sagerne ere af særdeles mærkelig og sjælden Art, saaledes at de nødvendigvis maa sikres en offentlig Samling. Tilbydes der et Museum Gravrov, det være paa første eller fjærnere Haand, bør dette afvises, og det bør alvorlig og udførlig forklares, hvilken Uret der begaaes ved Udgravning for Penges Skyld.«

Naar samtlige Provindsmuseer fuldtud slutte sig til denne af Nationalmuseet fra gammel Tid af fastholdte Fremgangsmaade overfor Opkjøbere og Høibrydere, vil den sørgelige Ufærd kunne stoppes eller dog væsentlig hæmmes. Det af Staten bevilgede Beløb, hvorover disse Museer disponere til Indkjøb af Oldsager, ialt 8000 Kr., er omtrent dobbelt saa stort som det, der staaer til Nationalmuseets Raadighed i samme Øiemed. Provindsmuseerne have saaledes en overveiende Indflydelse paa Reguleringen af Forholdet. Men Alt tilsammen taget udgjøre de offentlige Midler utvivlsomt den større Brøkdel af, hvad der overhovedet her i Landet anvendes paa Indkjøb af Oldsager. Mange større Privatsamlere, der ere Oldforskningens bedste Støtter og trofaste Hjælpere, ville desuden følge det af de offentlige Samlinger givne Exempel. Naar saaledes Afsætningsveien lukkes, vil ogsaa Gravningsarbeidet hvile.

I det Hele maa Provindsmuseernes Bestyrelser have en væsentlig Indflydelse paa Udbredelsen af den rette Opfattelse af Oldtidsudgravninger. For deres eget Vedkommende have disse Museer bestandig fuldt ud sluttet sig til de af Nationalmuseet i saa Henseende hævdede Anskuelser, og navnlig siden der fra 1886 af, det Aar, da den første Statsbevilling gaves til Provindsmuseets archæologisk-historiske Afdeling, fattedes den Bestemmelse for Anvendelsen af det aarlige Statstilskud, at »hvad der heraf ikke maatte blive anvendt til Indkjøb og til andre herhen hørende Udgifter, kunde anvendes til Udgravning navnlig af saadanne af Omegnens Mindesmærker, som vare truede med Tilintetgjørelse, dog at det alene skulde tilkomme Nationalmuseet at fatte Bestemmelse om og lede Udgravningen ligesom at afgjøre, hvor de fremdragne Fund vilde være at opbevare«.

I sin Anvendelse har denne Bestemmelse under Forholdenes Udvikling vist sig at være særdeles heldig. Naar det kommer til Provindsmuseets Kundskab, at en Oldtidsplads er aabnet eller ønskes undersøgt, meddeles dette ufortøvet til Nationalmuseet, saafremt det skjønnes, at Sagen er af større Omfang og Betydning. I andre Tilfælde kan Provindsmuseet selv foretage en Besigtigelse og Forundersøgelse og træffe de fornødne foreløbige Dispositioner, hvorefter Sagen indberettes til Nationalmuseet, forat dette efter Forholdene enten selv kan tage den i sin Haand eller overlade den til Provindsmuseet. Gravningen foretages da, alt efter dens Art, enten alene af det lokale Museum eller af dette i Forbindelse med Nationalmuseet. Under Forhold, der kræve øieblikkelig Indgriben, kan Provindsmuseet paabegynde Undersøgelsen og foretage en Gravning, uden at Forespørgsel herom er skeet hos Nationalmuseet, dog at Meddelelse herom ufortøvet gives. Hele denne Ordning er fuldt betryggende baade med Hensyn til Sikringen af saadanne Monumenter, som ikke bør forstyrres, og til en i videnskabelig Henseende tilfredsstillende Gjennemførelse af Gravningen, ligesom den ikke hæmmer

Interessen hos Provindsmuseernes Bestyrelser, men tværtimod byder de forhaanden værende gode Arbeidskræfter et tilstrækkelig stort Virkefelt. Alle Kundskaber, Kræfter og Midler, hvorover der raades dels ved Nationalmuseet dels ved Provindssamlingerne, ere ved denne Ordning forenede til fælles Arbeide med den forskjellige Vægt og det Maal af Indflydelse, som rettelig tilkommer dem.

For Mindesmærkernes Bevaring kunde dog selve Museernes Udgravninger indeholde en Fare, hvormeget det ogsaa stræbtes at indskrænke dem til Punkter, der ikke kunne fredlyses. Saafremt der nemlig med Udgravningen fulgte en pekuniær Fordel for Jordeieren, kunde dette vække Lysten til at begjære Undersøgelser foretagne. At Fundene reddedes nogle Steder, kunde saaledes foranledige, at Mindesmærker gik tabt. Nationalmuseet udbetaler derfor ingen Godtgjørelse for Tilladelse til at foretage Udgravninger. Og dog er det langt fra, at dette bereder nogen Hindring.

Det er ikke vanskeligt at finde den ideelle Følelse hos den brede Befolkning. En Undersøgelse foretagen »for de gamle Minders Skyld« vil sædvanlig møde Sympathi, og Samtykke til de Arbeider, som maa foretages, opnaaes lettelig uden Ydelse af Vederlag. Til Museet betroer man sig gjærne, og Betænkeligheder fjærnes let med en Bemærkning om, at der ikke maa kjøbslaaes om Forfædrenes Grave.

Dette Grundlag har altid kunnet fastholdes, og det skjøndt Salg af Høie til Udgravning foregaaer ret almindelig. De lokale, periodiske Høigravere træffe Aftale med Eieren om at dele selve Udbyttet eller at udbetale en Part af Salgssummen. En halvvoksen Dreng i Midtjylland har sikret sig Ret til Udgravning af et større Antal Høie ved en Udbetaling, der vexlede mellem 50 Øre og et Par Kroner for Stykket. Paa Fyen have to Tjenestekarle slaaet sig sammen om Indkjøb af flere Høie. En Antiquitetshandler sikrede sig ved en høist sindrig og indviklet Kontrakt Retten til at

grave paa en fyensk Gravplads. Alt dette er foregaaet i de sidste Aar.

Museet tilsiger derimod ved Udgravninger fuld Godtgjørelse for, hvad der maatte findes af ædelt Metal, og dertil en passende Erstatning for andre Sager af Værdi. Eieren af et endnu uaabnet Findested føler sig som Besidder af dets skjulte Fund og maa have Erstatning, naar det fremdrages. Vurderingen foretages af Museet; den sættes rundelig efter almindelig Handelspris. Med ganske enkelte Undtagelser er Museets Afgjørelse bleven modtagen med Tilfredshed. Fra gammel Tid haves Erfaring for, at Museet fortjener denne Tillid. Her vides det bedst, hvad Oldsagerne ere værd; for den, som forvalter Statens Midler og virker paa det Offentliges Vegne, maa det være en Pligt at sørge for, at enhver faaer, hvad der tilkommer ham. Denne Tillid har det været Museet en Æressag at bevare. Ret betydelige Beløb, ofte langt større, end der ventedes, ere saaledes udbetalte som Godtgjørelser for Fund.

Fremdeles gives der stedse Erstatning for Skade paa Mark og Grund. Ved Udgravningen kan et Engstykke blive beskadiget, Tørvejord gjort mindre tjenlig, Undergrund indblandet i det magre Mulddække o. lign. At Eieren skulde bære dette Tab, kan ikke fordres, tilmed naar Udgravningen mulig ikke har bragt Sager af Pengeværdi. Ved Vurderingen af den lidte Skade er der kun i ganske enkelte Tilfælde blevet reist Vanskeligheder. Ved nogle større Foretagender, der berørte mange Lodseiere, har der forud været truffet Aftale om Vurderingsmænd.

Da der oftere var Brug for en bestemt og kort Tilkjendegivelse af, hvorledes Mellemværendet maatte ordnes ved paatænkte Udgravninger, blev der affattet følgende

»Regler for Undersøgelser for Nationalmuseet.

Ved Undersøgelser af Oldtidsmindesmærker, foretagne for Museet, iagttages følgende Regler:

1. Hvad der ved Undersøgelsen fremkommer af Guld eller Sølv, godtgjøres Eieren af Mindesmærket efter officiel Vurdering af Mønt- og Stadsguardeinen i Henhold til Lovbestemmelserne om Danefæ.
2. For hvad der findes af andre Oldsager, udbetales til Eieren af Mindesmærket en passende Godtgjørelse efter Nationalmuseets Skjøn.
3. Al direkte og egentlig Skade, som er tilføiet Eiendommen ved den foretagne Undersøgelse, godtgjøres Eieren efter Overenskomst.
4. Større Fordybninger, som ere fremkomne ved Undersøgelsen, udjævnes, og Stedet bringes i passende Orden.

Den 30. April 1893.«

Hvad der her er ytret, gjælder Forhold, for hvilke Smaabeløb ere af Betydning. Ofre af Penges Værdi synes ikke at burde modtages ved Museets Udgravninger. Offentlige Midler ere just tilstaaede, forat dette kan undgaaes. Dog staaer det ganske klart, at Smaamanden med Glæde bragte Museet ogsaa et pekuniært Offer, saafremt dette behøvedes. Den almindelig udbredte Interesse for Oldtiden, Glæden over at se dens Minder fremdragne af Jorden, Ønsket om at bidrage til at fremme Oldkyndigheden gjør Forhandlingen med Menigmand baade let og fornøielig. Ikke ringere er den Imødekommenhed, som Museet fra gammel Tid stedse finder hos de større Jordeiere. Enhver Undersøgelse har uden Forbehold været Museet tilladt. Beskadigelse af Jorderne blev tilstaaet med den største Redebonhed, og de fremdragne Sager skjænkedes til Museet.

Overfor det foran fremførte om, at der paa enhver Maade bør vogtes paa, at det velbevarede Mindesmærke ikke gjøres til Gjenstand for Udgravning, maa det dog udtales, at der utvivlsomt gives Tilfælde, i hvilke en saadan Undersøgelse bliver ikke blot tilladelig, men nødvendig. Der kan foreligge meget tvingende videnskabelige Hensyn. Saaledes

staaer det vistnok med den sydlige Jellingehøi, om hvis Undersøgelse der nylig er fremsat Krav af Prof. L. Wimmer. Lignende kan Forholdet være med et og andet Monument. Men Tilfælde af denne Art ville altid danne sjældne Undtagelser, og hidtil ere de ikke forekomne.

I det Hele har det ikke frembudt Vanskeligheder at forene de videnskabelige og de praktisk-administrative Formaal. Under lige Hensyn til de Krav, som stilledes fra begge Sider, er der truffet Bestemmelse om, hvilke Udgravninger der skulde foretages, og om disses Udførelse og Omfang.

Hvor onskeligt det end kunde være, at ingen, selv den ringeste Oldtidslevning forsvandt for stedse uden at være gjort til Gjenstand for fuldstændig videnskabelig Undersøgelse, saa er dette dog umuligt. Oldtidens Rester vise sig i vor Jord, hvor man staaer og gaaer; det er ganske uoverkommeligt at tilse, endsige grundig undersøge dem alle.

Fordringen tør da ikke strækkes videre end til, at ingen Oldtidslevning maa forstyrres eller ødelægges, uden at der er givet Leilighed til Undersogelse fra Museets Side. Det bliver dettes Opgave rigtig at afgjøre, hvor en Undersøgelse skal foretages og hvor ikke. Det Bestemmende herved maa være, om der kan ventes et Udbytte for Kundskaben om Oldtiden, der har virkeligt Værd, og som staaer i passende Forhold til de Ofre, der skulle bringes. Selvfølgelig kan der skjonnes feil. Der kan baade graves forgjæves, og hvad der paa Forhaand ansees for ubetydeligt, kan vise sig at have et Værd. Dog maa det erindres, hvormeget der allerede foreligger til Grundlag for en Dom, hvor stor en Erfaring, opsamlet gjennem snart et Aarhundrede, der findes hos de ved Museet virkende Mænd. Men i hvert Fald maa Valget træffes. Thi videre end i de sidste Aar kan man ikke vente at naa. Det skulde da være, at der af Privatmænd gaves Nationalmuseet store Donationer, som saadanne ere blevne skjænkede til det svenske Statsmuseum.

At der i det Hele ikke kan være grebet meget feil, vil

nogenlunde kunne skjønnes af den følgende Udsigt over de foretagne Gravninger. Stort mere end en Redegjørelse for disses Art, Antal og Sted vil her dog ikke kunne gives. Selve Indholdet og Betydningen af de vundne Resultater vil kun løselig kunne berøres. Ikke lidet er dog allerede forelagt offentlig i Litteraturen og i Møder. For andet forberedes særlige Publikationer. Hovedmassen danner en saa stor Tilvæxt i den samlede Oldtidskundskab, at disse Udgravningsarbeider, fortsatte gjennem en længere Aarrække, utvivlsomt ville indlede et nyt Afsnit i det archæologiske Studium.

Et af de vigtigste Afsnit i den forhistoriske Archæologi er knyttet til Skaldyngerne fra den ældre Stenalder. De Forskninger, ved hvilke disse mærkelige Kulturlevninger fra de fjærneste Tider først bleve fremdragne for næsten halvhundrede Aar siden, gik snart i Staa, uden at noget afsluttende Arbeide var fremkommet. Der var da særlig Anledning til paany at vende sig til dette Felt, og det saameget mere som Skaldyngerne, der sædvanlig kun ere dækkede af Muld, ere mere udsatte for Ødelæggelse end de fleste andre Oldtidslevninger. De ere efter en stor Maalestok blevne angrebne for at bruges til Forbedring af Marken eller til Veifyld. Af det i de sidste Aar foretagne Eftersyn af næsten samtlige Pladser, paa hvilke der vides at have været eller endnu at være idetmindste delvis bevarede Dynger, er det fremgaaet, at der kun ganske enkelte Steder findes saadanne tykkere, udstrakte og velbevarede Lag, som egne sig til en Undersøgelse. Det maatte da være magtpaaliggende at søge, endnu medens Tid var, at sikre dog nogle større og videnskabelig brugelige Fund.

Til disse Undersøgelser krævedes der betydelig Assistance fra naturvidenskabelig Side. En Indbydelse til at deltage i et gjennem adskillige Aar efter bestemt Plan fortsat Udgravningsarbeide blev med sand videnskabelig og

kollegial Imødekommen modtagen af Forstanderen for den biologiske Station Dr. phil. C. G. Joh. Petersen, Botanikeren Lektor E. Rostrup, Geologen Dr. phil. K. J. V. Steenstrup og Zoologen Vice-Inspector Herluf Winge. De vilde særlig varetage enhver sit Fag, men tillige deltage i Undersøgelsen som Helhed. Arbeidet blev saaledes paabegyndt og er senere fortsat under stadig Samvirken mellem de fire nævnte Naturforskere og tre Archæologer, Kaptain A. P. Madsen, Museumsdirecteur Sophus Müller og Museumsinspecteur Carl Neergaard. Fremdeles have Nationalmuseets faste Medarbeider Cand. polyt. G.V. Blom, dets Assistenter C. Fredstrup og G. Sarauw og Medhjælperne H. A. Kjær og Th. Thomsen deltaget, saaledes at mange have faaet indgaaende Kjendskab til selve Mindesmærkerne og til den anvendte Undersøgelsesmethode. Der er siden 1893 arbeidet aarlig flere Steder.

Det vidstes fra ældre Indberetninger, at der ved Limfjordens Kyst, nær Ertebølle, c. 2½ Mil syd for Løgstør, laa en udstrakt og righoldig Skaldynge, fra hvilken Eieren i mange Aar havde hentet Fyld. En foretagen Besigtigelse viste, at Dyngen oprindelig havde havt en Længde af c. 140 M. med en største Bredde af 20 M. Omtrent en Trediedel var afkjørt indtil Grunden. Laget stod blottet i sin hele Høide, c. 1,90 M., gjennemskaaret efter Bredden. Denne Dynge egnede sig fortrinlig til en vidtgaaende Undersøgelse. C. 300 □ M. nærmest ved det sløifede Parti bleve tagne under Behandling; den øvrige c. 700 □ M. store Strækning blev fredlyst. Arbeidet vil blive sluttet i 1897.

En tyk Skaldynge vidstes at henligge ved Aamølle paa Sydsiden af Mariager Fjord og tæt vestlig for Hadsund. Ved Anlæget af Randers—Hadsund Banen var et betydeligt Parti blevet afgravet. Andre Beskadigelser hidrørte fra Rydning af Træer paa denne indtil for faa Aar siden bevoxede Plads og fra dens Planering til Agerbrug. Et endnu velbevaret, c. 87 □ M. stort Parti blev undersøgt i 1893. Laget var indtil 1,20 M. tykt.

Ved Nordsiden af Mariager Fjords Munding henligger under Herregaarden Haunø en udstrakt, men kun indtil 0,74 M. tyk Skaldynge. Den dækkes af værdifuld Markjord, saaledes at en Fredning ikke kan iværksættes. Hvor ønskeligt det end var, at Laget blev undersøgt i sin Helhed, har man dog foreløbig indskrænket sig til i 1894 at udgrave c. 67 □ M.

Til Sammenligning med disse nordlig paa Halvøen liggende Dynger var det Hensigten ogsaa længere sydpaa, navnlig af Hensyn til Spørgsmaalene om Stenalderens Kystlinie og dens Fauna, at undersøge tilsvarende Lag. Der har dog hidtil forgjæves været sogt efter nogenlunde velbevarede Partier af Skaldynger; det viste sig overalt, at disse Monumenter vare fuldstændig forstyrrede. Hellerikke har der paa Fyen og Smaaøerne kunnet findes noget Lag, der egnede sig for en Undersøgelse. En kortvarig Gravning foretoges i 1896 paa Seirø. Laget viste sig at være dels forstyrret allerede i Oldtiden, idet Fylden var anvendt til Opførelse af en Langhøi, dels udjævnet i nyere Tid ved Agerbrug. Selv i Nordsjælland, hvor Skaldynger ere iagttagne paa mangfoldige Steder, er der hidtil, ved mange nu foretagne Besigtigelser, kun truffet eet, men til Gjengjæld udmærket Lag, fuldstændig jorddækket og tidligere ukjendt. Under dyrket Mark blev der i 1896, ved Veile Kro, nordlig ved Lammefjordens Østkyst, undersøgt et c. 90 □ M. stort Lag, med en Tykkelse af høist 0,90 M. Arbeidet vil blive fortsat i 1897.

Paa alle de nævnte Pladser viste Kulturafleiringerne sig at hidrøre fra den ældre Stenalder. Tilsvarende Lag, der kunde henføres til Periodens senere Afsnit, vare hidtil ikke trufne. Vel kjendtes den yngre Stenalders Bopladser fra mange Opsamlinger i Markfladen; men disse aabent henliggende Fund havde ikke været af større Betydning. Der kunde med Rette tvivles om, hvorvidt der overhovedet var efterladt dækkede Bopladsfund fra de yngre Tider, der kunde give lignende fyldige og sikre Oplysninger som de gamle Skaldynger. Af megen Betydning er det saaledes, at der er

paavist to saadanne endnu dog for en Del uforstyrrede Pladser, og at disse kunde afdækkes ved den omhyggeligste Undersøgelse. Begge Lokaliteter vare tilmed saa stærkt udsatte, at Undersøgelsen kan siges at være foregaaet i yderste Øieblik. Paa Signalbakken, tæt øst for Aalborg, var Laget kun dækket af tynd Muld og delvis beskadiget ved Plov og Spade. Der undersøgtes her i 1895 et indtil 0,35 M. tykt Lag dannet af Skaldyr og andet Affald, med en Udstrækning af 100 □ M. Ved Ørumaa nord for Kolindsund fandtes Kulturlaget over et til Veifyld benyttet Grusleie; det var dækket af nedskreden Jord indtil en Højde af 0,95 M. Det sidste Stykke af denne oprindelig langt større Dynge blev i 1895 undersøgt i et Omfang af 36 □ M. Laget var indtil 0,90 M. tykt, kun sparsomt blandet med Bløddyrskaller. Det første Fundsted var opdaget af Frk. Zangenberg, Thisted, hvorom Meddelelse modtoges fra Dr. phil. K. J. V. Steenstrup; det andet blev først iagttaget af Kapt. A. P. Madsen.

De paa samtlige Bopladser optagne Oldsager ere indgaaede til Nationalmuseet under 8450 Numre, hvortil komme henved 22000 uforarbeidede Dyreknogler, afgivne til det zoologiske Museum. En foreløbig Udsigt over det videnskabelige Udbytte af Undersøgelserne blev givet af 8 af Undersøgerne i det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møder den 3. og 10. Marts 1896. En samlet Publikation forberedes.

De archæologiske Forhold i Landet have hidtil været meget ulige kjendte; om mange Egne vides endnu kun lidet. Dette gjælder navnlig om det Indre af den jydske Halvø og om dens vestlige Del. At vende Undersøgelserne herhen var da tilraadeligt, og i samme Retning førte administrative Hensyn.

I disse Egne henligge nemlig, især paa magre og udyrkede Jorder, talrige Smaahøie; de ere fremherskende her, som de store Høie ere det mod Øst, et Forhold, der først fremtidig vil finde sin Forklaring. Til disse oftest ganske

lave Høie har Gravroveren uhindret Adgang; ialfald de øverst liggende Midtgrave finder han hurtig og uden Vanskelighed. Hundreder og atter Hundreder af disse Høie henligge da ogsaa halvt eller helt forstyrrede, ofte dog endnu rummende gode Fund. For at fredlyse, hvor Forholdene egnede sig dertil, og for at udgrave, hvad der ellers var udsat for Ødelæggelse, er der i disse Egne blevet paabegyndt større Undersøgelser.

Forholdene kunne være saadanne, at der ikke gives anden Udvei end at grave i størst muligt Omfang. Hvis Museet ikke redder disse i videnskabelig Henseende vigtige og endnu lidet kjendte Fund, blive de kommende Vinter tagne af de lokale Udgravere. Det konstateredes i 1896, at der i den nærmeste Omegn om Vorbasse nylig var blevet tømt c. 200 Høie. Alene en enkelt Udgraver havde til et bestemt Salgssted leveret Oldsager for 6—700 Kr. I selve Vorbasse Sogn var der i August Maaned 1896 endnu levnet 7 Høie; i Mai Maaned 1897 viste disse sig at være opbrudte. Noget længere mod Nord, i Egnen om Nørre Snede, have Forholdene været lignende.

Ved at henlægge Undersøgelserne til saadanne Steder tilsigtes dog noget mere end at sikre Fundene. Man haaber at forvandle Fjende til Ven. Det vækker Eftertanke at se den videnskabelige Udgravning foretagen med al Omhu. Forsætlig indledede eller leilighedsvis faldne Samtaler gjøre deres Virkning. En og Anden vil skamme sig for fremtidig at fortsætte Arbeidet; mulig kan Stemningen helt slaa om. I et enkelt Tilfælde er der overfor en Arbeidsmand, der i det sydvestlige Jylland foretog forretningsmæssige Høiødelæggelser i stort Omfang og med klækkeligt Udbytte, og som ikke kunde standses ved nogen Forestilling, blevet grebet til et yderligt Middel. Følgende Opraab, undertegnet af Nationalmuseet og af den antiqvariske Samling i Ribe, blev gjennem Skolelærerne spredt i 2000 Exemplarer over hele Amtet, foruden at det indrykkedes i alle stedlige Blade:

»Enhver, som er kjendt i Egnen om Lunderskov, Esbjerg og Bramminge, vil vide, at der i de sidste Par Aar er foregaaet Ødelæggelser i vidt Omfang af Egnens Fortidsminder, idet mangfoldige Høie ere blevne opgravede og udplyndrede. Ingen Anmodning eller Advarsel har hidtil kunnet standse denne Færd.

Vi ere saaledes nødsagede til at henvende os til Befolkningen selv, og da navnlig til alle større og mindre Eiere og Brugere af Jorderne, med en Opfordring til at virke for, at disse Ødelæggelser blive standsede.

I, som raade for Jorderne, I have ogsaa den Pligt at værne de Fortidsminder, der ligge paa Eders Grund. I bør overgive dem til Efterkommerne, som I have modtaget dem fra Fædrene.

Høiene ere Fortidens Minder; de fortælle om de Slægter, som i fjærne Tider levede, hvor I nu bo og færdes. Enhver, som elsker sit Land og dets gamle Historie, bør ære og værne om disse Minder fra de ældste Tider.

Høiene ere Forfædrenes Grave; de gjemme Benene af Mænd, som dyrkede Jorden og græssede deres Kvæg, hvor I nu leve. Ingen bør forstyrre Fædrenes Grave! Lad de Afdødes Ben faa Lov til at hvile i Fred.

Men skal endelig Høien sløifes for Agerbrugets Skyld, er det ganske nødvendigt at fjærne de gamle Grave, som ligge skjulte under Jordfladen eller dækkede af Høie, lad det saa foregaa saaledes, at Mindesmærket bliver omhyggelig undersøgt. Lad der ske en Henvendelse til Nationalmuseet i Kjøbenhavn eller til den antiqvariske Samling i Ribe. Høien vil da blive udgravet under sagkyndig Ledelse. De Afdødes Ben ville blive behandlede paa hensynsfuld Maade, og hvad Høien rummer af Oldsager eller andet til Kundskab om Oldtiden, vil blive fundet og opbevaret paa rette Sted i vore offentlige Samlinger. Men selv den, som alene tænker paa Værdien af de fundne Oldsager, vil gjøre bedst i at henvende sig til de offentlige Samlinger, idet disse selvfølgelig

bedre kunne yde en passende Pengegodtgjørelse end Privatmænd.

Vi opfordre dog ingen til at lade deres Høie udgrave; vi bede tværtimod enhver om med os at virke for, at alle Fortidens Minder maa henligge fredlyste og uforstyrrede. Og særlig opfordre vi alle til at hindre tankeløs Ødelæggelse af vore Fortidsminder ved usagkyndige Folk og alene for Vindings Skyld.

Den 8. November 1892.«

De omfattende Høiundersøgelser, der baade i Anledning af de her skildrede Forhold og af videnskabelige Grunde ere foretagne i Jylland, ere nævnte i den nedenfor meddelte Fortegnelse, S. 195. Af særlig Betydning er det, at der saaledes i de ganske lave Jordhøie er blevet fremdraget over 100 gode og charakteristiske Stenalders Fund. Selv dette Materiale er dog ikke tilstrækkeligt til fuldt at oplyse denne først i de senere Aar iagttagne Fundgruppe.

Til de øvrige Forhold, som stadig true de her omhandlede Smaahøie, kommer ogsaa det, at de sædvanlig ikke betragtes paa samme Maade som de større Jordmonumenter. Forgjæves vilde man for hine paakalde den Følelse for Oldtidsminderne, som det ellers er let at vække. I den lille Høi seer man kun en Hindring for Agerbruget. De let tilgjængelige Oldsager sætte desuden en Interesse i Bevægelse, der er vel forstaaelig. Det er nemlig ingenlunde altid Haabet om Vinding, der fremkalder Lysten til at kaste i Høiene; tværtimod kan den komme fra en levende Sands for Oldtiden. De mærkelige Fund, det ukjendte Gjemme i Jorden drager med uimodstaaelig Magt. Man træffer hist og her en glødende Iver for Udgravninger, som intet mægter at standse. Der gives en Lidenskab for Høigravning, beslægtet med Samlerens, Jægerens og Lotterispillerens, og den er særlig skjæbnesvanger for de mere let tilgjængelige Mindesmærker.

Naar Markarbeidet hviler om Efteraaret, komme Tan-

kerne og Phantasierne i Bevægelse; saa tager den gamle, grublende Arbeidsmand og de unge, opvakte Sønner fat paa Høiene. »Der maa dog være noget i den Høi«, lyder det altid med en betænkelig Hovedrysten. Flere boglig uddannede Mænd drive Udgravninger saa jævnt bestandig, naar deres Livsgjerning tillader det. Enkelte gjøre det med Kundskab og Forstand og dertil nænsomt, idet de afholde sig fra de vel bevarede Monumenter. De ere kjærlige Samlere, der vogte deres Sager godt og føre Bog over dem. Bestræbelser af denne Art fortjene Paaskjønnelse. Med andre staaer det ikke saaledes. Den stærke Iver driver dem fra Høi til Høi, som efterlades halvt behandlede. De have ikke tilstrækkelig Forstand paa Sagerne, og disse forblive ikke i deres Eie, men tjene som Salgsobjekter.

Det maa bestemt hævdes, at Oldtidsudgravninger ikke maa foretages for Pengevindings Skyld, og at den, som ikke formaaer at gjennemføre dem paa videnskabelig tilfredsstillende Maade, bør afholde sig derfra. Men hermed skal det ikke være antydet, at Nationalmuseet ønsker at have et Slags videnskabelig Eneret til at foretage Gravninger. Det gode private Initiativ, fremgaaet af videnskabelig Interesse og baaret af Kyndighed, vil forhaabentlig vedblivende træde frem baade paa dette og paa andre archæologiske Omraader. Det har alt frembragt meget af Betydning.

I Kammerherre N. F. B. Sehesteds Værker foreligge de smukke Udgravninger, der tildels gjennemførtes under Medvirkning af flere Fagmænd. Amtmand E. Vedels gjennem Aartier fortsatte Udgravninger paa Bornholm høre til de bedste og lykkeligste Arbeider af denne Art. E. Vedel fandt selv det hidtil ukjendte, rige Arbeidsfelt. Han gravede med videnskabeligt Maal for Øie, saaledes at der sluttedes, hvor et Resultat var naaet, og fortsattes, hvor endnu noget manglede. Han udførte sine Gravninger personlig, i Forbindelse med den dygtige Hjælper, han fandt i Lærer J. A. Jørgensen. E. Vedel gravede fremdeles i en Tid, da Museets

Virksomhed var stærkt begrænset; men Arbeidet udførtes dog under stadig Forbindelse med Museet, og Alt, hvad der fremdroges, blev overgivet til den offentlige Samling. Endelig blev E. Vedel Archæolog af Rang, idet han selv baade bearbeidede og publicerede sine Fund. En saadan Udgravningsfærd kunde tjene som Mønster. Smukke Udgravningsberetninger foreligge fremdeles fra Overretssagfører A. Reeh og Kaptain G. V. Smith, der begge øiensynlig ere fine Iagttagere. Ogsaa Prakt. Læge V. Dreyer og Cand. theol. Zinck maa anføres som kyndige Udgravere. Endnu flere kunde nævnes omkring i Landet, Arthur Feddersen, Architekt F. Uldall og andre, dersom ikke Livsforholdene havde sat dem Hindringer.

Bopladserne fra Oldtidens senere Perioder bør fremtidig danne et Hovedfelt i den archæologiske Undersøgelse her i Landet. Endnu er dette Omraade næsten uberørt; men ret behandlet vil det kunne give Oplysninger af den største Betydning. Hvad Skaldyngerne have fortalt om den ældre Stenalder, ville Kulturafleiringerne paa de Steder, hvor Boligerne laa og Livet førtes, kunne oplyse om de senere Tidsrum. Udækkede, som disse Lag oprindelig have ligget, maa de vel oftest i Tidens Løb have mistet deres Betydning som Undersøgelsesobjekt. Lidet iøinefaldende, som Kulturresterne jævnlig ere, ville de sjældnere bemærkes. Dog vides det af tidligere Indberetninger, der ikke have kunnet benyttes, at der gives dækkede, uforstyrrede og tillige righoldige Lag. Det staaer som en af de vigtigste Opgaver at finde disse og fuldt udnytte dem.

Et overordentlig vigtigt og hidtil ganske enestaaende Fund af denne Art blev i 1895—96 fremdraget paa en Bronzestøbers Arbeidsplads fra Bronzealderen, ved Gaarden Haag i Thorsager Sogn, Østerlisbjerg Herred, Randers Amt. Laget var jorddækket, udstrakt og af fyldigt Indhold. Fortegnelsen over Fundsagerne tæller 3976 Nr., derimellem 205 Frag-

menter af Smeltedigler, 76 Dele af Støbeformer o. lign. af Ler, 34 forarbeidede Sager af Bronze, Ben og Sten, 583 Skaar af Lerkar, 500 Dyreknogler, hvortil komme 1209 Stykker af Lerklininger paa Smeltehyttens Greneværk o. a. Undersøgelsen foretoges efter Indberetning af Formanden for Museumsbestyrelsen i Aarhus, Overretssagfører A. Reeh. Foreløbig Meddelelse om Fundet gaves i Oldskriftselskabets Møde d. 11. Febr. 1896, og en fuldstændig Publikation er forestaaende.

En Boplads fra Jernalderen afdækkedes i 1896 paa Nortvig Mark, Nørre Snede Sogn, Vrads Herred, Aarhus Amt. Dels i, dels omkring store Baalpladser, hvorved Stenlægninger, optoges talrige Skaar af Lerkar, mange Kværnstene og andre Redskabsstene, samt en Mængde Jernslagger. Lignende Vidnesbyrd om Jerntilvirkning fremkom ved en Undersøgelse under Rørbæk Hovgaard, St. Rørbæk Sogn, Gislum Herred, Aalborg Amt. Meddelelse om dette Findested var indløben fra Formanden for Museumsbestyrelsen i Randers, prakt. Læge N. H. Bay.

Ved Tørvegravning, ved Tilberedning af Eng til Dyrkning, ved Afgrøftning af side Steder træffes de ved Pladsernes Fugtighed særdeles vel bevarede, store Fund, der overdækkede af Naturen og uforstyrrede, som de ere forblevne gjennem Tiderne, give paa en egen Maade fyldige Oplysninger. Det gjælder kun, at Museet strax modtager Underretning, naar et saadan Fund træffes, og at der haves Midler til at foretage disse altid vidtløftige og vanskelige Undersøgelser. En Række udmærkede og vigtige Fund af denne Art ere betimelig bragte til Museets Kundskab og have kunnet udtømmende undersøges.

Ved Krogsbølle, Skam Herred, Odense Amt, afdækkedes i 1895 en over en sid Strækning førende, stensat Oldtidsvei. Dels paa, dels langs med den optoges mange Vaaben fra Folkevandringstiden, efterladte fra en Kamp. Et lignende

Fund blev i 1893 fremdraget ved Kanten af Illemose, Bjerge Herred, Odense Amt. Dækket af Tørvelaget fandtes her en Del Vaaben, samt Knogler af Mennesker og Dyr.. Særlig Interesse havde et fuldstændigt Hesteskelet. Ogsaa dette Fund, der er ganske samtidigt med det store Mosefund fra den ikke fjærntliggende Vimose, indeholder Minder fra en paa Stedet foregaaet Kamp. Begge Gravninger foretoges efter Indberetning, modtagen fra Museumsbestyrer H. Rasmussen i Odense. Fundene have været forelagte i Oldskriftselskabets Møder d. 27. Marts 1894 og d. 17. Dec. 1895.

Gjentagne store Gravninger ere foretagne i 1894 efter Opfordring fra Proprietair H. Bay, Rosbjerggaard, i en dyb Mose paa Eiendommen, Gislum Herred, Aalborg Amt. Der afdækkedes 0,90—1,50 M. under Mosens Overflade, ved Rodstød af Fyrretræer en Plads med Efterladenskaber fra en tidlig Del af Jernalderen, et udskaaret Drikkehorn, Lerkar, samt hvælvede Stenhobe, hvorpaa Skaar af Lerkar, utvivlsomt Altere. Fundet er omtalt, med Afbildning, i »Vor Oldtid«, S. 590.

I Anledning af Fundet af to Lurer fra Bronzealderen ved Radbjerg, Falsters Sønder Herred, foretoges i 1894 en Undersøgelse af Pladsen. Umiddelbart under Grønsværet fandtes manglende Dele af Lurerne, samt Potteskaar og Dyreknogler i Mængde, der staa i nøie Forhold til Lurfundet. Se »Vor Oldtid«, S. 587.

En af de mest tiltrækkende Jernaldersgrupper i Jylland danne de saakaldte Lerkargrave, hvis Indhold væsentlig bestaaer i Kar, ofte udmærket forarbeidede og dannende sammenhørende Spise- og Drikkestel. Saadanne ere vel allerede rigt repræsenterede i flere jydske Samlinger, dog kun i Aarhus-Museet samlede i virkelig gode Fund. Sædvanlig er Gravgodset kun delvis bevaret, slet oplyst og ikke ret benytteligt for den videnskabelige Undersøgelse. Saaledes stod det ogsaa indtil de sidste Aar med næsten alle de i

Nationalmuseet opbevarede Fund af denne Art. Dette hænger sammen med Gravenes Anlæg og Indretning. Oftest ligge de under flad Mark; kun sjælden findes et tykkere Jorddække. Saaledes beskadiges Indholdet let af Ploven eller optages i Hast af ukyndig Haand.

Opmærksomheden har da været henvendt paa at redde Fund af denne Art for saaledes at forøge det videnskabelig brugbare Materiale. Dog er det endnu kun lykkedes at tilveiebringe enkelte, men til Gjengjæld meget charakteristiske Fund. Et saadant fremdroges i 1896 under en lav, nedpløiet Høi paa Nortvig Mark, Vrads Herred, Aarhus Amt; Graven var sænket dybt gjennem et Allag. Et andet hidrører fra Thorsager, Øster Lisbjerg Herred, Randers Amt; her havde Graven været dækket af en lav Stendynge (1895). Til dennne Gruppe høre fremdeles flere af ialt 7 Grave, der i 1896 afdækkedes i en næsten umærkelig Høining, kun 0,50 M. høi, paa Hundshoved Mark, Vrads Herred, Aarhus Amt, samt en i 1895 aabnet Grav paa Romdrup Mark, Fleskum Herred, Aalborg Amt. Den var dannet af meget store Sten uden dækkende Høi og havde en hidtil ukjendt Længde af 6,75 M. indvendig maalt. Undersøgelsen foretoges paa Foranledning af Proprietair F. Hasle, Romdrup.

En Række tildels meget omfattende Gravninger ere foretagne paa Jernalders Pladser, hvor Gravene ligge under flad Mark eller dog kun mærkede af ganske lave Høininger. Fundene herfra maa først og fremmest sikres, idet de dels ere meget udsatte, dels ved deres Omfang og ofte rige Indhold have særlig Betydning i videnskabelig Henseende.

Den iøvrigt allerede vel oplyste sjællandske Gruppe fra Folkevandringstiden er bleven udvidet med et høist vigtigt, nyt Fund fra den bekjendte Gravplads ved Himlingøie, nær Vallø. Dette Fund er nærmere omtalt nedenfor S. 214; det har været forelagt i Oldskriftselskabets Møde d. 29. Jan. 1895. Samtidige, rige Fund ere fremdragne af Grusbanker ved Ege-

bjerg, i Udby Sogn, Baarse Herred, Præstø Amt (1895), og ved Rislev, Tybjerg Herred i samme Amt (1896).

De fyenske Gravpladser fra Folkevandringstiden have hidtil kun været tarvelig repræsenterede i Nationalmuseet. Et større Fund vil komme til at foreligge ved den i 1896 paabegyndte Gravning paa Fraugde Mark, Aasum Herred, Odense Amt. Der er alt afdækket 44 Urne- og Skeletgrave liggende umiddelbart under Pløiejorden. Undersøgelsen vil blive ført til Ende i 1897. En Del af Pladsen er dog forud bleven forstyrret og tømt ved en uagtsom foretagen Udgravning. Indberetningen herom fra Stedets Præst, Pastor H. Mygind, tilskyndede Museet til at tage Sagen i sin Haand.

I flere andre Landsdele ere samtidige Gravpladser hellerikke blevne undersøgte, skjøndt de utvivlsomt ingenlunde ere sjældne. Det er saaledes af Betydning, at det i 1896 lykkedes at gjennemføre to saadanne Undersøgelser, dels i Jylland, dels paa Lolland. Ved Janum, Øster Han Herred, Hjørring Amt, aabnedes 16 Urnegrave, der vare dækkede af ganske lave Høininger, de fleste Steder under 1 Meter. Ved Errindlev, Fuglse Herred, Maribo Amt, fandtes 15 Urnegrave under flad Mark. Den første af disse Undersøgelser foretoges ifølge Indberetning af Lærer Joh. Skjoldborg, Koldmose, den sidste paa Foranledning af Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Paa en Gravplads ved Simblegaard paa Bornholm var der ved Søgning efter Oldsager fremdraget vigtige Fund fra den ældste, førromerske Jernalder. For at redde Pladsen fra videre Forstyrrelse blev der i 1896 efter Aftale med Museet i Rønne foretaget en Undersøgelse her under Ledelse af Amtmand E. Vedel.

I det øvrige Danmark ere samtidige Fund, fra den ældste Jernalder, endnu særdeles sjældne. En nyopdaget Plads ved Hulvig, Øster Horne Herred, Ribe Amt, blev derfor fuldstændig undersøgt i 1893—94 for Nationalmuseet og den

antiqvariske Samling i Ribe. Der fandtes her 60 uforstyrrede Tuegrave, saa lave, at de kun bemærkedes, naar man stod umiddelbart ved dem. En mindre Gravning paa en Plads fra samme Tid foretoges i 1895 ved Agersig, Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt.

Fra Vikingetiden kjendtes hidtil ingen Gravplads paa Sjælland. En Opfordring til at undersøge et saadant, tilfældig opdaget Felt, ved Forlev, Slagelse Herred, Sorø Amt, blev derfor gjærne efterkommet. Der aabnedes i 1895 en Række under Jordfladen nedsænkede Grave; men Udbyttet af Oldsager var særdeles ringe.

Over de øvrige, ikke foran nævnte Gravundersøgelser giver nedenstaaende Fortegnelse en Udsigt. De ere foretagne dels ifølge Begjæring af Eierne, dels for at sikre udsat liggende Fund, dels som foran berørt for at gribe ind, hvor Høiødelæggelser foregik i stort Omfang. Herefter er der paa samme Plads snart kun undersøgt en enkelt Høi, snart mange. Gravningerne ere ulige fordelte over Landet; dog ere mange forskjellige Egne blevne berørte. Der er undersøgt Mindesmærker af alle Arter og fra alle Perioder. Hvorledes Fundene fordele sig over de forskjellige Tidsrum, sees af det i Fortegnelsen anførte Museums-Nummer, idet A betyder Stenalder, B Bronzealder, C Jernalder. Det sees ligeledes af Tabellen, hvorledes Undersøgelserne fordele sig over de enkelte Aar.

Det langt overveiende Antal af Høiene henhører til de ganske lave, vestjydske Smaahøie. Af mægtige Jordhøie er der kun undersøgt tre, »Finnerup Rishøi«, Bølling Herred, Ringkjøbing Amt, »Storhøi«, Malt Herred, Ribe Amt, og »Trushøi«, Baarse Herred, Præstø Amt, alle ifølge Eiernes Begjæring og forud stærkt medtagne. De to første gave ikke andre Resultater end saadanne, som kunne vindes af mindre og smaa Høie; det mærkelige Fund fra den sidste er foran nævnt (S. 174). Der er undersøgt enkelte Dysser, men kun

eet af Stenalderens største Monumenter, den senere fredlyste Høi ved Snæbum, Onsild Herred, Randers Amt, hvori der af Eieren var opdaget to ikke jordfyldte Jættestuer. Derimod er der blevet aabnet en Del stensatte Kister fra Sten- og Bronzealderen, blandt disse sidste flere nedsænkede under Jordfladen. Endelig er der aarlig blevet beseet et stort Antal Monumenter, uden at nogen Undersøgelse blev foretagen, enten fordi den skjønnedes at ville blive uden Be-

Amt	Herred	Sogn, By, Gaard	Antal Stengrave, Høie, Grave under Mark	Fundets Museums-Nr.	Undersøgt Aar
Hjørring	Dronninglund	Hørby	6	B 5872—81 C 7704—07	1894
Thisted	Hillerslev ...	Vester Vandet	3	B 6177—84	1895
do.	do.	Vigsø	3	B 6190—92	1895
do.	Hundborg ...	Thisted Landsogn	2	B 6216	1895
Aalborg	Slet	St. Aistrup	1	A 13400—23 B 6123—27	1895
Ringkjøbing .	Hammerum ..	Skarild, Arnborg	19	A 12419—59 B 5799—834 C 7652	1894
do.	do.	Tjørring	11	A 14665—66 B 6231—38 C 8031	1895
do.	do.	Bukjær	6	A 14667—95 B 6257—71	1895
do.	Hind	Hover	5	A 12064—70 B 5297—308	1893
do.	Skodborg	Lomborg	30	A 12149—66 B 5436—41 C 7277	1893
do.	Vandfuld	Ramme	11	A 12167—79 B 5442—43 C 7375—86	1893
do.	do.	do.	1	—*	1896

* Ved — angives, at Fundet ikke var protokolleret ved dette Skrifts Affattelse.

Amt	Herred	Sogn, By, Gaard	Antal Stengrave, Høie, Grave under Mark	Fundets Museums-Nr.	Undersøgt Aar
Ringkjøbing .	Bølling	Finnerup	6	A 12049—59	1893
Randers.....	Nørre	Enslev	1	A 12274—90	1894
do....... .	Onsild	Snæbum	1	A 13727—29	1895/96
Aarhus	Gjern	Linaa, Dallerup, Tvilum	30	A 12469—500 B 5963—6023 B 6029—94 C 7714—25	1894
do........	Voer	Østbirk	2	A 14146—51 B 6133—36	1895
do........	Vrads	Møllerup	2	—	1896
do.	do..	Hundshoved	1	—	1896
Veile	Norvang	Give..................	9	B 6251—56	1895
do.	do........	Mølgaarde	4	—	1896
do.........	do........	Ringgive	7	A 14732—46 C 7991—8002	1895
do.........	do........	Nørre Tinnet	1	—	1896
do.........	do........	Ørnsholt	1	—	1896
do.........	Tørrild......	Bindeballe............	6	A 14696—721 B 6244—50 C 8003	1895
do.........	do.	Randbøl	6	B 5835—60	1894
do	do.	do.................	1	A 14729—31 B 6239—43	1895
Ribe........	Ø. Horne	Tistrup,Horne,Thorstrup	21	A 12180—97 C 7387	1893
do.........	do.	Thorlund	2	—	1896
do.........	Malt	Lindknud	14	A 12226—49 C 7446—47	1893
do.........	Malt, Ribe...	Tobøl, Villebøl	10	A 12023—39 B 5461—69	1893
do.........	Slaugs	Vorbasse	38	—	1896
do.........	Skads.......	Esbjerg	1	—	1896
do.........	Gjording	Plougstrup	1	—	1896
Odense	Aasum	Raagelunde...........	1	—	1896
Frederiksborg	Strø	Sonnerup	2	—	1896
Holbæk	Løve	Frihedslund	1	A 12316—19	1894
do........	Merløse	Holbæk Ladegaardshuse	1	—	1896
do..	Tudse	Uglerup..............	2	B 6172—75	1895

Amt	Herred	Sogn, By, Gaard	Antal Stengrave, Høie, Grave under Mark	Fundets Museums-Nr.	Undersøgt Aar
Kjøbenhavns .	Voldborg	Lyndby	1	—	1896
do.	Sokkelund...	Bagsværd	1	B 5280—83	1893
do.	Smørum ...	Maaløv	1	A 12565—66 B 5887	1894
Sorø........	Slagelse.....	Sønderup	2	A 14722—28 B 6188	1895
do.........	do.	Taarnborg	1	B 5545—55	1894
do.........	Ø. Flakkebjerg	Skafterup	6	B 5527—28 C 7419—27	1894
Præstø......	Baarse	Skallerup	1	B 6145—59	1895
Ialt...	....	....	283		

tydning, eller fordi der blev truffet en Ordning, hvorved Udgravningen kunde undgaaes.

De ved disse og ved de foran nævnte Udgravninger fremkomne Oldsager ville i Museets Protokoller udgjøre c. 10500 Nr., mange omfattende et stort Antal enkelte Stykker. Som et ligesaa vigtigt ved disse Undersøgelser tilveiebragt archæologisk Stof maa dernæst nævnes de udførlige, for de enkelte Udgravninger affattede Beretninger ledsagede af 269 tegnede Blade og 430 photographiske Gjengivelser. Ved dette i Skrift og Billed indsamlede Materiale har det paa samme Maade som ved Undersøgelsen i Marken været en Opgave at finde en ny, tilfredsstillende Form og Fremgangsmaade i det Hele.

Der er ikke lagt megen Vægt paa perspektiviske Tegninger; saadanne ere kun tilveiebragte, hvor særlige Forhold anbefalede det. Udførte af en dygtig og øvet Kunstner have Afbildninger af denne Art vel et betydeligt Værd; men saadan Assistance er det ikke muligt at tilveiebringe, naar der samtidig drives Udgravninger paa 4—5 forskjellige Steder i Landet. Fremdeles kræver den kunstneriske Fremstilling

megen Tid, om der da skal tilveiebringes et paalideligt og fuldt udført Billede. Men Udgravningen tilstaaer sjælden den fornødne Tid hertil; Arbeidet lader sig ikke gjærne afbryde og standse. Sædvanlig blive hellerikke archæologiske Tegninger udførte paa Stedet; der tages kun lette Skitser til senere gjennemført Behandling. En ganske særlig Evne og Erfaring kræves for herved at undgaa, at Afbildningerne faa en vis Usikkerhed og blive i en og anden Henseende mindre sande.

I Stedet for er der gaaet den Vei at tilveiebringe dels Opmaalinger, dels Photographier. De første give det videnskabelige Detailbillede, de sidste den anskuelige Helhedsfremstilling. Udførelsen af Afbildningerne standser ikke Gravningsarbeidet og kræver ikke Tilstedeværelsen af en Kunstner. Museets Archæologer betjene selv Landmaaler-Instrumenter og det photographiske Apparat.

Der tilveiebringes Planer og Snit, ved Høigravninger sædvanlig i $^1/_{50}$ naturlig Størrelse. Maalene tages i Meter. Som Nulpunkt for Nivelleringen vælges den naturlige Jordflade, saa nær Udgravningsfeltet som muligt. Coterne under Nulpunktet opføres i Tegningerne som negative. Ved Jordlag, Jordgrave, Stendynger o. lign. tages saamange Maal, at rette Linier dragne mellem de maalte Punkter give et paalideligt Billede.

Til Adskillelse af de tre Hovedperioder, Sten-, Bronze- og Jernalderen, anvendes henholdsvis rød, grøn og gul Farve. En ikke sikkert bestemmelig Tid betegnes ved graa Farve. Høiere og dybere Lag eller Grave fra samme Hovedperiode eller af usikker Tid adskilles ved svagere og stærkere Farver.

Sten maales og indtegnes i Omrids, naar der er Anledning til at angive deres Størrelse og Form. Samlede, uforstyrrede og med Hensigt dannede Lag og Dynger af Sten betegnes med sort Kontur og hel Farvepaalægning. Lag af Træ og Kul skrafferes med Tidens Farve. Jordgrave og Jordlag mærkes med en smal Farvestribe langs en sort Kon-

tur. Ved spredte, forstyrrede eller tilfældig formede Stenlægninger anvendes en graa Kontur.

Større Gjenstande, saaledes navnlig Kar, Øxer, Spyd, Sværd, Dolke, tegnes i Planen med deres rette Form, Størrelse og Stilling. Kar skrafferes sort til Forskjel fra runde Sten. I Snittet betegnes større Gjenstande med et ×; samme Tegn anvendes overalt for mindre Sager. Hvad der ikke er iagttaget i Leie, betegnes overalt med en Kreds o. Til lettere Forstaaelse anbringes skriftlige Betegnelser ret rigelig.

Til Oplysning om Værdien af de saaledes tilveiebragte Opmaalinger i Forbindelse med de photographiske Billeder meddeles i det følgende 5 Udgravningsberetninger i forkortet Form, ledsagede af en Del af de til dem hørende baade tegnede og photographiske Blade. Valget af disse Exempler er først foretaget under det Hensyn, at de skulle fremstille simple og klare Forhold, henhørende under forskjellige Tidsrum. Dernæst er der valgt smaa, let overskuelige Undersøgelser, men dog med et fyldigt Billedstof og tillige af Betydning i videnskabelig Henseende. Endelig ere de paagjældende Gravninger foretagne af forskjellige Undersøgere.

1. Rundhøi fra Stenalderen med Enkeltgrave, beliggende paa Lodden Matr. Nr. 18 af Skarild Overby, Skarild Sogn, Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt. Se Nationalmuseets Herredsberetning, Nr. 137. Høiden var c. 2 M., Tværmaalet 49 M. Fra den østre Høifod var der næsten helt op til Toppen ført en c. 4 M. bred og indtil 1,25 M. dyb Grav. Fig. 2 viser Høien fra dens uskadte Side. Undersøgelsen foretoges i 1894 ved C. Neergaard. Maalingerne ere indførte i Fig. 3. Mus. Nr. A 12436, B 5829.

I Overdelen fandtes imod Syd umiddelbart under Lyngskjolden et stærkt itutrykket Bronzealders Lerkar indeholdende brændte Ben, *1*. Tæt herved optoges, ligeledes tæt under Overfladen, Bunden og en Del af Siderne af et andet Kar fra samme Tid, *2*. Lidt nordligere laa en uregelmæssig og spredt

Dynge af 8 Haandsten, *A*; Mellemrummene vare fyldte med mørk Jord. — Karrene hidrøre fra den seneste Benyttelse af Høien; Stenhobens Tid og Bestemmelse er usikker.

C. 1 M. over Hoibunden og 0,75 M. sydvest for Hoiens Midte fandtes to Stenrækker, *B*, jævnsides og med en indbyrdes Afstand af 0,35—0,45 M. I hver Række stode 4 Sten, de to nordvestligste tæt op til hinanden, de andre med Mellemrum. Den sydøstligste Sten stod noget lavere end de andre. Lidt sydøst for den og noget høiere laa en Stridsøxe, *4*, omtr. som Aarb. f. nord. Oldk. 1891, S. 310, Fig. 16. Længere mod Ost optoges et Lerkar, *3*, omtr. som anf. St.

Fig. 2.

Fig. 17, men med ophøiet paalagte Baand under Randen og Zikzaklinier. — Det maa antages, at Stenrækkerne *B* have hørt til en Grav, i hvilken Karret *3* og Øxen *4* have været nedlagte. Skeletdele sporedes ikke, og Gravens Fyld og dens Grænser adskilte sig ikke fra Høifylden. Tæt øst for Karret *3* sporedes et tyndt Kullag, *C*.

C. 0,65 M. over Høibunden og c. 1 M. nordøst for Høiens Midte fandtes en Opstilling af 7 store Haandsten, *D*. Denne Dynges Tid og Bestemmelse et usikker. Høifylden bestod af gulbrunt Sand, hist og her iblandet med Grus og Smaasten. Løst liggende i Fylden optoges en Skraber, *5*, en Flække, samt spredt paa forskjellige Steder c. 120 Skaar af flere grove og tykke Lerkar af Stenalderens Præg. — Disse Sager

ere tilfældig indkomne i Høien, idet de forud henlaa paa de Steder, hvorfra Fylden toges.

Høibunden bestod af gult Sand, stærkt blandet med Smaasten og Grus. Disse Bestanddele manglede dog over en aflang firkantet Plet, *E*, 1,75 × 2,50 M., hvoraf sluttedes, at der her fandtes en Grav. C. 0,40 M. dybere blev der truffet et Lag forkullet Træ, *F*, for største Delen bestaaende af Grene og Kviste, c. 0,50 × 2 M. stort og 0,006—0,01 M. tykt. Paa flere Steder havde Sandet umiddelbart under dette Lag Udseende af at være rødbrændt; enkelte af disse Pletter vare 0,017 M. tykke. Ved Kullagets nordre Rand fandtes to Stridsøxer, *6*, som anf. St. S. 313, Fig. 32, og *7*, omtr. som Fig. 31 sammesteds, men med flad Nakke. Begge laa vandret, med en indbyrdes Afstand af 1,25 M. Øxen *6* vendte Æggen mod SØ. og Skaftsiden mod NØ. Øxen *7* havde Æggen i SØ. og Skaftsiden i SV. — Fyldgrænsen *E* betegner Overkanten af den Nedgravning, paa hvis Bund Trælaget *F* er blevet anbragt. Paa dette har Liget hvilet, og Øxerne *6* og *7* ere henlagte som Gravgods.

Da Sandet under Trælaget indeholdt et Lerkarskaar, og da der tillige hist og her blev seet ganske smaa Stumper Trækul, fortes Gravningen dybere ned. Herved fremkom Resterne af en Trækiste, *G*, hvis Bund laa c. 1,30 M. under Høiens Grund. Den var dannet af Planker, der vare fladt tilhugne ud- og indvendig. De maa tillige have været ret tyndt tildannede, idet Resterne dannede en ganske tynd Stribe. Træet var stærkt medtaget og taalte ikke Berøring. Navnlig paa den indvendige Side var Træet forkullet; udvendig var det derimod flere Steder næsten brandgult. Det saaes overalt, at Aarerne i Træet løb vandret; Plankerne maa saaledes være lagte paa deres Længdekant, om flere over hinanden, kunde ikke iagttages. Sidernes Høide var 0,20—0,30 M.; de havde faaet en Heldning indad under Trykket af den omgivende Fyld. Kistens Længde var c. 1,90 M., dens Bredde c. 1,20 M. Ved nogle af Hjørnerne var der mere Træ end

ellers; der kan her have været Pæle, til hvilke Plankerne vare fastgjorte. Det syntes fremdeles, som havde der været et Trælag over Kisten, idet der næsten over hele Rummet sporedes et ganske tyndt Lag forkullet Træ. Bund har den derimod næppe havt. Vel fandtes der flere Steder forkullet Træ; men hvor dette kunde undersøges, viste det sig at være forkullede Grene og Kviste. Det kan antages, at de have dannet et lignende Underlag for Liget som i den høiere liggende Grav, *F*.

Af 3 Photographier tagne af Kistens Hjørner og Sider er eet gjengivet under Fig. 4. I de originale, dobbelt saa store Photographier træder Strukturen i Træet end tydeligere frem. Dele af Kisten ere blevne undersøgte af E. Rostrup, som angiver, at Træet temmelig sikkert er Fyr, og tillige erklærer det for utvivlsomt, at Forkulningen er fremkaldt ved Ild. Efter hvad der hidtil forelaa, skulde det være antaget, at Forkulningen af Trælevningerne i de her beskrevne Grave skyldtes ē̄n Omdannelse gjennem Tiderne.

Paa Kistens Bund fandtes umiddelbart ved den vestre Ende en Stridsøxe, *8*, omtr. som anf. St. S. 312, Fig. 24. Æggen vendte mod NNØ., Nakken mod SSV., Skaftsiden mod ØSØ. Længere mod Øst laa en Flintflække, *9*, ligeledes paa Kistens Bund.

Under denne ganske lave og tilsyneladende forstyrrede Høi er der saaledes omkring Midten og over hinanden blevet afdækket 3 urørte Grave, alle, som det fremgaaer af de optagne Sager, henhørende til samme Afsnit af Stenalderen og i Anlægsmaade og Indretning tildels frembydende mærkelige og hidtil ukjendte Forhold.

2. Rundhøi med Stenalders Enkeltgrave, paa Matr. Nr. 1 af Slauggaard, Vorbasse Sogn, Slaugs Herred, Ribe Amt. Nationalmuseets Herredsberetning, Nr. 183. Undersøgt 1896 ved G. V. Blom. Mus. Nr. A 15027.

Høien havde et Tværmal af 19 M.; den laa paa heldende Grund, saaledes at Høitoppen var 3,35 M. over laveste Hoi-

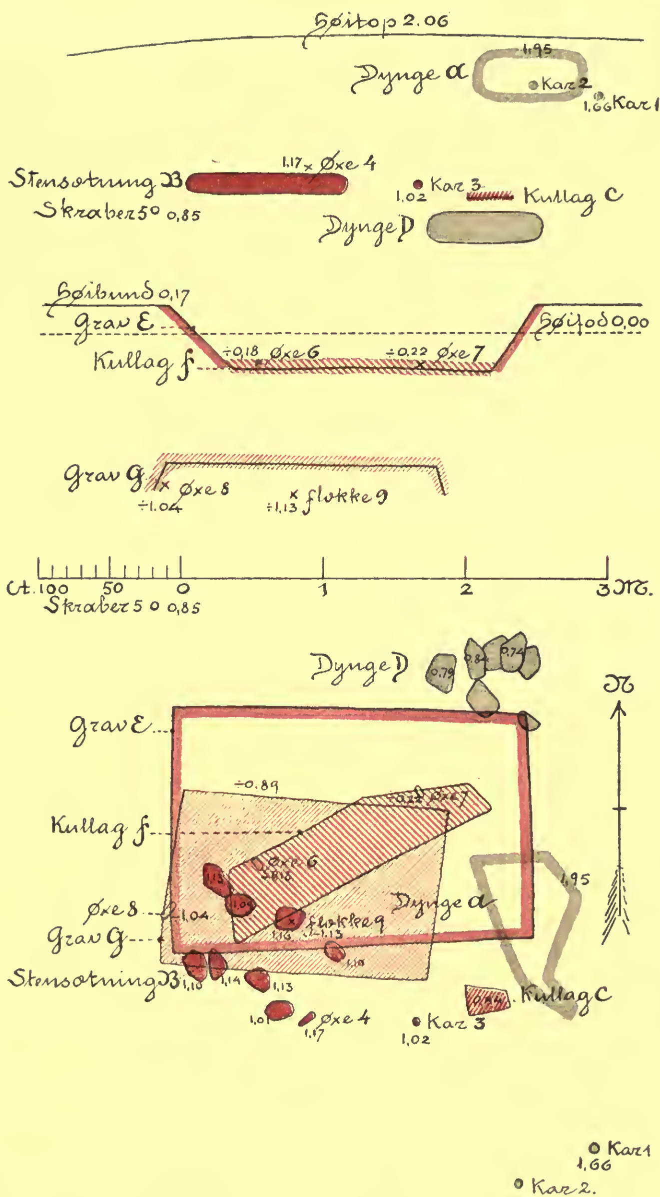

Høitop 2.06
1,95
Dynge α
Kar 2
1,66 Kar 1
1,17 × Øxe 4
Stensætning B
Kar 3
1,02
Kullag c
Skraber 5 0 0,85
Dynge D
Høibund 0,17
Grav E
Høitod 0,00
Kullag f
÷0,18 Øxe 6
÷0,22 Øxe 7
Grav G
Øxe 8
÷1,04
÷1,13 flække 9
Ct. 100 50 0 1 2 3 M.
Skraber 5 0 0,85
Dynge D
Grav E
÷0,89
Kullag f
Dynge α
1,95
Øxe 8
Grav G
Stensætning B
Kullag C
Øxe 4
Kar 3
1,02
N
Kar 1
1,66
Kar 2.

Fig. 3.

fod, men kun 2,19 M. over den høieste. Overfladen var stærkt medtagen af Gravninger; navnlig var den nordlige Side ødelagt af to store, 0,70 M. dybe Huller.

Allerede tæt under Overfladen fandtes om Høiens Midte to forstyrrede Stendynger, under hvilke knuste Lerkar fra Bronzealderen. Derpaa fulgte nedefter flere andre Stendynger og Grave fra Bronze- og Stenalderen. 2,06 M. over Høibunden optoges en smuk Flintdolk, som Müller, Stenalderen 169. Iøvrigt forbigaaes her dette øvre Parti af Høien.

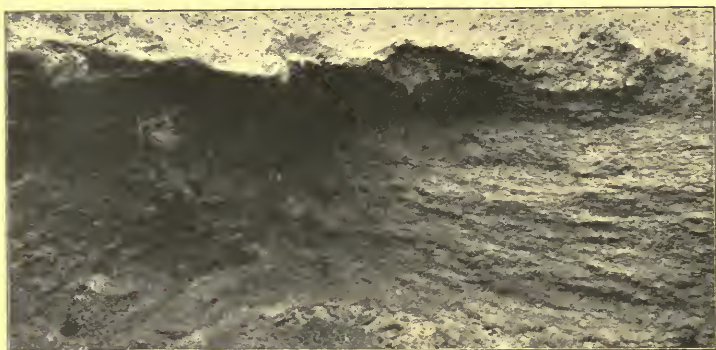
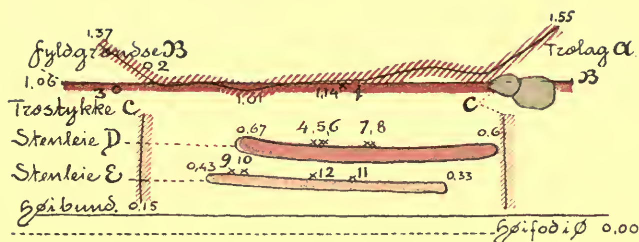

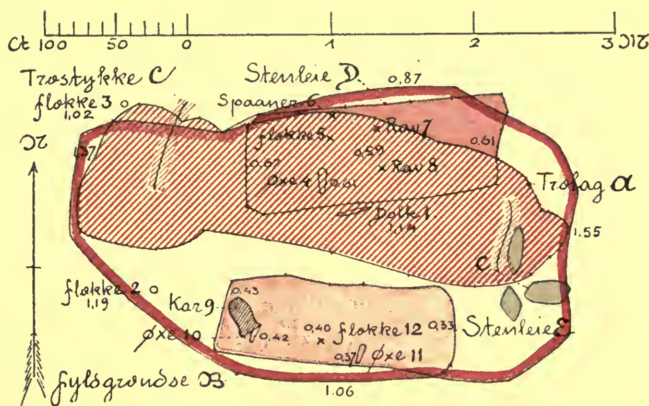
Fig. 4.

Dybere nede, i en Høide af 1,55 M. over Høifoden, viste sig Begyndelsen af et Trælag, *A*, der blottedes med al Omhu. Paa Grund af Lagets store Skjørhed og ringe Tykkelse kunde det dog ikke undgaaes, at der af og til blev revet Huller i det. Der er imidlertid ikke Tvivl om, at Laget har strakt sig uden Afbrydelse over hele den i Fig. 5 betegnede Plads. Længden i Ø.—V. var 3,50 M., Bredden 1 M. Træets Aarer, som tydelig kunde sees, løb i Ø.—V.

Træet laa overalt ved Kanterne høiere end gjennem Midten. Det dannede en uregelmæssig bølgende, fordybet Flade, som dette sees af Fig. 6.

Umiddelbart under Trælaget og omtrent ved dets Midte fandtes en 0,23 M. lang Flintdolk, *1*, som anf. St. 163 og

1,37
1,55
Trolag α
B
1,06
Trostykke C
C
Stenleie D
0,67
4, 5, 6
7, 8
0,6
Stenleie E
0,43
9 10
12
11
0,33
0,15
0,00

100 50 0 1 2 3
Trostykke C
Stenleie D
0,87
flokke 3
1,02
Spaaner 6
Rav 7
0,61
0,59
Rav 8
Trolag α
Dolk 1
1,55
C
flokke 2
1,19
Kar 9
0,43
0,42
0,40
flokke 12
0,33
Stenleie E
Øxe 10
Øxe 11
1,06

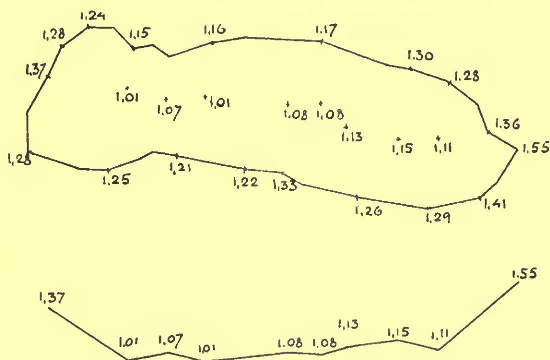

1,24
1,28
1,15
1,16
1,17
1,37
1,30
1,28
1,01
1,07
1,01
1,08
1,08
1,13
1,36
1,15
1,11
1,55
1,25
1,21
1,22
1,33
1,26
1,29
1,41
1,55
1,37
1,01
1,07
1,01
1,08
1,08
1,13
1,15
1,11

Fig. 5.

166. Den laa vandret paa sin Flade, med Spidsen mod Vest. Dolken løftedes med største Forsigtighed for at erfare, om der var Træ under den. Det var dog umuligt at hindre, at Smuler af det omgivende Trælag brødes løs og faldt ned i Dolkens Leie; mere Træ end, hvad der kunde hidrøre herfra, sporedes ikke. Der har da sandsynligvis ikke været Træ under Dolken. Laget maa oprindelig have strakt sig som et Dække over en fordybet Grav, i hvilken Dolken er bleven nedlagt. Ved Nedsynkning i Graven har Trælaget faaet den Form, hvorunder det viser sig i Fig. 6.

For yderligere at undersøge, hvorvidt der kun fandtes et enkelt Trælag, og Graven saaledes ikke har havt en Bund af Træ, forsøgtes det at lægge rene, lodrette Snit gjennem den blottede Træflade. Paa Grund af dennes Skjørhed og af Forskydeligheden i den løse, sandede Høifyld lod dette sig dog vanskelig udføre ganske tilfredsstillende.

Et Tværsnit lagdes 1,45 M. fra Lagets Østende. Mod Syd viste Træet sig her i to tynde Striber, der med en indbyrdes Afstand af 0,05 M. fulgte hinanden parallelt c. 0,20 M. mod Nord. Derefter bøiede den øverste Stribe sig nedad og smeltede 0,10 M. længere fremme sammen med den nederste. Ved Tværsnittets Midte saaes ikke to adskilte Striber, og ved Nordsiden traadte de ikke tydelig frem.

I et Tværsnit 1,87 M. fra Østenden syntes Træet atter mod Syd at dele sig i to Striber; kjendeligere vare disse ved Midten, løbende jævnsides med en indbyrdes Afstand af 0,04—0,05 M.

Et Længdesnit gjennem Lagets Vestende er gjengivet i Fig. 7. Træets største Tykkelse i dette Snit var 0,035 M.; det viste sig tydelig delt i to Striber.

Af de her anførte og andre Iagttagelser fremgaaer det, at der intetsteds fandtes et Dobbeltlag, der kunde opfattes som hidrørende fra en Bund og et Dække. De to Flader, hvori Træet mange Steder skilte sig, maa være dets Ydersider, der ere blevne bedre bevarede end den indre Masse.

I Fylden udenfor Trælaget fandtes to utvivlsomt tilfældig indkomne Flintflækker, *2* og *3*.

Under og udenom det viste sig en Fyldgrænse, *B*, indenfor hvilken Fylden var sort i Modsætning til det gule Sand udenom; dette Lag havde en Tykkelse af 0,20—0,30 M. Derunder fulgte et Lag graa Fyld af ringe Tykkelse, der dækkede et Stenleie, *D* (Fig. 8), af regelmæssig rektangulær Form, med en Længde i Ø.—V. af 1,85 M. og en Bredde af 0,72 M. Det bestod af to Lag Sten med en samlet Tykkelse af 0,09 M., satte i hvidt Sand. Paa Stenlaget henlaa følgende Sager:

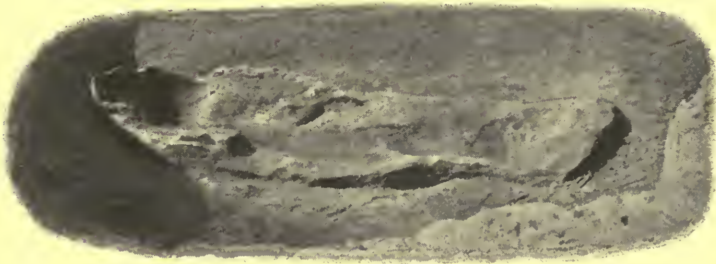

Fig. 6.

En Stridsøxe, *4*, som anf. St. 72 og 74, liggende med Æggen i NNV., Nakken i SSØ. og Skaftsiden mod ØNØ. — En almindelig, 0,07 M. lang Flintflække, *5*. — Sex Flintspaaner, *6*. To af dem maa efter Formen og efter Tilhugningen langs to modstaaende Langsider bestemmes som tværæggede Pile (anf. St. 17). De andre have en tilsvarende Form; men de to ere kun tilhuggede langs den ene Kant, de to vise Brudflader i begge Langsider. Dog ere utvivlsomt alle 6 Stykker at opfatte som Pilspidser. — To runde og flade Ravperler gjennemborede i Midten, *7* og *8* (anf. St. 262).

Udfor Stenleiets sydøstlige Hjørne fandtes et lodret staaende Træstykke, *C*, og noget over dette laa 3 Sten. Udenfor Leiets modsatte Ende stod et andet tilsvarende Træstykke. Begge kunde følges næsten til Bunden; de

havde saaledes en Høide af 0,60—0,75 M. Træets Aarer løb lodret. Sandsynligvis have begge Stykker hørt til en ældre Grav, der er forstyrret ved Anlæget af Stenleierne *D* og *E*. Fyldgrænsen *B* kan hidrøre fra en Nedgravning, der er foretagen i den ældre Høi for at anbringe disse noget yngre Grave.

Syd for Leiet *D* og noget dybere afdækkedes et Stenleie, *E* (Fig. 9), rektangulært, med Længde i Ø.—V. af 1,67 M. og Bredde af 0,54 M., og regelmæssig dannet ligesom hint,

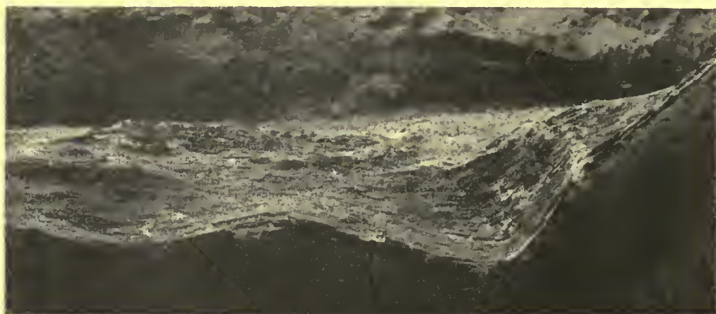

Fig. 7.

men kun bestaaende af et enkelt Lag Sten. Paa dette laa følgende Sager:

Et Lerkar, *9* (se Fig. 9 tilhøire), liggende paa Siden og fladtrykt af Høifylden; Formen som anf. St. 225. — En Stridsøxe, *10*, liggende vandret med Æggen i SSV., Nakken i NNØ. og Skaftsiden vendende mod ØSØ.; Nakken laa under Lerkarret. — En Stridsøxe, *11*, liggende som *10*, men med Æggen mod N., Nakken mod S. og Skaftsiden mod Ø. Begge disse Øxer ere af samme Form som det ovenomtalte Stykke, *4*. — En almindelig, 0,08 M. lang Flintflække, *12*.

Denne Gravhøi har saaledes, foruden den ældste, forstyrrede Grav, for hvis Skyld Høien oprindelig blev dannet, indesluttet to næsten ganske samtidige Grave, *D* og *E*, en

noget yngere Grav, *A*, alle fra Stenalderen, og derover atter flere Grave fra Sten- og Bronzealderen.

Fig. 8.

3. Rundhøi, hvori en ældre Bronzealders Kvindegrav, paa Matr. Nr. 2 b af Tjørring, Tjørring Sogn, Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt. Nationalmuseets Herredsberetning, Nr. 8. Undersøgt 1895, ved Th. Thomsen. Mus. Nr. B 6231.

Fig. 9.

Høien var overpløiet. Den havde et Tværmaal af 18 M. og hævede sig 1,30 M. over Markfladen. Fylden bestod af rødgult, leret og stenfrit Sand.

Ved Høiens Bund og i dens Midte afdækkedes en aflang Stensætning, Fig. 10—11, med Længderetning Ø.—V., opsat

af løst paa hverandre liggende Haandsten til en Høide af c. 0,50 M. Længden var forneden 3 M., Bredden 1,50 M. Opefter skraanede Siderne de fleste Steder noget indad; de vare ret lige og regelmæssig satte, jævnt afrundede ved Hjørnerne. Det Indre var fyldt med nedskreden Høifyld. Ved

Fig. 10.

dennes Optagelse viste sig et c. 2 M. langt og c. 0,50 M. bredt Rum, dækket i Bunden med en Brolægning af Haandsten. Stensætningen kan saaledes betegnes som en aaben Kiste, eller rettere som en Indfatning eller Ramme om det indre

Rum. Siderne saaes at være skredne noget indad, navnlig i Syd, hvor Fladen var bøiet meget uregelmæssig.

Langs Siderne, ofte umiddelbart op til Stenene, fandtes mange Levninger af Træ, gjennemgaaende næsten opløst, enkelte Steder dog fast og velbevaret. Aarerne i Træet løb overalt horizontalt, i Langsiderne med Retning Ø.—V., ved Enderne i N.—S. Træets Tykkelse naaede 0,07 M. Oftest

Fig. 11.

var den indre Masse ganske opløst, men Udsiderne bedre bevarede, saaledes at der ved forste Øiekast syntes at være to parallele, adskilte Lag, hvert c. 0,02 M. tykt. Hvor Træet laa umiddelbart op til Stenene, havde det mistet al Struktur. Alle disse Trærester indmaaltes; Punkterne ere aflagte i Planen Fig. 10 og forbundne med en skrafferet Linie. — Træet maa antages at have hørt til Planker, der dannede Siderne i en Kiste eller Ramme. Under Trykket af den omgivende Stensætning gav det opløste Træ efter og fik saaledes det uregelmæssige, bøiede og brudte Leie, som angives af

den skrafferede Linie. Der iagttoges ikke Træ høiere end til 21 Cm. over Bunden. Sandsynligvis har dog Kistens Høide været omtrent som Stenrammens.

Ovenpaa Brolægningen, der dækkede Bunden i det indre Rum, saaes et mørkebrunt, paa Steder kun Millimeter tykt Lag, uden al Struktur og trykket tæt ned om de underliggende Sten. Utvivlsomt indeholdt dette Lag Rester af et Trædække over Gravens Bund. Det fortsattes til alle Sider vandret et Stykke ind gjennem Stenrammen. Den uregelmæssig brudte Udside, hvoraf dette Lag er begrænset i Planen Fig. 10, viser de yderste Punkter, hvortil Træet sporedes; oprindelig kan det dog paa nogle Steder have strakt sig videre, saaledes at dette Bundlag har havt en mere regelmæssig Form.

Endelig har der været et Trædække over Kisten, idet der ovenpaa samtlige strax nedenfor nævnte Sager, der henlaa paa Bunden, fandtes Trælevninger; andetsteds sporedes der ikke et dobbelt Trælag over Bunden. Paa Laaget har der ikke ligget Sten, idet saadanne kun faa Steder saaes i den indre Fyld; disse enkelte Sten kunne være nedskredne fra Stenrammen, efterhaanden som Kisten faldt sammen.

Af Liget fandtes ingen Rester. Derimod optoges paa den Plads, hvor det har været henlagt, følgende, af Ælde stærkt medtagne Bronzesager, der have hørt til den Gravlagtes Paaklædning og Udstyr:

En Halsring, *1*, som Müller, Bronzealderen 102, 13 Cm. bred. — En Dolk, *2*, som anf. St. 26—29, Bladet c. 21 Cm. langt. Den laa i Retning NNØ.—SSV., med Odden i NNØ. — En Dop, *3*, som anf. St. 61, 0,028 M. bred, liggende, med Forsiden opad, ovenpaa Dolkens Blad og ragende ud over dettes nordre Æg. — En Syl, *4*, som anf. St. 145, 0,157 M. lang, liggende med Retning ØSØ.—VNV., Skaftenden i VNV. — Endelig fandtes i det sydøstre Hjørne et Kar af brunligt Ler, *5*, nærmest som anf. St. 248, men med en horizontal Knop paa Siden, lodret gjennemboret til en Snor. Det laa væltet og sammentrykket. Høiden oprindelig c. 0,27 M.

Paa den naturlige Jordflade er der altsaa blevet anbragt et Stenlag og derover et Trædække. Paa dette lagdes en høi Ramme af svært Træ; udenom blev der opstablet Sten. I det saaledes dannede Gravrum nedlagdes Liget fuldt paaklædt og med sit Udstyr. De nævnte Bronzesmykker samt Dolken udgjøre det sædvanlige Gravgods for Kvinder i den ældre Bronzealders tidligere Afsnit. Et Trædække lagdes over Rummet, og sluttelig blev det Hele overdækket med en lav Jordhøi.

4. Stenlægning med Urne paa Matr. Nr. 1 a af Høigaard og Tromborg, Give Sogn, Nørvang Herred, Veile Amt. Undersøgt i 1895, ved Chr. Blinkenberg. Mus. Nr. B 6253.

Graven laa i Hede, der skjønnedes aldrig at have været opdyrket. Den viste sig som en lav Høining med usikre Omrids; enkelte Sten stode frem i Lyngen. I ringe Afstand saaes 3 lignende Høininger.

Da Lyngdækket var fjærnet, viste der sig en Stenlægning, Fig. 12, dannet af et enkelt Lag Sten, der hvilede paa den naturlige Undergrund, haardt, rødt Sand dækket af et tyndt Allag. Stenlægningens Kant var sat af 0,30—0,50 M. store Sten; dens Indre var fyldt med mindre Sten, 0,10—0,20 M. store. Tværmaalet i N.—S. var 3,70 M., i NV.—SØ. 4,10 M.

Uregelmæssighederne i de ydre Dele skjønnedes at hidrøre fra Borttagelsen af Sten. Oprindelig har Stenlægningen havt en ligesaa regelmæssig Form som den under Fig. 14 afbildede. Dette er en af de nærliggende Grave, som den viste sig, efterat Lyngtørven var afgravet.

Over og mellem Stenene fandtes Bunden og spredte Skaar af Siderne af et Lerkar, samt brændte Ben, Alt hidrørende fra en forstyrret Grav. Omtrent midt i Stenlægningen fandtes en flad, 0,35 M. bred Sten dækkende over et Lerkar, der var nedgravet i Grunden (Fig. 13). Karret var fyldt med brændte Ben. Denne og de omliggende Grave, der ere af hidtil ukjendt Art, maa henføres til Bronzealderens sidste Tid.

5. Skeletgrav fra Folkevandringstiden, paa Matr. N. 15e af Himlingoie By og Sogn, Bjeverskov Herred, Præstø Amt. Undersøgt 1894, ved C. Neergaard. Mus. Nr. C 7672.

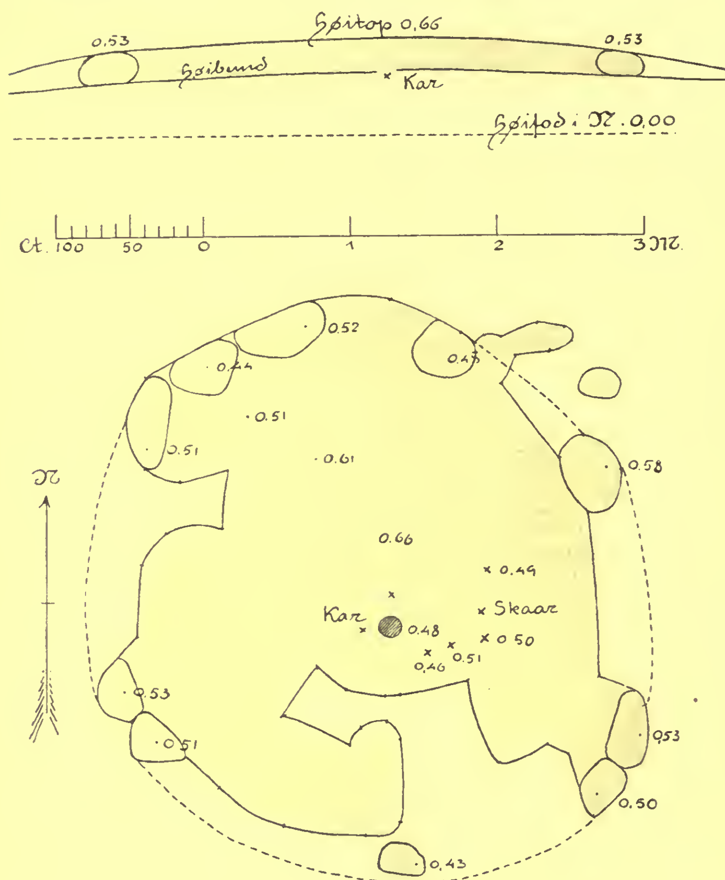

Fig. 12.

Gjennem Sognefogden indsendte Parcellist Ole Olsen Meddelelse om, at han ved Grusgravning paa sin Eiendom var stødt paa en Stensætning, og at han ved Opbrydning af nogle af Stenene havde seet Randen af en Glasskaal og

nogle andre Kar. Uden at optage noget havde han strax standset Gravningen, lagt Stenene tilrette og tildækket dem.

Findestedet var en ganske lav, ikke synderlig udstrakt Høining, hvori et tyndt Muldlag dækkede over et Grusleie, hvis Bund ikke er naaet. Fra det umiddelbart omgivende Terrain foreligger en Række af de rigeste og mærkeligste Gravfund fra Folkevandringstiden og den romerske Periode. Det nye Fund staaer i noie Forhold til de ældre, og andre Fund ville sandsynligvis slutte sig til dem i kommende Aar.

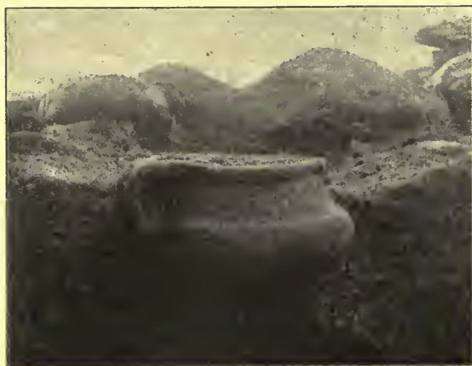

Fig. 13.

Stenlaget begyndte i en Dybde af 0,50—0,70 M. under Jordfladen. Kun omtrent Halvdelen var bleven afdækket. Herved var en Del mindre Sten bortført, og tillige vare 6 større Sten blevne løftede ud af Leie. Disse sidste ere i Planen Fig. 16 mærkede med en kort Dobbeltstreg = tværs over Konturen.

Fuldt afdækket havde Laget en Længde af c. 4,50 M. og en Bredde af indtil 2,50 M. Det var indtil 0,90 M. tykt. Øverst, c. 2/3 af Tykkelsen, dannedes det af store Sten, 0,45—0,60 M. brede, hvortil kom en Del mindre (Fig. 15—16); nederst fandtes gjennemgaaende smaa Sten og kun 3—4 større. Foroven laa Stenene paa et Par Steder med temmelig

store Mellemrum; forneden var Laget derimod mere sammenhængende, men ogsaa af ringere Udstrækning, c. 2,75 M. langt og knap 1 M. bredt. Mellem Stenene var der Sand og fint Grus tilført andetstedsfra. I det Hele skjønnedes det, at Graven ikke var fyldt og tilkastet med det samme Materiale, som var opgravet af Banken for at anbringe Liget og Stenlaget.

Umiddelbart under de nederste Sten fandtes Skelettet af et Menneske, liggende i en Dybde af c. 1,40 M. under

Fig. 14.

Jordfladen (se Cote-Angivelserne i Fig. 17). Det laa i udstrakt Stilling, paa Ryggen, med Hovedet i SSV., Benene i NNØ. Over Hovedet laa en større Sten, der havde knust Hjerneskal og Overkjæbe. Underkjæben var derimod hel. Ansigtet havde vendt lige opad. Armene laa langs med Siderne; Benene vare ligeledes udstrakte og Hælene samlede; venstre Fods Knogler vare trykkede ind over høire Fods. Gjennemgaaende vare Skeletdelene særdeles vel bevarede, saaledes at de kunde optages i omtrent fuldstændigt Antal. De maa efter Prof. J. H. Chievitz' Bestemmelse antages at hidrøre fra en fuldt udvoxet Mand. Alderdomsforandringer spores ikke.

En Række mærkelige, skjønne og værdifulde Sager laa over og ved Skeletdelene, som dette er vist i Fig. 17—18, udførte efter Maalinger og Photographi. Gravens hele Bundlag er fremstillet, som det saaes, efterat Stenene og Gruset var fjærnet. Fra det afdækkede Gravlag er derimod endnu intet optaget. En Del Enkeltheder er saaledes dækket af Trælevninger og Rodvæv af Planter, ligesom flere Partier af Skelettet skjules af de ovenpaa hvilende Sager. I Fig. 17

Fig. 15.

er der foruden Coterne indført en Del særlige Maal, som her kunne være af Betydning, derimod ikke de Maal, der ligge til Grund for Tegningen.

I 0,10 M. Afstand fra Kraniet laa to Pilspidser af Ben, *I*, Side om Side, med Odden pegende mod SSV. Længden 0,098 og 0,112 M.; Form som Müller, Jernalderen 435. — Lidt tilhøire for Kraniet, c. 0,05 M. mod S., laa en ornamenteret, fuldstændig konserveret Benkam, *II*, med Tandrækken mod N.; som anf. St. 274. — Paa høire Skulder stod et fortrinligt, fuldt bevaret Glaskar med paamalede

Dyrefigurer, *III*, afbildet anf. St. Fig. 327. — Umiddelbart herved fandtes, staaende paa høire Overarm, en stor Bronzesi, *IV*, og derefter, hvilende paa Albuen og Underarmen, det til

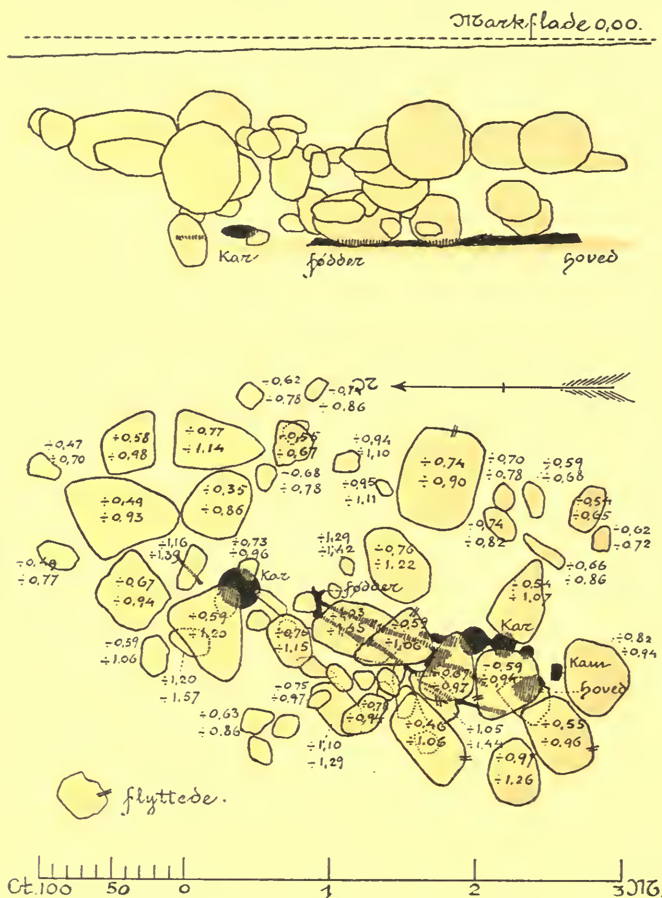

Fig. 16.

Sien hørende Øsekar, *V*, af Form som anf. St. 323. Siens Skaft laa hen over Øsekarret. — Paa Bunden af Sien fandtes et 0,05 M. tykt Lag hvidt Pulver, der ved en chemisk

Undersøgelse har vist sig at være fintdelt Glas. Derimellem vare flere 0,005—0,015 M. store Stykker fladt Glas, i stærkt opløst Tilstand og smuldrende ved Berøring, men dog med kjendelige Rester af Farve paa den ene Side; hertil kom endnu et 0,006 M. bredt Stykke af Randen af et Glaskar som *III*. Der har altsaa i Sien været nedsat et lignende malet Glas, der efterhaanden er blevet fuldstændig opløst. — Rester af Klædedragten fandtes ovenpaa høire Arm, hvor Stoffet er blevet bevaret ved Optagelsen af Bronzeoxyd fra de ovenpaa staaende Kar. Ved en Undersøgelse i Steins

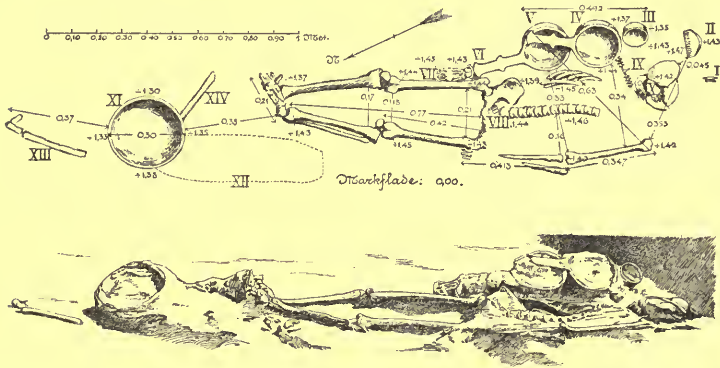

Fig. 17—18.

Laboratorium paavistes Dele af to Slags Tøi, det ene af Faareuld, det andet med krydsende Traade af Faareuld og Hør. Det sidste Stof fandtes ogsaa i nogle andre Tøirester. — Paa høire Arms Haandled sad en Guldring, *VI*, dannet af en trind, mod Enderne tykkere og ovalt sammenbøiet Stang. Den er afbildet anf. St. 567; Vægten: 169 Gr., Værdien: 410 Kr. 50 Øre. Ringen stod paa Høikant, med Enderne vendende mod Ost. — Paa en af høire Haands Fingre sad en Guldring, *VII*, som anf. St. 240; Vægten: 22,7 Gr., Værdien: 55 Kr. Den ornamenterede Side vendte nedad. Hvilken Finger der bar Ringen, er uafgjort, da

Knoglerne her vare utilstrækkelig bevarede. — Paa høire Bækkenben, omtrent ud for Hvirvelsøilen, laa et Remspænde af Sølv og Bronze, *VIII*, omtrent som Engelhardt, Nydam Mosefund, Pl. 9, Fig. 59. Bøilen vendte mod den Gravlagtes høire Side. Spændet maa have hørt til et Livbælte. — Paa høire Nøgleben laa en stor Sølvfibula, *IX*, med Naaleskeden vendende opad mod Kraniet. Den er af Grundformen Müller, Jernalderen 246—47, men repræsenterende en videre Udvikling og tillige eiendommelig formet og rigt udstyret; ved Naalehovedet findes en 0,145 M. lang Tværstang. — Lige under Underkjæben laa en Betalingsring af Guld, *X*, som anf. St. 575, dannet af en trind, 0,002 M. tyk Stang. Vægten: 6,3 Gr., Værdien: 15 Kr. 50 Øre. — I en Afstand af c. 0,38 M. fra Ligets Hæle stod et Bronzefad, *XI*, lignende anf. St. Fig. 320, men uden Hanke og særskilt Fod og tillige i andre Punkter eiendommeligt. — Mellem Fadet og Ligets Skinneben, ved *XII*, optoges en Del Knogler, der af Vice-Inspector Herluf Winge ere bestemte som hørende til Hoved, Hvirvelrad og Lemmer af en Gris, et halvt Aar gammel. Det maa antages, at Dyret er blevet nedlagt helt, idet de enkelte Knogler laa i rigtig Orden for hverandre, Kjæberne længst mod Syd, Lændehvirvlerne mod Nord tæt op til Fadet og farvede af Bronzeoxyd. — Paa den anden Side af Fadet, ved *XIII*, fandtes et Stykke af et Ribben af Oxe og nogle Lemmeknogler fra venstre Side af et Faar. — Endelig laa tæt op til Bronzefadet, ved *XIV*, den nedre Del af venstre Skinneben af et Menneske. Denne Knogle hører ikke til det gravlagte Mandslig; den synes at maatte være indkommen i Graven fra den overliggende Fyld.

Saavel over Øsekarret og Sien, *IV—V*, som over og under Fadet *XI* var der et helt Lag velbevaret Træ, 0,01—0,015 M. tykt. Efter G. Sarauws Bestemmelse var det Eg eller Ask. Træet dannede et nogenlunde sammenhængende Lag over hvert af Karrene; det var dog under Trykket af den overliggende Fyld dels presset ind i Karrene, dels bøiet

ned udvendig om deres Sider. Dette Træ kan efter Forholdene ikke have dannet Laag over Karrene. Desuden iagttoges der flere Steder ved Skeletdelene et ganske tyndt, mørkebrunt Lag, der syntes at være opløst Træ, og over høire Skulderblad, umiddelbart ved Sien, optoges smaa Stykker forkullet og halvt forkullet Træ, bestemt som Eg. Alle disse Trælevninger kunne antages at have hørt til et Dække over Liget og et Bundlag i Graven. Ikke usandsynligt har der været en fuldstændig Træbeklædning med Laag, en Kiste, hvori Liget og samtlige Sager ere blevne nedlagte. Dens Længde har da været c. 3 M.

Et tæt Filt af Trærødder, vistnok af Eg eller Ask, dækkede Karrene *III—V* og *XI* udvendig i et sammenhængende 0,03—0,05 M. tykt Lag og fandtes tillige paa deres indre Bund. Ogsaa i det Træ, som dækkede dem, fandtes der Rødder. Efter Gravens Lukning maa der have voxet Træer paa Stedet; deres Rødder have banet sig Vei gjennem de dækkende Lag og omspændt de større Gjenstande.

Ligesaa meget ved de mange sikre Iagttagelser som ved selve Indholdet horer dette Fund til de vigtigste, som haves fra Folkevandringstiden, om det ikke maa sættes øverst. Det giver i flere Retninger afgjørende Bidrag til Forstaaelsen af denne Tids baade mærkelige og rige Gravudstyr.

Det vil af de her givne Exempler sees, hvorledes Opmaalingerne og de photographiske Billeder gjensidig supplere hinanden. Hine meddele Punkt for Punkt alle de Enkeltiagttagelser, som maa foreligge fuldt sikrede og anskuelig fremstillede for den, der i kommende Tider skal benytte Beretningen. Disse give et saa paalideligt Totalbillede, som dette vanskelig kunde tilveiebringes ad anden Vei. Undersøgeren har hverken kunnet tilføie eller udelade noget.

Gjengivne i Tegning vilde de her for første Gang omtalte Trælaag og Kister fra Stenalderen vistnok møde en og anden letforstaaelig Tvivl. Photographiet giver derimod fuldt

Bevis for Iagttagelsernes Rigtighed. Der blev paa den i ovenstaaende Fortegnelse nævnte Gvavplads ved Fraugde truffet en Smykkering af Bronze hvilende om Ankelen paa et Skelet. Meddelt i Ord og Tegning vilde dette hidtil ikke iagttagne Forhold have efterladt nogen Tvivl. Det under Fig. 18 gjengivne Photographi yder fuld Sikkerhed.

Fremdeles har det photograpiske Billede en Fylde og et Virkelighedspræg, som ikke lettelig opnaaes ved den kunstneriske Fremstilling. Det under Fig. 19 fremstillede Billede af nogle Gravkar paa Pladsen ved Fraugde, staaende som

Fig. 18.

de vare afdækkede, tilfredsstiller fuldt, hvad der maa kræves ved enhver Fjærnelse af Oldtidslevninger: at det, som ikke kan bevares ved at optages og henlægges i en Samling, maa sikres ved billedlig Fremstilling. Saaledes bliver det, saavidt dette overhovedet er muligt, reddet fra Tilintetgjørelse. Selve Oldtidspladsen, Kulturlaget, Gravenes Indre, Sagernes Leie og deres indbyrdes Forhold bevares bedst ved det photographiske Billede, og ingen Tid eller Møie maa spares for helt at afdække, rense og forberede Stedet til Photographering, saaledes at Billedet kan blive tydeligt og fuldstændigt.

Ikke overflodigt er det mulig at bemærke, at det ingenlunde menes, at ganske de samme Billeder, som ledsage Udgravningsberetningen, ogsaa skulle folge den boglige Publi-

kation. Hvorledes denne udstyres, vil afhænge af dens særlige Art og Formaal, enten med mere anskuelig populære eller med mere videnskabelig anlagte Illustrationer. I begge Retninger yde Udgravningernes Opmaalinger og Photographier et tilstrækkeligt Grundlag; der vil af dem kunne dannes baade simplere og fornemmere Billeder af alle Nuancer. Men i det Hele, ogsaa bortseet fra, at de forskjelligartede, særlige Fordringer, som den boglige Publikation vil stille, ikke lade

Fig. 19.

sig forudse, bør denne, saavidt det skjønnes, ikke have nogen væsentlig Indflydelse paa Udgravningsberetningen eller paa de den ledsagende Afbildninger. Det er en Stofsamling som saadan, der stræbes tilveiebragt ved Udgravningerne, og denne maa have sin egen Art og Form.

Naar der her saa udførlig og under Forelæggelse af Exempler er gjort Rede for den anvendte Fremgangsmaade, da er dette skeet af flere Grunde. Først er det fundet rigtigt, at der ved et omfattende og for offentlige Midler udført Arbeide gives en Fremstilling af den fulgte Plan. At forme

denne er dernæst en lige vigtig og vanskelig Opgave; menes det da, at der er fundet en heldig Vei, bør denne angives. Endelig turde den foranstaaende Redegjørelse bidrage til mere at klare, hvilke Fordringer der maa stilles til den, som vil foretage en Afdækning af Oldtidslevninger. Det vil skjønnes, at der hertil kræves noget mere end varm Interesse og nogle Arbeidsfolk med Spader. Den, som uden archæologisk Uddannelse, uden tilstrækkelig Tid og Midler, uden de nødvendige Instrumenter og uden Færdighed i at benytte dem giver sig til at foretage Udgravninger, kan vel finde nogle Oldsager, men vil samtidig tilintetgjøre, mulig langt mere, der kunde og burde være bevaret.

EN KIRKEGAARD FRA DEN ÆLDRE MIDDELALDER

VED

J. B. LØFFLER.

Ved Gravning paa vore Kirkegaarde og i saadanne til Kirkerne senere føjede Bygningspartier som f. Ex. Kapeller og Vaabenhuse, der ere rejste paa det oprindelige Kirkegaardsareal, støder man ikke sjældent paa snart af Brudsten, snart med store, røde Tegl byggede Grave, som gaa tilbage til den ældre Middelalder. I Regelen findes de enkeltvis eller kun i ringe Tal, hvorved mere omfattende Iagttagelser umuliggjøres, og undertiden viser det sig desuden, at saadanne murede Kister i større eller mindre Grad have lidt ved en tidligere Fremgravning eller ved, at Bygningsfundamenter ere komne til at strække sig hen over dem. Ønskede man altsaa at blive sat i Stand til at danne sig et fyldigere, mere samlet Billede ikke blot af hine Tiders Gravformer og Bygningsmaade, men tillige af de Forhold, der paa forskjellige Omraader stode i Forbindelse med Jordfæstelsen, da gjaldt det om at finde en helst fuldstændig nedlagt Kirkegaard, hvor det lod sig formode, at et større Antal Grave var for Haanden og forholdsvis ringe Forstyrrelse havde fundet Sted. — Ved Nedlægning af Ledninger af forskjellig Art paa den Roskilde Domkirke omgivende Plads, der fra ældgammel Tid og til ind i vort Aarhundrede har tjent som Kirkegaard, var min Opmærksomhed bleven henledet paa, at man nu og da og navnligt paa dens Fald mod Nord gjennemskar middel-

alderlige Grave, og jeg mente da her at have truffet et Terræn, der særligt egnede sig til Undersøgelser af den omhandlede Art. I Vinteren 1890 indgik jeg derfor til Nationalmuseet med Forslag om, at der paa det nævnte Sted maatte gives mig Lejlighed til at lade udføre Eftergravninger i større Omfang, og dette Andragende blev ved Henvendelse til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet bevilget saaledes, at der i Aarene 1891 og 92 tilstodes mig de til Undersøgelserne fornødne Beløb af Domkirkens Midler.

Gravningerne lod jeg foretage paa fire Steder, nemlig ved Korrundingen ud for det sydligste af de ved dens Støttepiller dannede Felter, ved samme Bygningsdels nordøstre Felt, ud for St. Laurentii og St. Birgittes Kapeller, samt ud for den nordre Korsfløj, hvor Hovedundersøgelsen skete (Situationskortet Fig. 1). Ialt fremdroges op imod et halvthundrede Grave og Rester af saadanne, der maatte henføres til mindst fire Perioder indenfor den ældre Middelalder og desuden gave os et Billede af de forskjellige økonomiske Kaar, under hvilke Jordfæstelserne havde fundet Sted.

Fælles for alle Gravene var den ringe Dybde, hvori de laa. Gaa vi ud fra, at Jordoverfladen inde ved Kirken fra først af har strakt sig i Højde med den hugne Kampestenssokkels Underkant, samt forudsætte, at Terrænet har haft samme Fald mod Nord som, da de her omhandlede Undersøgelser foretoges (ca. 15 T. paa ca. 19 Al.), saa har den mindste Afstand fra Kistebund og til Jordoverflade beløbet sig til ca. 21 T., den største til ca. 1 Al. 23 T. og den gjennemsnitlige Dybde til ca. 1 Al. 7 T. Heraf fulgte da atter, at Overdækningen paa nogle af Kisterne kun lige er bleven skjult under Jorden, og det kan exempelvis anføres, at der fra Underkant af nærmeste Sokkel og til Rygningen paa den tæt op imod Kirken liggende Grav *S* (se Situationskortet) viste sig at være næppe 2 Tommer[1].

[1] Ved mine til Nationalmuseet afgivne Beretninger findes Kort over alle de undersøgte Arealer samt Dybdeangivelser til de

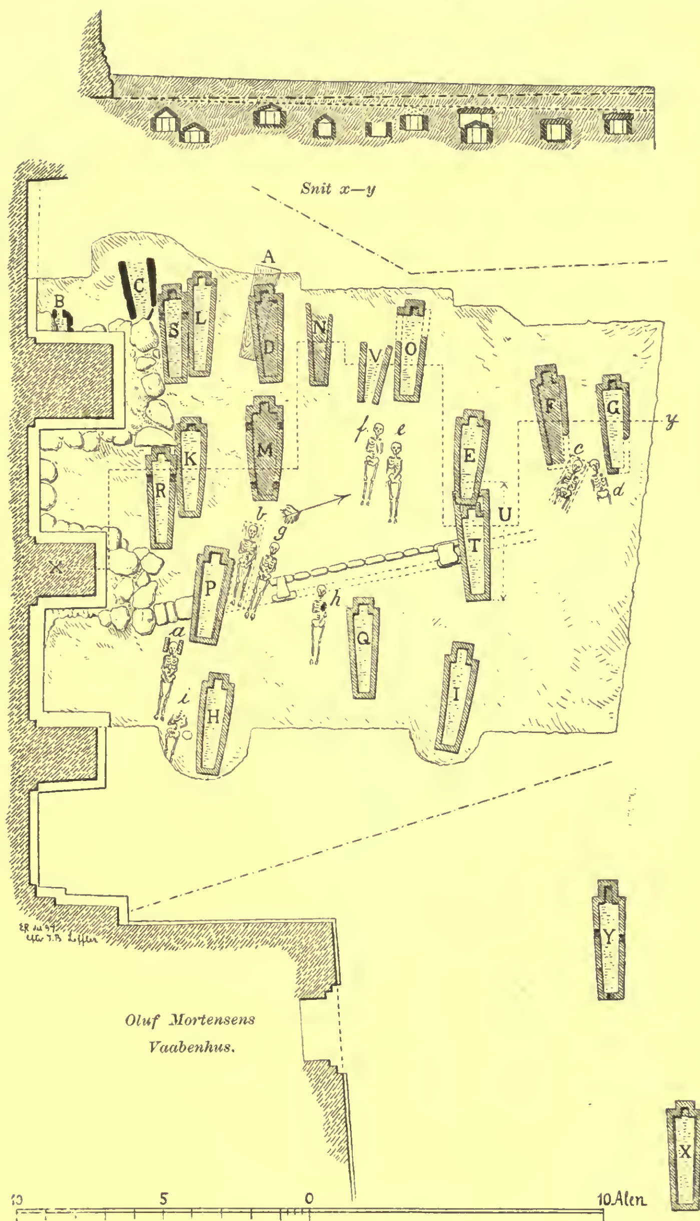

Snit x—y
A
B
C
S
L
D
N
V
O
F
G
y
K
M
E
R
f
e
c
d
U
X
b
g
T
P
h
a
Q
i
H
I
Y
Oluf Mortensens
Vaabenhus.
X
10
5
0
10 Alen

Fig. 1.

Ældst blandt de fundne Grave var formentlig en Kiste af Eg. At den (Situationskortet, *A*) i ethvert Tilfælde var meget gammel fremgik deraf, at den laa umiddelbart under en muret Grav, hvis Alder næppe turde sættes til en senere Tid end det 13de Aarhundredes første Halvdel. Kistens Laag, der efter Længdeaxen havde krummet sig stærkt nedad, var delvis tilintetgjort ved Bygningen af den overliggende Grav, og de tilbagestaaende Rester tegnede sig som et tyndt, morkebrunt og dejagtigt Lag. Af Siderne fandtes Levninger af den søndre, medens Bunden ganske var opløst og kun lod sig spore ved, at Jordsmonnet her havde antaget en mørk Farve. Kistens Længde maatte sættes til mindst 3 Al. 6 T., Bredden f. o. udgjorde ca. 21 T., f. n. ca. 14 T. Ved Træet saas ingen Rester af Jærn fra Nagler, Beslag eller andet lignende. I Kisten, hvis Bund havde ligget 1 Al. 12 T. under den nuværende Kirkes Sokkel, fandtes et delvis knust, mandligt Skelet med Armene hvilende langs Siderne. — Foruden denne Trækiste fremdroges sparsomme Levninger af sex andre, som dels vare af Eg, dels af Naaletræ og i de fleste Tilfælde havde været samlede med Bolte af Jærn. At et Par

---

enkelte Graves Bund regnede fra et Punkt i Kirkesokkelens oprindelige Underkant (Situationskortet *x*). De foretagne Nivellementer ere for største Delen godhedsfuldt udførte af Stadsingeniør, cand. polyt. Jorgensen i Roskilde. Terrænet omkring Domkirken saas i Tidernes Løb at have hojnet sig saa betydeligt, at det ved Gravningernes Begyndelse ud for Korrundingens nordøstre Felt laa 16½ T. og ved den nordre Korsfløjs Midte 19 T. over det oprindelige Niveau. Efter at Undersøgelserne vare afsluttede, blev Terrænet ud for sidst nævnte Bygningsdel afgravet saa meget, at Sokkelens underste Led i det væsentlige kom frit til Syne. Hævningen af Jordsmonnet omkring Domkirken er dog for Intet at regne mod, hvad vi andetsteds i Roskilde ere i Stand til at paavise. Ved Gravninger, som jeg for henved en Snes Aar siden lod foretage paa Torvet øst for St. Laurentii Taarn. fandtes Underkanten af det nedbrudte Kirkeskibs Sokkel i en Dybde af 2 Al. 17 T. under Stenbroens daværende Leje. Se min »Sjællands Stiftslandsbykirker«, S. 13, Sp. 2.

af dem gik langt tilbage i Tiden, lod sig næppe betvivle, men noget sikkert Holdepunkt for Bestemmelsen af deres Alder forelaa ikke.

Hovedmassen af Gravene bestod af murede Kister, der for saa vidt stemmede overens i Bygningsmaaden som Længdesiderne paa dem alle skraanede sammen mod Fodenden (Øst), og det vestre Parti, hvor dette var bevaret i uskadt Stand, havde et særskilt, firkantet Rum til Ligets Hoved. Sex af

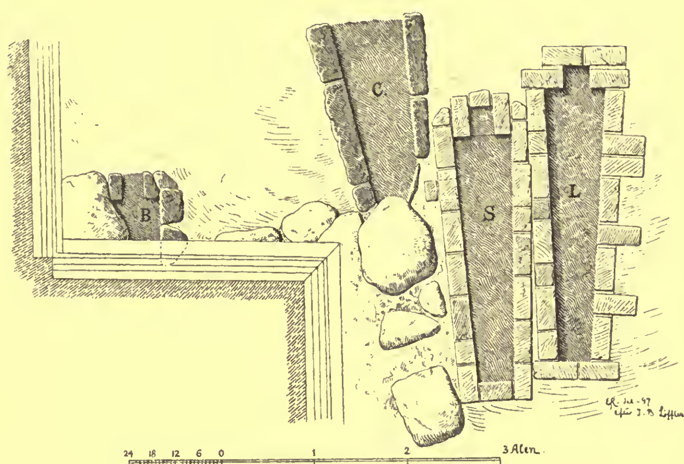

Fig. 2.

disse Kister vare udelukkende satte med udkløvede Blokke af Kildekalk, hvis ind imod Graven vendende Sider vare tilhugne, og deres Overdækning dannedes af fladt liggende Plader af samme Stenart. Allerede Materialet og dettes Behandling pegede hen paa, at de tilhørte en ældre Tid end den nuværende, med Tegl byggede Domkirke, som maa være paabegyndt henimod Aar 1200, og dette bragtes i det mindste for Kisterne *B* og *C*s Vedkommende til fuld Sikkerhed derved, at de vare overskaarne og for en stor Del tilintetgjorte ved Anbringelsen af Kirkens Fundament (Fig. 2). De to Grave,

hvis Bund fandtes i en Dybde af ca. 22 T., maa antages at have ligget omtrent ud for Østsiden af den St. Lucius Kirke, som fuldførtes og indviedes af Biskop Svend Norbagge 1084. I denne Forbindelse ville vi yderligere anføre, at der til Dels under St. Laurentii Kapel (1384) fremdroges en med Kildekalk bygget Grav, i og oven paa hvilken man senere hen havde muret en Kiste med Tegl. Her fandtes altsaa umiddelbart op til hinanden tre Byggeperioder repræsenterede: Kildekalksgraven, Teglstensgraven og Kapellet. — Foruden de murede Kister fremdroges nogle frit liggende Skeletter samt et enkelt Skelet, om hvis Hoved der skjærmende var stillet tre Stykker Kildekalk. At disse Begravelsesmaader, til hvilke Grunden vel nærmest maa søges i smaa pekuniære Forhold, gaa meget langt tilbage i Tiden viste sig derved, at der ud for Korrundingens nordøstre Felt blev afdækket et Skelet, som i en Afstand af 13 T. fra Kirkesokkelens underste Led var overskaaret saaledes, at der vest for Skæringslinjen (fra Bækkenpartiets nedre Del) intet Spor var tilbage af det, medens øst for denne Alt laa fuldstændigt i Leje. Heraf maa vi da slutte, at Liget er blevet jordfæstet, forinden Fundamentet lagdes til den nuværende Domkirkes Korrunding, og da Begravelsen jo sikkert er sket paa Kirkegaard, synes den tillige at antyde, at Koret paa den ældre Domkirke har ligget noget vestligere end paa den Bygning, vi nu have for Øje.

De øvrige murede Grave vare med en enkelt Undtagelse, som vi nedenfor skulle komme tilbage til, for selve Kisternes Vedkommende byggede med store, hyppigst røde Tegl, medens Laagene paa nogle af dem ene bestode af fladt liggende Plader af Kildekalk, *D*, *E*, *F*, *G*, *H*, paa andre dels af saadanne, mellem hvilke en enkelt Limsten havde fundet Anvendelse, dels af fladt liggende og tagstillede Tegl, *I*, *K*, *L*, og paa atter andre udelukkende af Tegl, anbragte saavel paa begge disse Maader som ene tagstillede, *M*, *N*, *O*, *P*, *Q*, *R*, *S*, *T*, *X*, *Y*. Her havde vi da mindst to klart fremtrædende

Perioder for os, idet nemlig de fladt liggende, af Brudsten dannede Laag over Kister af Tegl betegne Grave, som ere ældre end de, til hvilke man har benyttet Tagformen fremstillet med den brændte Sten. At man i et mellemliggende kortere Spand af Tid har valgt snart den ældre Overdækningsmaade, snart den yngre, kan dog næppe betvivles, og til en saadan Overgangsperiode maa da formentlig tillige de forholdsvis faa Tilfælde henføres, i hvilke man over samme Grav har gjort Brug af begge Former for Laag. Dog kan navnlig dette sidste ogsaa skyldes Forhold, som vi senere skulle komme ind paa. Omtrent fra Aaret 1160 finder Teglen jo Indpas her hjemme; og da Alt maa siges at tale for, at Domkirkegaarden er bleven benyttet uden Afbrydelse, saa tør vi maaske antage, at de ældste af Kisterne, i hvilke den brændte Sten forekommer, gaa tilbage til Begyndelsen af Valdemar den Stores Regjering. Nogen almén gyldig Angivelse af Tiden, paa hvilken Forandringen i Kisternes Overdækning foregaar, kunne vi vel ikke fremsætte, men det fortjener dog i saa Henseende vor største Opmærksomhed, at blandt Kongegravene i Ringsted Kirke var den Kiste, som indesluttede Dronning Dagmar († 1212), den sidste med et fladt liggende Dække af Brudsten, medens den, som var muret til Dronning Berengaria († 1221), første Gang viste os Taget af Tegl. Hvor langt ned i Tiden dette blev brugt, er ikke tilfulde oplyst, men det sattes i det mindste saa sent som i Aaret 1300 over Biskop Johannes Krags Grav i Sorø Kirke[1].

Det til selve Kisterne anvendte Materiale bestod i langt overvejende Grad af den almindelige røde Munketegl, der sine Steder, ligesom i Domkirken, var iblandet ikke faa gule, men Exempler fremdroges ogsaa paa, at man lejlighedsvis havde benyttet sig af Byggemidler som de nærmest laa for

---

[1] J. Kornerup. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1877, S. 203. Graven havde den yngre rektangulære Form med Hovedleje; Taget var dannet af Teglstensfliser.

Haanden. Ud for St. Laurentii Kapel fandtes saaledes en, hvad Overdækningen angaar, ødelagt Kiste, hvis Sider overalt syntes at være satte med smaa, utildannede Stykker af Kildekalk, der vare sammenføjede paa en meget skjødesløs Maade. Tanken ledtes uvilkaarlig hen paa, at man stod overfor en Grav, som til Trods for Materialet maatte henføres til en forholdsvis sen Tid, i hvilken man havde taget til Takke med Stumper af sønderbrudte Dæk- og Sidestene fra langt ældre Grave, og denne Formodning bekræftede sig ogsaa derved, at der, da Kisten var fuldt renset, viste sig at være anvendt enkelte Munketegl for neden i dens søndre Side. Ogsaa paa anden Maade forelaa Vidnesbyrd om, at man til Tider ikke havde taget det saa nøje med Valget af Materialet. De paa Situationskortet med *E*, *H* og *U* betegnede Grave vare saaledes mer eller mindre byggede med profilerede Tegl, af hvilke der fandtes to Former, én med en større Runding i *H* og *U* og én med en mindre, som begge viste den fra vore ældste Tegl vel kjendte skraa Rifling. Hosstaaende Afbildninger (Fig. 3—4) give en Fremstilling af Grav *H* i uaabnet og aabnet Stand. Hvor ere nu disse Tegl komne fra? Ja, man fristes stærkt til den Formodning, for ikke at sige føler sig overtydet om, at de ere tagne fra de Stabler af Sten, som stode paa Domkirkegaarden, medens St. Lucius var under Opførelse, thi Profilstenen med den mindre Runding forekommer i den som Led omkring det

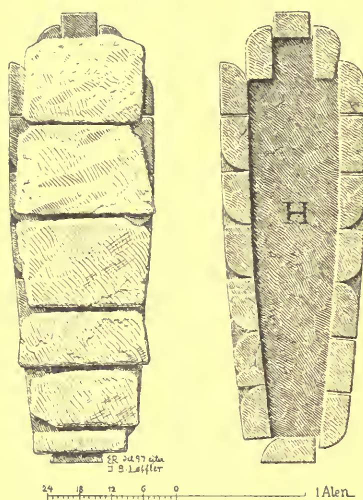

Fig. 3—4.

nedre Vindue i Korrundingens østre Felt samt i Galeriets tredelte Vinduesgrupper, og Profilstenen med den større Runding har funden Anvendelse i den romanske Del af Højkirkens Gesims. — Kisternes Længdesider dannede i de fleste Tilfælde rette Linjer, men nogle havde man givet en svag Krumning udad, *E*, *H*, *K*, *M*, vistnok for bedre at kunne modstaa den omgivende Jordmasses Tryk[1]. Muligvis af lignende Hensyn var en af Gravene, *L* (Fig. 2), muret med fra Siderne lodret udløbende Sten. Naar Længdemurene paa Grav *I* begge viste Krumning i samme Retning, da maatte dette formentlig simpelthen forklares saaledes, at den ind imod Kisten bøjede Side trods en oprindelig Udbugning i modsat Retning havde givet efter for Trykket af den ydre Jordmasse. Kisternes Sider vare med en enkelt Undtagelse, hvor man — vel nærmest af økonomiske Hensyn — havde stillet Teglene paa Højkant, *N*, en halv Sten tykke, og Indervæggene viste i flere Tilfælde Spor af Overkalkning. Dybden beløb sig gjennemgaaende til ca. 12 T. (tre Skifter), og naar den i én Kiste, *L*, maalte godt 17 T., tør vi vel deraf slutte, at den er blevet bygget til en mer end almindelig svær Person. — Medens Gravenes Bund som Regel kun bestod af faststampet Ler, undertiden blandet eller dækket med Kalk, traf man dog flere Exempler paa, at Fliser eller almindelige Tegl havde fundet Anvendelse i større eller mindre Udstrækning. Hyppigst fandtes blot en enkelt Flise eller tilhugget Tegl, og denne var da anbragt som en Art Pude i det svagt nedad skraanende Hovedleje, men i fire Grave, *D*, *F*, *M*, *N*, saas hele Bunden dækket paa denne mere pyntelige Maade. Atter paa dette Omraade viste det sig, hvorledes man undertiden havde benyttet et i helt andet Øjemed tilvirket Materiale, idet nemlig Fliserne i *M* (Fig. 12) og *N* vare udskaarne Stykker af flade, i den smalle Ende med Nakke forsynede Tagsten af Tegl, der

[1] Udbugningen kjendes allerede fra Grave, som udelukkende ere satte med Brudsten.

havde været $12^1/_4$ T. lange, $7^3/_4$ T. brede og $^3/_4$ T. tykke. Dette ualmindelig fint forarbejdede Tagdækningsmateriale var paabrændt grønlig og sort Glasur. I Grav *D* dannedes Bunden af røde, ikke glasserede Fliser, som vare 9 T. lange, $6^1/_4$ T. brede og 2 T. tykke, og i *F* havde man udstyret den med almindelige Munketegl lagte paa Fladen.

Pladerne af Kildekalk, som dækkede over flere af Gravene, vare mer eller mindre regelmæssigt formede, og deres Tykkelse beløb sig fra 4—6 T. Igjen her fandtes Vidnesbyrd om, at man undertiden havde taget, hvad der laa nærmest for Haanden, thi en af Overliggerne paa Grav *I* var en smal, med Skraakant forsynet Plade af Kildekalk, der sikkert havde tjent til arkitektonisk Brug. — Hvor Kistelaagene bestode af Tegl, var Forholdet som oftest det, at Hovedlejet dækkedes af én à to fladt liggende Sten, Fodenden med fra én til fire saadanne, og Resten med for oven skraat hugne Sten, der to og to vare stillede mod hinanden som Spærene i et Tagværk. De smaa, tresidede Aabninger, der fremkom, hvor det flade Laag og Tagdækket stødte til hinanden, havde man enten udfyldt med Kalkmørtel eller ogsaa klemt et lille Stykke Sten ind i det. Exempelvis skal blot anføres, at der paa Grav *Q* over Hovedlejet fandtes to fladt liggende Sten, fire saadanne fra Fodenden og vestefter, og i Mellempartiet ni Fag spærstillede. Ved en enkelt Grav, *R*, var Tagformen konsekvent gjennemført, saaledes at man ved Hoved- og Fodenden paa selve Kistens Murramme af to Skifter havde dannet smaa Taggavle, hvortil Spærfagene sluttede sig. Maaden, paa hvilken disse bares oppe af Sidemurene, var forskjellig. I de fleste Tilfælde støttede de umiddelbart paa Murenes Overflade, og blot ved Hjælp af lidt Kalkmørtel havde man søgt at afværge, at de skrede ud, men ogsaa paa anden Vis var Fodfæstet tilvejebragt. Undertiden havde man saaledes trukket det øverste Skifte lidt tilbage for det følgende, hvorved der altsaa dannedes en Fals, i hvilken Spærstenene kom til at hvile, eller ogsaa var der i selve disse gjort et

lille Indsnit, som bevirkede, at de lode sig ophænge paa Sidemurenes Inderkant (Fig. 5—8 og 9—10)[1]. Denne sidste meget anvendte Maade frembød den væsentlige og utvivlsomt tilsigtede Fordel, at Spærfagene fik en lidt større Spændvidde, hvad der ofte i hoj Grad var Trang til oppe ved Skulderstedet, hvor Gravens Bredde jo var størst.

Som bekjendt træffer man ofte ved Teglstenskisterne fra den ældre Middelalder nogle særegne smaa Siderum, i hvilke der findes hensat Potter af brændt Ler omtrent til Hælvten fyldte med Trækul, svedne især af El. Hensigten hermed er vel ikke fuldt opklaret, men der kan dog næppe være Tvivl om, at Kullene ere anbragte for i saa stort Omfang som muligt at indsuge og neutralisere den ved Ligenes Forraadnelse udviklede Fugtighed og skadelige Luft. I fire af de her omhandlede Grave havde man stillet saadanne Potter, og største Delen af dem var bevaret for de tres Vedkommende. Saavel med Hensyn til Størrelse og Form som til Antal og Anbringelsessted viste der sig Forskjel. Grav *M*, den i hele Udstyrelsen pynteligste, der fremkom ved Undersøgelsen, indeholdt fire, to i hver Længdeside, af hvilke det ene Par var indsat oppe imod Skulderstedet, det andet nede ved Fodenden (Fig. 11—13). Deres Højde vexlede fra 4 T. til 2 T. 4 L. Tre af dem havde Hank og vare prydede med flere

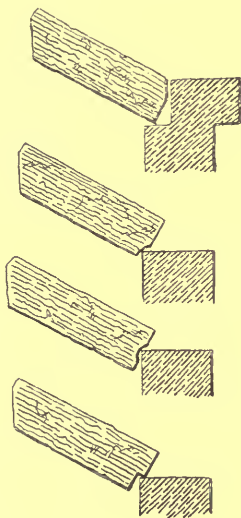

Fig. 5—8.

[1] Ved nogle af mig for faa Aar siden i Esrom foretagne Undersøgelser traf jeg paa et ret betydeligt Antal fra den ældre Middelalder hidrørende Grave, hvis Dækstene, der her bestode af store Teglstensfliser, alle hvilede i en Fals. Se min: »Esrom Kloster«, S. 10.

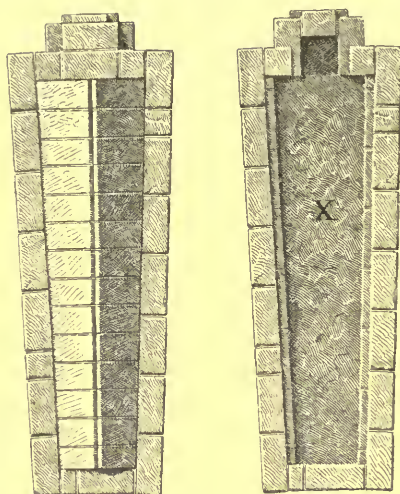
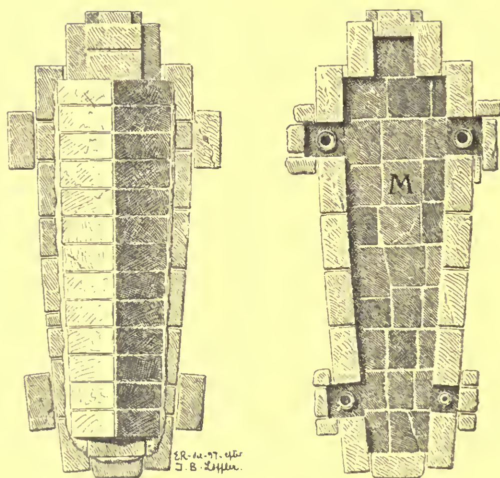

Fig. 9—10.

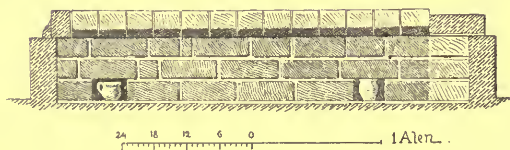

Fig. 11—13.

eller færre koncentriske Ringe. I Grav *S* fandtes to ca. 4 T. høje Potter uden Hank, anbragte én paa hver Længdeside nærmest Skulderstedet. Særlig Interesse frembøde de derved, at de paa Bundens Underside havde et i ophøjet Arbejde udført Mærke, formentlig et Fabriksstempel, der bestod af to, i en ret Vinkel krydsvis lagte Stave, mellem hvilke der saas et i Formen ret ejendommeligt Kors (Fig. 14). Saavidt vides ere saadanne Mærker hidtil ikke iagttagne her hjemme. I Grav *R*, hvor Potterne manglede, vare Hullernes Antal og Stilling som i *S*, og Grav *Y* havde indeholdt tre Potter, én henimod Midten af hver Længdeside og én i Fodenden, men af disse stod kun den paa sidst nævnte Sted tilbage. Den var 4 T. høj og uden Hank. Spørges der om, hvorvidt disse smaa Lerpotter, der forekomme saavel med som uden Glasur, ere formede ene til Brug i Gravene, da maa Svaret sikkert blive et Nej. Allerede den Omstændighed, at Potterne have en meget forskjellig Højde, medens denne for Hullernes Vedkommende saa godt som overalt er den samme (én Stentykkelse og én Fuge), taler derimod, men hertil kommer saa yderligere, at de snart ere forsynede med Hank, snart mangle en saadan, snart have smaa Ben og snart ere disse foruden, ja Exempler forekomme endogsaa paa, at man har slaaet Benene og Hanken af de større af dem, for at faa dem til at passe i Hullerne. Vi maa da opfatte Lerpotterne som Husgeraad, der — til Tider i lidt mangelfuld Stand — har fundet en sidste Anvendelse paa den her omtalte Maade. Endnu skal nævnes, at Dækstenene over Pottehullerne i Al-

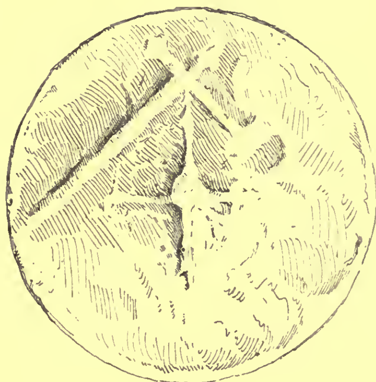

Fig. 14.

mindelighed ikke have modtaget nogen særlig Forarbejdelse, men i et enkelt Tilfælde, Grav *S*, viste det sig dog, at deres Underside var noget krumhugget, saa at Loftet i det lille Rum dannede en flad Tøndehvælving. I denne Behandlingsmaade kan man jo se Udslaget af en Trang til en lidt pynteligere Udstyrelse, men Grunden til den maa dog vistnok snarere søges i, at de i Øjeblikket disponible Potter have vist sig at være lidt for høje til at staa under en flad Sten. Fra Grave i Domkirken kjendes Pottehuller med tagformet Overdækning.

Vi omtalte ovenfor, at Ligene af Smaakaarsfolk undertiden vare blevne jordfæstede enten uden Indramning af nogen Art eller ogsaa kun med et ganske ringe Værn, og meddelte som Exempel paa dette sidste et Lig, om hvis Hoved man havde stillet tre smaa Stykker Kildekalk. Denne primitive Beskyttelsesmaade fandtes ogsaa udført ved Hjælp af Tegl. Ud for den nordre Korsfløj fremdroges saaledes Skelettet *a*, hvis Hoved hvilede mellem to almindelige Munkesten, og ved Korrundingens nordøstre Felt blev afdækket et Skelet, der til begge Sider for Hovedet havde en Tegl, som var formet til og havde været benyttet i en Hvælvings Krydsribbe (Fig. 15). Stenens Profilering var den ældste, vi finde anvendt i det nævnte arkitektoniske Led, som allerede begynder at markere Hvælvingskappernes Somme i Tiden før Udgangen af det 12te Aarhundrede. I Domkirken ses den f. Ex. i alle den nedre Korrundings Krydshvælvinger. At de to her brugte Sten tidligere havde tjent til deres oprindelige Bestemmelse maatte man slutte deraf, at der paa Siderne saas Rester af Kalkmørtel.

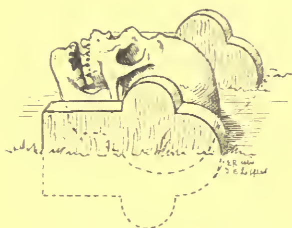

Fig. 15.

Gravenes indbyrdes Beliggenhed frembød ret ejendommelige Forhold. Som det vil vides, var det i den tidligere

Middelalder en særlig Gunst, der kun tilstodes Samfundets mere fremragende Mænd, at blive jordfæstet indenfor Kirkernes Mure. Man søgte da sit Hvilested paa Kirkegaarden saa tæt op til disse som muligt, blandt andet med det Formaal, at den Væde, som havde været i Berøring med den hellige Bygnings Tag, kunde komme Graven til Gode. Undersøgelserne ud for den nordre Korsfløj bragte karakteristiske Exempler herpaa for Dagen. Grav *K* har saaledes staaet bygget, da man delvis ovenpaa den og nærmere ind imod Kirken murede Grav *R*, og ligeledes Grav *L* maa have været til Stede, da Grav *S* blev anbragt oven over den og umiddelbart op til Støttepillernes Fundamenter (Fig. 2).[1]

Afdækningen af Gravene ved Korsfløjen og foran St. Laurentii Kapel gav Lejlighed til Undersøgelse af godt 40 Skeletter eller mer og mindre velbevarede Rester af saadanne, hvis Bestemmelse navnlig med Hensyn til Kjøn og Alder velvilligst foretoges af Prof. anat., Dr. Chievitz til Dels med Assistance af d'Hrr. daværende Prosektorer Dr. N. Finsen og Dr. J. Ulrik. I høj Grad paafaldende blev det indvundne Udbytte bl. a. derved, at saa at sige alle de Skeletter, hvis Tilstand tillod en sikker Bestemmelse, viste sig at tilhøre Mænd. Ud for den nordre Korsfløj var Forholdet saaledes det, at man i *A, C, D, E, F, H, I, K, L, M, N, P, Q, R, T, X* samt i *a, e, f, h* og *i* havde Mandsgrave for sig og kun i *S* traf Skelettet af et efter Bækkenets Form at dømme kvindeligt Individ. Gravene *O, V* og *G* indesluttede unge Personer henholdsvis paa 16—18 Aar, ca. 16 Aar og 11—16 Aar. Ved St. Laurentii Kapel tilhørte alle Skeletter af Voxne, som lode sig bestemme, Mænd. — Maaden, paa hvilken Ligene vare nedlagte i Gravene, var med Hensyn til Armenes Stilling noget forskjellig. I de fleste Tilfælde havde man bøjet Under-

---

[1] Bunden af Grav *K* laa 1 Al. 12 T. under Kirkesokkelens oprindelige Underkant, af Grav *R* 1 Al. 3 T. Ved *L* var Dybden til Bunden 1 Al. $9^1/_2$ T., ved *S* $22^1/_4$ T.

armene i en større eller mindre Vinkel frem foran Underlivet og Brystet, men Exempler forekom ogsaa paa, at Armene hvilede udstrakte langs Siderne, og i én Grav saas det, at Underarmene havde været rettede op imod Ligets Hage. — Af Ligdragter fandtes intet Spor. Det fortjener dog i denne Forbindelse at bemærkes, at naar Hovedlejet i Grav *Y* havde en forholdsvis saa betydelig Længde som 14 T., da skyldtes denne formentlig Hensynet til en høj Hovedbedækning.[1] Ej heller Gravgods af nogen Art lod sig trods omhyggeligt Eftersyn af Jorden, som i større eller mindre Grad fyldte de fleste af Kisterne, paavise. Ganske vist optoges der af Grav *H* et lille Brudstykke af en spids, naaleformet Gjenstand af Bronze, men da Graven tidligere havde været aabnet, laa det nærmest at antage, at Stykket ved denne Lejlighed var faldet ned i den. Som vi nedenfor skulle se, var Grav *H* ingenlunde den eneste, der ikke forefandtes i urørt Stand, og den Formodning ligger da nær, at saadant Gravgods som f. Ex. smaa Mønter, der jo hyppigt medgaves de Døde, i sin Tid kan være optaget eller udkastet sammen med den neddryssede Jord. — I det mellem Oluf Mortensens Vaabenhus og Christian IVs Kapel undersøgte Terræn gjordes et Par løse Fund. Under Grav *N*, hvor Jordsmonnet indeholdt teglblandet Murfyld, fandtes en af Bronze støbt Dupsko, der efter afdøde Dr. Henry Petersens Mening maatte henføres til den yngre Jærnalder, og paa en af Dækstenene over Grav *K* laa en i den smalle Ende paa to Steder gjennemboret Muslingskal, *pecten maximus*, som jo særlig var den Art, Pilegrimmene benyttede til at fastsy paa deres Klæder.

Ved Undersøgelsen af Kongegravene i Ringsted fik man et slaaende Vidnesbyrd om, hvor lidet man i den ældre Middelalder værnede om Gravfreden. Da i Foraaret 1241 Graven skulde bygges til Valdemar II, gjorde man sig ikke den

[1] Jvfr. Absalons Grav i Sorø Kirke. Se min »Gravmonumenterne i Sorø Kirke«, S. 8. Anm. 3.

Ulejlighed at finde Fodenden paa Knud VIs Kiste, men overhuggede denne paa det Sted, hvor Skinnebenene havde Plads.[1] Gik man saaledes frem overfor en Konges Hvilested, hvor ringe Hensyn maatte vi da ikke vente, at der til Tider var blevet taget indenfor Folkets bredere Lag. Undersøgelserne paa Domkirkegaarden bekræftede tilfulde denne Formodning. Først ville vi vende os mod Grav *U*, der viste sig med Nordsiden at være bygget hen over et frit liggende Skelet, af hvilket de øvre Partier endnu delvis vare for Haanden og indtoge deres oprindelige Leje. Graven var beregnet til en særdeles velvoxen Mand, idet dens indvendige Længde beløb sig til 3 Al. 15½ T. Da senere hen Kisten *E* blev muret, tog man ikke i Betænkning at lægge den med Fodenden ovenpaa den vestre Del af *U*, hvorved denne forstyrredes i ikke ringe Grad. Der stod jo imidlertid et meget betydeligt Stykke tilbage af Graven i uskadt Stand, og da man senere hen igjen ved Forberedelserne til en Jordfæstelse, som ikke ret gjærne maatte blive for bekostelig, stødte paa dette, saa var Fristelsen for stor til ikke at drage Nytte deraf, især da det saas, at den Afdødes Størrelse ikke vilde lægge nogen Hindring i Vejen. Skelettet af Grav *U*s oprindelige Ejer blev da kastet ud, og mellem de gamle Længdesider indmuredes nedenfor Skulderstedet et nyt Hovedleje, hvorved der tilvejebragtes en Grav, *T*, med en indvendig Længde paa 2 Al. 22½ T. I Rummet mellem det gamle og nye Hovedleje laa ved Undersøgelsen et mandligt Hoved uden Underkjæbe og et sammenhængende Sæt Lændehvirvler, der vel nærmest maatte opfattes som Udtrykket for en omtvistelig Hensynsfuldhed overfor de jordiske Rester af den Mand, til

[1] J. J. A. Worsaae og C. F. Herbst: Kongegravene i Ringsted Kirke, S. 57 og 71 samt Tavle IX. Ifølge de foretagne Maalinger af Kong Knuds stærkt forstyrrede og delvis defekte Skelet sattes hans Højde i levende Live til omtrent 3 Al. 5½ T., medens Gravens indvendige Længde nu kun beløb sig til 2 Al. 21 T.

hvem Grav *U* var bleven bygget. Vi have omtalt Forholdene ved Gravene *U*—*T* først, fordi de bl. a. ved det indbyggede Hovedleje oplyse os om, at Forstyrrelsen af Gravfreden paa de undersøgte Arealer gaar tilbage til Middelalderen og sikkert til dennes ældre Periode. I de andre forekommende Tilfælde havde man efter Borttagelsen af Kistelaagene indskrænket sig til i større eller mindre Omfang at fjærne det oprindelige Skelet — Hovedet vistes i første Række Hensyn — og derefter paany taget Graven i Brug ganske som den forefandtes. Kisten *G* var saaledes bygget til en voxen Person, medens det velbevarede Skelet i den tilhørte et Barn paa mellem 11 og 16 Aar, som støttede Fødderne mod Fodenden og kun naaede to Tredjedele op i Graven; Hovedet af et andet Individ laa i Kistens højre Skulderplads. En lignende Fremgangsmaade havde man sikkert fulgt ved en af Gravene ud for St. Laurentii Kapel, idet nemlig selve Kistens indvendige Længde beløb sig til 3 Al. 3 T., hvorimod Skelettet, den indesluttede, kun maalte 2 Al. 6 T. I *F* fandtes et uforstyrret Skelet, paa hvis Underliv Kraniet af et andet Individ var henlagt. Grav *H* frembød den Ejendommelighed, at der paa Skelettets Overarme var anbragt Hovedet af to andre Personer, og der optoges desuden af den to mandlige Bækkener, som efter Benenes Karakter at dømme kunde have hørt sammen med Hovederne. Her syntes Forholdet nærmest at maatte opfattes saaledes, at der ved Bygningen af *H* var blevet ødelagt to Grave, maaske Slægtninges, hvis Indhold man da havde følt sig forpligtet til delvis at værne om. Ovenpaa et helt og velbevaret Skelet i Grav *S* saas spredte Rester af et andet Individs Ben. Endnu skulle vi kun nævne, at da en af Gravene ud for St. Laurentii Kapel blev afdækket, fandtes i dens Bund Levninger af Skelettet af en Voxen, paa hvilke der senere var nedlagt to smaa Børn i en Alder af ca. 6 og 7 Aar.

Ved de foretagne Gravninger paa Terrænet foran den nordre Korsfløj viste det sig, at man ved Anlæget af flere af Gravene havde maattet hugge sig gjennem Rester af en stensat Afløbsrende, der sikkert har knyttet sig til Svend Norbagges Kirke, men i ethvert Tilfælde hidrører fra en ældre Tid end den nuværende Bygning (se Situationskortet).[1] Renden, som lod sig følge paa en Strækning af godt $10^1/_2$ Al., havde en indvendig Bredde paa ca. 8 T. til en Dybde af ca. 12 T., og saavel til Sidestenene som til de fladt liggende Dækstene var benyttet Kildekalk, udskaaret i Blokke og Plader paa ca. 6 T.s Tykkelse. Rendens Bund laa ved Kirken 1 Al. $14^1/_2$ T., ved Sydsiden af Grav *L* 1 Al. 20 T. under Kirkesokkelens Underkant.

I Sommeren 1892 blev der foruden de ovenfor meddelte Undersøgelser i andet Øjemed foretaget en Del Gravninger saavel i Domkirken som paa Domkirkegaarden, ved hvilke der paa først nævnte Sted fremkom nogle murede Kister, som jeg af Nationalmuseet blev anmodet om at undersøge og indgive Beretning om. Da to af disse Grave, der maatte henføres til det 13. Aarhundredes første Halvdel, indeholdt paaklædte Lig af Gejstlige, vil en kortfattet Omtale af dem formentlig ikke være uden Interesse for de af Tidsskriftets Læsere, som have fulgt de ovenstaaende Meddelelser. Begge Grave vare murede ene med Tegl, havde tagformet Overdækning, og til Længdesiderne sluttede sig de velkjendte smaa Udbygninger til Lerpotter med Trækul i. Den ene af Gravene havde Plads i den nordre Arkaderækkes femte Arkade regnet fra Tværskibet, og dens Bund laa

---

[1] Grunden, paa hvilken Domkirken er rejst, indeholder trods den høje Beliggenhed Vandaarer, som i vor Tid have gjort omfattende Dræningsarbejder nødvendige.

i en Afstand af 1 Al. 17½ T. under Kirkegulvet. Skelettet var i til Dels stærkt opløst Tilstand. Hovedet var sunket ned mod den venstre Skulder; Hænderne hvilede korslagte paa Underlivet. Brystpartiet viste sig at være knust af en nedskreden Tag-Sten, der i Forbindelse med en ikke ringe Del medfølgende Jord havde foraarsaget megen Skade paa Dragten. Liget var blevet nedlagt iført tvende Klædninger, nemlig en svær og mørk, ulden Underklædning, der syntes at have naaet til ned imod Anklerne, og over denne en tynd og lys, af Silke forarbejdet Overklædning, som sluttede ved Knæene. I dette sidste næsten ganske hensmuldrede Stykke saas indvævet et i romansk Stil udført Ornament. Om venstre Haandled sporedes en hvid Substants, sikkert Skind, i hvilken vi vistnok havde Rester af Opslaget paa en Handske. Over Kraniets Forhoved og Hals laa et mørkt, uldent Stof af samme Art som det, hvoraf Underklædningen bestod, men det lod sig ikke med fuld Sikkerhed afgjøre, hvorvidt fra først af de nævnte Legemsdele havde været helt indhyllede i det eller det kun som et Klæde var bredt over dem. Af Maaden, paa hvilken Stoffet, der ganske var fortæret over Mundpartiet, nøje sluttede sig til Kraniets Ansigt, Isse og Sider, syntes imidlertid den først fremsatte Antagelse at være den rette, og den Omstændighed, at Nakkepartiet ingen Tøjrester viste, fandt vel sin naturlige Forklaring deri, at Alt netop paa dette Sted stærkest havde været udsat for at blive opløst af de fra Liget udstrømmende Vædsker. Hertil kan yderligere føjes, at Hovedlejets Bund delvis fremtraadte med en mørk Farve. Fra Hænderne og skraat over til det højre Laar sporedes Rester af et tyndt Stykke Tøj, hvis Bestemmelse ikke nærmere lod sig paavise. Fødderne vare iførte spidsnæsede Lædersko med ubundne Remme. — Ovenpaa en af de øverste Sten i Kistens søndre, noget beskadigede Sidemur laa et større Brudstykke — omtrent Halvdelen — af et af Bronze støbt, cirkelrundt Signet, som nærmest maatte henføres til det 14de Aarhundredes første Halvdel. Midt

paa dets Flade saas et Spir, der endte i et Kors, Bunden udenom dette var dækket med et Rudemønster, og langs Randen havde løbet en med Majuskler udført Indskrift, af hvilken — foruden enkelte delvis uklare Bogstaver — i Sammenhæng kun Begyndelsen stod tilbage: ✠ S · IOhIS : DI . . . . . Inskriptionens Slutning syntes at maatte læses . . . . GRE. Hvorledes Signetet, hvis Brudflade var gammel, er kommet til at ligge paa det nævnte Sted, lader sig næppe forklare paa anden Maade, end at det sammen med Jordfyld er gledet derhen, da Graven, hvori det hørte hjemme, maatte vige Pladsen for en endnu yngre.

Fig. 16.

Den anden Grav blev fundet i Midtskibet tæt Syd for Arkaden, som i Øst sluttede sig til den ovenfor beskrevne. Allerede i en Dybde af godt 20 T. under Kirkens Gulv stødte man paa Rygningen af Dækstenene, og da disse vare fjærnede, saas det paaklædte Skelet, der i det væsentlige laa i Leje, men viste sig at være stærkt opløst og delvis sønderbrudt. Kraniet, af hvilket kun Overdelen fandtes, var sunket ned paa Brystet. Armene havde ligget samlede over dettes nedre Del, men deres indbyrdes Stilling lod sig ikke med Nøjagtighed angive, da Benene i højre Underarm vare knuste, Hændernes Ben dels opløste, dels spredte. Liget havde været iført tvende Dragter af Linned: en finere, ved Armene meget folderig Overklædning og en grovere Underklædning, begge

for en væsentlig Del hensmuldrede. Om Halsen saas mellem Yder- og Underklædningen et over Brystet korslagt, med Guld- og Sølvtraad indvirket Baand, *stola*, hvis Ender naaede omtrent til Knæene. Det var rigt prydet med Ornamenter i ren romansk Stil og havde for neden endt i bredere Partier, af hvilke dog nu kun det ene stod tilbage. I dette var vævet to, mod hinanden vendende Figurer, en mandlig og en kvindelig, af hvilke den første synes at holde en Kalk, hvorfra der nedhænger et langt og smalt Klæde. Figurerne indrammedes af en rundbuet, søjlebaaren Baldakin, for oven smykket med tre smaa Taarne (Fig. 16). Fødderne bare stærkt opløste Sko af Læder. Forinden Sagkyndige kom til Stede, havde man gjennem et for oven paa Kistens Sydside aabnet Pottehul søgt ind i Graven og udtaget en Kalk og en Disk af Tin, der efter Sigende havde haft Plads paa Ligets Bryst, men nogen nærmere Oplysning om, hvorledes disse Gjenstande havde været anbragte — om mellem Ligets Hænder eller frit liggende ovenpaa Brystet — lod sig ikke tilvejebringe[1]. — I Undersøgelserne og de til dem knyttede Arbejder deltoge for den først omtalte Gravs Vedkommende d'Hrr. Prof. Dr. Chievitz, Prof. Magnus Petersen og Konservator Steffensen, og for den sidst beskrevnes Museumsinspektør P. Hauberg og Steffensen.

Maj 1897.

---

[1] Foruden *stola*'en findes forskjellige Tøjrester, Sko, Kalk og Disk. Signetet, Muslingskallen fra Kirkegaarden samt flere Potter med Kul opstillede i Nationalmuseets 2. Afdeling.

247

ENDNU EN GANG »LIDEN KIRSTEN OG PRINS BURIS«

AF

SOFUS LARSEN.

I. Graven og dens Indskrift.

Iblandt de talrige danske Gravstene fra Middelalderen, som i Løbet af de sidste 25 Aar, hovedsagelig ved Professor Løfflers fortjenstfulde Arbejder, er blevne tilgængelige for et nøjagtigt og omhyggeligt Studium, kan vel næppe nogen i Interesse maale sig med den Sten, der dækker over Dobbeltgraven paa Vestervig Kirkegaard.

Det er ikke alene dens høje Alder og mægtige Dimensioner i Forbindelse med den uanselige Plads, hvorpaa den er anbragt, som i denne Henseende gør Udslaget, skøndt disse Omstændigheder i og for sig — ved det usædvanlige i Kombinationen — vilde have været tilstrækkelige til at henlede Forskningens Opmærksomhed paa den. Den væsentligste Grund til den Interesse, den i vide Krese har vakt, maa søges deri, at gamle Traditioner, som tildels støttes af de Resultater, Løfflers Undersøgelse af Graven har bragt for Dagen, sætter den i Forbindelse med en romantisk Begivenhed i Valdemarernes Æt, om hvilken ellers kun et Sagn, bevaret i en gammel Vise, er naat til os. En Folkevise og et samtidigt Monument! Den Konstellation er af en temmelig enestaaende Karakter indenfor vor Overlevering, og hvis der kan fremdrages vægtige Grunde, som taler for Berettigelsen

af en saadan Sammenstilling, er dermed en Mulighed givet os for paa et enkelt Punkt at kontrollere vore historiske Folkevisers Troværdighed.

Meningen med en saadan Undersøgelse er naturligvis ikke at skrabe Digtningens Farver af Situationsmaleriet; i den Forstand lader Folkevisens Poesi sig næppe omsætte i historisk Kendsgærning. Er vi blot i Stand til at paavise, at den er bygget over en virkelig Begivenhed, og udfinde, hvilke Personer den sigter til, har vi, synes mig, god Grund til at være tilfredse med Resultatet.

For at Forsøget overhovedet skal være muligt, er det naturligvis en uomgængelig nødvendig Betingelse, at Monumentet foreligger i sin oprindelige Skikkelse; og hvad Graven og dens Indhold angaar, er der i denne Henseende ikke nogen Vanskelighed. Den er ganske vist bleven aabnet allerede i Begyndelsen af det 17. Aarh.;[1] men Løfflers Undersøgelser har konstateret, at, bortset fra den Omstændighed, at Benene af det mandlige Skelet aabenbart paa en temmelig skødesløs Maade blev lagt tilbage i deres Leje, dengang Graven lukkedes paany, har der ikke fundet nogen paaviselig Forstyrrelse af de oprindelige Forhold Sted.

Ganske anderledes stiller Sagen sig desværre med Hensyn til den vældige Kampesten, der danner et fælles Dække over begge Grave.[2] Af mindre Betydning er det, at den

[1] Jvnfr. Løffler: Vestervig Kirke og »Liden Kirstens Grav«, Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 40.

[2] Stenen beskrives af Løffler l. l. p. 37 som »en ældgammel, ejendommelig Gravsten, der ligger paa Kirkegaarden faa Alen fra Kirkens nordvestre Hjørne . . . . Stenen, hvis Længde er 5 Al. 10 Tom., medens Breden kun udgjør 19 Tom., er huggen af grovkornet, graaligrød Kamp, og bærer paa Overfladen to i Relief udarbeidede og over hinanden stillede Stave, som foroven ende i Kors, og forneden hvile paa halvrunde Fodstykker. Langs Overfladens fire Sider løber et c. 3½ Tom. bredt Baand, der oprindeligt har været forsynet med Indskrift. Stenen har ikke. hvad der i Almindelighed synes at have

østre Bæresten er forsvundet og erstattet af et arkitektonisk Brudstykke fra Klosterkirken, samt at selve Dækpladen, vistnok som en Følge af Jordsmonnets Sammensynkning efter Udgravningen i 1610, er knækket over i to uligestore Stykker[1]; langt værre er det, at den latinske Indskrift, som oprindelig løb langs med hele Stenens Rand og indesluttede de to Korsstave, nu paa Grund af Vejrligets Indflydelse er saa godt som ulæselig. Dog har den ikke lidt ligemeget overalt; paa den østlige Ende kunde Løffler[2] ved Anvendelsen af særegne Foranstaltninger endnu i 1875 skimte følgende Ord og Bogstaver: TRE ⁝ SOROR(E)M ⁝ DISPAR ⁝ HABET ⁝ TVMVLV . . .; Resten har Vind og Vejr udslettet. — Det er klart, at hvis vi ikke er i Stand til at restituere denne Indskrift, kan vi ligesaa gærne med det samme opgive Forsøget paa at afgøre, om Visen og Monumentet hører sammen. Det maa derfor betragtes som et ikke ringe Held, uden hvilket det her foreliggende Arbejde overhovedet ikke havde været muligt, at der fra Slutningen af det 17. Aarhundrede i Hdskr. til Resens Atlas[3] er bevaret en Kopi af Indskriften; allerede dengang var den stærkt medtaget, men indeholdt dog Bogstaver

været Tilfældet ved Middelalderens Grave, ligget umiddelbart paa Jorden, men hvilet med begge de smalle Sider paa retvinklede af Kamp udhugne Bærestene.«

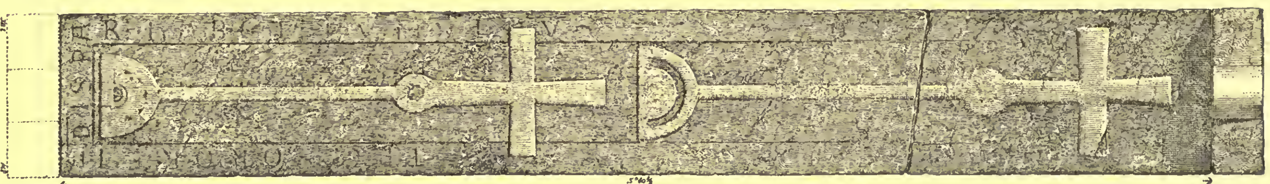
[1] Løffler l. l. p 41. [2] l. l. p 42.

[3] VI T. p. 66, Uldalske Saml. Nr. 186. Kgl. Bibl. — Paa de nærmest foregaaende Pagina i samme Hdskr. findes et Fugleperspektiv af Vestervig Kloster med dets Omgivelser. De forskellige Lokaliteter, derimellem ogsaa Gravstenen, er signerede med Bogstaver, som henviser til en Forklaring affattet paa Dansk og Latin. Det fremgaar tydeligt af denne Forklarings Indhold, at Forfatteren til den ikke er identisk med den, der har tegnet det store Billede af Stenen paa Pag. 66 og skrevet den dertil føjede Note. Disse to Ting findes heller ikke i Exempl. i den Arnamagnæanske Saml., og i det Uldalske Hdskr. staar der over Billedet og Noten »Til Westervig« ; naturligvis for at betegne det følgende som en Slags Tillæg.

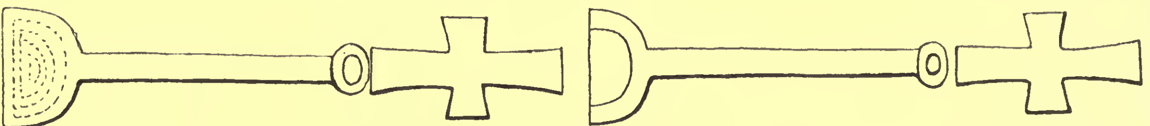
og Bogstavspor, hvor nu kun den bare Stenflade møder Øjet. Hosstaaende Tegning er en Kalkering over Billedet i Resens Atlas; i Hdskr. p. 66 til højre for Afbildningen og paa samme Blad er der tilføjet følgende Bemærkninger, som synes at være en Afskrift af de Notitser, som den oprindelige Tegner selv havde vedføjet. Jeg anfører dem i deres Helhed, da de danner et ganske uundværligt Supplement til Afbildningen.

»Disse Bogstaver P. H. E og R ere schatterede graa, de andre ere røde og sorte. Den paa Westervig Kirkegaard forefindelige og for liden Kirstines hidindtil af den gemeene Mand udraabte Gravsteen, er lang 5 Alen og 1$^{3}/_{4}$ quart og bred over alt $^{3}/_{4}$ og 1 Tom., er af graae huggen Kamp; de Bogstaver udi andragne Gravskrift, som ere slet sorte, findes allesammen kiendelige nok paa Steenen, de graa derimod ere fast ukiendelige, og de røde aldeles borte. Efter den anledning, som de forefindelige Bogstaver, Distancer imellem Bogstaverne og difinitionen syntes at give, saasom det uden tvivl skal være Hexametra, som paa steenen staaer udhugne, er med de hvide (!) Bogstaver supleret defecter, dog uden nogen Præjudice.«

Det har sin store Interesse og Betydning ved Sammenligning mellem de Detailler, som endnu kan iagttages paa Stenen, og Resens Gengivelse at konstatere, med hvor stor eller hvor ringe Nojagtighed denne Afbildning, der jo maa ligge til Grund for ethvert Tydningsforsøg, er gjort. Naturligvis kan man ikke af hine Tider vente en palæografisk nøjagtig Gengivelse, tilmed da Afbildningen ikke foreligger i Tegnerens Original, hvilket jo blandt andet fremgaar deraf, at Farveforskellen i Bogstaverne mangler; dog tyder det paa en ikke ringe Samvittighedsfuldhed hos vor Hjemmelsmand, at de Rester af Indskriften, som Løffler endnu var i Stand til at skimte, ganske stemmer med hans Læsning, at Fordelingen af Bogstaverne paa de forskellige Sider af Stenen, saavidt vi endnu er i Stand til at kontrollere den, er rigtig,

Gravstenen paa Vestervig Kirkegaard. (Efter Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen).

Formindsket Gengivelse af Tegningen i Resens Atlas.

endvidere at Forskellen i Korsføddernes Ornamentering er antydet i Tegningen, fremdeles at Supplementer, der skyldtes Tegneren, samt de enkelte Bogstavers større eller mindre Tydelighed var gengivet ved forskellige Farver, endelig at Indskriften i den foreliggende Skikkelse er ganske meningslos.

Ogsaa Formen af Bogstaverne har han til en vis Grad sogt at efterligne; Ħ'et har ganske vist mistet sin ejendommelige Karakter; A, E, M, T og V har faaet nogle smaa Hager paa Tvær- og Længdestavene, som Stenen ikke kender; men den for Datiden ejendommelige Vaklen mellem to E-Former (Є og E) skyldes sikkert for en Del[1] Originalen[2] ligesaavel som Betegnelsen af U ved V. Naar Tegneren et eneste Sted har CUM, medens man utvivlsomt skulde have ventet CVM, skyldes den anstødvækkende Form af U'et sandsynligvis enten en Fejllæsning grundet paa Skrifttrækkenes Utydelighed[3] eller den Omstændighed, at Bogstavet har manglet i Originalen og er blevet (rigtig) suppleret af Tegneren, næppe Skødesløshed.[4] Derimod betragter jeg de fejlagtige Proportioner, som Korsenes Tværarme har faaet, hvorved de ikke engang naar ind til Skriftens Inderrand, medens de paa Stenen strækker sig helt ind i denne og adskiller Bogstaver, der hører til samme Ord, som Udslag af en uheldig Mangel paa Formsands hos den oprindelige Tegner.[5]

Alt i alt tror jeg dog, man kan sige, at, saavidt vi nu er i Stand til at kontrollere Sagen, skyldes den Gengivelse,

---

[1] Hvad der sigtes til med denne Indskrænkning, oplyses nedenfor.

[2] Ganske den samme Vaklen findes saaledes i Indskr. paa Blypladen fra Vald. I's Grav. jvnfr Kongegravene i Ringsted Kirke T. XI og XII.

[3] Dette Punkt vil blive nærmere drøftet nedenfor.

[4] Den Mulighed er ikke udelukket, at der paa Stenen virkelig her har staaet U ikke V. Beviserne vil blive anførte nedenfor.

[5] Paa alle de andre Ligstene fra Vestervig, der ligner denne i Ornamentiken, griber Korsenderne ind i Legenden; jvnfr. Løfflers Afbildn. i Aarb. f. n. Oldk. 1879 p. 233—34 og Danske Gravstene fra Middelalderen Fig. 11 og 14.

paa hvilken vi er tvungne til at bygge, en lidt ubehjælpsom, men ærlig og samvittighedsfuld Lægmands Haand, som ikke paa nogen Maade kan mistænkes for bevidst Forfalskning af det Mindesmærke, han har villet redde for Efterverdenen.

Før vi kan begynde paa den egentlige Restitution og Tolkning af Indskriften, maa vi dels i store Træk fastslaa, hvilke Principer der skal følges ved dette Arbejde, dels prøve de Resultater, som Forgængerne er naaede til. Hvad det første Punkt angaar, har allerede Paludan-Müller[1] i sin Polemik mod Kinch og Kierkegaard med Rette hævdet, at man herved omhyggelig bør afholde sig fra ethvertsomhelst Forsøg paa at komme Sagnet til Hjælp; muligvis er det rigtigt, muligvis galt; men det kan ikke være andet end, at vi — med Sagnet in mente under Suppleringsarbejdet — ubevidst smugler det ind, paavirker vor Fantasi paa en i videnskabelig Henseende utilladelig Maade, og saaledes gør os skyldige i en Cirkelslutning. Indskriftens Gaade kan kun løses ud fra de Forudsætninger, den selv giver os i Hænde: hvad der, palæografisk sét, er det nærmestliggende, det er sandsynligvis ogsaa det rigtige, naar det giver en Mening, som passer til de Rester, vi endnu er i Stand til med nogenlunde Sikkerhed at læse paa Stenen.

Det andet Punkt, Prøvelsen af Forgængernes Resultater, er jeg nødt til at behandle lidt udførligere baade af Hensyn til mulig Overensstemmelse i Enkeltheder, og fordi deres Mening, hvor den afviger fra min, vil staa som Udtryk for en ligesaa berettiget Opfattelse, forsaavidt det ikke bevises, at den er fejlagtig.

Da Løffler i 1875 havde foretaget sin interessante Undersøgelse af Dobbeltgraven i Vestervig, ønskede han, som rimeligt var, til Meddelelsen om de mærkelige Fund, han havde gjort, at knytte en kort Beretning om de Resultater, som kyndige Folk ved Hjælp af den gamle Afskrift hos

---

[1] Aarb. f. n. Oldk. 1878 p. 304 ff.

Resen muligvis kunde faa ud af de Rester af Indskriften, som det med stort Besvær var lykkedes ham at læse. I dette Øjemed henvendte han sig til nu afdøde Overlærer Kinch i Ribe og stillede sit Materiale til hans Raadighed;[1] Kinch efterkom den til ham rettede Anmodning, og hans Supplerings- og Tydningsforsøg offentliggjordes saa som et Tillæg til Løfflers Afhandling i Aarb. f. n. Oldk. Det er dette, med hvilket vi først[2] skal beskæftige os.

K. antager, at Indskriften begynder ved Fodenden af Graven med Ordene »Dispar habet tumulus cet.« Allerede denne Formodning, der udgør et væsentligt Led i K.'s Restitutionsforsøg, maa vistnok betegnes som ganske forfejlet. Meningen af de bevarede Rester berettiger ikke til nogensomhelst Slutning i saa Henseende, og de Analogier, han anfører som Støtte for en saa evident Afvigelse fra Datidens Skik og Brug, er alle fra en senere Tid,[3] og, hvad der afgjort taler imod deres Benyttelse som Beviser i det foreliggende Spørgsmaal, de er enten Dobbeltplader, bestemte til at dække over to ved Siden af hinanden hvilende Personer, eller har været anbragte som Ligstene i et Kirkegulv, hvor Pladsen maatte tages, som man kunde faa den, og Beskuerens Stilling overfor Monumentet maatte være et væsentligt Hensyn ved Anbringelsen af Indskriften. Stenen kunde jo f. Ex. være lagt op til en Væg, og det gik da ikke an, at Indskriften indhuggedes saaledes, at største Parten af den kom til at staa paa Hovedet for dem, der vilde læse den. Af de fire Exempler, K. anfører, er Gravstenene over Torben Bille og Tyge Lunge netop saadanne Gulvstene, og da K. ikke meddeler, hvorfra han kender dem, skal jeg tillade mig

[1] Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 43, Anmk. 2.

[2] Pontoppidans fantastiske Gætterier i Mormora Danica II. p. 264—65, der hverken støtter sig til Afskriften eller til nogen personlig Undersøgelse af Stenen, kan jeg her slet ikke tage Hensyn til.

[3] De to seneste er henholdsvis fra 1468 og 1480.

at oplyse, at Afbildninger af dem findes i »Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke« T. 8 og T. 12.

Heller ikke de to andre Monumenter, K. beraaber sig paa, taler paa nogen Maade til Gunst for hans Antagelse. De hører begge til en aldeles ensartet Gruppe af Mindesmærker,[1] hvis Fabrikationssted uden Tvivl var Nederlandene;[2] ganske lignende Pragtstykker — thi som saadanne maa de betegnes — kendes fra Frankrig, Nederlandene, Tyskland, England, Finland[3] og Sverig.[4] Da det samme gælder om begge Monumenter, kan jeg her indskrænke mig til en udforlig Omtale af det ene af dem,[5] nemlig Mindesmærket over Kong Erik Menved og hans Dronning Ingeborg.[6] Det danner et Dobbeltfelt, forestillende Kongen og Dronningen i Kroningsdragt, Kongen ved Dronningens

---

[1] Smlgn.: Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen p. 26—27 samt Gravstenene i Roskilde Domkirke 1885 T. 4 og Pag. 93.

[2] Det synes, at saadanne Plader baade blev forfærdigede i Frankrig, Nederlandene (Flandern) samt efter en i teknisk Henseende noget forsk. Fremgangsmaade i England; men de i Norden existerende Exemplarer staar — saavidt jeg kender dem — ubetinget den nederlandske Stil og Type nærmest; det er derfor rimeligst, at de er importerede derfra; jvnfr. The Archæol. Journal I. p. 197 ff. (A. Way: Sepulch. brasses and incised slabs); V. p. 222; VII p. 48 (A. Way: Engraved sepulchral slabs); VII, 283 (Id: Notices of foreign sepulchral brasses); XII, 238 (J. Raine: Notice of a remarkable sepulch. brass of Flemish Design); IX, 201 (Nesbitt: Rubbings of six engr. brasses in various churches of Germany); IX, 383 (Incised slabs in various churches in France); X, 168 (Nesbitt, Engr. brasses in Germany); XVI, 394.

[3] Mindesmærket over Biskop Henrik i Nousis Kirke i Finland, jvnfr. I. Peringskiöld, Monumenta Ullerakerensia. Stockh. 1719 p. 128.

[4] Peringskiöld: Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus. Stockh. 1725 p. 98.

[5] Det andet, Mindesmærket over Anders Bondesen og Hustru i Ribe Domkirke, existerer ikke længer. Det er afbildet hos Suhm, Hist. af Danm. XIII. 516.

[6] Afbildn. findes i Kongegr. i Ringsted Kirke, Tavle 17; det er udførlig omtalt og beskrevet af Løffler i Gravmonum. i Ringsted p. 6.

højre Side; Indskriften er anbragt yderst i den firkantede Ramme, der omslutter begge Felter, saaledes at den Del af den, der angaar Dronningen, paa tre Sider omgiver højre Felt med hendes Billede, medens den Del, der angaar Kongen, ligeledes paa tre Sider indeslutter venstre Felt med hans Billede. Derved fremkommer den Mærkelighed, at medens Dronningens Indskrift begynder midt paa øverste Ramme, tager Kongens sin Begyndelse der, hvor hin slutter, midt paa nederste Ramme, adskilt fra den ved et Vaabenskjold, og fortsættes venstre Ramme rundt til op paa Midten af øverste, hvor den atter skilles fra Dronningens ved et Vaabenskjold. Ganske vist forekommer det os nu til Dags naturligst at begynde Læsningen af denne Indskrift med Kongens, altsaa ved Fodenden,[1] men at dette ikke har været Gravørens Mening, fremgaar tydeligt nok af den Omstændighed, at der foroven, foran Indskriften over Dronningen og efter Vaabenskjoldet, er anbragt et lille Kors,[2] et Tegn, som altid, hvor det forekommer i Indskrifter, antyder, at her skal man begynde.[3] Da nu det samme Tegn tydeligt nok i Resens Gengivelse af Vestervigstenen findes oppe ved Hovedenden, kan der ikke være Tvivl om, at Kinchs Formodning om, hvor Indskriften begynder, er urigtig. Naturligvis indrømmer jeg gærne, at naar særlige Forhold gjorde sig gældende, som i de to af Kinch anførte Exempler, kunde Indskriften ogsaa begynde ved Fodenden; men usædvanligt er det. I det Gravmæle over Birger Peterson og Ingeborg Benedictsdatter, som findes afbildet hos Peringskiöld paa det ovenf. cit. Sted, løber Indskriften rundt om de to Felter, der fremstiller Mandens og Kvindens Billede, ligesom i Gravstenen over Erik Menved og Dron. Ingeborg: men ejendommeligt er det, at her findes to Kors, et ved Fodenden, hvor Mandens, og et ved Hoved-

---

[1] Saaledes er den ogsaa læst af Løffler: Gravmonumenterne i Ringsted Kirke p. 6.

[2] Se Afbildningen i Kongegravene i Ringsted Kirke, Tavle 17.

[3] Jvnfr. som Exempler, valgte i Flæng Figur 90, 95, 96, 100, 102 i Løfflers Danske Gravstene fra Middelalderen. — Adskillige meget gamle franske og angelsachsiske Dokumenter indledes ganske paa samme Vis med et Kors. Denne Skik synes oprindelig at være overført fra Aktstykker til Legender paa Gravstene og Mønter; her holdt Korset sig længe som Indledningstegn, medens det paa Dokumenter temmelig tidlig forsvandt. Jvnfr. Kemble, Codex diplomaticus ævi Saxonici 1—2 T. London 1839—40 passim, samt A. Giry, Manuel de diplomatique 1894 p. 531—533.

enden, hvor Kvindens Indskr. begynder. Derved betegnes hver Indskrift som noget for sig; kun Monumentets specielle Forhold har altsaa bevirket, at den ene begynder foroven, den anden forneden; med et Skin af Ret kunde K. have benyttet dette Monument som Støtte for sin Paastand, thi foran det øverste Kors staar et »et«, som antyder, at Gravøren har tænkt sig, at Læsningen af begge disse forbundne Indskrifter skulde begynde ved Fodenden.

Hermed er det egentlig paa Forhaand givet, at ogsaa K.'s Restitutionsforsøg er forfejlet; men lad os dog alligevel undersøge Enkelthederne lidt nøjere; det kunde jo være, at der blandt dem fandtes Ting, som var værd at lægge Mærke til. I Stedet for den anden Linie, der hos Resen lyder:

Dispar habet tumulus set claris funus ut extet

foreslaar K., der altsaa gør denne Linie til Gravskriftens første, at læse følgende:

Dispar habet tumulus set clarum funus utrumque.

Clarum og claris, siger han, kunde let forvexles, især hvis de skreves med Forkortning. Før dette kan indrømmes, maatte man fordre at se de to Forkortelser, han tænker sig anvendte og forvexlede; det har han imidlertid forsømt, og jeg er derfor indtil videre ikke tilbøjelig til at tro paa to saadanne Forkortelser for Endelserne -is og -um, som let kunde forvexles. Hertil kommer, at hvis der virkelig i Texten paa dette Sted havde været anvendt Forkortelser, vilde Tegneren næppe have været Mand for at opløse dem; ialfald har han i første Linie ladet et meget almindeligt Abbreviationstegn staa uopløst (ↄ). Hvis K.'s sidste Rettelse i denne Linie utrumque for ut extet er rigtig, maa det ubetinget antages for givet, at Resens Gengivelse af Indskriften i overordentlig vid Udstrækning beror paa ren og skær Konjektur; og vi kan saa egentlig spare os al videre Undersøgelse, thi dermed er det fastslaaet, at Grundlaget er ubrugeligt. Dog det vilde sikkert være en Vildfarelse, ligesaa stor maaske, som den K. gør sig skyldig i, naar han anser ovenstaaende Restitution af den ene Verslinie for næsten sikker. Er der noget, man

her kan være sikker paa, saa er det, at den er gal. — Forhaabentlig vil man efter at have gjort sig bekendt med første Linie ikke længer blive forskrækket, naar man hører, at K. restituerer den følgende Linie, der hos Resen lyder

Phere ɔ : tan ruppe : tous : cum : fratre sororem :

saaledes

Regum Danorum stirpis cum fratre sororem.

Her har Konsonanterne ikke noget at lade Vokalerne høre; der er taget lige lidt Hensyn til begge. Dommen over K.'s Restitution af denne Linie maa derfor blive den samme som over den foregaaende: den er sikkert gal.

En lignende Mistillid til Rigtigheden af K.'s Konjekturer udtaler afdøde Biskop P. C. Kierkegaard, der i Indledningen til sit Forsøg paa at løse Stenens Gaade[1] ironisk bemærker »at det . . . udentvivl ikke har været Hr. Overlærerens Mening at give just en grundig Paavisning af den nærmest rimelige Løsning.« Desværre er Kierkegaards eget Forslag næppe synderlig heldigere. Ganske vist begynder han i Modsætning til Kinch fra den rigtige Ende; men hans mærkelige Formodning om, at Stenen egentlig er lagt over Graven mod Kong Valdemars Vilje, og at Indskriften derfor blev affattet som en Slags Rebus, der gav forskellig Mening, naar man begyndte Læsningen af den paa forskellige Steder,[2] i den Hensigt at vildlede Kongen eller ialfald tjene som Undskyldning ligeoverfor ham, er mere snurrig end just sandsynlig. Hertil

[1] Dansk Kirketidende 33. Bd. 1878 p. 81 ff. (En Røst fra en gammel Grav).

[2] Perferet an rumpet torvus, cum fratre sororem — Dispar habet tumulus, set claris funus ut extet; eller, naar man begynder med anden Linie: Dispar habet tumulus torvus cum fratre sororem, — Perferet an rumpet, set claris funus ut extet. Den Mening, som Kierkegaard faar ud af den sidste Redaktion, er mer end mærkelig: »Den grumme Gravhøj (Grav, Død) gjemmer her Søster tilligemed Broder, hver i sit Kammer — taale den det eller forstyrre det, jordfæstes bør dog de højbaarne.« Dansk Kirketidende 33. Bd. 1878 p. 87—89.

kommer, at de Forkortelser, han antager har været anvendte, for en Del er palæografiske Umuligheder. Han formoder nemlig, at der i første Linie har staaet

P*FERET AN RVMPE* TO*VS CUM FRATRE SOROREM[1]

i anden Linie bibeholder han den Resenske Text uforandret, altsaa

DISPAR HABET TVMVLVS SET CLARIS FVNVS VT EXTET.

Forkortelserne opløses saaledes: perferet, rumpet, torvus; den første — jeg formoder nemlig, han sigter til Abbreviationen Ꝑ = per — er ganske almindelig og naturlig, de to sidste vistnok lige umulige. Fremdeles flytter han uden videre om paa Skilletegnet, der i Texten staar foran TAN, og tager ikke Spor af Hensyn til det lille Forkortelsestegn, der hos Resen tydeligt nok staar efter PHERE i første Vers. Endelig tvivler jeg meget stærkt paa Rigtigheden af den grammatiske Forklaring, Biskoppen underlægger sin Læsning. Han oversætter nemlig saaledes:

»Den grumme faar nu taale det eller forstyrre det, saa ligger Broder og Søster, hver for sig, under denne Gravhøj; de højbaarne bør jo dog have en Jordefærd.« Her er for det første den sidste Linie fra set til extet galt oversat og kan, vel at mærke, ikke oversættes rigtigt uden at blive meningsløs. Endvidere er Biskoppens Glæde[2] over det klassiske i Vendingen »perferet an rumpet« i Betydningen »sive perferet, sive rumpet« ret umotiveret, og den Velynder, der har opgivet ham Horats Epistl. II, 2, 200 som Parallelsted, har desværre ikke været tilstrækkelig bevandret i sin Aurora; ellers vilde han have vidst, at utrum-an paa det Sted, han citerer, indleder en disjunktiv afhængig Spørgesætning, styret af et af Sammenhængen underforstaaet nil differt eller refert.[3] Skulde derfor virkelig Stedet hos Horats kunne an-

---

[1] Stjærnerne har Kierkegaard anbragt paa de Steder, hvor han tænker sig Forkortelserne har staaet. [2] 1 l. p. 90.
[3] Hor. Sat. I, 1, 49, hvor det styr. Verb. er tilføjet.

føres som Støtte for Biskoppens Konjektur, maatte denne forandres til »perferat an rumpat«, hvilket atter vilde føre den et Stykke længere bort fra Overleveringen.

En fælles Anke, som med Rette foruden de ovennævnte kan gøres gældende saavel mod Kinchs som mod Kierkegaards Rekonstruktion af Indskriften, at de nemlig bevidst eller ubevidst gaar ud fra Sagnet og søger at finde en Løsning, der stemmer med det, har jeg med Vilje undladt at berøre, da den allerede tidligere er bleven fremsat med tilbørligt Eftertryk af Historikeren Prof. Paludan-Müller under det Angreb, han rettede mod de to Herrers Resultater og Methode.[1] At han virkelig ramte et meget saarbart Punkt, derom kan der, trods Kierkegaards Protest,[2] næppe være Tvivl, og, som det af de indledende Bemærkninger[3] vil kunne ses, underskriver jeg ganske den Fordring, han stiller til ethvert Forsøg paa at føre Indskriften tilbage til dens oprindelige Skikkelse. Saavidt er jeg enig med ham, men heller ikke længer; det Fortolkningsforsøg, han selv under Striden fremkom med, er ikke en Smule mere plausibelt end de, vi alt har omtalt, og den Tidsbestemmelse af Graven, han gør sig til Talsmand for, beror, saavidt jeg kan se, paa ganske imaginære Forudsætninger.

Begyndelsen af første Vers indtil TOVS incl. opgiver P.-M. som haabløst; Resten, mener han, har oprindelig haft følgende Form:

. . . cum fratre sororem
Dispar habet tumulus set funus claris ut extet.

Formodentlig er det undgaaet hans Opmærksomhed, at han ved at ombytte Ordene funus[4] og claris paadutter Forfatteren en metrisk Fejl (clārīs ŭt); man kan sige om det

---

[1] Aarb. f. n. Oldk. 1878 p. 304 ff.
[2] Kierkegaard: Mere om Røsten fra en gammel Grav i Dansk Kirketidende 1879 p. 273. [3] Ovenfor p. 6.
[4] Aarb. f. n. Oldk. 1878 p. 309.

tolvte Aarhundredes latinske Versifikatorer, hvad man vil; deres Vers var gennemgaaende idetmindste saa rigtigt byggede, at man ikke har Lov til ved Konjektur at belemre dem med metriske Bommerter. Værre er det imidlertid, at det hele, selv om man tager funus i Betydning af Grav,[1] paa Grund af set bliver ganske meningsløst, og naar P.-M. med Sikkerhed paastaar, at det, han her byder paa, er ligesaa godt Latin[2] som det, der møder os i andre Vers fra det tolvte Aarhundrede, burde han dog for at berolige de mindre tillidsfulde blandt sine Læsere have anført idetmindste nogle andre ligesaa gode ɔ: ligesaa meningsløse Vers, om hvis sikre Overlevering der ikke kunde rejses Tvivl; men det har han forsomt.

Hvad nu det andet Punkt, Tidsbestemmelsen, angaar, er det mærkeligt at se, hvorledes P.-M. i sin Iver for at skille Stenen og Sagnet ad, en Iver, der i og for sig ikke er en Smule mere berettiget end den af ham bekæmpede Bestræbelse for uden videre at blande dem sammen, piner sig med at finde Argumenter, der kan fjærne Stenen fra det kritiske Tidspunkt, sidste Halvdel af det 12. Aarh. Han hævder saaledes, at Verset er et leoninsk Hexameter, idet Slutningen af første Verse-Halvdel set rimer med Slutningen af sidste extet. Saadanne leoninske Vers med Enstavelsesrim i Midten og i Slutningen skal efter hans Mening ikke findes her hjemme efter Midten af det tolvte Aarhundrede; Enstavelsesrimet afløses nemlig ved dette Tidspunkt af Tostavelsesrim i Midten og Slutningen af Verset. Derfor kan Gravstenen heller ikke skrive sig fra Slutningen af det tolvte Aarhundrede, men maa efter al Rimelighed henføres til dettes første Halvdel (1100—1150). Saaledes omtrent lyder hans Argumentation.[3]

---

[1] Ordet kan virkelig, som nedenfor skal blive vist, i Middelalderens Latin have denne Betydning.

[2] Aarb. 1878 p. 310. [3] Aarb. f. n. Oldk. 1878 p. 308—309.

Det Materiale, paa hvilket P.-M. mener at kunne bygge et saa afgørende Kriterium for Aldersbestemmelsen, er imidlertid ganske utilstrækkeligt; det er næsten det samme, som han allerede har benyttet en Gang tidligere i Afhandlingen om Saxo Grammaticus:[1] til de to dér citerede Exempler med Enstavelsesrim, nemlig Versene paa Kong Knud den helliges nu tabte Sigil og Indskriften paa samme Konges Helgenskrin, føjer han her Indskriften fra Gjellerup Kirke, dateret 1140. — Paa et saadant Grundlag kan ingen Statistik bygges, og til at bestemme et Mindesmærkes Alder er det ganske ubrugeligt. Formodentlig har P.-M. ikke været i Stand til her hjemme fra, hvor saa meget er gaaet tabt, at tilvejebringe noget større Materiale; men i saa Tilfælde havde det vel været bedre at resignere og undlade at føre netop dette Argument i Ilden.[2] Hvor stor en Blottelse P.-M. i Virkeligheden havde givet sig, fremgaar ogsaa af den Polemik, som fulgte efter; Løffler anførte nemlig i sit Gensvar[3] som Bevis for Urigtigheden af hans Tidsbestemmelse Kanniken Attos daterede Gravskrift fra 1217, som netop bestaar af et Hexameter med Enstavelsesrim. Det første Ord i Verset var halvt udslettet;[4] men Resten viser, at Løffler utvivlsomt

[1] Paludan-Müller: Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? Indbydelsesskrift til de offentlige Examiner i Nykjøbing Skole. 1861 p. 7. ff.

[2] Allerede Kierkegaard stiller sig i »Mere om Røsten fra en gammel Grav« tvivlende overfor P.-M.'s Resultater (Dansk Kirketidende 1879 p. 278): »For haardt synes det mig rigtignok at være, hvad Forfatteren forlanger, at enhver Indskrift med Enstavelsesrim, indtil der paavises Exempel paa en saadan, der beviselig er fra en yngre Tidsalder end Gjellerupstenen, skal kjendes ikke at være yngre end Svend Grathe.«

[3] Aarbøger f. nord. Oldk. 1879 p. 358.

[4] Løffler kunde ved sin Undersøgelse af Stenen i 1875 af det første Ord kun læse Bogstaverne PA...T, hvilket Kinch ved Konjektur supplerede til »pallet« (Aarb. f. nord. Oldk. 1876 p. 29—30 med Anmk. 1). Konjekturen er gal, derom kan der ikke være nogen Tvivl, blandt andet af den Grund, at det ved senere Undersøgelser af Stenen lykkedes L. tildels at dechiffrere de manglende Bogstaver. Herefter har Verset i sin Helhed lydt: Pauset in hoc tumulo humilis canonicus Atto (jvnfr. Løffler, Danske Gravstene fra Middelald. p. 21 og T. II). Dog heller ikke dette kan være helt rigtigt; der findes i Middelalderens Latinitet intet Verbum pausere, der-

havde Ret: det er Vers, ikke Prosa, som P.-M. paastaar, og naar denne i sin Replik[1] søgte at komme bort fra det ubehagelige Factum ved at udtale Tvivl om, at Løffler i det hele taget havde læst Verset rigtigt, vil ingen kyndig lade sig paavirke heraf. — I denne Opfattelse bestyrkes jeg ogsaa ved den Omstændighed, at Løfflers Exempel ingenlunde staar alene. Saa mærkeligt træffer det sig, at P.-M. selv har kendt og citeret,[2] men ved denne Lejlighed aabenbart ikke erindret sig et andet dansk Digt i Disticha med Enstavelsesrim, som ganske sikkert er yngre end Aar 1200, nemlig det Fragment af et Mindevers over Saxo Grammaticus, der er opbevaret i Udtoget af Liber dat. Roschildensis under IV. Kal. Aug. (S. R. D. III, 266). Det lyder:

Invida cur tantum rapuistis fata magistrum,
Cujus ob interitum docta Minerva dolet.
Sed heu! nec doctis nec parcis stemmate claris,
Sed cunctis, mors, es insidiosa viris.

Her have begge Hexametra tydeligt nok Enstavelsesrim; ogsaa i Mindeverset over Andreas Sunesen (S. R. D. II, 628) findes adskillige saadanne;[3] jeg skal tillade mig at citere følgende fire Vers:

imod meget hyppigt Verbet pausare. Nu vilde Præs. Conj. paa dette Sted stride ganske mod Meningen (»Gid han maa hvile«; han hviler der jo). Jeg er derfor overbevist om, ikke at Løffler har læst fejl — det har sikkert ikke været muligt her at læse noget Ā paa Stenen — men at han kun har kunnet skimte følgende Streger F; dem har han opfattet som Resterne af et E, medens det sikkert har været Levningerne af et Ā. — Til Bevis for Rigtigheden af min Antagelse skal jeg henvise til følgende Steder: Saxo (Ed. Holder) p. 429, 6; 459, 17; Monum. Germ. Hist. Poetæ I, 324 (c. 9 v. 1); 325 (c. 11 v. 8); 354 (c. 4 v. 5); 309 (c. 2 v. 1); II, 240 (c. 90 v. 9); 242 (c. 93 v. 1); 639 (c. 2 v. 2); nogle af disse Digte ere Gravvers.

[1] Aarb. f. nord. Oldk. 1879 p. 358.

[2] Pal.-Müller: Hvad var Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? p. 17, N. 1.

[3] Forf. af disse Disticha følger i Anvendelsen af Rimet den samme Fremgangsmaade, som hyppigt kan iagttages andetsteds baade i yngre og ældre Digte af denne Art, saaledes i de af Grimm og Schmeller udgivne Lat. Gedichte d. 10. og 11. Jahrh. Göttingen 1838, i Eberhardi Bethuniensis

Es[1] flos nativo candore nitens, quia virgo
Munere divino flos tua munda caro.
Heu mihi, quod nostro flos hic non crevit in horto!
Deperit et læso damna pudore fero.

Det vilde jo ogsaa være meget mærkeligt, om Danmark, der paa alle andre Omraader indenfor kirkelig Kunst og boglig Dannelse absolut indtog en Lærlings beskedne Stilling, paa dette ene Punkt havde hævdet en relativ Selvstændighed overfor Udlandet. Dér trængte det dobbelte Rim langt tidligere[2] igennem end herhjemme, men ved Siden af det hævdede dog Enstavelsesrimet en beskeden Plads idetmindste indtil Begyndelsen af det 13. Aarhundrede[3] og rimeligvis længere ned i Tiden. Saaledes har det vel ogsaa været hos os.

Græcismus ed. Wrobel 1887, i Alexander de Villadei's Doctrinale ed. Reichling. Ingen af disse Forfattere paalægger sig nemlig nogen gennemfort Rimtvang: efter en længere Række rimede Vers følger gærne en Del urimede, eller ogsaa skifter rimede og urimede med hinanden, men ikke regelmæssigt. Angaaende denne Fremgangsmaade kan jeg henvise til det nedenfor citerede Sted af Bedas Metrik (Keil. Gram. Lat. VII, 244, l. 10 f.).

[1] Saaledes skal der sikkert læses, ikke Et; jvnfr. p. 382.

[2] Gautier har (Les épopées françaises 2. éd. T. I, 330 N. 1) ved Hjælp af Delisles bekendte Værk (Les Rouleaux des morts du IX au XV siècle. Paris 1866) fastsat det Tidspunkt, da det dobbeltrimede Hexameter første Gang anvendtes i Frankrig, til Slutn. af det 11. Aarh.; i Tyskland optræder det tidligere, henimod Begyndelsen af samme Aarh. Rimeligvis faar det omtrent ved samme Tid Indpas i England, saaledes som man kan se af Johannes de Garlandias Værker (Opus synonymorum; Liber de æquivocis; Mysteria ecclesiæ, aftrykte i Polycarpi Leyseri Hist. poet, et poem. medii ævi Halæ Magdeb. 1721, p. 311 ff.), hvori findes skiftende mellem hinanden begge Slags Rim, enkelte og dobbelte, samt ligeledes uden nogen bestemt Plan forskellige Slags rimede Vers (v. consonantes, leonini, caudati); Rimtvangen er ikke konsekvent gennemført; det hele tyder paa, at man ikke stillede synderlig strenge Fordringer til Digterne i denne Henseende.

[3] Til Bevis for denne Paastands Rigtighed skal jeg minde om, at en stor Part af Alexander de Villadei's Lærebog, Doctrinale, der blev udgivet c. 1200 (jvnfr. Reichlings fortrinlige Udg.

Dog lad os antage, at Paludan-Müller har Ret, at virkelig Grænsen herhjemme falder ved Midten af det 12 Aarh.; alligevel vilde dog hans Paastand ingen Betydning have i den foreliggende Sag; thi det omhandlede Vers er overhovedet ikke noget rimet Vers, selv om man antager hans Læsemaade for rigtig. — Paludan-Müller kalder det et »leoninsk Vers«,[1] men den Udstrækning, han herved giver denne Betegnelse, er vistnok ganske utilladelig; han synes derved at forstaa ethvert med Rim forsynet

---

af Værket i Monumenta Germaniæ pædagogica T. XII Einl. p. XX og XXXVI) er affattet i versus consonantes. Paa et noget senere Tidspunkt maa i ethvert Tilfælde følgende Vers, som Reichling (Einl. p. XXXVI) citerer efter et Florentinerhaandskrift af Doctrinale fra det 13. Aarh., være skrevne:

Anno milleno ducenteno minus uno
Doctor Alexander venerabilis atque magister
Doctrinale suum dedit in commune legendum.

I S. R. D. IV, 446 ff. er aftrykt et Digt de vita beat. Vicelini bestaaende af v. consonantes; som det fremgaar af følgende Vers (p. 455), er Digtet skrevet tidligst c. 1190

Anno milleno centeno bis quadrageno
Adjectis annis a Christi tempore quinis
Hæc est divinæ sacra commutatio dextræ,
Quæ bona sunt, solidans, mala pellens, tempora mutans.

Til Slutningen af det 12. Aarhundrede hører ogsaa Mag. Ægidii Corboliensis Liber de virtutibus et laudibus composit. medicaminum. I anden Bog har Forf. indledet de fleste Artikler med en Del (sædv. 5—6) enkeltrimede Vers; Rimet falder af og til i Slutningen af Versene, men for det meste mellem Midten og Enden (jvnfr. Leyser, Hist. poet. p. 539 ff.). Samtidig med Ægidius var Henricus Septimellensis. Til en senere Afskrift af hans Værk Elegia de diversitate fortunæ har en vis Hugo Sacerdos føjet en Snes Vers, gennemgaaende med Enkeltrim mellem Midte og Slutning (Leyser, Hist. poet. p. 496). Min Læsning i den senere Middelalders Poësi er temmelig ringe; derfor er jeg ikke i Stand til at følge det enkeltrimede Vers længere ned i Tiden; af et anonymt Digt fra det 15. Aarh. Luparius descendens in avernum (Leyser p. 2093), hvor Enkeltrimet gennemgaaende optræder som Enderim, men undertiden som Rim mellem Midte og Slutning, kan man se, at det maa have levet temmelig længe.

[1] Jvnfr. hans Udtalelser i Aarb. f. nord. Oldk. 1878 p. 307—308.

Hexameter (Pentameter); men Sandheden er, som jeg nu kortelig skal søge at vise, at Verset maa have en ganske bestemt Rimform for at kunne kaldes saaledes.[1]

I den første Halvdel af det 12. Aarh. begyndte Rimet at spille en mere og mere dominerende Rolle i den latinske Hexameterdigtning. Tidligere havde man væsentlig kun kendt en eneste Form med Enkeltrim i Midten og Slutningen, som af Middelalderens Metrikere benævnedes versus consonans;[2] paa det angivne

---

[1] Den samme Fejl begaar Jac. Grimm i Indledningen (p. 23) til de af ham og A. Schmeller udgivne Lat. Gedichte des 10. und 11. Jahrh. Göttingen 1838, men med klar Bevidsthed om, at han derved gør sig skyldig i en Unøjagtighed. De latinske Metrikere fra Middelalderen sondrer — saa vidt jeg kender dem — alle meget nøje mellem de forskellige Arter af rimede Vers; leoninsk kalder de kun det, som har Dobbeltrim mellem Midte og Slutning (se f. Ex. Alex. de Villadei's Doctrinale ed. Reichling v. 2484 og Paulus Camaldulensis i Notices et extraits T. 22. II p. 452). Derimod er det sikkert nok, at Ordet leonitas, som er afledet af leoninus, og det tilsvarende franske leonisme hos middelalderlige Metrikere og Digtere betegner et Dobbeltrim (jvnfr. Ducange under leonitas; Bericht. über die Verh. d. sächs. Gesellsch. ph.-hist. Cl. p. 68: Mone's Anz. f. Kunde d teut. Vorzeit 1838 col. 587; Ed. Duméril, Poésies pop. lat. antér. au 12. siècle Paris 1843, p. 78, N. 4); men heraf at slutte, saaledes som Duméril l. l. gør, at Vers med hvilkensomhelst Art af Dobbeltrim i Middelalderen har været benævnede »leoninske«, er ganske uberettiget.

[2] Denne Form forekommer ret hyppigt, men sporadisk allerede hos de klassiske Digtere (jvnfr. Laur. Santens Not. til Terentianus Maurus. Traj. ad Rhenum 1825, p. 199, 217—218, hvor ogsaa de ældre Forf., der har behandlet Spørgsmaalet, opregnes og citeres); der hersker Uenighed om, hvorvidt Oldtidens Forf. har anvendt denne Rimform bevidst eller uvilkaarligt (Grimm i Abhandl. der Berliner Akad. 1851 p. 679; Wölfflin i Archiv f. lat. Lexikographie I, p. 350 ff.). Karakteristisk er det i ethvert Tilfælde, at — saavidt jeg har kunnet opspore — ingen latinsk Metriker fra Oldtiden giver nogensomhelst Regel for Brugen af Rim. Den første, der omtaler dets Anvendelse er, hvis jeg ikke fejler, Beda venerabilis i hans Værk de arte metrica (Keil. Gram. Lat.

Tidspunkt (Begyndelsen af det 12. Aarh.) dukker en Masse ny Arter op næsten som Paddehatte. Førskellen mellem dem ligger kun i Rimet, og derfor benævnes de ogsaa, som naturligt er, efter dette Exempler paa alle disse Arter finder vi dels spredt rundt omkring i Middelalderens Klosterpoesi,[1] dels samlede i Mønsterdigte, som skiftevis bringer forskellige Rimformer til Anvendelse, altsaa rene metriske Prøveklude.[2] Navnene paa dem er for en stor Del hentede fra Dyreriget (v. leonini, cancrini, serpentini, ventrini, caudati); i ethvert Tilfælde kan det altid føres tilbage til Rimets Form og Plads;[3] uden Tvivl er versus leoninus, der har Dobbeltrim mellem Midte og Slutning, det blandt dem alle, som har været mest yndet, og som derfor hyppigst fore-

VII, 244. l. 10 f.); Bedas Regel, som tydeligt nok er bygget væsentlig paa Sedulius, er senere optaget af en frankisk Metriker (Cruindmeli sive Fulcharii Ars metr. p. 33—34 ed. Huemer. 1883); men Digterne fra den karolingiske Tid, der gennemgaaende havde klassiske Forbilleder for Øje, holdt sig saagodt som fuldstændig fri for disse metriske Snurrepiberier.

[1] Smukke Prøver findes for Frankrigs Vedkommende samlede i det af L. Delisle udg. Værk, Les rouleaux des morts Paris, 1866.

[2] Sitzungsber. d. bayr. Akad. der Wissensch. 1873 p. 49 ff. (Wilh. Meyer, Radewins Gedicht über Theophilus). — I S. R. D. VII, 216 ff. er aftrykt en Series episcoporum Othoniensium, bearbejdet af Corn. Hamsfort paa Grundlag af gamle Kilder; til disse hører ogsaa en versificeret lat. Bispekrønike, der giver en god Idé om en saadan metrisk Mønsterklud. Hamsfort har skilt Versene ad og sat hvert Distichon under sin Bisp; i Virkeligheden har de vist alle oprindelig udgjort et eneste længere Poem.

[3] Dem, der ønsker at stifte nærmere Bekendtskab med disse tidt meget mærkelige Verse- og Rimformer, kan jeg henvise til Eberhardi Betuniensis Laborintus Tract. III de versificatione v. 107 ff. (aftrykt i P. Leysers Hist. poet. et poem. med. ævi p. 831. ff.); Anonymus, De diversitate versuum (aftrykt i Hoffmanns Altdeutsche Blätter 1. Bd. p. 212 efter et Admont. Hdsk. og af Zarncke i Ber. über die Verh. d. sächs. Gesellsch. ph.-hist. Cl. 23. Bd. 1871, p. 87 ff.) endelig til Wilh. Meyers instruktive Afhandling foran hans Udg. af Radewins Gedicht über Theophilus i Sitzungsber. d. kgl. bayr. Akad. d. Wissenschaften 1873 p. 70 ff.

kommer.[1] Da nu Verset paa Gravstenen efter P.-M.'s Redaktion har Enkeltrim (set-extet), kan det ikke kaldes saaledes, men maa efter Rimets Form snarere henregnes til vers. consonantes. —

---

[1] Benævnelsen versus leoninus plejer man i Almindelighed at aflede af Opfinderen »en vis« Leo; men denne Person svæver ganske i Luften (Duméril l. l. 78, N. 4; Leyser, Hist. poet. p. 832; Ducange under v. leonini; Fabricii Bibliotheca med. ævi sub nomine), skøndt der allerede hentydes til ham i saa gamle Kilder som Eberh. Betuniensis Laborintus Tr. III (Leyser, Hist. poet. p. 832), Anonymus, De diversitate versuum (Ber. über die Verh. d sächs. Gesellsch. 1871, p. 88, jvnfr. ibid., p. 68); Duméril l. l. har derfor med Rette hævdet, at Benævnelsen maa afledes af Dyrenavnet leo, men hans Motivering af denne Anskuelse »nous expliquerions donc de préférence ce nom par idée d'excellence qu'on attachait au lion« er meget uheldig og støtter sig paa den samme snurrige Betragtning, som allerede kommer til Orde hos og forkastes af den ovenfor citerede Anonymus (Dicuntur autem leonini a leone rege ferarum, quoniam, sicut hoc genus animalis precellit cetera animalia, ita hoc genus metri precellit cetera genera); man maa absolut i denne Sag fæste sin Opmærksomhed paa den Omstændighed, at Rimet og intet andet har været det ledende Hensyn ved Navnets Valg; det viser alle de øvrige Benævnelser uden Undtagelse. — Stiller man sig nu for Øje, at Middelalderens Munke, som opfandt disse rimede Vers, sikkert ikke har øst deres Kundskab om Løvens Ydre fra Naturen, men fra Afbildninger, særlig heraldiske Gengivelser af Dyret, og at paa disse Halen altid slaar et dobbelt Sving midt over Ryggen svarende til det dobbelte Ende- og Midtrim i de leoninske Vers, tror jeg, at man her vil have den rette Grund til Valget af dette mærkelige Navn. Denne Formodning faar, synes mig, en meget væsentlig Støtte ved den Forklaring af Navnets Oprindelse, som findes hos den ældste middelalderlige Grammatiker, der omtaler det, nemlig Italieneren Paulus Camaldulensis. Hans Ord lyder (Notices et extraits T. 22. P. II, p. 452): Leonini dicuntur ad similitudinem leonis, qui totam fortitudinem et pulchritudinem specialiter in pectore et in cauda videtur habere. Similiter isti in secundo vel tertio et in ultimo pede propter duarum vocalium harmoniam in pectore et in cauda, id est in medio et in fine versus, suam pulchritudinem notantur demonstrare, ut est

Jeg skal meget gærne indrømme, at Navnet i og for sig er en ligegyldig Ting, og at det egentlig kan være det samme, om det omhandlede Vers i Virkeligheden snarere burde kaldes et versus consonans. Hvis det kom an herpaa, kunde man simpelthen døbe det om og dermed bringe denne Kontrovers ud af Verden. Men Striden drejer sig, som sagt, om noget ganske andet; heller ikke under det anførte Synspunkt kan det — som rimet Vers — forsvares; det er nemlig galt bygget. I et v. consonans skal, som Paludan-Müllers egne Exempler rigtigt viser, 3die Fods Arsis[1] rime paa 6te Fods Thesis[2] som i følgende

---

Filius iste Dei, quem cernitis, o Galilei,
Sic est venturus mundo finem positurus.

Grunden til, at den rigtige Forklaring saa tidlig forsvandt fra Middelalderens metriske Lærebøger eller dog kun bevaredes i saa misforstaaet og fordrejet en Form, som den vi fandt hos den ovenfor citerede Anonymus, maa dels søges deri, at man hurtigt glemte, hvori det noget kunstige Ligheds-punkt mellem den rimede Verseform og Dyrenes Konge laa, dels i at Adj. leoninus baade kan afledes af leo = en Løve og af Mandsnavnet Leo; dette sidste, som baade var det naturligste og laa lige for Haanden, fortrængte saa efterhaanden den anden Opfattelse, der vel var rigtig, men skruet og derfor ikke umiddelbart indlysende.

[1] Disse Ord bruger jeg i den siden Bentleys Tid gængse Betydning.

[2] Slutningsstavelsen af de to Halvdele, hvori Cæsuren deler Verset, rimer altsaa med hinanden. Cæsuren falder nemlig i disse Vers med aldeles overvejende Hyppighed (i de leoninske Vers altid) efter femte Halvfod, kun ganske sporadisk efter den 3die Fods Trochæ eller den syvende Halvfod. Naar dette indtræffer, maa Rimet naturligvis flyttes med Cæsuren. Exempler herpaa findes anførte hos J. Grimm og A. Schmeller, Lat. Ged. des X und XI Jahrh. Göttingen 1838 Indl. p. 27. — De øvrige Modificationer af v. consonans, som sammesteds omtales, kan jeg aldeles ikke anerkende for overhovedet at være rimede Vers; formodentlig har Grimm ikke tilstrækkeligt haft sin Opmærksomhed henvendt paa, at der i de Digte, hvorfra hans Exempler ere hentede (Hruodlieb,* Ecbasis**), ret hyppigt forekommer urimede Vers. Forsaavidt

---

* v. 12, 73, 79, 94, 101, 110, 127, 136 og oftere.
** 70, 73, 148, 157, 158 og adsk. andre St.

præsēns' hūic ŏpĕrī | sĭt 'grātĭă 'Pneūmătĭs 'ălmī[1]

men i det Vers, han har konstrueret, rimer 3die Fods Thesis med 6te Fods Thesis saaledes

dĭspăr hă'bēt tŭmŭ'lūs | sēt 'fūnūs' clārĭs ŭt'ēxtēt

og det lader sig ikke gore. — Paludan-Müllers Kriterium for Tidsbestemmelsen viser sig altsaa, fra hvilken Side man end undersoger det, at være ubrugeligt.

Jeg skal nu efter disse Digressioner forsøge paa at fremstille, hvorledes jeg tænker mig Indskriften suppleret og restaureret. — Som ovenfor udførligt er vist, begynder den utvivlsomt ved Hovedenden, dér hvor Stenhuggeren har anbragt et lille Kors. Naar jeg ikke destomindre vælger først at behandle Linien »Dispar habet cet.«, sker det udelukkende af Hensigtsmæssigheds Hensyn. Denne Del af Indskriften synes nemlig, dengang Afskriften blev taget, at have lidt mindst Overlast af Tidens Tand, og her har et Restaurationsforsøg altsaa størst Udsigt til at kunne lykkes; muligvis kan jo saa den sidste Linie give os et Vink om, hvad der har staaet i den foregaaende.

De Fejl, vi skal se at komme paa Spor efter i Afskriften, kan være af dobbelt Art: Fejllæsning paa Grund af Bogstavernes Utydelighed eller misforstaaede Forkortelser samt de Supplementer, som Tegneren selv siger,[2] at han har indsat under Hensyn til »de forefindelige Bogstaver, Distancer mellem Bogstaverne og difinitionen« — forsaavidt

der derfor et og andet Sted findes samklingende Endelser, anbragte saaledes i Verset, at de ikke kan høres som Rim uden at sprænge hele Rhytmen og lægge falsk Betoning paa Ordene, foreligger der ikke Spor af Grund til med Vold og Magt at opfatte vedkommende Vers som en Afart af versus consonans.

[1] Taget af Alex. de Villadei's Doctrinale v. 5.

[2] Jvnfr. ovenfr. p. 250.

de da er gale; thi han kan jo paa sine Steder have suppleret rigtigt, og da tør vi næppe haabe at finde dem; men for Sagens Skyld kan det jo ogsaa være det samme. Forøvrigt er det ikke Tegnerens Fejl, naar ogsaa Opsporingen af hans Supplementer volder Besvær ved Restaurationsarbejdet; selv havde han tydeligt nok angivet dem ved Hjælp af forskellige Farver,[1] men i Resens Gengivelse er ved en mærkværdig Ligegyldighed Farvebetegnelsen udeladt og alle Bogstaver sorte. — Det er rimeligt, at begge Arter Fejl forekommer i begge Linier, dog er der en vis Sandsynlighed for, at den ene Slags snarest maa søges i den første, den anden i den sidste. Kinch har allerede gjort opmærksom paa,[2] at Supplementerne naturligst bør søges i anden Linie, da det jo ikke er sandsynligt, at Tegneren skulde have suppleret noget Bogstav uden for derved at vinde om ikke en Sætning saa dog et latinsk Ord; men for første Linies Vedkommende kan vi slaa fast, at han intet har forandret ved Ordene fratre sororem.[3] Som Ord eller ordlignende Bogstavgrupper, der kan tænkes fremkomne ved Supplering, bliver altsaa her ikke andet tilbage end cum og muligvis ruppe;[4] thi Resten indeholder kun ganske

[1] Se ovenf. ibid.

[2] Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 53.

[3] fratre har sikkert dengang været læseligt i hele sin Udstrækning, jvnfr. Rogert og Langebek hos Grundtvig, D. g. F. III p. 90—91.

[4] Kinchs Formodning (l. l., p. 54). — Tegneren kan saaledes i den Tro, at rupe her havde været stavet ruppe, have suppleret det ene af de to p'er, fordi han her fandt et Mellemrum eller dog kun en Antydning af et Bogstav, f. Ex. en lodret Streg, eller han kan foran uppe have indskudt i Texten et r. Naturligvis er det galt; men hvis han har været bevandret i sin Saxo, kan han have trot at finde en Støtte for sit Supplement i den Maade, hvorpaa denne og andre middelalderlige Forf. undertiden, afvigende fra Oldtidens Retskrivning, fordobler Konsonanterne i visse Ord.

meningsløse Bogstavforbindelser, der ikke har Lighed med nogetsomhelst latinsk Ord; ogsaa i anden Linie kan vi imidlertid betydeligt indskrænke det Omraade, som maa tages i Betragtning ved denne Undersøgelse; thi hele Begyndelsen indtil tumulus incl. kunde Løffler jo endnu læse, følgelig bliver Slutningen »set claris funus ut extet« det egentlige Felt for vor Søgen.

Naturligvis kan det ikke nytte paa Forhaand at ville opsøge disse to Slags Fejl hver for sig, da vi ingen Kriterier har for, at det, der synes os galt, snarere skyldes den ene end den anden Aarsag. Vi maa i Almindelighed se at finde de forvanskede Steder, saavidt muligt rette dem og bagefter søge at konstatere, hvad der har givet Anledning til Fejlen. — Det vil være fornuftigst at begynde Undersøgelsen med de ovenfor anførte Ord »set claris funus ut extet«, da de foregaaende fra cum til tumulus er nogenlunde sikre, og de allerførste er i den Grad forvanskede, at det vilde være mere end voveligt uden nogensomhelst Ledetraad at give sig i Kast med dem.

At her skjuler sig en Fejl, fremgaar blandt andet af den Omstændighed, at skøndt disse Ord tydeligt nok udgør en afsluttet Sætning, er de dog ganske meningsløse, medmindre man tillægger funus den ret enestaaende Betydning Grav. Mig forekommer særlig Ordet set mistænkeligt; den archaiske Form, Ordet her har faaet, staar i en nordisk Text[1] vistnok saagodt som uden Analogier; men den anerkendes udtrykkelig som existerende af enkelte antike Grammatikere og forekommer sporadisk i Indskrifter; derimod er det ikke sandsynligt, at den har været brugt af de klassiske

Man finder saaledes strennuus for strenuus, relligio for religio, littus for litus og a. lign. jvnfr. Saxo p. 453, 39; 460, 36; 461, 7; S. R. D. II, 628 relligione sacer.

[1] Saxo p. 658, 18 har Holder indsat denne Form paa Trods af Traditionen og i Modstrid med den Retskrivning, Saxo ellers følger.

Forfattere;[1] af latinske Skribenter fra Middelalderen benyttes den undertiden saaledes enkelte Gange af longobardiske Digtere. Dog dette lægger jeg mindre Vægt paa; afgørende forekommer mig derimod den Betragtning, at hvis Ordet var rigtigt overleveret, maatte man etsteds i det foregaaende kunne finde idetmindste Sporene af et non ut, som dette set ut kunde referere sig til; men saadanne findes ikke. — Gaar man nu ud fra, at Tegneren samvittighedsfuldt kun har anbragt Ordskilletegnet (⁝), hvor han fandt det i Originalen, og herom synes der ikke at være nogen Grund til at tvivle, bliver Opgaven den at afgøre, hvormange og hvilke af disse tre Bogstaver der skyldes hans Fantasi eller Fejllæsning. Næppe dem alle; thi da vilde han ikke have valgt den usædvanlige Form set; af samme Grund kan vi ikke antage, at han har suppleret et overleveret s med et eller se med t. Derimod kunde det jo tænkes, at han foran et læseligt et har sat et s; men i saa Tilfælde findes der intet latinsk Ord paa 3 Bogstaver, af hvilke de to sidste er et, som med ringeste Grad af Sandsynlighed kan antages at have staaet her paa Stenen. Valget kommer til at staa mellem det og Tegnerens Konjektur set, der begge er lige umulige. Det eneste rimelige er derfor, at s og t har været læselige, og Rummet imellem dem tomt eller snarere mærket med Spor af et Bogstav, der kunde læses som et e. I saa Tilfælde er Opgaven let at løse; thi der er kun Valget mellem tre Ord: set eller sit, som begge er meningsløse, og sat[2] ɔ: satis, der passer særdeles godt til det følgende claris.

---

[1] Jvnfr. George, Lexik. d. lat. Wortformen under Artikl. sed.

[2] Hvor lille Rettelsen er, ses bedst ved at gengive Ordene med de middelalderlige Bogstavformer: SAT, SET. Som jeg ovenfor (p. 262, Anm. 4) har vist, har endog en Mand som Loffler, hvis enestaaende Dygtighed i at læse middelalderlige Indskrifter jeg tilfulde anerkender, ladet sig vildlede af et saadant fragmentarisk A og antaget det for et E; hvor naturligt er det da ikke, at en Tegner fra forrige Aarh., der ikke paa langt nær besad hans Indsigt, har gjort det samme.

Herved ledes vi til Opdagelsen af et virkeligt Supplement i de efterfølgende Ord. Betragter man nemlig det, vi nu har faaet frem »sat claris funus ut extet«, viser det sig, at heller ikke denne Ordforbindelse giver Mening, medmindre funus betyder Grav, en Betegnelse, Ordet aldrig har i Oldtidens Litteratur og kun meget sjældent i Middelalderens.[1] Sandsynligheden taler altsaa for, at Fejlen stikker i funus, og naar vi tager i Betragtning, at Indskriften i de nu læselige Partier lader temmelig stor Plads aaben mellem enkelte Ord, ligger den Formodning ret nær, at Tegneren har antaget en saadan aaben Plads for en Lakune i Texten og foran Ordet unus, som han kunde læse, sat et f; hertil er han rimeligvis bleven bevæget navnlig ved den Omstændighed, at han ikke kunde faa Mening i Ordene, som de oprindeligt forelaa, fordi han forbandt tumulus med dispar habet istedetfor med det følgende. — Det er alle de Forandringer, jeg tror man behøver at gøre i andet Vers for at gengive det den oprindelige Skikkelse; det lyder altsaa:

Dispar habet, tumulus sat claris unus ut extet.

De to første Ord Dispar habet staar, som jeg ved et Komma har antydet, i Forbindelse med det foregaaende

---

[1] Kinchs Antagelse, at Ordet heller ikke i Middelalderens Latin kan betyde Grav er urigtig; ganske vist er denne Bemærkelse ikke anført hos Ducange; men den synes utvivlsomt at foreligge i Steder som

Iste tuum funus decorat, placuit quia munus

(Gough, Sepulc. monum. af Gr. Brit. I p. 8. Indskrift over Will. Warren, Jarl af Surrey); endvidere Commodian, Instruct. I, 37, 15 (Corp. script. eccl. Vol. 15); et lige saa utvivlsomt Vidnesbyrd, men fra en senere Tid, er Indskriften i Ringsted Kirke over Iver Berthelsen, Befalingsmand paa Ringsted Kloster, som er gengivet af Løffler i Gravmonum. i Ringsted Kirke, 1891. Det omhandlede Vers lyder: Pone sacros veterum tumulos et funera regum cet; det er her det eneste naturlige at oversætte »post funera regum« »bag Kongernes Grave« fremfor »bag Kongernes Lig«.

Vers og maa forklares derigennem; Resten giver i sig selv en tydelig og klar Mening, enten det nu skulde vise sig at være en Hensigts- eller en Følgesætning, hvilket naturligvis først vil kunne afgøres ved Hjælp af 1ste Vers. — Til dette gaar jeg nu over og begynder i Fortsættelse af den én Gang valgte Krebsegang med Slutningen. Ordene fratre sororem staar fast; dem forbigaar jeg derfor; en lille Tvivl vækker derimod det foran staaende cum; man skulde vente, at u'et her ligesom de andre Steder var skrevet V ikke U. Afvigelsen i Bogstavformen — eller om man vil Retskrivningen — staar ganske vist ikke uden Analogier fra den Tid, hvortil vor Indskrift utvivlsomt maa henføres, saaledes er paa Biskop Radulfs Sigill fra det 12. Aarh.[1] begge Former repræsenterede ved Siden af hinanden i Ordene SIGILLVM : RADULFI; ligesaa paa det fra samme Tidsalder stammende Segl for Hertug Knuds Gilde i Odense[2] (SIGILLUM . . . SCI : KANVTI); den kan altsaa meget godt forsvares; men heller ikke den Mulighed kan dog afvises, at vi her har at gøre med et af Tegnerens Supplementer. Hvis dette sidste er Tilfældet, har han her rimeligvis suppleret rigtigt. Endnu et kan tænkes: Tegneren har læst et utydeligt V, hvis nederste Ende var forsvunden, som et U; at selv meget dygtige Læsere i Nutiden under lignende Forhold kan gøre den samme Fejl, viser Indskriften over Biskop Herman i Lunds Domkirke. Her har Prof. Magnus Petersen læst UTE (ɔ: vitæ),

---

[1] Worsaae, Nord Olds. i det kgl. Mus. i Kbhvn. 1859 p. 154. Nr. 548.

[2] Worsaae, Nord. Oldsager 1859 p. 153. Nr. 547. — Fra en noget ældre Tid møder vi den samme Vexlen af Former paa Døbefonten i Dalby Kirke, jvnfr. Afbildn. af nord. Architektur I, T. 17 (CRVCE—PDUCTO). Smlgn. ogsaa Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen Tavle II, Fig. 8, hvor samme Ord (quod) i samme Indskr. først skrives QVOD og lidt efter QUOD, samt Tavle XVIII, Fig. 90, hvor Navnet paa den Person, over hvis Grav Stenen ligger, bogstaveres saaledes NICOLAUS FRENDÆSVN ɔ: Nicolaus Frendæsvn.

medens Løffler[1] vistnok har den rigtige Læsemaade W ɔ: et i indeni et v, hvis nederste Spids Tidens Tand har udslettet. Jeg er ikke i Stand til at afgøre, hvilken af disse Muligheder der er den rette; dog er jeg mest tilbøjelig til at antage, at der virkelig har staaet et U paa Stenen.

Den næste Bogstavgruppe, vi støder paa, er TOVS. Vi maa bestemt fastholde, at Tegneren har været ganske sikker paa, at de fire Bogstaver, han angav, alle fandtes paa Stenen og udgjorde et eneste Ord. Det er nemlig tydeligt, at denne meningsløse Forbindelse af Tegn er forekommet ham selv mærkelig; han har forefundet den paa Stenen og ikke kunnet faa noget latinsk Ord ud af den. Forandre den vilkaarligt vilde han ikke; derfor hjælper han sig med følgende Forklaring,[2] der er vedføjet Tegningen af Gravstenen i Resens Atlas: »Tous v. Toes skal have været en saare berømmelig Slægt i Danmark i gamle Dage; thi Præsten i Soelberg Præstegaard beretter, at paa Syndby-Kirkes Muur i Nørre-Herrit paa Morsoe findes i Steen indhugne tvende Navne Bugislaus Toes, Margrethe Toes.« Ud fra denne Betragtning mener jeg, at enhver Konjektur maa respektere de forefundne Bogstavtræk saaledes, at der ikke tilføjes noget Bogstav til højre eller venstre — thi Tegneren har aabenbart iagttaget Skilletegnene paa begge Sider af Ordet — og heller ikke forandres noget ved de overleverede Linier. Derimod vil der intet være til Hinder for at antage, at et eller andet Forkortelsestegn eller en Tværlinie kan have været udslettet eller saa utydelig, at den undgik hans Opmærksomhed, dengang Afskriften blev taget. Holder vi os indenfor disse Grænser, ledes vi, saavidt jeg kan se — thi det foreliggende

[1] Danske Magasin 4. R., 2. B. p. 335 ff. (Thorsens Afhdl. med Magn. Petersens Tegning). Løffler, Danske Gravstene Tavle XIII, Fig 70.

[2] Om denne Forklarings Urigtighed se Grundtvig, D. g. F. III, p. 89, Anmk. 1 Slutn.

er jo ikke Latin, og som jeg nedenfor skal vise, kan vi gaa ud fra, at der ikke har staaet noget Navn paa Stenen — med Nødvendighed til den Antagelse, at Skrifttrækkene her oprindeligt har haft følgende Form TTVS ɔ: at der har staaet intus. Forvexlingen ligger under Forudsætning af, at Skriften paa dette Sted har været blot en Smule udvisket, snublende nær: Forskellen mellem T og T er ganske ubetydelig især for den, der ikke kender nøjere til Forkortelser, og til Løsning af den Slags Gaader har Tegneren næppe været nogen Oedipus; undertiden kan Afvigelsen mellem begge Former, der nærmest beror paa, at i T føres den lodrette Stav helt op til Tværstaven, i T levnes der et lille Mellemrum, være saa ringe, at selv et øvet Øje let kan overse den, smlgn. saaledes Indskriften paa højre Arm af Gunhildes Kors,[1] hvor begge Former ved en flygtig Betragtning ligner hinanden som to Draaber Vand. Hvad dernæst angaar t'et, findes Tegnet T meget hyppigt paa Indskrifter fra denne Periode ved Siden af T; vel at mærke i samme Indskrift ja endog i samme Ord, saaledes paa Roskilde Domkirkes ældste Sigil[2] og paa et af de Gravstensfragmenter, Løffler har afbildet i Aarb. f. n. Oldk. 1879.[3] At Tegneren her har forvexlet O og T, er højst sandsynligt, og at Forvexlingen er meget undskyldelig, vil formentlig fremgaa deraf, at Løffler paa én Sten fra Vestervig med en halvt udslettet Indskrift[4]

---

[1] Worsaae, Nord. Oldsager 1859 p. 134. Fig. 519.

[2] Worsaae, Nord. Oldsager 1859 p. 154. Fig. 549.

[3] P. 234, Fig. 6. — Fra et noget tidligere Tidspunkt kan sammenlignes Gravmindet over Kong Niels's Minister Helgi (Worsaae, Nord. Oldsager p. 156, Fig. 554. Løffler, Danske Gravstene p. 7) samt Stenen over Biskop Hermann (Løffler, D. G., T. XIII, Fig. 70); endvidere det sammesteds T. II, Fig. 7 afbildede Mindesmærke, der rimeligvis ogsaa skriver sig fra det 12. Aarh. samt Blypladen i Kong Valdemar den førstes Grav, (Kongegravene i Ringsted Kirke Tavle 12).

[4] Aarb. f. n. Oldk. 1879 p. 234, Fig. 4.

først trode at kunne læse CO, men senere[1] har rettet dette til ЄŪ (= et), hvad der vistnok er det rigtige. — Tilbage staar endelig Spørgsmaalet, om det Ord, jeg saaledes mener at have vundet, passer til det, vi i Forvejen havde; og her kan jeg ikke se nogen Vanskelighed: i metrisk Henseende er der foreløbig intet i Vejen, og syntaktisk lader Ordet sig saare vel forbinde med habet i den følgende Linie.

Vi har nu i det, vi kan læse af Indskriften, vundet en ikke ringe Støtte ved Rekonstruktionen af de svært medtagne Partier i Begyndelsen af første Linie. Ordene dispar habet kan nemlig efter det ovenfor udviklede næppe forbindes med tumulus, der ikke paa en Gang kan have været betegnet som dispar og unus, men maa henføres til en nu forsvunden eller ukendelig Nominativ i første Linie, som Adjektivets (dispar) Betydning passede til; Objektet for Verbet habet har vi allerede, det er sororem; og dermed er Betydningen af den Nominativ, vi søger efter, fastslaaet; thi hvad andet indeslutter (intus habet) i det foreliggende Tilfælde sororem cum fratre end netop Graven. Da nu dette Ord er benyttet i den følgende Sætning, kan vi slutte os til, at det her anvendte ikke simpelthen betegnede Grav eller Gravhøj, men et nærliggende mere specielt Begreb f. Ex. Ligkiste. Kalder vi nu altsaa — vilkaarligt og naturligvis »uden nogen Præjudice« — det søgte Ord loculus (ɔ: Ligkiste), fremkommer der imellem loculus dispar og tumulus unus en bestemt Modsætning, som nøje svarer til de virkelige Forhold og bekræfter Formodningen om, at et Ord af lignende Betydning skjuler sig i den ulæselige Begyndelse af første Linie.

Et yderligere Holdepunkt ved det forestaaende Restaureringsarbejde mener jeg at kunne finde i et gammelt lokalt Sagn, som oprindelig er meddelt Langebek af Præsten Mag.

---

[1] Danske Gravstene T. III. Fig. 14.

Rogert.[1] Det gaar ud paa, at Stenen hviler over en Munk og en Nonne i Vestervig Kloster, som havde staaet i et utugtigt Forhold til hinanden og derfor blev indmurede hver i sin Celle og efter Døden begravede her sammen udenfor Kirken. — Med Rette har alle Forfattere, der har behandlet det foreliggende Spørgsmaal, erklæret dette lokale Sagn for urimeligt og grebet ud af Luften; særlig Løffler har i sin Afhandling[2] udførligt fremstillet de gode Grunde, der taler imod det, blandt andre den, at der i Vestervig kun fandtes Munke, ikke Munke og Nonner. Det er derfor tydeligt nok, at Sagnet maa være opstaaet paa et Tidspunkt, da de virkelige Forhold i Vestervig Kloster ikke længere stod klart i Erindringen for Omegnens Beboere; men den Omstændighed, at Sagnet paaberaaber sig Stenen som Vidnesbyrd, vækker ganske naturligt en Idé om, at det er denne og dens Indskrift, der har givet Anledning til dets Fremkomst, og dette antydes ogsaa hos Rogert. I saa Fald er der vel en ikke ringe Sandsynlighed for, at man dengang endnu har kunnet læse Skriften paa Stenens Rand, og at denne i mer eller mindre forblommede Udtryk berettede, at her hvilede i samme Grav en Søster og en Broder, som havde hengivet sig til ulovlig Elskov. Ellers forstaar man slet ikke, hvorfra Sagnet har Beretningen om Munkens og Nonnens Kærlighedsforbindelse; thi det, at en Søster og Broder laa i samme Grav, var jo ikke i og for sig en saadan Mærkværdighed, at den kunde sætte den digtende Fantasi i Bevægelse.

En Bekræftelse paa, at et saadant Forhold har været antydet i Indskriften, kan man ogsaa finde deri, at Stenen ligger ved den nordre Side af Kirkegaarden, thi denne Plads stod for den almindelige Bevidsthed som et Slags Forvisningssted,[3]

---

[1] Grundtvig, D. g. F. III p. 90.
[2] Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 37, Anmk. 2
[3] Aarb. f. n. Oldk. 1887 p. 87.

og man vilde næppe dér have begravet saa fornemme Folk, som, at slutte efter Monumentets vældige Dimensioner, maa hvile her, hvis de ikke paa en eller anden Maade groft havde krænket deres Samtids Retsbevidsthed og religiøse Følelser.

Endnu et kan vi med Hensyn til den foreliggende Undersøgelse slutte af dette Sagn — hvis da ellers min Formodning om det Grundlag, hvorpaa det bygger, er rigtig: Der har paa Stenen ikke været nævnet noget Navn eller staaet nogen Antydning, hvoraf man kunde slutte sig til, hvem denne Broder og Søster var, eller hvilken Tid de tilhørte; thi da vilde Sagnet sikkert ikke have indskrænket sig til i almindelige Udtryk at tale om en Munk og en Nonne, men henført det gruopvækkende Elskovsdrama til den Broder og Søster, hvis Navne var angivne paa Stenen.

Jeg skal nu, idet jeg benytter de ovenfor givne Antydninger som en Slags Ariadnetraad, forsøge paa at udfinde, hvad der skjuler sig under de gaadefulde Bogstavgrupper PHERE? : TAN RVPPE. Det er vel bedst at begynde med at søge efter det, som vi paa Grundlag af den nu læselige Del af Texten med størst Sikkerhed kan antage maa findes deri, nemlig det Ord, som betegner Ligkiste eller et lignende Begreb. Her vil jeg da minde om den Formodning af Kinch, som jeg ovenfor[1] har berørt, at der i Bogstavgruppen ruppe gemmer sig et af Tegnerens Supplementer. Hvis Formodningen er rigtig, og det tror jeg den er, maa man med Kinch antage, at han i denne ganske umulige Bogstavforbindelse har set en Retskrivningsvariant af rupe ɔ: Abl. af rupes, en Klippe eller Klippesten, og at hans Tanke er bleven ledet hen just paa dette Ord ved den vældige Kampesten, som dækker Graven. Dog maa der naturligvis have staaet en Del Bogstaver her i Texten, som har fremkaldt denne Tankeforbindelse hos ham og bevirket, at et saadant

[1] P. 271, Anmk. 4.

Supplement ogsaa fra Formens Side forekom ham nærliggende; dem gælder det altsaa om at finde. Gennemgaar man nu de middelalderlige latinske Betegnelser for Ligkiste — vi maa jo prøve os frem — viser det sig, at en af disse under Forudsætning af, at der af Tegneren er tilføjet ét Bogstav, passer ganske mærkværdig godt til de levnede Rester; thi det maa jo bestandig fastholdes, at dette Parti af Indskriften allerede dengang var temmelig udslidt. Lad os nu antage, at det supplerede Bogstav var r; tilbage bliver saa uppe, der, skrevet med de i Indskriften benyttede Tegn, ser saaledes ud VPPE. — At et utydeligt og udslidt ₳ saare let kunde læses som E, vil man sikkert i Henhold til det forhen udviklede indrømme mig; ligeledes at et R, hvis nederste Skraastreg var forsvunden, ganske naturligt blev opfattet som et P. Derimod skylder jeg en nærmere Paavisning af, hvorledes et n kunde tage sig ud som et p; det er nemlig min Overbevisning, at her oprindelig har staaet urna, hvilken Glosse i middelalderligt Latin ikke sjældent benyttes i Betydning af Ligkiste.[1] Hvad nu n'et angaar, mener jeg naturligvis ikke, at der kan være Tale om, at her har staaet den almindelige, endnu anvendte Form N; derimod vil Muligheden for en Forvexling med p blive indlysende under Forudsætning af, at Stenhuggeren her havde anvendt en i Datidens Indskrifter[2] ved Siden af det almindelige N hyppigt forekommende Form: Ŋ; tænker man sig den nederste Del af den buede Streg udslettet, faar vi et Tegn, der ser saaledes ud P, og som et Menneske med forudsætningsløst Øje utvivlsomt vilde kalde et p eller Rester af et p.

Nu da vi efterhaanden har indvundet alle Ledene i

---

[1] Jvnfr. Ducange's Lexikon og Dieffenbachs Glossarium Latino-Germanicum under Artikl. urna.

[2] I samme Indskrift. Løffler, D. Gravst T. II, Fig. 11. IŊ : hOC : TVMVLO : CANONIC'. Smlgn. ogsaa Worsaae, N. Oldsager T. 153, Fig. 547; T. 154, Fig. 548. Løffler, D. Gravst., T. II, Fig. 8; T. 18, Fig. 90.

den Sætning, som uden Tvivl maa være Hovedsætning for den følgende, syntaktisk set, med ut extet indledede Bisætning, vil det, før vi gaar videre, være fornuftigst at undersøge, om disse to Sætningsled ogsaa passer rigtig til hinanden. De lyder altsaa:

urna intus cum fratre sororem
Dispar habet, tumulus sat claris unus ut extet.

At ut her ikke indleder nogen Hensigtssætning, vil strax være klart, eftersom man ad denne Vej ikke naar til nogen fornuftig Mening, hvad man saa end tænker sig som Supplement til Hovedsætningen. Derimod vil der intet være i Vejen for at antage Bisætningen for en Følgesætning, naar man gaar ud fra, at der i de forskrevne Ord gemmer sig et ita eller et andet demonstrativt Ord, hvortil Følgesætningen kunde tænkes at have sluttet sig; ja endog uden denne Forudsætning vilde Muligheden for at hævde denne Opfattelse ikke være udelukket, men Sandsynligheden for, at den rette Forklaring af det foreliggende Tilfælde var fundet, vilde dog være ret ringe, da ganske analoge Konstruktioner kun forekommer meget sjældent hos Klassikerne;[1] at jeg ikke kender noget Exempel fra middelalderlige Skribenter, siger ikke meget, da min Læsning paa dette Omraade er ringe, og de lexikalske Arbejder, som foreligger, er ganske ubrugelige til saadanne Undersøgelser. — Det tredie, man kan tænke paa, er en Genstandssætning, naturligvis ikke styret af noget Verbum, men knyttet, som det hyppigt sker paa Latin, ep-

[1] Sætningen maatte opfattes som tilknyttende en indskrænkende Modsætning til Hovedsætningen (ut = saaledes dog, at). Hos Klassikerne tilføjes sædvanligvis i saadanne Forbindelser til ut et sed eller tamen, men ganske enkelte Steder er denne Tilføjelse udeladt, saaledes Suet. Dom. c. 21 . . . prandebatque ad satietatem, ut non temere super caenam præter Matianum malum et modicam in ampulla potiunculam sumeret.

exegetisk til et enkelt Ord eller Udtryk[1] (et Adjekt. i Neutrum, en Maadens Abl., en Præposition med sin Styrelse) i Hovedsætningen. Mellem disse to Forklaringer maa vi altsaa træffe Valget, og dette vil naturligvis i sidste Instans komme til at afhænge af de Antydninger, som de levnede Bogstaver og Bogstavrester synes os at give. Til dem vil jeg derfor nu vende tilbage.

Lad os begynde med PHERE?. Vi har nemlig for denne Bogstavgruppes Vedkommende et vist Holdepunkt, som i en konjektural-kritisk Undersøgelse har sin Betydning: det er det eneste Ord i hele Indskriften, ved hvilket Tegneren har givet Oplysninger om de enkelte Bogstavtegns større eller mindre Læselighed; de fire første var, dengang Afskriften blev taget, »fast ukiendelige«, det følgende E derimod tydeligt. Det samme kan vi med Sikkerhed antage om det sidste Tegn ?, der uden Tvivl er et Forkortelsestegn; et saadant gengiver man nemlig ikke saa nøjagtigt, som her er sket, ved Konjektur, tilmed naar det danner et Led af en forøvrigt meningsløs Bogstavgruppe: sandsynligvis har Tegneren slet ikke haft noget Begreb om, hvad det var, han kopierede.

Ud fra disse Forudsætninger staar altsaa Tegnene E og ? fast; fra dem maa vi derfor tage vort Udgangspunkt. Den foreliggende titulus[2] ligner, særlig fordi den staar i Højde med Liniens øvrige Bogstaver, nærmest den, der betyder con, com, cun, en sjælden Gang cum;[3] dog forvexles denne ikke

---

[1] Jvnf. Madvig, Lat. Sproglære 8. Udg. § 329.

[2] Saaledes kaldes et Forkortelsestegn, hvis Værdi vel kan variere, men ikke er afhængig af Tegnets Plads indenfor det Ord, hvortil det hører.

[3] Jvnf. A. Chassant, Dictionaire des abbreviations p. 32, 34 med Table des signes abbreviatifs p. 45. A. Chassant og P. Delbarre. Dict. de sigillographie p. 219 med Tavle II. M. Prou, Manuel de paléographie p. 61—62. Ces. Paoli, Die Abkürzungen in der lat. Schrift des Mittelalters. Aus dem Italienischen übersetzt v. K. Lohmeyer. Innsbruck 1892. p. 20—21.

sjældent af Skrivere og Stenhuggere[1] med den, der betegner us el. undertiden os, som regulært anbringes lidt oppe i Linien og sædvanligvis ser saaledes ud ꝰ.[2] — Paa Grundlag af Afskriften er det ganske umuligt at afgøre, hvilken af disse to Værdier vi i det foreliggende Tilfælde skal bestemme os for; her maa andre Kriterier drages med ind i Undersøgelsen. Især er jeg tilbøjelig til at lægge Vægt paa, at vi paa dette Sted, hvor Titlen maa antages at have staaet i Slutningen af et Ord,[3] ikke godt for den førstes Vedkommende kan regne med andre Værdier end cum, og den forekommer kun sjældent;[4] vi maatte i saa Tilfælde antage, at der i Texten oprindelig havde staaet enten en Accusativ Sing. Masc., et Neutrum Singularis eller en Genitiv Pluralis

---

[1] Jvnfr. Chassant, Dict d. abbr. p. 34; Paoli, Die Abkürzungen p. 22-23. — Ogsaa i vore hjemlige Indskrifter foreligger der Exempler paa denne Sammenblanding af begge Former. Hvem vilde saaledes efter Trækkene alene kunne adskille disse to Tegn i Indskriften over Kong Niels's Kantsler Helgi (Løffler, Danske Gravstene p. 7. Worsaae, Nord. Oldsager T. 156, Fig. 554). Ogsaa i Roskilde Domkirkes ældste Segl (Worsaae, Nord. Olds. Tavle 154, Fig. 549) kan man kun af Forbindelsen se, at Tegnet ꝰ i DOMꝰ betyder us: det er nemlig her og paa det ovenf. citerede Sted rykket ned i Højde med Liniens Bogstaver.

[2] Et klart Indtryk af disse to Titlers Lighed og Forskel faar man ved at se den Anvendelse, der er gjort af dem i Blypladen fra Vald. I'stes Grav. Kongegr. i Ringsted T. XI.

[3] Ingen af disse to Titler kan staa ganske alene; de repræsenterer kun Stavelser, ikke Ord. Man finder saaledes aldrig ꝰ brugt som Sigle = os (et Ben eller Ansigt); og heller ikke ꝰ = cum (som Præposition eller Konjunktion). Naar derfor ꝰ undertiden anvendes som Sigle tilsyneladende uden at være knyttet til Stavelser af et andet Ord, er der altid tilføjet andre Forkortelsestegn, som nærmere bestemmer dets Betydning. Jvnfr. Paoli l. l., p. 21. (ꝯ̃ = contra, ꝯ̄ = condam). Heraf vil man kunne se, at vi ikke paa dette Sted kan tage Tegnet i Betydning af Præpositionen cum, hvilket ellers laa ret nær.

[4] Chassant et Delbarre, Dictionaire de sigillographie p. 219.

paa cum. Af saadanne Ord har jeg gennemgaaet en hel Del — den sidste temmelig faatallige Gruppe vistnok fuldstændigt — men ikke fundet noget, der passede til Versets Fordringer, Meningen eller de levnede Bogstavrester. Jeg tror derfor, at vi maa se bort fra denne Mulighed og holde os til Værdien u s (o s).

Det er vel værd at lægge Mærke til, hvorledes de Bogstavtegn, om hvilke Undersøgelsen drejer sig, er fordelte paa Afskriften i Resens Atlas. Denne Del af den ser saaledes ud

✢PHERE .?..
TAN

Korset, de fem første Bogstaver og Tegnet ? staar alle paa den smalle Kant; mellem Titlen og det tydelige E er der ladt et Rum aabent, hvor der efter Størrelsen at dømme kun kan have staaet ét Bogstav; ellers udfyldes den smalle Kant ganske af de angivne Tegn, navnlig er der ingensomhelst Antydning af, at der har staaet noget efter Titlen eller mellem Korset og P'et. — Ordskilletegnets og Titlens egen Stilling gør det klart, at den ikke kan forbindes med det følgende TAN; for at dette skulde være muligt, maatte denne Del af Afskriften have set saaledes ud:

..:?TAN

Endnu et Sted, mellem N i TAN og det følgende RVPPE, har Tegneren ladet staa et Mellemrum; det er ganske vist ikke stort, men dog, ligesom det nys omtalte, større end det ellers nogetsteds i Indskriften findes mellem to Bogstaver i samme Ord.[1] Vi saa jo ovenfor, at R i RVPPE rimeligvis var suppleret af Tegneren; Mellemrummet mellem t a n og u r n a,

[1] Skulde man slutte efter Afskriften alene, fandtes et lignende Mellemrum mellem A og R i D i s p a r; men Stenen viser, at Afskriveren her har gjort Mellemrummet for stort. Forresten har Stenhuggeren paa dette Sted været særlig rundhaandet

kan vi da forudsætte, har i Originalen været udfyldt med et Ordskilletegn foran urna samt ét eller højst to Bogstaver, der dannede Slutningen af det foregaaende Ord. — Om Formen af de i Afskriften foreliggende Bogstaver er der ikke stort at sige; intet af dem giver Anledning til Mistanke: det skulde da være det kantede E; men som tidligere antydet, behøver denne Form i og for sig slet ikke at være Tegn paa, at der foreligger en Fejllæsning; den forekommer nemlig ved Siden af den runde ikke blot i denne Indskrift (SOROREM), men ogsaa i andre fra samme Aarhundrede.[1]

For ikke ganske at glemme de metriske Fordringer, som vi maa stille til en Restitution af denne Del af Indskriften, skal jeg til Slutningen blot omtale, at de Ord, vi søger, kun kan have følgende metriske Værdier: — — | — —; — ◡ ◡ | — ◡ ◡; — ◡ ◡ | — —; — — | — ◡ ◡.

Vi kender nu de Betingelser, som et Restitutionsforsøg fuldt ud maa fyldestgøre, før vi kan antage at have truffet det rette. Det kan jo være, at der foreligger Mulighed for flere Løsninger af Opgaven paa det givne Grundlag, hvor snævre Grænser jeg end efter Evne har sogt at drage for Mulighedernes Mængde; men jeg har kun kunnet finde én, som uden at kræve nogen Forandring i de overleverede Bogstavtræk, saaledes som vi maa tænke os, at Tegneren har set

---

med Pladsen; der staar nemlig paa denne Kant kun dispa og Skilletegnet efter sororem. — Indskriftens Bogstaver har i det hele taget været noget ulige fordelte, hvilket ikke tyder paa særlig Dygtighed hos Stenhuggeren; lægges Afskriften til Grund for Optællingen, og regnes Skilletegnene med, har der paa den ene Langside staaet 41 Skrifttegn, paa den anden kun 34 (i Virkeligheden vistnok 40 og 36); fraregnes Skilletegnene, faar vi henholdsvis 34 og 28 (i Virkeligheden 33 og 29).

[1] Angaaende E og Є paa samme Sten jvnfr. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen T II, Fig. 8 og 10. T. IX, Fig. 48. T. XIII, Fig. 70., samt For- og Bagsiden af Blypladen i Kong Valdemar I'stes Grav. (Kongegr. i Ringsted Kirke T. XI og XII).

dem, paa én Gang tilfredsstiller baade Metrikens og Meningens Fordringer. Den ser saaledes ud:

PAR : ɴєX? : TANTI

ɔ: par nexus tanti. For Afskriverens Øje har dette Parti rimeligvis præsenteret sig saaledes:

PHꟳ ɴє ?: TAN VPPE

Til nærmere Begrundelse af Rettelsen skal jeg endnu kun bemærke: I Indskrifter fra Datiden convergerer a'ets Sidestreger undertiden temmelig lidt; falder nu den øverste Tværstreg bort, kan Resterne af et saadant utydeligt a let komme til at se ud som et h. Hvad r angaar, underligger dette Bogstav, naar den bugtede Sidestreg tilhøjre er udslettet, let samme Vilkaar, som vi ovenfor saa, at a'et[1] var udsat for, naar det mistede sin højre Sidestreg, nemlig at tydes som et E. Om den ejendommelige Form for n, der ser saaledes ud ɴ, har jeg tidligere talt.[2] Vi saa dengang, at det under visse Forudsætninger kunde komme til at ligne et lidt molesteret P; her er det blevet opfattet som et halvt udslettet R, hvad der jo i og for sig ligger ret nær. — Den ulige Fordeling af Bogstaverne paa de to Smalsider (5 og 7) kan ikke anføres som Bevis mod Konjekturens Rigtighed; thi ogsaa paa Bredsiderne af Stenen er Skrifttegnene ulige fordelte.[3]

I Henhold til ovenstaaende Fremstilling antager jeg altsaa, at Indskriften i sin Helhed har lydt:

Par nexus tanti urna intus cum fratre sororem
Dispar habet, tumulus sat claris unus ut extet

hvilket paa Dansk maa oversættes saaledes:

»En forskellig Gravkiste indeslutter (her) en Søster tilligemed en Broder, et saa inderligt forbundet Par, at (begge) disse højfornemme Personer hvile i en og samme Gravhøj.«

---

[1] P. 262, Anmk. 4. [2] P. 281, Anmk. 2. [3] Smlgn. p. 285, Anmk. 1.

Inden vi gaar over til nærmere at betragte de i arkæologisk Henseende ret ejendommelige Forhold, som gør sig gældende ved denne Grav, vil det være paa sin Plads her at tilføje nogle enkelte lexikalske og grammatiske Bemærkninger, forsaavidt Texten synes at give Anledning dertil:

par bruges ogsaa i klassisk Latin som et Subst. i Neutrum; jeg skal indskrænke mig til at anføre ét Exempel, hvor det ligesom her staar alene med en beskrivende Genitiv, nemlig Cic. de domo suo p 27 Quod enim par amicitiæ consularis fuit unquam in hac civitate coniunctius, quam fuimus inter nos ego et Cn. Pompeius?

nexus tanti, beskr. Genitiv; tantus i denne Betydning (saa nær, saa inderlig) kunde maaske forekomme en og anden mærkelig; men det findes anvendt saaledes selv hos klassiske Mønsterskribenter som Cicero; jvnfr. or. pro Caelio p. 35 rationem tantæ familiaritatis, tantæ consuetudinis, tantæ coniunctionis reddas . . . necesse est; fremdeles pro Plancio p 5; in Verrem Act. II, 2, 171; in Verrem Act. II, 3, 23; div. in Cæcilium p 6; de nat. deor. II, 19; ligesaa hos Cæsar de bello Gallico VII, 76, 2 tamen tanta universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ . . ., ut. — nexus bruges hos Sølvalderens Skribenter hyppigt om en rent legemlig Forbindelse eller Baand. jvnfr. saaledes Ovids Metam. III, 664; VI, 242; IX, 58; men allerede hos Tacitus finder vi Exempler paa, at det er brugt til at betegne Forbindelse og Sammenhørighed i overført Betydning ligesom her, jvnfr. saaledes Annal III, 28; VI, 22 samt German. c 20 quidam sanctiorem hunc nexum sanguinis arbitrantur. Den samme Sprogbrug møder vi hos senere kirkelige Forfattere saaledes Ennodius Opusc. IX Benedictio cerei I (Corp. script. eccl. Vol. VI p 417, 4; 418, 11). Paulinus Pellæus Eucharisticos v 222 obstringens sibi me nexu dominantis amoris (Corp. script. eccl. Vol. 16) samt hos Saxo ed. Holder p. 237. 5—6

unus erit finis, unus post federa nexus,
nec passim poterit prima perire Venus

hvor det ligesom i det foreliggende Sted er anvendt om Forbindelsen mellem to elskende.

Om urna i Betydningen Ligkiste, Baare er talt ovenfor [1] — Udtrykket intus habet, anvendt om en Bog og dens Indhold i samme Betydning som her om Graven, der gemmer Liget, har jeg

[1] P. 281 Anmk. 1. Foruden de hos Ducange anf. Exempl. kan jævnføres Mon. Germ. hist. Poetæ I, p. 108. c. 4 v. 4 egregium meritis hæc tenet urna virum.

truffet i et middelalderligt Digt fra Karolingertiden Mon. Germ. hist. Poet I. 91. c. 4 v. 4.

Presul apostolicæ munus hoc sume cathedræ,
Vile foris visu, stemma sed intus habens.

Heller ikke det enkelte habere er i denne Betydning sjældent, jvnfr. Monum. Germ. hist. Poet I, 66. c. 33. 1—2.

lugentum lacrimis populorum roscida tellus
principis hæc magni nobile corpus habet.

Smlgn. ogsaa Saxo ed. Holder p. 453, 34.

Det første, vi i næste Linie støder paa, er en lille metrisk Fejl, som Versets Forfatter — forsaavidt han da ikke i dette Punkt følger en mig ubekendt middelalderlig Regel for Kvantiteten — har begaaet. Hos de klassiske Digtere er nemlig a i dispar langt ligesom i andre Sammensætninger af par:[1] men her maa man scandere saaledes dispăr hăbet. Heldigvis findes Fejlen i den Del af Indskriften, som endnu kan læses; den kan altsaa aldeles ikke vække Tvivl om Overleveringens Rigtighed; det eneste, vi har at gøre, er at konstatere den; lignende mærkelige Kvantitetssynder forekommer for Resten hist og her selv hos Saxo,[2] som dog maa anerkendes for at være en virkelig Mester i at skrive latinske Vers. — For dem, der muligvis kunde støde an ved den Omstændighed, at urna dispar staar i Enkelttallet, medens Undersøgelsen af Graven har gjort det utvivlsomt, at der findes to Kister under Stenen, en for hvert Lig, skal jeg anføre nogle Exempler fra klassiske Forfattere, der viser, at denne Anvendelse af Singularis i Virkeligheden er »godt Latin«, selv om der sigtes til flere, jvnfr. saaledes Cicero de divinatione II. 90 etenim geminorum formas esse similis, vitam atque fortunam plerumque disparem; Tacitus Hist. II, 4 auxilia utrique cohortium alarumque et classes regesque ac nomen dispari fama celebre endvidere IV 46; IV, 68; Suet. Vitell. cap. 5 proconsulatum Africæ post hæc, curamque operum publicorum administravit, et voluntate dispari et existimatione.

clarus betyder paa Latin ikke blot berømt, men ogsaa fornem, ædel, af fornem Byrd, jvnfr. saaledes Suet. de grammaticis cap. III. ut ne clarissimi quidem viri (ɔ: Folk af fornem Byrd, af Senatorstanden) abstinuerint quominus et ipsi aliquid de ea scriberent; samt ibid. cap. X; Suet. Aug. cap. XLIII; ibid. cap. LXIV.

---

[1] Jvnfr. Madvig, Lat. Sproglære § 20. 3. Udg.

[2] Saxo ed. Holder p. 191, 30 Unde stupet cet.

satis i Betydningen valde findes f. Ex. hos Johannes Cassianus (Corp. Script. eccl. lat. Vol. 13). Conlationes II, 26, 1 og 3; VII, 11; VIII, 7, 2; 12, 1; 25, 1; IX, 10; XIII, 5, 4; 12, 2; XIV, 13, 1; XIX, 15; 16, 3; XX, 22; 7, 1; XXIV, 22. Id., De inst. coen. (Corp. Script. eccl. lat. Vol. 17) IV, 36, 2; VII, 24; VIII. 7 Optatus (Corp. Script. eccl. lat. Vol. 26 p. 13, 3); endvidere hos Petrus Petricordus, Vita Sancti Martini IV, 341; V, 548. I samme Betydning og ligesom paa dette Sted i den forkortede Form sat staar det, udhævende et Adjektiv, i et Vers af Prosper Aquitanensis, som citeres af Beda (Keil, Gram. Lat. VII, p. 243) og lyder saaledes:

solus peccator servit male. qui licet amplo
utatur regno, sat miser est famulus.

Smlgn. ogsaa Suet. Aug. c. 71 Nos, mi Tiberi, Quinquatrus satis iucunde (ɔ: saare behageligt) egimus. — Noget afvigende i Betydningen forekommer mig derimod Ordet at være benyttet i en Del andre Steder hos klassiske Forfattere, som, rent formelt set, vilde kunne jævnfores med det foreliggende, saaledes Cicero or. pro Roscio Amer. p. 89 verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bonum (ɔ: ret god) fecit.

extare staar her som hyppigt andetsteds hos middelalderlige Skribenter i Betydningen esse; desangaaende kan jeg henvise til Gertz's Index til Udgaven af Anders Sunesøns Hexaëmeron. Allerede hos Claudian finder vi Verbet anvendt paa denne Maade (Mon. Germ. histor. Auct. antiquissimi. T. X. carm. 15, v. 290; carm. 20 v. 324; carm. 24 v. 114) og den klassiske Sprogbrug grænser undertiden paa dette Punkt ret nær op til den senere. Hos Saxo bruges ganske paa samme Maade Verbet existo, jvnfr. Saxo ed. Holder p. 432, 14 Huic coniugali sacra spernenti, frequens concubinis cubiculum extitit: desuden 433, 33; 445, 36; endvidere Sv. Aagesen, Prooemium, init; cap. I (ter); II et sæpius.

Jeg gaar nu over til at betragte Graven fra den arkæologiske Side, ikke fordi jeg efter Lofflers grundige og nøjagtige Undersøgelse bilder mig ind at kunne sige ret meget desangaaende, men fordi det er et Moment, som i denne Sammenhæng ikke kan forbigaas i Tavshed. — Det, hvorom det først og fremmest gælder, er naturligvis med nogenlunde

Sikkerhed at kunne fastslaa, til hvilken Tidsalder Graven skal henføres; thi en fra Fortiden overleveret Genstand bliver jo først et Mindesmærke, naar den kan henføres til en bestemt Tid; i modsat Tilfælde kan den hverken oplyse noget om andet eller selv oplyses af andet; den er i egentlig Forstand en ganske inkommensurabel Størrelse, der falder udenfor Forskningens Ramme.

Løffler har med ikke ringe Sandsynlighed[1] paavist, hvor gammelt Monumentet idetmindste maa være. — Materialet til sin Bevisførelse har han i det væsentlige hentet fra de interessante Kongegrave i Ringsted Kirke. Medens nemlig Kong Valdemar den førstes, Dronning Sofies og Knud den sjettes Grav i Ringsted samt Absalons i Sorø, hvad angaar Gravkistens Konstruktion, viser en slaaende Overensstemmelse med Dobbeltgraven i Vestervig — alle er de som den byggede i aflang Firkant af Kampesten rejste paa Højkant, alle har de ved Hovedenden en mindre firkantet Plads til Hovedet og er overdækkede med flade Kampesten — forandres Gravtypen ganske, naar vi overskrider Aarhundredets Grænse med en Snes Aar. Den første Grav af den ny Type, som kendes her hjemme fra, er Dronning Bengærds († 1221). Pladsen til Hovedet er endnu bevaret, men er rundagtig, ikke som tidligere firkantet (senere, i Valdemar Sejrs Grav, forsvinder den ganske); i Stedet for Kampesten bliver Materialet nu Tegl, og Kistelaaget bestaar ikke længere af flade Kampestens Overliggere, men dannes af et Skraatag af brændte Teglsten, der hviler i en muret Fals i Gravkistens Sider.[2]

Ved Hjælp af disse Paraleller faar vi for det foreliggende Monument en ret sikker Tidsgrænse nedad til;[3] derimod

---

[1] Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 50.
[2] Smlgn. Kongegr. i Ringsted Kirke p. 26—27, med Tavle.
[3] Hermed stemmer det ogsaa, at Indskriftens e'er er aabne, jvnfr. Løffler, Danske Gravstene p. 18.

kniber det med Tidsgrænsen opad til. — Ligesaa naturligt og selvfølgeligt det ved første Øjekast kunde synes at søge Materialet til en saadan i Bogstavernes Form, ligesaa umuligt viser det sig ved nærmere Undersøgelse ad denne Vej at naa til et nogenlunde sikkert Resultat; thi som det fremgaar blandt andet af Mynterne fra disse Tider, kan Skrifttegnenes Karakter variere stærkt selv i samme Indskrift og har undertiden en ikke ringe Levedygtighed, idet ældre Former dels holder sig temmelig længe dels pludselig dukker op paany i yngre Indskrifter efter længere Tids Forsvinden.[1]

Heller ikke den mærkelige Ejendommelighed, der hæfter ved de to eneste danske Gravstene, som vi med Sikkerhed kan henføre til første Halvdel af det 12te Aarhundrede, Stenen over Kong Niels's Kantsler Helge i Roskilde og over Biskop Herman[2] i Lund, yder os i denne Henseende den ringeste Haandsrækning. Paa begge disse Mindesmærker har Skrifttrækkene den besynderlige og for Læserne meget besværlige Ejendommelighed, at Bogstaverne er skrevne sammen, ja tildels inden i hverandre. Denne Skrifttype, som vi kan forfølge helt op i den romerske Kejsertid, synes her i Landet at forsvinde ved Midten af det 12te Aarhundrede.[3] Der findes og fandtes ikke Spor af dette Æskesystem paa Vestervigstenen; men for Aldersbestemmelsen har dette slet ingen Betydning; thi for det første er Materialet, selv om danske Gravstene, der med Sikkerhed kan henføres til det 12te Aarhundrede, ikke kan ventes at staa til Disposition i Dusinvis, dog for ringe til at bygge noget paa; og hvis det var større, hvem borger os da for, at ikke Hensynet til Forholdet

---

[1] Løffler, Danske Gravstene p. 18 ff.

[2] Foruden de anførte kender jeg her hjemme fra kun følgende to Exempler paa Anvendelsen af denne Skrifttype, Indskriften paa Gunhildes Kors (Worsaae, Nords. Old. Fig. 519) og paa Døbefonten i Dalby Kirke i Skaane (Afbild. af nord. Architectur I, T. 17.)

[3] Løffler, Danske Gravstene p. 19.

mellem Pladsens Størrelse og Indskriftens Længde spillede en væsentlig eller maaske den allerværsentligste Rolle ved Valget af denne Skrifttype.[1]

Dette negative Resultat er saa meget mere uheldigt, som heller ikke Graven yder os noget Middel til at løse Problemet: Ser vi hen til den ydre Form, føres vi ved Lighed i Bygning og Konstruktion med en nu forsvunden dansk Kongegrav omtrent ned til Midten af det 12te Aarhundrede. Efter Slaget paa Gratehede blev nemlig Kong Svends Lig jordet ved den nordre Side af et lidet Kapel paa Heden. Nu til Dags existerer der ikke Spor af denne Grav, men en gammel Hjemmelsmand, Præsten Anders Pallesen, beretter 1623,[2] at Gravstenen ligesom den i Vestervig hvilede med Enderne paa to tvekløftede Sten. Endnu længere op i Tiden peger Gravkistens Konstruktion; Typen er meget gammel, og selve Dobbeltgraven i Vestervig giver os et uomstødeligt Bevis paa, at den har været i Brug her hjemme hele det tolvte Aarhundrede. Ved dens Anlæggelse forstyrrede man nemlig en langt ældre Grav, hvis Rester endnu traadte tydeligt frem, dengang Løffler foretog sine Undersøgelser i Vestervig, og disse Rester opviser aldeles samme Form som den Grav, Sagnet henfører til Buris og liden Kirsten: Gravlejet dannes af Kampestene satte paa Højkant og dækkes af flade Overliggere af samme Materiale.[3] Nu er det jo lidet rimeligt, at man vilde forstyrre en nylig Afdøds Gravfred; snarere har Graven, da den til Dels blev ødelagt, været glemt og vanrøgtet; ja maaske har netop den Omstændighed, at den ikke traadte klart frem i Jordsmonnet, ført til, at man halvt ufrivillig kom til at demolere den. I ethvert Tilfælde er

---

[1] Den er saaledes ikke anvendt paa Stenen fra Gjellerup Kirke fra 1140 (Løffler, Udsigt over Danm.'s Kirkebygninger p. 111).

[2] Aarb. f. n. Oldk. 1887 p. 81: »Wid begge Enderne af Graffuen stode tho wdhugne tuekløfftede Steene, wdi hvilcke Graffstenen laa med begge Enderne offuer Graven«.

[3] Jvnfr. Afbildningen hos Løffler, Aarb. f. nord. Oldk. 1876 p. 44.

dens Existens et Vidnesbyrd om denne Gravtypes Ælde, og ved sin Form synes den saaledes at gøre Spørgsmaalet om Vestervigstenens Tidsgrænse, opad regnet, til et aabent idetmindste i arkæologisk Forstand; men nu træffer det sig paa den anden Side saa mærkeligt, at netop den samme Grav ved den Plads, den ligger paa, og den Tilstand, den er i, giver os maaske det eneste brugelige Middel til at løse Spørgsmaalet og klare Vanskeligheden. Hvor gammel kan den nemlig være? Sikkert ikke ældre end Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, saasom Klostret først blev stiftet paa denne Tid. Selv om vi nu antager, at denne Grav var en af de tidligst anlagte, er der sandsynligvis forløbet c. 50 Aar, inden man dristede sig til at demolere den; rimeligvis har — som ovenfor bemærket — Gravens af Vanrøgt ødelagte Tilstand bevirket, at man ikke følte nogen Betænkelighed ved at krænke den Dødes Fred.

Herved naar vi for det Mindesmærke, som Undersøgelsen gælder, opad regnet til c. 1160, medens vi paa Grundlag af Lofflers Kombinationer nedad til kan sætte Grænsen til c. 1200 eller lidt senere; mellem disse to Tidspunkter maa vi altsaa af arkæologiske Grunde antage, at Dobbeltgraven i Vestervig er bleven til.

Undersøgelsen af Gravens Indre konstaterede, at her hvilede en Mand og en Kvinde i en fælles Grav; dog var Ligene ikke, som man skulde vente, nedlagte ved Siden af, men i Fortsættelse af hinanden, Kvindens Hoved ved Mandens Fødder, og svarende, som det synes, til denne Ligenes indbyrdes Stilling er der paa Ligstenen indhugget over hinanden to ejendommeligt formede Kors, hvis Fodender begge vender i samme Retning. Har man nu ved at anbringe Ligene og Korsornamenterne i denne Stilling villet antyde noget bestemt med Hensyn til de jordfæstede Personers indbyrdes Forhold? Sandsynligvis.

Der er fra Middelalderen bevaret baade her hjemme og i Udlandet en stor Mængde Ligstene, som dækker over eller

engang har dækket over Dobbeltgrave. Hyppigst er Korsene eller Billederne af de begravede Personer (Mand og Kvinde) anbragte ved Siden af hinanden, og der kan næppe være Tvivl om, at man i saa Tilfælde for Beskueren har villet antyde, at under vedkommende Sten hvilede en Mand med sin Hustru;[1] ikke saa ganske sjældent finder vi imidlertid ligesom paa Vestervigstenen to, ja undertiden tre Kors anbragte over hverandre paa samme Sten. Løffler, som i sit fortrinlige Værk, Danske Gravstene fra Middelalderen, har samlet et stort Materiale af saadanne Sten og henvist til udenlandske (engelske) Analogier,[2] stiller sig i Texten noget vaklende i sin Dom over Betydningen af disse Kors, men i Rettelser og Tilføjelser antager han,[3] som det synes mig med god Grund, at saadanne Stene dækker over Dobbeltgrave (henholdsvis altsaa over Grave for tre Personer). Efter min Overbevisning kan man roligt gaa et Skridt videre og hævde, at en saadan Anbringelse af Korsene paa en Gravsten betegner, at der under den hviler Mennesker af samme Æt (Fader og Søn, Moder og Datter, Søskende eller lignende). Rimeligvis har ogsaa Ligene af de Personer, Stenen dækkede over, været anbragte i Fortsættelse af hinanden.[4]

Et indirekte Bevis for ovenstaaende Formodning finder jeg deri, at man ikke er i Stand til at paavise, at noget af de Monumenter, hvor Stavene eller Billederne er anbragte i Forlængelse af hinanden, dækker over et Ægtepar; og dog skulde man jo tro, at hvis det havde været Skik og Brug at betegne Grave over Mand og Hustru paa denne Maade ligesaa vel som ved to sidestillede Kors, Billeder eller Skjold-

---

[1] Løffler, Danske Gravstene p. 13.

[2] Løffler. Danske Gravstene p 13 med Anmk. 4.

[3] »Gravstenene over Thord og Thruend samt over Thorkil og Margrete gjør det sandsynligt, at flere af de Monumenter, der ere smykkede med et Kors saavel ved Hovedenden som ved Fodenden, har dækket over Dobbeltgrave«.

[4] Smlgn. Løffler Danske Gravstene p. 14. Anmk. 1.

mærker, maatte man idetmindste fra den senere Middelalder kunne paavise et enkelt Exempel herpaa; men saavidt jeg ved, findes der intet. Hertil kommer, at vi i ét Tilfælde med Bestemthed og i et Par med Sandsynlighed kan hævde, at Ligstene med Kors ved Hoved- og Fodenden er anbragte over nære Slægtninges Grave eller i ethvert Tilfælde dækker over Mennesker, som i Livet stod hinanden nær, men ikke som Mand og Hustru.

Tydeligst taler et gammelt dansk Mindesmærke fra St. Laurentius Kirken i Lund. I Ol. Stisens Beskrifning af Domkyrkans Grafskrifter[1] omtales under Nr. 40 (jvnfr. Nr. 74) »en sten vid dören til norre tornet, hvaraf udhuggningen veter ned åt. 2ne ringar med et kors i hvardera.«[2] I den ene staar: hic. iacet. Inguarus. Herlughs'; i den anden: hic. iacet. Herlugh. Ingwars'.[3] — Der kan ikke være Tvivl om, at vi her har at gøre med en Gravsten, anbragt over Ligene af en Fader og hans Søn.

Betragter vi med denne Analogi for Øje den af Løffler i Danske Gravst. T. VII, Fig. 36 afbildede Sten, der ved Fod- og Hovedenden har et lignende Ringkors og paa de to svagt konvergerende Langsider bærer Indskriften Thord og Thruend, vil det sikkert være naturligst at opfatte denne Grav som sidste Hvilested for to Brødre, thi begge Navnene er jo Mandsnavne; Ægtefolk har de i ethvert Tilfælde ikke været, paa hvilken Maade de nu end har hørt sammen i Livet. Det samme gælder om den Præst og den Kvinde, hvis Billeder er anbragte i Forlængelse af hinanden paa en Sten fra Sønder-Broby;[4] her udelukker Mandens Stand ganske

[1] Trykt som Tillæg til Corylanders Berättelse om Lunds Domkyrka. Lund, 1884.

[2] Smlgn. Løffler, Danske Gravstene Tavle VII, Fig. 35, 36, 40.

[3] Smlgn. med Hensyn til denne Forkortelse s' = sun el. son Antiq. tidskrift f. Sverige I, 101.

[4] Jvnfr. Løffler, Danske Gravstene p. 16 med Tavle XIV, Fig. 73.

Tanken om et Ægtepar. Anderledes med Hillerslevstenen;[1] de begravne Personer var, som Navnene Thorkil og Margret viser, en Mand og en Kvinde; i og for sig er der intet i Vejen for at antage dem for Ægtefolk, som Løffler har gjort;[2] thi at Stenen kun bærer et enkelt Vaaben, siger intet, da man paa ældre Gravstene over Ægtepar for det meste nøjedes med alene at anbringe Mandens Skjoldmærke, hvis man i det hele taget satte noget saadant paa Graven.[3] Derimod forekommer det mig, at Analogien med de ovenfor omtalte Stene, som bærer dobbelte Kors i Forlængelse af hinanden, bestemt taler for Forklaringen »Søster og Broder«.[4] Vender vi nu tilbage til Vestervigstenen og til det Spørgsmaal, som var Undersøgelsens Udgangspunkt, synes det mig i Henhold til ovenstaaende rigtigst at besvare dette saaledes: Ved Ligenes indbyrdes Stilling og ved de over hinanden anbragte Korsornamenter har man symbolsk villet udtrykke hverken mer eller mindre end det, der med rene Ord siges i Indskriften, at Stenen dækker over en Søster og en Broder.

Oprindelsen til denne Begravelsesskik maa rimeligvis søges hos Angelsachserne i England. Fra dem modtog den danske Kirke lange Tider igennem stærke Paavirkninger, og kun for Englands Vedkommende er vi, saavidt jeg ved, i

---

[1] Løffler, Danske Gravstene Tavle XII, Fig. 66.

[2] Løffler, Danske Gravstene p. 15.

[3] Løffler, Danske Gravstene p. 24.

[4] Af et andet Sted (p. 13) i det paa disse Pagina saa ofte citerede Værk, Danske Gravstene fra Middelalderen, tror jeg mig berettiget til at slutte, at Løffler i Virkeligheden deler denne Anskuelse. Han siger her: »Særlig i denne Forbindelse fortjener den mærkelige, over »Liden Kirsten og Prins Buris«s Hvilested paa Vestervig Kirkegaard i Thy lagte Mindesten vor Opmærksomhed, idet man her ved at anbringe Korsene (saavel som Graven) i Forlængelse af hinanden med Bestemthed har villet udtale, at den her hvilende Mand og Kvinde ikke havde været forenede ved Ægteskabets Baand.«

Stand til at paavise analoge Monumenter, af hvilke de ældste baade efter Ornamentiken og Findestedet at dømme utvivlsomt skriver sig fra Angelsachsertiden.[1]

Løffler har Fortjenesten af til Sammenligning med den paa Dobbeltgraven benyttede Form for Korsornamenter at have fremdraget og sammenstillet flere Fragmenter af gamle Gravstene fra Vestervig, der, rent bortset fra den Interesse de i andre Henseender har, paa en meget instruktiv Maade viser, at den samme typiske Korsform med smaa Variationer i Enkelthederne gennem længere Tid i Klosteret har været anvendt til Smykke for Ligstene. Der har altsaa paa dette Punkt gjort sig en ganske bestemt Tradition gældende, hvis Aarsag og Opretholdelse er fuldstændig gaadefuld, hvis man ikke antager, at Klosteret har haft et eget Stenhuggeri, hvor en saadan Tradition havde sit naturlige Sæde og Tilhold. Herfra maa vi da tænke os, at ogsaa Stenen, der dækker over den store Dobbeltgrav, er udgaaet.[2]

At det er fornemme Folk, der hviler under denne Sten, har Løffler allerede tidligere med Rette trot at kunne slutte af dens vældige Dimensioner. Hvis min Rekonstruktion af sidste Linie er rigtig, har Samtiden endog kaldet dem

---

[1] Jvnfr. Cutts, Manual for the study of the sepulch. slabs and crosses. London, 1849. Pl. 34 og 35 samt Texten p. 75: »This and the preceding examples (ɔ: Pl. 34 og 35), together with several other somewhat similar, and the headstones Pl. 78 and 79, and stone coffins, bones and other relics, were found under part of the original ramparts, in Cambridge castle, when great part of it was destroyed in 1810. The site had undoubtedly been a Saxon burial place. As the castle was built c. A. D. 1070, these stones must be earlier than that date perhaps about the beginning of the eleventh century.«

[2] Smlgn. hermed en Bemærkning af Caumont i Cours d'antiquit. T. VI, 316: »Il est probable, que certaines abbayes avaient des magasins de cerqueils de pierre, ou les parents, qui apportaient les morts pour les inhumer dans le cimetière, pouvaient faire leur choix.«

»saare fornemme« (sat clari), en Betegnelse der næppe var paa sin Plads overfor almindelige Adelspersoner; skal Udtrykket være adækvat, maa man søge højere op, enten til selve den regerende Fyrsteslægt eller til Ætter, som indtog en særlig fremragende Stilling i Riget. Des mærkeligere er det naturligvis, at Stenen ingen Navne har baaret.[1] Ogsaa her har Løffler[2] med Rette hævdet, at en saadan Fortielse af de Dødes Navne — særlig da, naar disse betegnes som sat clari — absolut maa tyde paa ganske særegne Forhold. Hvilke disse har været, kan vi naturligvis ikke med Bestemthed angive, men den Formodning ligger meget nær, at Fortielsen skyldes den Omstændighed, at dette Par i levende Live ved sin Færd dybt havde saaret Samtidens Retsbevidsthed, og denne Opfattelse finder paa en mærkelig Maade Bekræftelse ved et analogt Tilfælde fra England: En Gravsten i Kirken i Herefordshire[3] bærer nemlig følgende Indskrift: »Hic quidam terra tegitur peccati solvens debitum, cui nomen non imponitur; in libro vite sit conscriptum«. Aabenbart har i England som her i Norden den Betragtning været raadende, at naar et Menneske havde forbrudt sig saaledes mod Samfundets Love, at Forsoning ikke var mulig, baadede Glemsel ham bedst selv efter Døden.[4]

Tilbage staar endnu kun kortelig at minde om to højst interessante Forhold, som Løfflers Udgravninger har bragt for Dagen: Kvindens Lig er først blevet nedlagt i Graven, hvilket fremgik af den Omstændighed, at, medens hendes Gravkiste var anbragt nøjagtigt i en Linie fra Øst til Vest,

---

[1] Se ovenfor p. 280. [2] Aarb. f. n. Oldk. 1879 p. 285.

[3] Gengivet hos Gough, Sepulch. monum. of Great Britain I, 207.

[4] Man kunde vel ogsaa nok have ventet, at to saa fornemme Personer havde faaet deres sidste Hvilested indenfor selve Kirkens Døre, hvis der ikke havde været en bestemt Grund, som forbød det. Jvnfr. E. Martene, De antiquis ritibus eccl. Antwerpen, 1737. T. II, p. 1044 B: Sepeliri in ecclesia iuvat non gravato peccatis.

den sædvanlige Retning hvori Lig nedlagdes,[1] afveg Mandens ikke saa lidt fra denne Retning, uden Tvivl fordi man, da han blev jordfæstet, blot søgte omtrentlig at finde Hovedenden af Kvindens Kiste og derfor ikke nøje passede paa, at den ny Grav kom til at ligge i lige Linie med den gamle.[2] Endvidere viste den anatomiske Undersøgelse af Benene, at Kvinden ved sin Død var ung (Gruber til Visdomstænder manglede), Manden noget ældre; hendes Skelet var saa godt som ganske intakt, medens Underarmsbenene paa hans var rudimentære. Om dette sidste skyldtes Lemlæstelse i levende Live eller muligvis Overlast og Ligegyldighed ved Gravens Aabning i det 17de Aarhundrede, omtales ikke. Kun en ny Undersøgelse af Skelettet vil kunne bringe Klarhed paa dette Punkt.[3]

Hvis vi nu stod blottede for enhversomhelst videre Antydning, der kunde lede os paa Spor med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvem disse to ubekendte og uden Tvivl ulykkelige Mennesker var, maatte vi altsaa ud fra de Data, Graven og Indskriften giver, indskrænke os til at drage følgende Slutninger:

I denne Grav, der rimeligvis skriver sig fra det tolvte Aarhundredes sidste Halvdel, hviler en Søster og en Broder af meget fornem, formodentlig fyrstelig Æt, hvem man, til Straf fordi de i levende Live havde staaet i Elskovsforbindelse med hinanden, sænkede i en navnløs Grav paa en foragtet Plads af Kirkegaarden. Dog tillod man, uvist hvorfor, at de maatte hvile sammen i Døden, ikke ved Siden af hinanden som Ægtefolk, men den ene med Hovedet ved den andens Fødder, en Stilling man

---

[1] Smlgn. Martene, De antiq. ritibus eccl. IV, 739 c.; 756 c.; 763—64.

[2] Aarb. f. n. Oldk. 1876 p. 51.

[3] F. Ex. ved at fastslaa, om de rudimentære Ben viser Spor af Callussvulst eller ej.

undertiden anvendte ved Søskende og andre nære Slægtninge, der anbragtes i Fællesgrave. — Kvinden er den yngste og begravet nogen Tid, formodentlig temmelig lang Tid, før Manden.

Videre vilde vi ikke kunne naa, men enhver vilde tillige have Følelsen af, at den Underretning, vi ad denne Vej kunde faa om de Døde, med Vidende og Vilje var iklædt saa forblommede Udtryk, at vi egentlig forblev lige kloge, hvis ikke paa anden Vis Nøglen til Gaadens Løsning gaves os i Hænde.

II. Visen og de historiske Efterretninger.

Den Grav, ved hvis indre og ydre Forhold vi ovenfor udførligt har dvælet, skal efter en gammel Tradition, der kan følges tilbage til 1594,[1] gemme Ligene af Liden Kirsten og Prins Buris. Herved sættes den i Forbindelse med en gammel Folkevise, hvis Indhold tydeligt nok peger i samme Retning som Stenen. I den fortælles nemlig, at Hr. Buris, som i Visen angives at være en Broder til Dronning Sofie, forledt af sin Søster, der er forbitret, fordi hun forgæves har bejlet for ham til Kirstine, Kong Valdemars Søster, og faaet et haanligt Afslag, med Trolddomskunster daarer den højbaarne Jomfru. Ved sin Hjemkomst fra et Tog mod Rigets Fjender erfarer Kong Valdemar af den onde Dronning, hvad der er sket, men tror det ikke og stævner sin Søster, der dengang lige er nedkommen med en lille Pige, til sit Slot. Her prøver han hende paa forskellig Vis og opdager ved Dronningens Anvisning, at hun virkelig nys har bragt et Barn til Verden. Rasende over denne Forsmædelse volder han ved oprørende Behandling hendes Død, men angrer strax derpaa den i Hidsighed begaaede Misgerning. For at hævne sig paa Dronningen lader han hendes Broder lem-

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. 1876 p. 37 (Jonas Colding).

læste; Kirstines Lig føres paa Kongens Befaling til Vestervig Kloster og begraves der; den lemlæstede Buris lænkes til Graven og overlever al denne Rædsel i elleve Aar. Ved sin Død jordfæstes han i samme Grav som sin elskede, en Gunst han har tiltryglet sig af den haarde Konge og betalt med al sin Arv og Eje.

Som man ser, stemmer de her besungne Begivenheder i adskillige Henseender godt med de Slutninger, vi kan uddrage af Graven og Indskriften: Det Tidspunkt, hvortil Graven og de i Visen omtalte Personer maa henføres, falder sammen; endvidere peger Visen paa Vestervig som det Sted, hvor det ulykkelige Elskovsforhold fandt sin Afslutning i en fælles Grav, og netop her er der bevaret en saadan, som efter alle Forhold at dømme gemmer Ligene af et fyrsteligt Par, der havde staaet i et lignende tragisk Kærlighedsforhold til hinanden. Endelig viser jo Ligenes Stilling, at Kvinden er død og begravet før Manden, ligesom Visen fortæller, at liden Kirstin døde først, medens Buris langt senere fik Tilladelse til at hvile hos hende i Graven.

Hermed skal nu ingenlunde være sagt, at Visen er Historie, og at vi i Graven har den monumentale Bekræftelse paa dens Sandhed og Paalidelighed. I Betragtning af de historiske Umuligheder, Visen i ikke ringe Mængde indeholder, vilde dette være mildest talt vovet.[1] Derimod kan jeg ikke se rettere end, at den utvetydige Overensstemmelse, der paa vigtige Punkter hersker mellem Visen og de Oplysninger, som Graven og Indskriften giver os i Hænde, indeholder den kraftigste Opfordring til at undersøge, om det ikke skulde være muligt ved Hjælp af de Data, som andetsteds er levnede os om de optrædende Personer, at føre Sagnet tilbage til en i visse Henseender mere oprindelig Form end den,

[1] Den største Del af disse Urimeligheder, maaske alle paa nær en enkelt let tilgivelig Fejltagelse, bør dog rimeligvis skrives paa Overleveringens Conto (Jvnfr. nedenfor Anmk. 1 til Pag. 303).

hvori det nu gennem den stærkt medtagne Folkevise er naat til os. Skulde det saa vise sig, at det i denne Skikkelse kaster nyt Lys over visse Punkter i den historiske Overlevering, som tidligere var dunkle og uklare, betænker jeg mig ikke paa at anse Sagnets og Gravens forenede Vidnesbyrd for fuldt ud tilforladeligt og troværdigt.

Vil vi altsaa, inden den endelige Sammenligning foretages mellem Sagnet og de Slutninger, vi formentlig er berettigede til at drage af Graven og Indskriften, vinde et Grundlag for Bedømmelsen af de historiske Efterretninger, Visen indeholder, er det nødvendigt at samle og sigte, hvad vi andetstedsfra ved om dens Hovedpersoner, forsaavidt det kan have nogen Betydning med Hensyn til de i Visen berørte Begivenheder. — De fire Personer, der som Følge af den Rolle, de spiller i Sangen, her kræver en udførligere Omtale, er: Kong Valdemar og hans Søster Kristine, Dronning Sofie og hendes Broder Buris.

For Kong Valdemars Vedkommende er det af ikke ringe Betydning, at vi andetstedsfra[1] har Efterretninger, der skildrer

[1] Saxo, som sikkert ikke kan mistænkes for Partiskhed mod Kong Valdemar, beretter (ed. Holder p. 502—3), at, da en Falstring drev Spot med ham og forekastede ham Mangel paa Tapperhed, kom han i et saadant Raseri, at han væsentlig af den Grund var fast besluttet paa at udrydde Øens Befolkning med Ild og Sværd. Kun ved en pludselig, hæftig Sygdom hindredes han i at udføre sit vanvittige Foretagende. Ikke engang en besindig Kritik af hans egen Færd kunde han taale, selv naar den kom fra en Mand, han skyldte saameget som Absalon (Saxo p. 506—507). — Dette Træk i Kongens Karakter kan ogsaa benyttes til en omtrentlig Bestemmelse af Visens Alder. Er det nemlig tænkeligt, at denne samme Mand roligt vilde finde sig i, at man rundt omkring paa Adelens Gaarde sang om, hvorledes hans Søster blev Offer for en Forfører, og han selv i rasende Hidsighed straffede hende og hendes Boler med umenneskelig Grusomhed? Jeg tror det ikke. Alene af denne Grund forekommer det mig ganske nødvendigt at

ham som en opfarende og ubændig hidsig Karakter. — Tidligere mente man, at en Udtalelse af Svend Aagesen[1] om denne Konges Person indeholdt en direkte omend forsigtig

sætte Visens Tilblivelsestid c. 50 Aar efter den sørgelige Begivenhed, den besynger. Senere kan den heller ikke godt sættes, da den hører til de Viser, som efter Grundtvigs Antagelse i en meget tidlig Tid (c. 1200) overførtes fra Danmark til Island (jvnf. Gr. D. g. F. III, Fort. p. 13. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv II, 444—445). — I sin nuværende Skikkelse ligner Visen ganske vist et af en elendig Stymper restaureret eller, hvad der næsten kommer ud paa det samme, mishandlet Mesterværk; men gennem Snavset og den klodsede Overmaling, der knap lader Tanke og Indhold træde nogenlunde tydeligt frem, skimter man paa mange Punkter de oprindelige, storslaaede Linier. Er nu den ovenfor fremsatte Anskuelse rigtig, at vedkommende Vise i Tid staar den besungne Begivenhed meget nær, da maa den naturligvis ogsaa baade i Sproget og i Opfattelsen af de historiske Forhold fra først af have været et Barn af det 13. Aarhundrede og ikke den Skifting, som den nu forekommer en at være. Ligeoverfor et saadant Fænomen skylder man selvfølgelig Læseren en Paavisning af, hvad det var for Aarsager, der virkede saa opløsende paa disse Digtes Form. Gives en saadan ikke, vil man med Rette kunne hævde, at en Vise, der foreligger i et forholdsvis saa moderne sprogligt Klædebon og i kulturhistorisk Henseende har et saa ubestemmeligt Præg, næppe kan henføres til Begyndelsen af det 13de Aarhundrede uden at gøre Vold paa al historisk Sandsynlighed.

Folkevisen er ikke, som man efter det misvisende Navn skulde formode, opvoxet og udviklet paa hjemlig Grund. Disse Viser blev nemlig ikke digtede for at læses eller reciteres, men for at synges som Akkompagnement til Dans (se Steenstrup, Vore Folkeviser p. 9—30 og 88 ff.), og Dans var ikke noget oprindelig nordisk Kulturelement (jvnfr. Kr. Kaalund i Pauls Grundriss d. g. Philol. II, 2, 251—52). Udenlands fra maa de derfor være indvandrede, rimeligvis fra England

[1] Cap. IX: De cætero vir fuit Waldemarus vitæ per omnia probatæ, facie venusta, facetus, sagax, in consiliis perspicacissimus, strenuus et egregius miles, omni urbanitate repertus, victoriosus, gratiosus, successibus semper abundans; in suos tantum plus iusto crudelior.

Hentydning til de i Visen omtalte Begivenheder, idet suos paa det anførte Sted oversattes hans egne ɔ: hans Slægtninge. Mod denne Fortolkning har Steenstrup[1] sikkert

(Rosenberg, Nordb. Aandsliv II, 438 og 444), hvortil de fra Frankrig formodentlig kom med Vilhelm Erobreren og hans normanniske Adelsmænd. Det angelsachsiske England kender ialfald intet til denne litterære Genre, og Dansens Art og Navn (carole) peger tydeligt paa Frankrig som dens Hjemstavn. Dér danser endnu paa flere Steder af Landet Bønderne under Ledelse af en Forsanger og Fordanser en ganske lignende Rondo, som den Færingerne benytter ved Gilder og Lag (jvnfr. Lyngbye, Færøiske Kvæder Indl. p. 8 ff. Scheffler, Die französische Volksdichtung und Sage II, 287). At her ikke kan være Tale om direkte Laan, er klart.

Til Norden naaede denne Digtart, ialfald som lyrisk (Biskupa søgur I, 237), sandsynligvis ogsaa som episk Dansevise i Begyndelsen af det 12te, maaske allerede i Slutningen af det 11te Aarhundrede. — Det drivende Hjul i hele denne litterære Import og Produktion, det der bevirkede, at denne Genre bredte sig med forholdsvis stor Hurtighed over betydelige Strækninger af Europa, var Dansen. Her hjemme, hvor Dansevisens Liv strækker sig næsten over 5 Aarhundreder, var den ikke blot det bærende Element: den var ogsaa ligeoverfor de ældste Frembringelser paa dette Omraade det opløsende Element. Den skylder vi, at saa meget er bevaret, som Tilfældet er, og den skylder vi, at det blev bevaret i den karikerede Form, hvori vi nu har det. Det vilde være ganske urigtigt at skyde Skylden for vore middelalderlige Visers Mishandling over paa den mundtlige Overlevering gennem saa mange Aarhundreder; den kan have gjort noget, men forholdsvis kun lidt. Hvorledes ser nemlig et Digt ud, naar det efter længere Tids Liv i Traditionen omsider overgives til Skriftens mere paalidelige Varetægt: Det er blevet belemret med en større eller mindre Mængde af Varianter, som kan skyldes svigtende Hukommelse, skiftende Sprogbrug eller Reminiscenser andetstedsfra, ja end ikke Tildigtninger er helt udelukkede. Men Digtet er ét: Varianterne er ikke svulmede op til en saadan Mængde og Mægtighed, at Digtet er blevet spaltet i forskellige Redaktioner (jvnfr. f. Ex. de homeriske Digte og de nord.

[1] Vore Folkeviser p 237.

med Rette protesteret. Mest overbevisende vilde det jo være, om den gamle Anskuelse kunde gendrives ud fra selve Svend Aagesens Sprogbrug; thi ogsaa hos middelalderlige

---

Eddakvad). Undertiden er det Tilfælde indtraadt, at Hukommelsen har svigtet overfor Digtets Form, men bevaret Indholdet, som Tilfældet er i enkelte af Eddakvadene, hvor undertiden Fortællerens Prosa udfylder Lakunerne i Kvadet; Forklaringen maa søges ikke saameget i Følelsen af egen poetisk Uformuenhed som i Respekt for Overleveringen. Grunden til, at den mundtlige Overlevering ikke i højere Grad, end Tilfældet er, har sat Fortidens poetiske Skatte over Styr, ligger vel nærmest deri, at disse Skatte i en vis Forstand ingenlunde var den store Almenheds Eje. Det var ikke Hvermands Sag at foredrage disse Sange; dertil krævedes en litterær og personlig Dannelse, som kun kunde erhverves rent skolemæssigt, og som det under primitive litterære Forhold slet ikke var nogen let Sag at komme i Besiddelse af. Saaledes bevaredes i Grækenland de homeriske Digte gennem bestemte Sangerskoler, og tilsvarende Forhold, omend langtfra saa stærkt udprægede, genfinder vi paa Island. Ud fra disse Analogier skulde man jo vente, at vore Folkeviser, der ogsaa er forplantede mundtligt — for nogles Vedkommende adskillige Aarhundreder igennem — forelaa i en tilnærmelsesvis ligesaa ren Overlevering som f. Ex. Eddakvadene; men hvor langt anderledes er ikke det Skue, der møder os her: Overleveringen er optraadt saa egenraadigt, omkalfatrende og slet huskende overfor Originalerne, at det er forholdsvis meget faa Digte, som ikke foreligger i flere Redaktioner. Skyldes dette mon bristende Evne hos vort Folk? Sikkert ikke. Det er simpelthen en nødvendig Følge af, at Viserne blev sungne til Dans. Den Opgave at være Forsanger og lede Dansen var et selskabeligt Hverv, der ikke altid tilfaldt og ikke altid kunde tilfalde Mennesker med god Hukommelse og Respekt for litterær Tradition, ligesaalidt som det at være opforende Kavaler paa et Bal nutildags betinges af særlig Dansefærdighed. Bristede nu hans Hukommelse, som vel undertiden kunde ske, var han naturligvis alligevel tvungen til at fortsætte, og Danserythmens Krav forbod af sig selv at fortælle Indholdet i Prosa, det kunde lidet nytte; ligesaa lidt gik det an ved Overspringning af Vers at gøre Texten meningsløs for Deltagerne i Dansen. Kort sagt: der var ikke anden Udvej end at digte om og

Latinister findes stærke individuelle Forskelligheder, og da den antagne Betydning af Pronominet har Støtte hos de klassiske Forfattere, kunde det jo være, at han netop paa

---

digte til, at hjælpe sig, som man bedst kunde. Derved aabnedes alle Sluser for en omformende, illitterær Improvisation, der har gjort Viserne ubodelig Skade og vanziret mangt et skønt Mesterværk. Her kan man vel ogsaa for en ikke ringe Del søge Grunden til det ensformige og udtraadte i denne Digtnings Diktion, som allerede stødte N. M. Petersen (Dansk Litt. Hist. I_2, 126): Den, hvis Hukommelse gemte en omfangsrig Viseskat, maatte hyppigt under Brugen dække Erindringens Huller med Improvisation, og det laa da nærmest at hente Stoffet til denne Fyldekalk fra et eller andet hyppigt forekommende Udtryk, som let blev staaende (Steenstrup, l. l. p. 69 ff). Men lad os tillige huske, at har Dansen forplumret Folkevisens Tradition, saa har den paa den anden Side bidraget til at sprede det overleverede viden om i Krese, der ellers næppe vilde have været traditionsbevarende, og derved givet Anledning til, at meget blev reddet, som ellers havde været viet til sikker Undergang.

Samme Indtryk af Dansens Betydning for Folkevisens Existens og Bevaring faar vi ved at kaste et Blik paa denne litteraære Genres Liv i senere Tider. Helt ned i Reformationstiden træffer vi endnu disse Viser i fuldt Flor, sungne paa Adelens Gaarde. Derom vidner dels Frans Vormordsens hadske Ord i Tilegnelsen af Davids Psalter til Anders Bilde og Frue (N. M. Petersen, Dansk Litt. Hist. I_2, 133), dels ogsaa de talrige Samlinger af Viser, som Herrer og Damer af Adel har anlagt (Grundtvig, Prøve osv. 2. Opl. p. 18. Rosenberg, Nordb. Aandsliv II, 397. Grundtvig, D. g. F. II Fort. 12—13. Noreen og Schück, 1500—1600-Talens Visbøcker), og som gennemgaaende er Afskrifter af langt ældre Visebøger. Naturligvis skyldes denne Samlerflid ikke antikvarisk Interesse, men den Omstændighed, at det med Dansen for Øje var af Vigtighed for Bogens Ejer eller Ejerinde at kunne saamange Viser som muligt; det var jo et Middel til at glimre i Selskabet. Endnu længere ned i Tiden kan vi forfølge Viserne: om Frederik II i Ditmarsken digtedes der en Vise i gammel Stil, efter hele sin Form bestemt til at synges ved Dansen, og paa afsides liggende Steder og i lavere Lag har den gamle Dansemaade og den dertil knyttede Vise holdt sig langt ned i det 17de Aarhundrede (Lund, Danm. og

dette Punkt indtog en Særstilling. Dette lader sig dog næppe gøre. Han benytter nemlig, det anførte Sted medregnet, i det Hele kun tre Gange Ordet suus saaledes, at det kan komme i Betragtning ved Afgørelsen af det foreliggende Spørgsmaal,[1] og paa dette Materiale kan naturligvis ingen Slutning bygges; men til Gunst for Steenstrups Opfattelse taler dog den Omstændighed, at han paa et enkelt Sted,[2] skøndt der frembød sig den bedste Lejlighed til at anvende sui i Betydning af sine Paarørende har valgt et andet

Norges Hist. VI, 107; af ham citeres Rørdam, Lyschanders Levned p. 46 og Saml. til jysk Hist. og Top. II, 76), ja visse Steder som paa Færøerne ned til vore Dage (Smlgn. Hammershaimb, Færøisk Anthologi I Fort. p. 42—43); men i de fine og tonegivende Krese forsvandt den tidligere, vistnok omkring 1600. Aarsagen hertil var naturligvis, at Dansemoden skiftede; istedetfor de gamle Række- og Runddanse traadte ny Ture, særlig Pardanse, og dermed var Dødsstødet givet ikke blot til den gamle Danseskik, men ogsaa til den gamle Visedigtning, der uopløseligt havde været knyttet sammen med den. Da Trangen til at huske og bevare, som Dansen paalagde, horte op, forsvandt ogsaa Mindet om disse Sange ganske langsomt af Folkets Bevidsthed; de sidste Rester er i vore Dage samlede sammen hos Almuesfolk i afsides Egne. — Hvornaar de ny Danseskikke trængte ind i Landet, ved vi ikke bestemt. I Dithmarsken og Slesvig begyndte efter Neocorus's Vidnesbyrd (Neocorus, Chronik v. Dithm. ed. Dahlmann I, 177; Böhme, Gesch. d. Tanzes in Deutschland I p. 51) Pardansen at fortrænge de lange Danse ved Aaret 1559; meget senere er den ny Mode vel ikke naat til det øvrige Danmark; derimod er der vistnok forløbet en længere Aarrække, inden den trængte helt igennem i de lavere Lag.

[1] Cap. VI: suos illic arbitratus reperire, ubi eos reliquerat. Her betyder det uden Tvivl »sine Folk«. Endvidere Canuti magni leges castrenses cap. XIII: sciens, quandoque suum, quandoque non suum lædat: item ignorans suum aut non. Suus kan kun oversættes ved »sin Kammerat, Fælle«.*)

[2] Cap. VII qui (ↄ: Ericus æterna dignus memoria) tamen paulo post in consangvineos suos inauditâ crudelitate desævire coepit. Saaledes ogsaa Saxo ed. Holder p. 480, 16; 481, 29.

* Smlgn. cap. 6: fidelitatem, quam a suis hominibus exigit.

Udtryk; naar hertil kommer, at denne Betegnelse af Pronominet ligesaalidt findes hos hans Samtidige Saxo, synes der mig at være god Grund til at forkaste den gamle Fortolkning. — Derimod har Steenstrup vistnok Uret, naar han mener, at Svend Aagesen paa det omtalte Sted ved sui forstaar Undersaatter. De Steder af Saxo, han anfører som historiske Støtter for sin Opfattelse, er, som Jørgensen[1] har vist, langtfra fyldestgørende, og heller ikke i sproglig Henseende finder hans Fortolkning nogen Støtte i Analogier hos denne Forf. Saavidt jeg har kunnet se, bruger Saxo altid sui i Betydningen sine Folk, aldrig for at betegne Undersaatter (Landsmænd)[2]. Jeg er derfor overbevist om, at Jørgensen har Ret, naar han hævder, at i det omstridte Sted hos Svend Aagesen staar sui i den gængse Betydning (hans) sine Folk og maa her forstaas om Valdemars grusomme Fremfærd mod flere af hans egne Mænd. Hvem han sigter til med sin Udtalelse, ved vi naturligvis ikke, men det synes mig ret rimeligt, at han, som Jørgensen formoder, blandt andet kan have tænkt paa Buris Henrikssøn og Magnus, særlig da paa den grumme Behandling, de faldne Stormænd utvivlsomt har været Genstand for i det livsvarige Fængsel paa Søborg. At der dér ikke blev taget paa dem med Fløjelshandsker, lader sig med temmelig stor Sikkerhed slutte ogsaa af Saxos forsigtige Antydninger.

Fortolker vi altsaa Svend Aagesens Ord paa den angivne Maade, yder hans Udsagn dog alligevel Visens Beretning en vægtig omend indirekte Støtte og peger gennem al

---

[1] Hist. Tidsskrift VI R. 3 Bd. p. 68.

[2] For at betegne Undersaatter (Landsmænd) anvender Saxo Ordet cives (jvnfr. Saxo ed. Holder p. 440, 15—20; 660, 38; 657, 9; 670, 23) eller gens sua (jvnfr. Id. 499, 14).

Sui = sine Folk forekommer hos Saxo overordentlig hyppigt, jvnfr. saaledes 416, 31; 423, 17 og 19; 425, 5 (tuorum); 435, 22; 436, 26; 440, 15—20; 441, 23; 456, 37; 457, 18; 460, 37; 461, 31; 499, 37 (deres egne ɔ: den Hær, hvortil de selv hørte); 660, 11 (sit Parti); 672, 1.

den Ros, hvortil den forsigtige Krønikeskriver har knyttet sin Dadel, tydeligt nok paa det Træk af Vilddyret, der laa paa Bunden af Kongens Karakter og let traadte frem, naar han paa en eller anden Maade blev tirret.[1] For Resten har vel, Rigtigheden af Visens Beretning forudsat, Samtiden dømt noget anderledes end vi om Kongens Adfærd ligeoverfor Søsteren og hendes Boler. Nogen Apologi kunde det naturligvis ikke falde mig ind at ville levere for ham; men ret interessant synes det mig, hvis vi, tilnærmelsesvis idetmindste, kunde komme til Klarhed over Samtidens Opfattelse angaaende dette Spørgsmaal: Var Kong Valdemar i sin gode Ret eller ej?

At betragte den Mishandling, begge blev Genstand for, som en Straf ikendt efter Lov og Dom, vilde selvfølgelig være rent forfejlet. Langt snarere maa den i al sin Indianergrumhed opfattes som en Art Slægthævn, der naturligvis tillige gav Afløb for Kongens personlige Raseri og Forbitrelse.[2] Spørgsmaalet bliver da, om en saadan Slægthævn efter Datidens Anskuelser var tilstedelig og forsvarlig. — Set fra den verdslige Rets Standpunkt forelaa der jo en ligefrem Lejermaalssag,[3] men Landskabslovene angiver ikke direkte nogen

---

[1] At dette Træk heller ikke var helt fremmed for hans Fader, kan vi slutte af Saxos Beretning (p. 419, 40) om, at den fromme Knud en Gang truede sine Brødre med Lemlæstelse, hvis de ikke mødte hos ham i Slesvig.

[2] Fra Sagnhistorien kendes Exempler paa en lignende Tagen sig selv til Rette overfor den, som havde krænket en af Ættens Kvinder, jvnfr. saaledes Saxo ed. Holder p. 227, 20: Cumque postmodum Syualdus comprehensum Otharum ob illatum filie stuprum suspendio consumendum duxisset . . .

[3] Forseelsen er i dette Tilfælde egnl. dobbelt: den kan nemlig opfattes dels som Blodskam, dels som en Lejermaalssag. For den forstnævnte Forbrydelse var Straffen ifølge Kirkelovene Bansættelse (Sæll. Kirkelov ed. Thorsen p. 68: Skaanske Kirkelov ed. Thorsen p. 69); dog har rimeligvis den faktiske Straf, saadanne Personer ifaldt, været temmelig haard (jvnfr. Matzens Retshist. Off. Ret III p. 144 og de der anførte Ana-

Straf for den Kvinde, der havde gjort sig skyldig i denne Forseelse, bortset fra, at den Bøde, Fornærmeren kunde tvinges til at betale, tilfaldt Repræsentanten for Ætten, hvis Ære og Interesse hun ved sin Færd havde krænket, ikke hende selv.[1] Dog synes det at fremgaa af en Antydning i jyske Lov, at vedkommende Kvinde efter gammel Sædvaneret i dette Tilfælde havde sin Boslod forbrudt.[2] Hermed skulde man tro, at Maalet var fuldt, men adskillige Omstændigheder taler for, at Ætten ikke altid lod sig nøje med disse ret haarde Foranstaltninger. En højst mærkelig Udtalelse i Anders Sunesons lex Scaniæ provincialis[3] tyder bestemt paa, at vedkommende Kvinde tillige undertiden blev underkastet en meget stræng Hustugt (Piskning). Jeg finder en Støtte for Rigtigheden af denne Antagelse ogsaa deri, at Statsmagten senere hen i Tiden ved Lejermaalssager ikke

---

logier fra senere Tider). Graagaasen fastsætter for større Blodskam, hvorunder det foreliggende Tilfælde gaar ind, Fredløshed, der i Virkeligheden er identisk med Dødsstraf.

[1] Jvnfr. Vald. sæll. Lov p. 43. St. 62; Eriks sæll. Lov p. 110 St. 116. Jyske Lov p. 33 II, 18; Skaanske Lov p. 64 Ordbodemaal XI p. 228 (alt i Thorsens Udg.).

[2] Jyske Lov p. 9 (1, 8): Havær en mø, thær attan vintær ær gamæl, æth nokær ænki (antigh)laghlih å thingi kraft theræ væri til at giftæ them, ok vilæ theræ væri them æi giftæ, ok latæ the tha liggæ hos them (sithæn), tha havæ the thæræ mæth æi theræ gos forgort. æn tho mughæ theræ væri søkæ æftær for læghær vitæ. Smlgn. hermed Flensborgs Stadsret St. 79. Apenrader Stadtrecht cap 80 (Thorsen, De med jyske Lov besl. slesvigske Stadsretter 1855) samt Erik Glippings almindelige Byret St. 31, ed. Secher (Blandinger udg. af Univ. Jub. danske Samf. 1, 154).

[3] p. 192 (Thorsens Udg.) Oppressori suo innupta femina consensum prestante non ad ipsam uerbere dignam non munere, ne lucrum capiat delicto sed ad solum eius presertim in copula maritali secundum legem proximum provisorem et in eius persona iniuriam perpessum pudoris . . . satisfactio pertinebit.

sjældent overlader Slægten at eksekvere Dommen,[1] hvad der næppe vilde være sket, hvis ikke Ættens Indgriben paa dette Omraade havde haft Hjemmel i gammel Sædvaneret.

Med Hensyn til den ovenfor fremsatte Formodning er det ogsaa vel værd at lægge Mærke til, at Piskning[2] fra Reformationstiden, hvor vore Kilder begynder at flyde rigeligere, omtales som en almindelig Straf for utugtige Kvinder. Det vilde være ganske utænkeligt, at Peter Palladius saa at sige paa Reformationens Tærskel kunde omtale[3] denne Straf som en, der hyppigt kom til Anvendelse, hvis den ikke havde været et Arvestykke fra tidligere Tider og allerede dengang, idetmindste i Købstæderne, hjemlet ved Traditionen. Rimeligvis forholder det sig hermed ligesom med en anden gammel Sæd, Visen berører: Da alle andre Beviser slaar fejl for Dronningen, og Kongen beskylder hende for at have løjet paa liden Kirsten, malker hun hendes Bryst, saa Mælken flyder paa Gulvet for Kongens Fod, og overbeviser ham derved om Søsterens Skyld. Os forekommer dette Træk raat; men sammenligner man det, med hvad vi ved om Forholdene i det 16de Aarh., viser det sig, at dette maa have været en gammel hævdvunden Fremgangsmaade for at komme til Kundskab om ugifte Kvinders Svangerskab. Det paabydes nemlig ligefrem fra Regeringens Side aarligt i Købstæderne at foretage saadanne Malkeprøver for at opdage mulig Løsagtighed hos den kvindelige Befolkning.[4]

Medens vi altsaa for Kvindens Vedkommende maa nøjes

---

[1] Hist. Tidsskrift IV, 4, 507 (Secher, Kongens Rettertings Domme I. 275) samt Troels Lund, Danm. og Norges Hist. I, 12, 252.

[2] Ogsaa Indmuring forekommer senere hen som Straf for denne Forseelse, jvnfr. Hist. Tidsskr. IV, 4, 507; Tr. Lund, Danm. og Norges Hist. I, 12, 252 og 257; ja Dødsstraf, jvnfr. Sml. til jysk Hist. og Topogr. V. 82.

[3] Peter Palladius' Visitatsbog ved Grundtvig p. 126; Tr. Lund, Danm. og Norges Hist. I, 12, 256 ff.

[4] Tr. Lund, Danm. og Norges Hist. I, 12 p. 254—255.

med en ret sandsynlig Formodning, er den Mishandling, Prins Buris maatte lide — man kunde næsten sige — hjemlet ved Lovbestemmelser i samtidige Købstadslove, og disse er vel egentlig et korrektere Udtryk for Retsopfattelsen i Datidens styrende og ledende Lag end de paa langt ældre Tiders Tradition hvilende Landskabslove. De Bestemmelser, hvortil jeg sigter, findes dels i Slesvigs gamle Stadsret[1] § 11, der lyder saaledes: »Item si quis deprehensus fuerit cum muliere, que prius scortum non fecerit nec infamis fuerit, frater vel cognatus vel defensor mulieris emendam novem marcarum ab eo extorqueat vel uindictam in illum exerceat,« dels i den ældste lundske Stadsret Artik. 57:[2] »Takir bonde annars dottir eller frenku og worthir ther grepin withir, tha hawir bonde wald til at sædie honum i fiedir oc holda honum til rette oc lada comma til gotha men oc sigha thöm aff thölike gierninge, som ther ær giort. Wil han ther festa the kuna sik til hösfrw, tha ma han hawa frith oc gotha nadha; en wil han ey festæ og ingin hethir göra, tha hawir bondin wald til at göra honom lytir a hans limmir.« — Saa meget er altsaa sikkert, at Kongens Fremfærd bunder i en Retsopfattelse, der ingenlunde var enestaaende i det Samfund, han tilhørte, selv om maaske de blidere Aander blandt hans Samtidige i dette Tilfælde vilde have fundet det rigtigst, om han havde »vendt Bladet om og ladet Naade gaa for Ret og Dom«.

Om Dronning Sofie kan vi fatte os i Korthed: Hun skal efter Saxos og Svend Aagesens enstemmige Vidnesbyrd have været meget smuk og blev som bekendt i en ganske ung Alder gift med Kong Valdemar;[3] derimod er vi fuldstændig blottede for Oplysninger om hendes Færd og Karakter. Efter min Formodning, som jeg nedenfor udførligere skal be-

---

[1] Thorsens Udg. 1855 p. 6.

[2] Rosenvinge, G. D. Love Bd. V. p. 59.

[3] Om hendes fædrene Æt se nedenfor p. 338 med Anmk. 2.

grunde, har Visedigteren i det foreliggende Tilfælde gjort hende stor Uret og forvrænget hendes Billede til en ligefrem Nederdrægtighedens Karikatur; dog tyder den Omstændighed, at Traditionen saavel her som andetsteds skildrer hende som det sorte Faar, unægtelig paa, at det Minde, hun efterlod sig hos det danske Folk, ikke just hørte til de lyseste.

Naar Hensyn tages til det Tidspunkt, paa hvilket de i Sagnet omtalte Begivenheder maa tænkes at have fundet Sted, kan der ved Afgørelsen af Spørgsmaalet om, hvem den i Visen optrædende Buris var, kun være Tale om to Personer: Buris, Henrik Skatelars Søn, og Burisleif, Sverker den gamles Søn, en Halvbroder til Dronning Sofie. Vi kender nemlig ikke andre af dette Navn fra Kong Valdemar den stores Tid, og mellem disse to har ogsaa alle tidligere Forskere, forsaavidt de mente, at en virkelig historisk Begivenhed laa til Grund for Sagnet, truffet deres Valg.

For at naa til en nogenlunde sikker Afgørelse er det imidlertid nødvendigt at sammenstille de Data, der fra anden Side er os overleverede om disse to Menneskers Liv, og jeg skal da begynde med den mest bekendte af dem, Buris Henrikssøn.

Hans Fader Henrik, kaldet Skatelar eller den halte, var en Søn af Svend Estridssøns Søn Svend[1]. Kong Nielses Dronning Margrethe skaffede ham, der tidligt havde sluttet sig til hendes Søn Magnus, rigt Gifte i Sverig med Ingerid,[2] Datter af hendes Broder Ragnvald Ingessøn, som senere blev Konge i Sverig.[3] Ægteskabet var meget ulykkeligt; ja

---

[1] Jvnfr. Saxo ed. Holder p. 420, 5; Form. søgur VII, 278 (Hakon Herdebreds Saga c. 20).

[2] Saxo ed. Holder p. 412, 9; Hak. Herdebr. Saga c. 20; Harald Gilles Saga c. 2; Strinnholm, Sv. folk hist. III, 51 f.

[3] Jvnfr. Kongerækken ved Vestgötalagen (Corp. iur. Sv. Goth. I, 301). — Gejer. Sv. folk. hist. I, 154; Strinnholm, Sv. folk. hist. III, 51; Munch, Norske Folks Historie II, 598 antager uden rimelig Grund, at Ragnvald Ingessøn døde før sin Fader.

Saxo beretter[1] endog med synlig Skadefryd, at Ingerid, som havde faaet sig en Elsker, hemmeligt søgte at flygte bort med denne, men blev indhentet af sin Husbond i Aalborg og ført tilbage, medens Elskeren undslap. Ikke destomindre havde Henrik med hende fire Sønner: Buris, Magnus, der en kort Tid var Konge i Sverig, men faldt 1161;[2] Knud, der en Tidlang var Hertug i Slesvig først under Knud Magnussøn senere under Valdemar den første.[3] Suhm formoder — sikkert med Urette — at han midlertidigt er bleven afsat;[4] vi ved kun, at han i Aaret 1158[5] tilligemed sin Broder skrev under paa Fundatsen for Vitskøld Kloster samt paa et Brev fra 1161[6] og maa være død inden Aar 1163; thi i Stiftelsesbrevet for Twiss Kloster omtaler Buris sin Faders og sine Brødres pludselige og uformodede Død. Af samme Grund maa vi ogsaa antage, at den fjerde Søn Ragnvald, der var Jarl i Sverig under Broderen Magnus's korte Regering,[7] omkom sammen med denne.

Jeg formoder, at Knud var ældre end Buris; thi det er rimeligst, at det var Slægtens Hoved, Knud Magnussøn udnævnte til Hertug i Sønderjylland. Om han ogsaa var ældre end Magnus, skal jeg lade være usagt, da hverken denne eller hans Broder Ragnvald spillede nogensomhelst

---

Dette strider blandt andet mod den Efterretning, vi har om ham i S. R. Suec. I, 4 (se nedenfor Side 315, Anmk. 2) og 15.

1 Saxo ed. Holder p. 420, 5.

2 S. R. Suec. 1, 4: cui successit Magnus filius Henrici skotulærs de dacia et Ingridis reginæ, quæ fuit filia ragualdi regis filii Ingonis senioris.

3 Jvnfr. Saxo ed. Holder p. 457, 5—10; 499, 4—5.

4 Suhm, Hist. af Danm. VII, 24 f.; VII, 96 f. Han stotter sin Antagelse paa, at den Nicolaus Razi filius, der omkom i Aaret 1161, af Saxo kaldes satrapa Slesuicensium; men dette kan ikke betyde Hertug i Sønderjylland; det betegner kun, at han var Kommandant i Byen Slesvig.

5 Thorkelin, Dipl. Arn. Magn. I, 15.

6 Suhm, VII, p. 96; Repertor diplomat. I p. 5—6.

7 Fornm. søgur VII, 278.

Rolle i Danmark. De nævnes derfor heller ikke i danske Diplomer;[1] og naar Saxo ved Fortællingen om Begivenhederne kort efter Slaget ved Viborg skal opregne Hovederne for den myrdede Knud Magnussøns Parti, omtaler han kun Knud og Buris.[2] Det kan ikke være, fordi Magnus og Ragnvald endnu dengang var Børn, thi Henrik Skatelar faldt 1134; følgelig maatte Sønnerne ved Aar 1157 være mindst nogle og tyve Aar gamle; Forklaringen ligger vel snarest i den Omstændighed, at Børnene efter Henrik Skatelars Død skiftede Arv saaledes, at to af dem (Knud og Buris) fik hans Ejendomme i Danmark, de to andre (Magnus og Ragnvald) Besiddelserne i Sverig; Ragnvald har vel nok været yngre end Magnus.

Allerede under Valdemars Kampe med Svend havde Buris spillet en betydelig Rolle,[3] og umiddelbart efter Kampen fik han og Broderen Knud sat igennem,[4] at alle de, der havde deltaget i Knud Magnussøns Mord, blev landsforviste

---

[1] Den Magnus Henrici fil., der nævnes som Underskriver paa et Diplom fra 1148 (Thorkelin, Dipl. Arn. Magn. I. 11 og 318), var sikkert Magnus Herici ɔ: Magnus Erik Lams Søn. At det skulde være Magnus Henriksøn er umuligt alene af den Grund, at Kong Svend paa dette Tidspunkt laa i Strid med Knud Magnussøn, til hvis Parti Henrik Skatelars Sønner hørte.

[2] Saxo ed. Holder p. 499, 15.

[3] Saxo ed. Holder p. 494, 40 ff; 499, 1—5. — Hans Navn skrives noget forskelligt. Saxo kalder ham altid Burisius; saaledes benævner han ogsaa sig selv i Stiftelsesbrevet for Twiss Kloster (1163). I et Diplom fra 1157(?) (Thorkelin, Dipl. A. M. I, p. 12 og 318) nævnes han af Valdemar Burius cognatus meus; under Fundatsen for Vitskold (1158) staar han som Buris. Endelig anføres i et Diplom fra 1161 (Repertorium diplom. regni Dan. 1, 5—6.), som angaar Klostret i Tommerup, blandt andre Vidner, der undertegnede Brevet, Kanutus dux et Berith, frater eius. Hermed kan ikke sigtes til andre end Buris, selv om Skriveren af Dokumentet har været noget uheldig med Navnets Bogstavering.

[4] Saxo ed. Holder p. 499, 5—29.

paa evig Tid. Alene Frygten for at stode fra sig det mægtige Parti, for hvilket de to Brødre stod i Spidsen, og som endnu kun løst var knyttet til hans eget, bevægede Valdemar til at give sit Minde til denne Foranstaltning. — Efter sin Broder Knuds Død, der, som ovenfor vist, maa falde mellem 1161 og 1163, hævede Buris sig ved en klog Benyttelse af Forholdene op til en Magt, der efterhaanden blev faretruende for Valdemar, og hans Optræden bevirkede, at den Mistro, denne i sit stille Sind stadig trods al tilsyneladende Forsoning havde næret til Sønnen af sin Faders Banemand, holdtes vaagen.[1] Det kan heller ikke nægtes, at Buris's Færd, naar man betragter den med et uhildet Øje, røber en Ærgærrighed, der havde sat sig Kongekronen som sit endelige Maal.[2] Han synes at have smigret sig med at kunne spille Valdemars Rolle ligeoverfor Svend om igen.

Af politisk Klogskab, men uden Spor af Sympathi sluttede han sig efter Knud Magnussøns Mord til Valdemar,[3] ligesom denne i sin Tid ledet af lignende Motiver var bleven Svends haandgangne Mand. Ligesom hans Forbillede var det ham magtpaaliggende at vinde krigersk Ære og Erfaring; derfor ser vi ham med stor Tapperhed og Iver deltage i Valdemars Krigstog mod Rygen.[4] Valdemar havde kort efter sin Tronbestigelse af sin Fædrenearv stiftet Vitskøld Kloster; ogsaa heri fulgte Buris hans Exempel, da han af sin Fædrenegaard Twiss med alt dens Tilliggende oprettede Klostret Tuta vallis.[5] Endelig benyttede han med stor taktisk Dygtighed

[1] Saxo ed. Holder p. 535, 19; 545, 34.

[2] Saaledes har ogsaa hans kloge Samtidige, Kong Sverre, bedømt hans Færd, jvnf. Form. søgur VIII, 314: ok þoat vèr skylim upp telja allan afspring Ingiríðar, pá mun fár vera tryggr; eigi var Magnus (scl: Henrikssøn) trúr ok eigi var Buriz trúr, som siðan hafa merki á borit.

[3] Saxo ed. Holder p. 494, 25. [4] Ibid. p. 543, 26.

[5] Danske Samlinger IV, 349 findes et paa Dansk oversat Vidisse af Stiftelsesbrevet. Den lat. Text findes i Udtog hos Suhm, Hist. af Danm. VII. 720.

Valdemars Stræben efter at sikre sin Søn Knud Kongekronen til at skaffe sig en næsten uafhængig Magtstilling som arvelig Hertug i Jylland;[1] men hermed havde ogsaa hans Lykkes Stjærne kulmineret.

For at gennemføre sine forræderske Planer søgte Buris Hjælp hos sin Slægt i Norge. Hans Moder Ingerid var nemlig snart efter Henrik den haltes Fald bleven gift med den norske Konge Harald Gille, med hvem hun fik Sønnen Inge;[2] da Harald var omkommen, ægtede hun efter hinanden to mægtige norske Høvdinger og indlod sig i Elskovsforhold med en tredie[3] — som man ser, en meget livlig Dame. Frugten af disse mange Forbindelser var adskillige Børn, men kun én af Buris's Halvsøskende paa mødrene Side kom efter Kong Inges Fald til at spille en fremragende politisk Rolle, nemlig Ingerids uægte Søn med Ivar Sneis, Orm, Kongsbroder kaldet,[4] der blev Erling Skakkes trofaste Kampfælle i Striden mod Kong Sverre. — Erling havde aldrig staaet i noget venskabeligt Forhold til Kong Valdemar; han havde ganske vist nodtvungen anmodet om hans Hjælp, da hans Søn Magnus var bleven kronet til Konge;[5] men som Betaling for Hjælpen, der maaske endda indskrænkede sig til en Pengeunderstøttelse og velvillig Neutralitet, gjorde Valdemar Fordring paa Viken indtil Rygjarbit, de danske Kongers gamle Eje. Erling gik ind herpaa, men har næppe haft i Sinde at indfri disse Løfter; ialfald gjorde han ingen Miner dertil, dengang han 1164 havde overvundet sine Modstandere og var kommen i sikker Besiddelse af Riget.

Da Valdemars Fordringer kun fandt døve Øren i Norge, besluttede han at tvinge dem igennem med Magt, men hans

---

1 Saxo ed. Holder p. 545—46.
2 Fornm. sogur VII, 198.
3 Fornm. sogur VII, 230; X, 419.
4 Fornm. sogur VII, 230; Saxo ed. Holder p. 555, 3: Ormo ut quem regis germanum cognaminabant.
5 Fornm. sogur VII, 231; Saxo ed. Holder 553, 20 ff.

første Krigstog til Viken 1165 blev nærmest en Fiasko[1] paa Grund af Befolkningens Uvilje mod de fremmede og Valdemars altfor forsigtige Optræden. — Efter dette stod det klart for Erling, at han, saaledes som Forholdene stillede sig i Norge, aldrig kunde være sikker, saalænge han havde Valdemar til Fjende; den mægtige Danekonge var et altfor godt Rygstød for de oprørske Bevægelser i Norge. Det er derfor umuligt at afgøre, om Planen til at styrte Valdemar er udgaaet fra Erling og Orm eller fra Buris; utvivlsomt har de med deres fælles Antipathier og Interesser hurtigt fundet hverandre. Man traf den Aftale, at den norske Flaade ved Foraarstid 1167, naar Valdemar var paa Togt, skulde søge ned til de danske Farvande for i Forening med Buris's Stridsmagt at overvælde den intet anende Valdemar. Men det gik ganske anderledes. Rimeligvis har Buris været uforsigtig;[2] Rygtet om hans forræderske Allianceplaner sivede ud, og Valdemar, der ledet af sin aldrig slumrende Mistanke[3] havde søgt at gøre ham uskadelig ved at tage ham med paa Toget til Rygen, blev under Angrebet paa Leuticierne gennem et Brev fra Hertug Henrik Løve underrettet om, hvad der var i Gære. Om Angivelsens Rigtighed, skrev Hertugen, vilde Kongen kunne overbevise sig, hvis han paa Tilbagetoget mødte den norske Ledingsflaade. Omtrent samtidigt blev et Brev fra Norge opsnappet, der indeholdt en Bekræftelse paa Hertug Henriks Meddelelse, og da Kongen fremlagde de Underretninger, han saaledes fra forskellig Haand havde faaet, for en snævrere Kreds af sine fortrolige, bestyrkedes hans Mistanke yderligere af Biskop Tuko af Børglum, der fortalte, at Buris havde taget sine Folk i Ed paa, at de vilde følge

[1] Saxo ed. Holder p. 554, 5—555, 9.

[2] Saaledes havde han taget sine Folk i Ed paa, at de vilde følge ham, hvad han end indlod sig paa, og dette var, som det senere viste sig, blevet bekendt, jvnfr. Fremstillingen nedenfor.

[3] Saxo ed. Holder p. 535, 19; 545, 34.

ham, hvad han end indlod sig paa. Foreløbigt blev Opdagelsen holdt strengt hemmelig; først, da Kongen var kommen til Vordingborg, sammenkaldte han Rigets fornemste Mænd, deriblandt Buris, og foreholdt ham i denne Forsamling aabenlyst hans forræderske Færd. Buris nægtede, men Kongen forbød ham ikke destomindre, indtil han havde faaet Sikkerhed for, om Angivelsen var rigtig eller ej, at fjærne sig fra hans Nærhed. Da han protesterede mod at lade Beviset for sin Skyld eller Uskyld afhænge af saa tilfældige Forhold som den norske Ledingsflaades Tilstedeværelse i de danske Farvande, betragtede Kongen hans Vægring som en ufrivillig Erkendelse af Sigtelsens Rigtighed, tillod ham end ikke at tage Afsked med sine Folk, men førte ham med sig til Fæstningen Søborg[1] (urbs Latrensis), hvor han indtil videre blev holdt fængslet, uden at der dog tilføjedes ham nogen Overlast. Først da den norske Flaade virkelig havde vist sig i Farvandet og angrebet de jyske Ledingsskibe i Djursaaens Munding, gav Kongen Befaling til, at han som skyldig i Højforræderi skulde lægges i Lænker.[2]

Dette er Hovedindholdet af Saxos udførlige Beretning om Katastrofen; al Ting er her aabent, klart og naturligt;

---

[1] At Søborg og Saxos urbs Latrensis (ɔ: Lejreby) er identiske, kan næppe betvivles. Allerede Langebek (jvnfr. Suhm, Hist. af Danm. VII, 223 Noten) har udtalt en Formodning derom, men Beviset er først givet af Wegener. Han gør nemlig opmærksom paa, at under største Delen af Kong Valdemar den førstes Regering var Thorbjørn Kastellan paa Søborg (Seoburgh) og nævnes ogsaa som saadan i flere Dokumenter (Cod. Esrom. p. 72 b—73 a; Dipl. Arn Magn. I, 30). Sammenholdes hermed Saxos Beretning (ed. Holder p. 632, 31 ff) om, at da Magnus, Erik Lams Søn, 1177 efter sit sidste mislykkede Oprørsforsøg mod Kong Valdemar skulde sættes i strængt Fængsel, blev han sendt »ad urbem Laterensem Thorbernique custodiæ traditum,« er der, da jo Thorbjørn, som vi saa, dengang var Kastellan paa Søborg, stor Sandsynlighed for, at begge Navne betegner samme Lokalitet.

[2] Saxo ed. Holder p. 556—557.

kun et eneste Punkt er tilsyneladende dunkelt og trænger maaske til lidt nærmere Belysning. Saxo beretter nemlig, at, da Erling og Orm angreb de jyske Skibe i Djursaa, vandt de en let Sejr, saasom de Danske ingen Anførere havde, ja de erobrede endog Buris's eget Skib. Man undrer sig over, at Nordmændene uden videre angriber Buris's Flaade, som de dog havde haft i Sinde at forene sig med; men Sagen er naturligvis den, at Saxo ikke har omtalt, at Nordmændene allerede dengang havde faaet Nys om, at Forræderiet var opdaget og Buris sat fast. De jyske Ledingsskibe i Djursaaen var formodentlig de samme, som Buris havde haft med sig paa Toget til Rygen, og som efter Katastrofen i Vordingborg af Kongen havde faaet Ordre til at sejle hjem.[1]

Om Buris's Skæbne efter Fængslingen foreligger der saavel i danske som i tyske Kilder en Del Efterretninger, som vi baade paa Grund af deres indbyrdes Uoverensstemmelser, og fordi de afviger fra Saxo, maa underkaste en nærmere Prøvelse. — Af Saxos Ord[2] »Burisium, perinde ac maiestatis reum, inter vincula asservari precepit« i Forbindelse med hans

[1] Efter Slaget i Djursaa og Plyndringen af Købstaden Grenaa styrede Erling Skakke til Sjælland. Her ledede Absalon selv Forsvaret, og Nordmændene udrettede intet. Dog er jeg tilbøjelig til at slutte mig til Munchs Anskuelse (Norske Folks Hist. III, 23), at Saxo har fremstillet Toget mod Nordsjælland som mindre farligt. end det i Virkeligheden var. Erling har muligvis haft til Hensigt at forsøge, om han ikke ved et dristigt Kup kunde befri Buris, efter hvis Tilfangetagelse Toget til Danmark var meningsløst. Hermed stemmer det, at han pludselig gør Landgang et Sted i Nordsjælland (hvor?), og at Absalon paa Efterretningen herom iler til Undsætning med en Skare Ryttere. Der var dengang god Mening i et Angreb paa Søborg fra Havet; man kunde sejle fra Kattegattet lige til Slottets Mure, smlgn. Kortet hos V. Boye, Fund af Gjenstande fra Oldtiden og Middelalderen i og ved Søborg Sø. 1882.

[2] Saxo ed. Holder p. 557, 34—35.

senere Tavshed om denne Mand, hvis Skæbne han uden Tvivl har kendt, kan man kun drage den Slutning, at Buris endte sit Liv i det strænge Fængsel, som ved hans egen Uforsigtighed og Kong Valdemars kloge Mistænksomhed blev den sorgelige Afslutning paa hans Kongedrømme.

En Støtte for Rigtigheden af denne Antagelse kan vi ogsaa vinde ved en Betragtning hentet fra andre Forhold i Datiden: Det første Skridt til at skaffe noget større Fasthed og Orden i Tronfølgen, end der tidligere havde været, blev jo gjort af Valdemar, da han lod sin umyndige Søn Knud vælge og krone til sin Efterfølger. Herved brød han med nedarvede Traditioner og omgik Folkets ældgamle Ret til at vælge, hvem det vilde blandt Kongehusets mandlige Medlemmer til sin Hersker. Men den Retsopfattelse, ifølge hvilken Folkets Stemme var den afgørende, og som Valdemar formelt ogsaa havde anerkendt, selv om han reelt tilsidesatte den, ændredes ikke eller kun meget langsomt; derfor dømte man heller ikke i Datiden synderlig strængt om den, som ved Folkets Hjælp søgte at bane sig Vej til Tronen ved at fortrænge en anden. Valdemar selv var jo kommen til Magten paa denne Maade; han havde brudt den Troskabsed, han svor Kong Svend, og dog var han sikkert ikke ringere Mand for den Sags Skyld i sin Samtids Øjne. — Hvad var derfor naturligere end, at han dels i Erindringen om sin egen tidligere Færd dels uvilkaarlig ledet af sin Samtids Opfattelse af dette Forhold ikke viste unødig Grusomhed mod de Medlemmer af Kongehuset, som i Lid til et større eller mindre Parti i Folket søgte at kuldkaste den ny Ordning, han havde truffet; ogsaa deres Ret blev jo krænket, saaledes som Buris med Held gjorde gældende i Anledning af Kong Knuds Valg.[1]

Men det er ikke blot naturligt, at saadanne Synspunkter har gjort sig gældende hos Kongen, det er ogsaa ret sandsynligt. Vi ser nemlig, at han overfor alle de andre Mænd,

---

[1] Saxo ed. Holder p. 545, 35 ff.

der under hans Regering uden Held optraadte som Kronprætendenter, ja endog lumskeligt stræbte ham efter Livet, viste al den Mildhed, som Hensynet til hans egen og Rigets Sikkerhed tillod.[1] Hvorfor skulde han da vel have behandlet Prins Buris strængere? Det er ikke troligt. — Derfor gaar jeg heller ikke til de ovenfor antydede Undersøgelser om Buris's senere Skæbne i Forventning om at vinde ny Oplysninger, der gaar ud over det, Saxo meddeler, men i Haab om — idetmindste for en Del — at kunne paapege de Misforstaaelser, der har givet Anledning til de foreliggende Efterretninger.

Gram i sin Note til Meursii Opera IX p. 315 og Pontoppidan i Ann. eccl. I, 394 citerer begge et Haandskrift af den ældre Svaning, omhandlende Kong Valdemar den førstes Levned, hvori berettedes — Haandskriftet er nemlig nu tabt — at Buris i sin Alderdom med alt sit Gods gav sig ind som Munk i Twiss Kloster. Svanings Ord er nøjagtigst refererede hos Gram l. l., hvorfor jeg holder mig til hans Gengivelse: »Io. Svaningius senior in Valdemari I. vita m. s., nescio quo auctore (quem tamen habuisse nullus dubito), hæc prodidit: Burisius oculis effossis in paterna sua sede Twiss in vinculis servabatur, ut tamen in templum ire posset, ubi precibus delicta iuventutis emendabat. Demum senio gravis in monachorum claustrum cum omnibus suis bonis convertit.«

Det første, der falder en i Øjnene ved at læse denne Beretning, er, at Svaning aabenbart ikke har nogen klar Forestilling om Twiss Kloster og dets Stiftelse, følgelig ikke kan have kendt Buris's Stiftelsesbrev. Af hans Ord kan man nemlig ikke faa andet ud end, at Buris blev holdt i strængt Fængsel paa sin Fædrenegaard Twiss, altsaa paa sit eget Slot, dog saaledes at han kunde besøge Kirken (ɔ: Klosterkirken); han skiller altsaa mellem Klostret Twiss

[1] Saxo ed. Holder p. 625; 632, 30—33; 639, 1—3.

og hans Gaard af samme Navn. Men det var jo netop den, der med alt sit Tilliggende 1163 var bleven omdannet til et Kloster, og dette kan Valdemar umuligt have benyttet som Statsfængsel; heller ikke det kan være rigtigt, at han som gammel Mand optoges med alt sit Eje som Munk i Klostret; thi Valdemar har uden Tvivl, da han i 1167 satte ham fast som Landsforræder, konfiskeret hans Ejendomme, ligesom han gjorde ved Knud og Karl.[1]

Trods disse Indvendinger tvivler jeg dog ligesaalidt som Gram paa, at Svaning har haft gamle Kilder at støtte sig til og det endda gode Kilder; kun har han grundigt misforstaaet dem. Saavidt jeg kan se, har han nemlig benyttet et Nekrologium fra Twiss Kloster eller et andet lignende Dokument derfra, hvori Buris har været nævnt som frater og anført som den, der havde skænket sin Fædrenegaard til Klostret, muligvis endog selve det Brev, hvorved han blev hædret med Brodertitlen af Munkene. At denne Brodertitel for hans Vedkommende aldeles ingen reel Betydning havde, men tildeltes ham alene honoris causa, skal senere blive vist. Beretningen om, at han blev blindet, har han aabenbart hentet fra en eller anden gammel Aarbog; Resten af hans Fortælling er Digt, eller om man hellere vil det saa, Kombination, og hvad der har bevæget Svaning til den snurrige Antagelse, at Buris som Fange opholdt sig paa Twiss Slot og derfra daglig besøgte Klostret, er let at se. Han har nemlig her kombineret sin Viden om, at Buris blev optaget som frater i Twiss Kloster med en Efterretning, han hentede fra en af de endnu bevarede Redaktioner af Visen om Buris og liden Kirsten. Der staar i Redaktion A Vers 141 (Grundtvig D. g. Folkeviser III p. 102):

Fra hans borrig de gyldte spange[2]
der lyster hannem Buris hver dag at gange

[1] Saxo ed. Holder p. 639, 6 ff.
[2] I de citerede Vers har jeg ikke bibeholdt den Grundtvigske Udgaves Stavemaade.

endvidere i Red. D. Vers 175 (Grundtvig D. g. Folkev. III p. 116)

Fra det kloster og til sin gaard
gik han derimellem siu gange hvert aar.

Den næste Efterretning om Buris, hvormed vi skal beskæftige os, findes hos den tyske Krønikeskriver Albert af Stade, der under Aaret 1163 meddeler,[1] at Kong Valdemar kom til et af den tyske Kejser i St. Jean de Laune[2] ved Besançon sammenkaldt Kirkemøde, og at »dux Borius, quem ipse postea submersit, quia regnum affectavit« ved denne Lejlighed befandt sig i hans Følge. Efterretningen er forsaavidt ganske rigtig, som ogsaa Saxo bevidner,[3] at Valdemar foretog denne Rejse til Besançon, og at Buris ledsagede ham; det er kun den tilføjede Relativsætning, »quem ipse postea submersit«, der volder Betænkeligheder.

Vi er nutildags hverken i Stand til at gendrive eller bekræfte Albert af Stades Meddelelse, da vi kun ved saare lidt om, hvilke Kilder denne Forfatter har benyttet.[4] At slutte efter den Sammenhæng, hvori Beretningen foreligger, er den øst af en eller anden ældre tysk Rigsaarbog, der har været ganske vel underrettet om, hvem der deltog i dette Møde.[5] At Albert af Stade ikke i dette Tilfælde støtter sig til tabte danske Kilder, derpaa tyder efter min Formening den Omstændighed, at Buris's Navn aldrig i disse forekommer i den her anvendte Form (B o r i u s). Rimeligvis har hans

---

[1] Chronicon Alberti Stadensis ed. Rein. Reineccius. Halmstadt, 1587. p. 191. Værket er — men ikke fuldstændigt — aftrykt i Mon. Germ. hist. Script. T. XVII p. 345.

[2] Jvnfr. Suhm, Hist. af Danm. VII p. 112 ff.

[3] Saxo ed. Holder p. 535, 18—19: Burisius duntaxat, ne quid in patria novaret, ex necessariis assumptus

[4] Smlgn. Weiland i Forsch. z. deut. Gesch. XIII p. 163 ff. samt Lappenbergs Fortale til hans Udg. af Albert af Stades Chronik i Mon. Germ. hist. Script. T. XVI p. 274.

[5] Ogsaa Biskop Absalon nævnes som nærværende.

Hjemmelsmand, der formodentlig selv har tilhørt Slutningen af det 12te Aarhundrede, rygtevis faaet sin Kundskab om Hertug Buris's opsigtsvækkende Fald, og i saa Tilfælde er det slet ikke umuligt, at den formoder rigtigt, hvem det nu end er,[1] der antager Rygtet om, at Buris af Kongen blev bragt af Dage ved Drukning, for en blot og bar Misforstaaelse af Beretningen om hans Fængsling paa det midt i Vandet beliggende Søborg Slot. — Man kunde ogsaa tænke sig, at der til Grund for Efterretningen laa en vildledende Gengivelse af Saxos Fortælling om Opdagelsen af Buris's Forræderi og de indledende Skridt til hans Fængsling; disse Begivenheder foregik jo nemlig under et Tog til Rygen ombord paa Skibene; Formen kunde da f. Eks. have været denne: anno 1167 Waldemarus, rex Daniae, Borium ducem mari oppressit ɔ: tilintetgjorde under et Søtogt (egnl. paa Havet) Hertug Buris's Anslag; herfra og til Albert af Stades submersit er Skridtet for en middelalderlig Latinist ikke stort. — Alt dette er naturligvis i sidste Instans kun Gætning; men enten man nu billiger den eller ej, synes det mig i Henhold til de forhen anførte Grunde temmelig utroligt, at den mod andre Oprørere saa overordentlig lemfældige Valdemar paa denne noget lumpne Maade[2] har skilt sig af med sin farlige Fange. Naturligvis kunde det tænkes, at Hertug Buris var omkommen i Søen ved et Forsøg paa Flugt; men da havde Saxo jo ingen Grund til ikke at omtale denne Begivenhed, der, hvis Albert af Stade er rigtig underrettet, faldt indenfor Kong Valdemars Levetid.

---

[1] Citatet er bortkommet for mig, og trods megen Møje har det ikke været mig muligt at finde det igen.

[2] For Resten giver Dødsmaaden i og for sig ikke Anledning til nogen Tvivl. Raaheden var jo dengang stor, og Datidens Magthavere anvendte ikke sjældent Drukning som Middel til at skaffe sig af med Folk, der var dem besværlige, jvnfr. Saxo ed. Holder p. 443, 20—21; 450, 7—8.

Endelig foreligger der saavel hos Albert af Stade[1] som i adskillige danske Annaler en Beretning om, at Hertug Buris Aar 1167 efter sin Fængsling blev blindet og gildet af Kong Valdemar. — Albert af Stade har, saavidt vides, ikke direkte benyttet danske Annaler,[2] og heller ikke det omvendte synes at have været Tilfældet. Hvorledes kan det da forklares, at den samme vistnok urigtige Efterretning dukker op paa begge Steder?

Da Beretningen hos den tyske Krønikeskriver fremtræder med enkelte tilsyneladende originale Tilsætninger, er det maaske rigtigst først at prøve, hvad Hjemmel vi har for disse. Formentlig vil ogsaa denne Undersøgelse give os Nøglen til Besvarelsen af det ovenfor fremsatte Spørgsmaal. Stadeannalerne fortæller Begivenheden saaledes: » . . . Tandem ratione propinquitatis Lutgardis separata a Palatino nupsit Herico, qui dicebatur Lam, regi Danorum, et eo mortuo, reuersa nupsit Heremano de Winceburg, de qua genitæ sunt tres filiæ. Unam duxit Heinricus, comes de Suarceburg, (iste postea submersus est Erfordiæ in latrina), quam postea duxit Olricus de Witin. Secundam[3] duxit Magnus Burtzius, Dux Daniæ, quo a Waldemaro rege cæcato & castrato, uxor in Saxoniam rediens miserabili sorte truncato naso a seruo mutilata est.«

Det er vel værd allerede paa dette Punkt at lægge Mærke til, at disse Ord danner Slutningen paa en vidtløftig Udvikling om den bremiske Ærkebiskop Hartvigs Æt,[4] en

[1] Chronicon ed. 1587 p. 165; Mon. Germ. hist. Script. T. XVI p. 327.

[2] Jvnfr. Lappenbergs Indl. til hans Udg. af Albert af Stade i M. G. h. Script. T. XVI samt hans Afhandling i Arch. f. ält. deut. Geschichtskunde VI, 326 ff.

[3] Den tredie Datter gik i Kloster, som vi andetstedsfra ved.

[4] Den indledes med Ordene: Oportet ad superiora parumper recurrere, ut genealogiam eiusdem Hartwici explicemus Chron. Stad. ed. Reineccii p. 163.

Udvikling, der ved sin nøjagtige og omfattende Personalkundskab tydeligt nok peger paa, at Forfatteren har øst af Familiens Slægtebog.[1] Derfor kan der næppe være nogen Tvivl om, at det forholder sig rigtigt, naar der berettes, at Buris kort før Katastrofen havde ægtet en Slægtning af Ærkebiskop Hartvig, og at denne stakkels unge Kvinde efter sin Mands Fængsling paa Tilbagevejen til Fædrelandet blev Genstand for en nederdrægtig Mishandling af en af sine Tjenere. Naar derimod Hertug Buris — afvigende fra alle andre Kilder — her kaldes Magnus Burtzius, foreligger der rimeligvis en Fejltagelse. Navnet skrives i danske Kilder gennemgaaende Burisius;[2] enhver, der har nogen Kendskab til det 12te og 13de Aarhundredes Palæografi ved, at Bogstaverne i (ı) og t (t) særlig efter et forudgaaende r kan ligne hinanden overmaade meget.[3] En Fejllæsning er i dette Tilfælde særlig ved et Navn, som man ikke kender andetstedsfra, saare tilgivelig, og at en tysk Pen gengiver Burtsius eller Burtcius som Burtzius, er ikke andet end, hvad man kunde vente.

Vanskeligere er det at forklare, hvorledes Buris har faaet Tilnavnet Magnus; men naar man betænker, at han havde en Broder af dette Navn, der, som ovenfor berørt, en kort Tid var Konge i Sverig, og at Albert af Stade her utvivlsomt stotter sig til udforlige Optegnelser over Ærkebiskop Hartvigs Æt,[4] som viser nøjagtigt Kendskab til de i Slægten indgiftede Personer og tildels er affattede paa

---

[1] At disse Slægtoptegnelser ikke er forfattede af Abbed Albert selv, kan ses deraf, at de ogsaa er benyttede i de saakaldte Rosenfelder Annaler (ɔ: Fragmenterne deraf), jvnfr. Pertz Archiv f. ält. deut. Geschichtskunde VI, 334 (Lappenberg).

[2] Jvnfr. p. 316 Anmk. 3. I Rydannalerne skrives Navnet: Buricius.

[3] Se f. Eks. Langebeks Faksimile af den ældre lundske Gavebog S. R. D. III, p. 498 (Ordene virtutibus og in territorio).

[4] Disse tænker jeg mig affattede i Lighed med den Slægtebog over Hvidernes Æt (Genealogia Absalonis archiepiscopi et cognatorum eius), som er aftrykt i S. R. D. IV, 545 ff.

Grundlag af Stamtavler og Ætlinier, ligger Løsningen paa Gaaden temmelig nær. Forestiller man sig nemlig, at Forfatteren af denne Slægtebog, om jeg maa kalde den saa, har indhentet Efterretninger om Buris's Æt og i disse fundet Navnene paa Henrik Skatelars Sønner opførte ved Siden af hverandre saaledes: Canutus Magnus Burisius Ragnvaldus, vil det dobbelte Navns Forekomst ganske naturligt finde sin Forklaring i den Omstændighed, at Forfatteren har opfattet Burisius som et Tilnavn, hvad det jo efter sin Form godt kunde se ud til, følgelig Magnus Burisius som Betegnelse for en enkelt Person. — Hvis dette er rigtigt, bliver Albert af Stades Beretning om Buris's Skæbne efter Fængslingen, bortset fra Fortællingen om Giftermaalet og hans Hustrus Mishandling efter Katastrofen, hvilket jo ikke vedkommer det foreliggende Spørgsmaal, fuldstændig identisk med den, der møder os i enkelte danske Annaler, og herved kommer vi tilbage til Spørgsmaalet om Forholdet mellem disse og Stadeannalerne.

Som ovenfor bemærket, er Tanken om direkte Benyttelse fra en af Parternes Side udelukket. Ligesaalidt har sikkert de danske Annaler kendt til de Slægtebøger, hvoraf Albert af Stade øste sin Visdom. Derimod har rimeligvis for den omhandlede Efterretnings Vedkommende en nu tabt dansk Aarbog været fælles Kilde for den Slægtebog, Albert af Stade benyttede, og for de bevarede danske Annaler, hvori Beretningen om Buris's Lemlæstelse findes. Da Albert døde før 1264 og begyndte at arbejde paa sit Værk c. 1240 (jvnfr. Lappenberg i Pertz Archiv VI, 329), kan vi med Sandsynlighed sætte denne Aarbog og dermed Efterretningen til Begyndelsen af det 13de Aarhundrede; men dette udelukker jo ikke, at Aarbogen senere er bleven fortsat.

At nu en saadan Aarbog virkelig har existeret, vil forhaabentlig blive klart gennem de Grunde, jeg i det følgende skal anføre til Støtte for min Antagelse: I sin Beretning om Buris's Fængsling, der hvad Udførlighed angaar, intet lader tilbage at ønske, omtaler Saxo, som ovenfor berørt, ikke

blot ikke, at Hertugen efter sin Tilfangetagelse blev lemlæstet, men den, der uden at kende de senere Annalers Efterretninger læser hans Fremstilling, maa absolut faa det bestemte Indtryk af hans Ord, at det strænge og livsvarige Fængsel var den eneste Straf, der blev taget over ham for hans forræderske Spillen under Dække med Rigets Fjender. Altsaa har Saxo paa dette Punkt enten selv ikke vidst bedre Besked, hvilket næsten er utroligt, hvis Manden virkelig led den oprørende Behandling, Annalerne ved at fortælle om, eller han har med Vilje fort Læseren bag Lyset, hvad man slet ikke faar Indtrykket af ved at læse hans helt igennem troværdige og naturlige Fremstilling. Fejlen maa derfor, som alt antydet, rimeligvis søges i de senere Kilder, Annalerne; og Opgaven vil altsaa være her at finde dens Genesis.

For at lette Oversigten kan vi begynde med at udskille de sekundære Kilder. Herved forstaar jeg i dette Tilfælde alle de Annaler, som enten er blevne bearbejdede og supplerede af en senere Tids Lærde (Hamsfort og andre) eller ligefrem maa kaldes Værker af saadanne, affattede paa Grundlag dels af gamle Annaler dels af andre Kilder.[1] Dette kan vi saa meget des roligere gøre, som de intet nyt bringer, og Afvigelserne fra de ældre Kilder kun bestaar i en mindre Variation af Udtrykkene eller letforklarlige Misforstaaelser.[2]

Af Resten kan vi endvidere se bort fra dem, der stemmer overens med Saxo. Herhen hører nogle af de ældste og bedste som Valdemarsaarbogen 1074—1219[3] og Næstvedaarbogen 1130—1228;[4] fremdeles Lundeaarbog til 1265;[5]

[1] Saadanne er f. Ex. Aarbog 1095—1194 (S. R. D. III, 629); Aarbog 980—1286 (ibid. II, 433); Laur. Stralii Annales (ibid. III, 305); Petri Olai Annales (ibid. I, 171); Hamsforts Chron. II (ibid. I, 277) og andre.

[2] Saaledes henfører f. Ex. Petr. Olai og Laur. Stralii Annales Buris's Fængsling til 1167, hans Lemlæstelse til 1168.

[3] S. R. D. III, 260. [4] S. R. D. IV, 286. [5] S. R. D. I, 212.

Yngre Næstvedaarbog 811—1300;[1] Aarbogen 1130—1300;[2] Essenbækaarbogen 1030—1323;[3] Aarbogen til 1268.[4] — Efterretningen har i dem alle den samme lakoniske og summariske Form: Burisius captus est. Et enkelt Sted (Lundeaarbogen) hedder det med en ligegyldig Tilføjelse: Hoc anno Burisius captus est.

Efter denne Sigtning og Sondring bliver der kun fire Aarbøger tilbage, som kan komme i Betragtning: Rydaarbogen til 1288;[5] Aarbogen 686—1287;[6] Sjællandske Aarbøger (Tillæget til 1307),[7] samt maaske Aarbogen 980—1286.[8] — Af disse er Aarbogen 686—1287 nær i Slægt med Rydaarbogen,[9] og Meddelelsen har begge Steder ganske den samme Form (Burisius captus est et effossis oculis castratus); de repræsenterer altsaa ogsaa paa dette Punkt i Virkeligheden kun en eneste Kilde. Det samme gælder om Tillæget (til 1307) til sjæll. Aarbøger og Aarbogen 980—1286; her lyder Efterretningen saaledes: Burisius captus est a rege Waldemaro et eruti sunt oculi eius.[10] At Aarbogen 980—1286 har øst af Tillæget til den sjællandske Krønike, kan vel næppe betvivles;[11] vi kan derfor betragte dette som

---

1 S. R. D. I, 368. 2 S. R. D. IV, 225. 3 S. R. D. II, 520.
4 Neues Archiv XII, 33. 5 S. R. D. I, 148. 6 S. R. D. I, 251.
7 S. R. D. II, 633.
8 S. R. D. II, 433. Denne sidste er muligvis bearbejdet i det 16. Aarh. Jvnfr. Kr. Erslev, Kilderne til Danmarks Hist. i Middelalderen. Kbhvn. 1892 p. 9. Anmk. 11.
9 Kr. Erslev ibid. p. 9. Nr. 13.
10 Aarbogen 980—1286 har omstillet Ordene (et oculi eius eruti sunt), men Udtrykkenes Identitet paa begge Sider er dog utvivlsom.
11 Som nedenfor vil blive vist, var Hdskr. af den sjællandske Krønike vistnok en Original, ikke nogen Askrift for Tillægets Vedkommende; bortset fra dette sidste har Efterretningen i Hdskr. lydt: Burisius captus est a rege Waldemaro. Denne Form er enestaaende ved Tilføjelsen a rege Waldemaro og findes ellers kun i lidt forkortet Skikkelse (a Waldemaro) i Aarbog 980—1286. Foruden den Mulighed, jeg i Texten har

den eneste Kilde til denne Form af Overleveringen. Med dette Tillæg til 1307 har det imidlertid en egen Sammenhæng, som det er nodvendigt her at komme lidt nærmere ind paa. Det bestaar af kortere Notitser, skrevne af forskellige Hænder, som indtil Aar 1282[1] er føjede til den oprindelige Text ved de Aar, hvor de hører til, og efter dette Aar danner en sammenhængende Fortsættelse af Krøniken.[2] Haandskriftet er udgivet af Arne Magnussen, men existerer ikke længer; saameget kan man dog med Sikkerhed sige, at for Tilføjelsernes Vedkommende har Hdskr. været en Original og ikke nogen Afskrift efter et andet; thi ellers vilde disse Bemærkninger ikke have været skrevne med forskellige Hænder og indføjede som Tillæg til de oprindelige Notater, men i Forening med disse have dannet en sammenhængende Text, skrevet med samme Afskriverhaand. Om disse Tilføjelsers Alder er det umuligt at sige noget med Sikkerhed baade paa Grund af Hændernes Forskellighed, og fordi Haandskriftet er tabt. Rimeligvis har Schäfer Ret, naar han mener,[3] at de bør henføres til Begyndelsen af det 14de Aarh. (c. 1320).

Jævnfører man nu disse Additamenta ad Chron. Sialandiæ med Rydannalerne, viser det sig tydeligt, at ingen af dem direkte er hentede fra disse sidste. Saaledes har —

hævdet som den rette, kunde det derfor tænkes, at sj. Kr. havde skrevet af efter Aarb. 980—1286; men da forstaar man ikke, at den ene Halvdel af Efterretningen er tilføjet bagefter med en anden Haand. Eller man kunde formode, at begge havde benyttet samme Kilde: men heller ikke da forstaar man, hvorfor Afskriveren af det oprindelige Hdskr. af sjæl. Krønike, naar Efterretningen i hans Kilde forelaa i den fuldstændige Form, udelod Halvdelen, som saa adskilligt senere tilføjedes af en anden Haand. Jeg tror derfor, at den ovenfor fremsatte Opfattelse er velbegrundet.

[1] ɔ: Det Aar, da den oprindelige Krøniketext slutter.

[2] Jvnfr. Arne Magnussens Udg. Lips. 1695. Fortalen p. 4. Langebek i Script. Rer. D. II, 603. Schäfer, Dän. Annalen und Croniken p. 43 ff. [3] L. l. p. 45.

for at anføre et Exempel — Rydannalerne ved Aaret 1163 en længere, aabenbart i sidste Instans fra Saxo[1] hentet Notits om Valdemar den førstes Møde med Kejseren i Metz og Hertug Henrik af Brunsvigs venlige Optræden mod Kongen ved denne Lejlighed. Den sjæll. Krønike har ved samme Aar den lakoniske Meddelelse »Waldemarus adivit imperatorem«; hertil er der saa med en senere Haand føjet Ordene »Fredericum apud civitatem Metensem«. Da Kejserens Navn ikke findes nævnt i Rydannalerne, kan denne Bemærkning ikke være hentet fra dem. Derimod er der Mulighed for, at begge kan have haft en fælles, i dette Tilfælde paa Saxos Beretning støttet Kilde, som hver har gengivet paa sin Maade; og gennemgaar man med dette Synspunkt for Øje begge (ɔ: Rydannalerne og Till. til sj. Krønike), viser der sig mange andre Spor af et saadant Fællesskab i Henseende til Kilde, som jeg her skal tillade mig at sammenstille:

1189. R. A. expeditio facta est in Slaviam.
Till. t. sj. Kr. expeditio facta est in Slaviam et Jarmarus factus est tutor puerorum Bugislavi.

1198. R. A. Castrum Reinsberg acquisitum est et Thitmerskia.
Till. t. sj. Kr. Castrum Reynæsburgh captum & Thytmarcia acquisita per Danos in die omnium Sanctorum.

1202. R. A. Comes Adolphus captus est. Castrum Segheberg acquisitum est.
Till. t. sj. Kr. Comes Adulphus captus est et castrum Segebiærgh acquisitum.

1203. R. A. Comes Adolphus liberatus est, positis obsidibus ad X annos.
Till. t. sj. Kr. (ad 1204) Comes liberatus est.

1212. R. A. Obiit Margareta regina, quæ propter præcipuam formæ pulchritudinem dicta fuit Daghmar.
Sj. Kr. har en afv. Form for den samme Notits: obiit Margareta regina, filia regis Bohemiæ. Med en anden Haand er der saa over Margareta tilføjet Daghmar.

1250. R. A. Dux Abel fratrem suum Ericum proditiose captitavit in Slesvik in nocte b. Laurentii; quem quidam miles eiusdem ducis Lagho Gutmundsun navigio deportavit usque Myo-

---

[1] Jvnfr. Saxo ed. Holder p. 437.

sund ibique eum occidit et duce ignorante eum in Slia submersit.

Till. t. sj. Kr. har her en meget lang Fremstilling af Striden mellem Erik og Abel, hvis Slutning aabenbart er identisk med Rydannalernes Beretning. Sed declinans ad civitatem Sleswik cum fratre suo duce Abel causa solatii, facta prius inter eos pace, in nocte sancti Laurentii a fratre suo Abel captus est: quem quidam miles ducis Lawo Guthmundssun iuxta Myøsund occidit et corpus eius in Slyam submersit.

1257. R. A. Haquinus rex Norvegiæ fuit in Dacia.
Till. t. sj. Kr. Hakinus rex Norwegiæ fuit in Dacia.

1261. R. A. in vigilia sancti Olavi (Slag ved Lohede).
Till. t. sj. Kr. supra Loheth additum: profesto Olavi.

1283. R. A. Pax reformatur Worthingborg. Waldemarus filius Erici ducis ducatum obtinuit et Jacobus comitiam Hallandiæ.
Till. t. sj. Kr. Pax reformatur. Waldemarus Erici fit dux et Jacobus comes.

1285. R. A. Rex Ericus filius Christophori captitavit Waldemarum ducem Jutiæ et eius dapiferum.
Till. t. sj. Kr. Dux Waldemarus captus est a rege et dapifer suus et in Syoburgh compeditus.

Disse Exempler viser dels, at der utvivlsomt paa adskillige Punkter er Overensstemmelse, undertiden verbo tenus, mellem Rydannalerne og Till. til sj. Kr., dels at der ikke foreligger nogen direkte Benyttelse fra den ene eller den anden Side, thi da vilde ikke snart den ene snart den anden Redaktion byde en fyldigere Text. Overensstemmelsen kan derfor kun forklares ved den Antagelse, at begge har øst af en nu tabt ældre annalistisk Kilde. Da nu Meddelelsen i den sjæll. Krønike om Buris's Lemlæstelse findes i Tillæget, er det ret rimeligt, at ogsaa denne stammer fra den samme fælles Kilde; og da den foreligger fyldigst i Rydannalerne, maa vi antage, at Efterretningen i den sjæll. Krønike er bleven vilkaarligt forkortet, hvad vi jo af de ovenfor anførte Exempler saa ikke saa ganske sjældent var Tilfældet med de Gengivelser, som findes i denne Redaktion.

Er dette rigtigt, vil vi altsaa kunne fastslaa, at der allerede i Begyndelsen eller muligvis i Midten af det 13de

Aarhundrede i en nu tabt Kilde fandtes en Beretning om, at Hertug Buris efter sin Fængsling blev blindet og gildet af Kong Valdemar. Denne Efterretning er saa herfra dels gaaet over i enkelte endnu bevarede danske Annaler, dels ad en Omvej naat til Albert af Stade; thi at hans Fortælling har Kilde tilfælles med Rydannalerne, derom kan der baade efter dens Form og dens Indhold næppe være nogen Tvivl.

Derimod maa vi, hvis den i det foregaaende fremsatte Formodning ikke er rigtig, og Till. til sj. Krønike paa dette Punkt ikke har haft fælles Kilde med Rydannalerne, antage, at Efterretningen ad to forskellige Veje er vandret ind i den skriftlige Overlevering og allerede meget tidligt har haft en noget afvigende Form, hvad der jo, hvis vi i dette Tilfælde tænker os et mundtligt forplantet Sagn som den oprindelige Kilde for Annalerne, vilde være ganske naturligt; men for min Part er jeg overbevist om, at den første Mulighed er den rette, og at de tre varierende Former, hvori den skriftlige Overlevering er kommen til os, alle er Skud af samme Stamme.

Dog, selv om jeg har Ret i denne Formodning, er der alligevel størst Sandsynlighed for, at den i Annalerne foreliggende Notits oprindelig er fremgaaet af et dengang i Folkemunde levende Sagn. — At et saadant har existeret, behøver vi ikke at forudsætte, det er en Kendsgerning; thi den endnu bevarede Vise om Kong Valdemar og hans Søster er bygget derover, og som vi ovenfor saa, er denne sandsynligvis bleven til allerede i første Halvdel af det 13de Aarhundrede. Den Mulighed, at Visen skulde have benyttet Annalerne, er helt udelukket; thi Annalernes Beretning og Visens Fortælling synes at være ganske uafhængige af hinanden, da ingen af dem kan forklares ud fra den anden. Visen indeholder en Række Angivelser, om hvilke Annalerne ganske tier, og som næppe kan tilskrives Digterens Fantasi: Elskovsbrøden som Aarsag til Straffen, liden Kirstens Død før Buris,

Begravelsen i Vestervig Kloster og Buris's Ophold der; hertil kommer saa dels Afvigelsen i Personbetegnelsen (i Visen er Buris Dronningens Broder, medens der i Annalerne tales om Buris Henrikssøn), dels den forskellige Angivelse om Lemlæstelsen: i Annalerne fortælles det, at Buris blev gildet og blindet, i Visen hedder det, at han blev blindet og mistede sin højre Haand samt den ene Fod.[1]

Vi staar her overfor et Enten-Eller og maa træffe vort Valg mellem tvende Muligheder, der udelukker hinanden; thi de to Former for Traditionen, Annalernes og Visens, kan ikke forliges. Aabenbart er den forskellige Personbetegnelse det vigtigste Differenspunkt dem imellem, og det er næppe for dristig en Paastand, at hvis Annalernes Beretning er rigtig, og Sagnet virkelig fra først af har dannet sig over Buris Henrikssøns Liv og Skæbne, da er Visens Indhold, fra et historisk Standpunkt set, »Løgn og forbandet Digt«; men da maa det heller ikke glemmes, at ogsaa Saxo viser sig som en Historiker af meget tvivlsom Redelighed. — Antager vi derimod, at den historiske Sandhed nærmest ligger paa Visens Side, maa vi naturligvis forkaste de to Annalers Vidnesbyrd; men dette falder saa meget desto lettere, som vi uden stor Vanskelighed kan forklare os, hvorledes en saadan Fejltagelse har kunnet indsnige sig i vedkommende Aarbøger eller rettere sagt i den enkelte Aarbog, der har været Kilde for Rydannalerne og Till. til sj. Krønike. Efterretningen om Buris's Lemlæstelse optræder nemlig, hvor den findes, som en Tilføjelse til den ældre fra Saxo stammende Notits »Burisius captus est«. Rimeligvis har den Annalist, der først indsatte den her, øst sin Viden fra det samme Sagn, som ogsaa Visen skylder sin Tilblivelse, og ret

[1] Paa dette Punkt er der dog en ikke ringe Mulighed for, at der fra først af har hersket Overensstemmelse mellem Visen og Annalerne, en Overensstemmelse som den fordærvede Overlevering af Visen nu ganske har udslettet.

naturlig var den gamle Krønikeskrivers Fejltagelse, naar han henførte den Lemlæstelse, der havde ramt en i Datiden vistnok ganske ukendt Buris til den baade gennem Saxo og de ældre Annaler almindelig bekendte Buris Henriksson, om hvem man jo i Forvejen vidste, at han var bleven strængt straffet af Kong Valdemar for sine forræderske Planer.[1]

Før vi træffer det endelige Valg mellem Visens og Annalernes Fremstilling, er det imidlertid nødvendigt i korte Omrids at meddele, hvad vi ved om den Mand, som Visen rimeligvis sigter til, nemlig den svenske Prins Boleslaus eller Burisleif.[2]

Vi har om ham kun Efterretninger i to gamle Kilder, og da de begge er af overordentlig Vigtighed i det foreliggende Spørgsmaal, er det bedst at anføre dem efter deres Ordlydende. I Kong Valdemar den II's Jordebog følger der efter en længere Fortegnelse over Kongens Gods i Sverig disse Ord:[3] »... preter alia multa, quæ pertinent ad Syghridlef, et preter illas possessiones, quas Bulizlaws hereditavit mortuo patre suo Swærcone antiquo, et mortuo dicto Bulizlauo easdem possessiones hereditavit soror eius Sophia,

---

[1] At Mindet om Buris Henrikssøn længe holdt sig levende i Folket, fremgaar ogsaa deraf, at der har dannet sig Folkesagn om hans Liv og Skæbne. Jvnfr. Lorenzen, Danske Kongesagn i Sønderjylland i Ann. f. nord. Oldk. 1859 p. 344. — Forresten foreligger der ogsaa et virkeligt Bevis for, at man i Middelalderen har identificeret Visens og Sagnets Buris med den historiske Buris Henrikssøn; thi de islandske Opskrifter fremhæver bestemt, at Buris og liden Kirsten var systrúngur, systkynabørn, en Betegnelse som tydeligt nok peger hen paa Valdemars og hans Søsters virkelige Slægtskabsforhold til Buris. Jvnfr. Islenzk fornkvæði II, p. 155. A. V. 1: Kóngrin og Burtleifr, systrúngar tveir cet., samt A. V. 9: Kristín rètti hönd frá sèr: »Burtleifr frændi, dansaðu með mèr!«

[2] Den nordiske Form for dette Navn er Burisleif, svensk Byrisleph; i Kong Valdemars Jordebog skrives hans Navn Bulizlaws.

[3] Citerede efter den fotolithografiske Gengivelse.

regina Danorum mater regis Waldemari secundi. Et sciendum quod omnes predictas possessiones dedimus duci Kanuto preter hereditatem Bulizlaui.«

Heraf fremgaar,[1] at denne Boleslaus var en Søn af den svenske Konge Sverker den gamle Kolssøn i hans sidste Ægteskab med den polske Prinsesse Richissa eller Swentoslawa, Dronning Sofies Moder. Hun havde før sit Ægteskab med Sverker været gift to Gange: med Magnus Nielssøn og med Volodar[2] Gliebowitsh, Fyrste af Gorodek, med hvem hun havde Datteren Sofie, der altsaa var en Halvsøster paa mødrene Side[3] til Boleslaus. Forbindelsen mellem Sverker og Richissa maa være kommen i Stand, medens Volodar endnu var i Live;[4] vi maa altsaa antage, at Ægteskabet mellem Richissa og ham, ligesom saa mange andre fyrstelige Ægteskaber i dette Tidsrum, er blevet ophævet. — Boleslaus Fødselsaar kender vi ikke, og de Tidsbestemmelser, vi gennem Kombination kan naa til, er temmelig vage. Sofie blev i Aaret 1154 trolovet med Valdemar, men Bryllupet fejredes formedelst hendes store Ungdom først 1157;[5] hun kan derfor ikke godt være født senere end 1142; tidligere end dette Tidspunkt falder altsaa Forbindelsen mellem Sverker og Richissa ikke. Paa den anden Side maa den sættes før

---

[1] Jvnfr. Langebek i S. R. D. VII, p. 529. Suhms Noter p. 757. Sammes Hist. af Danm. VII p. 242—243; 313. Lagerbring, Sw. Rik. Hist. II, 130 og 190—191.

[2] Jvnfr. Antiquités Russes I, 483—486.

[3] At Sofie ikke desmindre kaldes soror, ikke soror uterina (jvnfr. Saxo p. 475. ed. Holder) til Boleslaus, er for disse Tiders Sprogbrug ligesaalidt stødende, som at Saxo kalder Erik Emune for Harald Kesja's Broder (Saxo ed. Holder p. 419, 27), og at Buris Henrikssøn hos Snorre (Sv. Overs. af Hildebrand III, 222) kaldes Kong Inges Broder, skøndt han kun var hans Halvbroder.

[4] Han omtales som endnu levende ved 1166, medens Sverker som bekendt blev myrdet allerede 1156. (Antiq. Russ. I, p. 484).

[5] Jvnfr. Saxo ed. Holder p. 475.

1152; thi i dette Aar[1] flygtede Knud Magnussøn efter Slaget ved Viborg til Sverig og tog, som Saxo beretter, i nogen Tid Ophold hos sin Stedfader Sverker.[2] Mellem disse to Tidspunkter ligger altsaa Kong Sverkers Giftermaal. Nu ved vi, at Boleslaus efter sin Halvbroder Karl Sverkerssøns Mord (1167), rimeligvis da hans anden Halvbroder Kol[3] var falden i Kampen, optraadte som Kronprætendent i Sverig. Som saadan kan han ikke godt have været yngre end en Snes Aar, og sætter vi Kols Fald til c. 1170, maa vi antage, at Boleslaus er født c. 1150, dog snarere før end efter. — Jeg gaar nu over til det andet Vidnesbyrd om denne Prins, nemlig den kortfattede svenske Kongekrønike, der er knyttet som et Slags Tillæg til Vestgøtalagen.[4] Ganske vist nævnes

---

[1] Rydannalerne og flere andre danske Annaler beretter under dette Aar: Hoc anno exulavit Kanutus in Sueciam et Rysciam.

[2] Dengang var altsaa Richissa Dronning i Sverig.

[3] Denne var uden Tvivl efter Karl Sverkerssøns Mord Partiets egentl. Fører; han nævnes nemlig i flere Konungalengdar alene som Modkonge mod Kong Knud, jvnfr. saaledes Nr. 7 (S. R. Suec. I p. 17): Eodem tempore Colo dictus fuit rex (ɔ: paa samme Tid bar Kol Kongenavn). Nr. 8 (ibid. p. 18): Fæntande knuther eriksson. then sama tyma war Kwl og sagdis wara konungher (dette er aabenbart en gal Oversættelse af den ovenfor citerede lat. Text). han fiöll i bjälbo. Nr. 9 (ibid. p. 19): Eodem tempore Colo dicitur rex. Nr. 10 (ibid. p. 20): Decimus tertius Kool.

[4] Corp iuris Sveo-Goth. I, p. 302; ogsaa udgivet af Fant i Script. rerum Suecic. I p. 12. ff. — Den foreligger i en Afskrift fra 1325, gjort af en Præst i Vidhem, saaledes som det med Sikkerhed kan sluttes af en Notits i Hdskr. skrevet med samme Haand som Kongerækken (anno domini M° CCCXXV^{to} habuit ecclesia Vidhem XI marcas cum II oris et cum parochianis restabant XIII ore). Dog er den utvivlsomt forfattet langt tidligere, vistnok i første Halvdel af det 13de Aarhundrede. Kongerækken sluttes nemlig med Johan Sverkersson († 1222), og omtrent samtidigt ender ogsaa de i Hdskr. efter Kongerækken følgende Fortegnelser over vestgotiske Lagmænd og Biskopper i Skara (Fant S. R. S. I p. 7). Hertil

han ogsaa i andre svenske Konungalengder, men de er alle dels Oversættelser dels Bearbejdelser af ovennævnte, hvorfor man i dette Spørgsmaal ikke kan tillægge dem nogen Vægt. —

---

kommer desuden, at Omtalen af Johan Sverkerssøn har et eget Præg af at være skrevet af en Samtidig, der nærede Sympathi for den afdøde (alt sweriki harmædhi hans dødhæ mykit, at han skulde eyghi liwæ længær oc i alwastrum ligger han oc e gøme guð syal hans. Corp. iur. S. G. I p. 303). Forfatteren var en Mand fra Vestergøtland (smlgn. f. Ex. hans Omtale af Kong Ragnwald l. l. I, 300—301 og Kong Stenkil I, 299), godt kendt med de daværende Forhold og Landets Traditioner (smlgn. Bemærkningen p. 298 om den Kilde, hvori Olaf Skotkoning blev døbt). Det er derfor ganske naturligt, at det netop er ham, vi skylder Efterretningen om Boleslaus's Optræden som Kronprætendent; thi Sverkerætten havde jo sit væsentlige Tilhold blandt Gøterne.

Foruden Hdskr. i Vestgøtalagen existerer der endnu en Papirscodex af denne Kongekronike i Stockholm (jvnfr. Schlüter i Corp. iuris S. G. I, p. XXXIII—XXXIV), som er langt yngre, afviger i nogle Enkeltheder og tilføjer til Kongerækken Erik Læspe, samt en latinsk paa sine Steder noget forkortet Gengivelse (Corp. iuris S. G. I, p. XXXIV.), der føier Fortællingen ned til Magnus Eriksson og med en lidt yngre Haand til Erik af Pommerns Valg. Ingen af disse har før den ældre Tid selvst. Betydning som hist. Kilde. Om Fants saakaldte Upsalacodex se Schlüter i Corp. iur. S. G. I p. XLI (Nr. 9). Lige saa liden Betydning har de Efterretninger om Boleslaus (Burisleif) og Kol, der findes i Gamla pros. Kronk., Minsta Rimkr., hos Erik Olai samt Olaus og Laurentius Petri; de bringer intet nyt og gaar i sidste Instans tilbage til Vestgøtalagens Kongerække. Anderledes forholder det sig derimod med de mærkværdige og forholdsvis udforlige Beretninger om Burisleif, som findes hos Messenius i Sc. ill. II, 8; XV, 28. Allerede Lagerbring, Sv. R. H. II, 191 udtaler Tvivl om deres Paalidelighed; flere nyere sv. Historikere saaledes Strinnholm, S. F. H. IV, p. 137 Anmk. 352 synes derimod at tillægge dem idetmindste nogen Vægt; de fortjener det ikke; det er kun fri og dristige Fantasier paa Grundlag af de samme Kilder, som endnu staar til vor Raadighed. For det Tilfælde, at nogen tvivler om Rigtigheden af denne Paastand, anser jeg det for tilstrækkeligt til at overbevise Vedkommende at anføre Messenius's egne Ord.

Krønikens Ord, forsaavidt de vedkommer Burisleif, lyder:[1] »Fæmtandi war knutær konongær. han wan sweriki mæð swærðhi. oc tok af daghum. karll konongh oc koll konongh oc byrisleph konongh oc atti marghær orrostær við sweriki. oc fek i allum sighær oc hafðhi mykith arwuði. fyr æn han fek sweriki mæð ro.« Denne Beretning, nedskrevet c. 60 Aar efter at den omhandlede Begivenhed havde fundet Sted, gør et fuldtud tilforladeligt Indtryk ligesom overhovedet alle denne Kildes Meddelelser om Sverigs tidligste kristne Konger.

Rækkefølgen, hvorefter Kong Knuds Modstandere opføres, er den kronologiske og, som tidligere anført, var Kol utvivlsomt baade ældre end den pur unge Burisleif og den egentlige Fører for Opstanden efter Kong Karls Mord. Derfor kan vi ogsaa af Kronikens Ord (atti marghær orrostær) med

---

Under Læsningen bør man kalde sig til Minde, at gamle Kilder (S. R. S. I, p. 18 om Kol »hann fiöll i bjälbo«) lader Kol omkomme ved et Overfald i Bjälbo, og at Karl Sverkerssons Dronning hed Christine.

Messenius's Fremstilling af Begivenhederne efter Kong Karls Mord lyder saaledes:

»Coniux (regis Caroli) autem Sophia, inde cum liberis minorennibus ad avunculum in Daniam evadens in Suecos flagitat rebelles subsidium, quod nactus Gothiæ populus indignatus dilectissimi regis mortem statuit vindicandam. Quare Colonem, Caroli fratrem, sequens ducem adversarios adoritur & amisso ductore certatim dilabitur. Anno 1169 Bugizlaus seu Boleslaus, alter Caroli frater, ex nupero incolumis elapsus prælio et rex a Gothis salutatus quoque rebellibus Canutum denuo impugnat. Nec aliquamdiu infeliciter, quod auxilia identidem illi Valdemarus submitteret, donec tandem in prædio commorans incautius Bielbøgensi ab hoste trucidaretur. Permissu autem victoris Sophia, deinceps in Sueciam regressa, monasticen cum filia gloreque in cænobio profitetur Vretensi. Formodentlig har Messenius ved en Skødesløshed eller en Hukommelsesfejl sammenblandet Karl Sverkersson og hans Dronning med Kong Valdemar Birgersson og hans Dronning Sofia.

[1] Corp. iur, S. G I, p. 302. S. R. S. I, p. 12.

en vis Sandsynlighed slutte, at Burisleifs Optræden som Kronprætendent først falder efter 1170, selv om han naturligvis i Kols Levetid har staaet ved hans Side i Kampen. Af en anden gammel svensk Kongekrønike[1] erfarer vi, at det Slag, hvori Kol mistede Livet, stod ved Bjälbo. Her var Østergøtlands gamle Jarlesæde og rimeligvis Kols Residens. Det er derfor ikke usandsynligt, at Kong Knud ved et pludseligt Overfald har overrasket og dræbt sin intet anende Modstander, ligesom han tidligere paa lignende Vis havde ombragt Kong Karl paa Visingø. Minder om den heftige Kamp, der havde staaet ved Bjälbo, fandtes endnu i forrige Aarhundrede paa de saakaldte Blodåkrar.[2]

Tør vi nu paa Grundlag heraf identificere denne Mand med Visens Buris?[3] Til Gunst for en saadan Antagelse taler foruden meget andet, som jeg nedenfor skal komme nærmere ind paa, væsentligst den Omstændighed, at han virkelig var Dronning Sofies Broder; thi Halvsøskende betegnedes dengang (jvnfr. p. 338 Anmk. 3) ligesom nu ikke sjældent som Søskende. Imod den taler egentlig kun to Ting: Navneforskellen (Buris—Burisleif) og den gamle svenske Aarbogs Efterretning om Prinsens Fald i Sverig.[4]

Den første Vanskelighed kommer vi temmelig let over; der er nemlig stor Sandsynlighed for, at disse to Navne-

---

[1] S. R. S. I. Nr. 8. p. 18.

[2] C. F. Broocman, Beskrifning öfver de i Öster-Götland befintlige Städer, Slott etc. Norrköping 1760. II, p. 732: »Söd-Wäst ifrån Kyrkon har slaget städt, ther Åkrerna ännu i thenna dag kallas Rödåkrar och Blodåkrar; och har man funnit uti them förrostade Wergklingor och Spårror «

[3] Denne Formodning er først fremsat af Gram i Not. til Meursii Opera T. IX p. 315 v. fin., senere optaget af andre f. Ex. A. D. Jørgensen i Nord. Maanedsskrift for folk. og kristl. Oplysning 1875 II. p. 433—434; men ingen har hidtil forsøgt at begrunde den nærmere.

[4] Jørgensens Kombinationer l. l. p. 436 tror jeg ikke træffer det rette.

former virkelig er identiske, saaledes at den ene maa betragtes som en ligefrem Forkortelse af den anden. Navnet Burisleif er af fremmed Rod; Stamformen er det polske Boleslav (ɔ: bona gloria), og den Person, der bar det, blev sikkert opkaldt efter sin Morfader, den polske Hertug Boleslav, Dronning Richissas Fader. Det samme synes at gælde for Navnet Buris, da det ikke har noget Analogon blandt nordiske Mandsnavne, kun bæres af dette ene Menneske og ikke etymologisk kan afledes af nogen nordisk Rod. — Grundtvig har udtalt den Mening, at det laa nærmest at sammenstille det med det russiske Boris.[1] Hvis det var rigtigt, og rent lydligt set er der vist intet i Vejen derfor, maatte man antage, at Buris Henriksson var bleven opkaldt efter en eller anden russisk Fyrste af dette Navn blandt hans nærmeste Forfædre;[2] men en saadan forekommer, saa vidt vides, ikke i hans Slægts Stamtræ, som vi dog har et ret nøje Kendskab til. Derimod er der gode Støtter for den ovenfor fremsatte Antagelse, at det er en forkortet Form af Burisleif; jeg lægger i og for sig ikke videre Vægt paa den Omstændighed, at den islandske Vise om samme Æmne har Formen Burislafr; thi den islandske Version er sikkert kun en Affødning af den danske, og i denne har Sangens Helt næppe baaret andet Navn end det overleverede; det viser Verseformen tydeligt nok. Man kunde altsaa formode, at den islandske Redaktion her havde gjort sig skyldig i en tilfældig Fejltagelse eller en vilkaarlig Forvanskning. Men i et Par islandske Aarbøger, der gaar saa langt tilbage som til Slutningen af det 13de Aarh.[3] og paa Grundlag af danske Annaler[4] berører vort Lands For-

[1] Grundtvig, D. g. F. III, 82. Anm. 2.
[2] I saa Tilfælde kunde Navnet føres tilbage til nordisk Rod, da det russiske Boris vistnok er identisk med nordisk Bure.
[3] Se G. Storm, Islandske Annaler 1888. p. 117 (IV Ann. regii) samt Flatøannalerne i Udgaven af Flatøbogen III, p. 516.
[4] G. Storm, Island. Annaler, Fortalen p. 79.

hold, omtales ogsaa ved Aar 1167 Buris Henrikssøns Fængsling; her kaldes han imidlertid ikke Buris men Burizlafr, og dette beror ganske sikkert ikke paa nogensomhelst Forvexling med andre eller paa vilkaarlig Forvanskning, men paa den Omstændighed, at Datidens Islændere følte de to Navneformer som identiske og foretrak den korrekte og fyldigere Form for den forkortede. Hvorledes kan man vide dette? Jo, thi de islandske Aarbøger har her ligefrem oversat den for de fleste ældre danske Annaler fælles Notits om Buris Henrikssøns Fængsling Burisius captus est med Burizlafr hertekinn. Her har vi ogsaa Grunden til, at den islandske Vise gengiver Heltens Navn paa samme Maade. Et andet Vidnesbyrd om Datidens Opfattelse af disse to Navne finder jeg i Kong Sverres Saga;[1] der har den bedste Text ganske vist Buriz, men et andet gammelt Hdskr. (F. codex 81 A. Skalhóltsbók) Burizlafr. — Ogsaa hos en ældre dansk Forfatter har jeg truffet en lignende Vaklen mellem disse to Former. Den Mand, der har forfattet Texten til Planen over Vestervig i Resens haandskrevne Atlas,[2] udtrykker sig nemlig ved Omtalen af Stenen saaledes: » . . . Liden Kirsten id est parva Christina, quæ soror erat Regis Danici Valdemari primi, et sicut in cantilena memoratur, stuprata est a quodam Borisio sive Borislao . . . «

Sammenlignes denne Forkortelse med moderne Navneforkortelser, finder vi ogsaa adskillige slaaende Analogier. Jeg skal her kun holde mig til saadanne Former, som jeg af egen Erfaring ved benyttes som selvstændige Navne baade i Tale og Skrift. Exempler af den Slags er: Max for Maximilian, Johan for Johannes, Frede for Frederik, Nico for Nicoline, Willi for William, Magda for Magdalene, Ben (engl.)

---

[1] Formanna søgur VIII, 314.

[2] Uldalske Saml. Nr. 186. VI p. 64—65.

for Benjamin; ja endog fra selve Buris's Samtid kendes et saadant, nemlig Bene for Benedikt.[1]

Med disse Grunde for Øje ser jeg ikke noget voveligt i den Antagelse, at Buris[2] var en i det 12—14 Aarh. alm. anvendt og af alle forstaaet Forkortelse af Burisleif. Dette maa derfor ogsaa antages at have været den danske Hertug Buris's egentlige Navn, og tilbage bliver da Spørgsmaalet om, hvorledes han har faaet det; thi blandt hans Stamfædre findes ligesaalidt nogen Burisleif (Boleslaus) som nogen Boris. — Svaret maa lyde: han er bleven opkaldt efter den samme Mand som den svenske Prins Burisleif; og naar man betænker, i hvor nært et Venskabsforhold Buris's Fader Henrik Skatelar stod til Kong Magnus Nielssøn, Richissas første Mand, er det ganske naturligt, at han har givet sine Følelser overfor ham Udtryk ved at bede hans Hustru give en af Sønnerne Navn; hun har da valgt sin Faders, det samme, hun senere lod sin egen Søn bære. En anden af Henriks Sønner, Magnus, blev formodentlig opkaldt efter hans Ven og Vaabenfælle selv.

Naturligvis er denne Navnets Identitet uden al Betydning for det foreliggende Spørgsmaal, hvis virkelig den svenske Prins Burisleif, saaledes som den gamle Krønike beretter, faldt i Sverig under Forsøget paa at bevare Kronen for sin Æt. I saa Tilfælde har han næppe nogensinde sat sin Fod i Danmark undtagen muligvis som Barn paa kortere Besøg, og Sagnet kan ikke have sigtet til ham. — I og for sig vilde det nu, forudsat at det er hans Skæbne, Sagnet er bygget over, være meget tilgiveligt, om Krønikeskriveren

---

[1] Jvnfr. Fornm. søgur IX, 271 (Sag. Hákonar Hákonarson c. 33): Um sumarit þá er þér Hákon konungr ok jarl voru i Vikinni, var prestr sá með Rögnvaldi, er Benedikt hèt; hann var kallaðr Beni.

[2] Lat. Burisius v. Burius; populært Borres, deraf Visens Borre, Børreliden, jvnfr. den danske Redaktion af Rydannalerne i Nye Danske Magazin V. p. 183.

havde fejlet netop paa dette Punkt: Burisleif og hans Halvbroder Kol havde været Førere for Sverkerættens Parti; Kol var falden ved Bjälbo, og antager vi, at Burisleif, der som Kronprætendent fortsatte Striden, efter nogen Tids Forløb overvunden i Kampen har været nodt til at flygte til Danmark og der har lidt den Skæbne, Sagnet tillægger ham, vil hans pludselige Forsvinden fra Skuepladsen i Sverig i Forbindelse med den Omstændighed, at han tilbragte næsten hele Resten af sit Liv som lemlæstet Fange i et Kloster, let have kunnet give Anledning til, at man i hans Fædreland senere hen trode, at han var falden i Slaget. Efter den Tid havde man jo intet hørt om ham, og de ledende Mænd i Danmark har sikkert ikke bidraget til at løfte det Slør, der hvilede over hans Skæbne, eller bryde den Tavshed, der omgav hans Navn.

Hertil kommer, at naar man nojere sammenligner Indholdet af det andet Dokument, hvori hans Person omtales, Kong Valdemars Jordebog, med Krønikens Beretning om hans Fald i Kampen, viser der sig tydelige Spor af en indre Uoverensstemmelse: Dengang Kong Karl blev myrdet paa Visingø, var Burisleif snarere Dreng end Mand. Resten af den Tid, han tilbragte i sit Fødeland, forløb under uafbrudt Strid og Kamp mod en overmægtig Fjende, og da han faldt i Slaget — hvis vi altsaa med Kroniken antager, at dette er sket — kan han ikke have været mere end et Par og tyve Aar gammel. Ikke destomindre maa han under disse fortvivlede Omstændigheder have været ivrig betænkt paa at sikre sin Halvsoster paa modrene Side sit Fædrenegods og have gjort Testamente til Fordel for hende. Thi saameget er vist, at som Intestatarving kan hun ikke have overtaget hans Fædrenegodser. Lad saa være, at det ikke var alle Burisleifs fædrene Besiddelser, der efter hans Dod kom i hendes Hænder, skondt Udtrykket i Jordebogen[1] bestemt synes at

[1] . . . preter illas possessiones, quas Bulizlaws hereditavit mortuo patre suo Swærcone antiquo, et mortuo dicto Bulizlauo e a s d e m possessiones hereditavit soror eius Sophia cet.

tale for denne Opfattelse; ikke engang en Del af dem kunde hun som Arving gøre Fordring paa, for det første fordi Søster dengang i Sverig overhovedet ikke havde nogensomhelst Arveret efter Broder,[1] dernæst fordi de omtalte Godser udgjorde Burisleifs fædrene Jord, og denne kunde dengang i Sverig ligesaalidt som i Danmark gaa over til mødrene Æt[2] undtagen under ganske særegne Omstændigheder,[3] som slet ikke forelaa i dette Tilfælde. Desuden havde Burisleif jo nærstaaende fædrene Æt, hvem Arven med Rette tilkom; som saadan kan jeg nævne dels Kong Karls umyndige Søn Sverker, der dog sikkert under de daværende Forhold trængte til alt det, han kunde faa, dels Hertug Suno Syk, der maaske var Burisleifs Helbroder, i ethvert Tilfælde hans Halvbroder[4] paa fædrene Side.

Man vil vistnok give mig Ret i, at det er usandsynligt, at Burisleif dengang skulde have gjort et Testamente, som stred mod hans Fødelands Love og saa groft tilsidesatte hans Fædreneslægts Rettigheder; den var jo dog uden Tvivl hans eneste eller væsentligste Støtte i Kampen mod Kong Knud; thi fra Danmark fik han ingen Hjælp; det kan tydeligt ses af Saxos noget paa Skruer stillede

---

[1] I. I. Nordström, Svenska samhälls-författningens historia. Helsingfors, 1840. II Afd. p. 189 ff.

[2] Nordström, l. l. II. p. 165 ff; Olivecrona, Testamentsrätten I. Upsala. 1880 p. 57—58. — Burisleif havde sikkert ikke engang Ret til overhovedet at disponere over disse Godser ved testamentarisk Bestemmelse.

[3] Nordström, l. l. II p. 194.

[4] Jvnfr. om ham Lagerbring, Sv. R. H. II, 130; Suhm, H. af D. VI, 224. — Han laa begravet i Wreta i Östergötland: paa Peringskiölds Tid existerede hans Gravsten endnu, jvnfr. Peringskiöld, Ättartal p. 96. Indskriften, hvis Bogstavformer viser, at han længe overlevede Burisleif, lød:

Swercheri natus, Suno Sych, iacet hic tumulatus.
Gaudeat in celis, roget hoc quicumque fidelis.

Ord,[1] der ikke siger andet end, at Danmark og Sverig dengang (c. 1170) stod i spændt Forhold til hinanden, hvad der var ganske naturligt; thi Karl Sverkerssøn, gift med Kong Valdemars Søsterdatter, var jo bleven myrdet af Kong Knud, og hans Dronning nødt til med sin spæde Søn ved Brystet over Hals og Hoved at flygte til sine Frænder i Danmark. Om Indfald fra dansk Side er der hverken paa den Tid eller i den nærmest følgende Tale saalidt hos Saxo som andetsteds i vor Overlevering; og det er ganske naturligt; thi Danmarks Kandidat til den svenske Throne kunde ikke godt være nogen anden end Sverker Karlssøn; saalænge han levede, maatte Burisleifs Haab om dansk Hjælp, hvis han nærede noget saadant, vise sig at være forfængeligt, og at han i det blotte Haab om derved at opnaa dansk Hjælp skulde have indsat sin Halvsøster paa mødrene Side til eneste Arving af sit fædrene Gods, er vel næppe rimeligt.

Fordelen for Dronning Sofie ved et saadant Arrangement vilde vel ogsaa, saalænge Kong Knud førte Sceptret i Sverig, have været ret illusorisk; hun vilde næppe have faaet megen Glæde af Burisleifs testamentariske Bestemmelse. Derfor forekommer det mig, at der er ikke saa lidt Rimelighed for, at Krønikens Forfatter paa dette Punkt har været galt underrettet.

Imidlertid er det jo en uomstødelig Kendsgærning, at den danske Dronning arvede sin Halvbroders Fædrenegods. Det naturligste vil derfor være at antage, at Prins Burisleif som Flygtning er kommen til Danmark, og at henlægge det Testamente, hvis Existens vi nødvendigvis maa forudsætte,

[1] Saxo ed. Holder p. 581, 14 ff: »Verum quanquam Sueones ac Dani inimicitias gererent (c. 1170), ne destinatam paganis cladem Christianis infligerent, insule parcendum duxerunt, religionis concordiam regnorum odiis preferentes.« De valgte Udtryk inimicitias gerere og odium tyder netop paa, at Forholdet var saaledes, som jeg i Texten har fremstillet det; smlgn. forresten Knytlingasaga c. 123.

til et senere Tidspunkt i hans Liv, hvor Forhold og Begivenheder kan gøre dets Fremkomst forklarlig. Her forekommer det mig da, at Sagnet, som det foreligger i Visen, giver os den rette Løsning paa Gaaden. Lad os da med denne forestille os, at den svenske Prins efter sin Ankomst hertil uforsigtigt har indladt sig i en Elskovshandel med en meget fornem Dame, en nær Slægtning af Kongen, og derved har paadraget sig og hende den frygtelige Ulykke, hvorom Sagnet mælder. Om de Motiver, der derefter ledede ham til at træffe den ovenfor omtalte testamentariske Bestemmelse til Fordel for Dronning Sofie, giver Visen os Besked i følgende Vers[1]

»Han monne det hver dag af kongen tigge:
han maatte i klostret hos hende ligge.

Alle sin land monne han kongen give:
han maatte hos hende begravet blive.«

At Visen har sat Kongen for Dronningen, spiller ingen Rolle; hendes Person var jo det Velanstændighedens Mellemled, hvorigennem Burisleifs fædrene Gods lettest kunde overføres til den danske Kongeslægts Eje. Vigtigere er det, at vi herigennem faar at vide, at det Motiv, der bestemte Burisleif til at efterlade Dronningen sit Gods, var Ønsket om at hvile i Graven hos sin døde Kærlighed.

Det er Visens Version; det kan jo være, den er gal, men vist er det, at den stemmer mærkværdig godt overens med saa gammelt og tilforladeligt et Dokument som Kong Valdemar II's Jordebog.

Nu skal jeg slet ikke nægte, at Burisleifs testamentariske Bestemmelse ligesaavel paa dette senere Tidspunkt, som hvis man tænker sig den truffen, dengang han laa i Fejde med Kong Knud, var i Strid med svensk Ret; men man forstaar

---

[1] Grundtvig, D. g. F. III p. 116 og 121.

bedre, at en knækket og lemlæstet Fange, hvis hele Verden rummedes af Klostrets snævre Mure, og for hvem alt udenfor ikke mere havde nogen Interesse eller Betydning, kunde lade sig bevæge til et saadant Skridt for at faa sit eneste Ønske opfyldt, end en Prætendent under Kampen for Kronen, der ved en saadan Krænkelse af Loven utvivlsomt maatte støde fra sig de Slægtninge og Venner, hvis Bistand var ham ganske nødvendig, hvis han skulde sejre.

Forudsat at Sagen er gaaet for sig paa denne Maade, tror jeg dog ikke, at Dronning Sofie strax efter Burisleifs Død har kunnet tiltræde sin Arv. Saalænge Kong Knud herskede i Sverig, har hendes Ejendomsret til disse Godser sikkert været mere end problematisk, og det var vel først Sverker Karlssons Tronbestigelse, der vistnok skyldtes dansk Indflydelse, som bragte hende Anerkendelsen af hendes Fordringer. Ham har Indløsningen af Farbroderens Tilsagn formodentlig kostet adskilligt mere, end hans egen Arvepart efter ham beløb sig til, i Erstatning til Burisleifs øvrige forurettede fædrene Slægt for det Gods, de havde mistet.[1]

Jeg skal nu gaa over til at undersøge, hvilken Kvinde det vel kan have været, der skænkede Burisleif saa krank en Elskovslykke: hvem vi med størst Sandsynlighed kan forestille os som Visens kvindelige Heltinde, liden Kirsten.

Uvilkaarligt føres Tanken hen paa den, som Visen selv nævner, Kong Valdemar den førstes Søster Kristine. — Hun var født c. 1119,[2] blev, inden hun endnu var mandvoxen, trolovet med den norske Konge Magnus den blinde og 1133

[1] Paa denne Maade kan man idetmindste lettest tænke sig det Tab, Ættens Arvejord havde lidt, erstattet; naturligvis under den Forudsætning, at de Godser, han gav til Erstatning, ikke bestod i Arvejord. Jvnfr. Nordström, Sv. samhällsförfatningens hist. II p. 142—143.

[2] Jvnfr. Suhm, Hist. af Danm. V, 414 og 423; Fornmanna søgur VII, 111; 176; Saxo ed. Holder p. 433; 437; 438—440; Dipl. Arn. Magn. I, 246.

gift med ham. — Paa den Tid opholdt Erik Emune sig som landflygtig i Norge hos Kong Magnus; denne havde, forlokket af Kong Niels ved Løfte om en stor Pengesum, besluttet sig til at ombringe sin Gæst, men Dronningen angav for sin Farbroder, hvilken Fare der truede ham, og det lykkedes ham at slippe bort ved at drikke sine Bevogtere fulde. Kong Magnus kunde ikke tilgive sin Dronning, at Kærlighed til hendes Frænde havde været stærkere hos hende end Hensynet til hans Interesse. Hun blev derfor forstødt og hjemsendt til sin Værge, Kong Erik. Hermed er egentlig hendes Rolle i Historien udspillet, og om hendes senere Liv ved vi saa godt som intet: $^{7}/_{12}$ 1141 underskriver hun og hendes Søster Katharina som Vidner paa et Gavebrev, som Kong Erik Lam udstedte til Munkene i Odense. Muligt er det, at hun senere hen ægtede Stig Tokessøn,[1] der ved sin Død c. 1200 gav nogle Ejendomme til Klostret i Sorø; men hermed er ogsaa absolut alting udtømt, hvad der med Sikkerhed kan siges om hendes Person.

Man ser strax af hendes Fødselsaar, at hvad enten Hertug Buris eller Prins Burisleif har været Helten i det Elskovsdrama, hvorom Visen handler, var Kong Valdemar den førstes Søster Kristine altfor gammel til at spille Elskerindens Rolle deri: 1167 var hun c. 48 Aar, 1170 c. 51. Selv om hun personlig har været nok saa fyrigt et Gemyt, formaaede hun dog næppe dengang at sætte andre i Flamme, og Begivenheden, som Sagnet sigter til, kan jeg, ligesaalidt som Jørgensen,[2] med Grundtvig tænke mig foregaaet i to Akter, saaledes at Elskovsforbindelsen mellem de tvende henlægges til 1157, medens Kong Valdemar først ramte dem med sin Hævn ti Aar efter. Saa lang Betænkningstid tager Lidenskaben sig ikke.

---

[1] Suhm, H. af D. V, 573—74.

[2] Se p. 352 Anmk. 2 og Grundtvig, Danm. gl. Folkev. III p. 81.

Langebek[1] har formodet, at Visens Kristine snarere var en uægte Datter af Kong Valdemar, om hvem vi ellers intetsomhelst ved; A. D. Jørgensen antager,[2] at hun i Virkeligheden var en forresten ubekendt yngre Halvsøster til Kong Valdemar den første, Datter af hans Moder Ingeborg i et senere Ægteskab, om hvilket heller intet er overleveret. Det er naturligvis ikke umuligt, men sandsynligt er det ikke, især da vi ved, at der dengang, da den i Visen besungne Begivenhed maa tænkes at være foregaaet, i den danske Kongefamilie fandtes en Kristine, hvis Alder passer fuldstændigt, nemlig den myrdede Kong Karls Enke, Kristine Stigsdatter.[3] Ganske vist var hun Kong Valdemars Søsterdatter, ikke hans Søster, men denne Omstændighed tillægger jeg ikke videre Vægt. Visen er jo næppe helt samtidig med Begivenheden, og der er intet i Vejen for den Antagelse, at den, som digtede den, virkelig kan have forvexlet den yngre næsten ubekendte Kristine med den ældre bedre kendte, tilmed da der derved fremkom en vis Paralellisme mellem Hovedpersonerne (Dronningens Broder, Kongens Søster), som giver Begivenheden et eget Relief. Det kan jo ogsaa være, at denne Version allerede forelaa i det Sagn, over hvilket Visen uden Tvivl er bygget, og hvis den nedenfor fremsatte Formodning om Vestervig Kloster som Sagnets oprindelige Hjemsted og Udgangspunkt er rigtig, kan muligvis Stenens Udtryk »urna intus cum fratre sororem dispar habet« have givet Anledning til at opfatte liden Kirsten som Kongens Søster. Indskriftens Ord har

---

[1] I en Anmk. i Danske Atlas VII, 476 samt i en utrykt Notits, jvnfr. Suhm, H. af D. VII, 714.

[2] Nord. Maanedsskrift for folkelig og kristl. Oplysning 1875 p 435.

[3] Denne Formodning er allerede tidligere opstillet af Suhm (H. af D. VII, 226), men ligesom de fleste andre, han fremkommer med. uden nærmere Begrundelse; han tager den egentlig selv tilbage allerede paa den næste Side »Best bliver det derfor at troe, at alt dette om Christine og Sofie er Fabel«.

man da fejlagtigt forstaaet, som om de betegnede ikke et Søskendepar, men en Broder (ɔ: til Dronningen) og en Søster (ɔ: til Kongen).

Den Kristine, hvorom Talen er, var en Datter af den skaanske Herremand Stig Hvitaleder og Valdemars Søster Margrethe.[1] Som pur ung blev hun trolovet med den svenske Konge Karl Sverkerssøn, og i Aaret 1163,[2] samtidig med at Valdemars Søn Knud blev døbt, førte Guttorm Jarl, der stod Fadder til Prins Knud, den unge Dronningebrud til hendes ny Fædreland. Efter den Tid tier alle danske Kilder fuldstændigt om hendes Liv og Skæbne; kun gennem den ovenfor citerede gamle svenske Krønike[3] erfarer vi, at hendes Husbond blev myrdet paa Visingø i Julen 1167, og hun selv tvungen til over Hals og Hoved at flygte til sin Slægt i Danmark med sin spæde Søn Sverker.

Selv om nu denne Formodning angaaende liden Kirstens Identitet med den unge svenske Enkedronning Kristine ligesom Langebeks og Jørgensens intetsomhelst havde at støtte sig til, forekommer det mig dog, at den bærer langt større Sandsynlighed i sig, da vi dels med Sikkerhed ved, at Vedkommende virkelig har levet, dels i Følge de givne Omstændigheder roligt kan gaa ud fra, at baade hun og Burisleif har haft god Anledning og rig Lejlighed til at komme paa en fortrolig Fod med hinanden, hvilket jo i Almindelighed er Betingelsen for, at et erotisk Forhold kan udvikle sig. Hvad var saaledes naturligere end, at Burisleif efter sin Ankomst til Danmark søgte at træde i nærmere Forbindelse med sin unge Frænke, og at de mange fælles Interesser og Sympathier bragte disse to i hyppig og fortrolig Berøring med hinanden. Dronning Kristine har vel under sin

---

[1] Jvnfr. Saxo ed. Holder p. 541; Fornm. søgur VII, 111; Suhm, H. af D. VII, 135.

[2] Suhm, H. af D. V, 385 og 573.

[3] Konungalengd v. Vestgötalagen, Corp. iur. Sveo-Goth. I, 302.

Landflygtighed taget Ophold paa et eller andet Herresæde i Danmark. Dér kan vi tænke os, at hun har samlet sine svenske Tilhængere om sig som et lidet Hof; og dertil maa vi vist ogsaa henlægge Scenen for de første Akter af den middelalderlige Elskovstragedie.

Men foruden den indre Sandsynlighed gør der sig i den samtidige Overlevering et ejendommeligt Forhold gældende, som i høj Grad støtter denne Antagelse og Sagnets Troværdighed i det hele taget. Medens nemlig Saxo for den ældre Tids Vedkommende giver hyppige og undertiden ret omfangsrige Meddelelser baade om norske og svenske Forhold, iagttager han for Tiden efter 1163 en ubrødelig Tavshed om Sverig og svenske Begivenheder; Omtalen af de norske Forhold indtager derimod samme Rum i hans Fremstilling som tidligere. Dette er saameget desto mærkeligere, som der dengang foregik Ting i Sverig, som man skulde tro maatte interessere ham i højeste Grad, og som han ikke kan have forglemt eller været uvidende om: Kong Karls Mord, hans Enkes skyndsomme Flugt til Danmark, Kols og Burisleifs Kampe med Kong Knud om den svenske Krone. Dette var jo Begivenheder, som ikke blot angik Danmark i politisk Henseende, men personligt berørte Kongen og Ærkebispen paa det nøjeste, da Dronning Kristine var nær i Slægt med dem begge. Er der nu nogen anden tænkelig Grund til, at Saxo skulde have iagttaget en saa bevidst og gennemført Tavshed overfor svenske Forhold, end den, at dette Tidsrum af Sverigs Historie omfattede Begivenheder, som han paa den ene Side i Følge hele sin Stilling til Ærkebispen og Kongen ikke godt kunde omtale, paa den anden Side ikke kunde undlade at berøre, hvis han overhovedet indlod sig paa at fortælle om Sverig. Kun et eneste Sted[1] omtaler

[1] Saxo ed. Holder p. 581, 14. — At det spændte Forhold mellem Rigerne vedvarede ogsaa efter Kong Valdemars Død, fremgaar af et andet Sted hos Saxo (lib. XVI init.).

han en passant i en ganske anden Anledning, at der c. 1170 bestod et spændt Forhold mellem Danmark og Sverig; dette kunde man nok slutte sig til ogsaa uden denne uklare Notits; men den Nytte gør den dog i ethvert Fald, at der ad denne Vej falder et Strejflys over Forfatterens Motiver: han har vidst mere end han ønskede, at Efterverdenen skulde erfare.

Hvad dette noli me tangere var, derom tror jeg giver netop det i Visen bevarede Sagn Besked; med det in mente forstaar man først Saxos gennemførte Tavshed om svenske Forhold efter 1163; derfor er den i mine Øjne baade et Vidnesbyrd om, at Sagnet i Hovedtrækkene taler sandt, og at Helten og Heltinden i denne kongelige Tragedie var Burisleif Sverkersson og Kristine Stigsdatter.

III. Sagn og Monument.

Formentlig vilde det være af ikke ringe Interesse, hvis man kunde komme til Klarhed om, hvor Sagnet har haft sit oprindelige Hjemsted. Naar nemlig dette med tilstrækkelig Sikkerhed kan fastslaas, faar man ikke sjældent derigennem et godt Kort paa Haanden til at bestemme vedkommende Sagns Tilforladelighed. — I saa Henseende giver nu Visen ret tydelige Fingerpeg.[1] Den første og største Del af den foregaar ganske vist paa topografisk aldeles ubestemmelige Lokaliteter. Det nævnes saaledes ikke, hvor Kongen og Dronningen fører den Samtale, der indleder Handlingen, eller hvor Buris bragte sin Plan til Udførelse. Formodentlig har denne Mangel paa faste Stedbetegnelser ogsaa været medvirkende Aarsag til, at senere Forvanskninger og Tildigtninger lader liden Kirstin føde sit Barn i Kongeborgens Stenstue, medens hun efter den oprindelige Text aabenbart maa tænkes dengang at opholde sig paa sit Herresæde; thi Kongen

[1] Redaktionerne F. og G. hos Grundtvig, som begge repræsenterer en sen og ganske forvansket Overlevering, tager jeg intet Hensyn til.

skikker ridende Svende efter hende, der i Nattens Mulm paa Hesteryg fører hende til hans Slot. For den følgende Danse- og Drabsscenes Vedkommende giver Digteren tilsyneladende en Antydning af Lokalitet gennem Dronningens Ord:

»Vi lægger hende midt paa Ribergade
Hver dag under vor hesteplade«

men den har ikke megen Værdi; den viser kun, at Ribe for ham staar som det Sted, hvor Kongen i Almindelighed residerede. Her er altsaa intet individuelt Træk, der kan give os et Vink særligt for denne Vises Vedkommende. At vi i denne Del af Visen væsentlig har at gøre med en fri Fantasi, en vilkaarlig digterisk Komposition over en Begivenhed, om hvilken man i Virkeligheden ikke vidste stort mere end, at den havde fundet Sted og angik de og de Personer, fremgaar ogsaa af den Maade, hvorpaa Stoffet er lagt til Rette, og Motiverne valgt: Det er ikke et sørgeligt Elskovsdrama, Digteren byder paa; dertil hører mindst to Personer, en Helt og en Heltinde, men Sangen har egentlig kun en Heltinde, liden Kirstin. Da hun er anlagt i den kridhvide, englerene Madonnastil, man saa ofte møder i middelalderlig katholsk Poesi, kan Digteren naturligvis ikke tænke sig, at hun som en almindelig Kvinde falder i Elskov til en Mand, og at denne Følelse bringer hende til at glemme alle andre Hensyn; saa dybt kan hans Ideal ikke synke: Hun falder, men det er nedrig Trolddom og Runer, som fælder hende, ikke Elskovsdrift; og hendes Forfører er ikke Prins Buris; han er kun en ganske almindelig Ridder af den bedrøvelige Skikkelse. Nej, det er hendes ideale Modsætning, den djævelske Dronning, holdt i Kulsort, der volder hendes Ulykke, blot fordi hun føler sig krænket over, at Kongen tilbageviser hendes Frieri for Broderen.[1] Man maa beundre den friske Naivitet,

[1] Denne Del af Sangen (Begyndelsen) har lidt saa meget, at Sammenhængen næsten er bristet. Saameget er dog klart,

det rørende Enfold og den rent ud diaboliske Kraft, som Digteren har formaaet at lægge i disse Skikkelser — men alt lige til den mægtige og gribende Drabsscene med dens stærkt pointerede Effekter har i denne Form sikkert kun hjemme i Fantasiens Rige.

Først henimod Slutningen, da Katastrofen er forbi, mærker man Virkelighedens Jordbund under Fødderne i Beretningen om, hvorledes det siden gik. — Da Forfatteren er kommet til det Punkt, hvor det omtales, at Kongen lader hende føre til Vestervig for der at begraves, viser han sig nemlig i Besiddelse af en Viden, som man, forudsat at den er rigtig, fra først af ikke godt kan have siddet inde med andetsteds end netop i Vestervig Kloster. Dertil regner jeg ikke Meddelelsen om, at Kongen gav med hende det røde Guld; det var noget selvfølgeligt, som skete ved enhver fornem Begravelse; hvad jeg her nærmest tænker paa, er, at Visens Digter ved, at Buris blev ført sammesteds hen og dér tilbragte Resten af sit Liv som lemlæstet Fange, at han levede 11 Aar efter Katastrofen og med store Opofrelser tilkøbte sig den Gunstbevisning af Kongen, at han maatte stedes til Jorden i samme Grav som liden Kirsten. Forudsat at dette er rigtigt — og som vi skal se, er der meget, som taler derfor — har den, der lagde Visen, indirekte eller direkte sin Kundskab herom fra Vestervig Kloster, da det var det eneste Sted, hvor man kunde vide noget om disse Ting. Thi at man fra Kongens og Hoffets Side har gjort alt muligt for at hindre, at den

---

at, naar Kongen kalder sin Svoger en Hestetyv, foreligger der en ren og klar Forvanskning. Hans Begrundelse af Afslaget har naturligvis gaaet ud paa, at vedkommende Parter var for nær i Slægt. Jeg formoder derfor, at der i Stedet for Ordet hestetiff oprindelig har staaet en Slægtskabsbetegnelse f. Ex. næstæ nîf. Mangel paa Forstaaelse af det forældede Ord har da her, som saa hyppigt ellers, givet Anledning til Textens Forvanskning.

skandaløse Begivenhed og Hovedpersonernes Skæbne blev almindelig bekendt, kan der med Saxos Tavshed for Øje vel næppe være nogen Tvivl om.

Visen selv nævner altsaa Vestervig Kloster som det Sted, hvor Buris og liden Kirsten hviler; derhen peger alle Sagnets lokalbestemte Spor; her eller Østen for Sol og Vesten for Maane maa vi derfor søge deres Grav. Findes den der endnu, og bekræfter den de Vink og Oplysninger, Sagnet giver, da har dette dermed faaet fast monumental Bund at hvile paa og maa i sine Hovedtræk erkendes at være ikke et frit Foster af en Digters Fantasi, men et fra den virkelige Historie hentet Æmne poetisk fortolket i en Tidsalder, der ligger forholdsvis tæt op til den Begivenhed, Visen besynger.

Nu findes der netop i Vestervig — og intet andet Sted ellers — en Grav, der ikke blot utvivlsomt tilhører det 12. Aarh., men som Traditionen saalangt tilbage, som vi er i Stand til at følge den,[1] har udpeget som Buris's og Kirstines Hvilested, den nemlig, hvis halvtudslettede Indskrift jeg i Begyndelsen af denne Afhandlig har søgt at restituere. Sammenligner vi dette Monument og den i Visen bevarede Overlevering, viser det sig, at de passer til hinanden som to afbrudte Stykker af et fordums Hele, og at den historiske Baggrund, jeg i det foregaaende har søgt at hævde som den rette, fuldstændig harmonisk føjer sig ind i Ensemblet.

I Visen fortælles saaledes, at Kristines Lig strax efter Døden blev ført til Vestervig og begravet der, medens Buris levede 11 Aar efter. Af Løfflers Undersøgelser fremgaar i Overensstemmelse hermed, at Kvindens Lig er nedlagt først, Mandens adskilligt senere. De fundne Rester viser endvidere, at det rimeligvis er en ung Kvinde, som hviler her, hvilket passer saare godt til Dronning Kristine. Det andet Skelet

[1] Jvnfr. med Hensyn til dette og det følgende Løffler i Aarbøger f. n. Oldk. 1876 p. 43—51.

skrev sig fra en Mand i den kraftigste Alder, som altsaa ved sin Død var adskilligt ældre end Kvinden; men hvis Burisleif, som Visen mælder, døde 11 Aar efter liden Kirsten, maa han dengang have været mellem 30 og 40 Aar, en Alder, som netop stemmer med de forhaandenværende Levninger.

Tilbage staar endnu Indskriften: Forudsætter vi, at Personbestemmelsen er rigtig, hvilket ejendommeligt Lys falder der saa ikke over Betegnelsen sat clari. Man har aabenbart søgt og fundet et Udtryk, der stillede de her begravede Personer højt over almindelige Mennesker uden dog i sin Ubestemthed at røbe nogetsomhelst om, hvem de var. Man har endogsaa vovet en Antydning af de virkelige Forhold ved at kalde denne Broder og Søster par nexus tanti; hvad der sigtedes til, kunde jo dog ingen uden de indviede have nogen Idé om. Og nu den sidste Linies Ord tumulus sat claris unus ut extet — hvor falder de ikke nøjagtigt i Traad saavel med Visens ovenfor citerede Vers om den fælles Grav, som med Jordebogens Efterretning om, at Prins Burisleif efterlod Dronning Sofie sit Fædrenegods i Sverig! — Hertil kommer saa endelig Gravens ejendommelige Form og Indretning, hvor Ligenes Stilling antyder, at ganske særlige Forhold har gjort sig gældende: Alting bærer tydeligt Præg af, at der her foreligger et Kompromis; man har søgt og fundet en passende Middelvej for dels at kunne begrave begge i samme Grav, dels at undgaa, at de hvilede som rette Ægtefolk ved hinandens Side. Det har aabenbart ikke været saa ganske let at træffe det mindste fælles Multiplum for disse modstridende Fordringer. Dog Opgaven blev løst, og Vanskelighederne overvundne; men saavel det kunstige i hele Arrangementet som Indskriftens noget søgte Dunkelhed staar som et talende Vidnesbyrd om, at de har været der.

En Anstødssten er der dog endnu tilbage, som tilsyneladende ganske kuldkaster den fremsatte Formodning:

Saafremt det virkelig er Boleslaus Sverkerssøn og hans Halvbroders Hustru, Dronning Kristine af Sverig, hvis Lig hviler i denne Grav, med hvad Ret benævnes de da paa Stenen frater og soror? At en ganske lignende Vanskelighed indtræder ogsaa for dem, der antager, at Graven gemmer de jordiske Levninger af Buris Henrikssøn og den norske Dronning Kristine eller en forresten ubekendt Halvsøster til Kong Valdemar,[1] er klart, men hjælper ikke os det fjærneste.

Grundtvig kommer ganske let ud over alle Tvivlsmaal ved følgende Raisonnement:[2] »Buris og Kirstin vare, som forhen vist, Næstsøskendebørn,[3] og skjøndt de islandske Opskrifter bestemt fremhæve, at de vare systrúngur, systrabörn, systkynabörn, saa kalder Buris dog i isl. A. E. Kirstin »systir mín« og Sofie siger i isl. D.: »Kristín hefir sinn bróður fest«, hvilke Udtryk efter Tidens Betragtningsmaade er fuldkomment forsvarlige«.

Paa Forhaand er det ganske usandsynligt, at han har Ret. Naar man stiller sig for Øje den store Rolle, Slægtskabsforholdet spillede i Middelalderens Liv baade som Hindring for Ægteskabsforbindelser og i det hele som samlende Magt, forekommer det mig at være en meget vovelig Antagelse, at man i det 12. Aarh. paa en Gravsten skulde have betegnet to Personer — enten de nu i Virkeligheden var Svoger og Svigerinde eller Næstsoskendebørn — som Broder og Søster.

Hos de kirkelige Forfattere finder Grundtvigs Anskuelse ikke nogen Støtte; her møder man kun klare og nøjagtige Distinktioner mellem de forskellige Grader, og man kan ikke vente andet; thi med Hensyn til Ægteskabets større eller mindre Tilladelighed havde jo Slægtskabsgraderne ja endog

---

[1] Jørgensens Formodning.

[2] D. g. F. III. p. 92, Anmk. 3.

[3] Grundtvig forudsætter nemlig, at Visen sigter til Buris Henrikssøn og Valdemars Søster Kristine.

det saakaldte cognatio spiritualis en overordentlig Betydning.[1] En Sammenblanding vilde her efter kirkelige Anskuelser medføre det frygteligste Virvar og de forfærdeligste Forsyndelser mod Guds Lov. Det eneste mig bekendte Sted hos en kirkelig Skribent, man kunde paaberaabe sig for en saadan Sammenblanding, er Augustinus de civitate dei XV, 16:

»Experti sumus in connubiis consobrinorum etiam nostris temporibus propter gradum propinquitatis fraterno gradui proximum, quam raro per mores fiebat, quod fieri per leges licebat, quia id nec divina prohibuit et nondum prohibuerat lex humana. Verum tamen factum etiam licitum propter vicinitatem horrebatur illiciti; et quod fiebat cum consobrina pene cum sorore fieri videbatur, quia et ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur et pene germani sunt.«

Her maa man imidlertid erindre, at Augustinus skrev paa en Tid, da Latinen endnu var et levende Sprog, og hos Romerne brugtes ikke sjældent Ordet frater (oprindeligt vel som en Forkortelse af den fuldstændige og korrekte Betegnelse) i Betydningen Fætter.[2] Derfor har denne Augustinus's Bemærkning (fratres vocantur) ingen Gyldighed for de forskellige europæiske Nationer i Middelalderen, og de benytter heller ikke Ordet frater i denne Betydning, naar de udtrykker sig paa Latin; men selv om de gjorde det, vilde denne Sprogbrug dog ikke kunne gælde som Bevis i dette Tilfælde, hvor Talen er enten om Næstsøskendebørn eller om Svoger og Svigerinde.

Hvad nu angaar de Beviser, som Grundtvig henter fra de islandske Redaktioner af Visen om Buris og Kri-

[1] Angaaende Udviklingen af disse Forhold Middelalderen igennem, særlig Brydningen mellem den verdslige og den kirkelige Opfattelse giver Joseph Freisens Værk »Geschichte des kanonischen Eherechts bis z. Verfall d. Glossenlitteratur. 1888« en interessant Fremstilling.

[2] Saaledes taler Cicero in Verrem act. II orat. 4 § 25 og 137 om Lucius frater meus; at denne var en Søn af hans Farbroder Lucius Tullius Cicero, fremgaar af de finibus V, 1, 6, hvor han kalder ham »frater noster cognatione patruelis amore germanus.«

stine, da har det med dem en egen Sammenhæng, som kræver nærmere Forklaring: Naar Burisleif[1] i isl. A (skal være C) og E,[2] skøndt Visen fastholder, at de var Søskendebørn, kalder sin elskede »systir mín«, da er dette ganske korrekt og stemmer godt med nordisk Sprogbrug; men det beviser aldeles intet med Hensyn til det foreliggende Spørgsmaal. De kan have været endnu fjærnere Slægtninge, og han kan dog have kaldt hende saaledes; thi systir brugtes paa Islandsk og rimeligvis ogsaa i de andre nordiske Sprog i Tiltale til Kvinder, baade beslægtede og ikke beslægtede, for at udtrykke den talendes venlige Stemning overfor Vedkommende.[3] Forfatteren af disse Linier har selv hørt en gammel Kone tiltale en anden, med hvem hun slet ikke var beslægtet, paa denne Maade, medens det aldrig faldt hende ind i Omtale at give samme Kvinde dette Prædikat; og det var ganske naturligt, at hun ikke gjorde det; der er i denne Henseende en himmelvid Forskel paa Tiltale og Omtale. Saaledes vilde Saxo utvivlsomt aldrig have ladet Knud Lavard sige om Kong Niels: »Min Fader, Kong Niels har gjort dette eller hint«; men i Tiltale betænker han sig ikke paa at lade ham ytre til Kongen, da han venligt og indtrængende vil rette en Formaning til ham:[4] »Peccant

---

[1] Saaledes (dvs. Burtleifr) benævnes Visens Helt i de isl. Versioner.

[2] Íslenzk fornkvæði II, 167 (C. V. 7—8):

»Heyrðu það Katrín, systir mín!
Þú skalt gá i dans með mèr.«

Burtleifr klappar i sæng hjá sèr:
»Katrín systir, sof hjá mèr!«

I denne Redaktion (C) kaldes Kristine Katrín. — Endvidere Ísl. fornkv. II, 176 (E. V. 1)

»Kristín, systir mín, dansaðu með mèr!«

[3] Jvnfr. Fritzner Ordb. over det gamle norske Sprog. 2. Udg. Artiklen systir.

[4] Saxo ed. Holder p. 423, 27 ff.

pater, qui moderationem tuam, supra quod aut maiestati aut etati debes, exasperant.« Den eneste Undtagelse, der, saavidt jeg kan se, har fundet Sted paa dette Omraade,[1] er, at Halvsøskende hyppigt, hvor det ikke kommer an paa særlig nøjagtig Angivelse af Slægtskabsgraden, betegnes som Brødre og Søstre.[2]

Derimod kunde det andet Sted, Grundtvig citerer, isl. D,[3] selv om man ikke vil tilskrive et ganske enestaaende Exempel nogen Beviskraft, ialfald vække Tvivl — hvis det ikke beroede paa en ganske forvansket Tradition.

Visen foreligger paa Islandsk i fem Redaktioner, af Grundtvig og Sigurðsson betegnede som A. B. C. D. E. Det gælder om dem alle uden Undtagelse, at de er Efterligninger (ingenlunde Oversættelser) af den danske Vise om samme Emne. De stemmer nemlig overens med denne i Fablens Bygning og Handlingens Udvikling paa en saadan Maade, at det bestemt lader sig paavise, at de isl. Viseformer er Efterligninger, de danske Originaler. Et Fortrin har ganske vist de islandske Redaktioner fremfor de danske. de slutter paa det i dramatisk Henseende mest passende Sted: liden Kirstens Død; men heraf følger jo paa den anden Side, at hele den i historisk Henseende værdifulde Slutning: Beretningen om Buris's Lemlæstelse, Jordfæstelsen i Vestervig etc. forbigaas. Derimod maa det betragtes som en Fejl fra den islandske Digters Side, at liden Kirstens Skikkelse i Skildringen af Forholdet til Burisleif er draget fra sin ideale Højde næsten ned i det platte. Værst er det dog, at Kompositionen paa en

---

[1] Naturligvis tages her ikke Hensyn til de Tilfælde, hvor Broder- eller Søstertitlen skyldes cognatio spiritualis, Fostbroderskab og lignende særlige Forhold.

[2] Jvnfr. de ovenfor p. 338, Anmk. 3 citerede Steder. Det beror utvivlsomt paa Uvidenhed eller Huskefejl og ikke paa gammel Sprogbrug, naar Dronning Sofie i den Ringstedske Tavle angives at være en Datter i Stedet for en Steddatter af Kong Sverker den gamle.

[3] Islenzk fornkvæði II, p. 172:

»þau eru þó tíðindin einna verst:
að Kristín hefir sinn bróður fest!«

»Varaðu þig, Soffía, talaðu ei svo!
systkinabörnin eru þau.«

vis Maade har mistet Hovedet. Den Begrundelse af Dronningens Ondskab, som den danske Vise giver i Indledningen, er udeladt; hendes Indgriben i Handlingen bliver derved meningsløs, og den prægtige ideale Modsætning mellem de to Kvindefigurer falder ganske til Jorden. Ikke destomindre har Dronningen været tænkt som en Hovedfigur, det ses af Visernes Titel; paa Islandsk bærer de nemlig det betegnende Navn Soffíu kvæði. Heraf fremgaar efter min Formening, at de islandske Viseformer er ringere Efterligninger. — Fuldstændigst foreligger den islandske Type i A og B, der stemmer godt indbyrdes i Versfølge og Rim. Den bedste af disse to er igen A, selv om B paa ganske enkelte Punkter har bevaret Overleveringen mere intakt.[1] Langt ringere end disse to er C; Visens Fabel har ganske vist ikke lidt noget væsentligt, men der findes mange Vers, som enten er helt omdigtede eller har skiftet Plads eller paa Rim og Indhold nær har mistet deres oprindelige Form. Endnu dybere er Overleveringen sunken i D og E; her findes alle de samme Korrupteler som i C, desuden er hele Begyndelsen (c. 12 Vers i D, 8 i E) gaaet tabt, hvorved Visens Fabel bliver ganske uforstaaelig. Utvivlsomt er D E temmelig sene Redaktioner; thi da de blev til, havde allerede den i C foreliggende fordærvede Form i længere Tid været i Omløb. Dette kan man se deraf, at foruden en Mængde nydannede Vers, findes der i D E nogle, som er laante fra A og B, andre, som skriver sig fra C. Maalte i Forhold til hinanden, staar E ikke lidt højere end D.

For at Læseren gennem et anskueligt Exempel kan danne sig en Forestilling om de ovenfor udviklede Forhold, skal jeg tillade mig at sammenstille de Vers af de forskellige Redaktioner, som vedrører det foreliggende Spørgsmaal (Slægtskabsbetegnelsen).

A, V. 15—18.

Kóngrinn spurði drottníng sín:
»hvernig má fólkið í ríki mín?«

»Vel má fólk í ríkjum þín,
utan hún Kristín, systir þín.

[1] Smlgn. f. Ex. Vers 14;

A. Velkominn Valdimar, kóngr minn,
nóg eru tíðindi at segja þèr.

B. Velkominn Valdimar, kóngur, hèr!
nóg eru tíðindi at segja þèr.

Eina nótt með engum harm
Burtleifr svaf á Kristínar arm.«

»Hættu þig, Soffía, talaðu ei so!
systkinabörnin eru þau.«

B, V. 15—18.

»Heil vertu, Soffía, drottníng mín!
hvernig má fólk í ríkjum mín?«

»Vel má fólk i ríkjum þín,
nema hún Kristín, systir þín.

Eina nótt með öngvan harm
Burtleifr svaf á Kristínar arm.«

»Hættu þig, Soffía, talaðu ei so!
systkinabörnin eru þau tvö.«

C, V. 12—14.

»Heyrðu það, Soffía, drottníng mín:
hvad er nú títt i ríkjum mín?«

»Þau eru nú tíðindin mest:
hann Burtleifr hefir Katrínu fest.«

Lýgurðu, Soffía, drottníng mín,
systrabörnin eru þau tvö.«

Her er Vers to og tre i de foregaaende Redaktioner slaaede sammen til et, Kristine blevet til Katrine, og Vers fire helt forvansket, saa at endogsaa Rimet er gaaet i Løbet. Digteren — om jeg maa kalde ham saa — var paa en Maade tvungen dertil; thi dette Vers havde han allerede benyttet for lidt siden; det var nemlig med en lille Forandring lagt Kristine i Munden som Protest mod Burisleifs Opfordring til Samleje:

»Hættu þig, Burtleifr, talaðu ei so.
systkinabörnin erum við tvö.«

D, V. 5—9.

»Heyrðu það, Soffía, kærasta mín:
Hversu má fólk i ríkjum þín?«

»Vel má fólk i ríkjum mín,
utan hún Kristín, systir þín.

Hefir þú frètt þann undarlega harm:
að Krístín liggr á Burisleifs arm?

þau eru þo tíðindin einna verst:
að Kristín hefir sinn bróður fest.«

Varaðu þig, Soffia, talaðu ei svo!
systkinabörnin eru þau.«

Her foreligger tydeligt nok Sammenblanding af tvende Versioner; de tre første Vers slutter sig til A B, men foruden andre Forvanskninger er Riget ganske meningsløst betegnet som Sofies. Vers fire er laant fra C, hvor det var indsat som Erstatning for A B's Vers to og tre; Rimet er tildels gaaet tabt (verst—fest), og enten paa Grund af svigtende Hukommelse eller for ved en Stigning i Udtrykket at dække over, at Indholdet egentlig er en Gentagelse af foregaaende Vers, har sidste Linie faaet en i denne Sammenhæng ganske meningsløs Form. Femte Vers holder sig igen nærmest til A B,

E, V. 8—11.

Heyrðu það, Soffía, eg tala til þín:
»Hvernig má fólk í ríki mín?«

»Allvel má folk í ríki þín,
utan hún Kristín systir þín.

það skal eg eigi ljúga:
börn voru bornin að sjúga.«

»Vara þig, Soffía, talaðu ei svo!
þau eru systkinabörnin tvö.«

Vers et og to slutter sig til A B; i Stedet for Vers tre, som Vedkommende rimeligvis ikke kunde huske, er et Vers laant fra C (V. 15), der i denne Sammenhæng slet ikke passer. Valdemar maatte forstaa langt mer end halvkvædet Vise, hvis han paa dette Vers kunde svare, saaledes som han gør.

Efter denne Redegørelse vil det formodentlig være klart, at man i Virkeligheden intet kan bygge paa saa sene og fordærvede Viseredaktioner som D og E, naar ikke deres Udsagn finder Støtte i andre troværdige Efterretninger. Overleveringen er her saa tyndslidt, at baade Sammenhængens og Meningens Traad paa sine Steder er bristet. Jeg har allerede tidligere, hvor Talen var om de danske Viser, udtalt mig om Grunden til disse Forhold. Den maa ikke alene søges i, at disse en ulitterær Tidsalders poetiske Mindesmærker ikke eller først sent havde nogen skriftlig

Overlevering at støtte sig til. Mundtlig Overlevering kan længe bevare et Litteraturværk nogenlunde intakt; derpaa haves adskillige Exempler. Nej, de allerfleste og allerstørste Forvanskninger beror paa Visernes Benyttelse til Dans; herved voldgaves Traditionen til hvilkensomhelst uansvarlig Forsanger, hvis svigtende Hukommelse og deraf følgende Versenød affødte en Improvisation, der i Tidens Løb ganske ødelagde disse Digtes oprindelige Form.

Da vi nu ikke er i Stand til at anerkende Rigtigheden af Grundtvigs Paastand, at Broder- og Søsternavnet i Omtale anvendtes ogsaa paa fjærnere Slægtninge, tvinges vi, hvis vor Hypothese skal kunne hævdes, til at søge en anden Forklaring for Indskriftens Brug af Ordene frater og soror. En saadan finder jeg i et ejendommeligt Forhold, der spillede en stor Rolle i Middelalderens Klosterliv. At være Munk og Nonne, og at optages som frater eller soror i et Kloster er nemlig ingenlunde det samme; det kan betegne to vidt forskellige Ting. Forskellen staar maaske ikke ganske klar for alle, og da Spørgsmaalet spiller en væsentlig Rolle med Hensyn til de foreliggende Undersøgelser, skal jeg tillade mig i det følgende at give en Fremstilling af de Forhold, hvorpaa det her kommer an.

Kirkelige Broderskabsforbindelser i Middelalderen.[1]

Det er bekendt, hvilken Pris man i Middelalderen satte paa Gejstliges Forbøn baade i levende Live og særlig efter Døden. Det var naturligt, at man især søgte Tilfredsstillelse for denne Trang gennem Klostrene; der var jo en Samling af fromme Mænd

---

[1] Delisle's Afhandl. i Bibl. de l'école des chartes II Sér. T. III p. 363.

Georg Zappert i Sitzungsber. der oesterr. Acad. d. Wissenschaft ph.-hist. Cl. X Bd. p. 417. 1853.

Karl Hirsch: Ueber Diptychen, Nekrologien und Verbrüderungsbücher im Mittelalter mit besonderer Rücksicht auf die Kronländer Oesterreichs. Progr. d. Gymn. z. Graz, 1865.

Fontes rerum Austriacarum II Abth. Bd. 21 og Bd. 29.

F. L. Baumann: Berichte über schwäb. Todtenbücher i

og Kvinder, som ofrede hele deres Liv paa at tjene Herren ved Andagtsøvelser og et rent Levned. Følgelig maatte deres Forbøn være Himlen velbehagelig og derfor særlig virksom. Der havde man ogsaa den nødvendige Tid at ofre paa dette Formaal; thi Bøn og Andagt var jo disse Menneskers Livsopgave. Hvad Under derfor, at Klostrene søgte at imødekomme denne Trang: det var jo paa en Gang en velsignelsesrig Gerning og — en god Forretning; thi den, der ønskede Klostrets Forbøn, kom ikke tomhændet. Gennemblader man blot ganske flygtigt de ikke faa Gavebøger, der baade her hjemme og i Udlandet er bevarede fra Middelalderens Klosterarkiver, vil man snart komme paa det rene med, at Forbønnen var en af Klostrenes væsentligste Indtægtskilder: den skaffede Munke og Nonner i bogstavelig Forstand baade Guld og grønne Skove. Snart er det rede Penge, snart Jordegods, snart dyrebare Klenodier, der skænkes; snart baade det ene og det andet. — Da det uden nøjagtigt Regnskab og Kontrol vilde være umuligt for et nogenlunde anset Kloster ærligt at yde de dona spiritualia, som det havde lovet til Gengæld for modtagne dona secularia, blev man efterhaanden nødt til at sætte Sagen i System. Til den Ende benyttede man sig i den ældre Middelalder af de saakaldte libri vitæ eller de med disse nær beslægtede libri confraternitatis, som begge egentlig kun var en videre og mere systematisk Udformning af de gamle

---

Neues Archiv d. Gesellsch. f. ältere deutsche Geschichtskunde VI p. 21 ff.

Samme: Ueber die Todtenbücher der Bisthümer Cur und Constanz. Ibid. VIII p. 425.

Samme: Ueber die Todtenbücher der Bisthümer Augsburg, Constanz und Cur. Ibid. XII p. 409.

S. Hertzberg-Fränkel: Ueber die necrol. Quellen der Diöcesen Salzburg und Passau. Ibid. XII, 269.

Mon. Germ. hist. Necrol. ed. Baumann.

De danske Kilder vil blive citerede nedenfor enkeltvis.

Naturligvis ligger der bag en saa gennemført Organisation, som den i Texten skildrede, lange Tiders Udvikling; men da denne ikke er foregaaet paa hjemlig Grund, har jeg indskrænket mig til en kort Antydning desangaaende. Dem, der maatte ønske nærmere Besked om de herhen hørende Spørgsmaal, kan jeg henvise til en paa grundige Studier bygget Afhandling af Adalb. Ebner: Die klösterl. Gebetsverbrüderungen bis zum Ausgange des karol. Zeitalters. Regensburg, 1890.

kirkelige Diptycha. Ligesom disse havde de deres Plads paa Alteret, og Navnene paa de deri indskrevne Personer oplæstes eller mindedes med Bøn ved Messens Slutning af den fungerende Præst. I disse Fortegnelser optoges, idetmindste i ældre Tider, baade levende og døde, i libri vitæ hyppigst ordnede efter Stænder, i libri confraternitatis efter det Kloster eller den Kirke, de tilhørte.[1] — Henimod Slutningen af det 9de Aarhundrede viser sig de første Spirer til den Ordning, som senere blev den

[1] Der er ikke her hjemmefra bevaret nogen liber confraternitatis. De repræsenterede en Udviklingsface, der allerede var paa Retur, da Kirken havde vundet fast Fod i Danmark. Det eneste Sted, hvor vi med nogen Sandsynlighed kan formode, at en saadan har existeret, er Lund, hvis Kapitel havde særlig omfattende Broderskabsforbindelser med andre Klostre i Ind- og Udlandet. I Slutningen af den nedenfor citerede Optegnelse i Necrologium Lundense (S. R. D. III. 470) findes nemlig efter Angivelsen af, hvilke Bønner der skulde læses over en afdød Broder, disse Ord »nomen eius in memoriali fratrum scribatur, & missa in ipsius anniversario nunquam prætermittatur«. — Naar Stobæus (Proleg. ad Tria Monumenta Lund. p. 10) og efter ham Langebek (S. R. D. III, 423; 471 N. c.) hævder, at dette Memoriale fratrum er identisk med det saakaldte Necrologium Lundense, tager de sikkert fejl, da Nekrologiet indeholder Navnene ikke blot paa fratres og sorores, men paa alle, hvem Forbøn skyldtes. Vel forekommer undertiden Benævnelsen Memoriale paa et Necrologium, men kun med Tilføjelsen mortuorum, aldrig fratrum; dette sidste Ord viser derfor, at der er Tale om noget ganske andet nemlig en tabt dansk Broderskabsbog, maaske den eneste, der overhovedet har existeret. — Hvad angaar libri vitæ, forekommer det mig ret sandsynligt, at saadanne her hjemme ligesom paa sine Steder i Udlandet (jvnfr. Stud. und Mitth. aus d. Benediktinerorden V, p. 81) kan have holdt sig i Brug ved Siden af Nekrologierne. Almindelige har de næppe været; ialfald er kun en eneste bevaret til vore Tider nemlig den, som Langebek har udgivet i S. R. D. IV, 323 under Titlen Obituarium S. Petri Nestvedensis. Den er anlagt ganske som en regulær liber vitæ, idet Personerne er indordnede i Rubrikker efter Stand, men karakteristisk nok for den Indflydelse, Nekrologierne har øvet, er kun Navnene paa Afdøde optagne i Fortegnelsen.

herskende og paa mange Steder den eneraadende. Man begyndte nemlig paa dette Tidspunkt at indføre Navnene paa dem, for hvem der skulde bedes, i Kalendariet (ɔ: Kalenderen) eller i Martyrologiet, Fortegnelsen over Helgene og Martyrer ordnet efter Aarets Dage. Disse Bøger indrettedes derfor saaledes, at man for hver Dag eller, hvis Martyrologiet benyttedes, efter hver Dags Martyrologium lod en større eller mindre Plads aaben, som saa i Tidens Løb udfyldtes med Navnene paa de Afdøde, som Klostret skyldte Forbøn. Efter Prim eller Terts blev da de under vedkommende Dag staaende Navne oplæste i Kapitelforsamlingen for Munkene eller Nonnerne, som saa indesluttede de anførte Personer i deres Bønner denne Dag. Undertiden havde den Afdøde eller hans Slægt desuden skænket et større Beløb, hvis Renter skulde anvendes til særlig Festligholdelse af Dagen (anniversarium). Hvilken Dag Vedkommendes Navn skulde nævnes, hvormange og hvilke Bønner der skulde bedes for hans eller hendes Sjæl blev næsten altid aftalt med Klostret ved Modtagelsen af Sjælegaven. — Denne Bog, Klostrets aandelige Regnskabsbog, havde mange Navne: Martyrologium, Necrologium, Obituarium og Calendarium. Hos os findes imidlertid ingen af disse Benævnelser — mig bekendt — overleveret paa noget saadant Dokument; derimod bærer det af Langebek i S. R. D. III, 424 udgivne Nekrologium fra Lund i Haandskriftet Titlen Liber capitoli Lundensis, en Benævnelse, som ogsaa forekommer paa udenlandske Dokumenter af denne Art.[1] Undertiden kunde det hænde, at den Gave, Klostret saaledes modtog for at gaa i Forbøn for en Menneskesjæl, var saa stor og værdifuld, at Brødrene eller Søstrene følte sig forpligtede til at give deres Taknemlighed et særlig stærkt Udtryk. I saa Tilfælde fulgte man da hyppigt i Henhold til gammel Sæd og Skik den Fremgangsmaade at give Vedkommende Titel af Klostrets f r a t e r eller s o r o r ɔ: udnævne ham eller hende til en Slags Æ r e s m e d l e m a f K l o s t e r s a m f u n d e t, hvormed var forbundet den Fordel, at man blev delagtig i alle de aandelige Goder og al den Forbøn, som skyldtes en virkelig Søster eller Broder. Den officielle Benævnelse paa saadanne var soror eller frater adscriptus eller conscriptus, fordi Vedkommendes Navn indførtes i Martyr-

---

[1] Betegnelserne Martyrologium og Calendarium for et Nekrologium kunde ved første Øjekast synes mærkelige, men forklares ganske naturligt ved den Rolle, som disse Bøger spillede ved Anlæget af et Nekrologium. Benævnelsen Liber capitoli har sin Aarsag deri, at Bogens Indhold oplæstes i Kapitelforsamlingen, altsaa tjente til Kapitlets Brug.

ologiet med Tilføjelse af Frater- eller Sorortitlen (N. N. frater noster).[1] — I ældre Tider var man meget sparsom med denne Hædersbevisning, der særlig forbeholdtes Klostrets Stiftere eller fornemme Folk: Konger, Stormænd og Bisper, der havde skænket Brødrene rige Gaver eller udstrakte Friheder. Paa dette sidste har vi flere Exempler i nordiske Dokumenter. Saaledes erklærer Knud, Fyrst Prizlavs Søn, i et Brev af $^{20}/_{11}$ 1183:[2] »Deo sanctisque eius martiribus Kanuto et Albano, quorum reliquiæ in eadem ecclesia requiescunt, dilectisque fratribus meis, predictis Monachis Ottoniensibus, qui me quotannis Karitatis in societatem fraternitatisque sue et collegii susceperunt, seseque pro me quoque defuncto, velut pro suo proprio fratre, loci professo, missis, elemosinis et omnimodis mortuorum officiis actituros promiserunt, duo mansos in Candislete et reliquas terras ac possessiones, quas in insula Also in dioecesi . . . acquisivi, habui et possedi, post finem dierum meorum legitime et infragabili iure possidendos voto et deuotione privilegii contuli.«

Sammesteds (I, 113) er aftrykt et Dokument, hvori Nicolaus, filius Nicolai vicecomitis, bevidner, at han har givet og solgt »dilectam pre omnibus michi paternam hereditatem, ab avis et proavis nobis derelictam, dilectis fratribus meis in Esrom deo famulantibus pretio XXti marcharum auri. — Følgende Exempel er hentet fra Sverig.[3] Kong Knud Erikssøn udtaler sig i et Gave- og Beskærmelsesbrev til Munkene i Wiby saaledes: »Addiderunt

---

[1] Jvnfr. I. A. Schmidt, Lexicon ecclesiasticum 1712. II. p. 21, III p. 50 samt de der citerede Henvisninger; Ducange under Ordene frater og soror; Gieseler, Lehrb. d. Kirchengesch. II, 1, p. 302—303. 4. Aufl. 1846; Neander, Allg. Gesch. d. Religion V, 1, 460. 1841. Delisle l. l.; Adalb. Ebner l. l. p. 4. — I danske Dokumenter forekommer, saavidt jeg ved, aldrig Benævnelsen frater (soror) adscriptus vel conscriptus; Vedkommende opføres simpelthen i Nekrologiet med Tilføjelsen frater noster, soror nostra; er det en Afdød fra et andet Kloster, da med Broder- eller Søstertitlen og vedkommende Klosters Navn i Genitiv (dette sidste er dog i visse Nekrologier hyppigt udeladt). Formodentlig har den fyldigere Betegnelse kun været anvendt i Omtale af Institutionen for at skille saadanne Søstre og Brødre fra virkelige Munke og Nonner.

[2] Dipl. Arn. Magn. I, 271.

[3] Diplomat. Suecanum I p. 91. Nr. 64. Brevets Datum kendes ikke, men det skriver sig fra sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede.

autem idem fratres michi ad equalem cambitionem, quod valuit XII marcas auri; insuper et memet ipsum in illorum fraternam societatem succeptum et participem orationum et servitij santj esse gratulor, Christique me famulum ipsorum quoque patronum, fundatorem, defensorem exhibeo.«

Ligesom Munkene i Odense, Esrom og Wiby viste deres Taknemlighed mod de tre ovennævnte fyrstelige Herrer ved at indskrive dem i deres Brodersamfund,[1] saaledes har uden Tvivl ogsaa Hertug Buris været optaget som Æresbroder i det Kloster, han havde udstyret med saa rige Gaver. Formodentlig har Munkene i Twiss ikke indskrænket sig til efter hans Død at indføre hans Navn som Broder i Nekrologiet; de har rimeligvis gennem Abbeden udfærdiget til ham en højtidelig Erklæring, der indeholdt en nøjagtig Angivelse af de Bønner og Tjenester, som de paatog sig til evige Tider for ham selv og hans afdøde Slægtninge. En interessant Prøve her hjemme fra[2] paa et saa-

---

[1] Yderligere Exempler paa, at fornemme Folk optoges i Brodersamfund med Klostermænd, er følgende:

Excerpta ex Necrologio veteri S. Michaelis in Luneburg (S. R. D. V, 383) XV. Kal. Januar. Obiit Albertus comes . . . congregationis nostræ frater; III. Kal. Nov. Obiit Kanutus rex Danorum frater noster. I et Brev fra 1249 (S. R. D. VIII, 182) benævner Abel som Hertug i Jylland Munkene i Løgum »sine elskede Brødre«; det samme gør Kong Erik i et Brev fra 1257 (S. R. D. VIII, 178); i et Brev af $^{8}/_{5}$ 1266 (Repert. Diplomat. I, 53) skriver Thuko Pust: Ego Thuko dictus Pust considerans cet . . . Notum igitur facio, quod in remissionem peccatorum meorum fratribus meis in Sora deo et b. Marie virg. ibidem famulantibus contulerim quicquid habeo in Luseruth cet. I Calendarium Nestvedianum (S. R. D. IV, 297) opføres under V Non. Oct. ($^{3}/_{10}$) Dronning Margrete, Kong Birgers Hustru (Søster til Erik Menved, gift med Kong Birger i Sverig) med Tilføjelsen »soror nostra«.

[2] Fra Udlandet kendes adskillige saadanne; jvnfr. Delisle l. l. p. 365; Liber vitæ, Register of New Minster and Hyde Abbey. Winchester, 1892 p. 293; en større Samling af saadanne baade fra Tyskland og fra andre Lande findes hos Zappert l. l. p. 429 ff. For ældre Tiders Vedkommende giver Ebner l. l. p. 20 ff. mange Exempler; et enkelt fra en senere Tid er fuldstændig aftrykt i Zeitschrift f. Kirchengesch. VI, 696. — Smlgn. med Hensyn til Buris Bemærkningerne ovenfor p. 324.

dant Dokuments Form og Indhold har vi i et Pergamentbrev fra St. Clara Klosters Arkiv.[1] Under $^{10}/_{3}$ 1341 havde Adelsmanden Niels Kiste skænket og skødet store Ejendomme til Nonnerne i St. Clara Kloster i Roskilde. Til Tak herfor udstedte Abbedissen Katerina under $^{13}/_{3}$ samme Aar[2] i sit eget og Søstrenes Navn en Erklæring, der lyder saaledes:

»Soror Katerina abbatissa totusque conventus s. Claræ Roschildis. Cum vir nobilis Nicholaus dictus Kystæ bona sua in remedium animæ suæ et animarum parentum suorum ac propinquorum nobis et monasterio nostro donaverat, nos gratum deo arbitrantes ipsius beneficia compensari, ipsum N. fratrem nostrum recipimus, sibi diebus vitæ suæ in expensis prout fratribus apud nos manentibus sufficimus, providendo sive cum fratribus sive in domo speciali, quam pro ipsius solatio tenemur ædificare. Omni insuper anno post instans festum Michaelis pro vestibus suis et aliis necessariis tempore paschali 1 mr. argenti et in J. Johannis bapt. 2 mr. sibi assignare promittimus, concedentes eidem ad petitionem suam, ut in remissionem suorum peccaminum, quotiens, quando et ubi voluerit, sanctorum limina et amicos poterit visitare. Præterea volumus corpus ipsius in ecclesia nostra honorificæ tradere sepulturæ et pro ipsius anima suffragia facere, qualia pro fratribus nostris et sororibus facere solemus.« Dernæst følger Angivelsen af, hvem der havde sat sit Segl under Brevet til Vitterlighed, og Dateringen. Gennem dette Dokument faar vi Bekræftelse paa den Kendsgerning, at Nonneklostre optog Mænd som Brødre, ligesom vi andetstedsfra ved, at Munkeklostre optog Kvinder som Søstre.[3] I og for sig er der jo intet mærkeligt i, at Klostrene udstrakte deres Forbøn forskelsløst til begge Køn — tvertimod; men det mærkelige

---

[1] Repertorium Diplomaticum I, 313. [2] Ibidem l. l.

[3] Saaledes opføres i liber daticus fra Lund et betydeligt Antal af Kvinder, som var sorores af St. Laurentii Kloster; sammesteds en vis Kæteløgh som Søster af St. Thøgers Kloster i Vestervig (Lunde Domkap. Gavebøger ved Weeke p. 298. $^{26}/_{11}$ XIII'), Amalina som Søster af Premonstratenserklostret i Tommerup (p. 95 $^{21}/_{4}$), Thorgart som Søster af Klostret i Asmild (p. 166 $^{3}/_{7}$). — Adskillige andre Exempler paa det samme Forhold foruden de anførte findes dels i dette Værk (p. 60, 166, 318; p. 25, 69, 74) dels i Nekrologiet fra St. Peders Kloster i Næstved (S. R. D. IV, 281—319 passim); Smlgn. ogsaa det ovenfor citerede Sted S. R. D. IV, 312. Analoge Forhold fremtræder i mange udenlandske Nekrologier.

ligger deri, at der med Broder- eller Søstertitlen, saaledes som det fremgaar af Brevet til Niels Kiste, ofte var forbundet Ret til Bolig og Underhold i Klostret, der paa denne Maade blev en ligefrem Pensionsanstalt for adskillige Individer af begge Køn, der her forsynedes baade med legemlig og aandelig Føde. Dette Forhold havde aabenbart en langt større Udstrækning, end man i Almindelighed forestiller sig (smlgn. Udtrykkene i det ovenfor citerede Brev »prout fratribus apud nos manentibus« og lidt længere nede »sive cum fratribus sive in domo speciali«).[1] Der findes nemlig — i det mindste for Danmarks Vedkommende — en Række Dokumenter, udstedte af Personer, som skænker hele deres Ejendom eller største Delen deraf til et Kloster mod at faa Bolig sammesteds og et mer eller mindre specificeret Vederlag i Penge, Klæder og Fødemidler; for det meste dog uden at Vedkommende faar Titel af Klostrets frater eller soror. Saaledes indgiver Bodil Hemingsdatter, Provst Ingemars Moder, sig i Slutningen af det 12te Aarhundrede i St. Peders Kloster (Munkekloster) med alt sit Eje for der at blive al sin Livstid.[2] Det samme gør i Antvordskov $^{28}/_{12}$ 1339 Ingefridis de Baelösö, relicta Dn. Laghonis marschalci,[3] og $^{8}/_{2}$ 1344 tilskøder Kong Valdemar Atterdag Klosterfruerne i Slangerup[4] en stor Mængde Gods, for at de skulde forsørge for Livstid hans Frænke Agnete, den svenske Kong Birgers Datter, samt tvende Tjenestemøer med Mad, Øl og andet, som dem gøres Behov, og efter hendes, hans egen og hans Dronnings Død »lade holde Messe for hendes og vore Sjæle og alle deres Sjæle, som os tilhører af kgl. Slægt«. Ingen af disse til Klostret fledførte Personer benævnes sorores, og i det mindste om Bodil Hemingsdatter kan vi sikkert antage, at hun ikke var Søster af St. Peders Kloster; hun opføres nemlig paa Listen over St. Peder Klosters Stiftere og Velgørere, men uden Tilføjelsen soror nostra; i det derefter følgende Nekrologium er hendes Navn ganske naturligt udeladt, da hun jo lige forud var opført blandt benefactores, for hvilke der daglig skulde bedes; i Gavebogen[6] benævnes hun prebendaria nostra; endelig kaldes hun i den temmelig sene efter Stænder ordnede Fortegnelse over afdøde

[1] Man kunde paa Grundlag af dette Sted fristes til at forklare paa lignende Vis Betegnelsen fratres seculares, som forekommer i Kong Valdemar den førstes Beskærmelsesbrev til Tommerup Kloster (Rep. Dipl. I, 5—6); dog tror jeg snarere, at der her sigtes til conversi (tjenende Lægbrødre).
[2] Repert. Diplom. I p. 394. [3] Rep. Dipl. I p. 302. [4] Ibid. I p. 328. [5] S. R. D. IV, 291. [6] S. R. D. IV, 403.

Mænd og Kvinder, som havde givet Gaver til Klostret, blot Domina Botildis, filia Hemingi.[1] — Det er vistnok tvivlsomt, om man her hjemme har anvendt nogen ensartet og bestemt Betegnelse for saadanne Folk, som mod store Gaver fik Bolig og Ophold i Klostret uden tillige at opnaa Broder- eller Søstertitlen. I gejstlige Dokumenter fra Udlandet benævnes de undertiden familiares,[2] og at dette Navn i ethvert Tilfælde har været i Brug ogsaa i vort Land, selv om det her muligvis tillige har haft Karakteren af en blot og bar Hæderstitel, kan sluttes af den Liste paa St. Peder Klostrets mandlige familiares, som findes

[1] S. R. D. IV, 325.

[2] Hyppigst betegner dette Ord Klostrets Tjenerskab, saaledes f. Ex. i Hertug Adolphs Beskærmelsesbrev til Logum af 1333 (S. R. D. VIII, 178): »Abbatem, monachos, fratres seu ipsorum familiam«; i Betydning af Klosterpensionær staar det Leges Alfonsi IX, regis Castellæ, P. I tit. 13. leg. 7, samt Statuta Cluniacensia S. Petri venerabilis cap. 48: »Statutum est, ne hi, qui vocantur familiares, hoc est nec monachi, nec conversi, quorundam monasteriorum pessimi destructores, nec etiam pro maximo lucro alicubi recipiantur. Causa huius instituti fuit, familiarium illorum multis nota perversitas, qui nec deo servientes, nec aliud utile domibus providentes ad garriendum ad detrahendum ad dissipandum, quæ poterant, in quibusdam monasteriis alebantur et vestiebantur. (Begge Steder citerede efter Ducange). I samme Retning peger for Englands Vedkommende Overskriften over en Fortegnelse paa Kvinder, som har skænket store Ejendomme til Hyde Abbey og findes opførte i Klostrets Nekrologium. Her faar vi tillige et interessant Vink om, hvorledes denne Betegnelse er opstaaet. Overskriften lyder (The Hyde Register p. 57): Nomina feminarum illustrium hunc sanctum locum pro dei amore diligentium vel quæ se precibus huius familie elemosinarum largitione commendaverunt. Klostrets Medlemmer tænktes altsaa at danne en Familie, og de, der paa en eller anden Maade havde vist denne Familie store Velgerninger, regnedes til dens familiares. Derved bliver det ogsaa forklarligt, at Ordet familiaritas i de ældste dette Forhold vedrørende Dokumenter anvendes ganske enstydigt med fraternitas (jvnfr. Adalb. Ebner l. l. p. 4). At Ordene senere hen i Tiden maa have haft forskellig Betydning, er imidlertid utvivlsomt. Ellers vilde ikke det samme Kloster kunne opføre nogle af sine Velgørere under Rubriken familiares og betegne andre som fratres.

aftrykt i S. R. D. IV p. 320 ff. samt af Nekrologiet fra Løgum, S. R. D. IV, 577; men — som sagt — nogen almen Anvendelse har dette Ord i denne Betydning næppe haft; ellers vilde en saadan Institution utvivlsomt have sat tydeligere Spor i de bevarede Nekrologier.

Naturligvis var det i og for sig en umaadelig Vinding for en stakkels syndig Menneskesjæl at blive delagtig i alle de Forbønner, som et velorganiseret Kloster kunde yde; men med den praktiske Sans, der plejer at følge Menneskene endog i de mest overjordiske Forhold, indskrænkede man sig ikke hertil. Det var nemlig meget hyppigt Tilfældet, at ansete Klostre sluttede en højtidelig Forbindelse med andre af samme eller en anden Orden, som gik ud paa at faa Del i hverandres Forbønner. I Overenskomsten fastsattes i Almindelighed nøje, hvormange og hvilke Bønner der skulde ydes, naar en Broder eller Søster af et andet forbundet Kloster døde, fremdeles at Vedkommendes Navn skulde indføres i Obituariet og mindes med Forbøn, hvergang Anniversariet indtraf; undertiden indskrænkede man sig ogsaa til at fastsætte, at alle de døde Brødre fra et saadant Kloster skulde mindes under et paa en bestemt Dag. Som man ser, gik det hele ud paa en velorganiseret gensidig Forsikring paa den evige Salighed. — Slige Overenskomster kendes i betydelig Mængde fra Udlandet;[1] men ogsaa her hjemme er der opbevaret adskillige

[1] En stor Samling af saadanne Broderskabsoverenskomster mellem Klostre eller Henvisninger til Steder, hvor de er trykte, foreligger i den ovenfor citerede Afhandl. af Zappert p. 419—29. — Engelske Dokumenter af denne Art findes i The publication of the Surtees Society establ. in the year 1834. London and Edinb. 1841. II p. 135 ff. samt i the Hyde Register p. 47, hvor Udgiveren i en Note har anført adskillige engelske Analoga. — For Frankrigs Vedkommende findes en Del Exempler samlede hos Delisle l. l. p. 366. Lignende Exempler fra Tyskland haves i Monumenta Germ. hist. Libri confraternitatum S. Galli Augiensis Fabariensis. Ed. Paulus Piper. 1884, p. 135—137. De benævnes her confraternitatum syngraphae, og Fortegnelsen omfatter baade saadanne, hvorved en enkelt Mand eller Kvinde optoges som Broder eller Søster, og Broderskabskontrakter med andre Klostersamfund. Listen paa de Klostre, med hvilke St. Gallen havde indgaaet Broderskab, findes aftrykt ibidem p. 144; jvnfr. ogsaa S. Herzberg Fränkel i Neues Archiv der Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtskunde XII, p. 53—107 samt Stud. u. Mitth. aus d. Benedictinerorden XVII (1895), p. 3 ff.

saadanne; de originale Dokumenter er ganske vist tabte, men det skete undertiden, at man til Vitterlighed indførte saadanne Aftaler efter deres Ordlyd i Nekrologiet, og paa denne Vis er en Del da naaede ned til os. — Saaledes ved vi ad denne Vej, at Augustinermunkene i Laurentiuskirkens Kapitel havde sluttet en Række Overenskomster med et Par tyske og en stor Del danske Klostre.[1] Ældst var Forbindelsen med Hellig Kors Klostret i Dalby og Alle Helgenes Kloster i Lund; den gik meget langt tilbage, maaske lige til Indstiftelsen af disse Samfund,[2] men var formodentlig i Tidens Løb tildels ved Forsømmelse gaaet i Glemmebogen. Hvilken Grunden nu end var, blev det i December Maaned 1136 ved en højtidelig Overenskomst[3] i St. Laurentii Kloster, der til Vitterlighed indførtes i Nekrologiet, aftalt, hvilke Forpligtelser med Hensyn til Forbøn hvert Kloster havde ligeoverfor Brødrene af de to andre.

En lignende, men langt mere kortfattet Aftale mellem St. Laurentius Klostret og Kapitlet i Viborg er opbevaret sammesteds.[4] Den er ikke dateret, men da Dokumentet, som er en Svarskrivelse fra Viborg paa en Forespørgsel fra Lund, er udstedt af Prioren Willo, der døde c. 1147,[5] kan Overenskomsten vel antages at være sluttet noget før Midten af det 12. Aarh. Skriftlige Aftaler omtrent af samme Indhold har sikkert til forskellige Tider været trufne med Kapitlerne i Roskilde, Odense, Slesvig og Klostrene i Vestervig, Ravensberg og Helmershausen;

---

[1] S. R. D. III, 470: »Nomina Ecclesiarum, qui nobis Fratres & Sorores in Christo, nostras orationes cotidie expectant, & suas nobis debent, tam vivis, quam defunctis, sicut a majoribus nostris accepimus:

Dalbyensis, Roscheldensis, Otheniensis, Wibergensis, Sleswicensis, Westerwicensis, Rauengersburgensis, Helmvardicensis. — Hi omnes habent societatem et fraternitatem nostram, ut, cum breve defuncti nostri ad illos vel illorum ad nos venerit, communis pro eo fiat oratio et missa celebretur cum reliquo defunctorum officio. Faciant etiam pro eo fratres septenarium et tricenarium . . . Nomen eius in Memoriali fratrum scribatur et missa in ipsius anniversario nunquam prætermittatur.

[2] Script. R. D. III, 471: Istæ tres Congregationes: Sancti Laurentii, Sanctæ Crucis et Omnium Sanctorum in una societate semper et fraternitate fuerunt.

[3] Ibid. continuatio. [4] S. R. D. III, 472.

[5] Se Weeke i Lunde Domkapitels Gavebøger p. 194. Anmk. 3.

men for disse Kongregationers Vedkommende foreligger der ingen Afskrift af den originale Overenskomst i Nekrologiet; man nøjedes med at indbefatte dem i den almindelige Antegnelse om St. Laurentius Klostrets Broderskabsforbindelser med andre Klostre.[1] Denne Liste er imidlertid utvivlsomt højst mangelfuld og ufuldstændig; thi ellers vilde det være uforklarligt, at Navnene paa saamange Brødre og Søstre fra andre Klostre i Norden end de nævnte var blevne optagne i Lunde Kapitlets Gavebog. Overskriften viser ogsaa tydeligt, at Listens Forfatter har været sig dens Ufuldstændighed bevidst og tænkt paa Fortsættelse; ellers vilde han vel ikke have skrevet de Ord: »Nomina Ecclesiarum, qui nobis Fratres et Sorores in Christo, nostras orationes cotidie expectant«; thi blandt de anførte Klostre findes intet Nonnekloster. — Man kunde maaske være tilbøjelig til at søge Aarsagen til Listens Ufuldstændighed i den Omstændighed, at man tidligt, henimod Slutningen af det 12. Aarhundrede, opgav at føre det saakaldte Necrologium Lundense, hvori den findes, à jour. I saa Tilfælde kunde man ganske vist forklare de Indførsler i Gavebogen (ɔ: det gængse Navn paa den Fortegnelse, der afløste Nekrologiet), som faldt efter Nekrologiets Afslutning; men det vilde være ganske uforstaaeligt, hvorfor der da i selve Nekrologiet findes opført en hel Række Navne paa Personer tilhørende andre Klostersamfund end de nævnte: de kan kun tænkes optagne, fordi de Kongregationer, hvortil de hørte, allerede dengang stod i Broderskabsforbindelse med St. Laurentii Kloster.[2] — Snarere ligger Grunden deri, at disse Lister til forskellige Tider førtes af forskellige; hvad den ene fandt naturligt og nødvendigt at optegne, forekom maaske hans Eftermand overflødigt. Fordi en tidligere Listefører havde gjort sig den Ulejlighed at afskrive i Nekrologiet disse Overenskomster efter Originalen, følte den, der afløste denne samvittighedsfulde Mand, sig maaske aldeles ikke forpligtet til dette Arbejde; tilmed da de originale Dokumenter jo rimeligvis dengang existerede i Klostrets Arkiv, hvis man havde Lyst til at se dem efter.

---

[1] Se ovenfor Side 377. Anmk. 1.

[2] Sammenlign saaledes Nekrologiet under: Kal. Jan.; 4 Idus Jan., 6 Kal. Febr., 8 Idus Febr., Kal. Mart., 5 Kal. Mart., 10 Kal. Mart., Kal. Apr., 2 Idus Apr., 4 Idus Apr., 8 Idus Apr., Kal. Mai., 2 Kal. Mai., 14 Kal. Mai., 16 Kal. Mai., 17 Kal. Mai., 7 Idus Jun., 8 Idus Jun., 3 Kal. Jul., 6 Kal. Jul., 16 Kal. Jul., 17 Kal. Jul., Non. Jul., Id. Jul., 11 Kal. Aug., 12 Kal. Oct., 8 Kal. Nov., 11 Kal. Nov., 6 Kal. Dec.

Ogsaa for andre danske Klostres Vedkommende er der opbevaret lignende Efterretninger om deres Broderskabsforbindelser med Kongregationer i Ind- og Udlandet. Saaledes findes i det af Langebek under Titlen Calend. b. Petri Nestvedensis i S. R. D. IV, p. 285 ff. aftrykte Nekrologium følgende Optegnelser p. 311 (17 Kal. Oct.) »Commemoratio fratrum nostrorum Ringstadiensium, ebdomada IV. Temporum mensis Septembris bis agenda«; p. 301 (Kal. Mart.) »Commemoratio fratrum nostrorum Cluniacensium in Calendis Marcii«; p. 302 (Idus Mart.) »Commemoratio fratrum nostrorum in Monte Sancti Petri in quarta feria post Letare Jerusalem«. Sammesteds (IV, 333) er endvidere opbevaret en Liste over de danske Klostre og Gilder, med hvilke Munkene i St. Peder stod i Broderskabsforbindelse, og i det saakaldte Obituarium ecclesiæ beatæ virginis Hafniensis 1299—1414 findes under III Non. Nov. følgende Optegnelse »Commemoratio canonicorum defunctorum Hafniensium et cum iis fraternitatem habentium.«

De Dokumenter, paa Grundlag af hvilke man gjorde Indførsler i Nekrologiet angaaende fremmede Klostersamfunds Medlemmer, kunde være af meget forskellig Art. Undertiden foretoges de en Gang for alle efter det oprindelige Dokument, hvorved Broderskabsforbindelsen var sluttet og de gensidige Forpligtelser fastsatte (syngrapha confraternitatis). Det kunde jo nemlig være, at Klostrene laa saa langt fra hverandre, at det forekom dem besværligt at sende Bud om de enkelte Dødsfald, selv om det kun ifølge Aftale skete en Gang aarligt; eller man vilde maaske af Hensigtsmæssigheds Hensyn ikke indlade sig paa saadanne Masseindførsler, som Forbindelsen med ansete Klostre medførte. Ved denne Fremgangsmaade naaede man ud over slige Vanskeligheder, idet vedkommende Broderskabs Anniversarium under et henførtes til en bestemt Dag, der var fastsat i den oprindelige Overenskomst. Denne ret praktiske Methode, der sparede baade de skrivende og de bedende Brødre for meget Besvær, har man fulgt i de ovenfor anførte Exempler fra St. Peders Kloster i Næstved og ecclesia beatæ virginis i Kjøbenhavn. — I Almindelighed gik man dog en anden Vej. Man sendte enten ved hvert Dødsfald eller, hvad der vistnok var det hyppigste, en Gang om Aaret[1] et Bud med Fortegnelse over sine døde[2] til de forbundne Klostre, som saa gjorde deres Notater efter Listen og paategnede

[1] Om samlede Indførsler fra conføđ. Klostre se ogsaa Fontes rerum Austr. II Abth. 29 Bd. Præf. p. 6. (1869).

[2] Benævnelsen paa en saadan Fortegnelse var breve mortuorum vel defunctorum eller rotulus mortuorum, jvfr. Delisle l. l. p. 369 og samme Forfatters store Værk om dette Æmne: Rouleaux

denne med Klostrets Navn til Vitterlighed. Ellers kunde nemlig Budet[1] let paa en bedragersk Maade forkorte sin tidt lange og

des morts du IX au XV siècle . . . par Léopold Delisle Paris. 1866. Af dette sidste Værk kan ogsaa ses, at mange Klostre, til hvilke en saadan rotulus kom, benyttede den givne Anledning og tilføjede i Rullen foruden Klostrets Underskrift og et Klagevers — hvis man ikke skyede den dermed forbundne Umage — Navnene paa de Brødre og Søstre, de selv i den sidste Tid havde mistet, med Opfordring til ogsaa at bede for dem; herved sparedes jo baade Udgifter og Ulejlighed.

[1] Til denne Budtjeneste (breviatores, rotuli portitores, rolligeri, jvnfr. Stud. u. Mitth. aus. d. Benedictinerorden V. p. 63) benyttedes for det meste Lægmænd. I de Klostre, de kom til, fik de godt Traktement og en Tærepenge til Rejsen. I England anvendte undertiden flere Klostre en og samme Mand som breviator, og Stillingen var saa indbringende, at man kunde leve af den, selv om Vedkommende, hvad der paaviseligt har været Tilfældet enkelte Steder, ikke fik nogen Løn af det Kloster, der udsendte ham (Jvnfr. James Raines Fortale til The obit roll of Will-Ebchester and John Burnby p. 17 ff. i Publications of the Surtees Soc. Vol. 31. 1855). — I Klostre, som havde vidtforgrenede Broderskabsforbindelser, vakte Breviatorernes hyppige Ankomst undertiden en let forstaaelig Forbitrelse: han repræsenterede jo baade Udgift og Ulejlighed. Et utvivlsomt Vidnesbyrd herom har vi derved, at denne Følelse flere Gange endog i meget tidlige Tider har givet sig Luft i satiriske Vers, som, ugenert nok, anbragtes i selve Dødsrullen. Et af dem (Duchesne Scr. R. Franc. IV, 253 Rot. Cenomagensis) begynder saaledes:

Invectio in Rolligerum.

Obsecro, jam parcat tam sæpe venire veredus:
Per nimios usus nimium sua verba veremur.
Vivant prelati, pro quorum morte vagatur
Vultur edax, corvusque niger, volitansque veredus,
Nec non bubo canens dirum mortalibus omen.
Significant mortes presaganturque cadaver.
Sic rotulus semper mortem cuiuslibet affert.
Ergo sit a nostris penitus conventibus exul,
Qui semper mortem, qui nunciat anxietatem,
Nam qui sæpe venit, nummi mercede carebit cet.

Jvnfr. ogsaa Stud. u. Mitth. aus d. Benedictinerord. V. p. 80.

besværlige Rejserute. Et saadant breve[1] sigtes der netop til i den ovenfor citerede Optegnelse om St. Laurentii Kapitels Broderskabsforbindelser.[2] — Skete det, at et Kloster mistede et eller andet særlig fremragende Medlem, var det vistnok almindelig Skik ogsaa i de Klostre, der ellers benyttede aarlige Meddelelser, at sende et extraordinært Bud med Underretningen om Dødsfaldet til de forbundne Klostre.

Ikke sjældent forekommer det — især i det 12. Aarhundrede — at de Klostre, til hvilke Dødsbudet kom, udtrykte deres Medfølelse over det lidte Tab ved foruden Klostrets Navn i Rullen at tilføje et elogium over den døde enten paa Prosa eller, hvis man disponerede over en dygtig Verskunstner, paa Vers. Talrige Exempler findes for Frankrigs Vedkommende[3] i Delisles ovenfor citerede Værk, Rouleaux des morts, og uden Tvivl har der ogsaa her hjemme existeret lignende rotuli i forskellige Klosterarkiver, udsendte i Anledning af berømte eller højtstaaende Gejstliges Dødsfald. Som Helhed er de ganske vist tabte; dog tror jeg, at vi endnu ejer i det mindste tvende Citater af saadanne. Det ene, som findes i Uddraget af Liber daticus Roskildensis (S. R. D. III, 266) og angaar Saxo Grammaticus, lyder:

Invida cur tantum rapuistis fata magistrum;
Cuius ob interitum docta Minerva dolet.
Sed heu! nec doctis, nec parcis stemmate claris,
Sed cunctis, mors, es insidiosa viris.

Rigtignok kalder den, som citerer disse Vers, dem for et Epitaphium, men allerede Udtrykket docta Minerva udelukker ganske den Mulighed, at disse Vers kan have staaet som Indskrift paa en Kristens Grav fra c. 1200, tilmed over en gejstlig Mand. Paa den anden Side kan de ikke være skrevne synderlig lang Tid efter hans Død; thi Verset »invida cur tantum rapuistis fata magistrum« klinger nærmest komisk, naar man tænker sig det skrevet f. Ex. 100 ja blot 50 Aar efter Mandens Død, medens det er et helt naturligt Udtryk for Sorgen over Tabet, naar man

---

[1] S. R. D. III, 471: cum breve defuncti nostri ad illos vel illorum ad nos venerit.

[2] Formler, hvorefter saadanne rotuli udfærdigedes. er aftrykte tilligemed de St. Gallenske Libri confraternitatis (M. G. hist. p. 143). — Engelske Dødsruller er publicerede i The publications of the Surtees society Vol. 31. 1855.

[3] For Tysklands Vedkommende kan sammenlignes F. Falk i Forschungen z. deut. Gesch. XIV, p. 613 ff.

forestiller sig det skrevet umiddelbart efter hans Bortgang. Maa det altsaa sættes til Tiden kort efter hans Død, vil den rimeligste Anledning til dets Fremkomst netop være en saadan Rotulus fra Klostret i Roskilde, der bragte Bud om Dødsfaldet hjemme og i Udlandet. Desuden stemmer det i Form og Karakter ganske med franske Rotulusvers fra samme og en noget ældre Tid. Hyppigt forekommer her ved Siden af den obligate Lovtale over den Afdødes Dyder samme bitre Klage over Dødens Grumhed og dens Ligegyldighed overfor Fortjenesten. Heller ikke de hedenske Gudenavne og klassiske Reminiscenser søger man forgæves. Man sammenligne f. Ex. følgende Rotulusvers fra det 12. Aarhundrede (Rouleaux d. morts p. 190):

O mors crudelis, nullique probata fidelis,
O mors immitis, nigri soror impia Ditis,
Quid sic egisti? Quid sic matrem rapuisti?
O mater dilecta nimis, reverenda magistra,
Tu decus omne tuis, post quam te fata tulerunt,
Qualiter ecclesiæ cecidit robusta columna! cet.

ibid. p. 286:
Pacis opus Vitalis eras. Nunc clausus in antro,
Dampna, dolor, patriæ, fratribus ipse iaces.
Si tibi mors pretio iam vellet parcere, pro te
Hermi danda foret dives arena sibi.
Sed mors divitias non unquam curat habere,
Æquaque divitibus pauperibusque venit.

Det andet danske Rotulusvers, hvortil jeg sigter, skriver sig fra samme Tidsrum og er forfattet i Anledning af Anders Sunesøns Død; det er aftrykt i S. R. D. II, 628—29 samt hos Huitfeldt og lyder som følger:

Tu flos dulcoris, tu vas, tu fructus honoris!
Præsul, es, Andrea, tu Scaniensis honor.
Tu virtute vir es,[1] placidoque vigore virilis

[1] Aftrykkene hos Huitfeldt (1182—1448) P. I p. 127—128) og i sj. Kr. (S. R. D. II, 628) viser betydelige indb. Afvigelser, saaledes har f. Ex. Huitf. i V. 11 es, sj. Kr. et. — Den overleverede Læsemaade er V. 9 vires (H. viros), placido (sj. Kr. placito); V. 6 et; V. 16 amoena patent. Rettelserne placidoque (V. 3) og es (V 6) skyldes Gertz; de øvrige har jeg indsat.

Nominis exponis significata tui.
Dulce tamen nomen, vir dulcis, amabile, carum;
Carus, amabilis es relligione sacer.
Tu vas non vacuum, sed plenum nectare, plenum
Vas oleo, retinens balsama, mella, merum.
Es coelum celsum: quia mystica, quæ didicisti,
Coelica verba doces dogmata vera tenens.
Es flos nativo candore nitens, quia virgo
Munere divino flos tua munda caro.
Heu mihi, quod nostro flos hic non crevit in horto!
Deperit, et læso damna pudore fero.
O felix, qui fece cares foetoreque carnis,
Cuius amoma putens spirat amicus odor.
Felix tu, tellus Syalandica, flore venusto,
Terra ferax, de qua prodiit iste decor.

Her kan vi med Sikkerhed fastslaa, at Digtet[1] ikke har været nogen Gravskrift; det findes nemlig ikke paa Ligstenen, og Resterne af den Indskrift, der har smykket Vinduesbuen, hvorunder Graven er anbragt, stemmer ikke paa noget Punkt med ovenstaaende Vers. Dertil kommer, at ogsaa her Versets Karakter bestemt tyder paa, at det er skrevet umiddelbart efter Andreas's Bortgang: hverken de stærkt rosende Udtryk eller Beklagelsen over hans Død vilde i modsat Tilfælde være paa sin Plads. Endvidere fremgaar det af selve Digtets Ord, at det ikke kan henføres til nogen af Lundekapitlets Medlemmer, hvad der jo vilde være det naturligste, hvis det var en Gravskrift. Forfatteren var aabenbart en Mand, som havde hjemme i et andet Klostersamfund (Heu mihi, quod nostro flos hic non crevit in horto!) Ja ikke en Gang paa Bestilling af Kapitlet kan Digtet være skrevet; thi da vilde Forfatteren have talt i Kapitlets Navn og altsaa ikke have benyttet sig af ovenstaaende Udtryk. Alle disse Ting, som jeg her har udhævet, passer imidlertid uden Undtagelse særdeles godt

---

[1] Forf. af den sj. Krønike indleder sit Citat med de betegnende og ganske korrekte Ord: »Unde versificator cet«. I Noten bemærker Langebek: Huitfeldius p. 139 hunc versum, quam dubio procul (?) ex hoc Chronico nostro mutuatus est, Epitaphium Andreæ Sunonis appellat. Fra Huitfeldt er denne Betegnelse gaaet over i Corylanders Berättelse om Lunds Domkyrka p. 142. Lund. 1884.

til den Opfattelse, jeg har gjort gældende, at Digtet oprindelig har haft Plads i den Rotulus, som Lundekannikerne i Anledning af den berømte Ærkebiskops Bortgang udsendte for at mælde det Tab, de havde lidt, til forskellige Klostersamfund i Ind- og Udlandet. Hensigten med det har altsaa været at udtrykke et eller andet af disse Klostres Medfølelse med Kapitlet i dets Sorg, og det har været indført i Rullen umiddelbart under Navnet paa vedkommende Kongregation.

Vender vi nu efter denne Digression tilbage til Udgangspunktet, Indskriften paa Stenen i Vestervig, vil næppe nogen være i Tvivl om, at der efter min Opfattelse med Betegnelsen frater og soror aldeles ikke sigtes til et virkeligt Slægtskabsforhold mellem det Par, som hviler her. De kaldes saa, og det med Rette, fordi han og hun har været optagne henholdsvis som Broder og Søster i Vestervig Kloster. Ordene »urna intus cum fratre sororem dispar habet« bør derfor oversættes »den forskellige Gravkiste gemmer i sit Indre en Søster tilligemed en Broder«.

Jeg tænker mig, at Sagen er gaaet for sig paa følgende Maade: Kristine Stigsdatters Lig er kort efter hendes Død blevet bragt til Vestervig, og Kongen — muligvis ogsaa hendes øvrige Slægt — har saa for hendes og sin egen Sjælefreds Skyld skænket store Gaver til Klostret. Til Gengæld er da hendes Navn blevet indført i Nekrologiet med Tilføjelsen soror nostra, og man har tilstaaet hende alle de Rettigheder, der tilkom en saadan. Først senere har Burisleif faaet Lov til at ombytte Fængslet i Vestervig Kloster, hvorhen han rimeligvis strax efter Lemlæstelsen er bleven ført,[1] med en Munkecelle. Ved Hjælp af rige Gaver har han faaet sit Navn indskrevet blandt Klostrets Brødre, og

[1] Efter Visens Version blev han lemlæstet lænket som en Hund i Vestervig Klosters Port.

mod at udnævne sin Halvsøster, Dronning Sofie, til Arving af sit Fædrenegods opnaaet Tilsagn om at blive begravet sammen med Kristine. Efter mange Aars Bon og Anger — Sagnet siger 11 — har han saa endelig fundet Hvile i Graven hos hende, hvem hans Kærlighed havde voldt saa bitre Lidelser.

Én Indvending kan der gøres mod denne Antagelse, og paa Grundlag af det ovenfor udviklede ligger den lige for Haanden. Hvis Boleslaus og Kristine kun i denne Forstand har været Søster og Broder, maatte jo deres Navne, da Vestervig og Lunde Domkapitel var forenede med Broderskabsbaand, findes i Liber daticus Lundensis. Ja, hvis Munkene i Vestervig med Nøjagtighed og Akkuratesse f. Ex. en Gang aarligt havde sendt Meddelelse om deres døde til Kannikerne i Lund, og hvis Broderskabet mellem Kirkerne var sluttet, før det paagældende Par afgik ved Døden, saa maatte deres Navne være indførte, og Hypothesens Urigtighed var dermed bevist. Men ingen af disse Forudsætninger slaar til: Forbindelsen mellem Lund og Vestervig er formódentlig først kommen i Stand lige henimod Slutningen af det 12. Aarh., længe efter at Boleslaus og Kristine var døde. Der findes idetmindste ingen Indførsler i Gavebogen, Vestervig vedkommende, som er ældre end første Trediedel af 13. Aarh.,[1] og hele Antallet overstiger ikke tre; disse er endda alle samtidige eller dog saa godt som samtidige. Heraf fremgaar tydeligt nok, at Broderskabsforbindelsen hurtigt er gaaet i Glemmebogen; det samme gælder for Slesvigs og til Dels om end i noget ringere Grad for Viborgs Vedkommende.

Ogsaa i dette Punkt er der altsaa en fuldstændig Harmoni mellem disse Kilder og de Resultater, vi før naaede til. Jeg bestyrkes herved i min Overbevisning om, at en slig Overensstemmelse i Enkeltheder, som den, vi ovenfor

---

[1] Jvnfr. Gavebogen i Weekes Udg. p 195, 241, 298.

fandt mellem det, vi kunde læse os til i Visen, og det, vi kunde slutte os til af Graven og Gravstenen, ikke kan skyldes Tilfældighedernes Spil, men peger tilbage mod en virkelig historisk Begivenhed, der har sat sit Spor begge Steder. Kun saaledes bliver det forklarligt, at Monumentet og Visen hver paa sin Maade fortæller det samme.